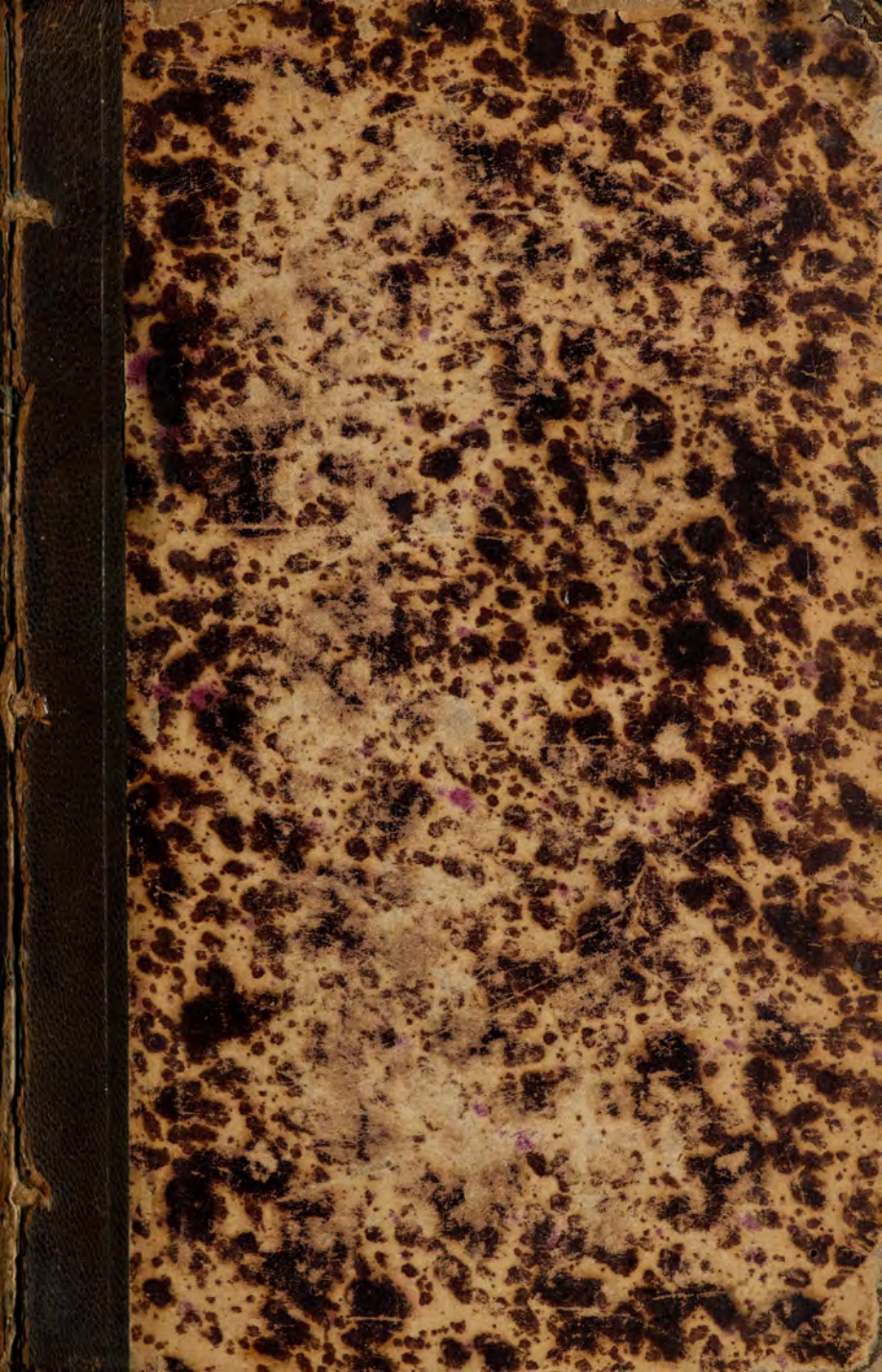

Ko Pay Lai?

387

No 346118

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

ΠΕΡΙ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

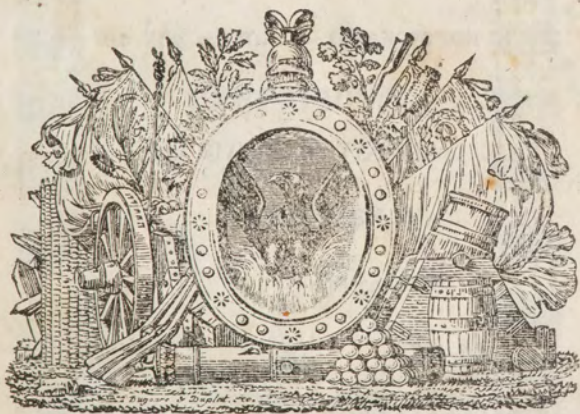
ΥΠΟ

ΦΩΤΑΚΟΥ

Πρώτου Υπασπιστού

Τοῦ

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΟΥ.

ΑΘΗΝΗΣΙ,

ΤΥΠΟΙΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΠΟΛΕΙΣ Π. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ.

1858.

W. J. Smith

ALPHABETICALLY

THE

THE ALPHABETICALLY

THE

THE

THE

THE

THE

THE

THE

THE

THE

ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΕΡΑΝ ΣΚΙΑΝ

ΤΩΝ

ΥΨΗΛΑΝΤΩΝ,

καὶ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΠΙΖΩΝΤΑ ΑΥΤΩΝ ΓΟΝΟΝ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ,

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΟΥΤΟ

ΑΦΙΕΡΩΣΕΝ

Ὁ Συγγραφεύς.

ΤΥΠΟΣ Π. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ.

THE THIRTEEN YEARS

1847

THE THIRTEEN YEARS

1847

THE THIRTEEN YEARS

THE THIRTEEN YEARS

THE THIRTEEN YEARS

THE THIRTEEN YEARS

THE THIRTEEN YEARS

THE THIRTEEN YEARS

Φίλε Κύριε Τετσίτη.

Μετά τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας πόλεμον βλέπεις πόσον ἀπεμακρύνθηκα ἀπὸ τὰ Ἑλληνικά πράγματα· ἐγὼ φίλε μου ἔγεινα γεωπόνος καὶ προσπαθῶ νὰ ἀναστήσω μικρόν τι κτήμά μου εἰς τοῦ Δάρα τῆς Μαντινείας διὰ νὰ ζῶ μὲ τὸν ἰδρῶτα τοῦ προσώπου μου καὶ νὰ περάσω οὕτως ἀναπαυτικά τὰ γηρατεία μου. Ὅσαις φοραῖς μὲ βλέπεις δὲν μὲ λέγεις τίποτε ἄλλο, ἀλλ' ἀδιάκοπα μὲ παρακινεῖς νὰ βγάλω εἰς φῶς ὅσα γνωρίζω περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος καὶ μάλιστα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ὁ ἴδιος εἶδα μὲ τὰ ῥυμάτιά μου. Τὰ αὐτὰ μοῦ ἐπαναλαμβάνεις κάθε ἡμέραν καὶ μὲ τὰ γράμματά σου.

Αἱ πολλαί σου λοιπὸν αὐταὶ παρακινήσεις τέλος πάντων εἰσακούσθησαν κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ζωῆς μου· διότι εἶδα καὶ ἐγὼ ὅτι ὅσοι πεπαιδευμένοι ἐπεχείρησαν νὰ συγγράψουν τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀγῶνος, ἀπὸ τὰς κακὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας ἔλαβαν ἀπὸ τὴν φήμην καὶ ἀπὸ τὰς ἐφημερίδας (α), ὅλοι

(α) Καὶ αὐτὰ τὰ δημόσια ἔγγραφα, καὶ τὰ ἔγγραφα τῶν ὀπλαρχηγῶν, τὰ ὅποια ἐδημοσιεύθησαν καὶ κάθε ἡμέραν δημοσιεύονται δὲν ἐπραγματοποιήθησαν· ὅθεν πολλοὶ ὀπλαρχηγοὶ φαίνονται εἰς τὰ ἔγγραφα ὅτι διετάχθησαν νὰ ἐπάγουν εἰς διαφόρους πολέμους, ἀλλ' οἱ περισσότεροι δὲν ἐπῆγαν, καὶ οὕτως γράφονται καὶ λέγονται ἀρχηγοί.

ἔπεσαν εἰς χονδρὰ σφάλματα. Αὐτοὶ ἔκαμαν ἄχαρα καὶ ἀπίστευτα τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα· ἡ πατρίς λυπεῖται καὶ στενάζει, καὶ οἱ μεταγενέστεροι θὰ μᾶς ἀναθεματίζουν, διότι δὲν τοὺς ἀφήσαμεν ἀληθινὴν ἱστορίαν.

Εἶναι ἐντροπή, φίλε, ὁ Πελοποννήσιος, ὁ Στερεολλαδίτης, ὁ Νησιώτης, ὁ Ἕλλην ὁποιοῦδήποτε τόπου νὰ μὴ γνωρίζῃ γνήσια τὰ κατορθώματα τῶν πατέρων του, ἀλλὰ νὰ διαβάξῃ ἱστορήματα ἀνούσια.

Ἐγώ, φίλε μου, νομίζω καλὸν ὅτι πρέπει νὰ γράψῃ ὁ καθένας ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς γέροντας ὅσα ὁ ἴδιος εἶδεν ἢ ἔκαμε· διότι καὶ ἐγὼ τὸ ἴδιον τώρα θὰ κάμω, θὰ ἱστορήσω δηλ. μὲ τὴν γλῶσσάν μου ὅσα ἤκουσα ἀπὸ τοὺς συναδέλφους μου, ἢ εἶδα μὲ τὰ ῥμάτιά μου καὶ ἐνήργησα μὲ τὴν ἄδολον θέλησίν μου (β). Τὸ σύγγραμμά αὐτὸ περιλαμβάνει ἱστορίαν δύο μόνον χρόνων, δηλ. ὧλων τῶν ἐπισημοτέρων κατορθωμάτων, τὰ ὅποια ἔκαμαν οἱ Πελοποννήσιοι ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς Ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ Ναυπλίου. Ἀλήθεια ἐμβαίνω καὶ εἰς τὸ 23, ἀλλὰ τοῦτο τὸ κάμνω διὰ νὰ φανῇ ποῖον τέλος ἔλαβε τὸ τρομερὸν σράτευμα τοῦ Δράμαλη, τοῦ ὁποίου τὰ λείψανα ἐμαζώχθησαν γύρω τοῦ φρουρίου τῆς Κορίνθου, περιορισμένα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐχώ-

(B) Παρέλειψα πολλοὺς πολέμους, ὅπου ἔγειναι εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Δράμαλη, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἤμουν παρών, καθὼς εἰς τὰ Βασιλικὰ τῆς Κορίνθου, Πέρα Χώρας, Κλέριας, Αερβερακιῶν, ὅταν ἐπεβροῦσαν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὴν Κόρινθον τὰς τροφὰς διὰ τὸ Ναῦπλιον, καὶ ἄλλους πρὸ τοῦ Δράμαλη, ὅταν ἐπολιορκέσαμεν τὰ διάφορα φρούρια.

νευσαν, καθὼς καὶ αἱ δυνάμεις ὅλαι, καὶ ὅσαι ἤλθαν ἔ-
ξωθεν τῆς Πελοποννήσου, καὶ οἱ ἐντόπιοι ἀκόμα.

Προλέγω εἰς ὅλους τοὺς συναγωνιστάς μου καὶ εἰς
τοὺς ἀναγνώστας τοῦ βιβλίου μου, ὅτι ἂν παρελείφθη
εἴτε ὄνομα εἴτε κατόρθωμα, τοῦτο δὲν ἔγινε, διότι δὲν
ἠθέλησα νὰ ἀναφέρω τὰς πράξεις ἀνδρός, τὸν ὅποιον
ἐγνώρισα. Καὶ ποῖος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἡμπορεῖ νὰ
ἐνθυμηθῇ ὅλα ὅσα εἶδεν ἢ ἤκουσεν; Διὰ νὰ κάμω δὲ
τὸ βιβλίον ὅσον τὸ δυνατόν καταληπτότερον ἐπρόσθεσα
καὶ ἐπτὰ πολεμικὰ σχεδιογραφήματα, τῆς μάχης τοῦ
Βαλτετσίου, τῆς Γράνας, τῆς πολιορκίας τῆς Τριπο-
λιτσᾶς, τοῦ πολέμου τῆς 9 Μαρτίου τοῦ 1822 εἰς τὰς
Πάτρας, καὶ τέλος τριῶν νικῶν τὰς ὁποίας ἔκαμαν οἱ Ἑλ-
ληνες κατὰ τοῦ φοβεροῦ στρατεύματος τοῦ Δράμαλη εἰς
τὸ Δερβενάκι, Ἁγίον Σώστην καὶ Ἀγινόρι.

Γοιοῦτον εἶναι, φίλε μου, τὸ βιβλίον μου, καὶ πι-
στεύω ὅτι θὰ χρησιμεύσῃ καὶ αὐτὸ πολὺ εἰς τὸν μέλ-
λοντα νὰ γράψῃ γενικὴν περὶ Ἑλλάδος Ἱστορίαν.

Υγίαινε λοιπὸν καὶ ἀκολούθει νὰ κάμνης πάντοτε τὸ
καλὸν εἰς τὴν ωραίαν πατρίδα μας.

Ὁ εἰλικρινὲς Σου φίλος

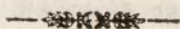
Τῇ 1 Δεκεμβρίου

ΦΩΤΑΚΟΣ

Ἐν Ἀθήναις 1838.

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΩΝ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

Τυχαῖται περιστάσεις αἱ ὁποῖαι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπνυ-
ξιν τῆς πατροπαραδότου ιδέας περὶ ἐλευθερώσεως τοῦ
ἔθνους. — Διάδοσις τῆς ιδέας τῆς ἐπαραστάσεως ἀπὸ
τοῦς Φιλικοῦς εἰς τὴν Πελοπόννησον. — Προετοιμασίαι διὰ
τὸν μέλλοντα ἀγῶνα. — Εἴσοδος πολλῶν καπεταναίων εἰς
τὴν Πελοπόννησον ἀπὸ διάφορα μέρη καὶ ιδίως τοῦ Θεο-
δώρου Κολοκοτρώνη.

ΕΙΣ ὅλους τοὺς Ἕλληνας ὑπῆρχε πατροπαραδότος
ἡ ιδέα τῆς ἐλευθερώσεώς των ἀπὸ τοὺς τυράννους των.
Ἀλλ' ἐχρειάζοντο καὶ περιστάσεις νὰ τοὺς συντρέξουν
εἰς τοῦτο βοηθητικαὶ καὶ τοιαῦται δὲν ἔλειψαν.

Γείτονάς μας πρὸς τὰ βόρεια σύνορα τῆς Εὐρω-
παϊκῆς Τουρκίας ὑπῆρχεν ἡ ὁμόδοξος Ῥωσσία, ἡ
ὁποία πάντοτε ἐπεριποιεῖτο τοὺς Ἕλληνας, τοὺς ἐ-
δέχετο εἰς τὸν στρατόν της, καὶ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα
ὑπουργήματα καθὼς καὶ τοὺς ιδίους της εὐγενεῖς.
Τοὺς ἔδιδε μέσα νὰ ἐμπορεύωνται εἰς ὅλας τὰς ἐμ-
πορικωτέρας πόλεις τῆς Μαύρης Θαλάσσης· καὶ διὰ
τοῦτο βλέπομεν μέσα εἰς τὴν Ῥωσσίαν πλῆθος Ἑλ-
λήνων ἐμπόρων, ἀξιώματικῶν καὶ ἐπισήμων πολιτικῶν.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Βλαχίαν καὶ εἰς τὴν Μολδαυίαν, ὡς γείτονα τῆς Ῥωσσίας καὶ ὁμόθρησκον, καὶ διότι οἱ ἡγεμόνες τῆς ἦσαν Ἕλληνες, πολλοὶ Ἕλληνες διὰ τὸ ἐμπορίον ἀποκατεστάθησαν.

Καὶ εἰς τὰ δυτικὰ δὲ τῆς Πελοποννήσου, εἰς τὴν Δημοκρατίαν τῆς Ἐπτανήσου, ἐξαπλώθησαν οἱ Ἕλληνες καὶ εὗρισκαν μεγάλην συνδρομὴν καὶ ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν καὶ ἀπὸ τὸν τόπον, καὶ ὅταν τὸν ἐξουσίαζαν ἀκόμη οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Ῥῶσοι. Καὶ ἡ Ἀγγλία μετέπειτα ἐσχημάτισεν ἀπὸ τοὺς καταδιωκομένους καὶ καταφεύγοντας ἐκεῖ Ἕλληνας τὰ λεγόμενα ἐπικουρικά Ἀγγλικὰ τάγματα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ριχάρδου Τζούρτζ, καὶ εἰς αὐτὰ ἐγυμνάζοντο οἱ Ἕλληνες ἀξιωματικοί, οἱ ὅποιοι ἐχρησίμευσαν μετὰ ταῦτα νὰ ὁδηγήσουν τοὺς συμπατριώτας των εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Καὶ εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν δὲ τοῦ ἔθνους πολὺ ἡ Ἐπτάνησος ἐσύντρεξε διὰ τοῦ φιλομούσου καὶ ἀειμνήστου θεμελιωτοῦ τῆς Ἐπτανησιακῆς Ἀκαδημίας ἀρμοστοῦ καὶ φιλέλληνος Γυιλφόρδ.

Ὅχι δὲ ὀλίγον ἐξύπνισε τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1789· διότι ὅχι μόνον πολλὰ πλοῦτη ἔνεκα τῶν πολέμων ἔφερναν οἱ ναῦται Ἕλληνες εἰς τὴν ἕως τότε πτωχὴν καὶ λησμονημένην Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ νέα ἔβλεπαν κάθε ἡμέραν πράγματα καὶ νέας ἰδέας ὀλίγον κατ' ὀλίγον συνελάμβαναν περὶ τῆς ἐλευθερώσεως τῆς πατρίδος των, βλέποντες τοὺς ἄλλους Εὐρωπαίους ἐλευθέρους καὶ εὐτυχεῖς καὶ τὸν ἑαυτὸν των δοῦλον καὶ καταφρονημένον.

Μετὰ τοὺς πολέμους μάλιστα τοῦ Ναπολέοντος ἀρ-

χισαν νὰ σκέπτονται περὶ τῆς ἐλευθερώσεως τῆς πατρίδος των οἱ εὐρισκόμενοι εἰς Ῥωσσίαν, Μολδαυίαν, Βλαχίαν, Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς ἄλλας μεγαλοπόλεις Ἕλληνες, καὶ ἐσχημάτισαν τὴν περίφημον Φιλικὴν Ἑταιρίαν, περὶ τῆς ὁποίας τόσος μέγας λόγος ἐγίνει καὶ γίνεται. Τὸ κέντρον αὐτῆς ἐφαίνετο ὅτι ὑπῆρχεν εἰς τὴν Ῥωσσίαν, διότι ἐκεῖ ἤμποροῦσε νὰ κρύπτεται καὶ νὰ ἐνεργῇ χωρὶς κανεὶς νὰ ἐξετάζῃ τὰ σχέδιά της. Ἐπρόωδεν ἔπειτα καὶ ἐξάπλωνε τοὺς κλάδους της παντοῦ ὅπου ἦταν Ἕλληνες, καὶ τέλος ἐκλεξε τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην ἀρχηγὸν αὐτῆς καὶ μέλλοντα νὰ ἀρχίσῃ τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερώσεως τοῦ ἔθνους.

Κατὰ τὸ 1817 καὶ ἀκολούθως ἄρχισαν νὰ ἔρχονται εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίως εἰς τὴν Πελοπόννησον διάφοροι ἀπόστολοι τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας, καθὼς ὁ μεγάλωνος Ἀναγνωσταρᾶς Παπᾶ Γεωργίου, ὁ Ἡλίας Χρυσοσπάθης, ὁ Ἀντ. Πελοπίδας, ὁ Διονύσιος Εὐμορφόπουλος, ὁ Κ. Καμαρινός (α), ὁ Ἀρχ. Γρηγόριος Φλέσας, ὁ

(α) Ὁ Κυριακὸς Καμαρινὸς ἐκ Καλαμῶν ἐστάλη τὸ 1820 ἀπὸ τὸν Π. Μαυρομιχάλην συστημένος εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, τὸν ὁποῖον παρεκάλει νὰ τὸν συστήσῃ εἰς τὰς ἐπισημοτέρας οἰκογενείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διὰ νὰ τὸν συστήσουν νὰ ὑπάγῃ εἰς Ὁδησσὸν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πετροῦπολιν. Αὐτὸς ὅθεν καὶ ἄρ ἐπέργα ἐξητοῦσε χρήματα καὶ μάλιστα εἰς Ὁδησσὸν ἐφιλοξενήθη ἀπὸ τὸν μεγαλέμπορον Ἡλίαν Μάρεσι Τσάκωνα καὶ ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Ἀμβροσίου Καλαβρυτινόν. Αὐτοὶ εἶδαν τὸ ἀναικονόμητον τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸν ἐπρότρεψαν, ἀφοῦ τοῦ ἔδωσαν τὰ ἀναγκαῖα χρήματα διὰ τὸν δρόμον, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πα-

Χ. Περραιβός, ὁ Ἰωάννης Γούστης, ὁ Καβαδίας, ὁ Ῥήγας Ἡβος, ὁ Ἀντώνιος Τζούννης καὶ ἄλλοι· καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀξιωματικοί, οἱ ὅποιοι ὑπηρετοῦσαν εἰς τὰ στρατιωτικὰ τάγματα τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τὴν διάλυσίν των, ἀφοῦ ἐπῆγαν εἰς τὴν Ῥωσσίαν καὶ ἐμυήθησαν τὰ μυστήρια τῆς Ἑταιρίας, ἐμβαίνουν κάθε ἡμέραν εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ ἐκατηχοῦσαν πρῶτον ὅλους τοὺς κλέπτας ὅσοι ἦσαν κατατρεγμένοι ἀπὸ τὴν Τουρκικὴν ἐξουσίαν, ὥς εἰς τὰ Καλάβρυτα τοὺς Πετμεζαίους, εἰς τὰς

τρίδα του, ἀλλὰ τίποτε δὲν κατώρθωσαν. Ἐκεῖθεν ἐπέρασαν εἰς Πετροῦπολιν, ὅπου ἀντάμωσε τὸν Ι. Καποδίστρια, ὃ ὁποῖος τὸν ὑπεδέχθη φιλοφρόνως· αὐτὸς εἶχεν εἰδοποιηθῆ ἀπὸ τὴν Ὁδησσὸν περὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ Καμαρινοῦ καὶ παρὰ τῶν ἐκεῖ διαμενόντων Ἑλλήνων ἔμαθε τὴν ἀσωτίαν τοῦ ἀνθρώπου. Μίαν μάλιστα τῶν ἡμερῶν πόρνη τις τοῦ ἀφῆρσε τὰ ὅσα ἐταιρικὰ ἐγγράφα εἶχε καὶ εὐθὺς ἐφθασατ εἰς τὰς χεῖρας τῆς ἀστυνομίας. Τοῦτο τὸ ἔμαθεν ὁ Ι. Καποδίστριας τότε μυστικὸς σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλέξανδρου καὶ δι' αὐτὴν του τὴν διαγωγὴν τὸν ἐδίωξε διὰ τῆς ἀστυνομίας ἐκεῖθεν. Ὁ δὲ Ἀλέξ. Ὑψηλάρτης τοῦ ἔδωσε τὰ ἐξοδά του καὶ τὸν ἔστειλεν εἰς τὸ Κισινόβι καὶ εἶπεν εἰς αὐτὸν γὰρ τὸν περιμένῃ ἐκεῖ. Ἦλθεν ἔπειτα καὶ ὁ Ὑψηλάρτης εἰς Κισινόβι, τὸν ἐρώτησε τί βοήθειαν ζητεῖ, καὶ ἐκεῖνος εἶπε 2,000,000 γρόσια διὰ γὰρ ἀρρωτώσῃ ὁ Π. Μαυρομιχάλης τοὺς Μανιάτας. Οὔτε τὸ $\frac{1}{4}$ ἐμπορῶ ἐπὶ τοῦ παρόντος γὰρ σὲ δώσω, ἀπεκρίθη ὁ Ὑψηλάρτης· τότε θυμωθεὶς ὁ Καμαρινὸς τοῦ εἶπε γὰρ μὴ γελασθῇ καὶ ζυγώσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον, διότι δὲν θὰ τὸν δεχθοῦν, καὶ ἄλλα ἀκόμῃ λόγια εἶπε κατὰ τῆς Ἑταιρίας. Ὁ Ὑψηλάρτης ἐδιηγῆθη ἔπειτα τὰ ὅσα τοῦ εἶπεν ὁ Καμαρινὸς καὶ ὅτι τὸν ἐφοβέρισε, καὶ ἐρώτησε τοὺς συναθροισμένους ἐκεῖ ἀποστέλλοντες Ἀρχ. Φλέσαρ, Ἀγτ.

Πάτρης τούς Κουμανιωταίους, εἰς τὴν Ἀρχαδίαν τούς Μέλιους, εἰς τὸν Μιστρᾶν τὸν Ἀντ. Νικολόπουλον, εἰς τὴν Μάνην ὅλα τὰ καπετανάτα της· ἔπειτα τούς ἀρχιερεῖς καὶ αὐτοὶ μαζί με τοὺς ἄλλους τοὺς Ἑλληνοδιδασκάλους, οἱ ὅποιοι πάλιν ἐκατηχοῦσαν ἄλλους καθὼς ὁ Νικηφόρος Παμπούκης κτλ. τοὺς ἱερεῖς, ἡγουμένους καὶ καλογήρους τῶν μοναστηρίων, καὶ ἔπειτα ἀπὸ ὅλους ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ τοὺς ἄρχοντας καὶ τὸν μικρότερον λαόν.

Πελοπίδαν, Δ. Θέμελην, Γ. Ἡπατορον, Χριστ. Περγαῖδον, καὶ Διοτ. Εὐμορφόπουλον καὶ λοιποὺς καὶ ἔμαθε εἰς ποῖαν τάξιν ἀρῇκει.

Αὐτοὶ ἀκούσαντες ὅτι ἐφοβέρισε τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ἑταιρίας καὶ ὑποπεύσαντες μὴ προδῶσιν καὶ αὐτὴν τὴν Ἑταιρίαν ἔβαλαν ἀνθρώπους εἰς τὸν δρόμον τοῦ εἰς τὸν Δούραβιν καὶ τὸν ἐσκότωσαν.

Αὐτὸς εἶχε κατηχηθῆ ἀπὸ τὸν Ἡλ. Χρυσοσπάθην καὶ ἀπὸ τὸν ὅποιον ἐκατηχήθη καὶ ὁ Π. Μαυρομιχάλης, καὶ ὅχι καθὼς ἰσχυαζόμενος λέγει ὁ Σ. Τρικούπης (Ἰστ. Α. 63) ὅτι ἐκατηχήθη ὁ Π. Μαυρομιχάλης ἀπὸ τὸν Κ. Καμαρινόν. Ὁ Τρικούπης προσθέτει ἀκόμη ὅτι ἀναγνώσας ὁ Γ. Καποδίστριας τὰ γράμματα τοῦ Π. Μαυρομιχάλη περὶ ἐπαναστάσεως κατέκρινεν αὐτὰ καὶ εἶπεν ὅτι οὔτε αὐτὸς οὔτε ὁ αὐτοκράτωρ ἐνείχετο. Τοιαύτας ιδέας δὲν ἐπιστεύαμεν γὰρ ἔχῃ ὁ ἱστορικός μας περὶ ἀνδρός, ὁ ὅποιος εἶχε τὴν ἀλληλικωτέραν καρδίαν καὶ καμμία ἀλλ.η σχέση δὲν τὸν κατέτρωγε περισσότερο, παρὰ ἡ ἀπελευθερωσις τῆς πατρίδος, καὶ τοῦτο τὸ ἐδείξεν ὁσάκις τὸ ἐσυγχώρησαν αἱ περιστάσεις· ἀλλὰ δὲν ἦτορ βέβαια καὶ κοινὸς ὁ Καποδίστριας, ὥστε καὶ εἰς τοὺς φανολοβίους γὰρ ἐμπιστεύεται λόγια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐξαρτᾶτο ἡ τύχη τῆς πατρίδος τοῦ.

Ἄφου ἐκατηχῆθησαν πολλοί, ἄρχισαν νὰ γίνωνται διάφορα μυστικά συμβούλια ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς ἐταιριστὰς εἰς τὰ ἀπόκεντρα μέρη ὅπου τέσσαρες πέντε εὐρίσκοντο μαζί, καθὼς εἰς τὴν Μάνην εἰς τὸν Ἅγιον Ἡλίαν μοναστήριον τῶν Καλαμῶν· εἰς τὸ Δυρράχι τῆς Μεγαλoupόλεως, ὅπου ἦταν ὁ Κεφάλας, ὁ Ἀναγνώστης, ὁ Ἀρχ. Φλέσας, ὁ Νικήτας, οἱ Δικαῖοι· εἰς τὰ Καλάβρυτα, ὅπου ἦταν οἱ ἄρχοντες, ἀρχιερεῖς καὶ οἱ καπεταναῖοι Πετμεζαῖοι καὶ ἄλλοι· εἰς τὴν Καρύταιναν οἱ Δελιγιανναῖοι, οἱ Πλαποῦται καὶ λοιποὶ καπεταναῖοι καὶ πρόκριτοι· εἰς τὴν Βοστίτσαν, ὁ Ἀνδρέας Λόντος, Σπυρίδων Χαραλάμπης, Ἀγγεῆς Μελετόπουλος, Ἀναγνώστης Ἀλεξανδρόπουλος καὶ λοιποὶ πρόκριτοι· εἰς τὸν Ἅγιον Πέτρον ὁ Ἀναγνώστης Κονδάκης, ὁ Σαριγιάννης καὶ ὁ Γ. Καραμάνος· εἰς τὴν Ἀνδρίτσαιναν, ὁ Παπαλέξης, ὁ Τσανέτος Χριστόπουλος, οἱ Ζαριφόπουλοι, ὁ Α. Σιόρης καὶ λοιποὶ καπεταναῖοι· εἰς τὸ Σουλιμὰ τῆς Ἀρκαδίας, οἱ ἀρχιερεῖς Χριστιανουπόλεως καὶ Μεθώνης, οἱ Μέλιοι, ὁ Παπασιόρης, ὁ Ν. Πονηρόπουλος, ὁ Πρωτοσυγ. Φραντσῆς, ὁ Α. Γρηγοριάδης κτλ. εἰς τὰς Πάτρας, ὁ Π. Πατρῶν, ὁ Ν. Λόντος, ὁ Ι. Παππαδιαμαντόπουλος, ὁ Ἀνδ. Κοντογούρης, ὁ Ι. Βλασόπουλος, ὁ Ι. Παπαῤῥηγόπουλος, οἱ Κουμανιωταῖοι καὶ ἄλλοι· εἰς τὸ μέγα Σπήλαιον, ὅπου ὅλοι οἱ πατέρες τοῦ Μοναστηρίου ἦσαν κατηχημένοι καὶ ἐξαπλώθησαν παντοῦ εἰς ὅλην τὴν Πελοπόννησον διὰ νὰ διαδώσουν τὰ τῆς Ἐταιρίας· εἰς Γασπαύνην, ὁ Σισίνης, Χ. Βιλαέτης καὶ ἄλλοι. Καὶ μέσα δὲ εἰς τὴν Τριπολιτσαὺν πολλάκις ἐπήγαιναν διὰ προτέρας συνεννοήσεως, ὡς ὁ Ἀναγνώστης Ἀρβάλης καὶ πολλοὶ ἔμποροι, καὶ ὠμιλοῦσαν περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ἑται-

ρίας. Ἐγένετο μεγάλη ἐνέργεια καὶ ἡ Πελοπόννησος ὅλη ὑπόκωφα ἐσείετο.

Αὐτοὶ ἐσχέποντο ἀρχιερεῖς, ἄρχοντες καὶ καπεταναῖοι καὶ λοιποὶ ἀδελφοὶ περὶ τῶν μέσων, τὰ ὅποια ἤμποροῦσαν νὰ μεταχειρισθοῦν διὰ τὸν μέλλοντα ἀγῶνα.

Ἀπὸ δὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1821, ἀφοῦ τὰ πάντα ὥριμασαν, ἄρχισαν οἱ Ἕλληνες καὶ ἤρχοντο εἰς τὰ σπήτιά τους ἀπὸ τὰ ξένα, ἀπὸ τὴν Ῥωσσίαν, Βλαχίαν, Μολδαυίαν, Κωνσταντινούπολιν, Σμύρνην καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα μέρη διὰ νὰ λάβουν μέρος κατὰ τὴν ἀποφασισθεῖσαν ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους τῆς Ἑταιρίας ἡμέραν διὰ τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς πατρίδος.

Εὐθὺς καθὼς ἤρχοντο εἰς τὰ χωρία τους ἢ εἰς τὰς πόλεις των, διεδίδετο ἡ ἰδέα τῆς ἐπαναστάσεως εἰς ὅλους τοὺς συγγενεῖς καὶ γείτονάς των.

Οἱ ἀρχιερεῖς ἐσυγχωροῦσαν εἰς τοὺς ἱερεῖς νὰ διαβάξουν εἰς τὰς ἐκκλησίας παρακλήσεις νύκτα καὶ ἡμέραν πρὸς τὸν θεὸν διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸν μέλλοντα ἀγῶνα· καὶ εἰς τοὺς πνευματικοὺς δὲ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους κληρικοὺς ἐσυγχώρησαν νὰ παρακινοῦν κατὰ τὴν ἐξομολόγησίν των τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν ἐπανάστασιν, καὶ νὰ τὴν θεωροῦν ὡς συγχωρημένην θρησκευτικῶς· διότι ὁ θεὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἐπλασεν ἐλευθέρους. Πολλοὶ δὲ μάλιστα τῶν ἀρχιερέων ὡς ὁ Ἕλμος Ἀνθίμος, ἔκαμαν ἐπίτηδες καὶ εὐχάς, τὰς ὁποίας ἐδίδαν εἰς τοὺς ἱερεῖς τῶν ἐπαρχιῶν των καὶ τὰς ἐδιάβαζαν μετὰ τὴν παράκλησιν.

Ἰδοὺ καὶ ἡ εὐχή τοῦ Ἕλμου Ἀνθίμου πρὸς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν· καὶ τὸ ἐξαποστείλαριον καὶ

τὸ στιχηρὸν πρὸς τὴν Θεοτόκον, εὐρισκόμενα παρὰ τῷ προέδρῳ τοῦ Ἐφετείου Ναυπλίας Ν. Φλογαίτη.

Θεὲ παντοδύναμε, ὁράτε, ἀκατάληπτε, ἀκατανόητε, ὃ ἐνίσχυσας τὸν προφῆτην σου Μωϋσῆν τῷ τύπῳ τοῦ σταυροῦ κατατροπῶσαι τὸν τύραννον τοῦ παλαιοῦ Ἰσραήλ, τὸν ἀλαζόνα καὶ ἄκαμπτον Φαραὼ ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ Θαλάσσει, καὶ σώσας δι' αὐτοῦ τὸν λαόν σου, ἐπάκουσον τῆς δεήσεως καὶ ἡμῶν τῶν εὐτελῶν δούλων σου, τῶν χρισθέντων τῷ ὀνόματι τοῦ ἀγαπητοῦ σου υἱοῦ, κυρίου δὲ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀπάλλαξον ἡμᾶς, τὸν νέον Ἰσραήλ, τὸ βασιλεῖον ιεράτευμα τῆς Ἰσραηλῆτιδος τυρχνίδος· ἐνίσχυσον καὶ ἐνδυνάμωσον ἡμᾶς, καὶ τοὺς εὐσεβᾶστους καὶ θεοφυλάκτους ἡμῶν Πρίγκιπας καὶ Ἡγέμονας (*) καὶ τὸν φιλόχριστον Στρατὸν τῇ δυνάμει τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ Σταυροῦ, κατατροπῶσαι τοὺς ἐχθροὺς τῆς ἀγίας σου ἐκκλησίας, καὶ ἀναφανῆναι νικητὰς καὶ τροπαιοῦχους ἐναντίον τῶν ἀπογόνων τῆς Ἄγαρ. Ἐπὶ σοὶ τὰς ἐλπίδας ἀνατιθέμεθα, Κραταῖ ἐν πολέμοις, ὀρθῶς λατρεύοντες σὲ τὸν μόνον Θεόν, καὶ σωτῆρα ἡμῶν· φώτισον ἡμᾶς μιμητὰς γενέσθαι καὶ ὁπαδοὺς τοῦ ἀληθοῦς θεράποντός σου εὐσεβοῦς βασιλέως Κωνσταντίνου, καὶ ἀξιώσον ἀκοῦσαι τῆς οὐρανίου ἐκείνης φωνῆς « ἐν τούτῳ νικᾶτε, ἀπόγονοι Ἑλλήνων οἱ χριστιάνοι, καὶ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας εὐσεβῆ τέκνα, καὶ καταβάλλετε τοὺς ἀθέους Ἀγαρηνοὺς », ὅπως καὶ ἡμεῖς οἱ τεταπεινωμένοι ἀξιωθῶμεν τῆς ποθητῆς ἡμῶν ἐλευθερίας, δοξάζοντες τὸ παντοδύναμον ὄνομά σου τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. *Αμήν.*

ΕΞΑΠΟΣΤΕΙΛΑΡΙΟΝ.

Ὁ Οὐρανὸν τοῖς Ἀστροῖς

Τοὺς μὴ τὴν σὴν εἰκόνα, Παρθένε, ἀσπαζομένους, καὶ τοῦ υἱοῦ σου καὶ Θεοῦ, ἐκ πίστεως εἰληκρινούς, κατὰ βλάσιν ἀθέους καὶ τῇ γεννῇ παράδους,

(*) Ἐννοεῖ τοὺς Ὑψηλάρτας.

Στιγνῶν, ἤχος πχ. α.

Χαίροις ἀσκητικῶς ἀληθῶς.

Δεῦρο, μῆτρ' Χριστοῦ, πρὸς ἡμᾶς, σοῦ δευμένου, συμπα-
θοῦς ἐπισκέψεως, καὶ ῥῦσαι κεκακουμένους, τυραννικῆς ἀπει-
λαῖς, καὶ δεινῇ μανίᾳ τῶν Ἀγαρηνῶν· δι' οὓς ὡς αἰχμάλωτοι,
καὶ γυμνοὶ διωκόμεθα, τόπον ἐκ τόπου συνεχῶς διαμείβον-
τες, καὶ πλανώμενοι, ἐν σπηλαίοις καὶ ὄρεσιν· οἴκτειρον οὖν
Παχύμνητε, καὶ δὸς ἡμῖν ἄνεσιν, παῦσον τὴν ζάλην καὶ σθέ-
σον τὴν καθ' ἡμῶν ἀγανάκτησιν, Χριστὸν δυσωποῦσα, τὸν
πκρέχοντα τῷ κόσμῳ τὸ μέγα ἔλεος.

Ὅλαις ταῖς νύκταις οἱ Ἕλληνες τουφεξίδες (ὅπλο-
ποιοί), σιδηρουργοί, ξυλουργοὶ καὶ ἄλλοι ἐδοῦλευν κρυ-
φὰ ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ἀπὸ ταῖς γυναῖκές των τὰ
ἀναγκαῖα τοῦ πολέμου καὶ ἦτον ἐμποδισμένον καὶ ἀφω-
ρισμένον νὰ κάμνουν μεταξὺ τοὺς φιλονεικίας καὶ ἐξη-
γήσεις διὰ τὸν μέλλοντα σκοπὸν των. Διὰ τοῦτο καθέ-
νας ἐργάζετο κρυφὰ εἰς τὸ σπῖτι του, διώρθωνε τὸ του-
φέκι του, ἐπλαινε τὰ πιστόλια του, ἐπήγαινε εἰς τὸ
λόγχο καὶ ἔχυνε βόλια μὲ τὸ μονοκάλουπον καὶ καθ' ὅ-
λα προετοιμαζέτο.

Ὅ,τι ἄκουαν οἱ Ἕλληνες περὶ τῆς ἐλευθερίας των τὸ
ἐπίστευαν καὶ ἐφαρμόσθη ἡ κοινὴ παροιμία, νὰ μοῦ
λέγῃς ὅ,τι ἀγαπῶ καὶ τὸ πιστεύω. Ἐπίστευαν
τὴν ἀόρατον ἀρχὴν (τῆς Ἑταιρίας) καὶ τοὺς λόγους
τῶν ἀποστόλων τοὺς ἐνόμιζαν λόγους θεοῦ. Οἱ Τούρ-
κοι ἔβλεπαν τὴν κίνησιν τῶν Ἑλλήνων, ὅτι δὲν ἔξουν
καθὼς προτῆτερα, καὶ ὅτι ἐσυνάζοντο εἰς πολλὰ μέρη
καὶ διὰ τοῦτο ἐπονηρεύθησαν διὰ τοὺς ῥαχιάδες των·
ἐτεχνάσθησαν μυρίους τρόπους διὰ νὰ ξεσκεπάσουν τί-
ποτε, τοὺς ὑπόσχοντο νὰ τοὺς δώσουν χρήματα διὰ νὰ

ἀγοράσουν βώδια, νὰ τοὺς χαρίσουν χωράφια, τοὺς ἐδά-
πτιζαν παιδιὰ καὶ ἐκέρνων ταῖς μητέραις διὰ κουμπά-
ραις κατὰ τὴν συνήθειαν, τοὺς ἐκαλοῦντο καὶ τοὺς
ἐδειχναν τάχα ὅτι τοὺς ἀγαποῦν, ἀλλὰ τίποτε δὲν ἐμπο-
ροῦσαν νὰ μάθουν, διότι οἱ Ἕλληνες ἐπροσποιοῦντο ὅτι
δὲν ἐννοοῦσαν τίποτε.

Ἄκουαν οἱ Τούρκοι λόγια ὅτι οἱ Ἕλληνες ἄρμα-
τόνονται διὰ νὰ ἐπαναστατήσουν, τὰ ἔλεγαν τῶν Ἑλ-
λήνων καὶ αὐτοὶ τοὺς ἀπεκρίνοντο, « Ἀγάδες ἀπὸ μᾶς
δὲν εἶναι τίποτε, αὐτὰ δὲν εἶναι ἐδικὰ μας πράγματα,
τὰ κουβαλοῦν οἱ φίλοι τοῦ Ἀλῆ Πασιᾶ, διὰ νὰ ἐνοχο-
ποιήσουν ἐμᾶς τοὺς πιστοὺς δούλους τοῦ Σουλτάνου,
καὶ νὰ κατορθώσουν νὰ συγχωρήσῃ ὁ Ἀφέντης μας τὸν
Ἀλῆ Πασιᾶ καὶ νὰ τὸν στείλῃ πάλιν πίσω (α) εἰς τὴν
Πελοπόννησον· ἐξεχάσετε τὰ περασμένα ὅπου μᾶς ἔκα-
μαν οἱ Ἀρβανῖται, καὶ πόσα ἐμεταχειρίσθημεν διὰ νὰ
τοὺς βγάλωμεν ἀπὸ τὸν Μωριά; » Τοιοῦτοτρόπως τὰ
ἐσχέπαζαν καὶ ἀπεκοίμιζαν τοὺς Τούρκους.

Ἄν τυχὸν ἔφαχναν κανένα καὶ τοῦ εὔρισκαν ἐπάνω
του μπαρούτην ἢ ἄρματα ἢ τὸν ἐβλεπαν νὰ ἀγοράζῃ
μπαρούτην ἢ μολύβι ἢ πέτραις, τὸν ἐρωτοῦσαν τί τὰ θέ-
λει τοὺς ἀπεκρίνετο μωροθάμαχτα, δὲν γνωρίζεις, Ἀ-
γᾶ μου, τί τραβοῦμαι ἀπὸ τὰ ζουλάπια (λόκους καὶ ἄλ-
λα ἄγρια θηρία), μελίσσι εἶναι, μᾶς ἔφαγαν τὰ ζωντανὰ

(α) Μετὰ τὸ 1769 ἦλθαν 13,000 Ἀρβανῖται εἰς τὴν Πε-
λοπόννησον καὶ ἐχάλασαν τὸν τόπον καὶ ὑπέφεραν οἱ Χρι-
στιανοὶ καὶ Τούρκοι. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ 1807—1808 ἦλθε
πάλιν ὁ Βελῆ Πασιᾶς ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλῆ Πασιᾶ μετὰ 12,000
Ἀλβανοὺς καὶ τότε ὑπέφεραν περισσότερα οἱ Τούρκοι.

καὶ δὲν θὰ μᾶς ἀφήσουν κανένα, ἐλύσσαξαν καὶ ἄρχισαν νὰ χύνωνται ἐπάνω μας νὰ μᾶς φᾶνε.

Διὰ νὰ τοὺς πιστεύουν δὲ περισσότερον τὴν νύκτα οἱ ποσπάνιδες (ποιμένες) ἔρριχναν κάπου κάπου τουφέκια, ἐφώναζαν ὅτι ἦλθαν λύκοι νὰ τοὺς φᾶν τὰ πρόβατα. Πολλοὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς Τούρκους κεχαγιάδες, οἱ ὅποιοι ἐκάθοντο εἰς τὰ χωρία καὶ εἶχαν μαζί με τοὺς Ἕλληνας τὰ πρόβατα τοὺς ἐδίδαν μπαρούτη καὶ βόλια διὰ τοὺς λύκους καὶ ἐβεβαίωναν καὶ τοὺς ἄλλους Τούρκους ὅτι διὰ λύκους ἀγοράζουν τὰ μπαρούτια οἱ βαγιάδες.

Ἀργότερα ἄρχισαν νὰ πηγαίνουν εἰς τὰ βουνὰ νὰ ρίχνουν ἔς τὸ σημάδι καὶ νὰ γυμνάζωνται εἰς τὸ τουφέκι, ἐφοροῦσαν τὰ ἄρματα, ἔπλεκαν τσαρούχια, ἐρκιάναν παλάσκαϊς καὶ τὰ συλακλίκια των, ἐτραγούδαγαν τοῦ Ῥήγα τὰ ἥρωϊκὰ τραγούδια, ἐδιάβαζαν τὰ γράμματα τῆς Ἑταιρίας καὶ ἄλλα τὰ ὅποια τοὺς ἤρχοντο ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὰ ἐκρυβαν εἰς τοὺς βράχους ἢ εἰς ταῖς σπηλιαῖς· τὰ δὲ ἄρματα τὰ ἄλειφان με μέλουδι καὶ τὰ ἐκρέμουν εἰς τὰ ἔλατα καὶ εἰς ἄλλα δένδρα, διότι εἰς τὰ σπήτια τοὺς τὰ ἔπερναν οἱ Τούρκοι καὶ ὅλο ἓνα προετοιμάζοντο καὶ ἐπερίμεναν τὴν καλὴν ὥραν τῆς ἐπαστάσεως.

Πολλοὶ μάλιστα Τούρκοι ἐσοφίζοντο διάφορα πράγματα, ἀλλὰ ὅνα ἀπὸ τὰ περιεργότερα εἶναι τὸ ἀκούλουθον. Ἐστειλαν μίαν ἡμέραν εἰς τὸν Δεσπότην Ἕλληνας Ἀνθιμον ἓνα Τούρκον, ὁ ὅποιος ἐγνώριζε καλὰ καὶ τὴν γλῶσσάν μας καὶ τὰς ὀρθοσκευτικὰς μας τελετάς. Αὐτὸς καθὼς ἐπῆγεν εἰς τὴν Μητρόπολιν ἐξήτησε νὰ προσκυνήσῃ τὸν Δεσπότην, καὶ ὁ Ἕλληνας διέταξε

καὶ τὸν ἐμβασαν εἰς τὴν κάμαράν του, ὅπου ἔκαμνε τὸν ἄρρωστον διὰ νὰ μὴν ὑπάγῃ μὲ τοὺς ἄλλους ἀρχιερεῖς εἰς τὴν Τριπολιτσάν. Εὐθὺς καθὼς ἐμβῆκεν ἔπεσε καὶ τὸν ἐπροσκύνησε καὶ τοῦ εἶπε, Δεσπότη μου, θέλω νὰ ἐξομολογηθῶ εἰς τὴν Πανιερότητά σου ὡς χριστιανὸς ταῖς ἁμαρτίαις μου. Ὁ Ἐλous τοῦ ἔδωσε τὴν ἄδειαν, καὶ εὐθὺς ἄρχισε καὶ ἔλεγε ταῖς ἁμαρτίαις του μεκλαύματα καὶ μὲ πολλὴν προσποιητικὴν κατάνυξιν, καὶ τέλος τοῦ εἶπε « πότε θὰ ἔλθῃ, Δεσπότη μου, ἡ ἀγία ἐκείνη ὥρα νὰ πάρωμε τὰ ἄρματα, διὰ νὰ σκοτώσωμεν τοὺς ἀπίστους τυράννους μας καὶ νὰ ρουφήξω ἀπὸ τὸ αἷμά τους »; Ὁ Δεσπότης ἔκαμε τότε σημεῖα τῆς Ἐταιρίας, ἀλλὰ καθὼς εἶδεν ὅτι δὲν ἐννόησε τίποτε, ἐκατάλαβεν ὅτι εἶναι Τοῦρκος καὶ ἄρχισε νὰ τὸν συμβουλεύῃ καὶ νὰ τοῦ λέγῃ « τέκνον τί λόγια εἶναι αὐτά· μὴ πιστεύεις τὰ λόγια ὅποι λέγονται. Ὁ Θεὸς ἔβαλεν εἰς τὸ κεφάλι μας τὸν Σουλτάνον διὰ τὸ καλὸν μας, αὐτὸν τὸν ἔβαλεν νὰ μᾶς ἐξουσιάζῃ καὶ νὰ ἡμεθα πιστοὶ ῥαγιάδες του καὶ εὐπειθεῖς, διότι αὐτὸς φροντίζει διὰ ἡμᾶς, ἐπειδὴ ἀλλοιωτικὰ μᾶς κολάζει ὁ Θεός. » ἔπειτα τοῦ ἐδιάβασε τὴν συνειθισμένην εὐχὴν καὶ τὸν ἔστειλεν εἰς τὸ καλόν.

Ὁ Μεταμορφωμένος αὐτὸς Τοῦρκος τὰ εἶπεν ὅλα ὅσα ἤκουσεν ἀπὸ τὸν Ἐλous εἰς τοὺς Ἀγάδες, καὶ διὰ τοῦτο ἐκεῖνοι δὲν τὸν ὑπωπτεύοντο πλέον καὶ τὸν ἄφησαν ὡς ἄρρωστον νὰ μὴν πάῃ εἰς τὴν Τριπολιτσάν. Τοιαῦτα πολλὰ ἐγίνοντο μέχρις ὅτου ἄρχισῃ ἡ ἐπανάστασις.

Ἀπὸ ἐκεῖνους ὅπου ἦλθαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1821 εἰς τὴν Πελοπόννησον εἶναι καὶ ὁ Ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Φλέσας. Αὐτὸς κατηγὼν ἐπὶ πολλὰ ἔτη

εἰς ἄλλα μέρη ἐφάνη εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ περ-
νῶν ἀπὸ Ἰδραν καὶ Σπέτσας ἐπῆγεν εἰς Ἄργος, ἐκεῖθεν
εἰς Κόρινθον καὶ Βοστίτσαν, ὅπου ἔμεινεν εἰς τὸ σπίτι
τοῦ Ἀναγνώστη Ἀλεξανδροπούλου. Ἐκεῖ ἐσυνάχθησαν
κατὰ πρῶτον ὁ Ἀνδρ. Λόντος, ὁ Σπυρίδων Χαραλάμπης, ὁ
Ἀγγελῆς Μελετόπουλος, ὁ Σωτήρης Ἰωάννου καὶ ἄλ-
λοι ἐντόπιοι. Εἰς αὐτοὺς ἐφανερώσε τὸν ἐρχομὸν του,
τὸν τίτλον του ὡς ἀπεσταλμένου παρὰ τῆς Γενικῆς
ἀρχῆς κτλ. καὶ ὅτι ἡ 25 Μαρτίου εἶναι ἡ πρώτη ἡμέρα
τῆς ἐπαναστάσεως.

Καθὼς ἄκουσαν αὐτὰ τὰ λόγια οἱ ἐκεῖ μαζωμένοι,
ἐξαλίσθησαν διὰ τὴν διάδοσιν τοῦ σχεδίου τῆς Ἑταιρίας,
ἔγραψαν καὶ τῶν ἄλλων προϋχόντων καὶ τῶν ἀρχιε-
ρέων ὅσα τοὺς εἶπεν ὁ Α. Φλέσας. Αὐτὰ ἔδωσαν τὴν ἀ-
φορμὴν νὰ γείνη ἡ λεγομένη μυστικὴ συνέλευσις τῆς
Βοστίτσας, τῆς ὁποίας σκοπὸς ἦτον νὰ περιστείλῃ τὴν
ἐπανάστασιν, διότι δὲν ἦτον, ὡς ἔλεγαν, ἀκόμη καιρὸς,
καὶ νὰ περιορίσουν εἰς κανένα μοναστήριον τὸν Α. Φλέ-
σαν ὡς ἀνθρωπὸν ταραξίαν καὶ ἐπίφοβον.

Ὅταν ἐκόντευεν ἡ προσδιωρισμένη ἡμέρα νὰ ἀρχί-
σῃ ὁ πόλεμος, οἱ Τούρκοι τὸ ἐμυρίσθησαν καὶ ἄρχισαν νὰ
λαμβάνουν τὰ μέτρα των. Ἐκαμναν κάθε ἡμέραν συμβού-
λια, καὶ τέλος ὁ τοποτηρητὴς τοῦ Χουρσίτ Πασιᾶ κατὰ
συμβουλήν τῶν ἐντοπίων Ἀγάδων ἐπροσχάλεσε κατὰ τὰ
μέσα Φεβρουαρίου εἰς τὴν Τριπολιτσὰν ὅλους τοὺς ἐπι-
σημοτέρους προκρίτους καὶ ἀρχιερεῖς τῆς Πελοποννή-
σου, ἀπὸ τοὺς ὁποίους πολλοὶ ἐξεκίνησαν καὶ ἐπῆγαν.
Πολλοὶ ὅμως ἔκαμαν τὸν ἄρρωστον καὶ ἀνέβαλαν διὰ
κάμποσαις ἡμέραις τὸν πηγαιμὸν των. Ὁ τοποτηρητὴς
ἐνόμισεν ὅτι ἂν πιάσῃ καὶ φέρῃ τοὺς προκρίτους καὶ

τοὺς ἀρχιερεῖς εἰς τὴν Τριπολιτσάν, ὁ βασιλεὺς δὲν θὰ τολμήσῃ νὰ κάμῃ κανένα κίνημα.

Κατὰ τὰ μέσα μάλιστα τοῦ Μαρτίου τὸ πρᾶγμα ἐπροχώρησε πολὺ, ὅλοι οἱ Πελοποννήσιοι τὸ ἐγνώριζαν, ἄφησαν ὅλαις ταῖς ἄλλαις δουλείαις των καὶ εἰς τὰ πράγματα τοῦ πολέμου μόνον ἐνασχολοῦντο. Παντοῦ ἔβλεπες κίνησιν καὶ συνάμα φόβον καὶ χαρὰν διὰ τὸ ἄρχισμα τῆς ἐπαναστάσεως. Τὰ πάντα ὅσον ἤμποροῦσαν τὰ ἐτοίμασαν καὶ δὲν ἐχρειάζετο παρὰ νὰ δοθῇ τὸ σημεῖον τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος.

Οἱ Τούρκοι, οἱ ὁποῖοι ἦταν εἰς τὰ χωρία ὡς σειμένιδες καὶ τασιλταραῖοι (εἰσπράκτορες) καὶ ἄλλοι, τὰ ἔβλεπαν πλέον φῶς φανερά καὶ δὲν ἤμποροῦσαν τὰ πράγματα πλέον νὰ κρυφθοῦν διὰ τοῦτο διὰ νὰ μὴ πηγαίνουν αὐτοὶ εἰς τὴν Τριπολιτσάν καὶ λέγουν ὅτι ἔβλεπαν εἰς τὰ χωριά, ἄρχισαν πρωτύτερα ἀπὸ τὰς 15 Μαρτίου καὶ ὕστερα οἱ Ἕλληνες νὰ σκοτώνουν τοὺς διασχορπισμένους αὐτοὺς Τούρκους ἀνὰ ἓνα ἢ δύο ἢ καὶ περισσοτέρους, ὅπου τοὺς ἐξεμονάχιζαν.

Κατ' ἐκεῖνας τὰς ἡμέρας ὁ Νικόλαος Ταμπακόπουλος ἀπὸ Βυτίναν τραπεζίτης τῆς Τριπολιτσᾶς ἐκίνησε ἀπὸ τὰ Καλάβρυτα διὰ τὴν Τριπολιτσάν ἔχων εἰς ἀσφάλειάν του μαζί του καὶ τὸν Σεῖδὴν Λαλιώτην μὲ ἄλλους ἕως 5 Τούρκους καὶ κάμποσους Ἕλληνας. Τὴν ὥραν ὅπου ἐκαθάλικεν ἡ γυναῖκα τοῦ Σωτήρη Χαραλάμπη τοῦ εἶπε κρυφὰ νὰ ἔχῃ τὸν νοῦν του, διότι εἰς τὸν δρόμον θὰ τὸν κτυπήσουν διὰ νὰ πάρουν τὰ χρήματα καὶ ταῖς ὁμολογίαις ὅπου ἐχρεωστοῦσαν μερικοὶ πρόκριτοι τῶν Καλαβρύτων. Περνῶν λοιπὸν τὸ γεφύρι τοῦ Ἀμπίμπαγα ἀλλάξε τὸν δρόμον του, ἐβγήκεν ἀπὸ

τὸν δημόσιον δρόμον καὶ ἐκοιμήθη εἰς τὸ χωρίον Κρά-
 θαρι. Ἐκεῖ ὁ Κουτσὸς Ἠλίας χωρικός τοῦ εἶπεν ὑποπα-
 λόγια καὶ διὰ τοῦτο ἐφόρτωσε τὰ ζῶα καὶ τὰ ἐστείλει
 μπροστὰ δι' ἄλλου δρόμου νὰ περάσουν τὴν Χελωνοσπη-
 λιά, νὰ κολλήσουν τοῦ Παγχράτι καὶ νὰ ὑπάγουν κατὰ
 τοῦ Δάρα, ὄριον τῆς πατρίδος του. Κατόπιν ἐξεκίνησε
 καὶ αὐτὸς ἀπὸ ἄλλον δρόμον διὰ τὸ χωρίον Λυκούρια,
 νὰ πάη εἰς τὸ σπίτι τοῦ Ἀναγνώστη Μακρῆ, καὶ καθὼς
 ἐφθασεν ἐκεῖ ἤκουσεν ὅτι σταλμένοι ἀπὸ τὸν Ζαίμην, ὁ
 Χονδρογιάννης ἀπὸ τὸ Μάξι, ὁ Λαμπρούλιας ἀπὸ τὸ
 χωρίον Μποτιά, ἐκίνησαν ἀπὸ τὴν Κερπινήν, ἐκατέβηκαν
 καὶ εἰς τὸ χωρίον Κάνι καὶ ἐπῆραν καὶ τὸν Ἀσημάκην
 Ντόλκα, Γιάννη Ντόλκα ἀπὸ τὸ χωρίον Κάνι καὶ Γεώρ-
 γιον Δημόπουλον ἀπὸ Μάξι, ἐπίασαν τὴν θέσιν Χελω-
 νοσπηλιά ἐκτὸς τοῦ δημοσίου δρόμου καὶ ἐπῆραν τὰ
 φορτώματά του.

Ἀφοῦ ἐπῆραν τὰ φορτώματα ἐπῆγαν ἔπειτα διὰ νὰ
 εὔρουν καὶ τὸν Ν. Ταμπακόπουλον καὶ τὸν Σεϊδὴν εἰς τὰ
 Λυκούργια καὶ νὰ τοὺς σκοτώσουν, ἂν ἤμποροῦσαν. Ἐ-
 κεῖ ἀντάμωσαν τὸν Ἀναγνώστην Κολιόπουλον καὶ τοῦ
 εἶπαν ὅτι ἔχουν σκοπὸν νὰ κάψουν τὸ σπίτι τοῦ Μα-
 κρῆ μὲ τοὺς Τούρκους καὶ τὸν Ταμπακόπουλον καὶ ὅτι
 εἶναι σταλμένοι ἀπὸ τὸν Ἀσημάκην Ζαίμην. Ἀλλ' ὁ
 Μακρῆς τὸ ἔμαθεν, ἐδυσαρעσῆθη ὡς φίλος τοῦ Σωτ. Χα-
 ραλάμπη καὶ ἔδωκε τὸν υἱὸν του κατὰ ζήτησιν τοῦ Ταμ-
 πακοπούλου νὰ τοὺς συντροφεύσῃ ἕως τοῦ Φονιά τὸν
 κάμπον. Ἐκεῖ ὁ Ταμπακόπουλος καὶ ὁ Σεϊδὴς εἰσακού-
 σθησαν μὲ τοὺς Τούρκους τοῦ Φονιά, ἐκλείσθησαν εἰς ἓνα
 πύργον, ἔπειτα ἔφερε δύναμιν ὁ Ταμπακόπουλος τὸν
 Μάρχον Κολοχοτρώνην καὶ ἄλλους Βυτινιώταις καὶ τὸν

ἐπῆγαν εἰς τὴν Βυτίαν, ὁ δὲ Σειδῆς ἐπῆγεν εἰς τὴν Τριπολιτσάν (α).

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν τὴν αὐγὴν ὅπου οἱ ἄλλοι ἐπερναν τὰ φορτώματα τοῦ Ταμπακοπούλου, ὁ Σωτήρης Παπιδέας ἀπὸ Μάξι με τοὺς συντρόφους του Θανάση Φιφέ, τὸν Θανάση Κωστόπουλον Μαζαίους, τὸν Γιαννάκην Βίρα ἀπὸ τὸ χωρίον Κουρνόφιστα, καὶ τὸν Γαλάνην ἀπὸ τὸ χωρίον Βρόσθαινα, ἐσκότωσε τὸν Ἀράπη τοῦ Ἀρναούτογλου κατὰ τὴν θέσιν Παλαιόπυργον καὶ Κεφαλάβρυσαν· αὐτὸν τὸν ἐστελνεν εἰς τοῦ Δάρα νὰ εἰδοποιήσῃ τοὺς ραγιάδες του νὰ ἐβγουν νὰ τὸν πάρουν καὶ νὰ ἐτοιμάσουν νὰ τὸν δεχθοῦν εἰς τὸ χωριό, τὸ ὅποιον ἦτον τσιφλίκι του. Εἰς τὸν Ἀράπην ἤϋραν καὶ γράμματα, τὰ ὅποια ἐστελνεν ὁ Ἀρναούτογλος εἰς τὴν Τριπολιτσάν, καὶ τὰ ἐστειλαν εἰς τὸν Σωτήρην Χαραλάμπην.

Κατὰ δὲ τὸ δεῖλι τῆς αὐτῆς ἡμέρας οἱ ἴδιοι ἀφοῦ ἤλθαν καὶ ἄλλοι καὶ ἐγειναν ἕως 12, χωσιασμένοι ὀλίγον παραπάνω εἰς τὰ Πλατάνια, ἐσκότωσαν τὸν καφετσὴν τοῦ Ἀρναούτογλου, ὁ ὁποῖος ἤρχετο μετὰ τὸν σουρτζῆ εἰς τοῦ Δάρα, διὰ νὰ ἐτοιμάσῃ τὸ κονάκι τοῦ ἀφέντη του (β). Ἀλλὰ τὸν σουρτζῆ ὡς χριστιανὸν τὸν ἀφη-

(α) Αὐτὰ κατ' ἄλλον τρόπον ὁ Σ. Τρικούπης (Ιστορ. Α. 77) τὰ ἐκθέτει καὶ λέγει μάλιστα ὅτι ἐτουφέκισαν τὸν Σειδὴν καὶ τὸν Ν. Ταμπακόπουλον, ἐνῶ καθὼς εἴπαμεν οὐδὲ τοὺς εἶδαν εἰς τὰ μάτια τους.

(β) Ὁ Σ. Τρικούπης δὲν γνωρίζει ὅπως διόλου σχεδὸν τὸ συμβὰν (Ιστορ. Α. 77) περὶ Ἀρναούτογλου, οὔτε ὅτι τὴν ἄλλην ἡμέραν, ἀφοῦ ἐπέρασεν ὁ Ν. Ταμπακόπουλος, ἐσκότωσαν τὸν Ἀράπη καὶ κατὰ τὸ δεῖλι τῆς ἰδίας ἡμέρας τὸν Καφετσῆ, ἀλλὰ λέγει μόνον ὅτι ὁ καταλυματίας, τὸν ὅποιον εἴπαμεν

σαν καὶ ἐκεῖνος ἔτρεξε πίσω καὶ εἰδοποίησε τὸν ἀφέν-
τη του, ὁ ὁποῖος ἤρχετο ἕως μίαν ὥραν μακρύτερα, τὸν
σκοτωμὸν τοῦ Καφετζῆ ἀπὸ τοὺς κλέφτας. Ἐγύρισε
λοιπὸν ὁ Ἀρναούτογλους εὐθὺς πίσω διὰ τὰ Καλάβρυ-
τα καὶ περνῶν νύκτα ἀπὸ τὰ Σουδενὰ ἄφησε δύο φορ-
τώματα ἀπὸ τὰ πράγματά του εἰς τὸ σπίτι τοῦ Ἀση-
μάκη Σκαλτσᾶ ἀρματωλοῦ καὶ ἐπῆγε καὶ ἐκλείσθη εἰς
τὰ Καλάβρυτα.

Τὴν ἄλλην ἡμέραν οἱ ἴδιοι ἐπίασαν τοῦ Ἀμπήμπαγα
τὸ γεφύρι καὶ ἐφύλαγαν τὸν δημόσιον δρόμον διὰ νὰ
σκοτώσουν Τούρκους· ἐκεῖ ἔτυχε νὰ ἔρχεται ἀπὸ τὰς
Πάτρας ὁ Σελήμαγας, τζινδάραγας (κλειδοῦχος) τοῦ
Ναυπλίου, μὲ ἄλλους τρεῖς Τούρκους, τοὺς ἐπίασαν
ζωντανοὺς καὶ τοὺς ἐπῆραν τὰ χρήματά τους· καὶ τὸν μὲν
Σελήμαγαν τὸν ἐζήτησαν ἀπὸ τὸν Σωτήρη Παπαδέα ὡς
ἀγάν των καὶ καλὸν ἄνθρωπον ὁ καπετάνιος τοῦ χω-
ρίου Ἀρμπουνα Γεώργιος Πετροῦτσος καὶ οἱ ἄλλοι
χωριανοί του, καὶ ἀφοῦ τοὺς τὸν ἔδωσαν, τὸν ἔστειλαν
εἰς τὸ σπίτι του εἰς τὸ Ναύπλιον, τοὺς δὲ ἄλλους τοὺς
ἔστειλαν ἔπειτα εἰς τὰ Καλάβρυτα. Κατ' ἐκείνας τὰς
ἡμέρας ἐσκότωσεν ὁ Ν. Σολιώτης (α) μὲ τὸν Ἀναγνώ-

Καφετζῆν, ἀφοῦ ἐπλησίασεν εἰς τὸ μέρος ὅπου ἐτουφεκίσθη
ὁ Σειδῆς ἔμαθε τὸ γεγονός καὶ φοβηθεὶς διὰ τὸν ἀφέντην
του ἐγύρισε πίσω ἔντρομος καὶ εἰδοποίησεν αὐτὸν διὰ τὰ
γυρίσῃ πίσω· ἀλλ' ὁ σουρτζῆς μόνον ἐγλύτωσεν, ὡς εἴπο-
μεν, καὶ αὐτὸς ἐγύρισε καὶ εἰδοποίησε τὸν ἀφέντην του.

(α) Αὐτὸς ἐπαρακινήθη ἀπὸ τὸν Ἀρχ. Φ. λέσαν τὰ κυνήγη
πρωτύτερα Τούρκους καὶ τὰ κόψῃ τὰς μακρυὰς καὶ ἀκάρπους
συρλεῦσεις τῶν ἀρχόντων τῶν Καλαβρύτων καὶ Πατρῶν.

στη Κερδῇ καὶ λοιποὺς εἰς τὸ Ἀγρίδι εἰς ταῖς Κλου-
ταῖναις τοὺς γυφτοχαρατσίδες. Καὶ πάλιν δὲ ὁ ἴδιος
ἔπειτα ἀπὸ τρεῖς ἡμέραις ἐσχότωσε τοὺς Ἀλθανοὺς εἰς
Βερσοβὰ τῶν Χασιῶν. Τότε συγχρόνως ἐσχότωσαν οἱ
Λιβартσῖνοι δύο Τριπολιτσιώτας Τούρκους σπαῖδες εἰς
τὸ Λιβάρτσι τῶν Καλαβρύτων.

Εἰς δὲ τὴν ἐπαρχίαν Τριπολιτσᾶς ὁ Κολιὸς Μπακό-
πουλος καὶ ὁ Γεωργάκης Λαμπρόπουλος Δαριώτης μὲ πολ-
λοὺς συμπατριώτας των καὶ μὲ τὸν εὐρεθέντα ἐκεῖ Ζα-
κύνθιον Νικολῇ Πατσίρη ἐκυνήγησαν τοὺς κεχαγιάδες
τοῦ Γχιουσιῦ καὶ τοῦ Παλαιοπύργου καὶ ἄλλους ἕως
ταῖς Τρόχλαις τοῦ Κάψια, ἐπολέμησαν μαζί τους καὶ
ἐσχότωσαν ἕνα, καὶ ἐλάβωσαν τὸν Κουτσομπραῖμην, τὸν
ὁποῖον τὸ ἄλογόν του τὸν ἐπῆγεν εἰς τὴν Τριπολιτσάν,
ὅπου καὶ ἀπέθανεν. Ἀπὸ τοῦτο ἀνεκατώθη ἡ Τριπολι-
τσὰ καὶ ἔβαλαν εὐθὺς τοὺς προκρίτους καὶ ἀρχιερεῖς εἰς
τὴν φυλακὴν.

Ἐπίσης κατὰ τὰς 21 Μαρτίου ὁ Γεωργάκης Ντρί-
τζας ἀπὸ τὸ Γαρτσενίκο, βαλμένος ἀπὸ τὸν Κωνσταν-
τὴν Ἀλέξανδρον καὶ ἀπὸ τὸν Θεοδόσιον Καρδαρᾶν ἐ-
σχότωσεν εἰς τὰ Βλάχικα τῆς Καρύταινας τέσσαρας
Τούρκους, ὅπου ἐπῆγαιναν εἰς τὴν πόλιν Καρύταινα.
Ἀκόμη ὁ Γεώργιος Δανόπουλος ἀπὸ τὸν Ἀγιώργη κα-
τὰ τὰς αὐτὰς ἡμέρας ἐσχότωσε κατὰ τὴν θέσιν Δερβε-
νάκι τὸν τάταρη τῆς Κορίνθου, ὅπου ἐπῆγαινε διὰ τὸ
Ἄργος, καὶ ἔκοψε τὴν συγκοινωνίαν τοῦ Ἄργους
καὶ τῆς Κορίνθου, ἀφοῦ ἐπίασε τὸ χωρίον Ζαχαριά. Καὶ
ἄλλοι ἄλλα παρόμοια ἔκαμαν εἰς ἄλλας ἐπαρχίας. (α)

(α) Ὅλα αὐτὰ τὰ πυνήματα ἐγείναι ἀπὸ τῆς 15 ἕως
εἰς τὰς 21 Μαρτίου· ἐξήγησα τὰ βέβαια ἡμερομηνίας καθε-

Ἀλλὰ καὶ ὁ Κωνσταντῆς Πετιμεζᾶς ἀπὸ τὸ Μέγα Σπήλαιον ὅπου ἦτον χρυμμένος ἐτοιμάζετο νὰ πάγῃ εἰς τὸ χωρίον Μάξι εἰς ταῖς Κατσάναις διὰ νὰ σηκώσῃ τὴν ἐπανάστασιν, καὶ διὰ γράμματός του τὴν 18 Μαρτίου εἰδοποιοῦσε τὸν Κωνσταντῆ Παπαδέα εἰς Μάξι, ὅτι ἔρχεται καὶ αὐτός, καὶ νὰ ἐτοιμάσῃ πέντε κονάκια διὰ τοὺς στρατιώτας του (α). Αὐτὸν τὸν εἶχε διορίσει ἐκεῖ καπετάνιον διὰ νὰ μαζώξῃ στρατιώτας ὁ Σωτήρης Χα-ραλάμπης καὶ πρὸς τοῦτο ἔγραψε τὴν 20 Μαρτίου ὁ ἴδιος καὶ ἐγκύκλιον πρὸς τοὺς γέροντας τῶν χωρίων Κατσάναις, νὰ ὑπακούουν εἰς αὐτόν, καὶ ὅσοι εἶναι ἰ-

νὸς σκοτωμοῦ, ἀλλ' εἶναι ὅλα αἱ ἡμερομηνίαι ἀσύμφω-
νοι περὶ τούτου, καὶ ἐγὼ δὲν ἠμπόρεσα αὐτὰ οὔτε νὰ τὰ
μάθω ἀκριβῶς ὅλα πότε ἐγείναν· διότι δὲν μᾶς ἤρχοντο αἱ
εἰδήσεις εὐθέως.

(α) Ἴδου καὶ ἀντίγραφον τοῦ γράμματός του.

Σπήλαιο τὴν 18 Μαρτίου. 1821.

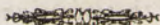
Τὴν ἐνγενεῖαν σας κὺρ Κωνσταντῆ ἀσπάζομέν σας, τὸ τίμιόν
σας ἀρχοντικὸ ὁμοίως ποιῶ.

Ἐρωτῶ διὰ τὴν καλὴν σας ὑγίαν, μάθετε καὶ διὰ μέρος μας
χάριτι θεῆα καλῶς ὑγιαίνομεν· ἀπὸ τὸ ἄλλο τῆς φανερώνω ὡς
ἐπροστάχθην ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρους νὰ ἐτοιμάσετε εὐτοῦ εἰς τὸ
χωρίο σας πέντε κονάκια, διὰ τῆς φαιλίας μας ἢ ὑποίαις
ἢ κυριακῇ ἢ δευτέρᾳ εἶναι εὐτοῦ· προσέτι θέλει τοὺς προ-
βλέψετε καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ ἀναγκαῖα κρατῶντες τὸν λογαρια-
σμόν σας καὶ θέλει σᾶς ἀποκριθοῦμαι ὡς ἐκουβέντισσα μὲ τὸν
νιδόν σας τὰ ὅσα χρειάζονται, καὶ ὡς ἐμιλήσαμε θέλει ἀκολου-
θήσομε τόσον καὶ ξανά ἀσπάζοιτάς σας μὲν μὲ ὅλον τὸ
σέβας.

Ὁλος ἀδελφός

Κωνσταντῖνος Πετιμεζᾶς

κανοὶ καὶ ἔχουν ἄρματα νὰ τὸν ἀκολουθοῦν εἰς ὅ,τι τοὺς διατάττει καὶ τίποτε νὰ μὴν ἐπιχειρίζεται κανεὶς χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ ὁ Καπετὰν Πετιμεζᾶς. (α)

Εἰσὸδος τῶν Καπεταναίων εἰς τὰς Καλάμας καὶ παράδοσις τῶν ἐκεῖ Τούρκων.— Ἐκστρατεία τῶν Καπεταναίων διὰ τὰ διάφορα φρούρια τῆς Πελοποννήσου.— Ὁ Κολοκοτρώνης πηγαίνει διὰ τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου.— Πρώτη μάχη κατὰ τῶν Φαραριτῶν Τούρκων.— Πολιορκία Καρύταιρας.

Τὴν 6 Ἰανουαρίου 1821 ἐπέρρασεν ὁ Κολοκοτρώνης μὲ τρεῖς συντρόφους του εἰς τὴν Σκαρδαμούλαν τῆς Μάνης εἰς τὸν φίλον του Παναγιώτην Μούρτσινον. Ἐκεῖθεν εἰσακούσθη μὲ τοὺς καπεταναίους τῆς Μάνης καὶ Μεσσηνίας, καὶ συνέδεσαν ἀναμεταξύ των ἀδελφι-

(α) Περιεργείας χάριν τυπώρομεν καὶ τὴν Ἐγκύκλιον.

Ἀγαπητοὶ μας γέροντες τῶν χωρίων Κατζάναις καὶ λοιποὶ σᾶς χαιρετῶ

Εἰς τὸ αὐτόθι ἐδιωρίσθη μὲ γνώμην καὶ ἀπόφασιν ἐδικήνμας ὁ καπετὰν Κωνσταντῆς Πετιμεζᾶς διὰ νὰ ἔλθῃ νὰ συναρᾷ ἀνθρώπους ὅσοι λοιπὸν εἴσθε ἱκανοὶ καὶ μὲ ἄρματα ὅλοι θέλει ἀκολουθήσετε κοτὰ του προσέχοντες διὰ νὰ μὴ κάμνετε στραπάτزون καὶ ἀταξίαν εἰς κανένα μέρος, ἀλλὰ χωρὶς γνώμην τοῦ καπετὰν Κωνσταντῆ νὰ μὴν ἐπιχειρίξεσθε τὸ παραμικρόν, ὅτι ὕστερον παιδεύεται ἐκεῖνος ὅπου μὲ ἐδικόν του σκοπὸν ἐπιχειρίζεται τὰ πράγματα, καὶ ὥς σᾶς γράφω νὰ ἐξακολουθήσετε. Ταῦτα 20 Μαρτίου. Ζαρούχλια ἐδικός σας.

Σωτήρης Χαραλάμπης

κὰς φιλίας καὶ ἐλησμόνησαν τὰ παλαιὰ των πάθη διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος. Ὅλον τὸν καιρὸν ἕως νὰ ἔλθῃ ἡ προσδιωρισμένη ἡμέρα εἰς αὐτὰ ἐκαταγίνοντο. Τέλος ἐσυνάχθησαν καὶ ἐβγήκαν εἰς τὰς 22 Μαρτίου (α) εἰς τὰς Καλάμας ὁ Π. Μαυρομιχάλης, οἱ Καπετανάκιδες, οἱ Κουμουνδουράκιδες, ὁ Π. Μούρτσινος, ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Π. Κεφάλας, ὁ Νικήτας Σταματελόπουλος, ὁ Ἀρχ. Φλέσας, ὁ Μῆτρος Πέτροβας καὶ λοιποὶ καπεταναῖοι μὲ 2,500 στρατιώτας Μανιάτας καὶ ἄλλους, ὅπου ἀμέσως ἐπαραδόθησαν οἱ Τοῦρκοι τῶν Καλαμῶν εἰς τὸν Π. Μαυρομιχάλην. Αὐτὸς ἦτον τότε ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κινήματος καὶ ἔπειτα ὅπου εὐρίσκετο εἶχε πάντοτε τὴν ἀρχηγίαν εἰς τοὺς Μανιάτας.

Μετὰ ταῦτα ἔκαμαν οἱ καπεταναῖοι συμβούλιον πῶς νὰ ἐξαπλώσουν τὴν ἐπανάστασιν· ἀπεφασίσθη λοιπὸν ἄλλοι νὰ πᾶν νὰ πολιορκήσουν μαζὶ μὲ τοὺς ἐντοπίους τὰ φρούρια τῆς Μεσσηνίας, Μεθώνην, Κορώνην καὶ Νεόκαστρον (β), οἱ δὲ γέροντες Π. Μαυρομιχάλης, Ἰωάννης

(α) Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἄρχισεν ἡ ἐπανάστασις εἰς τὰς Πάτρας καὶ μίαν ἡμέραν πρωτότερα εἰς τὰ Καλάβρυτα. Παρτοῦ λοιπὸν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἔγινε συγχρότως ἡ ἐπανάστασις. Ἀλλὰ περίεργον εἶναι πῶς ἐχώρουν εἰς τὸν ροῦν τοῦ κυρίου Τρικούπη (Ἱστορ. Α. 85) ὅτι αὐθημερὸν ὅσοι καπεταναῖοι ἦσαν εἰς τὴν Μάγνην, ἄκουσαν τὴν ἐπανάστασιν τῶν Πατρῶν καὶ ἐκινήθησαν. Τὰ αὐτὰ λέγει καὶ ὁ Π. Πατρῶν εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του σελ. 18 καὶ φαίνεται ὅτι ἀπὸ ἐδῶ ὁ Ἱστορικός μας τὰ ἔλαβεν.

(β) Οἱ Ἕλληνες καθὼς ἐπῆραν τὰ ἄρματα εἰς τὰ χεῖρα ἐκλίσαν εἰς ὅλα τὰ μέρη τοὺς Τοῦρκους ὅπου εὐρέθησαν εἰς τὰ φρούρια τῆς Πελοποννήσου. Διεκτέθ δὲ πολιορκίαι ἔγιναν

καὶ Γεώργιος Καπετανάκιδες, ὁ Ν. Χριστέας, ὁ Π. Κυβέλος, ὁ Ἰωάννης Κατσῆς ἢ Μαυρομιχάλης, ὁ Κυριακούλης Κουτράκος, ὁ Πατριαρχέας καὶ ἄλλοι ἔμειναν εἰς τὰς Καλάμας διὰ τὴν εὐταξίαν καὶ ἔκαμαν τὴν λεγομένην Γερουσίαν τῶν Καλαμῶν.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐψάλη δοξολογία ἀπὸ τοὺς Καλαματιανούς ἱερεῖς εἰς τὸν ποταμὸν καὶ τότε οἱ ἄλλοι μὲν ἐπῆγαν νὰ πολιορκήσουν τὰ φρούρια τῆς Μεσσηνίας· ὁ δὲ Κολοκοτρώνης μὲ 300 Μανιάτας, τοὺς ὁποίους ἐπῆρεν ἀπὸ τὸν Μούρτσινον καὶ ἀπὸ τὸν Π. Μαυρομιχάλην, ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Ἀρχιμ. Φλέσας καὶ ὁ Π. Κεφάλας ἐξεστράτευσαν τὴν 24 Μαρτίου διὰ τὰ μεσόγεια τῆς Πελοποννήσου διὰ νὰ γενικεύσουν τὴν ἐπανάστασιν, καὶ κατὰ τὸ χωρίον Σχάλα εἰς τὸν δρόμον ἔμαθαν ὅτι οἱ Τοῦρκοι τοῦ Φαναρίου Ζαχαῖοι, Μουτριζάνοι, Ζβουρτσάνοι ὑπὲρ τὰς 4,000 ψυχαῖς προετοιμάζοντο νὰ πᾶν εἰς τὴν Τριπολιτσάν. Ἐχωρίσθη τότε ἀπὸ τὸν Ἀρχιμ. Φλέσαν καὶ ἀπὸ τοὺς λοιπούς, οἱ ὅποιοι ἐτράβηξαν διὰ τὴν Ἀρχαδίαν διὰ νὰ γενικεύσουν καὶ εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη τὴν ἐπανάστασιν, καὶ ἐκεῖνος ἐτράβηξε κατὰ τὸ Λεοντάρι καὶ τὴν Καρύταιναν.

Καθὼς ἔβλεπαν οἱ Ἕλληνες τὰς σημαίας καὶ τοὺς στρατιώτας ἐσήμαιναν τῶν ἐκκλησιῶν τὰ σήμαντρα, καὶ οἱ μὲν ἱερεῖς ἔβγαιναν ἐνδυμένοι τὰ ἱερὰ ἄμφια καὶ μὲ τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὰς χεῖρας, οἱ δὲ χριστιανοὶ ἄν-

Καλαμάτας, Κορώνης, Μεθώνης, Νεοκάστρου, Λάλα, Χ. Λουμουτσίου τῆς Γαστούνης, Πατρῶν, Καστελλοῦ, Κορίνθου, Ναυπλίου, Μορεμβασίας, Τριπολιτσᾶς, Καρύταινας, Φαναρίου, Λαγκαδίου καὶ Καλαβρύτων.

δρες, γυναῖκες, παιδία, ἐπκρακαλοῦσαν τὸν Θεὸν νὰ τοὺς ἐνδυναμώσῃ. Ὁ Ἀρχιμανδρίτης μάλιστα ἐφοίτοῦσε μίαν περικεφαλαίαν, καὶ διὰ τοῦτο τὸν ἐκύτταζαν μὲ πολλήν περιέργειαν οἱ ἄνθρωποι καὶ τὸν ἐδέχοντο μὲ μεγάλην ὑποδοχήν. Εἶχε δὲ καὶ σηματοφόρον ἓνα καλόγηρον θεώρατον, ὁ ὁποῖος ἐκράτει ἓνα μέγαλον σταυρόν ψηλὰ εἰς τὰ χέρια καὶ ἐπήγαινε πάντοτε ἔμπροστὰ εἰς τὸ στράτευμα. Ὁ κόσμος ἐγένετο τοῖχος καὶ ἔκαμναν τὸν σταυρόν τους καθὼς ἐπέρνα ὁ καλόγηρος μὲ τὸν σταυρόν.

Εἰς τὰς 25 Μαρτίου ἐκατέβηκαν ἀπὸ τὰ βουνὰ τῆς Καρύταινας ὁ Θεοδόσιος Καρδαῆς μὲ τοὺς Ζυγοβιστινοὺς, ὁ Κωνσταντῆς Ἀλεξανδρόπουλος μὲ τοὺς Στεμνιτσιώτας καὶ Δημητσανίτας καὶ ἄλλους πολλοὺς ἀπὸ τὸν κάμπον, μὲ τοὺς καπεταναίους καὶ τὰς σημαίας των κάθε χωρίον, καὶ ἠθέλησαν νὰ πιάσουν τοὺς Τούρκους τῆς Καρύταινας· ἀλλ' αὐτοὶ τὸ ἔμαθαν πρωτύτερα καὶ ἐπίασαν τὸ Παλαιόκαστρο τῆς Καρύταινας, ἐπῆραν ἀπὸ τοὺς κατοίκους καὶ ὀλίγας τροφὰς καὶ τὰς ἔμβασαν εἰς τὸ φρούριον.

Ὁ Κολοκοτρώνης ἐπήγαινε τὸν δρόμον του καὶ πρὶν φθάσῃ εἰς τοῦ Τετέμπεη εἰς τὰς 27 Μαρτίου ἔλαβε γράμμα ἀπὸ τὸν Βασίλη Μπούδουνα (α) ἀπὸ ταῖς Καρυ-

(α) Αὐτὸς ἐσκότωσε τότε τὸν Τούρκον κατὰ τὸ γεφύρι τῆς Καρύταινας, τὸν ὁποῖον ἔστειλαν οἱ Τούρκοι Φαναρίται εἰς τὴν Τριπολιτὶν μὲ γράμματα, καὶ ἀφοῦ τοῦ τὰ ἐπῆρε τὰ ἔστειλεν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην· οἱ Ἕλληνες ἐπίστευσαν ὅτι δὲν θὰ πάῃ πλέον κανένας εἰς τὴν Τριπολιτὶν διὰ τὰ εἰδοποιήσῃ καὶ τὰ ἔλθῃ τῶν κλεισμένων εἰς τὸ παλαιόκαστρον βοήθεια, ἀλλ' ἐγελάσθησαν.

αἷς ὅτι οἱ Τοῦρκοι Φαναρῖται ἐκίνησαν διὰ τὴν Τριπολιτσάν, ἐτάχυνε τότε τὸν δρόμον του, ἔφθασεν εἰς τὴν Καρύταινα καὶ ἐβοήθησε τοὺς πολιορκουντας τὸ παλαιό-καστρον, ὅπου εἶχαν, ὡς εἶπαμεν, κλεισθῇ οἱ Τοῦρκοι τῆς Καρύταινας.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐτράβηξε καὶ ἐπίασε τὴν θέσιν "Ἁγιον Θανάση καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἔγραψεν εἰς τοὺς Ἀνδριτσάνους ὅτι ἐπίασεν ἐμπρὸς νὰ θαρέσῃ τοὺς Τούρκους, ὅπου ἔμειναν νὰ κοιμηθοῦν εἰς τὴν Σολδίνα, καὶ αὐτοὶ νὰ ἔλθουν νὰ χτυπήσουν ἀπὸ πίσω.

Τὸ γράμμα του ἐπῆγε νύκτα εἰς τὸ στρατόπεδον, τὸ ὁποῖον ἦτον εἰς τὰ Ῥόδια, ἀλλ' οἱ Ἀνδριτσάνοι, δὲν ἐγνώριζαν τὴν ὑπογραφὴν του, δὲν ἐπίστευσαν καὶ διὰ τοῦτο ἐκράτησαν τὸν πεζὸν ἕως ὅτου ἐξημέρωσεν, ὑποπτεύοντες μάλιστα μὴν ἦτον καμμία ἀπάτη ἐκ μέρους τῶν Τούρκων, καὶ τὴν αὐγὴν τῆς 28 Μαρτίου ἀνοιξεν ὁ πόλεμος· καὶ ἀπὸ μπροστὰ τοὺς ἐκτύπα ὁ Κολοκοτρώνης καὶ τοὺς ἐμπόδιζε τὸν δρόμον των καὶ ἀπὸ πίσω ὁ Τσινέτος Χριστόπουλος μὲ τοὺς Ἀνδριτσάνους καὶ λοιποὺς ἐπαρχιώτας τοῦ Φαναρίου. Εἶχεν ἔλθει τότε ἐκεῖ καὶ ὁ Καφετζῆς ἀπὸ Λιοδώρα καὶ τοὺς ἐκτύπα καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὸ πισινὸν μέρος.

Ὁ Κολοκοτρώνης μὲ τοὺς Μανιάτας ἐπολέμησε πολλὴν ὥραν καὶ δὲν τοὺς ἄφησε νὰ προχωρήσουν· ἀλλ' ἡ φιλοτιμία τῶν Τούρκων ἔγεινεν ἀνδρεία καὶ ἐπῆραν ἐμπρὸς τὸν Κολοκοτρώνην· εἶχαν ὅμως σώσει οἱ στρατιῶταί του καὶ τὰ φουσέκια τους καὶ ἐτραβήχθησαν κατὰ τὸ βουνὸ Κουρουνιοῦ.

Οἱ Τοῦρκοι λοιπὸν ἐπέρασαν τὸν "Ἁγιον Θανάση μὲ πόλεμον, ἐσκοτώθησαν ἀρκετοί, ἀπὸ δὲ τοὺς ἀποπίσω

Ἕλληνας ἓνας σημαιοφόρος καὶ τρεῖς Μανιάται ἀπὸ τὸ στράτευμα τοῦ Κολοκοτρώνη, καὶ τινες ἐλαβώθησαν. Ἐπειτα οἱ Τοῦρκοι ἐμαζώχθησαν εἰς Ξεροκαρύταινα εἰς τὸ Κομμένο Τσαμί σκοπεύοντες νὰ περάσουν ἀπὸ τὸ γεφύρι τῆς Καρύταινας· ἀλλ' ὑποπτεύοντες μὴν ἦναι πιασμένο ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ὠπισθοδρόμησαν καὶ ἐπέρασαν μέσα ἀπὸ τὸν ποταμὸν Ῥουφιᾶ εἰς τὴν θέσιν Χαλούλαγα. Τότε ἔφθασαν καὶ οἱ ἀδελφοὶ Πλαπούται Δημήτριος καὶ Γεωργάκης με τοὺς Λιοδωρίσους (α) καὶ ὁ Σπ. Σπηλιωτόπουλος με τοὺς Δημητσανίτας ὅλοι ἕως 300· αὐτοὶ ἐνωθέντες με τοὺς Φαναρίτας ἔκαμαν ἀνανέωσιν τοῦ πολέμου με περισσότερον θυμόν. Ὄταν ἐπροσπάθουν οἱ Τοῦρκοι νὰ περάσουν τοὺς ἐκτύπησαν οἱ Ἕλληνες γερά καὶ μάλιστα ὁ Δ. Πλαπούτας· διὰ τοῦτο οἱ Τοῦρκοι ἔπεσαν εἰς τὸν ποταμὸν (β) καὶ ἐπνίγη-

(α) Τότε ὁ Δημ. Πλαπούτας διατ' ἀντίβαινε τοῦ Ἀντώνη τὸν Μύλον ἀπόστασεν ἀπὸ τοὺς πόρους τῆς λαβωματιᾶς ὅπου εἶχεν εἰς τὸ πόδι. Ὁ δὲ Τσανέτος Χριστόπουλος τοῦ ἔδωκεν ἓνα ἄλλογον ἀπὸ τὰ λάφυρα καὶ ἐβγήκε τὸν ἀνήφορον εἰς τὴν θέσιν Ἀγίον Θανάση.

(β) Ἀπὸ τὸν Ἀγίον Θανάση οἱ Τοῦρκοι ἐπῆγαν ἴσα τὸν δρόμον τοὺς εἰς τὸ Κομμένο Τσαμί καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ὠπισθοδρόσαν καὶ ἔπεσαν εἰς τὸ πέρασμα τοῦ ποταμοῦ, καὶ δὲν ἐπῆγαν πέρα ἀπὸ τὸ Κομμένο Τσαμί ὡς λέγει ὁ Σ. Τριχούκης (Ἱστορ. Α. 63), οὔτε ἐκτυπήθησαν ἀπὸ τοὺς Μανιάταις πλέον· διότι αὐτοὶ εἶχαν τραβηχθῇ, ὡς εἶπαμεν κατὰ τὸ βουνὸν Κουρουνιοῦ. Ὁ δὲ Τσανέτος Χριστόπουλος, ὁ τότε ἀρχηγὸς τῶν Ἑλλήνων Φαναριτῶν, ἀπὸ τὴν ἄλλην ἡμέραν ἐπῆρε τὰ ἄρματα καὶ εἶχε σχηματίσει ἀπὸ συμπατριώτας του ἰδιαιτέρως στράτευμα καὶ ἐκτόπα τοὺς Τούρκους συγχρότως με τὸν

σαν πολλοὶ καὶ πολλὰ γυναικόπαιδα καὶ ζῶα, ἀλλὰ καὶ ὄχι ὀλίγοι ἐσκοτώθησαν. Ὅσοι δὲ ἐπέρασαν τὸν ποταμὸν ἐγλύτωσαν καὶ ἐκόλλησαν κατὰ τὸ ἀντικρυ φρούριον τῆς Καρύταινας· ἐβγῆκαν καὶ οἱ Καρυτινοὶ Τοῦρκοι κάτω εἰς τὰ ἀλώνια καὶ τοὺς ἐβοήθησαν καὶ ἐτουφέκαγαν καὶ αὐτοὶ τὴν πέραν μεριὰν τὸν Πλαπούταν καὶ τοὺς Ἀνδριτσάνους.

Τὴν 28 Μαρτίου μετὰ τὸν πόλεμον ἔφθασε καὶ ὁ Κανέλλος Δελιγιάννης μετὰ τοὺς βουνίσσιους καὶ ἀνταμώθηκε μετὰ τὸν Κολοκοτρώνην, ἐφιλήθησαν καὶ ἐκοιμήθηκαν μαζί εἰς ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ σπίτι τοῦ Μιχαήλ. Ἐκεῖ ἀντάμωσεν ὁ Δ. Πλαπούτας μετὰ τὸν Σταῦρον Δημητράκοπουλον Ἀλωνιστιώτην καὶ ἐφιλιώθησαν διὰ παλαιὰ πάθη· διότι αὐτὸς εἶχε λαβώσει πρωτύτερα τὸν Δημήτριον Πλαπούταν, καὶ ὠρκίσθησαν νὰ ἐνωθοῦν καὶ νὰ κυνηγοῦν τὸν τύραννον τῆς πατρίδος· εἰς αὐτὰ ὅλα ἤμουν καὶ ἐγὼ παρῶν.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν μετὰ τὸν πόλεμον ἔγραψεν ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τὸν Τσανέτον Χριστόπουλον τὸ ἀχόλουθον γράμμα.

Φίλιπτε Κύριε Τσαρέτο.

Ἔλαβον τὸν τεσκερέ σου καὶ εἶδον· ἐκάματε καλὰ ὅπου ἐπιάσατε αὐτὸ τὸ μέρος, καὶ ἡμεῖς ἐδῶ κουσουρι δὲν κάνομεν· φόβον ἀπὸ Τριπολιτσάν δὲν ἔχομεν. Ἐμαθα ὅτι ἔχετε βολίμι καὶ διὰ τοῦτο διὰ νυχτὸς νὰ μᾶς ξημερώσητε τριαχοσίας ὀκάδας βολίμι, καὶ ἀπὸ

Κολοκοτρώνην ἀπὸ τὰ ὀπίσω, καὶ ψεῦδα εἶναι ὅτι ὁ Τσανέτος καὶ λοιποὶ ἀκολουθοῦσαν τοὺς Τούρκους μέχρι τινὸς ὡς γίλους τῶν.

ἐδῶ σᾶς στέλνομεν μπαρούτη καὶ γίνεται οἰκονομία καὶ εἰς τὰ δύο μέρη καὶ περιμένω τὸ βολίμι (α).

Τῇ 28 Μαρτίου 1821 Καρύταινα.

Θεοδωράκης Κολοκοτρώνης.

Εἰς τὰς 29 Μαρτίου τὸ πρωὶ ὁ Κολοκοτρώνης ἐπέ-
ρασεν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Τσανέτου Χριστοπούλου,
ὅπου ἦτον τοποθετημένος εἰς τὸ ἀντικρυ μέρος τοῦ πο-
ταμοῦ καὶ ὠμίλησαν περὶ Λαλαίων Τούρκων καὶ ἔκαμαν
γράμμα εἰς τὸν Χασὰν Φιδᾶ Λαλιώτην λέγοντές του
τὰ διατρέχοντα καὶ συμβουλευόντες καὶ αὐτὸν καὶ τοὺς
ἄλλους Λαλαίους νὰ προσκυνήσουν καὶ ὅτι θὰ ζήσουν
ὡς ἀδελφοὶ καὶ ὁ καθένας των νὰ ἔχῃ τὴν πίστιν του.
Ἄφ' οὗ ἐκλείσαμεν τοὺς ἐντοπίους Τούρκους καὶ τοὺς
Φαναρίτας, οἱ ὅποιοι ἤλθαν καὶ ἐνώθησαν μὲ τοὺς Κα-
ρυτινοὺς εἰς τὸ φρούριον τῆς Καρύταινας, τοὺς ἀναγκά-
σαμεν διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ν' ἀρχί-
σουν νὰ ζητοῦν νὰ παραδοθοῦν.

Ἐγείνε λοιπὸν συμβούλιον ἀπὸ τοὺς μαζωχθέντας
ἐκεῖ καπεταναίους τὸν Ἀρ. Φλέσαν, Ἀναγνωσταρᾶν,
Κολοκοτρώνην, Κανέλλον Δελιγιάννην, Ἡλίαν Μαυρο-
μιχάλην, Χριστόδουλον Καπετανάκην, Δ. Παππατσώ-
νην, Κεφάλαν, Τσανέτον Χριστόπουλον, ἀπὸ τοὺς ἀδελ-

(α) Ἐκ τούτου τοῦ γράμματος μαρθάνομεν δι' ὃ Κολοκο-
τρώνης τὴν 28, ὅταν ἐπολέμησε, δὲν εἶχε μολύβι καὶ διὰ ταῦτα
εἶχε τραβηχθῇ κατὰ τὸ βουνὸν Κουρουνιοῦ καὶ εἶχε ἀφήσει
τοὺς Τούρκους νὰ περάσουν, καὶ ἀκόμα πῶς ἀρχισεν ἡ ἐπα-
νάστασις μας χωρὶς χαμίαν γενικὴν πρόβλεψιν, καὶ ὅτι οἱ
ἀρχηγοὶ τῆς ἐπανάστασεως ἐδάκνισαν ὅ ἕνας τὸν ἄλλον
μπαρούτη, μολύβι καὶ ἄλλα ἀναγκαῖα τοῦ πολέμου.

φοῦς Πλαπούτας, τότε ὀνομαζομένους Κολιοπούλους καὶ μετὸν Διονύσιον Εὐμορφόπουλον, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἔλθει τότε μετὸν Ἀρχιμ. Φλέσαν.

Ἐδῶ ἐπρωτοεἶδεν ὁ Δ. Εὐμορφόπουλος τὸν Κολοκοτρῶνην καὶ τότε τὸν ἐσύστησεν εἰς αὐτὸν ὁ Ἀρχ. Φλέσας. Μαζί τους ἦλθε καὶ ὁ Κωνσταντῆς Πελοπίδας ἰατρός μετὸν τίτλον δερητόρος τοῦ στρατοῦ. Πρῶτος αὐτὸς ἔκαμε σφραγίδα μακρουλὴν ἵσαν δάκτυλον μετὴν ἐπιγραφὴν Ἑλευθερία ἢ θάνατος· αὕτη ἐχρησίμευσε διὰ νὰ σφραγίζουν τὰ μαχαζεῖα τῶν Τούρκων. Εἰς αὐτὸ τὸ συμβούλιον ὤμιλήθησαν πολλὰ, ἀλλ' ἡ γνώμη τοῦ Κολοκοτρώνη ἦτον νὰ μείνουν ὀλίγοι καὶ νὰ βαστοῦν τοὺς Τούρκους μέσα εἰς τὸ φρούριον κλεισμένους καὶ νὰ διαπραγματεύωνται τὴν παράδοσιν, διότι εἴμεθα κοντὰ ἕως 5000 στρατιῶται, οἱ δὲ λοιποὶ νὰ ὑπάγουν νὰ πιάσουν τὸ Καλογεροβοῦνι, τοῦ Δοῦκα τὴν Σίκαλι καὶ τὴν Λαγκάδα (εἰς αὐτὰς τὰς θέσεις ἦταν δρόμοι, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἤθελον περάσει οἱ Τούρκοι διὰ Τριπολιτσάν)· ἐπειδὴ ἐμάθαμεν ὅτι ἔστειλαν οἱ κλεισμένοι Τούρκοι εἰς τὸ φρούριον δύο Τούρκους ἐνδυμένους χωριάτικα εἰς τὴν Τριπολιτσάν.

Οἱ καπεταναῖοι δὲν ἠμπόρεσαν νὰ συμφωνήσουν καὶ οὔτε ἐπήγαιναν οὔτε ἐκάθοντο, διότι ἐκαρτεροῦσαν νὰ ἰδοῦν τοὺς Τούρκους, ὅπου θὰ προσκυνήσουν καὶ ἦτο δι' αὐτοὺς τοῦτο μέγαλο θαῦμα· αὐτὸς δὲ ἦτον ὁ πρῶτος πόλεμος ὅπου ἐσυνάχθησαν τόσοι πελλοὶ Ἕλληνες στρατιῶται.

Οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν χωρὶς ἄρματα καὶ ἄλλοι εἶχαν μαχαίρας, ἄλλοι σουγλιά, καὶ αἱ σημαῖαι τῶν περισσοτέρων ἦταν τσεμπέραις τῶν γυναικῶν τῶν ἐρωτοῦσαν οἱ ἄπλοῖ Ἕλληνες τότε ὁ ἓνας τὸν ἄλλον τί

ἐμαζώχθημεν ἐδῶ καὶ τί θὰ κάμωμεν. Οἱ δὲ καπεταναῖοι τοὺς ἔλεγαν ὅτι ἐμαζώχθημεν νὰ σκοτώσωμεν τοὺς Τούρκους διὰ νὰ ἐλευθερωθῶμεν.

Ἐδῶ ἐβλέπαμεν τὴν μεγαλειτέραν προθυμίαν τοῦ λαοῦ. Καὶ αἱ γυναῖκες αἱ ἰδία ἤρχοντο φορτωμέναις καὶ ἔφερναν καὶ τὰ ζῷά των φορτωμένα κρέατα, κρασία, ψωμία καὶ ἄλλας τροφάς διὰ νὰ φάγουν οἱ ἄνδρες των καὶ οἱ λοιποὶ στρατιῶται· τὸ δὲ στρατόπεδον ὠμοΐαζεν εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν χωρὶκὸ πανηγύρι. Ἐλείπεν ὅμως ἀπὸ τὸ στρατόπεδον αὐτὸ ἡ πειθαρχία, διότι ὅλοι οἱ χωρικοὶ ὅσοι ἐμαζώχθησαν δὲν εἶχαν πλέον τὸν Τούρκον τὸν ἀφέντη τους εἰς τὸ κεφάλι τους. Ἡ ἔξαφνη αὐτὴ μεταβολὴ ἔκαμε τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἀπλοῦς περισσότερον μωροθάμαχτους, τοὺς ἐφαίνετο ὅτι ἦτο παράξενον καὶ ἀπίστευτον, νὰ πάρουν ἀπὸ τοὺς ἀφεντάδες των τὰ ἄρματα καὶ τὴν δόξαν.

Οἱ δὲ καπεταναῖοι εἰς τὴν ἀρχὴν ἐμεταχειρίζοντο τοὺς στρατιώτας ὡς ἀδελφούς των, ἐπειδὴ ἐπροσπάθουν νὰ τοὺς μάθουν τί θὰ εἰπῇ ἐπανάστασις, καὶ ἀκόμη οὐδὲ ἐγνωρίζοντο ποῖοι ἦσαν οἱ ἀνώτεροι.

Ἀφοῦ ἐπέρασαν οὕτω δύο ἡμέραι τὴν 31 Μαρτίου μετὰ τὸ γεῦμα βλέπομεν ἔξαφνα καπνὸν πολὺν εἰς τὸ χωρίον Σάλεσι 3 ὥρας μακρὰν ἀπὸ τοῦ Σπολάτη τὴν βρύσιν παρακάτω ὅπου ἦταν χαλάσματα καὶ ἀλώνια· ἕως ἐκεῖ ἐδαστοῦσε τὸ γενικὸν στρατόπεδον. Οἱ ἐρχόμενοι Τούρκοι πρὸς βοήθειαν τοῦ φρουρίου ἔβαλαν φωτιά εἰς τὸ χωρίον Σάλεσι διὰ νὰ ἴδουν οἱ κλεισμένοι εἰς τὸ φρούριον νὰ βαστάξουν καὶ νὰ ἐμψυχωθῶν καὶ ἄρχισαν νὰ ἀνακατώνωνται καὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἐννοήσαμεν ὅτι ἔρχονται Τούρκοι, ἀλλ' ἡμεῖς δὲν ἐβλέπαμεν παρὰ

μόνον τὸν καπνόν, διότι ὁ τόπος ἦτον βουνάκια καὶ λό-
γχος· τότε ὁ Κολοκοτρώνης ἐπῆρε μίαν σημαίαν, ἐκα-
βάλικεν ἓνα ἄλογον λαβωμένον τοῦ Νικολοῦ Καβαδία
καὶ τοὺς εἶπε, πάγω εἰς τὴν θέσιν Βίγλα τοῦ βουνοῦ
Φλωριοῦ νὰ ἰδῶ ἂν ἔρχονται Τοῦρκοι καὶ ἂν ἡ φωτιαῖς
εἶναι τῶν Τούρκων· καὶ ἂν ἰδῶ ὅτι Τοῦρκοι ἔρχον-
ται θὰ ἀνοίξω τὴν σημαίαν τρεῖς φοραῖς καὶ θὰ τὴν
μαζώξω, καὶ τότε νὰ φύγετε ἀπὸ ἐδῶ καὶ νὰ πιάσετε
ἄλλην θέσιν διὰ νὰ τοὺς ἐμποδίσωμεν νὰ μὴν ἐνωθοῦν
μὲ τοὺς κλεισμένους· ἂν ὅμως δὲν ἦναι τίποτε θὰ τὴν
ἀφήσω ἀνοιχτήν καὶ θὰ ἐξακολουθῇτε τότε τὸν πόλε-
μον. Δὲν ἐπρόφθασε νὰ πάῃ καὶ νὰ κάμῃ ὅσα εἶπε,
ἀλλ' οὔτε ἐμεῖς ἐκυττάξαμεν ἐκεῖθεν, καὶ εὐθὺς Τοῦρκοι
καβαλαραῖοι καὶ πεζοὶ περὶ τὰς τρεῖς χιλιάδες ἐφάνη-
καν ἐμπροστὰ μας καὶ μᾶς ἐπῆραν ταῖς πλάταις (α).

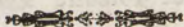
(α) Ὁ Σ. Τρικούπης (Ι. Α. 237. κτλ) λέγει ἐσφαλ-
μένως ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης εἶδε διὰ τοῦ τηλεσκοπίου, ὅτι
ἦτον ἐχθροὶ ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ἤρχοντο καὶ τὸ ἐγνωστοποίη-
σεν εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἐπῆγε εἰς τὸ
χωρίον Φλωρίον, ἀλλ' ἐπήγαιεν εἰς τὸ βουνὸν τοῦ Φλωριοῦ
διὰ νὰ ἀνοίξῃ τὴν σημαίαν καὶ νὰ μᾶς εἰδοποιήσῃ· ἀλλὰ δὲν
ἐπρόφθασε, διότι εἶδε τοὺς Τούρκους ἐρχομένους κοντύτερά
μας κατὰ τὸ χωρίον Καρβουνάρι καὶ εὐθὺς ἐγύρισε πίσω διὰ
νὰ μὴν τὸν κλείσουν τὴν πέρα μεριὰ τοῦ ποταμοῦ· καὶ ὅταν
ἐγύρισε δὲν εὐρῆκεν ἐκεῖ τοὺς περὶ τὸν Ἥλιον Μαυρομιχα-
λὴν νὰ πολεμοῦν· διότι ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπολεμοῦσαν,
τότε οἱ Τοῦρκοι θὰ ἦσαν εἰς τὴν θέσιν ὅπου εἶχαμεν ἐμεῖς
τὸ στρατόπεδόν μας, καὶ τότε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ περάσῃ ὁ
Κολοκοτρώνης· ἐπειδὴ ἐκεῖ ἦταν τὸ γεφύρι. Ἐπέρασε λοιπὸν
προσοῦ νὰ ἔλθουν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν Καρβύταινα καὶ προτοῦ

Ἀμέσως ἐσχορπίσθημεν καὶ οἱ κλεισμένοι ἐβγήκαν ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν πόρταν τοῦ φρουρίου, καὶ τότε ἐὰν ἐμέναμεν ἠθέλαμεν εὑρεθῇ εἰς τὴν μέση δύο φωτιῶν. Ἐτραβήξαμεν κατὰ τὸ γεφύρι τοῦ Ἀτζίχόλου κατὰ τὸν ποταμὸν διὰ τὴν Δημητσάνα καὶ Στεμνίτσαν.

Οἱ δὲ Μεσσήνιοι καὶ οἱ Μανιάται ἐκαμναν κάτω κατὰ τὸν ποταμὸν καὶ ἐπίασαν τὸ γεφύρι τῆς Καρύταινας, ἐτουφέκισαν ἀπὸ μακρὰν τοὺς Τούρκους καὶ δὲν τοὺς ἀφῆσαν νὰ περάσουν τὸ πέρα μέρος ἂν ἤθελαν. Ὁ ποταμὸς ἦτον κατεβασμένος καὶ δὲν ἤμποροῦσαν ἄλλοῦ νὰ περάσουν. Ἐπερικύκλωσαν ἔπειτα οἱ Τούρκοι τὸ βουνὸν τοῦ Ἀγίου Ἡλίας τριγύρω, ὅσον τόπον εὐκόλα ἐπάτα τὸ ἄλογον. Ὁ δὲ Φλέσας καὶ λοιποὶ καπεταναῖοι ἐτράβηξαν κατὰ τὴν Στεμνίτσαν. Ὁ Κολοκοτρώνης θέλων καὶ αὐτὸς νὰ περάσῃ εἰς τὸ ἴδιον μέρος ἤρχετο κατόπι μας καὶ ἐπειδὴ ἐφοροῦσε κόκκινα φορέματα καὶ σπαλαίταις ἀγγλικαῖς, διότι ἦτο ταγματάρχης εἰς τὰ ἀγγλικά τάγματα τῆς Ἑπτανήσου, ἄρπαξεν ἀπὸ ἓνα τσοπάνην, τὸν ὁποῖον ἔτυχε νὰ ἀπαντήσῃ ἐκεῖ, μίαν

νὰ ἐκωθοῦν μὲ τοὺς κλεισμένους. Ὁ δὲ τουφεκισμὸς τοῦ γεφυρίου ἔγειρε μετὰ ταῦτα καὶ ξέμακρα. Κατεῖς δὲ δὲν μᾶς ἐκυνήγησε καὶ διότι ἦτον βράδυ καὶ διότι δὲν ἦλθαν οἱ Τούρκοι μὲ τὸν σκοπὸν αὐτόν, ἀλλὰ διὰ νὰ πάρουν τοὺς ἐδικούς των καὶ νὰ φύγουν. Οὔτε ἔχασεν ὁ Κολοκοτρώνης τὸ τουφέκι του (Ἰ. Τρικ. Α. 239) διότι δὲν εἶχεν. Οἱ δὲ ἐκεῖ μαζωμένοι Ἕλληνες διεσχορπίσθησαν ὅχι αἰσχυρῶς, διότι ἔξαφνα εἶδαν πλῆθος Τούρκους καὶ μάλιστα καβαλαραῖους καὶ πεζοὺς, καὶ χωριστὰ ὅπου ἐβγήκαν καὶ οἱ μέσα κλεισμένοι. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ σταθῇ τὸ νεοσύστατον τοῦτο στρατόπεδον καὶ νὰ σκοτωθοῦν ἀγύμναστοι οἱ Ἕλληνες εἰς τὸν πόλεμον;

κοντόκαπα τὴν ἐφόρεσε καὶ ἐχώθη μέσα εἰς τὰ χαμό-
 χλαδα καὶ οὕτως ἐγλύτωσεν ἀπὸ τοὺς Τούρκους, οἱ ὁποί-
 οι ἐκυνηγοῦσαν τοὺς φραγχοφορεμένους καὶ καλοφορε-
 μένους. Ἑλληνας, ἐνώθη ἔπειτα μὲ ἡμᾶς καὶ ἀπὸ ἐκεῖ
 τὴν νύχτα ἐπῆγεν εἰς τὴν Στεμνίτσαν. Οὕτως ἔγεινε τὸ
 σκόρπισμα τοῦ στρατοπέδου, οἱ δὲ Τούρκοι ἐπῆραν τοὺς
 πολιορκημένους καὶ ἐπῆγαν εἰς τὴν Τριπολιτσάν χωρὶς
 νὰ πολεμήσουν. Τότε κατὰ τὸ μέρος τοῦ Φραγκοβρύσου
 ἦτον ὁ Νικήτας μὲ μερικὸς Λεονταρίτας, ὁ Ἡλίας
 Φλέσας καὶ ὁ Κωνσταντῆς Μυρομιχάλης καὶ Σταυριανὸς
 Καπετανάκης μὲ τοὺς ἐδικοὺς τῶν Μανιάτας καὶ καμ-
 πόσους Μιστριώτας καὶ τοὺς ἐτουφέκισαν ξέμακρα.

*Στρατόπεδον Πιάρας. — Διασκόρπισις αὐτοῦ ἀπὸ τοὺς
 Τούρκους τῆς Τριπολιτσᾶς. — Ἀπρόβλεπτος σύναξις τῶν
 καπεταναίων ὅπου εὐρέθησαν εἰς τὸν πόλεμον τῆς Καρύ-
 ταιρας καὶ ἄλλων εἰς τὸ χωρίον Πάπαρι. — Διάλυσις
 τοῦ στρατοπέδου τῶν Κερασιῶν. — Σύστασις τοῦ στρα-
 τοπέδου Βερβαίνων.*

Ὁ Κανέλλος Δελιγιάννης ἐτράβηξε διὰ τὰ Λαγκά-
 δια τὴν πατρίδα του. Ἄλλ' ἀπ' ἔξω τοῦ χωρίου ἔμαθεν
 ὅτι ἀνεχώρησεν ἡ φαμίλια του διὰ τὸ Μέγα Σπήλαιον, καὶ
 εἰς τὴν Στρέζοβατὴν ἔφθασε καὶ τὴν ἔστειλεν εἰς τὸ Μο-
 ναστήρι δι' ἀσφάλειαν καὶ διὰ νὰ ᾔναι ἐλεύθερος νὰ διοι-
 κῇ καὶ νὰ παρακινή τὸν κόσμον εἰς τὸν πόλεμον. Ἐκεῖ
 ἔμαθεν ἀκόμη ὅτι οἱ Τούρκοι τοῦ χωρίου του προετοιμά-
 ζοντο ὅλοι νὰ ὑπάγουν εἰς τὴν Τριπολιτσάν καὶ ὅτι οἱ
 συμπατριῶταί του ἐσκόπευαν νὰ προσκυνήσουν. Ἐ-
 στείλε λοιπὸν εὐθύς καὶ ἐσκότωσαν τοὺς ἐκεῖ Τούρκους

έλους ἕως 350, καὶ οὕτως ἐνοχοποίησεν ὅλην τὴν ἐπαρχίαν του. Ἀμέσως ἀπὸ ἐκεῖ ἐξέδωκε διαταγὰς νὰ συναχθοῦν οἱ βουνίσιοι Μαγουλιανῖται, Βυτινῶται καὶ λοιποὶ νὰ πιάσουν τὸ Διάσελον τῆς Ἀλωνίσταινας.

Ἀπὸ Στεμνίτσαν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ λοιποὶ καπεταναῖοι ἐπῆγαν εἰς τὸ Χρυσοβίτσι, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ οἱ Μεσσήνιοι Ἀρχ. Φλέσας καὶ λοιποὶ καπεταναῖοι ἐτράβηξαν διὰ τὸ Λεοντάρι καὶ εἶπαν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην νὰ πάη μαζί τους, διότι ἦτον μοναχός, ἀλλὰ δὲν ἠθέλησε, μάλιστα τοὺς εἶπεν ὅτι θὰ μείνῃ ἐκεῖ νὰ τὸν φᾶν τὰ πουλιὰ τοῦ τόπου του. Ὁ Ἀρχιμανδρίτης λοιπὸν εἶπε τότε εἰς ἓνα ἀνθρωπὸν του βρέ Δημήτρη κάθησε καϋμένε κάμε του συντροφιά ὅσον νὰ εὕρῃ τοὺς συγγενεῖς του διὰ νὰ μὴν τὸν φάγῃ κανένας λύκος, καὶ ἀνεχώρησεν.

Ἀφοῦ ἔφυγεν, ὁ Κολοκοτρώνης ἐμβῆκεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χρυσοβιτισιοῦ καὶ ἔκαμε τὸν σταυρόν του (α). Ἐπειτα ἐκαθάλιξε καὶ ἐτράβηξε διὰ τὴν Πιάνα καὶ εἰς τὸν δρόμον ἀπάντησε τὸν συγγενῆ του Ἀντώνιον Κολοκοτρώνην μὲ ὀλίγους στρατιώτας, τὸν ἐπῆρε μαζί του καὶ ἐπῆγεν εἰς τὴν Πιάνα. Ἀπὸ ἐκεῖ ἔγραψέ

(α) Κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν οἱ κάτοικοι τοῦ Χρυσοβιτισιοῦ ὡς ποιμένες ἔλειπαν εἰς τὰ χειμαδιὰ καὶ ἦτον τὸ χωρίον ἐρημιὰ καὶ τότε ὄχι 17 Τοῦρκοι, ἀλλὰ καὶ δύο μόνοι ἤμποροῦσαν ὅσα καὶ ἂν εὗρισκαν ζῶα νὰ τὰ φέρουν, χωρὶς νὰ τοὺς ἐμποδίσῃ κανένας εἰς τὴν Τριπολιτσάν. Λοιπὸν δὲν ἦτον τὸ αἵτιον, ὁ τρόμος τὸν ὁποῖον ἔλαβαν οἱ Ἕλληνες μετὰ τὸν πόλεμον τῆς Καρύταινας καθὼς ὁ Τρικούπης εἰς τὴν Ἱστορίαν του (4, 223.) λέγει.

κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου εἰς ὅλα τὰ μέρη καὶ εἰς τὸ Διάσελο τῆς Ἀλωνίσταινας νὰ μαζωχθοῦν ὅλοι οἱ στρατιῶται εἰς τὴν Πιάνα καὶ μετὰ τινὰς ἡμέρας ἐσυνάχθησαν ἐκεῖ ὅλοι οἱ καπεταναῖοι καὶ πρόκριτοι τῶν βουνῶν μὲ τοὺς στρατιώτας των, ἀρχισε νὰ συσταίνῃ στρατόπεδον καὶ φροντιστήριον, ἔκαμε καὶ γραμματικόν του τὸν Ἀναγνώστην Ζαφειρόπουλον καὶ συνενοήθη μετὰ τῶν καπεταναίων καὶ τοὺς εἶπε νὰ σχηματίσῃ τὸν ἱερὸν λόχον, καὶ αὐτοὶ οἱ στρατιῶται εἶναι οἱ ὅποιοι ἐσχημάτισαν ἔπειτα τὴν σωματοφυλακὴν του. Ἀρχισε λοιπὸν καὶ ἔκαμε τοὺς καπεταναίους τῶν σωματοφυλάκων καὶ τότε ἐπῆρε καὶ ἐμένα ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ Δελιγιάννη καὶ μὲ ὠνόμασε διὰ διπλώματος πρῶτον καπετάνιον τοῦ λόχου καὶ δεῦτερον τὸν Β. Δημητρακόπουλον Ἀλωνιστιώτην (τώρα βουλευτὴν), καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἀξιωματικούς ὅπου ἔκαμε διὰ τὸν λόχον τῶν σωματοφυλάκων ἐμοίρασε διπλώματα.

Ταῦτα ἐγένοντο ἀπὸ τὴν ἡμέραν τῶν Βαίων ἕως τὴν μεγάλην τετράδην πρωτὶ (6' Ἀπρίλ). τότε ἤλθαν οἱ Τούρκοι ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν καὶ μᾶς διεσκόπισαν καὶ μᾶς ἔμειναν μόνον τὰ διπλώματα. Ὁ Κολοκοτρώνης μᾶς ἐφώναξε σταθῆτε νὰ πολεμήσωμε, ποῦ πᾶτε, ἀλλὰ τίποτε δὲν ἐμπόρεσε νὰ κάμῃ. Ἐπειτα ἐπῆρε εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ ἀλόγου του τὸν Νικόλαον Μπούκουρα διὰ νὰ μὴ τὸν πιάσουν οἱ Τούρκοι καὶ ἐτράβηξε βιαστικὰ διὰ τὸ Διάσελο τῆς Ἀλωνίσταινας διὰ νὰ ἔβγῃ μπροστὰ καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς Τούρκους νὰ μὴν περάσουν κατὰ τὴν Βυτίαν καὶ κατὰ τὰς λοιπὰς κωμοπόλεις. Ἐκεῖ ἀνταμώθη μὲ τὸν Κανελ. Δελιγιάννη, ὁ ὅποῖος ἤρχετο εἰς τὸ στρατόπεδον τῆς Πιάνας καὶ ἐτουφέκισαν μαζὶ τοὺς Τούρκους καὶ ἀπὸ τὸ ἀντικρυ

μέρος τοῦ χωρίου Ἀλωνίσταινας τοὺς ἐκτύπα ὁ Σταῦρος Δημητρακόπουλος μετὰ τοὺς Ἀλωνισιώταις, διότι οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὴν Πιάναν ἐπῆγαν καὶ ἔκαψαν τὴν Ἀλωνίσταιναν καὶ ἐσκότωσαν καὶ τὸν Δ. Σταμέλλον. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἤμπορεσαν οἱ Τοῦρκοι νὰ περάσουν τὸ Διάσελον ἐγύρισαν πίσω καὶ ἐπῆγαν πάλιν εἰς τὴν Τριπολιτσάν. Ὁ δὲ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Κ. Δελιγιάννης, Β. Δημητρακόπουλος ἐκεῖθεν ἐτράβηξαν διὰ τὸν κάμπον τῆς Καρύταινας καὶ ἐκεῖθεν αὐθημερόν εὐρέθησαν εἰς τὸ χωρίον Πάπαρι.

Ἐκεῖ ἐσυνάχθησαν οἱ Μαυρομιχαλαῖοι καὶ οἱ ἄλλοι καπεταναῖοι καὶ αὐτοῦ ἦλθαν ἀπὸ Ζάκυνθον τότε καὶ τὰ δύο παιδιὰ τοῦ Κολοκοτρώνη ὁ Πάνος καὶ ὁ Ἰωάννης, ὁ μετὰ ταῦτα ὀνομασθεὶς Γενναῖος.

Ἀπὸ ἐδῶ ἔστειλεν ἀμέσως τὸν Πάνον εἰς τὰ χωριὰ τῆς Καρύταινας μετὰ γραπτὴν διαταγὴν τοῦ νὰ βγάλῃ ὅλους τοὺς Καρυτινοὺς εἰς τὰ ἄρματα καὶ νὰ ἔλθουν εἰς τὴν Πιάναν, Χρυσοβίτσι καὶ Διάσελον διὰ νὰ συστήσουν ἐκεῖ τὸ στρατόπεδον· εἶχε δὲ τὴν ἄδειαν ὁ Πάνος νὰ σκοτώνῃ, νὰ καίῃ τὰ σπίτια τοὺς καὶ νὰ δημεύῃ τὰ πράγματά τοὺς πρὸς ὄφελος τῶν στρατιωτῶν, ἂν κανένας ἤθελε παρακούσει.

Ἀφοῦ ἐσκέφθησαν ὅλοι μαζί εἰς τὸ Πάπαρι διὰ νὰ πιάσουν τὰς θέσεις Χρυσοβίτσι, Διάσελον καὶ Βαλτέτσι, ὁ Κολοκοτρώνης καὶ οἱ ἄλλοι ἐπῆγαν εἰς τὸ Βαλτέτσι, ὁ δὲ Κανέλ. Δελιγιάννης ἐτράβηξε διὰ τὰ Λαγκάδια τὴν πατρίδα τοῦ καὶ ἐπῆρε μαζί του καὶ τὸν Η. Τσαλαφατῖνον μετὰ ὀλίγους Μανιάταις. Φθάσας εἰς τὰ Λαγκάδια ἀρρώστησε καὶ μόλα ταῦτα ἐξέδωκε διαταγὴν καὶ μᾶς ὠνόμασεν ἀρχηγοὺς τῆς στρατολογίας τῶν βου-

νῶν (α), νὰ ὑπάγωμεν δηλαδή ἐγὼ καὶ ὁ Ἡλίας Τσαλαφατῖνος νὰ στρατολογήσωμεν ἀπὸ τὰ Μαγούλιανα, Βυτίνα καὶ λοιπὰ χωρία καὶ νὰ τοποθετήσωμεν τοὺς στρατιώτας μας εἰς τὸ Διάσελον (β). Κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας εἶχαν συστήσει στρατόπεδον καὶ εἰς ταῖς Κερασιαῖς ὁ Ἀντ. Νικολόπουλος μὲ 300 Μιστριώταις καὶ ὁ Κυριακούλης μὲ ἄλλους τόσους Μανιάταις. Ἐναντίον τοῦ στρατοπέδου αὐτοῦ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα τὸ πρῶτ' ἦλθαν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν, ἐπέπεσαν κατ' αὐτοῦ ἔξαφνα καὶ τὸ διέλυσαν χωρὶς νὰ προφθάσῃ κανένας νὰ τοὺς δώσῃ βοήθειαν οὔτε ἀπὸ τοῦ Πάπαρι, οὔτε ἀπὸ Βέρβαιναν, ὅπου τὴν 25 Μαρτίου εἶχον συστήσει στρατόπεδον ὁ Ἀναγνώστης Κονδάκης μὲ τοὺς Ἁγιοπετρίτας, Δολιανίτας, καμπίσιους Τριπολιτσιώτας, ὁ Βρεσθένης Θεοδώρητος καὶ ὁ Π. Βαρβιτσιώτης μὲ τοὺς Βαρβιτσιώτας, Βαμβακίτας, Ἀραχωθήτας, Βρεσθενίτας καὶ ἄλλους Μιστριώτας. Ἐδῶ ἦλθεν ἔπειτα μετὰ τὸν πόλεμον τῶν Κερασιῶν ὁ Ἐλους (γ), ἀφοῦ εὐλόγη-

(α) Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ τὸ ἔχει ἀκόμη ὁ Τσαλαφατῖνος.

(β) Ὅθεν ψεῦδος εἶναι (Σ. Τρικ. Ἰ. Α. 242.) ὅτι ὁ Κανέλ. Δελιγιάννης καὶ ὁ Δ. Πλαπούτας ἐτοποθετήθησαν εἰς τὸ Διάσελον τῆς Ἀλωνίσταινας.

(γ) Ἀφοῦ ὁ Ἐλους εὐλόγησε τὰ ἄρματα τῆς Μονεμβασίας ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν καὶ ἦλθεν εἰς Βέρβαιναν ὅπου ἦδρε καὶ τοὺς ἄρχιερεῖς τὸν Βρεσθένη Θεοδώρητον, τὸν Μαλτσίνην, τοὺς ἄρχοντας Ἀναγρ. Κονδάκην, Κ. Ζαφειρόπουλον, Δ. Καραμάνον, Π. Κρεβατᾶν, Π. Γιατράκον καὶ λοιπούς, καὶ ἐσύστησε μαζί τους τὸ ἐκεῖ στρατόπεδον. Ἀπὸ ἐκεῖ μετὰ τὴν μάχην τοῦ Λεβιδιῶ, ἀφοῦ ὅλοι αἱ πολιορκίαι τῶν φρουριῶν καὶ τῆς Τριπολιτσᾶς ἐσυστήθησαν, ἀνεχώρησε καὶ ἐπῆγεν

σε τὰ ἄρματα τῆς Μονεμβασίας, ὁ Δ. Καραμάνος, μὲ τοὺς Τσάκωνας, ὁ Κ. Ζαφειρόπουλος μὲ τοὺς Ἀγιαννίτας, ὁ Π. Γιατράκος, ὁ Η. Κρεβατᾶς μὲ τοὺς Μιστριώ.

ἀπὸ τὰς Σπέτσας εἰς Ἰῶδραν διὰ τὰ κινήση ἐκεῖ τὴν ἐπαράστασιν.

Ἡ Ἰῶδρα πάντοτε ἐδέχετο τοὺς ἀποστόλους, οἱ ὁποῖοι ἐπερνοῦσαν ἀπὸ ἐκεῖ διὰ τὴν Πελοπόννησον καὶ δι' ἄλλα μέρη, καὶ ἐκατηχεῖτο ἀπὸ αὐτοὺς καὶ ἐδείκνυε προθυμίαν διὰ τὴν ἐπαράστασιν. Ἀλλ' ἐν ᾧ αὕτη εἶχεν ἐξαπλωθῇ εἰς ὅλην τὴν Πελοπόννησον καὶ ὅλον τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος τίποτε ἄλλο δὲν ἐσυλλογίζετο παρὰ πῶς τὰ κερδήσῃ τὰ προπατορικά του δικαιώματα, ἢ ὑπερήφανος καὶ πολυάνθρωπος καὶ πλουσία Ἰῶδρα ἐκοιμᾶτο καὶ ἐσυλλογίζετο μόνον τὴν ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς καὶ τῶν χρημάτων της καὶ ὡς ἐκ τούτου εὐρίσχετο εἰς τὸ χεῖλος τοῦ κρημοῦ.

Ὁ Ἀντώνιος Οἰκονόμου Ἰῶδραῖος μὲ τοὺς φίλους του Γρίχαν Θ. Γρίχα Ἰῶδραῖον, Πέτρον Μαρκέζην ἀπὸ Καστρὶ τῆς Κυρουργίας, Γεώργιον Ἀγαλλόπουλον Μιστριώτην, Δημήτριον Πλαταρίτην, Ν. Σπηλιωτόπουλον Δημητσαρίτην, Ἰωάννην Στρατηγόπουλον Λαγκαδινόν, Παραγιώτην Μεργλὴν Ζυγοβιστινόν, τὸν Ἀχιλλέα καὶ πολλοὺς ἄλλους Ἰῶδραῖους, παρατηρήσας τὴν τοιαύτην κατάστασιν τῆς πατρίδος του συνώμοσε μετ' αὐτῶν κατὰ τῶν λεγομένων Οἰκοκυραίων καὶ ἐκέρδησαν τὸ πλῆθος, τὸ ὅποῖον ἦτο δυσαρεστημένον διὰ τὰς πρωτοτερινὰς τῶν ὠδικίας εἰς τὰ μερδικὰ τῶν, καὶ διότι ἐν ᾧ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες καὶ αὐτοὶ οἱ Σπετσιῶται καὶ Ψαριανοὶ ἔλαβαν τὰ ἄρματα κατὰ τοῦ Σουλτάνου, οἱ Οἰκοκυραῖοι τῆς Ἰῶδρας τότε ἔστειλαν τὴν ἀναλογίαν τοὺς τοὺς αὐτὰς εἰς τὸν Σουλτάνον.

Κατὰ τὸν βρασμὸν αὐτὸν ἐναντίον τῶν Οἰκοκυραίων εἰ-

τας. Ὁ Βρεσθένης μάλιστα μὲ τὸν Ἄν. Κονδάκην ἐσύστησαν καὶ τὸ πρῶτον φροντιστήριον τὸ ὀνομαζόμενον Κηλέρι καὶ φροντιστὰς διώρισαν τὸν Γ. Τροχάνην, τὸν Ἄναγ. Ῥοντόπουλον, καὶ τὸν Ἰων. Κρητικόν. Εἰς τὴν

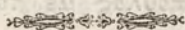
χε φθάσει εἰς Ἰδραν καὶ ὁ Ἑλως Ἀρθιμος, ὁ ὁποῖος συνέδραμε πολὺ τὸν Ἀρτῶρην Οἰκονόμου, ἐμψύχωσε τὸν λαὸν εἰς τὴν ἐπαράστασιν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας του καὶ τέλος συντέλεσε τὸν ποθοῦμενόν του σκοπὸν γὰ φιλιωθῶν οἱ Οἰκοκυραῖοι μὲ τὸν λαόν καὶ γὰ κηρύξουν «ὅτι ἀφιερώνουν τὰ πλοῦτή των, τὰ καράβια των, καὶ τὴν ἰδίαν των ζωὴν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερώσεως τῆς πατρίδος». Τὴν 15 Ἀπριλλίου, ἀφ' οὗ ἐψάλη δοξολογία, ὑψώθη ἡ Ἑλληνικὴ σημαία εἰς τὴν Ἰδραν καὶ ἡ ρῆσος αὕτη ἔγνωσε τὸ πνεῦμά της μὲ τὸ πνεῦμα ὅλου τοῦ ἔθνους.

Ἀλλὰ τὸν Ἀρτῶρην Οἰκονόμου οἱ Οἰκοκυραῖοι δὲν τὸν ἐχώνευαν καὶ διὰ τοῦτο ὠργάνισαν ἀντεπαράστασιν κατ' αὐτοῦ, τὸν ἐγκρέμισαν ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν του καὶ πιάσαντες τὸν ἔστειλαν εἰς τὴν Πελοπόννησον εἰς τοὺς ἀρχοντας τοὺς συντρόφους των, οἱ ὅποιοι τὸν ἐφύλατταν εἰς τὸ μοναστήρι τοῦ Ἀγίου Γεωργίου εἰς τοῦ Φεριᾶ. Ἐπειτα τὸν ἄφησαν καὶ ὅταν ἤρχετο εἰς τὴν συνέλευσιν τοῦ Ἀργους ἔβαλαν εἰς τὸν δρόμον καὶ τὸν ἐσχότωσαν εἰς τοῦ Κοντσοπόδι, φοβούμενοι μὴν ἐπαρέλθῃ εἰς τὴν Ἰδραν καὶ κινήσῃ πάλιν τὸ πλῆθος ἐναντίον των.

Μετὰ δὲ τὴν ἀντεπαράστασιν ἐδίωξαν ὅλους τοὺς ξένους τοὺς Μωραΐτας καὶ ἄλλους ὡς συντρόφους τοῦ Ἀρτῶρην Οἰκονόμου καὶ ἔκτοτε ἀκόμη ἕως τώρα βοᾷζει εἰς τὰ αὐτὰ τῶν Μωραΐτῶν τὸ «ἔστε Χούαι». Οἱ δὲ Ἰδραῖοι σύντροφοι τοῦ Οἰκονόμου καὶ ὁ Γκίκας Θ. Γκίκας καὶ λοιποὶ ἐφυγαν καὶ ἦλθαν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην, ὁ ὁποῖος τότε ἐπολιόρχε τὴν Τριπολιτσάν.

Βέρβαιναν τότε εὑρέθη ὁ Ν. Δελιγιάννης ἐρχόμενος ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν (α).

Εἰς ταῖς Κερασιαῖς ἐσχοτῶθησαν ὑπὲρ τοὺς 15 Ἑλληνας καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μιστριωτῶν Ἀντ. Νικολόπουλος, καὶ τὰ κεφάλιά των καὶ τὰς σημαίας ὅπου τοὺς ἐπῆραν, τὰς ἐπῆγαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν Τριπολιτσάν. Τὸ δὲ στρατόπεδον τῶν Κερασιῶν διελύθη τότε καὶ ἐπῆγε καὶ ἐνώθη μὲ τὸ στρατόπεδον τῶν Βερβαίνων.

Μάχη Λεβιδίου.

Κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας ἦλθαν καὶ οἱ Καλαβρυτινοὶ πρόκριτοι καὶ καπεταναῖοι ὁ Σωτήρης Χαραλάμπης, Σωτ. Θεοχαρόπουλος, οἱ ἀδελφοὶ Πετιμεζαῖοι ὁ Γεώργιος ἡ Κουλός, ὁ Γκολφῖνος, ὁ Παναγιώτης καὶ ὁ Βασίλης, ὁ Κωνσταντῖνος Πετιμεζᾶς μὲ τοὺς υἱοὺς του Ἀνδρέαν καὶ Ἰωάννην, ὁ Ἀναγνώστης Στριφτόμπολας, ὁ Ἀσημάκης Σκαλτσᾶς, Ν. Χριστοδούλου ἡ Σολιώτης, ὁ Π. Ἀρβάλης μὲ τοὺς Τριπολιτσιώτας καὶ ἐτοποθετήθησαν εἰς τὸ χωρίον Λεβίδι. Ὅλοι ἦσαν ὑπὲρ τὰς 600. Ἀφοῦ ἐσυσῆθη ἐκεῖ τὸ στρατόπεδον ἔσειλαν τὸν Σκαλτσᾶν μὲ τοὺς ἐδικούς του νὰ τοποθετηθῇ εἰς Κακοῦρι καὶ νὰ συνάξῃ ἀπὸ τὰ ἐκεῖ χωρία στρατιώτας.

Οἱ Τοῦρκοι τῆς Τριπολιτσᾶς ἅμα ἔμαθαν τὸν ἐρχομὸν τῶν Καλαβρυτινῶν εἰς Λεβίδι ἐξεστράτευσαν κατ' αὐτῶν τὴν 14 Ἀπριλίου καθαλαραῖοι καὶ πεζοὶ ὅσοι ἦσαν καὶ ἅμα ἔφθασαν ἐκεῖ ἄρχισεν ὁ πόλεμος.

(α) Εἰς τὴν Βέρβαιναν δὲν ἦτον τότε Μανιάταις, ἀλλὰ μετὰ τὸ χάλασμα τῶν Κερασιῶν ἐπῆγαν· οὔτε ὁ Παραγιώ-

Καθὼς τοὺς εἶδαν οἱ Ἕλληνες τοῦ Λεβιδιοῦ ὅτι ἐπή-
γαιναν κατ' ἐπάνω τοὺς ἀμέσως ἔστειλαν πεζοὺς καὶ
μᾶς εἰδοποίησαν νὰ τρέξωμεν εἰς βοήθειάν τους. Εὐθὺς
ἔστείλαμεν ἡμεῖς τοὺς μισοὺς στρατιώτας ἀπὸ τὸ Διά-
σελον μὲ τὸν Κ. Πιπαζαφειρόπουλον, Στέφανον Ἰωάν.
Στεφανόπουλον, τὸν Ἀργύρη Ζούβελον, Κωνστ. Γιαβῆ
καὶ τὸν Γεώργιον Ἀλεξόπουλον Μαγουλιανίτην μὲ τοὺς
Μαγουλιανίτας εἰς βοήθειάν τους. Ἐκεῖ ἔτρεξε καὶ ὁ
Σταῦρος Δημητρακόπουλος μὲ τοὺς Ἀλωνιστιώτας
καὶ ὁ Δ. Πλαπούτας, ὁ ὁποῖος ἤρχετο εἰς τὸ Διάσελον,
καθὼς ἤκουσεν εἰς τὴν Βυτίνα εὐρισκόμενος ὅτι πόλε-
μος γίνεται εἰς τὸ Λεβίδι, ἔτρεξε καὶ αὐτὸς καὶ τὸν ἠχο-
λούθησε καὶ ὁ Η. Τσαλαφατῖνος ὁ ὁποῖος τότε ἔτυχε νὰ
ῆναι ἐκεῖ καὶ ὁ Νικόλαος Πετιμεζᾶς (α). Ὅλοι αὗται αἱ
βοήθειαι ἐνώθησαν ἐπάνω εἰς τὸ βουνὸν τοῦ Λεβιδιοῦ
καὶ καθὼς ἐξαγνάντησαν ὅλοι μαζί ἔρριψαν μίαν πατα-
ριὰν τουφέκια καὶ ἔβαλαν ταῖς φωναῖς διὰ νὰ ἐμψυχώ-
σουν τοὺς κλεισμένους καὶ πολιορκημένους εἰς τὰ σπί-
τια Ἕλληνας.

Συγχρόνως δὲ ἀπὸ τὸ Κακοῦρι ἔφθασαν εἰς βοήθειάν
των καὶ ὁ Σκαλτσᾶς μὲ τοὺς στρατιώτας του ἀπὸ τὸ
μέρος τῶν βουνῶν Σταχτερό, Ἅγιο Νικόλα καὶ Ἕλλη-
νίτσα καὶ ἐπῆρε καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὸ μεσημβρινὸν μέρος
ταῖς πλάταις τῶν Τούρκων.

της Ζαφειρόπουλος διότι αὐτὸς τὴν 27 Ἀπριλίου ἦλθεν (Ἰ.
Σ. Τρ. Α. 240) ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν.

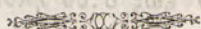
(α) Αὐτὸς ἐπήγαινε εἰς τὰς Κελάμας μὲ χρήματα καὶ
μὲ γράμματα εἰς τὸν Π. Μανρομιχάλην διὰ τὰ ἔβγη καὶ ἐ-
κεῖνος ἔξω εἰς τὸ στρατόπεδον, στελεμένος ἀπὸ τοὺς προ-
καίτοις τῶν Καλαβρυτῶν καὶ Πατρῶν.

Οἱ ταμπουρωμένοι Ἕλληνες εἰς τὸ Λεβίδι ἀφοῦ ἔσπευον ἠσπασάντο ἀπὸ τοῦ Τούρκου ἐπὶ τὰς ἀκροπόλεις καὶ διέσπορον ἐπὶ τὰς ἀκροπόλεις καὶ μόνον ἕως 60 γενναῖοι Ἕλληνες Τριπολιτσιῶται, Μαζαῖοι, Κατσανιῶται, Δαραῖοι, Καλαβρυτινοὶ Σουδενιῶται, ἐκλείσθησαν εἰς τὰ σπίτια τοῦ Λεβιδίου καὶ ἐκράτουν τὸν πόλεμον, καὶ ὁ Καρὰ Σπύρος ἐκ Νεζερῶν, ἀφοῦ τοῦ ἔφυγεν οἱ σύντροφοί του ἐκλείσθη εἰς τὸν ληνὸν τοῦ Σταμάτη Δημητρακοπούλου καὶ ἐκράτησε τὸν πόλεμον ἕως οὗ ἦλθεν ἡ βοήθεια τοῦ Σκαλτσᾶ. Οἱ Τούρκοι εἶχον στενὰ πολιορκήσει τοὺς κλεισμένους εἰς τὰ σπίτια καὶ ἔβαλαν φωτιά διὰ νὰ τοὺς κάψουν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπίασε βροχή καὶ εἶδαν καὶ τὴν βοήθειαν ὅπου ἤρχετο ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη, ἄφησαν τοὺς πολιορκημένους καὶ τοὺς σκοτωμένους ἀπὸ τοὺς ἐδικοὺς των ὑπὲρ τοὺς 40 καὶ ἐπῆγαν πάλιν εἰς τὴν Τριπολιτσάν.

Ἐδῶ ἀνδραγάθησαν ὁ Γεωργάκης Πετιμεζᾶς, ὁ Ἀναγνώστης Τσαβαρόπουλος ἀπὸ Δάρα, ὁ Ἀναγνώστης Στριφτόμπολας, ἀλλ' ἔπεσαν καὶ οἱ δύο μαχόμενοι, καὶ ἄλλοι τέσσαρες στρατιῶται καὶ ἐλαβώθη καὶ ὁ Ι. Πετιμεζᾶς (α). Ἡ βοήθεια ἡ ὁποία ἤρχετο ἀπὸ Βυτίνα ἐπρό-

(α) Δὲν μετέβησαν εὐθὺς ὡς λέγει ὁ Τρικούπης εἰς Πιάνα (Ι. Α. 243) ὁ Δ. Πλαπούτας καὶ ὁ Η. Τσαλαφατῖνος ἀλλ' εἰς Διάσελον, ὁ δὲ Καρέλ. Δελιγιάννης ἦτον τότε ἄρρωστος εἰς τὰ Λαγκάδια, ὥστε ἦλθεν εἰς Διάσελον, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐπῆγεν εἰς Πιάνα ὅπου ἦρε καὶ τὸν Ἀντώνην Κολοκοτρώνην καὶ ἐσύσταινεν ἐκεῖ στρατόπεδον. Ἀλλὰ περιέργον εἶναι μὲ τὸν Σ. Τρικούπην ἐν ᾧ ἐδῶ πηγαίνει τὸν Η. Τσαλαφατῖνον εἰς Πιάνα, κατωτέρω (Ι. Α. 249)

φθασεν ἓνα Τοῦρκον χρυμμένον εἰς μίαν κοφίνα· αὐτὸν τὸν εἶδεν ὁ Λαστιώτης Λιάκος Καραμπέλας καὶ τοῦ ἔκοψε τὸ κεφάλι. Ἐνας ἄλλος Τοῦρκος ἐμβήκεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγίου Χαραλάμπου, ἔβγανε τὰ ὄμματα τῶν εἰκόνων καὶ ἐπῆρε τὴν κολυμβήθραν καὶ ἔφευγεν, ἀλλὰ τὸν ἐπρόφθασαν καὶ αὐτὸν καὶ τὸν ἐσκότωσαν. Ἀφοῦ ἔφυγαν οἱ Τοῦρκοι οἱ στρατιῶται οἱ Καρυτινοὶ ἐγύρισαν πάλιν εἰς τὸ Διάσελον.

Πρώτη εὐστασις στρατοπέδου εἰς Βαλτέτσι

καὶ ταχεῖα διάλυσις αὐτοῦ.

Ἀπὸ ἐκεῖ τὴν 16 Ἀπριλίου ἀφίχαμεν τὸ στρατόπεδον τοῦ Διασέλου μὲ τὸν Κ. Πετρόπουλον καὶ ἐπήγαμεν εἰς τὸ Βαλτέτσι ὅπου ὁ Κολοκοτρώνης εὐθὺς μὲ ὠνόμασεν ὑπασπιστὴν του καὶ ἔκτοτε τὸν ἠκολούθουν ὡς τοιοῦτος εἰς ὅλους τοὺς πολέμους (α).

Εἰς τὸ Βαλτέτσι ἦταν ὅλοι οἱ Καπεταναῖοι τῆς Μά-

λέγει αὐτο. λέξει οὕτως· οἱ εὐρισκόμενοι ἐν Λεβιδίῳ ὀπλαρχηγοὶ Τσαλαφατῖνος, Μηλίδας καὶ Σκαλτσᾶς ἐκίνησαν διὰ Κόρινθον. Ἀλλὰ ἀκόμη παρακάτω (Ἰ. Α. 253) φέρει πάλιν εἰς Βαλτέτσι τὸν Τσαλαφατῖνον ὡς διὰ ἀεροστάτου, καὶ τοῦ δίδει ἰδιαιτερόν ταμποῦρι καὶ 80 στρατιώτας, ἐν ᾧ ὡς ἀλλαχοῦ λέγομεν αὐτὸς ἀκολουθοῦσε τοὺς ἄλλους ἀρχηγοὺς Μαριάτας καὶ ποτὲ τὸν δὲν εἶχε ἐδικόν του σῶμα. Εἶναι πρᾶγμα ὁ Ἱστορικός μας γὰρ μὴν ἐνθυμηθῇ τί εἶπεν ἀνωτέρω πρὸ 6 σελίδων καὶ πάλιν ὀλίγον κατωτέρω πρὸ 4 σελίδων·
(α) Ὅτι δὲ ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐπαραστάσεως ἤμουν ὑπασπιστὴς τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη λέγει καὶ αὐτὸ τὸ ἀποδεικτικὸν τῆς ὑπῆ-

νης καὶ τῆς Μεσσηνίας, ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης ὁ Ἡλίας Μαυρομιχάλης, ὁ Μούρτζινος, οἱ Καπετανάκιδες, ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Ἡλίας Φλέσας, ὁ Μητρος Πέτροβας μὲ τοὺς Γαραντσαίους, τὸ καλλίτερο τουφέκι τῆς Μεσσηνίας, ὁ Ἀθανάσιος Σιόρης μὲ τοὺς Ἰσαράιους, τὰ καλλίτερα παληκάρια τῆς ἐπαρχίας Φαναρίου, ὁ Π. Κεφάλας, ὁ Δ. Παπατζώνης μὲ τοὺς τέσσαρας ἀδελφοὺς Καραμεραίους Δημήτριον, Ἀναστάσιον, Ἰω-

ρεσίας μου, τὸ ὅποτον μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος μοῦ ἔδωσεν.

Ὁ κύριος Φώτιος Χρυσανθόπουλος ἐκ Μαγουλιάνων τῆς Γορτυνίας ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως παρενέβη εἰς τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα τῆς πατρίδος. Τοῦτον διὰ τὴν πολεμικὴν του εὐτολμίαν καὶ ἰκανότητα καὶ διὰ τὸν ἄοκνον καὶ ἐνεργητικὸν του χαρακτήρα ἔλαβον ἀπ' ἀρχῆς μετ' ἐμαντοῦ ὡς πρῶτον ὑπασπιστὴν μου, βοηθὸν εἰς ὅλας τὰς κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἐκστρατείας μου. Ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς Τριπολιτσᾶς μέχρι τῆς ἀναχωρήσεως τῶν Αἰγυπτίων ἐκ Πελοποννήσου καὶ εἰς ὅλας τὰς παρεμπροσθούσας ἐκστρατείας καὶ μάχας. Ἐν γένει ὅπου εὐρέθην ἐγὼ καὶ ἐνιαχοῦ τυχῶν περιστατικῶς μόνος ὑπηρέτησε δείξας πάντοτε ἀνδρείαν καὶ ἀξιοσύνην, εὐπειθειαν καὶ προθυμίαν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀνωτέρω διαταγῶν μου, τιμίαν καὶ ἀμεμπτον διαγωγὴν, ἐδικαίωσε τὴν ἐκλογὴν μου. Καὶ μετὰ ταῦτα μέχρι τῆς σήμερον ἐξηκολούθησε διατελὼν ἐν χρήσει τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ ὑπασπιστοῦ μου.

Πιστὸς μάρτυς τῶν πρὸς τὴν πατρίδα ἐκδουλεύσεών του δίδωμι τὸ παρὸν ἐνδεικτικὸν εἰς χεῖράς του, διὰ τὰ χρησιμεύσῃ ὅπου ἀρήκει.

Θ. Κολοκοτρώνης.

Ἐρ Ναντ. Πω τῇ 4 Μαΐου 1833.

άννην καὶ Μιχάλην, ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, ὁ Δ. Εὐμορφόπουλος, ὁ Νικήτας Σταματελόπουλος, οἱ Καλαματιανοὶ μὲ τὸν Π. Ζάρχον καὶ Ἀθανασούλην Κυριακόν, οἱ ἀδελφοὶ Μπουραῖοι ἀπὸ τοὺς Κωνσταντίνους, ὁ Καρακίτζος ἀπὸ τὸ χωρίον Κατζιφοῦ, ὁ Λιάκος Πετρόπουλος.

Τὴν περασμένην ἡμέραν ἐμετρήθησαν ὅλοι οἱ εὐρεθέντες ἐκεῖ καὶ ἡμεθα ὑπὲρ τὰς δύο ἡμισυ χιλιάδαις στρατιῶται. Εἰς αὐτὴν μάλιστα τὴν καταμέτρησιν ἐναντιώθησαν οἱ ἀπλοὶ Μανιάται στρατιῶται, δὲν ἤθελαν νὰ μετρηθοῦν, διότι τὸ εἶχαν κακόν, ἀλλ' ἐβιάσθησαν νὰ δεχθοῦν τὴν καταμέτρησιν, διότι δὲν ἤθελεν ὁ Κολοκοτρώνης νὰ τοὺς δώσῃ ταῖνι.

Ἀφοῦ ἐσυστήθη τὸ στρατόπεδον εἰς Βαλτέτσι ἐβάλαμεν βάρδιας παντοῦ εἰς τὸ Καλογεροβοῦνι. Ἡ βάρδια τοῦ βουνοῦ αὐτοῦ μίαν ἡμέραν ἐπίασεν ἐβγαίνοντα ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν τὸν διδάσκαλον τῶν Καλαμῶν Γεράσιμον, ὁ ὁποῖος ἦταν στελμένος κρυφὰ ἀπὸ τὸν Π. Μαυρομιχάλην μὲ γράμματα εἰς τοὺς Τούρκους, καὶ ἐκεῖνοι ἀφοῦ τοῦ ἔδωσαν ἀπάντησιν, τοῦ ἔδωσαν ἀκόμη καὶ προσκυνοχάρτια διὰ τοὺς ραγιάδες. Ὁ Γεράσιμος, καθὼς τὸν ἐπίασαν καὶ τὸν ἔφεραν εἰς τοὺς καπεταναίους, ἄρχισε νὰ λέγῃ λόγια ἄσχημα κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ διὰ τοῦτο οἱ καπεταναῖοι, καὶ μάλιστα ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, εἶπαν νὰ τὸν σκοτώσουν, ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης τοὺς ἐμπόδισε διὰ νὰ μὴ κακοφανῇ τοῦ Μαυρομιχάλη. Τὸ ἔμαθαν συγχρόνως ὁ Κυριακούλης καὶ ὁ Ἡλίας Μαυρομιχάλης εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ ἐλυπήθησαν καὶ ἐσυμφώνησαν ὅλοι οἱ καπεταναῖοι καὶ ἔγραψαν γράμματα εἰς τὰς Καλάμας εἰς τὸν Π. Μαυρομι-

χάλην νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ στρατόπεδον διὰ νὰ ἐννοήσουν οἱ Ἕλληνες ὅτι θέλει τὴν ἐπανάστασιν καὶ τὸν ὠνόμασαν ἀρχηγὸν τῆς Πελοποννήσου καὶ ἔστειλαν καὶ τὸν Ῥήγαν Παλαμῆδην διὰ νὰ κάμῃ γνωστὴν τὴν διαγωγὴν τοῦ Γερασίμου καὶ νὰ τὸν καταπέσῃ νὰ ἔλθῃ. Μαζί του δὲ τοῦ ἔδωσαν οἱ καπεταναῖοι καὶ τὸν Γεράσιμον διὰ νὰ μὴ τὸν σκοτώσουν εἰς τὸν δρόμον οἱ στρατιῶται, ἐπειδὴ ὁ πηγαίμὸς του εἰς τὴν Τριπολιτσάν ἦτον ἀδικοιολόγητος εἰς τὸν μικρὸν λαόν.

Τὴν ἄλλην ἡμέραν (24 Ἀπριλίου) μετὰ τὴν καταμέτρησιν καὶ τὴν φυγὴν τοῦ Παλαμῆδῃ ἦλθαν οἱ Τοῦρκοι τῆς Τριπολιτσᾶς ἕως 9000, πεζοὶ καὶ καβαλαραῖοι καὶ ἀφοῦ μᾶς ἐκυνήγησαν, ἐγόγγισαν κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη οἱ Μανιάται καὶ ἔλεγον ὅτι ἐξ αἰτίας ὅπου ἐμετρήθησαν τοὺς ἐμάγευσαν οἱ Τοῦρκοι καὶ ὥς ἐκ τούτου ἐδειλίασαν καὶ δὲν ἐστάθησαν εἰς τὸν πόλεμον.

Οἱ Τοῦρκοι μᾶς ἐπῆραν τὸ χωριὸ Βαλτέτσι καὶ μᾶς ἔσπρωξαν κατὰ τὸ βορεινὸν μέρος σιμὰ τοῦ χωριοῦ ὅπου εἶναι ὁ δρόμος τῶν Ἀραχαμιτῶν ἐκεῖ ἐπολέμησαν μόνοι τους οἱ μεγάλοι Καπεταναῖοι καὶ τοὺς ἐσταμάτησαν ἄλλως ἐπίαναν ζωντανὸν τὸν Κυριακούλην.

Τότε ἐφάνη ἀπὸ τὴν Πιάνα καὶ Χρυσοβίτσι ὑπὸ τὸν Πλαπούτα σῶμα Καρυτινῶν, Ζυγοβιστινῶν, Στεμνιτιωτῶν καὶ λοιπῶν βουνισίων, τοὺς ἐκτύπησαν ἀπὸ ταῖς πλάταις (α) καὶ ἀμέσως οἱ Τοῦρκοι ἐτραβήχθησαν ὅπι-

(α) Ἀπὸ τὴν Βέρβαινα ὡς λέγει ὁ Σ. Τρικούπης (Ι. Α. 244) δὲν ἦλθαν εἰς τὸν πρῶτον πόλεμον τοῦ Βαλτετσίου, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ ἔλθουν, διότι ἦτον μακρὰ, καὶ οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐστάθησαν πολὺ. Τὸ δὲ στρατόπεδον τῆς Πιά-

σω, μᾶς ἔκαψαν τὸ χωριό, ὅσον ἡδυνήθησαν, ἐπῆραν τὰς τροφάς, τὴν καπόταν καὶ τὸ τάσι τοῦ Κολοκοτρώνη. Μᾶς ἔφαγαν καὶ ἓνα λεθέτι μεγάλο γεμάτο ἀπὸ κρέας χοιρινόν, τὸ ὁποῖον ἔδραζαν οἱ στρατιῶται. Ἀυτό μάλιστα μᾶς ἦλθε παράξενον πῶς ἔφαγαν οἱ Τούρκοι τὸ χοιρινόν, ὅπου τὸ Κοράνι τοὺς τὸ ἐμποδίζει, ἔκτοτε τοὺς ὕβριζαν οἱ Ἕλληνες γουρουνόπιστους καὶ γουρουνομύτιδες· ἐδῶ μᾶς ἐσκότωσαν καὶ δύο Ἕλληνας καὶ διὰ νὰ μᾶς φοβίσουν τοὺς ἔκαμαν κομμάτια. Ἀφοῦ μᾶς ἦλθεν ἡ βοήθεια, τὴν ὁποίαν εἶπαμεν, τοὺς ἐκυνηγῆσαμεν ἐμεῖς ἐξοπίσω τοὺς ἕως τοῦ Μπολέτα καὶ Κάρτσοβα. Ὁ Νικήτας τότε τοὺς εἶπε διὰ τί φεύγετε Περσιάνοι, σταθῆτε νὰ πολεμίσωμεν καὶ πλέον ἀπὸ τότε τοὺς ἔλεγαν οἱ Ἕλληνες τοὺς τούρκους Περσιάνους. Ὑπῆρχε πατροπαράδοτος ἡ ἰδέα εἰς τοὺς Ἕλληνας ὅτι οἱ Τούρκοι κατὰγονται ἀπὸ τὴν Περσίαν καὶ ἀπὸ τὴν κόκκινην Μηλιάν.

Εἰς τὴν μάχην ταύτην ἀνδραγάθησεν ὁ Ἀναγνώστης Σταυρόπουλος ἀπὸ Ζυγοβίστι καὶ ἐπληρώθη ἐλαφρά. Ὅσοι τῶν Ἑλλήνων ἐφοροῦσαν φράγκικα φορέματα τότε ἐτράβηξαν τὸ διάβολό τοὺς. Τοὺς ἐκυνηγοῦσαν οἱ Τούρκοι νὰ τοὺς σκοτώσουν ἐπίτηδες, ἐπειδὴ τοὺς ἐνόμιζαν ὅτι αὐτοὶ ἐσῆκωσαν τοὺς Ἕλληνας εἰς ἐπανάστασιν, τοὺς ἐπερίπαιζαν καὶ τοὺς ἔλεγαν ἀφεντάδες τοῦ τόπου. Μοῦ ἐπῆραν τὸ ταμπάρο μου καὶ τὸ ἔκαμαν πολλὰ μικρὰ κομμάτια ἀπὸ τὸ πείσμά τους, ὅτι ἦτον ῥοῦχο φράγκικο.

ρας καὶ Χρυσοβιτισιοῦ τοὺς εἶχεν ἴδει πρωτύτερα ἀπὸ ἡμᾶς καὶ διὰ τοῦτο ἐπρόφθασε καὶ μᾶς ἐβοήθησε καὶ δὲν μᾶς ἔκλυσαν ὅλον τὸ χωριό.

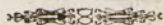
Ἄφου ἐγλυτώσαμεν ἀπὸ τὸν πόλεμον καὶ ἐπεστρέψαμεν εἰς τὸ χωριὸ Βαλτέτσι ἤβραμεν τοὺς σκοτωμένους χριστιανοὺς καὶ δὲν ἐξυγώναμεν κανένας μας εἰς αὐτοὺς κοντά. Ἐκίτρινίσαμεν ἀπὸ τὸν φόβον μας διότι πρῶτην φορὰν εἶδαμεν ἀνθρώπους σκοτωμένους. Ὁ δὲ Κολοκοτρώνης διὰ νὰ μᾶς ἐνθαρρύνῃ ἐμάζωνε τὰ κομμάτια τοῦ καθενός, τὰ ἐφίλαγε καὶ ἔλεγεν εἰς τοὺς τριγύρω στρατιώτας ὅτι αὐτοὶ εἶναι ἅγιοι, θὰ πᾶν εἰς τὸν παράδεισον σὰν μάρτυρες, καὶ τότε ἐξυγώσαμεν καὶ τοὺς ἐθάψαμεν.

Τὴν αὐρινὴν ἡμέραν οἱ στρατιῶται ἐδειλίασαν, ἄρχισαν νὰ φεύγουν καὶ κανένας ἐκτὸς τῶν καπεταναίων δὲν ἐξημερώθηκεν. Οἱ δὲ καπεταναῖοι ὠμίλησαν μεταξὺ τῶν καὶ μετὰ τὸν Κολοκοτρώνην καὶ εἶπαν νὰ πᾶν εἰς τὸ Λεοντάρι νὰ συναχθοῦν καὶ νὰ ἐπιστρέφουν πάλιν ὀπίσω. Τότε ὁ Κολοκοτρώνης τοὺς εἶπεν ὅτι θὰ πάῃ καὶ αὐτὸς κατὰ τὴν Καρύταιναν εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη καὶ ἀπὸ ἐκεῖ θέλουν γραφοφορηθῇ (θέλει εἰδοποιουῖν διὰ γραμμάτων ὁ ἓνας τὸν ἄλλον).

Κανεῖς δὲν δύναται νὰ περιγράψῃ τὰ κλάμματα καὶ τοὺς ἀναστεναγμοὺς τοῦ Κολοκοτρώνη εἰς τὴν περίστασιν αὐτήν, μόνος μὲ δέκα ἀνθρώπους ἔμεινεν· ἐπῆραν καὶ αὐτοὶ τὰ ἄρματα τῶν καὶ ἓνα σουγλὶ ἔς τὸ χέρι διὰ ραβδὶ νὰ μὴ γλυστροῦν, διότι ὁ τόπος ἦτον ἀπὸ βροχὴν καὶ κατήφορος.

Ἐπειτα ἐπῆγαμεν εἰς τοῦ Δούκα τὴν Σίκαλι, ὅπου ἤβραμεν τοὺς Καρυτινοὺς τὸν Σπήλιον Κουλαῖν Καρυτινόν, τὸν Γέρα-Μιχελῆ Κομητᾶ, τὸν Ν. Μπαλαμπάνην, τὸν Ἀνδρέαν Παππαδιαμαντόπουλον Δημητσανίτην, τὸν ὁποῖον εἶχε στείλῃ ὁ Κολοκοτρώνης πρωτῆτερα ἀπὸ τὸ Βαλτέτσι

νὰ στέκεται ἐκεῖ καὶ εἰς τὸ Χρυσοβίτσι ὡς ἀστυνόμος, νὰ παρατηρῇ καὶ νὰ ἐμποδίζῃ τὴν φευγάλα τῶν στρατιωτῶν ἄνευ τῆς ἀδείας του.

Σύστασις δευτέρα τῶν στρατοπέδων Πιάνας, Χρυσοβιτισιοῦ καὶ Βαλιετισιοῦ. — Σύστασις τοῦ στρατοπέδου τῆς Κορίνθου.

Ἀπὸ ἐκεῖ ἐπῆγεν εἰς τὸ Χρυσοβίτσι καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πιάνα, ἐσυνενοήθη μετὰ τοῦ Κανέλ. Δελιγιάννη καὶ ἔμειναν σύμφωνοι εἰς τὸ Χρυσοβίτσι καὶ εἰς Πιάνα νὰ συστηθοῦν στρατόπεδα.

Ὁ Κανέλ. Δελιγιάννης εἶδεν ὅτι δὲν ἐγίνετο πλέον ἀλλέως, ἐκινήθη ἀπὸ πατριωτισμὸν καὶ ἐπαράδωσε τὰ ἄρματα τῆς ἐπαρχίας Καρύταινας ὅλα εἰς τὸν Κολοκοτρώνην· τοῦ ἔγεινε τὴν 28 Ἀπριλίου καὶ ἔγγραφον ἀπὸ τοὺς εὐρεθέντας ἐκεῖ πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς καὶ τὸν ὠνόμασαν ἀρχιστράτηγον τῆς Καρύταινας.

Τότε ἔγεινε καὶ ἐφορία τοῦ στρατοπέδου ἀπὸ τοὺς Καρυτινοὺς καὶ πρόεδρος αὐτῆς ὁ Κανέλ. Δελιγιάννης καὶ μέλη ὁ Σπήλιος Κουλάς, ὁ Νικόλαος Ταμπακόπουλος, ὁ Δημήτριος Παππαγιαννόπουλος ἀπὸ τὰ Μαγούλιανα, ὁ Γ. Π. Δημητρακόπουλος ἀπὸ τὴν Ἀλωνίσταιναν. Αὐτὴ εἶχε πολλὴν δύναμιν διέταττε ὅλα καὶ ἀγροικέτο εἰς ὅλα, εἶχε τὴν ἀλληλογραφίαν ὅλης τῆς Πελοποννήσου καὶ ἔξω ἀκόμα, καὶ χωρὶς τὴν διατογὴν τοῦ Κανέλ. Δελιγιάννη δὲν ἐγίνετο τίποτε. Ἐφρόντιζε διὰ τὰς τροφὰς καὶ τὰ πολεμοφόδια τοῦ στρατοπέδου καὶ διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν Μανιατῶν, καὶ ὁ Κολοκοτρώνης αὐτὸς ἦτον εὐπειθής εἰς ὅλας τὰς διαταγὰς τῆς.

Ἐπειτα ὁ Κολοκοτρώνης ἔγραψεν εἰς τὸ Λεοντάρι ὅτι ἔχει πολὺ στράτευμα καὶ ἡμπορεῖ νὰ τοὺς βοηθήσῃ νὰ ἔλθουν καὶ αὐτοὶ νὰ πιάσουν τὸ Βαλτέτσι. Τοὺς ὑπεσχέθη ἀκόμη, ἂν ἔλθουν, καὶ ὅ,τι ἄλλο τοὺς χρειάζεται, τροφὰς καὶ πολεμοφόδια, διότι ὁ Κολοκοτρώνης πρωτύτερα ἐφρόντιζε νὰ ἔχῃ τροφὰς καὶ ἔπειτα νὰ φέρῃ τοὺς στρατιώτας.

Ὅλοι οἱ καπεταναῖοι ὅσοι καὶ πρωτύτερα ἦταν εἰς Βαλτέτσι ἐπέστρεψαν ἐκεῖ πάλιν, ἐκτὸς τοῦ Μουρτζίνου καὶ τοῦ Ἀναγνωσταρᾶ ὅπου ἐπῆγεν εἰς τὰ Μεσσηνιακὰ φρούρια νὰ τακτοποιήσῃ τὰς πολιορκίας, καὶ τοῦ Διονυσίου Εὐμορφοπούλου, καὶ τοῦ Νικήτα Σταματελοπούλου, ὅπου ἔλειπεν εἰς τὸ Ἄργος· ἔτυχε δὲ νὰ εὑρεθῇ εἰς Βαλτέτσι καὶ ὁ Νικήτας Φλέσας, πηγαίνων εἰς Κόρινθον εἰς τὸν ἀδελφόν του Ἀρχιμ. Φλέσαν.

Τὰ δύο στρατεύματα τοῦ Χρυσοβιτισίου καὶ τῆς Πιάνας ἐθεωροῦντο ὡς ἓν καὶ τὸ αὐτό, διότι ἦτον ἀπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐπαρχίαν τῆς Καρύταινας. Οἱ καπεταναῖοι μάλιστα εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν ἔδειξαν μεγάλην ὁμόνοιαν καὶ ἀγάπην ἀναμεταξύ των καὶ μάλιστα, ὡς εἶπαμεν, ὁ ἀγαθὸς καὶ φρόνιμος Κανέλλ. Δελιγιάννης. Κατὰ θέλησιν δὲ τοῦ Κανέλλου καὶ κατὰ διαταγὴν τοῦ διορισθέντος ἀρχιστρατήγου τῆς Καρύταινας Θ. Κολοκοτρώνη, ἐδόθη τὴν αὐτὴν ἡμέραν (28 Ἀπριλίου) εἰς τὸν Δ. Πλαπούταν ἡ διοίκησις τοῦ στρατοπέδου τῆς Πιάνας, τὸ ὁποῖον ἐσύγκειτο ἀπὸ τὰ τρία τμήματα τῆς Καρύταινας.

Κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ἐστάλη ἀπὸ τὸν Κολοκοτρώνην ὁ Διονύσιος Εὐμορφόπουλος εἰς τὰ μεγάλα Δερβένια ὡς ἀρχηγὸς νὰ συστήσῃ ἀπὸ τοὺς Δερβενοχωρίτας

καὶ ἀπὸ ἄλλους ἐκεῖ στρατόπεδον, φυλάττων τὸν τόπον καὶ βοηθῶν τὴν πολιορκίαν τῆς Κορίνθου· διότι οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Δερβενοχωρίται ἔμειναν οἱ τελευταῖοι νὰ ἐπαναστατήσουν. Δύο φοραῖς ἐκινδύνευσαν τὴν ἐπανάστασιν, καὶ ἂν ἔλειπαν οἱ Πετιμεζαῖοι μετὰ τοὺς Καλαβρυτινοὺς καὶ ὁ Φλέσας, βεβαιότατα ποτὲ δὲν ἐκινουῖτο. Ἀφοῦ τοὺς ἐσήκωσαν τὴν πρώτην φορὰν ὁ Φλέσας μετὰ τοὺς Πετιμεζαῖους καὶ ἐσύστησαν τὴν λεγομένην Καγκελαρίαν τῆς Κορίνθου διὰ νὰ φροντίζῃ περὶ τῶν ἀναγκαίων τοῦ πολέμου καθὼς καὶ αἱ ἐφορίαι συγκεῖμεναι ἀπὸ τοὺς Χατζῆ Μελέτην Ῥάτην ἀπὸ Μπίσια, τὸν Σταῦρον Νικολάου Κορίνθιον, τὸν Λογοθέτην Τουζίναν Ποριώτην, Νικόλαον Οἰκονόμου ἀπὸ τὸ χωρίον Γκούρα τοῦ Φονιά, τὸν Μίχον Λελέκον ἀπὸ τὸ Ἀγινόρι καὶ τὸν Ἀθανάσιον Δημόπουλον ἀπὸ τὴν Πέρα Χώρα, ἀνεχώρησαν καὶ ἄφησαν πολιορκητὴν τὸν Ἀναγνώστην Πετιμεζᾶν μετὰ τὸν Ν. Σολιώτην· ἀλλ' ἡ πολιορκία δὲν ἐπὴγγαινεν ἐμπρός.

Ὅταν δὲ ἤρχετο ὁ Κεχαγιάς εἰς Κόρινθον εὐρέθη πάλιν ἐκεῖ ὁ Φλέσας καὶ διὰ νὰ ἐνοχοποιήσῃ τοὺς Κορινθίους καὶ τοὺς ἄλλους Δερβενοχωρίτας, οἱ ὅποιοι ἄκουαν ἀκόμῃ τὰς διαταγὰς τῆς μητρὸς τοῦ Κιαμίλμπεη καὶ ἐφοβοῦντο νὰ πιάσουν ὡς ἀγύμναστοι τὰ ἄρματα (α), βοηθούμενος ἀπὸ τοὺς Αἰγινήτας καὶ Ποριώτας καὶ ἀπὸ τὸν Γεώργιον Χελιώτην ἡ Λύκον ἔκαυσε τὸ παλάτι τοῦ Κιαμίλμπεη, ἀνοίξε τὸν πύργον τοῦ Σοφικοῦ καὶ ἔδωκε τὴν ἀδειαν εἰς τοὺς στρατιώτας νὰ

(α) Αποροῦμεν πόθεν ἔλαβε τὸ ἐναντίον ὁ Σ. Τρικούπης (Γ. Α. 88).

ἄρπάζουν μερικά πράγματα ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸν πύργον. Τὸ κάψιμον αὐτὸ ἐρέθισε τὴν μητέρα τοῦ Κιαμίλμπεη καὶ ἐσκότωσε τοὺς κρατημένους εἰς τὸ φρούριον τὸν Ἀνδρίκον Νοταράν καὶ λοιπούς, καὶ ἀπὸ τότε ἐχωρίσθησαν Τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες τῶν μερῶν ἐκείνων (α) καὶ ἐσυστήθη ἐκ νέου ἡ πολιορκία τῆς Κορίνθου, εἰς τὴν ὁποίαν πολιορκητὴς πάλιν ἦτον ὁ Α. Πετιμεζᾶς. Ἦλθαν ὁμως πάλιν καὶ οἱ Αἰγινῆται μὲ τὸν Σ. Μαρκέλον καὶ Γ. Λογιωτατίδην μὲ τὰ κανόνιά τους, καὶ ἔδωσαν ὅλα τὰ μέσα τῆς πολιορκίας, ἔπειτα οἱ Ποριῶται μὲ τὸν Χριστόδουλον Ποριώτην καὶ Διονύσιον Ντουζίναν, καὶ οἱ Μεγαρεῖται μὲ τὸν Ἰωάνν. Δαμαλῶν, ὁ ὁποῖος εὐλόγησε καὶ τὰ ἄρματα τους, τὸν Γ. Δασκαλόπουλον, τὸν Χατζῆ Μελέτη καὶ Διον. Πανούσην καὶ διετήρησαν τὴν πολιορκίαν μέχρις ὅτου ἔπεσε τὸ φρούριον τῆς Κορίνθου. Ἀπὸ αὐτὸ ἐκ διαλειμμάτων δὲν ἔλειπεν ὁ Φλέσας, καὶ βοήθειαι πάντοτε ἐστέλλοντο ἀπὸ τὸ στρατόπεδον τῶν Τρικόρφων, διότι ἦτον τὰ κλειδιά τῆς Πελοποννήσου.

Ἐστειλεν ἔπειτα ἀπὸ τὴν Πιάνα τοὺς ἀδελφοὺς Γεώργιον καὶ Παναγιώτην Πουρναραίους καὶ τὸν Παπᾶ Γεώργην Περθεριώτην μὲ τοὺς στρατιώτας των εἰς τὰ βουνὰ τῆς Ἐπάνω Χρέπας νὰ στέκωνται ἐκεῖ νὰ βλέπουν τὴν Τριπολιτσίαν, νὰ πολεμοῦν καὶ νὰ δίδουν εἶδησιν εἰς τὰ στρατόπεδα καὶ εἰς τὸν κόσμον ὅλον, ὅτι Τοῦρκοι

(α) Τὴν γενναίαν ταύτην πράξιν τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Φλέσα ὁ Π. Πατρῶν σελ. 29 ἀποδίδει ὡς ἀρπαγὴν καὶ αἰσχροκέρδειάν του· ἀλλ' οὔτε ὁ Φλέσας οὔτε οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἐγνώριζαν ἀκόμη τὰς λέξεις αὐτάς καὶ ὄχι τὸ πρᾶγμα.

βγαίνουν ἀπὸ τὴν Τριπολιτσά. Τὸ σημεῖον ἦταν τὸ ἀ-
κόλουθον· ὅταν οἱ Τούρκοι ἐβγαίνουν νὰ πᾶν διὰ τὸ
Ναύπλιον ἐβαλαν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ βουνοῦ τῆς
Ἐπάνω Χρέπας ἓνα καπνόν, ἃν ἐπήγαιναν διὰ τὸ
Λεβίδι τρεῖς, καὶ διὰ τὸ Βαλτέτσι τέσσαρας καὶ
καθ' ἑξῆς. Ἐδῶ πρῶτην φορὰν μετεχειρίσθησαν οἱ Ἑλ-
ληνες τοὺς καπνοὺς διὰ νὰ γνωρίζουν ποῦ πηγαίνουν
οἱ Τούρκοι.

Ἀφοῦ ἐβλεπαν τοὺς καπνοὺς ἐτουφέκιζαν ἀπὸ βάρχην
εἰς βάρχην καὶ στρατιῶται καὶ τσοπάνιδες ὅπου εὐρίσκον-
το, καὶ διεδίδετο ἀπὸ τὸν ἓναν εἰς τὸν ἄλλον ἡ εἰδησις
τοῦ ἐβγαλμοῦ τῶν Τούρκων εἰς ὅλην σχεδὸν τὴν Πελο-
πόννησον, καὶ οὕτως ἐφύλαττον τὰς οἰκογενεῖας τῶν καὶ
τὰ ζῶα τῶν ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Ἡ ἐπαρχία τῆς Καρύταινας εἶχε τότε ὑπὲρ τὰς
52000 ψυχάς, ὅμως ἕως 4000 ἦταν ἀρματωμένοι· ἀλλὰ
καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι ἐνεργοῦσαν καὶ οἱ ἱερεῖς ἀκόμα ἐτρεχαν
εἰς τὰ στρατόπεδα, καὶ αἱ γυναῖκες δὲν ἔμεναν πίσω,
μόλον ὅπου καὶ αὐταῖς εἶχαν τὸ ἔργον τῶν· διότι εἰς
τὴν Δημητσάνα εἶχαν τὴν φροντίδα νὰ δένουν τὰ φου-
σέκια (α), καὶ εἰς τὰ Μαγούλιανα, Βυτίνα, Ζυγοβίσι,
Σνεμνίτσα, Ἀλωνίσταινα καὶ Πιάναν ἐζύμωναν καὶ
ἔψηναν εἰς τοὺς φαύρνους ψωμὶ διὰ τοὺς στρατιώτας.
Αὐτὰ ὅλα τὰ εἶχε τακτοποιήσει καλῶς ἡ ἐφορία.

Κατὰ δὲ τὰς ἀρχὰς Μαΐου ἀκούσθη ὁ ἐρχομὸς τοῦ Κε-

(α) Ὅταν ἔσωσαν τὸ χαρτὶ καὶ πλεόν δὲν εἶχαν ἄλλο,
ἐχάλασαν τὴν πολυτίμητον Βιβλιοθήκην τῆς Σχολῆς τῶν καὶ
τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία διὰ νὰ προσθάνουν ὅλα τὰ στρα-
τεύματα τῆς Πελοποννήσου.

χεγαριάμπερ με 3500 Ἀλβανούς παζούς, εἶχε δὲ καὶ χαλκραιούς· ἀλλὰ θὰ ἦτον καὶ περισσότεροι, διότι πάντοτε ἐλέγαμεν μικροτέρους ἀριθμούς διὰ νὰ μὴ δειλιοῦν οἱ στρατιῶται. Ἡ βοήθεια αὐτὴ μᾶς ἀπέλπισεν ὅλους διότι ἤλθεν ἀπὸ τὴν θάλασσαν, καὶ δὲν ἐγνωρίζαμεν πῶς καὶ ποῶς τοὺς ἐπέρασαν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τί ἐγένιναν τὰ καράβιά μας. Ἐμάθαμεν ἀκόμη ὅτι καὶ ἄλλοι Τούρκοι ἦταν περασμένοι (α) καὶ ἐσυλλογίζομεθα τὸ πλῆθος τῶν Ἀλβανῶν ὅπου θὰ ἐλθῇ ἐκεῖθεν εἰς βοήθειάν των καὶ ἀκόμη δὲν ἦταν ἐπαναστατημένοι οἱ ἀδελφοί μας Ῥουμελιῶται. Τὸ αἷμά μας ἔφυγε καὶ μᾶς ἐδλεπες ὅλους κερωμένους.

Ἀφοῦ ἤλθαν τὰ στρατεύματα, ὡς εἶπαμεν, εἰς Βαλ-

(α) Ὁ κύριος Τρικούπης πάλιν λέγει αἰσχροῦς ἔφυγαν οἱ πολιορκοῦντες τὴν Κόρινθον καθὼς ἀκουσαὶ ὅτι ἐρχεται ὁ Κεχαριάμπερ (Ἰ. Α. 246). ἀλλὰ παραπάνω λέγει «ὁ Κεχαριάς ἀπέβη εἰς Πάτρας περὶ τὰ μέσα τοῦ Ἀπριλίου». Ἀλλὰ δὲν λέγει πόθεν ἐπέρασαν. Οἱ Πελοποννήσιοι εἶχαν γράψει εἰς τοὺς Μεσολογγίτας καὶ Γαλαξειδιώτας νὰ τραβήξουν ἀπὸ τὸν τόπον τους τὰ κατὰ τὴν καὶ νὰ προσασισθοῦν ὅτι τὰ ἔστειλαν διὰ ἐμπόριον εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὴν δὲ χασσημέριαν αὐτοὶ τὴν πληρώνουν. Ἀλλὰ μόνοι οἱ Γαλαξειδιῶται ἠκολούθησαν τὴν συμβουλὴν τῶν, ὅχι δὲ καὶ οἱ Μεσολογγίται· ἀλλὰ αὐτοὶ μετέφεραν κάθε ἡμέραν εἰς τὴν Πελοπόννησον Τούρκους καὶ αὐτὸν τὸν Κεχαριάμπερ. Ὅμως αὐτὰ ὁ ἱστορικός μας τὰ διέρχεται χωρὶς νὰ εἴπῃ οὐδὲ μίαν κλιν λέξιν. Ἡμεῖς ἐδῶ δὲν κατηγοροῦμεν τοὺς ἀδελφούς μας Μεσολογγίτας, ἀλλὰ παραπονούμεθα διὰ ποταπὰς ἔθρεις, μὲ τὰς ὁποίας ἀφθάρως ὁ ἱστορικός μας φορτίζει τοὺς Πελοποννησίους.

τέτσι, τότε ὁ Κολοκοτρώνης διὰ πολλὰς ἡμέρας ἐπῆγαινε καὶ ἤρχετο εἰς Βαλτέτσι τὴν αὐγὴν· ἀπὸ ἐκεῖ τὸ μεσημέρι πάλιν εἰς Χρυσοβίτσι καὶ τὸ ἑσπέρας ἐκεῖθεν εἰς Πιάνα. Ταῦτα ἦταν ἀδύνατον νὰ μὴ γένουν κάθε ἡμέραν, μολονότι τὸ διάστημα ἦτον ὅχι ὀλίγον, διότι ἀπὸ τὴν Πιάνα ἕως εἰς τὸ Χρυσοβίτσι εἶναι μία ὥρα καὶ ἔν τεταρτον, ἀπὸ τὸ Χρυσοβίτσι ἕως εἰς τὸ Βαλτέτσι σχεδὸν δύο ὥραις καὶ μισή. Εἰς Πιάνα ἦτον καὶ τὸ γραφεῖον τῆς γενικῆς ἀλληλογραφίας ὅλης τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἔξω. Ἦτον ἀνάγκη νὰ εὐρίσκεται πάντοτε ἐκεῖ, μόνον ὅπου ὁ ἀρχηγὸς εἶχε γραφεῖον ξεχωριστὸν εἰς Χρυσοβίτσι καὶ τὸν Ἀναγνώστην Ζαφειρόπουλον γραμματέα καὶ μυστικὸν καὶ ἰδιαίτερόν του σύμβουλον. Ἐκεῖ ἦλθεν ἀπὸ τὰς Καλάμας καὶ ὁ Ῥήγας Παλαμῆδης καὶ ἄλλαι ὅσαι ἠδύνατο καὶ ἐγνώριζον νὰ γράφουν, διότι τὰ γράμματα τότε ἦταν ἀκριβά.

Ἀφοῦ ἔγειναν ὅλα τὰ στρατεύματα τὰ Καρυτινὰ ὑπὲρ τὰς 2000 στρατιῶται καλοῖ, ὁ Κολοκοτρώνης ἐπῆγεν εἰς Βαλτέτσι μὲ τοὺς ἐκεῖ καπεταναίους, ἔκαμε συμβούλιον διὰ νὰ κάμουν ταμπούρια εἰς ὅσα μέρη εἶχαν ὁδηγηθῇ ἀπὸ τὸν περαστὲνον πόλεμον καὶ ἔκαμαν τὰ ἀκόλουθα ταμπούρια. Πρῶτον ἓνα τοῦ Ἡλίου καὶ Κυριακούλη Μαυρομιχάλη (Μανιάτικον)· δεῦτερον τοῦ Κεφάλαι, τοῦ Παπατζώνη καὶ τοῦ Μῆτρο Πέτροβα τῶν Καλαματιανῶν καὶ ἄλλων Μεσσηνίων· τρίτον τοῦ Ἡλ. Φλέσσα μὲ τοὺς Λεονταρίτας καὶ ἄλλους ἀπὸ ἄλλας ἐπαρχίας· τέταρτον ταμποῦρι εἶχαν κάμει ἐπάνω εἰς τὴν ἐκκλησίαν οἱ ἀδελφοὶ Μπουραῖοι ἀπὸ τὸ χωρίον Κωνσταντίνους τῆς Μεσσηνίας, οἱ Μανιάται, οἱ Τριπολιτσιῶται καὶ οἱ ἐντόπιοι καὶ ἄλλοι ἀπὸ ἄλλας ἐπαρ-

χίας, καὶ μέσα εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἶχαν τὰς τροφὰς καὶ τὰ πολεμοφοδία των. Ὅλον δὲ τὸ στράτευμα αὐτὸ ἀνέβαινον ἕως χιλίους καλοὺς πολεμιστὰς (α).

Τὸ στρατόπεδον τοῦ Βαλτετσίου εἶχε βάρδιας παντοῦ, εἶχε μυστικὸν καὶ καλῶς τὰ πάντα τακτοποιημένα καὶ ἦτον ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κυριακούλη Μαυρομιχάλη. Τῶν Μεσσηνίων τὸ ταμποῦρι, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκειτο ὁ Μῆτρο Πέτροβας, ἦτον εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ χωρίου ὅπου ἐδούλευε καὶ ἡ καθαλαρία τῶν Τούρκων καὶ αὐτὸ ἐδέχθη ὅλην τὴν Τουρκικὴν φωτιάν.

Εἰς τὴν Πιάνα ἦτον ἓνας τσιπιανίτης γραμματοκομιστής, καὶ ὁ ὁποῖος χωρὶς γὰ τὸν ἀναγκάζη κανένας ἔκαμε τοῦτο τὸ ἔργον, ἔπερνε τὰ γράμματα ἀπὸ τὴν Πιάνα καὶ τὰ ἐπῆγαινον εἰς τοὺς Μύλους τοὺς Ἀφεντικούς εἰς τὴν Μπουμπουλίαν, ἡ ὁποία ἐπολιόρκει τὸ Ναύπλιον τότε διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης. Ἡ ἀνδρογυναῖκα ἐκείνη εἶχε τὰ καράβιά της εἰς τὴν θάλασσαν καὶ εἰς τὴν ξηρὰν τὰ παιδιά της καὶ τοὺς πατριώτας της τοὺς Σπεισιώτας, καὶ μάλιστα τὸν καπετὰν Ἀντώνη Συμπόνιαν· αὐτὸς ἦτον πολὺ ἐνθουσιασμένος καὶ ἐδιατηροῦσε καὶ μικρὸν στρατὸν ἐξ ιδίων του.

Ὁ ἀχρεῖος αὐτὸς γραμματοκομιστής ἐπῆγαινον εἰς Τρι-

(α) Ὁ Σ. Τρικούλης (Γ. Α. 252) λέγει ὅτι τέσσαρα ἦσαν τὰ ταμποῦρια καὶ τῆς ἐκκλησίας πέντε. Ἀλλὰ οἱ λόφοι, ὅπου ἦσαν τότε τὰ ταμποῦρια ὑπάρχουσι καὶ μέχρι σήμερον καὶ ἡ ἐκκλησία, ἡ ὁποία εἶναι εἰς τὴν μέσην τοῦ χωρίου (ἴδε Σχεδιογράφημα Βαλτετσίου). Αὐτὰ τὰ ἡξέυρουν καὶ αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά τοῦ χωρίου καὶ τοιαῦτα θὰ μένον ἐν ὁσῷ ὑπάρχει τὸ χωρίον.

πολιτὰ τὰ γράμματα καὶ τὰ ἔβλεπαν οἱ Τοῦρκοι, ἔπειτα τὰ ἐπῆγαινε πάλιν εἰς τὴν Μπουμπουλίνα, καὶ τὰ γράμματα πάλιν τῆς Μπουμπουλίνας τὰ ἐπῆγαιναν εἰς τὴν Τρικολιτσα, καὶ ἀφ' οὗ τὰ ἔβλεπαν ἐκεῖ τὰ ἔφερναν εἰς τὴν Πιάνα. Αὐτὸ τὸ πανηγύρι ἐγένετο διὰ πολλαῖς ἡμέραις καὶ δὲν ἐγνωρίζαμαν τίποτε. Τὸ καλὸν ἦτον ὅπου δὲν ἔγραφον τότε τὴν ἀλήθειαν, τοῦτο ἦτο γενικὸν τοῦ νὰ γράφουν ψεύματα, λέγοντες ἀντὶ πέντε δέκα χιλιάδας καὶ ἀντὶ ἐπτὰ δέκα πέντε, καὶ ἄλλα πολλά· ἔλεγαν ὅτι ἐπῆραμεν τὴν Ἀδριανούπολιν, ἐκάψαμεν τὸν στόλον τοῦ Σουλτάνου, ἔγεινεν ἐπανάστασις εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀλλαχοῦ, ὅτι ἡ Τουρκία ἐχάθη κτλ. Φαίνεται δὲ ὅτι οἱ Τοῦρκοι βλέποντες τὰ γράμματα καὶ ἀκούοντες τὰ λόγια τοῦ προδότου ἐδειλίασαν. Αὐτὰ τὸ ἐπινόημα ἦτον στελνόμενο ἀπὸ τὸν θεὸν· πολλάκις ἐνικοῦσαν οἱ Τοῦρκοι τὰ ἐλληνικὰ στρατόπεδα, μᾶς ἐκυνηγοῦσαν καὶ μᾶς ἔπερναν ταῖς τσάνταις ὅπου εἶχαν οἱ καπεταναῖοι τὴν ἀλληλογροφίαν τους.

Ἀπὸ τὸ Χρυσοβίτσι μάλιστα ἐβγήκαν πολλὰ γράμματα, διότι ἔγραφεν ὁ Ῥήγας Παλαμήδης διάφορα γράμματα, τὰ ἐδίδεν εἰς πεζοὺς καὶ τοὺς ὠδηγοῦσε νὰ λέγουν ὅτι ἔρχονται ἀπὸ μακρυνὰ μέρη, καὶ εἰς ὅλους ὅσοι τοὺς βλέπουν καὶ τοὺς ἐρωτοῦν νὰ ἀποκρίνωνται ὅτι ἔρχονται ἀπὸ τοὺς Μύλους ἢ ἀπὸ ἄλλα μέρη.

Ἐστελνε πάντοτε ἀνθρώπους ὄχι τόσον γνωστούς, καὶ ἀμέσως ἀφ' οὗ τὰ ἐδιάβαζαν ἔλεγαν οἱ καπεταναῖοι ὅτι ἔλαβαν γράμματα, καὶ ὅτι ἔχουν εἰδήσεις χαροποιᾶς καὶ διέτατταν νὰ γείνη τουφεκισμός. Αὐτὰ ὅλα τὰ ἐβεβαίωνε καὶ ὁ προδότης μὲ τὸ στόμα του εἰς τοὺς Τοῦρκους, ὅταν ἐκεῖνοι ἐδιάβαζαν τὰ γράμματά μας.

Ὁ Κολοκοτρώνης εἰς Χρυσοβίτσι εἶχε συνήθειαν καθεύδει δύο ἡμέρας νὰ κατεδάξῃ τοὺς στρατιώτας κάτω εἰς τὸν κάμπον, νὰ βάλλῃ τοὺς ὑπασπιστάς του νὰ τοὺς μετροῦν, νὰ τοὺς ὀμιλῇ καὶ νὰ τοὺς λέγῃ νὰ κάμουν ἀνὰ δύο δύο διάφορα κινήματα μετὰ τοῦ φέκια τους καὶ πῶς νὰ φέρωνται, νὰ τοὺς ἐμψυχώνῃ, νὰ τοὺς κάμῃ νὰ γνωρίζωνται καὶ νὰ ἀγαπῶνται καὶ νὰ πονοῦνται ἀναμεταξύ των, ὅταν ἐβλεπεν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, μάλιστα ἔσταιναν καθὼς οἱ τακτικοὶ τὰ τοῦ φέκια τους ὅλα μαζί (πυραμίδας), ἐπαιζαν, ὠμιλοῦσαν, ἐβρίχναν τὸ λιθάρι, ἐχόρσυν ἐπήδαγαν, καὶ ἔπειτα μετὰ μίαν φωνὴν τοὺς ἐπανάφερε πάλιν εἰς τὰ ἄρματα.

Μίαν νύκτα μάλιστα ἀπεκοιμήθη ἡ βάρδια, τοὺς ἐπῆρε καὶ τοὺς ἔφερεν ἐκεῖ εἰς τὸν τόπον ὅπου τοὺς ἐμετροῦσε καὶ ἀφ' οὗ ἔκαμε τετράγωνον καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν μέση τοὺς στρατιώτας, ὅπου ἦταν εἰς τὴν βάρδια, τοὺς ἔκαμε λόγον περὶ τοῦ κινδύνου ὅταν ἀποκοιμᾶται ἡ βάρδια. Ἐπειτα ἐρώτησε τοὺς στρατιώτας, ἐπειδὴ οἱ περισσότεροι ἦταν τζοπάνιδες ἂν εἶχαν σκύλλους, καὶ ἀπεκρίθησαν, μάλιστα. Ἄν οἱ σκύλλοι, τοὺς εἶπε, δὲν ἐφύλατταν, καὶ ὁ λύκος ἔτρωγε τὰ πρόβατα, τί τοὺς ἐκάμνετε; Τοὺς ἐσκοτώνωμαν, εἶπαν, καὶ ἐφροντίζαμεν δι' ἄλλους σκύλλους καλλιτέρους. Τότε ὁ Κολοκοτρώνης εἶπε, νὰ μὴν τοὺς σκοτώσωμεν διὰ πρώτην φοράν, ἀλλὰ θὰ τοὺς βάλλω εἰς ἐκείνην τὴν μεριά καὶ νὰ περάσετε ὅλοι ἀπὸ ἐκεῖ καὶ νὰ τοὺς φτύσετε εἰς τὰ μούτρα τους διὰ νὰ μὴν τὸ κάμουν ἄλλην φοράν.

Ἀπὸ τοιαῦτα ἔκαμνε συχνὰ καὶ τοὺς ἐστηλίτευε διὰ σωφρονισμόν.

Ἐδυναμώσαν τὰ δύο στρατόπεδα τοῦ Χρυσοβιτσιοῦ

καὶ τῆς Πιάνας καὶ ἐγίνοντο καὶ μερικαὶ ἀκροβολισμοί. Ἐπηγαίναμεν εἰς τὴν Σιλίμνα καὶ κάτω ἀκόμη ὅπου ἐβλέπαμεν τὴν Τριπολιτῶν κυνηγοῦντες τοὺς Τούρκους.

Μίαν ἡμέραν μάλιστα ἦλθαν οἱ Τούρκοι κατὰ τὴν Πιάνα καὶ Χρυσοβίτσι, τοῦτο τὸ ἔμαθαν ἀπὸ τὸ Βαλτέστι, ἔτρεξαν εἰς βοήθειάν μας, ἔγεινε καλούτσικος πόλεμος καὶ ἐσκοτώθηκαν κάμποσοι Τούρκοι καὶ ἓνας μπίμπαςης ὁ περίφημος Μέραγας. Ἐκτοτε τὰ στρατόπεδα ἐβοηθοῦσαν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο.

Πολλάκις ἔφευγαν οἱ στρατιῶται χωρὶς ἀδειαν καὶ διὰ τοῦτο τὸ πρᾶγμα ἦτο πολὺ ἀγανακτισμένος ὁ ἀρχηγὸς καὶ ἐσυλλογίζετο ἐφοβέριζε τοὺς ἀπειθεῖς καὶ ἔλεγεν ὅτι θὰ κάμῃ ἓνα δικαστήριον νὰ τοὺς κρίνῃ καὶ νὰ τοὺς σκοτώνῃ. Μίαν ἡμέραν ἐπίασεν ἡ ἀστυνομία ἓνα ὑποπτον διὰ προδοσίαν, ὅτι ἐσκόπευε τάχα νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν Τριπολιτῶν εἰς τοὺς Τούρκους, τὸν ἔβαλαν εἰς φύλαξιν, οἱ δὲ ἀξιωματικοὶ τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ χωριστὰ οἱ ὑπασπισταὶ τοῦ ἔκαμαν τὴν ἀκόλουθον ὡμότατα, ἀλλὰ πολὺ ὠφέλιμον διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ἄλλων, τὸν ἔσειλαν τὸν προδότην καταδικασθέντα εἰς τοῦ Τσαλτῆ τὸν ἔλατον ἀπὸ κάτω ὅπου σταυρώνει ὁ δρόμος καὶ τὸν ἔκαμαν τέσσαρα κομμάτια. Ἐκρέμασαν τὰ κομμάτια τριγύρω τοῦ τόπου ὅπου τὸν ἐλιάνισαν, καὶ τὰ κοιλάντερα καὶ αἵματα ἔμειναν κατάστρατα καὶ τὰ ἔβλεπαν οἱ διαβάται καὶ συγγενεῖς τῶν στρατιωτῶν, οἱ ὅποιοι ἀπὸ ἐκεῖ ἐπερνοῦσαν. Ἀφ' οὗ ἔμαθαν τοῦτο οἱ στρατιῶται ἀνεκατώθησαν καὶ ἔγειναν σὰν πεθαμένοι ἀπὸ τὸν φόβον τοὺς. Τότε ὁ ἀρχηγὸς διέταξε νὰ κατεβοῦν οἱ στρατιῶται εἰς τὸν τόπον ὅπου ἐμέτραγε τοὺς στρατιώτας διὰ νὰ τοὺς ἐξετάσῃ, καὶ ἀφ' οὗ τοὺς ἐξέτασε τοὺς ἐδιάβασεν

ἔπειτα τὴν διαταγὴν τῆς ἡμέρας καὶ εἶπεν ὁποῖος φύγη
χωρὶς ἄδειαν τοῦ καπετάνιου του θεωρεῖται ὡς λειποτά-
κτης καὶ ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ τύχη του. Δὲν ἐτολμοῦσαν
πλέον νὰ ἀναχωρήσῃ κανένας χωρὶς ἄδειαν γραπτὴν
τοῦ ἰδίου ἀρχηγοῦ, διότι τοὺς ἐπίαχν οἱ φυλάττοντες
ἀστυνόμοι τοῦ στρατοπέδου· ἐπειδὴ εἶχεν ἀστυνομίαν
διὰ νὰ γνωρίζῃ ποῖος ἐφευγε καὶ ποῖος ἤρχετο εἰς τὸ
στρατόπεδον καὶ ὅ,τι ἐγίνετο, καὶ τί ἔλεγαν οἱ στρατιώ-
ται ἀναμεταξύ των.

Τὸν Τσιπιανίτην τὸν ἐφώτισεν ὁ διάβολός του νὰ διη-
γᾶται παρρησίᾳ, ὅτι ἐπήγαινε εἰς Τριπολιτσάν τὰ
γράμματα καὶ τὰ ἔδλεπαν οἱ Τούρκοι καθὼς παραπάνω
διηγήθηκα. Ἀρ'οὔ τὸ ἔμαθεν ὁ Κολοκοτρώνης· ἔστειλε
καὶ τὸν ἔφερε καὶ τὸν ἐξέτασε καλὰ τί ἔδλεπε καὶ τί τοῦ
ἔλεγαν οἱ Τούρκοι ὅταν ἐδιάβαζαν τὰ γράμματα τῶν κα-
πεταναίων. Ὁ προδότης τότε ὅλα κατὰ γράμμα, ὅπως
τὰ ἔδλεπε καὶ τὰ ἤκουεν ἀπὸ τοὺς Τούρκους, τὰ ἐμαρτύ-
ρησε· τότε ὁ ἀρχηγὸς τὸν ἔδεσεν ἀπὸ τὴν οὐρὰν τοῦ ἀλό-
γου του, τὸν ἐπῆρεν ἀπὸ τὴν Πιάνα καὶ τὸν ἐπῆγεν εἰς
Χρυσοβίτζι καὶ ἐκεῖ τὸν παρέδωκεν εἰς τοὺς φύλακας.
Ἐκεῖ ἔτυχεν ὁ Κωνσταντῆς Λάπας ἀπὸ τὴν Ἀχαρνανίαν,
περίφημος διὰ τὰς ὁμότητάς του καὶ πολὺ ἐνθουσιασμέ-
νος κατὰ τῶν Τούρκων, εἶχε πολὺ πάθος κατ' αὐτῶν καὶ
ἂν ἦτον δυνατὸν νὰ φάγῃ τοὺς Τούρκους ὠμοὺς μετὰ
ῥόδοντιά του, καὶ ὁποῖος τοῦ ἐφαίνετο ὅτι εἶναι φίλος τῶν
Τούρκων τὸν ἔτρωγεν. Ἐκρίθη λοιπὸν εὐλογον νὰ στεί-
λωμεν τὸν προδότην εἰς Τριπολιτσάν μετὰ γράμματα εἰς
τοὺς Τούρκους διὰ νὰ ἔλθουν νὰ προσκυνήσουν, ἀλλὰ νὰ
τοῦ κόψωμεν τὴν γλῶσσαν ὀλίγον διὰ νὰ μὴν ἐμπορῇ νὰ
ὁμιλῇ καὶ μάλιστα ἀφ'οὔ καὶ γράμματα δὲν ἐγνώριζεν.

Ἄλλα ὁ καλὸς σου Λάπας ἐτράβηξε τὴν γλῶσσαν τοῦ πολὺ ἐξω καὶ τὴν ἔκοψεν ἕως εἰς τὰ κοκκαλάκια καὶ οὕτως ἐξεμάτωσεν ὁ δυστυχὴς καὶ ἀπέθανε.

Τὰ γράμματα λοιπὸν ἔμειναν ἄλλ' ἔτυχεν ὁ Νικήτας Σταματελόπουλος καὶ ἄλλοι πολλοὶ νὰ ἦναι ἐτοιμοὶ νὰ ὑπάγουν εἰς τὸ Ἄργος διὰ νὰ φέρουν μολύβι (α) ἀπὸ τὰ ἐκεῖ τσαμιὰ ὅπου ἦσαν μολυβοσκεπασμένα. αὐτοὶ ἐπῆραν καὶ τὰ γράμματα μαζί τους, καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν ἕως μισὴ ὥρα κατὰ τὴν Κάρτσοβα καὶ πέρα ἦταν γυναῖκες· αὐταὶ εἶχαν καὶ ἀράπισαις (μαύραις) μαζί τους καὶ ἐμάζωναν λάχανα ἡμερόνια καὶ ἄλλα διὰ νὰ τρώγουν. Αἱ ἄλλαι ἐπρόφθασαν καὶ ἔφυγαν, ἀλλὰ μία ἀράπισα δὲν τοὺς εἶδε καὶ τὴν ἐπιασάν τινες στρατιῶται τοῦ Νικήτα χωρὶς νὰ τοὺς ἴδῃ ὁ ἴδιος, τῆς ἐτρώπησαν τὸ πόδι εἰς τὸν ἀστράγαλον καὶ τῆς ἔβαλαν μία ραφίνα, καὶ ἀφ' οὗ τὴν ἐφούσκωσαν καὶ ἐπρίσθη σὰν ἀσκή τῆς ἔδωσαν τὰ γράμματα καὶ ἐπῆγε μέσα εἰς τὴν Τριπολιτσάν τὰ ἔδωσε τῶν Τούρκων καὶ ἔπειτα ἀπὸ ὀλίγον ἀπὸ τὸ πρίσιμον ἔσκασε.

Ταῖς γυναῖκες τῶν Τούρκων καὶ τὰ παιδία, ὅσαι τὴν εἶδαν ἤτὸ ἤκουσαν, τὰς ἐκυρίευσεν φόβος καὶ τρόμος, ὅτι οἱ Ἕλληνες τρώγουν ἀνθρώπους, καὶ ἐφοβοῦντο νὰ ἔβγουν ἔξω τῆς πόλεως. Τοιαῦτα πανηγύρια εἶχαμεν ὅλημέρα, ἂν καὶ τὸ στρατόπεδόν μας ἦτο τέσσαρες ὥραις μακρὰν ἀ-

(α) Ἀφ' οὗ ἐσώσαμεν ὅσον μολύβι καὶ ἂν εἶχαμεν ἐλυώγαμεν τὰ θαυρῶδια τῶν στατεριῶν, τὰ χρυστερία, τὰ παγοβουριά μας (ἀργεῖα ὅπου βάλουν ρακί) καὶ ἄλλα διάφορα ἀργεῖα μολύβδινα ἢ στάγγινα διὰ τὰ κάμωμεν θόλια διὰ τὰ τουφέκιά μας.

πρὸ τὴν Τριπολιτσάν. Τὴν νύκτα ἔφευγαν οἱ στρατιῶται με ἄδειαν τῶν καπεταναίων καὶ ἔκαμαν χωσιαῖς γύρω τοῦ φρουρίου τῆς Τριπολιτσᾶς ἐσκότωναν πολλοὺς Τούρκους, καὶ ὅ,τι εὑρισκαν τὸ ἔπερναν, καθὼς ἄλογα, μουλάρια καὶ ἄλλα ζῶα καὶ πράγματα.

Ὁ δὲ Κολοκοτρώνης ἐξακολουθοῦσε νὰ πηγαινοέρχεται καὶ νὰ βλέπῃ καὶ τὰς τρεῖς θέσεις, ὡς εἶπαμεν, τοῦ Χρυσοβιτζιοῦ, τῆς Πιάνας καὶ τοῦ Βαλτετσίου, καὶ τὰ πάντα ἦσαν ἐτοιμα. Οἱ καπεταναῖοι ὅσοι ἐβαστοῦσαν τὴν Ἐπάνω Χρέπα ἐφρόντιζαν πάντοτε νὰ βάζουν καπνοὺς εἰς τὴν κορυφὴν διὰ νὰ εἰδοποιῇται ὁ κόσμος καὶ τὰ στρατόπεδα ὅτι ἐβγῆκαν οἱ Τούρκοι.

Τέλος πάντων ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ δοξασθοῦν καὶ νὰ ἐλευθερωθοῦν οἱ Ἕλληνες με τοῦ θεοῦ τὴν βοήθειαν. Οἱ Τούρκοι ἐβγῆκαν ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν ὅλοι ὑπὲρ τὰς 12,000 πεζοὶ καὶ καθ' ἑαυτοὺς ἦτο πολλὰ πρωί, ὅταν ἐπρωτοβγῆκεν ἓνα σῶμα ὑπὲρ τὰς τρεῖς χιλιάδας πεζοί, καὶ ἡ βάρδια, ἐπειδὴ ἐβγῆκαν νύκτα δὲν τοὺς εἶδε· τὸ σῶμα αὐτὸ εἶχε τραβήξῃ τὸν δρόμον τοῦ Βαλτετσίου. Ἄλλ' ὅταν τὰ ἄλλα σῶματα ἐβγῆκαν, τὰ εἶδε καὶ ἀμέσως ἐβάλε τοῦ Καλογεροβουνίου τοὺς φανοὺς καὶ τοῦ Βαλτετσίου συνάμα. Ἄλλ' ἔξαφνα πάλιν ἡ βάρδια βλέπει τουρκικὸν σῶμα, τὸ ὁποῖον ἐβγαίνει καὶ ἐπήγαινε διὰ τὸ Λεβίδι· καὶ ἐβῆκε πάλιν φανοὺς ὅτι πηγαίνουν καὶ ἐκεῖ Τούρκοι. Οἱ Τούρκοι ἔκαμαν τοῦτο διὰ στρατήγημα, ἐβγῆκαν δηλ. εἰς αὐτὸν τὸν δρόμον καὶ πάλιν ἐγύρισαν καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ πηγαίνουν κοντὰ εἰς τοὺς ἄλλους. Ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τὸ Χρυσοβίτσι τότε εὐρισκόμενος, αἶμα εἶδε τοὺς καπνοὺς ὅτι οἱ Τούρκοι πηγαίνουν εἰς τὸ Βαλτέτσι, ἀμέσως ἐστειλε τὸν Θεοδόστην Καρδάρην

καθαλάρην μὲ μίαν σημαίαν νὰ ἔβγῃ εἰς τὴν ῥάχην τοῦ Βαλτετσιοῦ διὰ νὰ τὸν βλέπουν οἱ κλεισμένοι εἰς τὸ Βαλτέτσι ὅτι τοὺς πηγαίνομεν βοήθειαν. Ἐπειτα διέταξε τοὺς στρατιώτας νὰ τὸν ἀκολουθήσουν, ἔστειλε καὶ εἰς τὴν Πιάνχ καὶ εἰδοποίησε καὶ τὸν Κανέλ. Δελιγιάννην καὶ τοὺς λοιποὺς καπεταναίους νὰ ἔλθουν κοντὰ εἰς τὸν πόλεμον.

Ἀκόμη δὲν ἔλειψεν ὁ Κολοκοτρώνης νὰ στείλῃ πεζοὺς μὲ γράμματά του εἰς τὰς κωμοπόλεις καὶ τὰς ἐπαρχίας ἐν γένει τῆς Πελοποννήσου ὅτι οἱ Τούρκοι ἐβγῆκαν καὶ πᾶν εἰς τὸ Βαλτέτσι, νὰ τρέξουν ἐκεῖ ὅλοι μὲ τὰ τουφέκια τους, μὲ ψωμί, κρέας καὶ ξύλα τῆς φωτιάς, καὶ νὰ φέρουν ζῶα φορτωμένα μὲ νερόν καὶ ὅ,τι ἄλλο χρειάζονται διὰ τὸ στρατόπεδον.

Πρωτῆτερα εἶχε μάθει, ὅτι οἱ Τούρκοι ἐσχόπευαν νὰ ἔβγουν ὅλοι πανστρατιᾷ νὰ πάγουν εἰς τοῦ Σινάνου (Μεγαλοῦπολιν) νὰ στήσουν ἐκεῖ τὰ τσαντήριά τους, καθὼς ἔκαμαν οἱ πατέρες των εἰς τὰ 1769, καὶ ἐκεῖθεν νὰ προσκαλέσουν τοὺς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου νὰ ἔλθουν νὰ προσκυνήσουν, καὶ αὐτὸ ὅπου ἔμαθεν ὁ ἀρχηγὸς ἦτον ἀληθινόν· ἐπειδὴ καὶ διὰ τῆς τωρινῆς ἐκστρατείας τὸ ἔβαλαν εἰς ἐνέργειαν.

Διὰ νὰ ὑπάγουν εἰς τοῦ Σινάνου οἱ Τούρκοι ἠθέλησαν πρῶτα νὰ χαλάσουν τὸ στρατόπεδον τοῦ Βαλτετσιοῦ καὶ ἐδιαίρεσαν τὸν στρατὸν τους εἰς πέντε κολώναις. Ἡ πρώτη κολώνα, ἡ ὁποία ἐβγῆκε νύκτα ὅλοι πεζοὶ μὲ ἀρχηγὸν τὸν περίφημον παληκαρὰ Ρουμπῆ Μπαρδουνιώτην ὑπὲρ τὰς 3000 χιλιάδας ἀνδρείους Τούρκους, Μπαρδουνιώταις, Φαναρίταις, καὶ ἄλλους ἐν-

τοπίους (α), ἐπράβηξεν ἴσια εἰς τὸ Βαλτέτσι· ἡ δευτέρα ὑπὲρ τὰς 2,000 πεζοὶ καὶ καθαλαραῖοι ἐπέρασε τὸ Καλογεροβουνί καὶ ἐπῆγεν εἰς τοὺς Ἀραχαμίταις· ἡ τρίτη ὑπὲρ τὰς 2000 χιλιάδας πεζοὶ καὶ καθαλαραῖοι ἐπῆγαν εἰς τὸ Φραγχόβρυσον καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ νὰ προσέχη μὴν τύχη καὶ ἔλθῃ βοήθεια ἀπὸ τὴν Βέρβαινα· ἡ τετάρτη ἕως 2000 ἔστρηψεν ἀπὸ τοῦ Καλογεροβουνίου τὰ βουνὰ νὰ ὑπάγῃ κατὰ τὸ Βαλτέτσι, πεζοὶ καὶ καθαλαραῖοι, ἐνωμένοι διὰ νὰ προφθάσῃ εἰς βοήθειαν τοῦ πρώτου σώματος, ὅπου εἶχεν ἤδη ἀνοίξει τὸ τουφέκι εἰς Βαλτέτσι· ἡ πέμπτη κολώνα ἕως 3000 (β) μὲ τὰ κανόνια τὰ

(α) "Οἱ αὐτοὶ ἐξεσπνριζοντο μὲ τοὺς Ἀλβανοὺς, ποῖος νὰ κάμῃ περισσότεραις παληκαριαῖς, καὶ διὰ τοῦτο ἐβγήκαν ρύκτα καὶ ἐπῆγαν πρωτότερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους εἰς τὸ Βαλτέτσι.

(β) "Ωστε ὅλον τὸ στράτευμα ἦτον ἕως 43,000, τὸ ὅποιον ἐβγήκεν εἰς Βαλτέτσι· ἔμειναν δὲ καὶ ὡς φρουρὰ εἰς τὴν πόλιν ὑπὲρ τὰς 2,800. Διότι ἕως 7,000 ἦταν οἱ Τριπολιτσιῶται Τοῦρκοι στρατιῶται, 4,500 Φαναρίται, Καρυτινοὶ καὶ Λεονταρίται, 4,500 Μιστριῶται καὶ Βαρδουνιῶται, 4,900 Ἀλβανοὶ σείμενιδες καὶ κεχαγιάδες τῶν Ἀγάδων, 4,000 ἡ βοήθεια τὴν ὁποίαν ἔστειλεν ὁ Χουρσίτ μὲ τὸν Κεχαγιάμπην καὶ πόσους ἀκόμη ἔστειλεν ὁ Χουρσίτ ἀπὸ τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου πίσω ὅταν ἐβγαίρει διὰ τὰ Ἰωάννινα· οἱ δὲ κάτοικοι τῆς Τριπολιτσᾶς ἀνέβαιναν ταῖς 36,000 ψυχαῖς, Τοῦρκοι, Ἕλληνες Ἑβραῖοι, καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ μικρότερος ἀριθμὸς, καὶ ὅχι καθὼς λέγει ὁ Ἱστορικός μας Σ. Τριπολίτης (Τόμ. 6'. σελ. 68) ὅτι ἦταν ἕως 30,000 ψυχαὶ καὶ 10,000 πολεμισταί. Μὲ ἡμᾶς συμφωνεῖ καὶ ὁ Γόρδων λέγων ὅτι 14 χιλιάδες ἐξεστράτευσαν διὰ τὸ Βαλτέτσι.

βουνίσια, τὰ πολεμοφόδια καὶ τὰ τσαντήριά τους (σκηναῖς) καὶ ἄλλα ἀναγκαῖα τοῦ πολέμου, καθὼς τοὺς σακάδες μὲ τὰ νερά κτλ. ἐπραχωροῦσε πολὺ ἀργά. Ἀφοῦ ἐτράβηξε κατὰ τὸν δρόμον τοῦ Σινάνου πέραν ἀπὸ τὸ Φρχγκόδρυσον ἔκαμε δρόμον πολὺν, ἄργησε νὰ ἔλθῃ εἰς Βαλτέτσι ἀπὸ τὴν μεσημβρινοδυτικὴν πλευρὰν καὶ μόλις ἔφθασε τὸ δεῖλι. Ἐκτὸς τούτου ὅλοι οἱ Τούρκοι ὅσοι εἶχαν ἄλογα καὶ ἐξεστράτευσαν καθάλα, εἶχαν καὶ ἓνα σείζην κοντὰ τους, καθὼς καὶ ἄλλους δούλους, οἱ ὅποιοι τοὺς ἀκολουθοῦσαν μὲ τὰ ἰδιαίτερα φορτώματά των, ὅπου εἶχαν τὰ ἀναγκαῖα τοῦ πολέμου καὶ τὰς τροφάς των.

Ἡ πολιορκία τῶν Ἑλλήνων ἄρχισεν ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν καὶ βορεινὴν πλευρὰν, ὅπου εἶναι ἡ βρύσις καὶ τὰ πηγάδια καὶ τοὺς ἐπῆραν τὸ νερόν. Ἀφοῦ ὁ πόλεμος ἄρχισεν εἰς τὰ καλὰ ἔφθασεν ὁ Κολοκοτρώνης μὲ τοὺς Χρυσοβιτσιώτας (α) καὶ ἄλλους κοντὰ 700 καὶ ἐπῆρε ταῖς πλάταις τῶν Τούρκων. Ἐπειτα ἦλθαν καὶ ἄλλοι Τούρκοι καὶ ἐπῆραν πάλιν ταῖς πλάταις τῶν ἐδικῶν μας καὶ τοὺς ἔσπρωξαν κατὰ τὸ ψηλὸ βουνὸν πρὸς τὴν θέσιν Μπαρκόσι. Ὁ δὲ Πλαπούτας, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ τῆς Πιάνας μὲ τοὺς στρατιώτας του ὑπὲρ τοὺς 800 ἐξέκίνησε διὰ τὸ Βαλτέτσι καὶ ἀφοῦ ἔφθασε κοντὰ εἰς τὴν

(α) Εἰς τὸν δρόμον ἐπίασαν οἱ στρατιῶται λαγόνες ζωντανὰς, καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες ἐθεωροῦσαν τὸν λαγὸν ὡς κακὸν σημεῖον, ὁ Κολοκοτρώνης εἶπεν εἰς τοὺς στρατιώτας καλὸν σημεῖον στρατιῶται, ἔτσι θὰ πιάσωμεν ζωντανὰς καὶ τοὺς Τούρκους, γὰρ φήσουν τοὺς λαγόνες καὶ ὅτι ἐπιθυμεῖ καὶ αὐτὸς γὰρ φάγῃ ἀπὸ τὸ κρέας των.

Δαχιά, ἡ βάρδιας τοῦ ἐφώναξαν ὅτι οἱ Τοῦρκοι πᾶν εἰς τὸ Λεβίδι, διότι εἶδαν, ὡς εἶπαμεν, τὸν καπνὸν τοῦ Λεβιδίου. Τότε ἔστρεψε πίσω πάλιν διὰ τὸ Λεβίδι καὶ ἐπρόχωρησεν κοντὰ ἕως τὴν Ἀλωνίσταινα, ὅπου ἐπῆρε μα. ζι του ἀπὸ ἐκεῖ καὶ τὸν Ἀναγ. Δημητρακόπουλον Ἀλωνιστιώτην. Πάλιν τοῦ ἐφώναξαν ἡ βάρδιας καὶ πολλοὶ τσοπάνιδες ὅτι λάθος ἔγεινε καὶ οἱ Τοῦρκοι ὅλοι εἶναι εἰς τὸ Βαλτέτσι καὶ ὄχι εἰς τὸ Λεβίδι. εἰς αὐτὸ τὸ ἐπάνω κάτω ἔχασεν ὁ Πλαπούτας τέσσαρας ὥρας καιρόν (α), καὶ τοῦτο ὠφέλησε πολὺ· διότι οἱ Τοῦρκοι, κατὰ τὸ σχέ-

(α) Ὁ Πλαπούτας λοιπόν, ὅταν ὁ πόλεμος ἄρχισε πολλὰ πρῶτ, ἦλθε μετὰ τὸ μεσημέρι καὶ ὄχι καθὼς λέγει ὁ Σ. Τρικούπης (Ι. Α. 554.) μετ' ὀλίγον μετὰ τὸν Κολοκοτρῶνην· αὐτὸ δὲν εἶναι ἀδιάφορον εἰς τοὺς πολέμους· ἐπομένως ὁ Κολοκοτρῶνης δὲν ἠμποροῦσε νὰ πάρῃ τόσον δρόμον εἰς μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν, καὶ μάλιστα ἐμεῖς ὅταν εἶδαμεν τοὺς καπνοὺς ἦτον ἡμέρα, ἐνῶ ὁ Ρουμπῆς νύκτα τοὺς ἐπλάκωσεν εἰς τὸ Βαλτέτσι, ὥστε οἱ γενναῖοι ἐκεῖνοι ἐπολέμησαν ὑπὲρ τὰς 3 ὥρας ἕως νὰ τοὺς πᾶμεν βοήθειαν. Ὁ δὲ Κολοκοτρῶνης καὶ ὁ Πλαπούτας τοποθετηθέντες «τοὺς διέκοψαν» ὡς λέγει αὐτόθι, τὴν συγκοινωνίαν τῶν Τούρκων» ἀ.λ.λ' εἶναι ψευδές (ἰδ. σχεδ. Βαλτετσίου), διότι πολλὴ μικρὸν μέρος κατεῖχον οἱ Ἑλληες οἱ κλεισμένοι εἰς τὰ ταμπούρια, καὶ οἱ ἐλθόντες ἀπ' ἔξω εἰς βοήθειαν· ὅλον δὲ τὸ ἄλλο ἦτον εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι καὶ στρατιωτικὴν γραμμὴν ἐβάστασαν μέχρι τῆς Τριπολιτσᾶς. Ἐπίσης κατὰ τὰ μεσάνυχτα (Ι. Τ. Α. 255.) ἡ βοήθεια ὅπου ἦλθεν ἐκ Βερβαίων μετὰ τὸν Ἀντ. Μαυρομιχάλην, Π. Παρμπιτσιώτην καὶ τὸν Σακελλῆριον Καλογωριάτην ἐστάθη πολὺ μακρὰ, διότι οἱ Τοῦρκοι ἐβάστασαν ἕως τοῦ Μ. πολέτα καὶ τὸ Καλογερεβοῦρι, ἀπὸ δὲ

διον ὅπου εἶχαν, ἐνόμιζαν ὅτι θὰ φύγουν οἱ Ἕλλη-
νες καὶ θὰ πέσουν κατὰ τοὺς Ἀραχαμίταις καὶ τότε
θὰ τοὺς πιάσῃ ἡ καθαλαρία ζωντανούς καὶ σκοτωμέ-
νους ὅλους· ἀλλ' ἐματαιώθησαν οἱ σκοποῖ των, καὶ ὅλα
τὰ σώματα τὰ Τουρκικὰ ἐμαζώνοντο εἰς Βαλτέτσι καὶ
ἐπῆραν μέρος εἰς τὸν πόλεμον. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐφθα-
σε καὶ ὁ Πλαπούτας εἰς ὥραν καλὴν ἐκλείσει καὶ
ἐκεῖνος κατὰ τὸ βορεινὸν μέρος τὸν Ῥουμπῆν μὲ τὸ
σῶμά του.

Ὁ Ῥουμπῆς, ἀφοῦ ἦλθεν ὁ Πλαπούτας, ἐκτυπᾶτο ἀ-
πὸ τρία μέρη, ἀπὸ τοὺς κλεισμένους μέσα εἰς τὸ Μα-
νιάτικο καὶ εἰς τὸ Λεονταρίτικο ταμποῦρι, ἀπ' ἔξω ἀπὸ

τὸ ἐδικόν μας μέρος δὲν ἦλθαν ὅπου ἔπρεπε νὰ ἔλθουν· ἀλλ' οὔτε ἠμποροῦσαν νὰ περάσουν καὶ νὰ ἔλθουν εἰς ἐμᾶς· διότι ἦτον ἡ στρατιωτικὴ γραμμὴ τῶν Τούρκων. Ἐκτὸς τούτου μόνον ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ Κολοκοτρῶνη ἐβλέπαμεν τὸ χωριὸ Βαλτέτσι, ὅλα δὲ τὰ ἄλλα ὑψώματα, ὅπου ἐφαίρετο ἀκόμη τὸ χωριό, ἦσαν σκεπασμένα ἀπὸ Τούρκους. Ἀλλ' ἂν ἦρ-
χοιτο πάλιν ἀπὸ τοὺς Ἀραχαμίταις, ἤθελεν κάμει πολὺ μα-
κρυνὸν γύρον. Πολὺ δὲ μεγαλείτερον ψεῦδος εἶναι ὅτι ὁ
Βαρβιτσιώτης ἐμβῆκε μέσα τὴν νύκτα· πόθεν ἤθελεν ἐμβῆ;
Μήτε θόρυβος ἔγρειε τὴν νύκτα νὰ ἐννοήσωμεν, οὔτε ἐτοι-
μασίαν μετὰ τοὺς Τούρκους πλῆσιον εἰς τὸ Βαλτέτσι, οὔτε
οἱ ἐδικοὶ μας ἐβρίσκον κατὰ τὴν συνήθειαν τουφέκια ὅτι τοὺς
ἐπῆγε βοήθεια. Ἐκτὸς τούτου δὲν ἦτον σκότος τὴν νύκτα
ἐκείνην, διότι ἡ νύκτα ἦτον μικρὰ μαϊάτικη, ὅπου τὰ ἄστρα
ἐφώταγαν σὰν φεγγάρια, καὶ τὸ φεγγάρι ἦτο βγαλμένο κατὰ
τὰ μεσάνυχτα (ἦτον 22 ἡμερῶν φεγγάρι) καὶ ἐβλέπαμεν ὅχι
ἄνθρωπον ἀλλὰ καὶ τὸν παρὰ χάμον· καὶ διὰ τοῦτο ὁ πόλε-
μος ὤλην τὴν νύκτα ἐξακολούθησεν ἀδιάκοπος.

τὸ βορεινὸν μέρος τοὺς ἐκτυποῦσεν ὁ Κολοκοτρώνης, ἀπὸ δὲ τὸ βορειανατολικὸν τοὺς ἐκτυποῦσε κακὰ ὁ Πλαπούτας καὶ ἐκεῖ ἔγεινεν ὁ φοβερώτερος πόλεμος.

Ἀμα ἦλθεν αὐτὴ ἡ βοήθεια, οἱ μέσα κλεισμένοι καὶ ἔξω Ἕλληνες ἔρριξαν ἀπὸ τὴν χαρὰν τοὺς ὅλοι μίᾳ παταριᾷ τουφέκια, ταυτοχρόνως ἔρριξαν καὶ οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐκάλεσαν εἰς βοήθειαν ὅλους τοὺς ἐδικούς των. Ὁ σύγχρονος αὐτὸς τουφεκισμὸς ἐκ μέρους καὶ τῶν δύο στρατευμάτων ἔκαμε μεγάλον βρόντον, οἱ Τοῦρκοι ἤλπιζαν ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ τρομάξουν καὶ θὰ φύγουν καὶ δὲν ἐπίστευαν νὰ εὔρουν στρατιώτας· ἔλεγαν μάλιστα οἱ ἐντόπιοι Τοῦρκοι εἰς τὸν τοποτηρητὴν τοῦ Χουρσίτ Πασσιᾶ ὅτι εἶναι κλέπτει καὶ ὄχι στρατεύματα πολλά, καὶ τὸν ἐπληροφοροῦσαν ὅτι δὲν ἐπανεστάτησαν οἱ ῥαχιᾶδες ὅλοι· τοῦ ἔλεγαν ἀκόμη ὅτι ἔτσι τὸ ἔκαμαν οἱ πατέρες μας εἰς τὸ ἄλλο σεφὲρι (τὸ 1769 Μ. Χ), ὅτε πάλιν οἱ ἐπαναστάται τοὺς ἐπροσκύνησαν. Καὶ οἱ Ἕλληνες πάλιν εἶχον τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ὅτι ἀφοῦ περάσῃ ἡ ἡμέρα καὶ νυκτώσῃ, οἱ Τοῦρκοι θὰ φύγουν· ὅλον ἓνα ὅμως ἤρχοντο στρατιῶται καὶ ἐξηκολούθει ὁ πόλεμος.

Ὁ Κολοκοτρώνης ἀφοῦ ἐδυνάμωσε τοὺς ἀπέξω καὶ τοὺς ἐτοποθέτησεν εἰς καλὰ ταμπούρια ἀνέβη εἰς μίαν ῥάχην, ἡ ὁποία καὶ τώρα λέγεται τοῦ Κολοκοτρώνη τὸ βουνὸ καὶ ἔκαμε τρόπον νὰ εἰσακουσθῇ μὲ τοὺς μέσα καὶ μάλιστα μὲ τὸν Μητρο Πέτροβα· τοῦ ἐφώναξεν ἀπὸ τὴν ῥάχην τοῦ βουνοῦ διὰ νὰ ἀκούσουν οἱ κλεισμένοι Μπάρπα Μητρο (οὕτως ἔλεγεν ὁ Κολοκοτρώνης τὸν Μητρο Πέτροβα), καὶ διὰ νὰ μάθουν οἱ Τοῦρκοι ὅτι ἔρχεται καὶ ὁ Κολοκοτρώνης νὰ φοβηθοῦν ἀπὸ τὸ ὄνομά του· ἐβαλε λοιπὸν τὴν βροντῶδη φωνὴν του, ἔρχεται ὁ Κολο-

κοτρώνης με 10,000, ἔρχεται καὶ ὁ Πετρόμπεης με ὅλους τοὺς Μανιάταις, βαστάτε καὶ σᾶς φέρνει ἀπὸ ὅλα· καὶ με τὴν φωνὴν ἔρριξαν πάλιν οἱ Ἕλληνες μίαν παταριά ἀπὸ τὴν χαρὰν τοὺς δι' αὐτὴν τὴν εἶδῃσιν.

Πρὶν νυκτώσῃ κάμποσοι Τούρκοι ἐσυνάχθησαν σωρὸ εἰς ἓνα μέρος ἀντικρυ τοῦ ταμπουρίου τοῦ Κεφάλαι καὶ Μῆτρο Πέτροβα, ἔστησαν τὰ κανόνιά τους, ἔκαμαν κάμποσα γιουρούσια, ἀλλ' ἀπέτυχαν, καὶ μάλιστα τὰ κανόνιά τους δὲν ἐμποροῦσαν νὰ βαρέσουν τὸ ταμποῦρι τὸ Μανιάτικο, διότι ἦτον ἡ θέσις ἀνάποδος· ἂν τὰ ἐψήλωναν ἐπερνοῦσαν ἡ μπάλαις τὸ ταμποῦρι, καὶ ἐκτυποῦσαν πίσω τοὺς ἐδικούς των τὸν Ῥουμπῆ με τὸ σῶμά του, διότι ἦτον ὀλοτρόγυρα τοῦ χωρίου Βαλτετσίου Τούρκοι· ἂν τὰ ἐχαμήλωναν δὲν ἐβαροῦσαν τίποτε, διότι ἦτον καταράχι.

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἦτο τό Γιουρούς Μπαϊράκι καὶ ὅλοι οἱ καλοὶ καὶ δυνατοὶ Τούρκοι. Ἐδῶ ὁ Κολοκοτρώνης ἠθέλησε νὰ κάμῃ γιουρούσι ἐπάνω εἰς τὸ ταμποῦρί τους, διὰ νὰ τοὺς διώξῃ ἐκεῖθεν, νὰ ἀνοίξῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ δώσῃ ψωμί, νερόν, πολεμοφόδια καὶ κρέας ψητόν, ὅπου εἶχον φερμένα πολλὰ φορτώματα κατὰ διαταγὴν τῆς Ἐφορίας οἱ Ἕλληνες ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἀπὸ τὰ τριγύρω χωρία. Τότε τί ἔκαμεν ὁ ἀρχηγός; με ἔστειλεν εἰς ἓνα μέρος, ὅπου οἱ Τούρκοι δὲν με ἔβλεπαν, με ἔκαμε σημαδοῦρι, καθὼς εἰς τὴν θάλασσαν οἱ ναῦται δένουν ἓνα βαρέλι διὰ σημαδοῦρι νὰ φαίνεται ἀποπάνω τῆς ἄγκουρας, ἐκεῖνος δὲ ἐγύριζε μέσα εἰς τὰ ταμπούρια καὶ ἐδιάλεγε τοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς ἔστελνεν ἐκεῖ ὅπου ἤμουν καὶ ἐγώ· ἐσύναξε περισσοτέρους τῶν ἐξήντα, ἤλθε καὶ ὁ ἴδιος καὶ ἐπῆρε καὶ τὸν

Πλαπούταν νὰ τὸν βοηθήσῃ διὰ νὰ ἀνοίξουν τὴν πολιορκίαν. Τοὺς εἶπε τὸ σχέδιόν του, τοὺς ἐγαργάλισε τὴν φιλοτιμίαν, ὅτι θέλει νὰ κάμῃ γιουροῦσι ἐπάνω εἰς τὸ Γιουρούς Ταμποῦρι καὶ νὰ πάρῃ τὴν σημαίαν τῶν Τούρκων, τοὺς ἐζύγωσε πολὺ κοντὰ εἰς τὸ Ταμποῦρι, διότι ἦτον βράχος, καὶ εἶχε γούβα καὶ οἱ Τούρκοι δὲν ἔβλεπαν. Ἀφοῦ ὁ Ἥλιος ἐκάθησεν ἔστειλε καὶ ἐζύγωσε τὰ πολεμοφόδια, καὶ τὰς τροφάς, τὰς ὁποίας εἶχε νὰ στείλῃ μέσα εἰς τὸ Βαλτέτσι διὰ τοὺς πολιορκημένους· τότε εἶπε νὰ με ἀκολουθήσετε ἔς ὃ, τι κάμω ἐγώ, ἅμα ρίξω τὴν πιστόλαν μου καὶ φωνάξω ἐπάνω τους, σεῖς νὰ πέσητε εἰς τὸ ταμποῦρι μέσα· οὕτως ἔγεινεν, ἔρριψε τὴν πιστόλαν του, ἐφώναξε καὶ εὐθὺς ἐπήδησεν ὁ Πλαπούτας καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες μέσα, καὶ οἱ Τούρκοι ἀμέσως ἐδόθησαν εἰς φυγὴν. Ἀνοίξε τότε ὁ τόπος καὶ ἔστειλε μέσα με ἐντοπίους Ἕλληνας, τοὺς ὁποίους τοὺς εἶχεν ἐκεῖ ἐτοιμοὺς τροφάς καὶ ὃ, τι ἄλλο ἤθελαν, ἀλλ' ὁ πόλεμος ἐξηκολούθει με τὴν ἐλπίδα καὶ τῶν δύο μερῶν, οἱ Τούρκοι ἔλεγον ὅτι τώρα θὰ φύγουν οἱ Ἕλληνες, καὶ πάλιν οἱ Ἕλληνες ἔλεγον τώρα θὰ φύγουν οἱ Τούρκοι καὶ φεύγομεν καὶ ἡμεῖς ὁλονυχτῆς.

Ἀφοῦ ἐξημέρωσεν, οἱ Τούρκοι ἔστησαν τὰ κανόνιά τους καὶ ἐμαζώχθησαν εἰς διάφορα μέρη σωρός, καὶ ἐτοιμάζοντο νὰ κάμουν γιουροῦσι. Πολλαῖς φοραῖς ὤρμησαν εἰς τοῦ Μητρο Πέτροβα τὸ ταμποῦρι, ἀλλὰ αὐτὸς ὁρθὸς ἐπολεμοῦσε μέσα εἰς τὸ ταμποῦρί του, τοῦ ἐγέμιζαν τουφέκια, τοῦ τὰ ἐδίδαν εἰς τὸ χέρι καὶ ἐσχότῳ καβαλαραίους· ἐδιάλεγε μάλιστα ἐκείνους ὅσοι ἀπόλυγαν τὰ ἄλογά τους με τὸ σπαθὶ ἔς τὸ χέρι καὶ ἔκλειγαν τὰ ὀφθαλμοὺς, ἐσχότῳσε τοιούτους ἐξ ὀκτώ.

Οἱ Τοῦρκοι εἶδαν ὅτι δὲν κάμουν τίποτε καὶ ἀπελπίσθησαν. Ἐνας δὲ ἀράπης (α) εἶχεν ἀναβῆ ἀπὸ τὸ βράδυ εἰς μίαν ἀχλαδιά ἐπάνω καὶ ἐβλῆπε μακρότερα τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς ἐσχότωνεν, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες δὲν ἐγνώριζαν πόθεν ἔρχεται τὸ βόλι.

Ἐπειδὴ καὶ εἰς τὰ βουνὰ αὐτὰ κάμνει ψύχρα πολλὴ τὴν νύκτα καὶ μάλιστα τὴν ἀνοιξιν, εἶχαν ἀπὸ μικρὰ τσάχαλα καὶ ἀπὸ χαμόκλαδα φωτιά, ἀλλὰ δὲν ἐξεσταίνόμεθα καὶ αὐτὴν τὴν νύκτα τὴν ἐπεράσαμεν κακὰ ἀπὸ τὸ κρύο. Ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Κωνσταντῖνος Πετρόπουλος καπετάνιος ἀπὸ Μαγουλιάνα καὶ ἐγώ, οἱ τρεῖς μας εἶχαμεν μόνον μίαν κοντοκαπότα τσοπάνικην, ἀλλὰ ποῖος νὰ πρωτοσκεπασθῇ, μάλιστα ἐγὼ ἐκρύωσα, ἔγεινα μαῦρος σὰν τὸ σηκῶτι καὶ μοῦ ἐπῆραν ἔπειτα αἷμα καὶ ἐγυῖα.

Τὴν αὐγὴν ὁ Κωνσταντῖνος Ἀλεξανδρόπουλος ἀπὸ Στερνίτσαν ἐπροσχάλεσε τὸν Κολοκοτρώνη καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ἂν ἠθέλαμεν νὰ πᾶμεν εἰς τὸ ταμποῦρί του, ὅπου εἶχε φωτιά, κρασί καὶ μπογάτσα, διὰ νὰ ρᾶμε νὰ καί ζεσταθοῦμε. Ἐν ᾧ λοιπὸν ἐπέραμεν ὀλίγην μπογάτσαν ὁ καθένας μας καὶ ἐπίναμεν καὶ κρασί, οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὸ ἀντικρυνὸν μέρος τῆς ἀνατολικομεσημβρινῆς πλευρᾶς ἔκαψαν μπαρούτη καὶ ἔκαμαν φουμάδα (β), εἰς τὴν ὁποίαν ἀνταπεκρίθη ὁ Ρουμπῆς. Ὁ Κολοκοτρώνης.

(α) Οὕτως ὀνομάζουσιν οἱ Ἕλληνες τοὺς μαῦρους.

(β) Οἱ Τοῦρκοι δι' αὐτῆς ἐσυαγροικῆθησαν, καὶ ὅχι ὡς λέγει ὁ Σ. Τρικούης (Ι. Α. 255.) ἐσήμασαν ὁ Κεχαγιᾶς περὶ τὴν πρώτην ὥραν τῆς ἡμέρας τὴν ἀνάκλησιν. διότι οὔτε τύμπανα εἶχαν οὔτε σάλπιγγας. Ὁ δὲ Ρουμπῆς δὲν ἦτο

νης, ἄφου εἶδε ταῖς φουμάδαις ἐγνώρισεν ὅτι ἦτο σημεῖον νὰ φύγουν, καὶ ἐπειδὴ τὸ στόμα του ἦτον γεμάτο μπογάτσα ὅπου τρίβεται καὶ δὲν ἀφίνει εὐκολα τὴν φωνήν νὰ ἐβγῇ ἐβαλεν εὐθὺς τὸ δάκτυλόν του καὶ τὴν ἐβγαλε, καὶ ἐβαλε ταῖς φωναῖς οἱ Τοῦρκοι θὰ φύγουν καὶ ριχθῇ-τέ τους ἐπάνω τους· ὁ τόπος τότε ἐβούησεν ἀπὸ ταῖς φωναῖς τοῦ Κολοκοτρώνη. Καὶ τῷ ὄντι οἱ Τοῦρκοι ὅπου φύγῃ φύγῃ, ἄφησαν τὰ τσαντήριά τους, τὰ πολεμικά τους πράγματα καὶ πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἐρρίψαν τὰ ἄρματα των, ὁ δὲ ἀράπης, ὁ ὁποῖος πάλιν τὸ πρῶτ' ἀνέβη εἰς τὴν ἀχλαδιά, δὲν ἐπρόφθασε νὰ καταβῇ κάτω καὶ κάποιος Ἑλλήν τὸν εἶδε καὶ ἄφου τοῦ ἐρρίξε καὶ τὸν ἐσχότω-σεν, ἔπεσε κάτω ἄν' ἀσκή, τὰ ροῦχά του ἐπῆραν τότε φωτιά καὶ ἐκάη ὅλος ἄν' τὸ κερί· ἐγὼ δὲ ἤμουν κοντὰ του, ἀλλὰ δὲν τὸν ἐβλεπα· ὁ βρόντος του ὅμως, ὅταν ἔπεσε, μὲ ἔκαμε καὶ ἐπήδηξα ἄν' λαγὸς μανιάτικος ἀπὸ τὸν φόβον μου.

Οἱ Τοῦρκοι ἐδιάσθησαν νὰ φύγουν οὕτω χωρὶς ἡμεῖς νὰ τὸ περιμένωμεν· διότι ὅλα τὰ στρατεύματα τῶν Βερβαίνων μὲ τὸν Νικηταρᾶν, (ὁ ὁποῖος ἐρχόμενος ἀπὸ τὸ Ἄργος ἔτυχε τὸ βράδυ νὰ περάσῃ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ μαζί του εἶχε καὶ τὸν νέον ἐξαδελφόν του Γενναῖον), μὲ τὸν Π. Γιατράκον, τὸν Π. Ζαφειρόπουλον, τὸν Ἀντ. Μαυρομιχάλην καὶ τοὺς ἄλλους καπεταναίους ὅπου ἦταν ἐκεῖ, ἤρχοντο εἰς βοήθειάν μας καὶ οἱ Τοῦρκοι τοὺς εἰ-

παρταχόθεν ὡς λέγει καταστεροχωρημένος, καὶ τοῦτο ἀνω-τέρω τὸ εἰδείξαμεν. ἀλλ' ἂν ἤθελε νὰ φύγῃ καρεῖς δὲν τὸν ἐμπόδιζεν. Ἀφου δὲ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν δὲν ἐκτυποῦντο ἀπὸ ἔμπροσθεν οἱ Τοῦρκοι, διότι καρεῖς δὲν ὑπῆρχε μπροστά.

δαν εἰς τὴν λίμνην Τάκαν· ὁ δὲ Ἄναγ. Κονδάκης καὶ ὁ Π. Βαρβιτσιώτης μετὰ τοὺς Ἀγιοπετρίτας καὶ Βαρβιτσιώτας εἶχαν ἔλθει πρωτύτερα ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ Καλογεροβουνίου. Οἱ Ἕλληνες ἤρχοντο νὰ πιάσουν τὴν ρευματιὰν καὶ τὸν δρόμον τοῦ Βαλτετσίου ὅπου πάγει εἰς τὴν Τριπολιτσά, καὶ βεβαίως ἤθελαν χαθῇ ὅλοι οἱ Τούρκοι· δι' αὐτὸ ἔκαμαν τὴν φουμάδα καὶ ἔφυγαν καὶ ἀφῆκαν σκοτωμένους γεμάταις ταῖς ράχαις δεξιὰ καὶ ἀριστερά, καθὼς πάει ἡ ρευματιὰ εἰς τὴν Τριπολιτσά· πόσοι ὅμως ἐλαβώθησαν αὐτοὶ τὸ γνωρίζουν τοῦτο δὲ μόνον ἐμεῖς γνωρίζομεν, ὅτι ὁλονυκτὴς ἐκουβάλαγαν μέσα εἰς τὴν Τριπολιτσά· ὀρῆνος καὶ κλαυθμὸς πολὺς ἐγίνετο μέσα εἰς τὴν πόλιν, καὶ δὲν ἦτον κανένα σπίτι χωρὶς μυρολόγια καὶ κλάμματα. Αἱ γυναῖκες των, τὰ παιδία των καὶ ὅλη ἡ Τουρκιὰ τῆς Τριπολιτσᾶς ἔτρεχαν τοὺς δρόμους (ὡς μᾶς εἶπαν ὕστερα οἱ κλεισμένοι μέσα Ἕλληνες) καὶ ἐρωτοῦσαν καὶ ἐφώναζαν ὁ καθένας διὰ τοὺς δικούς των, ἂν τοὺς εἶδαν ζωντανούς ἢ σκοτωμένους, καὶ ἂν ἐρχωνται ἢ τί ἐγείναν. Ἐκεῖ ἐβλεπέ τις τὰς γυναῖκας τῶν Τούρκων νὰ κορωνυχιάζουν τὰ μάγουλάτους μετὰ τὰ νύχιάτους καὶ νὰ τραβοῦνε τὰ μαλλία τους, τὰ παιδία νὰ φωνάζουν καὶ νὰ γυρεύουν τοὺς πατέρας των. Τοιαύτη ἦτον ἡ θέα τῆς Τριπολιτσᾶς εἰς τὸ ἔμβασμα τῶν Τούρκων τῶν τσακισμένων εἰς τὸ Βαλτέτσι. Ἀλλὰ ποῖος ἤμπορεῖ πάλιν νὰ ζωγραφίσῃ τὴν χαρὰν τῶν Ἑλλήνων! ἡ ἐνδοξος αὕτη μάχη τοῦ Βαλτετσίου, ἡ ὁποία ἐδιάρκεσεν 23 ὥρας καὶ εἶναι ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος μας, ἐγείνεν εἰς τὰς 12 καὶ 13 Μαΐου 1821.

Μετὰ τὸ τέλος τῆς μάχης ἀπὸ τοῦ Παγκράτι, Γκιό-

σα καὶ Διάσελον ἦλθαν εἰς Πιάνα ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, Θάνος Κανακάρης, Σωτήρης Χαραλάμπας, οἱ Πετιμεζαῖοι (α) καὶ λοιποὶ Καλαβρυτινοί.

~~καὶ οἱ λοιποὶ Καλαβρυτινοί.~~

Μάχη Βερβαίνων καὶ Δολιανῶν.

Εἰς τὰς 17 Μαΐου ἐστάλη ἀπὸ τὸν Κολοκοτρώνην ἀπὸ τὸ στρατόπεδον τοῦ Χρυσοβιτισιοῦ ὁ Νικήτας Σταματελόπουλος καὶ ὁ ἀδελφός του Νικόλαος μὲ 150 στρατιώτας (κατ' ἀναλογίαν νὰ τοὺς πάρη ἀπὸ ὅλα τὰ σώματα τῆς πολιορκίας τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ ἀπὸ τὸ Χρυσοβίτσι, ὅπου ἔλαβε τὸν Κωνσταντῖνον Ἀλεξανδρόπουλον μὲ 58 Στεμνιτσιώτας), νὰ ὑπάγῃ νὰ συστήσῃ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ναυπλίου, ἡ ὁποία ἀκόμη δὲν εἶχε πῆξει καλὰ, νὰ ᾔναι κοντὰ εἰς τὰ Μεγάλα Δερβένια νὰ μαθαίνῃ ἂν ἔρχονται Τοῦρκοι, νὰ μᾶς εἰδοποιῇ,

(α) Ὁ Σ. Τρικούπης (I. A. 236.) φέρει αὐτοὺς ἀπὸ τὸ Λεβίδι εἰς τὴν Πιάνα καὶ ὅτι ἐστρατοπέδευσαν πρὸς φύλαξιν τῆς θέσεως ἐκείνης. Ἀλλ' εἰς τὸ Λεβίδι δὲν ὑπῆρχε στρατόπεδον Ἑλληνικόν· καὶ ἂν ἤθελεν ὑπάρχει τότε βεβαίως ὅλοι οἱ Τοῦρκοι δὲν ἤμποροῦσαν νὰ ἔλθουν εἰς τὸ Βαλτέτσι. Ὁ Ἀρβάνης ἤθελε κατ' αὐτὰς πάλιν νὰ συστήσῃ εἰς τὸ Λεβίδι στρατόπεδον μὲ τοὺς Τριπολιτσιώτας, ἀλλὰ δὲν ἐπρόσθασε· διότι ἀρρώστησεν, ἐπῆγεν εἰς τὴν Βυτίνα καὶ ὅταν ἐρίετο ὁ πόλεμος εἰς τὸ Βαλτέτσι ἀπέθανεν. Ἦσαν δὲ ἐκεῖ μόνον οἱ ἐντόπιοι μὲ τὸν Ἀλέξ. Νικολόπουλον καὶ ὁ Κολὶδς Δαριώτης καὶ Γεωργ. Λαμπρόπουλος μὲ τοὺς Δαριώταις ὅλοι ἕως 450 ἄνθρωποι.

καὶ νὰ μᾶς στέλνῃ μολύβι ἀπὸ τὰ τζαμιά τῶν Τούρκων καὶ κριθάρι· διότι τότε ἄρχισαν νὰ θερίζουν εἰς τὸ Ἄργος.

Ἀνεχώρησε λοιπὸν ὁ Νικήτας μὲ τοὺς στρατιώτας του καὶ ἔτυχε νὰ περάσῃ ἀπὸ τὰ Δολιανὰ, ὅπου ὀλίγον ἐσταμάτησε καὶ ἐπῆρεν ὅσαις τροφαῖς τοῦ ἐχρειάζοντο.

Οἱ Τοῦρκοι εἶχαν ἐβγῇ πανστρατιᾷ ἀπὸ Τριπολιτσᾶν ὑπὲρ τὰς 10 χιλιάδες μὲ τὰ κανόνια καὶ τσαντήριά τους διὰ νὰ ὑπάγουν εἰς Μιστρά, ἀφοῦ χαλάσουν τὸ στρατόπεδον τῶν Βερβαίνων, καὶ ἐκεῖθεν νὰ καλῶσιν τοὺς Ἑλληνας εἰς ὑποταγὴν· διότι ἀφ' οὗ ἀπέτυχαν εἰς Βαλτέτσι ἐνόμιζαν τὸν Μιστράν καταλληλότερον πρὸς τὸν σκοπὸν τους, καὶ διότι ὁ Ρουμπῆς καὶ ἄλλοι Μπαρδουνιώται Τοῦρκοι τοὺς ἐπαρακίνησαν εἰς τοῦτο καὶ τοὺς ὑπεσχέθησαν ὅτι αὐτοὶ μόνοι τους εἶναι ἱκανοὶ νὰ χαλάσουν τὸ στρατόπεδον τῶν Βερβαίνων.

Ὁ Νικήτας ἐβγῆκεν ἀπὸ τὰ Δολιανὰ καὶ ἐπῆρε τὸν δρόμον τοῦ Ἄργους, ἀλλὰ καθὼς ἔφθασεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν Ἀγιάννη οἱ Δολιανῖται, ἐπειδὴ εἶδαν μίαν κολῶνα Τούρκους ὅπου ἦρχετο κατὰ τὸ χωρίο τους, ἔτρεξαν καὶ τοῦ ἐφώνησαν νὰ γυρίσῃ πίσω. Ὁ ἀδελφὸς ὅμως τοῦ Νικήτα Νικόλας, ἐπειδὴ ἦτον θυμωμένος ὅτι δὲν τοὺς ἔδωσαν οἱ Δολιανῖται ἓνα φόρτωμα κρασί διὰ τὸν δρόμον τους εἶπε τότε τοῦ Νικήτα, πᾶμε εἰς τὸν δρόμον μας καὶ ἄς μὴν ἀφήσουν ἀπ' αὐτοὺς οἱ Τοῦρκοι οὔτε ρουθούνι. Ὁ Νικήτας τότε τοῦ λέγει ὅχι· ἐγὼ διὰ Περσιάνους πάω εἰς τὸ Ἀνάπλι γυρεύοντας καὶ τῶρα ποῦ τοὺς ἤϊρα ἐδῶ νὰ τοὺς ἀφήσω, δὲν τὸ κάμω. Ἐνθὺς ἐγύρισε καὶ ἐκλείσθη εἰς τὰ σπίτια μὲ τοὺς στρατιώτας του καὶ μὲ τοὺς Δολιανίτας ὑπὸ τοὺς καπετα-

ναίους Μητρομάραν Ἀθανασίου, Ἡλίαν Κωνσταντόπου-
λον ἢ Λιάπην, καὶ τοὺς εὐρεθέντας ἐκεῖ ἕως 100 Ἀγι-
οπετρίτας μὲ τὸν Θεόδωρον Ἀντωνάκην, Θεόδωρον Πο-
λίτην, καὶ Ἀναγνώστην Προεστάκην καὶ ἄλλους· ἀλλ'
ὅλοι οἱ κλεισμένοι εἰς τὰ σπίτια στρατιῶται ἦσαν κον-
τὰ 300. Ἀρχισεν ὁ πόλεμος ἀπὸ τοὺς Τούρκους κατὰ
τῶν κλεισμένων, τὰ σπίτια ὅπου ἐπίασαν ὅλα ἦσαν
ἕως 13, καὶ ὁ μὲν Νικήτας ἐπίασε τὸ σπίτι τοῦ Χριστο-
φίλη, ἡ δὲ σημαία του ἦτον μὲ τοὺς κλεισμένους εἰς
τὸ σπίτι τοῦ Καραμήτρου καὶ ἐκεῖ ἔβαλαν οἱ Τούρκοι
καὶ τὰ κανόνια· διότι ἐνόμιζαν ὅτι ἐκεῖ ἦτον ὁ καπετά-
νιος· ἐβάρεσαν ταῖς πόρταις μὲ τὰ κανόνια καὶ ταῖς ἐ-
πρύπησαν, ἀλλ' ἀπὸ μέσα ταῖς εἶχον χτίσει μὲ πέτραις,
καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἀπὸ μίαν τρύπαν ἐστημάδευσεν ἓνας βαρ-
βιτσιώτης τὸν τοπταίμπαση καὶ τὸν ἐσχότωσε.

Καθὼς τὸ ἔμαθε τοῦτο ὁ Κεχαγιάμπεης, ὁ ὁποῖος
ἐστέκετο εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ χωριοῦ εἰς τὸν Ἅγιον
Γεώργιον, ἐλυπήθη καὶ διέταξε καὶ ἔπαυσαν νὰ ρίχνουν
τὰ κανόνια.

Ἄλλη δὲ κολώνα Τούρκοι ἐπῆγεν εἰς Βέρβαινα καὶ
ἄρχισε τὸν πόλεμον μὲ τὰ ἐκεῖ Ἑλληνικὰ στρατεύματα
καὶ τρίτη κολώνα ἐπῆρε τὸ Δραγοῦνι καὶ ἀφοῦ ἐχτυπή-
θη εἰς τὸν δρόμον ἀπὸ τὸν Γ. Διγενῆν Ἀγιοπετρίτην
(α), ὁ ὁποῖος ἔπεσε μαχόμενος καθὼς καὶ ἄλλοι Ἑλλη-
νες, ἐγύρυσεν αὐτὴ πάλιν καὶ ἀνέβη τὴν Ψηλὴ Πάχην

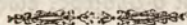
(α) Αὐτὸν ὁ Σ. Τριχούπης δὲν λέγει ποῦ ἐφορεύθη, ἀλλὰ
βεβαίωτατα τοῦτο ἐξάγει ὁ ἀναγνώστης ἢ εἰς Δολιανὰ ἢ εἰς
Βέρβαινα κατὰ τὴν ὥραν τοῦ πολέμου, τὸ ὅποτον δὲν εἶναι
ἀληθές.

καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐκατέβη καὶ ἐπολιορχεῖσε καὶ αὐτὴ μὲ τὴν ἄλλαν τὰ Βέρβαινα.

Βλέποντες οἱ ἐδικοὶ μας ὅτι οἱ ἐχθροὶ κοντεύουν νὰ φθάσουν εἰς τὰ Βέρβαινα ἐπῆγαν κατ'αὐτῶν ἓνα σῶμα ἕως 500 μὲ τὸν Γιατράκον, ἀλλὰ δὲν ἐμπόρεσαν νὰ βα-
σταῇσιν καὶ ἐγύρισαν πίσω, καὶ τότε ἐβγήκαν καὶ ὅλοι οἱ ταμπουρωμένοι εἰς τὰ σπίτια τῶν Βερβαίνων καὶ ἄρχι-
σεν ὁ πόλεμος εἰς τὰ γερά. Οἱ Τούρκοι Μπαρδουνιώται ἔπεσαν ἐπάνω εἰς τὰ ταμπούριά τοὺς μὲ τὰ μοῦτρα, ἀλ-
λὰ εἰς τὴν πρώτην ὁρμὴν ἔτυχαν οἱ ἐδικοὶ μας καὶ τοὺς ἐσχότωσαν δύο μπαϊρακταραῖους καὶ ἄλλους πολλοὺς Τούρκους, τοὺς ἔτρεψαν τότε εἰς φυγὴν καὶ τοὺς ἔφερ-
ναν κυνηγοῦντες τὸν κατήφορον καὶ ἐπέρασαν ἀπέξω ἀπὸ τὰ Δολιανὰ. Τότε οἱ πολιορκοῦντες τὸν Νικήτα καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας εἰς τὰ Δολιανὰ, καθὼς εἶδαν τοὺς ἐδικούς τινι φεύγοντας, ἔφυγαν καὶ ἐκεῖνοι καὶ ἄ-
φησαν ἐλευθέρους τοὺς κλεισμένους. Ἐπειτα βγαίνει καὶ τοὺς πέρνει κατόπιν ὁ ἥρωας ὁ κλεισμένος μὲ τοὺς συντρόφους του καὶ μὲ τοὺς ἄλλους, ὅσοι τοὺς ἔφερ-
ναν κυνηγοῦντες, τοὺς πέρνει τὰ κανόνια καὶ ἄλλα πρά-
γματα τοῦ πολέμου, καὶ ἂν εἶχαν οἱ Ἕλληνες μίαν ὥραν ἀκόμη ἡμέραν ἤθελαν τοὺς κατασφάξει ὅλους. Ἐδῶ ἔχα-
σαν οἱ Τούρκοι σκοτωμένους ὑπὲρ τοὺς διακοσίους καὶ
κάμποσοι ἐλαβώθησαν· ἀπὸ δὲ τοὺς ἐδικούς μας ἐφο-
νεύθησαν εἰς τὰ Δολιανὰ ὁ Ἀναγνώστης Ῥόρης καὶ ἄλ-
λοι ὀλίγοι.

Ἡ μάχη αὕτη εἶναι πολὺ σημαντικὴ, διότι προτοῦ εἶχε γείνει ἡ μάχη τοῦ Βαλτετασίου, καὶ ἔπειτα ἀπὸ αὐτὰς τὰς μάχας ἐλάβαν οἱ Ἕλληνες τόλμην μεγάλην νὰ μὴ φο-
βούνται πλέον τοὺς Τούρκους, καὶ ἄρχισαν νὰ ἐρωτοῦν

ποῦ εἶναι οἱ Τούρκοι, ὅχι σάν πρῶτα ὅπου ἔλεγαν ἔρχονται οἱ Τούρκοι καὶ ἔφρουγαν. Πολλαῖς φοραῖς ἐκυνήγησαν τὰ Ἑλληνικά στρατεύματα καὶ πολλαῖς καπόταις ἔχασαν οἱ Ἕλληνες στρατιῶται ἕως νὰ συνειθίσουν νὰ πέρουν τῶν Τούρκων ταῖς καπόταις (α).

Στρατοπέδευσις τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Ζαράκοβα καὶ εἰς τὰ Τρίκορφα.— Ἐλευσις τοῦ Δ. Ὑψηλάντου καὶ ὑποδοχὴ αὐτοῦ.— Παράδοσις τῆς Μορσεμβασίας.— Μάχη τοῦ Πάνου Κολοκοτρώνη κατὰ τὸν Μικρὸν Μύτιχα καὶ Ματζαγρά

Μετὰ τὸν πόλεμον τοῦ Βαλτετσιοῦ ὁ Κολοκοτρώνης ἐπίασε τὸ χωρίον Ζαράκοβα, τὸ ὅποῖον εἶχεν ἓνα πύργον πολὺ ὑψηλὸν καὶ δυνατὸν καὶ ἐκεῖ μετέφερε τὰ στρατόπεδα τοῦ Χρυσοβιτσιοῦ καὶ τῆς Πιάνας· ἡ δὲ Ἐφορία ἔμεινεν ἀκόμη εἰς Πιάνα διὰ πολλαῖς ἡμέραις.

(α) Ὁ Π. Πατρῶν σελ. 39 λέγει ὅτι 2,000 Τούρκοι ἐξῆλθον ἀπὸ τὴν Τριπολιτσὰν διὰ τὰ Δολιανὰ καὶ ὅτι μὲ κανόνια καὶ μὲ καβαλαρία ἐνικήθησαν ἀπὸ τὸν Νικήτα καὶ τοὺς ἐκεῖ κλεισθέντας ἕως 200 στρατιώτας, καὶ ὅτι μὴ δυνάμενοι νὰ τοὺς νικήσωσιν ἐτράπησαν εἰς φυγὴν καὶ ὁ Νικήτας τοὺς κατεδίωξε καὶ τοὺς ἐπῆρε καὶ τὰ κανόνιά τους. Αὐτὰ δὲν ἔχουν ὅλως διόλου ἀλάτι. Ἀφοῦ τοὺς ἐκλείσαν καὶ τοὺς ἐπολεμοῦσαν μὲ τὰ κανόνιά τους, πῶς ἦτο δυνατόν οἱ ὀλίγοι κλεισμένοι νὰ τοὺς νικήσουν; Ἦτο πρᾶγμα νὰ μὴν μάθῃ ὁ Ἱεράρχης τὴν μεγάλην ἐκστρατείαν τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Βερβαίων; διότι τί ἤθελαν οἱ Τούρκοι εἰς τὰ Δολιανὰ; ἦσαν ἐκεῖ στρατόπεδοι, ἢ ἐγγώριζαν αὐτοὶ ὅτι ἐκεῖ θὰ εὕρεθῇ καὶ ὁ Νικήτας; Ὁ δὲ Σ. Τριχούνης (Ι.

Ἀπὸ τὴν Ζαράκοβα ἀνταπεκρίθη μὲ τοὺς καπεταναίους ὅπου ἔμειναν εἰς τὸ Βαλτέτσι νὰ ἐτοιμασθοῦν καὶ νὰ ἔλθουν νὰ ταμπουρωθοῦν εἰς τὴν Σιλίμνα, καὶ ὅτι αὐτὸς θὰ πιάσῃ τὰ πίσω Τρίκορφα κατὰ τὴν Ζαράκοβα ἕως τὸ Ἄλῳνι καὶ Διάσελον τῆς Ἐπάνω Χρέπας, ὅπου χύνει κατὰ τὸ Περθῶρι ὁ δρόμος, ἕως ἐκεῖ θὰ βαστᾷ διὰ νὰ μὴ τοῦ πάρουν οἱ Τοῦρκοι ταῖς πλάταις.

Ἀφοῦ ἐπῆγεν ὁ Κολοκοτρώνης μὲ τὰ στρατεύματα του εἰς τὴν Ζαράκοβα, μετὰ τὸ γεῦμα τὰ ἐπῆρεν ὁ ἴδιος μὲ ὅλους τοὺς καπεταναίους καὶ ἐπῆγαν εἰς τὰ Τρίκορφα ὅπου δὲν φαίνεται ἡ Τριπολιτσά, τοὺς ἔδειξε τὰς θέσεις καὶ ἔκαμαν ταμπούρια. Αὐτὰ λέγονται τὰ πρῶτα ταμπούρια· διότι ἔκαμαν καὶ ἄλλα ὕστερα, ἕως ὅτου ἐπῆγαμεν εἰς τὸν Ἅγιον Βλάσσην. Ἀφοῦ λοιπὸν τοὺς ἔδειξε τὴν θέσιν, οἱ στρατιῶται καὶ οἱ καπεταναῖοι ἄρχισαν ὅλοι καὶ ἐκτιζαν ταμπούρια, ἀλλὰ τὰ καλλίτερα ἐκτίσαν οἱ Λαγκαδινοί, τὸ σῶμα τῶν Δελιγιανναίων ὅσοι ἦσαν μὲ τὸν Ἀθανάσιον Κίντζον· διότι ὅλοι ἦσαν χτίσται, οἱ δὲ ἄλλοι στρατιῶται τοῦ τμήματος τῶν Δελιγιανναίων ἦταν εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Λάλα μὲ τὸν Δημήτριον Δελιγιάννην, οἱ ὅποιοι μετὰ τὴν φυγὴν τῶν Λαλαίων εἰς Πάτρας ἦλθαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ τότε ἐσυνάχθη εἰς τὴν

Α. 257.) τοὺς λέγει 4,000. Ἀλλ' ὅταν ἐπῆγαιναν νὰ ἐπιχειρήσουν τὴν διάλυσιν τοῦ στρατοπέδου τῶν Βερβαίνων, τὸ ἀποῖον ἦτον ὑπὲρ τὰς 2,500, καὶ εἶχε κοινὰ του τὰ στρατόπεδα τοῦ Βαλτετσίου, Πιάρας καὶ Χρυσοβιτσίου, ἦτον δύτὸν νὰ ἔβρουν μὲ τόσους ὀλίγους καὶ μάλιστα ἀφοῦ εἶχαν χάσει πρὸ 8 ἡμερῶν τὴν μάχην τοῦ Βαλτετσίου;

πολιορκίαν ὅλον τὸ στράτευμα τῆς ἐπαρχίας Καρύ-
ταινας.

Ὁ Κολοκοτρώνης ἔπειτα μὲ ἐπῆρε καὶ μὲ ἐπῆγεν
ἐπάνω εἰς τὸ ὑψηλὸν καὶ χονδρὸ βουνὸ τῆς Σιλίμνας ὅ-
που βλέπει τὴν Τριπολιτσάν καλὰ. Ἐπήγαμεν φυλακτὰ
νὰ μὴ μᾶς βλέπουν οἱ Τοῦρκοι, μὲ ἔχωσε μέσα εἰς μίαν
χασμάδα ἀπὸ πέτραις καὶ μοῦ ἔδωκε τὸ κιάλι νὰ
βλέπω ὅλην τὴν Τριπολιτσάν, διὰ νὰ μὴν ἔβγουν οἱ
Τοῦρκοι καὶ νὰ τοὺς δώσω εἶδῃσιν. Ἐκάθησα ἕως ὅτου
ἐνόητωσε οἱ δὲ στρατιῶται ἔκτιζαν τὰ ταμπούριά τους.

Ὅταν ἤμουν ἐκεῖ κρυμμένος εἶδα ἓνα Μανιάτην
ὅπου ἐπῆγε φυλακτὰ κοντὰ εἰς μίαν μεγάλην πέτραν
καὶ ἐσήκωσε μίαν ἄλλην πέτραν, ἔβγαλε τρεῖς φο-
ραῖς πρᾶγμα ἀπὸ τὸν κόρπον του καὶ τὸ ἔχωσε. Τοῦτο,
ὅταν ἐγύρισα πίσω, τὸ εἶπα εἰς τὸν ἀρχηγὸν καὶ μοῦ
ἀπεκρίθη, πῆγαινε εἰς τὴν δουλεία σου τίποτε κλειδαριαῖς
ἔκρυψεν. Ἐγὼ περίεργος ἐπῆγα καὶ τὰς ἡῤῥα ταῖς εἶχε
πάρει ἀπὸ τὸ χωριὸ Σιλίμνα. Μοῦ ἐφάνη πολὺ παράξε-
νον ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς νὰ γνωρίζῃ ὅλα τὰ ἔθιμα τῶν
Μανιατῶν καὶ δὲν ἤμποροῦσα νὰ τὸ λησμονήσω
ποτέ μου.

Κατὰ τὰς 5 Ἰουνίου ἀφήσαμεν τὰ ταμπούρια μας
καὶ ἐπήγαμεν εἰς τὰ καθ' αὐτὸ Τρίκορφα, ὕστερα πάλιν
εἰς τὴν ῥάχην τοῦ βουνοῦ τοῦ ἀγίου Θεοδώρου, καὶ ἀπὸ
τὰς δύο θέσεις αὐτὰς φαίνεται ἡ Τριπολιτσα. Εἰς τὰς
ἀρχὰς τῆς πολιορκίας οἱ στρατιῶται Ἕλληνες ἦσαν
ὅλως διόλου ἀγύμναστοι καὶ διὰ νὰ γεμίσουν τὸ τουφέ-
κι τους πολλοὶ ἔβαλαν πρῶτα τὸ βόλι καὶ ἔπειτα τὴν
μπαρούτη. Μίαν ἡμέραν μάλιστα, ἐνῶ εἴχαμεν ἐμποδι-
σμένους τοὺς στρατιώτας νὰ ῥίχνουν τουφέκια, ἐπειδὴ δὲν

εἶχαμεν πολὺ μολύβι ἐξαφνα ἀκούομεν κατὰ τὸ μέρος τοῦ Περθωριοῦ τουφέκια, ὑπωπτεύσαμεν ὅτι οἱ Τούρκοι ἐβγήκαν νύκτα καὶ μᾶς ἐπῆραν ταῖς πλάταις. Ἀμέσως ὅλον τὸ στράτευμα διατάσσεται εἰς τὰ ἄρματα καὶ εὐθὺς στέλλεται ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸν πρὸς τὸ μέρος ὅπου ἀκούσαμεν τὰ τουφέκια. Ἐπῆγε τὸ ἀπόσπασμα, ἀλλ' ἀντὶ νὰ εὕρῃ Τούρκους εὗρηκεν Ἕλληνας στρατιώτας καμπίσιους, οἱ ὅποιοι εἶχαν κρεμάσει μίαν καπότα εἰς ἓνα μέρος διὰ σημάδι καὶ τὴν ἐτουφεκοῦσαν. Ὁ σκοπὸς των ἦτον νὰ μάθουν καὶ νὰ ἰδοῦν ἂν κόβῃ τὸ βόλι, καὶ ἂν ἡμποροῦν νὰ εὕρουν τὸν ἄνθρωπον.

Ὁ ἀρχηγὸς καὶ ὅλοι οἱ στρατιῶται ἐγέλασαν καθὼς τὸ ἤκουσαν διὰ τὴν ἀπλότητά των, τοὺς ἐμάλωσεν ἐλαφρὰ νὰ μὴ χαλοῦν τὴν μπαρούτη, διότι δὲν εἶχαμεν, καὶ τοὺς ἄφησε.

Μετὰ δέκα ἡμέρας ἦλθαν καὶ οἱ στρατιῶται τοῦ Βαλτετσίου καὶ ἐπίασαν τὸ χονδρὸ βουνὸ τῆς Σελίμνας (α), αὐτὸ βλέπει ὅλην τὴν Τριπολιτσάν. Ἐπειδὴ λέγομεν περὶ πολιορκίας τῆς Τριπολιτσᾶς ἐκρίναμεν καλὸν νὰ περιγράψωμεν αὐτήν.

Ἡ Τριπολιτσά ἦτον τριγυρισμένη μὲ φρούριον, τὸ τὸ ὅποιον εἶχεν ἐπτὰ πόρταις (β) καὶ κοντὰ εἰς κάθε

(α) Δέκα ἡμέρας μόνον ἔμειναν μετὰ τὸν πόλεμον εἰς τὸ Βαλτετσί οἱ Ἕλληνες, καὶ ὅχι καθὼς λέγει ὁ Σ. Τριχοῦπης (Ι. Β'. 69) γενικὰ πράγματα ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐσχήνωσαν μετὰ τὴν νίκην Βαλτετσίου καὶ Βερβαίνων πλησίον τῆς Τριπολιτσᾶς, καὶ διετήρουν καὶ τὰς ἀνωτέρω θέσεις τοῦ Βαλτετσίου κτλ. Τί τὰς ἤθελαν πλέον αὐτὰς τὰς θέσεις ὅταν ἐπίασαν τὰ καθ' ἑαυτὸ Τρίκορφα;

(β) Ἴδε αὐτὴν εἰς τὸ σχεδιογράφ.

πόρτα ἦτον καὶ μία τάπια μὲ κανόνια. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἦταν καὶ ἄλλαις τάπiais μὲ πολεμότρυπαις διὰ τὸ λιανοτούφεκο. Τὸ ὕψος τοῦ φρουρίου ἦτον πέντε ἡμισυ μέτρα, καὶ κατὰ τὰς θέσεις ἄλλοῦ ἐψηλῶνετο καὶ ἄλλοῦ ἐχαμηλῶνετο. Ὁ δὲ γύρος του ἦτο 3500 μέτρων, καὶ τὸ ἐμβαδὸν 1,320,000 τετραγωνικῶν μέτρων. Μέσα εἰς αὐτὴν ἐκατοίκουν ὑπὲρ τὰς 35,000 ψυχαί, Τοῦρκοι, Χριστιανοὶ καὶ Ἑβραῖοι, καὶ εἶχαν ἔλθει ἐκεῖ, ὡς εἶπαμεν, καὶ ἕως 4,000 Ἀλβανοὶ μὲ τὸν Κεχαγιάμπεην.

Αὕτῃ εἶχε πολλὰ πηγὰδια μὲ βουνίσια νερά, ἀλλ' εἶχε καὶ ἀπ' ἑξῶ δύο νερά τρεχούμενα, τὰ ὅποια ἔρχονται τὸ ἐν ἀπὸ τοὺς κήπους καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὴν Μάνα· ἀλλ' αὐτὰ ἡμεῖς ἅμα ἐξυγώσαμεν τὴν πολιορκίαν τὰ ἐκόψαμεν.

Τὴν 7 Ἰουνίου εἶχεν ἔλθει ἡ εἰδησις ὅτι ἔφθασεν ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης εἰς Ὑδραν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἔρχεται εἰς τὸ Ἄστρος, καὶ ὅλος ὁ κόσμος ἐμψυχώθη· μάλιστα δὲ οἱ στρατιῶται ἐπίστευσαν ὅτι θὰ παύσουν τὰ δεινὰ των, διότι καὶ τὰ λόγια των ἀποστόλων ἦταν ἀκόμη εἰς τὴν ἐνθούμησίν των. Μετὰ 4 ἡμέρας ἔλαβεν ἡ Ἐφορία τῆς Πελοποννήσου τὸ ἀκόλουθον γράμμα ἀπὸ τὸν Δ. Ὑψηλάντην ὅτι ἦλθεν εἰς Ὑδραν.

*Εὐγενέστατοι καὶ φιλογενέστατοι Ἐφοροὶ τῆς
Πελοποννήσου.*

Μετὰ ἐπίπονον ὁδοιπορίαν καὶ θαλασσοπορίαν ὁ παντοδύναμος θεὸς καὶ ὑπέρτατος προστάτης τῆς κοινῆς πατρίδος μὲ ἡξίωσε νὰ φθάσω εἰς Ὑδραν κατὰ πρῶτον, ἐξ ἧς στέλλω τὸ παρόν· δηλοποιῶ εἰς τὴν φιλογενειάν σας ὅτι ἀποστέλλομαι παρὰ τοῦ ἀρχιστρατῆγου Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου τοῦ σεβαστοῦ μοι αὐταδέλφου

πληρεξούσιος στρατηγός τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος· διὸ μετὰ τὸν ἐν Χριστῷ ἀσπασμὸν σᾶς προβάλλω νὰ φανερώσητε τὴν ἀφιξίν μου εἰς τοὺς γενικοὺς καπεταναίους καὶ εἰς ὅσα ἄλλα μέρη θέλετε ἐγκρίνει· ἐπειδὴ δὲ ἔμαθον ὅτι οἱ πολιορκοῦντες τὴν Τριπολιτσὰν ἡτοιμάζοντο νὰ κάμουν ρεσάλτον, ἐγκρίνω, διὰ νὰ μὴ γείνη αἱματοχυσία πολλή, νὰ προσμένωσι τὸν αὐτόθι ἐρχομόν μου καὶ ἴσως παραδοθῶν μὲ συνθήκας. Πρὸς τούτοις παρακαλῶ νὰ μοῦ γράψετε διὰ τῶν ἐπιφερόντων τὸ παρόν μου Κωνσταντίνου Καντιώτου καὶ Γεωργίου Ἀντωνωπούλου, τοὺς ὁποίους καὶ σᾶς συσταίνω ὡς φιλογενεστάτους καὶ ἀξιόπιστους εἰς ποῖον μέρος πρέπει νὰ ξεμβαρκαρισθῶ. Καὶ ἐκεῖ νὰ στείλετε στρατιώτας ὅσους ἡμπορεῖτε νὰ διορίσετε χωρὶς νὰ ἀδυνατισθῶσιν αἱ πολιορκίαι χιλίους δηλαδὴ ἢ πεντακοσίους πρὸς ὑποδοχὴν μας. Ταῦτα καὶ μένω τῇ 6 Ἰουνίου Ὑδρα. Τῆς φιλογενείας ὑμῶν

Ὁ πατριώτης Δημήτριος Ὑψηλάντης

πληρεξούσιος τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς ἀρχῆς.

Ἀπεφάσισαν λοιπὸν τότε πολλοὶ νὰ πᾶν νὰ τὸν προὔπαντήσουν εἰς τὸ Ἄστρος· καὶ ἐπῆγαν ὁ Πετρόμπεης, ὁ Κολοκοτρώνης, Ζαίμης, Κανέλ. Δελιγιάννης, Π. Γιατράκος, Κεφάλας, Ἀρχ. Φλέσας, Ἀναγνωσταρᾶς, Π. Πατρῶν, ὁ Βρεσθένης, ὁ Ἐλους, ὁ Σωτηράκης Χαραλάμπης καὶ ἄλλοι πολλοί.

Ὅταν ἔφθασεν εἰς τὸ Ἄστρος μὲ τὸ καράβι, τοῦ ἐγένεε μεγάλη ὑποδοχή, ἔρριψαν πολλὰ κανόνια, τοῦ ἐπλεξάν στεφάνους, καὶ ὅλη ἡ ἐπαρχία τοῦ Ἁγίου Πέτρου ἐκατέβηκεν ἐκεῖ διὰ νὰ τὸν ὑποδεχθῇ καὶ νὰ τὸν

πολυχρονήση. Ἐφερε μαζί του ὁ Πρίγγιψ τὸν Η. Ἀναγνωστοπουλον, τὸν Νεόφυτον Βάμβαν, τὸν Καντακουζηνόν, τὸν Γ. Τυπάλδον, τὸν Γ. Ἀντωνόπουλον καὶ τὸν Σάλαν ὡς ὑπασπιστήν του, τὸν Α. Παῖκον, τὸν Ἐμμ. Βασιλειάδην, τὸν Φρ. Μαῦρον, τὸν Ι. Λιθέριον, τὸν Κ. Καντιώτην, τὸν Στεφ. Βαλιάνον, τὸν Διον. Ὀρφανόν, τὸν Ν. Φλογαίτην, καὶ ἄλλους. Ἀπὸ τὸ Ἄστρος ἐπεράσαμεν εἰς τὸν Ἅγιον Ἰωάννην, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, ἀφοῦ τὴν ἐπαύριον ἐγευματίσαμεν εἰς ταῖς Καμάραις τοῦ Ἁγίου Πέτρου, ἐφθάσαμεν εἰς τὰ Βέρβαινα.

Καθὼς ὁ Ὑψηλάντης ἐκατέβη εἰς τὰ Βέρβαινα εὐθὺς ἐζήτησε φρουρὰν παρὰ τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη, ὁ ὁποῖος διέταξεν ἀπὸ τὸ Ἀγιοπέτρικον σῶμα ἑκατόν στρατιώτας νὰ τὸν φρουροῦν προσωρινῶς. Τὴν δὲ ἐπαύριον ἔγεινε παράταξις εἰς τὰ Ἀλώνια τῶν Βερβαίνων καὶ ἐκεῖ, ἀφοῦ ἐβάλῃ δοξολογία, ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς, ἀνέβη ὁ Ν. Βάμβας ἐπάνω εἰς τὸ ὑψηλότερον μέρος, τὸ ὁποῖον εἶχαν φτιάσει ἐπίτηδες, καὶ ἀνέγνωσε τὰ ἑγγράφα διὰ τῶν ὁποίων ἐδιορίζετο ὁ Δ. Ὑψηλάντης πληρεξούσιος τοῦ γενικοῦ πληρεξουσίου ἐπιτρόπου τῆς ἀρχῆς· καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀναγνώσεώς των ἐφώναξαν Ζήτω ἡ πατρίς, Ζήτω ὁ Ὑψηλάντης, καὶ ἔρριψαν πολλὰ κανόνια καὶ τουφέκια.

Μετὰ τοῦτο ἐζήτησεν ὁ Ὑψηλάντης τὴν διάλυσιν τῆς ἐν Καλτεζιαῖς Γερουσίας καὶ νὰ τοῦ δοθῇ ἐγγράφως ἡ πληρεξουσιότης νὰ διοικῇ. Τοῦτο δὲν ἐπαρεδέχθησαν οἱ ἄρχοντες· καὶ ὁ Ὑψηλάντης τότε ἐδυσαρεστήθη καὶ ἐτοιμάζετο νὰ φύγῃ διὰ τὰς Καλάμας.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἔστειλε τὸν Ἀλέξ. Καντακουζηνόν εἰς τὸ φρούριον τῆς Μονεμβασίας· διότι οἱ ἐκεῖ κλεισμέ-

νοι Τούρκοι εἶχον μάθει ὅτι ἦλθεν ὁ ἀφέντης τοῦ τόπου, καὶ ἐζήτησαν νὰ παραδοθῶν εἰς ἐπίτροπόν του· ἐπειδὴ δὲν ἐμπιστεύοντο νὰ παραδοθῶν εἰς τοὺς πολιορκκοῦντας Μανιάτας καὶ λοιπούς.

Τὴν Μονεμβασίαν τὴν ἐπολιόρκησαν μετὰ τὰς 25 Μαρτίου, ἀφοῦ ὁ Ἑλούς εὐλόγησε τὰς σημαίας των, διὰ ξηρᾶς ὁ Γεώργιος Μιχαλάκης Λεωνιδιώτης μετ' 250 Τσάκωνας, ὁ Νικόλαος Ντρίβας μετ' τοὺς Μονεμβασίτας, οἱ Καλογεραῖοι καὶ οἱ Δεσποταῖοι μετ' τοὺς ἐντοπίους, οἱ Μανιάται μετ' τοὺς ἀρχηγούς των, Τσανετάκην, Δ. Τσιγκουράκον, Ἰωάννην Κρανίδην, Νικόλαον Καρακίττον, τοὺς Πετροπουλάκιδες καὶ λοιπούς, καὶ διὰ θαλάσσης τὰ Σπετσιώτικα πλοῖα. Εἰς τὴν ἔφοδον, τὴν ὁποίαν ἔκαμαν κατὰ τοῦ πύργου τῆς Μονεμβασίας, ὁ ὁποῖος ἦτον μέσα ἀπὸ τὴν γέφυραν καὶ κατὰ τὸ φρούριον, ἀφοῦ τὸν ἐκυρίευσαν, ἐφρονεύθησαν τρεῖς στρατιῶται, μετὰξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ καπετάνιος Γεώργιος Γούρελος ἀπὸ Πραστόν. Ἐκτοτε ἐπολιόρκησαν στενὰ τὸ φρούριον καὶ ἐζήτησεν, ὥς εἰπάμεν, νὰ παραδοθῇ.

Ἀφοῦ ὁ Καντακουζηνὸς ἦλθε καὶ τὸ παρέλαβε διέταξε τοὺς Τσάκωνας νὰ τὸ φυλάξουν καὶ φρούραρχον τὸν Γ. Μιχαλάκην, ἀλλὰ τὸ ἀπεποιήθησαν καὶ ἦλθαν εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπολιτσᾶς· ὁ δὲ μείνας ἐκεῖ ἔπειτα φρούραρχος κατὰ διαταγὴν τοῦ Καντακουζηνοῦ ἦτον ὁ Τζανεστάκης καὶ ὁ Δημ. Τσιγκουράκης, ἀλλ' ὁ δεύτερος ἀπατήθη ἀπὸ τὸν πρῶτον καὶ ὠργίσθη καὶ ἔφυγεν.

Ἀλλὰ προτοῦ νὰ φύγῃ ὁ Ὑψηλάντης διὰ τὸ Λεοντάρι ἀνεφάνη ὀχλαγωγία διὰ νὰ σκοτώσουν τοὺς προὔχοντας ὅπου δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀφήσουν ἐλευθέραν τὴν διοίκησιν, ὥς ἤθελεν ὁ Ὑψηλάντης· καὶ αὐτὴν τὴν ἐκίνησεν

ὁ Σωτηράκης Παπχιαννόπουλος ἀπὸ Βαλτετινίκου τῆς Γόρτυνος· αὐτὸς μὲ ἄλλους πολλοὺς τὴν εἶχεν ὀργανίσει πρὸ ἡμερῶν.

Ἄλλ' ὁ Κολοκοτρώνης ἐβγήκε καὶ τοὺς καθησύχασε διὰ τῆς δημηγορίας του, ἀφοῦ ἔγεινε πρῶτα σύντροφός των καὶ τοὺς ἔβγαλε ξέμακρα τοῦ χωριοῦ διὰ νὰ τοὺς ὁμιλήσῃ. Τοὺς εἶπεν ὅτι θὰ τοὺς ὁμιλήσῃ καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὴν ὁμιλίαν ὅ,τι ἀποφασίσουν θὰ τοὺς ᾔναι σύντροφός των· διότι καὶ αὐτὸς ἐπιθυμεῖ τὸν σκοτωμὸν τῶν ἀρχόντων. Ἐπειτα τοὺς ἔφερε διάφορα παραδείγματα καὶ λόγους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ εἰς τὸ τέλος εἶπεν, ἀλλ' ἂν τοὺς σκοτώσωμεν, νὰ τὸν βεβαιώσουν τί θὰ εἰπῇ ὁ κόσμος καὶ οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης· θὰ τὸ ἐπαινέσουν ἢ θέλουν τὸ κατηγορήσει· θὰ εἰποῦν ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἐπαναστάτησαν νὰ σκοτώσουν τοὺς Τούρκους τοὺς τυράννους των, ἀλλὰ σκοτώνονται οἱ ἴδιοι μεταξύ τους καὶ σκοτώνουν τοὺς προκρίτους των καὶ δὲν εἶναι ἄξιοι ἐλευθερίας. Οἱ λόγοι αὐτοὶ ἔκαμαν τὸ πλῆθος καὶ διελύθη, ἀφοῦ τοὺς ὑπέσχεθη ὅτι τοὺς φέρνει πίσω τὸν Ὑψηλάντην.

Εὐθὺς ἐστάλη ὁ Ἀναγνωσταρᾶς καὶ ὁ Ἀρχιμ. Φλέσας καὶ τὸν ἐγύρισαν πίσω ἀπὸ τὸ Λεοντάρι καὶ τὸν ἐσυνώδευσαν ἐκεῖθεν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Τρικόρφων, ὅπου ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς πολιορκίας αὐτῆς καὶ ὅλης τῆς Πελοποννήσου. Ἐκτοτε ὅλα τὰ σώματα ἔπερναν τὸ μυστικὸν ἀπὸ αὐτὸν καὶ ἔπαυσαν πλέον ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἐγύρευαν νὰ ἐξέχουν τῶν ἄλλων. Ἐκτοτε ἐσυστήθη ἡ πολιορκία καλλίτερα, ὁ δὲ Ὑψηλάντης ἔκαμε τὴν καλύβα του καὶ τὰ ταμποῦρια του ὀλίγον παρεμπρὸς ἀπὸ τὸ ταμποῦρι τοῦ Πετρόμπεη.

Ταῖς ἡμέραις ὅπου ἐκατέβη ὁ Θ. Κολοκοτρώνης διὰ νὰ ὑποδεχθῇ με τοὺς ἄλλους καπεταναίους τὸν Ὑψηλάντην ἄρρησεν ἀρχηγὸν τοῦ στρατοπέδου τῶν Τρικώρων τὸν υἱὸν τοῦ Πάνου καὶ τὸν ἔκαμε καὶ αὐτὸν καὶ τοὺς ἄλλους καπεταναίους προσεκτικούς. Ἀλλὰ οἱ Τοῦρκοι φαίνεται νὰ ἐννόησαν ὅτι ἔλειψεν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ἀπὸ τὴν κίνησιν ὅπου ἐγένετο, καὶ διότι τοὺς τὸ ἐφώναζαν οἱ στρατιῶται ὅτι ἔρχεται ὁ ἀφέντης μας καὶ τότε θὰ ἰδῇτε τί θὰ σᾶς κάμωμεν. Ἐβγήκαν λοιπὸν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὴν πόρταν τῶν Καλαβρύτων, ἐπῆραν κατὰ τὸ Μερκοβοῦνι καὶ ἐκαθάλικαν τὰ βουνά, διὰ νὰ πάρουν ταῖς πλάταις τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν, οἱ ὅποιοι ἀκόμη ἦτον εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ βουνοῦ Ἀγίου Θεοδώρου. Ἀλλὰ καὶ ὁ Πάνος ἐπαρακίνησε τοὺς στρατιώτας, καὶ ἐτόλμησε νὰ τοὺς κατεβάσῃ εἰς τὴν πεδιάδα, ἐπῆρε τότε ταῖς πλάταις τῶν τούρκων καὶ ἐβιάστηκαν νὰ γυρίσουν πίσω, ἀλλ' ἡ καθαλαρία ἐπερικύκλωσε τοὺς στρατιώτας κατὰ τὴν θέσιν Μικρὸν Μύτικα καὶ κατὰ τὸ μέρος τοῦ Μερκοβουνίου καὶ τοὺς ἔφερεν εἰς κίνδυνον· μετὰ πολὺν ὅμως κόπον οἱ στρατιῶται ἠναγκάσθησαν καὶ ἐπυκνώθησαν καὶ ἔγειναν ὅλοι ἓνα σῶμα, ἐπολέμησαν καλὰ καὶ ἐσκότωσαν πολλοὺς Τούρκους, ἀλλὰ δέκα μόνον κεφάλια τοὺς ἐπῆραν (διότι τοὺς ἄλλους σκοτωμένους, ἐπειδὴ ἦταν κοντά, τοὺς ἐπήγαιναν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν πόλιν) καὶ τὰ ἔφεραν εἰς τὰ Βέρβαινα, ὅπου ἐπαινέθη ἀπὸ τὸν Πρίγκιπα ὁ Πάνος, ἄλλ' ὁ πατέρας τοῦ τὸν ἐμάλωσε· διότι ἔβαλε τοὺς στρατιώτας εἰς κίνδυνον πολεμῶν εἰς τὴν πεδιάδα. Εἰς αὐτὴν τὴν μάχην διεκρίθη ὁ Παπᾶ Δημήτρης ἀπὸ τοῦ Τετέμπεη καὶ αὐτὸς κυρίως ἔσωσε διὰ τῆς παληκαριᾶς του τὴν μάχην.

Σύστασις τοῦ Στρατοπέδου εἰς τὸν "Ἁγίον Βλάσση καὶ
εἰς τὰ τριγύρω μέρη τῆς Τριπολιτσᾶς.

Ἐρχομένου τοῦ Ὑψηλάντου ἐκατέβηκε μὲ τὰ στρα-
τεύματά του ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ἐπίασεν ἄντικρυ τοῦ
Ἁγίου Βλάσση καὶ ἕως σήμερον ἡ θέσις αὐτὴ ὀνομάζε-
ται Καλύβα τοῦ Κολοκοτρώνη. Ἐπήραμεν ἔπειτα
τὴν μέσσην τοῦ βουνοῦ Ἁγίου Θεοδώρου καὶ ἐκάμαμεν τὰ
ταμπούριά μας καὶ ταῖς καλύβαις μας καὶ ἐκεῖ ἐμείνα-
μεν μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Τριπολιτσᾶς.

Κατὰ διαταγὴν τῆς Γερουσίας τῶν Καλτεζῶν εἶχε
σχηματισθῇ καὶ ἡ ἐφορία τῆς ἐπαρχίας Τριπολιτσᾶς·
μέλη αὐτῆς ἦταν ὁ Βασίλειος Χρηστακόπουλος, Εὐγέ-
νιος Σταυρόπουλος, Ἀναγνώστης Ῥοντόπουλος καὶ Γ.
Γιαννακόπουλος. Αὐτὴ μετέπειτα ἐδιαίρεθῇ εἰς δύο· καὶ
οἱ μὲν δύο πρῶτοι ἐσχημάτισαν στρατόπεδον ἀπὸ 800
στρατιώτας εἰς τὰ Τρίκορφα καὶ τὴν Πηγὴν μὲ τοὺς κα-
πεταναίους τῶν Ἀλέξιον Νικολόπουλον Λεβιδιώτην καὶ
λοιπούς· ὁδηγὸς δὲ αὐτῶν κατὰ διαταγὴν τοῦ Κολοκο-
τρώνη ἐδιωρίσθη ὁ Κίντζος καὶ ἔμεινεν ὥς τοιοῦτος
μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Τριπολιτσᾶς, τὸ δὲ φροντιστή-
ριόν τῶν εἶχαν εἰς τὸ Περθῶρι (α). οἱ δὲ ἄλλοι δύο Ῥον-
τόπουλος καὶ Γιαννακόπουλος συνεκέντρωσαν μετὰ τὸν
ἐρχομὸν τοῦ Ἀ. Ὑψηλάντη ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τῆς ἐπαρ-
χίας στρατόπεδον ἀπὸ 500 στρατιώτας καὶ περισ-
σοτέρους εἰς ταῖς ρίζαις ὑπὸ τοὺς καπεταναίους Λάμ-

(α) Δι' ἄλλους αὐτοὺς τοὺς στρατιώτας ἐξώδευε καὶ πολλὰ
ἐξ ιδίων του ὁ Β. Χρηστακόπουλος, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι
τῶν ἐμπόρων τῆς Τριπολιτσᾶς.

προν Ῥιζιώτην, Μπαμπανικολόν Μπερζοβίτην, Γιάννα-
κα Ἀποστολόπουλον, Κωνσταντῖνον Διαμαντόπουλον
ἀπὸ τὰ Ἀγιωργίτικα καὶ λοιπούς· εἰς αὐτὸ τὸ μέρος
εἶχαν καὶ τὸ φροντιστήριόν των.

Ἀφοῦ ἐξυγώσαμεν τόσον κοντὰ εἰς τὴν Τριπολιτσάν
εἶχαμεν ἀκροβολισμοὺς καὶ χωσιαῖς καὶ ἐσκοτώνοντο
καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη κάθε ἡμέραν πολλοὶ καθὼς καὶ ἐ-
λαβώνοντο· ἐπειδὴ οἱ στρατιῶταί μας ἐπήγαιναν ἐξω
ἀπὸ τὸ φρουρίον καὶ ἐρέθιζαν τοὺς Τούρκους ὅλον ἔν.
Ἐβάλαμεν μάλιστα καὶ κανόνια, ἐπάνω ἀπὸ τὴν Κάρ-
τσοβα, ἀντικρυ τοῦ μεσιανοῦ μύλου εἰς τὸ Πετροβουνά-
κι, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀντικρυ τῆς μεγάλης τάπιας καὶ
ἐκάμαμεν ἐκεῖ μεγάλο ταμποῦρι κλειστὸν καὶ δυνατόν,
τὸ ὁποῖον ἐφυλάγετο ἀπὸ τοὺς Μιστριώτας· ἀλλ' εἰς
αὐτὸ ἐπήγαιναν καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα σώματα καὶ ἐπο-
λεμοῦσαν.

Αὐτὸ τὸ ταμποῦρι ἐχρησίμευσε διὰ νὰ γυμνάζωνται
οἱ Ἕλληνες εἰς τὰ ἄρματα καὶ ἐγίνετο πολλὴ ξεσυνέ-
ρισις μεταξύ των ποῖος θὰ βαρέσῃ καλλίτερα εἰς ταῖς
πολεμίστραις τῶν Τούρκων· διὰ τοῦτο καὶ κανένas
Τοῦρκος δὲν ἤμποροῦσε νὰ σταθῇ ἐπάνω εἰς τὴν Μεγά-
λην Τάπιαν, καὶ τὰ κανόνιά της ἔμειναν ἀχρηστα. Οἱ
Μανιάται μάλιστα πολὺ ἐπετύχαιναν νὰ ἐμβάξωσι τὸ
βόλι εἰς ταῖς πολεμίστραις τοῦ φρουρίου· ἐπειδὴ ἦταν
συνειθισμένοι ἀπὸ ταῖς πολεμίστραις τῶν πύργων των.

Εἰς τὴν μέσσην τῆς Τάπιας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ αὐ-
τοῦ ταμπουριοῦ ἦτον ἓνα χωματοβοῦνι, τὸ ὁποῖον ἐνώ-
νετο μὲ τὴν Μεγάλην Τάπιαν· εἰς αὐτὸ ἠθέλησαν οἱ
ἀρχηγοὶ νὰ κάμουν λαγοῦμι (ὑπόνομον) καὶ νὰ ἀναποδο-

γυρίσουν τὴν Τάπικ, ἀλλὰ δὲν ἐπροφθάσαμεν νὰ τὸ τελειώσωμεν.

Οἱ Ἕλληνες ἦτον ἀκόμα ἀπλοῖ καὶ ἀδιαβόλευτοι καὶ ὅσα τοὺς ἔλεγαν νὰ κάμουν κατὰ τῶν πολιορκουμένων Τούρκων τὰ ἐπίστευαν. Ἦλθαν ἄνθρωποι ἐνόσω ἐδιαρκῶσεν ἡ πολιορκία καὶ μᾶς ὑπόσχοντο διὰ διαφόρων μηχανῶν νὰ κάψουν τὴν πόλιν· καὶ ἄλλοι μᾶς ἐζήτησαν γάταις ἢ σχύλους διὰ νὰ δέσουν εἰς ταῖς οὐραῖς των πράγματα κατασκευασμένα σὰν ρουκέταις καὶ νὰ ταῖς ἀπολύσουν εἰς τὴν πόλιν μέσα νὰ τὴν κάψουν, ἄλλοι πάλιν νὰ τοὺς δώσωμεν δοκάρια μακρυὰ ἐλάτινα διὰ νὰ δέσουν ἐμπρὸς μίαν ρουκέταν ἀπὸ ὕλην καυστικήν, τὴν ὁποῖαν τὴν ἔλεγαν ἄσβεστον πῦρ, καὶ νὰ ταῖς ρίψουν ἐπάνω εἰς τὰ σπίτια τῆς πόλεως καὶ νὰ τὴν κάψουν· μᾶς ἐπαρέσταιναν ἀκόμη ὅτι δὲν σβύνει καὶ ὅπου πέσει καίει τὸν τόπον καὶ ταῖς πέτραις λυώνει.

Εἰς αὐτοὺς ἐδώσαμεν τὴν ὕλην καὶ αὐτοὶ ἔκαμαν κάτι πράγματα σὰν προσκέφαλα, τὰ ἔδεσαν εἰς τὴν ἄκραν τῶν δοκαριῶν καὶ τὰ ἐῤῥίζαν, ἀλλ' ἀντὶ νὰ πᾶν εἰς τὸ φρούριον ἐγύρισαν πίσω καὶ ἔπεσαν ἐπάνω εἰς ταῖς καλύβαις τῶν στρατιωτῶν. Αὐτὰ οἱ Τούρκοι τὰ εἶδαν ὅπου τὰ ἐκάμαμεν τὴν νύχτα, μᾶς ἐπεριγελοῦσαν καὶ μᾶς ἔλεγαν ὅτι ὁ θεὸς θὰ μᾶς κάψῃ ὥς ἀπίστους, διότι ἐπατήσαμεν τὸ ψωμὶ τοῦ ἀφέντη μας Σουλτάνου· ἐπειδὴ μᾶς ἄφησε καὶ ζοῦμεν ἀπὸ πολλὴν του εὐσπλαγχνίαν.

Τὸ πρῶτον κανόνι τὸ ὁποῖον ἐφέραμεν εἰς τὴν πολιορκίαν ἦτον ἡ περίφημος Κ ο ψ α χ εῖ λ α, τὴν ὁποῖαν ἐμαζώχθησαν ὅλοι οἱ Ἕλληνες καὶ τὴν ἔφεραν ἐπάνω εἰς τὸ βουνὸ τοῦ Ὑψηλάντη, τραβοῦντες ἀπὸ τὸ Μιστρά.

Ἀφοῦ τὸ ἐβάλαμεν εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἐκάμαμεν καμίνι καὶ ἐκοκκινίζαμεν ταῖς βάλαις καὶ ταῖς ἐρρίπταμεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν νύκτα· ἔπεφτε πολλάκις μέσα εἰς τὴν πόλιν, ἀφοῦ ἡ βάλα ἐσκαζε· καὶ οἱ Ἕλληνες ὅλην τὴν νύκτα ἔμεναν ἄϋπνοι, διότι ἐκαρτεροῦσαν νὰ ἴδουν τὴν πόλιν νὰ καῇ ἀπὸ τὴν χόβολην τῆς Κοψαχείλας ἢ ἀπὸ τιναις βόμβαις, τὰς ὁποίας μᾶς ἐστείλαν Ἕλληνες καὶ φιλέλληνες.

Ἡ Κοψαχείλα ὁμῶς ἐσκάσε καὶ ἐφέραμεν τοὺς Στεμνιτσιώτας, οἱ ὅποιοι μὲ ταῖς λίμαις τῆς ἔκοφαν ἕως μίαν πῆχυν μπροστά, καὶ πάλιν ἐπήγαινε ταῖς βάλαις εἰς τὴν Τριπολιτσάν. Ἀλλὰ καὶ αἱ βόμβαι μας ἐσχίσθησαν, ἐπεὶ οἱ κανονιέριδες δὲν ἐγνώριζαν νὰ ταῖς γεμίσουν καὶ ἔμειναν ἄχρηστοι. Τοιαύτη ἦτον ἡ κατάστασις τοῦ πυροβολικοῦ μας μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Τριπολιτσᾶς.

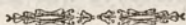
Εἰς ὅλον τὸν καιρὸν τῆς πολιορκίας τῆς Τριπολιτσᾶς ἐστέλνοντο στρατιῶται εἰς τὰ Μεγάλα Δερβένια, τὰ ὁποῖα εἶναι πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ κοντὰ τρεῖς ὥραις, καὶ πέρα εἰς τὴν Ρούμελην, ἀπὸ ὅλα τὰ σώματα κατ' ἀναλογίαν, ἀλλ' ἰδίως Καρυτινοί, Φαναριῖται, Λεονταριῖται καὶ Μανιάται, διὰ νὰ φυλάττουν αὐτὰ καὶ νὰ μὴ ἔμβῃ βοήθεια τῶν Τούρκων. Ἐπεὶ δὲ οἱ στρατιῶται ἐπερίμεναν τὴν πτώσιν τῆς Τριπολιτσᾶς, καὶ πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς δὲν ᾔθελαν νὰ πᾶν εἰς τὰ Μεγάλα Δερβένια, ὁ Ὑψηλάντης διὰ νὰ ἐνθαρρύνῃ ὅλους ἐξέδωκεν εἰς τὸν στρατὸν τὴν ἀκόλουθον διαταγὴν.

(Τ Σ) (α) Ἀρχηγοὶ καὶ καπεταναῖοι, προκηρύξατε εἰς

(α) Ἐδῶ ἐκόλλησαν οἱ ἐταιρισταὶ καὶ ὁ Δ. Ὑψηλάντης τὸν Φοίνικα, ὡς σύμβολον τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἔθνους.

τοὺς στρατιώτας σας ὅσους στέλνετε εἰς τὰ Δερβένια ὅτι θέλει ἔχουν ἐκ τῶν λαφύρων τῆς Τριπολιτσᾶς τὸ ἀνάλογον πρῶτοι ἀπὸ ὅλους καὶ καπεταναῖοι καὶ στρατιῶται καὶ περισσοτέραν τιμὴν παρ' ἡμῶν καὶ παρὰ τῆς πατρίδος, διὰ τοῦτο σᾶς διορίζομεν νὰ καταγράψετε τὰ ὀνόματα τῶν ἐκεῖ πεμπομένων στρατιωτῶν, διὰ νὰ τὰ παρουσιάσετε πρὸς ἡμᾶς ἐν καιρῷ· τοὺς δὲ μὴ ἀκολουθοῦντας, μήτε μένοντας ἐκεῖ ἀλλὰ λειποτακτοῦντας καὶ ἀφίνοντας τὸ ἐκεῖ διωρισμένον πόστον, βεβαιώσατέ τους ὅτι δὲν ἔχουν μήτε σπίτι, μήτε ζωντανά, μήτε πατρίδα, ἀλλὰ θέλει τοὺς ἀναποδογυρίσει ἡ πατρίς ὡς προδότας καὶ φιλοτοῦρκους. Τὴν 6 Αὐγούστου 1821.

Δημήτριος Ὑψηλάντης Π.ληρεξούσιος κτ.λ.

Μάχη Γράας

Ὅταν ἡμεθα ἐδῶ εἰς τὸν Ἅγιον Βλάσση ὁ ἀρχηγὸς διέταξε τὸν καπετὰν Δαγρὲ νὰ στείλῃ ἀνθρώπους νὰ φυλάττουν τὴν θέσιν (ἶδε σχεδ. Γράνας), ἡ ὁποία ὀνομάζεται Μύτικας· ἀπὸ ἐκεῖ φαίνεται βορεινὰ ὁ κάμπος ὅλης τῆς Παλαιᾶς Μαντινείας καὶ τὰ πέριξ χωρία τοῦ Λουκᾶ, ὁ Κόκκινος βράχος, ἡ Καπνίστρα, δεξιὰ φαίνεται ὁ Ἅγιος Βλάσσης, ἡ Τριπολιτσά, τὸ Ζευγολατιό, τὸ Μερκοβοῦνι, τὸ Μαντσαγρά, καὶ ἡ περιφέρεια ὅλη τῆς Παλαιᾶς Τεγέας, τοῦ Ὑψηλάντη τὰ ταμποῦρια καὶ πέραν ὁ Μύλος τοῦ Βράχου· τὴν θέσιν αὐτὴν ἔπιασε μετὰ τὸν ἐρχομὸν τοῦ Ὑψηλάντη ὁ Ἀναγνωσταρᾶς καὶ Δ. Παπατζώνης, οἱ Μεσσήνιοι, οἱ Καλαματιανοὶ Π.

Ζάρκος, Ἀθανασούλης Κυριακός, οἱ ἀδελφοὶ Μπουραῖοι, ὁ Μ. Πέτροβας με τοὺς Φαραντσαίους, ὁ Ἡλίας Φλέσσας με τοὺς Λεονταρίταις. Ὁ δὲ Π. Μαυρομιχάλης με τοὺς ἐδικούς του ἕως 400 Μανιάτας ἔμεινεν εἰς τὸ Χονδρὸ Βουνὸ τῆς Σιλίμνας ὅπισθεν τοῦ Δ. Ὑψηλάντη.

Ὀλίγον ἀποκάτω τοῦ ἀρχηγείου τοῦ Κολοκοτρώνη ἐτοποθετήθη, ἀφοῦ ἦλθεν ἀπὸ τὴν πολιορκίαν τοῦ Λάλα, ὁ Τσανέτος Χριστόπουλος με τοὺς Φαναρίταις καὶ ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὸν Ἅγιον Θανάση ἦτον ὁ Μούρτσινος με τὰ κανόνια, ὅπου εἶχαμεν εἰς ἐκείνην τὴν θέσιν, καὶ τὰ ἐφύλαγαν τετρακόσιοι Μανιάταις. Τὸ σῶμα αὐτὸ ἦτον ἀπὸ ὅλα τὰ καπετανάτα τῆς Μάνης, ἐκτὸς τῶν Μαυρομιχαλαίων. Ὅλοι αὐτοὶ ἐπληρώνοντο καὶ ἐτρέφοντο ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Καρύταινας· οἱ δὲ στρατιῶται τοῦ Μαυρομιχάλη ἐπληρώνοντο καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὸν Δημήτριον Ὑψηλάντην ὅσον καιρὸν ἐστάθη εἰς τὰ Τρίκορφα, ἕως ὅτου ἐκυριεύθη ἡ Τριπολιτσά, ἀλλ' ἐτρέφοντο ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Φαναρίου.

Εἰς τὰς 20 τοῦ Ἰουλίου οἱ Τούρκοι εἶχαν κάμει μίαν χωσιά, διότι ἦσαν παρὰ πολὺ θυμωμένοι· ἐπειδὴ οἱ ἐδικοί μας ἔκαμαν χωσιαῖς εἰς τὰ ἀμπέλια καὶ εἰς ταῖς γράναις καὶ φράχταις, ἐσκότωναν Τούρκους ὅλημέρα καὶ μάλιστα δὲν εἶχαν περάσει πολλαῖς ἡμέραις, ὅπου εἶχαν σκοτώσει οἱ Ἁγιοπετρίται τὸν Χατζῆ Κουλελέ, Τούρκον διάσημον τοπτοῇ (πυροβολιστήν)· αὐτὸς ἦτο χονδρὸς καὶ καλόγνωμος καὶ εἶχε πάντοτε σχέσεις με τοὺς χριστιανούς. Ἐβγαίνει πολλὰς φορὰς καὶ τοὺς ἀντάμωνε καὶ ὅλον ἕνα τοὺς ἐπαραινοῦσε νὰ προσκυνήσουν. Ἀγαποῦσε τὸ κρασί καὶ ἔπινε μαζί με τοὺς Χριστιανούς. Τὸ πῶς τὸν ἐσκότωσαν δὲν γνωρίζομεν καλά·

φαίνεται ὅτι εἶπε κινένα λόγον ἄσχημον ὥς Τούρκος καὶ πικωμένος ἢ ἐμάλωσε μαζί τους. Ἀφ' οὗ τὸν ἐσκότωσαν καὶ τρεῖς ἄλλους συντρόφους του, τὰ πτώματά των ἔμειναν ἄθραφτα καὶ τὰ ἔτρωγαν τὰ ὄρνια. Δι' αὐτὴν λοιπὸν τὴν ἐκδίκησιν ἀπεφάσισαν καὶ ἔκαμαν τὴν χωσιὰν καὶ ἐπέτυχαν. Εἰς τὰ ἀμπέλια τοῦ Μουχλίου ἐκρύφθησαν οἱ Τούρκοι καὶ ἐσκότωσαν τότε Ἑλληνας ἕως εἴκοσι.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν μετὰ τὸ μεσημέρι ἔγεινε καὶ ἄλλος μικρὸς πόλεμος κατὰ τὰς θέσεις Ἀγιάννην καὶ Θάνα ἕως εἰς τὸν Ψηλὸν Ὠμον καὶ ἐσκοτώθησαν τέσσαρες Ἑλληνες. Τοὺς νεκροὺς αὐτοὺς ἐδιέταξεν ὁ Ὑψηλάντης καὶ Κολοκοτρώνης νὰ τοὺς πᾶν εἰς τὸν Ἅγιον Σώστην, χωρίον τοῦ κάμπου τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ νὰ τοὺς θάψουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὅλους χωρὶς κεφάλια· διότι οἱ Τούρκοι ἐσυνείθιζαν ὅσους ἐσκότωναν εἰς τὸν πόλεμον, τοὺς ἔκοβαν τὰ κεφάλια των καὶ τὰ ἔπερναν καὶ τὰ ἐπήγαιναν εἰς τὸν ἀρχηγὸν τους διὰ νὰ τοὺς δώσῃ μπαξίσι (δῶρα) διὰ τὴν παληκαριὰν τους· διότι ὅποιος ἐπήγαινε κεφάλια ἐθεωρεῖτο παληκάρι ἀπὸ τοὺς ἄλλους.

Εἰς τὰς 21 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς κοντὰ ἔς τὰ ξημερώματα ὁ ἀρχηγὸς ἐβουλήθη νὰ ἐξετάσῃ τοὺς στρατιώτας οἱ ὅποιοι εἶχαν ταμπουρωθῇ κατὰ τὰς θέσεις Μύτικαν, Καπνίστρα, Λουκά, νὰ τοὺς εἰπῇ νὰ πλησιάσουν πλέον κοντήτερα καὶ νὰ συγκετρωθοῦν εἰς τὸν Μύτικα ἀντικρυ εἰς τὴν Καπνίστραν. Τὰς θέσεις αὐτάς, ὡς εἶπαμεν, ἐβαστοῦσαν ὁ Δαγρὲς ἀπὸ ταῖς Καρυαῖς τοῦ Ἀργους, ὁ Καπετὰν Κωνσταντῆς Καρώνης, ὁ Ἰ. Ρεβελιώτης ἀπὸ τὰ Τσιπιανὰ καὶ ὁ Π. Κοκκώνης ἀπὸ τὸ χωρίον Κακοῦρι καὶ ἄλλοι· ὅλοι δὲ οἱ στρατιῶται ἀνέβαιναν τοὺς

500. Ὁ Κολοκοτρώνης, ἀφοῦ ἔφθασεν εἰς τὸν Μύτικα μὲ τὰ χαράματα, πάνω κάτω μὲ δέκα καθαλαραίους καὶ πεζούς, δὲν ἤρε στρατιώτας νὰ φυλάττουν τὸν δημόσιον δρόμον, ἀλλ' αὐτοὶ ἦταν ἐπάνω εἰς τὸ βουνὸν ὡς δραγάταις ἀμπελιῶν. Τοὺς ἐφώναξε, τοὺς ἐμάλωσε καὶ τοὺς ἐκατέβασε κάτω. Τοὺς εἶπε νὰ μὴν τὸ κάνουν ἄλλην φορὰν, ἀλλὰ νὰ φυλάττουν κατάκαμπα διὰ νὰ μὴ περάσουν Τοῦρκοι καὶ τίποτε γραμματοκομισταὶ καὶ προδόται τῶν Τούρκων, μὴ τύχη νὰ λάβουν οἱ Τοῦρκοι καμμίαν συνενόησιν μὲ τὰ ἄλλα φρούρια, τὰ ὁποῖα ἦσαν πολιορκημένα ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας. Ἐκεῖθεν ἐτράβηξε καὶ ἐπῆγεν εἰς τὸ χωρίον Λουκᾶ, τοὺς ἐξέτασε καὶ αὐτούς· ἐκεῖ ἔμεινε πολλὴν ὥραν, διότι ἠθέλησαν οἱ καπεταναῖοι νὰ τὸν φιλεύσουν. Ἀφοῦ ἀπέφαγε καὶ ἔπεσε νὰ κοιμηθῇ ὀλίγον ἀμέσως ἐσηκώθη, διότι ἡ βάρδιας τῶν βουνῶν ἔβαλαν φωναῖς καὶ φωτιαῖς διὰ νὰ βγάλουν καπνὸν καὶ ἔρριχναν καὶ τουφεκιαῖς ὅτι ἐβγῆκαν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν.

Ἀφοῦ ἔγεινε γνωστὸν ὅτι ἐβγῆκαν οἱ Τοῦρκοι, ὁ ἀρχηγὸς μὲ διέταξε νὰ πάγω νὰ ἰδῶ τὰ κινήματα τῶν ἐχθρῶν διὰ ποῦ πηγαίνουν, διὰ χόρτον καὶ διὰ στάχια ἐβγῆκαν· διότι κάθε ἡμέραν ἔβγαιναν πτωχοὶ Τοῦρκοι καὶ χριστιανοί, ἄνδρες, γυναῖκες, καὶ παιδιὰ καὶ ἐμάζωναν στάχια καὶ χόρτον καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐφύλατταν καθαλαραῖοι Τοῦρκοι ὁλόγυρα γιὰ νὰ μὴν τοὺς φεύγουν καὶ τοὺς πέρνουν οἱ Ἕλληνες.

Ὁ κάμπος ὅλης τῆς Τριπολιτσᾶς ἦτον σπαρμένος ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, καὶ οἱ Τοῦρκοι, ἐπειδὴ ἡμεῖς δὲν εἶχαμεν καθαλαρίαν, τὸν εἶχαν εἰς τὴν ἐξουσίαν τους, ἔβαλαν καὶ τὸν ἐθέρισαν καὶ τὸν καρπὸν καὶ τὸ ἄχερρον

τὰ ἐκουβάλησαν μέσα εἰς τὴν πόλιν. Εὐθύς λοιπὸν ἐκαβάλικα τὸ ἄλογον, τὸ ὁποῖον μοῦ εἶχε χαρίσει πρωτῆτερα ἢ ἐφορία τοῦ στρατοπέδου, ὁ Κανέλ. Δελιγιάννης καὶ λοιπὰ μέλη· ἐκόλλησα τὸ βουνὸν τῆς Καπνίστρας νὰ ἀναβῶ ψηλὰ καὶ νὰ παρατηρήσω ὅλον τὸν κάμπον, ἀλλ' ἤμουν ἀσυνεΐθιστος καὶ δὲν ἐγνώριζα νὰ διοικήσω τὸ ἄλογόν μου. Ἐπήγαινα ἴσια ἔμπηχτὰ τὸν ἀνήφορον, ὥστε τὸ ἄλογόν μου ἀπόστασε. Ἐδεσα τότε τὸ γκέμι (χαλινὸν) εἰς τὴν σέλα καὶ ἐπῆγα ὑψηλότερα μὲ τὰ ποδάρια. Ἐβαλα τὸ κιάλι καὶ ἐπαρατήρησα τοὺς Τούρκους, εἶδα ὅτι ἦτον βγαλμένοι διὰ στάχυα καὶ χόρτον κατὰ τὴν συνήθειάν των. Ἀλλὰ τὸ ἄλογόν μου ἔκαμε τὸν κατήφορον καὶ ἐβγῆκεν εἰς τὸν δημόσιον δρόμον, ὅπου πηγαίνει εἰς τὴν Τριπολιτσάν ἀπὸ τοῦ Λουκᾶ καὶ τὰ Τσιπιανά, ἦτον Τουρκικὸν ἐγνώριζε τὸν δρόμον καὶ ἐπονοῦσε νὰ πάη πίσω.

Ἀφοῦ τὸ εἶδα ἔβαλα ταῖς φωναῖς καὶ τὰ κλάμματα, ἀλλὰ ἔτυχε τότε νὰ ἔρχεται ὁ Κολοκοτρώνης μὲ τὸ περὶφημον ἄλογόν του τὸ λεγόμενον Κεχαγιᾶς, τὸ ὁποῖον ὀλίγαις ἡμέραις πρωτῆτερα εἶχε φέρει Βούλγαρης φευγαλᾶς σείζης τοῦ Κεχαγιᾶ. Μὲ ἠρώτησε τί εἶδα καὶ τί ἔχω ποῦ κλαίω. Τοῦ εἶπα ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐβγῆκαν διὰ νὰ μαζώξουν στάχυα καὶ ἄλλα καὶ ὅτι μοῦ ἔφυγε τὸ ἄλογόν μου. Τότε ἔτρεξε τὸ ἔσωσεν εἰς τὴν θέσιν ὅπου ἐγεινεν ἡ Γράνα, καὶ ἀφοῦ τὸ ἐπίασεν ἐπῆγα καὶ ἐγὼ καὶ τὸ ἐκαβαλίκεψα.

Ἐκεῖ ἐν ᾧ ἐστέκετο καὶ ἐκαρτέρει τοὺς λοιποὺς συντρόφους νὰ ἔλθουν, ἐκύτταξε δεξιὰ καὶ ἀριστερά, εἶπεν ὅτι δὲν εἶναι ἀσχημον νὰ γείνη ἐδῶ μία Γράνα νὰ φυλάττουν τὴν νύκτα στρατιῶται, νὰ ἔχουν θάρρος,

καὶ ἂν τοὺς εὖρη τίποτε νὰ ἡμποροῦν νὰ διαφεντεύωνται· ἐπειδὴ ἐκεῖ κοντὰ τότε κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν ἦτον ἀμπέλια, εἰς δὲ τὰ ριζώματα τοῦ Μύτικα εἶναι ὁ δημόσιος δρόμος ὅπου πάει ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν διὰ τὰ Καλάβρυτα· ὅλον τὸ μέρος εἶναι πέτραις, καὶ ἔπειτα ἀρχίζει καὶ τὸ ψαχνόν μέρος τῆς γῆς ὅπου ἔγεινεν ἡ Γράνα.

Εἶπε λοιπὸν εἰς ἓνα ἀπὸ τοὺς ἐρχομένους συντρόφους τὸν Θεοδοσίον Καρδαῖ καὶ ἔκαμεν ἓνα γράμμα εἰς τὰ περίξ χωρία Κάψια, Λεβίδι, Σημιάδαις, Κανδύλια, Δάρα, Χουτούσια, Κώμην, Ἀγαλι, Καμενίτζα, Μπεζενίκο, Μποντιά, Κακοῦρι, Τσιπιανά, Σάγκα, καὶ Λουκά, ἅμα λάβουν τὸ γράμμα νὰ ἔλθουν με ξινάρια καὶ φθιάργια νὰ σκάψουν μίαν Γράναν καὶ ἔδειξεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι ἐφύλατταν τὴν θέσιν, καὶ καβάλα ὑπέγραψε καὶ ἀνεχώρησεν, ἀλλὰ κανεὶς πλέον δὲν ἐφρόντιζε διὰ νὰ ἴδῃ τί σκάψιμον ἔκαμαν καὶ τί εἶδους Γράνα ἔγεινεν.

Ἀπὸ ἐκεῖ ἐτράβηξε διὰ τὸ Στενόν, ἀλλ' εἰς τὴν μέσῃν τοῦ δρόμου ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ χωριὸ Ζευγολατιὸ εἰς τὸ βουνὸν τοῦ Μοναστηρίου Βαρσῶν ἐξέτασε καὶ τὸν Ἀθανάσιον Δελιγιάννην ἀπὸ τὸν Ἅγιον Βασίλειον, ὅπου ἐστέκετο ἐκεῖ μὲ μικρὸν σῶμα στρατιωτῶν Τριπολιτσιωτῶν.

Ἐκεῖθεν ἔφθασεν εἰς τὸ Στενόν, ὅπου ἦταν ὁ Π. Ζαφειρόπουλος καὶ Α. Κονδάκης με τοὺς Ἀγιοπετρίτας, καὶ μέρος Τσακώνων με τὸν Παναγιώτην Σαράντην καὶ οἱ καμπίσιοι Τριπολιτσιῶται με τὸν Λάμπρον Ριζιώτην, καὶ λοιποὺς κατοίκους. Αὐτοὶ εἶχαν πρωτῆτερα εἰδοποιηθῇ νὰ ἐνωθοῦν ἐδῶ με τοὺς Ἀγιοπετρίτας διὰ

νὰ ἐξετάσῃ καὶ αὐτοὺς καὶ νὰ τοὺς μεταφέρει νὰ πιά-
σουν τὸν Ἅγιον Σώστην.

Ἄφ' οὗ τοὺς ἐξέτασε καὶ τοὺς ἐκατέβασε κάτω εἰς τὸ
ποτάμι· ἔστειλεν ἐμένα ἐμπρὸς νὰ κατασκοπεύσω μὲ τὸ
κιάλι τὸν τόπον καὶ τὴν Τριπολιτσάν διὰ νὰ μὴν ἔβγουν
εἰ Τούρκοι ἔξω καὶ μᾶς ἰδοῦν καὶ ἔλθουν ἐπάνω μας.

Καθὼς ἐπῆγα κάμποσο καὶ ἐπλησίασα ταῖς ῥά-
χαις, ἔβαλα τὸ κιάλι καὶ ἐκύτταξα, ἦτον εἰς μίαν θέσιν
ὕψηλὴν ὄρνια πολλὰ ὅπου ἐστέκοντο καὶ ἔτρωγαν ἀπὸ
τὰ πτώματα τῶν Τούρκων Χατζῆ Κουλελὲ καὶ λοιπῶν.
Αὐτὰ ἀφ' οὗ μὲ εἶδαν ἐγύρισαν ὅλα καὶ μὲ ἐκύτταζαν. Ὁ
ἥλιος ἦτον χαμηλωμένος, ἐπήγαινε νὰ βασιλεύσῃ καὶ
ἐπειδὴ τὸν εἶχα ἐμπρὸς μου, καθὼς ἐκύτταξα καὶ τὸ ἄ-
λογον ἐσείετο, μὲ τὸ κιάλι δὲν ἔβλεπα καλά. Μοῦ ἐφά-
νηκαν τὰ ὄρνια ὡς στρατιῶται τακτικοὶ μὲ ἄσπρα βρα-
κιά καὶ γελέκια. Ἐτρεξα ἀμέσως πίσω καὶ εἰδοποίησα
τὸν ἀρχηγὸν διὰ νὰ ἰδῇ τοῦτο τὸ παράδοξον. Εὐθὺς λοιπὸν
ὁ ἀρχηγὸς ἅμα τοῦ τὸ εἶπα ἐσταμάτησε τοὺς στρατιώ-
τας, καὶ τὸν ἐπῆγα εἰς τὴν θέσιν ὅπου ἤμουν πρωτίτερα·
ἔβαλεν ὁ ἴδιος τὸ κιάλι καὶ εἶδε τὰ ὄρνια. Τότε μοῦ
λέγει ὄρνια εἶναι βρὲ ὄρνιο. Ἐπειτα μὲ ὠδήγησε
πῶς νὰ πλησιάσω τὸν Ἅγιον Σώστην. Νὰ πάω τριγύρω
ξέμακρα νὰ μὴ μὲ τρώγῃ τὸ βόλι εὐκολά. Πρὸ σεξε
μοῦ εἶπεν ἀκόμη τὰ πουλάκια τὰ μικρὰ ὅταν τὰ
σηκώνῃς ἢ σηκώνωνται μοναχά τους, ἐὰν περ-
νοῦν ἐπάνω ἀπὸ τὸ χωρίο καὶ τὰ ἰδῇς νὰ κά-
θωνται μέσα εἰς τὸ χωριὸ ἄφοβα, τότε δὲν εἶναι
μέσα Τούρκοι καὶ πῆγαινε ἄφοβα· εἰ δὲ καὶ τὰ
βλέπεις ἅμα φθάσουν κοντὰ εἰς τὸ χωρίον
καὶ γυρίζουν πίσω φοβισμένα καὶ κάμουν λιγ-

μοὺς ξαφνιασμένους τότε εἶναι μέσα Τοῦρκοι καὶ νὰ μὴν πᾶς.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἔκαμα ὅλας τὰς παρατηρήσεις καθὼς με ὠδήγησεν ἐμβῆκα ἔπειτα εἰς τὸν Ἅγιον Σώστην καὶ ἀπὸ τὴν βορεινὴν πλευρὰν ἔτρεξα με τὸ ἀλογόν μου νὰ περάσω εἰς τὴν μεσημβρινήν· εἰς τὴν μέσσην τοῦ χωρίου ἦτον ἡ ἐκκλησία, καὶ εἶχε τὴν πόρταν τῆς ἀπὸ τὸ μεσημβρινὸν μέρος. Καθὼς ἐπῆγαίνα ἔσκυψα καὶ εἶδα τὴν ἐκκλησίαν γεμάτην ἀπὸ πτώματα κοψοκέφαλα. Ἐφοβήθηκα πολὺ καὶ ἐγύρισα πίσω εἰς τὸν ἀρχηγόν, ὃ ὁποῖος ἤρχετο με τοὺς στρατιώτας, διὰ νὰ πιάσουν τὸ χωρίον καὶ νὰ κάμουν ὅλην τὴν νύκτα ταμπύρια, καθὼς με εἶδε, πῶς ἔγεινες μου λέγει ἔτσι κίτρινος ἀπὸ τὸν φόβον σου; Τί εἶδες; Τοῦ ἐδιηγῆθηκα φοβισμένα, ὅσα εἶδα καὶ ἀμέσως ἔσταμάτησε τοὺς στρατιώτας καὶ ἐκάλεσε τοὺς καπεταναίους, τοὺς ἐρώτησε τί πτώματα εἶναι εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ τοὺ εἶπαν ὅτι δὲν ἐθάψαμεν τοὺς σκοτωμένους. Τότε ἐδιέταξε ἀνθρώπους συνειθισμένους νὰ μὴ φοβοῦνται τοὺς νεκροὺς (διότι τότε ὁ φόβος ἦτον πολὺς εἰς τοὺς Ἕλληνας· ἐπειδὴ ἦτον ἀσυνεῖθιστοι νὰ πιάγουν καὶ νὰ θάψουν πτώματα), καὶ τοὺς ἔστειλε καὶ ἔκαμαν ἓνα μεγάλον λάχκον καὶ τοὺς ἔρριξαν ὅλους μέσα.

Ἐπειτα ἐδιέταξε νὰ πάγουν τὰ στρατεύματα μέσα εἰς τὸ χωρίον. Ὅλην αὐτὴν τὴν νύκτα δὲν ἐκλείσαμεν διόλου ἄμμάτι, διότι ἐστάθη ἐπάνω εἰς τοὺς στρατιώτας ἕως ὅτου ἔκαμαν τὰ ταμπύριά τους. Αὐτὰ ἔγειναν εἰς τὰς 21 καὶ τὸ ξημέρωμα τῆς 22 Ἰουλίου.

Ἀφοῦ ἐξημέρωσεν οἱ Τοῦρκοι εἶδαν πιεσμένον τὸν Ἅγιον Σώστην· ἔπειτα δὲ ἀπὸ ὀλίγας ἡμέρας ἐτοιμάσθη-

καν καὶ ἐβγήκαν πανστρατιᾷ νύκτα ἀπὸ τὴν πόρταν τὴν λεγομένην τοῦ Σαραγιοῦ, τῶρα δὲ δρόμον Βελουδέ-
νιον, ἐτράβηξαν κατὰ τὸ πηγᾶδι τῆς Βολιμῆς, ὅπου πάει
ὁ δρόμος κατὰ τὸν Ἅγιον Βασίλη, καὶ ἀφ' οὗ ἐφθασαν
εἰς τὸ Ζευγολατιὸ ἐχωρίσθησαν εἰς δύο σώματα· τὸ ἓνα
ὅλο πεζοὶ ἐκόλλησαν τὸ βουνὸν τῶν Βαρσῶν διὰ νὰ
ἐβγουν ἀνακέφαλα τοῦ χωρίου Λουκᾶ καὶ νὰ λαφυραγω-
γήσουν ὅ,τι εὑρουν, καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα ἦτον ἕως 3,000· τὸ
ἄλλο σῶμα καθαλαραῖοι καὶ πεζοὶ ἀκόμη περισσότεροι
ἐπῆραν τὸν μαλακὸν τόπον καὶ τὰ πρόποδα τοῦ βουνοῦ
καὶ ἐπήγαιναν νὰ περάσουν εἰς τὴν Γράναν.

Κατὰ τὸ μέρος τοῦ βουνοῦ Καπνίστρα δὲν εἶχαν
βγάλει ἕως πέρα τὴν Γράναν, ἀλλὰ εἶχαν ἀφήσει ἄ-
σκαφτον τόπον 3 ἕως 4 στρέμματα μάκρος. Οἱ Τοῦρ-
κοι περνῶντες εἶδαν μίαν γράναν ἀνάβαθην καὶ ἄτε-
χνον καὶ τὸ χῶμά της ἦτον ριγμένον κατὰ τὴν Τριπολι-
τσάν. Εἶπαν ἀναμεταξύ των, διότι δὲν ἐνόησαν τὸν σκο-
πὸν τῆς Γράνας, ὅτι οἱ βαγιαδες μοιράζουν τὰ χω-
ράφια μας.

Οἱ πεζοὶ ἐκαβάλικαν τὸ βουνὸν καὶ ἐβγήκαν ἀνακέφα-
λα τοῦ χωρίου Λουκᾶ, ἐπάνω εἰς τὰ βουνὰ διὰ νὰ εὑρουν
γηδοπρόβατα καὶ γελάδια καὶ ὅ,τι εἶχαν κρυμμένον οἱ
Ἕλληνες. Ἐψάξαν ὅλον τὸν τόπον καὶ ἤϋραν βούτυρο,
τυρὶ καὶ γεννήματα, ἡ δὲ καθαλαρία καὶ πολλοὶ πεζοὶ
ἐπήγαιναν εἰς τὰ χωρία Λουκᾶ, Τσιπιανὰ, Σάγκκα, Πικέρνι
καὶ λοιπὰ, ἐσύναξαν γεννήματα, δεμάτια σκουτιᾶ (ἐνδύμα-
τα), καὶ ὅ,τι ἄλλο ἤϋραν καὶ ἐφόρτωσαν ἕως 1,000 ζῶα.
Ἐπειτα ἓνα μέρος τοῦ σώματος τῶν πεζῶν καὶ καθαλα-
ραίων ἀνέβηκαν κατὰ τὴν θέσιν τῆς Καπνίστρας ἔπесαν
νύκτα ἐπάνω εἰς τὸ ταμποῦρι τοῦ Δαγρέ καὶ ἀρχισεν ὁ πόλε-

μος. Οἱ Τούρκοι ἐστενοχώρησαν τοὺς ἐδικοὺς μᾶς εἰς μίαν σπηλιάν καὶ εἶχον σκοτώσει ὑπὲρ τοὺς 30 Ἑλληνας.

Ὁ Κολοκοτρώνης ἅμα εἶδε ταῖς φωτιαῖς τῶν τουφεκιῶν ἀπὸ τὸν Ἅγιον Βλάσσην ἀπὸ τὸ ταμποῦρί του ἐγνώρισεν ὅτι οἱ Τούρκοι ἦταν βγαλμένοι ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν καὶ ἀμέσως μὲ διέταξε νὰ εἰδοποιήσῃ τοὺς καπεταναίους Δημήτριον Δελιγιάννην, Ξανέτον Χριστόπουλον, Δημ. Πλαπούταν, Κωνσταντῖνον Παππαζαφειρόπουλον καὶ λοιποὺς καπεταναίους τῶν βουνῶν καὶ τοῦ κάμπου τῆς Καρύταινας καὶ ὁλόκληρον τὸ σῶμα τῶν Τριπολιτσιωτῶν μὲ τὸν τότε ὁδηγὸν Ἀθανάσιον Κίντζον ἀπὸ τὰ Λαγκάδια (ὅλοι ἦταν περισσότεροι ἀπὸ δύο χιλιάδες) νὰ πάγουν νὰ γεμίσουν τὴν Γράνα, καὶ οἱ λοιποὶ νὰ κάμουν κάτω νὰ πιάσουν ταῖς γράναις καὶ φράκταις τῶν ἀμπελιῶν.

Αὐτὴν τὴν θέσιν τῶν ἀμπελιῶν τὴν ἐπίασεν ὁ Κίντζος μὲ τοὺς Τριπολιτσιώτας καὶ λοιπούς. Οὕτω κατὰ τὴν διαταγὴν του ἐτοποθετήθησαν καὶ ἔφχισαν ἓνα γάμμα· τὸ δὲ μέρος τὸ ὁποῖον ἦτον εἰς τὸ ἀνοιγμα τοῦ γάμμα τὸ ἄφησαν ἀνοιχτὸν καθὼς καὶ τὸν δρόμον ποῦ πηγαίνει εἰς τοῦ Λευκά· διότι ἀπὸ πάνω εἶναι βουνὸν ὅπου ἐπολεμοῦσεν ὁ Δαγρὲς μὲ τοὺς Τούρκους καὶ δὲν ἤμπορούσαμεν νὰ τὸ κλείσωμεν καὶ νὰ τοῦ στείλωμεν καὶ βοήθειαν.

Τὴν περασμένην ἡμέραν εἶχεν ἔλθει ἀπὸ τὴν Βλαχίαν ὁ Γιαννάκης Κολοκοτρώνης μὲ τὸν υἱὸν του Ἀποστόλην καὶ μὲ τὸν Ἰωάν. Πέτα Ζακύνθιον, Διονύσιον Ἀντίοχον Ζακύνθιον, Καραγεώργην Σέρβον, Χριστόφορον Ζαχαριάδην καὶ λοιπούς. Ὅλοι αὐτοὶ ἔλαβαν μέρος εἰς τὸν πόλεμον τῆς Γράνας.

Ἀφοῦ ἐτοποθετήθησαν οἱ στρατιῶται ἦλθε καὶ ὁ ἀρχηγὸς καὶ μὲ διέταξε νὰ ἐξακολουθήσω τὸν δρόμον τοῦ Λουκά διὰ νὰ ἰδῶ ποῦ εὐρίσκονται οἱ Τούρκοι, ὅπου ἦσαν εἰς τὸν κάμπον εἰς τὰ χωρία σκροπισμένοι. Ἐπρωχώρησα πέραν τῆς Γράνας ἕως 15 λεπτὰ καὶ εἶδα σῶμα ἕως 100 καβαλαραίους, οἱ ὅποιοι ἐβοσκαν τὰ ἀλογάτους. Καθὼς μὲ εἶδαν ὅλοι ἐκαθάλικαν διὰ μιᾶς καὶ μὲ ἔβαλαν κοντὰ νὰ μὲ πιᾶσουν. Ἐγὼ τὰ ἔχασα, ἄφησα τὸ γκέμι τοῦ ἀλόγου καὶ ἐπῆρε τὸν δρόμον τῆς Τριπολίτσας, ἐκουνοῦσα χέρια καὶ πόδια διὰ νὰ τρέχη τὸ ἄλογον. Ἀπὸ τὴν βίαν μου ἐπῆδῃσα τὴν Γράναν, ἣ ὁποία μόλις εἶχεν 6 πιθαμαῖς πλάτος καὶ 5 βάθος. Οἱ Τούρκοι ὅμως, οἱ ὅποιοι μὲ ἔφερναν κυνηγῶντες, ἅμα ἐκοντοζύγωσαν καὶ εἶδαν τὴν Γράνα γεμάτην Ἑλληνας, ἔστηρησαν εἰς τὰ ὀπίσω καὶ ἔδωσαν τὴν εἶδσιν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους Τούρκους.

Ἀφοῦ ἔμαθαν τοῦτο οἱ Τούρκοι ἐχωρίσθησαν τώρα εἰς τρία σώματα, τὸ ἓνα ὅλο πεζοὶ ἐπολεμοῦσαν μὲ τὸν Δαγρέ, τὸ ἄλλο ἐλαφυραγωῦσε, καὶ τὸ τρίτον ἀπὸ ὅλο καβαλαραίους ὑπὲρ τοὺς 1000 ἦλθε καὶ ἐπέρασε τὴν Γράνα χωρὶς πολλὴν βλάβην· διότι οἱ Ἕλληνες ὅπου ἦταν εἰς ταῖς φράκταις τῶν ἀμπελίων ἦτον ὀλίγον ξέμακρα καὶ δὲν τοὺς ἐτουφέχιζαν καὶ μόνον ὅσοι ἦταν εἰς τὴν Γράνα αὐτοὶ τοὺς ἐχτύπησαν.

Ἦλθε καὶ τὸ δεύτερον σῶμα σχεδὸν ἄλλοι τόσοι. Πρὶν τούτου ὁ Κολοκοτρώνης ἔστειλε καβαλάρην (α)

(α) Ἀπὸ τοῦ Μύτικα ἕως τοῦ Ὑψηλάρτη τὸ ταμποῦρ μόλις εἶναι τὸ διάστημα μία ὥρα, καὶ ὁ καβαλάρης ἐπῆγε πολὺ γρήγορα.

νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸν Ὑψηλάντην, Ἀναγνωσταρᾶν, Η. Για-
τράκον καὶ λοιποὺς νὰ ζυγώσουν κοντὰ ὅσον ἤμποροῦν
τριγύρω εἰς τὴν Τριπολιτσάν διὰ νὰ κάμουν τάχα ἔφο-
δον καὶ οὕτω νὰ ἀρχίσῃ ὁ πόλεμος καὶ νὰ γείνη ἀντιπε-
ρισπασμὸς τῶν Τούρκων, νὰ δειλιάσουν καὶ νὰ φύγουν
καὶ τὰ δύο σώματα, καὶ νὰ πάγουν πρὸς βοήθειαν τῶν
παιδιῶν τους.

Ὁ Ὑψηλάντης εὐθὺς κατὰ τὴν παραγγελίαν τοῦ ἀρ-
χηγοῦ διέταξε τὸ στράτευμα νὰ ζυγώσῃ εἰς τὴν Τριπο-
λιτσάν καὶ νὰ ἀρχίσουν τὸν πόλεμον, ἐκατέβασεν ἀκόμη
καὶ τοὺς Μανιάτας τοῦ Η. Μαυρομιχάλη· καὶ ἀρχισεν
ὁ πόλεμος εἰς τὴν Τριπολιτσάν ἀπὸ μέσα καὶ ἀπέξω μὲ
τὰ κανόνια καὶ μὲ τὰ λιανοτούφεκα.

Τὸ πρῶτον σῶμα τῶν Τούρκων, τὸ ὁποῖον ἐπέρασε
τὴν Γράνα, ἐσταμάτησεν ὀλίγον ξέμακρα αὐτῆς καὶ
ἠθέλησε νὰ γυρίσῃ πρὸς βοήθειαν τοῦ δευτέρου σώμα-
τος. Τότε ὁ ἀρχηγὸς μὲ διέταξε νὰ πάγῃ καὶ νὰ βάλλῃ
τοὺς στρατιώτας τῆς Γράνας πλάτῃ μὲ πλάτῃ, καὶ ὁ
ἓνας στρατιώτης κάθε σειρᾶς νὰ τουφεκᾷ καὶ ὁ σιμά του
ὄχι (α). Ὁρμησε λοιπὸν πίσω τὸ πρῶτον σῶμα νὰ δια-
σπάσῃ τὴν γραμμὴν καὶ τὰ δύο σώματα ἔβαλαν τότε
τοὺς στρατιώτας μέσα σὲ δύο φωτιαῖς καὶ μετὰ βίας
κατῴρθωσεν νὰ περάσῃ καὶ τὸ δεύτερον σῶμα· εὐθὺς ὁ
ἀρχηγὸς στέλνει κατ' αὐτῶν ἄλλους στρατιώτας, οἱ
ὅποιοι τοὺς ἐκυνήγησαν ἐξοπίσω, τοὺς ἀπεμάχρυναν ἀ-
πὸ τὴν Γράνα κατὰ τὴν Τριπολιτσάν καὶ ἐκρύφθησαν

(α) Ἐδῶ ἐφήρμωσεν εἰς τοὺς ἀτάκτους εὐθὺς ὁ ἀρχηγὸς
τὸ δίξινον πῦρ.

εἰς ταῖς ἐκεῖ πέτραις, ὅπου ἡ καβαλαρία δὲν ἤμποροῦσε
νὰ τοὺς βλάψῃ.

Τὰ δύο αὐτὰ Τουργικὰ σώματα, ἀφοῦ ἄκουσαν ἀπὸ
ταῖς κανονιαῖς καὶ ταῖς τουφεκαῖς ὅτι εἰς τὴν Τριπολι-
τσάν ἀνοιξεν ὁ πόλεμος, ἀπελπίσθησαν καὶ ἐνόμισαν ὅτι
οἱ Ἕλληνες θὰ ἐμβουν μέσα ἢ ἐμβῆκαν, διὰ τοῦτο ἄφη-
σαν τοὺς συντρόφους των διὰ νὰ προφθάσουν νὰ σώσουν
ταῖς φαμίλιας των. Ἐπειτα ὁ ἀρχηγὸς διέταξε νὰ πε-
ράσουν ἀπὸ τὴν Γράναν ἓνα μέρος στρατιωτῶν καθὼς
καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ἦταν χρυμμένοι πίσω ἀπὸ ταῖς πέ-
τραις, νὰ πάρουν ταῖς πλάταις τῶν Τούρκων ὅπου ἐπο-
λεμοῦσαν τὸ σῶμα τοῦ Δαγρέ.

Αὗτοί οἱ Τοῦρκοι εἶχαν βάλει φωτιά εἰς τὴν σπη-
λιὰ ὅπου εἶχαν κλείσει τοὺς Ἕλληνας, καὶ ἂν δὲν τοὺς
ἐπροφθάναμεν, ὁ καπνὸς ἤθελε τοὺς πνήξῃ, ἢ θὰ παρε-
δίδετο ὅλον τὸ σῶμα τοῦ Δαγρέ.

Ἀφοῦ οἱ Τοῦρκοι εἶδαν τὴν ἐρχομένην βοήθειαν εἰς
τοὺς ἀποκλεισμένους, τοὺς ἄφησαν καὶ ἔφυγαν καὶ ἐ-
νώθησαν με τοὺς ἄλλους Τούρκους, οἱ δὲ κλεισμένοι
με ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἦλθαν εἰς βοήθειάν των τοὺς ἐπῆ-
ραν κατόπι. Ἐπειτα ἐβγήκε καὶ ὁ Κίντζος ἀπὸ ταῖς φρά-
κταις με τοὺς Τριπολιτσιώτας καὶ τοὺς ἐπῆραν τὰ ὀπί-
σθια. Τότε οἱ Τοῦρκοι βλέποντες τὸν μέγαν κίνδυνον
ἐνώθησαν εἰς ἓνα σῶμα κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον.
Εἰς τὴν μέσσην ἔβαλαν ὅλους τοὺς πεζοὺς, καὶ ἀπ' ἐξω
ἀπὸ τοὺς ἐμβῆκαν οἱ καβαλαραῖοι, οἱ ὅποιοι καθ' ἑνας
ἐτράβυν φορτωμένα ζῶα, καὶ οὕτως ὅλοι μαζί ὥς ἓνα
σῶμα ἐκινοῦντο καὶ ἤρχοντο νὰ περάσουν τὴν Γράναν.

Τὸ σῶμα αὐτὸ τὸ ἐδιοίκει ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κεχαγιάμ-

πεη, ὁ ὅποιος εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν ἔδειξε πολλὴν στρατηγικὴν ἱκανότητα.

Ἐπλησίασε λοιπὸν τὸ Τουρκικὸν σῶμα τὴν Γράνα, καθὼς ἤρχετο καὶ δὲν ἐφαίνετο τίποτε ἄλλο παρὰ ζῶα φορτωμένα μὲ δεμάτια σιτάρι, κριθάρι, βούτυρον, τυρὶ καὶ ὅ,τι ἄλλο εἶχαν πάρει λάφυρον, ἐδοκίμασαν τότε οὕτω νὰ περάσουν, ἀλλὰ δὲν ἐμπόρεσαν, διότι οἱ Ἕλλη-
νες τοὺς ἐπερικύκλωσαν ὁλοτρόγυρα καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐβί-
βασθησαν νὰ ἀνοίξουν καὶ ἄφησαν ὅλα τὰ φορτηγὰ ζῶα
καθὼς ἦταν φορτωμένα ἔμπροσθεν τῆς Γράνας.

Οἱ καθαλαραῖοι τουφεκίζόμενοι καὶ τουφεκίζοντες
τοὺς Ἕλληνας ἐπήδησαν τὴν Γράναν καὶ ἔτρεξαν νὰ
πάγουν εἰς τὴν Τριπολιτσάν. Ὅταν ἐπερνοῦσαν αὐτὴν
τὸ ἄλογον τοῦ διοικητοῦ ἔφαγεν ἐπτὰ λαβωματιαῖς καὶ
ἔπεσεν ὀλίγον ξέμακρα τῆς Γράνας, καὶ ὁ ἴδιος ὁ διοικη-
τὴς ἐπληγώθη εἰς τὸ μερὶ καὶ πηγαινάμενος εἰς τὴν
Τριπολιτσάν, ὡς ἐμάθαμεν ὕστερα, ἀπέθανεν.

Οἱ δὲ πεζοὶ Τοῦρκοι, ἀφοῦ καὶ αὐτοὶ ἤλθαν νὰ περά-
σουν τὴν Γράναν, ἐπιάσθησαν μὲ τοὺς Ἕλληνας χέρια
μὲ χέρια, ἄνθρωπος μὲ ἄνθρωπον, καὶ ὁποῖος ἐδύνατο τὸν
ἄλλον τὸν ἐσκότωνεν. Τότε οἱ εὐρεθέντες ἐκεῖ Ζακύν-
θιοι ἐστέχοντο ὀρθοὶ εἰς τὸ κεφάλι τῆς Γράνας κατὰ
τὸ μέρος τοῦ βουνοῦ Μύτικα, καὶ ἐπολεμοῦσαν φωνά-
ζοντες οὕτως Ἀγὰ κράτει τὸ κεφάλι σου, Ἀγὰ
κράτει τὸ φέσι σου, Ἀγὰ βάστα καλὰ τὸ διά-
βολο τῆς κεφαλῆς σου, καὶ ἐννοοῦσαν τὸ κεφαλό-
δεμα τῆς κεφαλῆς των.

Αὐτοὶ ἔκαμαν πολὺν θρῆνον εἰς τοὺς Τούρκους, διότι
ἦτον συνειθισμένοι ἔς τὸ τουφέκι ὡς κυνηγοί. Ὅποιος δὲν
ταῦς εἶδε τότε τίποτε δὲν γνωρίζει ἀπὸ τὰ ἀστεῖα τοῦ

κόσμου. Ἐγὼ ἐτραβήχθηκα μὲ τὸ ἄλογόν μου πίσω ἀπὸ τοὺς Ζαχυνθίους καὶ ἐπαρατηροῦσα ὅλους τοὺς Ἕλληνας ὅπου ἔγειναν ἓνα πρᾶγμα μὲ τοὺς Τούρκους. Ἐχασα ὡς ἀσυνείθιστος καὶ ἔμεινα μὲ τὸ στόμα ἀνοιχτόν, εἶδα ὅμως ἓνα Τοῦρκον γέροντα ἀσπρογένην· αὐτὸς εἶχεν εἰς τὸν ὦμον ἓνα σακκὶ μὲ ὀλίγον σιτάρι καὶ ἐπῆδθησε μέσα εἰς τὴν Γράνα διὰ νὰ περάσῃ· ἐπειδὴ δὲ δὲν ἤμποροῦσε νὰ ἀναβῇ τὸ χῶμα τῆς Γράνας, ἐπίασε τὸ σακκὶ μὲ τὰ δόντια καὶ ἐπροσπαθοῦσε νὰ ἀναβῇ μὲ τὰ χέρια. Τότε ἓνας Ἕλλην τὸν ἐτράβηξε μίαν δύο φορὰς νὰ καθίσῃ κάτω· αὐτὸς ὅμως ἐπροσπαθοῦσε νὰ ἀναβῇ διὰ νὰ φύγῃ. Τότε θυμωθεὶς ὁ Ἕλλην τοῦ ἔκοψε τὸ κεφάλι καὶ ἔμεινεν αὐτὸ μὲ τὸ σακκὶ εἰς τὰ δόντια. Μέσα εἰς τὴν Γράνα ἦτον ὁ Ἀποστόλης Κολοκοτρώνης κῦρεθεὶς εἰς τὴν πλέον ἐπικίνδυνον θέσιν, καὶ κοντά του ἐλαβώθη εἰς τὸ στόμα ὁ καπετὰν Γεωργάκης Ντρίτσας, ὁ ὁποῖος πηγαινάμενος εἰς τὸ Γαρζενίκο μετὰ 8 ἡμέρας ἀπέθανεν.

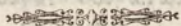
Ἄλλος Ἕλλην Πανουσάκος ὀνομαζόμενος ἀπὸ τὸ χωρίον Παλούμπα, ἀφοῦ ἄδειασε τὰ ἄρματα τοῦ εἰς τοὺς Τούρκους καὶ δὲν εἶχε πλέον καιρὸν νὰ γεμίσῃ, ἐστήκωσε τὸ τουφέκι τοῦ ἀπὸ τὸ μπροστινὸν μέρος καὶ κτυπῶν κατακέφαλα ἐσχότωσεν ἀπὸ αὐτοὺς δύο. Διὰ ταύτην τοῦ τὴν πρᾶξιν ἐπαινέθη ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς. Ἄλλος πάλιν Τσιπιανίτης ἀφοῦ ἐσχότωσεν εἰς τὴν Γράναν ἓνα Τοῦρκον, ἐπῆγε νὰ τοῦ πάρῃ τὸ κεφάλι καὶ τῦρεν εἰς αὐτὸν τὸ κεφάλι τοῦ ἀδελφοῦ του, τὸ ἐπῆρε λοιπὸν καὶ κλαίων μετὰ τὸ ἔφερε μέσα εἰς τὴν ποδιὰ τοῦ. Νά, μοῦ λέγει μὲ τὰ κλαύματα, τοῦ ἀδελφοῦ μου τὸ κεφάλι. Τότε ἐγὼ τοῦ εἶπα μὴ κλαίεις καὶ

μένε, αὐτὸς εἶναι ἅγιος καὶ τῶρα ἔχεις ἕναν ἅγιον ἀπὸ τὸ γένος σου. Πήγαινε λοιπὸν νὰ εὕρῃς τὸ κορμί του καὶ νὰ τὸ θάψῃς.

Οὕτως ἐγείνεν ὁ περίφημος πόλεμος τῆς Γράνας χωρὶς φθορὰν τῶν Ἑλλήνων, διότι δύο ἐσκοτώθησαν καὶ 5—6 ἐλαβώθησαν, ἐκτὸς τῶν 30 σκοτωμένων ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ Δαγρὲ εἰς ἄλλην θέσιν, εἰς τὴν σπηλιὰ καὶ εἰς τὸ ταμπευρί του. Τοῦρκοι ὅμως ἔπесαν ὑπὲρ τοὺς 400 καὶ ἐλαβώθησαν ἀρκετοὶ καὶ πολλὰ ἄλογα τῆς καβάλας, ἀπὸ τὰ ὁποῖα πολλὰ εὐρήκαμεν μὲ πληγαῖς τῶν λαβωματιῶν, ὅταν ἐπήραμεν τὴν Τριπολιτσάν. Ἐκτοτε πλέον οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐδυνήθησαν νὰ ἐβγουν ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν. Ὁ πόλεμος λοιπὸν τῆς Γράνας αὐτὰ ἔφερε καὶ ἐτάχυνε τὴν πτῶσιν τοῦ φρουρίου. Ὅταν ἐπῆγεν ὁ ἀρχηγὸς πίσω εἰς τὴν καλύβαν τευ εἰς τὸν Ἄγιον Βλάσσην ὁ πρίγγιψ Δημήτριος Ὑψηλάντης τοῦ ἔστειλεν ἑγγραφὸν ἐπαινετικὸν διὰ τὴν καλὴν διοίκησιν τοῦ πολέμου (α). δι' αὐτοῦ εὐχαριστοῦσε καὶ τοὺς

(α) Ὁ Σ. Τρικούπης συγκεχυμένας λέγει ὀλίγας λέξεις περὶ Γράνας (Ἱστορ. Β'. 71) ὅτι μόνον ἕως 4,000 Τοῦρκοι ἐξεστράτευσαν, καὶ ὅτι φθάσαντες ἀνύποπτοι πρὸς τὸ χεῖλος αὐτῆς ἐτουφεκίσθησαν αἰφνης ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῇ παραφυλαττόντων Ἑλλήνων καὶ πολλοὶ ἐχάθησαν ὥς ἀπρόσεκτοι καὶ ἀπροφύλακτοι, οἱ δὲ λοιποὶ διεσώθησαν, οἱ μὲν περὶ διαβάστες διὰ τοῦ πλησίον τῆς ῥίξης τοῦ βουνοῦ ἀκόπτου μέρους, οἱ δὲ ἱππεῖς ὑπερπηδῶντες τὴν τάφρον μὴ οὔσαν ἱκανῶς πλατεῖαν, ὅλα δὲ τὰ ζῶα των τὰ κομίζοντα τὰς τόσας ἀναγκαίας ταῖς ἡμέραις ἐκείναις εἰς χρῆσιν τῶν περὶ νῶντων Τούρκων τροφὰς ἔμειναν ἐκείθεν τῆς τάφρου καὶ

ἄλλους καπεταναίους, καὶ ὅτι διὰ τὰς χήρας τῶν φονευθέντων θέλει εἰσάξει νόμον νὰ τρέφονται καὶ αὐταὶ καὶ τὰ παιδιά τους ἀπὸ τὴν πατρίδα!

Συνθήκη μὲ τοὺς στελεμένους Μπέηδες ἀπὸ τοὺς Ἀλβανοὺς καὶ ἀπὸ τὸν Ἀλῆ Πασιᾶ. — Συνθήκη τῶν Ἀλβανῶν καὶ Τοῦρκων τῆς Τριπολιτσᾶς μετὰ τῶν πολιορκούντων Ἑλλήνων. — Ἀλωσις τῆς Τριπολιτσᾶς. — Φυγὴ τῶν Ἀλβανῶν.

Επανερχόμεθα πάλιν εἰς τὴν τακτοποίησιν τοῦ στρατοπέδου μας (α) εἰς τὰς κοντοτέρας θέσεις τριγύρω τῆς Τριπολιτσᾶς.

ἔπесαν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ἀνύπαρκτα λέγει περὶ ἐνὸς τῶν ἐνδοξοτέρων πολέμων μας. Ἀλλὰ καὶ ὁ Π. Πατρῶν σελ. 61 λέγει τι καλλίτερον· δύο ἔγειραν γράναι ἡ μία εἰς τὸν Μύτικα καὶ ὄχι εἰς τοῦ Κᾶφια, καὶ ἡ ἄλλη εἰς τὸ Στερό, ἡ ὁποία δὲν μᾶς ἐχρησίμευσεν. Ὁ δὲ Δαγρὲς ἐπολέμα εἰς τὸ ταμποῦρί του εἰς τὴν Καπρίστραν καὶ δὲν ἐκοιμᾶτο ὡς εἴπαμεν· εἰς δὲ τοῦ Λουκᾶ δὲν ὑπῆρχε στρατιώτης τοῦ Δαγρὲ διὰ νὰ φύγῃ καὶ τὰ πέριξ τοῦ Λουκᾶ καὶ τὰ βουνὰ οἱ Τοῦρκοι τὰ ἐπῆραν νύκτα.

(α) Ὁ Σ. Τρικούπης (Ιστ. Β'. 69) τίποτε δὲν ἔχει σωστὸν περὶ στρατευμάτων καθ' ἐνὸς σώματος, διότι ὁ Κολοκοτρώνης εἶχεν ἐκεῖ τότε ἕως 5,000 καὶ ὄχι 2,500, ὁ Π. Γιατράνης εἶχε περισσοτέρους τῶν 4,500, ὁ Ἀναγνωσταρᾶς δὲν εἶχεν ἰδιαιτέρον ἐδικόν του στράτευμα, ἀλλὰ μόνον διὰ τιμὴν ἧτον ἐκεῖ καὶ διὰ τὴν ἰκανότητά του ἐδιοῖκει τὸ στράτευμα ὁλων τῶν Μεσσηνίων ὅπου εὕρισκετο· τοῦτον ἀρχηγοὶ ἦσαν ὁ Δ. Παπακρίζωνης, Π. Ζάρκος, Θ. Κυριακός, οἱ Φλεσαῖοι,

Ὀλίγον ὑψηλότερα τῆς καλύβας τοῦ Κολοκοτρώνη ἐτοποθετήθη ἡ Ἐφορία τοῦ στρατοπέδου μὲ τὸν πρόεδρον αὐτῆς Καν. Δελιγιάννη. Παρακάτω ἀπὸ τὸν Τσανέτον Χριστόπουλον κατὰ τὸν Ἅγιον Θανάση κοντὰ εἰς τοὺς Μανιάταις ἦτον τοποθετημένοι οἱ χαμπίσιοι Καρυτινοὶ μὲ τὸν ὁδηγὸν Ἀνδρέαν Παππαδιαμαντόπουλον Δημητσανίτην.

Ὁ Ἀναγνωσταρᾶς ἔπειτα ἐξάπλωσε τὸ στράτευμά του ἀπὸ τὸν Μύλον τοῦ Βράχου ἕως ταῖς ράχαις τοῦ Θάνα ὅπου εἶναι ὁ Ἀγιάννης καὶ πέρα κατὰ ταῖς ράχαις τοῦ ἀγίου Σώστη. Εἰς τὸν Ἀγιάννην ἦτο τοποθετημένος ὁ Κεφάλας. Ὁ δὲ Π. Γιατράκος ἐκατέβη παρακάτω ἀπὸ τὸν Δ. Ὑψηλάντην κοντὰ εἰς ταῖς Καμάραις τοῦ νεροῦ καὶ ἕως εἰς τὸν μεσιανὸν Μύλον.

Ἐπειτα ὁ Κεφάλας καὶ ὁ Δ. Παππατωωνῆς καὶ ἄλλοι πολλοὶ Μεσσήνιοι κοντὰ εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς ἐκατέβησαν κοντήτερα καὶ ἐπίασαν ἔξω ἀπὸ

ὁ Κεφάλας, ὁ Μῆτρο Πέτροβας, ὁ Καρακίττζος ἀπὸ τοῦ Κατσαροῦ, οἱ ἀδελφοὶ Μπουραῖοι καὶ ἄλλοι. Ὁ δὲ Π. Μαυρομιχάλης δὲν εἶχεν ὡς εἶπαμεν 4,500 Μανιάτας. Ἀλλ' οὔτε περὶ τοποθετήσεως τριγύρω τῆς Τριπολιτσᾶς ἠμποροῦμεν ἐξ ὧν λέγει γὰρ ἐννοήσωμεν τίποτε. Ἀκόμῃ περισσότερον συγκεχυμένα ὁμιλεῖ ὁ Π. Πατρῶν εἰς τὴν σελ. 67, διότι ὁ Ἅγιος Σώστης ἐπιάσθη εἰς τὰς 23 Ἰουλίου ἀπὸ τοὺς Ἀγιοπερῖτας καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν Κεφάλαν, τὸ δὲ Μαρτσαγρὰ ἐπιάσθη μετὰ τὸν πόλεμον τῆς Γράνας, καὶ οἱ Ἀγιοπερῖται ἄφησαν τὸν Ἅγιον Σώστην καὶ ἦλθαν εἰς Βολιμῆν. Ὁ δὲ Κεφάλας ἐκράτει πλησιέστερα ἀπὸ ὅλους μετὰ τῆς Πόρτας τοῦ Μιστρᾶ καὶ Λεορταρίου.

τοῦ Μιστρᾶ τὴν Πόρταν, ὅπου καὶ τώρα ἀκόμη λέγονται ταμπούρια τοῦ Κεφάλαι. Οἱ δὲ Φλεσαῖοι καὶ Πισινοχωρίταις καὶ λοιποὶ ἐπίασαν ἔπειτα πλησίον τοῦ Κεφάλαι ἐπάνω εἰς τὴν Παλουκέραχην. Τότε συγχρόνως ἤλθαν καὶ οἱ Ἀγιοπετρεῖται ἀπὸ τὸν Ἅγιον Σώστην καὶ μετ' αὐτοὺς ἐνώθησαν ὅλοι οἱ Τσάκωνες, καὶ ἐκείναι εἰς ὅποιοι ἦσαν πρωτότερα εἰς τὴν πολιορκίαν, καὶ οἱ ἄλλοι οἱ ὅποιοι εἶχαν ἔλθει ἀπὸ τὴν Μονεμβασιάν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γεωργάκη Μιχαλάκη καὶ ἐπίασαν ἀπὸ πάντων ἀπὸ τὸ πηγᾶδι τῆς Βολιμῆς εἰς τὴν ῥάχην. Οἱ δὲ Τριπολιτσιῶται καπεταναῖοι οἱ ὑπὸ τὸν Λάμπρον Ῥιζιώτην καὶ λοιποὶ ἐκατέβησαν καὶ ἐπίασαν τὸ πετροβουνάκι τὸ μεταξὺ τῆς Πόρτας τοῦ Μιστρᾶ καὶ τοῦ Ναυπλίου ὅπου εἶναι ἡ καταβοθρίτσα (α).

Προτοῦ νὰ γείνη ἀκόμη ὁ πόλεμος τῆς Γράνας ἐβγήκαν δύο νέοι Ἀλβανοὶ ὁ Σουμάνης καὶ ὁ Τζαφέρης ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν καὶ ἤλθαν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Πλαπούτα καὶ τοῦ εἶπαν ὅτι θέλουν νὰ ἦναι εἰς τὴν δούλευσίν του. Ὁ Πλαπούτας τοὺς ἐδέχθη, ἀλλ' ἐπειδὴ τοὺς ὑπώπτευε τοὺς ἐχώρισε καὶ ἔστειλε τὸν Τζαφέρην εἰς τὴν Λιοδώρα τῆς Καρύταινας μετ' ἑνα συγγενῆ του διὰ νὰ συνάξῃ πρόβατα διὰ τὸ στράτευμα. Ὁ δὲ Σουμάνης εἰς ὅλους τοὺς ἀκροβολισμοὺς ἐπήγαινε καὶ ἐπόλεμει μετ' τοὺς Ἑλληνας κατὰ τῶν Τούρκων πιστά.

(α) Ἡ θέσις τὴν ὅποیان ἐπίασε ὁ Κεφάλαις, ἢ Βολιμῆ καὶ τὸ χωρίον Μαρτσαργᾶ ἐπιύσθησαν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας μετὰ τὸν πόλεμον τῆς Γράνας, καὶ μόρον ὁ Ἅγιος Βλάσσης καὶ αἱ ἄλλαι θέσεις, τὰς ὅποιας προεῖπα, ἦσαν πιασμέναι πρωτότερα.

Μίαν ἡμέραν ἐβγήκε κατὰ τὸν Ἅγιον Νικόλαον μετὸν Φώτῃ Ντάρρα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐφώναξεν ἓνα Τούρκον φίλον του, ὁ ὁποῖος ἦτον εἰς τὴν ἐκεῖ Τάπιχ τὸν Κουτσὸ Χαμπίμπη· αὐτὸς ἦλθεν ἐξω καὶ τὸν ἠρώτησε ποῖος εἶναι ἐξω, καὶ ἀροῦ ἔμαθεν ὅτι εἶναι ὁ ἀρχηγὸς Κολοκοτρώνης, τότε τοῦ λέγει αὐτὸς εἶναι καπετάνιός μου καὶ ἔκαμα μαζί του ἀρματωλός, τοῦτο τὸ ἔμαθεν ὁ Πλαπούτας καὶ τὸ εἶπεν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην· καὶ αὐτὸς πάλιν τὸν ἐπροσκάλεσε νὰ ἔλθῃ νὰ τὸν ἴδῃ. Ἐπῆρε λοιπὸν ἄδειαν ὁ Χαμπίμπης ἀπὸ τοὺς Ἀγάδες καὶ ἐβγήκε καὶ ἦλθεν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην, ὁ ὁποῖος τὸν ἐγνώρισε καὶ ἐχρησίμευσεν ὥς τὸ μέσον τῆς φιλιώσεως τῶν Ἑλλήνων μετὰ τοὺς Ἀλβανούς.

Ἀρχισαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἔπειτα ἀπὸ τοῦτο οἱ Ἀλβανοὶ νὰ δίδουν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἄρματα καὶ νὰ πέρνουν σῦκκα, καὶ νὰ μὴ ὑβρίζουν πλέον τοὺς Ἕλληνας οἱ Τούρκοι καθὼς πρωτῆτερα, ἀλλὰ νὰ λέγουν πολλοὶ ὅτι θέλουν νὰ φύγουν καὶ νὰ πάγουν εἰς τὸν τόπον τους καὶ ἄλλοι νὰ μείνουν μετὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ νὰ ζήσουν μαζί σὰν ἀδελφοί, διότι ἡ πίστις μόνον τοὺς χωρίζει, ἓνας θεὸς τοὺς ἔκαμε.

Κατ' ἐκεῖναις ταῖς ἡμέραις ἦλθαν ἀπὸ τὴν Ἀρβανιτιὰν ἀπὸ τὸν Ἀλῆ Πασιᾶ καὶ ἀπὸ τοὺς Μπέηδες τῆς Ἀρβανιτιᾶς ἀπεσταλμένοι εἰς τὸν Δ. Ὑψηλάντην, Κολοκοτρώνην καὶ λοιποὺς καπεταναίους δύο χριστιανοὶ ὁ Χρηστάκης Στίχκος καὶ ἄλλος ἓνας διὰ νὰ ζητήσουν βοήθειαν ἀπὸ αὐτούς. Ἐγύρεψαν δὲ τότε ἐκ μέρους τοῦ Ἀλῆ Πασιᾶ νὰ ὑπάγουν εἰς τὴν Ρούμελην ἕως 10,000 Μωραίται καὶ αὐτοὺς τοὺς πληρώνει τοὺς λουφέδες των ἑκατὸν γρόσια τὸν μῆνα κάθε στρατιώτην· ἂν δὲ δὲν ἔχουν καὶ

ἄρματα αὐτὸς τοὺς ἄρματώνει, ὅσοι καὶ ἂν πάγουν, μὲ καλὰ ἄρματα. Ὅσοι μικροὶ καπεταναῖοι ὑπάγουν, θὰ τοὺς δώσῃ ἓνα τακίμι χρυσᾶ ροῦχα καὶ ἄρματα, καὶ κάθε μῆνα λουφὲ 500 γρόσια. Κάθε δὲ χιλίαρχος θὰ ἔχῃ ἓνα τακίμι ἀσημένια ἄρματα καὶ μίαν ἀλλαξιά χρυσᾶ φορέματα, καὶ κάθε μῆνα λουφὲ χίλια γρόσια. Τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες θὰ ἔχουν μίαν σημαίαν, καὶ ἀπὸ τὴν μίαν μεριὴν θὰ ἔχῃ τὸν σταυρὸν καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην τὸ μισοφέγγαρο.

Ὁ Κολοκοτρώνης τοὺς ὑπεσχέθη τὴν βοήθειαν ἀφοῦ πάρῃ τὴν Τριπολιτσάν, ἀλλὰ πρωτίτερα νὰ ἔλθουν εἰς τὸν Μωριά ὅλοι οἱ Μπέηδες τῆς Ἀρβανιτιᾶς, οἱ ὅποιοι δὲν ἦταν κλεισμένοι εἰς τὰ Ἰωάννινα εἰς τὸ φρούριον, νὰ πάρουν καὶ αὐτοὶ μέρος εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, νὰ γείνουν καὶ ἀπὸ αὐτοὺς Γερουσιασταί. Ἀλλ' ἄς ἔλθουν, εἶπεν, οἱ Μπέηδες καὶ πρωτίτερα, καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ὅπου εἶναι εἰς τὴν Τριπολιτσάν καὶ οἱ ἄλλοι ὅπου εἶναι εἰς τὰ ἄλλα φρούρια τοῦ Μωρέως (διότι ἦταν κοντὰ 7 χιλιάδες καθὼς τοὺς ἐλογαριάζαμεν), καὶ τότε σᾶς δίδομεν καὶ ἐμεῖς τὰς δέκα χιλιάδες στρατιώτας καὶ πάνε ὅλοι εἰς βοήθειαν τοῦ Ἀλῆ Πασῖα· καὶ ἀφοῦ τὸν ἐλευθερώσωμεν ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Σουλτάνου νὰ ἔλθῃ καὶ αὐτὸς ἔπειτα μέσα εἰς τὸν Μωριά καὶ νὰ γείνῃ τότε συνέλευσις ἀπὸ Τούρκους καὶ Ἕλληνας· ἡ καθέδρα ὅμως νὰ ᾔναι πάντοτε ὁ Μωριάς.

Αὐτὰ τὰ λόγια τοὺς εἶπεν ὁ Κολοκοτρώνης, ἀλλὰ προτοῦ νὰ φύγουν οἱ ἀπεσταλμένοι ἐπῆγαν μέσα νὰ ἀνταμώσουν μὲ τὸν Καλιόμπη, ὁ ὅποιος πρὶν τῆς ἀλώσεως τῆς Τριπολιτσᾶς ἀπέθανε, καὶ μὲ ἄλλους Μπέηδες Ἀλβανούς, διότι οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς οἱ ὅποιοι ἦ-

ταν εἰς τὴν Τριπολιτσάν, ἦσαν ἄνθρωποι τοῦ Ἀλᾶ Πασιᾶ.

Ὁ σκοπὸς τοῦ Κολοκοτρώνη ἦτον διπλοῦς· νὰ παίζωνται πρῶτον τὰ πράγματα, καὶ ὅσον ἐβάστα ὁ Ἀλᾶ Πασιᾶς τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Σουλτάνου, ἐπειδὴ ἐμπόδιζε τὰ στρατεύματά του νὰ ἔλθουν εἰς τὴν Πελοπόννησον, τόσον περισσότερον οἱ Ἕλληνες ἐδυνάμωναν καὶ τόσον πλείοτερα φρούρια ἔπερναν· δεύτερον ἂν ἤρχοντο οἱ Μπέηδες εἰς τὴν Πελοπόννησον, τότε θὰ τοὺς εἶχαμεν εἰς τὰ χερίά μας καὶ οἱ μικροὶ Ἀλβανεῖ δὲν ἤμποροῦσαν νὰ ἔλθουν ἐναντίον μας ὡς ἐχθροί. Ἐμάθαμεν ὁμῶς ἔπειτα ὅτι οἱ Μπέηδες ὁ Ἀγᾶ Μουχουρτάρης, Ταῖρ Ἀμπάζης καὶ λοιποὶ ἐφθασαν ἕως τὸ Μεσολόγγιον, ἀλλ' ἄφου εἶδαν τὰ τσαμῖα των χαλασμένα, τοὺς Τούρκους σκοτωμένους καὶ ἔμαθαν καὶ τὰς νίκας τῶν Μωραϊτῶν ἐννόησαν τότε ὅτι ἦτον γενικὴ ἐπανάστασις τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐγύρισαν πίσω.

Διὰ νὰ πιάσουν οἱ Ἕλληνες τὸ χωρίον Μαντσαγρᾶ ἐχρειάσθησαν νὰ κόψουν γράνας· ἔπειτα ἀπὸ τὸ βουνὸν ἐπίασαν τὸν Ἀγιάννη καὶ ἐκεῖ ἐκατέβηκαν κοντὰ εἰς τὸν δρόμον τῶν Καλαβρύτων καὶ ἔκαμαν κλειστὸ ταμποῦρι εἰς τὸ χωράφι τοῦ Σ. Σαρδέλη καὶ ἀπὸ ἐκεῖ πάλιν οἱ Ἕλληνες ἔσκαψαν καὶ ἄλλην γράναν εἰς τὸ χωρίον Μαντσαγρᾶ· αὐτὰς οἱ Ἕλληνες, ἐπειδὴ ἦτον χάμπος, τὰς ἐμεταχειρίζοντο ὡς δρόμον νὰ προφυλάττωνται ἀπὸ τὴν καβαλαρίαν τῶν Τούρκων.

Τὸ δὲ βράδυ ὁλονυχτὴς ἐπῆγαν ὅλοι οἱ στρατιῶται μὲ ξινάρια καὶ φανάρια καὶ ἔκαμαν γύρω τοῦ χωρίου γράνα διὰ πόλεμον καὶ ἄφησαν ἐκεῖ τὸν Δημήτρη Δελιγιάννην μὲ τὸ σῶμά του· οἱ δὲ ἄλλοι Ἕλληνες ἐτρα-

βήχθησαν ὁ καλένας εἰς τὸ ταμποῦρί του. Τὰς θέσεις αὐτὰς τὰς ἐβάσταξαν οἱ Ἕλληνες μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Τριπολιτσᾶς (α).

Εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Τρικόρφων τῆς ἐπαρχίας Καρύταινας ἦσαν Ὑδραῖοι ὑπὲρ τοὺς διακοσίους στρατιώτας μὲ τὸν Γκίκαν Θεοδώρου Γκίκα καὶ μὲ τὸν Πέτρον Μαρκεζή, τοὺς συντρόφους τοῦ μακαρίτου Ἀντῶν-νη Οἰκονόμου. Εἰς τὸ σῶμα αὐτὸ εὐρίσκετο καὶ ὁ Παντελῆς Νέγκας Ὑδραῖος. Αὐτοὶ οἱ γενναῖοι ἄνδρες ἦσαν ὅλοι ὠπλισμένοι καλὰ μὲ τοὺς λεγομένους σαλτιρμάδες (μαχαίρας).

Ἐν ᾧ τοιοῦτοτρόπως ἐπολιορκούσαμεν τοὺς Τούρκους πανταχόθεν, κατὰ τὰς 12 Σεπτεμβρίου ὁ Καϊμάκμης καὶ οἱ λοιποὶ Ἀγάδες τῆς Τριπολιτσᾶς βλέποντες ὅτι οἱ Ἕλληνες τοὺς ἐπερικύκλωσαν πολὺ καὶ φοβούμενοι τὴν ἔφοδον ἔστειλαν εἰς τὸν Δ. Ὑψηλάντην, Θ. Κολοκοτρώνην, Πετρόμπεην, Ἀναγνωσταρᾶν, Κα-

(α) Ὁ Σ. Τρικούπης λέγει ὅτι κατήντησαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον γὰρ στήνωσιν οἱ Ἕλληνες τοὺς συνήθεις προμαχῶνάς των 900 ὀργυιάς μακρὰν τῆς πολιορκουμένης πόλεως. Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα λέγει καὶ τοποθετεῖ τὸν στρατὸν εἰς τὴν πλησιεστάτην θέσιν, εἰς τὴν σελίδα 70 παραπέμπει διὰ σημειώσεως ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς πολιορκίας ἀφῆκαν τὰς θέσεις των οἱ Ἕλληνες καὶ ἦλθαν πλησιέστερα τῆς Τριπολιτσᾶς. Ἦτον δυνατόν γὰρ ἔλθουν πλησιέστερα ἀπὸ 900 ὀργυιάς; Ἀλλὰ λάθος ἔκαμεν ὁ ἱστορικός μας καὶ ἔπρεπε γὰρ εἶπε ὅτι τῶν Βερβαίνων τὸ στρατόπεδον καὶ τοῦ Στεροῦ μετὰ τὴν μάχην τῆς Γράρας ἐκατέβηκαν καὶ ἦλθαν πλησιέστερα, καὶ οἱ Καρυτινοὶ ὅτι ἐπίασαν μετὰ τὴν αὐτὴν μάχην τὸ χωρίον Μαρτσαγρᾶ.

νέλ. Δελιγιάννην, Η. Γιατράχον καὶ λοιποὺς οἱ ὁποῖον εἶχαν εἰς τὰς χεῖράς των τὰ ἄρματα τῆς Πελοποννήσου καὶ ἐζήτησαν νὰ ὁμιλήσουν περὶ παραδόσεως (α). Ἐπροσδιωρίσθη δὲ τὸ πῶς καὶ ποῦ νὰ γείνη ἡ ἀντάμωσις καὶ ἡ ὁμιλία περὶ παραδόσεως καὶ ἀπεφασίσθη συμφώνως καὶ

(α) "Ὅτι ἐβρῆκαν τὴν 13 τὸ δείχνει καὶ τὸ γράμμα τοῦ Εὐθ. Ταμπακοπούλου, τὸ ὁποῖον ἔγραψεν ἐκ Βυτίης πρὸς τὸν Θεοδωράκην Μπούκουραν καὶ Γεώργιον Μαριολόπουλον.

Ἀδελφοὶ κὺρ Θεοδωράκη καὶ κὺρ Γεώργη Σὰς ἀσπάζομαι.

Ἐλαβον τὸ ἀδελφικόν σας· μᾶς γράφουν ἀπὸ τὸ στρατόπεδον ὅτι χθὲς ἐβρῆκαν ὁ Μουσταφάμπεης, ὁ Μπιρὰ Ἐμίρης, ὁ Κιαμίλης καὶ ἄλλοι δευτερώτεροι καὶ τοὺς ἔκαμαν οἱ ἐδικοὶ μας τὰ ζητήματα, καὶ ἐπῆγαν μέσα καὶ ἐκουβεντιάσανε, καὶ ὅτι ἐμάθανε πῶς οἱ Ἀλβανῖται ἔβαλαν χάφι τὸν Κεχαγιά, τὸν Καϊμακάμη καὶ τὸν Κιαμίλη ζητοῦντες τὼν τοῦ ἀνυφένες τῶν· δὲν ἠξέεργονεν ἂν ἀληθεύῃ· καὶ ἄμποτες. . . .

Εἰς τοὺς ὁρισμοὺς Σας

13 Σεπτεμβρίου Βυτίαι. Εὐθύμιος Ταμπακόπουλος.

Ἐδῶ ὁ Σ. Τρικούπης (Ἰστ. Β'. 92) λέγει ὅτι οἱ ἐντόπιοι Τοῦρκοι ἔχοντες σχέσεις πρὸς τοὺς Προκρίτους τῆς Πελοποννήσου ὡς οὐμπατριώτας τῶν, ἠλπίζον πάντοτε νὰ συμβιβασθῶσι καὶ νὰ λυτρωθοῦν. Ἀλλὰ ποῖαν χάριν τοὺς ἐγνώριζαν οἱ Ἑλληες, μήπως ἐπεριποιήθησαν εἰς τὰς φυλακὰς τοὺς προκρίτους καὶ τοὺς ἀρχιερεῖς τῶν; Ὁ δὲ Κεχαγιάμπεης (ἀνωτέρω σελ. 93) λέγει ὅτι ἐνόσω ἐνίκα ἦτο μέγας καὶ πολλὸς ἐν τῇ Τριπολιτῳῃ· ἀλλὰ εἰς ποῖαν μάχην ἐνίκησε; Τρεῖς ἐκστρατείας ἔλαμεν εἰς Βαλτέτσι, Βέρβαινα καὶ Δολιανά, καὶ Γράνα, καὶ εἰς χαμηλὰν μάχην δὲν ἐκέρδησε. Εἰς δὲ τὴν σελίδα 93 λέγει ἔτι ὅτι καὶ αἰγυριαῖκες ἡ Τοῦρκισσαὶς τὴν 6 Σεπτεμβρίου ἐπῆγαν ἀποκάτω ἀπὸ τὸ Σεράγι καὶ ἐφώταζαν ψωμὶ καὶ ὅτι ἀπὸ τοῦτο ἀκόμη περισσύτερον

ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας, ἡ θέσις τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ὅπου ἐστήσαμεν καὶ ἓνα τσαντήρι διὰ ἴσχιον.

Καὶ οἱ μὲν Ἑλληνες ἀρχηγοί, τοὺς ὁποίους εἶπαμεν, ἔκλεξαν διὰ τὴν διαπραγματεύσιν τῆς συνθήκης καὶ τοὺς πολιτικούς Ἀναγνώστην Δελιγιάννην, Παναγιώτην Κρεβατᾶν, τὸν Η. Πατρῶν εὐρεθέντα τότε ἐκεῖ, τὸν Ἀνθιμον Ἐλους, καὶ ἐπειδὴ ἔλειπεν ὁ Ὑψηλάντης διώρισεν εἰς τὸν τόπον τοῦ ἓνα ὑπασπιστὴν του. Ἀπὸ δὲ τοὺς ἐντοπίους Τούρκους διωρίσθη ὁ Σεχνεζίπ Ἐφέντης, ἀπὸ δὲ τοὺς Ἀλβανούς ὁ Ἀλμάς Μέτσορ καὶ ἄλλοι τινὲς ἐπίσημοι Τοῦρκοι. Τρεῖς φοραῖς ἐβγῆκαν, ἀλλὰ δὲν ἠμπόρεσαν νὰ συμβιβασθοῦν μὲ τοὺς Ἑλληνας, διότι τοὺς ἐζήτουν ἀκόμη νὰ παραδώσουν καὶ τὰ ἄρματα τοὺς καὶ αὐτοὶ δὲν ἔστερξαν, ἀλλὰ ἐζήτουν μάλιστα καὶ πολλὰ ζῶα διὰ νὰ τοὺς φέρουν εἰς τὸν γιανλὸν τοῦ Ναυπλίου καὶ τροφάς, ὅλα χάρισμα.

Συνθήκη λοιπὸν δὲν ἔγινε καμμία μὲ τοὺς ἐντοπίους Τούρκους, οὔτε περὶ χαρεμίων· μόνον δὲ μὲ τοὺς Ἀλβανούς ἔκαμεν ὁ Κολοκοτρώνης ἐν γνώσει τοῦ Κανέλ. Δελιγιάννη καὶ Δημητρίου Πλαπούτα καὶ τοῦ Ὑψηλάντη συνθήκην, διότι αὐτοὺς οἱ Ἀλβανοὶ ἐμπιστεύοντο. Κατ' αὐτὴν τὴν συνθήκην ὑπεχρεώοντο ὁ Κολοκοτρώνης νὰ δώσῃ ἐνέχυρα συγγενεῖς του, τὸν ἀνεψιὸν του Χριστ. Κολοκοτρώνην καὶ τὸν Βασίλ. Δημητρακόπου-

ἠναγκάσθησαν οἱ Τοῦρκοι νὰ διαπραγματευθῶσι περὶ παραδόσεως, ἀλλ' αὐτὸ εἶναι ψεῦδος· διότι πρὶν τῶν 6 ἐπηρεάσθαι καὶ ἐρχόμεθα ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὴν Τριπολιτσᾶν καὶ τοιοῦτον πρᾶγμα δὲν ἔγινε.

λον ἀπὸ Ἀλωνίσταιναν καὶ ἄλλους ἐδικούς του, καὶ ὁ Κ. Δελιγιάννης τὸν ἀδελφόν του Ν. Δελιγιάννην, νὰ τοὺς συντροφεύσῃ ὁ Δ. Πλαπούτας μὲ σῶμα ἕως 200 στρατιώτας, καὶ νὰ τοὺς στείλῃ εἰς τὴν Βοστίτσαν, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ ἐμβαρκαρισθοῦν μὲ ὅλα τοὺς τὰ πράγματα καὶ μὲ τὰ ἄρματά τους καὶ νὰ ὑπάγουν ὅπου θέλουν. Ἀλλὰ πρὶν φύγουν οἱ Ἀλβανοί, ὅταν ἐγένετο ἡ συνθήκη, ἐξέδωκεν ὁ Κολοκοτρώνης διαταγὴν εἰς τοὺς στρατιώτας του νὰ προσέχουν κανεῖς νὰ μὴν δώσῃ αἰτίαν παραπόνου εἰς τοὺς Ἀλβανούς· καὶ οἱ Μπέηδες δὲ τῶν Ἀλβανῶν ἔκαμαν τὸ παρόμοιον.

Αὐτοὶ οἱ Μπέηδες ἀφοῦ ἔκαμαν μπέσα μὲ τὸν Κολοκοτρώνην, ἔβγαλαν τὰ πράγματά τους ἔξω καὶ τὰ ἔστειλαν εἰς τὴν καλύβαν του, εἴκοσι ἕξ φούρτσια (πλευρὰ πέτσινα), εἰς τὰ ὅποια εἶχαν τοὺς μισθοὺς τῶν 4,000 Ἀλβανῶν στρατιωτῶν διὰ τέσσαρας μῆνας καὶ ἐπέκεινα, καὶ ἄλλα πολύτιμα πράγματα, ἀσημικά, χρυσαφικά καὶ διαμαντικά (α).

Ὑπὲρ τὰς δέκα ἡμέρας πρὸ τοῦ ῥεσάλτου (ἐφόδου) κατὰ διαταγὴν τοῦ ἀρχηγοῦ εὐρισκόμουν μέσα εἰς τὴν Τριπολιτσά μὲ τοὺς Ἀλβανούς Μπέηδες μὲ τὸν Βελή Κογιάτζιο, μὲ τὸν Σαλιάγα καὶ μὲ τὸν Ἐλμάς Μέτσον.

Ἐνόσω ἤμουν μέσα, ἤρχοντο Ἕλληνες καὶ Ἕλληνίδες ἀπὸ τὴν Πόρτα τῶν Καλαβρύτων, ὅπου ἦσαν

(α) Ὁ Σ. Τρικούπης λέγει (Ἰστ. Β'. 90) ὅτι ἦτον ὠρισμένη ἡ 23 Σεπτεμβρίου νὰ ἐξέλθωσιν οἱ Ἀλβανοί, ἀλλ' οὐδέποτε ἔγινε τοιοῦτον πρᾶγμα· ἠναγκάσθησαν ὅμως νὰ ἔβγουν εἰς τὰς 23, διότι οἱ Ἕλληνες ἐμβήκαν καὶ ἐκυρίευσαν τὴν Τριπολιτσά.

Ἄλβανοί, τοὺς ἄφιναν καὶ ἔμβαιναν ἐλευθέρως· διότι οἱ Ἄλβανοὶ εἶχον τρεῖς πόρταις εἰς τὴν ἐξουσίαν τους, τῶν Καλαβρύτων, τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου καὶ τῆς Καρύταινας, ἀλλὰ ἡ τελευταία μόνον ἐδούλευε. Τοὺς ἐρχομένους Ἑλλήνας ἀπὸ τὴν πόρτα τοὺς ὠδηγοῦσεν εἰς τὸ κονάκι τοῦ Ἑλμᾶς Μπέη, ὅπου ἐκαθήμεν καὶ ἐγώ. Ὁ Μπέης τότε τοὺς ἐδίδεν ἓνα Ἀλβανὸν διὰ συντροφίαν νὰ ὑπάγῃ ὁ καθένας εἰς τὸν γνῶριμόν του Τούρκον τὸν ὁποῖον ᾔθελεν.

Οἱ Τούρκοι ἅμα τοὺς ἔβλεπαν εἰς τὰ σπίτιά τους τοὺς ἐκαλοδέχοντο καὶ τοὺς ἐδίδαν πολύτιμα πράγματα καὶ ἄρματα, ἀλλὰ διὰ νὰ τοὺς εὐχαριστήσουν καὶ νὰ φιλιωθοῦν μὲ τοὺς ῥαγιάδες των καὶ ἄλλα μὲ σκοπὸν νὰ τὰ φυλάξουν, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ τοὺς τὰ δώσουν πίσω. Τὸ αὐτὸ ἔκαμαν καὶ ἡ Τούρκισσαις μὲ ταῖς γυναῖκες τῶν ῥαγιάδων. Ὁ δὲ Ἀλβανός, ὁ ὁποῖος τοὺς ἐσυντρόφευεν, ἦτον εἰς χρέος νὰ τοὺς φέρῃ πάλιν εἰς τὸν Μπέην, καὶ πάλιν νὰ τοὺς συνεβγάλῃ ἕως εἰς τὴν πόρταν τοῦ φρουρίου, διὰ νὰ μὴ πάθῃ κανένας Ἑλλήνας τίποτε ἀπὸ τοὺς ἐντοπίους Τούρκους. Αὐτὸ τὸ πανηγύρι ἐγένετο διὰ πολλαῖς ἡμέραις.

Ὁ Κολοκοτρώνης ἔδειξε σταθερόν καὶ ἐθνικὸν χαρακτῆρα καὶ ὥς ἐκ τούτου οἱ Ἀλβανοὶ δὲν εἶχαν καμμίαν ὑποψίαν ἀπὸ αὐτόν καὶ ἀπὸ τοὺς ἐδικοὺς του. Ἐπειδὴ ὅμως μὲ τοὺς ἐντοπίους Τούρκους δὲν ἐσυμβιβάσθημεν καὶ συνθήκην μὲ αὐτοὺς δὲν ἐκάμαμεν, αὐτοὶ ἀπελπίσθησαν· διότι οἱ Ἀλβανοὶ ἀμέλησαν καὶ διόλου δὲν τοὺς ἐγνίαζε περὶ αὐτῶν. Ἐγεννήθη μεταξύ των ψύχρα καὶ ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς ἐντοπίους ἐπροσπαθοῦσε νὰ σώσῃ τὴν φαμίλιάν του. Ἀρχισαν λοιπὸν

οἱ ἐντόπιοι καὶ ἔβγαιναν· οἱ Φαναρίται παραδείγματος χάριν ἔβγαιναν μὲ ταῖς οἰκογένειαις των ἀπὸ τὴν πόρταν τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου καὶ ἐζήτουν τοὺς συντοπίτας των Ἑλληνας, οἱ Μπαρδουνιώται ἔβγαιναν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὸ μέρος ὅπου ἐβαστοῦσαν οἱ Μιστριῶται μὲ τὸν Γιατράχον, οἱ Καρυτινοὶ κατὰ τοὺς Καρυτινοὺς καὶ καθ' ἐξῆς. Ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες δὲν τοὺς ἐδέχοντο, τοὺς ἔστελναν νὰ πᾶν πίσω μὲ τὸν σκοπὸν νὰ βαρύνουν καὶ τοὺς ἄλλους, νὰ φάγουν δηλαδὴ τὰς τροφάς καὶ νὰ βιασθοῦν νὰ παραδοθοῦν. Οἱ δὲ Τριπολιτσιῶται Τοῦρκοι εὐχαριστοῦντο ὅπου αὐτοὶ ἔφευγαν καὶ ὅτι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἤθελον φύγει ἔπειτα ἀπὸ ὀλίγον, καὶ ἐσχεδιάζαν μόνοι νὰ βαστάξουν ἕως ὅτου νὰ τοὺς ἔλθῃ βοήθεια ἀπὸ τὸν Σουλτάνον μὲ τὰς τροφάς, τὰς ὁποίας ἀκόμη εἶχαν εἰς τὰ σπίτιά τους καὶ δὲν ἔδιδον εἰς κανένα ἀπὸ τοὺς ἄλλους (α).

Αὐτοὶ δὲν ἠθέλησαν νὰ γυρίσουν πίσω, ἀλλὰ καὶ οἱ μέσα Τοῦρκοι δὲν τοὺς ἐδέχοντο καὶ οὕτως ἀναγκάσθησαν νὰ ριζώσουν κοντὰ εἰς τὸ φρούριον καὶ νὰ μείνουν ἐκεῖ ὀλοκλήρους ἡμέρας. Οἱ δὲ ἀρχηγοὶ ὅλοι ἐκ συμφώνου ἔδωσαν διαταγὰς εἰς τοὺς στρατιώτας νὰ μὴ τοὺς πλησιάζῃ κανεὶς χωρὶς τὴν ἄδειάν τους (β).

(α) Εἰς τὴν Τριπολιτσάν, ἀφοῦ τὴν ἐκυριεύσαμεν, εὗρήκαμεν τροφάς, διὰ τῶν ὁποίων ἠμποροῦσαν νὰ περάσουν ἀκόμη καὶ δύο καὶ τρεῖς μῆρας, τόσα λαμπρὰ ἄλογα καὶ μουλάρια, τὰ ὁποῖα μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς ἐπῆραμεν.

(β) Ἀντὶ δὲ τούτῳ ὁ Σ. Τρικούπης (Ιστ. Β'. 96) λέγει ὅτι ἐδέχθημεν τοὺς πρώτους, τοὺς δὲ δευτέρους καὶ διότι δὲν εἶχαμεν σχεδὸν ψωμὶ ἕνεκα τοῦ συρρέουστος ἀπὸ

Τὰ πράγματα εἶχαν ἀνακατωθῇ ἐντὸς τῆς Τριπολι-
τσᾶς καὶ κανεῖς ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας δὲν ἤμποροῦσε
νὰ προῖδῃ τί ἤθελε γεῖναι τὸ πρᾶγμα. Τὴν 22 Σε-
πτεμβρίου ἡμέραν πέμπτην τῆς ἐβδομάδος οἱ ἐντόπιοι
διετάχθησαν ἀπὸ τὸν Κεχαγιάμπη νὰ συναθροισθοῦν
τὴν παρασκευὴν τὸ πρωὶ εἰς τὰς 23 Σεπτεμβρίου ὅλοι
μικροὶ καὶ μεγάλοι εἰς τὸ Σεράγι διὰ νὰ κάμουν συ-
νέλευσιν· ἔστειλαν δὲ καὶ διὰ τοὺς Μπέηδες Ἀλβανοὺς
νὰ πᾶν καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν συνέλευσιν διὰ νὰ σκεφθοῦν
τί νὰ κάμουν διὰ τὴν σωτηρίαν τους. Ἀκόμη τὰ χαρέ-
μια τοῦ Χουρσίτ Ηασιᾶ ἔστειλαν εἰς τοὺς Ἀλβανοὺς

γύρω πλῆθος καὶ διότι ἠθέλωμεν νὰ στεροχωρήσωμεν πε-
ρισσότερον τοὺς μέσα τοὺς ἐτουφεκίσαιμεν ἐξερχομένους, καὶ
ὅτι καὶ οἱ Τοῦρκοι αὐτοὶ ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὸ τεῖχος τοὺς ἐ-
τουφεκίζον. Ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι ψεύδη· τροφὰς ὅσοι ἦλθαν
περιπλέον διὰ τὰ λάφυρα ἔφεραν ὁ καθένας διὰ τὸν ἑαυτὸν
του μαζί του, καὶ αὐτοὶ δὲν ὑπάγονται εἰς τὸν στρατόν· τὸ
δὲ στρατόπεδον εἶχε πλῆθος τροφῶν κατὰ τὴν τάξιν του.
Διότι ἡ Ἐφορία εἶχε φροντίσει, περὶ τούτου· καὶ ἀπὸ 7 φούρ-
ρους τὰς τελευταίας ἡμέρας ἤρχοντο εἰς τὸ στρατόπεδον τῆς
Καρύταιρας κατὰ τὴν ἀκόλουθον διαταγὴν τῆς Ἐφορίας
ὑπὲρ τὰς 7,000 ταῖρια.

Ἴδον ἡ διαταγή.

Ἀδελφοὶ πρόχρητοι καὶ ἐπιστάται τῶν φούρνων Πιάρας,

Ἀλωρίσταιρας, Βυτίρας, Μαγονιάνων κτλ.

Μὲ τὸ νὰ ἀρχίσαν οἱ Τοῦρκοι γυναικόπαιδα καὶ ἐβγαί-
ρουν, μάλιστα σήμερον θὰ ἐβγουν καὶ οἱ Ἀρβαῖται ὅλοι, (καὶ
τοῦτο λέγει διὰ τὰ τοὺς βιάση) στοχασθῆτε πόσον ψωμὶ χρει-
άζεται διὰ τοῦτο τώρα εἰς τὸ ὕστερον νὰ δείξετε γαῖρέτι νὰ γέ-
ρῃ ὁ κάθε φούρρος ἀπὸ χίλια ταῖρια τὴν κάθε ἡμέραν καὶ πε-

Μπέηδες νὰ μὲ πάρουν μαζί τους εἰς τὸ Σεράγι διὰ νὰ μὲ ἰδοῦν καὶ δι' ἐμοῦ νὰ στείλουν τὰς παρακλήσεις των εἰς τὸν Κολοκοτρώνην. Ἦθελαν νὰ τοῦ ζητήσουν δύο διαβατήρια διὰ δύο χριστιανούς ὑπηρέτας τοῦ χαρεμίου, τοὺς ὁποίους ἤθελε νὰ πάρῃ μαζί της ἡ Πασσίνα καὶ ἐδίδεν ὅσα χρήματα ἤθελε τῆς ζητήσουν· διότι τὰ χαρέμια εἶχαν τὴν ἰδέαν ὅτι θὰ ἐπιμείνουν οἱ Ἀλβανοὶ νὰ τοὺς πάρουν καὶ νὰ τοὺς ὑπάγουν τοῦ Πασιᾶ· ἀλλ' εἶχαν ἀκόμη μάθει ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης θὰ ἐξετάσῃ

ρισσότερα γιὰ τέσσαρες πέντε ἡμέραι· προσέχετε ὅμως μὴν δείξετε ἀμέλειαν εἰς τοῦτο καὶ δὲν ἔλθουν τὰ ταῦτα ὡς ἄνωθεν ὅτι στοχασθῆτε τὸ κακόν.

τῇ 20 7693ν "Αγιος Βλάσης

Οἱ ἀδελφοί

Καρέλλος Δελιγιάννης

Σπήλιος Κουλιᾶς

Δημητράκης Παπαγιαννόπουλος

Γεώργιος Δημητρακέπουλος.

Τοὺς Τούρκους οἱ ὁποῖοι ἐβγαῖναι οὔτε οἱ Ἀλβανοὶ ὡς λέγει παραπάνω τοὺς ἐγρύμνωσαν, οὔτε ἡμεῖς, ὡς εἶπαμεν, τοὺς ἐτουφεκίζαμεν, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον οἱ Τούρκοι, οἱ ὁποῖοι ἤθελαν νὰ τοὺς ξεφορτωθοῦν, ἀλλ' ὡς θὰ ἦσαν τὰ μεγαλείτερα θηρία τοῦ κόσμου. Ὁ δὲ Π. Πατρῶν σελ. 74 λέγει ὅτι ἐβγαῖναι καὶ παρεδίδοντο πρὸ τῆς ἀλώσεως, ἀλλὰ δὲν λέγει ὅτι δὲν τοὺς ἐδεχόμεθα; Ὁ Τρικούνης λέγει ἄκμα ὅτι τοὺς ἐβάλαμεν ὀπίσω μας, κατὰ τὴν ὁδὸν Καλαβρύτων καὶ τοὺς ἀφήσαμεν νὰ τρέφονται ὅπως ἡμποροῦσαν· ἀλλ' εἶναι δυνατόν τοὺς ἐχθροὺς του κενένας νὰ τοὺς ἔχῃ πίσω ἀπὸ ταῖς πλάταις του; καὶ ἐκτὸς τούτου ἀπὸ ποῦ ἤθελαν τρέφονται; Ἀπὸ πίσω μας ἦσαν θοῦνδ καὶ πέτραις.

τοὺς Ἀλβανούς ὅπου θὰ ἔδωγουν, καὶ ἂν εὕρῃ Χριστιανούς θὰ τοὺς κρατήσῃ· δι' αὐτὸ ἐζήτησαν τὰ διαβατήρια.

Ἀφοῦ λοιπὸν οἱ Ἀλβανοὶ Μπέηδες ἀπεφάσισαν νὰ ὑπάγουν εἰς τὸ Σεράγι νὰ ἰδοῦν τί τοὺς θέλουν οἱ ἐντόπιοι, διότι εἶχαν κόψει τὴν συχνὴν ἀντάμωσίν των, ἐπειδὴ εἶχαν παράπονον ἐναντίον των οἱ ἐντόπιοι, ὅτι τάχα δὲν ἔκαμαν ὅσων Τοῦρκοι νὰ ὑποφέρουν μαζὶ τὸν κίνδυνον, ἀλλ' ἐτυμφώνησαν νὰ φύγουν μόνοι τους, ἐκίνησαν καὶ ἐπῆραν στρατιώτας μαζὶ των ὑπὲρ τοὺς πεντακοσίους. Εἶπαν καὶ τῶν ἄλλων μπουλουξίδων, ὅπου θὰ μείνουν πίσω νὰ ἔχουν τὸν νοῦν των μὴ τοὺς χάμουν οἱ ἐντόπιοι τίποτε ἀπιστίαν, τοὺς κλείσκειν δηλ. ταῖς πόρταις τοῦ Σεραγίου καὶ τοὺς σκοτώσουν, νὰ τοὺς πᾶν βοήθειαν ἂν ἀκούσουν τουφέκια.

Ὁ Ἀλβανὸς Ἐλμάς Μπέης κατὰ παραγγελίαν τῆς Πασσίνας μὲ ἐπῆρε μαζὶ του, καὶ ἐπηγαίναμεν εἰς τὸ Σεράγι, ἀλλ' ἅμα ἐκοντοφθάσαμεν εἰς τὴν βορεινὴν πλευρὰν ἀκούσαμεν τουφέκια κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν· ἦτον τότε ἡ ὥρα ἐννάτῃ τῆς ἡμέρας· τὸ δὲ Σεράγι εἶχε μεγάλην ἔκτασιν καὶ ἔξαφνα καθὼς ἐπηγαίναμεν ἐπαρουσιάσθησαν ἐμπρὸς μας Ἑλληнес καὶ μᾶς ἐτουφέκισαν καὶ ἐσκότωσαν κάμποσους Ἀλβανούς· τοὺς ἐφώναξα εὐθὺς νὰ στρέψουν τὴν ἄλλην πλευρὰν ὅτι εἶναι οἱ φίλοι μας οἱ Ἀλβανοὶ καὶ νὰ μὴ μᾶς τουφεκοῦν, καὶ οὕτως ἔκαμαν.

Τότε βλέπομεν ἔμπροστά μας τὸν Α. Πλαπούταν, ὅπου τὸν ἔφερνε μπράτσο ὁ Βελὴ Κογιάτσος, καὶ ἄλλους ἀκόμῃ Μπέηδες Ἀλβανούς· ἐκεῖ εὐρέθησαν ἀκόμῃ ὁ Κωνσταντῆς Παππαζαφειρόπουλος, ὁ Ἀναγνώστης

Ζαφειρόπουλος καὶ ὁ Ἀναστάσιος Λογιώτατος. Καὶ ἀντὶ πλέον νὰ πᾶμε εἰς τὸ Σεράγι, ἐστρήψαμεν τότε κατὰ τὴν Πόρταν τῶν Καλαβρύτων, ὅπου κῦραμεν ἐκεῖ ἔξω τῆς Πόρτας καὶ τὸν Κολοκοτρώνην (α). Ὁ Ἀναγνώστης Δελιγιάννης ἦτον ὀλίγον ξέμακρα τῆς πόρτας, ἀνατολικά τῆς Ἀγίας Βαρβάρας, μὲ στρατιώτας συμπατριώτας του καὶ ἐσκόπωναν Ἀλβανούς καὶ τοὺς ἐλαφουργοῦσαν· καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐφοβήθησαν οἱ Ἀλβανοὶ καὶ ἐπεριχύκλωσαν πρὸς ἀσφάλειάν τους τὸν Κολοκοτρώνην, ὁ ὁποῖος ἐστέκετο ἐκεῖ καβάλα σχεδὸν μοναχός. Εἶχαν δὲ ὑποπτεύσει ἐπιβουλὴν τῶν Ἑλλήνων κατ' αὐτῶν. Τοῦτο ἐτάραξε πολὺ τὸν Κολοκοτρώνην, διότι εὗρέθη εἰς μεγάλον κίνδυνον. Δὲν ἠμπόρει νὰ ἐννοήσῃ ἂν ἐπίτηδες ἔκαμνε τοῦτο ὁ Δελιγιάννης διὰ νὰ χαλάσῃ τὴν συνθήκην μεταξὺ Κολοκοτρώνη καὶ Ἀλβανῶν διὰ νὰ χαθῇ ὁ Κολοκοτρώνης. Τότε λέγει εἰς τὸν Πλαπούταν νὰ πάρῃ τοὺς Μπέηδες καὶ νὰ τραβήξῃ κατὰ τὴν Ἀγίαν Βαρβάραν. Ἐκεῖ διέταξε νὰ πᾶν νὰ συναχθοῦν ὅλοι οἱ Ἀλβανοὶ κατὰ τὸ μέρος ὅπου ἐστέκετο ὁ Δελιγιάννης· διότι καθὼς εἶδεν ὅτι οἱ

(α) Ὁ Σ. Τρικούπης (Ιστ. Β'. 99) λέγει ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ ἀπὸ τὸν φόβον τους, ἅμα ἐκοριεύθη ἡ πόλις, συνῆλθον ὅλοι εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Σαραγιοῦ ὡς ὑπὸ συνθήκην· ἀλλ' ἦτορ καιρὸς τότε νὰ μένωσι πλέον μέσα; Καὶ ἀπὸ ποίους ἐζήτουν εἰς τὸ Σεράγι νὰ ἐκπληρωθῇ ἡ συνθήκη. Τὸν Δ. Πλαπούταν ὅτε τὸν ἐπίασαν καὶ τὸν ἐπῆραν μαζί τους καὶ δὲν ἦτορ ἀπὸ πρωτότερα ὅμηρος, οἱ δὲ ὅμηροι ἐδόθησαν καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη κατὰ τὰς 11 ὥρας Π. Μ. τῆς 23, ὅταν ἐβγήκαν οἱ Ἀλβανοὶ ἔξω.

Ἄλβανοι ἐπῆγαν εἰς ἐκείνην τὴν θέσιν εὐθὺς ἀπεμα-
χρύνθη καὶ αὐτὸς ἐκείθεν.

Ἐν ᾧ ἐστέκετο εἰς τὴν μέσσην τῶν Ἀλβανῶν ὁ Κο-
λοκοτρῶνης πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοῦ ἐζήτουν τοὺς λου-
φέδες των, ἄλλοι ταῖς πιστόλαις των καὶ ἄλλοι τὰ ἄρ-
ματά τους, τὰ ὅποια τοὺς εἶχαν ἀρπάξει οἱ Ἕλληνες,
ὅταν τοὺς ἐξεμοναχίαζαν. Κοντὰ εἰς τὸν Κολοκοτρῶ-
νην ἐπῆγε καὶ ἐστάθη ὁ Ἐλμᾶς Μπέης καὶ ἐκρατοῦσε
μόνος του τὸ ἄλογόν του καὶ δὲν ἤθελε νὰ τὸ καβαλί-
κη, διότι ὑπώπτευε· τότε ἓνας Ἀλβανὸς ἐστενοχώρει
πολὺ τὸν Κολοκοτρῶνην νὰ τοῦ δώσῃ τὴν πιστόλα του,
τὴν ὁποίαν τοῦ εἶχαν πάρει οἱ Ἕλληνες. Ὁ δὲ ἀρχηγὸς
τοῦ εἶπε θέλεις νὰ σοῦ δώσω τὴν ἐδικήν μου· καὶ ἔβγα-
λε μίαν πιστόλα ἀπὸ τὸ κουμπουρλοῦκι τοῦ ἀλόγου του.
Ἀπῶσε λοιπὸν εὐθὺς ὁ Ἀλβανὸς νὰ τὴν πάρῃ χωρὶς
νὰ ἐννοήσῃ τὰ λόγια τοῦ ἀρχηγοῦ, ἀλλ' ὁ φρόνιμος
Ἐλμᾶς Μπέης θυμωθεὶς ἔσυρεν εὐθὺς τὸ σπαθί του καὶ
τοῦ ἐκτύπησε τὸ χέρι.

Τραβηχθῆτε ἔπειτα τοὺς εἶπεν ὁ Μπέης καιρὸς διὰ
πιστόλια εἶναι τώρα, δὲν βλέπετε ὅπου κοντεύετε νὰ
χάσετε τὰ κεφάλιά σας; Ἀφοῦ τοὺς ὠμίλησεν, ἐτρά-
βήχθησαν πέρα καὶ ἀνάσανεν ὁ ἀρχηγὸς ἀπὸ τὴν βετὴν
τους καὶ ἀπὸ τὰ γυρέματά τους.

Ἐκατάφερεν ἔπειτα ὁ ἀρχηγὸς τὸν Μπέην νὰ καβα-
λικεύσῃ, ἐφιληθήκαμεν μαζί· καὶ τὸν ὠδήγησα νὰ τρα-
βήξῃ εἰς τὴν Ἀγίαν Βαρβάραν, καὶ ἐκεῖ τοῦ εἶπα νὰ
ὑπάγῃ ὅπου ἦταν καὶ οἱ ἄλλοι Μπέηδες καὶ ὅπου ἐμα-
ζώνοντο οἱ στρατιῶταί του. Ἀλλ' ἀκόμα ἦτον ὁ ἀρ-
χηγὸς τριγυρισμένος ἀπὸ Ἀλβανούς· ἐπειδὴ δὲ τὸν ἐβίλε-
πα ὅτι ἐστενοχωρεῖτο πολὺ ἔβαλα ταῖς φωναῖς ὅτι οἱ

Μπέηδες ζητοῦν τὸν Κολοκοτρώνην, τοὺς εἶπα νὰ ἀνοίξουν νὰ περάσῃ, καὶ ὁ ἀρχηγὸς ἤρε καὶρὸν ἐβάρεσε τὸ ἄλογόν του καὶ ἀντὶ νὰ ὑπάγῃ εἰς τοὺς Μπέηδες ἐπῆγεν εἰς τὴν καλύβαν του, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐφρόντισε νὰ τοὺς στείλῃ τὰ πράγματά τους, τὰ ὁποῖα ὡς εἶπαμεν κατὰ τὴν συνθήκην τοῦ εἶχαν ἀφήσει, καὶ τοὺς ἔδωσε τὰ ρεχέμια (ὀμήρους) τοὺς συγγενεῖς του τὸν Χρηστάκην Κολοκοτρώνην καὶ Βασίλειον Δημητρακόπουλον· ὁ δὲ Πλαπούτας, μὲ τὸν Δημητρακόπουλον, τὸν Γκίκαν Θεωδώρου Γκίκα, Πέτρον Μαρχέζην ἐπῆγαν εἰς συνοδείαν τῶν Ἀλβανῶν καὶ αὐτοὶ εἶχαν καὶ τὰ ρεχέμιά των. Ἀλλ' ὁ Κ. Δελιγιάννης δὲν ἔστειλε τὸν ἀδελφόν του, καὶ ἀπὸ τώρα ἐπιάσθη ἡ ἔχθρα μεταξὺ αὐτῶν καὶ Πλαπούτα.

Εἰς τὸν δρόμον κατὰ τὰ Σουδεὰ ἀπάντησαν Καλαβρυτινοὺς στρατιώτας, οἱ ὁποῖοι ἦλθαν νὰ σκοτώσουν τοὺς Ἀλβανούς, καὶ καθὼς ἐπροχώρουν εὗρηκαν κατὰ τὴν Βοστίτσαν καὶ τὸν ἴδιον Ἀνδρέαν Λόντον, ὁ ὁποῖος ἦλθε καὶ αὐτὸς νὰ χαλάσῃ τὴν συνθήκην. Τότε ὁ Πλαπούτας ἐβιάσθη νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους μαζί του καὶ τοῦ εἶπεν ὅταν ἐσεῖς θέλετε νὰ χαλάσετε τὴν συνθήκην τὴν ὁποῖαν ἐν ὀνόματι τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ προσώπου μας ἐκάμαμεν, ἐωνόμεθα λοιπὸν μὲ τοὺς Ἀλβανούς καὶ ἐμεῖς καὶ σὰς γενόμεθα μισαφιρέοι εἰς τὴν ἐπαρχίαν σας καὶ τότε μᾶς βλέπετε τί εἴμεθα.

Μετὰ τοῦτο, ἐπεὶ δὲν εἶχαν καμμίαν ὑποψίαν οἱ Ἀλβανοί, ἀνεκατόλησαν μὲ τοὺς Ἕλληνας καὶ ἔγειναν ἕνα ἕως ὅτου ἐμβαρκαρίσθησαν εἰς Βοστίτσαν, καὶ μάλιστα οἱ Μπέηδες ἔμειναν οἱ ὅλῳ τελευταῖοι.

Ἀφοῦ ἔφυγαν οἱ ἔξω Ἀλβανοὶ ἐνόμισεν ὁ ἀρχηγὸς

ὅτι δὲν ὑπάρχουν μέσα ἄλλοι καὶ διέταξε νὰ κλείσω-
μεν τὴν πόρταν τῶν Καλαβρύτων διὰ νὰ μὴν ἐβγαί-
νουν οἱ ἐντόπιοι Τούρκοι, τὸ ἴδιον ἔπειτα ἔκαμαν καὶ
διὰ ταῖς ἄλλαις πόρταις οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ τῶν ἐπαρ-
χιῶν. Ἀφῆσα καὶ ἐγὼ τὸν ἀρχηγὸν καὶ ἐδόθηκα εἰς
τὰ λάφυρα, ἐτράβηξα νὰ ὑπάγω κατὰ τοῦ Τσεκούρα,
περιφήμου Τούρκου διὰ τὰς ὠμότητάς του, ἀλλ' εἶδα
ὅτι οἱ Ὑδραῖοι τὸν εἶχαν ξεπουπουλιάσει καὶ εἶχαν
σκοτώσει ὅλους τοὺς ἐδικοὺς του· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος
εἶχε βάλει φωτιά νὰ καῇ μέσα εἰς τὸ σπίτι του, καὶ
ὅτι εἶχε σκοτώσει, καθὼς μὲ εἶπαν οἱ Ὑδραῖοι, τὴν γυ-
ναϊκά του, τὴν μάνα του καὶ τὴν θυγατέρα του, νέαν
ὠραίαν ὡς εἴκοσι χρόνων.

Πρὶν φθάσω εἰς τοῦ Τσεκούρα εἰς ἓνα στενὸ δρόμο
εὗρηκα ἔμπροστά μου τοὺς Ὑδραῖους, οἱ ὅποιοι εἶχαν
ἔμπλέξει ἐκεῖ ὑπὲρ τοὺς διακοσίους Ἀλβανοὺς καὶ ἄλ-
λους Τούρκους· αὐτοὶ ἤρχοντο νὰ ἔβγουν εἰς τὴν πόρ-
ταν τῶν Καλαβρύτων, τοὺς ἐπῆραν τὰ ἄρματα καὶ τοὺς
ἐπελέκησαν ὅλους μὲ τοὺς σαλτιρμάδες. Ἀκόμα καὶ
τώρα ἔρχεται εἰς τὸν νεῦν μου τὸ λιάνισμα καὶ τὸ τρίξιμον
τῶν κοκκάλων καὶ ἀνατριχιάζω. Τοὺς ἐπαρακάλεσα νὰ
παύσουν τὴν σφαγὴν ἀλλὰ δὲν ἐκατέρωθωσα τίποτε, ἀλλὰ
μάλιστα ἐφοβήθηκα μὴ μοῦ δώσουν καὶ ἐμένα καμμία·
τόση ἦτον ἡ μέθη των διὰ νὰ σκοτώνουν Τούρκους !
Ἐκεῖθεν ἐτράβηξα διὰ τὸ σπίτι τοῦ Σεχνετζίπη, ἐπισή-
μου Τούρκου ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐντοπίους, καὶ ἀφοῦ
ἐπολεμήσαμεν ὀλίγον, διότι δὲν μᾶς ἐδέχετο καὶ ἐσκο-
τώσαμεν δύο τρεῖς, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι ἀπὸ μέσα ἐσκοτώ-
ναν πολλοὺς Ἕλληνας, ἐπειδὴ οἱ δρόμοι ἦταν πῆχτρα
καὶ βόλι δὲν ἔπεφτε κάτω ἄδειο, ὡς ἐκ τούτου συμπε-

ραίνω ὅτι ἐχάθησαν ἐκεῖ πολλοὶ Ἕλληνες, ἐμβήκαμεν τέλος πάντων μέσα καὶ ἔμεινα ἐκεῖ. Ἐπειτα ἀπὸ ὀλίγον ἤλθεν ὁ Νικολάκης Δελιγιάννης καὶ τοῦ ἀνοίξαμεν τὴν πόρταν τὴν μεγάλην τοῦ σπιτιοῦ καὶ ἐμβήκε μέσα. Ὑστερα ἀπὸ τρεῖς ἡμέρας ἀντάμωσα τὸν ἀρχηγὸν καὶ οὔτε ἐγὼ ἐγνώρισα ἐν τῷ μεταξὺ ποῦ εὐρισκόμενον, οὔτε ἐκεῖνος τί ἔγεινε, διότι ὁ καθένας ἦτον ἐλεύθερος νὰ κάμῃ ὅτι ἤθελε,

Τώρα θέλω διηγηθῇ τὸν τρόπον, πῶς οἱ Ἕλληνες ἐμβήκαν ἑξαφνα εἰς τὴν Τριπολιτσάν χωρὶς νὰ ἦναι προμελετημένον καὶ μήτε νὰ τὸ γνωρίζουν οἱ μεγάλοι καπεταναῖοι. Οἱ Τοῦρκοι εἶπαμεν εἶχαν προσκληθῇ ἀπὸ τὴν πέμπτην (22 Σεπτεμβρίου) διὰ τὴν γενικὴν συνέλευσιν. Ἄφησαν λοιπὸν κατὰ τὴν ὥραν τῆς συνελεύσεως καὶ ταῖς τάπιας τοῦ φρουρίου ἀφύλακταις καὶ τὰ σπίτια τοὺς ἀκόμη, καὶ ἐπροσηλώθησαν εἰς τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς. Ἡ Τριπολιτσα ἦτον καθὼς εἶπαμεν τειχογυρισμένη καὶ εἶχε τάπιας μὲ κανόνια· εἰς τοῦ Ναυπλίου τὴν Πόρταν ἦτον μία μεγάλη Τάπια καὶ ἐμπροσθεν αὐτῆς τῆς Τάπιας εἶναι ἐκκλησία Ἀγία Σωτήρα ὀνομαζομένη, καὶ ὡς εἴκοσι χαλασμένα σπίτια, ὀνομαζόμενα Ἀρσενέκα. Εἰς αὐτὰ τὰ χαλάσματα ἐπήγαιναν οἱ Ἕλληνες συχνὰ καὶ ἐμπορεύοντο μὲ τοὺς Τούρκους, οἱ ὅποιοι ἐκατοικοῦσαν ἐπάνω εἰς τὴν Τάπιαν, τοὺς εἶδαν ψωμὶ καλόν, σῦκα, κρέας καὶ ἔπερναν ἄρματα καὶ ἄλλα πράγματα πολύτιμα. Οἱ ἀρχηγοὶ ἐγνώριζαν τοῦτο, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς στρατιώτας ἦταν χωρὶς ἄρματα ἐκαμώνοντο ὅτι δὲν τοὺς ἐβλεπαν (α). Οἱ τοπτσίδες (πυροβολισταὶ) τῆς

(α) Ὁ Σ. Τρικούπης ἀδιακώπως ἔχει εἰς τὸ στόμα του

τόπιας αὐτῆς Τοῦρκοι ἦταν Ἀλβανοὶ καὶ Ἀνατολίται ἀδιαβόλευτοι, συχνὰ ἀνταμώνοντο μὲ τὸν Ἐμμανουὴλ Δούνια Τσάκωνα, καὶ μὲ τοὺς Σπετσιώτας Αὐραντίνην καὶ Γκίκαν Ρουμάνην συντεχνήτας των, ἐπειδὴ ἐγνώριζαν καλὰ νὰ ρίπτουν τὰ κανόνια· αὐτοὶ οἱ τρεῖς ἐγνώριζαν τὴν γλῶσσάν των καὶ ἐμπιστεύοντο ἀναμεταξύ των· ἐπήγαιναν συχνὰ ἐκεῖ καὶ τοὺς ἀνέβαζαν εἰς τὴν τάπιαν, ἐκρέμαγαν δηλαδὴ ἓνα σχοινὶ δεμένον ἀπὸ ἓνα κανόνι καὶ ἀπὸ αὐτὸ ἐπιάνοντο καὶ ἀνεβαινοκατέβαιναν εἰς τὴν Τάπιαν.

Τὴν ἡμέραν δὲ τῆς συνελεύσεως, ὅτε ἔλειπαν οἱ ἄξιωματικοὶ ἀνέβηκαν καὶ ἄλλοι Ἕλληνες εἰς τὴν Τάπιαν μὲ σχοινία, τὰ ὅποια εἶχαν φέρει μαζί τους μιμούμενοι τὸν Αὐραντίνην, ὅπου ἀνέβαινε μὲ τὸ σχοινὶ καὶ τὰ ἔδεσαν ἀπὸ ἄλλα κανόνια. Ἦλθαν καὶ ἄλλοι πολλοὶ εἰς τὰ χαλάσματα τὰ ὅποια ἦταν ἀπέξω. Αὐτοὶ τότε συνενόηθησαν μὲ τοὺς μέσα, καὶ ἐπειδὴ ἡ Πόρτα τοῦ Ναυπλίου ἦτον κοντὰ τὴν ἀνοιξαν καὶ ἐμβῆκαν μέσα ἄλλοι Ἕλληνες Τσάκωνες καὶ ὅσοι ἦταν ἐκεῖ ἀπ-

τὴν Λέξιν αἰσχροῶς καὶ παριστᾷ τὸ στρατόπεδον τὸ τριγύρω τῆς Τριπολιτσᾶς εἰς μεγίστην ἀταξίαν, ὥστε ἐλαθρεμπόρουν τινὲς αἰσχροκερδεῖς τοῖς πολιορκουμένοις. Ἀλλ' αἰσχροκέρδεια εἶναι νὰ δώσῃ τις μίαν τσαπέλαν σῦκα καὶ νὰ πάρῃ ἀπὸ τὸν ἐχθρὸν του μίαν πιστόλαν ὅταν πολεμᾷ μὲ τὴν βουκέντραν τοῦ βοδιοῦ του ; ψεῦδος δὲ εἶναι ἀκόμη ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης ἐλάμβανε μέρος εἰς τοὺς ἀκροβολισμοὺς καθὼς καὶ οἱ μεγάλοι καπετanaῖοι· αὐτὸς διέταττε πάντοτε ἀπὸ τὸ ταμποῦρι του, διότι ἦτον πλησίον καὶ τοὺς ἔβλεπε, τὴν δὲ ρύχτα ἦταν βάρδιαις παρτοῦ καὶ οὔτε τουφέκι τότε ἐπιπτε, οὔτε κανένας ἐσεῖστο ἀπὸ τὰς θέσεις των.

ἔξω Ἀγιοπετρίται. Καθὼς δὲ τοὺς εἶδαν καὶ οἱ ἄλλοι Ἀγιοπετρίται ἀπὸ τὸ ταμποῦρὶ τοὺς ὅτι οἱ ἐδικοί τοὺς ἐμβῆκαν μέσα ἄρπαξαν καὶ αὐτοὶ τὰς σημαίας καὶ ἐπῆγαν ἔξω ἀπὸ τὸ φρούριον καὶ ἐμβῆκαν με τοὺς ἀρχηγούς των ἀπὸ τοῦ Σεραγιοῦ τὴν Πόρταν, τὴν ὁποίαν εἶχαν ἀνοίξει οἱ σύντροφοὶ τοὺς· ὁ δὲ Αὐδραντίνης ἀπὸ τὴν Τάπιαν, ἀφοῦ τὴν ἐπῆραν, ἐγύρισε τὰ κανόνια καὶ ἐθάρει τὸ Σεράγι(α).

(α) Πρὸς διασκέδασιν τῶν ἀναγνώστων μου θέτω περικοπὴν ἐκ τῆς Ἱστορίας τοῦ κυρίου Τρικούπη (Ἱστ. Β'. 98—99.) «Ἐρτοσοῦτω ἡ ἔξοδος τῶν Ἀλβανῶν ἐβαλεν εἰς κίνησιν ὅλους τοὺς ἐντὸς τῆς Τριπολιτσᾶς ἀπὸ Πρωῆας. Τινὲς τῶν Ἑλλήνων ἐπαρτήθησαν ὅτι τὸ πρὸς τὴν πόλιν τοῦ Ναυπλίου καρονοστάσιον ἔμεινεν ἐξ αὐτῆς τῆς αἰτίας ἀφρούρητον, καὶ τρεῖς ὥρας πρὸ τῆς μεσημβρίας, ἄνεν οὐδεμιᾶς προμελέτης ἢ προετοιμασίας ἢ εἰδήσεως τῶν ἀρχηγῶν ἀνέβησαν ἀλλεπαλλήλως ἕως περὶ ἡντὰ ἐπὶ τῶν ὤμων ὁ εἷς τοῦ ἄλλου ἐν τάχει ἐν οἷς καὶ ὁ Κεφάλας, ἐπήδησαν ἔσωθεν τοῦ τείχους, ἄνοιξαν τὴν ἀφρούρητον καὶ ἀτελείστον ἐκείνην πύλιν εἰσήγαγον τοὺς προκαθημένους συναγωνιστάς των καὶ ἔστησαν τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν.» Πρῶτον ἐπειδὴ ἡ ἔξοδος τῶν Ἀλβανῶν δὲν ἦτορ προμελετημένη, διὰ τὸν λόγον τὸν ὁποῖον εἶπεν, ἄφησαν ἀφυλάκτους τοὺς περισσότερους προμαχώνας. Ἀλλὰ δὲν εἶται ἐντροπὴ γὰρ μὴ γινώριζῃ ὁ Ἱστορικὸς μας πῶς ἔγειρεν ἡ ἔξοδος τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ ἀπὸ ποίους; Ὁ Κεφάλας ἔπειτα ἐμῆκεν ὡς λέγομεν ἀπὸ τὴν πόρταν τοῦ Μιστρά. Ἐδῶ παρουσιάζει τοὺς στρατιώτας καὶ αὐτοὺς τοὺς στρατηγούς ὡς τὸν Κεφάλαν παίζοντας τὰ καθάλια καὶ ἀνεβαίνοντας εἰς τὸ φρούριον, τὸ ὁποῖον εἶναι ψευδές. Ἀλλὰ καὶ ἀληθινὸν ἂν ὑποτεθῇ μικρὰ σκέψις δύναται γὰρ μᾶς πείσῃ ὅτι ὁ Ἱστορικὸς μας κοιμώμενος ἔγραψε

Συγχρόνως ἀφοῦ ἀπὸ τὸ ταμποῦρί του τοὺς εἶδεν ὁ Κεφάλας καὶ ὁ Παππατζώνης ἔτρεξαν καὶ αὐτοὶ καὶ ἐμβῆκαν ἀπὸ τοῦ Μιστρά τὴν πόρτα. Ἀμέσως καὶ ὁ Δημήτριος Δελιγιάννης ἀπὸ τοῦ Ματζαγρᾶ ὅπου ἦτον ἐμβῆκε καὶ αὐτὸς ἀπὸ τοῦ Σεραγιοῦ τὴν Πόρταν. Πανταχόθεν ἀνοίξεν ὁ πόλεμος, ὅσοι ἐμβαίναν ἀνοίγαν ταῖς Πόρταις· ἀλλ' οἱ περισσότεροι ἐμβαίναν ἀπὸ τὰ τεῖχη, ὅπου δὲν ἔβλεπαν ἀντίστασιν.

Οἱ Τοῦρκοι εἰδοποιήθησαν, ἐν ᾧ ἦτον ἀκόμῃ εἰς τὴν συνέλευσιν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐμβῆκαν, ἔτρεξεν ὁ καθένας εἰς τὸ σπίτι του διὰ νὰ σώσῃ τὴν φαμίλια του καὶ τὰ πράγματά του καὶ καμμίαν προσοχὴν δὲν ἔδωσαν διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὸ ἐμβασμα τῶν στρατιωτῶν. Οἱ Ἕλληνες ἔπειτα ἐπροχώρησαν, ἐπῆραν ὅλαις ταῖς Τάπiais καὶ τὰ δυνατὰ σπίτια, καὶ μερικοὶ μόνον Τοῦρκοι ἐπρόφθασαν καὶ ἐκλείσθησαν εἰς τινὰ σπίτια δυνατὰ καὶ εἰς τὴν μεγάλην Τάπιαν.

Ἡ σφαγὴ ἀρχισε εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς πόλεως, τὸ τουφέκι ἐδόυλευε πανταχοῦ καὶ ἀνηλεῶς κατὰ τρεῖς ὁλοκλήρους ἡμέρας ἐσκοτώνοντο πάσης ἡλικίας ἄν-

διὰ νὰ παραδώσῃ μυθιστόρημα εἰς τὰς χεῖρας τῆς ἐπερχομένης γενεᾶς. Ἦτο δυνατόν ἐπὶ τῶν ὤμων ὁ εἷς τοῦ ἄλλου νὰ ἀναβῶσιν, ὅταν τὸ ἐλάχιστον ἐπὶ πῆχεις ὕψος εἶχε τὸ φρούριον; Ἐπειτα τί ἐννοεῖ ὁ ιστορικός μας ἡνοιξάν τὴν ἀφροῦρητον καὶ ἀτεῖχιστον ἐκείνην πύλιν; Τὰ αὐτὰ λέγει καὶ ὁ Π. Πατρῶν σελ. 74 περὶ Κεφάλαι· εἶναι κρῖμα μέγιστον νὰ ζητοῦν ὁ ἕνας ἀντιγραφεὺς τοῦ ἄλλου νὰ ἀφαιρέσουν ἀπὸ τοὺς Ἀγιοπετρίτας καὶ τοὺς Τσάκωνας τὸ λαμπρὸν αὐτὸ κατόρθωμα.

ὄρωποι ἄνδρες, γυναῖκες, παιδιὰ ἀνήλικα. Οἱ Ἕλληνες ἐδῶ ἐξεδικήθησαν δι' ὅσα τόσους χρόνους εἶχαμεν πάθει ἀπὸ τοὺς τυράννους μας. Πολλοὶ δὲ Τοῦρκοι ὅπου ἐκλείσθησαν εἰς τὰ σπιτία των, ἐπροτίμησαν καὶ ἐκάησαν μέσα εἰς αὐτὰ μὲ ταῖς φαμιλίαις των παρὰ νὰ παραδοθοῦν εἰς τοὺς δούλους των.

Πολλοὶ Καπεταναῖοι καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ἀπὸ φιλανθρωπίαν ἤθελαν νὰ σώσουν κανένα Τοῦρκον, ἀλλὰ ἄλλος Ἕλληνη, τοῦ ὁποίου ὁ Τοῦρκος τὴν γυναῖκα, τὸ παιδί ἢ καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον εἶχε κατὰ διαφόρους τρόπους ἀτιμάσει, τυραγνήσει καὶ ἀδικήσει, ἅμα ἐβλεπε τὸν ἐχθρόν του τοῦ ἀναπτεν ἀπὸ πίσω τὴν πιστόλαν ἢ τὸ τουφέκι του ὅσοι ἤθελαν νὰ σώσουν Τούρκους καὶ νὰ κάμουν καλὸν ἔτρεχαν κίνδυνον· διότι πολλάκις τὸ βόλι ἐπέρνα τὸν Τοῦρκον καὶ ἐφόνευε καὶ τὸν Ἕλληνα, ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ τοῦ σώσῃ τὴν ζωὴν· καὶ οὕτω τοὺς ἄφιναν εἰς τὴν διάκρισίν των. Δὲν ἦτον κανένας Τοῦρκος ὁ ὁποῖος νὰ μὴν εἶχε δύο καὶ τρεῖς ἐχθρούς· διότι ποτέ τους δὲν ἐσυλλογίσθησαν ὅτι θὰ σηκωθοῦν οἱ ῥαγιάδες των καὶ θὰ ζητήσουν τὴν ἐλευθερίαν τους· τὸ δὲ κακὸν ἔξαφνα τοὺς ἦλθεν εἰς τὸ κεφάλι τους(α).

(α) Ὁ Σ. Τρικούπης (Ιστ. Β. 404) λέγει ὅτι 40 Τοῦρκοι ἔροπ.λοι ἔφυγαν καὶ ἐπῆγαν εἰς Ναύπλιον· πῶς ἦτο δυνατὸν τοῦτο νὰ περάσῃ ἀρματωμένος Τοῦρκος, ὅταν μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν πόλιν ἦσαν 20,000 στρατιῶται Ἕλληνες καὶ ἄπειρος ἄλλος κόσμος· ἐπειδὴ ὅλοι οἱ Μανιάται εἶχαν ἔλθει διὰ νὰ τοὺς ξεπουπουλιάσουν. Ὅταν πολλοὶ δὲ ἀπὸ αὐτοὺς δὲν εὐρῆκαν νὰ πάρουν λάφυρα, ἀλλ' ἐφορτώθησαν ταῖς πόρταις τῶν σπιτιῶν, ἤθελαν ἀγῆσει ἀρματωμένους Τούρκους νὰ περάσουν ;

Δὲν τοὺς ἐσκότωναν λοιπὸν ἀπὸ ὠμότητα οἱ Ἕλλη-
νες τοὺς Τούρκους, καθὼς ἡ πολιτισμένη Εὐρώπη μᾶς
ἐκατηγόρησεν, οὔτε διὰ κανένα ἄλλον σκοπὸν, καθὼς
εἶδαμεν, ἀλλὰ ἀπὸ δικαίαν ἐκδίκησιν, τὴν ὁποίαν ἔτρε-
φαν ἐναντίον τους· ἐν ᾧ τοὺς καλοὺς Τούρκους, ὅσοι
πρότερον δὲν τοὺς ἐκακομεταχειρίζοντο, τοὺς ἐπῆραν
μαζὶ τους καὶ τοὺς ἐπεριποιήθησαν ὅσον καλλίτερα
ἤμποροῦσαν, τοὺς εἶχαν ὁμοτραπέζους των, τοὺς ἔσω-
σαν καὶ τοὺς ἔστειλαν ὅπου ᾔθελαν.

Ἄλβανοὶ δὲ ὑπὲρ τοὺς 300 ἐκλείσθησαν μέσα εἰς
τὰ κονάκια τοῦ Σεραγιοῦ καὶ κοντὰ τὸ δεῖλι ἐζήτησαν
τὸν Κολοκοτρώνην ὡς φίλον τους καὶ πιστὸν διὰ νὰ
παραδοθεῖν. Ἦλθεν ὁ Κολοκοτρώνης, ἀλλὰ διότι δὲν
τὸν ἐγνώριζαν, ἐπειδὴ καὶ δὲν ᾔτον κανένας μπουλούμ-
πασης Ἄλβανὸς μαζὶ τους ἀπὸ ἐκείνους ὅπου τὸν ἐγνώ-
ριζαν νὰ τοὺς βεβαιώσῃ, δὲν ἔδιδαν πίστιν. Ὁ Κολο-
κοτρώνης τοὺς ἔλεγε μὰ τὸν θεόν, μὰ τὰ τέσσα-
ρα κετάπια τοῦ θεοῦ, μὰ τὸν προφήτην Χασρέτ
Ἰσᾶ (Χριστὸν) ἐγὼ εἶμαι· ἀλλὰ αὐτοὶ πάλιν δὲν τὸν
ἐπίστευαν. Τότε τοὺς εἶπε καὶ αὐτός, ἐπειδὴ δὲν παρε-
δίδοντο, νὰ ᾔναι τὸ κρίμα εἰς τὸν λαιμόν τους
καὶ ὅτι ἐγὼ δὲν εἶμαι παραβάτης τῆς μπέσας.
Ἐφυγεν ἔπειτα ὁ ἀρχηγὸς καὶ οἱ στρατιῶται ἀμέσως
ἔβαλαν φωτιά εἰς τὰ κονάκια καὶ τοὺς ἔκαψαν ὅλους.

Τὴν ἡμέραν ὅπου ἀντάμωσα τὸν ἀρχηγὸν εἶχα πάγει
εἰς τὸ σπίτι τοῦ Δημητρίου Δελιγιάννη, [εὗρήκα μέσα
καὶ τοὺς Καπεταναίους του τοὺς ἐχαιρέτησα, καὶ δὲν μὲ
ἐδέχθησαν μὲ τὸν τρόπον ὅπου μὲ ἐδέχοντο ἔξω πρὶν
ἐμβῶμεν μέσα εἰς τὴν Τριπολιτσάν, μάλιστα ἤκουσα
ὑβρεῖς κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ μου καὶ φοβερισμούς. Τοῦ

ἔκαμα τὴν παρατήρησιν, ὅτι δὲν ἀρμόζουν αὐτὰ τὰ λόγια νὰ τὰ λέγῃ ὁ Δελιγιάννης διὰ τὸν φίλον του τὸν Κολοκοτρώνην, καὶ μοῦ εἶπεν ὅτι δὲν τὸν ἔχει φίλον τὸν κλέφτην, καὶ δὲν τὸν φοβεῖται πλέον. Αὐτὰ ὅλα τὰ ἔκαμα γνωστὰ εἰς τὸν ἀρχηγόν μου· αὐτὸς δὲ μοῦ εἶπα καμόσου ὅτι δὲν μοῦ εἶπες τίποτε· τώρα ὅπου ὁ Ἅγιος Θεὸς ἠθέλησε καὶ μᾶς ἐδυνάμωσε καὶ ἐπῆραμεν τὴν Τριπολιτσάν, ἃς λέγουν ὅτι θέλουν. Ἔχουν δίκαιον παιδί μου· διότι βλέπουν τούτους σκοτωμένους (καὶ ἔδειξε τὰ Τουρκικὰ πτώματα), μὲ τοὺς ὁποίους εἶχαν μαζὶ τὴν ἐξουσίαν· τώρα τὴν ἐπῆρε τὸ ἔθνος. Ἄν ἐγελάσθησαν καὶ ἔκαμαν τὴν ἐπανάστασιν, ἤλπιζαν νὰ κληρονομήσουν τοὺς Τούρκους καὶ νὰ γείνουν αὐτοὶ εἰς τὸν τόπον τους, ἀλλ' ἀργὰ τὸ ἐσυλλογίσθησαν.

Ὅταν ἐμβήκαμεν εἰς τὴν Τριπολιτσάν, ὅσοι εὐρέθησαν τότε ἐκεῖ πρόκριτοι καὶ καπεταναῖοι Κρεβατᾶς, Πετρόμπεης, Ἄν. Δελιγιάννης, Γιατράκος καὶ λοιποὶ ἐπῆγαν καὶ ἐπίασαν τὸ Σεράγι. Ἐδῶ εὐρίσκοντο τὰ πολυτιμότερα πράγματα τοῦ Πασιᾶ, πολλῶν Ἀγάδων καὶ ἄλλων ἐπισήμων Τούρκων. Κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον διὰ συνεργείας φαίνεται τῶν προκρίτων διὰ νὰ ἀρπάξουν τὰ λάφυρα ἔβαλαν φωτιά καὶ ἔκαψαν τὸ Σεράγι καὶ οὕτως ἐπῆραν αὐτοὶ ὅλα τὰ λάφυρα, τὰ δὲ χαρέμια τὰ μετέφεραν εἰς τοῦ Μουσταφάμπεη τὸ σπίτι εἰς τὴν φύλαξιν τῶν Μανιατῶν Μαυρομιχαλαίων (α).

(α) Ἐνὰ μέρος ἀπὸ τὰ λάφυρα τοῦ Σεραγιοῦ ὅπου ἡμῶς εἶπα νὰ σώσουν τὸ ἔκαμαν τέσσαρα μερίδια διὰ τοὺς

Ἡ κυρίεσις τῆς Τριπολιτσᾶς, διότι ἐπῆραν τῶν Τούρκων τὰ ἄρματα, ἀρμάτωσεν ὅλους τοὺς Πελοποννησίους, ἐν ᾧ οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοῦς, καθὼς εἶπαμεν, ἦσαν ἀρματωμένοι μὲ μαχαίρας, τὰς ὁποίας οἱ γύφτοι (σιδηρουργοὶ) τότε τὰς ἔκαμαν, καὶ μὲ σουχλιά. Τοὺς ἔδωκε δὲ ἀκόμη καὶ μεγάλο θάρρος κατὰ τῶν Τούρκων, διότι ἐφόρεσαν χρυσᾶ καὶ καλὰ φορέματα καὶ λαμπρὰ ἄλογα ἐκαβάλικαν. Ἀρχισαν λοιπὸν ἔπειτα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ νὰ συλλογίζωνται πῶς νὰ ἐξαπλώσουν τὸν πόλεμον καὶ ὑπὲρ τῆς ἐδικτῆς τῶν ἐλευθερίας καὶ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων ἀδελφῶν τῶν.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς ἐκαίνο τὸ ὅποιον ὁ ἀρχηγὸς μου προεῖπεν ἀλήθευσεν. Οἱ πρόκριτοι μετενόησαν διὰ τὸ κίνημα, ἐπειδὴ ἀντὶ αὐτῶν ἐφάνησαν ὅτι οἱ καπεταναῖοι μὲ τὸν Δ. Ὑψηλάντην ἔγιναν δυνατώτεροι καὶ ἔλαβαν ὅλην τὴν ἐπιβροήν τοῦ λαοῦ τῆς Πελοποννήσου. Ἐσκέφθησαν νὰ μὴν ἀφήσουν τὸν Κολοκοτρώνην νὰ πάη νὰ πάρῃ τὸ φρούριον τῶν Πατρῶν· ἐπειδὴ ἂν ἤθελεν ὑπάγει ἀμέσως τὸ φρούριον θὰ παρεδίδοτο εἰς αὐτόν· εἶχε δὲ καὶ γράμματα εἰς τοὺς ἐκεῖ Ἀλβανοὺς τὸν Ἀσλὰν Ἀγάκον ἀρχηγόν, ἀπὸ τοὺς Ἀλβανοὺς Μπέηδες τῆς Τριπόλεως, ἅμα φθάσῃ ὁ Κολοκοτρώνης

στρατιώτας, ὅπου ἔλειπεν τότε εἰς τὰ μεγάλα Δερβένια καὶ εἰς τὴν Ροῦμελιν, καθὼς τοὺς εἶχεν ὑποσχεθῆ ὁ Δ. Ὑψηλάντης. Τὸ ἓνα μερίδιον τῶν Μακιατῶν τὸ ἐπῆρεν ὁ Π. Μανρομιχάλης, τὸ ἄλλο τῶν Καρυτιῶν ὁ Πάρος Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Ἀποστόλης Κολοκοτρώνης, τὸ τρίτον τῶν Φαναριτῶν ὁ Τοανέτος Χριστόπουλος, καὶ τὸ τέταρτον τῶν Λεονταριτῶν ὁ Ἀναγνωσταρᾶς.

ἐκεῖ εὐθὺς νὰ κάμουν μπέσα, νὰ παραδώσουν τὸ φρούριον καὶ νὰ πᾶν κοντὰ του χωρὶς νὰ ἔχουν καμμίαν ὑποψίαν.

Οἱ Ἀλβανοὶ τῆς Τριπολιτσᾶς εἶχαν ὀρκισθῇ νὰ μὴν ἔμβουν πλέον ποτὲ εἰς τὸν Μωριάν νὰ πολεμήσουν καὶ ὅτι θὰ ἀφήσουν τὴν ἰδίαν διάταν εἰς τὰ παιδιὰ τους καὶ εἰς τοὺς ἄλλους συγγενεῖς των νὰ μὴν πάουν ποτὲ εἰς τὸν Μωριά διὰ πόλεμον, καὶ ὅποιος παραβῇ τὸν ὄρκον τοῦτον νὰ μὴ γλυτώσῃ ἀπὸ τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπὸ τὸ σπαθὶ τοῦ Κολοκοτρώνη (α)· καὶ ὅπου τύχῃ ἄνθρωπος τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τὸ σκυλί του ἀκόμῃ νὰ τὸ διαφρεντεύουν καὶ νὰ χύνουν διὰ τὸ ἶρτζι του (ὑπόληψίν του) τὸ αἷμά των. Βεβαιώνεται μάλιστα ὅτι ἔπειτα ἦλθαν μὲ τὸν Δράμαλιν ἕως εἰς τὴν Ἀλαμάναν ὡς 8,000 Ἀλβανοί, ἀπὸ τοὺς ὁποίους πολλοὶ ἔτυχαν νὰ ᾔναι εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς, καὶ ἀφοῦ ἐβεβαιώθησαν ὅτι τοὺς φέρνει διὰ νὰ πολεμήσῃ τὴν Πελοποννησον ἔφυγαν ὅλοι καὶ ἐπῆγαν πίσω. Ὁ Δράμαλης ἔμαθε τὴν αἰτίαν διὰ τὴν ὁποίαν φεύγουν καί, μολονότι ἐπροσπάθησε νὰ τοὺς κρατήσῃ, δὲν ἠμπόρεσε.

(α) Μετὰ τὸ 1769 εἰς τὸν καιρὸν τῶν Ἀλβανῶν ὁ πατέρας τοῦ Κολοκοτρώνη ἐσχότωσε πολλοὺς Ἀλβανοὺς ἀπὸ τοὺς πατέρας των καὶ τοὺς εἶχε ἀφήσει τὸ ὄρομα Κολοκοτρώνη τρόμον· καὶ εἰς τὸν τόπον τοὺς ἀκόμῃ ἔλεγον κοντὰ εἰς τοὺς ἄλλους ὄρκους καὶ κατὰραις νὰ μὴ γλυτώσουν ἀπὸ τὸ σπαθὶ τοῦ Κολοκοτρώνη.

Ἀράπανσις τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν πολυχρόνιον πολιορκίαν
τῆς Τριπολιτσᾶς. — Ὁ Κολοκοτρώνης περὶ εἰς Μα-
γουλίαν καὶ Λαγκάδια διὰ τὰ παρηγορήσῃ τὴν χήραν
Θ. Δελιγιάννη. — Ἐτοιμασία τῶν στρατευμάτων διὰ τὴν
μελετωμένην ἐκστρατείαν κατὰ τοῦ φρουρίου τῶν Πα-
τρῶν. — Ἐπιστροφή τοῦ Δ. Ὑψηλάρτου ἀπὸ τὸν Ἰσθμόν.
— Ὁ Κολοκοτρώνης ἐμποδίζεται ἀπὸ τοὺς ἄρχοντας τὰ
ὑπάρῃ τὰ πολιορκήσῃ τὰς Πάτρας. — Προκηρύξεις Δ.
Ὑψηλάρτη τὰ ἐκλεχθούν οἱ Πληρεξούσιοι τῶν ἐταρχιῶν
τῆς Πελοποννήσου διὰ τὴν πρώτην Ἐθνικὴν Συνέλευ-
σιν καὶ τὰ συναχθούν εἰς τὸ Ἄργος. — Πρώτη συνέ-
λευσις εἰς Πιάδα. — Ἀτυχὴς ἔφοδος κατὰ τοῦ φρουρίου
Ναυπλίου.

Μετὰ ταῦτα ὁ Κολοκοτρώνης ἐπῆγεν εἰς Μαγουλί-
αν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Λαγκάδια διὰ τὰ παρηγορήσῃ τὴν
οικογένειαν τῶν Δελιγιανναίων καὶ ἰδιαίτερος τὴν χή-
ραν τοῦ Θεοδώρου Δελιγιάννη, ὁ ὁποῖος μετὰ τῶν ἀρχιε-
ρέων καὶ λοιπῶν προϋχόντων ἐβασανίσθη εἰς τὰς φυ-
λακὰς τῆς Τριπολιτσᾶς ὑπὸ τῶν Τούρκων, καὶ ἅμα τὸν
ἐβγαλαν μίαν ἡμέραν πρὸ τῆς ἀλώσεως ἀπέθανεν ἔξω
τῆς Πόρτας τῶν Καλαβρύτων.

Οἱ Δελιγιανναῖοι ἅμα εἶδαν τὸν Κολοκοτρώνην ὅτι
ἐπήγαινε εἰς τὸ χωρίον εἰς τὸ σπίτι τους, ἄφησαν οἱ
εὐρεθέντες ἐκεῖ ἄνδρες τὰς γυναῖκάς των καὶ δὲν ἐπα-
ρουσιάσθη εἰς αὐτὸν κανένας. Εἰς τὸ ταξεῖδι αὐτὸ τῆς
παρηγοριᾶς εἶχε μαζί του μόνον τὸν ὑπασπιστὴν του,
τὸν Κωνσταντῖνον Πετρόπουλον καὶ τὸν Κωνσταντῖνον
Ζαφειρόπουλον συγγενὴν τῶν Δελιγιανναίων.

Καθὼς ἔφθασεν εἰς τὰ Λαγκάδια, ἐξαπέψευσε καὶ ἐ-

πῆγεν ἀμέσως καὶ ἐπαρηγόρησε τὴν χήραν καὶ τὰς ἄλλας συγγένισσας γυναῖκας τῶν Δελιγιανναίων, καὶ τὸ πρῶτὸν πάλιν, ἀφοῦ ταῖς ἐξαναεῖδε καὶ ταῖς ἐξαναπαρηγόρησεν, ἀνεχώρησε διὰ Μαγουλίαν, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ πάλιν διὰ Τριπολιτσάν.

Περνῶν ὁ ἀρχηγὸς ἀπὸ τὴν Ἀλωνίσταιναν ἀπάντησε πεζὸν στελμένον πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τὸν Δ. Ὑψηλάντην, ὁ ὁποῖος τὸν εἰδοποιοῦσεν ὅτι ὁ Π. Πατρῶν καὶ οἱ πρόκριτοι καὶ πολιорχηταὶ τῶν Πατρῶν ἔγραψαν εἰς αὐτὸν νὰ ἐμποδίσῃ τὸν Κολοκοτρώνην (α) νὰ ὑπάγῃ εἰς Πάτρας, διὰ νὰ πάρῃ τὸ φρούριον· διότι δὲν τὸν θέλουν. Ἐλεγε δὲ ἀκόμῃ ὅτι τοῦ ἔγραφον ὅτι δέχονται νὰ στείλῃ ἀντὶ τοῦ Κολοκοτρώνη ἓνα ἀπὸ τοὺς Δελιγιανναίους ἢ ἓνα Μαυρομιχάλην, αὐτοὺς ἤθελαν ὡς συντρόφους των. Συγχρόνως δὲ τοῦ ἐσώκλειε καὶ τὸ γράμμα τὸ ἴδιον τοῦ Π. Πατρῶν καὶ λοιπῶν.

Ὁ Κολοκοτρώνης ἀφοῦ ἀνέγνωσε τὰ γράμματα ἐδυσαρεστήθη, ἐσυχάθη τὸν τρόπον των καὶ ἐξηκολούθησε τὸν δρόμον του εἰς τὴν Τριπολιτσάν, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἤθελε συσκεφθῇ μὲ τὸν Δ. Ὑψηλάντην περὶ τῆς ἀποφυγῆς τοῦ ἐμφυλίου πολέμου (β). Εἰς τὴν Τριπολιτσάν ἅμα

(α) Εἶχον αὐτοὶ μάθει ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης ἐστρατολογοῦσε διὰ νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τοῦ φρουρίου τῶν Πατρῶν καὶ τῷ ὅτι οἱ στρατιῶται ἐτοιμάζοντο διὰ τὰς Πάτρας, καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐπῆγεν ἐκεῖ ἤλθαν ὅλοι εἰς τὴν Τριπολιτσάν.

(β) Ὁ Σ. Τρικούκης φαίνεται ὅπως διόλου ἀγνοεῖ τὰ Ἐλληνικά πράγματα. Ἀντὶ ὧν αὐτῶν λέγει (Ἰστ. Β. 108) «ὅτι ἐξεστράτευσε ὁ Κολοκοτρώνης κοινῇ γνώμῃ πρὸς τὰς Πάτρας καὶ εἶχε παλαιὰς σχέσεις πρὸς τοὺς ἐκεῖ Λαλιώτας,

ἐφθασεν ὠμίλησε μὲ τὸν Δ. Ὑψηλάντην καὶ ἀπεφάσι-
σαν νὰ καταβοῦν εἰς τὸ Ἄργος. Ἐκαμε συγχρόνως
καὶ προκηρύξεις ὁ Πρίγγιψ δι' ὅλας τὰς ἐπαρχίας τῆς
Πελοποννήσου, ὡς διοικητῆς τότε αὐτῆς, νὰ ἐκλέξουν
τοὺς πληρεξουσίους των καὶ νὰ τοὺς στείλουν εἰς τὸ
Ἄργος διὰ νὰ γείνη ἐκεῖ ἡ πρώτη τῶν Ἑλλήνων
συνέλευσις.

Εἰς τὸ Ἄργος λοιπὸν ἄρχισαν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς
Πελοποννήσου νὰ ἔρχωνται οἱ πληρεξούσιοι καὶ ἐσω-
ρεύθησαν ἐκεῖ πλῆθος ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους κανεῖς
δὲν ἤμποροῦσε νὰ τοὺς βάλῃ εἰς τάξιν, καὶ οὔτε αὐτὸς
ὁ ἴδιος ὁ Δημήτριος Τσόκρης, ὁ ὁποῖος ἦτον ὁ ἀρχηγὸς

εἶχε πεποιθήσιν ὅτι εἰς αὐτὸν μᾶλλον ἢ εἰς ἄλλους θὰ παρεδί-
δετο καὶ μάλιστα ἀφοῦ ἐγνωστοποιήθη ὅτι διὰ τῶν φροντί-
δων αὐτοῦ διετηρήθησαν ἀβλαβεῖς οἱ Ἀλβανοί, ἐν τῷ μέσῳ
τῆς δεινῆς ἀλληλομαχίας καθ' ἣν ἐξῆλθον τῆς Τριπολιτσᾶς.
Εἴκοσι μόνον σωματοφύλακας εἶχε καθ' ἣν ἡμέραν ἐκίνησεν
ἐκ τῆς Τριπολιτσᾶς, διότι ὁ δολοφόρος ὄχλος ἀνεχώρησεν
εἰς τὰς ἐπαρχίας πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν λαφύρων του καὶ τῶν
αἰχμαλώτων του. Ἀλλὰ πρὶν φθάσῃ εἰς τὰ Μαγουλιάνα ἔξ-
ώρας μακρὰν τῆς Τριπολιτσᾶς, συνέρρευσαν ὑπὸ τὰς ὁδη-
γίας του 1200 καὶ ἠδῆξήθησαν εἰς 4,000 ἀφοῦ ἐφθασαν εἰς
τὴν Γαστούνην, διότι ἡ προλαβοῦσα νίκη ἐν Τριπολιτσᾷ ἐνε-
θάβρυνε καὶ ἡ μέλλουσα λαφυραγωγία εἰλκυνσε πολλούς.
Ἀλλ' οἱ πολιορκοῦντες τὰς Πάτρας ἀρχηγοὶ τῶν Ἀχαιῶν δυ-
σηρεστήθησαν διὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Κολοκοτρῶνη καὶ
τὴν ἐμπόδισαν δι' ᾧν ἔγραψαν τοῖς ἐν Τριπολιτσᾷ, κατὰ πρό-
σκλησιν τῶν ὁπλοῶν ὁ Κολοκοτρῶνης ἐπαρῆλθεν εἰς τὴν πό-
λιν ἐκείνην ἀπρακτος. Ὁ Κολοκοτρῶνης εἶχεν εἰς τὸν νοῦν
του νὰ ἐκστρατεύσῃ, ἀλλὰ μὲ τοῦτο δὲν θὰ εἶπη ὅτι καὶ ἐξε-

τῆς ἐπαρχίας καὶ ὁ πολιτάρχης τῆς πόλεως. Ἀνεφάνησαν διάφοροι Ἑταιρίαι κατὰ τῶν ἀρχόντων, ἀλλὰ δὲν ἠμπόρεσαν νὰ ἐκτελέσουν τὸ σχέδιόν των· διότι ἐκαρτεροῦσαν τοὺς Καλαβρυτινοὺς καὶ ἄλλους προκρίτους, ὅσοι ἔλειπαν διὰ νὰ τοὺς καταστρέψουν ὅλους μαζί.

Τὰ πράγματα ἦσαν ἄνω κάτω, πολλαὶ προδοσίαι ἐγίνοντο εἰς τοὺς Τούρκους τοῦ Ναυπλίου, ἀλλὰ δὲν ἠμπορέσαμεν νὰ εὕρωμεν ποῖος ταῖς ἔκαμε. Μίαν ἡμέραν μάλιστα ὁ Κολκοτρώνης ἐκαθάλινε καὶ ἐπήγαινε ἀπὸ τὸ Ἄργος εἰς τοὺς Μύλους καὶ κατὰ τύχην τὸ ἄλογόν του τὸν ἔρριξε καὶ ἐθάρεσε κακὰ· τοῦτο εὐθὺς τὸ ἔμαθαν οἱ Τούρκοι τοῦ Ναυπλίου, καὶ ἐφώναξαν εἰς τοὺς πολιορκητάς των Ἕλληνας, ὅτι τὸν Γκιαοὺρ Πα-

στράτευσε. Ἀλλὰ διὰ τί ἐπῆγεν εἰς τὰ Μαγουλιὰνα, εἶπαμεν, ἐνῶ αὐτὸς δὲν λέγει τίποτε. Ἐως δὲ νὰ ἔλθῃ εἰς Τριπολιτσάν ἤρχετο μόνος του μὲ μέρος ἀπὸ τοὺς σωματοφύλακάς του. Ἀκόμη δὲ μεγαλειτέρα ἀσυνχώρητος ἄγνοια εἶναι ὅτι ἔφθασεν εἰς Γαστούνην μὲ 4,000, ἐν ᾧ οὔτε ἐκίνησε τὸ ποδάρι του ὁ ἀρχηγὸς ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν, ἀφοῦ ἐγύρισεν ἀπὸ τὰ Λαγκάδια. Εἰς δὲ τὴν Γαστούνην ὁ Κολκοτρώνης εἶχε νύχαι ἀλήθεια εἰς τὸν πόλεμον τοῦ Ἀλὶ Φαρμάκη, καὶ ὅταν ἐβγήκεν εἰς τὰ 1842 καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐπέρασεν εἰς τὰ Λαγκάδια. Ἐπὶ δὲ τῆς ἐπαραστάσεως μόνον ὅταν ἐξεστράτευσεν ὡς ἀρχηγὸς τῆς πολιορκίας Πατρῶν τὸ 1822 κτ.λ. Εἰς ποίους δὲ ἔγραψαν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ἀχαιῶν εἰς Τρίπολιν νὰ ἐμποδισθῇ ἡ ἐκστρατεία τοῦ Κολκοτρώνη; Εἰς τὴν Γερουσίαν; Ἀλλὰ τοιαύτη πραγματικῶς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς δὲν ὑπῆρχε. Τοῦτο ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Π. Πατρῶν σελ. 77 — 80, ὁ ὁποῖος ἐπειδὴ ἐμίσει τοὺς καπεταναίους καὶ τὸν Δ. Ὑψηλάντην δὲν ἀνέφερεν ὅτι εἰς αὐτὸν ἔγραψε νὰ τὸν ἐμποδίσῃ

σιᾶ σας τὸν ἔρριξε τὸ ἄλογον καὶ τὸν ἐσχότωσεν. Ἐ-
τρόμαξαν λοιπὸν οἱ πολιορκηταὶ καὶ εὐθὺς στέλλουν
πεζὸν νὰ μάθουν τί ἔπαθεν ὁ ἀρχηγός.

Ὁ Ὑψηλάντης τὰ πάντα μετὰ τὸν Κολοκοτρώνην ἐ-
γνώριζε καὶ θέλων νὰ ἐμποδίσῃ τὴν τοιαύτην ὁρμὴν τοῦ
λαοῦ κατὰ τῶν προκρίτων ἔκαμνε καθ' ἡμέραν εἰς τὸ
σπίτι τοῦ προκαταρκτικὰς συναθροίσεις ἀπὸ διαφόρους
πληρεξουσίου καὶ λοιποὺς προκρίτους, καὶ διὰ νὰ προ-
ετοιμάσῃ νόμους καὶ ὀργανισμοὺς τῆς τοπικῆς Διοική-
σεως, τῆς Γερουσίας καὶ λοιπῶν. Αὐτὰ τὰ ἔλεγαν εἰς
τοὺς δημοκράτας καὶ ταραξίας ὅτι δηλαδή θὰ τοὺς κά-
μουν καλὰ πράγματα καθὼς τὰ θέλουν, καὶ δι' αὐτῶν
διεσκέδαζαν τὰ πνεύματα καὶ τοὺς ἡσύχαζαν. Τότε δὲ
ἑξαφνα ἐμάθαμεν καὶ τὴν δολοφονίαν τοῦ Ἀντωνίου
Οἰκονόμου Ὑδραίου, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀνδ. Λόντος καὶ λοι-
ποὶ πρόκριτοι διὰ νὰ εὐχαριστήσουν τοὺς ἄρχοντας τῆς
Ὑδρας ἔβαλαν τοὺς καπεταναίους τοῦ Ἀνδ. Λόντου Εὐ-
θύμιον καὶ Σπύρον Ξυδαίους ἀπὸ τὰ Κράβαρα καὶ τὸν
ἐσχότωσαν εἰς τὸ Κουτσοπόδι. Τοῦτο ἀκόμῃ περισσό-
τερον ἐρέθισε τὰ πνεύματα κατὰ τῶν ἀρχόντων. Ἄλλ'
ὁ Κολοκοτρώνης καὶ οἱ λοιποὶ ἐκεῖ καπεταναῖοι ἐσυνά-
χθησαν εἰς τὸ σπίτι τοῦ Ὑψηλάντου καὶ ἀπεφάσισαν
νὰ προσκληθοῦν οἱ πληρεξούσιοι μίαν ὥραν ἀρχήτερα
διὰ νὰ ὑπάγουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν νὰ ὀρκισθοῦν ὡς
πληρεξούσιοι, καὶ μετὰ τὸν ὅρκον ἐπροσδιώρισαν ὡς
τόπον τῆς Συνελεύσεως τὴν Πιάδα· ὁ δὲ Κολοκοτρῶ-
νης, Ὑψηλάντης καὶ οἱ λοιποὶ καπεταναῖοι νὰ ὑπάγουν
νὰ κάμουν τὴν ἔφοδον κατὰ τοῦ Ναυπλίου.

Ἡ ὀρκισις λοιπὸν τῶν πληρεξουσίων καὶ ἡ ἔφοδος κα-
τὰ τοῦ Ναυπλίου διεσχόρπισεν εἰς τὰ δύο αὐτὰ μέρη τοὺς

προκρίτους καὶ τοὺς καπεταναίους καὶ διέλυσε τὸν προφανῆ ἐμφύλιον πόλεμον, τὸν ὁποῖον ἐζήτουν οἱ δημοκράται νὰ ἀνάψουν.

Ἀφοῦ δὲ ἐσυνάχθησαν τὰ στρατεύματα εἰς τὴν Ἀριαν τοῦ Ναυπλίου ὅλα μὲ τοὺς ἀρχηγούς των ὁ Ἰωάννης Βυζάντιος τοὺς ἔβαλεν ἐνθουσιαστικὸν λόγον. Ἡ ἐφοδος ὅμως κατὰ τοῦ Ναυπλίου δὲν ἐπέτυχε, διότι μόνον τὰ στρατεύματα τῆς ξηρᾶς ἐπροχώρησαν κατὰ τὸ πολεμικὸν σχέδιον μέχρι τοῦ φρουρίου καὶ ἔβαλαν ταῖς σκάλαις των ἐπάνω εἰς τὰ τεῖχη, ἀλλὰ τὰ καράβια ἐμποδίζοντο ἀπὸ τὸν ἐναντίον ἀνεμον καὶ δὲν ἠμπόρεσαν νὰ πλησιάσουν· ἡ δύναμις ὅλη τῶν Τούρκων ἔπεσε κατὰ τὸ μέρος τῆς ξηρᾶς, καὶ διὰ τοῦτο, ἀφοῦ ἐσκοτώθησαν ἔως πενήντα Ἕλληνες καὶ φιλέλληνες τακτικοὶ οἱ περισσότεροι (α), ἐτραβήχθησαν τὰ περιπλέον στρατεύματα εἰς τὸ Ἄργος καὶ ἔμεινε πάλιν ἡ τακτικὴ πολιορκία.

*Πρώτη παράδοσις τοῦ φρουρίου τῆς Κορίνθου
εἰς τὸν Θ. Κολοκοτρώνην.*

Ἐκεῖθεν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ λοιποὶ καπεταναῖοι ἀνεχώρησαν καὶ ἐπῆγαν εἰς τὴν Κόρινθον. Πρὶν ὅμως ἀναχωρήσῃ ἄφησε τὴν 9 Ἰοβρίου 1821 κατὰ τὸ ἀκόλουθον πληρεξούσιον ἐπίτροπόν του εἰς τὴν Βουλὴν καὶ

(α) Τὸν Γκελεπερὴ Τσάκωρα ἐπέλασαν οἱ Τούρκοι λαβόντες αὐτὸν καὶ τὸν παρέδωσαν εἰς τοὺς Ἑβραίους, οἱ ὅποιοι τὸν ἔβασάνεον ἄσπ. λαγχρα σέροντες αὐτὸν εἰς τοὺς δρόμους.

Γερουσίαν τοῦ ἔθνους τὸν Κωνσταντῖνον Ἀλεξανδρό-
 πουλον· ἔτι δὲ νὰ τὸν ἐπιτροπεύῃ καὶ εἰς τὸν στρατὸν
 τοῦ ἰδίου του σώματος καὶ εἰς τοὺς ἀρρώστους, οἱ ὁ-
 ποῖοι ἔμειναν εἰς τὸ Ἄργος, μέχρις ὅτου ἤθελεν ἐπα-
 νέλθαι ἀπὸ Κόρινθον.

Ἰδοὺ τὸ πληρεξούσιον

» Διὰ τοῦ παρόντος μου ἀποδεικτικοῦ ἰδιοχείρου
 γράμματος δηλοποιῶ ὁ ὑπογεγραμμένος, ὅτι τὴν σήμε-
 ρον ἐπαναχωρῶ διὰ Κόρινθον μετὰ τοῦ ὑψηλοτάτου
 πρίγγιπος, καὶ λοιπῶν Καπεταναίων κατὰ τὴν κοινὴν
 ἀπόφασιν τοῦ γένους· ἀντ' ἐμοῦ εἰς τὴν κοινὴν ἐνταῦθα
 Πελοποννησιακὴν καὶ τῶν νήσων Βουλὴν καὶ Γερου-
 σίαν, ἀφίνω τὸν κύρ Κωνσταντῖνον Ἀλεξανδρόπουλον,
 ὅστις θέλει ἐπιφέρει τὸ ἄτομόν μου καὶ ἰδίόν μου πρό-
 σωπον, πρὸς τὴν ὁποίαν θέλει παρεδρεύει ὡς ἄλλος ἐγὼ
 ἔχων παρ' ἐμοῦ πᾶσαν τὴν πληρεξουσιότητα εἰς κάθε
 περίστασιν καὶ βουλευτήριον καὶ χρεῖαν τῶν συμφε-
 ρόντων τῆς πατρίδος, ἵνα γνωμοδοτῇ καὶ δίδῃ τὴν ψῆ-
 φόν του ἐλευθέρως, καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ εἶναι πληρεξούσιος
 παρ' ἐμοῦ εἰς τὸ νὰ πράξῃ καὶ ἐνεργήσῃ ὅσα καὶ ἐγὼ
 ὁ ἴδιος, μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς μου ἀπὸ Κόρινθον, καὶ
 τότε ἢ ἐπιτροπικὴ μου εἶναι ἄκυρος πρὸς αὐτὸν καὶ εἰς
 ἐνδείξιν ὑποφαίνομαι τῇ ἰδίᾳ μου χειρί·

Τῇ 9 Δεκεμβρ. 1821 ἐν Ἀργεῖ.

(Τ. Σ.)

Θεόδωρος Κολοκοτρώνης

Ἐχει δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ κύρ Κωνσταντῖνος Ἀ-
 λεξανδρόπουλος τὴν ἐπιτροπεῖάν μου καὶ τὴν πληρε-
 ξουσιότητα ἐπάνω εἰς ὅλους τοὺς στρατιώτας τοῦ σώ-
 ματός μου καὶ ἀρρώστους ὅπου ἔμειναν ἐδῶ, εἰς τὸ νὰ

προβλέπη καὶ φροντίζῃ ὡς ἄλλος ἐγὼ τὰ τῆς ζωοτροφίας των καὶ ὅλα τὰ ἀναγκαῖα·

Τῇ 9 Δεκεμβρίου 1821 ἐν Ἀργεῖ.

Θεόδωρος Κολοκοτρώνης

Μετὰ 4 ἡμέρας ἔφθασεν εἰς Κόρινθον ὁ Δ. Ὑψηλάντης, ὁ Π. Γιατράκος καὶ ὁ Κρεβατᾶς μετὰ τοὺς Μιστριώτας, ὁ Κορίνθου Κύριλλος καὶ πολλοὶ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοί, ὡς τὸ φανερώνει τὸ ἀκόλουθον γράμμα τοῦ Κολοκοτρώνη.

Ἰδοὺ τὸ γράμμα.

Περιπόθητε Κύρ Κωνσταντῖνε Ἀλεξανδρόπουλε.

Ἐλαβον τὸ ἀδελφικόν σου, ἀλλ' εἰς τὴν γραφὴν σου δὲν μοὶ σημειοῖς τίποτε διὰ νὰ ἐννοήσω τί κάμνεις αὐτοῦ, καὶ πῶς πηγαίνεις μετὰ τῶν βουλευτῶν καὶ βουλευφόρων, μ' ὅλον ὅπου εἶμαι τόσας ἡμέρας ἐδῶ διὸ φανέρωσόν μοι καὶ ἐξηγήσου λεπτομερῶς εἰς ἡσυχίαν καὶ κυβέρνησίν μου. Ἐπὶ τούτῳ νὰ προσπαθήσῃς νὰ μοῦ εὕρῃς μερικὸν πανί, καὶ νὰ τὸ δώσῃς εἰς τὸ σπίτι τοῦ Γιάννου νὰ μοῦ κάμουν ἐν σώβρακον, τὸ ὁποῖον νὰ γίνῃ ὀλίγον μακρὺ, μάλιστα τὰ καλαμόποδα νὰ γείνουν ἕως κάτω καὶ μὲ κάθε πρῶτον νὰ μοῦ τὸ ἐξαποστείλῃς ὅτι δὲν ἔχω διόλου καὶ τὸ προσμένω ἄφρευκτα. Ἀπὸ τὸ χαρτὶ ὅπου ἤλθεν ἀπὸ Δημητσάναν νὰ βαστήξῃς ἐν βέσμον ὅτι τὸ θέλω διὰ γράψιμον, τὸ ὁποῖον φυλάττεις αὐτοῦ εἰς ἐν μέρος· στείλέ μας καὶ ἐδῶ ἐν δύο καδέρινα (α).

(α) Ἄς τὸ μάθουν τοῦτο οἱ δυσφημοῦντες τοὺς ἄλλους στρατιωτικοὺς τῆς Ἑλλάδος, ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης ὁ ἀρχηγ-

Νέον τι δὲν ἔχομεν, χθὲς ἦλθε καὶ ὁ πρίγγιψ ἐδῶ, καὶ σήμερον περιμένομεν τὸν Γιατράκον μετὰ τὸν Κιαμίλμπεην, καὶ νὰ ἴδωμεν τί εὐδοκεῖ κύριος· τοὺς ἀρρώστους στρατιώτας νὰ ἐπισκέπτεσαι καθ' ἡμέραν μετὰ τὸν ἱατρὸν ὅπου ἔχω ἀφισμένον αὐτοῦ, καὶ νὰ μοὶ γράφης περὶ πάντων, στέλλοντάς μου μετὰ πρῶτον τὸ σῶβρακον, καὶ ἐν τοσοῦτῳ ἀσπαζόμενός Σας ἀδελφικῶς μένω, τῇ 13 Δεκεμβρίου 1821 ἐκ Κορίνθου.

ὁ ὡς ἀδελφός

Θεόδωρος Κολοκοτρώνης

Ἀπὸ ἐκεῖ ὁ Η. Γιατράκος μετὰ τῶν ἄλλων ἐπῆγαν εἰς τὰ Ξαμίλια καὶ εἶχαν μαζί τους καὶ τὸν Κιαμίλμπεην μετὰ τὴν συνοδείαν του ὑπὲρ τοὺς 100 Τούρκους Ἀγάδες, τοὺς περισσοτέρους συγγενεῖς του. Τὸν ἐκολάκευαν δὲ καὶ τὸν ἐπεριποιῶντο ὡς ἤθελε, μετὰ τὸν σκοπὸν ὅτι θὰ τοὺς μαρτυρήσῃ τοὺς θησαυροὺς του, καὶ θὰ γράψῃ τῆς μάνας του εἰς τὸ φρούριον νὰ τὸ παραδώσῃ

γὰρ τῆς Πελοποννήσου ὅχι πολλοὺς μῆνας μετὰ τὴν κυρίεισιν τῆς Τριπολιτσᾶς δὲν εἶχεν οὔτε ἓνα σῶβρακον, ἀλλ' ἐν ᾧ ἐπολιόρκει τὴν Κόρινθον ἠταγκάσθη νὰ γράψῃ εἰς Ἄργος διὰ νὰ τοῦ κάμουν καὶ νὰ τοῦ τὸ στέλλουν τὸ ταχύτερον. Αὐτὰ ἦσαν τὰ λάφυρα, τὰ ὅποια καὶ αὐτὸς καὶ οἱ ἄλλοι ἐθησαύρισαν! Ἐν ᾧ δ' εἰς τοιαύτην κατάστασιν ἦτον ὁ μέγας ἐκεῖνος στρατηγὸς τῆς Ἐλλάδος, οὐδόλως ἐδυσαρεστεῖτο, οὐδὲ ἐταράττετο, ἀλλ' ἐφρόντιζε μετὰ ὅλους τοὺς συστρατιώτας του νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν πατρίδα. Καίνας δὲ ἀπὸ αὐτοὺς δὲν ἐπίστευεν, ἀφ' οὗ γείνη διὰ τῶν μεγάλων τῶν θνητῶν ἡ πατρις ἐλευθέρα, ὅτι ἤθελε παραγκωτισθῇ ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του, καὶ ὅτι ἤθελε ἀποθάνει ἐπὶ τῆς γ' ἄτης.

εἰς τοὺς Ἕλληνας. Τὸν ἔβαλαν καὶ ἔγραψεν ἓνα γράμμα, ἀλλὰ εἰς αὐτὸ ἔγραψεν ὅλα τὰ ἐναντία. Τὸ γράμμα τοῦ ἀνέγνωσεν ὁ Σὲχ Ταῆρ ἐφέντης ἐπίσημος Τοῦρκος τῆς Τριπολιτσᾶς, τὸν ὁποῖον εἶχε μαζί του ὁ Ἀποστόλης Κολοκοτρώνης· αὐτὸς τοὺς ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ Κιαμίλμπεης δὲν γράφει τῆς μητρός του νὰ τοὺς παραδώσῃ τὸ φρούριον. Ὅλοι τότε σύμφωνα ἀπεφάσισαν διὰ νὰ τὸν φοβίσουν νὰ σκοτώσουν ἐμπροστὰ του μερικοὺς ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους του καὶ οὕτως ἔκαμαν. Ἀλλ' αὐτὸς ἀντὶ νὰ φοβηθῇ ὠργίσθη περισσότερον καὶ τοὺς εἶπε σκοτώσατε καὶ ἐμένα ἔτσι, διότι ἐγὼ δὲν ἀλλάζω γνώμην, οὔτε ἔχω τίποτε ἀπὸ ὅσα μοῦ γυρεύετε. Ἐν τούτῳ τῷ μεταξύ ὁ Κολοκοτρώνης ἐπέρασεν εἰς τὴν Πιάδα ὅπου ἦτον ἡ ἐθνικὴ Συνέλευσις καὶ ἀφοῦ ἔμεινεν ἐκεῖ τέσσαρας ἡμέρας καὶ ἔκαμε προτάσεις τινὰς περὶ διοργανισμοῦ τοῦ στρατοῦ, αἱ ὁποῖαι ἐγέναν καὶ δεκταί, ἐπανῆλθε πάλιν εἰς τὴν Κόρινθον.

Ἀφοῦ δὲ οὔτε τοὺς θησαυροὺς τοῦ ἐμαρτύρησεν, οὔτε ἔγραψεν εἰς τοὺς ἐδικοὺς του νὰ παραδοθῇ τὸ φρούριον, μετέβαλαν καὶ οἱ Καπεταναῖοι γνώμην, καὶ ἄφησαν τὴν δουλείαν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην περὶ παραδόσεως τοῦ φρουρίου φυλάττοντες ἐκεῖνοι τὰ Ἐαμίλια.

Ὁ Κολοκοτρώνης ἄρχισε τὴν διαπραγμάτευσιν μετὰ τοὺς Τούρκους τοῦ φρουρίου καὶ ἰδιαιτέρως μετὰ τοὺς Ἀλβανούς. Μέσα εἰς τὸ φρούριον τῆς Κορίνθου ἦταν ἕως 20 Λαλαῖοι Τοῦρκοι, τοὺς ὁποίους ὁ Κιαμίλμπεης εἶχε κεχαγιάδες εἰς τὰ χωρία του· αὐτοὶ ἅμα ἔμαθαν τὸν ἐρχομὸν τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ ὅτι τοὺς θέλει νὰ πάγουν νὰ τοὺς ἀνταμώσῃ, ἔφυγαν ἀπὸ τὸ φρούριον καὶ παρέδόθησαν εἰς τὸν ἀρχηγόν, καὶ κατόπιν ἐζήτησαν καὶ οἱ

Ἄλβανοι τὴν 10 Ἰανουαρίου νὰ παραδοθοῦν, μὲ τὴν συνθήκην νὰ τοὺς παραχωρήσῃ μέρος ἀρμάτων πρὸς ἀσφάλειαν καὶ νὰ τοὺς βγάλῃ μὲ τὰ καράβια ἀντικρυ εἰς τὴν Ρούμελη κατὰ τὴν Δομβρένα, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ πάγουν ὅπου θέλουν, καὶ ὅτι τοὺς εὕρῃ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα εἰς αὐτὸ ὁ ἀρχηγὸς δὲν ἀνακατώνεται, ἀλλὰ νὰ ᾔηται εἰς λογαριασμόν τους. Ἐπειτα ἐζήτησαν καὶ οἱ ἄλλοι ἐντόπιοι Τοῦρκοι εἰς τὸ φρούριον νὰ παραδοθοῦν καὶ αὐτοί, ἀπὸ τοὺς ὁποίους πολλοὶ ἐπῆγαν μαζὶ μὲ τοὺς Ἀλβανούς. Ἐν ᾧ ταῦτα ἐγίνοντο ἤλθαν καὶ ὅσοι ἦταν εἰς τὰ Ξαμίλια καὶ ἄλλοι πολλοὶ καὶ ἐνέκριναν μετὰ τοῦ Δ. Ὑψηλάντου, ὁ ὅποιος ἦτον ἐκεῖ, ὅσα ἔκαμεν ὁ Κολοκοτρώνης. Ἀλλὰ πρὶν ἔβγουν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὸ φρούριον ἐγένετο σύγχυσις πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ποῖα σώματα νὰ ἔμβουν μέσα διὰ νὰ συνάξουν τὰ λάφυρα, ἐπειδὴ ἤθελε καθένας τοὺς ἰδικούς του νὰ ἐμβάσῃ.

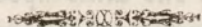
Ὁ Κολοκοτρώνης λοιπὸν τὴν 14 Ἰανουαρίου 1822, ἐπειδὴ τοὺς εἶδεν ὅτι δὲν ἐσυμβιβάζοντο, ἐπῆρε μόνος του τὴν σημαίαν καὶ μοῦ εἶπε νὰ τὸν ἀκολουθήσω· ἐπῆγεν εἰς τὴν πόρταν τοῦ φρουρίου, τὴν ἐσταύρωσε μὲ τὴν σημαίαν καὶ ἐφώναξε τῶν Τούρκων καὶ ἀνοιξαν τὴν πόρταν, ἔδωσεν αὐτῶν τὴν σημαίαν καὶ τὴν ἔμπηξαν ἐπάνω εἰς τὴν Πόρταν, ἔπειτα ἔφθασαν καὶ οἱ ἀρχιερεῖς Κορίνθου καὶ Δαμαλῶν καὶ ἄλλοι, καὶ ἐψάλλῃ δοξολογία μέσα εἰς τὸ φρούριον· ἤλθαν καὶ οἱ προσδιωρισμένοι ἀπὸ τὰ σώματα πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ καὶ ἐμβῆκαν εἰς τὸ φρούριον διὰ νὰ πραγματοποιήσουν τὴν συνθήκην· μετὰ ταῦτα ἔστειλε καὶ ἡ νεοσυστηθεῖσα Κυβέρνησις καὶ τὸ παρέλαβε.

Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι τὰ ἐπισημότερα πολεμικὰ ἔργα,

τὰ ὅποια εἶχαμεν κατορθώσει κατὰ τὸ πρῶτον σχεδὸν
ἔτος τῆς ἐπαναστάσεως ἐντὸς τῆς Πελοποννήσου· καὶ
μόνον μᾶς ἔμεναν φρούρια ἀχυρίευτα ἀπὸ τὰ δεκαῆξ,
τὰ ὅποια εἰς τὴν ἀρχὴν ἐπολιορκήσαμεν, ἡ Μεθώνη,
ἡ Κορώνη, αἱ Πάτραι, τὸ Καστέλι καὶ τὸ Ναύπλιον, τὰ
ὅποια καὶ ἐπολιορκοῦντο ἀδιάκοπα.

ΑΠΟΜΗΝΟΝΕΥΜΑΤΩΝ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ο Κολοκοτρώνης διορίζεται διὰ διπλώματος παρὰ τῆς κυβερνήσεως Πολιορκητῆς τῶν Πατρῶν. — Πολιορκία τοῦ φρουρίου τῶν Πατρῶν ἀπὸ τὸν Κολοκοτρώνην. — Μάχη τῆς 9 Μαρτίου καὶ νίκη τῶν Ἑλλήνων. — Αἷτια τῆς διαλύσεως τῆς πολιορκίας τοῦ φρουρίου τῶν Πατρῶν.

Ἐν ᾧ εἴμεθα ἀκόμη εἰς τὴν Κόρινθον ἡ νεοσυστηθεῖσα Κυβέρνησις ἔστειλεν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην τὸ διπλῶμα τοῦ στρατηγοῦ, καὶ τὸν διέταττε νὰ ἐκστρατεύσῃ μὲ τὰ Πελοποννησιακὰ στρατεύματα εἰς τὰς Πάτρας καὶ νὰ πολιορκήσῃ αὐτάς.

Ὁ Κολοκοτρώνης λοιπὸν ἀφοῦ ἐδιωρίσθη διὰ διπλώματος πολιορκητῆς τῶν Πατρῶν ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὴν Κόρινθον κατὰ τὰς 20 Ἰανουαρίου ἀφήσας ἐκεῖ τοὺς πολιτικούς, ὅσοι ἦλθαν ἀπὸ τὴν Πιάδα καὶ παρέλαβαν τὸ φρούριον, καὶ τοὺς ἄλλους, οἱ ὅποιοι ἔτυχαν νὰ ἦναι ἐκεῖ, καὶ τὸν Ἀναγνώστην Πετμεζᾶν τὸν τακτικὸν πολιορκητὴν τῆς Κορίνθου μετὰ τῶν καπεταναίων καὶ στρατιωτῶν τῶν Κορινθίων, Αἰγινήτων, Ποριωτῶν, Δερβενοχωριτῶν καὶ ἄλλων, καὶ φθάσας εἰς τὴν Τριπολιτάνν ἐξέδωκε τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς διὰ τὰς

ἐπαρχίας νὰ ἐτοιμασθοῦν, οἱ στρατιῶται κατὰ τὴν ἀναλογίαν τὴν ὁποίαν ἔχαμε τότε ἡ Κυβέρνησις εἰς τὰς ἐπαρχίας, καὶ νὰ συγκεντρωθοῦν εἰς τὴν Γαστούνην· οἱ δὲ ἄλλοι νὰ περάσουν ἀπὸ τὰ Καλάβρυτα, καὶ ὅλοι νὰ πᾶνε εἰς τὰς Πάτρας.

Ἡ διαίρεσις ὅμως ἡ ὁποία ἀνεφάνη εἰς τὴν Τριπολιτᾶν μεταξὺ Δελιγιανναίων καὶ Κολοκοτρώνη, τώρα παρουσιάζεται πάλιν ὑπὸ ἄλλο πρόσχημα, ὅτι δὲν θέλουν τάχα τὸν Ηλαπούταν νὰ ἔχῃ τὸ τμήμα τῆς Λιοδώρας· καὶ διὰ τοῦτο αὐτοὶ δὲν ἤθελαν νὰ πᾶνε ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ ἀνεχάτωναν τὰ πνεύματα τῆς ἐπαρχίας Καρύταινας. Ὁ ἐρεθισμὸς αὐτὸς ἔβασκε τόσον καιρὸν καὶ τώρα φαίνεται κορυφωμένος καὶ ἀσυμβίβαστος. Διὰ νὰ ἡμπορέσῃ ἡ ἐπαρχία τῆς Καρύταινας νὰ τοὺς ἀγαπήσῃ ἠθέλησε νὰ συναχθοῦν εἰς τὴν Βυτίνα ὅλοι οἱ πρόκριτοι καὶ καπεταναῖοι τῆς ἐπαρχίας. Ἐκεῖ ἀφοῦ ἐσυνάχθησαν ἀπεφάσισαν ἐκ συμφώνου νὰ γείνη στρατολογία καὶ ὅλοι νὰ πᾶνε ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Κολοκοτρώνη. Καὶ ἔδειχναν μὲν μὲ τὰ λόγια ὅτι ἦσαν σύμφωνοι, ἀλλ' εἰς τὰ πράγματα ἦσαν ἐναντίοι· διότι μὲ τὸ στράτευμα τοῦ τμήματός των ὁ καθένας ἐξεστράτευσαν καὶ ἐπῆγαν εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν καὶ ἐπίασαν θέσιν χωριστὴν ὑπὸ τὰς διαταγὰς ὅμως πάντοτε τοῦ πολιορκητοῦ.

Ὁ Κολοκοτρώνης ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν διὰ Μαγουλιάνα καὶ Ζάτουνα καὶ ἐκεῖθεν διὰ τοῦ Παλούμπα, ὅπου ἔχαμε ταῖς τυριναῖς γράφων καὶ παρακινῶν ὅλους τοὺς ἐπαρχιώτας νὰ τὸν ἀκολουθήσουν.

Ὁ δὲ Ἀναγνώστης Ζαφειρόπουλος συγγενὴς τῶν Δελιγιανναίων, ὁ ὁποῖος ἕως τώρα ἦτον γραμματικὸς

τοῦ Κολοκοτρώνη, ἐπῆγε μὲ τοὺς Δελιγιανναίους, διὰ τοῦτο ὁ ἀρχηγὸς ἐπῆρε πρῶτον γραμματικόν του τὸν Μιχαὴλ Οἰκονόμου, τώρα Ἐφέτην Ναυπλίας, καὶ δεύτερον τὸν Παναγιώτην Κόκκαλην, καὶ τοὺς δύο Δημιτσανίτας· τότε ἐδιώρισε καὶ τὸν Σπύρον Σπηλιωτόπουλον Δημιτσανίτην δεύτερον ὑπασπιστὴν του.

Ἀπὸ τοῦ Παλούμπα ἐτραβήξαμεν καὶ ἐπήγαμεν εἰς τὸν Πύργον καὶ ἀπὸ ἐκεῖ εἰς τὴν Γαστούνην κατὰ τὰ μέσα τῆς καθαρᾶς ἐβδομάδος τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς, ἐκεῖ ἐμείναμεν διὰ νὰ πανηγυρίσωμεν τὴν ἑορτὴν τοῦ ἀρχηγοῦ μας Θεοδώρου καὶ νὰ συναχθοῦν τὰ στρατεύματα.

Ὁ Γεώργιος Σισίνης μᾶς ἐδέχθη μὲ μεγάλας ἐτοιμασίας, κατὰ τὴν συνήθειαν ὅπου ἐδέχοντο τότε τὸν Κολοκοτρώνην, καὶ ἐφιλοτιμήθη νὰ ἑορτάσῃ λαμπρῶς τοῦ φίλου του τὴν ἑορτὴν· ἔκαμε μεγάλην θυσίαν, ἔρριψε μάσκουλα, τουφέκια, ἔκαμε μεγάλην φωτεχυσίαν, χορούς, παιγνίδια, ἔρριχναν τὸ λιθάρι, ἐπήδαγαν, ἐπάλευαν οἱ στρατιῶται καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν, ἐφίλευσεν ὁλους τοὺς εὐρεθέντας ἐκεῖ στρατιώτας. Εἰς ὅλα τὰ σταυροδρόμια τῆς πόλεως ἔβγαλε βαρέλια μὲ κρασί, σφακτὰ ψημένα καὶ ψωμὶ διὰ νὰ τρώγουν τὰ στρατεύματα, καὶ ὅσοι ἄλλοι ᾔθελαν ἐλευθέρως, καὶ τὸ βράδυ τοῦ ἔκαμαν ἐμπρὸς εἰς τὸ κονάκι του πυροτεχνήματα, ρουκέταις ἐκείνου τοῦ καιροῦ καὶ λοιπά.

Τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν ἐκινήσαμεν διὰ τὸ Ριόν Ἀλῆ Τζελεπῆ μετόχι Σπηλαιώτικον. Ἀμα ἐφθάσαμεν ὁ ἡγούμενος καὶ οἱ ἐκεῖ πατέρες ἔδοσαν τροφὰς εἰς ὁλους τοὺς διαβαίνοντας ἀπὸ ἐκεῖ στρατιώτας, καὶ ἐκεῖθεν ἐτραβήξαμεν διὰ τὸ χωρίον Ἀχαΐαν· ἐκεῖ ἤυραμεν

τὸν Πλαπούταν, τὸν Γενναῖον Κολοκοτρώνην, τὸν Τσανέ-
τον Χριστόπουλον, τὸν Ἀποστόλην Κολοκοτρώνην, τὸν
Γεώργιον Δημητρακόπουλον, καὶ ὅλους τοὺς βουνισίους
καπεταναίους τῆς Καρύταινας, τὸν Ἀναγνώστην Παπ-
πασταθόπουλον, τὸν Ἀποστόλην Αὐγερινὸν καὶ τὸν Πέ-
τρον Μῆτσον Πυργιώτας καὶ ἄλλους καπεταναίους.

Τὴν περασμένην ἡμέραν αὐτοὶ ἀπαντήθησαν καὶ ἐ-
κτυπήθησαν μετὰ τοὺς Τούρκους τῶν Πατρῶν, οἱ ὅποιοι
ἦταν βγαλμένοι εἰς τὰ χωρία Ἰσαρι καὶ Τσουκαλᾶ διὰ
λάφυρα καὶ διὰ τροφάς. Δὲν ὑπῆρχε πολιορκία καμμία
τοῦ φρουρίου τῶν Πατρῶν καὶ οἱ Τούρκοι ἀλώνιζαν ὅ-
πως ἤθελαν. Εἰς τοῦτον τὸν μικρὸν πόλεμον τὸν ὁ-
ποῖον ὁ Πλαπούτας ἐδιοικοῦσεν, εἶδαν πρώτην φορὰν οἱ
Ἕλληνες τοὺς Ἀνατολίτας Τούρκους, ἐπολέμησαν μετὰ
αὐτοὺς, ἐσχότωσαν μερικοὺς καὶ τοὺς ἐκυνήγησαν καὶ
τοὺς ἐμάζωξαν κατὰ τοῦ Τσουκαλᾶ· οἱ δὲ Τούρκοι τὸ
πρῶτὸ δὲν ἐξημερώθησαν ἐκεῖ, ἀλλ' ἐπῆγαν εἰς τὰς
Πάτρας, καὶ οἱ ἐδικοὶ μας ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Ἀ-
χαΐαν, ὅπου καὶ τοὺς ἤϋραμεν. Ἐκεῖ μᾶς ἐδιηγήθη-
καν τὴν δύναμιν τῶν Ἀνατολιτῶν Τούρκων ὅτι ἐπολε-
μοῦσαν καλὰ καὶ ὅτι ἐγνώριζαν καλὰ τὸ σπαθί, καὶ τὸ
μαχαῖρι καὶ τὸ ἐπετοῦσαν μακρυὰ· διότι οἱ περισσότεροι
ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν Λαζοὶ Ἀνατολίται, ἀπὸ τὰ μέρη τῆς
Μαύρης θαλάσσης (α). Ἀκόμη μᾶς εἶπαν ὅτι ἐμπλε-
ξεν ἓνα σημαντικὸν Τούρκον εἰς ἓνα σχοῖνον μέσα ὁ
Ἀποστόλης Κολοκοτρώνης μετὰ 5 Ἕλληνας, αὐτὸς ἐπο-
λέμα γενναίως καὶ μάλιστα ἐπέταξε τὸ σπαθί καὶ ἐχο-

(α) Αὐτοὶ εἶναι οἱ πολεμικώτεροι τῆς Ἀνατολῆς.

ψε τὸ καρῦδι τοῦ λαιμοῦ ἐνὸς Ἑλλήνης καὶ τότε εὗρηκαν τὸν καιρὸν καὶ τὸν ἐσχότωσαν.

Μετὰ τὸ γεῦμα τὴν 1 Μαρτίου ἐστρατοπέδευσεν ὁ Κελοχοτρῶνης εἰς τὸ χωρίον Σαραβάλι μὲ 6 $\frac{1}{2}$ χιλιάδας Πελοποννησίους καὶ τινὰς Ζακυνθίους. Οἱ στρατιῶται περνῶντες ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν Γαστούνης ἐμάζωξαν ὅλα τὰ τύμπανα τῆς ἐπαρχίας καὶ τὰ παιγνίδια διὰ νὰ γλεντοῦν. Εἰς τὸ Σαραβάλι καθὼς ἐφθασαν ἐβαλαν οἱ στρατιῶται τὰ τύμπανα ὅλα μαζὶ καὶ ἐκτυποῦσαν εἰς θέσιν ὑψηλὴν, ὁπόθεν οἱ Τούρκοι ἀκούαν τὴν βοήν των καλλίτερα, ἐβγήκαν ἐπάνω εἰς τὸ φρούριον ὅλοι καὶ ἐκύτταζαν, τοὺς ἐφάνη πολὺ παράξενον, ἐπειδὴ πρῶτην φορὰν ἐβλεπαν τοιοῦτον θέαμα.

Μετὰ ταῦτα ὁ ἀρχηγὸς ἐμοίρασε τὰς θέσεις καθὼς ἤρχοντο τὰ σώματα· ἔστειλε τοὺς Πετμεζαίους μὲ τοὺς Καλαβρυτινοὺς ὅσους αὐτοὶ εἶχαν καὶ ὅσους εἶχεν ὁ Ζαΐμης, δηλαδὴ τὸν Γεώργιον Λεχουρίτην μὲ τοὺς ἐδικούς του, καὶ ἐπίασαν τὸ Μοναστήρι Γεροκομιό, ὃ δὲ Ζαΐμης ἔμεινε καὶ ἐκοιμᾶτο εἰς τὸ Μοναστήρι Ὅμπλὸ ἕως 2 ὥρας μακρὰ ἀπὸ τὸ στρατόπεδον καὶ ἐπηγαίνον ἤρχετο ὁπότε ἤθελε· τοὺς δὲ Κουμανιωταίους μὲ τοὺς στρατιώτας τῶν Πατρῶν καὶ ὅλης τῆς ἐπαρχίας ἔστειλε καὶ ἐπίασαν τὴν θέσιν Κυνηγοῦ κοντὰ εἰς τὸ Γεροκομιό. Εἰς τοῦ Σαΐταγα τὸν ληνὸν ἔστειλε τὸν Γεώργιον Σέκερην ὅταν ἦλθε μὲ τοὺς Τριπολιτσιώτας· τὸν δὲ Γενναῖον καὶ τὸν Ἰσανέτον Χριστόπουλον μὲ τοὺς Φαναρίτας εἰς τὸν Παληόπουργον. Οἱ Βοσστισιάνοι μὲ τὸν Ἀνδ. Λόντον καὶ μὲ τὸν Δ. Μελετόπουλον ἐβαστοῦσαν ἀκόμη τὴν θέσιν Σελαῖ κοντὰ εἰς τὸ Καστέλι. Εἰς τὴν Ὀδριά ἐστάλη ὁ Κωνσταντῖνος Πετμεζᾶς μὲ τοὺς Γαστουνι-

ώτας καὶ μὲ τοὺς Κεφαλλήνας ὅσοι ἦσαν ἐκεῖ. Εἰς τοῦ Ν. Λόντου τοῦ Πατραίου τὸν ληνὸν ἔπειτα ἐπίασαν ὁ Παππασταθόπουλος, ὁ Ἰωάννης Πέτας μὲ τοὺς Ζακυνθίους, ὁ Χρηστόφ. Ζαχαριάδης, ὁ Ἀποστ. Κολοκοτρώνης καὶ οἱ Πυργιωταὶ ὁ Κανέλ. Δελιγιάννης εἶχε πιάσει τὴν θέσιν Πουρναρόκαστρον· τὸ δὲ ἀρχηγεῖον καὶ ὁ Πλαπούτας μὲ τοὺς ἄλλους Καρυτινοὺς καπεταναίους ἔμειναν εἰς τὸ Σαραβάλι καθὼς καὶ τὸ φροντιστήριον.

Τὰ πάντα ἐτακτοποιήθησαν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐπαρχία τῶν Πατρῶν ἦτον ἔρημος, διότι οἱ Τούρκοι δὲν τοὺς ἀφιναν νὰ σπέρνουν, ὁ ἀρχηγὸς συνενοήθη μετὰ τοῦ Σισίνης, ὅταν ἐπέρνα ἀπὸ τὴν Γαστούνην, καὶ ἐλάμβανεν ἀπὸ ἐκεῖ τὰς τροφὰς ὄλου τοῦ στρατοπέδου, ἕως ὅτου ἔπειτα ἐδιωρίσθη φροντιστὴς τῆς Κυβερνήσεως ὁ Ἰωάννης Σισίνης ὁ λεγόμενος Μουλαγιαννάκης καὶ ἔμεινεν ὡς τοιοῦτος μέχρι τῆς διαλύσεως τοῦ στρατοπέδου.

Αὕτῃ εἶναι ἡ καλλιτέρα καὶ τακτικωτέρα πολιορκία ἀφ' ὅσας ἐκάμαμεν· διότι καὶ τάξις πολλή καὶ πειθαρχία, καὶ μεγάλη ξεσυνέρισις καὶ φιλοτιμία ὑπῆρχεν· Ἐδῶ διὰ τὴν πολλὴν ἀσφάλειαν εἶχαμεν λαμπρὰν ἀγορὰν καὶ οἱ στρατιῶται εὕρισκαν ἐκεῖ ὅ,τι ἤθελαν νὰ ἀγοράσουν.

Εἰς τὰς 2 Μαρτίου ἐβγῆκαν· οἱ Τούρκοι κατὰ τὴν συνήθειάν των διὰ νὰ πολεμήσουν μὴ γνωρίζοντες τὴν δύναμίν μας. Ἀφοῦ ὅμως ἐπολεμήσαμεν ἀρκετὴν ὥραν, τοὺς ἐτρέψαμεν εἰς φυγὴν· ἐσκοτώσαμεν ὡς πενήντα, ἐπιάσαμεν καὶ δύο Λαλαίους Τούρκους ζωντανούς, τοὺς ὁποίους ἀφοῦ τοὺς εἶδεν ὁ ἀρχηγὸς τοὺς ἔδωκε τὰ ἄρματα τοὺς καὶ τοὺς ἔστειλε πίσω εἰς τὸ φρούριον· μὲ αὐτοὺς παρήγγειλε καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς Λαλαίους χαι-

ρετίσματα καὶ ὅτι δὲν ἤλθε νὰ πολεμήσῃ μὲ αὐτούς, διότι ἦσαν πατρικοὶ τοῦ φίλοι. Ἀπὸ αὐτοὺς ἐμάθαμεν ὅτι ὁ Ἀσλάν Ἀγάκος προτοῦ νὰ φθάσωμεν εἶχε φύγει διὰ τὴν Ἀρβανιτιά· διότι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς οἱ ἄλλοι Ἀλβανοὶ τῆς Τριπολιτσᾶς τοῦ εἶχαν γράψει νὰ σταθῇ ἕως ὅτου νὰ πάῃ ὁ Κολοκοτρώνης, ἀλλ' ἐπειδὴ ἄργησε νὰ πάῃ ἔφυγεν.

Εἰς τὴν μάχην αὐτὴν ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης ἐφάνη παληκάρι, ἐχώθη εἰς τὸν πόλεμον καὶ ἐδίωξε τοὺς Τούρκους εἰς τὰ ὀπίσω. Τότε συνέβη ἓνα πρᾶγμα περιέργον, ἓνας Τούρκος Λαλιώτης ἐκόντευσε νὰ πιασθῇ ἢ νὰ σκοτωθῇ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας· ἀλλ' ἀφοῦ ἄκουσε τοὺς Ἑλληνας νὰ φωνάζουν κοντὰ τοῦ Γενναῖε, Κολοκοτρώνη, καὶ ἐγνώρισε ποῖος ἦτον, ἐπέταξε τὰ ἄρματα τοῦ καὶ τὸν ἀγκαλίξεν. Ὁ Τούρκος ἦτον μεγάλοςωμος καὶ ὁ Γενναῖος ἐκρύφθη εἰς τὴν ἀγκαλιά τοῦ καὶ σχεδὸν δὲν ἐφαίνετο. Ὅταν ἐβλεπε τοὺς στρατιώτας ὅτι ἐπήγαιναν νὰ τὸν κτυπήσουν, ἐβαλλε μπροστὰ τὸν Γενναῖον καὶ ἐγλύτωνεν. Ὁ Γενναῖος τότε, ἐπειδὴ ὁ Τούρκος τὸν ἐπκρακαλοῦσε πολὺ νὰ τὸν σώσῃ, διέταξε τοὺς στρατιώτας νὰ τὸν ἀφήσουν, καὶ οὕτως ἤρχετο κοντὰ τοῦ, ὁ δὲ πατέρας τοῦ, ἀφοῦ τὸ ἔμαθε, τὸν ἔσειλε πίσω εἰς τὰς Πάτρας μὲ τὰ ἄρματα τοῦ.

Εἰς τὸ φρούριον τῶν Πητρῶν ἦτον οἱ Λαλαῖοι, οἱ ἐντόπιοι, ὁ Ἰσοῦφ Πασιᾶς Σέραλης, ὁ Μεχμέτ Πασιᾶς ἡ Κακλαμὰν Πασιᾶς (α), ὁ ὁποῖος ἤλθε μὲ περισσοτέρους

(α) Οἱ Ἑλληνες ὠνόμαζαν τοὺς Ἀνατολίτας Κακλαμάρους· καὶ αὐτὸν ὡς Ἀνατολίτην τὸν ἔλεγον Κακλαμὰν Πασιᾶ.

ἀπὸ 8,000 Ἀνατολίτας καὶ ἄλλους Τούρκους τὸν πε-
ρασμένον Φεβρουάριον μὲ τὴν ἀρμάτα τοῦ Σουλτάνου·
καὶ ὅλαι αἱ φρουραὶ τοῦ Ῥίου, Ἀντιβόριου καὶ τῆς Ναυ-
πάκτου ἐσυνάχθησαν εἰς τὰς Πάτρας μετὰ τὰς δύο
Μαρτίου, καὶ ἦταν ὅλοι οἱ μαζωχθέντες ὑπὲρ τὰς
12,000 στρατιῶται τοῦ τουφεκιοῦ.

Εἰς τὰς 9 Μαρτίου περὶ τὰ ξημερώματα οἱ δύο
Πασιάδες ἐβγῆκαν νύκτα μὲ ὅλα τὰ στρατεύματα καὶ
μὲ τὰ κανόνιά τους καὶ μὲ ἕως 80 καβελαραίους, τοὺς
ὁποίους εἶχαν, καὶ ἐπῆραν τὴν πολεμικὴν θέσιν εἰς τὸ
Σκατοβοῦνι· αὐτὴν τὴν ἐφύλατταν πάντοτε κάθε ἡ-
μέραν κατὰ διαταγὴν τοῦ Κολοκοτρῶνη 100 στρατιῶ-
ται Ἕλληνες συναλλαζόμενοι ἀπὸ τὰ διάφορα σώματα.
Κάθε πρωτὶ πρὶν τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου ἡ μικρὰ αὐτὴ
φρουρὰ ἔπρεπε νὰ ᾔηται ἐκεῖ καὶ διὰ τοῦτο οἱ Τούρκοι
ἐβγῆκαν νύκτα καὶ τὴν ἐπῆραν.

Οἱ ἐδικοίμας ἐπῆγαιναν τὸ πρωτὶ καὶ χωρὶς νὰ τοὺς
ἰδοῦν ἤϋραν ἐκεῖ Τούρκους, οἱ ὅποιοι τοὺς ἐκτύπη-
σαν ὡς χωσιασμένοι, τοὺς ἐτσάκισαν καὶ ἐφόνευσαν
τὸν σηματοφόρον καὶ ἐπῆραν μίαν σημαίαν ἀπὸ τὸ σῶ-
μα τῶν Κουμανιωταίων. Ἐδιετάχθησαν ἔπειτα καὶ ἄλ-
λοι νὰ ὑπάγουν, καὶ τοὺς ἐπῆραν καὶ αὐτοὺς οἱ Τούρκοι
ἐμπρὸς καὶ ὅλον ἕν τοὺς ἐνίκων. Μετέπειτα ἐξαπλώθη-
καν καὶ μᾶς ἐπῆραν γύρω τὸ Γεροκομιό, τὸ ἐκλείσαν καὶ
τὸ ἐκτυποῦσαν μὲ τὰ κανόνια. Συγχρόνως ἐκλείσαν τὸν
ληνὸν τοῦ Σαίταγα, ἐκυνήγησαν ὅλους τοὺς Ἕλληνας,
τοὺς ἐμάχρυναν καὶ ἔγειναν κύριοι ὅλης τῆς μικρᾶς πε-
διάδος κοντὰ ἕως τὸν ποταμὸν Λεύκαν καὶ ἐπάνω κατὰ
τὴν μάνα τοῦ νεροῦ.

Τοῦτο ἠχολοούθησε διὰ πολλὰς ὥρας ἀπὸ τὴν αὐγὴν

ἕως τὸ δεῖλι ὅλον ἐν ἐνικοῦσαν οἱ Τοῦρκοι, διότι ὁ ἀρχηγὸς δὲνεῖχεν ὑπάγει εἰς τὸν πόλεμον· ἐπειδὴ εἶχε δύο ξένους εἰς τὸ Σαραβάλι τὸν ἀρχιερέα Πορφύριον Ἀρτης, ὁ ὁποῖος ἦτον στελμένος ἀπὸ τοὺς καπεταναίους τοῦ Μεσολογγίου καὶ λοιποὺς νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν Κολοκοτρώνην βοήθειαν, καὶ τὸν Ἀνδρέαν Καλαμογδάρτην Πατρινόν· εἶχεν ὁμῶς στείλει τοὺς ὑπασπιστάς του, τὴν σημαίαν του, τὸ ταμποῦρλόν του μὲ τὸν Νικολέτον Ζακύνθιον καὶ ὅλους τοὺς σωματοφύλακας του. Οἱ Ἕλληνες ἐσταμάτησαν τοὺς Τούρκους εἰς ἓνα μέρος χαλικιωτὸν ἀπὸ τροχάλους ἐβγαλμένους ἀπὸ ταῖς σταφίδες κοντὰ εἰς τὸν σημερινὸν ταμβακόμυλον καὶ ἀντικρὺ εἰς τοῦ Σαίταγα τὸν ἴηνόν κατὰ τὴν μάνα τοῦ νεροῦ. (α)

Εἰς τὴν μέσσην τῆς πεδιάδος ἦτον ἓνα χορηγοκάμινον καὶ εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ἦτον οἱ δύο Πασιάδες μὲ τοὺς καβελαραίους. Αὐτοὶ ἐκυνήγησαν τὸν Ἀνδρέαν Ζαίμην, ἐρχόμενον ἀπὸ τὸν Ὀμπλὸν εἰς τὸ Γεροκομιὸ καὶ ἐκόντεψαν νὰ τὸν πιάσουν ζωντανόν. Τὴν ἄκραν αὐτῆς τῆς πεδιάδος τὴν ἐβαστοῦσαν οἱ Ἕλληνες καπεταναῖοι, Πλαπούτας, Πετμεζαῖοι καὶ πολλοὶ ἄλλοι ὅπου δὲν ἐπρόφθασαν νὰ κλεισθοῦν εἰς τὰς ἀνωτέρω θέσεις. Ὅσοι ἔμειναν ἔξω καὶ οἱ κυνηγημένοι ἐπίασαν τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῆς αὐτῆς πεδιάδος καὶ ὠχυρώθησαν καλά, καὶ ἀφοῦ ἐφθασαν ἕως ἐκεῖ οἱ Τοῦρκοι ἐσταμάτησαν νὰ τοὺς καταδιώκουν.

Τότε ὅλοι οἱ καπεταναῖοι καὶ στρατιῶται ἦτον ἄνω

(α) Ὁ δὲ Σ. Τριχούπης (ιστ. Α. 173) λέγει ὅτι ἠνάγκασαν οἱ Τοῦρκοι τοὺς Ἕλληνας καταδιώκοιτες αὐτοὺς νὰ καταφύγουν εἰς τὰ ὄρη.

κάτω, καὶ ἐγόγγιζαν κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ ἐκ συμφώ-
νου μὲ ἔστειλαν πítω· εἶχαν δὲ καὶ ἄλλους πρωτῆτερα
στείλει εἰς Σαραβάλι, νὰ εἰποῦν τοῦ ἀρχηγοῦ νὰ ἔλθῃ ὁ
ἴδιος, διὰ νὰ ᾔναι παρών, νὰ ἰδοῦν τί θὰ κάμουν τοὺς
κλεισμένους Ἑλληνας (α).

Ὁ Ἀρχηγὸς ἀπὸ τὸ Σαραβάλι εἶδε τὸν πόλεμον ὅτι
δὲν ἐπῆγαινε καλὰ διὰ τοὺς Ἑλληνας, ἐσχόρπισεν εὐ-
θὺς τὰ πολεμοφόδια, τὰς τροφάς καὶ λοιπὰ πράγματα
τοῦ πολέμου καὶ τοῦ στρατοπέδου· ἔδωκε τὰ μουλάρια
του εἰς τοὺς φίλους του τὸν ἀρχιερέα καὶ εἰς τὸν Καλα-
μογδάρτην νὰ κολλήσουν κατὰ τὸν Ὀμπλὸ εἰς τὸ βουνόν.
Διέταξεν ἔπειτα εἰς τὰς καλύβας τῶν στρατιωτῶν καὶ
καὶ εἰς τινὰ μέρη, ὅπου ἦταν πράγματα πολλὰ καὶ βαρέα
καὶ δὲν ἤμποροῦσαν νὰ τὰ σηκώσουν, καὶ ὠδήγησέ τι-
νας ἀπὸ τοὺς ὑπηρέτας καὶ φροντιστάς ὅπου θὰ μείνουν
ἐκεῖ, ὅταν ἰδοῦν τοὺς Τούρκους νὰ πλησιάσουν, νὰ βά-
λουν φωτιά εἰς αὐτὰ καὶ νὰ τὰ κάψουν.

Ὅταν ἐπῆγα τὸν ἡῦρα ἔτοιμον νὰ καθαλικεύσῃ τὸ
ἄλογόν του, τὸ ὅποιον μόνον εἶχαμεν ἐκεῖ· διότι ὅλα τὰ
ἄλογα τῶν ὑπασπιστῶν καὶ Καπεταναίων τὰ εἶχαμεν
εἰς Γαστούνην εἰς τὰ λειβάδια. Ἐτράβηξεν ἔπειτα κατὰ
τὸ ποτάμι Λεύκα ἡῦρεν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ τὸν Γέρο Ἀ-

(α) Ὁ Σ. Τρικούπης λέγει (ιστ. Β. 173) «ἐπὶ τῆς τροπῆς δὲ
ταύτης τῶν Ἑλλήνων ὁ Κολοκοτρῶνης εὐρίσκετο ἐν Σαρα-
βαλίῳ μόνος καὶ ἐκίνησεν ἐκείθεν πρὸς τὸν Παλαιόπυργον,
χωρὶς νὰ ἡξεύρῃ μὴδ' αὐτὸς διότι ἐπῆγαινε.» Ἐκτὸς τῶν ὅ-
σα εἶπαμεν, καὶ τὰ ὅποια ἀποδεικνύουν ποῦ ἐπῆγαινε, εἶναι
δυνατὲν ὁ Κολοκοτρῶνης νὰ μὴν ἐγνώριζε ποῦ ἐπῆγαινε,
ἐνῶ ἐπῆγαινε νὰ διοικήσῃ τὸν πόλεμον;

ναγνώστην Λεχουρίτην, ὁ ὁποῖος ἤρχετο στελμένος νὰ φωνάξῃ τοῦ ἀρχηγοῦ διὰ νὰ πάῃ εἰς τὸν πόλεμον, καὶ ἀφοῦ ὁ γέρος τοῦ τὸ εἶπεν, τοῦ ἀπεκρίθη καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ἔλα κοντὰ καὶ σὺ γέρο Λεχουρίτη. Ἐπειτα ἐκύτταξε κατὰ τὸν Ῥηγανόκαμπον καὶ εἶδεν ὑψηλότερα τὸν Ἀγγελῆν Κουμανιώτην, ὅπου ἤρχετο κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν εἰς τὸ στρατόπεδον μὲ μικρὸν σῶμα στρατιωτῶν καὶ μὲ μίαν σημαίαν λευκὴν. Ὁ Ἀγγελῆς ἐστέκετο καὶ ἀγνάντευε τοὺς Ἑλληνας σκορπισμένους ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἀπὸ τοὺς Τούρκους· τοῦ ἐφώναξεν ὁ ἀρχηγὸς Βρὲ ποῖος εἶσαι σὺ αὐτοῦ πάνω, ἔλα ὁδῶ κάτω ὅπου εἶμαι καὶ ἐγώ. Τότε ἀπὸ τὴν φωνὴν του ὁ Ἀγγελῆς ἐγνώρισε τὸν ἀρχηγόν, διότι δὲν ἦτον πολὺ μακρὰ καὶ ἦλθε μὲ τοὺς στρατιώτας του. Ἐφώναξεν ἔπειτα καὶ τοὺς ἄλλους νὰ συνάζωνται ὅπου ἦταν σκορπισμένοι ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, ἕως ὅτου νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν θέσιν, ὅπου ἦταν οἱ καπεταναῖοι καὶ ἐπολεμοῦσαν· καὶ ἀπὸ τὸν ἕνα εἰς τὸν ἄλλον διεδόθη ἀμέσως ἡ εἰδησις εἰς τοὺς Ἑλληνας ὅτι ἐφθασεν ὁ Κολοκοτρώνης.

Ἐκύτταξε καλὰ τὸν τόπον, ἐφώναξε τὸν σημαιοφόρον τοῦ Πλαπούτα ὅπου ἦτον ἐκεῖ κοντὰ τὸν Σουμάνην Ἀλθανὸν Τούρκον, ὁ ὁποῖος εἶχεν, ὡς εἶπαμεν, ἔβγει πρὶν τῆς ἀλώσεως τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ ἔμεινε μὲ τὸν Πλαπούταν ὡς σημαιοφόρος του. Τότε ὁ ἀρχηγὸς τοῦ εἶπε, Σουμάνη, θέλω νὰ βάλῃς τὸ μπαϊράκι σου ἐκεῖ ὅπου εἶναι τὸ Γιουρούς μπαϊράκι τὸ Τούρκικο· καὶ αὐτὸς ἀπεκρίθη πολλὰ καλὰ ἀρχηγέ καὶ ἐκίνησεν.

Ἄμα ἐφθασεν εἰς τὴν θέσιν ὅπου ἦτο τὸ Γιουρούς Μπαϊράκι, εἶπε τοῦ μπαϊρακτάρι τοῦ Τούρκου νὰ φύγῃ ἀπὸ κεῖ, διότι ὁ Σταυρὸς θὰ τὸν διώξῃ, εἶναι ὁ

τόπος του καὶ νικᾷ· σοῦ τὸ λέγω τοῦτο, διότι εἶμαι καὶ ἐγὼ Τοῦρκος καὶ δὲν ἐπιθυμῶ νὰ σὲ βαρέσω, θέλω νὰ φύγῃς νὰ πᾶς ὅθεν ἤλθες. Εἰς τὴν μέσῃν τῶν δύο σημαιοφόρων ὑπῆρχε ξηρότοιχος, καὶ πίσω ἀπὸ αὐτὸν ἐκρύβοντο Τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες καὶ ἐκεῖ ἦσαν κρυμμένοι καὶ ὠμιλοῦσαν καὶ οἱ δύο σημαιοφόροι. Ὁ σημαιοφόρος Τοῦρκος εἶπε τοῦ Σουμάνη, Ἄπιστε πῶς ἔγεινες ῥαγιαῶς καὶ εὗρίσκεισαι μὲ τοὺς ἀπίστους! Ἐ, ἄφησε τώρα αὐτὰ τὰ λόγια, θὰ σοῦ πάρω το μπαϊράκι καὶ χωρὶς νὰ χάσῃ καιρὸν κτυπᾷ τὴν Τουρκικὴν σημαίαν καὶ τὴν ρίπτει χάμου καὶ μὲ τὸ κοντάρι τῆς σημαίας κτυπᾷ τὸν Τοῦρκον, ὁ ὁποῖος εὐθὺς ἔφυγε καὶ ὁ Σουμάνης ἐπῆρε τὴν θέσιν του.

Ἀφοῦ ἐτοποθετήθησαν οἱ Ἕλληνες καλὰ ἐκεῖ, τότε ὁ Κολοκοτρῶνης ἐφώναξε τὸν Παρασκευᾶν καὶ Ἀθανάσιον ἀδελφοὺς τοῦ Πλαπούτα (α), τὸν Πανουργιᾶ, τὸν Μάστρο Γεώργη περίφημο παληκάρη, καὶ τὸν ἀτρόμητον Πανουσάκον Πανταζόπουλον καὶ τοὺς τρεῖς Παλουμπαίους, τοὺς εἶπε νὰ πάρουν μερικοὺς στρατιώτας καὶ νὰ πιάσουν τὸ Χορηγοκάμινον. Τοῦ εἶπεν ὁ Παρασκευᾶς τὸ πιάνομεν ἀλλὰ χανόμεθα συμπέθερε· πηγαίνετε ἐσεῖς καὶ μὴν σᾶς μέλλει τίποτε, ἐγὼ ἔχω τὴν ἔννοιάν σας, εἶπε, καὶ δὲν σᾶς ἀφίνω νὰ χαθῇτε.

Ἐξεκίνησαν αὐτοί, ἐπῆγαν καὶ ἕως εἴκοσι στρατιῶται

(α) Ὁ Κολοκοτρῶνης εὗρηκεν ἐκεῖ τὸν Παρασκευᾶν Πλαπούταν ὡς εἶπαμεν μὲ τοὺς λοιποὺς, καὶ δὲν τὸν συμπάρελαβε καθ' ὁδὸν ὡς λέγει ὁ Σ. Τρικoupης (Ιστ. Β'. 174).

μαζί τους καὶ ἐπίασαν αὐτὴν τὴν πολῦτιμον θέσιν καὶ ἐδίωξαν εὐθὺς τοὺς Τούρκους καβελαραίους ἀπὸ τὴν πεδιάδα καὶ δὲν ἤμποροῦσαν πουθενὰ νὰ σταθοῦν· διότι παντοῦ ἐκεῖ τοὺς ἔτρωγε τὸ βόλι· οἱ δὲ Πασιάδες ἐτραβήχθησαν καὶ αὐτοὶ πέρα κατὰ τὸ Γεροκομιό. Ἐστειλεν ἔπειτα τὸν Νικολέτον μὲ τὸ ταμποῦρλον νὰ ἀναβῇ· ἐπάνω εἰς μίαν μουριάν ὅπου ἦτον ἐκεῖ καὶ νὰ χτυπᾷ τὴν σύναξιν διὰ νὰ ἀκούσουν μακριὰ ὅτι ἐκεῖ εἶναι ὁ ἀρχηγὸς καὶ νὰ συναχθοῦν οἱ σκορπισμένοι στρατιῶται.

Μετὰ ταῦτα ὁ ἀρχηγὸς καβάλα ὁ Καραχάλιος καὶ ὁ Φωτάκος πεζοὶ καὶ ἄλλοι τινὲς ἀπὸ τοὺς σωματοφύλακας, καὶ ὁ Καπετὰν Κωνσταντῆς ἀπὸ Κοκορά, ἐπήγαμεν ἀντικρυ τοῦ ληνοῦ Σαίταγα, ὅπου ἐπολεμοῦσαν ἐκεῖ μέσα ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Νικόλαος Μπούκουρας, ὁ Γεώργιος Σέκερης, ὁ ὁποῖος εἶχε μαζί του τὸν Προκόπιον Παππαδημητρακόπουλον. Αὐτοὶ ὅλοι ἦταν ἔξω καὶ ἐπολεμοῦσαν καὶ ἀφοῦ οἱ Τούρκοι τοὺς ἐκυνήγησαν ἐπρόφθασαν καὶ ἐχώθησαν ἕως 150 ὅλοι ἀπὸ διάφορα, ὡς εἶπαμεν, σώματα εἰς τὸν ληνόν, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχαν πρωτότερα τοποθετηθῇ οἱ Τριπολιτσιῶται (α).

Ὅσοι ἦταν μέσα εἰς τὸν ληνὸν ἐπολέμησαν μὲ μεγάλην γενναιότητα, διότι οἱ Τούρκοι πολλαῖς φοραῖς ὥρμησαν νὰ τοὺς πάρουν, ἀλλὰ δὲν ἠμπόρεσαν.

Ἀφοῦ ἐπῆγεν ἀντικρυ ἐκεῖ ὁ ἀρχηγός, ὡς εἶπαμεν, ἐστάθη ὀλίγον, ἐφώνηξε τοὺς Ἑλληνας νὰ ἔλθουν

(α) Ὁ ληνὸς εἶχεν εἰς τὴν μέσην ἓνα καυμένον πύργον, ὅπου ἔβαλαν ἐπάνω οἱ στρατιῶται ξύλα καὶ ἐπολέμαγαν, γύρω δὲ τοῦ πύργου ἦτον μάνδρα.

κοντά του ὅσοι ἦσαν σκορπισμένοι ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἐπάνω
 ἕως εἰς τὴν μάνα τοῦ νερεῦ, ἐκύτταξε δεξιά, ἀριστερά,
 ἔσυρε τὸ κιάλι του, ἔκαμε πῶς κυττάζει χωρὶς νὰ βγά-
 λη τὸ καπάκι του ἀπ' ἐμπρός, καὶ ἀμέσως βγάλῃ κα-
 τί φωναῖς ἄγριαις, ἐπάνω τους "Ἕλληνες ἔφυγαν
 οἱ Τοῦρκοι (α). Τότε οἱ "Ἕλληνες ἐσηκώθησαν νὰ
 ἴδουν ἂν οἱ Τοῦρκοι ἐτσάκισαν, καὶ οἱ Τοῦρκοι πάλιν νὰ
 ἴδουν, ποῦ εἶναι οἱ ἐδικοὶ τους καὶ ἂν ἐτσάκισαν· καὶ
 χωρὶς νὰ ἴδουν τίποτε, ἀπὸ ταῖς φωναῖς τοῦ Κολοκο-
 τρώνη ἐδόθησαν οἱ Τοῦρκοι εἰς φυγὴν, χωρὶς νὰ γνω-
 ρίζουν ποῦ θὰ πᾶν· τότε ἐβγήκαν ἀπὸ τὸν ληνὸν οἱ
 κλεισμένοι Γενναῖος καὶ λοιποὶ καὶ τοὺς ἐκυνήγησαν.

Ἡ θέσις Γεροκομιῶ εἶναι κομμάτι χαμηλῶμα καὶ
 ἀπὸ τὸ μέρος τὸ δυτικονότιον δὲν φαίνεται καλὰ, καὶ
 διὰ τοῦτο δὲν εἶδαν οἱ κλεισμένοι ὀλίγον πρωτῆτερα νὰ
 ἐννοήσουν τὸ τσάκισμα τῶν Τοῦρκων καὶ νὰ ἐβγουν
 πρωτῆτερα, καὶ τότε βέβαια θὰ ἐπιάναν τοὺς δύο Πα-
 σιάδες ζωντανοὺς καὶ ὅλους τοὺς καβελαραίους καὶ θὰ
 ἔπερναν καὶ τὰ κανόνιά τους· διότι ἡ θέσις ἦτον περι-
 φραγμένη μὲ μεγάλαις γράναις, ταῖς ὁποίαις εἶχαν
 διὰ ταῖς σταφίδαις των οἱ "Ἕλληνες, καὶ ὥς ἐκ τούτου
 ἐβιάσθησαν νὰ περάσουν εἰς ἓνα ξυλογέφυρον παλαιόν,

(α) Ὁ πετεινὸς κυτπᾷ τὰ πτερὰ του, ὁ δὲ Κολοκοτρώ-
 νης (Σ. Γρικ. Ἰστ. Β'. 173) δὲν ἐκτύπησε τὰ χέρια διὰ
 νὰ ἀκούσουν. Ἀκούονται τὰ παλαμάκια εἰς τὸν πόλεμον; ὁ
 ἀρχηγὸς ὅταν ἔκαβάλα εἶχε καὶ τὸ κιάλι εἰς τὰ χέρια του·
 πῶς λοιπὸν ἤμποροῦσε νὰ κυτπᾷ καὶ τὰ παλαμάκια; Κο-
 τσάμπανιρ ἄκριτον τὸν ἔκαμε νὰ γυρεῦν εἰς τὸν πόλεμον
 τσιμποῦκι.

ὅπου ἐπέρναγαν νερόν οἱ Πατράιοι καὶ ἐπότιζαν ταῖς σταφίδαις τῶν· αὐτὸ ἦτον σάπιο, καὶ ἔπεσαν εἰς τὸ χανδάκι καὶ ἐβγήκαν εἰς τὸν αἰγιαλὸν κοντὰ εἰς τὸν Ἅγιον Ἀνδρέαν· ἐπειδὴ τοὺς ἐτράβαγαν τὰ βάτα, διότι δὲν ἦτον ἀνοιχτὸν τὸ μέρος, ἀπὸ τὸν φόβον τοὺς ἐτάχτησαν νὰ γείνουν Δερβισάδες ἀλλὰ νὰ γλυτώσουν.

Μπροστὰ εἰς τοῦ Σαίταγα τὸν ληνὸν ἦτον ἄλλος ληνὸς καὶ χαμηλὸ σπιτάκι, ἀλλὰ τὸ εἶχαν κάψει πρὸ πολλοῦ οἱ Τούρκοι. Μέσα εἰς αὐτὸ τὸ χάλασμα ἐκλείσθη μὲ δέκα Τούρκους ὁ Τουφεξίμπας, διότι δὲν ἐπρόφθασε νὰ φύγῃ. Ὁ Πλαπούτας μὲ τοὺς στρατιώτας του, ἀφοῦ ἔκαμε μπροστὰ, ἐπῆρε τὸν ληνόν, ἐσπρωξέ τὸν τοῖχον καὶ ἔπεσεν ἡ μία πλευρὰ καὶ ἐπλάκωσε τοὺς Τούρκους· ἐπειδὴ ἡ ξυλοδεσιὰ τοῦ τοίχου ἡ ὁποία ἦταν χάμου κοντὰ εἰς τὴν γῆν ἐκάη καὶ ὁ τοῖχος ἐστέκετο εἰς τὰ κουφώματα. Ἐκεῖ ἐσκοτώθη ὁ Τουφεξίμπας (α) ὁ εὐμορφώτερος ἀνθρω-

(α) Εἰς τὸ σῶμα τοῦ Κανέλ. Δελιγιάννη ἐπαρako-
λουθοῦσιν ὁ μοναχὸς Καλλίνικος Παπᾶ Κουλουράς ἢ
Φλεσάκος· αὐτὸς τότε εἶχε μαζί του μίαν εἰκόνα τῆς Θεο-
τόκου καὶ ἐπήγαινε μπροστὰ ἀπὸ τοὺς στρατιώτας, καὶ
κοντὰ εἰς τὴν σημαίαν· Ἐπειδὴ δὲ τὸν ἐκυνηγοῦσαν οἱ Τούρ-
κοι, ἐπέταξε κ' αὐτὸς σ' ἓνα βάτο τὴν εἰκόνα, καὶ τῆς εἶπε,
Πήγαινε καὶ σὺ μὲ τοὺς Τούρκους σὰν τοὺς
θέλης· δὲν σὲ πέρνω ἐὰν δὲν θυμαμώσης τοὺς
Ἕλληνας νὰ κυνηγήσουν τοὺς Τούρκους. Ἐ-
πειτα ἐπῆγε μακρότερα καὶ ἐπροσηύχετο ἕως ὅτου ἔφυγαν οἱ
Τούρκοι. Τὴν φυγὴν αὐτὴν τῶν Τούρκων ἐθεώρησαν οἱ
στρατιῶται ὡς θαῦμα τῆς Θεοτόκου.

πος, πιστεύω, ἀφ' ὅσους ἔκαμεν ἡ φύσις. Αὐτὸν ἡ θέλησεν ὁ Πλαπούτας νὰ τὸν σώσῃ καὶ ἐμβῆκε μέσα εἰς τὸν ληνὸν καβάλα, ἀλλὰ δὲν ἠμπόρεσε· μάλιστα δ' ἐκινδύνευσεν νὰ πλακωθῇ ἀπὸ τὸ πέσιμον τοῦ τοίχου.

Τὸν Τοῦρκον αὐτόν, τὸν ὁποῖον ἂν ἤξευρα ζωγραφικὴν ἤθελα τὸν ζωγραφῇσαι, μᾶς τὸν ἐζήτησαν τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν, ἂν ἦτον σκλάβος, νὰ τὸν ἐξαγοράσουν μὲ διακοσίας χιλιάδας γρόσια, καὶ φαίνεται ὅτι ἦτον ἀπὸ πολὺ σημαντικὴν καὶ πλουσίαν φαρμίλιαν τῆς Ἀνατολῆς (α).

Εἰς αὐτὸ τὸ κυνήγημα τῶν Τούρκων ἐπίασαν οἱ στρατιῶται τοῦ Σέκερη ἓνα Ἑβραῖον, ὁ ὁποῖος ἦτον σαράφης τοῦ Κακλαμὰν Πασιᾶ. Αὐτὸς εἶχεν ἔδωκε μαζί μὲ τοὺς Τούρκους, ἐκάθισεν εἰς ἓνα μέρος καὶ ἀγνάντευε, τὸν ἐξέσταινεν ὁ ἥλιος καὶ τὰ ἐγλάρωσεν. Ἀφοῦ δὲ οἱ Τοῦρκοι ἐτσακίσθησαν καὶ ἔφυγαν ἐξύπνησεν καὶ ἀντὶ νὰ πάῃ εἰς τὴν Πάτραν ἔχασε τὸν δρόμον καὶ ἐπῆγε μὲ ἓνα τουφέκι εἰς τὸν ὄμον εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Σέκερη μέσα εἰς τὸν ληνόν. Αὐτὸν τὸν Ἑβραῖον τὸν ἐπῆρεν ἔπειτα ὁ Κανέλ. Δελιγιάννης.

Οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐπῆγαν ὅλοι εἰς τὰς Πάτρας ἀλλ' ἔκαμαν ὅπως τοῦ ἤλθε τοῦ καθενός· ἐπῆραν τὰ βουνά, κατὰ τὰ Σεχεναῖ μέσα ταῖς σταφίδαις διὰ νὰ ὑπάγουν εἰς τὸ Καστέλι· καὶ καθὼς δὲν ταῖς εἶχαν δουλεύσει δύο χρόνια, ἔγειναν ἡ φράκταις καὶ τὰ βάτα ὅπου

(α) Κατὰ λάθος εἶπεν ὁ Σ. Τρικοῦπης (Ιστ. Β'. 178) ὅτι ἐφορεύθη ἐδῶ ὁ Κεχαγιάμπης τοῦ Μεχμέτ Πασιᾶ, ἀντὶ νὰ εἰπῇ ὁ Τονγεξίμπης

ἐκρατοῦσαν τὴν ἀρχοῦδα. Πολλοὺς Τούρκους ἤῤῥα ἐκεῖ πεθαμμένους, πιασμένους ἀπὸ τὸ βρακί· ἐπειδὴ ἐμποδίζοντο ἀπὸ ταῖς φράκταις καὶ τὰ βάτα. Τοὺς ἔφαξα ἀπὸ περιέργειαν καὶ δὲν ἠμπόρεσα νὰ εὔρω καμμίαν πληγὴν ἐπάνω τους καὶ ἐσυμπέρανα ὅτι ἀπὸ τὸν φόβον τοὺς ἀπέθαναν, οἱ δὲ ζωντανοί, ἔφευγαν, καὶ δὲν ἐκύτταζαν πίσω τους, καὶ ἐφώναζαν εἰς βάλλα Κολοκοτρώνη.

Εἰς τὸν πόλεμον αὐτὸν ἄφησαν ὑπὲρ τοὺς 400 σκοτωμένους καὶ πόσα ἄλλα κακὰ ἔπαθαν αὐτοὶ τὸ γνωρίζουν. Ἀπὸ τότε οἱ Ἕλληνες ἔμαθαν καὶ τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν· διότι ἐμβῆκαν μαζί με τοὺς Τούρκους μέσα εἰς τὰ χαλάσματα· ἐπειδὴ ἐπέρασαν ἀπὸ τὸν Ταμπαχανᾶ καὶ Ἀγιώργη καὶ λοιπὰ μέρη. Οἱ Τούρκοι ἀπὸ τότε ἔχασαν πολὺ καὶ πλέον δὲν ἐβγῆκαν πανστρατιά, ἐνόμισαν μάλιστα τὴν φευγάλα τῶν Ἑλλήνων πρὸ τῆς μάχης ὡς στρατήγημα τοῦ Κολοκοτρώνη, ἀλλὰ μικροὺς ἀκροβολισμοὺς ἔκαμναν ἔπειτα ἕως ὅτου ἐλύθη ἡ πολιορκία.

Μετὰ τὴν περίφημον αὐτὴν μάχην ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης ἐπέρασε κατὰ διαταγὴν τοῦ πατρός του εἰς Ρούμελην εἰς τὸ Μεσολόγγιον κατὰ ζήτησιν τῶν Ρουμελιωτῶν καὶ τοῦ Ἄρτης Πορφυρίου, καὶ κατόπιν αὐτοῦ ὁ Κανέλ. Δελιγιάννης· μετὰ ταῦτα πάλιν ὁ Π. Γιατράκος με τοὺς Μιστριώτας πρὸς βοήθειαν τῶν ἀδελφῶν μας Μεσολογγιτῶν.

Ἐνῶ τοιουτοτρόπως ἐξηκολούθει ὁ ἀρχηγὸς τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν καὶ ἐλπίζαμεν γλήγορα νὰ ἴδωμεν τὴν πτώσιν της, ἐφάνη εἰς τὴν Κόρινθον καὶ εἰς τὴν Τριπολιτσὰν συνωμοσία κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη.

νη. Τὸ Ἐκτελεστικόν, ἡ Βουλὴ καὶ πολλοὶ ἀπὸ τὴν Γερουσίαν τῆς Πελοποννήσου, καὶ οἱ λεγόμενοι ἄρχοντες μικροὶ καὶ μεγάλοι ἐφθόνησαν τὸν Κολοκοτρώνην καὶ συνώμοσαν, διότι τὸν εἶδαν παραδόξως εἰς ὑψηλὴν θέσιν χωρὶς νὰ τὸ περιμένουν· ἐπειδὴ ἀνέβη καθὼς ὁ Ἰμάμης ἀναβαίνει μέσα ἀπὸ τὴν τρούλαν τοῦ τζαμιοῦ καὶ φαίνεται τὸ κεφάλι του ὅταν φωνάζῃ, ἐκτός τινων ὀπλarchηγῶν καὶ καπεταναίων, οἱ ὅποιοι ἦταν μὲ αὐτόν, καθὼς καὶ ὁ λαὸς τῆς Πελοποννήσου, καὶ ὅσοι ἠλπίζαν ὅτι διὰ μέσου αὐτοῦ θὰ ἐλευθερώσουν τὴν πατρίδα. Ἡ τότε Διοίκησις τὸ Ἐκτελεστικόν, ἡ ὁποία ἦτον εἰς τὴν Κόρινθον ἔκαμε τοὺς διορισμοὺς τῶν ἀρχόντων, νὰ πάρουν τὰ ὅπλα τῆς ἐπαρχίας των ὁ καθείς, καὶ νὰ ἐβγουν εἰς τὴν Ῥούμελην εἰς τὴν Ἀνατολικὴν καὶ Δυτικὴν Ἑλλάδα (α). Δὲν γνωρίζω τὸν μοιρασμὸν ποῶς εἰς τὴν μίαν καὶ ποῶς εἰς τὴν ἄλλην θέσιν. Οἱ ἄρχοντες ἄρχισαν εἰς τὰ γερά τὴν στρατελογίαν καὶ ἐβίαζαν τοὺς κατοίκους, ὥστε ἄρχισεν ἡ πολιορκία τῶν Πατρῶν νὰ ὀλιγοστεύῃ.

Εἰς αὐτὴν τὴν στρατολογίαν ὁ Π. Μαυρομιχάλης καὶ ὁ Γ. Σισίνης δὲν ἔλαβαν μέρος· ὁ μὲν ἓνας, διότι ἦτο τότε φίλος τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ διότι εἶχε καὶ τὸν Μούρτζινον στενῶτατον φίλον τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ δυνατόν εἰς τὴν Μάνην ἀντίπαλόν του. Διὰ τοῦτο καὶ ἄρματα κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη δὲν ἐδύνατο νὰ κινήσῃ. Ὁ δὲ Γ. Σισίνης, διότι ὁ Κολοκοτρώνης ἦτο μέγας καὶ δυνατός εἰς Πάτρας, ἐπειδὴ πολλοὶ ἀπὸ τὴν Γαστούνην καὶ ἀπὸ τὸν Πύργον καπεταναῖοι ἦσαν μαζὶ μὲ αὐτόν,

(α) Ἀπὸ ἐκεῖ αἱ ἀρχαὶ ἦλθαν εἰς τὸ Ἄργος.

καθώς ὁ Ἄν. Παππασταθόπουλος, οἱ Αὐγερῖνοί, οἱ Βιλαέ-
ται, οἱ Μοσχουλαῖοι, οἱ Καραμεραῖοι (α) καὶ ἄλλοι,
καὶ μάλιστα ὁ Κωνσταντῖνος Πετμεζᾶς, ὁ ὁποῖος τότε
εἶχεν ἐπιβρόχην εἰς τὸ τμήμα τῆς Κάπελης εἰς τὴν
Γαστούνην.

Τὰ σχέδια ὅλα ὅσα ἐγίνοντο εἰς Κόρινθον ἐμάνθανεν
ὁ πολιорκητὴς ἀπὸ τὸν Γεώργιον Σέκερην, ὁ ὁποῖος
εἶχεν ἀλληλογραφίαν μὲ τοὺς πολιτικούς, οἱ ὁποῖοι ἦ-
ταν εἰς τὴν Κόρινθον καὶ ἀπὸ διαφόρους φίλους του.
Ὁ Κολοκοτρώνης εἶχεν ἀλληλογραφίαν μὲ ὅλα τὰ μέρη
τῆς Πελοποννήσου, καὶ τὸ παραμικρὸν δὲν ἦτο δυνατόν
νὰ μὴ τὸ μάθῃ, ὅσον καὶ ἂν ἦτο μυστικόν. Οἱ κατὰ τό-
πους καὶ παντοῦ φίλοι του τὸν εἰδοποιοῦσαν τὰ πάντα,
καὶ ὅλαι αἱ ὑποθέσεις τῆς Πελοποννήσου τότε ἤρχοντο
εἰς αὐτὸν ὡς κριτὴν μᾶλλον διὰ τοῦτο εἶχε καὶ ἐπι-
τροπὰς διαφόρους εἰς τὰς ὑποθέσεις, πολιτικάς καὶ ἐγ-
κληματικάς, καθὼς καὶ τοῦ στρατοπέδου (β).

Ἀφοῦ ἔμαθε τότε ὁ ἀρχηγὸς τὰ πράγματα τῆς Κο-
ρίνθου ὅτι δὲν ἦταν τόσον καλὰ ἔκαμε στρατιωτικὸν
συμβούλιον ἀπὸ ὅλους τοὺς σωματάρχας καὶ τοὺς πα-

(α) Αὐτοὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς ἐκατοί-
κησαν εἰς τοῦ Λάλα καὶ ἔλαβαν ἐκεῖ ἐπιβρόχην.

(β) Ὁ Γ. Σέκερης ἀνεχώρησε τὸν Μάϊον ἀπὸ τὴν πο-
λιορκίαν διὰ τὸ Ἄργος ὅπου ἔλαβε τὰς διαταγὰς καὶ αὐτὸς
τῆς Κυβερνήσεως διὰ τὴν στρατολογία, καὶ μὲ αὐτὸν διε-
τάχθη νὰ ὑπάγῃ καὶ ὁ Ῥήγας Παλαμῆδης. Ἀπὸ ἐκεῖ, ἀφοῦ
ἐσύραξαν τὴν ἀναλογία τούς ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Τρι-
πολιτσᾶς, ἀνεχώρησαν καὶ πρῶτοι ἐφθασαν εἰς τὰ Μεγάλα
Δερβένια, τὰ ὀνομαζόμενα Μύγαις καὶ Ἀέραις.

ρεκάλεσεν νὰ τοῦ κάμουν τὴν χάριν νὰ υπάγῃ ὁ ἴδιος αὐτοπροσώπως εἰς τὴν Κόρινθον νὰ ἰδῇ τί πρᾶγμα εἶναι ἡ κυβέρνησις καὶ τί μυαλὰ ἔχει, νὰ σταθοῦν μὲ προσοχὴν εἰς τὴν πολιορκίαν καὶ ἀφίνει ἀντιπρόσωπόν του εἰς τὴν ἀρχηγίαν τὸν Πλαπούταν (α), τὸ ὁποῖον καὶ ἔγεινεν (β).

Εἰς τὴν ἀπουσίᾳ του ὁ Πλαπούτας ἔκαμε πολλοὺς μικροὺς καὶ μεγάλους πολέμους καὶ ἐστενοχώρησε τόσον τοὺς Τούρκους, ὥστε μετὰ δύο μηνῶν πολιορκίαν ἤθελε πέσει ἡ Πάτρα.

Ὁ δὲ Κολοκοτρώνης μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἀφοῦ εἶδεν εἰς Κόρινθον ὅλα, ὅσα τοῦ ἔκαμναν καὶ τοῦ εἶπαν οἱ ἐκεῖ πολιτικοί, ἦτον πολὺ συλλογισμένος, καὶ μάλιστα εἰς τὴν διάβασίν του ἀπὸ Τριπολιτσᾶν ἐβλασφήμησε ἀπὸ τὸν πολὺν του ἀγανακτισμὸν λέγων εἰς τοὺς ἐδικοὺς του, τί κακὸ ἐπάθαμεν ὅσους Τούρκους ἐσκοτώσαμεν ἄλλοι τόσοι ἔγειναν. Διὰ τούτων ἐννοοῦσε τὴν ἀδιαφορίαν καὶ τὰ πάθη, καὶ ὅτι ἀφοῦ ἐφόρεσαν καὶ τὰ Τούρκικα φορέματα, δὲν διέφεραν οὐδὲ κατὰ τὰ ἐξωτερικόν, ἀλλ' ἐβλέπαμεν τῷ ὄντι Τούρκους μὲ ὀνόματα Χριστιανικά.

Ἀφοῦ ἔφθασεν εἰς τὸ Σαραβάλι, εἰς τὸ γενικὸν στρα-

(α) Ἡ ἀρχηγία αὐτὴ εἰς τὸν Α. Πλαπούταν ἔμεινε 40 ἡμέρας.

(β) Ἀμα ἀπεφάσισε διὰ τὴν Κόρινθον, ἐγὼ ἔφυγα διὰ τὰ Μαγουλάρια καὶ τὸν ἀντάμωσα πάλιν εἰς τὴν Βυτίραν, ὅταν ἐπιστρέφει πίσω ἀπὸ τὴν Τριπολιτσᾶν διὰ τὰς Πάτρας, καὶ ἐκεῖθεν ἐπῆγα μαζί του εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Πατρῶν.

τόπεδον ἤλθαν ὅλοι οἱ καπεταναῖοι νὰ τὸν δεχθοῦν καὶ νὰ τὸν ἐρωτήσουν, τί εἶδε καὶ τί καλὰ τοὺς ἔφερε. Τοὺς ἀπελογήθη καὶ τοὺς εἶπε τὴν κοινὴν παροιμίαν πού ἦσουν· πούπετα· τί ἔκαμες; τίποτα. Ἀφοῦ ἐκούνησε τὴν κεφαλὴν του, μὲ τὴν συνειθισμένην εὐ-γλωττίαν του τοὺς ἔκαμεν ὅλους νὰ χαροῦν, ἐπαινῶν τὴν γενναιότητα καὶ τὴν μεταξύ των πειθαρχίαν καὶ ὅτι τὸν ἔβγαλαν ἀσπροπρόσωπον εἰς τὴν ἀπουσίαν του, τοὺς εὐχαρίστησε καὶ τοὺς εὐχέθη καὶ ἄλλην φορὰν νὰ τὸν βοηθήσουν μὲ τὴν καλὴν των διάθεσιν καὶ ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα μας κατὰ τῶν ἐχθρῶν Τούρκων καὶ Χριστιανῶν.

Οἱ λόγοι αὐτοὶ ἔδοσαν εἰς τὸν κάθε ἓνα νὰ ὑποπτεύῃ χωρὶς καὶ νὰ ζητῇ ἐξηγήσεις· ἀλλ' ὅλοι ὅσοι εἶχαν μυαλὸν ἐνόησαν ὅτι τρέχομεν εἰς τὰ χαμένα, καὶ ὅλω σκεπτικοὶ ἦσαν οἱ καπεταναῖοι καὶ στρατιῶται· ἀνοίγαν τὰ ὀφθαλμοὺς καὶ ἐμεγάλωναν τ' αὐτιά τους νὰ μάθουν καὶ ν' ἀκούσουν τί θὰ γένη καὶ τί θὰ κάμῃ εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν ὁ ἀρχηγός. Εἰς τὸν συλλογισμόν αὐτὸν ἔγειναν τὰ μυστικὰ ὅλα τὰ κατὰ Κολοκοτρώνη γνωστά· διότι ἔφθασαν καὶ τὰ νέα διατάγματα τῆς στρατολογίας τῶν ἀρχόντων.

Κατ' ἐκεῖνας τὰς ἡμέρας ἤλθεν εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν εἰς τὰ Σαραβάλι, ὅπου ἦτον τὸ ἀρχηγεῖον τοῦ Κολοκοτρώνη ὁ Ἡλίας Χρυσοσπάθης, γνωστός εἰς ὅλους διὰ τὴν ἀποστολικὴν του ζωὴν ὑπὲρ τῆς πατρίδος, καὶ ἔλεγεν ὅτι ἦτον ἀπεσταλμένος ἀπὸ πολλοὺς δυνατοὺς τὸν Π. Μαυρομιχάλην, Μούρτσινον, Καπετάνάκιδες, Δοράκιδες καὶ Κουμουνδουράκιδες καὶ τοὺς λοιποὺς καπεταναίους τῆς Μάνης, ὅτι θὰ χαθῇ τάχα

ἡ πατρίδα μας ἀπὸ τὸν πολιτικὸν δρόμον, ὅτι ἐδιαίρεσαν τοὺς στρατιωτικοὺς, καὶ αὐτοὶ θέλουν νὰ λάβουν τὰ ἄρματα, καὶ ὅτι οἱ Τοῦρκοι θὰ εὕρουν καιρὸν νὰ ἐμβοῦν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ λοιπὰ. Ταῦτα λέγων ἐρέ-
θισε τὸν Κολοκοτρώνην καὶ τοὺς λοιποὺς καπεταναίους μικροὺς καὶ μεγάλους νὰ λύσωμεν τὴν πολιορκίαν, νὰ πᾶμε εἰς Τριπολιτσάν, νὰ πάρωμεν ὅλον τὸ σῶμα τῆς Γερουσίας καὶ νὰ καταβῶμεν εἰς τὸ Ἄργος, ὅπου ἦταν καὶ τὰ ἄλλα δύο σώματα ἡ Βουλὴ καὶ τὸ Ἐκτελεστι-
κόν, καὶ νὰ ζητήσωμεν Συνέλευσιν. Καὶ εἰς μὲν τὸν Κολοκοτρώνην ἔλεγε νὰ ζητήσωμεν τὰ δίκαιά μας, εἰς δὲ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Κολοκοτρώνη νὰ τοὺς περάσω-
μεν ἐν στόματι μαχαίρας, καὶ ἦτον πολὺ μυστικὸν ἀπὸ τὸν ἀρχηγόν· διότι ὁ ἀρχηγὸς οὐδὲ νὰ ἀκούσῃ ἤθελε περὶ φόνου διὰ τὸν παραμικρότερον Ἕλληνα.

Ἀφοῦ ἔμαθεν αὐτὰ ὁ ἀρχηγὸς καὶ τὰ νέα, ὥς εἶπα-
μεν, διατάγματα τῆς στρατολογίας, εὐρέθη εἰς δεινὴν θέσιν, συνεννοήθη μὲ τοὺς ἐδικοὺς τοῦ ἀξιωματικούς, τὸν Δημ. Πλαπούταν, Ἀναγνώστην Παρπασταθόπου-
λον, Γεωρ. Π. Δημητρακόπουλον, Νικόλαον Μπούκου-
ραν, Χριστόφ. Ζαχαριάδην, Ἰωάννην Πέταν, μὲ τοὺς ὑπασπιστάς του καὶ τὸν γραμματέα του Μιχαὴλ Οἰ-
κονόμου. Μετὰ δὲ τοῦτο διέταξεν ὁ ἀρχηγὸς νὰ γέ-
νῃ στρατιωτικὸν συμβούλιον καὶ νὰ ζητήσῃ τὸν λόγον τῶν καπεταναίων (α), ἂν θὰ ἦναι μαζί του εἰς τὸν ἀγῶ-

(α) Ὁ Πλαπούτας τότε ἀνεχώρησε διὰ Καρύταινα, διότι ἐμάθαμεν ὅτι ἡ Ἐφορὰ τῆς Καρύταινας ἀρχισε νὰ μᾶς ἀν-
τερεγγῇ. Ὁ δὲ Ἀποστόλης Κολοκοτρώνης ἀρρώστησε καὶ ἐ-
πῆγεν εἰς τὰ Νεζερά, ὅπου τὸν ἰάτρευσεν ὁ Στάμος Δασκα-
λόπουλος εὐρεθεὶς τότε ἐκεῖ.

να κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἄλλων ἐχθρῶν, ὅσοι ἔφεραν ἐμπόδιον διὰ τὴν διάλυσιν τῆς πολιτορχίας, κτλ. β'. νὰ σταθοῦν εἰς τὰς θέσεις των ἕως νὰ εἰδοποιήσῃ τὰ πλησιόχωρα νὰ ἀπομακρυνθοῦν καὶ νὰ διώξουν ταῖς φαμίλιας των καὶ τὰ ποίμνιά των διὰ νὰ μὴν ἔβγουν εἰς Τούρκοι καὶ τοὺς σκλαβώσουν.

Μόλις ἐτελείωσαν τὸ συμβούλιον καὶ φθάνει πεζὸς ἀπὸ τὰ Μαγουλιάνα ἀπὸ τὸν ἡγεμονικὸν φίλον τοῦ Κολοκοτρώνη Ἀναγνωστάκον Παππαγιαννακόπουλον, ὁ ὁποῖος τοῦ ἔγραφεν ὅλα τὰ περιστατικὰ τῆς συνωμοσίας καὶ τὴν μεγάλην ἐνέργειαν κατ' αὐτοῦ τῶν προϋχόντων καὶ ἰδίως τοῦ Ἀναγνώστου Δελιγιάννη. Αὐτὸς ἐφοβέριζε τοὺς φίλους τοῦ Κολοκοτρώνη, ὅτι θέλει δημεύσει τὰ πράγματά τους ἂν δὲν τὸν παρακολουθήσουν εἰς τὴν ἐκστρατείαν. Συγχρόνως ἦλθε καὶ γράμμα τοῦ υἱοῦ του Πάνου, ὁ ὁποῖος ὡς χιλιάρχος τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας, ἦτον στελμένος ἀπὸ αὐτὴν εἰς τὸ Ἄργος διὰ τὴν διαπραγματεύσιν τῆς παραδόσεως τοῦ Ναυπλίου.

Ἡ Γερουσία εἶχε στείλει μίαν ἐπιτροπὴν ἀπὸ τὰ μέλη της, τὸν Βρεσθένην καὶ λοιποὺς μὲ τὸν Πάνον Κολοκοτρώνην νὰ παρευρίσκηται εἰς τὴν διαπραγματεύσιν τῆς συνθήκης τῶν Τούρκων μὲ τὴν Βουλὴν καὶ τὸ Ἐκτελεστικόν (α). Δι' αὐτὴν τὴν συνθήκην ἐρώτα

(α) Ὁ Σ. Τρικοῦπης (Ιστ. Β'. 258) ὁμῶς λέγει ὅτι ἡ Κυβέρνησις διέτριβεν ἐν Ἄργει ἡλθάν πρὸς αὐτὴν τινες τῶν Γερουσιαστῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ ἀντιπρόεδρος Βρεσθένης εἰς συμβιβασμὸν τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Γερουσίας, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἀληθές· διότι αὐτοὶ ἐπῆγαν τὰ παρευρεθῶν εἰς τὴν διαπραγματεύσιν τῆς συνθήκης.

τὸν πατέρα του καὶ ἐζήτει τὴν ἄδειαν νὰ πάρῃ κανέναν σπίτι εἰς τὸ Ναύπλιον, καθὼς πέρνουν καὶ οἱ λοιποὶ βουλευταὶ καὶ ἐκτελεσταὶ καὶ ὀπλαρχηγοί, οἱ ὅποιοι ἦταν τότε ἐκεῖ· μεταξύ δὲ ἄλλων τοῦ ἔγραφε καὶ τὰς λεπτομερείας τῆς συνθήκης.

Τὰ γράμματα αὐτὰ διαβάσας ὁ Κολοκοτρώνης ἐταράχθη πολὺ καὶ εἰς μὲν τὸν Πάνον ἀπάντησεν οὕτως, ὅτι δὲν θέλει τίποτε νὰ κάμῃ, ἂν οἱ ἄλλοι κάνουν ἀνόητα, καὶ ὅτι τὴν συνθήκην αὐτὴν τὴν βλέπει ὡς μηδέν· ἔπρεπε νὰ πάρουν τὸ Παλαμῆδι καὶ ὄχι τὸ Μπούρτζι, διὰ νὰ ἦναι καβάλα καὶ ὄχι ἀποκάτω· τοῦ ἔγραφεν ἀκόμη νὰ ἔχῃ τὸν νοῦν του μὴν τύχῃ καὶ ἔλθῃ ἡ ἀρμάδα καὶ στράτευμα Τουρκικὸν ἀπέξω ἀπὸ τὸν Σουλτάνον εἰς βοήθειαν τῶν Ναυπλιωτῶν καὶ τὸν μπερδέσουν καὶ χάσῃ τὴν ζωὴν του καὶ φέρῃ ἀνυποληψίαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κολοκοτρώνη. Τὸν δὲ Παππαγιαννακόπολλον εἰς Μαγουλιάνα εἰδοποίησεν ὅτι θέλει ἀνταμωθῇ γλήγορα, καὶ νὰ μὴν ἐνδώσουν εἰς τίποτε ἀφ' ὅσα τοὺς λέγει ὁ Α. Δελιγιάννης, καὶ νὰ ἦναι ὅλοι ἑτοιμοὶ ἕως δευτέραν του ἐπιστολὴν.

Ὅλίγον ὕστερα ἀπὸ τὸ συμβούλιον ἄρχισαν οἱ καπεταναῖοι ἀπὸ ὀλίγοι νὰ φεύγουν ἀπὸ τὰς θέσεις των καὶ νὰ πηγαίνουν εἰς τὰ χωρία των διὰ νὰ φυλάξουν ταῖς φAMILΙΑῖς των· καὶ διότι οἱ προὔχοντες τοὺς ἐφοβέριζαν νὰ τοὺς πάρουν μαζί των, ὥστε οὔτε τὸ τέταρτον τοῦ στρατοῦ ἀπέμεινεν. Ὁ ἀρχηγὸς βλέπων αὐτά, ἐν ᾧ εἶχε στείλει πρωτῆτερα πεζοδρόμους δι' ὅλας τὰς ἐπαρχίας καὶ τοὺς ἔλεγε νὰ ἦναι ὅλοι ἑτοιμοί, καὶ μάλιστα τὰ τριγύρω χωρία διὰ νὰ προφυλαχθοῦν ἀπὸ τὴν ἐξοδὸν τῶν Τούρκων, ἔβγαλε μερικὸς καβε-

λαραίους μετὰ τὸ γεῦμα νὰ πλησιάσουν τὸ φρούριον τῶν Πατρῶν καὶ νὰ κρατοῦν δι' ἀκροβολισμοῦ τοὺς Τούρκους ἕως νὰ φύγουν οἱ πεζοὶ στρατιῶται καὶ σκορπίσῃ τὰς τροφάς, πολεμοφόδια, πρόβατα, κτλ. Συγχρόνως δὲ ἐκοινοποίησεν εἰς τὸν στρατόν, ὁ ὁποῖος ἔμεινεν, ὅσοι θέλουν νὰ τὸν ἀκολουθήσουν νὰ εὑρεθοῦν τὸ ἑσπέρας εἰς Ἀχαίαν, καὶ ὅτι διὰ τῆς Γαστούνης θὰ ἦναι ὁ δρόμος τῶν εἰς Καρύταινα καὶ εἰς Τριπολιτσάν. Εἰ δὲ καὶ ὁ δρόμος τοὺς ἔρχεται μακρυνὸς καὶ θέλουν νὰ πάγουν εἰς τὰ σπίτια τους ν' ἀλλάξουν καὶ νὰ ἐτοιμασθοῦν, ἔχουν τὴν ἄδειαν ἐντὸς ὀκτῶ ἡμερῶν νὰ εὑρεθοῦν εἰς Τριπολιτσάν. Οἱ καβελαραῖοι λοιπὸν ἐβγήκαν καὶ ἐπῆγαν καὶ ἔδωσαν αἰτίαν, ἔκαμαν ἀκροβολισμὸν ὑπὲρ τὰς τρεῖς ὥρας μὲ τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ οἱ Τοῦρκοι ἐννοήσαντες τὴν φυγὴν τοῦ στρατοπέδου ἐβγήκαν ἀπὸ τὸ φρούριον πανστρατιᾷ, καὶ ἀμέσως ἔβαλαν φωτιὰ εἰς τὰς καλύβας τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ μοναστήρι Γερομῆ καὶ εἰς τὸν ληνὸν τοῦ Σαίταγα, ἔφθασαν καὶ εἰς τὸ Σαραβάλι καὶ ἔκαψαν τὸ ἀρχηγεῖον καὶ ὅλα τὰ καλύβια καὶ ὅ,τι εἶχαν ἐκεῖ ἀφήσει οἱ Ἕλληνες.

Εἰς τὸ φρούριον τῶν Πατρῶν ἦταν περίπου 12,000 Τοῦρκοι, ὁ Γιουσούφ Πασιᾶς Σέρελης, οἱ Λαλαῖοι, οἱ ἐντόπιοι, καὶ ὁ Κακλαμάν Πασιᾶς καὶ λοιποί. Ὁ δὲ ἀρχηγὸς οἱ ὑπασπισταὶ καὶ ὅσοι εἶχαν ἄλογα ἐστάθησαν εἰς τὸ Μονοδένδρι, θέσιν στενὴν ἐκτύπησαν τὴν προστέλαν τῶν Τούρκων καὶ τοὺς ἔτρεψαν εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ οὕτως ἐσυνάχθησαν τὸ αὐτὸ βράδυ εἰς Ἀχαίαν. Οἱ γραμματικοὶ ὑπὸ τὸν πρῶτον γραμματέα τοῦ Μιχαὴλ Οἰκονόμον ὅλον ἐν ἐτοίμαζαν τὰς προκηρύξεις τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ τὰ ἰδιαίτερα γράμματα διὰ ὅλας

τὰς ἐπαρχίας καὶ τοὺς φίλους του, νὰ ἐτοιμασθοῦν καὶ νὰ ἔλθουν ὅλοι εἰς τὴν Τριπολιτσάν· ἔγραψεν ἀκόμη εἰς τὴν Ῥούμελην εἰς τὸν Ὀδυσσεά καὶ Νικήτα τὸν σκοπὸν τῆς διαλύσεως τῆς πολιορκίας, καὶ νὰ ἐτοιμασθοῦν καὶ αὐτοὶ νὰ εὔρεθοῦν διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἰς τὸ Ἄργος. Ἐγραφε δὲ καὶ εἰς τὸν Δ. Ὑψηλάντην, τὸν ὁποῖον ἐνόμιζεν ἀκόμη ὅτι ἦταν εἰς τὴν Ῥούμελην, ἀλλ' αὐτὸς ἦτον φερμένος πίσω εἰς τὸ Ἄργος καὶ ἐπροέδρευεν εἰς τὴν Βουλὴν· εἶχε δὲ καὶ εἰδοποιήσῃ τὴν Κυβέρνησιν ὅτι ὁ Δράμαλης θὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῆς Πελοποννήσου.

Ἀφοῦ ἐξεδόθησαν τὰ γράμματα ἀπὸ τὴν Ἀχαίαν ἔστειλε μπροστὰ εἰς Γαστούνην εἰς τὸν Σισίνην τὸν Ἀναγνώστην Παππασταθόπουλον καὶ τὸν Γ. Δημητράκοπουλον ἐξ Ἀλωνισταίνης τῆς Γόρτυνος διὰ νὰ τὸν ψαρέψουν τί φρονεῖ· διότι εἶχε μάθει ὁ ἀρχηγὸς ὅτι ἤθελεν ἔβγῃ μὲ τοὺς στρατιώτας του νὰ τοῦ ἐμποδίσῃ τὸ ἔμβασμα εἰς τὴν πόλιν τῆς Γαστούνης. Ἀλλ' ἀφοῦ οἱ ἀπεσταλμένοι ἐπῆγαν καὶ εὔρηκαν τὸν Σισίνην πολὺ διαφορετικὸν καὶ καταγινόμενον εἰς τὴν ὑποδοχὴν τοῦ φίλου του Κολοκοτρώνη ἐκατάλαβαν ὅτι ἡ φημιζομένη εἰδήσις ἦτον ψευδής. Ἐπειτα ἦλθε καὶ ὁ ἀρχηγὸς καὶ ὠμίλησαν ὅλα τὰ περιστατικὰ καὶ ἔκαμε γνωστὸν εἰς τὸν Σισίνην τὸ προλαβὸν σχέδιόν του καὶ τὰ αἰτία ὅλα ὅσα τὸν ἔκαμαν νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν· ἀφοῦ δηλαδὴ ἡ Γερουσία, ἡ Βουλὴ, τὸ Ἐκτελεστικὸν καὶ οἱ ὀπλαρχηγοὶ ἔλθουν εἰς τὸ Ἄργος νὰ γένῃ συνέλευσις καὶ νὰ ζητήσουν τὰ δίκαια τῆς πατρίδος καὶ τῶν στρατιωτῶν καὶ νὰ φροντίσουν περὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ ὅχι νὰ ἐκστρατεύσουν οἱ ἄρχοντες, καὶ οἱ ἐχθροὶ νὰ

ἔχουν τὰ φρούρια καὶ οὕτω νὰ κινδυνεύῃ ἡ πατρίδα μας (α).

Αὐτὰ ἀφοῦ ἤκουσεν ὁ Σισίνης ἐνέκρινε τὸ σχέδιόν του καὶ ἔδωκε τὸν λόγον τῆς τιμῆς του ὅτι θέλει τοῦ εἶναι σύντροφος μέχρις αἵματος. Ἀνεχώρησε λοιπὸν ἐκεῖθεν ὁ ἀρχηγὸς διὰ τὸν Πύργον καὶ ἕως νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Γαστούνην ἀπὸ τοὺς 6,500 στρατιώτας τοῦ ἀπέμειναν ἕως χίλιοι, καὶ ἀπὸ τὴν Γαστούνην ἕως εἰς

(α) Ὁ Σ. Τρικούπης πορηρὰ ἐκφράζεται κατὰ Κολοκοτρώνη (Ἰστ. Β'. 262.) Ὅτι «ιδὼν τὴν ὑφαρπαγὴν τῶν στρατιωτῶν καὶ ἐναπολειφθεὶς μετ' ὀλίγων ἔλυσεν πλήρως ὀργῆς τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν καὶ ἀνέβη εἰς Τριπολιτσάν, κηρύττων ὅθεν διέβαινεν ἀσιδοσίαν πρὸς ἑλκεῖν τοῦ λαοῦ καὶ ἐτοιμαζόμενος τὰ καταβῆ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ἀργολίδα ἵνα κριθῇ, ὡς ἔλεγε μετὰ τῶν ἐναντίων του. ἀλλὰ διαροούμενος κυρίως τὰ ἀνατρέψῃ τὰ καθεστῶτα καὶ τὰ ἀντικατεστήσῃ στρατοκρατίαν.» Ὁ Κολοκοτρώνης καὶ μέχρις οὗτον ἀπεφάσισε τὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν εἶχε ἕως 4,000 στρατιώτας καὶ δὲν ἔμεινε μετ' ὀλίγων. Ἀλλὰ πῶς ἐπέρασεν εἰς τὸν ροῦν τοῦ ἱστορικοῦ μας τὰ εἶπε ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης ἠθέλε τὰ ἀντικατεστήσῃ τὴν Κυβέρνησιν διὰ τῆς στρατοκρατίας; Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς εἶπε τὰ ἀξιωματικὰ λόγια, « Ἄς λέγουν ὅτι θέλουν (οἱ πρόκριτοι), ἔχουν δίκαιον· διότι βλέπουν τούτους σκοτωμένους, μετὰ τοὺς ὁποίους εἶχαν μαζὶ τὴν ἐξουσίαν, τώρα τὴν ἐπῆρε τὸ ἔθνος κτλ ; » Προκηρύττων δὲ ὅτι διὰ τῆς συνελεύσεως θὰ ζητήσῃ τὰ δίκαια τῆς πατρίδος, δὲν θὰ εἶπη, ὅτι ἐκήρυττεν ὅθεν διέβαινεν ἀσιδοσίαν εἰς τὸν λαὸν διὰ τὰ τὸν ἐλκεῖν. Ὁ λαὸς τῆς Πελοποννήσου πάντοτε τὸν ἐθεώρει ὡς

τὸν Πύργον τοῦ ἀπέμειναν ὡς 500· διότι ὁ κόσμος ἔφευγεν, ὡς εἶπαμεν, μὲ τὴν ἀδειάν του διὰ τὰ σπίτια των· ἡ δὲ δύναμις τοῦ Σισίνη διετάχθη νὰ ἐτοιμασθῇ νὰ ἀσφαλίσῃ τὸν τόπον ἀπὸ τοὺς Τούρκους τῶν Πατρῶν.

Εἰς τὸν Πύργον ἔτυχε τότε ὁ Λαρίσσης ὁ νεοδιορισθεὶς ἀρχιερεὺς τῆς ἐπαρχίας Ἡλιδος Κύριλλος. Καθὼς ἦλθε νὰ εὐχρηθῇ τὸν ἀρχηγόν, τοῦ εἶπε πολλὰ καὶ ὅτι δὲν ἔκαμε καλὰ νὰ ἀφήσῃ τὰς Πάτρας καὶ νὰ ἐβγουν οἱ Τούρκοι νὰ σκλαβώσουν τοὺς Χριστιανούς, καὶ θὰ κακοφανῇ τῆς Κυβερνήσεως ὅτι χωρὶς τὴν διαταγὴν τῆς ἔλυσε τὴν πολιορκίαν καὶ ἄλλα πολλὰ. Ὁ δὲ Κολοκοτρώνης τὸν ἐρώτησε πόθεν εἶναι ἡ πατρίδα του, καὶ πόσον καιρὸν ἔχει εἰς τὴν Πελοπόννησον ἡ πανιερότης του. Ἀπεκρίθη ὅτι κατάγεται ἀπὸ τὴν Δημιτσάναν ὀνομάζεται Μπογάσαρης καὶ ἐμεγάλωσεν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ὁ Κολοκοτρώνης τότε τοῦ εἶπε νὰ σοῦ εἰπῶ Πανιερώτατε γνωρίζεις κάτι πουλιὰ ὅπου τὰ λέγουν πέρδικες καὶ κηλαῦδοῦνε πολὺ νόστιμα; Μάλιστα εἶπεν ὁ Ἀρχιερεὺς ἔχουν καὶ καλὸ φαγί. Ὁ Κολοκοτρώνης τότε τοῦ εἶπεν ἂν εἶναι τέτοια πουλιὰ εἰς τὴν Ἀνατο-

πατέρα του καὶ πατρὸς τὸν ἠκολούθει, διότι ἐγνώριζε τὸν εὐεργέτην του. Τὸ τεμάχιον τοῦτο ἔλαβε σχεδὸν κατὰ λέξιν ἀπὸ τὸν Π. Πατρῶν σελ. 124 μὲ ὅσους στρατιώτας ἐσύναξε καθ' ὁδὸν ἔφθασεν εἰς τὴν Τριπολιτσάν, κηρύττων ἀσιδουσίαν εἰς τὸν λαὸν διὰ τὰ τὸν ἐφελκύσῃ... καὶ ὅτι θέλει μεταβῇ εἰς τὸ Ἄργος διὰ νὰ κριθῇ μετ' αὐτῶν.

λήν. Ἀπεκρίθη ναὶ ἀλλὰ δὲν κηλαῦδοῦνε
σάν ταῖς πέρδικες ταῖς Μωραίτικες. Ξέρεις
διατὶ δὲν κηλαῖδοῦν τῆς Ἀνατολῆς ἢ πέρδι-
κες; διότι δὲν πίνουν τὸ ἴδιο νερό, πάνε
πέρδικες εἰς τὸ χλουβὶ καὶ νερό ἀπὸ ἐδῶ καὶ
ἐνόσω ἔχουν νερό Μωραίτικο, κηλαῦδοῦν καλὰ,
ἀλλὰ καθὼς τὸ σῶσουν καὶ πιοῦν νερό Ἀνα-
τολίτικο ἀλλάζουν καὶ τὸ κηλαῦδημά τους·
ἔτσι καὶ ἡ πανιερότης σου νὰ καθίσης ἀκόμα
πολὺν καιρὸν ἐδῶ νὰ πιῇς νερό Μωραίτικο
καὶ θέλεις μάθει νὰ κηλαῦδῇς ὅχι σάν Ἀνα-
τολίτης σου ζητῶ τὴν εὐχὴν σου Δεσπότη
μου καὶ σάν ἀνταμώσωμεν πάλιν τὰ λέγομεν.

Ἐκεῖθεν ἀνεχώρησε διὰ τοῦ Παλούμπα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ
ἐπῆγεν εἰς Τριπολιτσάν. Ἀμα οἱ Γερουσιασταὶ ἔμαθαν
ὅτι ἔφθασεν ὁ Κολοκοτρώνης ἐφοβήθησαν πολὺ, καὶ οἱ
περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς ἐκρύφθησαν καὶ μάλιστα ὁ
Ἀναγνώστης Ζαφειρόπουλος καθὸ ἐχθρὸς τοῦ Κολοκο-
τρώνη. Οὗτος ὡς εἶπαμεν ἕως εἰς τὴν πτῶσιν τῆς Τρι-
πολιτσᾶς ἦτο γραμματικὸς τοῦ Κολοκοτρώνη, ἀλλ' ἐπει-
δὴ εἶχε συγγένειαν μὲ τοὺς Δελιγιανναίους δὲν ἐφύλαττε
τὴν ἀπαιτουμένην μυστικότητα, ἀλλ' ἀντέπραττε μάλ-
ιστα καὶ ἐνεργοῦσεν ὑπὲρ τοῦ Α. Δελιγιάννη.

Μὲ τὸ φθάσιμόν του εἰς τὴν Τριπολιτσάν ἄρχισαν
νὰ συνάζωνται τὰ στρατεύματα ἀπὸ τὰς πλησιεστέρας
ἐπαρχίας, καὶ ὅσοι μὲν τῶν Γερουσιαστῶν ἔμειναν ἤλ-
θαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τὸν ἐχαιρέτι-
σαν· τοὺς εἶπε διὰ τί ἔπαυσαν νὰ συνεδριάζουν
καὶ διὰ τί ἐσκορπίσθησαν σάν τοῦ λαγοῦ τὰ
παιδιά. Ἐπειτα τοὺς ἐνεθάρρυνε καὶ μάλιστα τὸν γέρο

Ἀσημάκην Φωτίλαν ἀπὸ τὰ Καλάβρυτα, τὸν Ἅγιον Κορίνθου Κύριλλον, τὸν Διονύσιον Παπαγιαννόπουλον ἀπὸ Γαστούνην, τὸν Η. Καλογεράν ἀπὸ Μονεμβασίαν, τὸν Η. Καράπαυλον ἀπὸ Κορώνην, τὸν Καλαμαργιώτην ἀπὸ τὸ Νησί, τὸν Ἀναγνώστην Ἀναστασόπουλον ἀπὸ Λιγουργιό, καὶ τὸν Νικολῆν Τσανέτον ἀπὸ Ἀνδρίτσαιναν καὶ ἄλλους, τοὺς ὠμίλησε περὶ πολιτικῶν πραγμάτων καὶ περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ τόπου κτλ. τοὺς εἶπε νὰ σταθοῦν καὶ θέλει τοὺς δώσει καὶ ἓνα ὀδικόν του φίλον διὰ συγγερούσιαστήν των τὸν Ἀναγνωστάκον Παπαγιαννακόπουλον (α). Ἀκολουθῶς καὶ ἡ ἐπαρχία τοῦ Μιστρά ἔβαλε καὶ αὐτὴ κατὰ γνωμοδότησιν τοῦ Η. Γιατράκου, ὁ ὁποῖος κατ' αὐτὰς τὰς ἡμέρας εἶχεν ἔλθει ἀπὸ τὴν Ρούμελην, ἓνα γερούσιαστήν ἀντὶ τοῦ Βρεσθένης, ὅπου ἐπῆγεν εἰς τὸ Ναύπλιον, τὸν Ἀναγνώστην Κοκοράκην, ὁ ὁποῖος εἰς αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ἐφάνη πολὺ ὠφέλιμος.

(α) Ὁ Η. Πατρῶν σελ. 124 λέγει ὅτι, ὅτε ὁ Κολοκοτρῶνης διέτριβεν ἐν Τριπόλει, ἐδίωξεν ἀπὸ τὴν Γερούσιαν τὸν Ἀναγνωστάκην Ζαφειρόπουλον· ἀλλ' οὔτε τὸν ἤρρεν ὁ Κολοκοτρῶνης εἰς τὴν Τριπολιτσάν, καὶ διὰ τοῦτο ἔβαλεν εἰς τὸν τόπον τοῦ τὸν Ἀναγνωστάκον Παπαγιαννακόπουλον.

Ερχομός τοῦ Δράμαλι εἰς τὴν Πελοπόννησον. — Διάλυσις τοῦ στρατοπέδου τῶν Μεγάλων Δερβενίων. — Φυγὴ τῆς Φρουρᾶς τῆς Ἀκροκορίνθου καὶ θάνατος τοῦ Κιαμίλμπεη. — Ἐκστρατεία τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὸν Κολοκοτρώνην κατὰ τοῦ Δράμαλι. — Ἐρχομός τοῦ Δράμαλι εἰς τὴν Ἀργολίδα. — Ὁ Δράμαλις πολιορκεῖ τὸ φρούριον τοῦ Ἄργους.

Τότε διεδόθη ὅτι ὁ Δράμαλις ἔρχεται μὲ πολὺ στρατεύμα εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀλλὰ τὸ περίεργον ὁ ἀρχηγὸς δὲν ἠμποροῦσε νὰ πληροφορηθῇ περὶ αὐτοῦ τίποτε ἀληθινόν. Ὅλοι ἐκ φήμης ἔλεγαν ὅτι ἔρχεται, ἀλλ' ἡ κυβέρνησις τὸ ἐναντίον δὲν εἰδοποίησε περὶ τούτου, ἀλλὰ μάλιστα ὁ ὑπουργὸς τοῦ Πολέμου Ἰωάννης Κολέττης τοῦ ἔγραψε νὰ σταθῇ εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν χωρὶς νὰ τοῦ προσθέσῃ τίποτε περισσότερον. Διὰ τοῦτο ἐβιάσθη νὰ στείλῃ τρεῖς ἀνθρώπους ἐδικοὺς του, τὸν Πολυχρόνην Πανάγου ἢ Μαριολόπουλον, τὸν Κωνσταντῖνον Πετρόπουλον καὶ τὸν Ἀργύρην Ζούβελον Μαγουλιανίτας μὲ γραφὴν του εἰς τὴν Ρούμελην διὰ νὰ εὑρουν τὸν Ὀδυσσεά καὶ τὸν Νικήτα, καὶ ἀπὸ αὐτοὺς νὰ τοῦ φέρουν καθαρὰν εἰδήσιν, ἢ ἂν εὑρουν καὶ ἀπαντήσουν Τούρκους νὰ ἐπιστρέψουν ὅσον τὸ ὀγληγορώτερον (α).

(α) Ἴδου τὸ διαβατήριόν τους. Οἱ φέροντες τὸ παρόν μου Πολυχρόνης Πανάγου, Κωνσταντῖνος Πετρόπουλος, καὶ Ἀργύρης Ζούβελος στέλλονται παρ' ἐμοῦ εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα δι' ἀναγκαιοτάτην ὑπόθεσιν ἣν ἀνταμῶσουν τοὺς Καπεταναίους· διατάσσονται ὅλοι οἱ Ἐσφοροὶ, Πρώκρι-

Ἀφοῦ αὐτοὶ ἀνεχώρησαν, ὁ ἀρχηγὸς ὅσαις ἡμέραις ἐστάθη εἰς Τριπολιτσάν μετὰ τὸ γεῦμα ἐβγαίνειν εἰς τὴν Πόρταν τῶν Καλαβρύτων, ὅπου ἦτον μεγάλο δένδρον καὶ ἔκαμνεν ἴσκιον καὶ πλῆθος ἀνθρώπων καὶ στρατιωτῶν ἐμαΐζονοντο· τοὺς ἐδίδασκε τὰ τοῦ πολέμου, τὴν ἀγάπην καὶ τὸν πατριωτισμὸν κτλ. Ἐκεῖ ἐν ᾧ ὠμιλοῦσε διεδόθη φρικτὴ φήμη ὅτι οἱ Τούρκοι ἐμβῆκαν εἰς τὰ Μεγάλα Δερβένια τῆς Κορίνθου (α). Ἀλλὰ πάλιν δὲν τὸ ἐπίστευεν ὁ ἀρχηγός, καὶ μ' ὅλα ταῦτα ἐφρόντισε καὶ ἔμαθε ποῶς ἔφερε τὴν λυπηρὰν εἶδησιν· ἐπειδὴ κανένας ἀπὸ τοὺς ἀπεσταλμένους δὲν εἶχεν ἐπιστρέφει. Τοῦ εἶπαν ὅτι ἦλθαν ἄνθρωποι πολλοὶ καὶ ἔρχονται ἀπὸ τὸ Ἄργος καὶ στρατιῶται χωρικοί, οἱ ὅποιοι ἦταν μὲ τὸν Παλαμῆδην, Σέκερην καὶ λοιποὺς Τριπολιτσιώτας, ἀλλ' ἀκόμῃ δὲν ἐπείθετο· διότι ἐνό-

τοι καὶ ὅλοι οἱ Πατριῶται ὅλων τῶν χωρίων ἀπὸ ὅπου ἀπεράσουν, γὰρ τοὺς προμηθεύουν χωρὶς ἀργοπορίαν κάθε ἀναγκαίαν βοήθειαν καὶ ζωοτροφίαν καὶ γὰρ τοὺς ἀλλάζουν τὰ ζῶα· ὅπου φανῇ ἐναντιότης καὶ δυσκολία καὶ ἄργητα ἂς ἡξέυρη ἐκεῖνο τὸ μέρος ὅτι θέλει παιδευθῇ αὐστηρῶς καὶ θέλει λάβει μεγάλην ἐκδίκησιν.

Τῇ 6 Ἰουλίου 1822 ἐκ Τριπολιτσᾶς.

Ὁ πατριώτης καὶ ἀδελφός σας

(Τ. Σ.)

Θ. Κοβοκοτρώνης

(α) Ἀπὸ ἐδῶ ἔγραψεν ὁ Δράμαλης εἰς τὸν Σουλτάνον εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅτι ἐκυρίευσεν τὸν Μωριά, καὶ διὰ τοῦτο μετὰ τὴν καλὴν ταύτην εἶδησιν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἔκαμαν ντουβάρ (δοξολογίαν) εἰς τὸν θεὸν διὰ τὴν νίκην, τὴν ὁποίαν τοὺς ἔδωκεν.

μιζεν ὅτι εἶναι τέχνη διὰ νὰ διαλύσῃ τὴν συρροὴν τῶν στρατευμάτων καὶ νὰ ματαιώσῃ τὸ σχέδιόν του.

Εἰς τὴν ἀμφιβολίαν του αὐτὴν τὴν 8 Ἰουλίου ἔφθασαν καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι τρέχοντες καὶ βεβαιώνουν τὴν κακὴν ἐκείνην εἶδησιν. Καθὼς τοὺς εἶδεν ὅτι ἤρχοντο λυπημένοι, μὴ λυπᾶσθε τοὺς εἶπε, ὅτι εὗρεθήκατε σεῖς νὰ φέρετε τὴν λυπηρὰν εἶδησιν, αὐτὸς ἔχει τὰς ἐλπίδας του εἰς τὸν θεὸν καὶ εἰς τοὺς Ἑλληνας του εἰς τὸν τόπον αὐτὸν νὰ ἔρθῃ πάλιν χαρὰ καὶ ἀγαλλίασις. Καθὼς ὁ Ἀθηναῖος ἔφερε τὴν ἀγγελίαν τῆς νίκης τοῦ Μαραθῶνος εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων, οὕτω καὶ σεῖς πατριῶται πάλιν θὰ φέρετε τὴν καλὴν εἶδησιν τῆς νίκης (α).

Ἐπειτα ἤρχισε νὰ δημηγορῇ πρῶτα παρασταίνων τὸν κίνδυνον προφανῇ καὶ τὴν σωτηρίαν τόσον εὐκόλον, ἂν τὸν ἀγροικήσουν καὶ τὸν ἀκολουθήσουν. Αὐτὰ καὶ ἄλλα πολλὰ εἶπε καὶ ἔπειτα ἐπῆγεν εἰς τὸ σπίτι του καὶ διέταξε τὸν γραμματέα του Μιχαὴλ Οἰκονόμου νὰ συνάξῃ ὅλους ὅσοι γνωρίζουν γράμματα διὰ νὰ γράψῃ πάλιν εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ εἰς τὴν Μάνην τοῦ φίλου του Μούρτζινου, τῶν Καπετανάκιδων καὶ λοιπῶν καπεταναίων, καὶ νὰ εἰδοποιήσῃ αὐτοὺς τὸν μέγαν κίνδυνον ὅπου ἐπαπειλεῖται ἡ πατρίδα μας, νὰ τρέξουν ὅλοι μὲ τὰ ἄρματα, ὅπου αὐτὸς εὕρισκεται· διότι ὅποιος δὲν ἀγροικήσῃ τὰς διαταγὰς του καὶ δὲν τρέξῃ εἰς τὸν κίν-

(α) Ὁ Κολοκοτρῶνης ἀνεγίνωσκε πάντοτε τὴν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν καὶ τὴν ἐγνώριζεν ἀπ' ἑξῶ καθὼς καὶ τὴν Ἱστορίαν τοῦ Σκευτέρμπεη.

δυνον, ἀν γλυτώσῃ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, θὰ τὸν σκοτώσῃ ὡς παρήκοον.

Τὸ στράτευμα, τὸ ὁποῖον ὁ Δράμαλης ἔφερε κατὰ τῆς Πελοποννήσου ἦτον τὸ ἡμισυ τοῦ στρατεύματος τοῦ Χουρσήτ Πασιᾶ, μὲ τὸ ὁποῖον ἐπολέμα τὸν Ἀλῆ Πασιᾶ· ἔφερεν λοιπὸν ὁ Δράμαλης 40,000 Γκέγκιδες καὶ Ἀλβανούς, ἀλλ' ἀφοῦ ὡς εἶπαμεν οἱ 8000 Ἀλβανοὶ ἐγύρισαν ἀπὸ τὴν Ἀλαμάναν πίσω, ἐμβῆκεν εἰς τὴν Πελοπόννησον μὲ 32,000, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι ἦσαν καθαλαραῖοι. Ἐφερεν δὲ καὶ ἕξ κανόνια, πολλὰ μουλάρια καὶ πολλαῖς καμήλαις φορτωμέναις μὲ πολεμοφόδια καὶ τὰ λοιπά· ἄφησε δὲ καὶ κάμποσα κανόνια εἰς τὰ Μεγάλα Δερβένια, καὶ τὰ ἐπῆραν οἱ Δερβενοχωρίται μὲ τὸν Νικήτα σκοτώσαντες καὶ 500 στρατιώτας, τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀφήσει ἐκεῖ νὰ βαστοῦν τὸν δρόμον ἀνοιχτόν.

Τότε ὁ Π. Μαυρομιχάλης ἦταν εἰς τὸ Ἄργος ἀπὸ πρωτῆτερα καὶ ἐζήτοῦσε νὰ ἐκστρατεύσῃ διὰ τὰ Μεγάλα Δερβένια μὲ τοὺς Μανιάτας, ἀλλ' ἤθελε χρήματα, καὶ ἐπειδὴ ἡ πτώσις τοῦ Ναυπλίου ἐκόντευεν οἱ Μανιάται δὲν τὸν ἀγροικοῦσαν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἐκστρατείαν ἐπροτιμοῦσαν τὰ λάφυρα. Εὐρέθηκε τότε ἐκεῖ ὁ Ἀλέξιος Λουκόπουλος ἀπὸ τὴν Ἀρκαδίαν, καὶ ἐπειδὴ εἶδε τὴν μεγάλην ἀνάγκην ἔβγαλε καὶ ἔδωκεν ὑπὲρ τοὺς χίλιους μαχμουτιέδες (ὁ κάθε ἓνας εἶχε τότε 25 γρόσια) εἰς τὴν κυβέρνησιν διὰ νὰ τοὺς δώσῃ εἰς τοὺς Μανιάτας καὶ νὰ ἐκστρατεύσουν, ἀλλὰ δὲν ἐπῆγαν (α).

(α) Ταυτοχρόνως ἔστειλεν ὁ Π. Μαυρομιχάλης εἰς Ναύπλιον χωρὶς καρένας γὰρ τὸ γνωρίζῃ τὸν Καδὴν τοῦ Ἀγίου

Ἀποῦ ὁ Κολοκοτρώνης ἔστειλε τὰ γράμματα διὰ ὅλα τὰ μέρη τῆς Πελοποννήσου ἀρχισαν νὰ συνά-
ζωνται εἰς τὸ σπίτι τοῦ ὅλος ὁ κόσμος, ὁ ὅποιος εὐρί-
σκετο εἰς τὴν Τριπολιτσάν, καὶ ὅλοι ἀπὸ αὐτὸν ἐπερί-
μεναν τὴν σωτηρίαν των, τοὺς ἐφαίνετο ὡς ἄλλος Μωϋ-
σῆς. Ἐκεῖ ἦρθε καὶ ὅλη ἡ Γερουσία καὶ τοὺς εἶπε νὰ
κάμουν καὶ αὐτοὶ προκηρύξεις εἰς ὅλην τὴν Πελοπόν-
νησον διὰ τροφὰς καὶ πολεμοφόδια· αὐτοὶ νὰ φροντί-
ζουν νὰ τοῦ στέλλουν τὰ ἀναγκαῖα ὅπου θὰ εὐρίσκεται
καὶ νὰ μὴ τοὺς μέλλῃ τίποτε. Τοὺς ἐβεβαίωνεν εἰς
τέτοιον τρόπον, ὥστε νὰ μὴν ἔχουν καμμίαν ὑπόψιν,
ἀλλὰ νὰ εὐχωνται νὰ ἦναι τόσον πολλοὶ οἱ Τοῦρκοι
διὰ νὰ τοὺς χάσῃ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Ἀγίου θεοῦ τοῦ
προστάτου τῆς Ἑλλάδος μίαν ὥραν ἀρχήτερα, καὶ σὲ
ὀλίγαις ἡμέραις θέλει τοὺς στείλει τὰ νέα τῆς κατα-
στροφῆς τοῦ τρομεροῦ Δράμαλη, καὶ ὅλον ἓν διέταττε
τοὺς ὀπλαρχηγούς καὶ καπεταναίους νὰ πᾶν κατὰ τοῦ
ἐχθροῦ ἀπὸ τὸ μέρος τῶν Πορτῶν καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους

*Πέτρον, φραγκοφορεμένον καὶ ξυρισμένον διὰ τὰ συμβιβα-
σθῶν οἱ Ναυπλιῶται Τοῦρκοι μετ' αὐτοῦ καὶ ὄχι μετὰ τῆς
Κυβερνήσεως, ἀλλὰ τὸν ἐπίασαν οἱ Ἕλληνες εἰς τὸν δρό-
μον, ὅταν μὲ καὶ ἐπήγαινε τὰ ἔμβη εἰς τὸ Ναύπλιον. Τοῦ-
το ἐπιβεβαίωσεν καὶ ὁ Π. Πατρῶν ἐν σελ. 121. Ὁ δὲ Σ. Τρι-
κούπης (Ἰστ. Β'. 259) λέγει ὅτι ὁ Πετρόμπεης «ἀντιφερό-
μενος πρὸς τὴν Κυβέρνησιν καὶ πεποισθῶς ἐπὶ τὴν ἐπιβρόχην
τοῦ ἔστειλε πρὸς τοὺς πολιορκουμένους τοῦ Ναυπλίου τὸν
αἰχμάλωτον Καδῆν τῆς ἐπαρχίας τοῦ Ἀγίου Πέτρον ἵνα
τοὺς πείσῃ τὰ συμβιβασθῶσι μετ' αὐτοῦ ἢ δι' αὐτοῦ, ἀλλ'
ἢ ἀπὸστολῇ αὐτὴ ἐματαιώθῃ συλληφθέντος τοῦ Καδῆ.»*

δρόμους διὰ Κόρινθον, καὶ ὅτι ἀπὸ τὸ Παρθένι καὶ ἀπὸ τὸν Ἀχλαδόκαμπον θὰ πάῃ ὁ ἴδιος' μὲ μόνον τοὺς σωματοφύλακάς του.

Ὁ Κολοκοτρῶνης εἶχε σημαίαν ἐδικήν του ξεχωριστὴν καὶ διακροσίους ἐκλεκτοὺς στρατιώτας καὶ τύμπανα καὶ σάλπιγγας καὶ ἐπὶ κεφαλῆς σημαιοφόρον τὸν Νικολῆν Καραγάλιον, τοῦ ὁποίου ταῖς πλάταις ποτὲ δὲν εἶδαν οἱ ἐχθροί· εἶχε πολλὴν γενναιότητα, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ σωματοφύλακες, καὶ αὐτοὶ ἔφερναν πάντοτε τὴν νίκη, ὅπου εὐρίσκοντο. Αὐτὸ τὸ σῶμα ἐσύγκειτο ἀπὸ τοὺς ἀθανάτους Ζυγοβιστινοὺς τῆς Καρύταινας. Ὁλόκληρον τὸ χωρίον ἦτον μὲ τὸν Κολοκοτρῶνην, καὶ μόνον οἱ συγγενεῖς τοῦ Ἀναγ. Ζαφειροπούλου ἦτον μὲ τὸν Κανέλ. Δελιγιάννην, ἐκτὸς τοῦ Κωνσταντίνου Ζαφειροπούλου ἀδελφοῦ τοῦ Ἀναγνώστη, ὅστις ἦτον μὲ τὸν ἀρχηγόν· διότι δὲν ἐσυμφωνοῦσε μὲ τὸν ἀδελφόν του.

Ἡ Γερουσία ἔκαμε καὶ αὕτῃ τὰς προκηρύξεις τῆς εἰς τὴν αὐτὴν κόλλαν τοῦ χαρτίου· τὸ χαρτὶ ἦτο τσακισμένον εἰς τὴν μέσην, εἰς τὴν μίαν μεριὰν ὑπέγραφαν ὅλα τὰ μέλη τῆς Γερουσίας, καὶ εἰς τὴν ἄλλην ὑπεγράφετο ὁ ἴδιος ὁ Κολοκοτρῶνης. Ἡ ὑπογραφή του ἐβεβαίωνε τὴν Πελοπόννησον ὅτι ἡ Γερουσία εἶναι σύμφωνος μὲ αὐτὸν καὶ φροντίζει περὶ τῆς πατρίδος, καὶ ὅτι ὅλοι πρέπει νὰ ὑπακούσουν εἰς τὰς διατάγας τῆς κτλ. Τέλος ὁ ἀρχηγὸς ἔβγαλε κήρυκα νὰ μὴν μείνῃ μέσα εἰς αὐτὴν τὴν πόλιν οὔτε γέρων δυνάμενος νὰ φέρῃ ἄρματα καὶ ὅτι ὅποιος εὑρεθῇ μετὰ δύο ὥρας θὰ σκοτωθῇ χωρὶς κανέν δικαιολόγημα, καὶ οὕτως ἔγεινεν. Εὐθὺς ἐδόθη ἄδεια εἰς τοὺς σωματοφύλακας νὰ χτυποῦν ὅσους εὕρουν, καὶ εἰς τὴν αὐτὴν στιγμὴν

κανέννας δὲν ἔμεινεν, ἀλλ' ἐβγῆκαν ὅλοι. Ὁ δὲ Δημ. Πλαπούτας τὴν αὐτὴν ἡμέραν (8 Ἰουλίου) διετάχθη (α) ἐπὶ κεφαλῆς 2,000 καὶ περισσοτέρων στρατιωτῶν νὰ πάη εἰς τὸ φρούριον τῆς Κορίνθου ἀντικρυ εἰς τὸ ὑψηλότερον βουνόν, νὰ κατασκοπεύῃ κατὰ διαφόρους τρόπους, καὶ νὰ κάμῃ διὰ διαφόρων σημείων νὰ ἐννοήσουν οἱ μέσα ὅτι θέλομεν τοὺς προφθάσει μὲ βοήθειαν. Ἀνεχώρησε λοιπὸν καὶ ἐκοιμήθη τὸ βράδυ εἰς τοῦ Σάγκα (β). Ἀλλ' αἱ προσπάθειαι τοῦ ἀρχηγοῦ ἐπῆγαν τοῦ κά-

(α) Λάθος ὅτι μόνον 500 εἶχε στρατιώτας (Ιστ. Τρικ. Β'. 289)· διότι εἰς αὐτὸν ὑπετάσσοντο ὅλα τὰ στρατεύματα, ὅσα ἦσαν εἰς τὴν Τριπολίτιν καὶ τὰ ἐρχόμενα κατόπιρ εἰς αὐτὸν ἐστέλλοντο.

(β) Ἐκεῖ ἤλθαν τὸ ἐσπέρας φευγαλίαι ἀπὸ τοῦ Ἀργος ὁ Π. Πατρῶν, ὁ Π. Ζαριφόπουλος ἐξ Ἀνδρισαίνης, ὁ Ν. Δελιγιάννης, ὁ Ι. Παππαδιαμαντόπουλος Πατρεύς, ὁ Οἰκονόμος Βελισάριος ἀπὸ Ζυγοβίτσι γαμβρὸς τοῦ Π. Πατρῶν· ὡθὲς δὲ καθὼς ἔφθασαν δύο ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Ζαρίφη Χριστοπούλου ὁ Κολόγερρος Λιμπερόπουλος ἀπὸ Λάνδα καὶ ὁ Νικόλαος Τσούσης ἀπὸ Δραγόρι, ἐπὶ κεφαλῆς καὶ ἄλλων ἐπῆγαν εἰς τὸν Π. Πατρῶν καὶ τοῦ ἐζήτουν λογαριασμὸν τί ἔκαμε τὰ ἀσήμεα τῶν ἐκκλησιῶν καρδύλια κτλ. Συγχρόνως ἄλλοι πατριῶταί του ἐπίασαν τὸν Π. Ζαριφόπουλον καὶ τοῦ ἐζήτησαν τὰ λάφυρα, τὰ ὅποια τοὺς ἐκράτησαν ἀπὸ τὸν καιρὸν ὅπου ἔφυγαν οἱ Φαναρίται Τοῦρκοι. Τοὺς εἶδεν ὁ Ζαρίφης Χριστόπουλος καὶ εἰδοποίησε τὸν Πλαπούταν, ὁ ὁποῖος ἐπῆγε καὶ διέλυσε τοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς ἐυντρόφενε τὴν ἄλλην ἡμέραν μὲ ἄλλους στρατιώτας διὰ τὴν Τριπολίτιν. Ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης εἶχε φύγει διὰ τὸν Ἀχλαδόκαμπον καὶ ὁ Π. Πατρῶν δὲν τὸν ἀντάμωσεν, ἀλλ' οὔτε

κου, διότι ὁ Ἀχιλλεύς καὶ ἡ φρουρὰ ἀφῆσαν ἄδειον τότε τὸ φρούριον καὶ ἀνεχώρησαν (α).

Ἀφοῦ ἐτοιμάσθησαν ὅλα τὰ ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἐκστρατείαν ἀνεχώρησεν ὁ ἀρχηγὸς τὴν 9 Ἰουλίου διὰ

τὸν εἶδε πουθερά. Ὅμως αὐτὸς λέγει (Π. Πατρῶν 434) ὅτι «εἰς τὴν Τριπολιτσὰν τοῦ ὠμίλησε καὶ τοῦ διήγειρε τὴν φιλοτιμίαν καὶ τοῦ ἔβαλε πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ἦτον ἡ ὥρα καθ' ἣν ἔμελλε γὰ ἀπολαύσῃ καὶ δόξαι καὶ ὅτι ἄλλο ἐπεθύμει.» Ἀλλ' ὅταν δὲν τὸν ἀντάμωσε ποῦ τοῦ τὰ εἶπεν; Ὅλα λοιπὸν αὐτὰ δὲν εἶναι λόγια τοῦ Π. Πατρῶν, ἀλλ' ἄλλου ὁποῖος ἠθέλησε γὰ τὸν δείξῃ ὅτι παρτοῦ εὐρίσκετο. Τὰ ἀπομνημονεύματα λοιπὸν ταῦτα καὶ ἐκ τοῦ τεμαχίου τούτου ἀποδεικνύονται ρόθα, καὶ ἂν πουθερά ὑπῆρχε τίποτε ἀληθινὸν οἱ ἐκδόσαντες αὐτὸ τὸ παρεμόρφωσαν.

(α) Πραγματικῶς ἔφυγεν ὁ Ἀχιλλεὺς Ὑδραῖος τὴν πατρίδα, ἀφοῦ εἶδε τοὺς Τούρκους γὰ ἔρχονται· ἀλλ' αὐτὸς κατ' ὄνομα μόνον ἦτον φρούραρχος, διότι ἡ φρουρὰ ὑπετάσσετο εἰς τὸν εὐρεθέντα τότε ἐκεῖ Δημήτριον Κριεζῆν Ὑδραῖον, καὶ ὅταν αὐτὸς ἔφυγε μὲ τὴν φρουράν ἤμποροῦσε γὰ μείνῃ ὁ Ἀχιλλεύς; Ἐνὰ δὲ μόνον Τούρκον τὸν Κιαμίλμπεην ἐσκότωσεν ὁ Μπενάκης Κορίνθιος, καὶ ὅχι ὅλους τοὺς ἐκεῖ φυλαττομένους Τούρκους, καθὼς λέγει ὁ Σ. Τρικούπης (Ἰστ. Β'. 287), καὶ τοῦτο ἐπιβεβαίωσι καὶ ὁ Π. Πατρῶν σελ. 428 λέγων ὅτι τοὺς ἄλλους Τούρκους τοὺς ἐκλείσαν εἰς ἕνα μαγαζίον· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐνταῦθα πῶται εἰς λάθος λέγων ὅτι τὸν Κιαμίλμπεην τὸν ἐφόρνευσεν ὁ Ἀχιλλεύς.

Μετ' ὀλίγον ἦλθαν καὶ πολλοὶ Τριπολιτσιῶται φευγαλίδες ἀπὸ τὰ Μεγάλα Δερβένια· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν εὐρήκαν κανένα εἰς τὸ φρούριον, ἐπέρασαν εἰς τὸ Ἄργος καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐπῆγεν ὁ καθένας εἰς τὴν πατρίδα του.

τὸν Ἀχλαδόκαμπον, καὶ εἰς τὴν ῥάχην τοῦ Παρθενίου ἀπῆντησε τὸν Ρῆγαν Παλαμῆδην (α), τὸν ἠρώτησε τί ἔγεινεν εἰς Δερβένια καὶ πῶς ἔφυγαν. Τοῦ εἶπε τὰ γενόμενα ὅτι δὲν ἤμποροῦσαν νὰ πολεμήσουν καὶ ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἦταν πολλοὶ καὶ αὐτοὶ ὀλίγοι, τί νὰ σοῦ εἰπῶ,

(6) Ὁ Γ. Σέκερης, ὁ Ρῆγας Παλαμῆδης καὶ ὁ Νέζος δὲν ἤμποροῦσαν νὰ σταθοῦν μὲ ἑπτακοσίους στρατιώτας ἐναντίον τοσοῦτων ἐχθρικῶν στρατευμάτων καὶ ἔκαμαν φρόνιμα καὶ ἄφησαν τὴν θέσιν διὰ τὰ χρησιμεύσουν εἰς ἄλλας περιστάσεις τῆς πατρίδος. Τὸ ἴδιον ἔκαμε καὶ ὁ Τσαλαφατῆρος μὲ τοὺς ὀλίγους του στρατιώτας. Διότι δὲν εἶχαν βέλαια ὀρκισθῇ καθὼς ὁ Λεωνίδας μὲ τοὺς τριακοσίους Σπαρτιάτας ἢ τὰ νικήσουν ἢ τὰ ἀποθάνουν, διὰ τὰ μείνουν ἐκεῖ καθὼς ἐκεῖνοι. Ἀλλὰ καὶ ὁ Λεωνίδας ἔστειλε τοὺς Ἀρκάδας καὶ ἄλλους συμμάχους του ἀπὸ τὰς Θερμοπύλας ἀφοῦ τοὺς ἐπίασαν οἱ Πέρσαι τὰ ὀπίσθια διὰ τὰ χρησιμεύσουν εἰς ἄλλας περιστάσεις. Ἄν λοιπὸν τοῦτο ἔκαμαν καὶ οἱ νεώτεροι ἀπόγονοι ἐκείνων, διότι Ἀρκάδες σχεδὸν ἦταν ὅλοι, διὰ τοῦτο ἔσφαλλαν; Ἀλλ' ἐκείρους δὲν τοὺς κατηγόρησε κανένας ἀλλὰ μάλιστα τοὺς ἐπήρεσαν, διὰ τί λοιπὸν αὐτοὺς τὰ τοὺς κατηγοροῦμεν καὶ τὰ τοὺς λέγωμεν τόσα ἄπρεπα λόγια; (Σ. Τρικούπη Ἱστ. Β'. 286 καὶ II. Πατρῶν 126), ὅτι τάχα « οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῶν διέβαιναν διαβεβαιοῦντες ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν σὺν αὐτοῖς ἐχάθησαν ἐν τῇ μάχῃ, ἐν ᾗ μάχῃ δὲν ἔλαβε χώραν καὶ ἔφεραν τοὺς λαοὺς τῆς Πελοποννήσου καὶ μάλιστα τοὺς Ἀργεοὺς εἰς ἀπελπισίαν. » Εἶναι πρᾶγμα τοῦτο δι' ἰδιαιτέρα πάθη τὰ μολύρεται ἡ ἀγία ἀλήθεια; Ὁ δὲ H. Τσαλαφατῆρος ἔτρεχε πάντοτε ὅπου ἡ περίστασις τῆς πατρίδος τὸ ἐκαλοῦσιν ἀλλὰ ποτέ του δὲν εἶχεν ἐδικόν του σῶμα, διότι οἱ Μαριᾶται ἦσαν πτωχοὶ καὶ ἤθελαν διὰ τὰ ἐκ-

σέῃχω ἀδελφόν κατὰ πνεῦμα (α). «Ὅ,τι ἔγεινε τώρα, τοῦ εἶπεν ὁ ἀρχηγός, ἔγεινε· Πήγαινε εἰς τὴν Τριπολιτσαν νὰ συμβοηθῇς τὴν Γερουσίαν καὶ νὰ τῆς εἰπῇς νὰ μὴ φοβηθῇ καὶ φύγῃ, καὶ ἀφοῦ ἐξασφαλίσῃς τὴν φαμίλια σου νὰ ἐτοιμασθῇς νὰ ἔρθῃς εἰς τὸν πόλεμον· ἀλλὰ πρόσεχε νὰ μὴν λέγῃς τὸ πλῆθος τῶν Τούρκων καὶ δειλιάζῃ ὁ κόσμος, καὶ νὰ ἐμψυχώνης τοὺς ἀνθρώπους.»

Ἀφοῦ ἐκατέβημεν παρακάτω κοντὰ εἰς τὸν κάμπον, εὐρήκαμεν ἓνα Ζατουνίτην καὶ ἔφερεν δύο φορτώματα πετσίᾳ ἀργασμένα διὰ παπούτσια, τοῦ τὰ ἐπῆρεν ὅλα ὁ Κολοκοτρώνης διὰ ποδεμὴ τῶν σωματοφυλάκων του καὶ τοῦ ἔδωσεν ἀπόδειξιν νὰ πληρωθῇ ἀπὸ τὸ γένος διπλὴν τὴν τιμὴν ἀπὸ ὅτι τὰ ἠγόρασε, καὶ ἀκόμη ὁ πτωχὸς ἔχει τὴν ἀπόδειξιν καὶ τὴν φυλάει νὰ ἀποζημιωθῇ ὅταν εὐπορήσῃ τὸ Ἑλληνικὸν Ταμεῖον! Εἰς τὸν Ἀχλαδόκαμπον εἰς τοῦ Ἀγᾶ Πασιᾶ τὸ χάνι ἀπαντήσαμεν πολλοὺς Μανιάτας μὲ πράγματα φορτωμένους, τὰ ὅποια ἐπῆραν λάφυρα ἀπὸ τοὺς Αἰθαλιώτας (Κυδωνιάτας) Σμυρναίους καὶ λοιπούς, οἱ ὅποιοι εὐρίσκοντο εἰς τὸ Ἄργος, καὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς Ἀργεῖους. Αὐτοὶ ἐπροσποιοῦντο ὅτι εἶχαν ἄρρωστον καὶ τὸν πᾶν εἰς τὴν πατρίδα τους, καὶ ὅτι θὰ γυρίσουν πάλαι πίσω.

στρατεύσουν χρήματα· ἀχώριστος αὐτοῦ ἦταρ ὁ Ἀθαράσιος Καρίτζαρης. Καὶ τοὺς δύο αὐτοὺς ἄνδρας ἐπαιροῦμεν διὰ τὸν ζήλόν τους καὶ μάλιστα τὸν γέρορτα Η. Τσαλαπατίρην καὶ δὲν ἀμαρτάνομεν γὰρ τοὺς ὀνομάσωμεν Ἀγίους Ἀναργύρους.

(α) Ὁ πατὴρ τοῦ Πήγα εἶχε βαπτίσῃ τὸν Κολοκοτρώνην

Ἄμα τοὺς εἶδεν ὁ Κολοκοτρώνης, ποῦ πᾶτε τοὺς εἶπε καὶ διὰ τί φεύγετε ὅπου οἱ Τοῦρκοι θὰ ἔλθουν ἀπὸ πίσω νὰ σᾶς κόψουν; Πᾶμε τοὺς ἀρρώστους μας καὶ νὰ ξεφορτωθοῦμεν τὰ πράγματα μας, ἀπεκρίθησαν, καὶ ἐπιστρέφομεν. Σ' τοῦ διαβόλου τὴν μάνα νὰ πᾶτε Κακαβούλια, τοὺς εἶπεν ὁ ἀρχηγός, καὶ ἐτράβηξε διὰ τὸ Ταβοῦλι. Ἡῦρεν ἐκεῖ ἐπάνω πολλοὺς ἐρχομένους ἀπὸ τοὺς Μύλους τοὺς Ἀφεντικούς, τὸν Δ. Ὑψηλάντην, τὸν Κρεβατᾶν, τὸν Πετρόμπεην, τὸν Ἀρχ. Φλέσαν, τὸν Πάνον Κολοκοτρώνην, τὸν Δ. Εὐμορφόπουλον καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Ἀλέξανδρον, ὅλους φοβισμένους καὶ μαραμένους. Ἦλθεν ἀκόμη ὁ Ἀνδρέας Μεταξᾶς μὲ τὴν συνοδείαν του μὲ τὸν Σ. Παπαλεξόπουλον καὶ Ἀνδρέαν Καλαμογδάρτην (α), τὸν ὅποιον τὸ Ἐκτελεστικὸν ὁ Θάνατος Κανακάρης καὶ λοιποὶ τὸν εἶχαν στείλει διὰ νὰ ἀνταμώσῃ τὸν ἀρχηγὸν καὶ νὰ ὁμιλήσῃ περὶ ἐνώσεως. Καθὼς τοὺς εἶδεν ὁ ἀρχηγός «Ποῦ ἀφήσατε τοὺς εἶπε τὸν ἐχθρὸν καὶ ποῦ πηγαίνετε; Διὰ σένα ἐρχόμεθα, ἀπεκρίθησαν· νὰ σέ ἀνταμώσωμεν Καὶ τί μὲ θέλετε; τοὺς εἶπεν. Ἀπὸ σένα περιμένομεν τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος. Ἐσένα ἀγροικοῦν οἱ Ἕλληνες, πρέπει νὰ τοὺς διατά-

(α) Ἀπὸ αὐτοὺς ἐμάθαμεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις εὐρισκομένη εἰς τὸ Ἄργος, καθὼς ἔμαθε τὸ ἔμπασμα τοῦ Δράμαλι εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀμέσως ἐλειποτάχτησε, καὶ ἐμβήκεν εἰς τὰ καράβια. Ὅλοι ἀπελπίστηκαν καὶ ἀνεμοσκορπίστηκαν, καὶ ὁ λαὸς ἀκόμη ἄφησεν ὅ,τι καὶ ἂν εἶχε καὶ ἔφυγε· θρῆνος καὶ κλαυθμὸς πολλὸς ἐγίνετο τότε εἰς ὅλην τὴν πόλιν τοῦ Ἀργους.

ξῆς καὶ νὰ μὴν ξεσυνερισθῇ δι' ὅσα ἡ Κυ-
βέρνησις σοῦ ἔκαμε κτλ.

Ὁ Κόντε Μεταξᾶς, ἐπειδὴ οἱ ἄλλοι ἐφοβοῦντο νὰ τοῦ ὁμιλήσουν, διότι ἦταν ἀπὸ ἐκείνους ὅπου ἦσαν διω-
ρισμένοι νὰ στρατολογήσουν καὶ νὰ ἐβγουν ἔξω μὲ τοὺς
στρατιώτας τῆς ἐπαρχίας των, ἐκτὸς τοῦ Δ. Ὑψηλάντου
καὶ τοῦ Π. Μαυρομιχάλη, ἐπῆρε κατὰ μέρος τὸν Κο-
λοκοτρώνην καὶ τοῦ εἶπε πολλά, καὶ μεταξὺ ἄλλων
καὶ αὐτά. Τί στοχάζεσαι Κολοκοτρώνη, ὁ χαϊ-
μὸς τῆς πατρίδος φέρει ἀτιμίαν εἰς ἐσένα.
Εἰς τοῦτο ὁ λαὸς τί πταίει; καθὼς καὶ ἡ νί-
κη σοῦ φέρει τιμὴν, οἱ ἄλλοι φεύγουν, κρύ-
βονται, σκεπάζονται, δὲν μένει εἰς αὐτοὺς τί-
ποτε. Πρώτην φορὰν ὁ Κολοκοτρώνης τώρα εἶδε τὸν
Μεταξᾶν καὶ ἄκουσε μετὰ προσοχῆς τοὺς λόγους του,
καὶ τόσον ἐσυγκινήθη κατάκαρδα, ὥστε ἐκατέθη ἀμέσως
καὶ ἦλθε πίσω εἰς τοῦ Ἀγᾶ Πασιᾶ τὸ Χάνι, ὅπου ἦταν
πολλαῖς θολογύρισταις καμάραις.

Ὅταν δὲ ἐφθασεν ἐκεῖ ἔλαβε γράμμα ἀναγκαῖον, τὸ
ὁποῖον ὁ Ἰωάννης Φιλήμων, ὅστις εἶχεν ἔλθει μὲ τὸν
Ὑψηλάντην, ἐπῆρε ν' ἀναγνώσῃ καὶ δὲν ἠμπόρεσε ἀπὸ
τὸ πολὺ βράχνιασμα οὔτε λέξιν νὰ εἶπῃ. Τὸ ἐπῆρεν ἔ-
πειτα ὁ Ὑψηλάντης νὰ τὸ διαβάσῃ, ἀλλὰ καὶ αὐτός, ἐ-
πειδὴ ἦτον ἀδύνατος ἡ φωνή του καὶ βραχνιασμένος,
δὲν ἀκούετο. Τώρα, τοῦ λέγει ὁ Κολοκοτρώνης, τὸ
διώρθωσες καλλίτερα, ὅσο νὰ διαβάσῃς τὸ ἐμ-
προσθινὸ ξεχνοῦμε τὸ πισινὸ, ἄφησέ το νὰ τὸ
διαβάσῃ κανένας ἄλλος καὶ ἐπίασαν τὰ γέλοια.
Διὰ γέλοια, εἶπαν τοῦ Κολοκοτρώνη, εἴμεθα; Καὶ
διὰ τί, εἶπεν, εἴμεθα; τὰ ἐχάσατε μὲ δέκα πα-

ληότουρκους; ἔχετε ὑπομονὴν καὶ σὲ ὀλίγαις
ἡμέραις θὰ τοὺς στενοχωρήσω πουθενὰ καὶ θὰ
τοὺς κάμω νὰ χάσουν τὰ αὐγὰ μὲ τὰ καλὰ-
θια. Τί ἤθελαν οἱ Μουρτάτιδες εἰς τὸν Μωριὰ
ὅπου ἤλθανε;

Ὁ Κολοκοτρώνης μὲ τὸν Παναγιώτην Κρεβατᾶν
ἐκάθοντο εἰς ἓνα κονάκι καὶ μὲ ὄρκον ἐσυμφώνησαν
νὰ ᾗναι πάντοτε φίλοι πιστοί, καὶ τὴν φιλίαν των αὐτὴν
ἐξεχώρησεν ὁ θάνατος. Ὁ Κρεβατᾶς μάλιστα τότε
εἶπεν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην ὅτι ἔχει καὶ δίδει εἰς αὐτὸν
ἓνα μιλιοῦνι γρόσια διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ πολέμου. Ἐ-
φίλε μου, τοῦ εἶπεν ὁ Κολοκοτρώνης, γρόσια τώρα
ἐγὼ δὲν χρειάζομαι, θέλω ὅμως στρατιώτας καὶ πο-
λεμοφόδια καὶ τροφάς. Γράψε εἰς τὴν ἐπαρχίαν σου
τὸν Μιστράν νὰ τὰ φέρουν, καὶ οὕτως ἔγεινεν. Ἀμέ-
σως λοιπὸν ὁ Κρεβατᾶς ἔγραψε καὶ ἤλθαν τὰ πάντα
πολεμοφόδια, στρατιῶται καὶ λοιπά.

Τὴν αὐρινὴν ἡμέραν (10 Ἰουλίου) ἔγεινε πολεμικὸν
συμβούλιον ἀπὸ τοὺς ἐλθόντας ἀπὸ τοὺς Μύλους καὶ
εὐρεθέντας ἐκεῖ Πετρόμπεην, Δ. Ὑψηλάντην, Παναγιώ-
την Κρεβατᾶν, Ἀρχ. Φλέσαν, Πάνον Κολοκοτρώνην,
Διον. Εὐμορφόπουλον καὶ Ἀνδρέαν Μεταξᾶν μὲ τὴν
σονοδεῖάν του διὰ τὸ σχέδιον τοῦ πολέμου. Εἰς τοῦτο
τὸ συμβούλιον ὅλοι ἐνέκριναν τὴν γνώμην τοῦ ἀρχη-
γοῦ, νὰ καταβοῦν πίσω εἰς τοὺς Μύλους, καὶ ἐκεῖ ὁ Δ.
Ὑψηλάντης, Πετρόμπεης καὶ λοιποὶ νὰ στήσουν τὸ
στρατόπεδόν των, καὶ νὰ προμηθεύουν αὐτοὶ τὰ ἀναγ-
καῖα τοῦ πολέμου. Τότε ἐφώνηξε τὸν καπετὰν Ἀντώ-
νην Κουμουστιώτην ἀπὸ τὸν Μιστράν τοῦ εἶπε νὰ πάρῃ

ἐκατὸν στρατιώτας Μιστριώτας, διότι ἦταν τότε πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἐκεῖ ἢ καὶ ἄλλους, καὶ νὰ πάγῃ νὰ πιάσῃ τὸ Παληόκαστρο τοῦ Ἄργους (α), καὶ τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν θέλει τοῦ στείλει καὶ ἄλλους. Παρήγγειλε δὲ καὶ εἰς τοὺς Μύλους τοῦ υἱοῦ του Πάνου, ὁ ὁποῖος εἶχε πρὸ ὀλίγου ἀναχωρήσει, καὶ τῶν ἄλλων καπεταναίων νὰ πάγουν καὶ αὐτοὶ εἰς τὸ φρούριον. Τὸ σχέδιόν του ἦτο νὰ γελάσῃ τοὺς Τούρκους ὅτι εἰς τὸ Παληόκαστρον μέσα εἶναι ζωστροφίαι καὶ ἄλλα πολύτιμα πράγματα, ὥστε νὰ τὸ πολιορκήσουν καὶ νὰ χασομερήσουν, ἕως ὅτου νὰ συναχθοῦν ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας οἱ ἄλλοι Ἕλληνες. Συγχρόνως διέταξε τὸν Δ. Τσόκρην καὶ λοιποὺς καπεταναίους τοῦ Ἄργους νὰ κάψουν τὰ δεμάτια καὶ τὰ γεννήματα τοῦ κάμπου τοῦ Ἄργους, διὰ νὰ μὴν τὰ εὔρουν οἱ Τούρκοι καὶ ἔχουν περισσοτέρας τροφάς.

Ὁ Πλαπούτας εἰς τὸ Χαρβάτι καὶ Φίχτι εὕρισκόμενος τὴν 10 Ἰουλίου ἐπολέμησε μὲ τὰ στρατεύματα τοῦ Δράμαλη, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὴν Κόρινθον ἄρχισαν νὰ χύνωνται εἰς τὴν Ἀργολίδα καὶ ἐτσάκισε τὸ σπαθί του. Τὴν δὲ 11 Ἰουλίου καὶ τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν ἐπολέμησαν εἰς τὸ Κουτσοπόδι μὲ τὰ στρατεύματα τοῦ Δράμαλη ὁ Γεώργιος Μαυρομιχάλης, ὁ Ἀντ. Μαυρομιχά-

(α) Εἶχε μάθει ὁ ἀρχηγὸς ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Φιλήμονα, ὅτι τὸ φρούριον τοῦ Ἄργους εἶναι εὐκαιρον καὶ ὅτι Τούρκοι ἀκόμη δὲν εἶχαν ἔλθει ἄλλοι ἀπὸ τοὺς 50 καβαλαραίους. Ἐπεὶτα ἦλθε καὶ ὁ Θεόδωρος Ῥηγόπουλος ὁ γραμματικὸς τοῦ Πάνου Κολοκοτρώνη καὶ αὐτὸς ἐβεβαίωσε ὅτι τοὺς καβαλαραίους ὅπου ἦλθαν τοὺς ἐμέτρησεν ὁ ἴδιος καὶ ἦταν 49.

λης, οἱ Τσακῶνοι, ὁ Ὑψηλάντης, ὁ Τσόκρης, ὁ Δ. Εὐ-
μορφόπουλος, ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης καὶ πολλοὶ ἀπὸ
ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἦταν εἰς τὸ φρούριον δηλ. ὁ Π. Βαρ-
βιτσιώτης, ὁ Κουμουστιώτης κτλ. Αὐτοὶ τὸ βράδυ ἐ-
γύρισαν ὅλοι καὶ ἐκλείσθησαν εἰς τὸ φρούριον τοῦ Ἀρ-
γους καὶ ἀμέσως ἀφοῦ ἐπῆρεν ὁ Δράμαλης τὴν πόλιν
εὐθὺς ἐπολιόρχησε τὸ Παληόκαστρο (α)· διότι ἤθελε νὰ
τὸ πάρῃ καὶ αὐτὸ καθὼς καὶ τῆς Κορίνθου, διὰ νὰ μὴν
ἀφήσῃ πίσω του τοὺς ἐχθροὺς του νὰ κρατοῦν τὰ φρού-
ρια, οὔτε ἤθελε νὰ ἀφίνη φρουράς εἰς ὅσα μέρη καὶ
φρούρια ἐβαστοῦσαν οἱ Ἕλληνες καὶ νὰ ὀλιγοστεύῃ
τὴν δύναμίν του.

Τὴν δὲ 12 Ἰουλίου παρήγγειλεν ὁ ἀρχηγὸς εἰς τὸ
χωρίον Ἀγλαδόκαμπον νὰ τοῦ φέρουν τροφὰς διὰ τοὺς
στρατιώτας καὶ διὰ τὰ ἄλογά του, καὶ ὅτι θὰ νυκτερεύ-
σῃ ἐκεῖ εἰς τὰ Βρυσούλια ἢ Νεράκια ᾗς τὸν δρόμον τοῦ
Ἀργους. Αἱ γυναῖκες τοῦ χωρίου μὲ μεγάλην των
προθυμίαν ἔφεραν φορτωμέναι τροφὰς καὶ τοὺς ἄνδρας
των ἐμπρὸς μὲ τὰ ἄρματα, τοὺς παρέδωσαν εἰς τὸν
ἀρχηγόν, καὶ εἶπαν Νὰ τοὺς ἄνδρας μας, νὰ τοὺς
πάρῃς εἰς τὸν πόλεμον, καὶ ἂν δὲν ἦναι παλη-
κάρια νὰ βγάλουν τὰ ἄρματα καὶ νὰ τὰ φορέ-
σωμεν ἐμεῖς· τέτοιους ἄνδρας δὲν τοὺς θέλο-
μεν. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐγέλασε, καθὼς καὶ ὁ Ἀρχιμ.
Φλέσας καὶ οἱ λοιποὶ καπεταναῖοι, ταῖς εὐχαρίστησε,
ταῖς ἔστειλε πίσω εἰς τὰ σπίτιά τους καὶ ἐκράτησε τοὺς

(α) Δὲν ἐπίασε λοιπὸν ὁ Πλαπούτας ταῖς Πόρταις καὶ
τὸ Τουρνίκι ὡς λέγει ὁ Π. Πατρῶν σελ. 434.

ἄνδρας των στρατιώτας. Ἀπὸ ἐκεῖ τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν ἐτράβηξε τὸν ζυγὸν καὶ ἀνάπλαγα καὶ ἐπῆγεν εἰς ταῖς Καρυαῖς καὶ Νεοχωράκι ἀπὸ κάτω ἀπὸ ταῖς Πόρταις καὶ ἤϊρεν ἐκεῖ τὸν Μιχαὴλ Κοτσονόπουλον, ὁ ὁποῖος τοῦ ἔδειξε ποῦ ἦταν οἱ Τριπολιτσιῶται στρατιῶται, τοὺς ὁποίους εὐθὺς ὁ ἀρχηγὸς ἔστειλεν εἰς τὸν Δ. Πλαπούταν, τὸν δὲ Γεώργιον Βάρβογλου Γερουσιαστὴν τὸν ἔστειλεν εἰς Τριπολιτσάν διὰ νὰ προβλέπη τὰ ἀναγκαῖα.

Ἐκεῖθεν τὴν 13 Ἰουλίου ἐκατέβη εἰς τὸ κάτω Μπέλεσι καὶ ἐκεῖθεν εἰς ταῖς Στέρναις καὶ Μαλανδρίνο ὅπου ἦτον μικρὸν σῶμα Τούρκων καθαλαραίων καὶ πεζῶν καὶ ὅσοι Τούρκοι ἀπὸ αὐτοὺς ἐπρόφθασαν καὶ ἔφυγαν ἐγλύτωσαν, οἱ δὲ ἄλλοι ἐκλείσθησαν ἐκεῖ ἀπὸ τὸν Κολοκοτρώνην καὶ Ἀρχιμ. Φλέσαν, πρῶτον εἰς ὀλίγα σπίτια, ἔπειτα ὅλοι εἰς ἓνα σπίτι. Τοὺς ἐζήτησεν ὁ ἀρχηγὸς τὰ ἄρματα καὶ νὰ παραδοθοῦν, ἀλλ' ἐκεῖνοι ἀπεκρίθησαν δὲν παραδιδόμεθα, διότι εἴμεθα Γέγγιδες· μάλιστα δὲ τὸν Κολοκοτρώνην καὶ τὸν Ἀρχιμανδρίτην, ὑποθέτοντες αὐτὸν ἀρχιερέα, τοὺς ὕβρισαν.

Ἐκεῖ καθὼς ἐκλείσθησαν ἀφοῦ τρεῖς φοαῖς ὁ ἀρχηγὸς τοὺς ἐζήτησε νὰ προσκυνήσουν καὶ δὲν ἐδέχθησαν, εἶπε τὸ κρίμα ᾗ τὸν λαιμόν τους, καὶ διέταξε τοὺς στρατιώτας νὰ μαζώξουν ταῖς φράκταις τοῦ χωριοῦ καὶ νὰ βάλουν φωτιά νὰ τοὺς κάψουν. Δὲν γνωρίζομεν σωστά πόσοι ἦσαν 10 ἢ 15 ἢ ὀλιγώτεροι. Εἰς τὸν μικρὸν αὐτὸν πόλεμον ὁ Φλέσας ἐζύγωσεν εἰς τὴν πόρταν τοῦ κατωγείου, ἄρπαξεν ἓνα Τούρκον μισοζώντανον (ἐπειδὴ οἱ Τούρκοι ἀφοῦ ἐκάη τὸ ἀνώγειον τοῦ σπιτιοῦ, ἐκατέβηκαν εἰς τὸ κατώγειον) ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασε νὰ

τοῦ πάρη ὅλα τὰ ἄρματα καὶ ἔφθασαν καὶ ἄλλοι καὶ ἐπῆραν τὰ ἐπίλοιπα. Ὁ Γκέγκας ἐκαίετο, καὶ ἡ φωτιά τοῦ σπιτιοῦ δὲν μᾶς ἄφινε νὰ πλησιάσωμεν, ἀλλ' ὁ Φλέσας τὸν ἐτράβηξεν ἔξω. Ἐδῶ ἐκτὸς τοῦ Φλέσα διεκρίθη ὁ Κωνσταντῆς Μανιάτης σωματοφύλακας τοῦ ἀρχηγοῦ ἀπὸ Νεμνίτσαν τῆς Καρύταινας· αὐτὸς πλησιάσας εἰς τὴν πολεμίστραν, τὴν ὁποίαν εἶχε τὸ σπίτι, ἐπίασε τὸ μπροσθινὸν μέρος τοῦ τουφεκιοῦ τοῦ Γκέγκα καὶ τοῦ ἐφώναξε ῥίχτο ὅτι ἔχεις νὰ κάμῃς κάμε· διότι δὲν ἔχεις πλέον διάφορον ἀπὸ αὐτό (α).

Ἐκεῖθεν ἐτράβηξεν ὁ ἀρχηγὸς καὶ ἐπῆγεν εἰς τοῦ Λιόντη τὸ Κεφαλάρι καὶ Γυμναίτικα Καλύβια, ὅπου οἱ στρατιῶται ἔμειναν ἀρκετὴν ὥραν καὶ ἐδροσίσθησαν καὶ ἐξαπόστασαν. Ἐκεῖθεν ἐτράβηξε διὰ τὸν μεγάλον Ἀγιώργην, ὅπου εἶχε στείλει ὁ Πλαπούτας ἀπὸ τοῦ Μπέλεσι τὸ ἰδιαιτερον σῶμα τοῦ Κολοκοτρώνη μὲ τοὺς καπεταναίους του.

Ἡ Καρύταινα ἦτον διηρημένη εἰς τρία τμήματα, τὸ ἓνα ὀνομαζόμενον τῆς Ἀκοθας μὲ τὰ Λαγκάδια τὸ εἶχεν ὁ Δελιγιάννης, τὸ ἄλλο τῆς Λιοδώρας ἀπὸ τὴν Ζάτουνα καὶ πέρα ὁ Δ. Πλαπούτας, καὶ τὸ τρίτον τῶν Βουνῶν καὶ τοῦ Κάμπου τῆς Καρύταινας ὁ Κολοκοτρώνης. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ τρία ἔβγαλεν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως κάθε ἓνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἀρχηγούς στρατιώτας, οἱ ὅποιοι τοὺς ἀκολουθοῦσαν εἰς ὅλους

(α) "Ὅταν οἱ Γκέγκιδες ἐκατέβηκαν εἰς τὸ κατώγειον καὶ ἔβλεπαν ὅτι ἡ φωτιά κορτεύει νὰ τοὺς κάψῃ, ἀκούσαμεν μέσα τουφεκιάς, καὶ φαίνεται ὅτι τότε ἐσκοτώθησαν ἀναμεταξύ των διὰ νὰ μὴ καοῦν ἢ νὰ παραδοθοῦν.

τοὺς πολέμους. Ἀλλ' ἐδῶ τώρα θὰ εἵπωμεν μόνον περὶ τοῦ τμήματος τοῦ Κολοκοτρώνη.

Ἐπειδὴ κάθε τμήμα εἶχε πολλὰ χωρία τὸ καθένα, εἶχε καὶ τοὺς καπεταναίους του μὲ τὰς σημαίας των, οἱ ὅποιοι μὲ τοὺς προκρίτους τοῦ χωρίου ἔβγαλαν τοὺς στρατιώτας εἰς τὸν πόλεμον. Ὁ Κολοκοτρώνης αὐτοὺς ἐμεταχειρίζετο εἰς ὅλας τὰς ὑποθέσεις, ὅπου τὸ ἀρχηγεῖον εἶχεν ἀνάγκην, τοὺς ἔστελνεν εἰς ὅλην τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐκτός, μὲ αὐτοὺς ἐσύναζε τὰς τροφὰς ἀπὸ τὰ διάφορα μέρη, αὐτοὶ τὸν παρηκολούθουν παντοῦ, καὶ δι' αὐτῶν ἐκτελοῦσε τὰ πάντα καὶ κατῴρθωνε τὰς νίκας εἰς τοὺς πολέμους.

Τὸ ἰδιαίτερον λοιπὸν αὐτὸ σῶμα τοῦ Κολοκοτρώνη εἶχε τὸν ἰδιαίτερόν του ὀργανισμόν, τοὺς καπεταναίους του, τοὺς ἱατροὺς, τοὺς φροντιστάς, τὸν σημαιοφόρον, τοὺς ἱερεῖς, τοὺς σαλπικτὰς καὶ τυμπανιστάς τοῦ στρατοῦ, τοὺς ὑπασπιστάς, τοὺς γραμματεῖς, τοὺς καπεταναίους, οἱ ὅποιοι ἐπαρακολουθοῦσαν τὸν ἀρχηγόν εἰς τὸν πόλεμον ὡς σωματοφύλακες κτλ.

Αὐτοὺς λοιπὸν τώρα θὰ εἵπωμεν, οἱ ὅποιοι ὑπηρετήσαν εἰς τὸ σῶμα τοῦ τμήματος τοῦ Κολοκοτρώνη κατὰ διαφόρους περιστάσεις, καὶ ἄλλοι μὲν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως μέχρι τέλους, ἄλλοι δὲ ἤρχοντο καὶ ἔφευγαν, καὶ ἄλλοι ἀπὸ αὐτοὺς ὑπηρετήσαν ἔπειτα καὶ ὑπὸ τὸν Πάνον καὶ Γενναῖον Κολοκοτρώνην· εἶναι δὲ οἱ ἀκόλουθοι κατὰ χωρία.

Καπεταναῖοι Ἀλωρίσταιας.	Γεώρ. Δημητρακόπουλος.
Σταῦρος Δημητρακόπου-	Βασίλ. Δημητρακόπουλος.
λος (α).	Κωνσ. Δημητρακόπουλος.

(α) Πότε καὶ ἕως ποῖον καιρὸν ὑπηρετήσαν εἰς τὸ στρά-

Ἀναγνώστης Πράνταλος.	Λάμπρος Κολοκοτρώνης.
Βασίλειος	<i>Βυτίνας.</i>
Νικόλαος } Παπαηλιαῖοι.	Νικολῆς Ταμπακόπουλος.
Κωνστ. Γιαννακόπουλος.	Θεοδωράκης Ραζῆς.
Νικόλας Γιαννακόπουλος.	Γέρο Πανάγος.
Παναγιώτης Προΰντσος.	Νικόλαος Λαμπρινόπουλος
Χριστόδουλος Μάντης.	Θεόδωρος Καπερώνης.
<i>Πιάρας.</i>	Κωνστ. Λαμπρινόπουλος.
Παῦλος Κωνσταντόπουλος.	Παναγ. Χρυσανθόπουλος.
Θεοδωράκης Πετρόπουλος.	<i>Νεμρίτσας.</i>
<i>Ροῦρου.</i>	Πάνος Ἀναγνωστόπουλος.
Μῆτρος Ἀναγνωστόπουλος	Κωνσταντῆς Ἀναστόπουλος
Γέρο Ἠλίας.	Ἀναγνώστης Γερμανός.
<i>Χρυσοβιτισίου</i>	<i>Πυργάκου.</i>
Παππᾶ Δημήτρης.	Γεώργ. Παρασκευόπουλος.
Μῆτρος Στασόπουλος.	Ζαχαρ. Παρασκευόπουλος.
Ἠλίας Ψαλίδας.	<i>Μαγουλιάνων.</i>
<i>Ἀρχονδόρεμα.</i>	Ἀργύρης Ζούβελος.
Ἀδάμης Κορέλλας.	Ἠλίας Κοσμόπουλος.
Παππαθανάσης.	Νικόλαος Μπούκουρας.
Παναγιώτης Κλήης.	Ἀναγν. Παππαγιαννό-
Ἀγγελῆς Μαγελάνης.	πουλος.
Κώστας Οἰκονομόπουλος.	Ἀποστόλ. Παπᾶ Πανάγου.
<i>Νταβιῶν.</i>	Κωνστ. Παππαγιαννακό-
Π. Δράκος.	πουλος.
Γεώργιος Ζούβελας.	Παναγ. Παππαγιαννακό-
Χρήστας Κοτζόνης.	πουλος.
Θεοδωρῆς Μακρῆς.	Δημήτριος Μπούκουρας.
Τσελεπαχιώτης.	Κωνστ. Πετρόπουλος.
<i>Λυμποβισίου.</i>	Κωνσταντῆς Γιάβῆς.
Μάρκος Κολοκοτρώνης.	Βασίλης Νικολόπουλος.
Ἀντώνιος Κολοκοτρώνης.	Γεώργιος Ἀλεξόπουλος.

πνεῦμα ὁ καθένας θέλομεν ἶδει εἰς τὰς Βιογραφίας τῶν εἰς
τὸν Β'. τόμον τῶν Ἀπομνημονευμάτων μου.

Βαλτεσιρίκου.

Χρῆστος Παναγούλιας.
Γεώργιος Μπούπουλης.
Σωτ. Παππαγιαννόπουλος.

Γλάροβας.

Γιαννάκος Κοχτσιάνης.

Καριεσιού.

Ἀναγν. Βαρβατόπουλος.
Χρυσαντάκης Βαρβάτης.

Λάστα.

Κωσταν. Παππαζαφειρό-
πουλος.

Στέφ. Ι. Ρωλογᾶς ἡ Στεφα-
νόπουλος ἐκ Ζατούνης.

Γιάννος Κουρίτζης.

Αἰγυιδίου.

Ἀναγνώστης Ἀ-
λεξόπουλος. }
Δημητράκης Ἀ-
λεξόπουλος. } ἀδελφοὶ
Γεωργάκης Ἀ-
λεξόπουλος. }

Γαρζενίκου.

Ἀναγνώστης Μπακάλης.
Κωνσταντῆς Ῥάσος.
Στάθης Παππαδόπουλος.
Γεωργάκης Ντρίτσας.

Καρύταινας.

Ἀνάστος Σιαμαράνης.
Δημήτριος Σπυρακόπουλος.
Ἀνδρῆκος Μιχαλόπουλος.
Νικόλαος Μπαλαμπάνης.
Ἀντώνιος Χαρακόπος.
Σπῦρος Καρύδης.

Δημιτσάνας.

Ἀνδρέας Παππαδιαμαν-
τόπουλος.

Εὐθύμιος Ι. Μπουγιουκλής.

Ἀνάστος Κάλας.

Χρῆστος Ἡλιόπουλος.

Νικολῆς Σπηλιω }
τόπουλος. } ἀδελφοὶ

Σπύρος Σπηλιω }
τόπουλος. }

Ῥάδου.

Δῆμος.

Λυκονικολός.

Στεμνίτσας.

Κωνστ. Ἀλεξανδρόπουλος.

Χρῆστος Ἀλέξανδρος.

Κωνσταντῆς Παλαμήδης.

Παναγιώτης Λάλας.

Βασίλειος Ῥοϊλός.

Δημήτριος Ῥοϊλός.

Γεώργιος Ῥοϊλός.

Παναγιωτάκης Μπερλές.

Κων. Παππαθανασόπουλος

Ἀντώνιος Πελοπίδας.

Ζυγοβιτσιού.

Ἀναγν. Σταυρόπουλος.

Βασίλειος Καρᾶς.

Βασίλειος Σταυρόπουλος.

Γιάννης Σκαρμέας.

Σταμάτιος Οἰκονόμου.

Σταῦρος Τσάκωνας.

Θεοδόσιος Καρδαρᾶς.

Ἀθανάσιος Καρδαρᾶς.

Κάμπου.

Βασίλειος Δρούκας.

Παναγιώτης Ντρούκας.
 Παυλόγιαννης.
 Βασίλειος Μπούντουνας.
 Νικόλως Μπούντουνας.
 Γεώργιος Τζάκας.
 Γεώργιος Ζέρβας.
 Γεωργάκης Πατσαβός.
 Κωνσταντῆς Φουντᾶς.
 Λιάκος Πετρόπουλος.
 Ἀναγνώς. Τετεμπεϊώτης.
 Παππᾶ Δημήτρης.
 Παναγιώτ. Κολομπράτσας
Γραμματεῖς.
 Αναγνώς. Ζαφειρόπουλος.
 Μιχαήλ Οἰκονόμου.
 Παναγιώτης Κόκκαλης.
 Θεόδωρος Ῥηγόπουλος.
 Θεόδ. Παππαγιαννόπουλος
 Θεόδωρος Λεονάρδος.
 Κωνστ. Οἰκονομόπουλος.
 Βασίλειος Οἰκονόμου.
 Παναγ. Ἐμ. Γιαννόπουλος.
 Ζαχαρίας Α. Νικολόπουλος
 Γιαν. Ἀναγνωστόπουλος.
 Μ. Πολυχρονόπουλος.

Ὅλοι αὐτοὶ ἐκτὸς τοῦ
 Κόκκαλη ὑπηρετοῦν καὶ ὡς
 ἀποσπαρματάρχαι.

Ἰγασπισταί.
 Φωτάκος.
 Σπύρος Σπηλιωτόπουλος.
 Κωνστ. Ζαφειρόπουλος.
 Νικόλαος Οἰκονόμου.
Σημαιοφόροι.
 Νικόλας Καραχάλιος.

Ἰατροί.
 Κωνσταντῖνος Πελοπίδας.
Ἰατροχειρουργοί.
 Ἀνάστος Παππαγιαννό-
 πουλος.
 Εὐθύμιος Φωτόπουλος.
 Γιαννάκος Ἀρετᾶς.
 Βασίλειος Ἀρετᾶς.
 Νικόλαος Θεοφιλόπουλος.

Ἱερεῖς.
 Παππᾶ Ζαφειρόπουλος.
 Οἰκονόμος ἀπὸ Λάσταν.
 Οἰκονόμος Βελισάριος.
Φροντισταί.
 Γιαννάκης καὶ | Καλαβρυ-
 Γεώργιος Ῥε- | τινεῖ
 κουνιῶται.
 Ἀποστόλης Μπούκουρας.
 Γιάννος Ἀχουριώτης ἐκ
 Τριπολιτσᾶς.

Καπεταναῖοι ἀκολουθοῦντες
 ὡς σωματοφύλακες.
 Γιαννάκης Βαγκιώτης.
 Σπύρ. Λέκας Χειμαριώτης.
 Παναγιώτης Σταΐκος.
 Γεωργίτσας Ἡλιόπουλος.
 Νικόλας Καντριβιώτης.
 Νικόλαος Καβαδίας.
 Γιαννάκης Κοῦτρος.
 Γέρο Μῆτρος.
 Χριστόφορος Ζαχαριάδης.
 Ἡλίας Μπουνάρος.
 Σπύρος Ζέρβας.
 Σπήλιος Οἰκονόμου.

Βελισάριος Πασχάλης ἐξ Ἀκαρνανίας.	Βασίλ. Τρουμπέτας Σαλ- πιγκτής Λεβαδίτης.
Κότσος Βούλγαρης.	Ὀπλοποιοί.
Κωνσταντῆς Λάπας.	Χατζῆ Νικόλας Ἀθηναῖος.
Κώστας Σουλιώτης.	Χατζῆ Κων- σταντῆς.
Κωνσταντῆς Μι- χαλόπουλος.	ἀπὸ Βλχ. Σπήλιος Του- φεξῆς.
Νικόλαος Ἀθανα- σόπουλος.	ἀπὸ ρασιᾶ Πεταλωταί.
Λαβιλὰς Φιλέλλην Γάλλος.	Βασίλειος Ἀλ- μπάνης.
Κωνσταντῆς Τσακαλῆς ἀ- πὸ Κοκορά.	Ἀντώνης Κο- τσαντώνης.
Τυμπαρισταὶ καὶ Σαλ- πιγκταί.	Ἀντώνης Ἀλ- μπάνης.
Νικολέτος Ζακύνθιος.	Κόντος ἐκ Καρύταινας.

Τὸ σῶμα αὐτό, τὸ ὁποῖον τώρα εἶπαμεν ἐσυγκεντρώ-
θη εἰς τὸν Ἀγιώργην καὶ ἦτον ὑπὲρ τοὺς 2,350 γερούς
καὶ δυνατοὺς στρατιώτας διὰ πόλεμον· ἀλλ' ὑπῆρχαν
ἀκόμη εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ 300 στελμένοι ἀπὸ τὰ
χωρία διὰ νὰ ἐτοιμάζουσι τὰς τροφὰς καὶ διὰ τὰ ζῶα
καὶ ἄλλα ἀναγκαῖα τοῦ πολέμου. Κατ' αὐτὴν τὴν ἐκ-
στρατείαν ἀπολούθησαν τὸ στράτευμα καὶ ὅλοι οἱ πρό-
κριτοι τῶν κωμοπόλεων τῆς Καρύταινας καὶ τῶν τριῶν
τμημάτων.

Τὸ σῶμα αὐτό, διοικούμενον ἀπὸ τὸν Ἀντώνην Κο-
λοκοτρώνην καὶ ἀπὸ τοὺς καπεταναίους τῶν κωμοπό-
λεων τῶν βουνῶν τοῦ τμήματος τοῦ Κολοκοτρώνη τὴν
11 Ἰουλίου, ἐπολέμησεν ἐδῶ μὲ σῶμα Τουρκικόν, ἐσχό-
τωσε 17 Τούρκους καὶ δέν τοὺς ἄφησε νὰ κάψουν τὸν
Ἀγιώργην.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἔφθασεν εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργην ὁ

ἀρχηγὸς διέταξεν ἀμέσως νὰ πᾶν 300 στρατιῶται εἰς Δερβενάκι εἰς τὴν θέσιν Ἀγριλόβουνο νὰ κάμουν ταμποῦρι κλειστὸ καὶ νὰ μείνουν ἐκεῖ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἀντώνη Κολοκοτρώνη. Τὸν δὲ Παππᾶ Δημήτρη Χρυσοβιτσιώτη νὰ πάγῃ εἰς τὸ χωριὸ Ζαχαριά παρακάτω εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Δερβενακίου μὲ τοὺς δικoὺς του στρατιώτας, περισσοτέρους τῶν 150 καὶ νὰ ταμπουρωθοῦν καὶ αὐτοί. Ἐκεῖ δὲ εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργη ὅσας ἡμέρας ἐστάθηκε ὁ ἀρχηγὸς διέταξε τὰ πάντα, ἐσύστησεν εἰς τὸ χωρίον Κοῦτσι τὸ φροντιστήριον τῶν τροφῶν καὶ ἄλλων ἀναγκαίων τοῦ στρατοῦ.

Ἐπειτα ἠθέλησε νὰ πάγῃ εἰς τοὺς Μύλους τοῦ Ἀργους διὰ νὰ ἰδῇ πῶς εὐρίσκονται ἐκεῖ τὰ στρατεύματα καὶ τὸ Ἐκτελεστικὸν ἢ Διοίκησις, ὅπου ἦτον φευγάτη εἰς τὰ καράβια.

Ἀλλὰ πρὶν φύγῃ διὰ τοὺς Μύλους διέταξε τὸν Γιαννάκην Κολοκοτρώνην νὰ ὑπάγῃ νὰ συνάξῃ τοὺς Κορινθίους, ὡς ἀρχηγὸς των, κατὰ τὸ μέρος τῶν Τρικκάλων· τὸν δὲ Γέρο Μάρκον Κολοκοτρώνην τὸν ἄφησε πίσω ᾗς τὸν Ἅγιον Γεώργη νὰ διοικήσῃ προσωρινῶς ἕως νὰ ἐπιστρέψῃ.

Μετέπειτα ἐπῆρεν ὅλους τοὺς σωματοφύλακας μαζί του, τὴν σημαίαν καὶ ὅσους καθαλαραίους εἶχε τότε καὶ ἐπῆγε νύκτα (τὴν 20 Ἰουλίου) εἰς τὸ Σκοινοχωρι, ὅπου ἤρε τὸ ἄλλο στρατόπεδον καὶ φροντιστήριον τοῦ Πλαπούτα.

Ἐκεῖθεν τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐτράβηξε κατὰ τὴν Ἀκοβα, ὅπου μὲ τὸ ἔβγαλμα τοῦ ἡλίου ἀντάμωσε τὸν Πλαπούταν, τὸν Τσανέτον Χριστόπουλον, τὸν Δ. Δελιγιάννην καὶ πολλοὺς Τριπολιτσιώτας, οἱ ὅποιοι κάθε

ἡμέραν ἐπολέμουν μὲ τὸν Δράμαλη καὶ δὲν τὸν ἄφιναν ποτὲ νὰ ἀνασάνῃ, οὔτε νὰ ἀποκλείσῃ εἰς τὸ φρούριον τοὺς ἐδικοὺς μας. Τὸ ἴδιον ἔχαμε καὶ ὁ Δημήτριος Τσόκρης μὲ τοὺς Ἀργεῖους· καὶ ἐπειδὴ ἐγνώριζαν καλὰ ὡς ἐντόπιοι τὸν τόπον, ἔκαμαν χωσιαῖς καὶ ἐσκότωναν κάθε ἡμέραν πολλοὺς Τούρκους.

Εἰς τὰς 16 Ἰουλίου μάλιστα συνεννοηθεῖς ὁ Πλαπούτας μὲ τοὺς ἀρχηγούς, οἱ ὅποιοι ἦταν εἰς τὸ Κεφαλάρι, ἀναφαν γύρω τοῦ φρουρίου τὸν πόλεμον καὶ ἀνάγκασαν τοὺς Τούρκους νὰ ἀνοίξουν τὸ φρούριον. Ὁ Πλαπούτας τότε μὲ τοὺς ἄλλους ἐμβῆκε μέσα εἰς τὸ φρούριον, ἄφησε πολεμοφόδια καὶ τροφάς, καὶ ἀφοῦ ἐσκέφθησαν μεταξύ των, ἐβγήκαν ὅλοι μετὰ ἓναν ἐνθουσιαστικὸν λόγον, τὸν ὅποιον ἔχαμεν ὁ Δ. Ὑψηλάντης, ἀφῆσαντες μέρος στρατιωτῶν διὰ φρουρὰν καὶ τοὺς ὑπεσχέθησαν ὅτι θέλουν ἔλθει νὰ τοὺς βγάλουν καὶ δὲν θὰ τοὺς ἀφήσουν νὰ χαθοῦν· καὶ ὁ μὲν Δ. Ὑψηλάντης καὶ λοιποὶ ἐπῆγαν εἰς τὸ Κεφαλάρι, ὁ δὲ Πάνος εἰς τὸ Σκοινοχωρί.

Ἐκεῖθεν ὁ ἀρχηγὸς ἐπῆγεν εἰς τὸ Κεφαλάρι τοῦ Ἄργους καὶ ἤρρε τὸν Δ. Ὑψηλάντην, τοὺς Μαυρομιχαλαίους, Ἀντωνάκην καὶ Γεωργάκην κτλ. τὸν Κεφάλαν, Δημ. Παππατσώνην καὶ λοιποὺς Μέσσηνίους, ἐκτὸς τῶν Ἀρχαδινῶν, τοὺς Τσάκωνας, τοὺς Μισριώτας, τοὺς Ἀγιοπετρίτας καὶ λοιπούς. Ὅλοι αὐτοὶ ἦταν τόσον φοβισμένοι, ὥστε αἷμα δὲν εἶχαν εἰς τὸ πρόσωπόν τους· διότι τὴν περασμένην ἡμέραν (19 Ἰουλίου) εἶχαν χάσει μίαν μεγάλην μάχην πολεμοῦντες μὲ τὸν στρατὸν Δράμαλη, εἰς τὴν ὁποίαν ἐσκοτώθησαν περισσότεροι τῶν 200 Ἑλλήνων.

Ἀφοῦ εἶδε τοὺς σκοτωμένους ὁ ἀρχηγός, ἐπειδὴ δὲν

ἐπρόφθασαν οἱ καπεταναῖοι καὶ συγγενεῖς το βράδυ νὰ τοὺς θάψουν, μὲ ἔστειλε καὶ τοὺς ἐμέτρησα, καὶ ἦταν οἱ περισσότεροι σκοτωμένοι Μεσσήνιοι, ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ Κεφάλαι καὶ τῶν ἄλλων Μεσσηνίων καπεταναίων, καὶ πολλοὶ Μανιάται. Τοὺς ἐμφύχωσεν ἔπειτα μὲ τὰς δημηγορίας του, ὡς ἦτον συνειθισμένος, καὶ παρήγγειλεν εἰς τοὺς ἐδικούς μας τοὺς κλεισμένους ἀπὸ τὸν Δράμαλη εἰς τὸ φρούριον τοῦ Ἄργους ὅτι θέλει φροντίσει νὰ τοὺς βγάλῃ.

Ἄφου ἔμεινε δύο τρεῖς ἡμέρας εἰς τὸ Κεφαλάρι ἐπήραινεν κάθε πρωὶ καὶ εἰς τοὺς Ἀφεντικούς Μύλους καὶ εἰς τὰ καράβια τὰ Ἑλληνικὰ τῆς Μπουμπουλίνας καὶ εἰς τὰ ἄλλα τὰ Σπετσιώτικα ὅπου ἦταν ἡ Κυβέρνησις καὶ κάθε δεῖλι ἐγύριζε πάλιν εἰς τὸ Κεφαλάρι τοῦ Ἄργους, ὅπου ἐσύναζεν ὅλα τὰ στρατεύματα καὶ ἐδημηγοροῦσε διὰ νὰ τοὺς ἐμψυχώσῃ.

Καθὼς λοιπὸν ἦλθαν καὶ ἄλλα στρατεύματα ἀπὸ ταῖς ἐπαρχίαις καὶ ἔγειναν σχεδὸν δέκα χιλιάδες, ἦλθαν καὶ οἱ Ἀρκαδιανοὶ οἱ πλέον δυνατοὶ στρατιῶται τῆς Πελοποννήσου οἱ λεγόμενοι Ντρέδες μὲ τὸν Νικόλαον Πονηρόπουλον, τὸν προτοσύγγελον Ἀμβρόσιον Φραντζῆν, τὸν Ἰ. Γρίτζαλην, τὸν Μῆτρον Ἀναστασόπουλον, τὸν Δημήτρη καὶ Κωνσταντῇ Μέλιους, τὸν Ἀναγνώστην καὶ Ἀδάμην Παππατσιωραίους καὶ λοιπούς, εὐθὺς ἐπροσχάλεσε τὸν Πλαπούταν ἀπὸ τὴν Ἀκοβαν, ὁ ὁποῖος ἦλθε μόνος του, καὶ τοὺς ἄλλους καπεταναίους διὰ νὰ σκεφθοῦν πῶς νὰ βγάλουν τοὺς κλεισμένους, διότι δὲν εἶχαν μέσα εἰς τὸ φρούριον τροφάς· καὶ ἀπεφασίσθη νὰ πλησιάσουν ὅλα τὰ σώματα τὸ φρούριον, καὶ ὁ Πλαπούτας ὁ ἴδιος μὲ τὸ στράτευμά του νὰ ἔλθῃ

συγχρόνως εἰς βοήθειαν διὰ νὰ κάμουν τὴν νύκτα τῆς 22 Ἰουλίου τὸν ἀντιπερισπασμόν, καὶ τοιουτοτρόπως νὰ εὔρουν καιρὸν οἱ κλεισμένοι γύρω ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ νὰ ἔβγουν, ἀλλ' ἀπέτυχαν. Πάλιν τὴν ἐρχομένην νύκτα ἔκαμαν τὰ ἴδια, καὶ τὴν τρίτην νύκτα τέλος ἐπέτυχαν, ἀνοιξαν τὸν δρόμον καὶ ἐβγῆκαν ἔξω τὰ μεσάνυχτα τῆς 23 Ἰουλίου ξημέρωμα 24 οἱ ἐδικοὶ μας ἀπὸ τὸ φρούριον χωρὶς νὰ χαθῇ μήτε ἓνας στρατιώτης (α).

(α) Περιεργείας χάριν καὶ διὰ νὰ διασκεδάσουν ὀλίγον οἱ ἀναγνώσται μας ἀντιγράφομεν αὐτολεξεῖ δι' ὅσα τεμάχια περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ἐκ τῆς Ἱστορίας τοῦ Σ. Τρικούπη. Ὁ Τρικούπης (Ἱστ. Β'. 287) λέγει « μόνος ὁ Θανάσης Καρυγιάννης Μαριάτης εὐρεθεὶς ἐν Ἀργεὶ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις τῆς φυγῆς, τῆς ἀρπαγῆς, τῆς καταπίεσεως καὶ τοῦ τρόμου καὶ εὐρὼν δέκα ὁμόφρονάς του ἀνέβη αὐθόρμητος καὶ ἄφοβος εἰς τὸ φρούριον τοῦ Ἀργους καὶ ὕψωσε τὴν σημαίαν. » Καὶ ἐν σελ. 295. « Τὴν δὲ τρίτην (νύκτα) διαρκούντος τοῦ συνήθους ἀκροβολισμοῦ ἔλαβαν οἱ ἔγκλειστοι καιρὸν καὶ ἐξῆλθαν ὅλοι σχεδὸν σῶοι καὶ ἀβλαβεῖς. . . . Ὁ δὲ πρῶτος στήσας ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τὴν σημαίαν Καρυγιάννης ἔτυχε κοιμώμενος τὴν ὥραν τῆς ἐξόδου τῶν ἁλλῶν. Ἐξυπνήσας δὲ καὶ ἰδὼν ἀπροσδοκῆτως ἑαυτὸν ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν κατὰγινομένων νὰ λαφυραγωγῶσιν ὅτι εὕρισκαν, ἔδραξε καὶ αὐτὸς ἐκ τοῦ προχείρου κακάβιον, ἔχωσεν ἐν αὐτῷ ὅλην τὴν κεφαλὴν του ὥστε νὰ μὴ φαίνεται τὸ πρόσωπόν του καὶ χειροκρατῶν καὶ ἅλλα οὐτιδανὰ σκευὴ ἐξῆλθε τραγυδῶν καὶ σκιρτῶν τῆς ἀκροπόλεως τὴν ἡμέραν ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν του ὑπολαβόντων αὐτὸν ὡς ἓνα τῶν εἰσελθόντων Τούρκων καὶ μεταφέροντα εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ἀργους τὰ λάφυρά του. » Εἰς τὸ πρῶτον λέγει ὁ ἥρωας Καρι-

Εἰς αὐτὰς τὰς ἐφορμήσεις ἀνδραγάθησαν οἱ Ἀρκαδιανοὶ μὲ τὸν Ν. Πονηρόπουλον. Οἱ ἥρωες αὐτοὶ ἔπесαν μέσα εἰς τὰ Γκέγκικα ταμπούρια, τὰ ὅποια ἦσαν χτιστὰ ἕως ἓνα ἀνάστημα ἀνθρώπου, καὶ μὲ τόσην ὀρμὴν ἐ-

γίαννης ἐπίασε τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Ἀργους καὶ μετὰ 8 σελίδας ὅτι κατὰ τὴν ἔξοδον τῶν Ἑλλήνων ἐκ τοῦ φρουρίου ὁ ἥρωας Καριγιάννης ἔτυχε κοιμώμενος· καὶ πότε ἔτυχε κοιμώμενος; ὅταν ὅλοι οἱ μέσα στρατιῶται καὶ καπεταναῖοι ἦσαν εἰς τὰ ἄρματα πειρασμένοι καὶ διψασμένοι καὶ δὲν ἔβλεπαν τὴν ὥραν νὰ ἔβρουν, καὶ τὸ τουφέκι καὶ τὸ κανόνι ἐβρόντα ἀπὸ μέσα καὶ ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὸ φρούριον! τοῦτο εἶναι ὅπως διόλου γελοῖον. Ἀφοῦ δὲ ἐξύπνησε, λέγει, καὶ εἶδε τὸν ἐαυτὸν τοῦ ἐν τῇ μέσῳ τῶν ἐχθρῶν ἐπῆρε κακάβι καὶ τὸ ἐφόρεσε διὰ νὰ μὴ τὸν βλέπουν καὶ ἐκρατοῦσε καὶ οὐτιδανὰ σκευὴ καὶ ἔβγαινε τραγωδῶν καὶ σχιζτῶν κτ.λ. Ἀλλ' ὁ σηκωθείς ἀπὸ τοῦ Βαροῦχ τὸν ὑπνον ἠμπορεῖ νὰ σκεφθῇ διὰ κακάβια καὶ τοιαῦτα πράγματα; καὶ ὅταν ἐφόρεσε τὸ κακάβι ἐτραγουδοῦσε Μαριάτικα διὰ νὰ τὸν γνωρίσουν; Ἐξῆλθε δὲ σχιζτῶν τῆς ἀκροπόλεως τὴν ἡμέραν ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ κτ.λ. Εἶναι λόγια αὐτὰ νὰ σχιζτᾷ ἢ νὰ τρέμῃ ὁ λεοντόκαρδος, ὅταν εὐρίσκεται οὐ τέτοιαις περιστάσεσι; Ἐκτὸς τούτου αὐτὸς ἔκαμε τὴν νύκτα ὅλην μέσα μὲ τοὺς Τούρκους, ὅταν δὲν ἄφησαν αὐτοὶ λιθάρι ἐπάνω εἰς τὸ ἄλλο λιθάρι; καὶ ὁ Καριγιάννης τότε ἐκοιμᾶτο, καὶ τὸν ἀφῆκεν μὲ τὸ μαριάτικόν του βρακὶ καὶ μὲ τὰ γένειά του νὰ ἔβγῃ τὴν ἡμέραν; Ποῦ τὸ ἦρε τὸ κακάβι, ἀφοῦ δὲν ἄφησαν μέσα εἰς τὸ φρούριον οἱ Τούρκοι τίποτε; Καὶ ἀφοῦ ἐβγήκε, μετέφερε τὰ λάφυρά του εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ἀργους; ἦτο καιρὸς τότε λαβύρων διὰ τὸν Καριγιάννην; καὶ ἂν ὑποτεθῇ καὶ τοῦτο εἰς τὸ Ἀργος, εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Τούρκων τὰ ἐπῆγε; διότι τὸ Ἀργος τότε ἦτον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Δράμαλη.

πῆγαν νὰ ἔμβουν μέσα, ὥστε ὑπὲρ τοὺς εἴκοσι ἐκρεμάσθησαν διὰ νὰ ἀναβῶν ἐπάνω εἰς τὰ ταμπούρια τῶν Τούρκων, καὶ ἐσκοτώθηκαν.

Τὸ φρούριον ἦτο παλαιόθεν ἔρημον καὶ δὲν εἶχε μέσα τίποτε οὔτε νερόν. Οἱ Μανιάται εἶχαν ὑπάγει μέσα εἰς αὐτό, ζάχαρι, ρύζι, τυρί, κριθάρι καὶ ἄλλα τρόφιμα διὰ νὰ τὰ πάρουν ὕστερα διὰ λάφυρα. Ἀκόμη οἱ μπακάλιδες οἱ Τσάκωνες ὅπου ἦσαν εἰς τὸ Ἄργος ἐπῆγαν καὶ αὐτοὶ νὰ ἀσφαλίσουν τὰ πράγματα τῶν μαγαζείων των, ἀλλ' ὅλα ἐχρησίμευσαν εἰς τροφήν τῶν στρατιωτῶν.

Τὴν 24 Ἰουλίου ἐβγῆκεν ἀπὸ τὸ Ἄργος ὁ Χριστιανὸς Γραμματικὸς τοῦ Δράμαλι, στελμένος ἀπὸ αὐτὸν διὰ νὰ παρατηρήσῃ τὴν κατάστασιν τοῦ στρατοπέδου μας καὶ νὰ μᾶς ἐξαπατήσῃ. Ὡς χριστιανὸς δέ, ὡς ἔλεγε, μᾶς ἐσυμβούλευε νὰ φυλάγωμεν καλὰ τὸν δρόμον τῆς Τριπολιτσᾶς· διότι ἐκεῖ θὰ τραβήξῃ ὅλον τὸ στράτευμα τοῦ Δράμαλι· ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἔδωκε καμμίαν προσοχὴν εἰς τὰ λόγια του. Τὴν αὐτὴν δὲ ἡμέραν ἦλθε καὶ ὁ Πετρόμπεης ἀπὸ τοὺς Μύλους τοῦ Ναυπλίου εἰς τὸ Κεφαλάρι τοῦ Ἀργους.

Εἰσαγωγή τῆς καβαλαρίας τῶν Δελιδῶν διὰ τὰ παρατηρήσων ποῦ εὐρίσκονται τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα.— Ὁπισθοδρόμησις τοῦ Δράμαλι διὰ Κόρινθον.— Μάχαι εἰς Δερβενάκια, Ἅγιον Σώστην καὶ Ἀγινόρι.— Ὁ Δράμαλις μετὰ ἐπίλοιπά του στρατεύματα περὶ τέλος τὸ Ἀγινόρι καὶ κλείεται εἰς τὸν Ἀχροκόρινθον.

Τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν ἐβγῆκαν Τοῦρκοι καβαλαραῖοι οἱ ὀνομαζόμενοι Ντελίδες ἕως 6,000 καὶ ἐπέρασαν τὴν Ξερόβρυσιν, διευθυνόμενοι κατὰ τὸ Κεφαλά-

ρι· οἱ ἐκεῖ Ἕλληνες ὅσοι εἶχαν ἄλογα ἕως σαράντα ἑκαμυαν ἀκροβολισμὸν, εἰς τὸν ὅποιον διεκρίθη ὁ Δημήτριος Παππατζώνης, ὁ Κότσος Βούλγαρης, ὁ Γέρο Κωνσταντῆς Παλαμήδης, ὁ Γεωργάκης Μαυρομιχάλης, ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Δημήτριος Τσόκρης· οἱ δὲ Τούρκοι δὲν ἐπροχώρησαν περισσότερο, ἀλλ' ἐγύρισαν πίσω εἰς τὸ Ἄργος.

Τὸ ἔσβαλμά των ἦτον νὰ παρατηρήσουν ἂν ἦσαν ἐκεῖ στρατεύματα Ἑλληνικά. Μετέπειτα ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Ὑψηλάντης, ὁ Π. Μαυρομιχάλης, ὁ Π. Κρεβατᾶς, ὁ Π. Γιατράκος, Δ. Τσόκρης, Γ. Σέκερης καὶ λοιποὶ καπεταναῖοι συνῆλθαν εἰς συμβούλιον πολεμικὸν εἰς τὸ Κεφαλάρι τοῦ Ἄργους, εἰς τὸ ὅποιον εἶπεν ὁ ἀρχηγὸς νὰ μοιράσουν τὰς θέσεις πρὸς ἀποκλεισμὸν τῶν Τούρκων εἰς τὰς δύο ἐπαρχίας Ἄργους καὶ Κορίνθου, διότι προβλέπει ὅτι οἱ Τούρκοι θὰ φύγουν, δὲν εἰμποροῦν νὰ σταθοῦν πλέον, ἐπειδὴ ὁ τόπος δὲν τοὺς βαστᾷ· καὶ δὲν ἔχουν τροφὰς διὰ πολλὰς ἡμέρας οὔτε νερόν (α). Ἐλε-

(α) Τὸ Κεφαλάρι τοῦ Ἄργους εἶχε στίψει κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας, καὶ στρατιῶταί τινες ἐδικοί μας ἐκάθοντο ἀποκάτω ἀπὸ τὸν βράχον· ἕνας δὲ στρατιώτης ἐκάθητο ἐπάνω εἰς ἕνα τοῖχον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐμοίραζαν τὸ νερὸν διὰ νὰ ποτίζουν τὰ χωράφια, ἐξ ἐκὼν πέτραις καὶ ἔρριχνε καὶ ἐκτύπα τοὺς βαϊράχους, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀπομείνει ἐκεῖ, ἀφοῦ ἔσπυψε τὸ νερό. Τότε ἀκούει μίαν πέτραν νὰ κάμῃ μπλοῦμ. Εὐθὺς τρέχουν ὅλοι οἱ ἐκεῖ στρατιῶται διὰ νὰ ἴδουν τί τρέχει, καὶ ὧ τοῦ θαύματος ἀνεκάλυψαν μπροστὰ ἀπὸ τὸν βράχον ἕνα παλαιὸ πηγάδι μὲ καλὸ νερόν, τὸ ὅποιον ποτὶν καὶ ἐχρησίμευσεν εἰς ἐκείνην τὴν ἀνθυβρίαν.

γεν ἀκόμα ὁ Κολοκοτρώνης, ὅτι οἱ Τούρκοι ἢ θὰ περάσουν διὰ τὴν Τριπολιτσάν ἢ θὰ πᾶν ἔς τὴν Κόρινθον ἵπίσω νὰ πᾶν ἔς τὴν Βοστίτσαν καὶ Πάτραν νὰ πιάσουν τὴν Γαστουνήν καὶ τότε θὰ μᾶς πάρουν ὅλους τοὺς κάμπους.

Δέχεται, εἶπε, ν' ἀσφαλίσῃ ὑπ' εὐθύνην του μὲ τοὺς ἐδικούς του στρατιώτας καὶ τοῦ Ηλαπούτα ἀπὸ τὸ Σκοινοχώρι ἕως εἰς τὰ Βασιλικά τῆς Βόχας νὰ μὴ περάσουν οἱ Τούρκοι διὰ Βοστίτσαν, οἱ δὲ λοιποὶ νὰ σταθοῦν ἀπὸ τὸ Σκοινοχώρι ἕως εἰς τοὺς Μύλους τοῦ Ναυπλίου. Ἀλλὰ δὲν ἠμπόρεσαν νὰ συμβιβασθοῦν, αὐτοὶ ἤθελαν νὰ μὴ φύγῃ ὁ Κολοκοτρώνης ἀπὸ ἐκεῖ, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸν ἦταν ἀδύνατον νὰ σταθῇ· ἐπειδὴ οἱ στρατιῶται ἦσαν ὅχι τόσον εὐπειθεῖς εἰς τὸν Κολοκοτρώνην διὰ τὴν πολυαρχίαν. Καὶ εἰς μὲν τὴν θέσιν τῶν Μύλων καὶ εἰς τὸ Κεφαλᾶρι τοῦ Ἄργους ἦταν αἱ ἐπαρχίαι τοῦ Μιστρά, Λεονταρίου, Ἀγίου Πέτρου, Τσακωνιάς, Ἄργους, τὸ ἥμισυ τῆς ἐπαρχίας Τριπολιτσᾶς καὶ ὅλης τῆς Μεσσηνίας καὶ ὅσοι Μανιάται ἦταν τότε μὲ τὸν Η. Μαυρομιχάλην, τὸν Ἀντωνάκην Μαυρομιχάλην καὶ τοὺς ἄλλους καπεταναίους τῆς Μάνης, καὶ ἄλλοι Κρήτες, Σμυρναῖοι, Αἰθαλιῶται καὶ λοιποὶ. Ἀπὸ δὲ τὸ Σκοινοχώρι ἕως εἰς τὰ Βασιλικά ἤθελαν τοποθετηθῇ ὑπὸ τὸν Κολοκοτρώνην οἱ Καλαβρυτινοί, Κορίνθιοι, Καρυτινοί, Κατωναχαῖται, Δερβεναχωρίται μὲ τὸν Δ. Εὐμορφόπουλον, Αἰγινῆται, Κρανιδιώται κτλ.

Τὰ δύο σώματα αὐτά, ἦτο περισσότεροι τῶν 15,000 στρατιωτῶν. Μολονότι δὲν ἐσυμφώνησαν εἰς τὸ συμβούλιον, ὁ Κολοκοτρώνης ἀπεφάσισε νὰ φύγῃ καὶ εἶπεν

εἰς τοὺς ἐδικούς του νὰ ἐτοιμασθοῦν νὰ φύγουν (α). Τὸν παρεκάλεσαν νὰ μείνῃ ἕως τὴν αὔριον, ἀλλὰ δὲν ἠθέλησε, καὶ μάλιστα ἔφυγεν (25 Ἰουλίου μετὰ τὸ γεῦμα) ὀλίγον ψυχραμένος διὰ τὴν ἀσυμφωνίαν τους. Οἱ ὑποσπισταί του ὁμῶς ἔμειναν ἐξοπίσω κατὰ παραγγελίαν τοῦ Δ. Ὑψηλάντη, διότι ἤθελε κάτι τι νὰ παραγγείλῃ εἰς τὸν ἀρχηγόν. Τότε ὁ Π. Μαυρομιχάλης εἶπε· νὰ ὁ Κολοκοτρώνης πάγῃ νὰ γείνῃ κλέφτης ὡς ταῖς ράχαις τῶν βουνῶν· ἀλλ' ὁ Ὑψηλάντης τὸν ἐμάλωσε διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς, καὶ μάλιστα τὸν ἔκαμε προσεκτικόν, διότι εὐρισκόμεθα ἐκεῖ ὁ Σπηλιωτόπουλος καὶ ἐγώ. Ἐπειτα μᾶς ἔκραξε κατὰ μέρος καὶ μᾶς ἔδωσε περὶ τοῦ πολέμου πολλὰς συμβουλὰς, καὶ μᾶς ὥρκισε νὰ μὴν εἰποῦμεν τοῦ ἀρχηγοῦ ὅ,τι εἶπεν ὁ Μαυρομιχάλης. Μᾶς εἶπεν ἀκόμη ὅτι τὴν νύχτα καὶ ἐγὼ θὰ ἀναχωρήσω διὰ τὸ Ἀγινόρι καὶ ἐκεῖθεν θέλω σᾶς γράψῃ.

Προτοῦ νὰ ἀναχωρήσῃ ὁ Κολοκοτρώνης εἶχεν ἔλθει γράμμα ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεά, νὰ στείλῃ στρατιώτας νὰ πιάσουν τὸν Ἰσθμὸν καὶ τὰ Μεγάλα Δερβένια, διότι ἔρχονται καὶ ἄλλοι Τούρκοι νὰ ἔμπουν εἰς τὸν Μωριά. Απεφασίσθη λοιπὸν νὰ πᾶν εἰς τὰ Μεγάλα Δερβένια ὁ Δ. Ὑψηλάντης μετὰ τὸν Π. Κεφάλαν, Δ. Εὐμορφόπουλον, ἀλλ' εἰς τὸν δρόμον των νὰ πάρουν ἀπὸ τὸ Στεφάνι τὸν Ἀρχ. Φλέσαν, καὶ τὸν Νικήταν, ὁ ὁποῖος εἰς τὰς 16 Ἰουλίου εἶχεν ἔλθει ἀπὸ τὴν Ρούμελη (β).

(α) Ἐπῆρε μαζί του ὅσους ἔφερε τοὺς σωματοφόλακας του, καὶ ὅχι ὡς λέγει ὁ Τρικούπης (Ἰστ. Β'. 297) μὲ ὀλίγους.

(β) Δὲν ὤδενσε λοιπὸν ἀπὸ τὸ Κεφαλάρι διὰ τὸ Ἀγινόρι τὴν 26, ὡς λέγει ὁ Σ. Τρικούπης (Ἰστ. Β'. 300), ὁ Νική-

Ἄφου λοιπὸν ἔφυγεν ἀπὸ τὸ Κεφαλάρι ὁ ἀρχηγὸς ἐφθασεν εἰς τὸν Ἀγιώργη, μὲ τοὺς σωματοφύλακάς του καὶ μὲ ὅσους εἶχε καθαλαραίους τρεῖς ὥρας νύκτα εἰς τὸ κονάκι ὅπου εἶχε τὰ πράγματά του, καὶ τὸ ὁποῖον εἶχε καὶ πρωτήτερα. Ἐβγῆκεν εἰς τὸ παραθύρι καὶ δὲν ἠμπόρει ν' ἀκούσῃ ἀπὸ τὰ τραγούδια καὶ ταῖς φωναῖς τῶν στρατιωτῶν· διότι εἰς ὅλα τὰ σπίτια εἶχαν χορούς καὶ τραγούδια· ἐκεῖ εὗρήκαν κρασί καλὸ καὶ πολλὰς τροφάς, καὶ διὰ τοῦτο ἐγλένταγαν. Τότε ὁ Ν. Σπηλιωτόπουλος, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε προφθάσει νὰ ἐτοιμασθῇ νὰ ἔλθῃ μαζί μας, ἀλλ' ἦταν μὲ τὸν Ηλαπούταν εἰς τὸ Κεφαλάρι, μᾶς ἀντάμωσε καὶ ἀκολούθησε πάλιν τὸν ἀρχηγόν. Τοῦ εἶπε μάλιστα τότε, τί κατὰστασις εἶναι τούτῃ ἀρχηγέ; πρὶν φάγωμεν κάνεις καλὰ νὰ τοὺς ὁμιλήσῃς ν' ἀκούσουν ὅτι ἦλθες καὶ νὰ ἡσυχάσουν· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἄλλος ὑψηλὸς τόπος νὰ σὲ ἀκούσουν ν' ἀναβῆς ἐπάνω εἰς τὴν σκέπην τοῦ σπιτιοῦ νὰ τοὺς ὁμιλήσῃς, καὶ οὕτως ἐκάμαμε τόπον, ἐτρυπήσαμεν δηλαδὴ τὸ ταβάνι καὶ ἀνέβη ἐπάνω εἰς τὴν σκέπην τοῦ σπιτιοῦ. Ἀπὸ ἐκεῖ ἔβαλε τὴν βροντόφωνον φωνὴν του, βρὲ Ἕλληνες, γάμους ἔχετε; πῶς κάμετε ἔτζι; σιωπὴ καὶ ἀμέσως ἐσιώπησαν καὶ ἔλεγαν μουρμουριστά, ὁ ἀρχηγός, ὁ καπετάνιος, ὁ Ἀρχηγός!! Τοὺς εἶπεν ἔπειτα ποῦ εἴσθε, ποῦ ἔχετε ταῖς γυναῖκάς σας, τὰ παιδιά σας, τοὺς δικούς σας καὶ τ' ἄλλα σας πράγματα; Τί σᾶς ἔστειλαν οἱ δικοί σας εἰς

τας καὶ ὁ Φλέσας, ἀλλὰ μόρος ὁ Ὑψηλάντης μὲ τὴν συντροφίαν του.

τὸν πόλεμον, καὶ αὐτοὶ πίσω φροντίζουν νὰ
σᾶς στέλλουν τροφὰς καὶ πολεμοφόδια καὶ
εἶναι ἡσυχοί; ἔχουν ἐσᾶς νὰ τοὺς φυλάγετε
καὶ ἄλλα πολλά. Ἐπὶ τέλους τοὺς εἶπε νὰ ἔλθουν
αὐριο πολὺ πρῶτ' ἀποκάτω εἰς τὸ σπῖτι του, ὅπου ἦ-
σαν ἀλώνια νὰ μετρηθῶν διὰ νὰ πάρουν τὸ ταῖνι τους.
Ὁ Ν. Σπηλιωτόπουλος τοῦ εἶπε κρυφά, ἀρχηγέ, διὰ
νὰ τοὺς κάμης νὰ ξεμεθύσουν καὶ νὰ βάλουν βάρδιας
κάθε ἓνας καπετάνιος εἰς τὸ κονάκι του, εἰπέ τους, ὅτι
ἔμαθες ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἔχουν σκοπὸν νὰ φύγουν ἀπὸ
τὸ Ἄργος καὶ ὅτι θὰ περάσουν ἀπὸ ἐδῶ νὰ πᾶν εἰς
τὴν Κόρινθον καὶ νὰ ἔχουν τὸν νοῦν τους, τὸ ὁποῖον
καὶ τὸ εἶπεν. Αὐτὸ ἦτον ὅλως διόλου ψεῦμα καὶ τὸ
ἐμεταχειρίσθη διὰ φόβισμα.

Τὴν αὐγὴν, ἀφοῦ ἐξημέρωσεν, ἦλθαν οἱ στρατιῶται
εἰς τὸν προσδιωρισμένον τόπον, καὶ ἔγεινεν ἡ καταμέ-
τρησις ἀπὸ τοὺς ὑπασπιστάς του καὶ ἦσαν ὅλοι οἱ στρα-
τιῶται 1,500 τοῦ τουφεκιοῦ γεροί, καλοί, 700 δὲ ἔμει-
ναν εἰς τὸ Δερβενάκι καὶ 150 εἶχεν ὁ Παππᾶ Δημή-
τρης ὁ Χρυσοβιτσιώτης εἰς τὸ χωριδάκι Ζαχαριά εἰς
τὴν πλευρὰν τοῦ Δερβενακίου, τὸ ὅλον 2,350. Ἀλλὰ
προτοῦ ἀκόμῃ νὰ τελειώσῃ ἡ καταμέτρησις ἄρχισαν
κατὰ τὰς 7 ὥρας Π. Μεσημβρίας νὰ βάλλουν καπνοὺς
καὶ νὰ τουφεκοῦν ἀπὸ ταῖς ράχαις τῶν βουνῶν, ὅπου
τοὺς εἶχε διατάξῃ νὰ στέκωνται καὶ νὰ κατασκοπεύουν
τοῦ ἐχθροῦ τὰ κινήματα· διότι οἱ Τοῦρκοι ἄρχισαν νὰ
ἐμβαίνουν εἰς τὴν ρεμματιά τοῦ Δερβενακίου. Τότε ὁ ἀρ-
χηγὸς δὲν ἔχασε καιρὸν καὶ ἀνέβη πάλιν εἰς τὴν σπέ-
την τοῦ σπιτίου διὰ νὰ τοὺς ὁμιλήσῃ καὶ νὰ τοὺς ἐμ-
ψυχώσῃ. Ἕλληνας, τοὺς εἶπε, σήμερα ἐγεννή-

θημεν καὶ σήμερα θὰ πεθάνωμεν διὰ τὴν σω-
τηρίαν τῆς πατρίδος μας καὶ διὰ τὴν ἐδικήν
μας· ἰδοὺ τί πρέπει νὰ κάμετε, ἀμέσως νὰ
πᾶτε σ' τὰ κονάκιά σας νὰ πάρετε τὸ ταῖνι
σας· ἐδιάταξα νὰ σᾶς δοθῇ καθὼς καὶ τὰ
φουσέκια, ἀλλὰ νὰ ᾔσθε ἑτοιμοὶ σ' τὸ γελέκι
ὅλοι οἱ δυνατοί, τοὺς δὲ ἀδυνάτους καὶ τὰ
περιττὰ πράγματα, τὰ ζῶα καὶ ταῖς καπό-
ταις σας νὰ τὰ στείλετε εἰς τὸ ἀντικρυνὸ
βουνὸ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ὅπου ἐδιάταξα νὰ
πᾶν καὶ τὰ δικά μου πράγματα. Ἐκεῖ θὰ ᾔ-
μαι καὶ θὰ μὲ εὕρῃτε εἰς ὅποιανδὴποτε ἀπο-
τυχίαν, ὃ μὴ γένοιτο. Ἄν ὁ ἐχθρὸς μᾶς νική-
σῃ ἐκεῖ θὰ μαζωχοῦμεν, τοῦτο σᾶς τὸ λέγω
ἔτσι, διὰ νὰ γνωρίζετε τὸν τόπον· ἀλλὰ σᾶς
τὸ λέγω καὶ τοῦτο ὅτι ἀπόψε ἤλθεν ἡ τύ-
χη τῆς πατρίδος μας (α), καὶ μοῦ εἶπεν ὅτι
εἴμεθα νικηταὶ τόσον πολὺ, ὅπου ἄλλην νί-

(α) Ὁ Κολοκοτρώνης συχνὰ ὅταν ἐδιέταττε τὰς θέσεις
καὶ τοὺς στρατιώτας, ἐκάθετο εἰς ἓνα μέρος ἔγερνε τὴν κε-
φαλὴν καὶ ἐκαμῶνετο ὅτι τοῦ ἤρχετο ὕπνος, καὶ ὕστερα ἀπὸ
ὀλίγον ἐξύπνα, ἔτριβε τὰ ῥυτίδια τοῦ ἀνεκλαδίζετο καὶ ἐ-
χασμουργετο καὶ ἔλεγεν ὅτι εἶδεν ὄνειρον μίαν γυναῖκα
λεμπροφορεμένην μὲ βουνίσια φορέματα καὶ ὅτι τάχα ἦτον
ἡ Παραγία. Καὶ ὅταν ἔλεγεν ὅτι εἶδε τὴν Τύχην ἐντροῦ-
σεν ὅτι εἶδε τὴν Παραγίαν φορεμένην μὲ μπόλιαν βλάβι-
κην, καὶ πολλαῖς φοραῖς οἱ στρατιῶται ἠθελαν νὰ πολε-
μήσουν καὶ αὐτὸς τοὺς ἐμπόδιζε λέγων ὅτι δὲν εἶδε τὴν
Τύχην.

κην καλλιτέραν ἀπὸ τὴν σημερινὴν δὲν ἐκά-
ναμεν, ἀλλ' οὔτε θέλομεν κάμει· ἔχω τόσην
βεβαιότητα νὰ σᾶς εἰπῶ νὰ μὴν πάρετε οὔτε
τὰ ἄρματα σας, διὰ νὰ πάρωμεν τῶν Τούρκων.
Σήμερα ὁ καθείς ἀπὸ ἐμᾶς θὰ καταδιώκῃ πολ-
λούς, θὰ πάρῃτε λάφυρα πολλὰ καὶ τοὺς θη-
σαυροὺς τοῦ Ἀλῆ Πασιᾶ θὰ τοὺς μοιράσετε
μὲ τὸ φέσι τὰ φλωριά, ὅπου τὰ ἔχουν οἱ Τούρ-
κοι, εἶναι χρήματα χριστιανικά. Τὰ εἶχεν ὁ
τύραννος τῆς Ἡπείρου παρμένα ἀπὸ τοὺς ἀ-
δελφούς μας· ὁ Ἅγιος Θεὸς μᾶς τὰ ἔστειλε καὶ
εἶναι κελεποῦρι δικό μας. Αὔριον αὐτὴν τὴν
στιγμὴν θὰ σᾶς ἰδῶ ὅλους μὲ τ' ἄρματα τῶν
Τούρκων, μὲ τ' ἄλογά τους, λαμπροφορεμέ-
νους μὲ τὰ ροῦχά τους. Ὁ Θεὸς εἶναι μὲ ἡ-
μᾶς νὰ μὴ σᾶς μέλλῃ τίποτε, πηγαίνετε νὰ
ἐτοιμασθῇτε καθὼς σᾶς εἶπα καὶ νὰ ἐλ-
θῇτε ἐδῶ ὅλοι νὰ ξεκινήσωμεν μαζὶ.

Ἐπειτα ἐκατέβη καὶ διέταξε τὸν Γραμματέα τοῦ Μ.
Οἰκονόμον νὰ κάμῃ τρία γράμματα, ἓνα τοῦ Νικήτα
καὶ λοιπῶν εἰς τὸ Ἀγινόρι καὶ Στεφάνι, ἓνα τοῦ Πλα-
πούτα εἰς Σκοινοχώρι καὶ Ἀκοβα, καὶ τρίτο τοῦ Παπ-
πανίκα, ὁ ὁποῖος ἦτον εἰς τὸ χωρίον Στιμάγκα καὶ εἶ-
χε περισσοτέρους ἀπὸ χιλίους Κορινθίους, καὶ τὰ ἔ-
στειλε μὲ τρεῖς πεζούς. Ἀλλὰ οἱ δύο οἱ θεοκατάρτοι
δὲν ἐπῆγαν· ποτὲ δὲν ἐχάθη γράμμα τοῦ Κολοχο-
τρώνη ἕως τώρα. Ἄν ἐπῆγαιναν ἤθελαν ἐλθοῦν εἰς
Δερβενάκια 3,500 στρατιῶται ἐκτὸς τοῦ Νικήτα, καὶ
ἠθέλαμεν γείνει τότε πέντε ἡμισυ χιλιάδες. Μόνον δὲ
ὁ πεζὸς τοῦ Νικήτα ἐπῆγεν. Ἀφοῦ ἐτοιμάσθησαν τὰ

πάντα, καθὼς ἐδιέταξεν ὁ ἀρχηγός, ἐμαζώχθησαν οἱ στρατιῶται καὶ τοὺς ἐξεκίνησε μὲ τραγούδια καὶ με χαραῖς. Τοὺς ἔκαμε νὰ χλημνητροῦν σὰν βαρβάρτα ἄλογα.

Ἄφου ἐπροχωρήσαμεν κάμποσον δρόμον διὰ νὰ παῖ-
μεν εἰς Δερβενάκια ἤυρεν εἰς τὸν δρόμον τὸν Κύρ
Θανάση Ἀντωνόπουλον ἀπὸ Δημιτσάναν, ἄνθρωπον
καλὸν καὶ πλούσιον μὴ δυνάμενον νὰ φέρῃ ἄρματα,
ἀλλὰ τὸν εἶχαν πάρει οἱ γείτονές του διὰ πείσμα τοῦ
Ἀναγνώστη Δελιγιάννη ὡς γαμβρόν του. Τοῦτον μὲ
διέταξε τότε ὁ ἀρχηγός νὰ τὸν ἀσφαλίσω εἰς τὸ προσ-
διωρισμένον μέρος, ὅπου εἶχαμεν τὰ πράγματά μας·
τὸ ὁποῖον καὶ ἔγεινεν. Ἐπειτα μὲ διέταξε νὰ πάω εἰς
τὸ Ἄργος νὰ ἰδῶ τί κάνουν οἱ Τοῦρκοι, ποῦ πηγαίνουν,
καὶ πόσαις κολώναις ἔρχονται· ὅλοι εἰς ἓνα μέρος·
καὶ νὰ τοῦ φέρω καθαρὰν εἰδήσιν. Ἄφου ἰδῶ τὴν πε-
διάδα ὅλην τοῦ Ἀργους ν' ἀνεβῶ εἰς τὸ ὑψηλότερον
καὶ κοντεινὸν βουνὸν καβάλα, καὶ ἂν οἱ Τοῦρκοι ἔρ-
χωνται μία κολώνα εἰς τὸν δρόμον τοῦ Δερβενακίου
καὶ ὄχι εἰς ἄλλον δρόμον νὰ ρίξω μίαν πιστόλαν, καὶ
ἀμέσως νὰ καταβῶ ἀπὸ τὸ ἄλογον καὶ νὰ στέκω, ἕως
νὰ μὲ καλέσῃ διὰ τουφεκισμοῦ, νὰ ἐπιστρέψω ἐκεῖ ὅπου
εἶναι ὁ ἴδιος· ἂν δὲ ἔρχεται καὶ ἄλλη κολώνα ἀπὸ ἄλ-
λον δρόμον νὰ καβαλίκω πάλιν καὶ νὰ ρίξω καὶ ἄλλην
πιστόλαν καὶ καθεξῆς.

Ἄφου δὲ ἐπῆγα εἰς τὸ βουνὸν τὸ ὁποῖον μοῦ εἶπε, καὶ
εἶδα ὅτι μία κολώνα ἤρχετο ἴσια εἰς τὸν δρόμον τοῦ
Δερβενακίου καὶ ὄχι ἄλλη, ἔρριξα κατὰ τὸ σύνθημα
καὶ εὐθὺς μὲ ἐκάλεσε διὰ τουφεκισμοῦ ὀπίσω ὁ
Ἀρχηγός.

Ἐκεῖθεν ἔφυγα καὶ ἐπῆγα εἰς τὸν τόπον ὅπου ἦτον ὁ ἀρχηγός, ἀλλὰ δὲν εὗρήκα κανένα ἄλλον ἐκεῖ παρὰ μόνον τὸν Οἰκονόμον ἀπὸ τὴν Λάστα, τὸν Βαρθολομαῖον Σπηλιωτόπουλον ἀπὸ Δημιτσάνα, τὸν Δημητράκην Παππαγιαννόπουλον ἀπὸ Μαγουλιána καὶ τὸν γραμματέα τοῦ Μ. Οἰκονόμον. Τὰς σημαίας του δὲ ὅλας εἶχε κατὰ σειρὰν εἰς τὴν ῥάχην τοῦ βουνοῦ, ὅπου ἦταν ὅλα τὰ ἄλογα τῶν καπεταναίων καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος διὰ νὰ φαίνωνται ἀπὸ τὸν ἐχθρόν. Οἱ ἱερεῖς ἐδιάβαζαν παράκλησιν, ὁ Παππαγιαννόπουλος ἔφαλλε καὶ ὁ ἀρχηγός εἶχε τὸ κιάλι καὶ ἔβλεπε τοὺς Τούρκους, ὅπου ἤρχοντο εἰς τὸν δημόσιον δρόμον τοῦ Δερβενακίου.

Ἀφοῦ τοῦ εἶπα ὅ,τι εἶδα, ἐπῆρε τὸ ἄλογόν μου καὶ τὸ ἔδωκε νὰ τὸ κρατοῦν μὲ τὰ ἄλλα ἄλογα τῶν καπεταναίων καὶ μὲ διέταξε νὰ πάω ὅπου ἦταν καὶ οἱ ἄλλοι καπεταναῖοι. Ἐπῆγα λοιπὸν καὶ τοὺς εὗρήκα ὅλους μαζί καὶ ἐκάθοντο εἰς τὸν τελευταῖον βράχον εἰς τὸ ῥέμμα κατὰστρατα εἰς τὸ παληόχανο, κοντὰ ὅπου ὁ δρόμος στρίβει διὰ τὴν Κουρτέσαν.

Ἀφοῦ ἔστειλε πρῶτον εἰς τὸ Ἀγριλόβουνον τὸν δυνατώτερον καπετάνιον τῶν βουνῶν Γεώργιον Δημητράκοπουλον μὲ τοὺς Ἀλωνιστιώτας διὰ νὰ διοικήσῃ ὁ ἴδιος τὸ ταμποῦρι τοῦ Ἀγριλοβούνου, τὸ ὁποῖον εἶχε χτισθῇ δυνατόν καὶ ἐφυλάττετο ἕως τώρα ἀπὸ τὸν Ἄντ. Κολοκοτρώνην, τὸν Ζέρβα καὶ τὸν Τζάκα, τοὺς Δημιτσανίτας καὶ λοιποὺς καπεταναίους, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξαρτᾶτο ὅλη ἡ τύχη τοῦ πολέμου, ἔβαλε τοὺς ἄλλους στρατιώτας εἰς τὸ πλάγι εἰς τὰ χαμόκλαδα χρυμμένους εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευράν τοῦ Δερβενακίου, καὶ εἰς τὴν ῥάχην στεκόμενος ἔβλεπε καὶ ἐδιοικοῦσε τὸν

πόλεμον ὁ ἴδιος· τὴν δὲ δεξιὰν πλευράν ἐκράτουν οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐπήγαιναν εἰς τὸν Ἅγιον Σώστην.

Εἰς ὅλον τὸ στράτευμα ἔδωσεν ἔπειτα αὐστηρὰν διαταγὴν κανεῖς νὰ μὴ τουφεκίσῃ ἕως νὰ διατάξῃ. Ἀφοῦ λοιπὸν ἤλθαν τὴν 26 Ἰουλίου πρῶτ' οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν ἐπάνω μεριάν, ὅπου ἤϋραν τὸ ταμποῦρι φυλαττόμενον ἀπὸ μόνους τοὺς καπεταναίους, τοὺς ὁποίους εἶπαμεν· διότι οἱ στρατιῶται ἔμειναν εἰς τὰς θέσεις των, ἐσταμάτησαν ἐκεῖ ὥραν πολλήν. Μᾶς εἶπαν μπέσα γιὰ μπέσα (πίστιν διὰ πίστιν) νὰ τοὺς ἀφήσωμεν νὰ περάσουν καὶ μᾶς ὑπόσχονται νὰ ἐβγουν ἔξω ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον.

Ἐκάναμεν τότε πολλὰς ὁμιλίαις μὲ τοὺς ἐμπροστινοὺς, οἱ ὅποιοι ἦταν ὅλοι Ἀλβανοί. Ἀλλὰ ὁ ἥλιος μᾶς ἔφησεν, ἡ δὲ ψα μᾶς ἐπεριώρισε καὶ ἡ ἡμέρα ἄρχισε νὰ μαζώνῃ· ἔγειρεν ὁ ἥλιος καὶ δὲν ἦταν διὰ νὰ νυχτώσῃ ἡμέρα περισσότερον ἀπὸ 4 ὥρας, ἐβαρέθημεν καὶ εἶπαμεν τῶν Ἀλβανῶν νὰ τραβηχθοῦν, διότι θ' ἀντίξῃ τὸ τουφέκι· καὶ οὕτως ἔγεινεν. Ἐστείλαμεν εἰς τὸν ἀρχηγὸν καὶ ἐζητήσαμεν τὴν ἄδειαν, ἀλλ' αὐτὸς μᾶς ἔλεγεν ὅτι δὲν εἶναι καιρὸς ἀκόμη, αὐτὸς γνωρίζει τὸν καιρὸν.

Ὁ σκοπὸς τοῦ ἦταν νὰ δροσίσῃ διὰ νὰ μὴ καιώμεθα καὶ νὰ ἔχωμεν τὴν νύχτα βοηθόν, νὰ μὴν ἔχωμεν τὸν ἥλιον εἰς τὰ ὀμμάτιά μας καὶ νὰ μᾶς ἐμποδίσῃ, καθὼς τὸν εἶχαν οἱ Τοῦρκοι, καὶ ὅταν ἤθελαν νὰ σημαδεύσουν νὰ ρίξουν ἢ λάμψεις τοῦ ἡλίου τοὺς ἐμπόδιζεν. Μόλα ταῦτα ἐτολμήσαμεν καὶ ἐτουφεκίσσαμεν τοὺς Ἀλβανούς καὶ ἐσκοτώσαμεν πέντε ἢ ἕξ ἀπὸ αὐτούς. Τότε μᾶς ἐτουφέκισαν καὶ αὐτοί, ἀλλὰ τὸ ταμποῦρι δὲν ἔβλεπαν

καὶ μᾶς ἐσχότῳσαν δύο στρατιώτας ἀπὸ τοὺς κρυμμένους εἰς τὰ χαμόκλαδα τὸν ἓνα εἰς τὸν τόπον, τοῦ δὲ ἄλλου τὸ βόλι τοῦ ἐξύλωσε τὴν κοιλίαν καὶ τὰ ἄντερα τοῦ ἐβγῆκαν ἔξω, καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος τὰ ἔβαζε πίσω μὲ τὰ χερίά του.

Μὲ τὸν πρῶτον τοῦτον τουφεκισμὸν ὅλοι οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἔκαμαν κατὰ τὸν Ἅγιον Σώστην, οἱ δὲ καπεταναῖοι ἐπῆγαν ὁ καθένας ὅπου ἦταν οἱ στρατιῶταί τους. Τότε ὁ ἀρχηγὸς ἔβαλε τὴν φωνήν, Ἐπάνω τους Ἕλληνες καὶ μὴ φοβᾶστε, σκοτῶστε ὅσους θέλετε ἀπὸ αὐτούς.

Ἀφοῦ ἄκουσαν οἱ κρυμμένοι εἰς τὰ χαμόκλαδα τὴν φωνὴν τοῦ ἀρχηγοῦ ὁ καθένας ἐρρίχναν τὰ τουφεκία των ὥστε ὅλο τὸ πλάγι ἐκάπνισε καὶ ἐφώναζαν ὅλοι ἐπάνω τους. Οἱ Τοῦρκοι βλέποντες τὴν χωσιὰ ἔστριψαν εὐθὺς ταῖς πλάταις ὅλοι καὶ ἐτραβοῦσαν κατὰ τὸν Ἅγιον Σώστην. Τότε ὁ Ἀντώνης Κολοκοτρώνης, ὁ ὁποῖος εἶχε φύγει ἀπὸ τὸ Ἀγριλόβουνο κατὰ διαταγὴν τοῦ ἀρχηγοῦ, οἱ σωματοφύλακες καὶ οἱ Ἀρκουδορεματῆτες ἐπῆραν τὸν ζυγὸν καὶ τὸ βουνὸ Πανάγο ἀπὸ διπλά των Ἀλβανῶν διὰ νὰ μὴ πάρουν οἱ Τοῦρκοι τὴν ῥάχην καὶ πέσουν εἰς τὸν δημόσιον δρόμον, ὁ ὁποῖος πάει εἰς τὴν Κουρτέσαν. Τέλος ὅλοι οἱ Τοῦρκοι ἐπῆραν τὸ πλάγι διὰ νὰ ἔβγουν εἰς τὴν ῥάχην καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ πέσουν εἰς τὸν κάμπον τῆς Κουρτέσας.

Αἱ φωναὶ τοῦ ἀρχηγοῦ, βάρτέ τους, ἔκαμαν τοὺς στρατιώτας νὰ κυνηγήσουν τοὺς Τούρκους εἰς ὅλην τὴν ῥεμματιὰν καὶ τὸ πλάγι διὰ νὰ πᾶν εἰς τὸν Ἅγιον Σώστην. Δὲν δυνάμεθα νὰ περιγράψωμεν τὸν θρῆνον καὶ ταῖς φωναῖς τῶν Τούρκων. Ὅλοι Τοῦρκοι καὶ Ἕλ-

λίγες ἀνεκατώθησαν καὶ ὅποιος ἐδύνατο ἐσκότῳνε τὸν ἄλλον (α). Οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὴν πολλὴν τοὺς βίαν γὰρ κολλήσουν τὸ βουνὸν καὶ ὅταν εὑρίσκαν καμμίαν ἀντίστασιν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, εἴτε ἀπαντοῦσαν κανένα τόπον κρημνώδη καὶ δύσβατον, ἄφιναν ὅλα τοὺς τὰ πράγματα, τὰ ἄλογά των καὶ τὰ φορτηγὰ ζῳά των. Τέλος πάντων οἱ ἐμπροστινοὶ Τοῦρκοι ἐφθασαν εἰς τὸν Ἅγιον Σώστην καὶ τότε ἄρχισε καὶ ἐκαθάρισεν ὁ δη-

(α) Εἰς τὴν στιγμὴν αὐτὴν ὅταν ὁ ἀρχηγὸς ἦταν εἰς τὴν βράχην τοῦ βουνοῦ, βλέπει κοιτὰ τοῦ ἑνα ρέον τσοπάνην καλοκαμωμένον καὶ μὲ μιαν μεγάλην βάβδα· αὐτὸς ἐβλεπε τοὺς Ἕλληνας ὅπου ἐπολεμοῦσαν καὶ ἔλεγε Παραγία μου βοήθα μας. Ἐγύρισε τότε καὶ τὸν ἐκύτταξεν ὁ ἀρχηγὸς καὶ τοῦ εἶπε βρὲ Ἕλληνα τί στέκεις ἔτσι, πήγαινε καὶ σὺ γὰρ σκοτώσης Τοῦρκους. Δὲν ἔχω καπετάνιε ἄρματα, τοῦ ἀπεκρίθη, πῶς γὰρ τοὺς σκοτώσω; Μὲ τὴν βάβδα, τοῦ λέγει, βρὲ σκότωσε ἕνα Τοῦρκον, πάρε τὰ ἄρματά του καὶ ἔπειτα σκότωσε καὶ ἄλλους. Ἐνθουσιάσθη τότε ὁ τσοπάνης ἐτρέξε πηδῶν τὸν κατήφορον τὰ χαμόκλαδα καὶ κάπου κάπου τοῦ ἔλεγεν ὁ ἀρχηγὸς ἐπάνω τους βρέ. Αἱ βρέ μετ' ὀλίγον ἐχώθη μέσα εἰς τὸν πόλεμον καὶ τὸν ἔχασεν. Ἐπειτα ἀπὸ πολλὴν ὥραν βλέπει μπροστά του ἕνα ἀνθρώπον ἄγνωστον ἀρματωμένον καὶ ἐστέκετο κοιτὰ τοῦ ἀφοῦ τὸν ἐκύτταξε ἕνα ὀνο φοραῖς τοῦ λέγει τί ἀνθρώπος εἶσαι σὺ. Δὲν μὲ γινώρίζεις Ἀρχηγέ; ἐγὼ εἶμαι ὁ τσοπάνης ὅπου μὲ ἔστειλες γὰρ σκοτώσω Τοῦρκους καὶ γὰρ μετῴρα. Εὐγέ σου, Ἕλληνα μου, τοῦ εἶπε.

μόσιος δρόμος, ὁ ὁποῖος βγαίνει ἀπὸ τὴν ρεμματιὲ εἰς τὸν κάμπον εἰς τὸ Χαρθάτι.

Οἱ Πασιάδες ὅμως ὅλοι καὶ ὁ ἴδιος Δράμαλης μὲ 7,000 καθαλαραίους, μὲ ταῖς 500 καμήλαις των, καὶ μὲ τὰ φορτηγά των ζῶα καὶ τὰ κανόνια, ταῖς μπάλαις καὶ ὅλαις ταῖς ἀποσκευαῖς τοῦ πολέμου, καὶ τοὺς ἀρ-
ρώστους των ἔμειναν πίσω, καὶ οὕτω τὸ Τουρκικὸν στρά-
τευμα ἐχωρίσθη εἰς δύο, οἱ μὲν, ὥς εἶπαμεν, ἐτράβηξαν
νὰ περάσουν τὸν Ἅγιον Σώστην, καὶ οἱ Ἕλληνες, ἄλ-
λοι μὲν τοὺς ἐτουφέκιζαν ἀπὸ πίσω ἀπὸ ταῖς πλάταις,
ὁ δὲ Ἀντώνης Κολοκοτρώνης καὶ λοιποὶ ἐπίασαν τὸν
ζυγὸν καὶ δὲν τοὺς ἄφησαν νὰ γύρουν τὴν ἄλλην πλευ-
ραν τοῦ βουνοῦ, ἀλλὰ τοὺς ἐσπρωῶν κατὰ τὸν Ἅγιον
Σώστην, ὅπου εἶναι τὸ μονοπάτι. Ἐδῶ οἱ Τοῦρκοι ἤυ-
ραν τὸν τόπον ἀφύλακτον καὶ ἐπέρασαν κοντὰ 10,000
πεζοὶ καὶ καθαλαραῖοι.

Ἀπὸ τὴν ὥραν ὅπου ἄρχισαν τὸ τουφεκί εἰς τὸ Δερ-
βενάκι ἕως νὰ φθάσουν οἱ ἐμπροστινοὶ Τοῦρκοι εἰς τὸν
Ἅγιον Σώστην ἐπέρασαν, ἕως δύο ὥρας τῆς ἡμέρας
καὶ ἦταν ἀκόμη μία καὶ μισὴ ὥρα ἡμέρα. Ὁ Νικήτας
εἶχε λάβει τότε τὸ γράμμα τοῦ θεοῦ του Κολοκοτρῶ-
νη καὶ ἤρχετο πολὺ βιαστικός, ἀφοῦ τοῦ ἔδωσαν μαζί
του τοὺς στρατιώτας των ὁ Ἀρχ. Φλέσας, ὁ Δ. Ὑψη-
λάντης, ὁ ὁποῖος ἐκείνην τὴν ἡμέραν εἶχε φθάσει ἀπὸ
τὸ Ἄργος, καὶ ὥς κουρασμένος δὲν ἔλαβε μέρος εἰς
τὸν πόλεμον, ἀλλ' ἐβγῆκαν καὶ οἱ δύο εἰς ὑψηλὸν μέ-
ρος καὶ ἀγνάντευαν τοὺς ἐδικοὺς των πολεμοῦντας μὲ
τοὺς Τοῦρκους. Τὸν ἀκολούθησε δὲ καὶ ὁ Νικήτας
Φλέσας, ὁ Π. Κεράλας μὲ τοὺς ἐδικοὺς του καὶ ὁ Διαν.
Εὐμορφόπουλος.

Εἰς τὸν δρόμον ὅπου ἤρχετο ἀπάντησεν ἓνα τσοπάνη (ποιμένα), ὁ ὁποῖος τοῦ εἶπεν ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐγύρισαν πίσω διὰ τὸ Ναύπλιον. Ὁ Νικήτας ἐγύρισε τότε πίσω, ἀλλ' ἀφοῦ ἐπροχώρησε κάμποσον, πάλιν ἄλλοι τοῦ ἐφώναξαν ὅτι ὁ πόλεμος γίνεται εἰς τὸ Δερβενάκι. Ἐγύρισε λοιπὸν πίσω θυμωμένος κατὰ τοῦ τσοπάνη, ἀλλὰ δὲν τὸν ἤυρεν (α).

(α) Δύο ἦσαν οἱ δρόμοι, διὰ τῶν ὁποίων ἔπρεπε νὰ περάσῃ ὁ Δράμαλης, ὁ ἓνας τοῦ Δερβενακίου, τὸν ὁποῖον ὁ Κολοκοτρώνης ὑπεσχέθη εἰς τὸ συμβούλιον τῶν Μύλων νὰ φυλάξῃ, καὶ ὁ ἄλλος ὁ ὁποῖος περᾶ ἀπὸ τὸ Ἀγινόρι καὶ Χιλιομόδι· ὑπῆρχε δὲ καὶ τὸ μονοπάτι, τὸ ὁποῖον ἀρχίζει ἀπὸ τὸ Χαρβάτι καὶ περᾶ ἀπὸ τὸν Ἅγιον Σώστην καὶ ἐβαίνει εἰς τὴν Κουρτέσαν· ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐγνώριζαν ἄλλον δρόμον, παρὰ ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον ἐφύλαττεν ὁ Κολοκοτρώνης, καὶ ὅθεν εἶχαν περάσει ὅταν ἤρχοντο εἰς τὸ Ἄργος. Διὰ τοῦτο λάθος κάμνει ὁ Σ. Τρικούπης λέγων (Ἰστ. Β'. 300) ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐπεχείρησαν ἀπὸ αὐτὸ νὰ περάσουν· διότι δὲν τὸ ἐγνώριζαν ὅλως διόλου, ἀλλ' ἐπῆγαιναν τὸν δημόσιον δρόμον καὶ ἐδιάστηκαν, ἀφοῦ τοὺς ἐκτύπησαν οἱ Καπεταναῖοι καὶ ὁ Ἀντώνης Κολοκοτρώνης, νὰ ἔβγουν ἀπὸ τὸν δρόμον καὶ νὰ πάρουν τὰ πλάγια καὶ ταῖς γκρεμῆλαις τοῦ Δερβενακίου διὰ νὰ ἔβγουν εἰς τὸν Ἅγιον Σώστην. Ὁ δὲ δρόμος ἀπὸ Ἄργος εἰς Δερβενάκι εἶναι ὄχι ὁ στενότερος καὶ συντομώτερος, καθὼς λέγει ὁ Σ. Τρικούπης (Ἰστ. Β'. 299) ἀλλ' εἶναι δρόμος ἀφευκτικός. Τὰ δὲ Δαφνάκια (Ἰστ. Τρικ. Β' 299) οὔτε ὁ Κολοκοτρώνης τὰ ἐβλεπεν, οὔτε οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὰ Δαφνάκια ἐβλεπαν ἐμᾶς ἢ τὸν Κολοκοτρώνην· διότι ἀπὸ τὰ Δαφνάκια ἕως εἰς τὴν θέσιν, ὅπου ἐστέκετο ὁ Κολοκοτρώνης ἦταν μακρὰ ἕως μία ὥρα· ἐκεῖ τε-

Τὰ λόγια ὁμῶς τοῦ τσοπάνη ἦταν ἀληθινά· διότι εἶδε τοὺς Πασιάδες νὰ γυρίζουν, ὡς εἶπαμεν, πίσω διὰ τὸ Ναύπλιον, καὶ δὲν ἐγνώριζεν ἂν ὅλοι οἱ Τοῦρκοι ἐγύρισαν πίσω. Τοῦτο ὠφέλησε τοὺς Ἕλληνας, διότι ἂν ὁ Νικήτας ἐπιάνε πρωτότερα τὸν Ἅγιον Σώστην καὶ οἱ Τοῦρκοι ἔβλεπαν αὐτὴν τὴν θέσιν τότε πιασμένην, δὲν θὰ ἦταν βέβαια τόσοι μωροὶ νὰ περάσουν, ἀλλ'

Λειώνει ὁ κάμπος καὶ ἀρχίζει ἡ ρευματιὰ τοῦ Δερβενακίου.

Τὴν δὲ θέσιν ἐκείνην, ὅπου εἶχε τὰς σημαίας, (Ιστ. Τρ. Β'. 300) ὁ ἀρχηγὸς τὴν εἶχε πιάσει ἐξ ἀρχῆς καθὼς ἐστρατοπέδευσε διὰ στρατήγημα, διὰ τὰ διοικῆ ἀπὸ ἐκεῖ τὸν πόλεμον· διότι ἡ θέσις ἦταν ἀνάποδος καὶ ἀλλοῦ στεκόμενος δὲν ἤμποροῦσε νὰ βλέπῃ τί γίνεται. Ἀπὸ τὸν δρόμον τοῦ Δερβενακίου ἔβλεπαν οἱ Τοῦρκοι μόνον τὰς σημαίας καὶ τὸ ταμποῦρι τοῦ Ἀγριλοβούνου, καὶ διὰ τοῦτο ἐμβαιῶν ἄφθογα μέσα εἰς τὸ Δερβενάκι, ἕως ὅτου ἐφθασαν εἰς τὸ Παλιόχαρο, ὅπου ἦταν οἱ Καπεταναῖοι καὶ τοὺς ἐκτύπησαν. Δὲν ἐφθασαν δὲ ὡς λέγει ὁ Σ. Τρικούπης (Ιστ. Β'. 299) « οἱ ἐμπροσθινοὶ τῶν Τούρκων τρεῖς ὥραις πρὶν βραδείᾳ εἰς τὸ στόμιον τοῦ Δερβενακίου »· Μολοῦντοῦτο ἂς ὑποθέσωμεν τοῦτο ἀληθές, ἦλθαν εἰς τὰς τρεῖς πρὶν βραδυνάσῃ εἰς τὸ στόμιον καὶ ἕως ὅτου νὰ φθάσουν εἰς τὴν ἀλλήν ἄκραν, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς ἐκρατούσαμεν ἐχρειάσθησαν νὰ ἐξοδεύσουν μίαν ὥραν καὶ ἡμίσειαν καὶ περισσότερον, ἔπειτα ὠμίλησαν οἱ Ἀλβανοὶ μὲ τοὺς καπεταναίους Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι εἶχαν καταβῆ ἐκεῖ μόνον τοὺς καὶ ἦσαν ταμπουρωμένοι, καὶ ἐκεῖ ἐξωδεύθη ἀκόμη μία καὶ ἡμίσεια ὥρα, διότι δὲν τοὺς ἄφειρεν ὁ ἀρχηγὸς νὰ τοὺς τουφεκίσουν· ὥστε προτοῦ νὰ ἀρχίσῃ ὁ πόλεμος κατὰ τὸν κύριον Τρικούπην ἐνύκτωσεν. Ἀφοῦ δὲ ἀνοιξὲς τὸ τουφέκι ἕως ὅτου νὰ

ἤθελαν στρίψει καὶ ἤθελαν παράσει ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος. Κύριος δὲ ἤξεύρει ποῖα ὀλέθρια ἀποτελέσματα ἤθελαν φέρεи εἰς τὸ στράτευμα τοῦ Κολοκοτρώνη, ἂν ἐδιάζοντο οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὸν Νικήταν καὶ ἔστρεφαν κατὰ τὸ μέρος τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ὅπου ἦταν ὁ Κολοκοτρώνης· ἐπειδὴ ἦτον ἀδύνατον ὁ Κολοκοτρώνης μὲ τὰ ἐδικὰ του στρατεύματα νὰ ἡμπορέσῃ νὰ βαστά-

πάρῃ τὸ Τουρκικὸν στράτευμα ταῖς πλευραῖς τῶν βουνῶν ἐξώδενσε διὰ τὰ ἐβγῇ πολεμῶν ταῖς γκρεμῆλαις καὶ τοὺς λόγκους καὶ ταῖς ρεμματιαῖς ὑπὲρ τὰς δύο ὥρας, καὶ αἱ ὅποται κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ κυρίου Τρικούπη ἦταν νύκτα· καὶ ἀφοῦ τοὺς ἐπῆραν ταῖς πλάταις ἕως τὰ φθάσουν εἰς τὸν Ἅγιον Σώστην πολεμούμενοι ἀπὸ ταῖς πλάταις καὶ ἀπὸ τὸ ἓνα πλευρὸν ἐχρειάσθησαν δύο ὥραις, ὥστε κατὰ τὸν Τρικούπη ἐφθασαν εἰς τὴν Ἅγιον Σώστην τέσσαραις ὥραις νύκτα· ἐκεῖ δὲ πάλιν ὁ Νικήτας τοὺς ἐδάρεσεν ἀπὸ μπροστά, ἀφοῦ ἐπέρασαν πρωτῆτερα ἕως 10,000 Τοῦρκοι, καὶ ἐξώδενσαν καὶ ἐκεῖ πολεμούμενοι ὑπὲρ τὴν μίαν ὥραν· ὥστε μεσάνυκτα εἰς τὸν Ἅγιον Σώστην ἐπῆραν τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα, καὶ μεσάνυκτα ἐζήτησαν νὰ περάσουν διὰ τοῦ φρικτοῦ ἐκείνου στενοῦ! Ὁ κύριος Σ. Τρικούπης, ἐξ ὅσων εἴπαμεν ἐδῶ καὶ εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Καρύταινας καὶ ἄλλου, ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν ἤξεύρει γεωγραφίαν· διότι ἂν ἐγνώριζεν δὲν ἤθελε πέσει εἰς τοιαῦτα λάθη. Ἀπορίας δὲ ἄξιον εἶναι ἀφοῦ τοιαύτην ἔλην ἀκατέργαστον συνήθροισε, πῶς ἐτόλμησε νὰ ὀνομάσῃ τὸ βιβλίον του Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως.

Τὸν δὲ Παπαῖ Δημήτρη τὸν ἔστειλαν οἱ Πασιάδες ὅχι τὸ ἐσπέραις καθὼς λέγει ὁ ἱστορικὸς μας (Ιστ. Β' 300), ἀλλ' ὅταν ἐπολεμοῦσαν καὶ ἦτον ὑπὲρ τὰς τρεῖς ὥρας ἡμέρας καὶ ἂν

ξη κατὰ τοῦ πολυαρίθμου Τουρκικοῦ στρατοῦ τοῦ Δρά-
μαλη, κατὰ 8 χιλιάδων Δελίδων καὶ 12 χιλιάδων ἄλ-
λων καθαλαραίων, καὶ τόσων Πασιάδων καὶ Δερεμπεί-
δων! Ἐπειδὴ ὁμως ἄργησεν ὁ Νικήτας νὰ ἔρθῃ εἰς
τὸν Ἅγιον Σώστην ἐπρόφθασαν καὶ ἐπροπέρασαν 10
χιλιάδες Τοῦρκοι καὶ ἐκατέβηκαν εἰς τὸν κάμπον τῆς
Κουρτέσας, καὶ ὥς ἐκ τούτου ὠλιγόστευσεν ἡ δύ-
ναμις των.

ἦτον νύκτα, πῶς ἤθελεν περάσει νύκτα οἱ Πασιάδες ἀπὸ
τὴν μέσσην τῶν ἐχθρῶν; καὶ ποῦ θὰ ἔβλεπαν τὸν Παππᾶ
Δημήτρην; Ἡμποροῦν νὰ σμίξουν νύκτα ἐχθρικά στρατεύ-
ματα; Καὶ προτοῦ νὰ ἔλθῃ ὁ Παππᾶ Δημήτρης ἔφυγαν
οἱ Πασιάδες καὶ ἡμέραν ἀκόμη ἔφθασαν εἰς τὴν Γλυκιά. Ἀλλ'
ὅταν ὁ βοσκὸς (Ιστ. Τρικ. Β'. 301) ἀπάντησε τὸν Νικήτα
καὶ λοιποὺς καὶ τοὺς εἶπεν ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀκροβολισθέντες
εἰς τὸ Δερβεράκι μετὰ τῶν ἐκεῖ Ἑλλήνων ἐγύρισαν πίσω, ποῦ
αὐτὸς τοὺς εἶδεν ἂν ἦτον νύκτα; διότι ὁ βοσκὸς δὲν ἡμ-
ποροῦσε νὰ προφητεύῃ ἀπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ βουροῦ εἰς
τὸν κάμπον ποῖοι ἦταν, ἀλλὰ βέβαια τοὺς εἶδεν ἡμέραν
ὅτι ἐπήγαιναν πίσω.

Ἐπειτα λέγει ὁ Σ. Τρικούπης (Ιστ. Β'. 302) ὅτι « τὴν
ἐσπέραν ἐζήτησαν ἀπὸ τὸν Κολοκοτρῶνην, ἀποστείλαντες
τὸν Παππᾶ Δημήτρην, νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν δίοδον· ἀλλ'
ιδόντες ἐν τῇ μεταξὺ τούτου ἱππεῖς Ἑλληνας ἐρχομένους
τὸν Σπύρον Σπηλιωτόπουλον καὶ Φῶτ. Χρυσανθόπουλον
καὶ μὴ θέλοντες νὰ διανυκτερεύσωσι ἐπὶ τῆς πεδιάδος ἀνε-
χώρησαν καὶ ἦλθαν πάλιν εἰς τὴν Γλυκιά. » Ὅταν δὲ τὴν
ἐσπέραν ἐζήτουν ἀπὸ τὸν Κολοκοτρῶνην τὴν ἐλευθέραν
διάβασιν, πῶς εἶδαν τοὺς ἐρχομένους κατ' ἐπάρω τους Ἑλ-
ληνας ἱππεῖς;

Ἄμα ἔφθασεν ὁ Νικήτας εἰς τὸν Ἅγιον Σώστην ἐπίασεν ἀμέσως τὴν δυνατὴν αὐτὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν δὲν ἐστοχάσθησαν οἱ Τοῦρκοι νὰ κρατήσουν, ἀλλὰ μὲ τόσῃ βίαν ἔτρεχαν, ὥστε ὁ ἐμπροστινὸς Τοῦρκος δὲν ἐγύριζε νὰ κυττάξῃ τὸν πισινόν, τοὺς ἔκοψε τὸν δρόμον καὶ ὅσοι ἐπρόφθασαν πρὸ τοῦ ἐρχομοῦ του καὶ ἐπέρασαν καλὰ ἐπέρασαν χωρὶς φθοράν, οἱ δὲ ἄλλοι ἔστριψαν εἰς τὰ ἀριστερὰ εἰς τὸ ρέμμα καὶ εἰς τὴν πλευράν (α).

Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ Νικήτας ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ὁ Ἀντώνης Κολοκοτρώνης καὶ λοιποὶ στρατιῶται τοῦ Κολοκοτρώνη ἐπρόλαβαν καὶ ἐπίασαν τὸν

Ποιοὶ δὲ ἦσαν (Σ. Τρικ. Ἱστ. Β'. 301) οἱ τρεῖς γενναῖοι ἀρχηγοὶ τῆς Ἑλλάδος, οἱ ὅποιοι ἔλαβαν μέρος εἰς τὸν πόλεμον τοῦ Ἁγίου Σώστη, ὅταν ὁ Ὑψηλάντης καὶ ὁ Δικαῖος δὲν ἐπῆγαν; διότι αὐτοὶ οἱ δύο ἔστειλαν μόνον τοὺς στρατιώτας τῶν εἰς τὴν μάχην μὲ τὸν Νικήταν καὶ μὲ τοὺς καπεταναίους τῶν. Οἱ δὲ διασωθέντες Τοῦρκοι καὶ Πασιάδες εἰς τὴν Κουρτέσαν δὲν ἤλθαν τὴν αὐτὴν ἡμέραν (Σ. Τρικ. Ἱστ. Β'. 302), ἀλλὰ τὴν ἀκόλουθον πρωτ' ὄχι πρὸς βοήθειαν ὅλων τῶν ἀπομεινάντων ἀδελφῶν τῶν, καὶ τοῦ ἰδίου Δράμαλη, ὅπου ἐπῆγεν εἰς τὴν Γλυκιά, ἀλλὰ διὰ τὰ πάρονν τὸν διανυκτερεύοντα Πασιᾷ ἀποκάτω ἀπὸ τὸ ταμποῦρι τοῦ Νικήτα.

(α) Ὁ Σ. Τρικούπης (Ἱστ. Β'. 301) ἐν ᾧ λέγει ὅτι δὲν ἔγειρε, λέγει ἀκόμη ὅτι ἐπέρασαν ἀπὸ τὸν Ἅγιον Σώστην καὶ καμῆλαις. Ἐμποροῦσαν καμῆλαις νὰ περάσουν ἀπὸ κεῖ, ὅπου εἶναι λόγκος καὶ βράχοι; Καὶ τοῦτο ἄλλη ἀπόδειξις ὅτι ὁ ἱστορικὸς μας δὲν ἠξεύρει γεωγραφίαν.

ζυγόν, οἱ Τοῦρκοι ἐπερνοῦσαν ἀπὸ τὴν μέσῃν ἀπὸ τὰ δύο μέρη τουφεκίζόμενοι καὶ ἔγεινεν ὁ μεγαλείτερος σκοτωμός. Ὁ τουφεκισμός ἐδιάρκεσε μία ἡμισυ ὥρα, καὶ ἐπειδὴ ἐνύκτωσε καὶ δὲν ἐβλεπαν πλέον, ἐρρίχναν εἰς τὸν σωρὸν καὶ εἰς τὴν βοήν. Τὸ μέρος ἦτο πολὺ κατήφορος καὶ ἐκυλοῦσαν τὰ ζῶα καὶ οἱ ἄνθρωποι ζωντανοὶ καὶ σκοτωμένοι καὶ τὰ φορτώματα, καὶ ἐγέμισε τὸ ρέμμα· ὁ ἓνας ἦτο τότε πλακωμένος ἀπὸ τὸν ἄλλον, ἀπὸ τὰ ζῶα καὶ ἀπὸ τὰ φορτώματα, χωρὶς ὅλοι νὰ βλαφθοῦνε, ἀλλὰ καὶ δὲν εἶχαν τὸν τόπον νὰ ἔβγουν, καὶ τὴν ἄλλην ἡμέραν τοὺς ἔβγαζαν οἱ Ἕλληνες μὲ τὰ σχοινία.

Ὅσοι Τοῦρκοι δὲν ἐσκοτώθησαν ἢ δὲν ἐκυλίσθησαν ἐπῆγαν εἰς τὴν Κουρτέσαν ὅλοι ἓνα σῶμα ἐκτὸς ἐνὸς Πασιᾶ ὁ ὁποῖος ἐνυκτέρευσε ἀποκάτω ἀπὸ τὸ ταμποῦρι τοῦ Νικήτα μὲ 28 ἀνθρώπους. Ὁ ἀρχηγός, ἐπειδὴ τοῦ ἐφάνηκαν οἱ Τοῦρκοι ὀλίγοι καὶ ὅτι λείπουν καὶ ἡ καμῆλαις, ἀμέσως κράζει τοὺς ὑπασπιστάς του, τοὺς δίδει τὰ ἄλογά του καὶ τοὺς διατάττει μὲ ὅσους ἄλλους θέλουν νὰ τοὺς ἀκολουθήσουν νὰ ἔβγουν εἰς τὸν κάμπον διὰ νὰ ἰδοῦν τί ἔγεινεν ἡ καθαλαρία, ἡ καμῆλαις καὶ τὰ λοιπὰ φορτώματα· διότι, ἐπειδὴ ἐκεῖνα δὲν ἐφάνησαν, ἐνόησεν ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶναι πίσω.

Ἀφοῦ ἐξεκάμπισαν οἱ ὑπασπισταὶ βλέπουν τοὺς Τούρκους, καὶ ὥς νικηταὶ ἐνθουσιασμένοι καὶ ἐξαγριωμένοι ἔλαβαν τὴν τόλμην νὰ τοὺς τουφεκίσουν, καὶ ἔφεραν ἀποτέλεσμα· ἀλλ' οἱ Πασιάδες δὲν ἐστάθησαν, ἀλλ' ἔφυγαν (ἦταν ἀκόμη μία ἡμισυ ὥρα ἡμέρα) καὶ ἀμέσως ἐτράβηξαν κατὰ τὸ Ναύπλιον καὶ ἄφησαν εἰς τὴν θέσιν τοὺς τοὺς ἀρρώστους καὶ ταῖς μπόλαις τῶν

κανονίων καὶ διάφορα πλευρὰ (φορτώματα) πράγματα καφέδες, φασούλια, παξιμάδια καὶ ἄλλα. Αὐτοὶ οἱ ἄρ-
ρωστοὶ Τούρκοι εἶχαν ὁ καθένας ἀπὸ μίαν κολοκύθαν
νερόν, καὶ ἀφοῦ ἐπῆγαν οἱ Ἕλληνες ἐπάνω τοὺς ἐσκέ-
πασαν μὲ τὸ χέρι των τὰ ῥιμάτιά τους διὰ νὰ μὴ βλέ-
πουν τί γίνεται· διότι οἱ Ἕλληνες ἄρχισαν νὰ τοὺς
σκοτώνουν. Οἱ ὑπασπισταὶ καὶ οἱ ἄλλοι ἐπροχωρήσα-
μεν ἀκόμῃ ἕως εἰς τὸ Χάνι τοῦ Χαρβατίου· ἐκεῖ ἐνυ-
χτώσαμεν, καὶ ἀφοῦ εἶδαμεν ὅτι οἱ Τούρκοι πᾶν εἰς τὸ
Ναύπλιον ἐγυρίσαμεν νὰ εὕρωμεν τὸν ἀρχηγόν καὶ νὰ
τοῦ εἰποῦμε ποῦθε πᾶνε οἱ Πασιάδες.

Καθ' ὅλον αὐτὸν τὸν δρόμον μας εἰς τὴν ῥεμματιὰν
τὴν νύχτα εὐρίσκαμεν κατάστρατα πτώματα Τούρκων,
καὶ ἀκούαμεν εἰς τὰ πλάγια διάφοραις φωναῖς πονε-
μέναις παιδιῶν πάσης ἡλικίας, γυναικῶν καὶ τῶν πλη-
γωμένων καὶ μᾶς ἐκυρίευσεν φόβος καὶ τρόμος ἕως νὰ
περάσωμεν ὅλην τὴν ῥεμματιὰν, καὶ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἔπε-
φταν καὶ τουφέκια. Τί ἦταν αὐταῖς ἢ φωναῖς; οἱ Τούρ-
κοι εἶχαν σκλαβώσει, ὅθεν ἐπερνοῦσαν κατὰ τὰ Δερβε-
νοχώρια τὰ Μεγάλα τῆς Κορίνθου καὶ ἄλλοῦ Χριστια-
νούς, καὶ εἶχαν πάρει μαζί τους καὶ κάμποσαις φαμί-
λιας. Ὅλους τότε τοὺς σκλάβους των τοὺς ἄφησαν εἰς
τὴν ἀπώλειαν, καὶ ὅπου εὐρέθη ὁ καθένας τὴν νύχτα
μέσα εἰς τὸν λόγον ἐμεινε καὶ δὲν ἤξευρε ποῦ νὰ πάῃ·
ἔκλαιε τὸν πόνον του καὶ ἐφώναζε τοὺς γνωρίμους του
ἄλλος Τούρκικα καὶ ἄλλος Ἀρβανίτικα καὶ ἄλλος Ῥω-
μέϊκα καὶ μόνον φωναῖς ἀγροικοῦντο ἀπὸ μακρὰ καὶ
βαθεὰ Ὅρε Χασάνη, Ὅρε Δερβίση, Ὅρε Ἀχμέτ,
Ὅρε Θανάση, Ὅρε Κωνσταντῇ, γιὰμ Γκέκα,

γιαμ Σκόνδρα, γιάμ Χριστιάν (κ' ἐγὼ εἶμαι γυναῖκα, κ' ἐγὼ εἶμαι χριστιανός, κ' ἐγὼ εἶμαι σκλάβος).

Ἔως νὰ περάσωμεν καὶ νὰ ἐβγῶμεν εἰς τὸ Παληόχανον ἀπὸ τὸν φόβον μας, ἀπὸ τὴν λύπην μας, καὶ ἀπὸ τὴν πεῖνά μας ἤλθεν ἡ ψυχὴ μας εἰς τὰ δόντιά μας. Τὰ ἄλογά μας ἐπατοῦσαν τοὺς νεκρούς, καὶ φοβισμένα καὶ κουρασμένα ἀπὸ τὸν πολὺν δρόμον τὰ ταλαίπωρα ζῶα ἐβαρέθησαν καὶ αὐτὰ τὴν ζωὴν των. Ἐβλεπαν τοὺς ἀνθρώπους ξαπλωμένους κατὰ γῆς ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ὅπου ἐβόγκαγαν καὶ ἐξεψύχαγαν, καὶ οἱ πληγωμένοι ἐτινάζοντο ἀπὸ τοὺς πόνους καὶ ἐξαφνίζοντο. Κάθε τόσο εἶχαμεν νέα ξαφνίσματα μέσα εἰς τὰ χαμόκλαδα χωρὶς νὰ βλέπωμεν τί εἶναι.

Τέλος πάντων ἐβγήκαμεν εἰς τὸν τόπον τὸν ἥσυχον εἰς τὸ Παληόχανον, ὅπου ὁ δρόμος πάγει εἰς τὴν κωμόπολιν Ἀγίον Γεώργιον. Ἐκεῖ ἠύραμεν τοὺς στρατιώτας, ἐρωτήσαμεν ποῦ εἶναι ὁ ἀρχηγὸς καὶ μᾶς εἶπαν, ὅτι ἐπῆγε εἰς τὸν Ἀγιώργη· τοὺς εἶπαμεν τί κάνετε ἐσεῖς ἐδῶ ; κουβαλοῦμε μᾶς εἶπαν τὰ λάφυρά μας. Εἶχαν κάμει δύο δρόμους σὰν τὰ μυρμήγκια, ἓνας πήγαινε καὶ ἄλλος ἤρχετο· ἐπερναν τὰ λάφυρα φορτωμένοι καὶ τὰ ἐπήγαιναν εἰς τὸν Ἀγιώργη εἰς τὰ σπίτια, ὅπου εἶχαν κονάκι τὸ κάθε χωρίον μάγκαις μάγκαις.

Ἐπήγαμεν ἔπειτα εἰς τὸν Ἀγίον Γεώργιον μὲ τὰ ξημερώματα τῆς 27 Ἰουλίου καὶ ἠύραμεν τὸν ἀρχηγὸν ἑτοιμον νὰ καβαλίχη διὰ τὸ Δερβενάκι δυσαρεστημένον καὶ εξαγριωμένον ἐναντίον μας. Μόλις τὸν εἶδαμεν καὶ εὐθὺς μᾶς φωνάζει, μὴν κατεβαίνετε ἀπὸ τ' ἄλογα διὰ τιμωρίαν σας, πηγαίνετε πίσω.

Τοῦ εἶπαμεν διὰ τί; δὲν φθάνει ὅπου ἐτυρα-
γνούμεθα τόσῃν ὥραν καὶ ἐσαπήσαμεν εἰς
τὰ ἄλογα ἐπάνω ἀπὸ τὴν καθάλαν; Λίγα
λόγια μᾶς εἶπε, καὶ πολλαὶ ἐξηγήσεις δὲν
χρειάζονται. Νὰ ἐπιστρέψετε πίσω εἰς τὸ
Δερβενάκι. Τοῦ ἐγυρέψαμεν ψωμί καὶ μὲ πολλὰς
δυσκολίας ἔδωκε τὴν ἄδειαν εἰς τοὺς ὑπηρέτας μας
νὰ μᾶς φέρουν εἰς τὸ χέρι ὀλίγον ψωμί καὶ κομμάτι
κρέας καὶ κρασί· τοῦ εἶπαμεν νὰ ξεθυμώσῃ καὶ νὰ ἀφήσῃ
νὰ τοῦ εἰποῦμεν τί εἶδαμεν ἐκεῖ ὅπου μᾶς ἔστειλε.
Πηγαίνετε εἰς τὸ Δερβενάκι, εἶπε, καὶ ἐκεῖ
ἔρχομαι καὶ μοῦ τὰ λέγετε. Ἐπεστρέ-
ψαμεν λοιπὸν εἰς τὸ Δερβενάκι καὶ ἔπειτα ἦλθε καὶ ὁ
ἀρχηγὸς καὶ τοῦ εἶπαμεν ὅλα τὰ γενόμενα.

Ὅταν ἐγυρίζαμεν ἀπὸ τὸ Χαρβάτι, προτοῦ νὰ ἐβγω-
μεν εἰς τὸ Δερβενάκι, τὴν νύκτα εἶδαμεν μπροστά μας
μεγάλῃν λάμψιν περασικὴν καὶ διεκρίναμεν χάμου καὶ
τὸν παράν. Ἴδου τί ἔτρεξε, καθὼς ὕστερα τὸ ἐβεβαιώ-
θημεν. Οἱ Πασιάδες, ἀφοῦ ἔφυγαν ἀπὸ τὸ Χαρβάτι,
ὅπου τοὺς ἐτουφεκίσαμεν, ἐπῆγαν εἰς τὸ Ναύπλιον,
ἀλλὰ δὲν τοὺς ἀνοιξαν οἱ μέσα Τοῦρκοι τὴν πόρταν
τοῦ φρουρίου νὰ βάλουν τὰ φορτώματα, ἀλλὰ τοὺς
ἐπαρουσίασαν τὸ φερμάνι τοῦ Σουλτάνου περὶ φρου-
ρίων. Ἦτον ἐμποδισμένον νὰ ἐμβαίνουν εἰς τὰ φρού-
ρια στρατεύματα καὶ λοιπά· διὰ τοῦτο ἐπῆγαν καὶ ἐ-
στάθησαν εἰς τὴν θέσιν Γλυκιὰ ξέμαχρα ὀλίγον τοῦ
Ναυπλίου. Ἐξεφόρτωναν ὅλα των τὰ πράγματα, καὶ
ξεχωριστὰ τὰ πολεμοφόδια ἕως 500 καμήλαις καὶ τὰ
λοιπά. Ὅταν ὁ ὕστερινὸς καμηλάρης ὅπου εἶχε πι-
στόλια εἰς τὴν μέσῃ του ἐκατέβαζε τὸ πλευρόν τῆς

καμήλας του, ἐπῆρε φωτιά ἢ πιστόλα καὶ ἀναψεν ἡ λυτὴ μπαρούτη καὶ ἐκάη. Ἐκεῖ ἔμειναν οἱ Πασιάδες εἰς τὴν Γλυκιὰν δύο ἡμέρας ἀπὸ τὰς 26 μέχρι τῶν 28 μὲ ὅλην τους τὴν συνοδείαν.

Εἰς τὸν δρόμον ὅπου ἐπήγαινε διὰ τὸ Ναύπλιον εἰς τὸ χωρίον Μέρμπακα τοῦ Ἄργους, μετὰ τὸ κτύπημα τοῦ Χαρβατίου ἐπρότεινεν ὁ Δράμαλης καβάλα εἰς τοὺς ἄλλους Πασιάδες νὰ στείλουν τὰ φορτώματά των ὅλα καὶ τὰ κανόνια, καὶ ἄλλα φορτώματα καὶ πολεμοφόδια εἰς τὸ Ναύπλιον, καὶ αὐτοὶ μὲ ὅλον τὸ στράτευμα νὰ τραβήξουν ἀπὸ τὸν δρόμον τοῦ Ἀγινορίου καὶ νὰ πᾶν ἀπὸ ἐκεῖ εἰς τὴν Κόρινθον. Τὸ σχέδιόν του ἦτο λαμπρόν καὶ ἤθελεν ἐπιτύχει καὶ θὰ ἐπήγαινε πρωτῆτερα εἰς τὴν Κόρινθον ἀπὸ τοὺς Τούρκους τῆς Κουρτέσας· διότι τὸ Ἀγινόρι δὲν ἐφυλάττετο ἀπὸ κανέναν. Ἀλλὰ δὲν ἐνεκρίθη καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους Πασιάδες· διότι ἐλυπήθησαν ν' ἀφήσουν τὰ πολεμοφόδια καὶ τὰ πολύτιμά τους πράγματα, καὶ οὕτως ἠναγκάσθη ν' ἀλλάξῃ σχέδιον καὶ ἐπήγαιναν ὅλοι εἰς τὸ Ναύπλιον.

Ἀφοῦ ἦρθεν ὁ ἀρχηγὸς εἰς Δερβενάχι τοῦ εἶπαμε τί εἶδαμε τὴν περασμένην ἡμέραν. Τοῦ ἐπέρασεν ὁ θυμὸς καὶ τὸν ἐρωτήσαμεν τί εἶχεν ὅπου ἔκανεν ἔτσι; Μᾶς εἶπεν, ὅτι ἐσεῖς ἐδιώξατε τοὺς Πασιάδες καὶ τοὺς ἐκάματε νὰ πᾶνε εἰς τὸ Ναύπλιον, ἤθελαν νὰ περάσουν ἀπ' ἐδῶ νὰ πᾶν ἔς τὸν διάβολον. Χωριστὰ ὅπου θὰ μᾶς ἔδιναν κάμποσα милιούνια γρόσια, καθὼς μοῦ εἶχαν παραγγεῖλει μὲ τὸν Παππᾶ Δημήτρη Χρυσοβιτσιώτῃ, ὅστις μετὰ τὴν φυγὴν σας ἤλθε καὶ μοῦ εἶπεν « ὅτι οἱ Πασιάδες τὸν ἔστειλαν νὰ μοῦ

εἶπῃ νὰ τοὺς ἀφήσω νὰ περάσουν καὶ νὰ φύγουν ἀπὸ τὸν Μωριάν, καὶ μοῦ δίδουν τὰ ἔξοδα τοῦ πολέμου » ἀλλὰ τώρα πάγει αὐτὸ τὸ διάφορο. Νὰ αὐτὸ ἦτον ὅπου σᾶς ἐμάλωνα καὶ δὲν ἤθελα νὰ σᾶς ἰδῶ ς' τὰ ῥιμάτιά μου. Ὁ δὲ Κολοκοτρώνης εὐθὺς μετὰ τὴν ὁμιλίαν διέταξε τὸν Κωνσταντῖνον Ἀλεξανδρόπουλον, τὸν Γέρο Κωνσταντῆ Παλαμήδη ἀπὸ Στεμνίτσα, τὸν Κόντον Βούλγαρην καὶ ἄλλους, νὰ πᾶν μαζὶ μὲ τοὺς ὑπασπιστάς του ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Κουρτέσας καὶ ν' ἀναβοῦμεν τὸν Ἅγιον Σώστην, νὰ ἰδοῦμεν τὸν Νικήταν καὶ τὰ ἐκεῖ στρατεύματα, καὶ νὰ τοῦ εἰποῦμε νὰ κατεβῇ εἰς τὸ Δερβενάκι μὲ τοὺς καπεταναίους, ὅσοι εὐρίσκοντο εἰς τὸν Ἅγιον Σώστην, ὅπου θὰ γείνῃ συμβούλιον πολεμικόν.

Ἐξεκινήσαμεν λοιπὸν τὸν δημόσιον δρόμον διὰ τὸν Νικήταν καὶ ἅμα ἐπροβάλαμεν εἰς τὸν κάμπον, εἶδαμεν τοὺς Τούρκους, οἱ ὅποιοι ἔμειναν ἀπὸ τὸ βράδυ εἰς τὴν Κουρτέσαν καὶ ἀνεκατώθησαν καὶ ἐκίνησαν κατ' ἐπάνω μας καθαλαραῖοι καὶ πεζοί. Ἐστοχασθήκαμε τότε, ὅτι ἔρχονται κατ' ἐπάνω μας καὶ ἐτραβήχθημεν εἰς τόπον δυνατόν· ἀλλ' ἔξαφνα βλέπομεν ἀποκάτω ἀπὸ τὸν βράχον ἐκεῖ ὅτι ἔβγαιναν οἱ Τούρκοι, οἱ ὅποιοι καθὼς εἶπαμεν, μὲ ἓνα Πασιᾶν εἶχαν διανυκτερεύσει ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὸ ταμποῦρι τοῦ Νικήτα· εὐθὺς ἐβάλαμεν ταῖς φωναῖς τοῦ Νικήτα, ὅτι Τούρκοι εἶναι ἀποκάτω σας· διότι ἔφαχναν ψηλότερα καὶ αὐτοὶ δὲν τοὺς ἔβλεπαν· ἐπειδὴ ἦταν ἀποκάτω ἀπὸ τὸν βράχον. Συγχρόνως φθάνουν καὶ οἱ Τούρκοι τῆς Κουρτέσας, οἱ ὅποιοι εἶχαν εἰδοποιηθῇ ἀπὸ τὸν Πασιᾶν διὰ νὰ ἔλθουν νὰ τὸν πάρουν. Μολοντοῦτο οἱ στρατιῶται τοῦ Νικήτα ἔρριψαν μίαν

παταριάν τουφέκια ἐπάνω εἰς τοὺς 28 μὲ τὸν Πασιᾶν καὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἐσχότωσαν 10 καὶ ἐπίασαν καὶ ἓνα ζωντανόν λαβωμένον, ὅστις ἔπειτα μᾶς ἔδειξε τὴν Θέσιν ὅπου ὁ Πασιᾶς ἐνυκτέρευσε.

Οἱ Τούρκοι λοιπόν, οἱ ὅποιοι ἔμειναν εἰς τὴν Κουρτέσαν ἐξεπίτηδες τὸ βράδυ περιμένοντες ὅλον ἓνα καὶ τοὺς ἄλλους Πασιάδες, καὶ διὰ νὰ πάρουν τὴν αὐγὴν καὶ τὸν Πασιᾶν, ὁ ὁποῖος τὴν νύκτα μὲ ἄνθρωπὸν τοῦ τοὺς εἶχεν εἰδοποιήσει, καθὼς τοῦτο ἐμάθαμεν ἀπὸ τὸν ζωντανόν, τὸν ὁποῖον ἐπιάσαμεν, ἀνεχώρησαν εὐθύς, ἀφοῦ τὸν ἐπῆραν, διὰ τὴν Κόρινθον.

Ἀφοῦ ὁ Νικήτας μὲ τοὺς ἐδικούς του ἐσχότωσε τοὺς 10 Τούρκους καὶ οἱ ἄλλοι τοῦ ἔφυγαν, κατέβη κάτω εἰς τὰ Δερβενάκια, ὅπου ἦτον ὁ Κολοκοτρώνης, καὶ εἶχεν ἔλθει τότε ὁ Πλαπούτας μὲ τοὺς Καρυτινοὺς καὶ μὲ τὸν Ἀποστόλην Κοκολοτρώνην, ὁ Τσανέτος Χριστόπουλος μὲ τοὺς Φαναρίτας, ὁ Δημ. Δελιγιάννης καὶ πολλοὶ Τριπολιταῖοι, ὅπου ἦταν μὲ τὸν Πλαπούταν. Ἦλθε δὲ καὶ ὁ Παππανίκας μὲ τοὺς Κορινθίους καὶ ἄλλοι καὶ ἔγειναν ὅλοι ἕως 6,000.

Συγχρόνως ἦλθαν ἀπὸ τὸ Κεφαλάρι καὶ ἀπὸ τοὺς Μύλους τοὺς Ἀφεντικούς οἱ καπεταναῖοι, ὁ Γεωρ. Σέκερης, ὁ Π. Γιατράκος, ὁ Δ. Τσόκρης καὶ ἄλλοι (α) καὶ ἔγεινε συμβούλιον πολεμικόν, τὸ ὁποῖον ἀπεφάσισε νὰ ἔλθουν ὅσα στρατεύματα ἦταν εἰς τοὺς Μύλους καὶ

(α) "Οἱ αὐτοί, οἱ ὅποιοι ἐπολιορκοῦσαν τοὺς Τούρκους εἰς τὸ Ἄργος, δὲν τοὺς εἶδαν ὅτι ἔφυγαν, καὶ ἐν ᾧ ἐβγήκαν νύκτα εἰς τὰς 26, μόλις τοὺς ἐνόησαν τὸ βράδυ τῆς αὐτῆς ἡμέρας.

εἰς τὸ Κεφαλάρι, νὰ χωσιασθοῦν εἰς τὸ Χαρβάτι (Μουκίνας), καὶ ν' ἀφήσουν τοὺς Τούρκους νὰ ἔμβουν εἰς τὸν δρόμον τοῦ Δερβενακίου, καὶ ἀφοῦ τοὺς κτυπήσῃ πρῶτον ὁ Κολοκοτρώνης (α) ἐμπρός, νὰ ἔρθουν ἔπειτα αὐτοὶ ἀπὸ πίσω νὰ τοὺς δώσουν τοῦ διαβόλου. Εἰ δὲ καὶ πᾶνε οἱ Πασιάδες ἀπὸ τὸν ἄλλον δρόμον τοῦ Ἁγιονόρι, πάλιν νὰ κάμουν τὸ ἴδιο. Ἀφοῦ δηλαδὴ κτυπήσῃ πρῶτον ὁ Νικήτας, ὁ Δ. Ὑψηλάντης, ὁ Δικαῖος καὶ ἄλλοι ὅσοι ἦταν ἐκεῖ νὰ πᾶν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ πίσω νὰ τοὺς κλείσουν εἰς τὰ στενὰ ἐκεῖνα νὰ μὴ γλυτώσῃ οὔτε ῥουθοῦνι.

Ἄλλ' ἔπειτα ἀπὸ αὐτὰ ὅλα, ἀντὶ νὰ πάρουν οἱ καπεταναῖοι ὅσοι ἦταν εἰς τοὺς Μύλους τοὺς στρατιώτας των καὶ νὰ πάγουν εἰς τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν ἀπεφάσισε τὸ συμβούλιον, καὶ αὐτοὶ ὑπεσχέθησαν νὰ πιάσουν, ἐπὶ πῆγαν εἰς τὸ Ἄργος, ἔκαμαν λάφυρα τὰ πράγματα ὅ-

(α) Ὁ Σ. Τρικούπης (Ιστ. Β'. 303) ἀντὶ νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Π. Πλαπούτας, ὁ Δ. Δελιγιάννης καὶ ὁ Ἀποστόλης Κολοκοτρώνης, ὁ Τσαρέτος Χριστόπουλος ἦλθαν μὲ τὰ στρατεύματά τους εἰς τὸ Δερβενάκι ὅπου ἦτον ὁ Κολοκοτρώνης, λέγει ὅτι « ὁ Π. Πλαπούτας, Δελιγιάννης καὶ Ἀπ. Κολοκοτρώνης ἐπῆγαν νὰ φυλάξωσι τὰ Δερβενάκια. » Ὁ Κολοκοτρώνης λοιπὸν ποῦ ἦτον μὲ τὰ ἰδιαίτερα στρατεύματά του, καθὼς καὶ ὁ Ἀντώνης Κολοκοτρώνης, ὁ ὁποῖος χθὲς ἐκτύπησε, τόσον κακὰ τοὺς Τούρκους ; Δὲν ἐτοποθετήθη αὐτὸς ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸν ἐξ ἀρχῆς εἰς τὰ Δερβενάκια ; Καὶ ὁ Π. Πατρῶν δὲ ἐκθέτει ἐν σελ. 133-136 τὰς μάχας κατὰ τῶν στρατευμάτων τοῦ Δράμαλι παρὰ πολὺν συγκεχυμένα διὰ τοῦτο παραπέμπουεν ἐκεῖ τὸν Ἀναγνώστην, ἀν θέλῃ νὰ τὰ ἀναγνώσῃ καὶ νὰ κάμῃ τὴν παραβολὴν.

που ἄφησεν ὁ Δράμαλης, καὶ οὐδὲ εἰδοποίησαν ὅλως διόλου τὸν ἀρχηγόν. Τὰ δὲ στρατεύματα τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τῶν ἄλλων καπεταναίων, ὡς εἶπαμεν, ἐκάθοντο εἰς τὸ Δερβενάκι καὶ ἐκαρτεροῦσαν τοὺς Τούρκους, καὶ μάλιστα ὅσοι δὲν εὐρέθησαν εἰς τὸν χθесινὸν πόλεμον ἐλυσσίαζαν καὶ ἔσκαζαν ἀπὸ τὸ κακόν τους, καὶ ἐντρέποντο· ἐπεὶ δὴ ἔβλεπαν τοὺς ἄλλους ὅτι εἶχαν πολλὰ λάφυρα καὶ ἐπερηφανεύοντο διὰ τὴν νίκην. Εἰς τὸ πρόσωπόν τους ἦτο ζωγραφισμένα δύο πράγματα, ἡ Λύπη καὶ ἡ ἐντροπή· ὁ δὲ ἀρχηγὸς τοὺς ἐπαρηγοροῦσε καὶ τοὺς ἔλεγεν, ἐννοιά σας Ἑλληνές μου δὲν ἐσώθησαν οἱ Τοῦρκοι, πίσω εἶναι οἱ Πασιάδες καὶ ἔχουν περισσότερα πλούτη, τὸ ἐδικόν σας μερδικὸ εἶναι πίσω ἥρωές μου.

Οἱ δὲ Καπεταναῖοι, οἱ ὅποιοι κατὰ τὸ συμβούλιον τοῦ Δερβενακίου ἐπίασαν τὸ Στεφάνι καὶ Ἀγινόρι, ὁ Νικήτας δηλαδὴ Σταματελόπουλος, ὁ Διον. Εὐμορφόπουλος, ὁ Δ. Ὑψηλάντης, ὁ Νικήτας Φλέσσας, ὁ Ἀρχ. Φλέσσας, ὁ Π. Κεφάλας, ὁ Γ. Χελιώτης, ὁ Χατζῆ Γιάννης Σοφικιώτης, ἓνα μέρος ἀπὸ τοὺς Αἰγινήτας στρατιώτας καὶ Ποριώτας ὅπου εὐρέθησαν ἐκεῖ καὶ πολλοὶ τσοπάνιδες, καὶ ἄλλοι ἀπὸ τὰ γύρω χωριά ἐκτύπησαν τὴν 28 Ἰουλίου ἐκεῖ τοὺς Πασιάδες καὶ τὸν ἴδιον Δράμαλην πηγαίνοντα ἀπὸ τὴν Γλυκιά τοῦ Ναυπλίου εἰς Κόρινθον, ἔκαμαν πολὺν σκοτωμὸν καὶ τοὺς ἐπῆραν ὅλα τὰ φορτηγὰ ζῶα, πολλὰ ἄλογα τῆς καβάλας, καὶ ὅλαις ταῖς καμήλαις, ἀπὸ ταῖς ὁποῖαις δὲν ἐγλύτωσε καμμία νὰ ὑπάγῃ διὰ σημάδι εἰς τὴν Κόρινθον. Αἱ γυναῖκες μάλιστα τοῦ χωρίου Ἀγινόρι ἐπῆραν πολλὰ λάφυρα καὶ καμήλαις φορτωμέναις.

Ὅτε ἐγένετο ὁ πόλεμος εἰς τὸ Ἀγινόρι, τὰ στρατεύματα τοῦ Δερβενακίου δὲν εἶχαν περὶ τούτου καμμίαν εἰδῆσιν, ἀλλ' ἐξαφνα ἀκούομεν βοήν τουφεκιῶν καὶ φωναῖς ἀπὸ τὰ βουνὰ ὅτι οἱ Τούρκοι ἐπέρασαν κατὰ τὸ Ἀγινόρι. Ἐτρεξεν εὐθὺς ὁ Πλαπούτας μὲ τοὺς ἐδικούς του, ὁ Γενναῖος, ὁ Χριστόπουλος, ὁ Δελιγιάννης καὶ ἄλλοι εἰς τὴν Κλένιαν, διὰ νὰ τοὺς ἐβγουν μπροσά, ἀλλὰ δὲν τοὺς ἐπρόφθασαν. Εἶχαν περάσει τὸ στενὸν καὶ ἔως τριάντα ἀπὸ αὐτοὺς ἐπρόφθασαν, τοὺς ἐκυνήγησαν ἔως τὸ Χίλιο Μόδι, ἐσκότωσαν ἐξ αὐτῶν 10 καὶ 2 Δερβισιάδες ἐπίασαν ζωντανούς.

Μετὰ τὴν μάχην τῆς 29 Ἰουλίου ὁ Δ. Ὑψηλάντης διὰ τοῦ δρόμου τῆς Κορίνθου ἐπέρασεν εἰς τὴν Πέραν Χώραν· ἡ δὲ πρᾶξις του αὐτῇ, διότι ἐπέρασεν ἀπέναντι τῶν Τούρκων, ἐθαυμάσθη ἀπὸ τοὺς τότε στρατιωτικούς. Τοιουτοτρόπως ὅλη ἡ περιφέρεια τοῦ Ἀργους ἐκαθαρίσθη ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ἔμειναν ὀλίγοι, ὅσοι ἐκλείσθησαν εἰς τὸ Ναύπλιον, χωρὶς νὰ ἔχουν παντάπασι καθαλαρίαν.

Οὕτω λοιπὸν ὅλον τὸ στράτευμα τοῦ Δράμαλης ἐκτυπήθη ἀπὸ τὸν Κολοκοτρώνην εἰς τὸ Δερβενάκι, εἰς δὲ τὸν Ἅγιον Σώστην ἐκτυπήθησαν τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἀπὸ τὸν Νικήταν καὶ λοιποὺς καπεταναίους ἔως 10,000 Τούρκοι, διότι οἱ ἄλλοι εἶχαν προπεράσει· εἰς δὲ τὸ Ἀγινόρι ἐκτυπήθησαν μετὰ δύο ἡμέρας οἱ Πασιάδες καὶ ὁ ἴδιος Δράμαλης ἀπὸ τὸν Νικήταν, Δ. Ὑψηλάντην καὶ λοιποὺς καπεταναίους. Αὐτὸς εἶναι ὁ πόλεμος τοῦ Δράμαλη εἰς τὰς τρεῖς θέσεις Δερβενάκι, Ἅγιον Σώστην καὶ Ἀγινόρι ἀπὸ ταῖς 26 — 28 Ἰουλίου 1822. Πόσοι δὲ ἐσκοτώθησαν οὔτε οἱ Τούρκοι τοὺς ἐμέτρησαν, οὔτε

ἡμεῖς εἴχαμεν τοιαύταις τότε φροντίδες· ἀλλ' ὥς μᾶς ἐβεβαίωσεν ὁ Ἀβδουλάμπεης καὶ ἄλλοι, ὅταν ἐκυριεύσαμεν τὴν Κόρινθον τὴν δευτέραν φοράν, εἰς τοὺς τρεῖς αὐτοὺς πολέμους ἐσκοτώθησαν ὑπὲρ τὰς 5,000 Τοῦρκοι· δηλαδὴ 4,000 εἰς Δερβενάκι καὶ Ἅγιον Σώστην, καὶ 1,000 εἰς Ἀγινόρι. Ἀλλ' ὅλοι οἱ σκοτωθέντες Τοῦρκοι, καθὼς μᾶς εἶπεν ὁ Ἀβδουλάμπεης, εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους πολέμους, καὶ ὅταν ἐπερνοῦσαν τὰς τροφάς, καὶ εἰς τοὺς διαφόρους ἀκροβολισμοὺς εἰς τὴν Ἀργολίδα, Βασιλικά, Πέρα Χώρα, Ἀκράτα, λογαριάζονται ἕως 18,000, οἱ δὲ ἄλλοι ἐχάθησαν ἀπὸ τὴν ἀρρώστειαν, ἐκτὸς 2,000 οἱ ὅποιοι ἐπέρασαν μὲ τὸν Δελῆ Ἀχμέτην εἰς τὰς Πάτρας, καὶ ἡ φρουρὰ τοῦ Ἀβδουλάμπεη ὅπου ἔζησαν 350.

Ἀφοῦ οἱ Τοῦρκοι ἐμαζεύθησαν εἰς τὴν Κόρινθον μὲ τὸν Δράμαλην, τότε ὁ ἀρχηγὸς ἐσύστησε τὴν πολιορκίαν τῆς Κορίνθου καὶ διέταξε τὸν Πλαπούταν νὰ ἀφήσῃ εἰς Δερβενάκια τοὺς Τριπολιτσιώτας μὲ τὸν Γ. Σέκερην, τοὺς Ἀγιοπετρίτας μὲ τὸν Π. Ζαφειρόπουλον, τοὺς Τσάκωνας καὶ μέρος Ἀρχαδινῶν εἰς τὸν Ἅγιον Σώστην καὶ εἰς τὸν Ἅγιον Βασίλη καὶ Κλένια. Ἀπὸ τὸ Δερβενάκι δὲ ὁ ἀρχηγὸς ἀνεχώρησε τὴν 1 Αὐγούστου διὰ τὸ Σοῦλι καὶ ἐπῆρε μαζί του καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους, τὸν Πλαπούταν, τὸν υἱὸν του Γενναῖον (α), τὸν Ἀπο-

(α) Μετὰ τὸν μεγάλον πόλεμον τοῦ Δερβενακίου ἦλθεν ὁ Γενναῖος ἀπὸ τῆς Ρούμελης εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ ἐκεῖ εὗρέθη μαζί του καὶ ὁ καπετὰν Γάτσος Ὁλύμπιος μὲ τὸν υἱὸν του Μῆτσον καὶ μὲ ἄλλους ἑκατὸν Μακεδόνας, αὐτοὶ ἐπήγαιναν πάντοτε μὲ τὸν Γενναῖον καὶ ἐπολεμοῦσαν τοὺς

στόλην Κολοκοτρώνην, τὸν Π. Γιατράκον, τοὺς Μιςριώτας, τὸν Τσανέτον Χριστόπουλον μὲ τοὺς Φαναρίτας, τὸν Παππᾶ Νίκα μὲ τοὺς Κορινθίους ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γιαννάκη Κολοκοτρώνη, τὸν Ἀναγνώστην Πετμεζᾶν πρῶην πολιορκητὴν τῆς Κορίνθου, καὶ τοὺς ἄλλους Πετμεζαίους μὲ τοὺς Καλαβρυτινοὺς καὶ ἐκεῖ ἐσύστησε στρατόπεδον, εἰς δὲ τὸ χωρίον Μάτσανι τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου ἐσύστησε τὸ φροντιστήριον. Αὕτη ἡ ἐπαρχία εἶχε τόσα σιτάρια καὶ κριθάρια ὅπου δὲν ἠμπόρεσαν οἱ στρατιῶται ὁλόκληρον χρόνον νὰ τὰ σώσουν.

Ὅταν ἦτον ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τὸ Σοῦλι, οἱ πολιτικοὶ Θάνος Κανακάρης καὶ λοιποὶ, ἐπειδὴ ἤθελαν νὰ συγκέντρώσουν ὅλην τὴν πολιτικὴν δύναμιν εἰς τὸν ἑαυτὸν τοὺς καὶ αὐτοὶ ἐσχημάτιζαν τὸ Ἐκτελεστικόν, ἐσκέφθησαν νὰ στείλουν ἐκεῖ τὸν Κωνσταντῖνον Μεταξᾶν νὰ πάρουν εἰς τὸ μέρος των τὸν Κολοκοτρώνην, καὶ νὰ διαλύσῃ τὴν Γερουσίαν· ἀλλὰ τὸ ἔμαθεν ἡ Γερουσία καὶ διὰ νὰ προλάβῃ τὰ σχέδιά των ἔστειλεν εἰς τὸν Ἀρχηγὸν τὸν Ἀναγνωστάκον Παπογιαννακόπουλον Γερουσιαστὴν μὲ τὸ δίπλωμα τῆς ἀρχιστρατηγίας (α)

Τούρκους καλὰ εἰς τὸ Δερβενάκι καὶ εἰς τὰ Βασιλικά, καὶ ὅταν ἔφυγαν διὰ τὴν πατρίδα τους οἱ Πελοποννήσιοι ἐλύπηθησαν διὰ τὴν ἀναχώρησίν των.

(α) Μετὰ τὸν πόλεμον τοῦ Δράμαλι, εἰς Δερβενάκι οἱ Καπεταναῖοι τοῦ στρατοπέδου τῆς Κορίνθου ἀναγνώρισαντες ὅτι ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος προῆλθεν ἐκ τῆς καλῆς διοικήσεως τοῦ Κολοκοτρώνη καθ' ὅλους τοὺς μεγάλους πολέμους ἔκαμαν ἀναγορὰν εἰς τὴν Γερουσίαν, διὰ τῆς ὁποίας

προτοῦ ὁ Μεταξᾶς νὰ ὑπάγῃ, καὶ οὕτως ἐματαιώθησαν οἱ σκοποὶ τῶν πολιτικῶν.

Εἰς τὸ Σοῦλι εὐρισκόμενος ὁ ἀρχιστράτηγος διὰ νὰ φέρῃ εἰς τὸ στράτευμα τὴν ἀπαιτουμένην στρατιωτικὴν πειθαρχίαν, ἐπειδὴ ἀπὸ τὴν μάχην τοῦ Δράμαλης οἱ στρατιῶται ἐπῆραν λάφυρα καὶ ἄρχισαν νὰ αὐθαδιάζουσιν καὶ νὰ λειποτακτοῦν, ἐμεταχειρίσθη πολλὴν αὐστηρότητα, διότι ἐτουφέκισε λειποτάκτας, ἔστειλε καὶ εἰς τὴν Γερουσίαν εἰς τὴν Τριπολιτσάν διὰ νὰ φυλακίσῃ

ἐξήτουν νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν νικητὴν δι' ἐνὸς διπλώματος τῆς Ἀρχιστρατηγίας, τὴν ὑπέγραψαν καὶ τὴν ἔστειλαν εἰς αὐτὴν προτοῦ ἢ βουλὴ καὶ τὸ Ἐκτελεστικὸν νὰ μάθῃ τοῦτο. Ἀλλὰ καὶ ἄν τὸ ἐμάνθανε ποῦ ἐτολμοῦσε καρένας ἀπὸ αὐτοὺς νὰ εἴτῃ λόγον; Ὁλος ὁ λαὸς καὶ ὅλον τὸ στράτευμα τῆς Πελοποννήσου τῶρα μάλιστα ἐθεοπολεῖ τὸν ἀρχηγόν, καὶ τὸν ὠνόμαζεν ὁ λαὸς ἀρχιστράτηγον, ἐκλαμπρότατον καὶ πανιερώτατον· ἦτον ἐδικὸς του καὶ τοῦ ἔδιδεν ὅποῖον τίτλον ἤθελε. Τὸν δίκαιον αὐτὸν διορισμόν, τὸν ὅποῖον ἡ Πελοπόννησος ὤλη καὶ τὰ στρατεύματα αὐτὰ εἶχαν δώσει εἰς τὸν σωτῆρά των, τὸν ὀνομάζει ὁ σύντροφος τῶν πολιτικῶν Π. Πατρῶν σελ. 151 αἵτιον σκαρδάλου κτλ. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐδιωρίσθη εἰς τὸ στρατόπεδον τῆς Πύργας ἀρχιστράτηγος τῶν ἐκεῖ στρατοπέδων τῆς Καρύταινας, καὶ ἀκόμη ἡ Γερουσία τῆς Πελοποννήσου, ἀφοῦ παρεδόθη ἡ Κόρινθος, τὸν ὠνόμασε καὶ αὐτὴ ἀρχιστράτηγον τῆς πολιρχίας τῶν Πατρῶν, ὅτε ἐξεστράτευσεν διὰ τὰς Πύργας, τὸ ὅποῖον ἐλησμονήσαμεν ἐκεῖ νὰ εἴπωμεν· ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἐτέρασεν εἰς τὸν νοῦν του νὰ ὑπογράφεται μὲ τὸν τίτλον του. τῶρα ὅμως ὅλοι οἱ καπεταναῶται τὸ ἐζήτησαν νὰ ὑπογράφεται καὶ τὸν ὠνόμαζαν πάντοτε ἀρχιστράτηγον· ἡμποροῦσε λοιπὸν νὰ μὴν τὸ κάμῃ διὰ νὰ τοὺς εὐχαριστήσῃ;

εἰς τὰς ἐκεῖ φυλακάς, τοὺς καταχραστὰς, κλέπτας καὶ λοιπούς. Διὰ τούτου τοῦ τρόπου οἱ λοιποὶ στρατιῶται ἠσθάνθησαν φόβον καὶ ἐσωφρονίσθησαν. Μετὰ ταῦτα ὁ Ἀναγνώστᾶκος Παππαγιαννακόπουλος κατ' ἐντολὴν τῆς Γερουσίας τὸν ἐπροσκάλεσε κατὰ τὰ μέσα Αὐγούστου νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν Τριπολιτσάν διὰ ν' ἀναπαυθῇ τάχα· ἀλλ' ὅλος ὁ σκοπὸς τῆς ἤτο νὰ ὑπάγῃ ἐκεῖ διὰ ν' ἀνταμώσουν καὶ νὰ τακτοποιήσουν τὰ Πελοποννησιακὰ πράγματα.

Ἄμα ὁ Κολοκοτρώνης ἀπεφάσισε νὰ ὑπάγῃ προτοῦ ν' ἀναχωρήσῃ ἄφησεν ἀντιπρόσωπόν του τὸν Η. Γιατράκον μὲ τοὺς καπεταναίους, καὶ τὴν ὥραν ὅπου ἐκαβαλίκευε καὶ ἤθελε νὰ ξεκινήσῃ εἶπεν εἰς τὸν Πλαπούταν νὰ προσέχῃ καλὰ διὰ νὰ μὴ πάθωμεν τίποτε.

Κατὰ τὰς ἡμέρας ὅπου τὸ στρατόπεδον ἦτον εἰς τὸ Σοῦλι ἐβγαίνουν οἱ Τούρκοι ἀπὸ τὴν Κόρινθον διὰ πολλαῖς ἡμέραις κάθε πρωτὶς ταῖς σταφίδαις καὶ εἰς τὰ ἀμπέλια καὶ ἐφόρτωναν τὰ ζῶά των σταφίδαις, σταφύλια καὶ ξύλα καὶ τὰ ἐπήγαιναν εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ εἰς τὸ φρούριον τῆς Κορίνθου. Τὸ δὲ μεσημέρι, ἀφοῦ ἐγύριζαν πίσω οἱ Τούρκοι, ἐκατέβαιναν οἱ Ἕλληνες καὶ ἔπερναν ἀπὸ κοντὰ τοὺς Τούρκους καὶ ἐσκότωναν πολλοὺς καὶ ἐμάζωναν καὶ ἐκεῖνοι σταφύλια καὶ ἄλλα. Οἱ Τούρκοι κατ' αὐτὰ τὰ βγαλσίματα ἐπροσπάθησαν δύο τρεῖς φοραῖς νὰ μᾶς ἀπατήσουν καὶ νὰ περάσουν διὰ τὴν Βοστίτσαν, ἀλλ' ἐμεῖς τὸ ἐκαταλάβαμεν καὶ ἐπροσέχαμεν εἰς τοῦτο. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἐπαρατήρησαν τοὺς Ἕλληνας ὅτι ἐβγαίνουν ἀπρόσεκτα καὶ ἐξαπλώνοντο εἰς τὸν κάμπον, διὰ τοῦτο μίαν ἡμέραν ἐχωσιάσθησαν πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς πεζοί

καὶ καθαλαραῖοι καὶ ἐκαιροφυλάκτουں τοὺς Ἑλληνας
νὰ τοὺς ἀπατήσουν.

Τὴν ἡμέραν λοιπὸν ὅπου ἄφησε τὸν ἀντιπρόσωπὸν
του εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ ἐτοιμάσθη ν' ἀναχωρήσῃ ἐ-
πῆγεν ὀλίγον ξέμακρα καὶ ἔβαλε τὸ κιάλι καὶ εἶδε τοὺς
Ἑλληνας ὅτι ἦσαν πάλιν κατεβασμένοι καὶ ἐξαπλω-
μένοι εἰς τ' ἀμπέλια διὰ σταφύλια, μέρος δὲ ἀπὸ τοὺς
Τούρκους χωσιασμένοι εἰς ἓνα ρέμμα, καὶ τοὺς ἄλλους νὰ
ἔρχωνται πανστρατιᾷ κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἐνόησεν
ὅτι δὲν θὰ βαστάξουν οἱ ἐδικοὶ μας ὁ Ἀναγνώστης
Πετμεζᾶς, ὁ Παππᾶ Καλομοίρης, οἱ Μιστριῶται, οἱ
Φαναρίται καὶ λοιποὶ, καὶ εὐθὺς μὲ διέταξε νὰ τρέξω
καθάλα ὅσον τὸ δυνατόν γληγορώτερα νὰ τοὺς εἰπῶ
νὰ τραβηχθοῦν ἀπὸ τὰς θέσεις των, ἀλλὰ δὲν τοὺς ἐ-
πρόφθασα, τοὺς ἐπῆραν μπροστὰ οἱ Τούρκοι καὶ ἐσκό-
τωσαν τοὺς καλλιτέρους τὸν Ἀναγνώστην Πετμεζᾶν,
τὸν υἱὸν τοῦ Σωτηράκην, τὸν Γιαννετᾶν ἀπὸ Μιστρᾶν,
τὸν περίφημον Οἰκονόμον Παππᾶ Καλομοίρην καὶ ἔως
60 στρατιώτας Φαναρίτας, Καλαβρυτινοὺς καὶ Μι-
στριώτας.

Τέλος ἀνεχώρησε καταλυπημένος ἀπὸ τὸ συμβάν
τοῦτο, μὲ τοὺς σωματοφύλακας καὶ τοὺς ὑπασπιστάς
του, ἐστάθηκε ὀλίγαις ἡμέραις εἰς τὸν Ἀγιώργην, καὶ
ἀπὸ ἐκεῖ ἐπῆγεν εἰς τοὺς Μύλους τοῦ Ναυπλίου, καὶ ἀπὸ
ἐκεῖ ἐτράβηξε διὰ τὴν Τριπολιτσάν.

Εἰς τὸν Ἀγιώργην ὅταν ἤμεθα ἦλθε καὶ ὁ φιλέλλην
Ἀστιγῆ Ἀγγλος μὲ 150 στρατιώτας Ἑλληνας καὶ
ἐτέθη ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Κολοκοτρώνη, ὁ ὁποῖος τὸν
ἐποθεύτησε εἰς τὸ χωρίον Κουτσομάδι ἀντικρυ τῆς
Νεμέας. Αὐτὸς ὁ Φιλέλλην ἔλαβε μέρος εἰς ὅλους

τοὺς πολέμους, τοὺς ὁποίους ἐκάναμεν ἕως ὅτου νὰ παραδοθῇ τὸ Ναύπλιον καὶ ἔδειξε ζῆλον καὶ πολλὴν γενναϊότητα, καὶ ἐξώδευεν ἄφθονα εἰς τοὺς στρατιώτας του.

Καθὼς διεδόθη εἰς τὴν Τριπολιτσάν ἡ εἰδησις ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης ἔρχεται, εὐθὺς ὁ λαὸς ἄνδρες, γυναῖκες, παιδιὰ ἔτρεξαν ἕως εἰς τὸν Ἀχλαδόκαμπον διὰ νὰ προὔπαντήσουν τὸν Ἀρχιστράτηγον, τὸν ἐχαιρετοῦσαν καὶ τὸν ἐφιλοῦσαν, καὶ ἄλλοι ἀπὸ τὴν χαρὰν τοὺς ἐγέλαγαν καὶ ἄλλοι ἔκλεγαν. Οἱ ἱερεῖς τὸν προὔπαντήσαν φορεμένοι τὰ ἱερὰ ἄμφια καὶ μὲ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ταῖς εἰκόναῖς εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ἡ Γερουσία τοῦ ἔκαμε πολλὰς τιμὰς· τὸν ὑπεδέχθη δηλ. καὶ ἐκείνη μὲ κανόνια, καὶ τὸ ἑσπέρας ἔκαμε μεγάλα πυροτεχνήματα εἰς τὸ σπίτι τοῦ Ἀρχιστρατήγου.

Ὁ Κολοκοτρώνης ἔμεινε πολλὰς ἡμέραις εἰς Τριπολιτσάν καὶ ἐκεῖ ἀρρώστησεν. Ἀφοῦ οἱ Τοῦρκοι ἔμαθαν τὴν ἀρρώσθειάν του ἐκατάλαβαν ὅτι οἱ στρατιῶται, οἱ ὅποιοι ἦσαν εἰς Δερβενάκι διὰ τὴν πολιορκίαν, δὲν ἦταν ἀρκετοὶ νὰ τοὺς ἐμποδίσουν, διὰ τοῦτο εἰσακούσθησαν τὰ δύο φρούρια Ναυπλίου καὶ Κορίνθου. Τὸ μὲν Ναύπλιον ἐζήτησε τροφὰς ἀπὸ τοὺς Κορινθίους μὲ πληρωμὴν ἀκριβὴν καὶ τοὺς ἐπῆγαν δύο φοραῖς, ὥστε ἀδिका ἐκάθοντο ἐκεῖ τὰ δύο παιδιὰ τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ οἱ Ἀρκαδινοὶ μὲ τὸν Γκρίτζαλην καὶ Μῆτρον Ἀναστασόπουλον, ὁ Παππατζώρης καὶ οἱ Μέλιοι Δημήτριος καὶ Κωνσταντῆς, οἱ Ἀργεῖοι μὲ τὸν Τσόκρην, οἱ Ἀγιοπετρίται μὲ τὸν Παναγ. Ζαφειρόπουλον καὶ Ἀνδρέαν Κονδάκην, οἱ Φαναρίται μὲ τὸ Τσανέτον Χριστόπουλον, οἱ Τριπολιτσιῶται μὲ τὸν Γ. Σέκερην καὶ λοιποί.

Αὐτὰ ἠνάγκασαν τὸν Ἀρχιστράτηγον νὰ γράψῃ εἰς τὸν Πλαπούταν νὰ περάσῃ ὡς ἀντιπρόσωπός του εἰς τὸ Δερβενάκι καὶ νὰ διευθύνῃ ἐκεῖ τὸν πόλεμον ἕως ὅτου γυρίσῃ ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν, ὡς καὶ τὸ ἀκόλουθον γράμμα τοῦ Πλαπούτα πρὸς τὸν Μπούκουραν κτλ. φανερώνει.

*Πρόκριτοι τῶν Μαρουλιάνων Γέρο Μπούκουρα
καὶ λοιποὶ χαίρετε !*

Ἴσως ἐμάθατε καὶ εἶδατε εἰς μερικὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας μας τί ἔγεινε ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Κολοκοτρώνην διὰ τοὺς λειποτακτήσαντας στρατιώτας καὶ διὰ ὅσους δὲν ἐβγαίνουν μὲ τ' ἄρματα των νὰ ἔλθουν· ἤθελησα νὰ τοῦ γράψω καὶ διὰ τοὺς ἰδικούς σας, ὅπου ἐλειποτάκτησαν καὶ ποῖοι· ἐξετάσατε νὰ τοὺς μάθετε, τοὺς ἔχω καὶ ἐγὼ δευτέρῃ, ὅπου νὰ τοὺς γείνη περισσοτέρα παιδεῖα ἀπὸ τῶν ἄλλων εἰς τ' ἄλλα χωρία· ὅμως τί νὰ κάμω τοῦ ἀδελφοῦ Μπουκουροπούλου ὅπου μὲ ἐμπόδισε, μὲ ὑπόσχесίν του ὅτι θέλει σᾶς γράψῃ νὰ ἔλθουν, καὶ ἕως ὥρας δὲν ἐφάνησαν. Λοιπὸν σᾶς γράφω καὶ ἐγὼ καὶ σᾶς λέγω ὅτι ἂν θέλετε νὰ μὴ καοῦν εἰς τὸ χωριό σας σπίτια, νὰ δαρθοῦν ἄνθρωποι, νὰ σᾶς γίνουν καὶ ἄλλαι ζημίαι, νὰ βγάλετε γλήγορα τοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς λειποτακτήσαντας διὰ νὰ ἔλθωσι γλήγορα ἐδῶ, καὶ νὰ μὴν χασομερήσουν διόλου, καὶ προσέχετε μὴν δείξετε πλεόν ἀδιαφορίαν καὶ ἀμέλειαν, ὅτι θέλετε πάθει ὅσα ἕως τώρα δὲν ἐδοκίμασε κανένας, νὰ προθυμηθῇτε νὰ προφθάσουν οἱ στρατιῶται ὅλοι τόσα σᾶς λέγω καὶ ὑγιαίνετε. Τῇ 1 76ρίου 1822. Ἀπὸ Δερβενάκι.

Ὁ Ἐπίτροπος τοῦ στρατηγοῦ καὶ ἀδελφός σας
Δημητράκης Πλαπούτας.

Κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας ἦλθεν εἰς Δερβενάκι καὶ ὁ Δημ. Μελετόπουλος καταδιωκόμενος ἀπὸ τὸν Ἀνδ. Λόντον καὶ ἔλαβε μέρος εἰς καμπόσους πολέμους. Κατὰ δὲ τὰς 8 76ρίου ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης χιλιάρχος τῆς Γερουσίας ἔλαβεν ἀπὸ αὐτὴν διαταγὴν νὰ περάσῃ εἰς τὸ Λεωνίδιον καὶ νὰ συνάξῃ ἐκεῖ τὸν ἔρανον διὰ νὰ πληρώσουν τὰ Ἑλληνικὰ καράβια, διὰ νὰ ἔβγουν κατὰ τοῦ στόλου τοῦ Σουλτάνου, ὅπου ἤρχετο εἰς τὸ Ναύπλιον. Ἀλλ' ἐν ᾧ ἦτον ἐκεῖ ἐπροσκαλέσθη ἀπὸ τοὺς προκρίτους τῶν Σπετσῶν, ἐπειδὴ ἤρχετο ὁ ἐχθρικός στόλος, νὰ ὑπάγῃ εἰς βοήθειάν των. Εὐθὺς λοιπὸν ἐσύναξε διὰ τῆς συνδρομῆς τοῦ Γιαννούλη Καραμάνου καὶ λοιπῶν προκρίτων τοῦ τόπου περὶ τοὺς 400 στρατιώτας, καὶ ἐπέ-
 ρασεν μαζί μὲ τὸν Γιαννούλην Καραμάνον εἰς τὰς Σπέτσας πρὸς φύλαξιν τῆς νήσου, καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ ἕως ὅτου ἔφυγεν ὁ στόλος.

Πολλοὺς πολέμους ἔκαμαν οἱ ἐδικοί μας εἰς τὸ Δερβενάκι καὶ Τούρκους πολλοὺς ἐσχότωναν, ἀλλὰ δὲν ἤμποροῦσαν νὰ ἐμποδίσουν τοὺς Τούρκους νὰ περνοῦν ταῖς ζωοτροφίαις, ταῖς ὁποίαις ἐπήγαιναν εἰς τὸ Ναύπλιον.

Ἀφοῦ ἄκουσεν ὅλα αὐτὰ ὁ Ἀρχιστράτηγος διέταξεν ἀπὸ Τριπολιτσὰν τὰ φκιάσουν εἰς τὸν δρόμον τοῦ Ἀγίου Σώστη δύο τρεῖς πύργους, καὶ τὸν δρόμον αὐτὸν νὰ βαστάξουν μὲ τοὺς Κάτω Ναχαίτας μὲ τὸν Παπᾶ Ἀρσένη καὶ μὲ μερικοὺς Τριπολιτσιώτας (α), καὶ μὲ τὸν

(α) Τότε ἀρρώστησεν εἰς τὸ στρατόπεδον ὁ ἀρχηγὸς τῶν Τριπολιτσιωτῶν Γ. Σέκερης, καὶ ἀφοῦ τὸν ἐπῆγαν εἰς Τριπολιτσὰν ἀπέθανε. Διοικητὴς δὲ τοῦ σώματος αὐτοῦ ἔμεινεν ὁ Ἱερόθεος Ἀθανασόπουλος, ὁ τῶρα ἀρχιερεὺς Γυθείου.

Κολιδόν Μπαχόπουλον ἀπὸ Δάραν. Τὸν δὲ Παναγιώτην Ζαφειρόπουλον καὶ τὸν Ἀνδρέαν Κονδάκην μὲ τοὺς Ἀγιοπετρίτας διέταξε νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὸν δρόμον τοῦ Δερβενακίου κοντὰ εἰς τὸ Παληόχανον. Καὶ ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὸ μεσοκατάραχον ὅπου εἶναι ἡ σπηλιαῖς διέταξε νὰ τοποθετηθῇ ὁ Πάνος καὶ ὁ Γενναῖος, καὶ εἰς ταῖς Χρυσοκουμαριαῖς κοντὰ εἰς τὸν Η. Ζαφειρόπουλον ὁ Τσανέτος Χριστόπουλος μὲ τοὺς Φαναρίταις πλησίον μιᾶς παλαιᾶς ἐκκλησίας.

Ἀφοῦ δὲ ἔγεινε καλὰ ἀπὸ τὴν ἀρρώστιάν του ἔγραψε διαταγὰς εἰς τὰς ἐπαρχίας νὰ ἔλθουν στρατιῶται· διότι οἱ Τοῦρκοι πηγαίνουν καὶ ἔρχονται εἰς τὸ Ναύπλιον καὶ ποτὲ δὲν παραδίδονται, ἂν οὕτω τοὺς πηγαίνουν τροφὰς οἱ Τοῦρκοι τῆς Κορίνθου. Ἀνεχώρησε λοιπὸν κατὰ τὰς 12 76ρίου ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν διὰ τῶν Μύλων εἰς τὸ Δερβενάκι. Κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας ἐφάνη καὶ ὁ στόλος τοῦ Σουλτάνου εἰς τὸν Ἀργολικὸν κόλπον· ἔμαθε τοῦτο ἡ φρουρὰ τοῦ Καστελίου καὶ ὅτι θὰ κάμῃ ἀπόβασιν εἰς τὸ Κρανίδι, διὰ τοῦτο ἄφησαν τὸ φρούριον καὶ ἐπῆγεν ὁ καθένας νὰ σώσῃ τὴν φαμίλιάν του· ἔμειναν δὲ μόνοι ἀπὸ τὴν φρουράν, ἡ ὁποία ἦταν ὅλοι Κρανιδιώται ὁ Καπετὰν Κωνσταντῆς Σαμιώτης, ὁ Γέρο Γεώργης Κρανιδιώτης μὲ ὀλίγους καὶ ἔρριπταν κανόνια διὰ νὰ νομίζουσιν οἱ Τοῦρκοι ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι μέσα. Ἀφοῦ ὁ Κολοκοτρώνης ἔμαθε τοῦτο, ἔμβασεν ἀμέσως εἰς καίκια νέαν φρουράν τοὺς Ζακυνθίους Γ. Κατσιλίδαν, Διον. Σεμπριχόν, Ἰωάννην Ἀντίοχον, Γεωρ. Μυλωνᾶν, Γεώργιον Μακρυνάρον, Διονύσιον Ἀντίοχον, Διονύσιον Προβέντζαν τὸ ὅλον εἶχαν αὐτοὶ ἕως 40 στρατιώτας Ζακυνθίους, καὶ διὰ τῆς βοηθείας

τῶν κανονιῶν τοῦ Γέρο Γεώργη ἔφθασαν ἀβλαβεῖς κανονοβολιζόμενοι ἀπὸ τὸν Ἰτσιαλὲ καὶ ἀπὸ τὴν πόλιν Ναύπλιον. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν αὐθόρμητος ἐπῆγεν εἰς τὸ Καστέλι καὶ ὁ φιλέλληρ Μακελῖνος Γράμεσις Νεαπολίτης μὲ 35 στρατιώτας· ἀργότερα δὲ ἀπὸ τὸ Δερβενάκι ἔστειλεν ὁ ἀρχιστράτηγος τὸν Νικόλαον Καβαδία φρούραρχον τοῦ Καστελίου.

Οἱ Ναυπλιῶται Τοῦρκοι μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ στόλου, διότι ἔφυγε καὶ δὲν ἠμπόρεσε νὰ τοὺς στείλῃ τροφάς, καὶ ἀφοῦ ἔμαθαν τὸν ἐρχομὸν τοῦ Κολοκοτρώνη ἀπὸ μίαν γραφὴν, ὅπου τοὺς ἔστειλεν ἀπὸ τοὺς Μύλους, ἀπελπίσθησαν καὶ ἔβγαλαν μετὰ ταῦτα περίπου 150 στρατιώτας ὅλους τοῦ τσαρουχίου δυνατοὺς (α), τοὺς ἔδωσαν πολλὰ χρήματα καὶ πολὺτιμα πράγματα

(α) Ὁ Σ. Τρικούπης (Ἰστ. Β'. 340) λέγει ὅτι «ἐβγῆκαν ἀπὸ τὸ Ναύπλιον 450 ἐντόπιοι ἱππεῖς τὴν νύκτα κρυφίως καὶ γνωρίζοντες καλῶς τὰς θέσεις καὶ τὰ μονοπάτια καὶ λαλοῦντες καὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν διέβησαν πρὶν φέξῃ διὰ τῶν Ἑλληνικῶν ταγμάτων ὡς Ἑλληνες καὶ ἔφθασαν εἰς Κόρινθον.» Πρῶτον ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν τότε μέσα εἰς τὸ Ναύπλιον 450 ἱπποὶ καὶ μάλιστα ἐπὶ λεκτοὶ ; Καὶ ἂν εἶχαν 450 ἄλογα δὲν τὰ ἔτρωγαν νὰ ζήσουν κάμποσον καιρὸν ; Ὁ ἴδιος δὲ λέγει εἰς τὸ αὐτὸ μέρος ὅτι ὄχι μόνον ἔτρωγαν ἀπὸ τὴν πεῖρά τοὺς ἀκάθαρτα ζῶα, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπινα κρέατα, καὶ ὅτι ἔβραζαν τὰ δέρματα τῶν ζώων καὶ ἐρρόφοῦσαν τὸν ζωμόν των. Καὶ ὅταν ταῦτα ἔτρωγαν ἠθέλουν εἶναι μέσα 450 ἐκλεκτοὺς ἵππους ; Ἀλλ' ἐὰν ὑποθέσωμεν καὶ τοῦτο οἱ Ἑλληνες ἅμα τοὺς ἐβλεπαν νὰ περνοῦν ἦτο δυνατὸν νὰ πιστεύουν ὅτι ἦσαν Ἑλληνες ; διότι ποτὲ ἕως τῶρα δὲν εἶχαμεν ἐμεῖς οὔτε ἓνα καβελάρη.

καὶ τοὺς εἶπαν νὰ πᾶν εἰς Κόρινθον νὰ ἀγοράσουν τροφὰς σιτᾶρι καὶ ἄλλα· ἐβγῆκαν λοιπὸν αὐτοὶ ἀπὸ τὸ Ναύπλιον νύκτα καὶ μὲ πολλὴν προσοχὴν χωρὶς νὰ τοὺς καταλάβουν οἱ ὀλίγοι πολιορκοῦντες τὸ φρούριον.

Ἀπὸ τούτους ἐπίασαν ὅταν ἐπερνοῦσαν ἓνα περιπλανηθέντα οἱ ἐδικοὶ μας στρατιῶται εἰς τὸν Ἀγιώργη εἰς ἓνα σπῖτι κρυμμένον ὀπίσω ἀπὸ τὸ βαγένη. Ὁ Τοῦρκος αὐτὸς ἐγνωρίσθη ἀπὸ τοὺς Μιστριώτας, οἱ ὁποῖοι ἦταν ἐκεῖ τοποτετημένοι ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἡλία Γιατράκου, ὅτι ἦταν Μπαρδουνιώτης ἀπὸ τοὺς Μπαλαίους, καὶ ὅτι ὁ πάππος του εἶχε σκοτώσει τὸν πατέρα τοῦ Κολοκοτρώνη, ὅταν ἔφυγεν ἀπὸ τὸν πύργον τῆς Καστανίας. Ὁ Κολοκοτρώνης, ἀφοῦ τοῦ τὸν ἔφεραν εἰς τὸ ἀρχηγεῖον, τὸν ἐρώτησε καὶ ἔμαθε περὶ τῶν Ναυπλιωτῶν Τούρκων, ὅσα εἶπαμεν, ἔπειτα τὸν ἔστειλεν εἰς τὸν Γενναῖον νὰ τὸν κάμῃ ὅ,τι θέλει διὰ τὸ αἷμα τοῦ πάππου του.

Ἀπὸ τοὺς Μύλους, ἀφοῦ ἔστειλε τὴν φρουρὰν εἰς τὸ Καστέλι ὁ ἀρχιστράτηγος, ἀνεχώρησε νὰ πάγῃ μίαν ὥραν ἀρχήτερα εἰς τὸ Δερβενάκι διὰ νὰ τοποθετηθῇ ἐκεῖ καὶ ὁ ἴδιος, χωρὶς νὰ περιμένῃ τὴν διαταχθεῖσαν στρατολογίαν· μολονότι δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀναλάβει καλὰ ἀπὸ τὴν ἀρρώστια του, ἀλλ' αἰσθάνετο ἀκόμη σφάκταις εἰς τὰ πλευρά. Τὴν ἄλλην δὲ ἡμέραν μετὰ τὸ φθάσιμόν του εἰς τὸ Δερβενάκι ἀνεχώρησεν ὁ Ηλαπούτας διὰ τὴν Τριπολιτάν. Εἰς τὸ Δερβενάκι ὅταν ἔφθασεν ἄρχισε τὴν στενὴν πολιορκίαν τῶν δύο φρουρίων Ναυπλίου καὶ Κορίνθου, καὶ ἐκεῖ ἔμεινε διαρκῶς μέχρι τῆς ἀλώσεως τοῦ Παλαμηδίου.

Εὐθὺς προσεκάλεσεν ἐκείνους ὅσοι ἦσαν ἐκεῖ νὰ ἔλθουν

τὴν ἐρχομένην ἡμέραν εἰς τὴν Νεμέαν, καὶ νὰ φέρουν μαζί
τους καὶ ὅλα τ' ἄλογα καὶ δυνατὰ φορτηγὰ ζῶα. Ἀφοῦ
λοιπὸν ἐσυνάχθησαν ὅλα τὰ στρατεύματα ἐδιάλεξεν
ἀπὸ αὐτοὺς καὶ τοὺς ἔκαμε καθαλαραίους μὲ ὅλα τὰ
δυνατὰ ἄλογα καὶ μουλάρια. Ἐπειτα ἐπῆρε πολλοὺς πε-
ζοὺς καὶ καθαλαραίους καὶ ἓνα σκλάβον, τὸν ὁποῖον ἤρρεν
αὐτὴν τὴν στιγμὴν ὅχι τόσον ἐξυπνον, καὶ ἐπῆγε τριγύρω
εἰς τὸ φρούριον τῆς Κορίνθου καὶ ἐχώσε τοὺς πεζοὺς εἰς
τὸν ἐλαιῶνα καὶ εἰς τὰ δάση, καὶ τοὺς εἶπε νὰ μὴ στέ-
κωνται πουμενά, ἀλλὰ νὰ γυρίζουν ἀπὸ τόπον εἰς τόπον,
καὶ ὅσον ἤμποροῦν νὰ κρύβωνται εἰς τὰ μέρη ὅπου νὰ
μὴ φαίνωνται ἀπὸ τὸ φρούριον καὶ νὰ ξαναγυρίζουν εἰς
τέτοιον τρόπον, ὥστε νὰ φαίνωνται ὅτι εἶναι πολλοί.

Ἐβγήκαν λοιπὸν οἱ πεζοὶ καὶ ἔκαμαν ὅτι τοὺς εἶπε,
ἐχόρεψαν καὶ ἐρρίζαν εἰς τὸ σημάδι· τὸ ἴδιον ἔκαμαν
καὶ οἱ καθαλαραῖοι ἐπῆγαν εἰς τὸν κάμπον ἐχόρεψαν
τ' ἄλογά τους καὶ ἐρρίζαν κάμποις πιστολιαῖς. Τοῦ-
το ἐδιάρκεσεν ὁλόκληρον τὴν ἡμέραν καὶ οἱ Τούρκοι
ἐβγήκαν καὶ τοὺς ἀγνάντευαν ἀπὸ τὸ φρούριον καὶ ἀπὸ
τὴν πόλιν· κοντὰ δὲ τὸ κοντόβραδο ἀπώλυκε τὸν σκλά-
βον νὰ πάη εἰς τοὺς Τούρκους τοὺς ἀδελφούς του διὰ
νὰ εἰπῇ βέβαια ὅτι ἦλθεν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ οὕτω νὰ
τοὺς φοβήσῃ νὰ μὴ ἔβγουν γλήγορα ἕως νὰ τοῦ ἔλθῃ
ἡ διαταχθεῖσα δύναμις.

Πρωτῆτερα ὁμοῦς εἶχε διατάξει ὅλα τὰ σώματα γύ-
ρωθεν τῆς Κορίνθου, ὅπου εἶρεθον τὴν αὐτὴν βραδυάν,
ν' ἀνάψουν φωτιαῖς πολλαῖς εἰς τὰ δάση καὶ τὰ βουνά,
ὅπου φαίνονται ἀπὸ τὸ φρούριον, καὶ νὰ ταῖς διατηρή-
σουν πολλαῖς ὥραις καὶ βραδυσαῖς, καὶ εἶχεν εἰδοποιή-
σει καὶ τὸν Διονύσιον Εὐμορφόπουλον τὸν ἀρχηγὸν τοῦ

Δερβανοχωρίου, καθὼς καὶ τὸν Διονύσιον Πανούσην Μεγαρίτην, νὰ βάλουν καὶ αὐτοὶ φωτιστῆς εἰς τὸ ἀντικρυνὸν μέρος τοῦ φρουρίου· ἀλλὰ τοῦτο καὶ εἰς τὴν Πέρα Χώραν ἔγεινεν. Οἱ Τούρκοι ἦσαν ἑτοιμοὶ νὰ περάσουν τὰς τροφάς, καὶ ἀφοῦ ἔμαθαν καὶ εἶδαν τὸν ἐρχομὸν τοῦ Κολοκοτρώνη, ἀνέβαλαν τὸ κίνημά τους διὰ τὸ Ναύπλιον δι' ὀλίγας ἡμέρας. Κατ' αὐτὰς τὰς ἡμέρας οἱ Τούρκοι τῆς Κορίνθου ἐπέρασαν μὲ χαράβια εἰς τὴν Πέρα Χώρα καὶ ἐκεῖ ἐπολέμησαν μὲ τοὺς εὐρεθέντας ἐκεῖ καπεταναίους Δ. Ὑψηλάντην, Νικήταν, Ἀρχιμ. Φλέσαν καὶ λοιπούς, ἀλλ' ἐνίκηθησαν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ γυρίσουν πίσω εἰς τὴν Κόρινθον. Εὐθὺς μετὰ τοῦτο ἐτοιμάσθησαν ὅλοι πανατρατιᾷ καὶ ἐκίνησαν κατὰ τὰς 28 Ὀκτωβρίου καὶ ἦλθαν νὰ περάσουν τὰς τροφάς, ἀλλὰ τοὺς ἐκτύπησαν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ γυρίσουν πίσω χωρὶς νὰ κάμουν τίποτε.

Τὴν 19 Νοεμβρίου ἐμάθαμεν, ἐν ᾧ ἤμεθα εἰς τὸ Δερβανάκι, τὴν ὕλιβεραν εἶδσιν ὅτι τὴν 16 Νοεμβρίου ἐδολοφονήθη ἀπὸ τοὺς Γιατρακαίους εἰς τὴν Κακὴν Σκάλαν τῆς ἐπαρχίας Μιστρᾶ ὁ μεγαλειότερος πολιτικὸς τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ ἀγαθότερος πατριώτης Παναγιώτης Κρεβατᾶς. Οἱ στρατιῶται ὅλοι ἠγανάκτησαν διὰ τὸ κακούργημα καὶ ἐζήτησαν αὐτοὶ νὰ ὑπάγουν διὰ νὰ τιμωρήσουν τοὺς δολοφόνους· ἀλλ' ἡ Γερουσία εὐθὺς ἔγραψεν εἰς τὸν ἀρχιστράτηγον ὅτι ἔλαβε τὰ μέτρα τῆς διὰ νὰ συλλάβῃ τοὺς δολοφόνους, στείλασα εἰς τὸν Μιστρᾶν τὸν Πλαπούταν, τὸν Γιαννάκην Κολοκοτρώνην καὶ λοιπούς.

Κατόπιν ἐμάθαμεν ἀπὸ ἑνα Βούλγαρην, ὁ ὁποῖος ἦτον μὲ τοὺς Τούρκους καὶ ἔφυγεν, ὅτι ἀντήμερα τοῦ Ἀ-

γίου Δημητρίου ἀπέθανεν ὁ ἀρχιστράτηγος τῶν Τούρκων Δράμαλης καὶ ἐπῆρε τὴν θέσιν του ὁ ἄλλος Πασιᾶς (α). Κατ'αὐτὰς δὲ καὶ ὁ Στάϊκος Σταϊκόπουλος, ὅστις ἐπολιόρκει τότε τὸ Ναύπλιον, ἔστειλε τὸν ἀδελφόν του Θανάση καὶ εἰδοποίησε τὸν ἀρχιστράτηγον ὅτι οἱ Τούρκοι τοῦ Ναυπλίου ἄρχισαν νὰ ζητοῦν νὰ παραδοθοῦν. Ὁ νέος ἀρχιστράτηγος τῶν Τούρκων ἠθέλησε νὰ στείλῃ τροφὰς εἰς τὸ Ναύπλιον κατὰ τὰς 27 Νοεμβρίου μετὸν Δελίμπαση Δελῆ Ἀχμέτην ἀρχηγὸν τῆς καβαλαρίας 8,000 Δελίδων. Μετὰ τὸ μεσημέρι λοιπὸν τῶν 27 Νοεμβρίου ἐβγήκε τὸ Τουρκικὸν στράτευμα ἀπὸ τὴν Κόρινθον ἕως 12,000 Τούρκοι μετὰ τὴν καβαλαρίαν των καὶ μετὰ ἕως χίλια φορτώματα τροφῶν καὶ ἐστρατοπέδευσεν εἰς τὸ Χάνι τῆς Κουρτέσας.

Ὁ Κολοκοτρώνης καθὼς τοὺς εἶδεν ἔγραψε περὶ τούτου εἰς τὸν Στάϊκον εἰς τὸ Ναύπλιον, καὶ εἰς τὸν Δημ. Τσόκρην εἰς τὸ Ἄργος νὰ ξημερωθῇ εἰς τὸ σῶμά του, τὸ ὁποῖον ἦτο τοποθετημένον ὑπεράνω τοῦ Ἀγίου Σώστη ὅπισθεν τοῦ Νικήτα εἰς τὸ ἐκεῖ ἐλληγικὸν κτί-

(α) Ὁ Δράμαλης ἀφοῦ ἐκτυπήθη εἰς τὸ Ἀγινόρι εἰς τὰς 28 Ἰουλίον τὸ βράδυ ἐπῆγεν εἰς τὴν Κόρινθον. Ἐκεῖ ἐκάθισε συλλογισμένος πίνων τὸ τσιμποῦκί του καὶ ροῦμι, τὸ ὁποῖον τοῦ ἔστειλεν ἀπὸ τὸ φρούριον ὁ φρούραρχος τῆς Κόρινθον Ἀβδουλάμπης καὶ ἐκεῖ ἀπεκοιμήθη. Ἀλλὰ δὲν τὸν ἐσκέπασαν μετὰ ἐδικὰ τοὺς ροῦχα διὰ τὰ μὴ τὸν λυπήσουν περισσότερον, διότι τὰ δικά του τὰ ἐπῆραν οἱ Ἕλληνες εἰς τὸν πόλεμον τοῦ Ἀγινόριου. Τὴν αὐγὴν ἐξύπνησε μετὰ θερμῆς, καὶ ἄρρωστος καὶ θερμασμένος ἐβάσταξεν ἕως εἰς τὰς 26 Ὀκτωβρίου ὅτε καὶ ἀπέθανε. Τὰ αὐτὰ μᾶς ἐβεβαίωσε καὶ ὁ Ἀβδουλάμπης ὅταν ἐκυριεύσαμεν τὴν Κόρινθον.

ριον· είδοποιησε δὲ καὶ ὅλα τὰ σώματα, τὰ ὅποια ἐκρά-
τουν τὰς διαφόρους θέσεις, καὶ ἔστειλε καὶ τοὺς ὑπα-
σπιστάς του διὰ νὰ περιέλθουν γύρωθεν τοῦ Τουρκικοῦ
στρατοπέδου καὶ νὰ ἡμπορέσουν νὰ βεβαιωθοῦν τὸ πο-
σὸν εἴτε μὲ τὰ ἑμβλήματα τοὺς εἴτε εὗρουν κανένα φευ-
γαλᾶ νὰ μάθουν τίποτε καὶ ν' ἀσφαλίσουν ταῖς βάρ-
διας. Καὶ ἀπὸ μὲν τὴν Κλένιαν ἕως τὸν Ἅγιον
Βασίλῃν δὲν ὑπάρχει κανένας δρόμος οὔτε μονοπάτι
οὔτε γνωστὸν οὔτε κρυφόν, ἀλλ' ἀπὸ τὸν Ἅγιον Βασί-
λῃν ἕως τὸν Ἅγιον Σώστην εἶναι ἓνα μονοπάτι ὅπου
μόλις ἡμπορεῖ νὰ σκαλώσῃ ἄνθρωπος μὲ πολλὴν προ-
σοχὴν καὶ ὅλοι οἱ Ἕλληνες τὸ ἐγνώριζαν καὶ πολὺ
περισσότερον ὁ Νικήτας.

Ἀφοῦ ἐξεπατήσαμεν τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον ἐπε-
ράσαμεν ἀπὸ πολλὰ Ἑλληνικὰ σώματα, ἐδώσαμεν τὸ
μυστικὸν καὶ ἐπήγαμεν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Νική-
τα εἰς τὸν Ἅγιον Σώστην καὶ τοῦ ἐκοινοποιήσαμεν τὰς
διαταγὰς τοῦ ἀρχιστρατήγου, τοὺς ἐκάναμεν προσε-
κτικοὺς διὰ τὸ μονοπάτι μὴν τὸ ἀφήσουν ἀνοιχτὸν καὶ
μᾶς πάρουν οἱ Τούρκοι ταῖς πλάταις.

Ἄλλ' ὁ Νικήτας καὶ ὁ Παππᾶ Ἀρσένῃς ἀμέλησαν,
εἶπαν τοῦ Ζαχαρία Ἀγιοπετρίτου νὰ πάγῃ καὶ νὰ πιά-
σῃ τὸ μονοπάτι, ἀλλ' αὐτὸς δὲν ἐπῆγε καὶ οἱ Τούρκοι
ἤρραν καιρὸν ἀρμόδιον καὶ ἐπέρασαν ὅλην τὴν νύκτα
τὸ μονοπάτι οἱ 150 πεζοὶ καί, ὡς εἶχαν ὑποσχεθῇ εἰς
τὸν Πασιᾶ, ἐπῆραν ταῖς πλάταις τοῦ Νικήτα καὶ τοῦ
Παππᾶ Ἀρσένῃ, καὶ μὲ τὸ χάραγμα ἐπῆδησαν εἰς τὰ
ταμπούρια τοῦ Παππᾶ Ἀρσένῃ καὶ ἐσχότωσαν αὐτὸν καὶ
τὸν Σπανὸν Κρανιδιώτην καὶ ἄλλους ἕως 20 Ἕλλη-
νας· τὸν δὲ Νικήταν ἤθελαν τὸν πιάσει ζωντανόν, ἄν

δὲν ἐχώνετο εἰς τὰ ταμπούρια τῶν στρατιωτῶν καὶ εἰς τοὺς πύργους, καὶ ἂν δὲν ἐπολέμα γενναίως ὁ Κολιὸς Μπακόπουλος Δαριώτης.

Ὁ δὲ Κολοκοτρώνης ἀπὸ ἐκεῖ ὅπου εἶχε τὰ τσαντή-
ριά του εἰδοποιήθη κοντὰ τὰ ξημερώματα ἀπὸ ταῖς
βάρδιας, ἐβγήκε καὶ εἶδε ταῖς φωτιαῖς τῶν τουφεκιῶν
ἀνάπνεδα καὶ ἐννόησεν ὅτι οἱ Τούρκοι ἐπῆραν ταῖς πλά-
ταις τῶν ἐδικῶν μας. Ἀμέσως ἐδιέταξε τὸν Η. Ζαφει-
ρόπουλον μὲ τοὺς Ἀγιοπετρίτας, τὸν Τσανέτον Χρι-
στόπουλον μὲ τοὺς Φαναρίτας, τὸν Γενναῖον καὶ ἄλ-
λους πολλοὺς νὰ πᾶνε ἀπὸ τὸ πίσω μέρος νὰ προθρά-
σουν τοὺς ἐδικούς μας.

Κατὰ καλὴν τύχην οἱ εἰδοποιηθέντες ἀπὸ τὸ βράδυ
ἀπὸ τὸν ἀρχιστράτηγον Δ. Τσόκρης καὶ λοιποὶ ἔφθα-
σαν ἐγκαίρως καὶ δὲν ἐπροχώρησε τὸ κακὸν περισσό-
τερον. Συγχρόνως πολλὰ πρωτὶ ἦλθε καὶ ὁ Χατζῆ
Χρήστος ἀπὸ τὸ Στεφάνι καὶ Μετόχι μὲ τοὺς στρατιώ-
τας του εἰς τὸν Ἅγιον Σώστην, κατὰ τὴν διαταγὴν
τὴν ὁποίαν ἀπὸ τὸ βράδυ εἶχε λάβει ἀπὸ τὸν Νικήταν
νὰ ξημερωθῇ ἐκεῖ.

Μετὰ τὸν ἐρχομὸν αὐτῶν τῶν δύο ἐγείνε πόλεμος
καλὸς καὶ ἐστείλαμεν πολλοὺς Τούρκους εἰς τὸν Ἄδην·
τοὺς ἐπῆραμεν μπροστά, τοὺς ἐκυνηγήσαμεν καὶ τοὺς
ἐρρίξαμεν κατὰ τὴν Κουρτέσαν ὅπου εἶχεν ἔλθει τὸ με-
γάλο σῶμα τῶν Τούρκων καὶ εἶχε βάλει τὰ κανόνιά
του διὰ νὰ κτυπήσῃ τοὺς πύργους τῶν Ἑλλήνων. Ἀλ-
λὰ καὶ αὐτοὶ δὲν ἠμπόρεσαν νὰ κάμουν τίποτε, τοὺς
ἐπῆραμεν μπροστά καὶ τοὺς ἐρρίξαμεν ὅλους εἰς τὸν
κάμπον τῆς Κουρτέσας. Τότε ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Κο-
λοκοτρώνη καθ'αλάρης ἐκυνήγησεν ἓνα Τούρκον χω-

ρις νὰ γνωρίζῃ ὅτι αὐτὸς εἶχε τὰ κεφάλια τοῦ Παπᾶ Ἀρσένη καὶ τοῦ Σπανοῦ, τὸν ἐξεκάμπισε καὶ τὸν ἐχώ-
ρισεν ἀπὸ τοὺς ἄλλους Τούρκους καβαλαραίους· καὶ
ἀφοῦ ἀδείασε τὰ πιστόλιά του καὶ δὲν εἶχε πλέον τί
νὰ ρίξῃ ἐτρόβηξε τὸ σπαθί του διὰ νὰ τὸν κόψῃ, τὸν
ἐκτύπησεν, ἀλλὰ δὲν ἠμπόρεσε νὰ τοῦ κάμῃ τίποτε.
Ὁ Τούρκος τότε διὰ νὰ σωθῇ ἄρχισε νὰ πετᾷ τὰ ἄρ-
ματά του, τὰ κεφάλια καὶ ὅτι ἄλλο εἶχε διὰ νὰ τὸν
χασομερίσῃ καὶ οὕτως ἐγλύτωσε καὶ ἔπεσεν εἰς τὸ
σῶμα τὸ μεγάλο τῶν Τούρκων.

Ἐπειτα ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ ἀρχηγοῦ ἐπέστρεψε τὸ
πισάχναρο νὰ ἰδῇ τί ἐπέταγεν ὁ Τούρκος καὶ ἤυρε τὰ
πιστόλιά του καὶ τὰ δύο κεφάλια τοῦ Ἀρσένη καὶ τοῦ
Σπανοῦ ἀπὸ τὰ μαλλιά ζευγάρι δεμένα, καὶ χωρὶς νὰ
καταβῇ ἔσκυψε καὶ τὰ ἐπῆρε· διότι οἱ Τούρκοι τὸν ἔ-
φερναν κατόπιν κυνηγῶντες, τὰ δὲ πιστόλια τοῦ Τούρ-
κου τὰ ἄρξε καὶ ἐπροτίμησε τὰ κεφάλια τῶν ἡρώων.
Τότε ἦλθαν εἰς βιήθειάν του ὁ Λιάκος Κοσμοπούλος,
ὁ Κότσος Βούλγαρης καὶ ὁ Σπύρος Σπηλιωτόπουλος ὁ
ἄλλος ὑπασπιστὴς τοῦ ἀρχιστρατήγου καὶ ἄλλοι καὶ
τὸν ἐβοήθησαν καὶ τὸν ἔσωσαν. Ἐκεῖθεν ἐπῆγε τὰ
κεφάλια εἰς τὸν Ἅγιον Σώστην, ὅπου ἦταν καὶ τὰ σώ-
ματά των, καὶ τοὺς ἔγεινεν ὁ ἐνταφιασμὸς ἐνδοξος.

Ἐντοσούτῳ οἱ Τούρκοι ἐπειδὴ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ
περάσουν ἐπῆγαν πίσω εἰς τὴν Κόρινθον (α).

(α) Ὁ Σ. Τρικοῦπης (Ιστ. Β'. 341) μᾶς φέρει ἀπὸ τὴν
Κόρινθον τοὺς 150 πεζοὺς Τούρκους πάλιν καβαλαραίους
ὅτι « δύο ὥρας πρὶν γέξῃ εἰσηλθόντες πρῶτοι τὰ στεγὰ τοῦ
Ἁγίου Σώστη καὶ φθάσαντες εἰς τὴν προφυλακὴν τοῦ Νι-

Τὸ ἑσπέρας μετὰ τὸν πόλεμον ὁ Κολοκοτρώνης ἔ-
καμε καὶ ἄλλο γράμμα εἰς τοὺς Πασιάδες καὶ εἰς τὴν
φρουράν τοῦ Ναυπλίου ὅτι τώρα εἶναι καιρὸς νὰ πα-
ραδοθοῦν, ἐνόσω εἶναι εἰς καλὴν κατάστασιν καὶ ἔχουν
νὰ φᾶν, καὶ ἂν δὲν θελήσουν νὰ παραδοθοῦν θέλει τοὺς
περάσει ἐν στόματι μαχαίρας. Αὐτὸ τὸ ἔστειλεν εἰς

κίτα, τῆς ὁποίας ἀρχηγὸς ἦτον ὁ Ζαχαρίας Ἀγιοπετρίτης,
τοὺς ἔχαιρέτησαν χωρὶς νὰ ταραχθῶσιν καὶ ἀντεχαιρετήθη-
σαν ὡς "Ε.λληνες". Οἱ Τοῦρκοι δὲν ὠμίλησαν μὲ τὴν προ-
φυλακὴν οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ ὁμιλήσουν, οὔτε νὰ πλησιά-
σουν εἰς αὐτὴν ὅταν ἦταν δύο ὧραι νύκτα· ἐπειδὴ κάθε
βράδυ ἐμοίραζαν οἱ ὑπασπισταὶ τοῦ ἀρχηγοῦ εἰς ὅλα τὰ
σώματα τὸ μυστικόν, καὶ ἀφοῦ ἐνύκτωρε κανένας δὲν ἡμ-
ποροῦσε οὔτε νὰ ἔμβῃ οὔτε νὰ ἔβγῃ ἀπὸ τὸ στρατόπεδον.
Καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἀπάτησαν τὸν Ζαχαρίαν καὶ ἐπέ-
ρασαν, ἦτο δυνατόν ν' ἀναβοῦν ὑπὸ τὸ σκότος τῆς νυκτὸς
εἰς τὸ ὑψηλότερον καὶ κρημνῶδες βουνὸν ὅπισθεν τῆς θέ-
σεως τῶν περὶ τὸν Νικητάρ, καὶ νὰ καθήσουν ἡσυχοί, καὶ
νὰ μὴν ἐννοήσουν τόσῃν καβαλαρίαν οἱ "Ε.λληνες; Πόσον
μακρὸν ἀκούεται ὁ χροῖτος τῶν πετάλων καὶ μάλιστα τὴν
νύκτα ἐπάνω εἰς ταῖς πέτραις; "Ο.λα αὐτὰ εἶναι αἰνίγμα-
τα ἀκατανόητα καὶ ἀδίκως χάρομεν εἰς αὐτὰ τὸν καιρόν
μας. Ὁ Ζαχαρίας δὲν ἐπίασε τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν διε-
τάχθη νὰ φυλάξῃ· τοὺς δὲ Τοῦρκους τῆς Κουρτέσας τοὺς
εἶδαμεν ἀπὸ τὸ βράδυ ὅτι ἤλθαν ἀποκάτω μας καὶ ἐκοιμή-
θησαν, καὶ ὅταν ἀναΐσαν τὸν πόλεμον οἱ 150 πεζοὶ Τοῦρκοι,
οἱ ὅποιοι ἐπέρασαν ἀπὸ τὴν μὴ πιασμένην θέσιν, τότε ἐπλη-
σίασαν καὶ οἱ Τοῦρκοι τῆς Κουρτέσας· ἀλλ' ἀφοῦ ἐσπρώξα-
μεν τοὺς 150 διὰ τῆς βοηθείας τοῦ Δ. Τσόκρη καὶ Χατζῆ
Χρήστου εἰς τὴν Κουρτέσαν, ἐγυρίσαμεν ἔπειτα καὶ τοὺς
Τοῦρκους τῆς Κουρτέσας πίσω.

τὸν Σταίικον διὰ νὰ τὸ δώσῃ εἰς τοὺς Τούρκους. Ἀφοῦ τὸ γράμμα ἐπῆγεν εἰς τὸ Ναύπλιον τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν (28 Νοεμβρίου) οἱ Τούρκοι τοῦ Παλαμηδίου ὅλοι οἱ ἀξιωματικοὶ ἀπὸ ὅλαις ταῖς Τάπiais ἐκατέβηκαν κάτω τὴν 29 Νοεμβρίου εἰς τὴν πόλιν καὶ ἔκαμαν μὲ τοὺς ἄλλους συνέλευσιν διὰ νὰ ἀπαντήσουν εἰς τὸ γράμμα τοῦ Κολοκοτρώνη. Ἐπειδὴ δὲ ἦταν ἀδύνατοι ἀπὸ τὴν πείναν ἔμειναν ὅλοι καὶ ἐκοιμήθησαν κάτω διὰ ν' ἀναβοῦν τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν εἰς τὸ Παλαμήδι. Τοῦτο ὁ Σταίικος εἰδοποιήθη ἀπὸ δύο Τούρκους (α) ὅτι τὸ Παλαμήδι εἶναι ἄδειο καὶ χωρὶς νὰ χάσῃ καιρὸν εὐθὺς μὲ ταῖς σκάλαις, ταῖς ὁποῖαις εἶχεν, ἔπεσε μέσα μὲ

(α) Πολιορκητὴς τοῦ Ναυπλίου ἦτον παρτοτεινὸς ὁ Σταίικος Σταϊκόπουλος, ὁ δὲ Νικολὸς Σταματελόπουλος, ὁ Παππᾶ Ἀρσέρης, ὁ Νικήτας, ὁ Δημήτριος Τσόκρης ἐπήγαιναν καὶ εἰς ἄλλας θέσεις· ὁ δὲ Καρέλ. Δελιγιάννης, οἱ Μαυρομιχαλαῖοι καὶ ἄλλοι προσωρινῶς ἐστάθησαν μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ Δράμαλη ἀπὸ τὴν Ἀργολίδα, εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Ναυπλίου, τὸ ὁποῖον καλῶς δὲν γνωρίζει ὁ Σ. Τρικούνης (Ἰστ. Β'. 342). Εἰς δὲ τὴν ἀκόλουθον σελίδα λέγει «οἱ προδόσαντες τὸ Παλαμήδι ἦσαν δύο Ἀλβανοί,» καὶ εἰς τὰς σημειώσεις πύλιν ὅτι «ἄλλοι λέγουν ὅτι ἦτον ἕνας Ὀθωμανὸς καὶ μία Ὀθωμανίς». Ὁ δὲ Η. Πατρῶν σελ. 159 ὅτι ἦτον δύο Ὀθωμανίδες. Ποῖον ἀπὸ τοὺς δύο νὰ πιστεύσωμεν ὁ ἕνας τοὺς κάμει σχεδὸν ἀρσενικούς, ὁ δὲ ἄλλος θηλικούς. Ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια εἶναι ἡ ἀκόλουθος· ὅταν ἐφθάσαμεν ἐκεῖ ἐπαρουσίασεν ὁ Σταίικος εἰς τὸν Κολοκοτρώνην δύο νέους Τούρκους σὰν Ἀνατολίτας, οἱ ὅποιοι ἐπρόδωσαν τὸ φρούριον. Αὐτοὺς ὁ Σταίικος τοὺς ἐπεριποιήθη καὶ ὁ Κολοκοτρώνης τοὺς ἐβεβαίωσε τὴν ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς των.

τοὺς στρατιώτας του καὶ τὸ ἐκυρίευσεν τὰ μεσάνυχτα τῆς 29 πρὸς τὰς 30 Νοεμβρίου, τὴν νύκτα δηλ. τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου.

Ἀφοῦ ὁ Σταΐκος ἐμβῆκε μέσα καὶ ἄρχισε τὰ κανόνια εἶδεν ὁ ἀρχιστράτηγος καὶ ἐκατάλαβεν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐπῆραν τὸ Παλαμῆδι καὶ εὐθὺς ἐξεκίνησε νύκτα διὰ τὸ Ναύπλιον καὶ εἰς τὸν δρόμον ἀπάντησε καὶ τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Σταΐκου μετὰ τὴν χαροποιὰν εἶδον. Καθὼς ἐφθασεν ὁ Κολοκοτρώνης ἐφοβήθησαν οἱ μπέηδες κάτω εἰς τὸ Ναύπλιον καὶ ἔβαλαν τὸν Βασίλειον Χρηστακόπουλον τώρα Γερουσιαστήν, ὁ ὁποῖος ἦτον ἐκεῖ ὡς ἐνέχυρον ἀπὸ τὴν πρώτην συνθήκην καὶ τοῦ ἔγραψεν ἓνα δεσκερὲ νὰ συμβιβασθοῦν καὶ νὰ μὴν τοὺς βαρέσῃ μετὰ τὰ κανόνια. Τότε ἐζήτησεν ὁ ἀρχιστράτηγος νὰ ἔλθῃ ἐπάνω ὁ Β. Χρηστακόπουλος, αὐτὸν ἔσειλε πάλιν μέσα μετὰ ἀπάντησιν καὶ ἔπειτα ἦλθε πίσω μαζί με τοὺς Μπέηδες καὶ ἐπροχώρησαν εἰς τὴν συνθήκην.

Καθὼς δὲ ἐτελείωσεν ἡ συνθήκη καὶ ὑπεγράφη ἀπὸ ὅλους τοὺς Μπέηδες, ἐκτὸς τῶν δύο Πασιάδων, οἱ ὁποῖοι ἐφοβοῦντο τὸν Σουλτάνον, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ὑπέγραψαν, ἔστειλε κάτω τὸν ὑπασπιστὴν του, τὸν Ἀγαμέμνονα Αὐγερινὸν Ἰατρόν, τὸν Ἰωσήφ Δούκα Σάμιον Ἰατρόν, εὐρεθέν. Ἄ τότε ἐκεῖ, οἱ ὁποῖοι ἐπῆραν ἀπὸ τὸν Φρούραρχον Ἀλῆ Πασιᾶ τὰ κλειδιά καὶ παρέλαβαν τὸ φρούριον καὶ ἐσύναξαν μετὰ τὰς διορισθείσας ἐπιτροπὰς ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ καπεταναίους τὰ πράγματα τῶν Τούρκων.

Μετὰ 15 ἡμέρας ἔπειτα ἔστειλαν οἱ Ἕλληνες κατὰ τὰς συνθήκας τοὺς Τούρκους μετὰ πλοῖα εἰς τὴν Σμύρ-

νην καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἀνατολῆς (α) καὶ ἀπὸ τὰ λάφυρα ἐπλήρωσαν τοὺς ναύλους των. Ὅσα δὲ λάφυρα ἐπερίσσευσαν τὰ διαμοιράσθησαν μεταξύ των οἱ

(α) Κατέρας φόβος δὲν ὑπῆρχε μὴ πάθωσι τίποτε οἱ Ναυπλιεῖς (Ιστ. Τρ. Β'. 345), διότι ὅπου βρωμοῦν τὰ χρω-
τα τοῦ Λέοντος ἐκεῖ τὰ μικρὰ ζῶα δὲν πλησιάζουν· αἱ συν-
θῆκαι τοῦ Κολοκοτρώνη οὐδέποτε κατεπατήθησαν, καὶ τὰ
λόγια αὐτοῦ ἐθεωροῦντο πάντοτε ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας ὡς
ἱερά. Καὶ τοὺς Κορινθίους δὲ Τούρκους ἐνόσφῃ ἦτον εἰς τὴν
Πελοπόννησον κατέρας δὲν τοὺς ἐπείραξεν, ἀλλ' ἂν ἀγοῦ
ἐβγήκαν ἔπαθαρ τίποτε δὲν γνωρίζομεν· ἡμεῖς ἐδίδαμεν
τῶν Ναυπλιωτῶν κάθε ἡμέραν τὸ ταῦτι τους, ἕως ὅτου τοὺς
ἐμβαρκαρίσαμεν εἰς τὰ καράβια. Ὁ λαὸς τῆς Πελοποννή-
σου πάντοτε ἐπεριποιεῖτο τοὺς καλοὺς Τούρκους, τοὺς εἶχεν
ὡς εἴπαμεν ὁμοτραπέζους του· καὶ ἡ Κυβέρνησις δὲ αὐτὴ ἔ-
δειξε τοῦτο πολὺλάκις, ὡς καὶ ἐπίσημα ἐγγράφα τὸ μυστυ-
ροῦν. Ἴδου δὲ τί διατάττει τῇ 6 Νοεμβρίου 1823 τὸν
φρούραρχον τοῦ Ναυπλίου Πάρον Κολοκοτρώνην νὰ κάμῃ
περὶ τῆς οἰκογενείας τοῦ εἰρηνικοῦ Σεχνετζίπη.

Περίοδος Β.

Ἀριθ. 3411.

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα

Πρὸς τὸν γενναιότατον Φρούραρχον τῆς Ναυπλίας.

Ἡ φιλανθρωπία τῆς Ἑλλάδος θ' ἀποδείξῃ πρὸς τὸν πε-
φωτισμένον κόσμον ὅτι τὸ ἔθνος ὄχι ἀδίκως ζητεῖ τὰ δι-
καιά του.

Ἡ οἰκογένεια τοῦ βιοθαροῦς Σεχνετζίπη ὡς εἰρηνικὴ καὶ
ἀνίκανος νὰ βλάψῃ τὴν πατρίδα ἐκρίθη εὐλογον ν' ἀποστα-
λῇ εἰς τὴν Αἴγυπτον.

στρατιῶται καὶ καπεταναῖοι (α) τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης κατ' ἀναλογίαν.

Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ναυπλίου ἀπέθανε καὶ ὁ δευτερος Πασιᾶς καὶ οἱ ἄλλοι Τούρκοι τοῦ στρατοῦ τοῦ Δράμαλη ἐξεκίνησαν διὰ τὴν Ἀκράτα καὶ Πάτραν, ἥ δὲ φρουρὰ ὑπὲρ τοὺς 600 Τούρκους ἔμεινε μὲ τὸν Ἀ-

Διορίζεται λοιπὸν τὰ παραδῶσης ἀσφαλῶς εἰς τὸ πλοῖον τοῦ Καπετὰν Γ. Πισκαρδιότου τοὺς τρεῖς ἀδελφούς τοῦ Σεχρετζίπη μετὰ ἐξ ἀνθρώπων των καὶ μετὰ τεσσάρων γυναικῶν τῆς μητρὸς των, λαμβάνων παρ' αὐτοῦ ἀπόδειξιν ὅτι παρέλαβε τοὺς Ὀθωμανοὺς τούτους διὰ τὰ τοὺς μετακομίσῃ ἀσφαλῶς εἰς Αἴγυπτον, διὰ τὰ τὴν ἀποστείλῃς πρὸς τὴν Διοίκησιν.

Ἐκ Ναυπλίου τῇ 6 Νοεμβρίου 1823.

Ὁ Πρόεδρος

Πετρόμπεης Μ.

(Τ. Σ.)

Σωτήρης Χαραλάμπης

Α. Μεταξᾶς

Εἰς ἀπουσίαν τοῦ Γ. Γραμματέως

Ν. Σπηλιάδης

Ψεύδονται λοιπὸν ὅσοι εἶπαν καὶ ἔγραψαν ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης ἔστειλε τοὺς Σεχρετζιπαίους εἰς Αἴγυπτον, οἱ ὅποιοι ἤλθαν ἔπειτα μὲ τὸν Ἰμβραῆμ Πασιᾶ καὶ τὸν ὠδήγησαν τὰ ἐρημώσῃ τὴν Πελοπόννησον.

(α) Ὁ Σ. Τρικούνης λέγει (Ιστ. Β'. 345) ὅτι τὰ πλείονερα καὶ πολιτιμότερα λάφυρα διηρπάγησαν ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν· ὁ δὲ Π. Πατρῶν σελ. 160 λέγει καθαρώτερα ὅτι ὁ Θ. Κολοκοτρώνης κατεχράσθη τὰ λάφυρα τοῦ Ναυπλίου. Ἀλλὰ καὶ οἱ δύο ἀπατῶνται, ἂν δὲν θέλωμεν τὰ εἰπωμεν ὅτι λέγουσι ψεύματα, καὶ ἰδοὺ ἡ ἀλήθεια. Πρὶν γίνῃ τὸ ρεσάλ-

βδουλάμπεη φρούραρχον, ἄνθρωπον τοῦ Ἀλῆ Πασῆ καὶ ἐβάσταξε τὴν πολιορκίαν κοντὰ ὁλόκληρον χρόνον. Συγχρόνως καὶ ὅλα τὰ στρατεύματά μας, τὰ ὁποῖα ἦσαν τοποθετημένα εἰς τὸ Δερβενάκι, Ἀγιον Σώστην καὶ λοιπὰς θέσεις καὶ ἐπολιορκοῦσαν τὴν Κόρινθον

το, τὸ ὁποῖον καὶ ἀπέτυχεν εἶχε ἐλθεῖ ἕνα καράβι Εὐρωπαϊκὸν φορτωμένον σιτάρι, τὸ ἐπώλησεν εἰς τοὺς πολιορκημένους καὶ ἐπῆρεν ἄρκετὰ χρήματα καὶ διαμαρτυρικά· δεύτερον ὅτε ἐγίνοντο αἱ διαπραγματεύσεις τῆς συνθήκης οἱ Ἕλληνες (εἶναι ἐντροπὴ γὰρ εἰπόμεν ὅτι τὸ ἔκαμαν Ἐκτελεσταί, Γερουσιασταί, Βουλευταὶ καὶ στρατιωτικοί, καὶ ἄλλοι ὅπου ἐπῆγαν μέσα) εὐρήκαρ καιρὸν καὶ ἐμαραφοῦλισαν τοὺς Τούρκους· τρίτον ἐνόσω ὁ Δράμαλης ἦτον εἰς τὸ Ἄργος οἱ δυστυχεῖς Ναυπλιῶται ἀγόραζαν ὅλα τὰ πράγματα ἀπὸ τὸν στρατὸν τοῦ Δράμαλη καὶ μὲ τιμὴν ἀκριβήν· τέταρτον ὅταν ἐπῆγε ὁ Δράμαλης εἰς τὴν Κόρινθον οἱ Ναυπλιῶται ἔλαβαν δύο φοραῖς πολλὰς τροφὰς ἀπὸ τὸ φρούριον τῆς Κορίνθου καὶ αὐτὰς τὰς ἐπλήρωσαν ἀκριβὰ εἰς τοὺς στρατιώτας τοῦ Δράμαλη. Ἐπειδὴ διὰ τὰ χρήματα ἀπεφάσιζαν καὶ ἐσκοπῶνοντο εἰς τὸ Δερβενάκι καὶ Ἀγιον Σώστην· πέμπτον οἱ 150 ὅπου ἐβγήκαρ ἀπὸ τὸ Ναύπλιον πεζοὶ ἦσαν φορτωμένοι χρήματα καὶ πολύτιμα πράγματα διὰ γὰρ ἀγοράσουν εἰς Κόρινθον τροφὰς (καὶ τοῦτο τὸ ἐμάθameν ἀπὸ ἐκεῖνον ὅπου ἐπιάσαμεν ἀπὸ τοὺς 150). Λοιπὸν τί ἔμειναν ἔπειτα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ μετὰ πολιορκίαν τόσων χρόνων γὰρ παρουν οἱ Ἕλληνες; Ἐπειτα ὅταν ἐβλεπαρ ὅτι ἦσαν χαμένοι καὶ αὐτοὶ καὶ τὰ παῖδιά τους ἠθέλαρ μᾶς ἀφήσει τὰ πολυτιμότερά τους πράγματα γὰρ τὰ πάρωμεν ἡμεῖς; Πρόσαις φοραῖς ἔπειτα, ὅταν ἔκαρσαν σπίτια οἱ Ἕλληνες εἰς τὸ Ναύπλιον, εὗρισκαρ τοιαῦτα χωμένα; Αὐτὰ εἶναι ὅπου ὠφελήθη καὶ ἔγειρε πλουσιώτατος ὁ ἀρχηγὸς τῆς Πελοπον-

ἐτραβήχθησαν εἰς τὸ Ναύπλιον διότι ἄρχισεν ὁ χειμὼν καὶ δὲν ἤμποροῦσαν νὰ σταθοῦν εἰς τὰς θέσεις των. Ἐμείναν δὲ πολιορκοῦντες τὸ φρούριον τῆς Κορίνθου, οἱ Κορίνθιοι οἱ Δερβενοχωρίται, Περσχωρίται καὶ ἄλλοι.

ρήσον ; Ἐπειτα ἀπὸ ὅλα ταῦτα διὰ τὰ ἐπιλήσωμεν μὲ τὴν γλῶσσαν καὶ ἐλευθερίαν ἐκείνης τῆς ἐπαχῆς ὁμοῖ ἔσοι ἔγραψαν εἴτε Ἀπομνημονεύματα, εἴτε Ἱστορίαι τῆς Ἑλλάδος φωτίζουσι πολλὰκις ὅτι τὰ λόγρια τὰ κατεχράσθησαν οἱ καπεταναῖοι καὶ στρατιῶται καὶ δὲν ὤφειλθη οὔτε λεπτὸν τὸ Ἑθρικὸν Ταμεῖον. Δὲν μᾶς λέγουσιν αὐτοὶ οἱ κῆρις πῶς ἦτορ εἰς ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τοῦ ἔθους ; ποῖοι οἱ ταμίαι του ; ποῖα τὰ στρατεύματά του καὶ ἀπὸ πού αὐτὰ ἐπληρώοντο ; Οἱ μισθοὶ τῶν στρατιωτῶν ἦσαν τὰ λόγρια καὶ διὰ τοῦτο τοὺς εἶδαμεν νὰ τὰ μοιράζωνται μετὰ τῶν καθὼς ἐκυριεύσαμεν τὴν Τριπολιτείαν, καὶ εἰς τὸ Δερβεράκι βλέπομεν πάλιν τοὺς στρατιώτας Λαστιώτας καὶ Ἀλωρισιώτας νὰ μοιράζωνται μὲ τὸ φέσι τὰ γλωρία. Ὁ στρατιώτης τῆς ἐπαραστάσεως ὀχι μόνον ἐπῆγαιρεν ὁ ἴδιος μὲ τὰ ἄρματα του καὶ μὲ τὸ ψωμί του εἰς τὸν πόλεμον, ἀλλ' ἐπλήρωσε καὶ φόρον ἀπὸ τὰ κτήματά του διὰ νὰ τρέφονται καὶ οἱ πολιτικοί· καὶ ἔπειτα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ εἶναι τόσους σκληροὺς ὁ Ἱστορικός μας ὥστε θέλει καὶ τὴν παληόγονια τοῦ Ἀγᾶ, καὶ τὸ ἄλογόν του καὶ τὰ ἄρματα του τὰ βρεγμένα μὲ τὰ αἷματα νὰ τὰ δώσῃ ὁ πτωχὸς στρατιώτης εἰς τὸ ἀνύπαρκτον Ἑθρικὸν Ταμεῖον. Τοιαῦται ἀπαιτήσεις τότε ἢ μποροῦσαν νὰ γείνουν ὅταν ἀπῆρχε κυβέρνησις καὶ ἔτρεφε καὶ ἐμυθοδότηι τοὺς στρατιώτας, μολοῦσι καὶ τότε μετὰ κυριεύειν γρονθίου οἱ στρατιῶται ἔχουσι πάντοτε πολλὰ δικαιώματα διὰ τὰ λόγρια.

Μετά τὴν πτώσιν τοῦ Ναυπλίου ἡ Κυβέρνησις δηλ. τὸ Ἐκτελεστικόν, μαθοῦσα ὅτι νέοι ἐχθροὶ ἐτοιμάζονται καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης νὰ ἐμβουν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἔκαμε προκήρυξιν εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Πελοποννήσου καὶ τοὺς εἰδοποιεῖ τὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον ἔτρεχεν ἡ πατρίδα μας.

Ἰδοὺ ἡ Προκήρυξις.

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος.

Πρὸς ἀπαξάπαντας τοὺς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου.

Ἡ Διοίκησις, κατὰ τὸ χρέος τῆς, δὲν ἔλειψε πάντοτε νὰ προειδοποιῇ πρὸς ὅλους πολεμικοὺς καὶ πολιτικούς, καὶ διὰ ἰδιαιτέρων γραμμάτων καὶ διὰ προκηρύξεων, τοὺς κατὰ καιρὸν σκοποὺς καὶ κινήματα τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ὅσαις φοραῖς εἰσακουσθῇ, καθὼς πέρις, ὅταν ἔγινε τὸ δεσπάρκο τῶν ἐχθρῶν εἰς τὰς παλαιὰς Πάτρας, ἐπρολάβαμεν τὸν κίνδυνον, ἐματαιώσαμεν τὰ σχέδια τοῦ τυράννου, ἐκτυπήσαμεν τὸν ἐχθρόν, ἐφυλάξαμεν τὴν Πατρίδα, ἐδοξάσθησαν οἱ πολεμικοὶ μας, καὶ ἐφημίσθημεν κοντὰ εἰς ὅλα τὰ γένη. Ὅσαις δὲ φοραῖς δὲν εἰσακούσθησαν αἱ συμβουλαὶ τῆς Διοικήσεως, καθὼς τὴν περασμένην ἀνοιξιν, ὅπου μὲ προκηρύξεις, μὲ συμβουλὰς, μὲ γράμματα σᾶς ἐπροσκάλεσεν ἡ Διοίκησις νὰ ἐκστρατεύσητε κατὰ τῶν ἐχθρῶν (α), νὰ ἐβγῇτε εἰς τὴν Ρούμελην, καὶ τοὺς ἐκεῖ ἀδελφούς μας νὰ σώσητε, καὶ τὴν Πελοπόννησον νὰ φυλάξητε, εἶδατε εἰς ποῖον μέγαν κίνδυνον κατηντήσαμεν. Οἱ ἐχθροὶ ἀγεληδὸν ἐμβῆκαν εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ διὰ περισσοτέραν ἀτιμίαν μας, χωρὶς νὰ ἀπαντήσωσι

(α) Ἀπ' αὐτὸ τὸ ἐγγράφον βλέπομεν καθαρὰ τὴν ἀδυναμίαν τῆς τότε Κυβερνήσεως, καὶ ὅτι μὲ συμβουλὰς ἐπροσπάθει νὰ κινήσῃ τοὺς Πελοποννησίους διὰ νὰ ἐβγουν εἰς τὴν Ρούμελην καὶ νὰ συρρυσφύρουν χρήματα διὰ τὸν στόλον· ἐπειδὴ χωρὶς χρήματα δὲν ἐβγαίνει.

πουθενὰ τουφέκι, ἐξουσίασαν ἀρκετὸν μέρος τῆς Πα-
 τρίδος, καὶ μᾶς ἄρπαξαν ἀπὸ τὰς χεῖράς μας τὴν Κό-
 ρινθον, τὸ προπύργιον τῆς Πελοποννήσου καὶ τὸ Ναύ-
 πλιον, τὸ ὁποῖον ἦτον σχεδὸν εἰς τὴν ἐξουσίαν μας, καὶ
 διὰ τὴν ἀταξίαν καὶ τὴν ταραχήν, ᾧ τῆς ἀτιμίας μας,
 τριάκοντα μόνον καὶ ἐννέα Τοῦρκοι, ἐσκόρπισαν τὴν
 πολυἀριθμον πολιορκίαν τοῦ Ναυπλίου. Ταῦτα γεννᾷ
 ἡ ἀταξία, ταῦτα γίνονται, ὅταν ἐν καιρῷ πολέμου, μέ-
 νουν ἀνέτοιμοι οἱ ἄνθρωποι, ὡς εἰς καιρὸν εἰρήνης· καὶ
 τί ἐκ τούτων, φυσικὸν ἰδίωμα εἶναι τῶν ἀνθρώπων εἰς
 τὰς δυστυχίας νὰ πασχίζῃ καθεὶς νὰ φορτώνῃ τὸ σφάλ-
 μα του εἰς τὸν ἄλλον, καὶ ὁ μικρότερος κατηγορεῖ τὸν
 μεγαλειότερον, καὶ καθένας ὅλους, καὶ ὅλοι τὸν ἓνα καὶ
 γίνεται πυργοποιία πρὸς ἀφανισμόν τῶν ἀθώων, καὶ
 ὅλου τοῦ γένους. Καὶ τὰ μὲν τοῦ καλοκαιρίου δεινὰ
 θαλάσσης καὶ ξηρᾶς, μὲ τὴν θείαν βοήθειαν, καὶ ὅχι
 μὲ ἀνθρώπινον δύναμιν τὰ ἀπαντήσαμεν, καὶ τοὺς ἐ-
 χαλάσαμεν, καὶ τὸ Ναύπλιον εἰς τὴν ἐξουσίαν μας πάλιν
 ἐλάβομεν· ἀλλὰ τί μὲ τοῦτο, μήπως ἐκερδήσαμεν
 κατὰ πάντα τὸν σκοπὸν μας; μήπως ἐτελείωσεν ὁ
 ἀγὼν μας; μήπως κατετροπώθη ὁ ἐχθρὸς; μήπως
 ἠσφαλίσαμεν τὰ ὑπάρχοντα καὶ πλοῦτή μας; ὅχι βέ-
 θαια! ἀκόμη εἴμεθα εἰς κίνδυνον, καὶ κίνδυνον μέγαν,
 καὶ τὰ πλοῦτή μας νὰ χάσωμεν, καὶ τὴν δόξαν μας νὰ
 ἀμαυρώσωμεν, καὶ θυσία τῆς ἀπρομηθείας μας νὰ γεί-
 νωμεν, ἐπειδὴ οἱ τώρα ἐν Κορίνθῳ πεινῶντες, καὶ κα-
 τακρυωμένοι ἐχθροί, ἂν ἀφεθῶσιν ἀπολέμητοι ἀκόμη
 μερικὸν καιρὸν, ἐπειδὴ τίς εἶδε τί τέξεται ἡ ἐπιούσα,
 δύνανται νὰ μᾶς βλάψωσιν ὅχι ὀλίγον· αὐτοὶ οἱ ὅποιοι
 τώρα ἐὰν κτυπηθῶσιν, ἴσως ζητήσωσι συνθήκας, γί-
 νονται θηρία, ἀφ' οὗ μάθωσι τὰς νέας ἐτοιμασίας τοῦ
 τυράννου. Στρατηγοί, Χιλιάρχοι, Καπεταναῖοι, Στρα-
 τιῶται καὶ πᾶς ὁ λαὸς τῆς Πελοποννήσου, μάθετε, ὅτι
 τεσσαράκοντα Ὀρτάδες Γιανιτσαρέων, ἐξεστράτευσαν
 ἀπὸ Κωνσταντινούπολιν, αὐτοὶ ὅθεν ἀπεργουῶσιν ἀπὸ τὰ

σερχάτια καὶ πόλεις, θέλει συνάξουν, ὅλους τοὺς συ-
στρατιώτας των, καὶ πλῆθος θέλει καταντήσουσιν ἐναν-
τίον μας. Εἰς Θεσσαλονίκην ὅλα τὰ ἰσνάφια δουλεύ-
ουσιν εἰς ὅσα χρειάζονται διὰ μέγα στράτευμα. Ὁ
στόλος τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ, καὶ τῶν Ὀντζακείων ἐσάλη
εἰς Ἀλεξάνδρειαν διὰ νὰ φορτώσῃ τροφάς, καὶ κατὰ
τὴν χρείαν νὰ τὰς ἐβγάζῃ εἰς ὅποια παραθαλάσσια
πλησιάζει τὸ στράτευμα· διότι ὁ ἐχθρὸς φαίνεται ἀπ'
ἐκεῖνα, ὅπου ἔπαθεν, ἔλαβε γνῶσιν, καὶ δὲν ἀφίνεται
πλέον, εἰς μόνην τὴν ξηρὰν νὰ θρέψῃ τὸ στράτευμά του,
καὶ νὰ πάθῃ, καθὼς ἔπαθε πέρισυ, καὶ ταῦτα μὲν τὰ
τοῦ ἐχθροῦ. Ἡμεῖς δὲ τί πρέπει νὰ κάμωμεν διὰ νὰ
ἀπαντήσωμεν αὐτά, καὶ νὰ φανῶμεν νικηταὶ καθὼς
ἤδη δύο χρόνους; Ἡ Διοίκησις, καθὼς ἔκαμε τὸ χρέος
τῆς τὸ μητρικόν, καὶ σὰς ἐφάνέρωσεν ἐκεῖνα, ἰδοὺ σὰς
συμβουλεύει καὶ τὰ ἀντιφάρμακα διὰ νὰ μὴ προφασί-
ζησθε πάλιν, ὅτι ἔσφαλεν ἡ παλαιὰ ἢ ἡ νέα Διοίκησις,
παρὰ ἂν κάμητε τὰ πρέποντα καὶ φυλάξῃ Κύριος, κα-
κοπάθῃτε, νὰ κατηγορῇτε τὸν ἴδιον ἑαυτὸν σας καὶ ὄχι
ἄλλους ἀνωφελῶς. Καὶ ἂν κάμητε τὰ πρέποντα νὰ
φυλαχθῇτε καὶ νὰ σωθῇτε, καὶ τὴν περιουσίαν σας νὰ
χαρῇτε, καὶ τὴν δόξαν νὰ ἀπολαύσητε· καὶ ποῖα εἶναι
αὐτά, ὅσα πρέπει νὰ κάμητε; ἰδοὺ, νὰ ἀφήσητε τὰ
τζάβαλα τῶν ἐχθρῶν, καὶ νὰ ὀρμήσητε κατὰ τῶν ἐν
Κορίνθῳ τυράννων, νὰ τοὺς ἐξολοθρεύσητε, προτοῦ νὰ
φθάσωσιν οἱ ἄλλοι, νὰ περάσητε εἰς τὴν Ρούμελην,
καὶ ν' ἀγωνισθῇτε μαζὶ μὲ τοὺς ἐκεῖ ἀδελφούς μας,
διὰ νὰ φυλαχθῶσι καὶ ἐκεῖνοι, καὶ οἱ ἐχθροὶ νὰ μὴ πλη-
σιάσουν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἢ καὶ εἰς τὸ ἐναντίον,
ὅπερ φυλάξῃ Κύριος, τραβούμενοι καὶ ἐκεῖνοι μαζὶ σας
νὰ φυλάξωμεν τὴν Πελοπόννησον τὸ κέντρον τοῦ Ἑλ-
ληνικοῦ γένους, καὶ διὰ νὰ φυλαχθῇ σιγουρότερα εὐθὺς
χωρὶς νὰ χάσωμεν στιγμὴν ἄνδρες καὶ γυναῖκες νὰ
τρέξωμεν νὰ κτίσωμεν καὶ ὀχυρώσωμεν τὰ Δερβένια,
μὲ πύργους, μὲ διπλᾶ καὶ τριπλᾶ ταμπούρια, νὰ ἐτοι-

μασθῶσιν αἱ ἀναγκαῖαι τροφαί, νὰ στενοχωρηθῇ ἡ πολιτορχία τῆς παλαιᾶς Πάτρας, νὰ προμηθευθῶσι καὶ ἐνδυναμωθῶσι τὰ κάστρα Μονεμβασία, Νεόκαστρον καὶ μάλιστα τὸ Ναύπλιον, ὅτι αὐτὸ δὲν τὸ ὑποφέρει ὁ Σουλτάνος νὰ τὸ βλέπῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν μας, καὶ πρὸς αὐτὸ θὰ κάμῃ τὰς μεγαλειτέρας ὁρμὰς του, ἡ φρουρά τῶν νὰ ᾔναι ἀπὸ ἀνθρώπους συνειθισμένους ν' ἀκούωσι τὸν κρότον τῶν κανονίων καὶ νὰ μὴ κρεμῶνται ἐν καιρῷ κινδύνου ἀπὸ τὰ τεύχη, καὶ φεύγωσι, καθὼς τὰ ἐπάθαμεν εἰς τὴν Κόρινθον, καὶ ὀλίγον ἔλειψε νὰ τὸ πάθωμεν καὶ εἰς τὸ Νεόκαστρον, ἂν δὲν εὐρίσκοντο ἐκεῖ κατὰ θεῖαν συνέργειαν οἱ τεσσαράκοντα ὀκτὼ τακτικοὶ μετὰ τοῦ μακαρίτου Νορμάν, καὶ ἐπειδὴ ὁ ἐχθρὸς κινεῖται καὶ διὰ θαλάσσης ἀνάγκη καὶ ἡμεῖς νὰ ἐτοιμασθῶμεν νὰ τὸν ἀπαντήσωμεν καὶ ἐκεῖθεν, ἀλλὰ τοῦτο διὰ νὰ γίνῃ χρειάζονται ἄσπρα, καὶ αὐτὰ πρέπει νὰ τὰ οἰκονομήσωμεν, καὶ νὰ τὰ ἔχωμεν ἑτοιμα διὰ νὰ πλεύσωμεν τὸ ναυτικόν μας, καὶ νὰ φυλάξωμεν καὶ τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, διὰ νὰ μὴ λάβωσι τροφὰς οἱ ἐν Πάτρᾳ, οἱ εἰς τὰ Καστέλια Ναύπακτον καὶ Κόρινθον ἐχθροί, καὶ νὰ χάσωσι τὴν ἐλπίδα των οἱ Ἀλβανοί, ὅτι ἔχουν δρόμον νὰ ἔλθωσι ν' ἀρπάξωσι καὶ νὰ σκλαβώσωσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Ἐπειδὴ ὁ λόγος ἔφθασεν ἕως ἐδῶ, μάθετε καὶ τοῦτο Πελοποννήσιοι, ὅτι (ἂν μὴ δώσοι ὁ Κύριος) συμβῇ ἡ δυστυχία μας ὅλος ὁ κόσμος θὰ σᾶς κατακρίνῃ, ὥσάν ὁποῦ δὲν ἠθελήσετε νὰ ἐξοδεύσητε ὀλίγα διὰ νὰ φυλάξητε τὰ πολλά, τὰ τέκνα σας, τὰς γυναῖκάς σας, τοὺς γονεῖς σας, τὴν πατρίδα, τὴν πίστιν καὶ τὴν ζωὴν σας, καὶ τόσον ἡ Διοίκησις, ὅσον καὶ ἡ Γερουσία, θέλει ἔχουν ἐλευθέραν τὴν συνείδησίν των, ἐπειδὴ ἡ μὲν Γερουσία μὲ δηλοποίησιν μᾶς ἐφανέρωσεν ὅτι δὲν ἐσύναξε περισσότερον ἀπὸ ἑξακοσίας χιλιάδας γρόσια, ἡ δὲ Διοίκησις πάλιν καὶ αὐτὴ διὰ προκηρύξεων σᾶς τὸ εἶπε, καὶ εἶναι ἐτοιμία μὲ τοὺς λογαριασμοὺς νὰ σᾶς

πληροφορήσῃ ὅτι πολλὰ μικρὰ πράγματα ἐπληρώσα-
τε, ὅσα σχεδὸν μία μόνη ἐπαρχία ἐπλήρωνεν εἰς τὸν
καιρὸν τῶν τυράννων. Ἐν ᾧ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐδῶ
εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἔμειναν ὅλα τὰ πλοῦτη τῶν Τούρ-
κων κινητὰ καὶ ἀκίνητα, χωρὶς νὰ ἀφήσητε καὶ μέρος
ἐξ αὐτῶν, διὰ νὰ φυλαχθῶσι τὰ πολλὰ καὶ σεῖς οἱ ἴδιοι.

Ἐν Ἐρμιόρῃ τῇ 29 10 βρίου αὐχθ καὶ 6' τῆς Ἀρεξαρτησίας.

Ὁ Ἀντιπρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ

Ἀθανάσιος Καρακάρης.

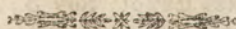
Ὁ Ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας

Μινίστρος τῶν ἐξωτερικ. ὑποθέσεων

Θ. Νέγρης.

Ὁ Κολοκοτρώνης τότε ἀπὸ τὸ Ναύπλιον ἐπέρα-
σεν εἰς τὴν Τριπολιτσάν καὶ ἔλαβε μέρος ἔπειτα εἰς τὴν
Συνέλευσιν τοῦ Ἄστρους. Μετὰ δὲ τὴν Συνέλευσιν με-
τέφερεν ἡ Κυβέρνησις εἰς τὴν Τριπολιτσάν τὴν ἑδραν
τῆς, καὶ συμπαρέλαβεν ἐκεῖ τὸν Κολοκοτρώνην ὡς ἀν-
τιπρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ. Μετὰ τοῦτο ἡ Κυβέρ-
νησις ἔστειλεν ὡς ἀρχηγούς τῆς πολιορκίας τῆς Κο-
ρίνθου τὸν Στ. Σταϊκόπουλον καὶ τὸν Γενναῖον Κολοκο-
τρώνην, οἱ ὅποιοι ἐτακτοποίησαν τὴν πολιορκίαν, ἔκα-
μιν διαφόρους μικροὺς πολέμους, καὶ ἐστενοχώρησαν μὲ
τοὺς ἐντοπίους Ἕλληνας, τοὺς Τούρκους τῆς Κορίνθου.
Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου 1823 ὁ Ἀβδου-
λάμπεης ὁ φρούραρχος παρήγγειλεν εἰς τοὺς πολιορ-
κητάς, ὅτι ἂν ἔλθῃ ὁ Κολοκοτρώνης παραδίδει τὸ φρού-
ριον τῆς Κορίνθου, ἐδρισκόμενος αὐτὸς εἰς Ναύπλιον,
ἐξάλλῃ ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν εἰς τὴν Κόρινθον, καὶ ἀμέ-
σως καθὼς ἔφθασε τὴν 19 Ὀκτωβρίου 1823 παρεδόθη
δευτέραν φορὰν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην ἡ Κόρινθος.

Τοιοῦτον τέλος ἔλαβεν ἡ ἐκστρατεία τοῦ Δράμαλη
εἰς τὴν Πελοπόννησον.

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ.

—000—

Ἐν σελίδι 15 στχ. 1 Μετὰ τὴν λέξιν ἐκοιμήθη λέγομεν ὅτι ἐκοιμήθη εἰς τὸ χωρίον Κουρνόφρητα, καὶ τὴν νύκτα ἐπῆγεν εἰς τὸ Κράβαρι.

Σελ. 15 στ. 15. Μετὰ τὴν λέξιν Χελονωσπηλιὰ προσθέτομεν ὅτι ἐκεῖ ἐπίασαν ἕναν ἀράπην εἰσπράκτορα καὶ τὸν Νικόλαον Γιαννακόπουλον ἐξ Ἀλωνισταίνης, ἄνθρωπον τοῦ Ταμπακοπούλου καὶ τοὺς ἔδεσαν μαζί.

Σελ. 18 στ. 4 λέγομεν ὅτι οἱ Λιβαρτσινοὶ ἐφόνευσαν εἰς τὸ Αἰθάρτσι τοὺς σπαῖδες Τούρκους· ἀλλ' ἐπανορθώνοντες αὐτὰ λέγομεν ὅτι ὁ Σταθᾶς Πανόπουλος, Ἀθανάσιος Κίσος καὶ Πανάγος Βλάντης καὶ ἄλλοι δύο, ἀπὸ τὰ χωρία Μοστίτζι καὶ Καστέλι, συνοδεύσαντες τοὺς διαμένοντας Ἀσήμαγαν καὶ Ὁμέραγαν Μουκαπελεντζίδες εἰς τὰ χωρία ταῦτα, (τὰ ὅποια ἦτον ἰδιοκτησία των) καὶ περνῶντες ἀπὸ τὸ Σωποτὸν πολλὰ πρῶτὴ τὴν 21 Μαρτίου τοὺς ἐφόνευσαν ἡμίσειαν ὥραν μακρὰν τῆς κωμοπόλεως εἰς τὴν θέσιν, τὴν ὀνομαζομένην Ἀνάγυρον.

Σελ. 18 στ. 8. Μετὰ τὴν λ. Τριπολιτσᾶς προσθέτομεν ὁ Δημήτριος Τζεκόπουλος.

Σελ. 18 στ. 12 μετὰ τὴν λέξ. Κάψια προσθέτομεν ὅτι ἐκεῖ ἐνώθησαν μαζίτους καὶ ὁ Ἀλέξιος Νικολάου Λεβιδιώτης καὶ ὁ Κωνσταντῆς Σχοντριάνος Καφιώτης με τοὺς συμπατριώτας των.

Σελ. 20 στ. 3 προσθέτομεν ὅτι ὁ Κωνσταντῆς Πετμεζᾶς ἀπὸ ταῖς Κατζάναις, ἐπῆγεν εἰς τὸ Σωποτὸ τὴν 25 Μαρτίου, καὶ συνεννοηθεὶς ἐκεῖ μετὰ τῶν προκρίτων μετέβη καὶ ἐσύστησε στρατόπεδον καὶ ἀπὸ τοὺς στρατιώτας τοῦ τμήματος τοῦ Λιβαρτζίου εἰς τὰ Τριπόταμα καὶ διέμεινεν ἐκεῖ μέχρι τῶν 3 Ἀπριλίου. Μαθὼν δὲ ἐκεῖ ὅτι οἱ Αζλαῖοι ἐπέρασαν διὰ τὸν Πύργον ἐπῆγεν

εἰς Δίβρην κατὰ τὴν θέσιν Σφακοβοῦνι, ἐκεῖθεν εἰς τὰ Τριπόταμα πάλιν, καὶ ἐκεῖθεν εἰς ταῖς Κατζάναις· τὸ δὲ Πάσχα μετὰ τῶν ἄλλων Καλαβρυτινῶν παρευρέθη εἰς τὸ Λεβίδι. Κατὰ δὲ τὰ μέσα Ἀπριλίου ἐσχηματίσθη πάλιν στρατόπεδον εἰς Τριπόταμα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀσημάκη καὶ Παναγιωτάκη Φωτίλλα πατρὸς καὶ υἱοῦ ἐχόντων γραμματέα τὸν Χαράλαμπον Λοντοτζακίρην ἐκ Σωποτοῦ. Τὸ στράτευμα αὐτὸ ἐκεῖθεν ἐπῆγεν ἔπειτα εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Λάλα.

Σελ. 27. σιχ. 17. Ἐκεῖ εὐρέθη καὶ ὁ Μουσταφᾶ Ἀγᾶς Ῥιζιώτης ὁ Βοίβοντας τῶν Ἰμπλακίων.

Σελ. 33 στ. 1 350 γρ. 150.

Σελ. 39 στ. 18 Ν. Χρῖστοδούλου γρ. ὁ Ν. Χρῖστοδούλου Σολιώτης.

» » » 22 μετὰ τὸ Σκαλτσᾶς προσθέτομεν μὲ τὸν Θεόδωρον Σακελλαρίου Φιλιώτην.

Σελ. 40 στ. 8. Ἐκεῖ ἐπῆγε καὶ ὁ Ἀναγνώστης Ἀλεξόπουλος ἀπὸ Ἀγρίδιον μὲ τοὺς στρατιώτας του.

Σελ. 43 στ. 2 Μούρτζινος γρ. Ὁ Διονύσιος Μούρτζινος.

Σελ. 44 στ. 5 Κατσιφοῦ γρ. θέσιν Κατζαροῦ.

» 54 στ. 24 προσθέτομεν ὅτι εἰς τὸ ταμποῦρι τοῦ Μητροπέτροβα ἦτο κλεισμένος καὶ ὁ Παναγιώτης Κατριμπάνος ἀπὸ τοῦ Ἰσαρι καὶ ὁ Ἀθανάσιος Δαγρὲς ἀπὸ τὸ χωρίον Βρωμόβρυσι τοῦ Λεονταρίου.

Σελ. 60 στ. 3 ἐξεμάτωσεν γρ. ἐξαιμάτωσεν.

» 65 στ. 5 Ἀναγνώστην γρ. Παναγιώτην.

» 69 στ. 4 ταμποῦρι γρ. μπαῖράκι.

» 70 στ. 19 νὰ καὶ γρ. καὶ νὰ.

» 73 στ. 15 58 γρ. 50.

» 78. στ. 12. Καθὼς ἀναψεν ἡ Ἑλλ. ἐπανάστασις εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀμέσως ἐλακτάρισεν εἰς τὰς καρδίας τῶν Ἑπτανησίων τὸ Ἑλληνικὸν αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἄρχισαν νὰ ἐβγαίνουν εἰς βοήθειαν τῶν ἐπαναστατῶν Ἑλλήνων καὶ ἐγέμισαν τὰ παράλια τῆς Γαζούνης. Ἀλλ' ἡ Ἀγγλικὴ ἐξουσία ἐβάλλη νὰ τοὺς ἐμ-

ποδίση κάμνουσα προκηρύξεις καὶ φοβερίζουσα τοὺς Ἑπτανησίους, ὅτι ὅσοι φύγουν χωρὶς ἄδειαν διὰ τὴν Πελοπόννησον, καὶ πιάνονται, θάφονεύωνται, καὶ τὰ κτήματα τῶν θὰ δημεύωνται. Ὑστερώτεροι ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἑπτανησίους ἐπέρασαν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅσοι ἤλθαν εἰς τοῦ Λάλα μὲ τὸ καράβι τὸ πολεμικὸν τοῦ Ἀνασ Φωκᾶ, μὲ τὸ ὅποιον ἔφεραν καὶ τὰ κανόνια, ὅλας τὰς ἐτοιμασίας τοῦ πολέμου ὁ Ἀνδρ. Μεταξᾶς, ὁ Γεράσιμος Φωκᾶς ὁ Εὐαγγ. Πανᾶς καὶ ὁ Κωνσ. Μεταξᾶς καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐσυνάχθησαν ὅλοι οἱ Κεφαλῆνες ὑπὲρ τοὺς 300, ἐνώθησαν καὶ μὲ τοὺς βγαλμένους προήτερα Ζακυνθίους καὶ ἔγειναν ὅλοι ὑπὲρ τοὺς 400.

Αὐτοὶ ἐνώθησαν μὲ τὸν Γεώρ. Σισίνην καὶ μὲ τοὺς ἐκεῖ Γαστουναίους καὶ λοιποὺς διὰ νὰ πᾶν ὅλοι ἴσια νὰ πολιορκήσουν τὸ Λάλα. Ἡ βοήθεια αὕτη τῶν Ἑπτανησίων ἔδωκε ζωὴν εἰς τὴν ἐπανάστασιν ἐκείνων τῶν μερῶν, διότι οἱ Λαλαῖτοι Τοῦρκοι ἐβγαίναν συχνὰ, ἔκαιαν καὶ ἄρπαζαν ὅ,τι καὶ ἂν εὑρίσκαν εἰς τοὺς κάμπους τῆς Γασούνης καὶ τοῦ Πύργου, ἐσύναζαν τὰς τροφὰς καὶ τὰ ζῶα, ἐπέρναγαν καὶ τὸν ποταμὸν Ρουφιὰ κατὰ τὴν Ἀγουλινίτσαν, καὶ πέραν ἀκόμα ἐπήγαιναν καὶ ἐμπόδιζαν τοὺς Ἑλληνας νὰ συσσωματωθοῦν.

Εἶχαν τρομάξει τὰς ἐπαρχίας ἐκεῖνας, ἐπήγαν καὶ ἐπῆραν τοὺς Τούρκους τῆς Γασούνης ὅπου ἦσαν κλεισμένοι εἰς τὸ παλαιὸν φρούριον τῆς Γλαρέντζας, τοὺς ἔφεραν καὶ αὐτοὺς εἰς τὸ Λάλα· μάλιστα τότε εἶχαν σκοτώσει τὸν περίφημον διὰ τὴν παλικαριάν του Γ. Γιαννιᾶν μὲ τοὺς συντρόφους του κατὰ τὴν θέσιν Κατσαροῦ, καὶ ἔπειτα πάλιν εἰς ἄλλον πόλεμον κατὰ τὸ χωρίον Λαντζόϊ ἐσκότωσαν καμπόσους Ἑλληνας καὶ τὸν Χαραλ. Βιλαέτην ἀρχηγὸν τοῦ Πύργου καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη, καὶ ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ἐδειλίασαν τοὺς ἐντοπίους Ἑλληνας.

Οἱ Λαλαῖτοι Τοῦρκοι ἀφοῦ εἶδαν τοὺς Ἑπτανησίους ἐρχομένους κατάκαμπη μὲ τὰ κανόνιά τους ἐπίστευαν

ὅτι δὲν ἦσαν ἐχθροί των, καὶ ἐβγῆκαν ἀπὸ τοῦ Λάλα νὰ τοὺς ἀνταμώσουν κατὰ τὴν θέσιν Πουρνάρι εἰς τὸν κάμπον. Ἐξήτησαν νὰ ὁμιλήσουν μὲ τοὺς καπεταναίους των ὡς φίλοι καὶ σύμμαχοι τῶν Ἀγγλῶν· ἀλλὰ τοὺς εἶπαν ὅτι καὶ ἡμεῖς Ἕλληνες εἴμεθα, καὶ μαζὶ μὲ τοὺς ἀδελφούς μας θὰ πεθάνωμεν ἢ θὰ ἐλευθερωθῶμεν· δόσατέ μας καὶ σεῖς τὰ ἄρματα καὶ ἐλάτε νὰ ζήσετε μὲ ἡμᾶς μὲ τὰ παιδία σας καὶ μὲ τὰς γυναῖκάς σας, καὶ θὰ περάσωμεν καλὰ, καὶ ὅτι θὰ ἦμεθα ὅλοι ἴσια, καὶ θὰ ζήσωμεν ὡς ἀδελφία, ἔξω ἀπὸ μίαν πίστιν. Ἀλλ' οἱ Τούρκοι δὲν ἐκατώρθωσαν τίποτε καὶ ἐτραβήχθησαν πάλαι εἰς τοῦ Λάλα.

Ἐπειτα ἐπλησίασαν καὶ ἀπὸ τὰ μακρυνὰ μέρη οἱ Καλαβρυτινοὶ Ἕλληνες, οἱ Ἀρκαδινοί, Φαναριῖται, Καρυτινοὶ καὶ λοιποὶ, ἔκαμαν ἓνα δύο μικροὺς πολέμους, ἔπιασαν τὴν θέσιν τοῦ Πουσίου, ἐζύγωσαν κοντὰ εἰς τὸ Λάλα καὶ πλέον ἐμπόδισαν τοὺς Λαλαίους νὰ βγαίνουν πολὺ μακρὰ.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουνίου ἐν ᾧ ἦμεθα εἰς τὰ Τρίκορφα, μᾶς ἔγραψαν οἱ ἐδικοὶ μας ἀπὸ τὴν πολιορκίαν τοῦ Λάλα τοὺς πολέμους καὶ τὰς νίκας των, καὶ τὸν θάνατον ἀκόμα τοῦ Γεωργάκη Πλαπούτα, ὁ ὁποῖος θελήσας νὰ πιάσῃ τὰ Μπαστιρέκα, εἶπε νὰ τὸν ἀκολουθήσουν, ἀλλ' ἓνας μόνον στρατιώτης ἀπὸ τὸν Βλόγκον ὁ Π. Πισιμίσης τὸν παρηκολούθησεν ἕως ἐκεῖ· καὶ ἀφοῦ αὐτὸς ἐσκοτώθη ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἔμεινε μόνος του ὁ Γ. Πλαπούτας καὶ ἐγύρισε πίσω διὰ νὰ μὴν πέσῃ εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων ζωντανός. Ἀλλὰ πρὶν φθάσῃ εἰς τὸ στρατόπεδον ἀπὸ τὴν φιλοτιμίαν του καὶ ἀπὸ τὸν θυμὸν του ἔπεσεν ἄπνους. Τὸ στρατόπεδον ὅλον τοῦ Λάλα ἐλυπήθη πολὺ, διότι ἔχασεν ἓνα καλὸν ἀρχηγόν, καὶ τὸν ἔθαψε μὲ μεγάλας τιμὰς εἰς τὴν Νεμούνταν. Καθὼς λοιπὸν ἐμάθχαμεν τὸν θάνατόν του ἐκρίθη εὐλογον ἀπὸ τὸν Κολοκοτρώνην καὶ ἀπὸ τὴν Ἐφορίαν τοῦ στρατοπέδου τῶν Τρικώρων Κανέλ.

Δελιγιάνην νὰ σαλῇ ὁ Δημ. Πλαπούτας εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Λάλα διὰ νὰ παραλάβῃ τὸ σῶμα τοῦ ἀδελφοῦ του, ἀλλ' εἰς τὸν δρόμον του νὰ περάσῃ ἀπὸ τὴν Στεμνίτζαν καὶ νὰ λάβῃ καὶ τὰς διαταγὰς τῆς Γερουσίας τῶν Καλτεζῶν (α).

Μετὰ τὸν δεύτερον πόλεμον ὅπου ἔγεινεν εἰς τὸν κάμπον τοῦ Πουσίου, συνέβη διχόνοια εἰς τὸ στρατόπεδον τῆς ἐπαρχίας Φαναρίου μεταξὺ τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν ιδιοκτητῶν τῆς ἐπαρχίας Φαναρίου, ἡ ὁποία καὶ ὀλίγον ἔλειψε νὰ φέρῃ τὴν διάλυσιν τοῦ στρατοπέδου.

Ὁ ἀρχηγὸς των θέλων νὰ προλάβῃ τὴν διάλυσιν τοῦ στρατοπέδου ἔκαμε τὸ ἀκόλουθον ἔγγραφον καὶ τοὺς καθησύχασεν

« Ὑπόσχομαι εἰς ὅλους τοὺς Καπεταναίους καὶ λοιποὺς στρατιώτας τῆς Ἐπαρχίας μας, κατὰ τὴν καταγράφην ὅπου ἔχομεν εἰς τὰς χεῖράς μας ὅτι τρίτον νὰ μὴ τῶν ζητήσωμεν, εἰμὴ μόνον τὴν δεκατία καὶ παρασπóρια, καὶ ὑποσχόμεθα ὅτι ἕως τῆς τελευταίας σταλαγματίας τοῦ αἵματός μας νὰ διαφεντεύσωμεν αὐτὴν τὴν συμφωνίαν· ὑπόσχονται καὶ οἱ Καπεταναῖοι ὅλοι μετὰ τῶν στρατιωτῶν των πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγον Κύριον Ἰζανέτον Χριστόπουλον διὰ νὰ τὸν ἀκολουθοῦν καὶ ὑπακούουν εἰς κάθε του προσταγὴν· ὑπόσχομαι ἀκόμη ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἔχουν τὴν ἄδειαν νὰ διώξουν αὐτοὺς ὅπου εἶναι καταγραμμένοι, ἀλλὰ νὰ φέρουν καὶ τοὺς λοιποὺς ὅσοι βαστοῦν ἄρματα· καὶ ἐὰν ἰδοῦν κανένα Καπετάνιον καὶ διπαρτιστὴ ἀπὸ τὴν συμφωνίαν μας, οἱ ἄλλοι Καπεταναῖοι νὰ τὸν παιδεύουν καὶ νὰ τοῦ πέρνουν καὶ τὸ τρίτον καὶ ὅλο του τὸ πρᾶγμα, ἐπειδὴ καὶ αἱ δεκαταῖαι καὶ παρασπóρια εἶναι ἀφεντικά, τὰ ὁποῖα μέλλουν νὰ τὰ φάνε οἱ στρατιῶται, ἐὰν δὲν ἐξαρχέσουν διὰ νὰ φάγουν· συμφώνως οἱ Καπεταναῖοι με

(α) Μετὰ τὸν μεγάλον πόλεμον τοῦ Πουσίου καὶ μετὰ τὴν φυγὴν τῶν Λαλαίων ἐγβόδισεν ὁ Π. Πλαπούτας εἰς τὴν πολιούρκίαν τῆς Τριπολιτσᾶς ἀέθλους τοὺς Δοιδωρίστους στρατιώτας.

τὸν Ἀρχιστράτηγον θέλει ὁμιλοῦν καὶ θέλει εὖρουν τὸ μονασίπικον διὰ νὰ δώσῃ ἕκαστος κατὰ τὴν δύναμίν του, ὅποιος δὲ χαριζόμενος ἤθελε δώσῃ τρίτον νὰ παιδεύηται ἀπὸ τοὺς λοιποὺς καὶ ἀπὸ τὸν Ἀρχιστράτηγον. Ὅθεν δι' ἀσφάλειαν καὶ τῶν δύο μερῶν ἐγίναν δύο ὁμοια καὶ ἐδόθη ἀπὸ ἓνα εἰς κάθε μέρος. Ὑπόσχονται πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ οἱ Καπεταναῖοι διὰ νὰ γράψουν εἰς τὰ χωρία τους νὰ βαστοῦν λογαριασμὸν παστρικότων δεκατιῶν καὶ παρασπορίων καὶ νὰ τὰ πηγαίνουν ὅπου διοριστοῦν ἀπὸ τὸν Ἀρχιστράτηγον καὶ ὅ,τι πρέζαις ἤθελε κάμουν νὰ τὰς μοιράζουν ἐξίσου ὅλοι οἱ στρατιῶται μέχρι τῆς ἀλώσεως τοῦ Μωρέως (α) καὶ ὅτι πρᾶγμα εὐρίσκεται τούρκικον εἰς τὴν ἐπαρχίαν μας κινητὸν καὶ ἀκίνητον νὰ τὸ μοιράζουν ὅλοι οἱ στρατιῶται, καὶ ὅποιος παραβῇ αὐτὴν τὴν συμφωνίαν, νὰ κριθῇ μετὰ τοῦ προδότου Ἰούδα καὶ πρόσωπον Βασιλέως μας νὰ μὴν ἰδῇ, καὶ οὕτως ὑποφαινόμεθα. Ἰουνίου 9. Στρατόπεδον Πούσι (περὶ τὸ Λάλα) 1821, πρῶτον ἔτος τῆς ἐλευθερίας.

Δημήτριος Πρωτόπαπας	Μήτηρος Τζαβέλας
Κατ. Π. Λυμπερόπουλος	Γιάννης Ἀρμελιανίτης
» Ἀγγελῆς	Καπ. Γιάν. Δρακόπουλ.
» Μιχάλης	» Γεώργη Βεργῆς
» Γιάννης Θανασούλης	» Δημήτ. Καράμπελας
» Ἀδὰμ Δημητρακόπουλ.	» Χρῖστος Δελγιώτης
» Γιάννης Γκούτης	» Ἀναστ. Τζάπρος
» Γιάν. Μπιζιμπαρδιώτη	» Λάμπρος Ληκσιανός
» Γεωργάκη Παλατιώτη	» Γεωρκάκης Σκλάβας

Ἀφ' οὗ ἐγείνεν ὁ δεύτερος πόλεμος εἰς τὸ Πούσι οἱ Λαλαῖοι πολὺ ἐφοβήθησαν, διότι εἶδαν ὅτι εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Πουσιῦ ἔκαμαν χαρακώματα καὶ τάπιες διὰ τὰ κανόνια τους, ἐφυλάττετο τάξις, εἶχαν μυστικὸν

(α) Τότε διεδίδετο ὅτι ὅλοι οἱ Ἕλληνικοὶ τόποι ἐλευθερώθησαν, καὶ ὅτι μόνη ἡ Πελοπόννησος ἀκόμη ἔμενε δούλη· καὶ διὰ τοῦτο ἔκαμαν αὐτὴν τὴν συμφωνίαν.

κλπ. διὰ τοῦτο ἀπεφάσισαν καὶ ἔστειλαν εἰς Πάτρας τὸν Κουτσοραΐπην μὲ γράμματα εἰς τὸν Ἰσοῦφ Πασιᾶ Σέραλη καὶ ἐζήτησαν νὰ ἔλθῃ μὲ δύναμιν νὰ τοὺς πάρῃ μὲ ταῖς φαρμακείαις των εἰς τὰς Πάτρας.

Οἱ πολιορκοῦντες Ἕλληνες τότε τὰς Πάτρας ἦσαν μακρυὰ, καὶ δὲν εἶδαν τὸν Πασιᾶ ὅταν ἐβγήκε μὲ τὰ στρατεύματά του διὰ τὸ Λάλα, διὰ νὰ τὸν ἐμποδίσουν ἢ νὰ τὸν πάρουν ἀπὸ κοντὰ, καὶ νὰ ἐνωθοῦν αὐτοὶ μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας εἰς τοῦ Λάλα.

Ἐνταῦθα δὲ καταχωροῦμεν ἑγγραφοῦν, ἐκθέτον τὰ γενόμενα εἰς τὸ Λάλα ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, τὸ ὅποιον ἐγράφη ἀπὸ τὸ στρατόπεδον τῶν Καλαβρυτινῶν, καὶ ἐσώθη εἰς τὰ ἑγγραφα τοῦ γέροντος Χ. Λοντοτσακίρη.

Ἡ καταστροφὴ καὶ ἄλλωσις τοῦ Λάλα καὶ ὁ ἀφανισμὸς αὐτοῦ οὕτως ἐγείρει.

1821. 29 Μαΐου τῇ 6'. τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐγένεν ὁ πόλεμος εἰς τὸ Ηρενάρι, ὅπου ἐβγήχαν οἱ Λαλαῖται νὰ πάρουν τὰ κανόνια ὅπου ἔφεραν οἱ Κεφαλωνῖται ὁμοῦ μὲ τοὺς Γαστουινιώτας καὶ ἐκράτησεν ἕως ὥρας πέντε. Ἐτρεξαν δὲ οἱ Καλαβρυτινοὶ πρὸς βοήθειάν τους καὶ τοὺς ἐδίωξαν. Ἐφονεύθησαν εἰς τοῦτον τὸν πόλεμον ἀπὸ μὲν τοὺς Λαλαῖτους ἕως πεντήκοντα καὶ πολλοὶ ἐπληγώθησαν, ἀπὸ δὲ τοὺς Ἕλληνας Γαστουναίους τέσσαρες ὅπου ἦσαν εἰς τὴν Βίγλαν καὶ εἰς Κεφαλωνίτης, ὅπου ἐτράβηξαν τὰ κανόνια. Τὸ ἑσπέρας ἐσυνάχθησαν τὰ στρατεύματα ὅλα ἐπάνω εἰς τὸ Ποῦσι πλησίον εἰς τοῦ Λάλα ἕως μισὴν ὥραν· οἱ Γαστουναῖοι μετὰ τῶν Ζακυνθίων καὶ Κεφαλληνίων 1500, οἱ Καλαβρυτινοὶ 1000, οἱ Καρυτινοὶ μετὰ τῶν Ἀρκαδίων καὶ Φαναριτῶν 1500, καὶ ἔστησαν τὸς σκηνάς των ἀντικρὺς τοῦ Λάλα. Τῇ ἐπαύριον δὲ εἰς τὰς 30 τοῦ Μαΐου ἐκρότησαν πόλεμον πάλιν ὑποκάτω εἰς τοῦ Ποῦσι τὸν κάμπον ὅλη ἡ καθαλαρία τῶν Λαλαίων καὶ πεζοὶ ἕως 1500· ἐκατέβησαν δὲ καὶ ἀπὸ τοὺς Ἕλλη-

νας ὡς 800 εἰς τὸν κάμπον, ἐπολέμησαν ἀνδρείως ὥρας 6, ἐνικήθησαν δὲ οἱ Λαλαῖοι καὶ ἔφυγαν, ἐφονεύθησαν δὲ περὶ τοὺς 60 καὶ ἐπληγώθησαν πολλοί· ἀπὸ δὲ τοὺς Ἑλληνας δύο καὶ ὁ Καπετὰν Γεωργάκης Κολιόπουλος Καρυτινὸς καὶ δύο πληγωμένοι. Εἰς τὰς 11 τοῦ Ἰουνίου ἦλθεν ὁ Ἰσοῦφ Πασιᾶς Σέραλης ἀπὸ Πάτραν καὶ ἐμβήκεν εἰς τοῦ Ἀλά με 800 Τούρκους, οἱ 300 καβαλαρία ἐκλεκτοί· ἐστάθησαν μίαν ἡμέραν καὶ εἰς τὰς 13 τοῦ Ἰουνίου ὥρμησαν ὅλοι οἱ Λαλαῖοι μετὰ τοῦ Πασιᾶ καὶ ἐξακοσίων ἱππέων, συμποσούμενοι ἕως 3,000, κατεπάνω τῶν Ἑλλήνων καὶ τοὺς ἐπερικύκλωσαν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη. Οἱ δὲ Ἕλληνες βλέποντες τὴν δύναμιν τῶν ἱππέων καὶ τὴν πεισματώδη ὁρμὴν τῶν ἐχθρῶν ἐφοβήθησαν, καὶ ἀπὸ πέντε δέκα, καὶ δύο δύο, πρὶν τοὺς περικυκλώσουν οἱ ἐχθροὶ ἔφυγαν οἱ περισσότεροι, καὶ ἔμειναν μόνον ἕως 1,200 οἱ ἀνδρειότεροι μετὰ τοὺς ἀρχηγούς των, ὅπου ἦτον ὁ Γεώρ. Σισίνης, Κόντε Ἀνδρέας, Πανᾶς Κεφαλὴν, ὁ Παναγιωτάκης Φωτῆλας καὶ Δημητράκης Παππαγιαννόπουλος (α) καὶ ἐκρότησαν τὸν πόλεμον μέσα εἰς τὰ χαρακώματα μετὰ τὰ κανόνια καὶ τουφέκια ἀπὸ τὸ πρῶτ ἕως τὸ ἐσπέρας, καὶ τόσον ἐστάθησαν ἀνδρεῖοι οἱ Ἕλληνες, μόλον ὅπου ἦσαν νηστικοὶ καὶ χωρὶς νερόν κλεισμένοι, ὅπου ἐνίκησαν τοὺς ἐχθροὺς καὶ τοὺς ἔτρεψαν εἰς φυγὴν, δύο μπαϊράκια καὶ δύο ταμπουλέκια ἐπῆραν, φονεύσαντες ἀπὸ αὐτοὺς 300 καὶ πληγώσαντες ὑπὲρ τοὺς διακοσίους, καὶ ἄλογα πολλὰ τὰ ἐκλεκτότερα ὁμοῦ καὶ τὸν Σιλικτάρην τοῦ Κακοπασιᾶ, ὅπου καὶ ὁ ἴδιος ἐστέκετο ἐπάνω εἰς τὸν πόλεμον, καὶ βλέπων αὐτὴν τὴν φθορὰν ἔφυγεν· ἐφονεύθησαν δὲ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας 25 Φαναρῖται, ὅπου ἔφυγαν ἀπὸ τὰ χαρακώματα, Καρυτινοὶ 4, Κεφαλωνῖται 4 καὶ 8 πληγωμένοι, ὁμοῦ καὶ ὁ Κόντε Ἀνδρέας ἐπληγώθη εἰς τὰς δύο χεῖρας, ὥστε ὅπου δὲν

(α) Αὐτὸς εἶναι ὁ Δημήτριος Δελιγιάννης· διότι οὕτω τότε ἐγράφοντο οἱ Δελιγιανναῖοι.

εστάθη ἄλλος πόλεμος θριαμβευτικώτερος· τόσον φόβον ἔλαβον οἱ τύραννοι Λαλαῖοι ὁμοῦ καὶ ὁ Κακοπασιᾶς, ἀφ' οὗ ἐνικήθησαν καὶ κατεδιώχθησαν ἀπὸ τὴν μάχην τοῦ Ποῦσι καὶ ἐμβῆκαν εἰς τοῦ Λάλα φονευμένοι καὶ πληγωμένοι οἱ περισσότεροι, ὅπου ἀπεφάσιταν νὰ φύγουν. Οἱ δὲ Ἕλληνες στενοχωρημένοι ἀπὸ τὴν πείναν καὶ δίψαν, μὲ τὸ νὰ ἐφοβήθησαν ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς οἱ ἀρτοφόροι καὶ νεροφόροι νὰ τοὺς φέρουν τὸ βράδυ, καὶ διὰ νὰ λάβουν καὶ ὀλίγην ἀνέσιν οἱ πληγωμένοι, ἀνεχώρησαν ἀπὸ τοῦ Ποῦσι καὶ ἐτραβήχθησαν εἰς τὴν Δίβρην καὶ ἀνεπαύθησαν ὀλίγον οἱ στρατιῶται, καὶ ἔγειναν ἑτοιμοὶ κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Τῇ δὲ παρασκευῇ εἰς τὰς 17 Ἰουνίου ὁ Κακοπασιᾶς ὁμοῦ μὲ τοὺς Λαλαῖους καὶ μετὰ γυναικῶν καὶ παίδων ἀπὸ τὴν μεγάλην τους δειλίαν καὶ φόβον ἔφυγαν, πέρνοντες μόνον ὅσα πράγματα ἐλαφρὰ ἐδυνήθησαν, καὶ τὰ ἄλλα τὰ ἄφησαν εἰς τὰ σπίτια τῶν. Μαθόντες δὲ οἱ Ἕλληνες τὴν φυγὴν τῶν ἔτρεξαν ὅλοι ὅπου ἔφθασε καὶ ὁ καπετὰν Κωνσταντῆς Πετμεζᾶς, καὶ ἀφ' οὗ κατέσκαψαν καὶ ἐπῆραν ὅλα τὰ λάφυρα καὶ ἐλεηλάτησαν τὰ σπίτια ἔβαλαν φωτιά καὶ τὰ ἔκαψαν καὶ ἔγιναν κονιορτός. Οὕτως ἔγινεν ἡ ἄλωσις τοῦ Λάλα τῇ 19 Ἰουνίου ἡμέρᾳ Κυριακῇ 1821 τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐλευθερίας.

Σελ. 81 στ. 9 ἐν τέλει προσθέτομεν ὅτι ἦλθαν ἀκόμη μέσα ἕως 8,000 ψυχαὶ Μπαρδουνιώται, Μισριῶται, Φαναριῖται, Λεονταριῖται, Καρυτινοὶ καὶ λοιποὶ· καὶ τὸ πλῆθος αὐτὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ζώων ὅπου ἦλθε καὶ ὅπου ἦτον μέσα ἐγέννησε τὴν ἀρρώστιαν ἐν τὸς τῆς Τριπολιτσᾶς.

». 82 σιχ. προσθέτομεν ὅτι κατέβησαν εἰς τὸ Ἄσρος εἰς προϋπάντησιν τοῦ Ὑψηλάντου καὶ ὁ Θάνατος Κανακάρης, ὁ Πήγ. Παλαμίδης, ὁ Νικόλ. Ταμπακόπουλος κ.λ.

». 83 στ. 7 ἐννοοῦμεν ὅτι αὐτοὶ ἦλθαν οἱ περισσότεροι εἰς τὰ Τρίκορφα καὶ ἦσαν ὑπάλληλοί του, καὶ ὅχι ὅτι ἐβγήκαν ὅλοι μαζὶ ἀπὸ τὸ πλοῖον.

Σελ. 85 στ. 1. Ὁ Σωτ. Ἰωάν. Παππαγιαννόπουλος.

» 90 στ. 24. Ὅλοι λέγουν καὶ γράφουν ὅτι ἐπιάσθη ὁ Ἴσθμὸς τῆς Κορίνθου· ἀλλ' εἰς τὸν Ἴσθμὸν ποτὲ δὲν ἐσυστήθη στρατόπεδον Ἑλληνικόν. Οἱ Πελοποννήσιοι ἐστρατοπέδευαν εἰς τὰ Μεγάλα Δερβένια, τὰ λεγόμενα Μυῖαις καὶ Ἀέραις· ἐκεῖ μάλιστα ἡ Γερουσία εἶχε διατάξει νὰ κτίσουν πύργους διὰ φύλαξιν ἐκείνων τῶν μερῶν, ἀλλὰ δὲν ἐτελείωσαν.

Σελ. 93 στ. 30 Κακοῦρι γρ. Πιχέρνι.

» 96 στ. 10 Κανδύλια γρ. Κανδύλα.

» 107 στ. 6. Ἀπὸ τοὺς Ἀλβανοὺς γρ. ἀπὸ τοὺς Ἀλβανοὺς Μπέηδες.

Σελ. 107 στ 14. Διορθώνομεν τὸ ὄχι εἰς τοῦ Κάψια, ὅτι εἰς τοῦ Κάψια δὲν ἔγεινε Γράνα.

Σελ. 107 στ. 14 ὁποῖα γρ. ὁποῖα.

» » » 15 καλλίτερον. γρ. καλλίτερον ;

» 110 σ. 3 Κουτσὸ Χαμπίμπη γρ. Κοντὸ Χαμπίμπη.

» 111 στ. 8 ἔχη γρ. ἔχη

» 112 στ. 28 φανάρια γρ. φτιάρια.

» 114 στ. 7 ἐκ γρ. ἐκ

» 121 στ. 27 προσθέτομεν ὅτι ὁ Πλαπούτας εἶχεν ἔμβει μέσα εἰς τὴν Τριπολιτσάν τὴν ὥραν τῆς ἐφόδου ἀπὸ τὴν τάπιαν τοῦ Σεραγίου βοηθούμενος ἀπὸ τοὺς ἐδικούς του καὶ ἀπὸ τοὺς Ἀλβανοὺς διὰ νὰ εὔρη τοὺς Μπέηδες καὶ νὰ τοὺς βεβαιώσῃ ὅτι δὲν τοὺς ἀπάτησαν αὐτοί· ἐπειδὴ χωρὶς τὴν γνώμην τῶν ἀρχηγῶν ἐμβῆκαν μέσα οἱ Ἕλληνες, καὶ τότε ἐπῆραν αὐτὸν οἱ Ἀλβανοὶ Μπέηδες καὶ ἐπήγαιναν νὰ εὔρουν τὸν Ἑλμᾶς Μέτζιον εἰς τὸ Σεράγι, καὶ ἐκεῖθεν ἐτράβηξαν διὰ τὴν Πόρτα τῶν Καλαβρύτων. Τὰ δὲ ἐνέχυρα ἐδόθησαν τὴν ἐρχομένην ἡμέραν τὸ Σάββατον εἰς τὸ χωρίον Μπεντενάχι.

Σελ. 122 στ. 4 μετὰ τὸν Κολοκοτρώνην προσθέτομεν ὅτι ἐκεῖ εὑρέθη καὶ ἡ Μπουμπουλίνα καὶ ὁ Γιαννάκης Κολοκοτρώνης.

Σελ. 123 στ. 13 ἐδικὴν μου· γρ. ἐδικὴν μου ;

- » » » 16 ἄπλωσε γρ. ἄπλωσε.
 Σελ. 126 στ. 6 ἐγνώρισα γρ. ἐγνώριζα.
 » 132 στ. εἶπε γρ. εἶπα.
 » 135 στ. 29 συγγενῆν γρ. συγγενῇ.
 » 145 στιχ. 12. Ἐκεῖ εὗρέθη καὶ ὁ Ἀναγνωστᾶς.
 » 154 στ. 11 γρ. ἀντικρυ εἰς τὸ Σκατοβοῦνι.
 » 155 στ. 6. Μετὰ τὸν Πατρινὸν προσθέτομεν
 καὶ τὸν Παναγιωτάκην Δημητρίου Πατρινόν.
 Σελ. 155 στ. 11 ταῖς γρ. ταῖς
 » 160 στ. 6 ἐσηκώθησαν γρ. ἐσηκώθησαν
 » 178 στ. 19 φανῇ γρ. φανῆ.
 » 183 στ. 19 Λάυδα γρ. Λαύδα.
 » 192 στ. 18 Γέγγιδες γρ. Γκέγκιδες.
 » 193 στ. 9 ὅτι γρ. ὅ,τι.
 » 195 στ. 9 Παῦλος γρ. Ποῦλος.
 » Σελ. 195. στ. 16 Μῆτρος Στασσόπουλος γρ.
 Στασυνόπουλος.
 Σελ. στ. 22 Μαγελάνης γρ. Μαγκλάνης.
 » στ. 26 Γεώργιος Ζούβελας γρ. Ζούζουνας.
 » 200 στ. 28 στρατὸν Δράμαλη γρ. στρατὸν τοῦ
 Δράμαλη.
 Σελ. 205 στ. 7 εἰς γρ. εἰς.
 » 206 στ. 25 Δερβенаχωρῖται γρ. Δερβеноχωρῖται
 » 211 στ. 17 ἐτοιμασθῆτε γρ. ἐτοιμασθῆτε.
 » 212 στ. 26 ἀφοῦ γρ. ἀφοῦ.
 » 214 στ. 11 ὑπόσχονται γρ. ὑπώσχοντο.
 » 215 στ. 30 καὶ γρ. καί.
 » 217 στ. 27 τοῦς γρ. τοὺς.
 » 220 στ. 29 σπέρας γρ. ἐσπέρας.
 » 221 στ. 30 Ἑλλησας γρ. Ἑλληνας.
 » 228 στ. 8 Κόντον γρ. Κότσον.
 » 235 στ. 30 ἀρχιστράτηγον γρ. ἀρχιστράτηγον.
 » 240. στ. 23 τὰ φκιάσουν γρ. νὰ φτιάσουν.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ Κ. ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ.

—000—

Αθηνῶν.

	σώμ.		σώμ.
Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλη-		Χ. Κρασᾶς	4
σιαστικῶν	450	Δ. Στεφανόπουλος	4
Ἡ Κυρ. Μ. Γ. Ὑψηλάντη	400	Δημ. Βίκης	4
Γρηγόριος Ὑψηλάντης	400	Πολύδ. Ἀλεξανδρόπουλος	4
Μ. Σκαλιστήρης	400	Π. Βαλαμακάκης	4
Δημήτριος Σαρδέλης	20	Χ. Χαρβούρης	4
Κωνσταντῖνος Τσιτσίτσας	40	Β. Οἰκονομίδης	4
Χρήστος Σαρδέλης	5	Κ. Σ. Κροκιδᾶς	2
Ἡ Μονὴ Πετρακῆ	5	Α. Μωραχίτινης	4
Ἡ Μονὴ Καλοῦ Λεβαδίου	5	Ι. Σκακελιχράκης	4
Λύγερινος Ἀβέρωφ	2	Εὐσ. Γλυκερόπουλος	4
Ἀνδρέας Φαρδιάς	2	Ι. Τ. Λάσκαρας	4
Ἐνριέτα Στουρνάρη	2	Χ. Α. Ἀνγκασόπουλος	4
Π. Εἰθακίλη	4	Ἀθ. Βηρηνίκης	4
Γ. Μιχ. Μηλίας	4	Θεοδ. Χρησ. Λεόντης	4
Ἀναγ. Μαντζάρης	4	Δ. Κωνσταντῆς	4
Ἰωάννης Μπαλάφας	4	Α. Βασιλάκος	4
Δ. Τσιτσίτσας	4	Γ. Ε. Μπεκονόπουλος	4
Ε. Τσιτσίτσας	4	Ὄθων Π. Λεονάρδος	4
Ν. Σιλίδεργος	4	Α. Ν. Ζαχαριάδης	4
Γ. Καλλιστράτης	4	Θ. Α. Κοκκαλάς	4
Παν. Παπαδημητράκοπουλος	4	Ε. Σακλιμζῆς	4
Δ. Λευθεράκιος	4	Ι. Δ. Ταμπακόπουλος	4
Κ. Σπαθῆς	4	Ι. Ν. Κοντάκης	4
Εὐθ. Κουρουσόπουλος	4	Ἰωακείμ Ἰωσήφ	4
Ἀντ. Ι. Γεωργόπουλος	4	Ν. Ἰωαννίδης	4
Σταῦρος Δούκας	4	Π. Μ. Καραμάνος	4
Μ. Ροδόπουλος	4	Γεώργιος Α. Κοντογούρης	2
Α. Κιάππης	4	Ἀντ. Παπαδιαμαντόπουλος	4
Π. Κυπραίου	4	Δ. Ἐμμανουήλ	4
Τρ. Παπαβασιλείου	4	Α. Σπανόπουλος	4
Α. Βουρνέζος	4	Μ. Φουσανάκης	4
Γ. Α. Οἰκονόμος	4	Ι. Μαλαμανάκης	4
Στυλιανὸς Κολιάντζος	4	Δ. Βηλάσης	4

	σώμ.		σώμ.
Ευθ. Β. Αεοντούσης	4	Στέφανος Γεωργίου	4
Γ. Γρυπάρης	4	Θεόδωρος Ανδρέου	4
Ν. Παυλάκης	4	Χριστόδ. Δουλουδόπουλος	4
Μ. Α. Μουρηνίδης	4	Αντώνιος Στυλιανού	4
Ν. Ι. Χαλκοκονδύλης	4	Κυριάκος Κ. Γεδάνοβιτς	4
Σ. Η. Ζυγομαλάς	4	Α. Ρ. Κόκκινος	4
Γεώργιος Ιω. Μέγα	4	Ιωάννης Στ. Βάρναλης	4
Λουκάς Εύς. Χαντζόπουλος	4	Κυριάκ. Θ. Διαμαντόπουλος	4
Ν. Δεπάσας	4	Κωνσταντίνος Ζώτη	4
Χ. Βασιλειάδης	4	Η. Ι. Δουάμης	4
Κ. Ταμπανόπουλος	4	Μιχαήλ Παρασκευά	4
Ε. Παππά Γεωργίου	4	Βασίλειος Ράλλης	4
Γεώργιος Ν. Μακρής	4	Κ. Κουλόνης	4
Παύλος Σαυλίτσας	4	Άρ. Δημητρακόπουλος	4
Παφνούτιος Βασιλειάδης	4	Ιωάν. Μαργαρίτογλου	6
Κ. Κουγιουτέας	4	Σωτήρης χατζή Χρήστου	4
Έπαμεινώνδας Δ. Μόντης	4	Μήτσος Αντωνάκης	4
Νικόλαος Αύγερινος	4	Γεώργιος Ιακώβου	4
Χρήστος Α. Βούκης	4	Άγγιόλος	4
Νικ. Κονδύλης	4	Μιχαήλ Η. Νομικός	4
Λεωνίδας Δ. Λιάτου	4	Ν. Ι. Βαρβόση	2
Δημήτριος Μηρτσάρης	4	Αναγνώσης Θεοδορίδης	4
Κωνσταν. Α. Πλακίδης	4	Ζηνοβία Βούρου	4
Γεώργιος Α. Μέξης	4	Άνταϊδής	4
Δούκας Δ. Καρβωνίδης	4	Στάμος Θειάφης	4
Διομήδης Κυριακού	3	Νικόλαος Γ. Καρζής	4
Ό υποπρόξενος Πύργου	4	Λεμπέριος Γ. Κανέλλος	4
Λεωνίδας Μ. Καρμιδίδης	4	Κυριακός χατζή Γεωργίου	4
Καπετάν Γιάννης	4	Γεώργιος Δ. Παππά Γεώργη	4
Ι. Καρζούσιος	4	Κωνσταν. Αθ. Φούφης	4
Λεωνίδας Α. Α.	4	Γρ. Βαριστός	4
Τ. Βαλουβάνης	4	Β. Κ. Νικολόπουλος	4
Γρηγόριος Α. Μεσιδώνης	4	Αρισ. Α. Κακουλίδης	4
Μιχαήλ Γ. Μάλπος	4	Ν. Σοτζερόπουλος	4
Α. Τριαντάφυλλος	4	Ι. Ε. Καλογερόπουλος	4
Ιωάννης Γιαννάκης	4	Η. Α. Καδρίση	4
Άργύρης χατζή Στράτης	4	Κ. Ν. Κανελλόπουλος	4
Νικόλαος Δημητρίου	4	Ν. Σ. Σταθόπουλος	4

	σώμ.		σώμ.
Μιχαήλ Ἰωαννίδης	1	Χαράλαμπος Ι. Παράκης	1
Α. Βρετὸς	1	Γεώργιος Βασιλείου	1
Ὄθων Μαρτυριάννης	1	Γεώργιος Τρίμης	1
Ἀδαμάκος Ἰωαννίδης	1	Δημ. Δημητράκοπουλος	1
Μ. Α. Σακρόβαφος	1	Ἀναστάσιος Νιτζίωτα	1
Α. Ἰωαννίδης	1	Ἀνδρέας Ν. Ἀνδρέου	1
Ἡλίας Ἀποστολίδης	1	Ματθαῖος Νιτζίωτα	1
Παν. Γ. Λογιωτατίδης	1	Δ. Κανᾶς	1
Λεωνίδας Ν. Τριγώνης	1	Ἀναστάσιος Πέτρου	1
Δ. Γ. Διαμάντης	1	Δημήτριος Νικολάου	1
Γεώρ. Πετούσης	1	Γ. Ε. Ἀγαγιώτης	1
Κωνσταντῖνος Σαγρῆς	1	Στ. Τρικαλιώτης	1
Ἀναστάσιος Η. Σταματίου	1	Ἡ Μονὴ Φανερωμ. Σχλαμῖνος	4
Ν. Σαχίνης	1	Ἡ Μονὴ Θεοτόκου Αἰγίνης	3
Νικόλαος Ι. Πραγματίδης	1	Ἡ Μονὴ Ὁσίου Μελετίου	1
Ἰωάννης Α. Μπόρας	1		
Κ. Ι. Πλέσας	1	<i>Μέγαρο.</i>	
Δ. Γ. Κονδύλης	1	Ἀθ. Κ. Οἰκονόμου Πισεδῆς	1
Α. Μήττας	1	Μ. Α. Παρδάλης Ἐλευσίνιος	1
Παν. Παππαφωτίου	1	Ἀριστ. Τ. Αμπερινίδης Κρής	1
Αθ. Δεδόπουλος	1	Γ. Παππαδόπουλος Ἐλευσίν.	1
Αλεξ. Βαρνάβας	1	Δημ. Πάγκαλος	1
Αριστ. Ἰορδανίδης Σάμιος	1	Ξενοφῶν Λογοθέτης	1
Βασίλειος Κοκκῶνης	1	Ἀγαθὰγ. Μακρῆς Ἱερομόναχος	1
Βασίλ. Κωνσταντόπουλος	1		
Λύσανδρος Κ. Μοσχούλας	1	<i>Θῆβαι.</i>	
Μιχαήλ Χ. Ἰωάννου	1	Θ. Α. Κανελάκης	1
Κωνσ. Κονδύλης	1	Ἰωάν. Κίνιος	1
Θ. Γ. Κουτσογιαννόπουλος	1	Γ. Δροσόπουλος	1
Σπυρ. Α. Παππαγεωργίου	1	Α. Πανᾶς	1
Π. Ἀθανασιάδης	1	Α. Χ. Μηλιώτης	1
Αὐγ. Θ. Μπουρούτης	1	Γ. Χατζόπουλος	1
Δημ. Κουτσογιαννόπουλος	1	Δ. Σκαρβέλης ὑπολοχαγὸς	1
Γεώργιος Μ. Μπουσῆς	1	Ν. Χωματιανὸς	1
Αλεξ. Π. Γεραλόπουλος	1	Π. Βακάλογλους μοίραρχος	1
Χ. Μ. Γεωργαντόπουλος	1	Γ. Ἐμμανουήλ ὑπολοχαγὸς	1
Κ. Θ. Παππαδημητρίου	1	Σ. Ἀλεξάνδρόπουλος	1
Νικόλαος Ι. Μαγκλῆς	1	Γ. Θεανόπουλος	1
		Ἀναγν. Ζιόμης	1

	σώμ.		σώμ.
<i>Λεβαδία.</i>		N.Κ. Κασουμούλης ταγματ.	4
Ἡ Μονὴ Ἱερουσαλὴμ	1	Γ. Π. Τριανταφυλλίδης	4
Ἡ Μονὴ Δαδίου	4	Γεώργιος Γενόγκας	4
<i>Λαμία.</i>		Α. Δούδαρης	4
Α. Κατρουφύπουλος τελώνης	4	Κ. Κασραβᾶς	4
<i>Υπάτη.</i>		Γ. Λυμπόπουλος	4
Ἰωάν. Δαληντόπουλος	4	Μωνστ. Μαυρανιώτης	4
Ὁ ἡγούμε. τῆς Μονῆς Λαρκίου	4	<i>Κρεμαστῆς Λαρίσσης.</i>	
<i>Αταλάντη.</i>		Α. Ε. Δούκας	4
Θ. Κωνσταντίνης Ἐφορος	4	Κ. Μπομζόπουλος	4
Σπ. Φωτόπουλος	4	<i>Παλαιοξάριον Δωρίδος.</i>	
Ἀθ. Σπυρόπουλος	4	Θεόδ. Α. Κατσικαπῆς	4
Ἀθ. Σκανδολίνος ἱατρὸς	4	Ἰωάν. Ἠλιόπουλος	4
Ἀλκιβ. Παππαλουκάς	4	Π. Κ. Κοτσέτος	4
Σπ. Β. Τριχᾶς δῆμαρχος	4	Κώστας Γερασίμου	4
<i>Δῆμος Δρυμίας.</i>		Θ. Γ. Μαργγέλλας	4
Γιαννάκης δῆμαρχος	4	Χαράλμ. Αναγνωστόπουλος	4
Δημήτριος Κ. Κυριαζῆς	4	Ἀθ. Γ. Γιαννακούρης	4
<i>Δῆμος Θριοκίου.</i>		Δημ. Ἀθ. Τσονάκας	4
Σπυρίδων Α. Κλουτόπουλος	4	Ἡ δῆμαρχία Ποτιδανείας	4
<i>Φωκίς.</i>		<i>Δῆμος Αἰγινίου.</i>	
Ι. Π. Χρυσοβέργης	4	Ἰωαν. Κ. Ἀντρίτζου	4
Γ. Κ. Πιστόλης	4	<i>Δῆμος Τολοφῶνος.</i>	
Α. Βούρτης	4	N. Κατσικοπάνος	4
Κ. Κελεπούρης	4	<i>Μεσολόγγιον.</i>	
Χρ. Μαλισόδας	4	Ἡ Μονὴ Κ.	4
Θεμιστοκλῆς Α. Καλπούζος	4	Τριαντάφυλλος Λιξανίτης	4
Σπύρος Μπακογιάννης		Δ. Α. Λεονταρίτης τελώνης	4
Σωτήρης Ν. Χρυσανθόπουλος	4	Κ. Βενιζέλος	4
<i>Φθιώτις.</i>		Α. Σπαχῆς	4
Ὁ Ἀρχιεπίσκ. Φθιώτιδος	2	Θ. Παπαμανώλης	4
Ὁ ἡγούμε. τῆς Μ. Ἀγαθώνης	4	Γεώργιος Μαρούλης	4
Ἡ Μονὴ Ἀγαθώνης	4	Ανασ. Σ. Παπουτσόπουλος	4
Ὁ Ἱερομόν. Ἀνάκιος Φιλίππου	4	Σ. Σακελλαριάδης	4
Ἡ Μονὴ Ἀντινίτσης	4	Γεώργιος Ροδίτης	4
Ὁ πρωτοσύγ. Φθιώτιδος	4	Χ. Ε. Κατσιογιάννης	4
Ἄρις. Βραχηνὸς	4	Σπ. Μ. Μαρούλης	4
Ἀλέξανδρος Χατζίσκος	4	Π. Σεβαστιανὸς	4

Σώμ.	Σώμ.
Γρ. Κ. Πετιμεζῆς 2	Εὐσ. Κοκκολάδης (Τριτάτου) 1
Ἄνας. Κ. Πετιμεζῆς 4	Κρεμαστή. 4
Ζηχαρίας Σ. Ζηχαρόπουλος 4	Χ. Γρηγοριάδης 4
Μαμπέλιος 4	Θ. Ηλιοπούλος 4
Π. Θ. Ζαχορογιάννης 4	Ἰωαν. Γ. Δρίβας 4
Π. Μαλαπάνης 4	Γεώργιος Δρίβας 4
Π. Μελανίδης 4	Μιχ. Θ. Παππαμιχαλόπουλος 4
Γεώρ. Κ. Ἀνδρουτσόπουλος 4	Καλάμιαι. 4
Δ. Κ. Ματάλλας 4	Ὁηγούμ. Βουλκάνου Βησπρίων 4
Δ. Ἀλεξανδράκης 4	Χ. Οικονόμος 4
Ὁ τῆς Μ. Γόλας ἡγ. Μπάστης 4	Παναγ. Ἀ. Στρατηγόπουλος 4
οἱ σύμβ. Παΐσιος καὶ Ζωσιμάς 5	Ἐμ. Καλκανίδης 4
Ὁ τῆς Μ. Ζερμπίτζης Κύριλλος 2	Γ. Στερεσόπουλος συμβολαιογ. 1
Τῆς αὐτῆς Μονῆς Παΐσιος 4	Π. Μηχανίδης 4
Τῆς » Μονῆς Ζωσιμάς 4	Γ. Παυλάκης 4
Ν. Μανουσόπουλος 4	Π. Ι. Κούτζης 4
Παναγ. Στρίφας 4	Δ. Ν. Νικολόπουλος 4
Δῆμος Φάριδος. 4	Α. Ν. Βαλαβάνης 4
Ἄν. Α. Κουμουστιώτης 4	Π. Σασανᾶς 4
Παναγῆς Ι. Σολομὸς 4	Νικόλας Μογακέας 4
Ἀρεόπολις. 4	Π. Δεδνόπουλος 4
Δημ. Θ. Μοθανίας ὑπομείρα. 4	Γεώργ. Καλλιανέστης 4
Β. Κυβέλος ὑπολογαγὸς 4	Ι. Πολίτης 4
Ἀποστόλης Νηντιμέλης 4	Γ. Χ. Κριτικός 4
Π. Παπαδόπουλος 4	Γ. Κοντόπουλος 4
Ἰωάν. Καλέργης ὑπομείρ. 4	Θ. Β. Ροῦλὸς 4
Γ. Ξηνταράκος 4	Χ. Ἰωαννίδης 4
Ν. Φασουντόπουλος (Πελάρης) 4	Γ. Παππαγιαννόπουλος 4
Δῆμος Φελίας. 4	Γεώργ. Ἰωαννίδης 4
Γεώργ. Κ. Καμίντης 4	Γεώρ. Ν. Δαμιόπουλος 4
Κ. Παπαδόπουλος δημοδιδ. 4	Η. Θ. Σταυρίδης 4
Πέτρος Δ. Καστάνης 4	Δ. Κανελλόπουλος 4
Αντών. Η. Ἀτζαβῆς 4	Δθ. Κοντόπουλος 4
Ν. Εὐσταθόπουλος 4	Ἀναστάσιος Βαρελίδης 4
Π. Σκαρπαλέζος 4	Γ. Α. Καστόρχης 4
Χρ. Μαρχελίδης 4	Γεώργ. Π. Κωτσάκης 4
Χ. Ξηνταράκος (Καρουνδόβ.) 4	Δῆμος Ἀρεῶς. 4
Μολάου. 4	Κωνσταντῖνος Ψαμαλῆς 4
Γεώργ. Μ. Βαρδουλᾶκος 4	Μ. Δανλόπουλος Ἀῆμαρχος 4
Ἡ Μονὴ Μαλεβέου 4	Νικηφόρος ἱερεὺς 4

<i>Ἑράνη</i>	Σώμ.	Ἀ. Γριβινός	Σώμ.
Ὁ Οἰτύλου Προκόπιος	1	Ἰωαν. Ἀλεξανδρόπουλος	4
Κ. Φωτόπουλος Εἰρηνοδ.	4	Κ. Π. Γεωργ. Δασκαλέλης	1
Α. Παραμαρᾶς	4	Ἀθαν. Τζετζέλας ἱερόμ.	4
Β. Ἀρέμπανος εἰς Ἀρεόπολιν	4	Ἰωάν. Παπαθανασόπουλος	4
Ἰωάν. Α. Γιαννακάκος	4	Ἄνδρ. Π. Κανελλόπουλος	4
<i>Κυπαρισία.</i>		Παναγ. Μοσχούλας	4
Φ. Α. Ἀντωνόπουλος	4	Παναγ. Παπαθανασίου	4
Α. Βερτιωντζῆς	4	Ἄν. Θεοδ. Φιλιώτης	4
Γ. Χ. Κωνσταντίνου	4	Γ. καὶ Λουκᾶς Χ. Διάλιου	4
Κ. Στεργιόπουλος	4	Παναγ. Δριμάλης	4
Α. Βέρριοις ἐν Πύλῳ	4	Σωτηρ. Μιχαλόπουλος	4
Κ. Λιμπερόπουλος ἐν Ἰθώμῃ	4	Διονύσι. Ι. Τριβελλόπουλος	4
<i>Δῆμος Βουφράσου.</i>		Θεοδόσ. Κυσηνήρης	4
Ἀθανάσιος Τσαγκαρόπουλος	4	Ἀθανάσιος Τζήπης	4
Ν. Καλογερόπουλος Γραμ.	4	Ἀριστείδης Δ. Μοσχόπου-	
<i>Δῆμος Φλεσιάδος.</i>		λος	4
Ἰωάν. Σπυρόπουλος	4	Στάμος Γιαννόπουλος	4
Σπυρ. Φ. Σταρνόπουλος	4	Π. Ἀναγνωστόπουλος	4
Παναγ. Περατινός	4	Θεόδωρ. Καραμπαϊδόνης	4
Μιχαήλ Καλογερόπουλος	4	Χ. Δάλογλης	4
Ζαχαρίας Π. Νικολόπουλος	4	Ἡρακλῆς Γεωργίου	4
<i>Δῆμος Βόλακος.</i>		Κωνσταντίνος Κουκουζῆς	4
Νικόλαος Δ. Μοσχούλας	4	Σ. Ἀναστασιάδης	4
Μῆτσος Σμυρνιώτης	4	Σ. Παρθενόπουλος	4
Ἰωαν. Ἰουρλόπουλος	4	Θ. Ἰωαννίδης	4
Γεώργ. Δ. Γκιόκας	4	<i>Μέγα Σπήλαιον.</i>	
Δημ. Α. Μοσχούλας	4	Τὸ κοινὸν τῆς Μονῆς	5
Νικόλαος Π. Μοσχούλας	4	Ὁ καθηγούμενος Σαμουήλ Κα-	
<i>Δῆμος Οἰχαλίας.</i>		τσαρὸς	4
Α. Νικολαΐδης	4	Ἰωνᾶς Κανελλόπουλος	4
Γεωργ. Π. Κωτσάκης	4	Ἀρσέν. Γεωργιάδης	4
Π. Μπεύτος	4	Γεράσιμος Τορίδης	4
Σταματέλος Ἀλιτάρχης	4	Ἱερόθεος προηγούμενος	4
<i>Πατρῶν.</i>		Ἀνανίας Ἀθανάσιος	4
Ἄντ. Μιλάκας	4	Παγκράτ. Παππᾶ Ματσάλου	4
Ζ. Νιάγκας	4	Δαμιανός Πολυδώρου	4
Ἄνας. Παπαζαματόπουλος	4	Νεόφυτος Οἰκονομίδης	4
Π. Μακρογιάννης	4	Παγκράτιος Κανελλόπουλος	4
Γεώρ. Δ. Θανόπουλος	4	Σπυρίδων Παναγουλόπουλος	4
Δ. Βλαχοπαπαδόπουλος	4	Γρηγόριος Καρζάκας	4

Νικόδημος Ἀθανασίου	Σώμ.	Σώμ.
Παρθένιος Νικολαΐδης	4	Γεώργιος Ρίζος 4
Γερβάσιος Ἀναστασιάδης	4	Τηλ. Κ. Μπέλλος 4
Γεδεών Ἰωάννου	4	Παναγ. Α. Σταυρουλόπουλος 4
Ἀνανίας Γκολφινόπουλος	4	Τηλ. Διάκος 4
Παγκράτιος Κωνσταντινίδης	4	Ἀντών. Ἀντωνόπουλος 4
Ἰωνᾶς Ῥηγόπουλος	4	Θ. Σάμιος ταμίας 4
Γεννάδιος Δημητριάδης	4	Δ. Α. Χαριτόπουλος 4
Ἰωσήφ Νικολαΐδης	4	Α. Χ. Δαραλέξης 4
Ἀμβρ. Παπᾶ Δημητριάδης	4	Γ. Δ. Παπαδόπουλος 4
Καλλίς. Παπᾶ Γεωργιάδης	4	Σπ. Κ. Διάκου 4
<i>Ἄγιος.</i>		Ἰωαν. Α. Πασκαλίγκος 4
Τὸ κοινὸν Μονῆς Ταξιάρχου.	3	Γ. Μήτσας 4
Δ. Γουμποῦρος σύμβουλος	4	Μλῆς Ἄχολος 4
Συμεὼν Ἀβραμιάδης	4	Ζώης Ἄχολος 4
Ν. Νικολαΐδης γραμματεὺς	4	<i>Λεχαινά.</i>
Δῆμος Αἰγιαίων	1	Διονύσιος Κολόντζος 4
<i>Δῆμος Ἀλίας.</i>		Π. Βρανίτης 4
Α. Χρηστόπουλος	4	Σπυρίδων Καρκαβίτσας 4
Γρηγόριος Γκορίτζας ἱερεὺς	4	Π. Λούης 4
Γ. Παπ. Ἀποστόλου	4	Περικλῆς Η. Βουτιέρος 4
<i>Λαύρα.</i>		Ἀργύριος Σταματιάδης 4
Τὸ κοινὸν τῆς Μονῆς	2	Δ. Πανουργιάς δασοφύλαξ 4
Δ. Ἀποστολίδης	4	Ἀναγν. Φραγγούλης δασον. 4
Καλλίνικος Γαλανόπουλος	4	Χ. Παλαιολογόπουλος εἰρην. 4
Μῆλος Φ. Δολίγος	4	Ἡλίας Γ. Μπαμπᾶς 4
Αν. Ν. Λαγκαδᾶς	4	Α. Δ. Γιαννόπουλος 4
<i>Καὶ ἄβρυτα.</i>		Κ. Χατζιγιάννης 4
Μ. Μεγακλῆς ἐκ Κερπινῆς	4	Ε. Δ. Γιαννόπουλος 4
Ὁ ἡγούμεν. Δανιὴλ Μιχόπουλος	4	Ἰω. Ι. Ρίζης 4
Ὁ ἡγούμεν. τῆς Ἐπάνω Μονῆς		Παναγ. Δροσόπουλος 4
Δίβρης	4	Δημοσθένης Ἀναγνωσόπουλ. 4
Στυλίας δς Καταιγιάννης	4	Σ. Δ. Φαράντος 4
Ζώης Βαρμενίνης	4	Α. Ι. Ἀθανασόπουλος 4
Ν. Ν. Μουρτσίνης	4	Χ. Ράπτης 4
Γ. Ἐμ. Σεργόπουλος	4	Ἀγγελῆς Κωστόπουλος 4
Δημ. Νιώτης	4	Πέτρος Τζίμπας 1
Θ. Ἡλιόπουλος	4	Νικόλαος Δροσόπουλος 4
Ν. Δούκας	4	Παναγ. Ἀθανασόπουλος 4
<i>Πύργος.</i>		Ἰωάν. Ἀθανασόπουλος 4
Γεώργιος Π. Γκολδάσης	4	

Γαστούρη.	Σώμ.	Σώμ.
Α. Δ. Ζηροκινέλλος	4	Ι. Π. Νικολάου 4
Μαρ. Χρηστόπουλος	4	Ευστράτιος Κωνσταντάκης 4
Διονύσιος Μπαχαμᾶς	4	Ἰωάν. Κ. Τζήτζος 4
Νικόλαος Μ. Σκούρτης	4	Κάρυστος.
Μ. Γ. Σίδς	4	Ἡ Μονὴ Λουκᾶ 4
Κ. Μιχόπουλος Δήμαρχ.	4	Γεννάδ. Εὐσταθίου ἡγούμ. 4
Ζάχο.λη.		Α. Στράτης Δήμαρχος 4
Γεώργιος Μιντσιλόπουλος	4	Α. Λένωση 4
Ἡ Μονὴ Ἡλιοῦ	4	Α. Μπουράκης 4
Σωποτόν.		Θεόδωρ. Ἡλιοπούλος 4
Χ. Νικολαΐδης	4	Χρ. Γάσπαρης 4
Β. Βέρβοις	4	Δῆμος Δουσιῶν.
Ἰωαν. Διδασκαλόπουλος	4	Κωνσ. Μ. Καλλίης δῆμαρχος 4
Θεόδ. Στρατόπουλος	4	Δῆμος Αδελῶν.
Ι. Α. Σοφιανόπουλος δῆμαρχ.	4	Δημήτριος Ἐμμανουήλ 4
Ὁ δῆμαρχος Φερῶν	4	Ἀναστάσιος Σταματιάδης 4
Δῆμος Κλειτορίας.		Ι. Γ. Ἀνδρίτσου ἐξ Αἰγίου 4
Λεωνίδης Ν. Χρηστίδης	4	Δῆμος Κοτυλαίων.
Κ. Πικπαδαῖος	4	Νικ. Μωραΐτης 4
Γύρα.		Γεώργ. Σ. Γεωργιάδης 4
Ἀναστάσιος Γ. Ἀναστασάκης	4	Δῆμος Κοριστρῶν.
Ἡ Μονὴ τοῦ Προφήτ. Ἡλιοῦ	2	Γ. Ἰωακείμ 4
Βασίλειος Κοκονέζης	4	Βεζίρας 4
Δ. Βρατσάνος Ψαριανός	4	Ὁ Δῆμος Αἰγαίων 4
Σπέτζαι.		Ὁ » Αἰδαψίων 4
Ἰωάν. Παξιμαδῆς Τελώνης	4	Ὁ » Ἰστιαίων 4
Α. Δ. Σιμοντέλης ἐλεγκτῆς	4	Σκόπελος.
Κωνσ. Δ. Ἀσημάκης	4	Ι. Θ. Μάλλωσης ταμίης 4
Μιχ. Δ. Σαλῖας	4	Μοναχάκης Εὐαγγελينوῦ 4
Κωνσταντῖνος Στρατηγας	4	Νικήτας Δεϊμεζῆς 4
Β. Κουφοῦ	4	Γ. Α. Γεωργιάδης 4
Χαλκίς.	4	Κ. Α. Δαπόντης 4
Στέφανος Κονδῆλης	4	Ν. Γεωργιάδης 4
Στέργιος Μακόπουλος	4	Κ. Ἀνδρεάδης 4
Ἰωακείμ ἡγούμ. Μ. Γέροντος	4	Γ. Ἀγγελέτος 4
Ι. Μούρα	4	Α. Κλεάνθης ἔφορος 4
Γεώρ. Δράμαλης	4	Α. Κατσαλίδης 4
Κύμη.		Θεμισ. Σγουρὸς 4
Φ. Κ. Λοιγρῆς	4	Σκίαθος.
Ἰωάν. Χ. Τζάτζος ἔφορος	4	Β. Π. Σκελλαροπούλος 4

	σώμ.		σώμ.
Δ. Σταμπάδιος	4	Ζαχαρίας Ααδόπουλος	4
Ναύπακτος.		Θ. Τριανταφυλλᾶς	1
Δ. Διαλαρόπουλος	4	Άλεξ. Ι. Βουδούρης	4
Άρ. Φιλίππιδης	4	Αγγρίτιοι.	
Άρ. Λούρος	4	Δημήτριος Κυρίκος	4
Α. Εύδης	4	Παῦλος Δημητρόπουλος	4
Ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς Πρου-		Κυριάκος Ζαΐμης	4
σοῦ Νεόφυτος	4	Σ. Ἀναγνωστόπουλος	4
Ἰω. Τρικαῖος	4	Γ. Σπάθης κλητῆρ	4
Άλ. Ἀναγνωστόπουλος	4	Παναγ. Γ. Κατσιγιάννης	4
Γ. Χρονόπουλος	4	Δ. Ι. Τασσούλης	4
Τ. Σταματόπουλος	4	Ε. Μοδινός	4
Ι. Βαλαβάνης	4	Θεόδωρος Ν. Χαβέλλας	4
Ι. Χαρχαμπιδης	4	Νικόλαος Παππαδημητρίου	4
Δ. Δημουλίτζας	4	Ναύπλιοι.	
Άχιλλεὺς Χαρχαλάμπου	4	Ἡ Μονὴ Καρακαλᾶ	3
Χαρχαλμπος Α. Ἰατρίδης	4	Ν. Α. Καλαγανόπουλος	4
Γεώργιος Αὐγεράκης	4	Ι. Α. Στεφόπουλος	4
Τάσιος Ἀθανασίου	4	Π. Πανταζῆς	4
Βόνιτσα.		Θ. Ἰωαννίδης	4
Π. Κανάρης Ἐφορος	4	Ν. Καράπαυλος	4
Σ. Ζ. Τρικούπης	4	Γρηγ. Δημίνης	4
Δ. Γαβριλάκης	4	Σ. Ν. Βελίνης	4
Ν. Σαρδελῆς ἡγούμενος τῆς		Κ. Πετσάλης	4
Μονῆς Ρόμβου	4	Α. Δημητριάδης	4
Εὐρυταρία.		Ι. Μανισθόπουλος	4
Φίλιπ. Παππαδύπουλος	4	Χ. Κ. Μαντζαγριωτάκης	4
Παυσανίας Χατσόπουλος	4	Κ. Φαρμακίδης	4
Κ. Ι. Κηρίτσης	4	Δ. Κωτσάκης	4
Ν. Γριβετσάνης	4	Α. Μ. Πάγκαλος	4
Κ. Γρηγοριανόπουλος	4	Β. Νικολόπουλος	4
Ι. Χ. Καρύτζας	4	Ι. Κ. Παππαζαφειρόπουλος	4
Καρπενῆσι.		Ν. Γεωργιάδης	4
Ἡ Μονὴ Κατερινουῶς	4	Μ. Κανελλόπουλος	4
Γ. Δημητριάδης	4	Ι. Α. Πετιμεζᾶς	4
Ν. Καβαλέρης	2	Ε. Βλαχάκης	4
Γ. Οἰκονομίδης	4	Α. Ι. Σταυρόπουλος	4
Κωνσ. Ἀλεξόπουλος	4	Δ. Βάλβης	4

	σώμ.		σώμ.
Χ. Παππαηλιοῦ	4	Κ. Χ. Ζαριφόπουλος	4
Σ. Παναγιώτη	4	Ζερ. Χ. Μυλωνόπουλος	4
Ἀλέξ. Δωροβίνης Ιατρός	4	Ρ. Σ. Σπηλιάδης	4
Δ. Πονηρόπουλος	4	Ἀνδρέας Δ. Σπηλιάδου	4
Θεόδ. Παππαλεξόπουλος	4	Γ. Εὐθυμίου	4
Θεόφ. Α. Σακελλαρίδης	4	Θεόδ. Σ. Καρύδης	4
Α. Α. Μεντώρος	4	Εὐστάθιος Π. Σκανδάμης	4
Κ. Δ. Καρόπουλος	4	Στ. Κοτσονόπουλος	4
Κ. Χασοπόπουλος	4	Δ. Σακελλαρίου	4
Η. Ἀθηνάδης	4	Δ. Γ. Βέργος	4
Κωνσ. Δημητριάδης	4	Διον. Ἀσημακόπουλος	4
Δ. Κριεζῆς	4	Ἀγγελῆς Φιλιππόπουλος	4
Γ. Δ. Λιμπεράκης Εἰρην.	1	Α. Χ. Δαραλέξης	4
Χ. Κωνσταντινίδης	4	Ι. Α. Παππαλέξης	4
Ν. Χαλατζόπουλος	4	Κ. Καλαντσόπουλος	4
Θεόφ. Κατσάρβης	4	Ἄργος.	
Ἰωαν. Παππαδόπουλος	4	Ν. Φανδρίτης	4
Βασίλ. Ι. Βωδός	4	Ι. Βλάσσης	4
Ἀ. Ἀθανασόπουλος	4	Θεόφιλος Κατσάμβας	4
Δ. Α. Μιχαλακόπουλος	4	Π. Ψαλίδας δασάρχης	4
Κ. Σποῦρας	4	Ι. Χ. Γεωργίου δασονόμος	4
Σ. Εὐθυμίου	4	Χ. Παναγόπουλος	4
Γ. Δ. Γκιόκας	4	Γεώργ. Κωνσταντινίδης	4
Ν. Σπηλιάδης	1	Αθην. Γορδῆς	4
Α. Παπασταθόπουλος	4	Χαράλαμ. Σηλαβουνάκης	4
Ν. Α. Δουρήμης	4	Δημήτριος Πινόπουλος	1
Χ. Λουκόπουλος	4	Γ. Ἀποστολίδης	4
Σ. Ἀνδρικός	1	Νεμέα.	
Γεώργ. Πολυζῆς	4	Κ. Διτεβαδεὺς	4
Ι. Π. Ἀρναντιάρης	4	Ἐπίδauρος.	
Ν. Κ. Μοσχούλας	4	Ἡ Μονὴ τῶν Ταξιάρχων	4
Β. Γιακόπουλος	4	Ἡ Μονὴ Ἀγίουvτος	4
Χρῦσανθος Χαϊκίλης	4	Ἀ. Χριστοδοῦλου δήμαρχος	4
Ἀνδρέας Θ. Σιγοῦρας	4	Α. Οἰκονόμου	4
Δ. Ι. Σωμόπουλος	4	Κ. Π. Χριστοδοῦλου	4
Α. Γ. Ψυχαλινόπουλος	4	Χ. Ι. Τσολάκης	5
Ι. Χ. Λεοντάκος	4	Μ. Σακελλαρίου	1
Σ. Ι. Τσαγιόπουλος	4	Γεώργ. Α. Βενιζέλος	4

	σώμ.	Τρίκαλα	
<i>Πόρος.</i>		Ἰωάν. Παντολέων	4
Κ. Ν. Γκίκας	4	Γεώργ. Μονατηριώτης	4
<i>Τροιζήν.</i>		Ἀθ. Χρυσικόπουλος	4
Ἡ δημοχρῆ Τροιζηνίων	4	Γεώρ. Ἀθανασόπουλος	4
<i>Κόρινθος.</i>		Ν. Καλογεράς δασονόμος	4
Ἡ Μονὴ Φανερωμένης	5	<i>Τρίκαλα.</i>	
Σ. Καμπερόπουλος	4	Γ. Καλαμαράς Δασονόμος	4
Μιχαὴλ Παυλίδης	4	<i>Τρίπολις.</i>	
Ν. Χοιδᾶς	4	Ὁ ἡγούμεν. Μονῆς Τσιπιανῶν	2
Συνεσίου	4	Δ. Μπούκουρας	4
Γ. Βαλτάσκαρ	4	Δ. Γαρδῆς	4
Ἀθ. Βλαχόπουλος	4	Ι. Μυσπουρίδης	4
Β. Στεκόπουλος	4	Μιχαὴλ Α. Δρίδας	4
Θρασύβουλος Φωκᾶς	4	Θεόδ. Κ. Πετμεζᾶς	4
Νικήτ. Ν. Ἀντωνόπουλος	4	Π. Μητσόπουλος	4
Κ. Ἀνδριόπουλος	4	Ἀ. Οἰκονόμου ἐκ Γόρτυνος	4
Τῆς Μονῆς Στεφάνου ὁ ἡγούμενος Μητροφάνης	4	Καπετανάκης	1
Α. Χ. Σάββα	40	Δεβέλμουρας	4
Γεώργ. Καλλίμερος	4	Α. Τάντης	4
Νικ. Δ. Τοῦζουλας	1	Ἰωάν. καὶ Γεώργ. Ἰωαννίδαι	4
Ν. Κανελλόπουλος	4	Βασίλειος Σ. Βαφιόπουλος	4
Ἀθ. Λελάκος	4	Γ. Δ. Κεπατόπουλος	4
Κωνσ. Ν. Λεοναρδόπουλος	4	Ι. Ζαφειρόπουλος	4
Ε. Θρόνος	4	Ἀθ. Κεσνασιώτης.	4
Ε. Γιούρος	1	Α. Ἀλεξανδρόπουλος	4
Γ. Μαυρόκαυλος δασον. Κορίν.	4	Γ. Φεγγαράς	4
Ἰωάν. Ν. Μικὲς δασον.	4	Ἀντωνάκης	1
Κωνσ. Οἰκονομόπουλος	4	Ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς Ἐπά- νω Χρέπας Ἄνθιμος	2
Ἰ. Ἀντωνιάδης ἐκ Καλαμακίου	4	<i>Λεβίδι</i>	
Σταμ. Σ. Τρίπου » »	4	Θ. Βέρροιος	4
Χρ. Γ. Κίτζου » »	4	Π. Ζερμπίνης	4
Κυριακόπουλος » »	4	Σπ. Οἰκονομίδης	4
Κ. Α. Μεντζέλης » »	4	Ἀναγν. Δημητρακόπουλος	4
Μιχ. Π. Οἰκονόμου	4	Β. Ἀναγνωστόπουλος	4
Γιαννάκης Χρῆστος	4	Ἡ. Ἀποστολόπουλος	4
Γ. Α. Οἰκονομόπουλος τελών.	4	Ὁ ἡγούμεν. τῆς Μονῆς Προ- δρόμου Γόρτυνος	2
Γεώργ. Πηπάρας δασονόμος	4		

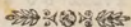
	σώμ.		σώμ.
<i>Κυρουρία.</i>		Κωνσ. Αρ. Ζούβελας	4
Ν. Θερμογιάννης	4	Ἄρισ. Παππαγιαννακόπουλος	4
Σεβαστὸς Περδικίδης	4	Δ. Παππαγιαννακόπουλος	4
Παναγιώτης Ν. Κωνσταντῆς	4	Ἀργύρης Ζούβελας	4
Μ. Ι. Λέφας	4	Κωνσ. Ἀποστολόπουλος	4
Γ. Μ. Μαρινιώτης	4	Ν. Παππαγιαννακόπουλος	4
Κύριλλος ἡγούμε. Ὁρθοκόςας	4	Χ. Κ. Οἰκονόμου	4
Μ. Σακελλαρίου δήμαρχος	2	Ἰωαν. Κατήρας	4
Ν. Χρυσικόπουλος Εἰρηνοδ.	4	Γρηγόριος Δούμας	4
Α. Κομνηνὸς γραμματεὺς	4	Θ. Ἀναγνωστόπουλος	4
Ἰωάν. Δεσποτόπουλος	4	<i>Μεγαλόπολις.</i>	
Ν. Πετράκος	4	Βασίλειος Ν. Βούτουνας	4
Ἡ Μονὴ Προδρόμου	2	Ἀθ. Οἰκονομίδης	4
Ἡ Μονὴ Μαλεβῆς	2	Π. Θερμογιάννης	4
<i>Δημητσάνα.</i>		Ἰω. Δουρέκας	4
Ἰωάν. Μπαλόγιαννης	4	Μάρκος Σταθόπουλος	4
Θεόδ. Χ. Βαχλιώτης	4	Νικόλαος Χαρόπουλος	4
Φ. Δημόπουλος	4	Ἀντώνιος Κάργας	4
Π. Σαραντόπουλος	4	Διόν. Φιλιόγιος	4
Κ. Κουτσούκος	4	<i>Βαλτεσινίχο.</i>	
Κτενόπουλος Ἐφορος	4	Ἀντώνιος Γ. Οἰκονομόπουλος	4
Ἀγγελικὴ Γ. Ἀντωνοπούλου	4	Μιχαὴλ Π. Μιχαλόπουλος	4
Ἰω. Λειώπας Οἰκ. Ἐφορος	4	Ἰωαν. Α. Χριστόπουλος	4
Σπύρ. Τσακίρης	4	<i>Σπάρτη.</i>	
Δημ. Δ. Ζήρας γραμ. Ἐφορίας	4	Ν. Φασσουλόπουλος	4
Β. Ἀθανασιάδης ἱατρός	4	Ἀπόστ. Ἀλεξανδρόπουλος	4
Π. Δ. Κοντζιάς	4	Νικόλ. Ε. Μανουσάπουλος	4
Σ. Τσακίρης Εἰρηνοδίκης	4	Παναγ. Στρόφης	4
Δ. Ν. Χαραλάμπης γραμματ.	4	Γεώργιος Π. Μαρτίτης	4
Θεοδόσιος Σ. Θωμόπουλος	4	Κ. Παππαδόπουλος δημοδιδ.	4
Ἰω. Κ. Παππαζαφειρόπουλος	4	Πέτρος Κατζάνης	4
Νικόλαος Α. Κικούζιος κλητ.	4	Πέτρος Σκαρπολέζος	4
Γεώργιος Φιλιππόπουλος	4	Χρῆστος Μαρκελλίδης	4
Κ. Κουτζούκος	4	Γεωρ. Π. Ξηνταράκος	4
<i>Μαγουλιάνα.</i>		Γεωρ. Βαρδουλάκης	4
Βασίλειος Ν. Βούτουνας	4	Ἡ Μονὴ Καστρίου Λακεδαι-	
Κ. Α. Παππαγιαννακόπουλος	4	μονος	3
Γ. Παππαγιαννακόπουλος	4		

Γ. Ραυτάνης, δήμαρχος Σώμ.		Ἄνδρες.	Σώμ.
N. Ματαρώνης	4	Ἡ Μονὴ τῆς Παναχράντου	2
K. K. Μωραΐτης	4	Θεοδόσ. Πανταζῆς Ἱερομόν.	4
A. Μακρόπουλος	4	Ἀθανάσ. Λαμπῆς Ἱερομόν.	4
Κωνσταν. Ρήγας	4	Νεῖλος Πούμπορος	4
N. K. Σταγειρίτης	4	Ἡ Μονὴ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς	4
Σωτήριος A. Φιλόπουλος	4	Γρηγόρ. Κρασᾶς	4
Μιχαὴλ Ρήγας	4	Λεόντιος Μπεζέρης προηγούμε.	4
Ἐρμούπολις.		Νεῖλος Κασόρης σύμβουλος	4
Ἡ Δημαρχία Ἐρμούπολεως	2	Ἀγάπιος Μακρῆς πρωτοσύγ.	4
Γεώργιος Γιαννουκάκης	4	Ἡ ἐν Κοριθίῳ Μονὴ	4
A. Βαρθαλίτης	4	Λάρισσα.	
Γ. Δαλέζιος	4	Μιχαὴλ B. Τσοῦκας	4
M. Σκωτάκης	4	Νικόλαος Γ. Νικολάου	4
Ξ. A. Πρίντζης	4	Δ. Χατζῆ Ζησίδας ὠρολογᾶς	4
E. Προβηλέγγης	4	Ἀθανάσιος N. Φαρμακίδου	4
N. Μαυρουσίδης	4	Ἄντ. Γ. Π. Μιχαὴλ Ὀλύμπιος	4
Σ. Δαλέζος	4	Ἀθανάσιος Ἰωάννου	4
Σέριφος.		Νικόλ. Ζ. X. Κωνσταντίνου	4
Γ. N. Πρωτοπαπᾶς	4	K. Γ. Παππᾶ Μιχαλόπουλος	2
Πέτρος Χαρτοβύλακος	1	Τριαντάφυλ. Ἀναστασίου	4
Λουκᾶς Θρ. Διβάνου	4	Ἀθην. Δ. Δημοδιδάσκαλος	4
Ἡ Μονὴ Τουρλιανῆ Μυκόνου	2	Ἰωαν. Κυριακόπουλος ἱατρός	4
Τήνος.		Ἰωάννης Παππαδόπουλος	4
Ἡ Δημαρχία Τήνου	4	Κωνσταν. Γ. Κοκκοβίτης	4
N. M. Δαμηράλης	4	Θεσσαλονίκη.	
Φ. Καρκοῦλης	4	E. Γρηγοριάδης	4
Γ. Φραγκοῦλης	4	Γεώργιος Ἰω. Ἀνδρέοπουλος	4
Γεώργιος Αὐλήτης	4	Γεώργιος Ἀργυρόπουλος	4
Γεώργ. Γεωργαντόπουλος	4	Νικόλκος Διονύσιος	4
Ἰωαν. Δ. Μπάος ταμίας	4	A. Κυριακοῦ	4
Θεόδ. Κοκκινόπουλος γραμμ.	4	Σέρραι.	
M. Παξιμαδῆς Ἐλεγκτῆς	4	B. Ἰωαννίδης	4
Ἐμμανουὴλ M. Εὐνιόπουλος	4	Ἰωάννης Δ. Ζαμποῦλος	4
Ἀλέξανδρος Ἀρμάς	4	Βασίλειος Δημητρίου	4
Δ. Δακίγιος	} Μήλου	Κωνσταντῖνος Πέτρου	4
Ἄντ. N. Δαγκιδᾶς		Πέτρος Ἀνδρέου	4
Θήρα.		Ἀλέξιος K. Ψαρᾶ	4
Ἡ Μονὴ τοῦ Προφῆτου Ἠλιοῦ	2	Γρηγόριος Δημητριάδης	4
M. M. Δαμηραλᾶς	} Νάξου	Γεώργιος Χριστοδούλου	4
Γ. Λεντούσης		Ἀδελφεὶ Ζλατάνου	4

Νικόλαος Γαδεόν	Σώμ.	Ξενοφών Α. Βασιλάς	Σώμ.
Βασίλειος Ι. Τσούμας	4	Πολύκαρπος Δεσίλλας	4
Κωνσταντίνος Δημητρίου	4	Α. Ν. Σκαρμαγκάς	4
Ιωαν. Π. Μαρκίδης	4	Στέφανος Κρομούδας	4
<i>Αδριανούπολις.</i>		Δημήτριος Γράδαρης	4
Παναγιώτης Φοίβος	6	Φρεδερίκος Δ. Ζεοβός	4
<i>Σάμος.</i>		Αλέξανδρος Σταματόπουλος	4
Ιωαν. Οικονόμου	4	Δημήτριος Δαμίρης	4
Μελπομένη Νούι Μάρτ	4	Άγγελος Μαρκόπουλος	4
Γ. Σβορινός	4	<i>Λιθότοπος.</i>	
Μ. Καψάλης	4	Θεοδ. Τσητσίνις	3
Άνδρ. Αλ. Ανδρεάδης	4	Ήλιος Πανᾶς	2
Κ. Ωρολογᾶς	4	Ιωάννης Πενυνδὸρ	4
Αλέξανδρος Γ. Δούκας	4	Δ. Σατζελῆς	4
Κ. Καλοκοροέσης	4	Carlo Levantopulo	4
Μ. Γ. Τσίμας	4	<i>Μάχχεςτερ.</i>	
Κωνσ. Ν. Παρασκευᾶς	4	Ι. Παπαδακῆς	45
Άριστείδης Κωνστανταρίδης	4	Ν. Νομικός	40
<i>Βηρυτιός.</i>		Γ. Κ. Τζιρός	5
Σπυρίδων Πετρήης γρχμ. Προξ.	4	Ι. Γ. Ἄλσαν	3
Ν. Τζίφος	4	Α. Ν. Φραγκόπουλος	5
Θ. Σκρινῆς	4	Κ. Ν. Ταμδᾶκος	5
Σ. Α. Τελατνηίδης	4	Αθ. Ιωαννίδης	5
Αντώνιος Σέλημ	4	Π. Θεολόγος	5
Ν. Βελτάκης	4	Π. Γερούσης	5
Ίάκωβος Ταταράκης	4	Γ. Τρικνταφυλλίδης	4
Γεώργιος Χάνας	4	<i>Νεοβόρακοι Αμερικῆς.</i>	
Κ. Τρικνταφυλλόπουλος	4	Δ. Ν. Μπότσης Πρόξενος	2
Ήλιος Ἀβανίας	4	Κ. Π. Ράλλης	5
Κ. Δ. Πετρίτσας	4	Π. Π. Ροδοκανάκης	5
Γ. Σπάρταλης	4	Φ. Καράλης	2
Κ. Αύγερινός	4	Ε. Ροῖδης	2
Π. Χ. Ζαχαρίου	4	Π. Γούναρης	2
Μ. Γιακουμῆς	4	Π. Νεγροπόντες	2
Φαδούλ Ρισκούλας	4	Φ. Αουβάρδος	2
<i>Κέρκυρα.</i>		Γ. Πιτζιπιδός	2
Βασίλειος Σερεμέτης	4	Κ. Νεγροπόντες	2
Α. Ροδοκανάκης	4		

ΒΙΒΛΙΟΝ ΟΓΔΟΝ.

ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ.

ΕΝ τῷ παρόντι βιβλίῳ πρόκειται νὰ διεξέλθωμεν τὰ κατὰ τὴν πρώτην ξενικὴν κυριαρχίαν εἰς ἣν ὑπέκυψε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Συνήθως τὰ ἔθνη τῶν ὁποίων παύσῃ ἡ πολιτικὴ αὐτονομία, θεωροῦνται ὡς μὴ ἔχοντα ἱστορίαν. Ὅχι διότι ὁ πολιτικὸς βίος εἶναι τὸ μόνον τῆς ἱστορίας ἀντικείμενον, ἀλλὰ διότι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐκλιπόντος τοῦ πολιτικοῦ βίου μακραίνεται καὶ ὁ κοινωνικὸς καὶ ὁ διανοητικὸς. Τοιοῦτόν τι δὲν συνέβη ποτὲ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἰδίως δὲν συνέβη ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας. Οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ μεταπλάσωσιν ἡμᾶς κατὰ τὸ ἑαυτῶν ὁμοίωμα, καὶ οὐδ' αὐτοὺς τοὺς πολιτικοὺς ἡμῶν θεσμοὺς καθ' ὁλοκληρίαν ἐξηράνισαν. Καθὼς ὁ ποταμὸς τῆς Θεσσαλίας Τυταρήσιος περὶ οὗ ὁ ποιητὴς ἐν τῷ Β'. τῆς Ἰλιάδος λέγει·

ὅς ῥ' ἐς Πηνειὸν προΐει καλὶῆροον ὕδωρ·
οὐδ' ὄγε Πηνειῷ συμμίσγεται ἀργυροδίνῃ,
ἀλλὰ τέ μιν καθύπερθευ ἐπιρρέει ἡῶν· ἔλαιον.

οὕτω τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπεῖρσευσεν ἐπὶ τοῦ πελάγους τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, χωρὶς νὰ συγχωνευθῇ ἐντὸς τῶν ἀχανῶν αὐτῆς ρευμάτων. Δὲν ἐννοοῦμεν βεβαίως ὅτι παρέμεινεν ἀναλλοίωτον. Ἐννοοῦμεν μόνον ὅτι δὲν ἐξελατίνισθη. Ἀλλὰς ὅμως ἀλλοιώσεις ἔπαθε πολλὰς. Διὰ τοῦ χρόνου, διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ξένης δεσποτείας, διὰ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὑπέστη πολλὴν τῶν

ὄν καὶ ἠθικῶν αὐτοῦ δυνάμεων μείωσιν, ὥστε ἐπὶ τέλους
 λεν ἴσως ἐξαπρανσθῇ, ἐὰν διὰ θείας ὄντως οἰκονομίας δὲν ἀνεζα
 νεῖτο οὐρανόθεν ὑπὸ τῶν ναμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ, δι' ὧν, κ
 κτησάμενον νέας ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς δυνάμεις, ἀνέλαθεν αὖθις τ
 τικὴν ζωὴν καὶ ἀπεδύθη εἰς ἕτερον μέγα ἱστορικὸν στάδιον.
 τῶν περιπετειῶν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἡ περίοδος εἶναι ἡ με
 τέρα ὧν ὅσας ἄχρι τοῦδε ἱστορήσαμεν καὶ ὧν ὅσας εἰς τὸ
 τέπειτα θέλομεν ἱστορήσει. Τῶντι οἱ *πρῶτοι ἱστορικοὶ χρόνο*
μέλαβον περὶ τὰ 225 ἔτη· οἱ *Μηδικοὶ πόλεμοι καὶ ἡ τῶν Ῥ*
ραιῶν ἡγεμονία, ἔτη περίπου 50· ὁ *Πελοποννησιακὸς πόλεμος*
ἡ τῆς Σπάρτης ἡγεμονία, ἔτερα 50 ἔτη· ἡ *Θηβαίων ἡγε*
καὶ ἡ τοῦ πρώτου ἐλληνισμοῦ παρακμή, περὶ τὰ 60 ἔτη· τὰ
Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, ἔτη 36· τὰ κατὰ τοὺς διαδο
 μέχρι μὲν τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ πρῶτον ὑπ
 ξαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ χώραν ἐλληνικὴν, ἥτοι τὴν Μακεδονίαν,
 περίπου ἔτη, μέχρι δὲ τῆς ὑποταγῆς τῆς Αἰγύπτου, ἥτις ἐ
 τελευταῖον εἰς αὐτοὺς ὑποκύψασα ἐλληνίζουσα χώρα, περὶ τὰ
 ἔτη· ἡ δὲ παροῦσα περίοδος, εἰ μὲν ὑπολογίσωμεν αὐτὴν ἀπ
 τελευταίου τούτου γεγονότος, ἐκτείνεται εἰς ἔτη 500, εἰ δ
 τοῦ πρώτου, εἰς ἔτη 640 περίπου. Ἐνῶ ἀφ' ἐτέρου ἡ ἐπομένη
 ὁ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐξελληνισμός, δὲν θέλει περιλάβει
 240 ἔτη· τὰ κατὰ τοὺς εἰκονομαχούς βασιλεῖς, 150 ἔτ
 κατὰ τὴν *Μακεδονικὴν δυναστείαν*, 214· τὰ κατὰ τοὺς Κ
 ροὺς, 224· τὰ κατὰ τοὺς *Παλαιολόγους*, 250· ἡ *τουρκικὴ*
ριαρχία, 368· καὶ ὁ νεώτερος ἐλληνισμός, 40 περίπου ἔτη
 το λοιπὸν τῆς παρούσης περιόδου τὸ μῆκος, ἤθελεν ἀρκέσει
 ζηγήσῃ τὴν ἑκτασιν ἣν ἡναγκάσθημεν νὰ δώσωμεν εἰς τὸ ἀνά
 βιβλίον. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱστορικὴ αὐτῆς σπουδαιότης εἶναι με
 διότι πρόκειται πρῶτον νὰ παραστήσωμεν τὴν βαθμιαίαν ἀλλ
 ὧν τῶν στοιχείων τοῦ προτέρου ἐλληνισμοῦ· πολιτικῶν ὡ
 φιλογίγας, κοινωνικῶν σχέσεων, καὶ αὐτῶν τῶν ὑλικῶν μνη
 Μετὰ δὲ ταῦτα, θέλομεν ἱστορήσει πῶς προσέκυψεν εἰς μέσον
 θική καὶ κοινωνική δύναμις, ὁ χριστιανισμός· πῶς οὗτος συνεμε
 συνεδυσθῇ, συνεχωνεύθη μετὰ τῶν περιληπομένων στοιχείων

προτέρου ἑλληνισμοῦ· πῶς ὁ ἐντεῦθεν προκύψας νέος ἑλληνισμός προ-
εκάλεσε τὴν ἐντὸς τῶν χωρῶν αὐτοῦ ἰδρυσιν νέας τοῦ ῥωμαϊκοῦ κρά-
τους πρωτευούσης καὶ τὴν ἐντὸς τῶν χωρῶν τούτων συγχρότῃσιν
ιδίου οὕτως εἰπεῖν κράτους, τὸ ὁποῖον ἔφερε μὲν ἔτι ἐπὶ ἱκανόν χρό-
νον τοὺς τύπους κράτους ῥωμαϊκοῦ, κατ' οὐσίαν ὅμως ἦτο ἔκτοτε
ἑλληνικόν· πῶς θαυμασίως ἤκμασεν ὁ νέος οὗτος ἑλληνισμός ἐν τῇ
δ' Μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι· πῶς ὅμως ἀπὸ αὐτῆς ταύτης τῆς ἑκα-
τονταετηρίδος, ἀσιαναὶ ἔξεις καὶ ἀρκτεῖα βάθρα ἔθνη ἤρχισαν, ὡς
μὴ ὠφελλε, νὰ ἐπενεργῶσιν εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους τούτου καὶ
νὰ ἐπιφέρωσιν ἐτέραν ἀλλοίωσιν τοῦ νέου τούτου ἑλληνισμοῦ, καὶ πῶς
ἐπὶ τέλους διὰ τῆς ὀλεθρίας ταύτης ἐπιμιζίας προῆλθεν εἰς μέσον ὁ
πολυειδῶς ἠκρωτηριασμένος καὶ παραμεμορφωμένος ἑλληνισμός τῶν
βυζαντινῶν χρόνων. Ἐκ τῆς ἀνακεφαλαίωσεως ταύτης βλέπει ὁ ἀ-
ναγνώστης ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν σπουδαιότη-
τα τῶν γεγονότων τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ διεξέλθωμεν.

Εἶδομεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ πῶς καὶ πότε τὰ διάφορα τοῦ
ἑλληνισμοῦ τμήματα ἀπέβηλον τὴν πολιτικὴν αὐτονομίαν. Ἀλλ' ἡ
Ῥώμη δὲν ἐνῆσκει πάντοτε ὁμοιομόρφως τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς. Συ-
νήθως αἱ κατακτηθεῖσαι χώραι ἐδιοικοῦντο ὡς ἐπαρχίαι. Δηλαδή εἰς
ἐκάστην αὐτῶν ἐπέμπετο κατ' ἔτος ἀνώτατος ἐπίτροπος τῆς ῥω-
μαϊκῆς ἀρχῆς, τὸν ὁποῖον οἱ Ἕλληνες ὀνομάζουσι α στρατηγὸν ἢ ἡ
α ἀνθύπατον ἢ. Ὁ ἀνθύπατος εἶχε παρ' ἑαυτοῦ, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν
διοικητικῶν καὶ δικαστικῶν αὐτοῦ καθηκόντων, ἓνα ἢ πλειοτέρους
βοηθοὺς καλουμένους α παρέδρους ἢ ἡ α πρεσβευτάς ἢ· καὶ πλὴν τού-
των, α ταμίαν ἢ, πρὸς καταλογισμὸν καὶ εἰσπραξίν τῶν προσόδων
τῆς ἐπαρχίας, αἵτινες συνίσταντο εἰς τὸν προσωπικὸν φόρον καὶ εἰς
τὸν ἔγγειον, τὸν εἰσπραττόμενον ἢ εἰς χρήματα, ἢ εἰς αὐτούσια
προϊόντα. Τινὲς τῶν ἐπαρχιῶν τούτων κατεῖχοντο πρὸς τούτοις διὰ
στρατιωτικῆς δυνάμεως. Εἰς δὲ τὸν ἐπαρχιακὸν τοῦτον τῆς διοική-
σεως τύπον καθυπεβλήθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς αἱ πλεῖστοι τῶν ἑλλη-
νικῶν χωρῶν, ἰδίως ἡ Μακεδονία, ἡ μικρὰ Ἀσία, ἡ Συρία, ἡ Κρήτη,
ἡ Κύπρος, ἡ Αἴγυπτος· ὅχι ὅμως καὶ ἡ κυρίως Ἑλλάς καὶ ἡ Ῥόδος.
Καὶ πῶς μὲν εἶχεν ἡ Ῥόδος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐξετέθη

ἄλλοτε (σελ. 446)· ἐνταῦθα δὲ θέλομεν κατ' ἀρχὰς ἐπιστήσῃ τὴν προσηχὴν πρὸ πάντων εἰς τὴν ἰδίῳς Ἑλλάδα.

Εἴπομεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὑπέκυψεν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Μομμίου ἀλώσεως τῆς Κορίνθου, ἐν ἔτει 145 πρὸ Χριστοῦ· διότι τοῦτο συνήθως λέγουσιν οἱ ἱστορικοί. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη τοῦ γεγονότος ἐκείνου ἐκτίμησις δὲν εἶναι εἰμὴ μέχρι τινὸς ἀκριβής. Ἐν πρώτοις ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κορίνθου ἐβρυθμίσθησαν αἱ σχέσεις τῆς Ῥώμης ὅχι πρὸς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ πρὸς μόνην τὴν Ἀχαικὴν συμπολιτείαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς Βοιωτοὺς, Ἡρακλεώτας, Εὐβοεῖς, διότι αὐτοὶ καὶ μόνοι ἐπολέμησαν τότε πρὸς τοὺς Ῥωμαίους· τὰ δὲ κατὰ τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς πολιτείας ἐκανονίσθησαν πρότερον, οὐδ' ἐτροποποιήθησαν κατὰ τὸ 145 ἔτος, ὅτε τινὲς μὲν οὐδόλως μετέσχον τοῦ ἀγῶνος, τινὲς δὲ, ὡς ἡ Σπάρτη, ἦσαν καὶ σύμμαχοι τῆς Ῥώμης. Ἡρώτοι ἀνεγνώρισαν τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν δυναστείαν τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων οἱ Ἀκαρνανεῖς, τῷ 197 (σελ. 393), καὶ ἔπειτα τῷ 189, οἱ Αἰτωλοὶ (σελ. 397)· ἀλλ' ἐκάτεροι παρέμειναν αὐτόνομοι, δι' ὃ οὐδὲ δύνανται ἀκριβῶς εἰπεῖν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὑποκύψαντες εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Ῥητὴ συνθήκη περὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πολιτειῶν δὲν σώζεται, καθ' ὅσον γνωρίζομεν· ἀλλὰ ἐξ ἔτη πρὸ τῆς Κορίνθου ἀλώσεως βλέπομεν τὴν Ῥωμαϊκὴν βουλὴν κρίνουσαν τὴν πρὸς τοὺς Ὀρωπίους διαγωγὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐπιβάλλουσαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ζήμιαν 500 ταλάντων, τὴν ὁποίαν ἔπειτα ἐμετρίασεν εἰς 100· ὃ ἐστὶν ἀσκούσαν ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας δικαιώματα ἀν' ὅχι κυριάρχου, τοῦλάχιστον παντοδυνάμου διαιτητοῦ. Ὡσαύτως κατὰ τὰ ἔτη 188 καὶ 166, ἡ βουλὴ διὰ συγκλητικῶν ἐπὶ τόπου πεμφθέντων ὥρισε Ἀκαδαμονίους καὶ Ἀχαιοὺς τὰ δίκαια, ἐξ οὗ πρὸς τοῖς ἄλλοις συνάγεται ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀχαιοὶ δὲν ἀπελάμβανον ἑκτοτε πλήρη ἀνεξαρτησίαν.

Δεύτερον, ἡ κοινῶς ἄλλοτε καὶ παρὰ τινων μέχρι τῆς σήμερον πρεσβευομένη δοξασία ὅτι τῷ 145 ἡ Ἑλλὰς κατέστη ἐπαρχία Ῥωμαϊκὴ, εἶναι ἀνυπόστατος, ὡς ἀπεδείχθη ὑπὸ νεωτέρων ἐρευνῶν, τῶν ὁποίων τὰ κυριώτατα μόνον ἐνταῦθα παραθέτομεν ἐπιχειρήματα. Ὁ

Πλούταρχος, ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ βίου τοῦ Κίμωνος, διηγουμένος τὴν συνδρομὴν τοῦ ἐπιφανοῦς Ῥωμαίου Λουκούλλου διάσωσιν τῆς πατρίδος αὐτοῦ Χαιρωναίας ἀπὸ συκοφαντίας τινὸς τῶν γειτόνων Ὀρχομενίων, ἐπιφέρει, ὅτι ἡ περὶ τούτου κρίσις α ἦν ἐπὶ τοῦ στρατηγοῦ τῆς Μακεδονίας, οὐπω γὰρ ἐς τὴν Ἑλλάδα Ῥωμαῖοι στρατηγούς διεπέμποντο v. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Λούκουλλος ἤκμασε περὶ τὸ 60 πρὸ Χριστοῦ ἔτος, ἔπεται ἐκ τῶν λόγων ἐκείνων τοῦ Πλουτάρχου ὅτι ὁ πρῶτος τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ὅρος, ἦτοι ἡ κατ' ἔτος τακτικὴ ἀποστολὴ στρατηγοῦ ἢ ἀνθυπάτου, δὲν ἐξεπληρώθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' οὐδὲ φόρον τακτικὸν ἐπλήρωσεν αὕτη ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον. Ὅχι μόνον αἱ ἑκτακτοὶ φορολογίαι αἱ ἐπιβληθεῖσαι τῷ 145 εἰς τινὰς ἑλληνικάς πόλεις, μετ' ὀλίγον ἀνεκλήθησαν, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ τῶν διαφόρων πολιτειῶν αἱ σύνοδοι ἤρχισαν πάλιν νὰ συγκροτῶνται, ἡ δὲ Ἑλλὰς ἐπὶ τοσοῦτον ἦτο φόρου ἀτελής, ὥστε πᾶσα ὑπὸ Ῥωμαίου παραβίασις τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐθεωρεῖτο ὡς κατὰχρησις καὶ ὡς τοιαύτη ἐσθλητεύετο. Ὁ μέγας Ῥωμαῖος Κίσαρ, ὁ ἀκμάσας περὶ τὰ μέσα τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἦτοι μίαν περίπου ἑκατονταετηρίδα ἀπ' ἧς κατεκτίθη ἡ Ἑλλὰς, κατηγορεῖ, ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ τοῦ τρίτου βιβλίου τῶν περὶ τῶν ἐμφυλίων πολέμων πραγματειῶν αὐτοῦ, τὸν ἀντίπαλον Πομπήιον, ὅτι εἰσέπραξε χρήματα ἀπὸ τῶν μὴ ὑποτελῶν φόρου Ἀχαιῶν. Καὶ ὁ σύγχρονος ἐκείνου περιώνυμος ῥήτωρ Κικέρων, εἰς τὸν κατὰ Πίσωνος λόγον, ἐλέγχει αὐτὸν, ὅτι, διορισθεὶς ἀνθύπατος Μακεδονίας, ὑπερέβη καταχρηστικῶς τὰ ὅρια τῆς ἐπαρχίας ταύτης καὶ ἐπέβαλε χεῖρα εἰς ἔθνη ἐλεύθερα, τὴν Ἀχαιάν, τὴν Θεσσαλίαν, τὰς Ἀθήνας, πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα. Ὡσαύτως ὁ Κωνσταντινουπόλιτις Ἰωάννης ὁ Ζωναρᾶς, ἐν τῷ χρονικῷ αὐτοῦ, λέγει, ὅτι ὁ Μομμιος, τιμωρήσας τοὺς Κορινθίους ὡς πρωταίτιους τοῦ Ἀχαικοῦ πολέμου, ἀφῆκε πάντας τοὺς ἄλλους Ἕλληνας αὐτονόμους καὶ ἐλευθέρους. Ὁ Ζωναρᾶς ἔγραψε μὲν κατὰ τὴν 12 μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα, ἀλλὰ θεωρεῖται ἀξιοπίστος, καθὼ ἀντλήσας ἀπὸ πηγῶν ἀρχαιοτέρων μὴ σωζομένων. Πρὸς τούτοις ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἡ μὲν πολιτικὴ δικαιοσύνη ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τὰς ἐγχωρίους ἀρχάς, ἡ δὲ ποινικὴ διεξήγετο ὑπὸ τοῦ

ἀνθυπάτου. Ἀλλὰ ὁ χρόνος διέσωσεν εἰς ἡμᾶς μαρτυρίαν ἀναμφισβήτητον, ὅτι εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ αὐτὴ ἡ ποινικὴ δικαιοσύνη ἦτο, ὡς πάλαι ποτὲ, εἰς χεῖρας τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν. Διότι ἐκ τοῦ Πλουτάρχου, ἐν τῷ αὐτῷ προοίμῳ τοῦ βίου τοῦ Κίμωνος περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, μανθάνομεν ὅτι, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Λουκούλλου, ὁ Χαιρωνεὺς Δάμων κατέστη ἔνοχος φόνου Ῥωμαίου ἡγεμόνος καὶ ὄχι ὀλίγων περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν, εὐρισκομένων τότε προσωρινῶς ἐν Ἑλλάδι διὰ τὴν χρεῖαν τοῦ Μιθριδατικοῦ πολέμου. Ἡ δὲ τῶν Χαιρωνέων βουλὴ ἐπιληφθεῖσα ἀμέσως τῆς δίκης, ἐπέβαλε τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Ἀππικνὸς (σελ. 360 — 364) ἱστορῶν, εἰς τὴν περὶ Μιθριδάτου πραγματείαν, τὴν ἐν ἔτει 485 πρὸ Χριστοῦ περίφημον συνδιάλεξιν τοῦ Ῥωμαίου στρατηγοῦ Σύλλα μετὰ τοῦ βασιλέως ἐκείνου τοῦ Πόντου, παρίστησιν, ἐν κεφαλαίῳ 58, τὸν πρῶτον λέγοντα μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς πρὸς τὸν δεύτερον· « σφετερισάμενος δ' ἀπάντων (τῶν ἐν Ἀσίᾳ) τὰ χρήματα, εἰς τὴν Εὐρώπην ἐπέρας μεγάλους στρατοὺς· ἡμῶν ἀπειπόντων ἅπασι τῆς Ἀσίας βασιλεῦσι, τῆς Εὐρώπης μὴδὲ ἐπιβαίνειν. Διαπλεύσας δὲ, Μακεδονίαν τε ἡμετέραν οὔσαν ἐπέτρεχες καὶ τοὺς Ἕλληνας τὴν ἐλευθερίαν ἀφηροῦ ». Ἐνταῦθα ὁ Σύλλας αὐτὸς ὑποδεικνύει ἄλλως ἔχουσαν, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, τὴν Μακεδονίαν ὡς πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, καὶ ἄλλως τὴν Ἑλλάδα, ὀνομάζων τὴν μὲν, οὔσαν ἐπαρχίαν, ἡμετέραν, τὴν δὲ, μὴ οὔσαν τοιαύτην, ἐλευθέραν. Καὶ ἐξακολουθεῖ διευκρινῶν ἔτι μᾶλλον τὴν διαφορὰν τῆς σχέσεως ταύτης. « Οὐ πρὶν τε ἡρῶω μετανοεῖν, ἢ Μακεδονίαν μὲν με ἀνασώσασθαι, τὴν δὲ Ἑλλάδα τῆς σῆς ἐκλῦσαι βίας » λέγει δηλαδὴ ὅτι τὴν μὲν Μακεδονίαν ἀνέκτησεν, ἀποκαταστήσας καὶ πάλιν κτῆμα τῆς Ῥώμης, τὴν δὲ Ἑλλάδα ἀπλῶς ἀπῆλλαξε τῆς δυναστείας τοῦ Μιθριδάτου.

Ἡ Ἑλλὰς λοιπὸν δὲν ἦτο τότε ἔτι ἐπαρχία Ῥωμαϊκὴ, ἀλλ' ἀπετέλει ὁμάδα πολιτειῶν αὐτονομῶν καὶ ἐλευθέρων ἥτοι ἀπῆλλαγμένων τακτικοῦ φόρου, αἵτινες ὁμῶς, καλούμεναι σύμμαχοι, διετέλουν, δυνάμει ῥητῶν πολλάκις συνθηκῶν, ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐπιτήρησιν καὶ προστασίαν τῆς Ῥωμαϊκῆς βουλῆς. Αὕτη, εἴτε ἀμέσως, εἴτε διὰ τοῦ στρατηγοῦ τῆς γείτονος Μακεδονίας, ἐξῆρμιζε τὰς με-

ταξὺ τῶν πολιτειῶν τούτων συμβαινούσας διαφορὰς καὶ ἐπροστάτους τὴν χώραν κατὰ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιδρομῆς, προπαρασχευάζουσα οὕτως αὐτὴν κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ὁλοσχερῇ ὑποδούλωσιν. Τὸν βαθμιαῖον τοῦτον τρόπον τῆς κατακτήσεως μετεχειρίζετο πολλάκις ἡ δορυκτῆτωρ ἐκείνη πόλις, ὡς παρετήρησεν ἡδὴ ὁ Μοντέσκιος. Κατατροπώσασα, λέγει, λαόν τινα, κατ' ἀρχὰς περιορίζετο εἰς τὸ νὰ τὸν ἐξασθενήσῃ καὶ ἐπιβάλλῃ αὐτῷ συνθήκας αἰτινες ὑπέσκαπτον ἀνεπαισθήτως τὰς περιλιπομένας αὐτοῦ δυνάμεις. Ἐὰν τυχὸν ἔπειτα οὗτος ἐξεγείρετο, ἐταπείνωνεν αὐτὸν ἔτι μᾶλλον ὥστε ὁ λαὸς οὗτος ἀπέθανεν ὑπὸ χροῖς χωρὶς νὰ ᾔναι δυνατόν νὰ ὀρισθῇ πότε τοῦτο συνέβη. Ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ φιλοσόφου ἐκείνου ἱστορικοῦ εἶναι ὀρθοτάτη μάλιστα ὡς πρὸς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα. Ἡ Ῥώμη, καθὼς εἶδομεν, ἤσκησεν ὡς πρὸς αὐτὴν κυριαρχικὰ δικαιώματα ἔτι πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κορίνθου, καὶ τοι τῆς Ἑλλάδος θεωρουμένης τότε ὁμολογουμένως ἐλευθέρas καὶ αὐτονόμου· οὕτω δ' ἐξηκολούθησε πολιτευομένη ἡ Ῥωμαϊκὴ βουλὴ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν, ἐνῷ ἀφ' ἐτέρου ἡ Ἑλλάς ἐξηκολούθει νὰ λέγῃται πάντοτε ἐλευθέρα καὶ αὐτόνομος. Ἡ μόνη μετὰ τῶν δύο ἐποχῶν διαφορὰ εἶναι, ὅτι, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῆς Ἀχαικῆς συμπολιτείας, ὁ ἀληθὴς πολιτικὸς βίος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καταπαύει ἐν Ἑλλάδι· καὶ τοῦτο δικαιολογεῖ μέχρι τινὸς τὴν κοινὴν ἀξίωσιν, ὅτι διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Κορίνθου, ἡ Ἑλλάς ὑπέκυψεν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Ναι μὲν ἐπαρχία δὲν ἔγινεν εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, ἐπὶ τοῦ πρώτου Ῥωμαίου αὐτοκράτορος Αὐγούστου, περὶ τὸ 30 πρὸ Χριστοῦ ἔτος. Ἀλλ' οὐδὲν ἦτον ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἀλώσεως, διατελεῖ οὕσα ἀπλοῦν δορυφόρημα, ἥτοι κωφὸν τοῦ ἱστορικοῦ δράματος πρόσωπον· καὶ δίδει μὲν εἰσέτι ἐκ διαλειμμάτων σημεῖα τινα ζωῆς, ἀλλὰ ζωῆς ἀκαριαίας, ἥτις εἰς οὐδὲν ἄλλο συντελεῖ εἰμὴ εἰς τὸ νὰ καταστρέψῃ τὰς τελευταίας δυνάμεις τοῦ ἐκνενευρισμένου τούτου σώματος.

Κατ' ἀρχὰς ἐν διαστήματι ἐξήκοντα περίπου ἐτῶν μετὰ τὸ 145 πρὸ Χριστοῦ, οὐδὲν ἀξιόλογον πολιτικὸν γεγονός ἀναφέρεται ἐν Ἑλλάδι. Ἐν γένει ἡ χώρα φαίνεται εὐδαιμονήσασα ὡπωςοῦν ὑλικῶς, ἰδίως διὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐμφυλίων στάσεων καὶ πολέμων. Τὴν

δὲ καταστροφὴν τῆς Κορίνθου ἀνεπλήρωσε μέχρι τινὸς ἢ τότε τῆς νήσου Ἀήλου ἀκμῇ, ἥτις ἐνθυμίζει τὰς περιστάσεις δι' ἃς τοσοῦτον κηδοκίμησεν εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους ἡ νῆσος Σύρος. Διότι, καθὼς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς τελευταίας ἡμῶν ἐπαναστάσεως, διὰ τὴν ἐρήμωσιν ὅλων τῶν ἐλληνικῶν παραλίων τῆς μεσογείου καὶ πολλῶν νήσων, ἐδιδάσθη τὸ ἐμπόριον νὰ καταφύγῃ εἰς τοὺς βράχους τῆς Σύρου καὶ ν' ἀνεγείρῃ ἐκεῖ τὴν νῦν ἀκμάζουσαν Ἐρμούπολιν, οὕτω μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Κορίνθου, οἱ ἔμποροι μετεχώρησαν εἰς τὴν γείτονα τῆς Σύρου καὶ ἤδη ἔρημον Ἀήλον. Ἡ Ἀήλος (σελ. 297 τοῦ πρώτου τόμου) ἦτο καὶ πρὸ τούτου ἐνδοξος διὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὸ Λητῶν καὶ τὰς πανηγύρεις, αἵτινες εἰ καὶ μὴ ἔχουσαι τὸ πάλαι ἀξίωμα, ἐξηκολούθουν ὅμως τελούμεναι ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῶν περικοκιδῶν κυκλάδων νήσων· ἀλλὰ, κατὰ τὸν Στράβωνα « ἔτι μᾶλλον ἡξίωσεν αὐτὴν καταστραφεῖσα ὑπὸ Ῥωμαίων Κόρινθος. Ἐκεῖσε γὰρ μετεχώρησαν οἱ ἔμποροι, καὶ τῆς ἀτελείας τοῦ ἱεροῦ προκαλουμένης αὐτοὺς, καὶ τῆς εὐκαιρίας τοῦ λιμένος· ἐν καλῷ γὰρ κεῖται τοῖς ἐκ τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἀσίαν πλέουσιν· ἢ τε πανήγυρις ἐμπορικὸν τι πράγμα ἐστὶ, καὶ συνήθεις ἦσαν αὐτῇ Ῥωμαῖοι τῶν ἄλλων μάλιστα, καὶ ὅτε συνειστήκει ἡ Κόρινθος. Ἀθηναῖοι τε λαβόντες τὴν νῆσον (σελ. 403) καὶ τῶν ἱερῶν ἅμα καὶ τῶν ἐμπορίων ἐπεμελοῦντο ἱκανῶς. » Ἀλλ' ὅ,τι μάλιστα συνεσώρευsen εἰς αὐτὴν πολὺν πλοῦτον, εἶναι τὸ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπερβολικῶς ἀναπτυχθὲν ἐμπόριον τῶν δούλων, ἃφ' ἑνὸς διότι ἡ πραγματεία κατέστη περιζήτητος παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, οἵτινες ἐπλούτησαν παραλαβόντες τοὺς θησαυροὺς τῆς Καρχηδόνας καὶ τῆς Κορίνθου, ἃφ' ἑτέρου διότι οἱ πειραταὶ τῆς Κιλικίας, περὶ ὧν πλείονα κατωτέρω, εὐρίσκοντες ἐπικερδεστάτην τὴν τῶν ἀνδραπόδων ἐξαγωγὴν, εἰς ταύτην κυρίως ἐνησχολοῦντο. Κέντρον δὲ πάσης ταύτης τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως ἦτο ἡ Ἀήλος, ἐμπορεῖον « μέγα καὶ πολυχρήματον » ὥστε καὶ παροιμία ἐκ τούτου ἐγένετο « ἔμπορος κατὰ πλεον, ἐξελοῦ, πάντα πέπραται. »

Ἀλλ' ἡ ἀκμὴ αὕτη τῆς Ἀήλου δὲν διήρκεσε πολὺ, κατεστράφη δὲ ἕνεκα τῶν ἐπισυμβάντων μιθριδατικῶν πολέμων. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν (σελ. 416—418) νὰ ἐκθέσωμεν ὁποῖός τις ἦτο ὁ τοῦ Πόν-

του βασιλεὺς Μιθριδάτης ΣΤ', καὶ ὅποσα διέπραξε μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐπεχείρησε τὸν μακρὸν καὶ ἐναγώνιον αὐτοῦ πρὸς Ῥωμαίους πόλεμον, εἰς ὃν προΐοντος τοῦ χρόνου περιεπλάκη καὶ ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς. Αἱ περιπέτεται τοῦ πολέμου τούτου ἤρχισαν ἐν ἔτει 107, ὅτε ὁ μεγαλεπήβολος ἐκείνος βασιλεὺς, ἀποφασίσας νὰ καθυποτάξῃ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐκυρίευσσε μέρος τῆς Παφλαγονίας, τὴν ὁποίαν οἱ Ῥωμαῖοι δόντες ἄλλοτε εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ, βραδύτερον, ἐπὶ τῆς ἀνηλικιότητος Μιθριδάτου τοῦ ΣΤ'. εἶχον πάλιν ἀφαιρέσει ἀπὸ τοῦ ποντικῆς κράτους· ἔπειτα δὲ οὗτος, περὶ τὸ 94, ἀρῶν ἐρόνευσσε τρεῖς ἀλληλοδιαδόχους βασιλεῖς τῆς Καππαδοκίας, τὸν Ζ', τὸν Η', καὶ τὸν Θ'. Ἀριαράθην, καταλαμβάνει καὶ ταύτην τὴν χώραν. Τότε ἐπεμβαίντων τῶν Ῥωμαίων, ὁ Μιθριδάτης, ἐνδοὺς ἐπὶ μικρὸν, παρχωρεῖ τὴν Καππαδοκίαν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον πάλιν, ἰδὼν αὐτοὺς ἀπασχοληθέντας εἰς τὸν δεινὸν ἐμφύλιον πόλεμον, τὸν καλούμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῇ Ῥωμαϊκῇ α' συμμαχικὸν πόλεμον, καὶ παραλαβὼν συμπράκτορα Τιγράνην Β' τὸν βασιλέα μὲν τῆς μεγάλης Ἀρμενίας, ἐπὶ θυγατρὶ δὲ γαμβρὸν αὐτοῦ, κυριεύει, περὶ τὸ 89, οὐ μόνον τὴν Καππαδοκίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Φρυγίαν, καὶ τὴν Βιθυνίαν, καὶ πᾶσαν τὴν λοιπὴν μικρὰν Ἀσίαν, κατατροπώνει τοὺς κατ' αὐτοῦ πεμφθέντας Ῥωμαίους στρατηγούς, καὶ τότε ἀποφασίζει νὰ μεταβιβάσῃ τὴν πάλιν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἵνα προσβάλῃ τὴν Ῥώμην ἐν αὐτῇ αὐτῆς τῇ ἐστίᾳ, μεταχειριζόμενος πρὸς τοῦτο ὡς γέφυραν τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ πᾶσαν τὴν ἐλληνικὴν χερσόνησον. Ὅθεν πρὸ πάντων κατέλαβε τὰς νήσους, πλὴν τῆς Ῥόδου, τὴν ὁποίαν εἰς μάτην ἐπολιόρκησεν· ἐνήργησε τὴν ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ σφαγὴν ὅλων τῶν Ῥωμαίων πολιτῶν ὅσοι εὐρέσκοντο εἰς τὴν Ἀνατολήν· καὶ ἔπειτα ἐξέπεμψε διαφόρους στρατοὺς εἰς Θράκην, εἰς Μακεδονίαν, εἰς Θεσσαλίαν, καὶ μάλιστα εἰς Ἀττικὴν.

Δὲν νομίζομεν, ὡς τινες ἤξιώσαν, ὅτι ὁ Μιθριδάτης ἐπέστησεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὰς Ἀθήνας, διὰ τὸν πολὺν ὑπὲρ ἐλευθερίας ζῆλον τῆς πόλεως ταύτης καὶ τὴν συνδρομὴν τὴν ὁποίαν ἔλπιε νὰ λάβῃ παρ' αὐτῆς εἰς τὸν προκείμενον μέγαν ἀγῶνα. Ἐκ τῶν ἐγκρίτων Ἀθηναίων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἄλλοι ἐθεώρουν ἀδύνατον ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, ἄλλοι ἐροῦνουν ὅτι καὶ ἂν ὑπερισχύσῃ ὁ

Μιθριδάτης, θέλονσιν ἀπλῶς μεταβάλει δεσπότην, καὶ ἄλλοι, ἀρκούμενοι ὅπωςδήποτε εἰς τὰ ἀγαθὰ ὅσα παρῆχεν αὐτοῖς ἡ ὑφισταμένη εἰρήνη, δὲν ἤθελον ἐν γένει τὴν μετακίνησιν τῶν καθεστώτων. Ὀλίγοι δὲ μόνον ἐκ τῶν ἐπισήμων πολιτῶν ἦσαν πρόθυμοι νὰ ἀναρρίψωσι τὸν κύβον πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ ἀρχαίου τῆς πατρίδος ἀξιώματος. Ἦναι ἀληθές ὅτι οἱ ὀλίγοι οὗτοι ἠδύναντο νὰ παρασύρωσι, καθὼς καὶ παρέσυραν τῶντι τὸν δῆμον, ὅστις, μὴ ἔχων τί νὰ ἀπολέσῃ, εὐκόλως ἀνελάμβανε πάντα νεωτερισμόν. Ἀλλ' ὁ δῆμος ἐκεῖνος πρὸ καιροῦ ἀπέδειξεν ὅτι ἦτο ἀπόλεμος καὶ ἀνεπιτήδεις νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς πολυειδεῖς θυσίας ὅσας ἀπαιτεῖ πᾶς ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγών. Πλὴν τούτου ἐν τῇ Ἀττικῇ συνέβησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἐξήκοντα ἔτη γεγονότα τινὰ ἐπενεγκόντα εἰς αὐτὴν καὶ ὑλικὰς συμφορὰς ὅχι μικράς. Τὰ δυστυχήματα ταῦτα ἦσαν δύο δουλικαὶ στάσεις, ὧν ἡ μὲν ἐγένετο μεταξύ τοῦ 134 καὶ 131 ἔτους, ἡ δὲ μεταξύ τοῦ 104 καὶ 101, ἀμφότεραι δὲ ὑπῆρξαν σύγχρονοι τῶν δύο μεγάλων δουλικῶν γάσεων αἰτίνες κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συνετάραξαν τὴν Σικελίαν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ γενομένων τούτων κινημάτων δὲν ἀπέβη πολλά σπουδαῖον· οἱ ἀποστατήσαντες δὲν ὑπερέβαινον πολὺ τοὺς χιλίους, τὸ δὲ κακὸν ἐξετάθη μὲν καὶ εἰς Ἀθῆναι καὶ εἰς ἄλλους τόπους, ἀλλὰ διὰ ταχείας καὶ αὐστηρᾶς κολάσεως περιεστάλη ἀπανταχοῦ. Τὸ δεύτερον ὅμως λέγεται πολὺ δεινότερον, διότι τότε πολλαὶ μυριάδες τῶν οἰκετῶν ὅσοι δεδεδεμένοι εἰργάζοντο τὰ μεταλλεῖα τοῦ Λαυρίου, φονεύσαντες τοὺς ἐπὶ τῶν μεταλλῶν φύλακας, κατέλαβον τὴν ἐπὶ Σουνίῳ ἀκρόπολιν καὶ ἐπὶ πολλὸν χρόνον ἐξεπόρθησαν τὴν Ἀττικὴν. Ὡστε ἡ χώρα ἔπαθε πολλὴν ἐκ τούτου ζημίαν, ὁ δὲ Μιθριδάτης δὲν ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ ἀξιώλογον συνδρομὴν παρὰ τῶν Ἀθηναίων, οὕτως ἐχόντων ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς. Ἐπεζήτησε δὲ τὴν κατοχὴν τῆς Ἀττικῆς πιθανώτατα διότι οὐδαμοῦ ἄλλου τῆς Ἑλλάδος ἠδύνατο νὰ εὕρῃ φρούριον ἀσφαλέςτερον καὶ ὀρμηκτέριον πρὸς φρέστερον ἢ εἰς τὰς Ἀθῆνας καὶ εἰς τὸν Πειραιᾶ, πόλεις αἰτίνες ἔσωζον τὰ δυσπόρθητα αὐτῶν τείχη, ἐνῶ τὰ τείχη τῶν ἄλλων ἐλληνίδων πόλεων εἶχον καταλυθῇ πρὸ 60 ἐτῶν· ἰδίως δὲ ὁ Πειραιεὺς ἔκειτο ἐπὶ τῆς μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Ἀσίας θαλάσσης, τῆς ὁποίας ἐκράτει ἤδη ὁ βασιλεὺς τοῦ Πόντου.

Ἄλλως τε ἅπασαι αἱ περὶ πέττειαι τῆς τε συμμαχίας ταύτης καὶ τῶν διαπραγματεύσεων ὅσαι προηγήθησαν αὐτῆς μαρτυροῦσι τὴν δεινὴν ἠθικὴν ἀλλοίωσιν ἣν εἶχεν ἡδὴ πάθει ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις. Τὰς περὶ τοῦτου λεπτομερείας μανθάνομεν παρὰ τοῦ Πλουτάρχου ἐν βίῳ Σύλλα, παρὰ τοῦ Ἀππιανοῦ, καὶ μάλιστα παρὰ τοῦ Ποσειδωνίου, τὸν ὅποιον μὴ σωζόμενον, παρατίθουσιν ὁ ἐν τῇ 3 ἑκατονταετηρίδι μ. Χ. ἀκμάσας Ἀθηναῖος ὁ ἐκ Ναυκράτιδος τῆς Αἰγύπτου, ὅστις, συγγράψας πόνημα ἐπιγραφόμενον « Δειπνοσοφισταί » καὶ συγκείμενον ἐκ βιβλίων 15, περιέσσωσεν εἰς ἡμᾶς ἐκ συγγραφῶν μετὰ ταῦτα ἀπολεσθέντων, πλείστας ὅσας πολυτίμους εἰδήσεις περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, φιλολογίας καὶ ἀρχαιολογίας. Καὶ ἴσως μὲν ὁ Ἀθηναῖος καὶ ὁ Ποσειδώνιος ἀσχημίζουσι παρὰ τὸ ἀληθὲς τὸν πρωταγωνιστὴν τοῦ ἀνὰ χεῖρας δράματος, ἥτοι τὸν σοφιστὴν Ἀθηναῖον· ἀλλ' ἐπεὶ δὲ οὐδ' ὁ Πλούταρχος εἶναι πολὺ περὶ τὴν κατάκρισιν αὐτοῦ μετριώτερος, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἂν ἡ εἰκὼν ἦν πρόκειται ἡδὴ ν' ἀντιγράψωμεν ἐνταῦθα μετέχῃ κατὰ τι τῆς γελοιογραφίας, ἡ γελοιογραφία εἶναι ἐξ ἐκείνων αἰτίνες σφόδρα ὁμοιάζουσι πρὸς τὸ πρωτότυπον.

Ἰπῆρχε τότε ἐνταῦθα παρέγγραφός τις, δηλαδὴ νόθος, πολίτης, Ἀθηναῖος ἢ Ἀριστίων ὀνομαζόμενος, υἱὸς πατρὸς ὁμωνύμου καὶ Αἰγυπτίας θεραπαίνης. Ἀθλὸν μάλιστα ἂν εἶχε τοῦτο καὶ τὸ προτέρημα, ὅτι υἱὸς τοῦ δεσπότης αὐτῆς ἢ ἄλλου τινός. Ἀλλ' ὅπως δὲ ποτε, ὁ Ἀθηναῖος οὗτος, κληρονομήσας ἀποθανόντα τὸν πατέρα ἢ δεσπότην αὐτοῦ, καὶ γήμας παιδισκάριον, ὑπὲρ ἐστὶ δουλὶδα, εὐμορφον, περιεβάλετο τὸ πρόχειρον ἱμάτιον τοῦ σοφιστοῦ καὶ θηρεύσας μερῶσιν σχολαστικὰ, νῦν μὲν ἐν Μεσσήνῃ, νῦν δὲ ἐν Λαρίσσει τῇ Θεσσαλικῇ, εἰσέπραξε τοιοῦτοτρόπως χρήματά τινα καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ μέγας Μιθριδάτης ἔσειεν ἀπὸ τοῦ Πόντου πᾶσαν τὴν τότε γνωστὴν οἰκουμένην. Εἰς τοῦτον λοιπὸν τὸν Ἀθηναῖον, τὸν παρέγγραφον πολίτην, τὸν σμικρὸν καὶ ταπεινὸν σοφιστὴν, ἐνόμισαν συνετὸν οἱ Ἀθηναῖοι ὅσοι ἤθελον τὴν μετὰ τοῦ Μιθριδάτου συμμαχίαν, ν' ἀναθέσωσι τὰ πολυτιμότερα αὐτῶν συμφέροντα παρὰ τῷ βασιλεὶ ἐκείνῳ, εἰς ἣναι τῶντι ἀληθῆς, ὡς λέ-

γεται παρά τινων, ὅτι ἐχειροτονήθη πρεσβευτὴς ὑπὸ τοῦ δήμου, καὶ δὲν ἀνεχώρησεν, ὡς βεβαίωσιν ἄλλοι, πρὸς ἀναζήτησιν τύχης. Ἀφικθὲς δὲ εἰς Καππαδοκίαν καὶ κολακεύσας τὸν βασιλέα, ἐγένετο εἰς τῶν φίλων, καὶ δι' ἐπιστολῶν μετεώριζε τοὺς Ἀθηναίους, τοὺς Λάκωνας καὶ τοὺς Ἀγαυούς, ὅτι οὐ μόνον τῶν χρεῶν αὐτῶν θέλουσιν ἀπολυθῆ, ζῶντες τοῦ λοιποῦ ἐν ὁμονοίᾳ, ἀλλὰ καὶ τὴν δημοκρατίαν θέλουσιν ἀνακτήσει καὶ δωρεῶν μεγάλων τύχει ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ. Οἱ δὲ ἐνταῦθα Ἕλληνες καὶ μάλιστα οἱ Ἀθηναῖοι διεκόμπουν ταῦτα, πιστεύοντες ὅτι κατελύθη ἤδη ἡ τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονία.

Ὅθεν μετ' ὀλίγον ὁ Μιθριδάτης ἐκπέμπει εἰς τὴν Ἑλλάδα στρατὸν καὶ στόλον μέγαν, ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Ἀρχέλαον, φέροντα μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν πρεσβευτὴν Ἀθηνίωνα. Ἡ ἐντολὴ τοῦ Ἀρχελάου ἦτο, νὰ κυριεύσῃ τὰς νήσους, νὰ καταλάβῃ τὸν Πειραιᾶ· ἐντεῦθεν ἔπειτα, ὡς ἀπὸ ὀρμητηρίου ἀσφαλούς, νὰ προελάβῃ μὲν ἐκόντα ἄκοντα τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ ἔθνη, νὰ ἀνέλθῃ δὲ εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν, καὶ ἐνωθεὶς ἐκεῖ μετὰ τοῦ εἰς Θεσσαλίαν ἐπιπεμφθέντος ἐξ Ἀσίας ἐτέρου στρατηγοῦ Μητροφάνους καὶ τοῦ διὰ τῆς Θράκης κατερχομένου υἱοῦ τοῦ Μιθριδάτου Ἀρκαβίου, νὰ καταβάλλῃ ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀρχὴν ἐν τῇ ἑλληνικῇ χειρσινόσῃ. Ἐχων λοιπὸν πρὸ πάντων συμφέρον νὰ καταλάβῃ τὸν Πειραιᾶ, προεξέπεμψεν ἐνταῦθα τὸν Ἀθηνίωνα μετὰ φυλακῆς διςχιλίων ἀνδρῶν καὶ πολλῶν καὶ πομπωδῶν ὑποσχέσεων. Τὰ πλοῖα τὰ ὅποια ἔφερον τὸν Ἀθηνίωνα ἐβιάσθησαν ὑπὸ χειμῶνος νὰ καταφύγωσιν εἰς Καρυστίαν. Ἄλλ' εἰςεῖσιν ἤδη, καὶ σχεδὸν τὸ πλεῖστον μέρος τῆς πόλεως ἐπὶ τὴν ἐκδοχὴν αὐτοῦ ἐξεκέχυντο. Συνέτρεχον δὲ καὶ πολλοὶ καὶ ἄλλοι θεαταί, τὸ παράδοξον τῆς τύχης θαυμάζοντες, εἰ ὁ παρέγγραφος Ἀθηνίων εἰς Ἀθήνας ἐπ' ἀργυρόποδος κατακομίζεται φορεῖον, καὶ πορφυρῶν στρωμάτων, ὁ μηδέποτε ἐπὶ τοῦ τρίθωνος ἐωρακώς πορφύραν πρότερον, οὐδενὸς οὐδὲ Ῥωμαίων ἐν τοσαύτῃ φαντασίᾳ καταγλιδῶντος τῆς Ἀττικῆς. Συνέτρεχον οὖν πρὸς τὴν θεῶν ταύτην ἄνδρες, γυναῖκες, παῖδες, τὰ κάλλιστα προσδοκῶντες παρὰ Μιθριδάτου· ὅποτε Ἀθηνίων ὁ πένης καὶ τὰς ἐραρικὰς ποιήσας ἀκροάσεις διὰ τὸν βασιλέα σιληπορδῶν διὰ τῆς πόλεως καὶ

χώρας πομπεύει. » Τοιαύτης δὲ καὶ τηλικαύτης τυχὼν ὑποδοχῆς, κατέλυσε εἰς τὴν οἰκίαν ἀνθρώπου πλουσιωτάτου τότε ἀπὸ τῶν ἐκ Δήλου προσόδων, κεκοσμημένην διὰ στρωμνῶν πολυτελῶν, καὶ ζωγραφιδῶν, καὶ ἀνδριάντων, καὶ ἐκθέσεως ἀργυρωμάτων, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐξῆλθε μετ' ὀλίγον ἐκσύρων χλαμύδα λαμπράν, φέρων δακτυλίδιον χρυσοῦν, ἐγγεγλυμμένην ἔχον τὴν Μιθριδάτου εἰκόνα, καὶ πομπευόντων καὶ ἐφεπομένων θεραπόντων πολλῶν, εἰςῆλθεν ἐν τῷ τεμένει τῶν περὶ Διόνυσον τεχνιτῶν, ὅπου ἐπετελοῦντο θυσίαι ἐπὶ τῇ εὐτυχεὶ αὐτοῦ παρουσίᾳ καὶ σπονδαὶ μετὰ προαναφωνήσεως κήρυκος. Καὶ τὴν ἐπιούσαν πολλοὶ μὲν, ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν, ἀνέμενον εὐλαβῶς τὴν ἐξοδὸν αὐτοῦ, πλήρης δὲ ἦτο καὶ ὁ Κεραμεικὸς ἀστῶν καὶ ξένων, καὶ αὐτόκλητος συρροὴ τῶν ὄχλων εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ δὲ προσῆλθε βραδέως δορυφορούμενος ὑπὸ τῶν ὄχλοκόπων, ὧν ἕκαστος ἔσπευδε προσάψασθαι καὶ τῆς ἐσθῆτος αὐτοῦ.

Ἐν τῷ Κεραμεικῷ ὑπῆρχε τότε στοὰ κατασκευασθεῖσα πρὸ ἑκατὸν περίπου ἐνιαυτῶν, εἰς τιμὴν τοῦ πολλὰ εὐεργετήσαντος πάλαι ποτὲ τὴν πόλιν Ἀττάλου, βασιλέως Περγάμου, καὶ πρὸ τῆς στοᾶς ὑψοῦτο βῆμα ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἡγόρευον πρὸς τὰ πλήθη οἱ Ῥωμαῖοι στρατηγοί, ὁσάκις, ἐπισκεφθέντες τοὺς Ἀθηναίους, εἶχον νὰ κοινω-νῆσωσι τι εἰς τοὺς πολίτας. Εἰς τοῦτο λοιπὸν τὸ βῆμα ἀναβὰς ὁ Ἀθηναῖος καὶ περιβλέψας κυκλῆδὸν τὸ πλῆθος, ἔπειτα δὲ ἀναβλέψας « Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εἶπε, τὰ πράγματά με βιάζεται καὶ τὸ τῆς πατρίδος συμφέρον, ἀπαγγέλλειν ἅ οἶδα· τὸ δὲ μέγεθος τῶν μελλόντων λέγεσθαι, διὰ τὸ παράδοξον τῆς περιστάσεως ἐμποδίζει με. » Ἐπειδὴ δὲ ἐπεβόησεν ἀθρόον τὸ πλῆθος θαρρεῖν καὶ λέγειν « Ἀέγω τοῖ-νυν, εἶπε τὰ μηδέποτε ἐλπίσθέντα, μηδὲ ἐν ὄνειρῳ φαντασθέντα » καὶ ἐνταῦθα ἐξίστρεψε τὰ ἐν Ἀσίᾳ κατορθώματα τοῦ Μιθριδάτου· τὰς ἡττάς τῶν Ῥωμαίων στρατηγῶν, καὶ τὴν γενομένην σφαγὴν τῶν Ῥωμαίων πολιτῶν· ἀνήγγειλε τὴν ἐπερχομένην μεγάλην τοῦ Μιθριδάτου στρατεῖαν καὶ ἐβεβαίωσεν ὅτι συνεμάχησαν πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τὴν τῆς Ῥώμης καταστροφὴν ὄχι μόνον τὰ Ἰταλικά ἔθνη, ἀλλὰ καὶ οἱ Καρχηδόνιοι. Σημειωτέον ὅτι Καρχηδόνιοι πρὸ καιροῦ εἰς τὸν κόσμον δὲν ὑπῆρχον, ἀλλὰ τίς ἐτόλμα νὰ ἀντεῖπῃ εἰς τὸν ῥήτορα; Μι-κρὸν δ' ἐπὶ τούτοις σιωπῆσας, καὶ ἀρῆσας τοὺς πολλοὺς νὰ συλλα-

λήσωσι περὶ τῶν παραδόξων ἐκείνων εἰδήσεων, ἔπειτα τριῖνας τὸ μέτωπον· « Τί οὖν, ἐξηκολούθησε, συμβουλεύω; Μὴ ἀνέχεσθαι τῆς ἀναρχίας, ἣν ἡ Ῥωμαίων σύγκλητος ἐπισχεθῆναι πεποίηκεν, ἕως αὐτὴ δοκιμάσει περὶ τοῦ πῶς ὑμᾶς πολιτεύεσθαι δεῖ. Καὶ μὴ περιῖδωμεν τὰ ἱερὰ κεκλεισμένα, αὐχμῶντα δὲ τὰ γυμνάσια, τὸ θέατρον ἀνεκκλησίαστον, ἄφωνα δὲ τὰ δικαστήρια, καὶ τὴν Θεῶν χρησμοῖς καθιερωμένην Πνύκα, ἀφρημένην τοῦ δήμου· μὴ περιῖδωμεν δὲ, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὴν ἱεράν τοῦ Ἰάκχου φωνὴν κατασσειγασμένην· καὶ τὸ σεμνὸν ἀνάκτορον τοῖν θεοῖν κεκλεισμένον, καὶ τῶν φιλοσόφων τὰς διατριβὰς ἀφώνους. » Ἀφοῦ δὲ καὶ ἄλλας πολλὰς τοιαύτας ὑπερβολὰς καὶ ἀριδύλους ψευδολογίας εἶπε, συλλαλήσαντες οἱ ὄχλοι καὶ συνδραμόντες εἰς τὸ θέατρον, ἐξελέξαντο αὐτὸν στρατηγὸν ἐπὶ τῶν ὅπλων· καὶ προσελθὼν ὁ περιπατητικὸς φιλόσοφος εἰς τὴν ὀρχήστραν, εὐχαρίστησε τοὺς Ἀθηναίους μὲ ὕψος ἀγέρωχον καὶ εἶπε· « Νῦν ὑμεῖς ἑαυτῶν στρατηγεῖτε, προέστηκα δ' ἐγὼ· καὶ ἂν συνεπισχύψητε, τοσοῦτον δυνήσομαι, ὅσον κοινῇ πάντες ὑμεῖς. » Ταῦτα δὲ εἰπὼν, προεκάλεσε τὴν τῶν ἄλλων ἀρχόντων ἐκλογὴν, ὑποβαλὼν ὅσα ἤθελεν ὀνόματα.

Ἀλλὰ μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας τύραννον ἑαυτὸν ἀνέδειξεν ὁ φιλόσοφος ἐκεῖνος καὶ φιλελεύθερος ἀνὴρ, μεταχειριζόμενος πρὸς τοῦτο τοὺς διςχιλίους δορυφόρους τοὺς ὁποίους ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ὁ Ἀρχέλαος. Κατέστησεν εὐθύς ἐκποδῶν τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν πολιτῶν ὅσοι, κατανοοῦντες τὸν ὄλεθρον εἰς ὃν ἔσυρε τὴν πατρίδα, ἀπεδοκίμαζον τὰ γινόμενα· ἔπειτα δὲ ἐπέστησε φύλακας ἐπὶ τὰς πύλας, ἀνὰ τριάκοντα ἐφ' ἑκάστης, οἵτινες παρεμπόδιζον τὴν τε εἰσόδον καὶ τὴν ἐξόδον. Καὶ ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν Ἀθηναίων ἔφευγον οὐδὲν ἥττον καταβιβάσαντες ἑαυτοὺς διὰ τῶν τειχῶν, ἐπαπέστειλε κατ' αὐτῶν ἱππεῖς οἵτινες ἄλλους μὲν ἐφόνευσαν, ἄλλους δὲ κατήγαγον δεδεμένους, ἀναγκάσας πρὸς τούτοις τοὺς Ἀθηναίους πάντας νὰ οἰκουρῶσι δύνοντος τοῦ ἡλίου. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσε, διότι καὶ ἐκ τῶν πολιτῶν ὅσοι ἐν ἡτυχίᾳ καὶ σιγῇ ἀπεφάσισαν νὰ περιμεῖνωσι τὸ τέλος τῆς σκηνῆς ταύτης, πολλοὺς κατηγόρησεν ἐπὶ προδοσίᾳ, ὡς συνεννοουμένους μετὰ τῶν φυγάδων καὶ νεωτερίζοντας, συλλαμβάνων δὲ ἤτοι ἀκρίτως ἀπώλλυε, προσδασανίσας καὶ σφραβλώσας, ἤτοι πρὸς

Μιθριδάτην ἐξέπεμπε, δημεύων καὶ τὰς περιουσίας, καὶ τοσαῦτα χρήματα συναθροίσας ὥστε βεβαιοῦσιν ὅτι φρέατα ὅλα δι' αὐτῶν ἐπλήρωσε. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν μέρει προνοῶν τὴν μετ' ὀλίγον ἐπελθοῦσαν πολιορκίαν, καὶ κρύπτων τὰ τρόφιμα, ἐν μέρει φυγαδεύσας διὰ τῆς ἀφροσύνης αὐτοῦ τοὺς ἐμπόρους, προσεκάλεσε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔνδειαν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ διεμέτρα χοίνικα κριθῶν, τὴν τροφὴν δηλαδὴ μιᾶς ἡμέρας, ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας, εἰς τοὺς ἀθλίους Ἀθηναίους, ἀλεκτορίδων τροφὴν καὶ οὐκ ἀνθρώπων αὐτοῖς διδούς, ὡς λέγει ὁ ἄστειος Ἀθήναιος.

Οὐδὲ περιωρίσθη εἰς τὴν τοιαύτην τῶν Ἀθηνῶν διοίκησιν, ἀλλὰ ἠθέλησε νὰ ἐπιδαψιλεύσῃ καὶ εἰς τὴν Δῆλον τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθερίας ἐκείνης. Ἡ Δῆλος, ἥτις καθὼς εἶδομεν ἦτο πλουσιωτάτη καὶ ὑπήγετο εἰς τὰς Ἀθήνας, δὲν ἐνόμιζε φρόνιμον νὰ μνηστῇ τὸ παράδειγμα αὐτῶν καὶ νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως· τοσούτω μᾶλλον ὅσῳ ὁ πρὸ μικροῦ κατελθὼν εἰς τὸ Αἰγαῖον Ἀρχέλαος, ὡς προοίμιον τῶν εὐεργετημάτων ὅσα ἐπηγγέλλετο, εἶχε συλῆσει τὰ ἱερὰ τῆς νήσου χρήματα καὶ εἶχε παραδώσει αὐτὰ εἰς τὸν Ἀθηνίωνα ὅτε ἐξέπεμψεν αὐτὸν ἐνταῦθα. Ὁ Ἀθηνίων λοιπὸν ἐθεώρησεν ἥδη πρέπον νὰ συμπληρώσῃ τὴν λεηλασίαν τῆς Δήλου καὶ ἔπεμψεν ἐπὶ τούτῳ εἰς αὐτὴν μετὰ δυνάμεως ἓνα τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ, τὸν περιπατητικὸν φιλόσοφον Ἀπελλικῶντα. Ὁ Ἀπελλικῶν οὗτος ἦτο τὸ μὲν γένος Τῆιος, πολίτης δὲ Ἀθηναῖος γενόμενος ἐζῆσε βίον ποικιλιώτατον καὶ ἀψίκορον· διότι ἦτο ὃχι μόνον φιλόσοφος ἀλλὰ καὶ φιλόβιβλος καὶ φιλαρχαῖος. Αὐτὸς ἠγόρασε τὴν Ἀριστοτέλους βιβλιοθήκην καὶ ἄλλας πολλὰς, ὧν πολυχρήματος· πρὸς δὲ τούτοις συγκρότησε καὶ πλουσίαν συλλογὴν ἀρχαίων αὐτογράφων ψευδισμάτων τῆς τε πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἄλλων Ἑλληνίδων πόλεων, τὰ μὲν ἀγοράζων, τὰ δὲ καὶ ὑπεξαίρων· ὥστε ἐπὶ τέλους ἡ βιβλιοθήκη αὐτοῦ ἀπέβη πολυτιμοτάτη. Ὁ Ἀπελλικῶν ἐφρόντισεν ἰδίως νὰ πλουτίσῃ αὐτὴν καὶ διὰ τῶν συγγενῶν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Θεοφράστου αἵτινες πρὸ αὐτοῦ δὲν ἦσαν γνωστοὶ εἰς τοὺς πολλοὺς, καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς ἐποχῆς ταύτης περιπατητικῶν ὀλίγον ἐγινώσκοντο, διότι ἡ κληρονομία Νηλέως τοῦ Σκηψίου, εἰς ἣν ὁ Θεόφραστος κατέλιπε τὰ βιβλία του, εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας ἀνθρώ-

πων ἀφιλοτίμων καὶ ἀμαθῶν. Ταύτην δὲ τοῦ Ἀπελλικῶντος τὴν βιβλιοθήκην παρέλαβε βραδύτερον ὁ Σύλλας ἐξ Ἀθηνῶν καὶ μετέφερεν εἰς Ῥώμην, ὅπου Τυραννίων ὁ γραμματικὸς ἐφρόντισε περὶ τῆς διατηρήσεως αὐτῆς, ὁ δ' Ἀνδρόνικος ὁ Ῥόδιος ἐπεχείρησε τὴν ἀντιγραφὴν τῶν χειρογράφων ἐκείνων τὰ ὁποῖα οὕτως ἔκτοτε παρεδόθησαν εἰς τὴν κοινὴν χρῆσιν. Ἐκ τούτων δηλοῦται ὅτι ὡς φιλόλογος ὁ Ἀπελλικὸν ἀπέβη ἄνθρωπος χρήσιμος· ἀλλ' ἐπειδὴ, ὡς εἵπομεν, ἐπλουτίζε τὴν βιβλιοθήκην αὐτοῦ καὶ δι' ὑπεξαίρεσσεως δημοσίῳ ἐγγράφων ἐκ τῶν ἀρχαίων τῶν πόλεων, φωραθεὶς ἐν Ἀθήναις εἶχεν ἀναγκασθῆναι νὰ φύγῃ ἐντεῦθεν ἄλλοτε. Μετ' οὐ πολὺ ὁμοῦς ἐπανῆλθε πάλιν θεραπεύσας πολλοὺς καὶ ἤδη ἐγένετο εἰς τῶν θερμότερων ὁπαδῶν τοῦ Ἀθηναίου, διορισθεὶς ὑπ' αὐτοῦ καὶ στρατηγὸς ἐπὶ τὴν Δῆλον, ἵνα ἐπαναστατήσῃ τὴν νῆσον καὶ πρὸ πάντων ἵνα ἀργυρολογήσῃ τοὺς πολίτας αὐτῆς. Ἀλλ' ἔμελλε νὰ ἀναδειχθῇ εἰς τὸ στρατιωτικὸν αὐτοῦ στάδιον ἀτυχέστερος ἢ εἰς τὸ φιλολογικόν· καθότι πανηγυρικῶς μᾶλλον ἢ στρατηγικῶς ἀναστρεφόμενος, καὶ προφυλακὴν ἀμελεστέραν διορίσας, μάλιστα δὲ ἀφίσας ἀπροφύλακτα τὰ ἐξόπισθεν τῆς νήσου, ἐκοιμᾶτο. Καὶ τοῦτο μαθὼν ὁ κατὰ τύχην τότε περὶ τὴν Δῆλον εὐρεθεὶς Ῥωμαῖος στρατηγὸς Ὀρόδιος, φυλάττει νύκτα ἀσέλγηνον, ἐκβιβάζει τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ καὶ ἐπιτεσὼν κατὰ τῶν κοιμωμένων καὶ μεθυόντων Ἀθηναίων, ἄλλους κατέκοψε καὶ ἄλλους ἐξώγησεν· ὁ δὲ καλὸς στρατηγὸς Ἀπελλικὸν ἔλαθε φυγών. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Δῆλος ἔπαθεν ἐν τούτοις τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν ποικίλων τούτων καὶ ἀντιπάλων ἐλευθερωτῶν. Βραδύτερον δὲ ὑπέστη καὶ ἄλλα δεινὰ. Ὁ στρατηγὸς τοῦ Μιθριδάτου Μητροφάνης, ὃν προανεφέραμεν ἐκπεμφθέντα εἰς Θεσσαλίαν, ἀποτυχὼν ἐκεῖ, ὡς θέλομεν ἶδει μετ' ὀλίγον, ἐπέπεσε κατὰ τῆς Δήλου, ἐφόνευσε τοὺς καὶ Δηλίου, ἐλήστευσε τὰ χρήματα καὶ τὰ ἀναθήματα τῆς πόλεως καὶ κατέβαλεν αὐτὴν εἰς ἑδάρος, ἐξανδραποδισάμενος τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐνῶ ἀνήγετο εἰς τὸ πλοῖον ἀπὸ τοῦ ἔργου τούτου, παραμονεύσαντες οἱ τῶν ἐμπόρων τῶν ἐκεῖ σωθόντες καὶ καταναυμαχήσαντες, κατέλυσαν αὐτόν. Ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ἡ Δῆλος κατεστράφη τότε διὰ παντός.

Ἐπανερχόμεθα δὲ εἰς τὰ τῶν Ἀθηναίων πράγματα. Ὁ Ἀρχέλαος, γενόμενος ἐν τῷ μεταξύ κύριος τοῦ Αἰγαίου πελάγους, κατέκλεισεν εἰς Πειραιᾶ, κατέλαβε τοῦτόν τε καὶ τὰς Ἀθήνας καὶ ὥρμησεν ἐντεῦθεν μετὰ τοῦ Ἀθηνίωνος ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν, ὅπου ἔμελλον νὰ ἐνωθῶσι μετ' αὐτῶν καὶ τὰ τῶν Λακωνῶν καὶ τῶν Ἀχαιῶν συμμαχικὰ στρατεύματα. Ἡ Βοιωτία πᾶσα παρεδέχθη τὰς περὶ ἐλευθερίας ὑποσχέσεις τοῦ Ἀρχελάου, πλὴν Θεσπιέων, τοὺς ὁποίους περικαθήμενος ἐπολιόρκει. Καὶ ὁ μὲν Σύλλας, ψηφισθεὶς ὑπὸ Ῥωμαίων στρατηγὸς τοῦ κατὰ Μιθριδάτου πολέμου, δὲν εἶχεν ἔτι ἀφίχθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' ὁ στρατηγὸς τῆς Μακεδονίας Σέντιος, μαθὼν τὰ γενόμενα, ἐκπέμπει ἐνταῦθα, μετὰ δυνάμεως ἐκ τοῦ προχείρου συγκεροτηθείσης, τὸν πρεσβευτὴν αὐτοῦ Βρέττιον Σούρραν, ἄνδρα διακεκρίμενον ἐπὶ τόλμῃ καὶ φρονήσει, ὅστις, κατελθὼν εἰς Θεσσαλίαν, πρῶτον μὲν κατεναυμάχησε περὶ Μαγνησίαν τὸν Μητροφάνην, ἐβίασεν αὐτὸν εἰς φυγὴν, καὶ ἐκυρίευσεν τὴν Σκιάθον, ἐν ᾗ ὁ στρατηγὸς ἐκεῖνος τοῦ Μιθριδάτου εἶχεν ἀποθέσει τὴν λείαν αὐτοῦ· ἔπειτα δὲ ἐστράφη ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν, καὶ, ἐπελθόντων αὐτῷ ἐτέρων χιλίων πεζῶν καὶ ἱππέων ἐκ Μακεδονίας, συνῆψε πρὸς τὰς πολὺ μεγαλητέρας τοῦ Ἀρχελάου καὶ τοῦ Ἀθηνίωνος δυνάμεις, περὶ Χαιρώνειαν, μάχην τριήμερον, ἣτις ἀπέβη ἀμφίβορος. Καὶ μετ' ὀλίγον φθάνουσιν εἰς τὸ τοῦ Ἀρχελάου στρατόπεδον τὰ Ἀχαιῶν καὶ τὰ Λακωνικὰ τάγματα, ὥστε ὁ Ῥωμαῖος στρατηγὸς μὴ θεωρῶν ἤδη ἐκείνους ἀξιόμαχον πρὸς τὸ πλῆθος ἐκεῖνο τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ, ἐφορμᾷ ἀμέσως κατὰ τοῦ Πειραιῶς, κάλλιστα εἰδὼς ὅτι ὁ Ἀρχέλαος, φοβούμενος μὴ ἀποκοπῇ τῆς θαλάσσης, θέλει βιασθῇ νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκουσίως ἐκ τῆς Βοιωτίας· ὅπερ συνέβη τῶντι, σπεύσαντος τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Μιθριδάτου νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ συσταλέντος οὕτω πάλιν περὶ τὴν θάλασσαν.

Ἀλλ' ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 87 διεπεραιώθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξ Ἰταλίας ὁ Σύλλας μετὰ δυνάμεως πεζικῆς καὶ ἱππικῆς ἀποχρώσης, καὶ, συλλέξας χοήματα καὶ συμμαχοὺς καὶ τροφὰς ἐκ τε Αἰτωλίας καὶ Θεσσαλίας, τοὺς μὲν Πελοποννησίους ἀμέσως ἀπέσπασεν ἀπὸ τοῦ Μιθριδάτου διὰ μόνης αὐτοῦ τῆς παρουσίας, αὐτὸς δὲ ἀπαλλαγείς ἐκείνων, ἐνέβαλεν εἰς τὴν Βοιωτίαν. Ταύτης αἱ πόλεις μετεχώρησαν

ἀθρόως πρὸς αὐτὸν πλὴν ὀλίγων· ἰδίως δὲ τὸ μέγα τῶν Θηβῶν ἄστυ τὸ ὅποιον πρὸ μικροῦ ἔτι εἶχεν ἀσπασθῇ τὴν τύχην τοῦ Μιθριδάτου, ἀμαχητὶ ἤδη μετετέθη ἀπὸ Ἀρχελάου εἰς Σύλλαν, ὅστις, οὕτως ἀσφαλισθεὶς πρὸς τὰ ὅπισθεν αὐτοῦ, κατῆλθεν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς. Εἰς τὰς Ἀθήνας εἶχε καταφύγει ὁ Ἀθηνίων, εἰς δὲ τὸν Πειραιᾶ κατεκλείσθη ὁ Ἀρχέλαος· ὅθεν ὁ Σύλλας διήρπεν εἰς δύο τὸν στρατὸν καὶ διὰ μιᾶς μὲν μοίρας ἐπολιόρκησε τὸ ἄστυ, αὐτὸς δὲ, παραλαβὼν τὸ πλεῖστον τῆς δυνάμεως, ὥρμησε κατὰ τοῦ Πειραιῶς.

Ἡ ἄνω πόλις δὲν ἦτο δύσκολον νὰ κυριευθῇ· διότι τὰ μακρὰ τεῖχη ἦσαν κατὰ μέγα μέρος ἡρειπωμένα, ὥστε ἡ πόλις ἐκείνη ἡδύνατο νὰ περιζωσθῇ πανταχόθεν, καὶ, ἐπειδὴ δὲν εἶχε πολλὴν τροφῶν προμήθειαν, νὰ καταναγκασθῇ διὰ λιμοῦ εἰς παράδοσιν. Ὁ δὲ Πειραιεὺς ἦτο ἀληθῶς δυσκαταγώνιστος· τὰ τεῖχη αὐτοῦ εἶχον ὕψος τεσσαράκοντα περίπου πήχεων καὶ ἦσαν κατασκευασμένα ἐκ λίθου μεγάλου τετραγώνου· ὁ ἐν αὐτῷ στρατὸς ἦτο πολυπληθέστερος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ, ὁ δὲ στρατηγὸς Ἀρχέλαος, ἀνὴρ γενναῖος καὶ ἔμπειρος· καὶ, τὸ πάντων σπουδαιότερον, ἐπειδὴ ἐθαλασσοκράτει εἶχε τροφὰς μὲν ἀφθόρους, πρόχειρον δὲ πᾶσαν ἐπικουρίαν· ἐνῶ ὁ Σύλλας δὲν εἶχε παντάπασι στόλον ἵνα ἀποκλείσῃ τὸν ἀντίπαλον καὶ οὕτε ἐπικουρίαν τινὰ ἤλπιζε διὰ τὰς τότε μεγάλας τῆς Ἰταλίας ἐμφυλίους διενέξεις. Ὅθεν δὲν ἡδύνατο νὰ γίνῃ κύριος τῆς πόλεως ταύτης εἰμὴ μόνον ἐξ ἐφόδου, καὶ ἐθεώρει ἑαυτὸν ἡναγκασμένον νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο ὅσον ἔνεστι τάχιον, ἀναλογιζόμενος ὅτι ἡ παράτασις τῆς πολιορκίας ἡδύνατο καὶ εἰς τὸν Μιθριδάτην νὰ δώσῃ καιρὸν νὰ πέμψῃ νέας δυνάμεις, καὶ τὰς ἐλληνικὰς φυλάς νὰ ἐνθαρρύνῃ εἰς νέαν ἐπανάστασιν. Ταῦτα πάντα ἐξηγοῦσι διατὶ ὁ Ῥωμαῖος στρατηγὸς ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἰδίως εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ διὰ τί ἐνόμισεν ἀπαραίτητον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐφοδὸν χωρὶς νὰ ἀνοίξῃ ῥῆγμα εἰς τὸ τεῖχος, ἀλλ' ἀπλῶς ἐπάγων εἰς αὐτὸ κλίμακας. Ἀπεκρούσθη ὁμῶς καὶ ἐπείσθη ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ ἐπιτύχῃ ἀνευ τακτικῆς πολιορκίας. Ἀναχωρήσας λοιπὸν εἰς Ἐλευσίνα καὶ εἰς Μέγαρον, ἤρχισεν νὰ κατασκευάζῃ τὰ ἀναγκαῖα μηχανήματα καὶ πρὸς τούτοις ἐπεχείρησε νὰ ἀνυψώσῃ πρὸς τὸ τεῖχος ᾠδμα ἰσομέγεθες ἵνα ἀπὸ αὐτοῦ

Διὰ κριῶν καὶ πυρφόρων τοξευμάτων καταβάλλη τὰ ἀκράδαντα ἐκεί-
να ὀχυρώματα. Μύρια ἡμιόνων ζεύγη εἰργάζοντο καθ' ἡμέραν εἰς τὴν
ὑπηρεσίαν τοῦ χρώματος τούτου· ξύλα καὶ λίθους ἐλάβανεν κατ' ἀρ-
χὰς ἀπὸ τὰ μακρὰ τείχη, παντελῶς τότε κατεδαφισθέντα· ἐπειδὴ
δὲ μετ' ὀλίγον ἔλαβε χρεῖαν καὶ ἄλλης ξυλείας διὰ τε τὸ χῶμα καὶ
τὰς ἀναγκαίας μηχανάς, ἔκοψε τὴν τε δενδροπορωτάτην Ἀκαδημίαν
καὶ τὸ Λύκειον. Ὁ δὲ σίδηρος καὶ οἱ καταπέλται καὶ πᾶσα ἄλλη
τοιαύτη παρασκευὴ ἐκομίζοντο αὐτῷ ἐκ Θηβῶν.

Ἄλλ' ἵνα κατορθώσῃ ταῦτα πάντα ὁ Σύλλας, εἶχε καὶ χρημά-
των πολλῶν ἀνάγκη· διὸ ἐπέβαλεν ἤδη χεῖρα εἰς τὰ τῆς Ἑλλάδος
ἄσυλα, καὶ ἔπεμψεν ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸν Λουκούλ-
λον, ὅστις, παραλαβὼν ἐξ Ἐπιδαύρου καὶ ἐξ Ὀλυμπίας τὰ κάλλι-
στα καὶ πολυτελέστατα τῶν ἀναθημάτων, ἔκοψεν ἀπὸ αὐτῶν νό-
μισμα, τὸ ὁποῖον προσηγορεύθη ἀπὸ ἐκείνου Λουκούλλειον. Ἐγραψε
δὲ καὶ πρὸς τοὺς Ἀμφικτύονας εἰς Δελφοὺς, ὅτι εἶναι καλὸν νὰ πα-
ραδοθῶσιν εἰς αὐτὸν τὰ τοῦ θεοῦ χρήματα, παρατηρῶν ὅτι ἢ θέλει
φυλάξει αὐτὰ ἀσφαλέστερον, ἢ καὶ δαπανήσας ἀποδώσει οὐκ ἐλάτ-
τω. Καὶ ἐπειδὴ ὁ πρὸς παραλαβὴν αὐτῶν πεμψθεὶς Κάπρις ὁ Φωκεὺς,
διστάζων νὰ πράξῃ τὴν ἱεροσυλίαν, ἔγραψεν, ὅτι ἠκούσθη φθεγγομέ-
νη ἡ ἐν τοῖς ἀνακτόροις κιθάρα, ὁ Σύλλας ἀπήντησεν ὅτι ἀπορεῖ πῶς
δὲν καταλαμβάνει ὅτι τὸ ἄσμα ἦτο σημεῖον χαρᾶς καὶ ὄχι ὀργῆς,
καὶ διέταξεν αὐτὸν νὰ παραλάβῃ τὰ χρήματα θαρρόντως, ὡς ἡθο-
μένου τοῦ θεοῦ καὶ διδόντος. Ἐλήφθησαν λοιπὸν οὕτως ὄχι μόνον
τὰ χρήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀναθήματα τὰ ἐν Δελφοῖς, ἐξ ὧν καὶ ὁ
ἀργυρὸς πῖθος, τὸν ὁποῖον, διὰ τὸ βᾶρος καὶ τὸ μέγεθος μὴ δυνα-
μένων τῶν ὑποζυγίων νὰ ἀναλάβωσιν, ἠναγκάσθησαν νὰ κατακόψωσιν
οἱ Ἀμφικτύονες.

Τούτων ἐν τούτοις γινομένων καὶ τοῦ χρώματος ὁσημέραι προαγο-
μένου, δὲν ἔπαυσαν αἱ περὶ τὸν Πειραιᾶ ἐχθροπραξίαι. Ὁ Ἀρχέλαος
φυσικῶ τῷ λόγῳ ἠγωνίζετο νὰ ἀνατρέψῃ τὸ ἔργον δι' αἰφνιδίων ἐ-
πιθέσεων· ἀλλ' ἐπροδίδετο ὑπὸ δύο θεραπόντων οἵτινες ἐμνήνουν ἐκά-
στοτε εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Σύλλα τὰ μελετώμενα ἐν Πειραιεῖ,
ἐγγράφοντες αὐτὰ ἐπὶ πεσσῶν ἐκ μολύβδου πεποιημένων καὶ ἀπὸ
σπενδάνης ἀφιεμένων· ὥστε ὁ Ῥωμαῖος στρατηγὸς πληροφορούμενος

ἀκριβῶς τὰ παρασκευαζόμενα, ἦτο πάντοτε ἕτοιμος νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς ἀντιπάλους. Μετ' ὀλίγον δὲ ὁ Ἀρχέλαος, λαβὼν μεγάλην παρὰ Μιθριδάτου ἐπικουρίαν, τῆς ὁποίας ἡγεῖτο ὁ Δρομιχάιτης, ἐξήγαγεν ἅπασαν τὴν δύναμιν εἰς μάχην καὶ συνεκροτήθη ἐντεῦθεν συμπλοκὴ φοβερά καθ' ἣν τὸ μὲν πρῶτον οἱ Μιθριδάταιοι νῆδοκίμουν, ἔπειτα δὲ ἐπιστρέψαντες οἱ Ῥωμαῖοι ἐφόνευσαν περὶ τοὺς διςχιλίους ἐχθρούς, τοὺς δὲ λοιποὺς συνήλασαν εἰς τὰ τεῖχη. Εἰς ταύτην τὴν περίστασιν ὁ γενναῖος Ἀρχέλαος παρέμεινεν ἔσχατος εἰς τὸν ἀγῶνα διὸ ἐπανερχόμενος εὗρεν ἤδη κεκλεισμένας τὰς πύλας τῶν τειχῶν καὶ μόλις διὰ σχοινίων ἀνεδιβάσθη.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἐπῆλθε χειμὼν, ὁ χειμὼν τοῦ ἔτους 87 πρὸς τὸ 86. Ἀπὸ τῆς Ἰταλίας ὁ Σύλλας οὐδεμίαν ἠλπίζεν ἐπικουρίαν ἐξ ἐναντίας μάλιστα ἐκηρύχθη ἐν Ῥώμῃ πολέμιος τῆς πατρίδος, διότι εἶχον ὑπερισχύσει αὐτόθι οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ Μάριος καὶ Κίννας. Ἀπὸ ἀνατολῶν οἱ Ῥόδιοι ἦσαν μὲν εὐδιάθετοι νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο νὰ διαπλεύσωσι τὸ Αἰγαῖον, θαλασσοκρατοῦντος τοῦ Μιθριδάτου. Ὁ Σύλλας ἔπεμψε τότε τὸν Λούκουλλον εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ εἰς Συρίαν, ἵνα παραλάβῃ τὰς ναῦς τῶν αὐτόθι βασιλέων καὶ πόλεων, καὶ, ἐνωθεὶς μετὰ τῶν Ῥοδίων, κατορθώσῃ νὰ ἐπιπλεύσῃ εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα. Καὶ τούτου ὅμως τοῦ ἐπιχειρήματος ἡ ἐκδοσις ἦτο ἀδύνατος καὶ ὅπωςδήποτε οὐχὶ πρόχειρος. Ὅθεν τὰ κατὰ τὸν Ῥωμαῖον στρατηγὸν ἀπέβησαν ὅπως οὖν δεινὰ, καὶ ἤθελον καταντήσῃ δεινότατα, ἐὰν οἱ Στερεοελλαδίται καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἐπέπιπτον κατ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοιοῦτόν τι οὐδ' ἀπεπειράθησαν οἱ Ἕλληνες, ἔμελλε δὲ μετ' οὐ πολὺ ἡ καρτερία, ἡ τόλμη καὶ ἡ ἐπιτηδεϊότης τοῦ Σύλλα νὰ κατισχύσωσιν ὅλων ἐκείνων τῶν δυσχερεῶν αἵτινες ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνοντο ἀκαταγώνιστοι. Πρῶτον ἔπεσεν εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὸ ἄστυ τῶν Ἀθηνῶν. Ἐὰν τὸ τροφίμα τὰ ὅποια καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας ἦσαν ἐνταῦθα ὀλίγα, παντάπασιν ἐξέλιπον μετὰ τὸν ἀποκλεισμόν τῆς πόλεως. Ὁ Ἀρχέλαος ἐδοκίμασε καὶ ἅπαξ καὶ δις, νὰ πέμψῃ σῖτον ἐκ Πειραιῶς· ἀλλ' ὁ Σύλλας μαθὼν τοῦτο, ἀπὸ τῶν ἐκσφενδονιζομένων πεσσῶν, καὶ ἐνεδρεύσας, ἐκυρίευσεν τὸν τε σῖτον καὶ τοὺς φέροντας. Ὁ μέδιμνος τοῦ σίτου, ὅπερ ἐστὶ δέκα ἡμερῶν τροφὴ πέντε ἀνθρώπων, ἐτιμᾶτο ἐν

τῇ πόλει δραχμῶν χιλίων τῆς τότε ἐποχῆς, δηλαδή περὶ τὰς ἐξ καὶ ἐπέκεινα χιλιάδας σημερινῶν δραχμῶν. Μετ' ὀλίγον οἱ ἄνθρωποι ἤρχισαν νὰ τρέφονται διὰ χόρτων, ὑποδημάτων, σκευῶν, τελευταῖον δὲ ἤπτοντο καὶ τῶν ἀποθησαυόντων. Μόνος ὁ Ἀθηναῖος διῆγεν ἐν ἀφθονίᾳ καὶ ἐν ἀνέσει, ἐξυβρίζων ἀπὸ τῶν τειχῶν ἐκάστοτε τὸν τε Σύλλαν καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Μετέλλαν, καὶ ἀσεβῶν πρὸς τὰ ἱερώτατα τῶν πραγμάτων, διότι ὁ ἀγαθὸς Πλούταρχος μετὰ φρίκης διηγείται, ὅτι περιεῖδε τὸν ἱερόν τῆς θεοῦ λύχρον ἀπεσθῆκότα διὰ σπᾶνιν ἐλαίου, εἰς δὲ τὴν ἱεροφάντιδα ζητήσασαν ἡμῖεκτον πυρῶν, ἦτοι μικρὸν ποσὸν σίτου, ἐπεμψεν ἡμῖεκτον πατέρεως. Τὸ δὲ οὐδὲν ἦττον ἄξιον ἀγανακτήσεως εἶναι ὅτι τοὺς βουλευτάς, ἰκετεύοντας νὰ οἰκτείρῃ τὴν πόλιν καὶ νὰ διαλύσῃ τὸν ὀλέθριον τοῦτον πρὸς Σύλλαν πόλεμον, κατετόξευσεν εἰς ἀπάντησιν καὶ διεσκέδασεν. Καὶ ὅταν ἐπὶ τέλους συγκατένευσε νὰ πέμψῃ περὶ εἰρήνης δύο ἢ τρεῖς τῶν συμποτῶν, οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἀντὶ νὰ ζητήσωσι νὰ ἐξιλεώσωσι τὸν νικητὴν, ἤρχισαν ἀκαυτολογοῦντες περὶ Θησέως, καὶ Εὐμόλπου, καὶ τῶν Μηδικῶν, μεχριστοῦ ὁ Σύλλας ἀπολέσας τὴν ὑπομονὴν « ἄπιτε, εἶπε πρὸς αὐτοὺς, ὦ μακάριοι, τοὺς λόγους τούτους ἀναλαβόντες· ἐγὼ γὰρ οὐ φιλομαθήσω ἐἰς Ἀθήνας ὑπὸ Ῥωμαίων ἐπέμφοι, ἀλλὰ τοὺς ἀνθισταμένους καταστρεφόμενος. »

Καὶ ἡ καταστροφὴ ἐπῆλθε μετ' ὀλίγον. Ὁ Σύλλας ἀναλογιζόμενος ὅτι δὲν θέλει ἤδη ἀπαντήσῃ εἰμὴ ἀσθενῇ ἀντίστασιν ἀπὸ λιμοττόντων ἀνθρώπων, ἐπήγαγε διὰ νυκτὸς τὰς κλίμακας εἰς τὸ τεῖχος περὶ τὸ λεγόμενον ἐπτάγαλκον, καὶ εὐχερῶς κατέλαβε τὸ μέρος τοῦτο. Ἐπειτα δὲ κατασκάψας καὶ συνορκήσας τὸ μεταξὺ τῆς Πειραικῆς πύλης καὶ τῆς ἱερᾶς διάστημα τοῦ τείχους, εἰσῆλθεν αὐτὸς ἐντεῦθεν περὶ μέσας νύκτας, μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ, σαλπίζοντος καὶ ἀλαλάζοντος, καὶ εἰς ἀρπαγὴν καὶ φόνον ἀφειμένον. Ὁ φόνος ἀπέδη πολὺς καὶ ἀνηλεὴς, μέχρις οὗ ὁ Σύλλας, ἐνδίδων εἰς τὰς δεήσεις τῶν Ἀθηναίων Μειδίου καὶ Καλλιφῶντος, οἵτινες ἐξ ἀρχῆς εἶχον καταφύγει εἰς αὐτόν, καὶ εἰς τὰς προτροπὰς τῶν μετ' αὐτοῦ συστρατευόντων συγκλητικῶν, ἀνεχαίτισε τὴν μεγάλην ταύτην φθοράν, χαρίζομενος, ὡς εἶπεν, πολλοὺς μὲν ὀλίγοις, ζώντας δὲ τεθνηκόσι, διὰ τῶν ὀλίγων καὶ τεθνηκότων ἐννοῶν τοὺς ἀρχαίους ἐκεί-

νους καὶ ἐνδόξους Ἀθηναίους. Ὁ δὲ Ἀθηνίων πρῶτον μὲν κατέφυγε μετὰ ὀλίγων εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἐμπρήσας τὸ Ὠδεῖον, ἵνα μὴ ὁ Σύλλας ἔχῃ πρόχειρον ξυλῆαν πρὸς ἐνόχλησιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ, πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ λιμοῦ καὶ τῆς δύψης, ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ καὶ ἐν τῷ ἅμα αὐτὸς καὶ πάντες οἱ αὐτῷ δορυφορήσαντες, ἢ ἀρχὴν τινα ἄρξαντες, ἢ ὅτι δῆποτε ἄλλο πράξαντες παρὰ τὰ ὑπὸ Ῥωμαίων ὠρισμένα εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ θανάτου ἐτιμωρήθησαν. Οἱ δοῦλοι εἶχον ἤδη πωληθῇ ἅμα μετὰ τὴν τῆς πόλεως ἄλωσιν· οἱ δὲ ὀλίγοι περισωθέντες ἐλευθεροὶ ἐκ τῶν μετασχόντων τοῦ πολέμου ἐκείνου, τὴν μὲν ἐλευθερίαν διεφύλαξαν, τὴν δὲ ψῆρον καὶ χειροτονίαν ἀφῆρθησαν, ἀποδοθεῖσαν εἰς μόνους τοὺς ἐκγόνους αὐτῶν ὥστε ἐπὶ τοῦ παρόντος πᾶσα ἡ κυβέρνησις τῆς πόλεως περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν Ἀθηναίων ἐκείνων ὅσοι προλαβόντες εἶχον προσφύγει εἰς τοὺς Ῥωμαίους ἅμα ἄρξαμένου τοῦ πολέμου. Κατὰ τὰ λοιπὰ οὔτε αἱ Ἀθηναίαι οὔτε αἱ ἄλλαι τῆς Ἑλλάδος πόλεις καθυπεβλήθησαν ἔτι εἰς τὸν ἐπαρχιακὸν τῆς διοικήσεως τρόπον, ἀλλ' ὅμως ἡ ἐπιτήρησις αὐτῶν ἀπέβη ἔκτοτε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐστηροτέρα. Ἐπὶ πᾶσι δὲ κατελήφθησαν ἐν τῇ Ἀκροπόλει χρυσοῦ μὲν λίτραι τεσσαράκοντα, ἐξακόσiai δὲ ἀργύρου. Τὸ χρηματικὸν τοῦτο ποσὸν δὲν φαίνεται ἀνάλογον τῶν μεγάλων θησαυρῶν τοὺς ὁποίους λέγεται συλλέξας ὁ Ἀθηνίων· ἀλλὰ οἱ θησαυροὶ ἐκεῖνοι ἐν μέρει διηρπάγησαν βεβαίως ἐπὶ τῆς λεηλασίας τῆς πόλεως, καὶ ἐν μέρει, καταχωσθέντες, διέφυγον ἴσως τὴν ἀρπαγὴν τῶν νικητῶν.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως, ὁ Σύλλας ἐπέστησεν ἅπασαν αὐτοῦ τὴν προσοχὴν εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ Ἀρχέλαος εἶχεν ἀποκρούσει προλαβόντως πολλὰς ὀξυτάτας αὐτοῦ ἐφόδους. Ἀλλ' ἤδη αἱ ἀπὸ τοῦ χώματος μηχαναὶ ἐκριοκόπουν ἀκαταπαύτως τὰ τείχη, καὶ ἄλλοι πάλιν ἄνδρες ὑπὸ χελώνας διώρυσσον αὐτά. Καὶ τὰ μὲν κρημνιζόμενα οὕτω μέρη τάχιστα ἀνωκοδομοῦντο· ἀλλὰ τὰ νεωστὶ κατασκευαζόμενα, ὥς ὑγρότερα καὶ ἀσθενέστερα, εὐκολώτερον κατεστρέφοντο, ὥστε ἐπὶ τέλους γενομένης νέας καὶ ἰσχυροτάτης ἐφόδου ἐβιάσθη ὁ Ἀρχέλαος νὰ ἐγκαταλίπῃ εἰς τὴν μακινώδη ὁρμὴν τῶν Ῥωμαίων τὰ τείχη καὶ νὰ καταφύγῃ εἰς τι χωρίον τοῦ Πειραιῶς ὀχυρότατον ἅμα καὶ θαλάσση περίκλυτον, τὸ ὁποῖον ὁ Σύλλας,

φαῦς οὐκ ἔχων, δὲν ἡδύνατο παντάπασιν νὰ προσβάλῃ. Ἐγένετο ὁμῶς κύριος τοῦ ἄλλου Πειραιῶς, τοῦ ὁποίου κατέκαυσε τὰ πλεῖστα μέρη, σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν Φίλωνος ὀπλοθήκην, θαυμαζόμενον ἔργον, καὶ τοὺς νεωσοίκους καὶ πάντα τὰ λοιπὰ αἰδίδιμα τῆς ἐνδόξου ἐποχῆς τῶν Ἀθηναίων μεγαλοεργήματα. Εἶχε δὲ ἐγκλίρως κατισχύσει ἐνταῦθα τοῦ Ἀρχελαίου, διότι ἐν τῷ μεταξὺ κατέβη ἀπὸ Θράκης καὶ Μακεδονίας εἰς τὴν Βοιωτίαν ὁ σὺν Ἀρκαθίου τοῦ Μιθριδάτου υἱοῦ ἀποσταλεῖς στρατὸς, ὅστις, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρκαθίου, διετέλει τεταγμένος ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Ταξίλλην, καὶ συνέκειτο ἐκ δέκα μὲν ῥωμαίων πεζῶν, μυρίων δὲ ἱππέων, καὶ τεθρίππων ἐννεμήκοντα δρεπανηφόρων. Ὁ στρατὸς οὗτος ἐπολιόρκει ἤδη τὴν πιστὴν εἰς τοὺς Ῥωμαίους μένασαν Ἐλάτειαν. Ὁ Σύλλας λοιπὸν ἔδραμεν ἀμέσως εἰς Βοιωτίαν, καὶ ἐκεῖ, ἐπελθόντος μετ' οὐ πολὺ καὶ τοῦ Ἀρχελαίου μετὰ συμπασης τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, συγκροτεῖται περὶ Χαϊρώνειαν μάχῃ μεγάλη, καθ' ἣν ὁ Σύλλας ἐνίκησε τοὺς πολυαριθμούς αὐτοῦ ἀντιπάλους νίκην περιφανεστάτην. Τὰ λείψανα αὐτῶν κατέφυγον εἰς Χαλκίδα τῆς Εὐβοίας, ὅπου δὲν ἡδύνατο νὰ προσβληθῶσιν ὑπὸ τοῦ Σύλλα, ναυτικὴν μὴ ἔχοντος δύναμιν· αὐτὸς δὲ ἐπανηγύρισε τὴν νίκην ἐν Θήβαις τελέσας θυσίας περὶ τὴν Οἰδιπόδιον κρήνην καὶ ἀγῶνας μουσικῶς καὶ ἄλλους. Οἱ δὲ κρίνοντες ἦσαν Ἕλληνες ἐκ τῶν ἄλλων προσκεκλημένοι πόλεων, διότι πρὸς τοὺς Θηβαίους, τοὺς κατ' ἀρχὰς ταχθέντας μετὰ Μιθριδάτου, εἶχεν ἀδικαλλάκτως ὁ Σύλλας· καὶ τούτου ἕνεκα, ἀποτεμώμενος τῆς χώρας αὐτῶν τὴν ἡμίσειαν, ἀφίέρωσεν εἰς τοὺς ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοὺς, ἵνα ἐκ τῶν προσόδων ἀποδοθῶσιν εἰς τὰ ἱερὰ ἐκεῖνα καταστήματα τὰ χρήματα ὅσα προηγουμένως παρ' αὐτῶν ἔλαβεν. Ὡς αὐτως ἐτιμώρησε διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τοὺς Ὀρχομενίους, καὶ ἐκ τῶν πολυτίμων πραγμάτων ὅσα παρ' αὐτῶν ἥρπασεν, ἐξαιρέσας ἐν τὴν λαμπρὰν τοῦ Διονύσου εἰκόνα, ἣν εἶχε πάλαι ποτὲ κατασκευάσει τῇ πόλει ἐκείνῃ ὁ ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας ἀγαλματοποιὸς Μύρων, ἔστησεν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ Ἐλικῶνος, δοὺς παράδοξον δεῖγμα εὐλαβείας, διὸ εὐλόγως ὁ περιηγητὴς Παυσανίας παρετήρησεν ὅτι αὐτοῦτό ἐστι τὸ ὑπὸ Ἑλλήνων λεγόμενον, θυμιάμασιν ἄλλοτρίοις τὸ θεῖον σέβασθαι. »

Ἄλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἀρχέλαος λαμβάνει νέαν παρὰ τοῦ ἀνεξάντλητου Μιθριδάτου ἐπικουρίαν, ὑπὸ τὸν Δορύαλον τεταγμένην, καὶ ἀντιπαρατάσσεται αὐτῷ περὶ Ὀρχομενόν· καὶ εἰς ταύτην ὁμοῦ τὴν μάχην, πεισματωδεστάτην ἀποβάσαν, ἀνεδείχθη πάλιν νικηφόρος ὁ Σύλλας. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἡ Βοιωτία δὲν ἐλεηλατεῖτο μόνον ὑπὸ τοῦ Σύλλα· ἐλεηλατεῖτο καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, τῶν λεγομένων ἐλευθερωτῶν αὐτῆς, ὥστε ἔπαθε τὰ πάνδεινα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Τελευταῖον ὁ Μιθριδάτης θεωρῶν τὰς ἐπανειλημμένας ἥττας πέντε μεγάλων αὐτοῦ στρατιῶν, καὶ τὸν εὐτυχῆ καὶ μεγαλεπήβολον Ῥωμαῖον ἐνισχυθέντα ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς κομισθείσης τελευταίας αὐτῷ ὑπὸ Λουκούλλου ναυτικῆς δυνάμεως, ἐνόμισε δεόν νά δώσῃ πέρας ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὸν πόλεμον καὶ νά ἀναβάλῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ. Ὅθεν ἀνελθόντος τοῦ Σύλλα εἰς Θράκην, ὡς καὶ ἐπὶ τῇ ἑλληνικῇ σαλίαν καὶ Μακεδονίαν καὶ ἐκείθεν διαπεραιωθέντος εἰς Ἀσίαν, εὐλογεῖται τῷ 84 μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ βασιλέως τοῦ Πόντου συντελεσθῆναι θήκη εἰρήνης, δι' ἧς ὁ τελευταῖος ὑπέσχετο νά παραδώσῃ τὴν Μικρὰν Βιθυνίαν καὶ τὴν Καππαδοκίαν εἰς τοὺς προτέρους αὐτῶν ἡγεμόνας· τὴν δὲ Παφλαγονίαν καὶ τὴν μικρὰν Ἀσίαν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, πρὸς παρασχὼν αὐτοῖς διςχίλια τάλαντα καὶ 70 χαλκήρεας ναῦς, φυλάττων δὲ τὴν ἄλλην ἀρχήν. Ὁ ἀναγνώστης αἰσθάνεται βεβαίως διατεθειμένον ἐξελέσθαι ἐν ἐκτάσει ὅπως οὖν τὰ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον. Κόρον αὐτοῦ θέατρον ὑπῆρξαν αἱ Ἀθῆναι· πᾶσα δὲ τῆς πάσης ταύτης τύχη, καλὴ ἢ κακὴ, δὲν δύναται νά ᾖναι ἀδιάφορος εἰς ἑλληνικὴν ψυχὴν. Καὶ ἔπειτα εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι οἱ πλείστοι τῶν ἐγκρίτων πολιτῶν ἀπεδοκίμασαν τὸν ἀγῶνα τοῦτον καὶ ὅτι ὁ προχειρισθεὶς στρατηγὸς ὑπῆρξε πάσης κατακρίσεως ἄξιος· ἀλλ' ὅπως δὴ ποτε ὁ ἀγὼν διεξήχθη ἐν ὀνόματι τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ αἷμα ἑλληνικὸν ἀφθονον ἐχύθη ἕνεκα αὐτοῦ. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι οὐ μόνον κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον, εἰς τὰς Ἀθῆνας μᾶλλον ἢ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἑλληνικὴν πόλιν, εἰς τὰς Ἀθῆνας καὶ τοι τοσοῦτον ἠθικῶς ἀλλοιωθεῖσας, θέλομεν ἰδεῖ γενομένης τελευταίας τινὲς γενναίας περὶ αὐτονομίας ἀποπειράς· διότι τοσαύτη ἦτο ἡ ἠθικὴ δύναμις ἣν ἄλλοτε ἐκτῆσαντο οἱ Ἀθηναῖοι, ὥστε ὅσον καὶ ἂν κατεδαπανήθῃ αὕτη, τὰ περιλιπόμενα εἰλά-

χιστα αὐτῆς ζώπυρα ἦσαν ἔτι ἱκανὰ νὰ δώσωσιν εἰς αὐτοὺς πλείονα ψυχὴν ἢ εἰς τοὺς Θηβαίους, ἢ τοὺς Σπαρτιάτας, ἢ τοὺς Ἀχαιοὺς, καὶ ἄλλους.

Δὲν ἔπαθε δὲ μόνον ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς ὅσα προεξετέθησαν δεινὰ ἔνεκα τοῦ καταστρεπτικοῦ ἐκείνου πολέμου, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χώραι, ἰδίως αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν· πρῶτον ἀπὸ τῶν στρατῶν τοῦ Μιθριδάτου, δεύτερον ἀπὸ τῶν στρατῶν τοῦ Φλάκκου καὶ τοῦ Φιμβρίου, οὓς ἐξαπέστειλαν οἱ τοῦ Σύλλα ἀντίπαλοι στρατηγοὺς κατὰ Μιθριδάτου, τελευταῖον ἀπὸ τοῦ Σύλλα αὐτοῦ, κατισχύσαντος ἀλληλοδιαδόχως τοῦτε βασιλέως τοῦ Πόντου καὶ τῶν ἐκ Ῥώμης πεμφθέντων ἀντιπάλων του. Ὁ Σύλλας ἐπέβαλεν εἰς τὴν Ἀσίαν κοινὴν μὲν ζημίαν διςμυρίων ταλάντων, ἰδίᾳ δὲ ἐγύμνωσε τοὺς κατόικους διὰ τῶν στρατιωτικῶν καταλυμάτων· διότι διέταξεν ὅτι πᾶς οἰκογενειάρχης θέλει δίδει εἰς ἕκαστον μὲν παρ' αὐτοῦ καταλύοντα στρατιώτην καθ' ἡμέραν τέσσαρα τετράδραχμα καὶ δεῖπνον· εἰς ἕκαστον δὲ ἀξίωματικὸν πεντήκοντα δραχμὰς τὴν ἡμέραν καὶ δύο ἐσθῆτας. Καὶ ἤρκεσθη εἰς ταῦτα μόνον, καθὼς εἶπε πρὸς τοὺς προύχοντας τῶν πόλεων οὓς κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην συνεκάλεσεν εἰς Ἐφεσον· « αἰ φειδοῖ γένους καὶ ὀνόματος ἑλληνικοῦ. » Ἐὰν ἐν τούτοις εἰς ταύτας τὰς ἀνηλεεῖς καταπιέσεις, προσθέσωμεν τὰς προηγουμένας τοῦ ἀντιπάλου Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ Μιθριδατείου, εὐκόλως θέλομεν ἐννοῆσαι τὸ παρὰ τῶν ἱστορικῶν λεγόμενον, ὅτι οὐδέποτε ἡ μικρὰ Ἀσία ἠδυνήθη ἔκτοτε νὰ ἀνακύβῃ ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ἐκείνης καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὴν προτέραν ἀκμὴν. Ναὶ μὲν ὁ Σύλλας ἐφείσθη ἱκανῶν πόλεων εἴτε ἀνταμείβων τὴν συμμαχίαν αὐτῶν εἴτε ἀποζημιῶν δι' ὅσα ἔπαθον ἔνεκα τῆς πρὸς αὐτὸν προθυμίας, ἀνακηρύξας ἐλευθέρους, ἥτοι ἀπηλλαγμένους φόρου, καὶ φίλους τῶν Ῥωμαίων τοὺς Πιέας, τοὺς Χίους, τοὺς Λυκίους, τοὺς Ῥοδίους, τὴν Μάγνησίαν καὶ ἄλλας τινάς. Καὶ εἰς τὴν ἐδῶ Ἑλλάδα, ἡ ἐν Φωκίδι Ἑλλάτεια, ἥτις, ὡς εἶδομεν, εἶχε διατελέσει πιστὴ εἰς τοὺς Ῥωμαίους, ἐπὶ πολὺν μετέπειτα χρόνον, καὶ ἀφοῦ δηλαδὴ ἡ Ἑλλάς κατέστη Ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία, παρέμειναν ἐλευθέραι, ἀτελεῶς γενομένη τὴν χώραν αὐτῆς. Ἀφ' ἐτέρου ἄλλοι Ῥωμαῖοι ἢ καὶ ἄλλοι

ἐπίσημοι ἄνδρες παρεμύθησαν τὰς Ἀθήνας δι' ὅσας ὑπέστησαν τότε συμφοράς. Ῥωμαῖος εὐπατρίδης λ. χ. Πομπώνιος, ἐλθὼν καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατασταθεὶς ἐνταῦθα, δι' ὃ καὶ ἐπωνομάσθη Ἀττικός, συνέδραμε γενναίως τὴν πόλιν ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ αὐτῆς· καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Καππαδοκίας Ἀριοβαρζάνης ὁ Φιλοπάτωρ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Φιλορωμαῖος, ἀνωκοδόμησαν τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀθηνίου καταστραφέν Ὠδεῖον. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν μικρά ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν προηγηθέντων δεινῶν· καὶ τόσῳ μᾶλλον μικρά ὕψω μετ' ὀλίγον ἐπῆλθον νέα δυστυχήματα. Ἐνδιατρίβομεν δὲ περὶ τὴν ἐξίστηρσιν τῶν δυστυχημάτων τούτων διότι θεωροῦμεν τοῦτο συντελεστικὸν εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ ἀληθοῦς χαρακτήρος τῆς προκειμένης περιόδου. Καθὼς προείπομεν καὶ καθὼς ἤρχισεν ἤδη νὰ ἐννοῇ ὁ ἀναγνώστης, τὸ πρῶτον μέρος τοῦ παρόντος βιβλίου περιλαμβάνει τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἀπετελέσθη ἡ βαθμιχία ἀλλοιώσεως καὶ μείωσις τῶν στοιχείων τοῦ ἀρχαίου ἐθνικοῦ βίου. Τὴν πρὸ καιροῦ ἀρξαμένην καὶ ὁσημέραι ἐξακολουθοῦσαν ἠθικὴν τοῦ βίου τούτου φθορὰν, παρακολουθεῖ ἤδη ῥαγδαία ἡ φθορά ἡ ὕλική. Ἐνῶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκλείπει ὁ ἀληθὴς πολιτικὸς βίος, ἐνῶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον παύουσι νὰ παράγωνται τὰ ἀρχαῖα ἀριστουργήματα τῆς γλώσσης, τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης, ἤρχισαν πρὸς τούτοις νῦν νὰ καταστρέφονται τὰ τεῖχη, οἱ ναοὶ, τὰ θέατρα, ἅπας ὁ πρότερον σωρευθεὶς ὕλικὸς πλοῦτος, μέχρι τοῦ ἐπελθόν ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἐπιτηδεῖως ὠφελθεὶς ἀπὸ τῶν περιλιπομένων τοῦ προτέρου βίου λειψάνων καὶ ἀναμίξας μετ' αὐτῶν ἕτερα στοιχεῖα ζωῆς καὶ πλούτου, κατεσκεύασε τὸν νέον ἑλληνικὸν βίον. Τὸ μέρος λοιπὸν τοῦτο τῆς ἱστορίας ἡμῶν πρόκειται νὰ καταδείξῃ τί παρέμεινεν ἐκ τῶν συστατικῶν τοῦ προηγουμένου ἑλληνικοῦ κόσμου· καὶ εἶναι πρόδηλον ὅτι ἀνάγκη νὰ μελετήσωμεν αὐτὸ ἵνα κατανοήσωμεν κατὰ τί ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος ἑλληνικὸς κόσμος συνετέλεσεν ἐπὶ τέλους εἰς τὴν τοῦ νέου ἀνάπλασιν. Ἵνα δὲ δι' ὀλίγων ἐκ προοιμίου ὑποδείξωμεν τὴν μεταμόρφωσιν ταύτην καὶ οὕτως εἰπεῖν μετεμψύχωσιν, ἀρκούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ἐνταῦθα ὅτι οἱ τύποι τῶν ἀρχαίων πολιτευμάτων ἐχρησίμευσαν ὡς βάσις τοῦ πρώτου χριστιανικοῦ πολιτεύματος· ὅτι ἀπὸ τῆς γλώσσης καὶ τῆς ῥητορικῆς τοῦ Δημοσθένους ἀνεβλάστησεν ἡ γλῶσσα καὶ ἡ ῥητορικὴ

τοῦ Χρυσοστόμου· ὅτι ἀπὸ τῆς τέχνης τοῦ Ἰκτίνου τοῦ τὸν Παρθενῶνα οἰκοδομήσαντος, προέκυψεν ἡ τοῦ Ἀνθεμίου τέχνη τοῦ ἀρχιτεκτονήσαντος τὴν Ἀγίαν Σοφίαν· καὶ ὅτι ὅσα τῶν περιωθέντων κοσμημάτων τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀσίας ἦτο δυνατόν νὰ μετακομισθῶσιν, ἠθροίσθησαν, ὡς ἐν μουσεῖῳ τινί, ἐντὸς τῆς νέας τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους πρωτεύουσας, ἣν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἤγειρε παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Βοσπόρου. Ἀλλ' ἀναλάβωμεν τὴν διακοπεῖσαν ἡμῶν ἀφήγησιν.

Τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, καθὼς πᾶν πέλαγος ἔχον πολλὰς νήσους καὶ πολλοὺς περὶ αὐτὸ κόλπους, ἦτο ἀνέκαθεν ἐπιτηδείοτατον πρὸς τὴν πειρατείαν. Ἐνόσω ὑφίσταντο ἀκμαῖαι αἱ τῆς μεσογείου ναυτικαὶ δυνάμεις, τὸ κακὸν τοῦτο περιεστέλλετο ὁπωςοῦν· ἀλλ' ἀφ' ἧς κατεστράφη ἡ Καρχηδὼν, κατεστράφη ἡ Κόρινθος, ἐταπεινώθη ἡ Ρόδος, καὶ παντελῶς ἐξησθένησαν οἱ βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας, ἐπειδὴ ὅλως ἐξέλιπεν ἡ ἀστυνομία τῆς θαλάσσης ταύτης, ἡ πειρατεία ἔλαβε τοσαύτην ἐπίδοσιν ὥστε οἱ κακοῦργοι ἐκείνοι, ὁμοσπονδῆσαντες πρὸς ἀλλήλους, κατέσχον περὶ τὸ 144 ἔτος πρὸ Χριστοῦ τὴν εἰς τοὺς Σελευκίδας ἀνήκουσαν Κιλικίαν καὶ κατέστησαν τὴν χώραν ταύτην κύριον αὐτῶν ὁρμητήριον. Μάλιστα δὲ ἤκμασαν οἱ πειραταὶ οὗτοι τῆς Κιλικίας ἐπὶ τοῦ Μιθριδατικοῦ πολέμου, διότι ὁ βασιλεὺς τοῦ Πόντου εἶχε συμμαχήσει μετ' αὐτῶν, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι οὐδεμίαν εἶχον κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ μέρος τοῦτο θαλασσίαν δύναμιν· καὶ ὅτε ἐπὶ τέλους συνεκρότησαν τοιαύτην, δὲν ἦσαν ἐνάμιλλοι πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους, οἵτινες, ναυμαχῆσαντές ποτε πρὸς Λούκουλλον, κατετρόπωσαν αὐτόν. Ἐπειτα, μετὰ τὴν ἥτταν τοῦ Μιθριδάτου, οἱ Ῥωμαῖοι ἀπησχολήθησαν ὑπὸ ἐμφυλίων πολέμων, ὥστε οἱ πειραταὶ τῆς Κιλικίας ἔμειναν ἀπόλυτοι σχεδὸν κύριοι ὅλων τῶν παραλίων καὶ νήσων τῆς Ἀνατολῆς. Οὐδὲ πρέπει νὰ φανῇ τοῦτο παράδοξον εἰς ἡμᾶς, διότι καὶ εἰς τὴν νεωτέραν Εὐρώπην, καὶ σχεδὸν εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, εἶδομεν κράτη πειρατικὰ, ἰδίως τὸ τῆς Ἀλγερίας, παραδόξως ἀκμάσαντα ἐν αὐτῇ τῇ Μεσογείῳ θαλάσσῃ, οὐ μακρὰν τῶν γαλλικῶν παραλίων καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀγγλων κατεχομένης Μελίτης. Οἱ πειραταὶ λοιπὸν τῆς Κιλικίας ἐπέπесον τότε ἀκωλύτως εἰς ὅλα τὰ παράλια, εἰς ὅλας τὰς νήσους, εἰς

ὅλους τοὺς λιμένας τοῦ Αἰγαίου, ἀρπάζοντες πλοῖα καὶ λεηλατοῦντες πόλεις. Ἰδίως δὲ ἐσύλησαν ἄπειρα ἱερὰ, τὸ Κλάριον, δηλαδὴ τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τὸν ἐν τῇ πόλει τῆς Κλάρου ἣτις ἔκειτο ἐν Ἰωνίᾳ οὐ μακρὰν τῆς Κολοφῶνος· τὸ Διδυμαῖον, ἥτοι τὸν ναὸν τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ὅστις ἔκειτο εἰς τὰ Δίδυμα, ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Μιλησίων· τὸ Σαμοθράκιον, ἥτοι τὸ ἐν τῇ Σαμοθράκῃ ἱερὸν, τὸ ὁποῖον ἐλέγετο ἔχον χιλίων ταλάντων κόσμον· τὸν ἐν Ἑρμιόνη ναὸν τῆς Χθονίας, ἥτοι τῆς Δήμητρος· τὸ ἐν Ἐπιδάφυ τοῦ Ἀσκληπιοῦ· τοὺς ναοὺς τοῦ Ποσειδῶνος, τοὺς ἐν τῷ Κορινθιακῷ ἰσθμῷ καὶ ἐν Ταινάρῳ καὶ ἐν Καλαυρίᾳ· τοὺς ναοὺς τοῦ Ἀπόλλωνος, τοὺς ἐν Ἀκτίῳ καὶ ἐν Λευκάδι· τοὺς ναοὺς τῆς Ἥρας, τοὺς ἐν Σάμῳ, καὶ ἐν Ἀργεῖ, καὶ ἐπὶ Λακινίῳ ἀκρωτηρίῳ τῆς Ἰταλίας. Ἐν γένει δὲ ἱστορεῖται ὅτι αἱ κυριευθεῖσαι ὑπὲρ αὐτῶν πόλεις ἦσαν περὶ τὰς τετρακοσίας. Καὶ τίς ἠδύνατο ν' ἀντισταθῇ εἰς αὐτούς; Τὰ πλοῖα τῶν συνεποσοῦντο, ὡς βεβαιοῦται, εἰς χίλια περίπου, διαπρέποντα διὰ τὴν ταχύτητα καὶ ἐλαφρότητα, διὰ τὴν εὐανδρίαν τῶν πληρωμάτων, διὰ τὴν τέχνην τῶν κυβερνητῶν. Εἰς τοσαύτην δὲ εἶχον καταντήσει αὐθάδειαν ὥστε καὶ ναύσταθμα πειρατικά ἱδρυσαν πολλοχοῦ, καὶ φάρους διετήρουν, καὶ θαυμαστήν τινα πολυτέλειαν ἐπὶ τῶν πλοίων ἐπεδείκνυν, χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἔχοντες σκεύη καὶ κοσμήματα, καὶ παραπετάσματα πορφυρᾶ καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐγκαλλωπίσματα τῆς κακουργίας αὐτῶν. Τελευταῖον οἱ Ῥωμαῖοι θεωροῦντες τοὺς πειρατὰς τούτους προσβάλλοντας καὶ αὐτὰ τὰ παράλια τῆς Ἰταλίας, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ πρόθυρα τῆς Ῥώμης ἐπιραινομένους, ἐπεχείρησαν τακτικὸν κατ' αὐτῶν πόλεμον ἀπὸ τοῦ 78 ἔτους· ἀλλ' οἱ κατ' αὐτῶν ἐκπεμφθέντες πρῶτοι στρατηγοὶ ἀνεδείχθησαν τοσοῦτον ἀτυχεῖς ἢ ἀνεπιτήδειοι, ὥστε οἱ πειραταὶ κατήντησαν νὰ παρεμποδίσωσι καὶ αὐτὴν τὴν προμήθειαν τῆς Ῥώμης, ἐξ οὗ συνέβη μεγάλη ὑπερτίμησις τῶν τροφῶν ἐν αὐτῇ. Ἐντεῦθεν, ἐν ἔτει 67, ἠναγκάσθη ἡ Βουλὴ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς αὐτὸν τὸν μέγαν Πομπήϊον τὴν στρατηγίαν τοῦ πειρατικοῦ πολέμου, δοῦσα εἰς αὐτὸν κράτος οἷον οὐδεὶς τῶν Ῥωμαίων πρὸ αὐτοῦ ἔλαβε, διότι ὁ Πομπήϊος ἀνεκηρύχθη τότε στρατηγὸς ἐπὶ τριετίαν ἀπάσης τῆς κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν δυνάμεως, καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ μεταχειρίζηται κατὰ τὸ δοκοῦν ταύτην τε καὶ

τὸ δημόσιον ταμεῖον, ἄρχων καὶ τῶν παραλίων ὄλων ἐπὶ τετρακοσίους
 σταδίους ἀπὸ θαλάσσης. Διὰ τοσαύτης περιβληθείς δυνάμειος καὶ παρα-
 λαβὼν ναῦς μὲν πεντακοσίας, ὀπλίτας δὲ ἑκατὸν εἴκοσι χιλιάδας καὶ
 πεντακισχιλίους ἵππους, πρῶτον μὲν κατέστρεψε τὰ ληστήρια τῆς Σικε-
 λίας, τῆς Σαρδηνίας καὶ τῆς Ἰταλίας καὶ ἔπειτα κατῆλθεν εἰς τὴν ἑλλη-
 νικὴν θάλασσαν, τὸ κύριον τῶν ληστῶν ὁρμητήριον. Καί τοι δὲ ἐπει-
 γόμενος ἐπὶ τὸ ἔργον, ἀνέβη ὁμῶς ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς εἰς τὰς Ἀθή-
 νας καὶ ἔθυσε τοῖς θεοῖς καὶ προσηγόρευε τὸν δῆμον. Μεθ' ὃ ἀπῆλ-
 theoretical ἀμέσως πάλιν εἰς τὸν στόλον, μὴ διατρίψας ἐνταῦθα εἰμὴ ἐπ' ὀ-
 λίγον· ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἐπρόφθασαν οὐδὲν ἥττον νὰ δώσωσιν αὐτῷ
 δαῖγμα τῆς ὑπερβολικῆς ἐκείνης εὐλαθείας μεθ' ἧς πρὸ καιροῦ συνεί-
 ϑιζον νὰ τιμῶσιν ἢ μᾶλλον νὰ θεσποιῶσι τοὺς παντοδυνάμους ἄν-
 δρας· διότι ἀπερχόμενος ἡδυνήθη νὰ ἀναγνώσῃ τὰ ἀκόλουθα πρὸς
 αὐτὸν ἐπιγεγραμμένα μονόστιχα, τὸ μὲν ἐντὸς τῆς πύλης·

« Ἐφ' ὅσον ὢν ἄνθρωπος οἶδας, ἐπὶ τοσοῦτον εἰ θεός. »

τὸ δὲ ἐκτὸς τῆς πύλης·

« Προσεδοκῶμεν, προσεκυνούμεν· εἶδομεν, προπέμπομεν. »

Ὁρμήσας δὲ ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς, κατεδίωξε μετὰ πλείστης ὁσῆς
 δραστηριότητος ἀπανταχοῦ τοὺς πειρατάς, ὧν ὀλίγοι ἐτόλμησαν ν'
 ἀντισταθῶσιν εἰς τοιαύτην δύναμιν, οἱ δὲ πλείονες παρεδόθησαν οἰ-
 κειοθελῶς. Μύριοι ἐκ τῶν κακούργων ἐκείνων ἐθανατώθησαν· δις μύ-
 ριοι ἡχμαλωτεύθησαν, ἑκατὸν εἴκοσι δὲ λιμένες καὶ φρούρια αὐτῶν
 κατεστράφησαν. Ἐπιεικῶς δὲ καὶ συνετῶς πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους
 πολιτευόμενος, τοὺς μὲν πλείστους ἐγκατέστησεν ὁ Πομπήιος εἰς Δύ-
 μνην τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἀχαΐας, χηρεύουσιν τότε κατοίκων, γῆν
 δὲ πολλὴν καὶ ἀγαθὴν ἔχουσιν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἔσπειρεν εἰς τὰς δια-
 φόρους τῆς Κιλικίας πόλεις, ἐνιδρύσας μάλιστα εἰς Σόλους, οὔτινες
 τότε μετωνομάσθησαν Πομπηϊούπολις.

Ἐπὶ τοῦ πειρατικοῦ τούτου πολέμου κατελήφθη καὶ ἡ Κρήτη
 ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων. Αἱ πόλεις τῆς νήσου τυχύτης εἶχον συμμαχήσαι
 κατ' ἀρχάς μετὰ τοῦ Μιθριδάτου καὶ ἔπειτα συνέπραξαν μετὰ τῶν
 πειρατῶν τῆς Κιλικίας, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἡ Κρήτη ἐθεωρήθη ὡς
 δεῦτερον τοῦ παραδόξου ἐκείνου κράτους ὁρμητήριον. Ἐπολιτεύθη δὲ

οὕτω διότι οἱ φοβεροὶ αὐτοὶ θαλασσομέδοντες ἐθεωροῦντο ὡς ἀγνώ-
νιζόμενοι κατὰ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, καὶ τούτου ἕνεκα πολλοὶ ἐν
τῇ ἀνατολῇ δὲν ἐσυστέλλοντο νὰ συμπράττωσιν ἀναφρανδὸν μετ'
αὐτῶν. Ὅπως δὴποτε πρὶν ἔτι ἐπιτραπῇ ὁ πόλεμος εἰς τὸν Πομπήϊον,
εἰς τῶν ἐκπεμφθέντων ἐπὶ τοὺς πειρατὰς στρατηγῶν, ὁ Μάρκος Ἀν-
τώνιος, ἐπεχείρησε νὰ ταπεινώσῃ τοὺς κατοίκους τῆς μεγάλης ἐκεί-
νης νήσου, ἀλλὰ ἡττήθη ὑπὸ τοῦ γενναίου αὐτῶν ἡγεμόνος Λασθένους.
Καὶ ἐζήτησε μὲν ὁ Μάρκος Ἀντώνιος νὰ παραστήσῃ τὴν ἡτταν ὡς
νίκην, προσλαβὼν ἀναιδῶς καὶ τὸ τιμητικὸν τοῦ « Κρητικοῦ » ἐπώ-
νυμον, ἀλλ' ἡ βουλὴ ἥτις ἤθελε πράγματα καὶ ὄχι λόγους, ἐπεμ-
ψεν ἐπὶ τὴν νῆσον στρατηγὸν ἕτερον, τὸν Μέτελλον. Τότε οἱ Κρή-
τες ἐπρέσβευσαν εἰς Ῥώμην περὶ διαλλαγῶν, ἡ δὲ βουλὴ ἀπήτησε
νὰ παραδώσωσι τὸν Λασθένη, καὶ πάντα τὰ ληστρικά σκάφη, καὶ
πάντας τοὺς Ῥωμαίους αἰχμαλώτους, καὶ ὁμήρους τριακοσίους, καὶ
ἀργυρίου τάλαντα τετρακισχίλια. Ἀλλ' οἱ Κρήτες δὲν ἐδέχθησαν
τὰς ἀξιώσεις ταύτας, καὶ ἐπελθόντος τοῦ Μετέλλου, κατατροποῦ-
ται τελευταῖον ὁ Λασθένης, συνθηκολογεῖ δὲ πρὸς τὸν Ῥωμαῖον στρα-
τηγὸν ὁ ἕτερος τῶν Κρητῶν ἡγεμόνων, ὁ Πανάρης. Τότε οἱ Κρήτες
μαθόντες ὅτι ἐπετράπη τὸν πειρατικὸν πόλεμον ὁ Πομπήϊος, καὶ ὅτι
ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς πολέμιους προσεφέρετο, ἀνέστηκαν ἤδη τὰ καθ'
ἑαυτοὺς εἰς αὐτόν. Καὶ ὁ Πομπήϊος διέταξε τὸν Μέτελλον νὰ ἀνα-
χωρήσῃ τῆς νήσου. Ἀλλ' ἐκεῖνος παρακούων, ὡς διορισθεὶς ἰδίᾳ ὑπὸ
τῆς βουλῆς διὰ τὸν πόλεμον τοῦτον, ἐπέμεινε μέχρις οὗ, ἀναγκά-
σας τὸν Λασθένη νὰ συνθηκολογήσῃ ὅπως ὁ Πανάρης, καθυπέταξε
τὴν νῆσον καὶ « Κρητικὸς » ἐπεκλήθη, δικαιοτέρον βεβαίως τοῦ Ἀν-
τωνίου. Ἐν τῷ μεταξύ εἶχεν ἀρχίσει πρὸ ἱκανοῦ χρόνου ὁ δεῦτερος
τοῦ Μιθριδάτου κατὰ Ῥωμαίων πόλεμος, ἀνατεθείς ὑπὸ τῆς βου-
λῆς εἰς τὸν Λούκουλλον, ὅστις εἶχεν ἤδη καταφέρει εἰς τε τὸν βασι-
λέα τοῦ Πόντου καὶ τὸν σύμμαχον αὐτοῦ Τιγράνην καιρίας πλη-
γὰς, ὅτε, ἐν ἔτει 66, ἅμα μετὰ τὸ πέρας τοῦ πειρατικοῦ πολέμου,
ἀνετέθη εἰς τὸν Πομπήϊον καὶ ἡ στρατηγία τοῦ κατὰ Μιθριδάτου
καὶ Τιγράνους ἀγῶνος. Ὅθεν ἐλθὼν ὁ Πομπήϊος εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀναγ-
κάζει τὸν Μιθριδάτην νὰ καταφύγῃ εἰς τὸ Βοσπόρειον αὐτοῦ κράτος,
μεταβάλλει τὸν Πόντον εἰς ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, ἐπιτρέπει εἰς τὸν

Τιγράνῃν, προσπεσόντα εἰς τὸ ἔλεος αὐτοῦ, τὴν πατρίαν ἀρχήν, καθίστησι τὴν Συρίαν ἐπαρχίαν ῥωμαϊκὴν, καὶ, διατάξας ἐν γένει τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν αὐτογνωμόνως, ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, ἐν ἔτει 62, ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια. Καὶ τότε διερχόμενος διὰ τῆς Ἑλλάδος, ἔδωκεν εἰς διαφόρους αὐτῆς πόλεις ἐξαιρετὰ τινα δαίγματα εὐνοίας. Ἐλθὼν πρὸ πάντων εἰς τὴν Μιτυληνὴν ἀπέδωκεν εἰς τὴν πόλιν, χαριζόμενος εἰς τὸν ἱστορικὸν Θεοφάνην, τὴν ἐλευθερίαν ἣν αὕτη εἶχεν ἀποβάλλει πρὸ 25 ἐτῶν, καθὼ συνταχθεῖσα μετὰ τοῦ Μιθριδάτου· οἱ δὲ εὐγνωμονοῦντες Μιτυληναῖοι ἐτέλεσαν αὐτοῦ παρόντος, παιητικὸν ἀγῶνα ὑπόθεσιν μίαν ἔχοντα, τὰς ἐκείνου πράξεις. Ἐπειτα ἐν Ῥόδῳ ἠκροάσατο μὲν πάντων τῶν σοφιστῶν, ἐν οἷς καὶ τοῦ Ποσειδωνίου καὶ τοῦ Ἑρμαγόρου, ἔδωκε δὲ δωρεὰν ἐκάστῳ τάλαντον. Τελευταῖον καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας ὁμοίως πρὸς τοὺς φιλοσόφους ἐπολιτεύθη, προσεπέδωκε δὲ τῇ πόλει πεντήκοντα τάλαντα εἰς ἐπισκευὴν αὐτῆς.

Κατὰ δυστυχίαν ἡ Ἑλλάς ἐπέπρωτο νὰ καθυποβληθῇ ἕνεκα τῶν εὐεργετημάτων τούτων εἰς πολὺ μείζονας θυσίας· διότι μετὰ τινας ἐνιαυτοὺς ἐκραγέντος τοῦ μεγάλου περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου ἀγῶνος μεταξὺ Πομπηίου καὶ Καίσαρος, ὁ Πομπηῖος, ἐλπίζων εὐλόγως εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, τὰς ἑλληνικὰς ταύτας χώρας ἐξελέξατο ὡς κύριον τῆς πάλης αὐτοῦ στάδιον. Οὐδ' ἐψεύσθη περὶ τὰς ἐλπίδας. Ἡ Ἑλλάς τῶντι παρέσχεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν δυνατὴν ἐπικουρίαν· καὶ ἐνῷ ὁ Καῖσαρ εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, τὴν Γαλατίαν, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ἰσπανίαν, ὁ Πομπηῖος συνεκρότει ἐν τῇ ἑλληνικῇ χερσονήσῳ ναυτικὴν καὶ πεζικὴν δύναμιν ἀξιόλογον. Μέγας μάλιστα ὑπῆρξεν ὁ στόλος ὃν κατεσκεύασε καὶ εἰς ὃν συνέρρευσαν νῆες τῶν Ἀθηναίων, τῶν Κυκλάδων νήσων, τῆς Κερκύρας, τῆς Ῥόδου, τῆς Ἀχαΐας. Ἡ Κρήτη καὶ ἡ Δακωνικὴ ἔπεμψαν αὐτῷ τοξότας, καὶ ὁ Ἀππιανὸς βεβαίωσι ὅτι οἱ Λάκωνες οὗτοι ἐτάσσοντο ὑπὸ τοὺς ἰδίους αὐτῶν βασιλεῖς, ἐξ οὗ συμπεραίνομεν ὅτι, πρὸς τὴν χρεῖαν τοῦ πολέμου τούτου, ἠνωρθώθη ἴσως ἐν Σπάρτῃ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα, τὸ ὁποῖον ἄλλως λέγεται πρὸ καιροῦ καταλυθέν. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ Βοιωτίας καὶ Θεσσαλίας καὶ Ἀχαΐας καὶ Ἠπείρου καὶ Μακεδονίας οὐκ ὀλίγοι ἄνδρες κατετάχθησαν εἰς

τὰ τοῦ Πομπηίου τάγματα. Τὸ δεινὸν ἦτο ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ θυ-
 σίαι ἐγίνοντο οὐχὶ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ ζη-
 τήματος τίς τῶν δύο μεγάλων Ῥωμαίων δυναστῶν θέλει ἄρξει τῆς
 οἰκουμένης· τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, ὁ ἀνὴρ ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ἡ Ἑλλάς
 τοσοῦτο νάνειδεξε ζῆλον, κατετροπώθη μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τοῦ ἀντι-
 πάλου αὐτοῦ περὶ Φάρσαλα τῆς Θεσσαλίας τῇ 6 ἰουνίου 48. Εὐ-
 τυχῶς ὁ Καῖσαρ δὲν ἐμνησικάκησε πρὸς τοὺς Ἕλληνας δι' ἣν ἔδειξαν
 πρὸς αὐτὸν δυσμένειαν· μόνον οἱ Μεγαρεῖς, καθὼ ἐπιμείναντες εἰς τὴν
 ἀντίστασιν αὐτῶν, κατὰ κράτος σχεδὸν ἀπολέσθησαν, πολλοὶ φονευ-
 θέντες ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως αὐτῶν καὶ πολλοὶ πωληθέντες.
 Τοὺς δὲ Ἀθηναίους, παραδοθέντας ἅμα μετὰ τὴν ἥτταν τοῦ προσά-
 του αὐτῶν, ἐσυγχώρησεν, ἀρκεσθεὶς μόνον νὰ ἐρωτήσῃ τὸ πικρὸν τοῦτο
 « ποσάκις ὑμᾶς ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἀπολλυμένους ἡ δόξα τῶν προ-
 γόνων περισώσῃ ; » Ἀλλὰ καὶ χρηματικὰς δωρεὰς προσέπεδωκεν αὐ-
 τοῖς πρὸς διακόσμησιν τῆς πόλεως. Ὡς αὐτως ἀνεκήρυξεν ἐλευθέρους
 τοὺς Θεσσαλοὺς, εἰς τὴν χώραν τῶν ὁποίων ἐνίκησε τὴν λαμπρὰν
 αὐτοῦ νίκην. Μετὰ τινα δὲ χρόνον, περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς, ἐν ἔτει
 44, ἡγείρεν ἐκινῶν ὁ μέγας Ῥωμαῖος μνημεῖον αἰδίων, ἀνοικοδομήσας
 τὴν Κόρινθον ἣν πρὸ 400 περίπου χρόνων ἄρδην εἶχε καταστρέψει ὁ
 Μόμμιος. Ἡ πόλις, ἀνακτισθεῖσα κατὰ νέον σχέδιον, κατ' ἐκείνην δι'
 ἀπογόνων Ῥωμαίων ἀπελευθέρων καὶ κατέστη μία τῶν ὀλίγων ἀποι-
 κιῶν ὅσας οἱ Ῥωμαῖοι ἔκτισαν ἐν τῇ ἐνταύθῃ Ἑλλάδι, αἵτινες ὅμως
 ἀντὶ νὰ ἐκλατινίσωσι τὴν χώραν ἐξ ἐναντίας αὐταὶ ταχέως ἐξελλη-
 νίσθησαν. Ὁ Καῖσαρ, ὅστις εἶχε συλλάβει πρὸς τούτοις τὸν σκοπὸν
 νὰ διασκάψῃ τὸν κορινθιακὸν ἰσθμὸν, μικρὸν ἐπιζήσας δὲν ἡδυνήθη
 ν' ἀποτελέσῃ τὸ ἔργον τοῦτο. Ἀλλὰ ἡ Κόρινθος, διὰ τὴν εὐφυΐαν
 τῆς θέσεως καὶ τὴν προστασίαν τῆς Ῥωμαϊκῆς κυβερνήσεως, κατέστη
 αὖθις ἐντὸς ὀλίγου πόλις λαμπρὰ καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον διετέλεσε
 μία τῶν κυριωτέρων γεφυρῶν τῆς μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐμ-
 πορίας καὶ ἔδρα τοῦ Ῥωμαίου στρατηγοῦ, ὅστις ἀπὸ Αὐγούστου καὶ
 ἐφεξῆς διεῖπε τὴν τύχην τῆς ἰδίως Ἑλλάδος.

Ἀλλὰ τὰ δεινὰ τῶν χωρῶν τούτων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παύσω-
 σιν ἐνόςφῃ ἐξηκολούθουν οἱ μεγάλοι ἐμφύλιοι τῶν Ῥωμαίων πόλεμοι.
 Αἱ παλίμβουλοι Ἀθῆναι ὑποδέχονται ἀγαλλόμεναι, δι' ἀνευφημιῶν

καὶ ψηφισμάτων, τοὺς δολοφόνους τοῦ Καίσαρος, Βρούτον καὶ Κάσιον, καὶ ἐγείρουσιν αὐτοῖς εἰκόνας χαλκᾶς παρὰ τὰς εἰκόνας τοῦ Ἀρμόδιου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος. Ἀπασαι δὲ σχεδὸν αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι συντάσσονται πρὸς αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος ὃν οὗτοι ἀνέλαβον κατὰ τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Καίσαρος Ὀκταυίου καὶ τοῦ συμμάχου αὐτοῦ Ἀντωνίου· μόνον, ὡς φαίνεται, οἱ Λακεδαιμόνιοι συνέμαχον πρὸς τοὺς τελευταίους τούτους. Ὡς τε κατατροπωθέντων περὶ Φιλίππους τῆς Μακεδονίας τοῦ Βρούτου καὶ τοῦ Κασσίου, ἐν τέλει τοῦ 42, πάλιν ἡ Ἑλλὰς εὐρέθη ἐκτεθειμένη εἰς τὴν ὀργὴν τῶν νικητῶν. Κατ' εὐτυχίαν ὁ Ἀντώνιος εἶχεν ἀνατραφῆ ἐν τῇ νεότητι παρ' ἡμῖν καὶ πολλάκις εἶχε διατρίψει εἰς Ἀθήνας, οἰκειωθείς οὕτω πρὸς τὰ ἔθνη καὶ τὴν διαίταν τῶν Ἀθηναίων· ὅθεν ἀνεδείχθη μετὰ τὴν περὶ Φιλίππους μάχην ἐπικρῆς, ὅπως ἄλλοτε ὁ Καῖσαρ, πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Ἀντώνιος διατρίψας κατ' ἀρχὰς μετὰ τὸ κατόρθωμα ἐνταῦθα, τοσοῦτον ἀπέσχε πάσης καταπίεσεως ὥστε ἔχαιρεν ἀκούων ἐαυτὸν φιλέλληνα ἐπονομαζόμενον, ἔτι δὲ μᾶλλον φιλαθήναιον. Καὶ τῷ ὄντι πρὸς τὰς Ἀθήνας μάλιστα ὑπῆρξεν εὐεργετικός, δούς εἰς αὐτάς πολλὰς δωρεάς, ιδίως τὰς νήσους Αἰγίναν καὶ Ἴκον καὶ Κέον καὶ Σκιάθον καὶ Πεπάρηθον. Βραδύτερον δὲ αὐθις καὶ πολ-
λάκις ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, καὶ μετὰ τῆς Κλεοπάτρας ἐνταῦθα, κατὰ τὰς παραμονὰς αὐτὰς τῆς καταστροφῆς, ἐν πλείστη ὅσῃ ἀκολασίᾳ διήγαγεν, οὐδὲν ἥττον ἀκολάστως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων τιμώμενος. Πάντα δὲ ταῦτα ἔμελλον ν' ἀπολήξωσιν εἰς νέα τῆς Ἑλλάδος δυστυχήματα. Διότι μετ' οὐ πολὺ, διχονοήσαντος τοῦ Ὀκταυίου πρὸς τὸν Ἀντώνιον, τὸ πλεῖστον τῆς Ἑλλάδος ἐτάχθη μετὰ τοῦ Ἀντωνίου καὶ καθυπεβλήθη εἰς καταπίεσεις καὶ στρατολογίας τόσῳ μᾶλλον ὀλεθρίας ὅσῳ ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς εἶχεν ἤδη πολὺ ἐλαττωθῆ. Ἰδίως δὲ εἶχε στερηθῆ, ὡς φαίνεται, τὸ μέγα ἐκεῖνο τῶν ναυτῶν πλῆθος τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἀπετέλει τὸ καύχημα αὐτῆς καὶ τὴν ἰσχύν· διότι οἱ τριηράρχαι τοῦ Ἀντωνίου, ἵνα πληρώσωσι τὰς πολλὰς αὐτῶν ναῦς, ἠναγκάσθησαν νὰ ἀρπάξωσιν ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἀντὶ ναυτῶν, ὀνηλάτας, θεριστάς, ὁδοιπόρους, παιδας· καὶ πάλιν ἱκανοὶ δὲν ἦσαν νὰ ἀπαρτίσωσι τὰ πληρώματα αὐτῶν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ κατατροποῦται ὑπὸ τοῦ Ὀκταυίου ὁ Ἀντώνιος τῇ 2 Σεπτεμβρίου 31, κα-

τὰ τὴν περίφημον περὶ τὸ Ἄκτιον ναυμαχίαν, καὶ ἔπειτα φεύγει εἰς Αἴγυπτον ὅπου ἐγένετο αὐτόχειρ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος· ὥστε ὁ Ὀκταύγιος, ὅστις τότε καὶ τὴν Αἴγυπτον κατέστησε ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, ἔμεινε ἤδη μόνος κύριος τοῦ ὅλου κράτους. Ἡ Ἑλλάς λοιπὸν καὶ κατὰ τοὺς τρεῖς μεγάλους ἐμφυλίους πολέμους τῆς Ῥώμης, ἡσπασατο τὴν μερίδα ἣτις ἐπὶ τέλους ἡττήθη· ἀλλ' ἡ ἐπιμονὴ αὕτη τῆς ἀτυχίας μὴ ἀποδοθῇ καθ' ὁλοκληρίαν εἰς ἑλλειψιν συνέσεως. Ἡ Ἑλλάς ἐπολιτεύθη οὕτω ἐν μέρει μὲν ἐξ ἀνάγκης, διότι ὁ Πομπήιος καὶ ὁ Βρούτος καὶ ὁ Ἀντώνιος τὰς χώρας ταύτας ἐξελέξαντο ὡς κύρια αὐτῶν ὁρμητήρια, ἐν μέρει δὲ ἐκ συμπαθείας τινὸς πρὸς αὐτοὺς, διότι ἅπαντες ἐκήρυττον τοῦλάχιστον ὅτι ἀγωνίζονται ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ κόσμου.

Δὲν ἐτιμώρησε δὲ οὔτε ὁ Ὀκταύγιος τὰς ἐλληνικὰς πολιτείας, διότι αὐταὶ συνεμάχησαν μετὰ τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ, ἀλλὰ μάλισα περιέθαλψεν ὅπως οὖν τὰς χώρας ταύτας, αἵτινες ἦσαν τῇ ἀληθείᾳ εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν. Τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου ἀποταμιευθέντα σίτον διένειμεν εἰς τὰς πόλεις αἵτινες ἐστεροῦντο καὶ χρημάτων καὶ ἀνδραπόδων καὶ ὑποζυγίων. Ὁ Πλούταρχος, ὅστις ἤκουσε περὶ τὰ 430 μετὰ ταῦτα ἔτη, ἤκουσεν, ὡς λέγει ἐν τῷ βίῳ Ἀντωνίου, τὸν πρόπαππον αὐτοῦ Νίκαρχον διηγούμενον, ὅτι οἱ πολῖται τῆς Χαίρωνείας εἶχον ὑποχρεωθῆ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Ἀντωνίου νὰ φέρωσιν ἕκαστος ἐπὶ τῶν ὤμων ποσὸν τεταγμένον σίτου πρὸς τὴν κατὰ τὴν Ἀντίκυραν θάλασσαν, διὰ μαστίγων ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἐκείνων ἐπιταχυνόμενοι· καὶ ἐκτελέσαντες τοῦτο μίαν φορὰν, ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς δευτέραν τοιαύτην μετακόμισιν, ὅτε, ἐπελθούσης τῆς ἀγγελίας ὅτι ὁ Ἀντώνιος ἡττήθη περὶ Ἄκτιον, ἔφυγον οἱ στρατιῶται αὐτοῦ, ὁ δὲ σίτος διανεμήθη εἰς τοὺς πολίτας καὶ ἔσωσεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ λιμοῦ. Οὐδὲ πρὸς τὰς Ἀθήνας ἀνδείχθη ὁ Ὀκταύγιος σφόδρα αὐστηρὸς. Περιορίσθη εἰς τὸ ν' ἀπαγορεύσῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ ποιεῖν πολίτας ἐπὶ ἀργυρίῳ καὶ νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ αὐτῶν τὴν τε Αἰγίναν καὶ τὴν Ἐρέτριαν· ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου ἀπετέλεσε τὴν στοὰν τῆς Ἀθηνᾶς Ἀρχηγέτιδος, ἧς τὴν κατασκευὴν εἶχεν ἀρχίσει ὁ Καῖσαρ, καὶ πολλοὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἀ-

σίας συνέδραμον τότε εἰς τὴν ἐξακολούησιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς, τοῦ ὁποίου ὁ Πεισίστρατος εἶχε βάλει πάλαι ποτὲ τὰ θεμέλια. Μιμούμενος κατὰ τοῦτο τὸν Καίσαρα, ὁ Ὀκταύιος ἀπένειμε πολλά δείγματα εὐνοίας εἰς τὸν χῶρον περὶ τὸν ὁποῖον ἐνίκησε τὴν κρίσιμον αὐτοῦ ναυμαχίαν. Ἐκτίσε περὶ τὸ Ἄκτιον πόλιν λαμπράν, ἣν Νικόπολιν ἐπωνόμασε, καὶ διέταξε νὰ ἔχῃ αὕτη εἰς τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον τὰς ψήφους τῶν Μαλιέων, τῶν Μαγνήτων καὶ ἄλλων τινῶν μικρῶν περὶ τὴν Θεσσαλίαν φυλῶν ὧν ἄλλαι μὲν εἰς τὸ ἐξῆς ἔμελλον ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Θεσσαλῶν νὰ ἐκπροσωπῶνται ἐν τῷ συνεδρίῳ ἐκείνῳ, ἄλλων δὲ, οἷον τῶν Δολόπων, τὸ γένος εἶχεν ἐκλείψει. Πλὴν τούτου ὁ Ὀκταύιος ἵδρυσεν ἐν Ἀκτίῳ ἀγῶνα πεντετηρικόν, τὰ Ἄκτια, ἀναθεὶς τὴν προεδρείαν αὐτῶν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, τοὺς ὁποίους καὶ ἄλλως πολυειδῶς εὐηργέτησε, διότι εἶχον συναγωνισθῆ μετ' αὐτοῦ περὶ Ἄκτιον καὶ εἶχον δώσει ἄσυλον εἰς τὴν σύζυγον αὐτοῦ Διούαν, ὅτε ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ τῆς Ἰταλίας. Ταύτην λοιπὸν τὴν πρὸς αὐτὸν πίστιν τῶν Λακεδαιμονίων ἀνταμείβων ὁ Ὀκταύιος, ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς τὰ Κύθηρα, τὴν Καρδαμύλην, τὰς Φαράς καὶ τὴν Θουρίαν, πόλεις Μεσσηνιακάς αἰτίνες εἶχον βοηθήσει τὸν Ἀντώνιον· τιμήσας δὲ τὴν πόλιν καὶ διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ, παρεκάθησεν εἰς τὰ συσσίτια αὐτῆς. Πολλοὶ ἐν τούτοις φρονοῦσιν ὅτι τότε ἀπεχωρίσθησαν ἀπὸ τῆς Σπάρτης αἱ παράλαιοι τῆς Λακωνικῆς πόλεις, αἰτίνες, κατ' ἀρχάς τὸν ἀριθμὸν εἴκοσι τέσσαρες καὶ ἔπειτα δεκαοκτὼ μόνον, ἀναφαίνονται ἤδη ἀποτελοῦσαι συμπολιτείαν αὐτόνομον, φέρουσαι τὸ τῶν ἐλευθερολακῶν ὄνομα καὶ ἔχουσαι στρατηγὸν κοινόν, ἐφόρους, βουλὰς, γερουσίαν. Ἄλλοι ὁμῶς ὑποθέτουσιν ὅτι ἡ ἵδρυσις τοῦ κοινοῦ τῶν ἐλευθερολακῶν ἀνατρέχει εἰς ἐποχὴν πολὺ προγενεστέραν· καὶ ἴσως ἡ γνώμη αὕτη εἶναι ὀρθοτέρα πρὸ πάντων διότι, ὡς ἐκ τῶν σχέσεων τοῦ Ὀκταυίου πρὸς τὴν Σπάρτην, δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐπὶ τούτου ἐκολοβώθη τοσοῦτον ἡ χώρα αὐτῆς. Ὅπως δὲ ποτε ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων αἱ περὶ τὸ Ταίναρον καὶ τὴν Μαλέαν ἄκραν πόλεις, αἱ πάλαι ποτὲ περίοικοι τῆς Σπάρτης, καὶ οἱ περὶ αὐτάς ἄλλοτε εἰλωτες νέμονται ἤδη αὐτονομίαν τινὰ ἥτις βραδύτερον ἐπενήργησεν οὐσιωδῶς εἰς τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος· διότι εἶναι περι-

τόν νά ἐνθυμίσωμεν εἰς Ἑλληνας ἀναγνώστας, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ χώρα ἡ μετέπειτα κληθεῖσα Μάνη, ἡ ἐπὶ τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας χρησιμεύσασα ὡς καταφύγιον ἄμα καὶ προπύργιον τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς αὐτονομίας.

Ὁ Ὀκταυῖος ἐπεδείξατο ἰδιάζουσαν εὐνοίαν καὶ πρὸς τὰς Πάτρας, πρὸ πάντων διὰ τὴν ἐξαιρετον αὐτῶν θέσιν πρὸς τὴν μετὰ τῆς δύσεως ἐμπορίαν. Ὅθεν ἀξιόλογον μέρος τῆς περὶ Ἀκτιον ἀγωνισθείσης στρατιᾶς κατέλαβεν, ὡς ἀποικία ῥωμαϊκὴ, τὴν τε πόλιν καὶ τὴν χώραν αὐτῆς μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Ῥίου. Αἱ Πάτραι εἶχον πρὸ ἱκανοῦ χρόνου σχεδὸν ἐρημωθῇ, διότι οἱ κάτοικοι, πολλὰ παθόντες εἰς τὸν κατὰ Γαλατῶν πόλεμον καὶ ἐν ταύτῳ ὑπὸ πενίας οἱ πολλοὶ πιεζόμενοι, εἶχον διασπαρῇ πλὴν ὀλίγων κατὰ τὴν χώραν, οἰκήσαντες πολίσματά τινα· ἀλλὰ τότε ἐκ διαταγῆς τοῦ Ὀκταυῖου ἐπέστρεψαν ἅπαντες εἰς τὴν πόλιν εἰς ἣν μετετέθησαν καὶ οἱ κάτοικοι τῶν Ῥυπῶν αἰτίνες ἔκτοτε ἐντελῶς κατεστράφησαν. Αἱ οὕτω ἀναγκαινοθεῖσαι Πάτραι ἀνεκηρύχθησαν ἐλεύθεραι, ὑποτελεῖς δὲ αὐτῶν κατέστησαν ἡ Δύμη, αἱ Φαραί, ἡ Τριταῖα, καὶ ἡ τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν χώρα, ἐξαιρέσει τῆς Ἀμφίσσης. Ἐν γένει δὲ αἱ Πάτραι καὶ ἡ Νικόπολις διὰ τῆς ἰδιάζουσας προστασίας τοῦ Ὀκταυῖου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, κατέστησαν ἐντὸς μικροῦ πόλεις πολυάνθρωποι καὶ λαμπραὶ, λαμπρότεραι ἴσως καὶ αὐτῆς τῆς Κορίνθου· ἀλλὰ καθὼς ἡ Κόρινθος οὕτω καὶ αἱ δύο ἐκεῖναι ῥωμαϊκαὶ ἀποικίαι τάχιστα ἐξελληνίσθησαν. Τελευταῖον ὁ Ὀκταυῖος ἀνεκήρυξεν αὐτόνομον καὶ ἐλευθέραν τὴν νῆσον Σάμον. Τὸ μέγιστον ὅμως τῶν εὐεργετημάτων αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὑπῆρξεν ὅτι ἔκτοτε ἔπαυσαν οἱ μεγάλοι ἐμφύλιοι τῶν Ῥωμαίων πόλεμοι ἀφ' ὧν, ὡς εἶδομεν, τοσαῦτα αὕτη εἶχε πάθει δεινά. Ναι μὲν ὁ Ὀκταυῖος (ὅστις ὀλίγον ἀφ' ἧς κατέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ὡς πρῶτος αὐτοκράτωρ τῆς Ῥώμης, ἐπωνομάσθη καὶ Αὐγουστος, ἥτοι, ὡς ἔλεγον αὐτὸν οἱ Ἕλληνες, Σεβαστός) ρυθμίσας ἤδη ἐκ νέου τὸ ὅλον κράτος, κατέστησε καὶ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἐπαρχίαν ῥωμαϊκὴν· ἀλλ' ὅσαι-δήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ καταπιέσεις τὰς ὁποίας ἡ χώρα αὕτη ἔπαθεν ἀπὸ τῶν τακτικῶς ἐνταῦθα στελλομένων ἀνθυπάτων καὶ τῶν ὑπαλλήλων αὐτῶν, αἱ καταπιέσεις αὗται ἦσαν βεβαίως πολὺ μικρότεραι τῶν συμφορῶν ὅσας εἶχον συνεπαγάγει οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι.

Ὅπόσον ὀλέθρια ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν πολέμων τούτων καταφαίνεται ἐναργῶς ἀπὸ τῆς εἰκόνης ἣν κατέλιπεν ἡμῖν ὁ ἐξ Ἀμασειᾶς τοῦ Πόντου Στράβων, ὁ Ἕλλην γεωγράφος, ἀκμάσας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους. Ὁμιλῶν περὶ Ἰλλυρίδος, καὶ Ἠπείρου, καὶ Ἀκαρνανίας, καὶ Αἰτωλίας, καὶ Λοκρίδος, ὁ Στράβων λέγει, ὅτι αἱ ἄλλοτε πολυάνθρωποι αὐταὶ χῶραι νῦν εἰσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔρημοι καὶ μόλις ποῦ καὶ ποῦ σώζονται εἰς αὐτάς ὀλίγοι τινὲς καὶ μικραὶ κῶμαι, ὥστε, ἐπιφέρει, οὐδὲ χρήσιμον εἶναι νὰ περιγραφῶσιν ἀκριβέστερον. Ἀλλὰ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ ὀλίγοι τῶν πόλεων ἔσωζον τὸ πάτριον ἀξίωμα, ὀνομαστὶ δὲ ἀναφέρει ὁ γεωγράφος ὡς τοιαύτην μόνην τὴν Λάρισσαν. Περὶ Θηβῶν πραγματευόμενος βεβαιοῖ ὅτι οὐδὲ κώμης ἀξιολόγου τύπον σώζουσιν. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων τῆς Βοιωτίας πόλεων ἀξίας ὅπως οὖν μνεῖας θεωρεῖ μόνον τὴν Τάναγραν καὶ τὰς Θεσπιᾶς. Ἐν τῇ Ἀττικῇ λαμπροτάτῃ μὲν ὑπῆρχεν ἔτι ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ἀλλ' εἶδομεν ὅτι ἐπὶ Σύλλα καὶ αὕτη καὶ ὁ Πειραιεὺς ἔπαθον τὰ πάνδεινα, ἰδίως δὲ ὁ Πειραιεὺς ἀπώλεσε τὸν περίφημον αὐτοῦ ναύσταθμον, περισταλεῖς ἔκτοτε εἰς πόλιν μικράν· τὰ δὲ τείχη τῆς Μουνυχίας καὶ τὰ τείχη τὰ μακρὰ ἦσαν πρὸ καιροῦ ἡρειπωμένα. Ὡσαύτως αἱ πλεῖσται τῆς Ἀρκαδίας πόλεις « ἡ οὐκ ἔτ' εἰσιν, ἢ μόλις ἵχνη αὐτῶν φαίνεται καὶ σημεῖα. » Αὐτὴ ἡ Μεγαλόπολις, ἡ ἄλλοτε ἐκ τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἀρκαδικῶν πόλεων συνοικισθεῖσα, ἔπαθε τὸ τοῦ κωμικοῦ, καὶ

ἐρημία μεγάλη ἐστὶν ἡ Μεγαλόπολις·

μόνη ἡ Τεγέα εἶχεν ἔτι μέτριόν τινα πληθυσμόν. Ἐπὶ πᾶσιν ἡ Ἀχαικὴ, ἥτις τὸ πάλαι εἶχεν ἑκατὸν πόλεις, μόλις ἤδη ἡρίθμει τριάκοντα. Δὲν λέγομεν ὅτι πᾶσα αὕτη ἡ ἐρήμωσις καὶ καταστροφή συνέβη ἐπὶ τῶν τελευταίων ἐμφυλίων ῥωμαϊκῶν ἀγώνων. Βεβαίως καὶ οἱ μακεδονικοὶ πόλεμοι εἶχον συντελέσει εἰς τοῦτο πολὺ, ἀλλὰ συνεπληρώθη τὸ κακὸν ἐπὶ Σύλλα, καὶ Πομπηίου, καὶ Βρούτου, καὶ Ἀντωνίου. Ἡδὴ δὲ καθυπεβλήθη μὲν ἡ Ἑλλάς εἰς τὸν ἐπαρχιακὸν τῆς διοικήσεως τύπον, ἀλλ' ὅμως διὰ τὴν ἐπὶ μακρὸν ἐπικρατήσαν ἐντὸς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους εἰρήνην, ἔλαβεν ἡ χώρα ἀναψυχὴν τινα καὶ ἄνεσιν ἀπὸ τῶν προτέρων δεινῶν.

Καὶ ἔπειτα ἐπέμπετο μὲν ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς κατ' ἔτος Ῥωμαῖος ἀνθύπατος εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅστις ἐδρεύων ἐν Κορίνθῳ διώκει τὴν χώραν ταύτην ὡς ἐπαρχίαν Ῥωμαϊκὴν. Ἀλλὰ ἡ Ἑλλὰς δὲν ὑπήγετο ἅπασα, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ. Πολλὰ αὐτῆς πόλεις καὶ χῶραι ἐξηκολούθησαν καὶ ἤδη θεωρούμεναι ἐλεύθεραι καὶ σύμμαχοι. Τοιαῦται ἦσαν αἱ Ἀθῆναι, ἡ Σπάρτη, τὸ κοινὸν τῶν ἐλευθερολακῶνων, τὸ Ἄργος, ἡ Ἐλάτεια, αἱ Ἀθαί, αἱ Θεσπιαί, ἡ Τάναγρα, ἡ Αἰτωλία, ἡ Ἀκαρνανία, ἡ Θεσσαλία· ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν εἰς τὴν ἄμεσον τοῦ Ῥωμαίου ἀνθυπάτου δικαιοδοσίαν δὲν ὑπήγοντο εἰμὴ αἱ πόλεις ὅσαι εἶχον ἀγωνισθῇ τὸν τελευταῖον κατὰ τῆς Ῥώμης πόλεμον, ἦτοι, ἡ Ἀχαϊκὴ συμπολιτεία καὶ αἱ σύμμαχοι αὐτῆς Βοιωτία καὶ Φωκίς. Τούτου δὲ ἕνεκα οὐδὲ « Ἑλλάς » ἐλέγετο ἡ ἐπαρχία αὕτη, ἀλλὰ « Ἀχαΐα ». Αἱ ἐλεύθεραι καὶ αὐτόνομοι ἐκεῖναι πόλεις καὶ χῶραι δὲν διέφευγον βεβαίως ἐπὶ τέλους τὸν Ῥωμαϊκὸν ἔλεγχον· ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ αὐτονομία ἐκεῖνη εἶχε τὰ ὅρια τῆς· οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥώμης εἴτε ἀμέσως εἴτε διὰ τοῦ ἐν Κορίνθῳ ἀνθυπάτου ἐπενέβαινον πολλάκις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν πόλεων καὶ χωρῶν ἐκεῖνων πράγματα. Ἀλλ' ὅπωςδ' ἦποτε αὐταὶ δὲν ἐπλήρωνον τακτικὸν φόρον, δὲν κατεῖχοντο ὑπὸ Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων, καὶ ἐν γένει, κατὰ τοὺς πατρίους νόμους καὶ θεσμοὺς πολιτευόμεναι, διέσωζον ὅπωςοῦν τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα.

Ἵνα δώσωμεν δὲ ἔννοιάν τινα τοῦ πῶς ἐπολιτεύοντο τότε οἱ ἄρχοντες τῶν τοιούτων πόλεων, θέλομεν ἱστορήσει ἐνταῦθα δι' ὀλίγων τὸν βίον τοῦ Σπαρτιάτου Εὐρυκλέους τοῦ Λαχάρου, τὸν ὅποιον ὁ Αὐγούστος κατέστησεν ἡγεμόνα τῶν Λακεδαιμονίων. Ὁ Λαχάρης εἶχε καταδικασθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου εἰς θάνατον ἕνεκα ἐπιδρομῆς τινος εἰς τὰς περιοικίδας πόλεις, ἥτις ἐπὶ τῶν ἀρχαιότερων χρόνων, ἤθελεν ἴσως ὀνομασθῇ Μεσσηνιακός τις ἢ ὅστιςδ' ἦποτε ἄλλος τοιοῦτος πόλεμος, ὑπὸ δὲ τοῦ θετικοῦ ἐκείνου Ῥωμαίου ἐχαρακτηρίσθη ἀπλῶς ὡς ληστεία. Ἐπελθόντος δὲ μετ' οὐ πολὺ τοῦ μεταξὺ Ἀντωνίου καὶ Αὐγούστου πολέμου καὶ συνταχθέντων τῶν Σπαρτιατῶν μετὰ τοῦ τελευταίου τούτου, ὁ Εὐρυκλῆς ἠγωνίσθη περὶ Ἀκτίων τοσούτῳ γενναϊότερον ὅσῳ εἶχε νὰ ἐκδικηθῇ καὶ τὸν τοῦ πατρὸς θάνατον. Ὅτε

κατὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην ἤρχισε νὰ ὑποχωρῇ ὁ Ἀντώνιος καὶ ἐστάλησαν πλοῖα εἰς καταδίωξιν αὐτοῦ, ἐν μάλιστα διεκρίθη διὰ τὴν ἐπιμονὴν μὲ τὴν ὁποίαν ἐπετίθετο, ἐπὶ δὲ τοῦ καταστρώματος τοῦ πλοίου τούτου ἵστατο ἀνὴρ ἀγέρωχος, σείων μὲν τὴν λόγχην διὰ τῆς χειρὸς, κρατῶν δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐστηριγμένους ἐπὶ τῆς πολεμίας νηὸς ἵνα ρίψῃ ἐπ' αὐτῆς τὸ ὄπλον ἅμα πλησιάσῃ. Τελευταῖον ὁ Ἀντώνιος ἀγανακτήσας διὰ τὴν τόλμην ταύτην καὶ ἐπιστάς εἰς τὴν πρῶραν « τίς οὗτος, ἀνέκραξεν, ὁ διώκων Ἀντώνιον ; » ὁ δὲ, « ἐγώ, ἀπεκρίθη, Εὐρυκλῆς ὁ Λαχάρους, τῇ Καίσαρος τύχῃ τὸν τοῦ πατρὸς ἐκδικῶν θάνατον ». Δὲν κατώρθωσεν ὅμως ὁ Εὐρυκλῆς νὰ καταβάλῃ τὴν ναυαρχίδα ἐκείνην, ἀλλὰ ἐκυρίευσεν τὴν δευτέραν τῶν ναυαρχίδων, διότι ἦσαν δύο, κτυπήσας, περιστρέψας καὶ πλαγιάσας αὐτήν, ἔλαβε δὲ καὶ ἄλλο ἐν πλοῖον ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὕρισκοντο πολυτελεῖ σκεύη καὶ πράγματα.

Μετὰ τὴν νίκην ὁ Ὀκταύσιος ἀντήμευσε τὸν Εὐρυκλῆ, δοὺς μὲν αὐτῷ ὡς ἴδιον κτῆμα τὰ Κύθηρα, καταστήσας δὲ αὐτὸν ἡγεμόνα τῶν Λακεδαιμονίων. Ὅποιόν τι ἦτο κυρίως τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ ἡγεμόνος τῶν Λακεδαιμονίων, δὲν γνωρίζομεν. Ἡ Σπάρτη ἔσωζε τότε καθὼς καὶ πολὺ βραδύτερον τοὺς πλείστους τῶν ἀρχαίων θεσμῶν, ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, γερουσίαν, νομοφύλακας καὶ τὰ τοιαῦτα. Μόνον βασιλεῖς συνεχῶς δὲν ἀναφέρονται, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκ διαλειμμάτων, ὅπως εἶδομεν κατὰ τὴν περὶ Φάρσαλον μάχην. Ὅθεν ἐπιτρέπεται ἔτι νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τὸ δοθὲν ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου εἰς τὸν Εὐρυκλέα ἀξίωμα ἐπέιχε τὸν τόπον τῆς βασιλείας. Ἀλλ' εἰς ἄνθρωπον ἐνεργόν οἷος ἦτο ὁ Εὐρυκλῆς ὁποῖον θέλγητρον ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο ὅπως εἶχον τότε τὰ ἐν Σπάρτῃ πράγματα ; Ἡ πόλις ἦτο πενιχρά· πόλεμον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ κατὰ τῶν γειτόνων πόλεων καὶ ἔτι ὀλιγώτερον κατὰ ἀπωτέρων, ὅθεν μετ' ὀλίγον ὁ Εὐρυκλῆς ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ τύχην ἀλλαχοῦ καὶ μετέβη ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν Ἰουδαίαν. Μὴ φανῇ δὲ παράδοξον ὅτι ὁ τῆς Σπάρτης ἡγεμὼν ἐκεῖ μᾶλλον ἀπῆλθεν ἢ ἀλλοῦ που, διότι πρὸ καιροῦ οἱ ἐνταῦθα Ἑλληνες διετήρουν φιλικὰς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους σχέσεις. Ἐν ἔτει 144 πρὸ Χριστοῦ λ. χ. οἱ Σπαρτιᾶται συνωμολόγησαν συνθήκην φιλίας μετ' αὐτῶν, ἐν ἔτει δὲ 136 ἔπεμψαν συγχαρητηρίους ἐπιστολάς πρὸς

τὸν τότε Ἀρχιερέα Σίμωνα. Ἐν ἔτει δὲ πάλιν 426, ἐπὶ ἄρχοντος Ἀθηναίων Ἀγαθοκλέους, ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας πρεσβεία τοῦ Ἀρχιερέως καὶ ἐθνάρχου Ἰωάννου Ὑρκανοῦ, καὶ ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἐξέδοτο ψήφισμα, εἰς τιμὴν τοῦ ἡγεμόνος ἐκείνου. Πλὴν τούτου, ἡ Ἰουδαία εὗρίσκετο ἐπὶ Εὐρυκλέους εἰς περιστάσεις ἀπὸ τῶν ὁποίων ἠδύνατο πολὺ νὰ ὠφεληθῇ ἀνὴρ πανοῦργος οἷος ὁ τῶν Λακεδαιμονίων ἡγεμὼν. Ἐβασίλευε τότε αὐτῆς ὁ Ἡρώδης (σελὶς 414) ὅστις κατετρώχετο ὑπὸ πολλῶν οἰκιακῶν συμφορῶν καὶ ἰδίως ὑπὸ τῆς ἀμειβομένης ἀντιζήτησις δύο υἱῶν τοὺς ὁποίους ἐκ δύο συζύγων ἀπέκτησεν. Ὁ Εὐρυκλῆς, φθάσας εἰς Ἱερουσόλυμα ἐν τῷ μέσῳ τῆς οἰκιακῆς ἐκείνης ῥαδιουργίας, παρεμβαίνει εἰς αὐτήν, ὡς φίλος καὶ σύμβουλος νῦν μὲν τούτου νῦν δὲ ἐκείνου, φορολογεῖ τὸν πατέρα, φορολογεῖ τοὺς δύο υἱοὺς, φορολογεῖ καὶ τὸν βασιλέα τῆς Καππαδοκίας Ἀρχέλαον, πενθερόν ὄντα τοῦ ἐνὸς τῶν δύο νέων, καὶ συλλέξας οὕτω χρήματα πολλὰ, ἐπανέρχεται εἰς τὴν Σπάρτην. Ἐνταῦθα ἔζησε κατ' ἀρχὰς πυλυτελῶς καὶ ἔκτισε πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου κτίρια λαμπρά, ἐξ ὧν ὀνομαστότατα μάλιστα ἦσαν τὰ ἐν Κορίνθῳ λουτρά, τὰ ὅποια ἐλέγοντο μεγαλοπρεπέστερα τῶν λουτρῶν τῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ βραδύτερον ἐν τῇ αὐτῇ πόλει κατασκευασθέντων. Ἀλλ' οἱ θησαυροὶ τοὺς ὁποίους ἐκ τῆς Ἀσίας ἐκόμισεν, ἀφειδῶς οὕτω δαπανώμενοι καὶ μὴ ἀναπληρούμενοι, τελευταῖον ἐξηντλήθησαν. Τότε ὁ Εὐρυκλῆς ἐτράπη ἐπὶ τὴν καταπίεσιν τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων· οὗτοι ὁμῶς παρεπονέθησαν ἐπανειλημμένως εἰς τὸν Αὐγούστον, καὶ ὁ Αὐγούστος, ἀφοῦ μάτην ἠγωνίσθη νὰ συνετίσῃ τὸν ἀρχαῖον σύμμαχον, ἠναγκάσθη νὰ ἐξορίσῃ αὐτὸν διὰ νὰ καταπαύσῃ τὰς ταραχὰς τὰς ὁποίας ἡ πλεονεξία τοῦ ἀνδρὸς ἐπροξένει καθ' ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον. Ὁ Εὐρυκλῆς ἀπέθανεν ἐξόριστος, καταλιπὼν υἱὸν Γάϊον Ἰούλιον ὅστις οὔτε τὴν ἀρχαίαν τοῦ Αὐγούστου πρὸς τὸν πατέρα εὐνοίαν ἐκληρονόμησεν, οὔτε τὸ ἐν Σπάρτῃ τούτου ἀξίωμα· ἀλλὰ δὲν διέζησε καὶ ὅλως ἀκατονόμαστος, διότι ἐν Ταινάρῳ εὗρέθη ἐπιγραφή λεγούσα· « τὸ κοινὸν τῶν ἐλευθερολακόνων Γάϊον Ἰούλιον Λάκωνα Εὐρυκλέους υἱόν, τὸν ἴδιον εὐεργέτην. »

Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου ἔχομεν καὶ ἄλλην τινὰ μικράν, ἐλαχίστην πληροφορίαν, ἀλλ' ἐν ἐλλείψει πληρεστέρων εἰδήσεων, οὐχὶ ἴσως ὅλως ἀναξίαν μνείας. Ὅπόσος ἦτο ὁ φόρος ὃν ἐτάχθη νὰ πληρώσῃ τότε εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν εἴτε σύμπασα ἡ Ἑλλάς εἴτε πόλις τις αὐτῆς ἢ νῆσος ἐκ τῶν μεγαλητέρων, δὲν γνωρίζομεν. Κατὰ παράδοξον ὁμως σύμπτωσιν ἐμάθομεν τί ἐπλήρωνεν ἡ μικρὰ νῆσος Γύαρος, τὰ σήμερον λεγόμενα Γυοῦρα. Ὁ Στράβων διηγείται, ὅτι προσορμισθεὶς εἰς τὸ νησίδιον τοῦτο εὗρεν ἐκεῖ κώμιον ὑπὸ ἀλίεων συνοικούμενον, ὅτε δ' ἐξέπλευσεν ἐκεῖθεν, ἐδέχθησαν εἰς τὸ πλοῖον αὐτῶν πρεσβευτὴν τῶν ἀλίεων τινά, ὅστις συμπλέων ἔλεγε πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας συνεπιβάτας, ὅτι πρεσβεύει πρὸς τὸν Αὐγούστον εὐρισκόμενον τότε εἰς Κόρινθον περὶ ἐλαττώσεως τοῦ φόρου· διότι τελοῦσι δραχμὰς 150, ἐνῷ μόλις ἠδύναντο νὰ καταβάλλωσι τὰς 100. Ἡ εἰδήσις αὕτη ὁμοιάζει ὅπως οὖν τὰ συντρίμματα ἐκεῖνα ὕσα μόνον τυχαίως περισσώθησαν εἰς ἡμᾶς ἐκ μεγάλων καὶ λαμπρῶν οἰκοδομημάτων ἢ ἀγαλμάτων, ἀνάγλυφόν τι λ. χ. ἢ πόδα, ἢ χεῖρα, ἢ δάκτυλον ἢ καὶ ὄνυχα τῇ ἀληθείᾳ ἀπλοῦν, ἅτινα δὲν ἀπορρίπτομεν οὐδὲν ἤττον, ἀλλὰ διαφυλάττομεν ἐπιμελῶς, διότι ὅσα μικρὰ καὶ ἂν ἦναι, διδάσκουσὶ τι πάντοτε εἰς ἡμᾶς, κατὰ τὸ ἐξ ὄνυχος τὸν λέοντα.

Ὁ Τιβερίος ὅστις ἐβασίλευσε μετὰ τὸν Αὐγούστον, 14—15 μ. Χριστόν, ἐπολιτεῖθῃ οὐδὲν ἤττον ἐκείνου σωφρόνως πρὸς τὴν Ἑλλάδα, εἰ καὶ ἐν Ῥώμῃ διέπραξε πολλοὺς καὶ ἀδίκους φόνους. Ἐπὶ Τιβερίου, ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἀχαΐα, ἐπεὶ δὴ παρεπονούντο διὰ τὰς καταχρήσεις τὰς ὁποίας ἔπασχον ἀπὸ τῶν πεμπομένων κατ' ἔτος ἀνθυπάτων, κατέστησαν προσωρινῶς, ἵνα ἀνακουφισθῶσι, ἐπαρχίαι Καισαρικαὶ ἀντὶ δημοσίων. Διότι ὁ Αὐγούστος εἶχε διαιρέσει τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ ἐν ἐφύλαξε δι' ἑαυτὸν, τὸ δὲ ἄλλο ἀπέδωκεν εἰς τὸν δῆμον καὶ τὴν Σύγκλητον· καὶ ἐνῷ εἰς τὰς τελευταίας ταύτας ἐπαρχίας, τὰς δημοσίας, ἐπέμποντο κατ' ἔτος ἀνθύπατοι, τῶν ἄλλων, ἥτοι τῶν Καισαρικῶν ἐπαρχιῶν, ὁ Καῖσαρ ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ κύριος ἀνθύπατος, ἐπέτρεπε δὲ τὴν διοίκησιν αὐτῶν εἰς πρεσβευτὰς ὅχι ἐπὶ ἐν ἔτος μόνον, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐδόκει αὐτῷ. Ἐκ τούτου ἐννοεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅτι αἱ Καισαρικαὶ ἐπαρχίαι ἔπα-

σχον πολὺ ὀλιγωτέρας καταπιέσεις ἢ αἱ δημόσιαι καὶ τούτου ἕνεκα ὁ Τιβέριος, ἵνα παράσχη ἄνεσιν τινα εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἀχαΐαν, συνήνωσεν αὐτὰς μετὰ τῆς Καίσαρικῆς ἐπαρχίας Μυσίας. Ἡ δὲ τοιαύτη περὶ τῆς Μακεδονίας καὶ Ἀχαΐας διάταξις διετετήθη μέχρι τοῦ 44 μ. Χ. ὅτε ἐπὶ τοῦ τετάρτου αὐτοκράτορος, τοῦ Κλαυδίου, κατετάχθησαν αὖθις μετὰ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ δήμου. Ὡς αὐτὸς τὸ Αἴγιον, τὸ ὁποῖον ἐδύλαβη τότε μεγάλως ὑπὸ σεισμοῦ, ἀπηλλάγη ἐπὶ τρία ἔτη παντὸς φόρου ὑπὸ τῆς συγκλήτου, κατὰ πρότασιν τοῦ Τιβερίου· ὁ δὲ ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορος τούτου, ὁ καλὸς κάγαθός Γερμανικὸς, διορισθεὶς ὑπὸ τοῦ θεοῦ του ἑκτακτος ἀπεσταλμένος εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ διερχόμενος ἐκ τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὰς Ἀθήνας ἐπισκεφθεὶς, τοσαύτην πρὸς τὴν πόλιν ἐκείνην ἐπεδειξάτο τὴν εὐλάβειαν, ὥστε δὲν εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν εἰμὴ ὑπὸ ἐνὸς ῥαβδούχου παραπεμπόμενος. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὅλοι οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἐφέροντο πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐπίσης φιλανθρωπῶς. Ὀλίγον μετὰ τὸν Γερμανικὸν διερχόμενος διὰ τῆς πόλεως ταύτης ὁ διοικητὴς τῆς Συρίας Πείσων, εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν ἀγερῶχος, καὶ πολλὰ περὶ τῶν κατοίκων αὐτῆς ἐφλυάρησεν, ἐλέγξας αὐτοὺς ἰδίως διότι μετὰ Μιθριδάτου κατὰ τοῦ Σύλλα συνεμάχησαν καὶ κατὰ Αὐγούστου μετὰ Ἀντωνίου. Ἀλλ' ἡ κυριωτάτη αἰτία δι' ἣν τοσοῦτον εἶχεν ὀργισθῆ κατὰ τῶν Ἀθηναίων μαρτυρεῖ ὅτι ἡ πόλις δὲν ἦτο πάσης πραγματικῆς ἐλευθερίας ἀπεστερημένη. Ὁ Ἀρειὸς Πάγος εἶχε καταδικάσει τότε Θεοφίλον τινα, ἐπὶ πλαστογραφία, ὁ δὲ Πείσων, ζητήσας τὴν χάριν τοῦ Θεοφίλου, δὲν ἐπέτυχεν αὐτὴν παρὰ τῆς πόλεως. Ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἔχομεν τεκμήρια τῆς πολιτικῆς αὐτονομίας ἣν ἀπελάμβανον τότε τινὲς τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι διεφιλονείκουν πρὸ καιροῦ πρὸς τοὺς Μεσσηνίους περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Λιμνατίδος. Ἡ δὲ δίκη αὕτη ἢ ἐπὶ Τιβερίου κριθεῖσα δὲν ἀπερασίσθη ὑπὸ τῶν ἐνταῦθα Ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ ὅπως ἐπράττετο πρὸ τοῦ Μορμίου, ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τῆς Συγκλήτου αὐτῆς καὶ τοῦ Αὐτοκράτορος· καὶ ἀφοῦ ἡκούσθησαν οἱ πρέσβεις ἑκατέρων τῶν ἐθνῶν, ἀπεδόθη ὁ ναὸς εἰς τοὺς Μεσσηνίους.

Δὲν ἐπέπρωπο ὅμως ὅλοι οἱ αὐτοκράτορες νὰ δεῖξωσι τὴν αὐτὴν

πρὸς τὴν χώραν ταύτην μετριοπάθειαν· τὸ δὲ παράδοξον, αἱ νέαι αὐτῆς συμφοραὶ προέκυψαν ἐκ τούτου ὅτι ὁ Νέρων, ὅστις ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 54 μέχρι τοῦ 68 μετὰ Χριστόν, ἠθέλησεν ἐν ἔτει 66 νὰ ἀνακηρύξῃ ἐλευθέραν τὴν Ἑλλάδα, ἀποδοὺς αὐτῆς εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν δῆμον τὴν νῆσον Σαρδίω. Τὸ πρᾶγμα ἀπέβη κωμικοτραγικόν, καὶ δυστυχῶς τραγικώτερον μᾶλλον ἢ κωμικώτερον. Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὅστις, καὶ τοι' διατελέσας μαθητῆς τοῦ περιφήμου φιλοσόφου Σενέκα, ἐφόνευσε τὸν Βρετανικὸν τὸν υἱὸν τοῦ πατριοῦ αὐτοῦ, ἐφόνευσε τὴν ἰδίαν μητέρα Ἀγριππίναν, ἐνέπαιξε πᾶν ἀνθρώπινον αἶσθημα καὶ ἐν γένει κατήντησε νὰ καταλίπῃ ὄνομα συνώνυμον γενόμενον τῆς παραλογωτέρας τυραννίας, εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν μανίαν νὰ ἀγωνίζηται εἰς τοὺς δημοσίους ἀγῶνας ὡς κιθαρωδὸς καὶ ὡς ἀρμακτηλάτης. Αἱ δ' ἑλληνικαὶ πόλεις, θεραπεύουσαι τὴν ἀδυναμίαν ταύτην, ἔπεμψαν αὐτῷ διὰ πρεσβευτῶν ὅλους τοὺς στεφάνους τῶν ἑλληνικῶν ἀγῶνων. Πῶς τῶν πρεσβευτῶν τούτων παρεκάλεσέ ποτε τὸν Νέρωνα νὰ τραγωδήσῃ καὶ ὑπερεγκωμιάσας τὴν αὐτοκρατορικὴν φωνὴν προέτρεψεν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἵνα ἐκτιμηθῇ ὑπὸ τῶν φιλομούσων τῆς γῆς ταύτης κατοίκων. Ὁ Νέρων ἠσπάσθη προθύμως τὴν πρότασιν, εἶπεν ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι οἱ μόνοι ἐπιτήδειοι τῶν τοιούτων κριταὶ καὶ διέταξε νὰ ἀναβληθῇ ἡ τέλεσις ὅλων τῶν ἀγῶνων, Ἰσθμίων, Πυθίων, Νεμεών, Ὀλυμπίων, μέχρι τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ. Καὶ ἦλθε λοιπὸν συνεπαγόμενος τοσοῦτον ἀκολούθων πλῆθος ὥστε, ἂν ἦσαν πρὸς πόλεμον ἐπιτήδειοι, ἠδύναντο νὰ καταβάλωσι καὶ Πάρθους καὶ πᾶν ἄλλο πολέμιον ἔθνος· ἀλλ' οἱ στρατιῶται οὗτοι ἦσαν ἄξιοι τοῦ ἡγεμόνος των, ὅπλα φέροντες κιθάρας, καὶ πλῆκτρα, καὶ προσωπίδας, καὶ ἐμβάδας, λέγει Δίων ὁ Κάσσιος, ἱστορικὸς ἀκμάσας ἐν τῇ τρίτῃ μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι, παρ' οὗ μανθάνομεν τὰ πλεῖστα τῆς παραδόξου ταύτης ἐπιδρομῆς. Καὶ ἡγωνίσθη τῶντι ὁ Νέρων ἀλληλοδιαδόχως εἰς ὅλους τοὺς ἀγῶνας ἐκεῖνους, καὶ περιοδονίκης μᾶλλον δὲ Παντονίκης πανταχοῦ ἀνεδείχθη, συλλέξας ἐβδομήκοντα καὶ πέντε στεφάνους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὰ Ὀλύμπια ἐλάσας ἄρμα, ἔπασεν ἐξ αὐτοῦ καὶ μικροῦ ἐδέησε νὰ συντριβῇ, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ἐστεφανώθη ὑπὸ τῶν Ἑλληνοδικῶν καὶ τίς ἤθελε τολμήσει νὰ μὴ ἀπονεύμῃ αὐτῷ τὸ βραβεῖον; Σημειωτέον δὲ

ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ, ἵνα καταδείξῃ τὴν ἐν πᾶσιν ὑπεροχὴν καὶ μά-
 λιστα περὶ τὴν τῆς φωνῆς ἔντασιν, ἀνελάμβανεν αὐτὸς τὸ τοῦ κή-
 ρυκος ἔργον καὶ ἀνήγγελλεν ὁ ἴδιος τὰς νίκας καὶ τοὺς στεφάνους,
 οὓς ἐκτίσαστο, ὡς ἔλεγεν, ὑπὲρ τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων. Τότε δὲ
 τῶν Ἰσθμίων ἐν Κορίνθῳ τελουμένων, ἀνεκήρυξεν ὁ Νέρων τῇ ἰδίᾳ
 ἐκείνῃ φωνῇ τοὺς Ἑλλήνας ἅπαντας ἐλευθέρους καὶ αὐτονόμους, δη-
 μηγορήσας πρὸς τὰ πλήθη ἀπὸ τοῦ βήματός. Καὶ ταῦτα μὲν ἤθε-
 λον εἶναι γελοῖα μᾶλλον ἢ δεινὰ· ἀλλὰ ἀχαλίνωτος ἀφροσύνη περι-
 βάλλεται τάχιστα τὸ τῆς κακουργίας ἱμάτιον. Δὲν τολμῶμεν νὰ ἱσο-
 ρήσωμεν τὰς αἰσχροπραγίας εἰς ἃς ἐξώκειλεν ἐνταῦθα τὸ τέρας ἐ-
 κείνο τῆς φύσεως καὶ αἵτινες, περιγραφόμεναι ὑπὸ Δίωνος τοῦ Κασ-
 σίου, ὑπερβαίνουν πᾶν ὅ,τι ἡ ἀκολαστοτέρα τῶν φαντασιῶν ἡδύνα-
 το νὰ ἐπινοήσῃ. Πλὴν τούτων ὅμως ὁ Νέρων ἐλεηλάτησεν ἀνηλεῶς
 πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα, τὴν κατ' αὐτὸν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, ἀναριθμή-
 τους δὲ ἐφόνευsen ἄνδρας, γυναῖκας, παῖδας διὰ νὰ κληρονομήσῃ
 τὰς περιουσίας αὐτῶν. Ἀπήγαγεν ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀφ' ὅλων
 τῶν ναῶν πολλὰ ἔργα τέχνης, ἵνα δι' αὐτῶν ἐπανορθώσῃ τὰς ζη-
 μίας ὅσας ἐπῆνεγκεν ἐν Ῥώμῃ ἢ τότε καταστρέψασα τὴν πόλιν ταύ-
 την πυρκαϊᾷ καὶ ἵνα κοσμήσῃ τὰ ἴδια αὐτοῦ βασίλεια· ἐτιμώρησε τὴν
 ἐν Δελφοῖς Πυθίαν τολμήσασαν νὰ ἐλέγξῃ αὐτὸν, καὶ ἀποκαλέσῃ αὐ-
 τὸν Ὁρέστην, αἰνιττομένη τὸν τῆς μητρὸς αὐτοῦ θάνατον, καταλύ-
 σας τὸ μαντεῖον καὶ σφάζας ἀνθρώπους εἰς τὸ στόμιον ἀπὸ τοῦ ὁ-
 ποίου ἐξήρχετο τὸ ἱερὸν πνεῦμα· καὶ καθόλου εἰπεῖν ἐπῆνεγκεν εἰς
 τὴν Ἑλλάδα συμφορὰς μείζονας τῶν ὅσας πάλαι ποτὲ ἡ τοῦ Ξέρξου
 διαβόητος ἐπιδρομή. Τὸ δὲ δεινότερον, εὐρέθησαν Ἑλληνες οἵτινες, διὰ
 νὰ κολακεύσωσι τὸν ἀλλόκοτον τοῦτον ἐλευθερωτὴν, ἐνήγαγον Ἑλ-
 ληνες ἄλλους ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων διότι δὲν ἤλθον νὰ ἀκροα-
 σθῶσι τοῦ Νέρωνος, ἢ παρέστησαν μὲν ἀλλ' ἡκροῶντο ῥαθούμως ἢ
 ἐγέλασαν, ἢ δὲν ἐχειροκρότησαν, ἢ δὲν ἐτέλεσαν θυσίας ἵνα ἀποδῇ
 ἡ φωνὴ του λαμπροτέρα καὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ ὅμως ὁ Λήμνιος Φι-
 λόστρατος, ὅστις ἔγραψε περὶ τὸ 200 ἔτος μ. Χρ., βεβαιοῖ εἰς τὸν
 Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως βίον, ὅτι διὰ τῆς τοῦ Νέρωνος ἐλευθερίας
 ἐπανήλθον αἱ πόλεις εἰς ἥθῃ δωρικὰ καὶ αἰττικὰ (ῥωαῖα ἤθη!) α πάντα
 τε ἀνέβησε ξὺν ἀρμονίᾳ τῶν πόλεων ὃ μὴ πάλαι ποτὲ ἡ Ἑλλάς

εἶχεν.» Βεβαίῳ δὲ ταῦτα ἐνθ' ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ περιγράφει τὸ κατὰ τὴν Ἑλλάδα πολίτευμα τοῦ Νέρωνος ὅπως καὶ ὁ Δίων ὁ Κᾶσιος. Ταύτην τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πνευμάτων τὴν διαστροφὴν διεξερχόμενοι, ἴσως ἐρωτήσωσί τινες τῶν ἀναγνώστων· ἰσχύς τι ἄρα νὰ ἀποκαλύπτωνται τοιαῦτα αἵσχη; Ὁ ἐνδοιασμός αὐτὸς ἐπῆλθε καὶ εἰς ἡμᾶς πολλάκις· διαλογιζόμενοι δὲ περὶ τούτου, ἐνθυμήθημεν τὸ ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ ἐπιγράμμα, δι' οὗ ἡ καλὴ ἀλλὰ παρηγμακυῖα Λαῖς παρίσταται ἀφιερῶσα ἐγκαίρως

Τῇ Παφίῃ τὸ κάτοπτρον·

καὶ ἐπιρυνούσα·

... Ἐπεὶ τοίη μὲν ὀρέσθαι

οὐκ ἐθέλω· οἷα δ' ἦν πάρος οὐ δύναμαι.

Ἐπειδὴ, λέγει, ὁποῖα μὲν εἶμαι ἤδη, δὲν θέλω νὰ βλέπω ἐμαυτὴν· ὁποῖα δὲ ἦμην ἄλλοτε, δὲν δύναμαι. Βεβαίως ἂν ἡ τότε Ἑλλάς ἠδύνατο ν' ἀφήσῃ φωνήν, ἥθελε τὸ αὐτὸ ἀνακράξει ἐπιφώνημα. Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἱστορία, ἡ ἀμείλιχος ἱστορία, δὲν αἴρεται ἐκ μέσου ὡς τὸ τῆς Λαΐδος κάτοπτρον, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ ἀπεικονίζουσα τὴν ἀσχημίαν ὅπως καὶ τὴν καλλονὴν, τὰς πονηρὰς τῶν ἐθνῶν ἡμέρας ὅπως καὶ τὰς ἀγαθὰς.

Ἐπεχείρησεν ἐν τούτοις ὁ Νέρων καὶ σπουδαιότερόν τι ἔργον ἐν Ἑλλάδι, τὴν τοῦ ἱσθμοῦ τῆς Κορίνθου διόρυξιν. Πρῶτος λέγεται συλλαβὼν τὴν ιδέαν τῆς διορύξεως ταύτης ὁ τῆς Κορίνθου πάλαι ποτὲ τύραννος Περίανδρος (σελ. 226 τοῦ πρώτου τόμου)· μετὰ δὲ τοῦτον καὶ ἄλλοι τινές, ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς, ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ καὶ ὁ τοῦ Τιβερίου ἀμεσὸς διάδοχος Γάιος Καλιγόλας. Ὁ Νέρων δὲ προκατήρξατο ἤδη τοῦ ἔργου ἅσας τὸν ὕμνον τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης· μετ' οὗ λαβὼν δίκελλαν χρυσὴν πρῶτος ἔσκαψε τὴν γῆν, καὶ ἐντὸς κοφίνου χρυσοῦ, ἐπὶ τῶν ὤμων ἐκόμισε τὸ χῶμα, λαμπρῶς ὑπὸ τοῦ παρισταμένου πλήθους ἐπικροτούμενος. Οἱ ἐργάται ἦσαν πολυάριθμοι· καὶ τὰ μὲν μᾶλλον εὐσκαφα μέρη, ἀνετέθησαν εἰς τοὺς στρατιώτας· ἵνα συντρίψωσι δὲ τοὺς βράχους μετεχειρίζοντο ἐξακισχιλίους Ἑβραῖους οὓς μετέφερον ἐκ τῆς καταπολε-

μουμένης τότε Ἰουδαίας, καὶ πολλοὺς φυλακισμένους οὓς ἐπὶ τούτῳ ἐξῆγον τῶν φυλακῶν, εἴτε κακούργους ὄντας εἴτε ἄδικοι τῆς τυραννίας θύματα, διότι μεταξύ τῶν καθυποβληθέντων εἰς τὴν ἐπίπονον ταύτην ἐργασίαν ἀναφέρεται καὶ ὁ φιλόσοφος Μουσώνιος Ῥούφος, μετακομισθεὶς ἐκ τῆς νήσου Γυάρου ὅπου εἶχεν ἐγκαθειρχθῆ διὰ πολιτικούς λόγους. Ἐν τούτοις ἡ μεγάλη αὕτη ἐπιχειρήσις δὲν ἐπροχώρησε πολὺ ἐντὸς ὀλίγου ὁ Νέρων διέκοψεν αἴφνης τὰς ἐργασίας, εἴτε διότι, ὡς διεφημίσθη τότε, οἱ μηχανικοὶ ἐπίστευσαν ὅτι ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο θαλασσῶν διαφορά ἐπιφανείας, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐκινδύνευε νὰ καταποντισθῇ ἡ νῆσος Αἴγινα, εἴτε διότι, ὡς ἄλλοι εἶπον, ὁ αὐτοκράτωρ ἀπετράπη τοῦ ἔργου ὑπὸ δεισδαιμονίας τινός.

Μετ' οὐ πολὺ ὁ Νέρων, ἐπανελθὼν εἰς Ῥώμην ἐφρονεύθη μετὰ δέ τινας ἄλλους ἐπὶ μικρὸν ἄρξαντας ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ ὁ Οὐεσπασιανός, ἐπὶ τοῦ ὁποίου μετεβλήθη πάλιν ἡ τῆς Ἑλλάδος τύχη. Ἡ ἐπιτραπείσα εἰς αὐτὴν ἐλευθερία, ἣτις, ὡς εἶδομεν, δὲν ἀπῆλλαττεν αὐτὴν ἀπὸ τῶν καταχρήσεων τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἀπέβη καὶ ἄλλων δεινῶν πρόξενος, διότι ἤνοιξεν ἐκ νέου τὸ στάδιον τῶν ἐμφυλίων διενέξεων. Ἐκ τούτων δὲ ὠφελούμενος ὁ Οὐεσπασιανὸς καθυπέβαλεν αὖθις τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸν διοικητικὸν τύπον τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐπαρχίας, « ἀπομεμαθηκέναί, φήσας, τὴν ἐλευθερίαν τὸ Ἑλληνικόν. » Καὶ φαίνεται ὅτι ἡ ἐπαρχιακὴ αὕτη διοίκησις κατέστη ἤδη καταπιστικωτέρα ἢ ἄλλοτε. Τοῦλάχιστον ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Φιλόστρατον, ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς συνεβούλευσε τὸν αὐτοκράτορα ἐκείνον νὰ πέμπῃ εἰς τὴν Ἀχαΐαν ἀνθυπάτους γινώσκοντας τὴν γλῶσσαν τοῦ τόπου, διότι, ἐπιφέρει, ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ ὑπῆρχεν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀνθύπατος ὅστις δὲν ἤξευρε τὴν ἑλληνικὴν, ἐξ οὗ συνέβαινον πολλὰ ἀτοπήματα, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν διεξαγωγὴν τῶν δικῶν, καθ' ἃς οἱ συνέδροι τοῦ ἡγεμόνος μετεχειρίζοντο αὐτὸν ὡς ἀνδράποδον, ἐμπορευόμενοι τοὺς διαδίκους. Ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου ὅσαι πόλεις καὶ χώραι τῆς Ἑλλάδος ἦσαν πρότερον αὐτόνομοι καὶ ἐλεύθεροι, διετήρησαν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τὸ πλεονέκτημα τοῦτο. Ἐννοεῖται πάντοτε ὅτι ἡ αὐτονομία αὕτη καὶ ἐλευθερία ὑπέκειτο εἰς τὸν ἑλεγχον τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς καὶ ὅτι τῶν ἀρχαίων πολιτευμάτων ἐσώ-

ζοντο οἱ τύποι μόνον, οὐχὶ ἡ πραγματικὴ ἀξία καὶ ἐνέργεια. Ὡς δὲ
 σκεπόμεν ἐννοιάν τινα τοῦ τί ἦτο ἀληθῶς ἡ ἐλευθερία ἐκείνη, ἀναφέρο-
 μεν ὀλίγα τινὰ αὐτῆς δείγματα. Ἡ Ῥόδος μέχρι Οὐεσπασιανοῦ ἦτο
 πολιτεία ἐλευθερά, καὶ σύμμαχος τῆς Ῥώμης. Κατὰ τὸν Δίωνα ὅμως
 τὸν Χρυσόστομον, οἱ Ῥόδιοι, ἐάν δὲν ἤθελον στήσῃ ἓνα χαλκοῦν ἀν-
 δριάντα εἰς πάντα Ῥωμαῖον ὅστις διήρχετο διὰ τῆς νήσου αὐτῶν,
 ἐκινδύνευον νὰ ἀποβάλωσι τὴν νομιζομένην ἐλευθερίαν. Περὶ τῆς ἐπὶ
 Ῥωμαίων ἐλευθερίας τῆς Κερκύρας, διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Στράβων
 παροιμίαν αἰσχροῦ, ἣτις ὑπεμφαίνει τὴν εὐτέλειαν μᾶλλον ἢ τὴν ἀκο-
 λασίαν τῆς ἐλευθερίας ταύτης. Ἄλλ' ἐρχόμεθα εἰς γεγονότα σπου-
 δαιότερα. Ὁ Φιλόστρατος, ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ μάλι-
 στα ἀκμάσαντος Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, διηγεῖται ὅτι ἦλθεν εἰς
 τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπιστολὴ τοῦ βασιλέως ἐπιπλήττουσα τὸ κοι-
 νὸν αὐτῶν « ὡς ὑπὲρ τὴν ἐλευθερίαν ὑβρίζοντων » εἶχε δὲ ἀναφέρει
 τοῦτο εἰς Ῥώμην ὁ τῆς Ἀχαΐας ἀνθύπατος. Οἱ Λακεδαιμόνιοι λοιπὸν
 διετέλουν ἐν ἀπορίᾳ περὶ τοῦ πρακτέου καὶ ἡμφισβήτουν πρὸς ἀλ-
 λήλους ἐάν πρέπει νὰ ἐξευμενίσωσι τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως ἢ ἀγε-
 ρῶχος πρὸς αὐτὸν ν' ἀποκριθῶσι. Καὶ ἐπειδὴ συνέπεσε νὰ παρευρί-
 σκηται τότε εἰς Σπάρτην ὁ Ἀπολλώνιος, ἐζήτησαν τὴν γνώμην αὐ-
 τοῦ περὶ τοῦ ἥθους τῆς ἀποκρίσεως· ὁ δὲ προσελθὼν εἰς τὸ κοινὸν αὐ-
 τῶν, εἶπε τὰ ὀλίγα ταῦτα « Παλαμήδης εὗρε γράμματα οὐχ' ὑπὲρ
 τοῦ γράφειν μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦ γινώσκειν ἃ δεῖ μὴ γράφειν. »
 Καὶ οὕτω, ἐπιφέρει ὁ Φιλόστρατος, ἀπέτρεψεν ὁ Ἀπολλώνιος τοὺς
 Λακεδαιμονίους ἀπὸ τοῦ νὰ φανῶσιν ἢ θρασεῖς ἢ δειλοί.

Ἐπὶ δὲ Ἀδριανοῦ, ὅστις ἐβασίλευσε περὶ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη
 μετὰ τὸν Οὐεσπασιανόν, ἐστρατήγει ἐν Ἀθήναις τὴν ἐπὶ τῶν ὅπλων
 λειτουργίαν, ὁ Ἑρέσιος Λολλιανός, εἰς τῶν ὀνομαστοτάτων σοφιστῶν
 τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἐνταύτῳ προϊστάμενος τοῦ ἐν Ἀθήναις σο-
 φιστικοῦ θρόνου. Ἄλλ' ἡ ἐπὶ τῶν ὅπλων αὕτη ἀρχὴ εἶχε μεταβάλλει
 παντάπασι ἀρμοδιότητα καὶ ἐπεμελεῖτο μόνον περὶ τῶν τροφῶν καὶ
 τῆς τοῦ σίτου ἀγορᾶς. Ἐν τούτοις καὶ τοῦτο τὸ ἔργον δὲν ἦτο ἀκίν-
 δυνον. Ἡ Ἀττικὴ διετέλεσεν αἰετοπεφυκτὴ λυτρά καὶ ἀνίκανος νὰ ἐπαρ-
 κῇ εἰς τὴν διατροφήν τῶν πολυαριθμῶν εἰσέτι τότε αὐτῆς κατοίκων.
 Ὁ σίτος κατήρχετο ἐνταῦθα ἀπὸ Βοσπόρου, ἀπὸ Θεσσαλίας, ἀπὸ

Εὐβοίας, πολλάκις ὁμοῦς συνέπιπτε νὰ μὴ φθάνῃ ἐν καιρῷ καὶ τότε οἱ λιμώττοντες Ἀθηναῖοι ἀπέβαινον ἐχθροὶ τοῦ ἐπὶ τῶν ὅπλων στρατηγοῦ φοβεροί. Τοιοῦτόν τι τῶντι συνέβη εἰς τὸν Λολλιανόν. Αἱ Ἀθῆναι ἔπαθον ἐπὶ τῆς στρατηγίας αὐτοῦ σπάνιν τροφῶν. Ὁ λαὸς ὥρμησε μετὰ θορύβου εἰς τὰ ἀρτοποιεῖα, καὶ ἠπέλιψε νὰ λιθοβολήσῃ τὸν δυστυχῆ στρατηγόν, ὅτε ὁ κυνικός φιλόσοφος Παγκράτιος, ἐλθὼν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἀνέβη εἰς τὸ βῆμα καὶ εἶπεν· « ἄνδρες Ἀθηναῖοι, Λολλιανὸς οὐκ ἔστιν ἀρτοποιῶλης, ἀλλὰ λογοπώλης » καὶ διὰ τοῦ λογοπαιγνίου τούτου τοσοῦτον διέχυσε τοὺς Ἀθηναίους ὥστε ἀπέβαλον τοὺς λίθους τοὺς ὁποίους ἤδη ἐκράτουν εἰς τὰς χεῖρας. Τελευταῖον εἰσέπλευσεν ἐκ τῆς Θεσσαλίας σίτος, ἀλλὰ τότε ἀνερῆν νέα δυσκολία. Τὸ πλῆθος ἐτρέφετο ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ὑπὸ τοῦ δημοσίου, τὸ δὲ δημόσιον ταμεῖον δὲν εἶχεν ὀβολόν. Ἡ ἀπορία τοῦ ταμεῖου ἦτο τοσαύτη ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι εἴτε τότε, εἴτε ὀλίγον βραδύτερον εἶχον αποφασίσει νὰ ἐκποιήσωσι τὰς νήσους αἵτινες, διὰ παραχωρήσεων τῆς Ῥώμης, ἀπετέλουν τὸ κράτος αὐτῶν. Καὶ ἀπὸ τούτου μὲν τοῦ ἡρωϊκοῦ φαρμάκου, ἀπέτρεψεν αὐτοὺς ὁ σοφιστὴς στρατηγός· ἐξ ιδίων δὲ ἐπὶ τῆς προκειμένης ἀνάγκης ἀναπληρώσας τὴν τῶν κοινῶν ἔνδειαν, καὶ συλλέξας χρήματα ἀρκετὰ ἀπὸ τῶν μαθητῶν, ἐτροφοδότησε τοὺς πεινῶντας Ἀθηναίους, τῶν ὁποίων ἡ εὐγνωμοσύνη ἤγειρεν αὐτῷ εἰκόνας δύο, μίαν ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς, ἑτέραν δὲ ἐν τῷ ἄλσει τῷ μικρῷ· καὶ ἐπεκύρωσε τὴν εὐγνωμοσύνην ταύτην ὁ Ἄρειος Πάγος ἀνακηρύξας τὴν πρὸς τὸν ἄνδρα εὖνοιαν δι' ἣν ἐπεδείξατο ὑπὲρ τῆς πόλεως κηδεμονίαν. Περὶ ταῦτα καὶ τοιαῦτα ἡσχολοῦντο τότε οἱ τῶν Ἀθηναίων στρατηγοί. Ἀλλ' ἐὰν αἱ δημόσιαι τῆς πόλεως ταύτης λειτουργίαι εἶχον ἤδη ὀλίγην αὐτοτελεῖαν ἀξίαν, τὰ ὀνόματα αὐτῶν, ἕνεκα τῶν ἀρχαίων ἀναμνήσεων, ἦσαν ἐτι ἐπὶ τοσοῦτον σεβαστὰ, ὥστε βλέπομεν αὐτοκράτορας, τὸν τοῦ Οὐεσπασιανοῦ υἱὸν Δομιτιανόν καὶ τὸν Ἀδριανόν, ἐπιζητήσαντας καὶ λαβόντας τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἀρχοντος τῶν Ἀθηνῶν ἀξίωμα· ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός, ὅτι ξένοι δυνάσται ἐχειροτονοῦντο ἀρχοντες, μαρτυρεῖ ὁπόση ἀλλοιώσεις συνέβη εἰς τὰ πράγματα.

Ὁμοία ἀλλοιώσεις ἐπῆλθεν εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους πατρίους τῆς Ἑλλάδος θεσμούς. Οἱ θεσμοὶ οὗτοι ὑφίσταντο ὄχι μόνον εἰς τὰς λεγομέ-

νας ἐλευθέρας πολιτείας καὶ χώρας, ἀλλὰ ἐν μέρει καὶ εἰς αὐτὰ τὰ
 τμήματα τῆς Ἑλλάδος τὰ ὅποια ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀχαΐα, συνεκρό-
 τουν τὴν ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν. Ἀκόμη τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον ἦτο
 ἐπιτετραμμένον τὴν προστασίαν τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ· ἀκόμη συνήρ-
 χοντο τὰ συνέδρια τῶν Βοιωτῶν, τῶν Φωκέων, τῶν Ἀχαιῶν· ἀκόμη
 συνέρρεεν ἅπασα ἡ Ἑλλάς εἰς τὰ Ὀλύμπια, εἰς τὰ Νέμεα, εἰς τὰ
 Ἰσθμια, εἰς τὰ Πύθια, καὶ ὁ ἐλαῖνος τῶν ἀγῶνων στέφανος ἐλογί-
 ζετο ὡς ἡ ὑπερτάτη τῶν τιμῶν ἧς ἡδύνατο νὰ ἀξιωθῇ ἄνθρωπος ἐπὶ
 γῆς· ἀκόμη ἐπανηγυρίζοντο αἱ κατὰ Περσῶν νίκαι διὰ θυσιῶν τελου-
 μένων ἐν Μαραθῶνι καὶ ἐν Πλαταιαῖς, διὰ λόγων ἐκφωνουμένων
 εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης, δι' ἀγῶνων διεξαγομένων περὶ τοὺς τάφους
 τοῦ Λεωνίδου καὶ τοῦ Πausανίου. Ἀκόμη ἐτίμων οἱ Μεσσήνιοι τὴν
 μνήμην τοῦ ἥρωος αὐτῶν Ἀριστομένους, καὶ οἱ Σικυῶνιοι τὴν μνήμην
 τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς ἀχαϊκῆς συμπολιτείας Ἀράτου. Ἀλλὰ πάντα ταῦ-
 τα οὐδεμίαν ἤδη εἶχον πολιτικὴν καὶ πραγματικὴν ἀξίαν. Εἰς τὴν
 ἐν Δελφοῖς Πυθίαν προσήρχοντο νῦν οἱ Ἕλληνες οὐχὶ διὰ νὰ ἐρωτή-
 σωσιν ἐὰν πρέπει νὰ κηρύξωσι πόλεμον, ἢ νὰ συνομολογήσωσιν εἰρή-
 νην, ἢ νὰ τροπολογήσωσι τὸ πολίτευμα, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον νὰ ὑ-
 ποβάλωσιν ἐρώτημα ἐξ ἐκείνων δι' ὧν πάλαι ποτὲ τὸ πανελλήνιον
 τοῦτο ἱερὸν ἐπενήργει εἰς τὴν ὅλην τοῦ ἔθνους τύχην· ἀλλὰ προσ-
 ήρχοντο ἵνα συμβουλευθῶσιν αὐτὸ ἐὰν πρέπει νὰ συνομολογήσωσι γά-
 μον, ἢ νὰ πλεύσωσιν, ἢ νὰ δανεισθῶσι· τὰ δὲ μέγιστα τῶν πόλεων
 μαντεύματα ἦσαν « φορὰς καρπῶν πέρι, καὶ βοτῶν ἐπιγονῆς, καὶ
 σωματῶν ὑγείας. » Ἡ δὲ πῶς αἱ μεγάλαι ἐκείναι τοῦ παρελθόντος
 ἀναμνήσεις ἡδύνατο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ὑποδείγματα μιμήσεως
 ἀξία, ὅτε βλέπομεν τὸν Πλούταρχον, τὸν χρηστότατον καὶ μᾶλλον
 φιλόπατριν τῆς ἐποχῆς ταύτης Ἕλληνα, λέγοντα εἰς τὴν πραγμα-
 τείαν αὐτοῦ τὴν ἐπιγεγραμμένην « Πολιτικά παραγγέλματα », ὅτι
 νῦν παντὸς τοῦ εὖ φρονούντος καθήκον εἶναι νὰ διδάσκη καὶ νὰ διε-
 ξηγῇ κοινῇ τε καὶ κατ' ἰδίαν « τὴν τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων ἀσ-
 θένειαν » δι' ἣν ἕκαστος ὀφείλει νὰ διάγῃ τὸν βίον ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ὁ-
 μονοίᾳ, διότι οὔτε ἡγεμονία, οὔτε δόξα, οὔτε δύναμις τις εἴμπορεῖ
 πλέον νὰ ἀποκτηθῇ, ἀλλὰ τὰ πάντα ἐξαρτῶνται ἀπὸ μικροῦ τοῦ ῥω-
 μαίου ἀνθυπάτου διατάγματος.

Πάλιν δὲ ἑπεὶ περὶ τίνος ἀληθῶς σπουδαίου πολιτικοῦ συμφέροντος ἠδύναντο νὰ βουλευθῶσι τὰ πολιτικά ἐκεῖνα συνέδρια, ἀφοῦ ἐν τῇ αὐτῇ πραγματείᾳ ὁ Πλούταρχος διατραγωδεῖ ὡς ἐφεξῆς τὴν τότε εὐτέλειαν τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων; « Εἰσιόντα δ' εἰς ἅπασαν ἀρχὴν οὐ μόνον ἐκείνους δεῖ προχειρίζεσθαι τοὺς λογισμοὺς, οὐδ' ὁ Περικλῆς αὐτὸν ὑπερίμνησκειν ἀναλαμβάνων τὴν χλαμύδα. — Πρὸς γε, Περικλείης· ἐλευθέρων ἄρχεις, Ἑλλήνων ἄρχεις, πολιτῶν Ἀθηναίων. — ἀλλὰ κάκεινο λέγειν πρὸς ἑαυτὸν. Ἀρχόμενος ἄρχεις ὑποτεταγμένης πόλεως ἀνθυπάτοις, ἐπιτρόποις Καίσαρος· οὐ ταῦτα λόγῃ περὶ δία (ἀσφαλὲς τοῦτο), οὐδὲ αἱ παλαιαὶ Σάρδεις, οὐδὲ ἡ Λυδῶν ἐκείνη δύναμις· εὐσταλεστέραν δεῖ τὴν χλαμύδα ποιεῖν, καὶ βλέπειν ἀπὸ τοῦ στρατηγίου πρὸς τὸ βῆμα, καὶ τῷ στεφάνῳ μὴ πολὺ φρόνημα πιστεύειν, ὁρῶντα τοὺς καλτίους ἐπάνω τῆς κεφαλῆς (τουτέστι τὰ ῥωμαϊκὰ ὑποδήματα ἐπάνω τῆς φερούσης τὸν στέφανον ἐλληνικῆς σου κεφαλῆς)· ἀλλὰ μιμεῖσθαι τοὺς ὑποκριτάς, πάθος μὲν ἴδιον καὶ ἦθος καὶ ἀξίωμα τῷ ἀγῶνι προστιθέντας, τοῦ δὲ ὑποβολέως ἀκούοντας, καὶ μὴ παρεκβαίνοντας τοὺς ῥυθμοὺς καὶ τὰ μέτρα τῆς διδομένης ἐξουσίας ὑπὸ τῶν κρατούντων. Ἡ γὰρ ἔκπτωσις οὐ φέρει συριγμὸν οὐδὲ χλευασμὸν, ἀλλὰ πολλοῖς μὲν ἐπέβη

Δεινὸς κολαστὴς πέλεκυς αὐχένος τομεύς,

ὥς τοῖς περὶ Παρδάλαν τὸν ὑμέτερον, ἐκλαθομένοις τῶν ὄρων. Ὁ δὲ τις ἐκριφῆς εἰς νῆσον, γέγονε, κατὰ τὸν Σόλωνα,

Φολεγάνδριος ἢ Σικινίτης,

Ἄντι γ' Ἀθηναίου πατρίδ' ἀμειψάμενος.

Τὰ μὲν γὰρ μικρὰ παιδιὰ τῶν πατέρων ὁρῶντες ἐπιχειροῦντα τὰς κρηπίδας ὑποδεῖσθαι καὶ τοὺς στεφάνους περιτίθεσθαι, μετὰ παιδιᾶς γελῶμεν· οἱ δ' ἄρχοντες ἐν ταῖς πόλεσιν ἀνοήτως τὰ τῶν προγόνων ἔργα καὶ φρονήματα καὶ πράξεις ἀσυμμέτρους τοῖς παροῦσι καιροῖς καὶ πράγμασιν οὕτως μιμεῖσθαι κελεύοντες, ἐξαίρουσι τὰ πλήθη, γελοῖα τε ποιοῦντες, οὐκέτι γέλωτος ἄξια πάσχουσιν, ἀν μὴ πάνυ καταφρονηθῶσι. Πολλὰ γὰρ ἐστὶν ἄλλα τῶν πρότερον Ἑλλήνων διεξιόντα τοῖς νῦν, ἠθοποιεῖν καὶ σωφρονίζειν· ὥς Ἀθηναῖον ὑπομνησκοντα μὴ τῶν πολιτικῶν, ἀλλ' οἷόν ἐστι τὸ ψήρισμα τὸ τῆς ἀμνη-

στίας ἐπὶ τῶν τριάκοντα. Καὶ τὸ ζημιῶσαι Φρόνιχον, τραγωδία διδάξαντα τὴν Μιλήτου ἄλωσιν. Καὶ ὅτι Θήβας Κασσάνδρου κτίζοντας, ἐστεφανηφόρησαν τὸν δ' ἐν Ἀργεὶ πυθόμενοι σκυταλισμὸν, ἐν ᾧ πεντακοσίους καὶ χιλίους ἀνηρέκασαν ἐξ αὐτῶν οἱ Ἀργεῖοι, περινεγκεῖν καθάρσιον περὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐκέλευσαν· ἐν δὲ τοῖς Ἀρπαλείοις τὰς οἰκίας ἐρευνῶντες, μόνην τὴν τοῦ γεγαμηκότος νεωστὶ παρῆλθον. Ταῦτα γὰρ ἔξεστι καὶ νῦν ζηλοῦντας, ἐξομοιοῦσθαι τοῖς προγόνοις· τὸν δὲ Μαραθῶνα, καὶ τὸν Εὐρυμέδοντα, καὶ τὰς Πλαταιάς, καὶ ὅσα τῶν παραδειγμάτων οἶδεῖν ποιεῖ καὶ φρουάττεσθαι διακενῆς τοὺς πολλοὺς, ἀπολιπόντας ἐν ταῖς σχολαῖς τῶν σοφιστῶν. » Ὅπως δὴ ποτε ὅμως ὅσω ἀσθενεῖς καὶ ἂν ἦσαν οἱ θεσμοὶ ἐκεῖνοι, ὅσον κενοὶ καὶ ἂν κατήντησαν οἱ τύποι, ἡ διατήρησις αὐτῶν συνετέλει μέχρι τινὸς εἰς τὸ νῦν συντηρῆ τὴν ἐθνικὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ συνείδησιν ἥτις, ἀναρριπιζομένη ἐκ διαλειμμάτων, παρῆγεν ἐνίοτε, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, γενναιοτέρας τινὰς προαιρέσεις καὶ ἐνεργείας.

Ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ ὡσαύτως ἐξεβλήθησαν ἐκ τῆς Ῥώμης ἅπαντες σχεδὸν οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι. Ἀλλὰ μὴ νομίση τις ὅτι οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν ἀπόγονοι γνήσιοι τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Ζήνωνος, καὶ τῶν ἄλλων τῆς φιλοσοφίας πατέρων. Οἱ πλείστοι τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν εἶχον ἤδη ἐκπέσει εἰς τὴν τάξιν τῶν λεγομένων σοφιστῶν, τάξιν πολυάριθμον, ἰσχυράν καὶ χαρακτηριστικωτάτην τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κοινωνικῆς καταστάσεως. Ὅθεν νομίζομεν ἀναγκαῖον νῦν ἐξηγήσωμεν ἐνταῦθα πῶς ἐμορφώθη, ὅποια τις ἀπέβη καὶ τίνος ἔνεκα ὑπέκυψεν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὴν ὁργὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς. Πάλαι ποτὲ ἡ λέξις « σοφιστὴς » ὑπῆρξε ταυτοσημαντος τοῦ τιμωτάτου ὀνόματος καὶ πράγματος τοῦ σοφοῦ καὶ φιλοσόφου, διότι ὁ Ἡρόδοτος ἀπεκαλεῖ σοφιστὰς τὸν τε Σόλωνα καὶ τὸν Πυθαγόραν. Ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς πέμπτης καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς τετάρτης ἐκατονταετηρίδος, διεκρίθη ἡ σοφιστικὴ ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς σοφίας καὶ φιλοσοφίας καὶ ἀπετέλεσεν ἰδίαν ἐπιστήμην ἢ μᾶλλον τέχνην, τὴν ὁποίαν ἔκτοτε οἱ γνήσιοι τῆς φιλοσοφίας λειτουργοὶ δὲν ἔπαυσαν δεινῶς στιγματίζοντες. Ὁ Ξενοφῶν εἶπε· « τοὺς τὴν σοφίαν ἀργυρίῳ τῷ βουλομένῳ πωλοῦντας, σοφιστὰς ἀποκαλοῦσιν. » Ὁ δὲ

Πλάτων « σοφιστής νέων πλουσίων ἔμμισθος θηρευτής. » Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης « ἔστιν ἡ σοφιστικὴ φαινομένη σοφία, οὔσα δὲ μή· καὶ ὁ σοφιστὴς χρηματιστὴς ἀπὸ φαινομένης σοφίας, ἀλλ' οὐκ οὔσης. » Καὶ οἱ μὲν δύο πρῶτοι τῶν ὀρισμῶν τούτων οὐδὲν ἐπιψογον ἤθελον περιέχει περὶ σοφιστῶν, κατὰ τὰς σημερινὰς ἡμῶν ιδέας· διότι ἡ ἐπὶ μισθῷ διδασκαλία εἶναι σήμερον κοινοτάτη καὶ δὲν λογίζεται παντάπασιν ὡς ἄτοπος. Ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη ἐν τῇ νεότητι αὐτῆς, ὡς συμβαίνει πολλάκις εἰς τὴν νεότητα, ἐπολιτεύετο μετὰ τοσαύτης αἰδοῦς καὶ ὑπελάμβανε τὰ μυστήρια αὐτῆς ὡς χρῆμα τοσοῦτον ἱερὸν, ὥστε ἡ ἐπὶ ἀργυρίῳ αὐτῶν μετάδοσις ἐλογίζετο ὡς συνεπαγομένη ἀπαραιτήτως τὴν ἐξαχρείωσιν τῆς ἐπιστήμης. Καὶ τοῦτο δὲν ἦτο ἀπλῆ πρόληψις· ἀλλὰ τρῶντι, ἐπειδὴ ἡ ἐπὶ μισθῷ διδασκαλία περιεφρονεῖτο, οὐδεὶς ἀληθῆς σοφὸς μετήρχετο αὐτήν, ὅθεν αὕτη περιήρχετο εἰς χεῖρας τῆς ἀγυρτίας καὶ τῆς ἡμιμαθείας. Ἐκ τούτου ὁ ὀρισμὸς τοῦ Ἀριστοτέλους ὅστις ἤδη ῥητῶς λέγει ὅτι ἡ σοφιστικὴ εἶναι οὐχὶ σοφίας ἀλλὰ φαινομένης σοφίας ἐπὶ χρήμασι μετάδοσις. Οὐδὲ περιωρίσθη ἡ σοφιστικὴ εἰς τὴν ἐπὶ μισθῷ πώλησιν ἐπιπολαίου σοφίας, ἀλλὰ ἐπιχειρήσασα νὰ καταστήσῃ τὸν λόγον αὐτοτελῆ τινα καὶ αὐθύπαρκτον ὡς εἶπεν καὶ ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἀνεξάρτητον δύναμιν, ἐπηγγέλθη νὰ διδάξῃ τὸ πῶς διὰ τοῦ λόγου δύναται τὸ ἀληθὲς νὰ γίνῃ ψευδές (τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν), καὶ ἐν γένει ἐπηγγέλθη διὰ ποικίλων λόγου τεχνασμάτων νὰ ἀνατρέφῃ πάσας τὰς ἀρχὰς τῆς ἠθικῆς καὶ νὰ ἐνθρονίσῃ ἐντὸς τῆς κοινωνίας τὸ κράτος τοῦ συμφέροντος καὶ τῆς ἰδιοτελείας, συντελέσασα οὕτω, ὡς εἶτι καὶ ἄλλο διαλυτικὸν στοιχεῖον, εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν καὶ τὴν πτώσιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Καὶ ἐνόσω μὲν ὑφίστατο ἡ πολιτικὴ αὐτονομία, ἐνόσω αἱ ἀρχαὶ τῆς ὑγινοῦς φιλοσοφίας εἶχον εἰσέτι λειτουργοὺς καὶ διακόνους ἀξιόους τοῦ ὀνόματος ἐκείνου· ἐνόσω ὑπῆρχον εἰσέτι μεγάλα πολιτικὰ συμφέροντα· ἐνόσω τὸ δημόσιον πνεῦμα ἔσωζεν εἰσέτι ὀρθότητά τινα ὥστε καὶ τὴν ἀπὸ τῶν δικαστηρίων ἀποδίωξιν ἐπὶνενγκε τῶν σοφιστῶν, « ὡς ἀδίκῳ λόγῳ τοῦ δικαίου κατατούντων καὶ παρὰ τὸ εὐθὺ ἰσχυόντων, » ἡ σοφιστικὴ δὲν ἠδύνατο νὰ κατέχῃ ἐν τῇ κοινωνίᾳ εἰμὴ δευτερεύουσάν τινα τάξιν. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἰπώμεν ὅτι τότε αὕτη αὕτη ἡ σοφιστικὴ δὲν εἶχεν ἔτι

τοσοῦτον ἐξευτελισθῇ, οὔτε εἶχε συγκαταβῇ εἰς τὰ παιδαριώδη καὶ εὐτελεῖ ζήτηματα περὶ ἃ βλέπομεν αὐτὴν βραδύτερον ἀγωνιζομένην. Ὁ Γοργίας ὁ Λεοντίνος, ὁ ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀκμάσας, θεωρεῖται ὡς ὁ ἀρχηγὸς τῆς σοφιστικῆς· αὐτὸς πρῶτος ἐκαυχῆθη ὅτι πάντα μὲν γινώσκει, περὶ παντὸς δὲ δύναται αὐτοσχεδίως νὰ ὁμιλήσῃ· καὶ παρελθὼν εἰς τὸ Ἀθηναίων θέατρον ἐτόλμησε νὰ εἴπῃ « προβάλετε ὅ,τι δῆποτε ζήτημα ἵνα πραγματευθῶ περὶ αὐτοῦ. » Ἐν τούτοις ὅταν ὁ Ἀθηναῖος Χαιρεφῶν ἠθέλησε νὰ προτείνῃ εἰς τὸν Γοργίαν τοῦτον τὸ ἀναιδὲς ἐρώτημα « διατί οἱ κύαμοι τὴν μὲν γαστέρα φυῶσι, τὸ δὲ πῦρ οὐ φυῶσιν; » ὁ ἀρχηγὸς τῆς σοφιστικῆς, ἀντὶ νὰ ἀπεραντολογήσῃ περὶ τοιοῦτου ἐρωτήματος, ὡς ἠθέλει πράξῃ μεταγενέστερός τις αὐτοῦ ὁπαδός, « περὶ μὲν τούτου ἀπήντησεν, ἀφίνω νὰ σκεφθῇς ἐσύ· ἐγὼ δὲ ἐκεῖνο πρὸ πολλοῦ ἤξευρω, ὅτι ἡ γῆ δι' ἐσὲ καὶ τοὺς ὁμοίους σου φύει τὰς ῥάβδους. » Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ὅτι ἄνδρες οἰοὶ ὁ Δημοσθένης καὶ ὁ Αἰσχίνης, δὲν ἀπηξίουσαν νὰ θαυμάζωνται ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ σοφιστοῦ, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ σοφιστικὴ, καὶ τοι ἔκτοτε δὲν διεκρίνετο διὰ τὴν χρηστότητα τῶν ἀρχῶν αὐτῆς, διὰ τὴν διαλεκτικὴν ὅμως δεινότητα δὲν ἦτο ἔτι τέχνη παντάπασιν λόγου ἀναξία.

Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἐξέλιπεν ἡ πολιτικὴ αὐτονομία καὶ σὺν αὐτῇ ἔπαυσαν τὰ σπουδαῖα ῥητορικὰ τοῦ λόγου θέματα, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε κατήντησαν νὰ γράφωνται μυίας, καὶ ψιττακοῦ, καὶ κώνωπος, ἐγκώμια· ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἐπῆλθεν ἡ ἠθικὴ ἀναρχία καὶ σὺν αὐτῇ ἡ φιλοσοφία ἐξέπεσεν εἰς τυπικὴν ἐπανάληψιν, ἡ παράλογον ἐρμηνείαν, ἡ συστηματικὴν διαστροφὴν τῶν ἀρχαίων δογμάτων· ἡ κενόσπουδος ἐκείνη ῥητορικὴ καὶ ἡ ἀλλοιωθεῖσα αὐτῇ φιλοσοφία ἐζήτησαν ἄσυλον παρὰ τῇ σοφιστικῇ. Ἐν δὲ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀλλοχοτῶν τούτων στοιχείων προέκυψεν ἡ λεγομένη νεωτέρα σοφιστικὴ, τῆς ὁποίας οἱ θιασῶται μηδὲν ἔχοντες σπουδαῖον ἀντικείμενον νὰ πραγματευθῶσι καὶ μηδὲν γενναῖον ἔργον νὰ πράξωσιν, ἐπηγγέλλοντο ἐν τούτοις ὅχι μόνον ὡς οἱ ἀρχαιότεροι σοφισταί, ὅτι εἶναι ἔτοιμοι πάντοτε περὶ παντὸς ἐκ τοῦ προχείου νὰ ῥητορεύσωσιν, ἀλλὰ ὅτι καὶ περὶ πᾶσαν τέχνην εἶναι ἐμπειρότατοι. Ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος, ὅστις ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἀλλ' ἦτο ἐκ τῶν

ὀλίγων σωφρονούντων σοφῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἰδοὺ πῶς ἐν μιᾷ τῶν πραγματειῶν αὐτοῦ ἐπιγραφομένη « περὶ φιλοσόφου », χαρακτηρίζει τοὺς ἀνδρας ἐκείνους οἵτινες ἐτόλμων ἔτι ν' ἀποκαλῶσιν ἑαυτοὺς φιλοσόφους. « Εἰσὶν οἱ φασὶ δεῖν πάντα ἐν πᾶσιν εἶναι περιττὸν τὸν φιλόσοφον, καὶ ὁμιλῆσαι ἀνθρώποις φασὶ δεῖν εἶναι δεινότατον, καὶ μηδέποτε σιγᾶν μηδὲ ἀπορεῖν λόγων τοιούτων πρὸς τοὺς παρόντας οἱ δυνήσονται τέρπειν αὐτούς. . . . καὶ τὰς τέχνας φασὶ δεῖν αὐτὸν ἀπάσας εἰδέναι καὶ βέλτιον κατὰ τὴν τέχνην ἅπαντα ποιεῖν τῶν δημιουργῶν, οἰκίας τε οἰκοδομοῦμενον καὶ πλοῖα ναυπηγοῦμενον, καὶ χαλκεύοντα καὶ ὑφαίνοντα καὶ γεωργοῦντα· ὥσπερ ὁ Ἥλειος Ἰππίας ἡξίου σοφώτατος εἶναι τῶν Ἑλλήνων, οὐ μόνον ποιήματα παντοδαπά καὶ λόγους αὐτοῦ ποικίλους προσφέρων Ὀλυμπιάσί τε καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις πανηγύρεσι τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἐπιδεικνὺς ἔργα, τὸν τε δακτύλιον καὶ τὴν λήκυθον καὶ στλεγγίδα καὶ ἱμάντα καὶ τὴν ζώνην, ὡς ἅπαντα πεποιηκὼς αὐτός, οἷον ἀπαρχὰς τῆς σοφίας τοῖς Ἑλλησιν ἐπιδεικνύων. »

Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων δηλοῦται ὅτι ἡ νεωτέρα σοφιστικὴ, οὐδὲν ἄλλο ἢ το ἢ τελειοποιήσις τῆς ἀρχαίας περὶ πᾶσαν μὲν ἀγρυπτίαν ἐξαιρέτως δὲ περὶ τὴν φλυαρίαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ μᾶλλον ἄσκοπος καὶ ἄγονος τοῦ λόγου ἐνάσκησις ἀφ' ὅσας ἀναφέρει ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος· διότι κατ'ἐκείνην νὰ μεταχειρίζηται τὸν λόγον χάριν τοῦ λόγου, ὡς τέλος καὶ οὐχὶ ὡς ὄργανον. Ἀλλὰ ὀλίγα τινὰ παραδείγματα θέλουσι διευκρινήσαι τὸν χαρακτῆρα τῆς σοφιστικῆς τῶν χρόνων τούτων πλεονέτερον ἢ πᾶσα περὶ αὐτῆς θεωρία. Ὁ Φιλόστρατος, ὁ τότε γράψας τοὺς βίους τῶν ὀνομαστοτάτων σοφιστῶν, λέγει περὶ Σεκουνδου τοῦ Ἀθηναίου τὰ ἐξῆς. « Μνήμης δὲ ἄξια τοῦ ἀνδρὸς τούτου καὶ πλείω μὲν, μάλιστα δὲ ἡ δὲ ἡ ὑπόθεσις. Ὁ ἄρξας στάσεως ἀποθνησκέτω καὶ ὁ παύσας στάσιν ἐχέτω δωρεάν. Ὁ αὐτὸς καὶ ἄρξας καὶ παύσας αἰτεῖ τὴν δωρεάν. Τὴν δὲ ὑπόθεσιν ὧδε ἐβραχυλόγησεν. Οὐκοῦν, ἔφη, τί πρότερον; τὸ κινήσαι στάσιν. Τί δεύτερον; τὸ παύσαι. Δοὺς οὖν ἐφ' ἧς ἡδίκηεις τιμωρίαν, τὴν ἐφ' οἷς εὖ πεποίηκας δωρεάν, λάβε. » Τὸ γελοιογράφημα τοῦτο τῆς λογικῆς καὶ ῥητορικῆς τέχνης εἶχε τοῦλάχιστον τὸ προτέρημα τῆς βραχυλογίας· ἀλλ'

οἱ ἄνδρες οὗτοι σπανίως ἔπασχον τοσαύτην λόγου ἔνδειαν. Εἰς τῶν ἐνδοξοτάτων σοφιστῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦτο ὁ Πολέμων, ὅστις κατήγετο μὲν ἐκ Λαοδικείας τῆς ἐν Καρίᾳ, πολλὴν ὅμως εἶχε σχέσιν πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις λογίους. Περὶ τούτου διηγοῦνται ὅτι ὁ κρότος τῆς γλώσσης αὐτοῦ ἦτο θαυμάσιος, ὅτι τοσαύτη ἦτο ἡ ζέουσα ἐν αὐτῷ ὁρμὴ ὥστε ἀνεπήδα τοῦ θρόνου περὶ τὰς ἀκμὰς τῶν ὑποθέσεων, καὶ ὅτε ἀπετόρνειε περίοδον μετὰ μειδιάματος ἐξέφερεν ἕκαστον αὐτῆς κῶλον, ἐνδεικνύμενος πολὺ τὸ ἀλύπως φράζειν πολυλάχως δὲ ἔκρουε τὴν γῆν διὰ τῶν ποδῶν οὐδὲν ὀλιγώτερον τοῦ ἡρωϊκοῦ ἵππου. Καὶ ὅταν ἤρχιζε νὰ διηγηθῇ, τρεῖς ἡμέραι μόλις ἤρουν πρὸς ἐκκένωσιν τοῦ ὠκεανοῦ τῶν λόγον του, ἐξ ὧν τὴν μὲν πρώτην οἱ ἀκροαταὶ ἐπεχείρουν νὰ κρίνωσιν αὐτόν, τὴν δὲ δευτέραν καὶ ἄκοντες τὸν ἡγάπων, τὴν δὲ τρίτην ἐθαύμαζον. Ὁ Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς, ὅστις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω, ἀληθῶς εὐηργέτησε τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ πλούτου αὐτοῦ, ἀλλὰ εἶχε τὴν ἀδυναμίαν τοῦ αὐτοσχεδιάζειν, ἐθαύμαζε τὸν Πολέμονα ὑπὲρ πάντα ἄλλον ῥήτορα, καὶ ποτε ὑπέστη τριήμερον αὐτοῦ ἐν Σμύρνῃ ἀκρόασιν. Τῆς μὲν πρώτης ἀντικείμενον τοῦ λόγου ἦν ὁ Δημοσθένης ἀποκρούων μεθ' ὅρκου τὴν κατηγορίαν τοῦ Δημάδου ἐπὶ δωροδοκίᾳ πεντήκοντα ταλάντων δοθέντων ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως· τῆς δὲ ἐφεξῆς ἡ τῶν ἐλληνικῶν τροπαίων κατάλυσις μετὰ τὸ πέρας τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου· τῆς δὲ τρίτης, ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐν Ἀθήναις δημοκρατίας μετὰ τὰ ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς δυστυχήματα· διότι οἱ σοφισταὶ ἐκείνοι μὴ ἔχοντες ἐνεστῶτα λόγου θέματα ὁπωςοῦν σπουδαῖα, ἀνέτρεχον συνήθως εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἱστορίαν καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐποίουν τὰς θεματογραφίας αὐτῶν. Ὅπωςδὴποτε ὁ Ἡρώδης θαυμάσας τὸν ἄνδρα καὶ μεγαλόδωρος ὦν ἐπεμψεν αὐτῷ μισθὸν τῆς ἀκροάσεως ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδας ἀρχαίων ἀττικῶν δραχμῶν. Ἀλλ' ὁ Νεῖλος ἐκεῖνος τῶν λόγων ἀπεποιήθη τὴν ἀμοιβὴν ὅχι ὡς ὑπερβολικὴν, ἀλλ' ὡς μετριωτέραν τοῦ δικαίου, ἀπαιτήσας καὶ λαβὼν δραχμὰς ἀρχαίας διακοσίας πεντήκοντα χιλιάδας, ἰσοδυναμούσας πρὸς ἐν καὶ ἡμισυ περίπου ἑκατομμύριον σημερινῶν! Τοσοῦτον δὲ τρόμον ἐπροξένησεν εἰς τὸν Ἡρώδην ἡ εὐγλωττία, λέγει ὁ Φιλόστρατος, καὶ τὸ πιθανώτερον ἢ πλεονεξία τοῦ Πολέμωνος ὥστε ὁ ἡμέτερος Ἀ-

Θηναῖος ἔφυγε διὰ νυκτὸς ἐκ Σμύρνης ἵνα μὴ ἀναγκασθῇ νὰ τὸν θαυμάσῃ καὶ δεύτερον, ἡ δὲ σκιά αὐτοῦ τὸν κατεδίωκε διὰ παντὸς τοῦ βίου, καὶ ὁσάκις ἠυδοκίμει « τὸν Πολέμωνα ἔλεγε ν' ἀκούσῃτε, καὶ τότε βλέπετε τί ἐστὶ ῥήτωρ. » Εἰς τὰ μεγάλα Ὀλύμπια ἀνακηρυχθεὶς ποτε ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης ἄλλος Δημοσθένης, δὲν ἐτυφλώθη ὑπὸ τοῦ ἐπαίνου ἐκείνου ὅστις ἐνέφαινεν ὄχι βεβαίως τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, ἀλλὰ τὴν πολλὴν τῆς τότε Ἑλλάδος ἀφιλοκαλίαν καὶ ἀπήντησεν « ἥδη γὰρ ὡς ὁ Φρυξ » ἐννοῶν τὸν Πολέμωνα. Ἀπέθανε δὲ ὁ Πολέμων ὅπως ἔζησε δηλαδὴ φλυαρῶν· διότι βεβαιοῦσιν ὅτι ἐτάφη ζῶν ἔτι, καὶ κατακλιθεὶς ἥδη εἰς τὸ σῆμα ἐφώναζε πρὸς τοὺς συγκλείοντας αὐτὸν « ἔπαγε, ἔπαγε, μὴ γὰρ ἴδοι μοι ὁ ἥλιος σιωπῶντα. »

Ὅσοι ὅμως γελοῖοι καὶ ἂν ἦτο ὁ Πολέμων, ἄλλοι ἦσαν γελοιωδέστεροι αὐτοῦ. Εἰς τὴν Σμύρνην ὑπῆρχε τότε νέος, Οὔαρος καλούμενος, πάμπλουτος καὶ διεφθαρμένος, τὸν ὅποιον οἱ κόλακες εἶχον πείσει, ὅτι εἶναι τῶν καλῶν κάλλιστος, καὶ τῶν παλαιστῶν γενναϊότατος καὶ τεχνικώτατος, σοφιστικώτατος δὲ τῶν σοφιστῶν. Οἱ δανειζόμενοι παρ' αὐτοῦ χρήματα, ἀνελάμβανον τὴν ὑποχρέωσιν, ἐκτὸς τῆς τοῦ τόκου πληρωμῆς, νὰ ἀκούωσι καὶ νὰ ἐπαινῶσι τὰς ῥητορικὰς αὐτοῦ μελέτας. Εἰς δὲ τῶν δανεισθέντων ἦτο καὶ ὁ Πολέμων νέος ἔτι ὢν· καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐφοίτα τακτικῶς εἰς τὰς ἀκροάσεις, ὁ Οὔαρος ἠπεῖλει αὐτὸν τύπους ἢ τοὶ ἠπεῖλει νὰ κινήσῃ κατ' αὐτοῦ ἀγωγὴν περὶ πληρωμῆς τοῦ χρέους. Οἱ φίλοι τοῦ Πολέμωνος παρετήρησαν αὐτῷ ὅτι κακῶς πράττει παροξύνων τὸν μωρὸν ἐκείνον νεανίαν, ἐνῶ δι' ἐνὸς ἐπινεύματος ἡδύνατο νὰ ἐξακολουθῇ ὠφελούμενος ἀπὸ αὐτοῦ. Ἀπεφάσισε λοιπὸν ὁ Πολέμων νὰ ὑπάγῃ πάλιν εἰς μίαν ἀκρόασίν του. Ἀλλ' ἡ ἡμέρα παρήλθε καὶ ἡ νύξ ἐπλησίαζε καὶ οὐδεὶς ὄρμος ἐφαίνετο τοῦ λόγου ὅστις ἔγχευε σολοικισμῶν καὶ βαρβαρισμῶν καὶ ἀντιφάσεων ὥστε ὁ Πολέμων ἀναπηδήσας καὶ προτείνων τὰς χεῖρας « Οὔαρε, εἶπε, φέρε τοὺς τύπους. »

Μέγα δὲ ἐφρόνουν οἱ σοφισταὶ οὗτοι ἐπὶ τῇ τέχνῃ αὐτῶν καὶ ἐχαιρέτιζον ἀλλήλους δι' ὀγκωδεστάτων ἐγκωμίων. Ὁ Ἀδριανὸς ὁ Τύριος, ὅστις καὶ τὰς Ἀθήνας ἐκόσμησε διὰ τῆς εὐγλωττίας αὐτοῦ, ἐκάλει τὸν Ἡρώδη α βασιλέα τῶν λόγων, ὃ δὲ Ἡρώδης, ἀκούσας

αὐτὸν νέον ἔτι ὄντα, ἐνεθάρρυνε τὸν νεανίαν, εἰπὼν, ὅτι οἱ λόγοι τοῦ ὁμοιάζουσι μὲ σπαράγματα κολοσσοῦ. Καὶ ἂν πιστεύσωμεν τὸν Φιλόστρατον, ἡ κρίσις αὕτη περιεῖχε τὴν διπλὴν ἔννοιαν τοῦ νὰ διορθώσῃ μὲν τὸν ῥήτορα ἀσυνάρτητον ὄντα, νὰ ἐπαινέσῃ δὲ αὐτὸν ὡς μεγαλόφωνον καὶ μεγαλογνώμονα. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἀδριανὸς ἦτο μέγας οἰηματίας. Ὅτε κατὰ πρῶτον πρὸς ἤλθεν εἰς τὸν ἐν Ἀθῆναις θρόνον ἐπροσιμίασεν ὁμιλήσας, ὅχι περὶ τῆς σοφίας τῆς πόλεως ἐκείνης, ὡς ἦτο φυσικώτατον, ἀλλὰ περὶ τῆς ἰδίας ἐαυτοῦ σοφίας· καὶ ἤρχισε λέγων « πάλιν ἐκ Φοινίκης γράμματα, » διότι, ὡς προεῖπομεν, ἦτο Τύριος ὁ ἄνθρωπος. Ὁ ὄγκος οὗτος ἐπεφαινέτο καὶ καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ σχῆμα. Εἰς τὰς παραδόσεις ἤρχετο ἐπὶ ὀχήματος ἀργυροχαλίνου, περιβεβλημένος ἐσθῆτα πολυτελεῆ καὶ φέρων εἰς τὰς χεῖρας λίθους βαρυτίμους. Ἐτραγώδει δὲ μᾶλλον ἢ ἐλάλει· τοῦλάχιστον κατὰ τὸν βιογράφον οἱ ἄνθρωποι ἠκροῶντο αὐτοῦ « ὥσπερ εὐστομούσης ἀηδόνης τὴν εὐγλωττίαν ἐκπληττόμενοι, καὶ τὸ σχῆμα, καὶ τὸ εὐστροφον τοῦ φθέγματος, καὶ τοὺς πεζῇ τε ζὺν ᾧδῇ ῥυθμούς. »

Ἀλλὰ τίς τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων δὲν ἀνέγνωσε τὸ ἀριστοῦργημα τοῦ Λουκιανοῦ, τὸ ἐπιγραφόμενον, « ῥητόρων διδασκαλός, » δι' οὗ ὁ ἀμίμητος ἐκεῖνος τοῦ λόγου τεχνίτης τοσοῦτον εὐφυῶς ἐνέπαιξε καὶ ἐστιγματίσας τοὺς μεγαλοφύεις τούτους τῆς ἐποχῆς ταύτης ἄνδρας; Τίς δὲν ἐνθυμεῖται ἰδίως τὴν ἀλλόκοτον τῶν λόγων ἀτοπίαν ἐφ' ἣ ἐξελέγχει αὐτοὺς συμβουλευόντων εἰς τὸν πρόχειρον αὐτοῦ μαθητὴν « καὶ περὶ ὕβριστοῦ τινος, ἡ μοιχοῦ λέγῃς Ἀθήνησι, τὰ ἐν Ἰνδοῖς, καὶ τὰ ἐν Ἑλβατάνοις λεγέσθω. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ Μαραθὼν, καὶ ὁ Κυναίγειρος, ὧν οὐκ ἂν τι ἄνευ γένοιτο, καὶ αἰεὶ ὁ Ἄθως πλείσθω, καὶ ὁ Ἑλλήσποντος πεζευσέσθω, καὶ ὁ ἥλιος ὑπὸ τῶν περσιῶν βελῶν σκεπέσθω, καὶ Ξερξῆς φευγέτω, καὶ ὁ Λεωνίδας θαυμαζέσθω, καὶ τὰ Ὀθρυάδου γράμματα ἀναγιγνωσκέσθω, καὶ ἡ Σαλαμῖς, καὶ τὸ Ἀρτεμίσιον, καὶ αἱ Πλαταιαί, πολλὰ ταῦτα καὶ πυκνά· καὶ ἐπίπαστα τὰ ὀλίγα ἐκείνα ὀνόματα ἐπιπολαζέτω, καὶ ἐπανθείτω, καὶ συνεχὲς τὸ ἅττα καὶ τὸ δῆπουθεν, καὶ μηδαμοῦ αὐτῶν δέη· καλὰ γάρ ἐστι καὶ εἰκῇ λεγόμενα. »

Δὲν θέλομεν βεβαίως νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος τότε

ταῦτα μόνον τὰ ἐξαμβλώματα τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας παρήγαγεν. "Απαγε! Ἀπὸ τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς τρίτης μετὰ Χριστόν, ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλολογία ἀνέδειξεν ἔργα πολλὰ καὶ ποικίλα, τὰ ὅποια, καὶ μέχρι τῆς σήμερον τιμώμενα, ἤθελον καὶ μόνον ἴσως ἀρκέσει ἵνα περιποιήσῃσι κλέος ἐπίζηλον εἰς τὸ ὄνομα παντὸς ἔθνους ὀλιγώτερον ἄλλοτε περὶ τὸ εἶδος τοῦτο μεγαλουργήσαντος. Τότε ἤμασεν ὁ μέγας γεωγράφος Στράβων· ὁ πολυμαθὴς ἱστορικός Διόδωρος ὁ Σικελιώτης· ὁ οὐδὲν ἥττον πολυμαθὴς, πρακτικώτερος δὲ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς· ὁ Ἰουδαῖος τὸ γένος ἀλλ' ἐξελληνισθεὶς Ἰώσηπος· τότε ὁ Πλούταρχος ὁ Χαιρωνεὺς, τοῦ ὁποίου τσάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς παραλλήλους βίους, ἔτι δὲ τὰς πολιτικὰς καὶ ἠθικὰς πραγματείας· καὶ ὁ ἀφελὴς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἱστορικός Ἀρρίανός· καὶ ἕτερος ἱστορικός λόγου ἄξιος, ὁ Ἀλεξάνδρεϋς Ἀππιανός· καὶ ὁ Ἀλεξάνδρεϋς ὡσαύτως Ἡρωδιανός, καὶ Δίων ὁ Κασσίος· τότε ὁ ἐξ Ἱεραπόλεως τῆς Φρυγίας Ἐπίκτητος, τοῦ ὁποίου τὰς θαυμαστὰς περὶ Στωϊκῆς φιλοσοφίας ἀρχὰς συνέλεξε καὶ συνεκκεφαλαίωσεν ἐν τῷ περιφήμῳ αὐτοῦ ἐγχειριδίῳ ὁ προμνημονευθεὶς Ἀρρίανός· τότε ὁ Ἀθηναῖος Λογγίνος ἐπίσημος ῥήτωρ καὶ πολιτικὸς ἀνὴρ, τοῦ ὁποίου τὸ περὶ ὕψους ὑπόμνημα θεωρεῖται ἄχρι τοῦδε ἀπαράμιλλον τελευταῖον, ἵνα εἰς τοὺς κυριωτάτους περιορισθῶμεν, τότε ἀνέλαμψεν καὶ ὁ ἐκ Σαμοσάτων τῆς Συρίας Λουκιανός, ὅστις μετὰ πλείστης χάριτος καὶ εὐφυΐας ἐμάστιξε τὴν ἠθικὴν, τὴν κοινωνικὴν, τὴν θρησκευτικὴν ἀναρχίαν τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔζη.

Ἀλλὰ τῶν ευαρίθμων τούτων ἀνδρῶν τὰ ἔργα, τὰ ἐπὶ ἀληθινῇ σοφίᾳ, ἡ εὐφυΐᾳ καὶ χάριτι, ἡ τέχνῃ τοῦ λόγου ἐξαιρέτῳ διακρινόμενα, ὁμοιάζον πρὸς τὰ ὀλίγα τῆς ἀηδόνος κελαδήματα τὰ ὅποια συμβαίνει νὰ ἀκούσῃ τις διερχόμενος κοιλάδα ἀντηχοῦσαν ἀπὸ τὰς ἀδιακόπους τῶν βατράχων φωνάς. Τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ συνήθεις ἀντιπρόσωποι ἦσαν οἱ σοφισταί. Αὐτοὶ εἶχον ἀνὰ χεῖρας τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὴν παιδείαν τῆς νεολαίας· αὐτοὶ ἐδίδασκον ἐν Ἀθήναις, ὅπου ἐξηκολούθουν συρρέοντες ἀπανταχόθεν τῆς γῆς οἱ ἄνθρωποι ἵνα μυηθῶσι τὰ μυστήρια τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν· αὐτοὶ ἐπλούτου· αὐτοὶ ἐτιμῶντο εἰς τὰ Ὀλύμπια· αὐτοὶ τελευ-

παῖον ἐνέβαλον καὶ εἰς τὴν Ῥώμην ὡς διαμορφωταὶ τῆς κοινωνίας ἐκείνης ἦτις, καίτοι κυριαρχήσασα τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἔπαυσεν ὁμολογοῦσα τὴν διανοητικὴν αὐτῆς ὑπεροχὴν. Κατὰ δυστυχίαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, μεταβαλόντες εἰς ἐμπορίαν τὸ ἱερὸν τῆς διδασκαλίας ἐπάγγελμα, ἐξηυτέλισαν τό τε ἐπάγγελμα τοῦτο καὶ τὸ μετὰ τούτου σενῶς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συνδεδεμένον ὄνομα τοῦ Ἑλληνος. Ὁ Λουκιανὸς, ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ «περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων» ἐμαστίγησεν ἀντὶ τοῦ βίον τὸν ὅποιον ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς οἰκουμένης διῆγον οἱ φιλόσοφοι ἐκεῖνοι, καὶ ῥήτορες, καὶ γραμματισταί, οἱ ἄλλως γενικώτερον σοφισταὶ ὀνομαζόμενοι. Παρέστησε διὰ χρωμάτων ἀμιμήτων τὴν πολυειδῆ ταπεινώσιν εἰς ἣν ὤφειλον νὰ ὑποκύψωσιν ἵνα γίνωσι δεκτοὶ ἐν μεγάλῃ καὶ πλουσίᾳ οἰκίᾳ· διηγήθη τὰ ποικίλα τεχνάσματα δι' ὧν οἱ πολυτάλαντοι τῆς Ῥώμης Κροῖσοι ἤξευρον νὰ περιορίζωσιν εἰς ποσὸν ἐλάχιστον τὴν ἀντιμισθίαν τῶν σοφῶν ἀνδρῶν, εἰς οὓς ἔλεγον ἐν τούτοις ὅτι ἐπιτρέπουσι τὴν ψυχὴν αὐτῶν καὶ τῶν παιδῶν· διεκωμῶδῃσε τὴν ὄντως ἀνδραποδώδῃ τάξιν εἰς ἣν περιήρχοντο οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, οἱ διὰ στόματος ἔχοντες τοὺς λόγους τοῦ Πλάτωνος, ἢ τοῦ Χρυσίπου, ἢ τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ μεγαλορῥήμονες μὲν περὶ ἐλευθερίας, ὑποβαλλόμενοι δὲ ἐκουσίως, ἀντὶ ὀλίγου ἀργυρίου, εἰς τὴν αἰσχυρότεραν δουλείαν ἐν ταῖς οἰκίαις τῶν ἰσχυρῶν τῆς Ῥώμης καὶ εἰς τοὺς πικροτέρους ἐμπαιγμοὺς αὐτῶν τε καὶ τῶν περὶ αὐτούς· τὸ δὲ πάντων κωμικώτερον, βεβαιῶν ὅτι οἱ διδάσκαλοι οὗτοι δὲν εἶχον τοῦλάχιστον τὴν παραμυθίαν ὅτι διδάσκουσί τι εἰς τοὺς ἀνθρώπους παρ' ὧν τοσαῦτα ὑφίσταντο δεινά. Διότι οἱ πλείστοι τῶν μεγιστάνων τῆς Ῥώμης περὶ παντὸς ἄλλου ἐφρόντιζον, ὡς φαίνεται, ἢ περὶ ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ παιδείας. Ἐξηγεῖ δὲ εἰλικρινέστατα ὁ Λουκιανὸς διατὶ εἰς ἕκαστος αὐτῶν ἐθεώρει οὐδὲν ἥττον εὐπρεπὲς νὰ κοσμήῃ τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν, δίκην ἐπίπλου, καὶ δι' ἐνὸς Ἑλληνος φιλοσόφου. α' Ἐπεὶ δὲ, ὡς λέγει ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν σοφὸν ἐκεῖνον ἄνδρα, α' ἐπεὶ δὲ πώγωνά ἔχεις βαθύν, καὶ σεμνὸς τις εἶ τὴν πρόσφιν, καὶ ἰσχύτιον ἐλληνικὸν εὐσταλῶς περιβέβλησαι, καὶ πάντες ἴσασί σε γραμματικόν, ἢ ῥήτορα, ἢ φιλόσοφον, καλὸν αὐτῷ (τῷ Ῥωμαίῳ) δοκεῖ ἀναμεμίχθαι καὶ τοιοῦτόν τινα τοῖς προϊούσι καὶ προπομπεύουσιν αὐτοῦ· δόξει δ' ἐκ τούτου καὶ φιλομαθῆς τῶν

ἐλληνικῶν μαθημάτων καὶ ὅλως περὶ παιδείαν φιλόκαλος· ὥστε κιν-
δυνεύεις, ὦ γενναῖε, ἀντὶ τῶν θαυμαστῶν λόγων, τὸν πώγωνά καὶ
τὸν τρίβωνα μεμισθωκέναι. » Προϊόντος δὲ τοῦ λόγου διηγείται τὰ
παθήματα τοῦ στωϊκοῦ Θεσμοπόλιδος, ὅστις ἔτυχε διδάσκαλος
πλουσίης τινὸς καὶ ἐντροφώσης γυναικὸς. Ἡ κυρία αὕτη κατήντησε
νὰ μεταχειρίζηται τὸν διάδοχον ἐκείνου τοῦ Ζήνωνος εἰς τὸ νὰ φυ-
λάττῃ τὸ κυνάριον αὐτῆς, ἀπὸ τοῦ ὁποίου πολλὰ ἀτοπήματα ὑπέ-
στη ὁ Θεσμόπολις, μέχρις οὗ καὶ ἔτεκε τὸ ζούφιον ἐν τῷ τρίβωνι
τοῦ φιλοσόφου, ὥστε οἱ ἄλλοι τῆς οἰκίας φίλοι ἔλεγον περὶ τούτου
σκώπτοντες, ὅτι « ἀντὶ στωϊκοῦ ἤδη κυνικὸς ἡμῖν γεγένηται. » Ἐν-
γένει δὲ αἱ γυναῖκες τῆς Ῥώμης ἐφιλοτιμοῦντο νὰ λέγηται περὶ αὐ-
τῶν ὅτι εἶναι πεπαιδευμένοι, καὶ φιλόσοφοι, καὶ ὅτι ποιοῦσιν ἄσμα-
τα « οὐ πολὺ τῆς Σαπφοῦς ἀποδέοντα. » Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν πολ-
λαί εἶχον περὶ ἑαυτὰς μισθωτοὺς ῥήτορας καὶ γραμματικούς καὶ φι-
λοσόφους. Τὸ δεινὸν ὅμως ἦτο ὅτι δὲν ἤκροῶντο αὐτῶν εἰμὴ « ἦτοι
μεταξὺ κοσμούμεναι καὶ τὰς κόμας περιπλεκόμεναι ἢ παρὰ τὸ δει-
πνον, » διότι ἄλλοτε καιρὸν δὲν εἶχον. Πολλάκις δὲ συνέπιπτεν, ἐνῶ
ὁ φιλόσοφος ἐμεγαληγόρει πρὸς αὐτὰς περὶ ἀρετῆς, ἡ ὑπηρέτρια πρὸς-
ελθοῦσα νὰ κομίσῃ γραμματίον ἐρωτικόν, οἱ δὲ περὶ σωφροσύνης
ἐκεῖνοι λόγοι ἴσταντο ἐν τῷ μεταξὺ περιμένοντες μέχρις οὗ ἡ κυρία,
ἀπαντήσασα εἰς τὸν ἑραστὴν, ἐπαναδράμῃ πρὸς τὴν ἀκρόασιν.

Καὶ εἰ μὲν οἱ σοφοὶ οὗτοι ἄνδρες εἰς ταῦτα περιωρίζοντο, οἱ αὐτο-
κράτορες δὲν ἤθελον ἴσως προσέξει εἰς αὐτούς· ἀλλὰ πολλοὶ ἐνόμιζον
ὅτι ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶναι « τό τε τοὺς κρατοῦντας προσηλα-
κίζειν, καὶ τὸ τὰ πλήθη ταραττεῖν, τό τε τὰ καθεστηκότα συγγεῖν
καὶ τὸ νεώτερα αὐτοῖς πράγματα ἐπεισάγειν » οὐδ' ἐσυστέλλοντο, ὡς
λέγει Δίων ὁ Κάσσιος, νὰ κατηγορῶσι πολλάκις δημοσίᾳ τὴν βασι-
λείαν, νὰ ἐπαινῶσι τὴν δημοκρατίαν, καὶ συνωμοσίας νὰ παρασκευά-
ζωσι. Τοιοῦτοι ἰδίως ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ ἦσαν ὁ στωϊκὸς Πρίσκος
Ἑλουίδιος, ὁ κυνικὸς Δημήτριος, καὶ ἄλλοι πολλοί. Καὶ δὲν ἤκροῦν-
το εἰς ταῦτα οἱ φιλόσοφοι, ἀλλ' ἄλλοι μὲν μετήρχοντο τὴν μαντι-
κὴν ὑποσχόμενοι βασιλείαν εἰς τοὺς πλειοδοτοῦντας· ἄλλοι δ' ἐπηγ-
γέλλοντο ἀστρολογίαν, καὶ ἄλλοι, ὡς ὁ Ἀπολλώνιος ὁ ἐκ Τυάων τῆς
Καππαδοκίας, ἐκίνουν τὰ πλήθη δι' ἄλλοκότων θεουργικῶν τερατειῶν.

Ταῦτα λοιπὸν πάντα ὑπεχρέωσαν τὸν Οὐεσπασιανὸν ν' ἀποπέμψῃ αὐτοὺς ἐκ Ῥώμης, ἃν καὶ ἡ ἀποπομπὴ δὲν ὑπῆρξε φαίνεται διαρκὲς διότι ἐπὶ Δομιτιανοῦ, δευτέρου υἱοῦ καὶ δευτέρου διαδόχου τοῦ Οὐεσπασιανοῦ, πάλιν λέγονται ἐξωσθέντες ἐκ Ῥώμης οἱ φιλόσοφοι, ὅτε μάλιστα προστίθεται ὅτι καὶ τινες αὐτῶν ἐφρονεύθησαν. Ἐν τούτοις ὁ Οὐεσπασιανός, ὁ πρῶτος ἐπιχειρήσας τὴν ἐξορίαν ἐκείνην, πρῶτος ἔδωκε τακτικὴν μισθοδοσίαν εἰς τοὺς ῥήτορας, ἐπὶ δὲ τῶν ἀμέσων διαδόχων τοῦ Δομιτιανοῦ ἡ ἐλληνικὴ παιδεία καὶ τέχνη ἔτυχον ἐπὶ μακρὸν παρὰ τοῖς δυνάσταις τῆς Ῥώμης ἰδιαζούσης προστασίας.

Αὕτη δὲ ὑπῆρξε βεβαίως ἡ εὐτυχεστέρα περίοδος τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας. Ὁ χρηστός Τραϊανός, ὁ βασιλεύσας ἀπὸ τοῦ 98 μέχρι τοῦ 117, ἀνεδείχθη εἰς τῶν ἐξαιρέτων τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους εὐεργετῶν. Ἐπὶ Τραϊανοῦ ἀπεστάλη εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Μάξιμος ὡς διορθωτὴς τῶν ἐλευθέρων πόλεων, ἤτοι ὡς ἔκτακτος ἀπεσταλμένος, ἐντολὴν ἔχων νὰ ῥυθμίσῃ τὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς τῶν πόλεων τούτων σχέσεις. Εἰς τοῦτον δὲ τὸν Μάξιμον ἔδωκεν ὁ τοῦ βασιλέως ὑπουργός καὶ πιστὸς φίλος Πλίνιος ὁ νεώτερος, ὁδηγίας μαρτυρούσας, ἔτι ἂν ὑπῆρξαν Ῥωμαῖοι ἐξυβρίσαντες τὴν ἀσθενὴ Ἑλλάδα, πολλοὶ ὅμως αὐτῶν ἐσεβάσθησαν τὰ ἱερά αὐτῆς ἐρείπια. « Εὐτυχῇ Μάξιμε, ἔλεγον αἱ ὁδηγαί ἐκεῖναι, ὁ αὐτοκράτωρ σὲ πέμπει εἰς τὴν Ἀχαιάν, εἰς τὴν ἀληθῆ Ἑλλάδα, εἰς τὴν πατρίδα τῆς κομφότητος, τῶν γραμμάτων, τῆς γεωργίας. Ἐν τῇ μακαρίᾳ ἐκείνῃ γῇ ὁ αὐτοκράτωρ ἀνατίθῃσιν εἰς σὲ πόλεις ἐλευθέρas, ἄνδρας ἐλευθέρους, τῶν ὁποίων αἱ ἀρεταί, αἱ πράξεις, αἱ συμμαχίαι, αἱ συνθήκαι, τὸ θρήσκευμα, σκοπὸν κύριον εἶχον τὴν διατήρησιν καὶ τὴν υπεράσπισιν τῆς ἐλευθερίας, τοῦ καλλίστου τούτου τῶν δικαιωμάτων τῆς φύσεως. — Κατανόησον τὸ μέγεθος τῆς ἀνατεθείσης σοι ἐντολῆς. Τίμησον τοὺς θεοὺς τοὺς κτίτορας τῆς τῶν Ἀθηναίων πατρίδος, τίμησον τὸ ἀρχαῖον κλέος τοῦ ἔθνους τούτου τῶν ποιητῶν καὶ πολεμιστῶν, σεβάσθητι τὸ ἱερὸν γῆρας τῶν πόλεων. Μὴ λησμονήσῃς ποτὲ ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἡμεῖς ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς παρελάβομεν τὸ δημόσιον ἡμῶν δίκαιον, καὶ ὅτι, ἐνῷ ἐπιβάλλομεν εἰς τὰ νικηθέντα ἔθνη τοὺς νόμους ἡμῶν, ἐπικαλούμεθα παρὰ τῶν Ἑλλήνων τοὺς νόμους τοὺς ὁποίους

εἰς ἑαυτοὺς ἔδωκαν. Ἔχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι Ἀθηναῖον, ὅτι Λακεδαιμόνος ἄρχεις, καὶ ὅτι σκληρὸν καὶ βάρβαρον εἶναι νὰ ἐξυβρίσῃς τὴν σκιάν τῆς ἀπολεσθείσης ἐλευθερίας. Ἐνθυμοῦ μᾶλλον ὁποῖαι ὑπῆρξαν αἱ πόλεις αὗται ἢ ὁποῖαι σήμερον εἰσίν. » Καὶ αἱ ἀγαθαὶ αὗται ὁδηγίαι φαίνεται ὅτι ἐτηρήθησαν ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ Μαξίμου, ἐάν κρίνωμεν ἐκ τούτου ὅτι οἱ πάντες Ἕλληνες ἀνέβησαν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνδραῖντα τοῦ Τραϊανοῦ. Κατὰ δυστυχίαν δὲν γνωρίζομεν λεπτομερέτερον τὰς ὑπὸ τοῦ βασιλέως τούτου ἐπιδαφιλευθείσας εἰς τὴν Ἑλλάδα χάριτας· τοῦτο μόνον ἐκ τοῦ Πausaniou μακθάνομεν, ὅτι ἡῤῥησε τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐλευθέρων πόλεων, ἀναδείξας ἐλευθέρους καὶ αὐτονόμους τοὺς ἐν Μεσσηνίᾳ Μοθωναίους. Σημειώσωμεν πρὸς τούτοις ὅτι, τοῦ Τραϊανοῦ βασιλεύοντος, ἐκτίσθη, ἐν Ἀθήναις, ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Μουσείου, τοῦ κεμένου πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν τῆς Ἀκροπόλεως, τὸ μέχρι σήμερον σωζόμενον, εἰ καὶ οἰκτρῶς ἠκρωτηριασμένον, μνημεῖον Φιλοπάππου τοῦ Βησαιέως, ὅστις ἦτο ἔγγονος Ἀντιόχου τοῦ δ', τοῦ τελευταίου βασιλέως τῆς ἐν Συρίᾳ Κομμαγενῆς καὶ ἐπομένως ἀπόγονος τοῦ περιφανοῦς τῶν Σελευκιδῶν οἴκου. Ὁ Φιλόπαππος αὗτος ὅστις πιθανῶς εὐηργέτησε τὴν πόλιν διὰ τῆς εὐπορίας αὐτοῦ, ἀπέθανεν ἐνταῦθα ὡς πολίτης Ἀθηναῖος· ἐπετέλετο δὲ Βησαιεὺς ἐκ τοῦ δήμου Βήσης εἰς ἣν κατελέχθη.

Ὁ τοῦ Τραϊανοῦ διάδοχος Ἀδριανὸς, ὅστις ἐβασίλευσε μέχρι τοῦ ἔτους 138, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ διαγωγὴ παρέστησε κράμα παράδοξον ἀρετῆς καὶ κακίας, συνέσεως καὶ μικρολογίας, πραότητος καὶ τραχύτητος, ἐπεσκέφθη πεντάκις τὴν τῶν Ἀθηναίων πόλιν καὶ τρεῖς ἐπὶ μακρὸν ὅπως οὖν χρόνον διέτριψεν εἰς αὐτήν, οὐχὶ ὡς ξένος δυνάστης ἀλλ' ὡς πολίτης Ἀθηναῖος. Ὁ Ἀδριανὸς καὶ πρὶν βασιλεύσῃ εἶχε περιβληθῇ ἅπαζ τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος ἀξίωμα· ἔλαβε δὲ αὐθις περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας, ἐν ἔτει ἴσως 135, τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο καὶ ἀναδειχθεὶς ἀγωνοθέτης ἐτέλεσεν ὡς τοιοῦτος λαμπρῶς ἐν τῇ ἐσθῇτι τῇ ἐπιχωρίῳ τὴν τῶν Διονυσίων πανήγυριν. Προσέτι ἐπεχείρησε νὰ θεραπεύσῃ τὰς χρείας τοῦ δήμου διὰ χρηματικῶν δωρεῶν, δι' ἐτησίων σίτου διανομῶν, ἐπιτρέψας εἰς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τὰ εἰσοδήματα τῆς γῆσου Κεραλληνίας. Τὸ δὲ μᾶλ-

λον μνήμης ἄξιον, συντάξεν αὐτοῖς ἀγαθοὺς τινας νόμους, ἐξ ὧν ὅμως δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ δύο μόνον· πρῶτον τὴν διάταξιν τὴν κανονίζουσαν τὰ τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ ἐλαίου καὶ περιεχομένην ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἣτις περιεσώθη ἐπὶ τῶν προπυλαίων ἐκείνων τῆς νέας ἀγορᾶς, ἅτινα ἄλλοτε κατεσκευάσθησαν μὲν ἐκ τῶν δωρεῶν τοῦ Καίσαρος καὶ τοῦ Αὐγούστου, ἀφιερώθησαν δὲ εἰς τὴν Ἀθηναίαν τὴν Ἀρχηγέτιδα· καὶ δεύτερον τὴν ἄλλην διάταξιν τὴν ὑπὸ τοῦ Δίωνος τοῦ Κασσίου ἀναφερομένην, καθ' ἣν ὠρίσθη ὅτι οὐδεὶς βουλευτής, οὔτε αὐτὸς οὔτε δι' ἑτέρου, δύναται νὰ γίνη ἐνοικιαστής τῶν δημοσίων προσόδων.

Πλὴν τούτων, ὁ Ἀδριανὸς ἐβράβευσε ἐλευθερίως διὰ τιμῶν καὶ δωρεῶν τοὺς ἐν Ἀθήναις τότε ἀκμάσαντας φιλοσόφους καὶ σοφιστάς, ἐν οἷς μάλιστα ὀνομαστοὶ ἦσαν ὁ ἐξ Ἀρελάτης τῆς ἐν Γαλατίᾳ Φαβωρίνος, ὁ ἐκ Βηρυττοῦ Καλουίσιος Ταῦρος, ὁ Κλαζόμενος Σκοπελιανὸς, Λολλιανὸς ὁ Ἐφέσιος, Σεκοῦνδος ὁ Ἀθηναῖος καὶ Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς, περὶ οὗ μετ' ὀλίγον πλείονερά τινα ἐπιφέρομεν. Ἐνταῦθα δὲ τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἰδίως κτίνει τὸν Γαλάτην Φαβωρίνον, ὅτι ὁ φιλόσοφος οὗτος, κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ εὐλικρινῆ ὁμολογίαν, ἐφρόντιζε πάντοτε εἰς τὰς πρὸς ἐκεῖνον συζητήσεις νὰ μὴ φαίνηται σοφώτερος ἀνδρὸς ἄρχοντος τριάκοντα λεγέωνων, καὶ ὅτι οὐδὲν ἤττον τοσαύτη ἦτο τοῦ Ἀδριανοῦ ἡ ματαίωτης ὥστε αὐτὸς ὁ διπλωματικώτατος ἐκεῖνος φιλόσοφος ὑπέκυψε τελευταῖον εἰς τὴν τοῦ βασιλέως δυσμένειαν· ὅτε καὶ οἱ ἐν τέλει Ἀθηναῖοι, περιποιούμενοι τὴν τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος ἀδυναμίαν, καθήρεσαν τὰς τοῦ Φαβωρίνου εἰκόνας, ὁ δὲ φιλόσοφος ἤγκεσθη νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Σοκράτης ἤθελεν εὐχαριστήσῃ τὸν Θεὸν ἐὰν χεῖρόν τι τούτου δὲν ἔπασχεν.

Ἀλλ' εἶχε τῇ ἀληθείᾳ δίκαιον μέχρι τινὸς ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις νὰ ἐπιδεικνύῃ τοσαύτην πρὸς τὸν Ἀδριανὸν ἀφοσίωσιν, διότι ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὡς ἄλλος Περικλῆς, ἐκόσμησεν αὐτὴν διὰ πολυαριθμίων λαμπρῶν καὶ ἀειμνήστων κατασκευασμάτων. Ἰσταντο τότε ἔτι ὄρθια καὶ ἀκέραια ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τὰ ἀμίμητα καλλιτεχνήματα τοῦ Ἰκτίνου καὶ τοῦ Μνησικλέους, ὁ δὲ Ἀδριανὸς, πρὸς ἐκεῖνα εἰ καὶ πόρρωθεν ἀμιλλώμενος, ἐφιλοτιμήθη νὰ λαμπρύνῃ καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ

τὴν κάτω πόλιν δι' ἔργων νέων καὶ πολυτελεστάτων. Ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ ἡγέρθησαν ἐνταῦθα ναὸς Ἡρας καὶ Διὸς Πανελληνίου, καὶ θεοῖς τοῖς πᾶσιν ἱερὸν κοινὸν, καὶ γυμνάσιον, καὶ ἡ μεγαλοπρεπὴς ἐκείνη στοά, τῆς ὁποίας συγκειμένης μὲν ἐξ ἑκατὸν εἴκοσι κίωνων Φρυγίου λίθου, περιλαμβανούσης δὲ ἐνταύτῳ βιβλιοθήκην, λείψανα θεωροῦνται οἱ παρὰ τὴν σημερινὴν ἀγορὰν ὑφούμενοι εἰσέτι κίονες. Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἠρκέσθη· ἀλλὰ πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν τῆς Ἀκροπόλεως, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰλισσοῦ, ἤγειρε πόλιν νέαν ἑαυτῷ ὁμώνυμον. Τοῦλάχιστον ἡ μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὸ μεθόριον αὐτῆς τε καὶ τῆς ἀρχαίας τοῦ Θησέως πόλεως ὑφουμένη θριαμβικὴ ἀψὶς φέρει ἐπιγραφὰς τοιοῦτόν τι ὑποδεικνυούσας· πρὸς μὲν τὸ βορειοδυτικὸν « Αἰδ' εἰς Ἀθῆναι Θησέως ἡ πρὶν πόλις » ἐπὶ δὲ τὸ πρὸς τὸν Ἰλισσὸν μέτωπον « Αἰδ' εἰς Ἀδριανοῦ, οὐχὶ Θησέως πόλις. » Ἐκεῖ δὲ οὐ μακρὰν τῆς ἀψίδος ἐκείνης, αἶρουν αἶψι τοῦδε τὴν μεγαλοπρεπὴ αὐτῶν κεφαλὴν πεντεκαίδεκα κίονες, καὶ περὶ αὐτὰς ὑφίσταται μέρος τῶν θεμελίων τειχῶν τοῦ περιβόλου, λείψανα ταῦτα πάντα, τὰ μόνον περιλιπόμενα, τοῦ Ὀλυμπίου ὅπερ ἦν τὸ κάλλιστον τῆς Ἀδριανουπόλεως ἐκείνης κόσμημα, ναὸς κολοσσιαῖος, περιοχὴν ἔχων τεσσάρων σταδίων καὶ περιστύλιον κίωνων ἑκατὸν εἴκοσι τεσσάρων, ὃν ὁ Ἀδριανὸς, 650 περίπου ἔτη ἀφ' ἧς ὁ Πεισίστρατος ἔθηκε τὰ θεμέλια αὐτοῦ, ἀπετελείωσε καὶ ἀφιέρωσεν εἰς τὸν μέγιστον τῶν θεῶν. Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἴσταντο πολυάριθμοι θεῶν εἰκόνες ἐν αἷς διέπρεπε τὸ τοῦ Διὸς μέγα ἄγαλμα, πεποιημένον ἐξ ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ· ὡσαύτως δὲ καὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἀνδριάντες πολλοὶ « ἀπὸ γὰρ πόλεως ἐκάστης εἰκὼν βασιλέως Ἀδριανοῦ ἀνάκειται » τὰ δὲ ἐγκαίνια τοῦ ἱεροῦ ἐπανηγυρίσθησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ λόγου ὃν ἐξεφώνησεν ὁ περιβόητος σοφιστὴς Πολέμων περὶ οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἀνωτέρω. Ἐξηγεῖται λοιπὸν ἡ τῶν Ἀθηναίων εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον ἡ διὰ ποικίλων τρόπων ἐκδηλωθεῖσα. Ὅπως πάλαι ποτὲ ἔπραξαν πρὸς Ἀντίγονον καὶ Δημήτριον, οὕτω καὶ ἤδη προσέθηκαν εἰς τιμὴν τοῦ Ἀδριανοῦ φυλὴν νέαν εἰς τὰς προὔπαρχούσας αἰττικὰς φυλάς, ἣν ἐκάλεσαν « Ἀδριανίδα, » καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἔστησαν μεταξὺ τῶν εἰκόνων τῶν ἐπω-

νόμων ἡρώων ἤτοι τῶν ἡρώων ἀφ' ὧν ἐπωνομάζοντο αἱ φυλαί, καὶ νέαν ἔταξαν χρονολογίαν ἀρχομένην ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας ἀφίξεως, καὶ Ὀλύμπιον αὐτὸν ἀπεκάλεσαν, καὶ Σωτῆρα, καὶ Κτίστην ἐν πολλαῖς ἐπιγραφαῖς.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλας τῆς Ἑλλάδος πόλεις ἐκόσμησεν ὁ Ἀδριανός. Ἐν Μεγάροις, τὸν πρότερον ἐκ πλίνθου ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐκ λίθου λευκοῦ ὠκοδόμησεν. Εἰς Κόρινθον κατεσκεύασε λουτρά, καὶ εἰσέγαγεν εἰς τὰς κρήνας τῆς πόλεως ὕδωρ ἀφθονον ἐκ Στυμφάλου. Εἰς Μαντίνειαν ἤγειρε ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος, καὶ ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς Ἄβας τῆς Φωκίδος, καὶ εἰς Ἰάμπολιν τῆς αὐτῆς Φωκίδος, ᾧ ἄν' κατέστησε τὴν μεταξὺ Μεγάρων καὶ Κορίνθου δύσχατον ὁδὸν, εὐρύχωρον ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε δύο ἄρματα ἀντιπροαγόμενα ἠδύναντο νὰ διέλθωσι δι' αὐτῆς. Ἐπὶ πᾶσι, φαίνεται ὅτι ἰδίως εὐηργέτησε τὰς εἰς τὸ Ἀχαϊκὸν συνέδριον τελούσας πόλεις, διότι αὗται ἀνέθεσαν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνδριάντα αὐτοῦ ἐκ λίθου Παρίου.

Ἀνεφέρομεν ἀνωτέρω μεταξὺ τῶν σοφιστῶν, οὓς ἐτίμησεν ὁ Ἀδριανός, τὸν Ἡρώδην τὸν Ἀττικόν. Τότε τῶνόν τι ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ πολυθρύλητος ἐκεῖνος Ἀθηναῖος τοῦ ὁποίου αἱ πράξεις ὑπῆρξαν ἐνάμιλλοι τῆς μεγαλοπρεπείας τῶν ἐπιφανεστέρων μοναρχῶν, τὸ δὲ ὄνομα συνδέεται στενῶς μὲ τὴν ὅλην κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τύχην τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἡρώδης, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς εὐπορίας καὶ τῆς δυνάμεως, ἐφημιζέτο ὡς ἀπόγονος τοῦ Κίμωνος καὶ τοῦ Μιλτιάδου, τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Κέκροπος, τοῦ Αἰακοῦ καὶ τοῦ Διός. Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἦτο μὲν ὅλιος εὐτελής ὁ οἶκος οὗτος, διότι ὁ τοῦ Ἡρώδου πάππος εἶχε κατηγορηθῆ ἐπὶ βουλευματι τυραννίδος, ἀλλ' ἤθελε πιθανώτατα παρέλθει ἀκατονόμαστος ἐὰν ὁ πατὴρ Ἰούλιος Ἀττικός, δὲν εὑρίσκε κατὰ τύχην θησαυρὸν ἀκαταμέτρητον ἐν τινι αὐτοῦ οἰκίᾳ παρὰ τὸ θέατρον. Κατὰ τὸν νόμον μέρος τοῦ πλούτου τούτου ἀνήκεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ὅθεν ὁ Ἀττικός ἔσπευσε νὰ ἀναγγεῖλῃ τὸ εὑρημα εἰς τὸν τότε βασιλεύοντα Νερούαν, τὸν διάδοχον τοῦ Δομιτιανοῦ, τοῦ δὲ Τραϊανοῦ προκάτοχον, 96—98. « Θησαυρὸν, ὃ βασιλεῦ, ἐπὶ τῆς ἐμαυτοῦ οἰκίας εὑρηκα, ἔγραψεν ὁ Ἀττικός πρὸς τὸν Νερούαν, τί οὖν περὶ αὐτοῦ κελεύεις ; »

ὁ δὲ καλὸς καγαθὸς Νερούας, μὴ θέλων νὰ στερήσῃ ἓνα τὸν ὑπηκόων τοῦ δώρου δι' οὗ εὐηργέτησεν αὐτὸν ἡ τύχη « χρῶ οἷς εὖρες » ἀπεκρίθη. Ὁ Ἀθηναῖος δὲν εὐχαριστήθη εἰς τὴν πρώτην ταύτην ἀπάντησιν καὶ παρέστησε τῷ βασιλεῖ ὅτι ὁ θησαυρὸς εἶναι πολὺς δι' αὐτόν « Παραχρῶ τῷ ἐρμαίῳ » ἀπεκρίθη πάλιν ὁ αὐτοκράτωρ, « σὸν γὰρ ἐστίν. » Πῶς εὐρέθη τότε εἰς Ἀθήνας τοσοῦτον πλῆθος ἀργυρίου ἁδῆλον· ἴσως ὁ εὐτυχὴς Ἀττικὸς συνέπεσε νὰ καταστῇ κύριος τοῦ χώρου ὅπου πρὸ δύο περίπου ἑκατονταετηρίδων ὁ Ἀθηναῖος εἶχε πληρώσει φρέατα ὅλα χρημάτων προελθόντων ἐκ τῶν παρ' αὐτοῦ γενομένων ἀπείρων δημεύσεων (σελ. 437 καὶ 444). Ὅπως δὴ ποτε ὁ Ἰούλιος Ἀττικὸς ἠΐξῃσεν ἔπειτα ἔτι μᾶλλον τὴν περιουσίαν διὰ τῆς μεγάλης προικὸς ἣν ἀπὸ τῆς συζύγου ἔλαβε, καί, ἀφοῦ ζῶν πολυειδῶς εὐηργέτησε τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, ἀποθανὼν κατέλιπε διὰ διαθήκης εἰς ἓνα ἕκαστον τῶν συμπολιτῶν ἐτήσιον κληροδότημα μιᾶς μναῆς. Ἡ μναῖ, ὡς γνωστὸν, εἶχε δραχμὰς ἄττικας ἑκατὸν, ὥστε, ἂν υπολογίσωμεν κατὰ μέσον ὅρον τὸν ἀριθμὸν τῶν πολιτῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς 6,000, τὸ ἐτήσιον κληροδότημα τὸ ὅποιον κατὰ τὴν διαθήκην τοῦ Ἰουλίου Ἀττικοῦ, ἔμελλε νὰ πληρῶνηται εἰς τοὺς συμπολίτας ἀνέβαινεν εἰς τὸ ὑπέρογκον ποσὸν τῶν 600,000 ἄττικῶν δραχμῶν. Ἐπεμελήθη δὲ ἰδιαζόντως τῆς ἀνατροφῆς τοῦ υἱοῦ Ἡρώδου, καλέσας ἐπὶ τούτῳ, ἐπὶ ἀμοιβαῖς ἀδραῖς, τοὺς ἐνδοξοτάτους τῶν τότε σοφιστῶν. Καὶ ὁ μαθητὴς αὐτῶν ἀπέβη, ὡς εἶδομεν, εἰς τῶν δεινοτάτων ῥητόρων καὶ φιλοσόφων, ὅπως ἦν νοεῖτο τότε ἡ ῥητορικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία. Ἐτιμήθη δὲ πολυειδῶς καὶ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων αὐτῶν. Ἐτι ζῶντος τοῦ πατρὸς, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν εἴκοσι πέντε, ὁ Ἡρώδης εἶχε διορισθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ ἔφορος τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐλευθέρων πόλεων, καὶ θεωρῶν ὅτι ἡ πόλις τῆς Τρωάδος ἐστερεῖτο ὕδατος, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ βασιλέως ἑξακόσια τάλαντα πρὸς κατασκευὴν νέου ὕδραγωγείου. Ἀλλὰ τὸ ἔργον ἵνα συμπληρωθῇ ἀπήτησε δαπάνην ὑπερβαίνουσαν τὸν ἀρχικὸν υπολογισμὸν περὶ τὰ ἑκατὸν περίπου τάλαντα· καὶ ἐπειδὴ οἱ ἄλλοι διοικηταὶ τῆς Ἀσίας δὲν ᾔθελον νὰ καταβάλωσι τὴν ὑπέρβασιν ταύτην, λέγοντες, ὅτι εἶναι ἄδικον νὰ καταδαπανῶνται τὰ εἰσοδήματα πεντακοσίων πόλεων εἰς τὰς κρήνας μιᾶς καὶ μόνης

ἐξ αὐτῶν, ὁ γενναῖος τοῦ Ἡρώδου πατὴρ ἐχρηρήγησεν ἑξ ἰδίων τὸ περιπλέον ἐκεῖνο τῆς δαπάνης. Μετῆλθε δὲ ὁ Ἡρώδης καὶ τὸ τοῦ ὑπάτου ἀξίωμα ἐν Ῥώμῃ τῷ 143 ἔτει ἐπὶ Ἀντωνίου τοῦ Εὐσεβοῦς, διότι καθὼς οἱ αὐτοκράτορες κατελάμβανον πολλάκις τὰ μέγιστα τῶν ἐν Ἀθήναις ἀξιωματῶν, οὕτω συνέβαινε καὶ Ἕλληνές τινες, ἰδίως Ἀθηναῖοι, νὰ ἀναδεικνύωνται ὑπατοὶ τῆς ὅλης αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τῆς ζωῆς διήγαγεν ὁ Ἡρώδης ἐν Ἀθήναις καὶ εἰς τὰς λαμπρὰς ἐπαύλεις ἃς εἶχεν εἰς τὰ περίχωρα τῆς πόλεως, μάλιστα δὲ ἐν Μαραθῶνι, φιλοσοφῶν ἐνταῦθα καὶ ῥητορεύων ἐν μέσῳ ἀπείρων σοφιστῶν οἵτινες εὐχερῶς ἀνεγνώριζον τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πλουσίου καὶ ἐλευθερίου ἐκείνου συναδέλφου. Ὅ,τι ὅμως κατέστησεν ἀθάνατον τὸ τοῦ Ἡρώδου ὄνομα εἶναι τὰ πολυάριθμα κατασκευάσματα δι' ὧν ἐκόσμησε τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἑλλάδα ἅπασαν καὶ εἰς τὰ ὅποια ἠγάλασε ποσὰ τῇ ἀληθείᾳ μυθώδη. Ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι εἶπον ὅτι ἔδωκεν ἐνίοτε δειγμάτων ἀλλοκότου γλισχρότητος. Ἀποθανόντος λ. χ. τοῦ πατρὸς, ἐπεχείρησε νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς πληρωμῆς τοῦ ὀρισθέντος ὑπ' ἐκείνου ἐτησίου κληροδοτήματος καὶ ἐπὶ τούτῳ συνερώνησε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους νὰ δώσῃ εἰς ἕκαστον ἐράπαζ' μνᾶς πέντε· ἀλλ' ἔπειτα ἀντὶ νὰ δώσῃ μετρητὰ παρέδωκεν εἰς ἕκαστον τὰς ὀμολογίας τῶν διαφόρων χρεῶν ὅσα ὤφειλον πρὸς τὴν οἰκογένειάν του· ἐξ οὗ συνέβη τινὲς μὲν νὰ μὴ λάβωσιν ὅσολόν, τινὲς δὲ νὰ πληρωθῶσιν ἐλάχιστον μόνον περίσσευμα. Ἐντεῦθεν ὅτε ὁ Ἡρώδης κατεσκεύασε τὸ λαμπρὸν ἐκ λίθου Πεντελησίου στάδιον, τοῦ ὁποίου σώζονται καὶ ἤδη ἐπέκεινα τοῦ Ἰλισσοῦ τὰ εἰρεῖπια, καὶ τὸ ὅποιον, ἔχον μῆκος ἐξακοσίων ποδῶν καὶ δυνάμενον νὰ περιλάβῃ ἅπαντα τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, ἀπετελέσθη εἰς ἔτη τέσσαρα, οἱ συμπολῖται αὐτοῦ ἀπεθαύμασαν μὲν τὸ ἔργον, ἀλλὰ παρετήρησαν ὅτι ὀρθῶς τῷντι τὸ στάδιον τοῦτο ἐπωνομάσθη Παναθηναϊκόν, διότι κατεσκευάσθη «ἐξ ὧν ἀπεστεροῦντο Ἀθηναῖοι πάντες.» Ἀλλ' ἴσως ὁ Ἡρώδης ἐθεώρει τὸ δαπανᾶν τὰ χρήματα αὐτοῦ εἰς κατασκευὴν ἔργων τὰ ὅποια ἅμα μὲν ἐκόσμουσαν τὰς πόλεις, ἅμα δὲ ἔτρεπον τοὺς ἐργαζομένους, λυσιστελέστερον τοῦ αὐτίζειν τοὺς ἀργοὺς συμπολίτας. Τῶν ἔργων ἐκείνων ἡ λεπτομερὴς περιγραφή εἶναι πρὸςφορος μᾶλλον εἰς εἰδικὴν βιογραφίαν τοῦ ἀνδρός. Ὅθεν ἀρκούμεθα ἐνταῦθα εἰς βραχεῖάν τινα περὶ

αὐτῶν σημειώσιν. Ὁ Ἡρώδης ἀφιέρωσεν εἰς τὴν μνήμην τῆς συζύγου αὐτοῦ Πηνελόπιδος θέατρον τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ κέδρου λαμπρῶς ἐξεργασμένου καὶ γεγλυμμένου καὶ τοῦ ὁποίου ὅμοιον δυσκόλως ἡδύνατο νὰ εὑρεθῇ καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην. Πλὴν τούτου, ὠκοδόμησεν Ὡδεῖον ἕτερον τοῦ προϋπάρχοντος, αὐτὸ ἐκείνου ὅπερ, κείμενον εἰς τὰς νοτιοδυτικὰς ὑπώρειας τῆς ἀκροπόλεως, διέτέλεσεν ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ὑπὸ χωμάτων κεκαλυμμένον, μόλις δὲ πρὸ ἐτῶν ἑπτὰ ἐξεχώσθη καὶ ἀπεκάλυψεν ἡμῖν τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ σχῆμα, ἂν ὅχι τὴν πάλαι λαμπρότητα καὶ καλλονήν. Ἀλλὰ τί ταῦτα; Τὸ θέατρον ὅπερ ἤγειρεν ἐν Κορίνθῳ, τὰ πλούσια ἀναθήματα καὶ κοσμήματα ὅσα ἐχορήγησεν εἰς τὸν ἐν τῷ ἰσθμῷ ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος, τὰ λουτρὰ τὰ ὁποῖα κατεσκεύασεν ἐν Θερμοπύλαις, δὲν ἴσχυσαν νὰ ἐξαντλήσωσι τοὺς θησαυροὺς καὶ τὴν ἐλευθερίότητα τοῦ ἀνδρός. Ἡ Ἰταλία, ἡ Ἑπείρος, ἡ Θεσσαλία, ἡ Εὐβοία, ἡ Βοιωτία, ἡ Πελοπόννησος ἔλαβον ἀλληλοδιαδόχως πολλὰς παρ' αὐτοῦ εὐεργεσίας. Αἱ δὲ ἐνταῦθα τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ ἑλληνίδες πόλεις διὰ πολυαρίθμων ἐπιγραφῶν ἐδήλωσαν τὴν πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνην, ἀποκαλοῦσαι τὸν Ἡρώδην προστάτην αὐτῶν καὶ εὐεργέτην.

Ὁ Ἡρώδης ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν 76 ἐτῶν, εἰς Μαραθῶνα, κηδευθεὶς πανηγυρικῶς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐν τῷ παρ' αὐτοῦ κατασκευασθέντι παναθηναϊκῷ σταδίῳ· ὥστε ἀναφανεῖς τὸ πρῶτον ἐπὶ Ἀδριανοῦ, ἤκμασεν ἰδίως ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ἀντωνίνου τοῦ εὐσεβοῦς, τοῦ βασιλεύσαντος μέχρι τοῦ ἔτους 162 καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς βασιλείας τοῦ δευτέρου διαδόχου Μάρκου τοῦ Αὐρηλίου, ὅστις καὶ Ἀντωνῖνος φιλόσοφος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐπωνομάζεται. Οἱ δύο οὗτοι αὐτοκράτορες θεωροῦνται, διὰ τὰς ἀρετὰς αὐτῶν καὶ τὴν πολιτικὴν δεξιότητα, ὡς οἱ ἀριστοὶ τῶν ἡγεμόνων οὓς ἠξιώθη ποτὲ νὰ λάβῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Καὶ ἐν γένει μὲν λέγεται ὅτι ἐπὶ τῆς κυριαρχίας αὐτῶν ἐξαίρετως ἡδαιμόνησεν ἡ Ἑλλάς, ὁ δὲ τότε ζήσας σοφιστὴς Αἴλιος Ἀριστείδης βεβαιοῖ, ὅτι ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῶν ἀπασαι αἱ ἑλληνίδες πόλεις εἰς νέαν προήχθησαν ἀκμὴν, ὅτι ἄλλαι μὲν παρ' αὐτῶν ἰδρῦθησαν, ἄλλαι δὲ ἡρξάνθησαν, ὅτι κίχδονται περὶ τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν ὡς περὶ τῶν ἰδίων τροφῶν καὶ ὅτι ἀνορ-

θοῦσι μὲν τὰς πεπτωκυίας, νέμουσιν δὲ ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν εἰς ἐκείνας αἵτινες πάλαι ποτὲ προΐσταντο τοῦ ἑλληνικοῦ, διοικοῦσι δὲ τὰς λοιπὰς διὰ πολλῆς ἐπεικειάς καὶ πραότητος. Ὅθεν πᾶσαι εἰσι πλήρεις γυμνασίων, κρηνῶν, στοῶν, ναῶν, τεχνουργείων καὶ σχολῶν. Ἰδίως δὲ περὶ τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καταστάσεως τῶν Ἀθηναίων πραγματευόμενος, λέγει ὁ Ἀριστείδης· « καὶ πέπραχεν οὕτως ὥστε μὴ ῥαδίως ἂν τινα αὐτῇ τ' ἀρχαία ἀντὶ τῶν παρόντων συνεύξασθαι. » Μερικώτερον ὅμως περὶ τῶν ὑπὸ τῶν δύο Ἀντωνίνων ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα παρθέντων, ὀλίγα γνωρίζομεν. Κατὰ τὸν Παυσανίαν, ὁ Ἀντωνίνος ὁ πρεσβύτερος τὸ ἐν Ἀρκαδίᾳ Παλλάντιον πόλιν ἀντὶ κώμης ἐποίησε, καὶ ἔδωκεν εἰς τοὺς Παλλαντιεῖς αὐτονομίαν καὶ ἀτέλειαν φόρων· καὶ τοῦτο διότι, κατὰ τὰς μυθικὰς παραδόσεις, Ἀρκαδικὴ ἀποικία ἐκ Παλλαντίου ὀρμήσασα ποτε καὶ παρὰ τὸν Τίβεριν ποταμὸν κατασταθεῖσα, ἀπετέλεσε μέρος τῆς πόλεως Ῥώμης. Ὁ δὲ Μάρκος Αὐρήλιος, ὅστις παντάπασιν σχεδὸν ἐξεληλινίσθη γράψας εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν τὰς ἀρχὰς τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας, ὅσας ἐσπούδασε καὶ κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὸν πραγματικὸν βίον ἐφάρμοσεν, ἐπεχείρησεν ἐν ταύτῳ νὰ ὀργανώσῃ τὰς ἐν Ἀθήναις σχολὰς εἰς τρόπον τακτικώτερον καὶ πληρέστερον τοῦ προτέρου.

Τὸ ἀξιόλογον τοῦτο τῶν ἀκροάσεων ἄθροισμα, τὸ ὁποῖον σήμερον ἠθέλομεν ὀνομάσει Πανεπιστήμιον, συνέκειτο, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐξῆρθη ὑπὸ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, ἐκ δύο, καθὼς ἠθέλομεν εἰπεῖ σήμερον, σχολῶν, τῆς φιλοσοφικῆς καὶ τῆς σοφιστικῆς. Καὶ ἡ μὲν φιλοσοφικὴ περιελάμβανεν ἰδίως τὴν διδασκαλίαν τῶν τεσσάρων ἐπιστημοτάτων ἀρχαίων αἱρέσεων, Στωϊκῶν, Πλατωνικῶν, Περιπατητικῶν καὶ Ἐπικουρεῶν· ἡ δὲ σοφιστικὴ ἰδίως τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν, ἥτοι τὴν νομικὴν ἐπιστήμην. Τὰ δὲ κατὰ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, τὴν μαθηματικὴν, τὴν ἱστορίαν καὶ αὐτὴν τὴν ἰατρικὴν ὑπῆγοντο ἐν μέρει μὲν εἰς τὴν μίαν σχολὴν ἐν μέρει δὲ εἰς τὴν ἄλλην. Ἐνῷ λοιπὸν ἐν τῷ πραγματικῷ βίῳ, φιλόσοφοι καὶ σοφισταὶ συνεχέοντο καὶ ἐταυτίζοντο, ὡς εἶδομεν, ἐν τῇ ἐπιστήμῳ τῶν σχολῶν γλώσσῃ, ἡ φιλοσοφία διεκρίνετο ἔτι ἀπὸ τῆς σοφιστικῆς, διότι ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ κύριον σκοπὸν εἶχε τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων αἱρέσεων, καὶ οὐχὶ τὰς παρερμηνείας αὐτῶν καὶ διαστροφὰς εἰς ἃς ἐξώ-

κελλον οἱ σοφισταί, σφετεριζόμενοι τούτου ἔνεκα τὸ τοῦ φιλοσόφου ὄνομα. Οἱ ἀνώτεροι καὶ ὑπὸ τοῦ δημοσίου μισθούμενοι θρόνοι (σήμερον ἠθέλωμεν εἰπεῖ καθέδραι) ἦσαν ἑξ' τέσσαρες εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν, ἀνά εἰς δι' ἐκάστην τῶν αἱρέσεων, καὶ δύο εἰς τὴν σοφιστικὴν. Ἐκτὸς ὅμως τούτων ὑπῆρχον καὶ πολλοὶ ἄλλοι εἰς ἀμφοτέρας τὰς σχολὰς διδάσκαλοι, ἀνάλογοι, ὡς φαίνεται, πρὸς τοὺς σημερινοὺς ὑφηγητάς. Καὶ οἱ μὲν προϊστάμενοι τῶν τεσσάρων φιλοσοφικῶν αἱρέσεων καθηγηταὶ ἐκαλοῦντο ἰδίως *Σχολάρχαι*· οἱ δὲ τῆς σοφιστικῆς σχολῆς, καθὼ ἐπιστημότεροι τῶν ἄλλων, ὠνομάζοντο *Προεστῶτες τῆς νεότητος*. Ἐπὶ πᾶσι τῆς μὲν φιλοσοφικῆς σχολῆς προϊστάτο ἄρχων ὠνομαζόμενος *ἔφορος*· ἐκ δὲ τῶν δύο θρόνων τῆς σοφιστικῆς ὁ μὲν, καθὼ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος μισθούμενος, ἔφερε τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ βασιλικοῦ θρόνου, ὁ δὲ, καθὼ ὑπὸ τῆς πόλεως συντηρούμενος, ἐλέγετο *πολιτικὸς θρόνος*· καὶ ὁ τοῦ βασιλικοῦ θρόνου προϊστάμενος, προϊστάτο ἐν ταύτῃ τῆς ὅλης σοφιστικῆς σχολῆς. Εἰδικῶς δὲ διωρισμένος ἀμφοτέρων τῶν σχολῶν ἄρχων δὲν ἀναφέρεται.

Πρὸ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ὅτε καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ ὅλως διάφορος ὑπῆρχεν ὁ τῆς δημοσίας παιδεύσεως ὀργανισμὸς, ὁ διάδοχος πάσης καθέδρας διωρίζετο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ προκατόχου· πολλάκις ὅμως προεχειρίζετο καὶ κατ' ἐκλογὴν τῶν συγκροτούντων ἅπασαν τὴν σχολὴν. Ὁ δὲ τοιοῦτοτρόπως διοριζόμενος εἶχε μόνος τὸ δικαίωμα νὰ διδάσκη ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ κατεχομένῳ διδακτικῷ καταστήματι, τὸ ὅποσον ὠνομάζετο *Διατριβή*· ἀλλ' οἱ θέλοντες νὰ διδάξωσι, μὴ ὑποβαλλόμενοι εἰς ἀρχὴν ἄλλοτρίαν, ἠδύναντο ἀκωλύτως νὰ ἰδρύσωσιν ἰδίαις σχολὰς. Ἡ πόλις τότε δὲν ἀνεμειγνύετο παντάπασιν εἰς ταῦτα πάντα. Ἀπαξ μόνον ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, ὅστις δὲν διέχειτο φιλικῶς πρὸς τοὺς φιλοσόφους, ὁ ἐκ Σουνίου Σοφοκλῆς ἐπέτυχε τὴν ἐπικύρωσιν νόμου δι' οὗ ἀπηγορεύθη ἐπὶ ποινῇ θανάτου, ἢ ἀνευ τῆς ἀδείας τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἱδρύσεις ἐκπαιδευτικοῦ καταστήματος. Τότε ὅμως ἀπεδήμησαν ἐκ τῆς πόλεως ἅπαντες οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ ὁ Θεόφραστος μετὰ τῶν διςχιλίων αὐτοῦ φοιτητῶν ὥστε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, ἐπὶ τῇ προτάσει Φίλωνος, ἐτέρου μαθητοῦ

τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ νόμος ἐκεῖνος ἀνεκλήθη, ὁ δὲ πρωτουργὸς αὐτοῦ κατεδικάσθη εἰς χρηματικὴν πινὴν πέντε ταλάντων ἥτοι 30,000 ἄττικῶν δραχμῶν. Ἀλλ' εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἐποχὴν περὶ ἧς ὁμιλοῦμεν ἐνταῦθα, ἅπαντες οἱ ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου μισθούμενοι καθηγηταὶ διορίζοντο συνήθως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος· κατ' ἐξαιρέσιν δ' ἐνίοτε ἀνετίθετο ὁ διορισμὸς εἴτε εἰς τὰς ψήρους τῶν ἀρίστων καὶ πρεσβυτάτων πολιτῶν, εἴτε καὶ εἰς ἓνα μόνον ἐπιφανῆ πολίτην· καθὼς λέγεται, ἐπὶ παραδείγματος, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέτρεψε ποτε τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐφόρου τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς εἰς τὸν Ἡρώδην τὸν Ἀττικόν.

Ὁ ἐτήσιος μισθὸς ἐκάστου τῶν τεσσάρων σχολάρχων τῆς φιλοσοφίας, καὶ ὁ τοῦ βασιλικοῦ θρόνου τῆς σοφιστικῆς σχολῆς ἦτο ὠρισμένος εἰς δραχμὰς ἄττικὰς 40,000, ἰσοδυναμοῦσας πρὸς 60,000 τοῦλάχιστον σημερινῶν δραχμῶν· ὁ δὲ πολιτικὸς θρόνος εἶχεν ἐτήσιον μισθὸν ἐν τάλαντον ἥτοι δραχμὰς ἄττικὰς 6,000. Ἀλλ' ὁ μισθὸς οὗτος καὶ τοι ὄχι μικρὸς, δὲν ἦτο ἡ μόνη τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἀμοιβή. Ἐκτὸς τῆς ἀτελείας τὴν ὁποῖαν οἱ καθηγηταὶ αὐτοδικαίως ἐνέμοντο, ἐπορίζοντο καὶ ἀπὸ τῶν διδάκτρων τῶν πολυαρίθμων αὐτῶν φοιτητῶν ποσὰ πολλάκις ὑπέρογκα. Ὁ Ἰούλιος Ἀττικὸς ἐπλήρωσεν εἰς τὸν Σκοπελιανόν, διὰ τὴν περὶ τοὺς αὐτοσχεδίους λόγους ἐκπαίδευσιν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἡρώδου, τριάκοντα τάλαντα. Ὁ δὲ Ἐφέσιος Δολλιανὸς διὰ νὰ λάβῃ τὴν ἄδειαν νὰ ἀκούσῃ τὰ μαθήματα τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Ἀδριανοῦ, κατέβαλεν εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀνὰ 40,000 δραχμῶν ἄττικῶν. Καὶ ταῦτα μὲν ἦσαν βεβαίως ἐξαιρέσεις. Ἀλλὰ ὡς μετριώτατα ἀναφέρονται τὰ δίδακτρα Πράκλου, τοῦ Ναυκρατίτου, καὶ ὅμως τὰ δίδακτρα ταῦτα συνεποσοῦντο εἰς ἑκατὸν δραχμὰς ἄττικὰς δι' ὅλην τὴν σειρὰν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πλῆθος τῶν ὁμιλητῶν ἦτο συνήθως μέγα, δῆλον ὅτι οἱ διδάσκαλοι ἐκεῖνοι ἀπελάμβανον ἀπὸ τῶν διδάκτρων ποσὸν τοῦλάχιστον ἴσον τοῦ τακτικοῦ ἐτησίου αὐτῶν μισθοῦ.

Οὕτω φιλόανθρωπον καὶ ἐπιεικὲς ὑπῆρξε τὸ πρὸς τὴν Ἑλλάδα πολίτευμα τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας ἐπὶ ὅλην περίπου ἑκατονταετηρίδα, ἀπὸ τοῦ Νερῶα μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου.

Ἄλλὰ τὰ ἔθνη δὲν ἀναβιοῦσι δι' ἐξωτερικῆς προστασίας καὶ εὐεργεσίας. Καθὼς οὐδεμία τέχνη ἢ ἄλλη θεραπεία δύναται ἐπὶ πολὺ νὰ συγκαλύψῃ τῆς καλλίστης γυναικὸς τὴν ἀναπόδραστον παρακμὴν, ὁμοίως ἡ Ἑλλάς, ὅσα δὴποτε καὶ ἂν ἔλαβε παρὰ Τραϊανῶν καὶ Ἀδριανῶν καὶ Ἀντωνίνων ἐπικοσμήματα, ἐξηκολούθει οὐδὲν ἥττον μαραινομένη καὶ φθίνουσα. Τοῦ σοφιστοῦ Αἰλίου Ἀριστείδου τὰ περὶ τῆς τότε εὐδαιμονίας τῶν πατέρων ἡμῶν ἐγκώμια, ἦσαν ἐν μέρει κολακεῖαι πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας, ἐν μέρει δὲ πλάναι ἀνθρώπου μὴ ἀφορῶντος εἰμὴ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν πραγμάτων. Εἶδομεν τὴν ἠθικὴν ἀλλοίωσιν ἣν ἔπαθε τὸ ἔθνος. Βέβαιον δὲ φαίνεται ὅτι καὶ ὕλικῶς περιῆλθεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀτονίαν καὶ ἔκλυσιν. Naί μὲν ἡ γέρεθσαν ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας νέαι τινὲς λαμπραὶ πόλεις, ἡ Κόρινθος, αἱ Πάτραι, ἡ Νικόπολις, καὶ τινες μάλιστα τῶν ἀρχαίων, ὡς αἱ Ἀθῆναι, ἀπεξημιώθησαν μέχρι τινὸς δι' ἣν ἐκ διαλειμμάτων ἔπαθον φθοράν. Ἀλλὰ τί ἦτο ἡ ἐπίδοσις τῶν εὐαρίθμων τούτων πόλεων ἀντιπαραβαλλομένη πρὸς τὴν ἐρημίαν τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὸ πλεῖστον τῆς Στερεᾶς, τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν Νήσων; Ἡ ἐν Φωκίδι πόλις τῶν Πανοπέων εἶχεν ἄλλοτε περίβολον ἑπτὰ σταδίων· ὁ δὲ Πausanías, ὁ περιηγητὴς τὴν Ἑλλάδα κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν δευτέραν μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα, λέγει περὶ τῆς πόλεως ταύτης τὰ ἐξῆς· « Στάδια δὲ ἐκ Χαιρωνείας εἴκοσιν ἐς Πανοπέας ἐστὶ, πόλιν Φωκέων, εἶγε ὀνομάσῃ τις πόλιν καὶ τούτους, οἷς γε οὐκ ἀρχεῖα, οὐ γυμνάσιόν ἐστιν, οὐ θέατρον, οὐκ ἀγορὰν ἔχουσιν, οὐχ ὕδωρ κατερχόμενον ἐς κρήνην, ἀλλὰ ἐν στέγαις κοίλαις κατὰ τὰς καλύβας μάλιστα τὰς ἐν τοῖς ὄρεσιν, ἐνταῦθα οἰκοῦσιν ἐπὶ χαράδρᾳ. » Εἰς Θήβας δὲν εἶδεν ὁ Πausanías εἰμὴ τὰς ἑπτὰ πύλας καὶ τινὰς ναοὺς ἀντέχοντας τότε εἰσέτι εἰς τὰς καταστροφὰς ὅσας ἐπὶ νενέγκον εἰς τὴν δυστυχῆ ἐκείνην πόλιν οὐ μόνον ὁ χρόνος, οὐ μόνον αἱ ἐμφύλιοι ἐπὶ τῆς αὐτονομίας ἔριδες, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας ἀδιάκοποι συμφοραί· ἡ κάτω πόλις ἦτο ἔρημος, οἱ δὲ ὀλίγοι περισωθέντες Θηβαῖοι κατῴκουν τὴν Ἀκρόπολιν, τὴν ὁποίαν οὐδὲ Καδμείαν ἤδη ἐκάλουν ἀλλὰ Θήβας. Ὅπως δὲ ἐν Φωκίδι καὶ ἐν Βοιωτίᾳ οὕτω καὶ ἐν Ἀττικῇ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ὀλίγα εὗρεν ὁ Πausanías τὰ κατοικημένα μέρη. Τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων καὶ τῶν ἱερῶν ὧσιν τὰ ἔχνη

μόνον ἀπῆντησε περιηγούμενος τὴν Ἑλλάδα, εἰσὶν ἀναρίθμητοι. Ἐκ τῶν νήσων αἱ πλείται ἦσαν ἔρημοι. Εἰς Δῆλον δὲν εἶδεν ὁ Παυσανίας οὔτε ἓνα Δῆλιον, ἀλλὰ μόνον τὸ στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖον ἔστελλον οἱ Ἀθηναῖοι εἰς φρουρὰν τοῦ ἱεροῦ. Ἐπὶ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου, ὅστις, γεννηθεὶς ἐν Προύσῃ τῆς Βιθυνίας, ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος, τὰ δύο τρίτα τῆς Εὐβοίας ἦσαν κατοίκων ἔρημα· καὶ αἱ μεγάλαι δὲ καὶ πλούσιαι τῆς νήσου ἐκείνης πόλεις, τοσαύτην ἔπαθον κατοίκων στέρξιν, ὥστε τὰ μὲν πρὸ τῶν πυλῶν αὐτῶν ἀπέδῃσαν παντελῶς ἄγρια, καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἐντὸς τῶν τειχῶν ἐσπείροντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ εἰς βοσκὰς ζῶων μετεβλήθησαν. Ὡς τε ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι, κατὰ Πλούταρχον, ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ, ἡ Ἑλλὰς σύμπασα δὲν ἠδύνατο νὰ δώσῃ τριςχιλίους ὀπλίτας, ὅσους πάλαι ποτὲ μόνῃ ἡ μικρὰ τῶν Μεγάρων πόλις ἔπεμψεν εἰς τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην κατὰ Περσῶν. Ὅποια πραγμάτων ἀλλοίωσις! « ἀλλ' οἱ λίθοι μᾶλλον ἐμφαίνουσι τὴν σεμνότητα καὶ τὸ μέγεθος τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὰ εἰρεῖα τῶν οἰκοδομημάτων, » ἀνακράζει πού ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος. Τὸ ἐμπόριον ἐξέλιπε παντάπασι, καὶ αὐτὴ ἡ τότε σχετικῶς ἀκμάζουσα ἔτι Ῥόδος δύο μόλις πλοῖα ἐμπορικὰ, καὶ ταῦτα μικρὰ, ἐξέπεμπε κατ' ἔτος εἰς Κόρινθον. Ἐνῶ δὲ ἡ γεωργία καὶ ἡ ἐμπορία ἦσαν εἰς τοιαύτην ὀλεθρίαν κατάστασιν, ἡ κοινωνία ἐξηκολοῦθει διάγουσα βίον πολυτελεῖ, καὶ, μὴ δυναμένη ἐξ ἰδίων νὰ ἐπαρκῇ εἰς αὐτὸν, κατέφευγεν εἰς δάνεια, παρεχόμενα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ ξένων κεφαλαιούχων ἐπὶ τόκοις βαρυτάτοις, οἵτινες ἐπὶ τέλους, ὡς συνήθως συμβαίνει, ἐπροξένουν δεινὰς καταστροφάς. Ὁ Πλούταρχος, ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ τῇ ἐπιγραφομένῃ « περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανεῖζεσθαι », διέγραψεν ἡμῖν εἰκόνα θλιβεράν τῶν συμφορῶν ὅσας ἔπασχεν ὁ τόπος ἀπὸ τῶν τοκογλύφων ἐκείνων. « Ὡς δὲ Δαρεῖος ἐπὶ τὰς Ἀθήνας ἔπεμψε Δάτιν καὶ Ἀρταφέρνην, λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ συνετὸς Χαιρωνεύς, ἐν ταῖς χερσὶν ἀλύσεις ἔχοντας καὶ δεσμὰ κατὰ τῶν αἰχμαλώτων, παραπλησίως οὗτοι τῶν χειρογράφων καὶ συμβολαίων ὡς περ πεδῶν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα κομίζοντες ἀγγεῖα μεστὰ, τὰς πόλεις ἐπιπορεύονται καὶ διελαύνουσι, σπείροντες οὐχ ἡμέρον καρπὸν, ὡς ὁ Τριπτόλεμος, ἀλλ' ὀφλημάτων ῥίζας πολυπόνους καὶ πα-

λυτόκους καὶ δυσεκλείπτους τιθέντες, αἱ κύκλῳ νεμόμεναι καὶ περιβλαστάνουσαι, κάμπτουσι καὶ ἄγχουσι τὰς πόλεις. »

Ταῦτα μαρτυροῦσι ὅτι ὅλαι αἱ εὐεργεσίαι πολλῶν αὐτοκρατόρων καὶ ιδίως τῶν αὐτοκρατόρων τῆς β'. ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἴσχυσαν νὰ περιποιήσωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅχι ἡθικὴν τινα ἀναβίωσιν, ἀλλ' οὐδὲ ὕλικὴν ἀναψυχὴν ἀποχωρῶσαν. Καὶ ἔπειτα, ἐάν τινες τῶν δυναστῶν ἐκεῖνων ἐχόσμησάν τινας τῶν πόλεων, ἄλλοι ἐγύμνωσαν τὴν Ἑλλάδα ἀνηλεῶς. Αὕτη τῶν ἐλληνικῶν μνημείων ἡ σύλησις ἤρχισεν ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν Ῥωμαίων περιπλοκῆς εἰς τὰ πράγματα ἡμῶν. Ἦδῃ ὁ Τίτος Κοϊντίος Φλαμίνιος, ὁ κατατροπώσας τὸν Φίλιππον τὸν προτελευταῖον τῆς Μακεδονίας βασιλέα, μετέφερεν εἰς Ῥώμην πολλοὺς τῶν ἐν Μακεδονίᾳ πόλεων ἀνδριάντας καὶ πλεῖστα ἄλλα κοσμήματα. Καὶ ὁ μὲν Φολούϊος Νοβίλιωρ, ὁ τὸν ναὸν τῆς Ἀμφρακίας ληστεύσας, κατεδικάσθη, ἐπὶ τῇ αἰτήσει τῶν Ἀμφρακιωτῶν, εἰς ἀποκατάστασιν τῆς ζημίας. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ὑπὸ Μομμίου ἄλωσιν τῆς Κορίνθου καὶ τὰς ἐν Ἀσίᾳ ἐκστρατείας τῶν Ῥωμαίων στρατηγῶν, ἐπληρώθη ἡ Ῥώμη δι' ἐλληνικῶν ἀριστοτεχνημάτων παντὸς εἶδους. Τὸ παράδειγμα τοῦτο ἐμιμήθη, μετὰ τὸν Μιθριδατικὸν πόλεμον, ὁ Σύλλας μετακομίσας εἰς Ῥώμην πρὸς τοῖς ἄλλοις τοὺς κίονας τοῦ ἐν Ἀθήναις ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ἵνα κοσμήσῃ δι' αὐτῶν τὸν ἐν Καπιτωλίῳ ναόν· οἱ δὲ περὶ αὐτὸν ὅμοια ἔπραξαν, ἀφαιρέσαντες τὰς ἀσπίδας τὰς ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Ἐλευθερίου Διὸς. Τότε ὡσαύτως ἀφῆρέθη ἀπὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ὅστις ὑπῆρχε πλησίον τῶν ἐν Βοιωτίᾳ Ἀλαλκομενῶν, τὸ ἐλεφάντινον ἄγαλμα τῆς θεᾶς. Μετὰ τινας δὲ ἐνιαυτοὺς ὅτε ἀνφοδομήθη ἡ Κόρινθος ἐπὶ Ἰουλίῳ Καίσαρι, οἱ αὐτόθι πεμφθέντες Ῥωμαῖοι ἄποικοι « τὰ ἐρείπια κιννοῦντες καὶ τοὺς τάφους συνανασκάπτοντες, κατὰ τὸν Στράβωνα, εὗρισκον ὀστράκινα τορεύματα παμπληθῆ, πολλὰ δὲ καὶ χαλκῶματα· θαυμάζοντες δὲ τὴν κατασκευὴν, οὐδένα τάφον ἀσκευώρητον εἶσαν, ὥστε εὐπορήσαντες τῶν τοιούτων, καὶ διατιθέμενοι πολλοῦ, νεκροκορινθίων ἐπλήρωσαν τὴν Ῥώμην· οὕτω γὰρ ἐκάλουν τὰ ἐκ τῶν τάφων ληφθέντα, καὶ μάλιστα τὰ ὀστράκινα. Κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν ἐτιμήθη σφόδρα ὁμοίως τοῖς χαλκώμασι τοῖς Κορινθιουργέσιν, εἶπ'.

ἐπαύσαντο τῆς σπουδῆς, ἐκλιπόντων τῶν ὀστράκων, καὶ οὐδὲ κατωρθωμένων τῶν πλείστων. »

Ἐξηκολούθησαν δὲ τοιαῦτα ἢ παραπλήσια γενόμενα ἐπὶ τινων ἐκ τῶν πρώτων αὐτοκρατόρων. Αὐτὸς ὁ Αὔγουστος, ὁ τοσοῦτον ἐπιεικῶς πρὸς τὴν Ἑλλάδα προσεγενεχθεὶς, ἀφῆρσεν ἀπὸ τῆς ἐν Ἀρκადίᾳ Τεγέας, πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὸ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἀλέας ἐλεφάντινον ἄγαλμα τῆς θεᾶς, ἔργον τοῦ τεχνίτου Ἐνδοίου, ἵνα στήσῃ αὐτὸ εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ποιηθεῖσαν ἐν Ῥώμῃ ἀγοράν. Ὡσαύτως μετεκομίσθησαν εἰς Ῥώμην τὰ ἀγάλματα τῶν ἐν Φαραῖς καὶ ἐν Τριτείᾳ τῆς Ἀχαΐας ἱερῶν, ἂν καὶ ἄδηλον ἀκριβῶς πότε. Ὁ δὲ Καλιγόρας (37—41) καὶ ὁ Νέρων (54—68) ἐξετραχηλίσθησαν εἰς ἔτι δεινότερα ἀσεβήματα. Ὁ πρῶτος εἰς τοσοῦτον προέβη ἀφροσύνης ὥστε διέταξε νὰ ἀπαχθῶσιν εἰς Ῥώμην ἐξ Ἑλλάδος αἱ λαμπρόταται τῶν θεῶν εἰκόνες καὶ ν' ἀποκεφαλισθῶσιν ἵνα ἐπιτεθῇ εἰς αὐτάς ἡ ἰδία αὐτοῦ κεφαλὴ. Ὁ πρῶτος αὐτοῦ θάνατος διεκώλυσε ὡς φαίνεται, κατὰ μέγα μέρος τοῦλάχιστον, τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ τερατώδους τούτου βουλεύματος καὶ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ὀλύμπιος Ζεὺς, τὸ Φειδίου ἀριστοτέχνημα, ὅπερ ὁ Καλιγόρας ἤθελε νὰ μεταφέρῃ εἰς Ῥώμην, ἔμεινε τότε ἀμετακίνητον εἰς Ὀλυμπίαν καὶ διεσώθη μέχρι τῆς ὕ ἐκκτονταετηρίδος ὅτε, ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ β', πυρποληθέντος τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ, συγκατεστράφη καὶ τὸ ἄγαλμα. Ἀλλ' ὁ πολυθρύλητος ἔρωσ τοῦ Πραξιτέλους, τὸ Θεσπιέων καύχημα, ἀφιέρωμα δὲ τῆς ἐρωμένης τοῦ τεχνίτου Γλυκέρας, τὸ ὁποῖον ὁ Καλιγόρας προέφθασε νὰ μεταβιβάσῃ εἰς Ῥώμην, ἀπεδόθη μὲν αὐθις εἰς τὸ ἱερὸν ὑπὸ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Κλαυδίου, πάλιν ὅμως ἔπειτα ἀπῆχθη ὑπὸ τοῦ Νέρωνος καὶ διεφθάρη ὑπὸ πυρκαϊᾶς ἐν Ῥώμῃ ἔτι πρὸ τοῦ Παυσανίου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Θεσπιεῖς ἡγωνίσθησαν νὰ ἀντικαταστήσωσι κατὰ τὸ δυνατόν τὸ θαῦμα ἐκείνο δι' ἄλλου ἔρωτος ὃν ἐποίησεν ὁ Ἀθηναῖος Μηνόδωρος, τὸ ἔργον τοῦ Πραξιτέλους μιμούμενος· ἀλλὰ ἡ μίμησις αὕτη πολὺ βεβαίως ἀπεῖχε τοῦ ἀπαραμύλλου πρωτοτύπου. Ὁ ἀναγνώστης γινώσκει ἤδη ὅτι ὁ Νέρων, ἐκτὸς τῶν ἄλλων κακῶν ὅσα ἔπραξεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀφῆρσεν ἀπὸ αὐτῆς καὶ πλείστα ἔργα τέχνης. Δύο ἄνδρες, ὁ Ἀκρατος καὶ ὁ Σεκοῦνδος Καρίνας, ἐξεπίτηδες ἀπεστάλησαν εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα

ἵνα ἀρπάσωσιν ἀπὸ τῶν ἱερῶν καὶ τῶν ναῶν τὰς θεῶν εἰκόνας καὶ τὰ ἀναθήματα. Ἡ λεηλασία ἦν ἐπεχείρησαν οἱ ἄνδρες οὗτοι ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε οἱ κάτοικοι τοῦ Περγάμου, στασιάζοντες, διεκώλυσαν τὸν Ἄκρατον νὰ παραλάβῃ τὰς εἰκόνας αὐτῶν καὶ τὰ ἀγάλματα. Ἀλλ' εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα οὐδεμία, ὡς φαίνεται, ἐγένετο ἀντίστασις. Κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ Παυσανίου, ἀπὸ μόνων τῶν Δελφῶν ἀπήχθησαν τότε πεντακόσαι θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων εἰκόνες χαλκαί. Μεταξὺ τῶν ἀγαλμάτων ὅσα ἐξ Ὀλυμπίας ἀφῆρέθησαν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, ἰδίως ἀναφέρεται ὁ Ὀδυσσεύς, ὅστις ἀπετέλει μέρος τοῦ συμπλέγματος ἐκείνου τῶν ἑννέα ἡρώων ὅσοι διὰ κλήρου πρὸς τὸν Ἕκτορα ἐμονομάχησαν, συμπλέγματος τὸ ὁποῖον ἦτο ἔργον μὲν τοῦ Αἰγινήτου Ὀνάτα, ἀφιέρωμα δὲ τοῦ κοινοῦ τῶν Ἀχαιῶν. Καὶ ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν πολλὰ ὡσαύτως ἀπήχθησαν. Τὸ δὲ οὐδὲν ἦττον θλιβερόν εἰς τῶν ἀπεσταλμένων ἐκείνων, ὁ Καρίνας, ἦτο φιλόσοφος Ἕλλην ὅστις, (καθὼς λέγει ὁ Τάκιτος, Ῥωμαῖος ἱστορικός περιώνυμος ἀκμάσας ἐν τῇ πρώτῃ μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι,) εἶχε σπουδάσει κατὰ βάθος τὴν ἠθικὴν, ἀλλ' ἵνα ὁμιλῇ περὶ αὐτῆς, οὐχὶ ἵνα ἀποβῇ χρηστότερος. Δεν ἤρκοῦντο δὲ εἰς τὸ ν' ἀρπάξωσι τὰ ἀριστουργήματα οἱ Ῥωμαῖοι, ἀλλὰ ἤξιουν καὶ νὰ διορθώσωσιν αὐτά. Ὁ Νέρων λ. χ. διέταξε νὰ ἐπιχρυσώσωσιν εἰκόνατινὰ χαλκῆν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἔργον θαυμαστὸν τοῦ Λυσίππου. Ἐπειτα ὅμως ἐπείσθησαν ὅτι ἀντὶ νὰ καλλωπισθῇ ἡ εἰκὼν, ἐξεναντίας ἀπέβαλε τὴν προτέραν χάριν. Ὅθεν ἐδέησε νὰ ἀφαιρεθῇ τὸ ἐπιχρύσωμα. Ἀλλὰ τότε, διὰ τὴν ἀνεπιτηδειότητα τοῦ ἐργάτου, ἔπαθε τὸ ἀριστοτέχνημα πολλὰ στίγματα. Μετ' οὐ πολὺ δὲ συνέβη καὶ ἕτερόν τι περὶ τὰ ἔργα τῆς τέχνης. Εἶδομεν ὅτι ὁ Καλιγόλας εἶχε διατάξει νὰ ἀποκεφαλισθῶσιν αἱ τῶν θεῶν εἰκόνες ἵνα ἐπιτεθῇ εἰς αὐτάς ἡ ἰδίᾳ αὐτοῦ κεφαλή. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ἑκατονταετηρίδι, διεπράττετο προχειρότερα τις τῶν ἀνδριάντων μεταμόρφωσις· ἀφῆρετο ἡ προτέρα ἐπιγραφὴ, ἐνεχαράσσετο ἀντ' αὐτῆς ἕτερον ὄνομα καὶ τούτου γενομένου « πέρας ἔχει τὸ τῆς τιμῆς, κατὰ τὸν Δίωνα τὸν Χρυσόστομον, καὶ λοιπὸν τέτευχε τῆς εἰκόνης ὁ δόξας ὑμῖν ἄξιος. » Ὁ Παυσανίας καὶ ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος ἀναφέρουσι πολλὰ τοιαῦτα γινόμενα εἰς Ῥόδον, εἰς Κόρινθον καὶ εἰς Ἀττικὴν. Ὁ Ὀρέστης λ. χ.

ἐγίνετο Ἀύγουστος· αἱ Μιλτιάδου καὶ Θεμιστοκλέους εἰκόνες μετεγράφοντο εἰς Ῥωμαῖον ἄνδρα ἢ Θρᾶκα. Καὶ αὐτὰ τῶν θεῶν τὰ ἀγάλματα δὲν διέφευγον τὰς τοιαύτας ἀλλοκοτοὺς μεταμφιέσεις. Ἐκ τούτων πάντων δηλοῦται ὅτι ὅλα τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τοῦ Ἡρώδου τὰ νέα κατασκευάσματα δὲν ἴσχυσαν νὰ ἀναπληρώσωσι τὰς ζημίας ὅσας ἐπὶ ἡγήνηκεν εἰς αὐτὴν ἡ Ῥωμαϊκὴ κυριαρχία.

Ἀλλὰ μὴν εἴμεθα ἄδικοι· μὴ πλείοτερον τοῦ δέοντος αἰτιώμεθα τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Ἄν ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος ἡλαττώθη, ἂν τὸ ἐμπόριον ἐμαρῶνθη, ἂν ἡ γεωργία παρήκμασεν, ἂν οἱ ἄνθρωποι ἐπτώχευσαν, ἂν τὰ ἔθνη ἐξηχραιώθησαν, ἂν ἡ θρησκεία περιεφρονήθη, ἂν οἱ σοφισταὶ ὑπερεπλεόνασαν, αἵτιοι τούτων πάντων δὲν ἦσαν οἱ Ῥωμαῖοι μόνοι. Αἱ πλείσται τῶν συμφορῶν τούτων ἤρχισαν ἔτι ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς αὐτονομίας, καὶ ἰδίως ἀπὸ τῶν τελευταίων αὐτῆς χρόνων· δὲν ἔπαυσαν δὲ ἔκτοτε προαγόμεναι καὶ κορυφούμεναι, κυρίως διότι αὐτοῦ τοῦ ἔθνους ἐξηράνθησαν πᾶσαι σχεδὸν αἱ ζωτικαὶ πηγαί. Δύω τινὰ μόνον διέσωζεν ἔτι τότε τὸ ἔθνος, τὴν μὲν γλῶσσαν ἀλώδητον, μέχρι τινὸς δὲ καὶ τὰ ἀμετακίνητα μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος ἀκέραια. Τὴν γλῶσσαν οὐδ' ἐπεχείρησεν ἡ Ῥωμαϊκὴ κυριαρχία νὰ καταπολεμήσῃ. Ναὶ μὲν ὑπῆρχόν τινες Ἕλληνες ἐκμανθάνοντες τὴν λατινικὴν, ἀλλὰ τοῦτο μόνον ἵνα χρησιμεύσωσιν ὡς διερμηνεῖς, ἵνα μεταφράζωσι τὰ παραγγέλματα τῶν ἀνθυπάτων, τὰ ψηφίσματα τῆς συγκλήτου καὶ ἄλλα δημόσια ἔγγραφα, ὧν πολλὰ περιῆλθον οὕτω εἰς ἡμᾶς εἴτε μόνον ἐν τῷ ἑλληνικῷ κειμένῳ εἴτε διγλωσσαι. Καὶ τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος δὲ λογίων τινὲς ἐξεμάνθανον τὴν Λατινικὴν οἷον ὁ Πολύβιος, ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς, ὁ Πλούταρχος, ὁ Ἀππιανός. Τελευταῖον ἀναφέρονται καὶ τινες Ἕλληνες ὀλίγιστοι, μόλις πέντε ἢ ἑξ, συγγράψαντες ἐν τῇ Λατινικῇ, καὶ ἄλλοι πολλοὶ λαβόντες Ῥωμαϊκὰ ὀνόματα· ἀλλ' ἡ μεγάλη ἑλληνικὴ κοινωνία, αἱ πόλεις καὶ ὁ λαὸς, ἔμειναν ὅλως ἀλλότριοι τῆς τῶν κρατούντων γλώσσης, καὶ ἐξηκολούθουν λαλοῦντες καὶ γράφοντες τὸ πάτριον ἰδίωμα. Οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἂν ποτε συνέλαβον τὴν ἰδέαν νὰ ἐκλατινίσωσι τὴν Ἑλλάδα ὅπως ἔπραξαν εἰς τὴν Ἰσπανίαν, εἰς τὴν Γαλατίαν καὶ εἰς τὰς παριστρίους χώρας, προῤῥώτατα βεβαίως ἐγ-

κατέλειψαν τὴν πρόθεσιν τυχόν καὶ κατήντησαν αὐτοὶ ἐξ ἐναντίας νὰ προτιμῶσι τὴν ἑλληνικὴν τῆς ἰδίας αὐτῶν γλώσσης. Εἶδομεν ὅτι ἐν Ῥώμῃ πᾶσα σχεδὸν ἀξιόλογος οἰκία, ἐφιλοτιμεῖτο νὰ περιστοιχίζεται ὑπὸ Ἑλλήνων ῥητόρων, φιλοσόφων, γραμματικῶν. Τὸ πρᾶγμα προέβη ἀνέκαθεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ ἐν τῇ πρώτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας Ῥωμαῖος κριτικὸς καὶ συγγραφεὺς Κυντιλιανὸς, ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ μετριάσῃ τὸν περὶ τοῦτο ζῆλον τῶν Ῥωμαίων οἰκογενειάρχων. Οὐδὲν ἦττον Ῥωμαῖοι ἐπιφανεῖς, οἷον, ὁ Ρουτιλιος καὶ ὁ Κικέρων, συνέγραψαν ὑπομνήματα εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Οὐδεὶς Ἑλλὴν ἀγνοεῖ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου τὰ καθ' ἑαυτόν. Ὁ Πλίνιος ὁ νεώτερος εἶχε φίλους εὐπατρίδας Ῥωμαίους οἵτινες δὲν ἔγραφον εἰμὴ ἑλληνιστὶ καὶ τῶν ὁποίων ἀπληρίζετο νὰ μεταφράσῃ ἐπαξίως τὰ συγγράμματα. Ὅλοι οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἦσαν τῇ ἀληθείᾳ τοσοῦτον ἐγκρατεῖς τῆς γλώσσης ἡμῶν, καὶ ὁ Κάτων ἐνέπαιζε τὸν Αὐλὸν Ποστούμιον ἐκεῖνον ὅστις, ἐπιχειρήσας νὰ γράψῃ ποίημα καὶ πραγματικὴν ἱστορίαν ἑλληνιστὶ, ἐβαρβαρίζεν ἀνηλεῶς, ἔπειτα δ' ἐζήτησι διὰ τοῦτο συγγνώμην ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστας ἐν τῷ προοίμῳ. Ἀλλὰ ἀδιάφορον ἂν ἔγραφον καλῶς ἢ κακῶς· τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ἀντὶ νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς ἡμᾶς τὴν ἰδίαν αὐτῶν γλῶσσαν, αὐτοὶ τὴν ἡμετέραν ἐξεμάνθανον. Ὅπόσον δ' ἐθεώρουν αὐτὴν ἀνωτέραν τῆς Λατινικῆς δηλοῦται καὶ ἐκ τούτου ὅτι ὁ Ῥωμαῖος κωμικὸς Πλαῦτος, μεταφράσας ποίημα ἑλληνικόν, ἀνεκέρυττεν ἐν πλήρει θεάτρῳ « Μένανδρος (ἢ Φιλήμεν) ἔγραψε τὸ ποίημα τοῦτο ἑλληνιστὶ, Πλαῦτος δὲ μετέφρασεν αὐτὸ εἰς γλῶσσαν βάρβαρον. » Βάρβαρον λοιπὸν ἀνακηρύττοντες τὴν ἰδίαν γλῶσσαν οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν Ῥωμαίων κατ' ἀντιπαράθεσιν αὐτῆς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν, ἔπῳ ἦτο δυνατόν νὰ φαντασθῶσιν ὅτι δύνανται νὰ κατισχύσωσι τῆς ἑλληνικῆς ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις; Μήπως δὲ μόνος τῆς γλώσσης τῆς ἑλληνικῆς διωμολόγουν τὸν ὑπεροχὴν; Δὲν ἠκούσαμεν τὸν Πλίνιον εἰς τὰς ὁδηγίας τὰς ὁποίας ἔδωκεν εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Τραϊανοῦ σταλέντα εἰς τὴν Ἑλλάδα Μάξιμον, διαρρήδην προσαγορεύοντα τὴν Ἑλλάδα ὡς πατρίδα παντός τοῦ πολιτισμοῦ; Ὁ δὲ περιώνυμος ποιητὴς Ὁράτιος, ὁ ἀκμάσας ἐν τῇ πρώτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, δὲν ὡμολόγησε τὸ πολύκροτον ἐκεῖνο ὅτι « ἡ Ἑλλὰς, κατακτηθεῖσα, ἀντικατέκτησε

τοὺς ἀγρίους αὐτῆς νικητάς, καὶ εἰσέγαγε τὰς τέχνας εἰς τὸ βάρβαρον Λάτιον; Τὴν ἐλληνικὴν λοιπὸν γλώσσαν, οὐδὲ ἤγγισε ποσῶς ἡρωμαϊκὴ κυριαρχία· καὶ ἔμελλεν ἡ γλῶσσα ἐκείνη, κατισχύουσα ταύτης τε καὶ πολλῶν ἄλλων μεταγενεστέρων δυναστειῶν, νὰ διατηρήσῃ μέχρι τῆς σήμερον τὴν μορφήν καὶ τὰ συστατικά αὐτῆς. Τὰ δὲ μνημεία τῇ ἀληθείᾳ ἔπαθον πολλὰ ἀπὸ πολλῶν Ῥωμαίων. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦτο ὁμολογητέον ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς δευτέρας μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, μετὰ 350 σχεδὸν ἐτῶν δουλείαν, ἡ Ἑλλάς ἔσωζεν ἔτι τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἀρχαίας λαμπρότητος καὶ ὅτι ἀκριβῆς μέχρι τινὸς εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος Σατωδριάνδου γενομένη παρατήρησις, ὅτι ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἡ πατρίς ἡμῶν ὡμοιάζειν ὅπως οὖν τὴν Ἰταλίαν ἐνόσω αὕτη διετέλει ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον αὐστριακὴν κυριαρχίαν ἣτο δηλαδὴ χώρα κλασικὴ, τῆς ὁποίας πᾶσα πόλις ἔδριθεν ἀριστοτεχνημάτων. Τῶνόντι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλινίου, τοῦ πρεσβυτέρου, περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, ὕφίσταντο ἔτι ἐν Ῥόδῳ τριεχίλιοι ἀνδριάντες· καὶ οὐχὶ ὀλιγώτεροι τούτων ἐν Ἀθήναις, ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ὁ δὲ κατὰ τὴν δευτέραν ἑκατονταετηρίδα περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα Πausanias, τοσοῦτους περιγράφει θησαυροὺς τέχνης ἐν Ἀθήναις, ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἐν Δελφοῖς, ἐν Λεβαδείᾳ, ἐν Πάτραις, ὥστε ἡ φαντασία ἐκπλήττεται ἀναλογιζομένη τὸ τί ἦτο, κατὰ τοῦτο τοῦλάχιστον, ἀκόμη τότε ἡ χώρα αὕτη. Καὶ αὐτῆς τῆς ζωγραφικῆς, ἥτις πολὺ μᾶλλον τῆς γλυπτικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς ὑπόκειται εἰς τὴν ὀλεθρίαν τοῦ χρόνου ἐπίδρασιν, ἔσωζοντο ἐπὶ Pausanίου ἀκμαῖα πολλὰ ἀριστουργήματα, κυρίως ἐν τῇ Ποκίλῃ Στοᾷ, ἐν τῷ Θηαίῳ, ἐν τῷ Κεραμειῳ, ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν, ἐν τῇ τῶν Δελφῶν Λέσχῃ. Αἱ φοβερῶταται τῆς Ἑλλάδος συμφοραὶ, αἱ ἀποστερήσασαι αὐτὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐξωτερικοῦ κάλλους τὰ ὅποια ἐξηκολούθησε διατηροῦσα πολὺ ἀφοῦ ἔπαυσε νὰ συγκινῆται ἡ καρδία αὐτῆς καὶ νὰ μεγαλουργῇ ἡ διάνοια, αἱ συμφοραὶ αὗται δὲν ἐπῆλθον εἰμὴ ἀπὸ τῆς τρίτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος. Τότε συνεπληρώθη ἡ ὕλική αὐτῆς καταστροφή, καὶ συνεπληρώθη ἰδίως ὑπὸ τῶν ἐπισκεψάντων πανταχόθεν βαρβάρων, ὧν καιρὸς εἶναι νὰ ἱστορήσωμεν τὰς πρώτας ἐπιδρομὰς.

Κατὰ τὰς πρώτας μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδας, μεγάλη ἐγένετο κίνησις τῶν βαρβάρων ἐθνῶν τὰ ὅποια κατῴκουν τότε εἰς τὰς βορειοτέρας τῆς Εὐρώπης χώρας, ὅπου οὔτε τὰ ἑλληνικά οὔτε τὰ ῥωμαϊκά ὅπλα εἶχον φθάσει ποτέ. Τί παρήγαγε τὴν κίνησιν ταύτην, ἀσφαλῶς δὲν εἶναι γνωστόν· τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὰ ἔθνη ἐκεῖνα ὥρμησαν πρὸς μεσημβρίαν καὶ ὅτι ἔτι ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀντωνίνων τὰ γερμανικὰ φύλα ἤρχισαν νὰ ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους πρὸς τε τὸν Ῥήνον καὶ πρὸς τὸν Ἰστρὸν· ἰδίως δὲ, ἵνα ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν μᾶλλον πρὸς τὰ κατὰ τὴν ἡμετέραν χερσόνησον γενόμενα, οἱ καλούμενοι Γότθοι, ἐξωσθέντες ἀπὸ τῶν ἀρχαίων κατὰ τὰς βορειοτάτας χώρας κατοικιῶν αὐτῶν καὶ ἀναμιχθέντες μετ' ἄλλων γερμανικῶν φύλων, ἔκρουσαν τότε κατὰ πρῶτον τὰς πύλας τῆς Δακίας. Ἡ ἐπαρχία αὕτη, ἣτις ἐπὶ Τραϊανοῦ ἀπετέλει τὸ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος σύνορον τοῦ κράτους, συνέκειτο οὐχὶ μόνον ἐκ τῆς Βλαχίας καὶ τῆς πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἰεράσου ἢ Πυρετοῦ (σήμερον Προύτου) Μολδαβίας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν νοτιωτάτων ἄκρων τῆς Γαλλικίας, ἔτι δὲ τῆς Βουκοβίνης, τῆς Τρανσυλβανίας, τῆς πρὸς ἀνατολάς τοῦ Τυσία (σήμερον Θεῖος) Οὐγγαρίας καὶ τοῦ Βαννάτου τῆς Τεμεσθάρης. Ἡ δὲ κατὰ τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἐπίθεσις ὑπῆρξε τὸ προοίμιον τῶν ἀδιακόπων ἐπιδρομῶν ἃς ἐπέπρωτο νὰ πάθωσιν ἐπὶ μίαν ὅλην ἑκατονταετηρίδα αἱ ἀνατολικαὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους χῶραι. Τὸ κράτος ἐκεῖνο ἐφθείρετο πρὸ καιροῦ διὰ ποικίλας ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς αἰτίας, παρεμφερεῖς τῶν αἰτιῶν ὅσαι ἐπῆνεγκον τὴν πτώσιν τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ καὶ μετέπειτα τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ. Τὸ ἀρχαῖον θρησκεῦμα, τοῦ ὁποίου τὰ θεμέλια ὑπέσκαψεν ἡ φιλοσοφία, εἶχεν ἀποβάλλει πᾶσαν δύναμιν, μάλιστα εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις· καὶ μετὰ τοῦ θρησκευματος συγκατέπεσον τὰ ἀσφαλέστατα ἐρείσματα τῆς ἠθικῆς τοῦ ἔθνους διαπλάσεως. Πλὴν τούτου, ἐπεὶ εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, καθὼς καὶ ἐπὶ τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἡ κοινωνία ἦτο διηρημένη εἰς δύο ἀνθρώπων τάξεις, τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους, ἡ διαίρεσις αὕτη συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ ἥδη, ὅπως ἐπὶ τῆς πρώτης καὶ τῆς μακεδονικῆς Ἑλλάδος, εἰς τὴν τοῦ κράτους πα-

ρακμήν. Οἱ ἐλεύθεροι ἀπετέλουν μόνοι τὴν ἐνεργὸν κοινωνίαν, δηλαδὴ αὐτοὶ μόνοι εἶχον πάντα τὰ ἀστυκὰ καὶ πολιτικὰ δικαιώματα, ἐνῶ οἱ δούλοι, ὅχι μόνον ἦσαν ἀπεστερημένοι τῶν δικαιωμάτων τούτων, ἀλλὰ κατὰ κανόνα οὐδὲ νὰ ἀποκτήσωσιν αὐτὰ ἠδύναντο ποτέ. Οἱ δούλοι εἰργάζοντο τὴν γῆν, μετῆρχοντο ὅλα τὰ χειρωνακτικὰ ἐπαγγέλματα, ἀλλὰ δὲν μετεῖχον τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ ἡθικοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ὥστε καθ' ὅλα ταῦτα ἀπετέλουν κεφάλαιον ἀχρηστον καὶ νεκρόν. Ἐντεῦθεν, ἅμα αἱ ἐλεύθεραι τῶν ἀνθρώπων τάξεις, δηλαδὴ αἱ ἀνώτεραι, αἱ ἐνεργοὶ τῆς κοινωνίας τάξεις ἤρχιζον, διὰ τῆς μακρᾶς τῶν πλεονεκτημάτων αὐτῶν κατοχῆς, νὰ ἀποβάλλωσι τὰ προτερήματα δι' ὧν ἐκτῆσαντο τὴν ὑπεροχὴν ἐκείνην καὶ δύναμιν, τὴν χρηστότητα, τὴν σωφροσύνην, τὴν φιλεργίαν, τὴν φιλοτιμίαν, ἐπεὶ οὐδεμία ἄλλη ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἔθνει τάξις ἡ δυναμένη ν' ἀναπληρώσῃ τὴν διασφραρῆσαν ἐκείνην τῶν ἀνθρώπων ὁμάδα, τὸ ἐξ αὐτῆς καὶ μόνης κυρίως εἰπεῖν συγκείμενον κράτος συνεφθέρετο μετ' αὐτῆς καὶ συνεμαραίνετο καὶ συμπαρήκμαζεν ἀμετακλήτως. Τοῦτο εἶχε συμβῆ εἰς τὴν πρώτην Ἑλλάδα καὶ ἐπὶ τῶν μακεδονικῶν χρόνων· τοῦτο συνέβαιεν ἤδη εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος. Καὶ συνέβαιεν ἐν γένει ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διὰ τὸ ἐπισφαλές τοῦ τέτε θρησκειώματος καὶ τὴν εὐχέρειαν μετ' ἧς ἡ φιλοσοφία κατεπολέμει αὐτὸ, ἡ ἀρχαία κοινωνία ἐστερεῖτο θάσσαν ἢ βράδιον τοῦ κυριωτάτου αὐτῆς ἡθικοῦ ἐρείσματος. Τὴν σήμερον, ὅχι μόνον ἡ θρησκεία εἶναι δένδρον ἀειθαλές· τὸ ὅποιον οὐδεμία φιλοσοφικὴ δύναμις εἶναι ἱκανὴ νὰ καταβάλῃ, ὥστε ἡ ἀμφιλαρὴς αὐτοῦ σκιά οὐδέποτε παύει περικαλύπτουσα τὴν κοινωνίαν, ἀλλ' ἡ κοινωνία ἔχει καὶ ἄλλους ἡθικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναδιδόσεως καὶ συντηρήσεως τρόπους. Τὴν σήμερον δούλοι δὲν ὑπάρχουσιν. Ὑπάρχουσι μὲν ἀνώτεραι καὶ κατώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις, αἱ κατώτεραι ὅμως τάξεις δὲν διακωλύονται τοῦ νὰ προαχθῶσι μέχρι τῶν ἀνωτάτων βαθμίδων ἅμα ἔχωσιν ἡ ἀποκτήσωσι τὴν πρὸς τοῦτο ἀπαραίτητον εὐφυΐαν, ἱκανότητα καὶ χρηστότητα. Βεβαίως καὶ σήμερον αἱ ἀνώτεραι τάξεις ῥέπουσι, διὰ τῆς μακρᾶς κατοχῆς πολλῶν πλεονεκτημάτων, εἰς τὸ νὰ ἀποβάλωσι τὰς ἀρετὰς δι' ὧν ἄλλοτε ἐκτῆσαντο τὰ πριβεῖα· ἀλλ' ἐκ τούτου ἡ πολιτεία δὲν φθίρεται, διότι ὑπάρχει τὸ ἐνεργὸν ἀποθεματικόν

κεφάλαιον τῶν κατωτέρων τάξεων αἵτινες, ἀδιαλείπτως φιλοτιμούμεναι νὰ βελτιώσωσι τὴν τύχην αὐτῶν καὶ ἀδιαλείπτως πρὸς τοῦτο ἐργαζόμεναι καὶ προαγόμεναι, ἀναπληροῦσι διὰ νέων ἀρετῶν τὰς ἐκλιπούσας ἀρετὰς τῶν προηγουμένων τάξεων. Ἐκ τούτου, αἱ νεώτεραι πολιτεῖαι δὲν πίπτουσι τοσοῦτον εὐχερῶς ὅσον αἱ ἀρχαῖαι, τῶν ὁποίων ἡ παρακμὴ ἦτο ἐντὸς ὠρισμένου τινὸς χρόνου οὕτως εἰπεῖν ἀναπόδραστος.

Εἰς ταύτην δὲ τὴν κρίσιμον τῆς παρακμῆς ὥραν εὐρίσκετο πρὸ καιροῦ ἤδη τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος καθ' ἣν ἐποχὴν ἤρχισεν ἡ τῶν ἀρκτῶν βαρβάρων ἐπιδρομή. Καὶ ἂν τὰ ἔθνη ταῦτα συστηματικώτερον ἐπετίθεντο καὶ εἶχον ὄργανά τινα πολεμικά, μάλιστα δὲ πολιορκητικὰ ὅπως οὖν ἀνάλογα πρὸς τὰ ὄργανα ὅσα εἶχε καὶ μετεχειρίζετο ἔτι ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς, οὐδεμίᾳ ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἤθελεν ἔκτοτε καταπέσει. Ἀλλ' οἱ βάρβαροι ἐπετίθεντο σποράδην· δὲν ἠδύναντο νὰ κυριεύσωσι τὰς ὅπως οὖν ἀσφαλῶς ὠχυρωμένας πόλεις· δὲν εἶχον καὶ τὴν ιδέαν ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ ιδρύσωσι κράτος νέον ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ κράτους ἐκείνου, καί, δελεαζόμενοι ὑπὸ τῶν χαρίτων τοῦ πολιτισμοῦ, ἐσυνθηκολόγουν πολλάκις πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ἢ καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν εἰσέρχοντο, ὥστε τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἐφ' ἱκανὸν διάστημα καιροῦ ἠδυνήθη διὰ ποικίλων τρόπων νὰ ἀποφύγῃ τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου ἤρχισε ν' ἀποφέρῃ τοὺς πρώτους ἀγλαοὺς αὐτοῦ καρπούς· ἐντὸς τῆς ἀρχαίας σεσαθρωμένης κοινωνίας διεπλάσθη κοινωνία νέα ἐρρώμενεστέρα· εἰς τὸν θρόνον ἀνέβησαν ἄνδρες διαπρέποντες ἐπὶ ἀρετῇ καὶ ἀνδρείᾳ καὶ ἱκανότητι· ὥστε ἀνεχαίτισθη ἡ πτώσις τοῦ κράτους ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν ὅλας ἑκατονταετηρίδας. Καὶ ἐπὶ τέλους κατελύθη μὲν τὸ δυτικὸν αὐτοῦ μέρος, ἀλλὰ τὸ ἀνατολικόν, τὸ ἐκ τῶν ἐλληνικῶν ἰδίως χωρῶν συγκαίμενον, ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ καὶ ἐπὶ μακρὸν εἰσέτι νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῇ ἰσορίᾳ τοῦ κόσμου τούτου.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἐν κεφαλαιῷ ἡ τύχη τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρξαμένων περὶ τὰ τέλη τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος. Κατὰ δὲ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ὡς ἂν μὴ ἤρχουν αἱ ἄλλαι ἀφορμαὶ τῆς ἀδυναμίας τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐπῆλθεν ἐν αὐτῇ καὶ ἐμφύλιος ἀγὼν περὶ

τοῦ ὑπερτάτου ἀξιώματος· διότι, μετὰ τὸν ἐν ἔτει 192 θάνατον τοῦ Κομμόδου, ἀναξίου υἱοῦ καὶ διαδόχου Ἀντωνίνου τοῦ φιλοσόφου, ἤρισαν περὶ τῆς ἀρχῆς πέντε ἄνδρες, ὧν κατίσχυσε μὲν ἐπὶ τέλους ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος, ἀλλ' ἀφοῦ τὸ κράτος ἐσείσθη ἐκ θεμελίων. Ὁλίγα τινὰ θέλουσι δώσει ἔννοιαν ἀποχρῶσαν τῶν ὀλεθρίων τούτων γεγονότων. Τῶντι ὁ ἀγὼν οὕτως διεξήχθη ἐν μέρει εἰς τὴν ἀνατολήν, μεταξὺ τοῦ Σεβήρου καὶ τοῦ ἐνὸς τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ Πесκεννίου Νίγρου, ὅςτις, ἐν Συρίᾳ ἀναγορευθεὶς, προσφκειώθη τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἐντεῦθεν ἔπαθον αἱ χώραι αὗται οὐ μικρὸν, ἰδίως δὲ ἐστερήθησαν ἐνὸς τῶν κυριωτέρων αὐτῶν προμαχόνων, τῆς ἀρχαίας καὶ ἐνδόξου πόλεως τοῦ Βυζαντίου. Πρῶτον ὁ Πесκένιος Νίγρος, ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν κατὰ τὴν ἡμετέραν χερσόνησον ἀρχὴν αὐτοῦ, πολλοὺς ἐθανάτωσεν ἄνδρας. Ἐπειτα δὲ ὁ Σεβῆρος, γενόμενος κύριος τοῦ Βυζαντίου, τοῦ ἐπιμάνως ὑπὲρ τοῦ Νίγρου ὑπερμαχήσαντος, ἀφοῦ ἐθανάτωσε τοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς ἐν τέλει πάντας, κατέλυσε τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν αὐτονομίαν ἣν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀπελάμβανεν ἡ λαμπρὰ ἐκείνη πόλις, κατέβαλε τὰ τείχη αὐτῆς, καὶ, δημεύσας τὰς περιουσίας τῶν πολιτῶν, ἐχάρισεν αὐτὴν τε καὶ τὴν περὶ αὐτὴν χώραν εἰς τοὺς Περινήβιους, οἵτινες ἐνέμοντο αὐτὴν μέχρι τινὸς ὡς κώμην τινά. Καὶ ἀνέκτησε μὲν μετ' οὐ πολὺ τὸ Βυζάντιον τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς πόλεως, οὐχὶ ὁμως καὶ τὴν προτέραν ἰσχὺν μέχρις οὔ, μετὰ γενεὰς τέσσαρας, διὰ παραδόξου οἰκονομίας τῆς Προνοίας, ἕτερος αὐτοκράτωρ, ἀπὸ τῶν περάτων τῆς Βρεταννίας ὁρμώμενος, ἦλθε καὶ ἰδρυσεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου πόλιν μεγάλην, ἐπώνυμον ἑαυτοῦ, ἣτις ἐπέπρωτο νὰ ἀποβῇ ἡ πρωτεύουσα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Λέγεται δὲ καὶ περὶ τῶν Ἀθηνῶν, τῆς πρωτευούσης ταύτης τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, ὅτι ὁ Σεβῆρος, ἐπειδὴ νέος ἔτι ὦν δυσχερεστήθη κατὰ τὴν ἐνταῦθα διατριβὴν, ἄγνωστον τίνος ἔνεκα, ἔπειτα βασιλεύσας ἡλάττωσε τὰ ἀρχαία τῆς πόλεως προνόμια. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ἐπὶ Σεβήρου καὶ Νίγρου γενόμενα· μετ' οὐ πολὺ δὲ, ἐπὶ Καρακάλλα, τοῦ ὀλεθρίου υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου (211—217), ἔλαβον πλείονα ἑκτασιν αἱ τῶν γερμανικῶν ἐθνῶν ἐπιδρομαί· καὶ συνέβαινον μὲν αὗται ἔτι ἐκτὸς ἢ εἰς τὰ πρόθυρα τῆς ἡμετέρας χερ-

σότητος, ἀλλ' αἶμα ἑλληνικὸν τῶν μεσημβρινωτάτων ἑλληνικῶν χωρῶν ἐχύετο ἔκτοτε ἐν τῷ πολέμῳ ἐκείνῳ, διότι ῥητῶς ἱστορεῖται ὅτι ὁ Καρακάλλας προσηγάγεν εἰς τοὺς περὶ τὸν Ἰστρον λεγεῶνας ἱκανοὺς νέους Σπαρτιάτας, ἐξ ὧν ἐσχημάτισε δύο λόχους, τὸν Λακωνικὸν καὶ τὸν Πιτανάτην.

* Πρῆξαν δὲ νὰ ἐμβάλλωσιν ἐπιμονώτερον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἡμετέρας χερσονήσου οἱ Γερμανοὶ ἐπὶ τοῦ βασιλέως Φιλίππου, ἀραβὸς τὸ γένος (244—249). Ὁ βασιλεὺς οὗτος ἐτέλει ἐν Ῥώμῃ λαμπρῶς τὸ χιλιοστὸν ἀπὸ κτίσεως αὐτῆς ἔτος, ὅτε μοῖρα τῶν Γότθων, ἐμβαλοῦσα ἀκωλύτως εἰς Δακίαν, διεπέρασε τὸν Ἰστρον, καὶ, λεηλατήσασα Μοισίαν καὶ Θράκην, προῆλθε μέχρι Μαρκιανουπόλεως, τῆς πρωτεύουσας τῆς κάτω Μοισίας. Ἐράπαζ σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἡ τότε καλουμένη Μοισία περιελάμβανε τὴν σημερινὴν Σερβίαν καὶ Βουλγαρίαν. Διηρεῖτο δὲ εἰς δύο, τὴν ἄνω καὶ τὴν κάτω Μοισίαν, ἐξ ὧν διὰ τῆς πρώτης ἐνόουν τὰ δυτικώτερα, διὰ δὲ τῆς δευτέρας, τὰ ἀνατολικώτερα τῆς χώρας ἐκείνης τμήματα. Μαρκιανούπολις δὲ ἦτο κατὰ τινὰς τὸ σημερινὸν Ἰμερτζέ. Μετὰ μακρὰν λοιπὸν τῆς Μαρκιανουπόλεως ὑπὸ τῶν Γότθων πολιορκίαν, οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἠναγκάσθησαν νὰ ἐξαγοράσωσι διὰ χρημάτων πολλῶν τὴν τῶν βαρβάρων ἀναχώρησιν, διότι ὁ στρατὸς ὁ ἐπελθὼν εἰς Μοισίαν ὑπὸ Φίλιππον, οὐδὲν φαίνεται πράξας πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως καὶ λέγεται μάλιστα ὅτι δι' ἀνάνδρου προδοσίας τὴν ἰδίαν ἐζήτησε σωτηρίαν. Οἱ δὲ Γότθοι, ὠφεληθέντες ἀπὸ τῆς γενικῆς ἀναρχίας ἣτις ἐπεκράτησε κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῆς βασιλείας Δεκίου τοῦ διαδόχου τοῦ Φιλίππου, ἐπανελάβον τὰς ληστρικὰς αὐτῶν ἐπιδρομὰς καὶ εἰς δύο διηρημένοι μοῖρας, κατεπλημύρησαν τὰς πεδιάδας τῆς Θράκης καὶ τῆς Μοισίας. Τὸ κύριον αὐτῶν σῶμα, συγκεκμημένον ἐξ 70,000 Γερμανῶν καὶ Σαρματῶν, εἶχεν ἤδη προελάσει μέχρι Νικοπόλεως τῆς ἐν Μοισίᾳ, ὅτε ἐπελθὼν αὐτὸς ὁ Δέκιος μετὰ στρατοῦ ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου ν' ἀναχατίσῃ τὴν τῶν βαρβάρων πρόοδον. Πρὸς τοῖς ἄλλοις διέταξε τὸν τότε ἀνθύπατον Ἀχαΐας Μεσάλαν νὰ δώσῃ διακοσίους στρατιώτας ἐκ Αἰθιοπίας, 100 ὀπλίτας, 160 ἵππεις, 60 Κρήτας τοξότας καὶ 1,000 κελῶς ὠπλισμένους νεωτέρους πολεμιστὰς εἰς

τὸν χιλιάρχον Κλαύδιον, τὸν ὁποῖον ἔπεμψεν ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ ῥητῆς ἐντολῆς τοῦ νὰ προφυλάξῃ τὰς Θερμοπύλας καὶ τὴν Πελοπόννησον· ὥστε δῆλον ἐκ τούτου ὅτι ὁ Δέκιος ἐφοβεῖτο μὴ καὶ ἡ κυρίως Ἑλλὰς κινδυνεύσῃ ἕκτοτε νὰ πάθῃ ὅ,τι μετ' ὀλίγους ἐνιαυτοὺς ἔπαθε τῶντι. Καὶ εἶχε δίκαιον νὰ ὑποπτεύῃ τοιοῦτόν τι ὁ αὐτοκράτωρ, διότι ἐμφανισθέντος αὐτοῦ ἐν Μοισίᾳ, οἱ Γότθοι δὲν ὠπισθοδρόμησαν, ἀλλ' ἐξεναντίας τραπέντες πρὸς μεσημβρίαν, καὶ διαβάντες τὸν Αἰμον, προήλασαν εἰς Θράκην. Συνεκροτήθη μὲν περὶ Φιλιππούπολιν πρὸς αὐτοὺς μάχη ἐναγώνιος· ἀλλ' ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἡττῶνται οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ δὲ βάρβαροι κυριεύουσιν ἐξ ἐρόδου τὴν πόλιν ἐκείνην, καὶ, ἂν πιστεύσωμεν τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν τότε ἱστορικῶν οἵτινες ὁμῶς εἶναι συνήθως ὁπωςοῦν ὑπερβολικοὶ, θυσιάζουσιν 100,000 ψυχὰς κατὰ τὴν ἄλωσιν ταύτην. Μετ' ὀλίγον ὁ Δέκιος, προδοθεὶς ὑπὸ τῶν ὑποστρατῆγων, πίπτει αὐτὸς μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς δευτέραν μάχην, συγκροτηθεῖσαν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 251. Ὁ δὲ αἰσχρὸς αὐτοῦ προδότης καὶ διάδοχος Γάλλος, ὑποσχόμενος εἰς τοὺς βαρβάρους τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου, μόλις πείθει αὐτοὺς νὰ ἀνακάμψωσιν εἰς τὰ ἴδια, συνεπαγόμενοι τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τὴν ἄλλην λείαν.

Ἡ ἐπονείδιστος αὕτη σύμβασις δὲν ἐπὶ ἡνεγκεν εἰμὴ ὀλίγων μόνον μηνῶν ἀναφυχήν, ἐπῆλθον δὲ τάχιστα συμφοραὶ νέαι οἷας οὐδέποτε ἔτι εἶχε πάθει τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος. Ἀναρίθμητα βαρβάρων στίφη, Γότθοι, Βορανοὶ, Οὐρουγούνδοι, Κάρποι, Αἰρουλοι, γενικώτερον Σκυῖται ἐπονομαζόμενοι, κατέκλυσαν, ἔτι βασιλεύοντος τοῦ Γάλλου, τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν Μοισίαν, τὴν Θράκην, προέβησαν ληστεύοντες μέχρι τῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἀπεβιάσθησαν διὰ χιλιάδων μικρῶν πλοιαρίων εἰς πολλὰ τῆς μικρᾶς Ἀσίας παραλία, καὶ ἔφθασαν ἀκωλύτως μέχρι τοῦ Βοσπόρου. Ὁ στρατηγὸς Αἰμιλιανὸς διὰ μάχης φονικωτάτης, ἐν Μοισίᾳ συγκροτηθείσης (253), κατατροπώσας τοὺς βαρβάρους τούτους, σώζει πάλιν τὰς χώρας ἐκεῖνας ἀπὸ αὐτῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Οὐαλεριανοῦ (253—260), ἐπισκῆπτουσιν οὗτοι αὖθις, διελάνουσιν ἀκωλύτως διὰ πάσης τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ ἀπειλοῦσιν αὐτὴν τὴν ὀχυρὰν Θεσσαλονίκην, ὥστε καὶ ἡ κυρίως Ἑλλὰς ἀναγκάζεται πάλιν νὰ παρα-

σκευασθῇ ἵνα ἀποκρούσῃ τοὺς φοβεροὺς τούτους πολεμίους. Κοινῇ στρατιᾷ τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν κατέλαβε τὰς Θερμοπύλας, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεμελήθησαν τὴν κατασκευὴν τοῦ τείχους αὐτῶν, μηδεμιάς ἀξιωθέντος φροντίδος ἐξ ὅτου ὁ Σύλλας διέφθειρεν αὐτὸ, καὶ οἱ Πελοποννήσιοι διετείχισαν τὸν Ἴσθμὸν ἀπὸ Λεχαίου μέχρι Κεγχρεῶν. Ἀπὸ τῆς Ῥώμης οὐδεμία σχεδὸν προσδοκᾶτο ἐπικουρία, αἱ δὲ οἰκοθεν αὐταὶ γενόμεναι προπαρασκευαί μαρτυροῦσιν, ὅτι, ὅσονδ' ἴποτε καὶ ἂν ἡλλοιώθη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ὅσονδ' ἴποτε ἐν εἰρήνῃ μακρᾷ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων καὶ ἂν ἀπέβαλε πᾶσαν πολεμικὴν ἀρετὴν καὶ ἀσκήσιν, ἔσωζεν ὅμως ἔτι τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ συνείδησιν καὶ τὴν προθυμίαν τοῦ νὰ ὑπερμαχήσῃ ὑπὲρ τῶν θεσμῶν αὐτοῦ, καὶ τῶν ἱεῶν, καὶ τῶν οἰκιῶν.

Καὶ τότε μὲν οἱ Γότθοι δὲν προήλασαν μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Μὴ δυνηθέντες νὰ ἐκπολιορκήσωσι τὴν Θεσσαλονίκην, ἀνέκαμψαν εἰς τὰ ἴδια, ἐπαναλαμβάνοντες κατ' ἔτος τὰς ἐπιδρομὰς, ἀλλ' ἐπύρροντο ἐπὶ τὴν Ἰλλυρίαν μᾶλλον οὐχὶ ἐπὶ τὴν Μακεδονίαν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἄλλα βαρβάρων στίφη, ὠφελοῦμενα ἀπὸ τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐξασθένεισιν τοῦ Βοσπορίου κράτους (σελ. 418) καὶ μεταχειριζόμενα τὰ πλοῖα καὶ τοὺς ναύτας αὐτοῦ, ἐπέπεσον εἰς τὰς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνίδας πόλεις, ἐκυρίευσαν τὴν Πιτυοῦντα καὶ τὴν Τραπεζοῦντα, κατέστρεψαν τὰ ἱερὰ καὶ τὰ οἰκοδομήματα, ἐξεπόρθησαν τὴν πέριξ χώραν καὶ ἐπέστρεψαν συνεπαγόμενοι ἅπασαν τὴν λείαν. Ἄλλοι δὲ πάλιν κατελθόντες διὰ ξηρᾶς παρὰ τὴν δυτικὴν τοῦ Εὐξείνου Πόντου παραλίαν μέχρι Βυζαντίου, διεπεραιώθησαν ἐκεῖθεν ἐπὶ ἀλιευτικῶν πλοιαρίων εἰς Χαλκηδόναν, καὶ τρέψαντες τὰ ἐκεῖ σταθμεύοντα Ῥωμαϊκὰ τάγματα, ἐκυρίευσαν τὴν πόλιν. Μεθ' ὃ προέβαλον καὶ ἐλεηλάτησαν ἀλληλοδιαδόχως τὴν Νικομήδειαν, τὴν Νίκαιαν, τὴν Κίον, τὴν Ἀπάμειαν καὶ τὴν Προῦσαν· οὐδὲ ἐσώθη ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτῶν ἡ Κύζικος εἰμὴ διότι, πλημμυρῆσαντος εὐτυχῶς τοῦ ποταμοῦ Ῥυνδάκου, δὲν ἡδυνήθησαν οἱ βάρβαροι νὰ περάσωσιν αὐτόν. Ὅθεν ἐμπρήσαντες τὴν Νικομήδειαν καὶ τὴν Νίκαιαν, καὶ παραλαβόντες τὰ λάφυρα ἐπανῆλθον οἰκαδε. Καὶ ἔθουον οὕτω καὶ ἐλήφτεον ἀκωλύτως σχεδὸν, διότι ὁ μὲν Οὐαλεριανὸς ἤχ-

μαχλιωπεύετο συγχρόνως εἰς τὸν κατὰ Σαπῶρ πόλεμον, βασιλεύς τοῦ νέου περσικοῦ κράτους τοῦ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς τῶν Πάρθων ἀρχῆς κατὰ τὴν τρίτην ταύτην ἑκατονταετηρίδα μετὰ Χριστὸν προκύψαντος, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Οὐαλεριανοῦ Γαλλικηνός, ὁ συμβασιλεύσας μετὰ τοῦ πατρὸς, καὶ ἤδη μόνος παραμείνας κύριος τοῦ κράτους, ἡ ἡγωνίζετο πρὸς ἕτερα γερμανικὰ φύλα ἀπὸ τοῦ Ῥήνου ἐμβαλόντα, ἡ κατέτριβε τὸν χρόνον ἐν Ῥώμῃ περὶ πότους καὶ θεάματα, ἡ ὑπὸ δεινῶν ἀπησχολεῖτο στάσεων. Ὁ Γαλλικηνός δὲν ἦτο ἀνὴρ ἀπεστερημένος πάσης ἀξίας, ἰδίως ἦτο λόγιος καὶ προστάτης τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Ὁθεν καὶ πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐξαίρετον ἔδειξεν εὖνοιαν, διότι ἐλθὼν ἐνταῦθα ἔλαβε τὸ τοῦ ἀρχοντος ἐπωνύμου ἀξίωμα, κατετάχθη μετὰ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν καὶ ἐν γένει προσνέχθη ὡς ἔγκριτος πολίτης Ἀθηναῖος μᾶλλον ἢ ὡς αὐτοκράτωρ. Ἀλλ' αἷ τιμαὶ αὗται δὲν ἤρκουν ἵνα σώσωσι τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προσεγγίζοντος κινδύνου. Ὁ Γαλλικηνός ἔλαβε μὲν, ὡς φαίνεται, καὶ πρόνοιάν τινα περὶ τοῦ κινδύνου τούτου· γνωρίζομεν λ. χ. ὅτι ἔπεμψε τὸν μηχανικὸν Κλεοδάμον ἵνα ὀχυρώσῃ τὰς ἐλληνίδας πόλεις, καὶ κατὰ τὸ δυνατόν προπολεμήσῃ ὑπὲρ αὐτῶν· ἀλλὰ παρέσχεν εἰς αὐτὸν ἐλαχίστην δύναμιν, διότι τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ ἀπησχολεῖτο, ὡς εἶδομεν, ὑπὸ τῶν πολυαριθμῶν ἄλλων πολεμίων ὅσοι πανταχόθεν περιεστοίχιζον τὸ κράτος. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἔρκει· διότι ἅμα ἐκλιπόντος τοῦ Οὐαλεριανοῦ προέκυψαν εἰς μέσον ἐννεακαίδεκα ἀνταγωνισταὶ τοῦ Γαλλικηνοῦ, ὥστε τὸ κράτος περιήλθεν εἰς ἐντελῆ παραλυσίαν.

Δὲν εἶναι λοιπὸν ἄπορον ὅτι κατὰ τὸ προτελευταῖον ἔτος τῆς τοῦ Γαλλικηνοῦ βασιλείας (267) νέα Γότθων στίφη, ἐπιβάντα ἐπὶ πεντακοσίων πλοίων, καὶ διαπλεύσαντα τὴν Μαιώτιδα λίμνην καὶ τὸν Εὐξείνιον Πόντον, ἐνέβαλον εἰς τὸν Θρακικὸν Βόσπορον, κατέλαβον τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Χρυσόπολιν, καίτοι πολεμηθέντες κατὰ ξηρὰν μὲν ὑπὸ τοῦ Κλεοδάμου, κατὰ θάλασσαν δὲ ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίου Οὐενερικανοῦ, εἰσέπλευσαν ἔπειτα εἰς τὴν Προποντιίδα, κατέστρεψαν ἐνταῦθα τὴν περιφανῆ Κύζικον, διεπέρασαν διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ἀπεβιβάσθησαν εἰς Ἀἷμνον καὶ εἰς Σκυρον καὶ ἐντεῦθεν, διαιρεθέντες εἰς πολλὰς μοῖρας, ἐπέπεσον εἰς ὅλα τὰ

μεσημβρινώτερα ἑλληνικὰ παράλια. Συγχρόνως δὲ σχεδὸν προσέβαλον τότε τὴν τε Ἀττικὴν καὶ πολλὰ τῆς Πελοποννήσου μέρη, προάσαντες καὶ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας, καὶ λεηλατήσαντες καὶ ἐμπρήσαντες, ὥς ἀορίστως ὅπως οὖν ἱστορεῖται, Κόρινθον, Σπάρτην, Ἄργος, Τεγέαν. Αὐταὶ αἱ Ἀθῆναι, καίτοι πρὸ ὀλίγου ὀχυρωθεῖσαι ὑπὸ Κλεοδάμου, δὲν διέφυγον ἤδη τὴν ἄλωσιν· οἱ Γότθοι ἅμα ἀπεβιδάσθησαν εἰς Πειραιᾶ, ἐγένοντο ἐξ ἐφόδου κύριοι καὶ τῆς ἄνω πόλεως, ὠφεληθέντες ἀπὸ τῆς καταπλήξεως ἣν ἐπροξένησεν ἡ ἐμφάνις αὐτῶν εἰς ἀνθρώπους οἵτινες οὔτε αὐτοὶ, οὔτε οἱ προπάτορες αὐτῶν ἐπὶ 300 καὶ ἐπέκεινα ἔτη οὐδένα εἶδον πολέμιον. Ὅποιας ζημίας ἐπήγαγεν ἡ ἄλωσις αὕτη, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν· ἐν γένει λέγεται ὅτι πολλὴ ὑπῆρξεν ἡ σφαγὴ, καὶ ἡ λεηλασία, καὶ ἡ καταστροφή. Προστίθεται μάλιστα ὅτι καὶ αἱ βιβλιοθήκαι ἐκινδύνευσαν καὶ ὅτι οἱ βάρβαροι ἡτοιμάσθησαν νὰ κατακυρπολήσωσιν ἅπειρα πολύτιμα χειρόγραφα, ὅτε εἰς τῶν συνεταίρων ἀπέτρεψεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ἔργου, παρατηρήσας ὅτι καλὸν εἶναι νὰ μείνωσι τὰ βιβλία ἐκεῖνα διότι ἐνόσφ οἱ Ἕλληνες ἀσχολοῦνται περὶ ταῦτα, ἀμελοῦσι τὴν πολεμικὴν ἀσκήσιν καὶ γίνονται μᾶλλον εὐχείρωτοι. Καὶ τοῦτο μὲν θεωρεῖται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ὡς εὐφυὲς ἐπιπόνημα μεταγενεστέρου τινὸς σοφιστοῦ· τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι ἂν πραγματικῶς ἐρρέθη ὑπὸ Γότθου ἀνδρὸς, μετ' ὀλίγον ἔλαβεν οὗτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν πείραν ἀσφαλῆ τοῦ ὅτι ἡ παιδεία, ἡ ἀληθὴς παιδεία, παρὰ γὰρ αἰσθήματα καὶ φρονήματα ἱκανὰ νὰ κατισχύσῃσι τῶν φοβερωτέρων πολεμίων.

Τῶντοι κατεῖχε τότε ἐν Ἀθήναις, τὴν βασιλέως ἢ τὴν ἐπώνυμον ἀρχὴν ἀνὴρ λόγιος, ὁ ἱστοριογράφος Δέξιππος. Ἐνῷ λοιπὸν οἱ Γότθοι ἐλεηλάτουσαν τὴν πόλιν καὶ τὴν ὑπαιθρον χώραν, οὗτος ἔθροισεν περὶ αὐτὸν διεχιλίους περίπου πολίτας ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς πόλεως φυγόντων, καὶ, καταλαβὼν ὀχυρὰς τινὰς περὶ τὸν ἐλαιῶνα καὶ τὰ ὄρη θέσεις, ἐξήτησεν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐμψυχώσῃ τοὺς ἀπηλπισμένους ἐκεῖνους ἀνθρώπους καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ ἀγωνισθῶσι περὶ τῶν ὅλων. Ὁ Δέξιππος, ὅστις ἔγραψε διάφορα ἱστορικὰ ἔργα, «τὰ μετὰ Ἀλέξανδρον,» «Χρονικὴν ἱστορίαν,» καὶ «Σκυθικά,»

ἐπραγματεύθη ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ τὰ κατὰ τὸν προκειμένον πόν-
 λεμον· κατὰ δυστυχίαν τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ δὲν περισώθησαν εἰμὴ
 ἐλάχιστά τινα μέρη καὶ ταῦτα δεινῶς ἠρωτηριασμένα. Ἴδου δὲ
 ποίαν περὶ τῶν Σκυθικῶν ιδίως ἐκφέρει γνώμην ὁ πολυμαθὴς πα-
 τριάρχης Φώτιος, ὅστις διεξῆλθεν αὐτὴν κατὰ τὴν ἐνάτην ἑκατον-
 ταετηρίδα ὁλόκληρον. « Ἀνεγνώσθη δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ σκυθικά, ἐν οἷς
 αἱ Ῥωμαίων αὐτῷ καὶ Σκυθῶν ἀναγράφονται μάχαι τε πρὸς ἀλλή-
 λους καὶ λοιπαὶ ἀξιόλογοι πράξεις. Ἔστι δὲ τὴν φράσιν ἀπέριττός
 τε, καὶ ὀγκῶ καὶ ἀξιώματι χαίρων, καὶ, ὥς ἂν τις εἴποι, ἄλλος μετὰ
 τινος σαφηνείας Θουκυδίδης, μάλιστα γὰρ ἐν ταῖς σκυθικαῖς ἱστο-
 ρίαις. » Περιῆλθε μὲν εἰς ἡμᾶς ὁ λόγος δι' οὗ ὁ Δέξιππος ἠγωνίσθη
 νὰ καταπείσῃ τοὺς συμπολίτας νὰ ἐπιπέσωσι κατὰ τῶν ἐσπαρμένων
 ἀνὰ τὴν χώραν βαρβάρων, ἀλλὰ καὶ οὗτος σφόδρα ἐφθαρμένος. Οὐδὲν
 ᾔττον θέλομεν παραθέσει ἐνταῦθα τὰ μᾶλλον ἀκέραια διατηρηθέντα
 ἀποσπάσματα αὐτοῦ, ἵνα δώσωμεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἔννοιαν τοῦ
 φρονήματος τὸ ὅποιον ἔσωζον εἰσέτι γενναῖαι τινες ψυχαὶ κατὰ τοὺς
 χρόνους τούτους, ἐν τῇ τῶν Ἀθηνῶν πόλει.

« Καὶ καρτερίᾳ οἱ πόλεμοι μᾶλλον ἢ πλήθει κρίνονται, εἶπε πρὸς
 τοῖς ἄλλοις ὁ Δέξιππος πρὸς τοὺς συναγωνιστάς. Ἡμῖν δύναμις τε
 οὐ φαῦλη (διςχίλιοι γὰρ οἱ σύμπαντες ἠθροίσθημεν), καὶ τὸ χωρίον
 ἐρυμνότατον, ὅθεν ὀρμωμένους χρὴ τοὺς πολεμίους κακοῦν σποράσι
 τε ἐπιτιθεμένους καὶ τὰς παρόδους αὐτῶν ἐνεδρεύοντας· ἐξ ὧν κρα-
 τοῦσι μὲν ἡμῖν τῷ τρόπῳ τούτῳ ῥώμη ἔσται, καὶ δέος οὐ μέτριον
 παρέξομεν τοῖς ἐναντίοις· συνισταμένων δὲ ἀντιστασόμεθα προτεί-
 χισμα τῶν ὀπλῶν οὐ φαῦλον τὸ ἐρυμνὸν τοῦ χωρίου καὶ τὴν δε τὴν
 ὕλην ἔχοντες. Οἷτε ἐνάντιοι ἐκ διαφορῶν προσβάλλοντες οἷα οὐ πάν-
 τη καταφανέσι ταράσσονται, καὶ οὐκ ἐν τῷ ἴσῳ τρόπῳ τοῖς πρόσθεν
 πολεμήσουσι, τάξιν τε αὐτῶν λύοντες καὶ οὐθ' ὅπου τὰ τοξεύματα
 καὶ ἀκόντια μετιέναι χρὴ εἰδότες, καὶ τῶν τε ἀφιεμένων ἀτυχήσου-
 σι καὶ ὑφ' ὑμῶν ἔτι μᾶλλον κακώσονται. Ἡμεῖς τε τῇ ὕλῃ πεφραγ-
 μένοι ἐπίσκοπα καὶ ἐξ ὑπερδεξίων μελήσομεν καὶ ἀσφαλέστεροι μὲν
 ἐς τὸ δρᾶν ἐσόμεθα, οὐ ῥᾶστοι δὲ βλάπτεσθαι. Περί δὲ αὖ τῆς ὁμό-
 θεν μάχης, εἰ δὴ καὶ αὐτῆς δεῆσαι, ἐκεῖνο χρὴ λογίζεσθαι, ὥς οἱ
 μέγιστοι κίνδυνοι μεγίστας καὶ προθυμίας παρέχονται, καὶ ἐν τῷ ἄ-

πόρῳ τῆς σωτηρίας ἢ ἀντίτασις ἐτοιμοτέρα, καὶ πολὺ τὸ ἀνέλπιστον ἐξέβη, βιαζομένων τε ὑπὲρ τοῦ ἀμνηχάνου καὶ ἀμυνομένων ὑπὲρ τῶν σπουδῆς ἀξίων τιμωρίας ἐλπίδι. Οὐδὲ γὰρ ἔστιν ὅτῳ ἂν πρὸ ἡμῶν μείζους γένοιτο ὑποθέσεις τῆς ἀγανακτήσεως, οἷα δὴ γενῶν τῶν ἡμετέρων καὶ πόλεως ὑπὸ τῶν ἐναντίων κατεσχημένης. Συνεπιθιοιτο δὲ ἂν αὐτοῖς καὶ ὅσοι ἀνάγκη ἄκοντες συστρατεύουσιν, ὅτε τὴν ἡμετέραν ἔφοδον αἰσθιοιτο, ἐλευθερίας τῆς σφετέρας ἐλπίδι. »

« Πυνθάνομαι δὲ καὶ τὴν βασιλέως δύναμιν τὴν ναυτικὴν οὐχ ἐκὰς εἶναι ἀρῆξουσιν ἡμῖν, ἥ συνταχθέντας συνεισβαλεῖν κράτιστα. Καὶ ἐπὶ τῷ δε ἡγοῦμαι ὥς καὶ τοὺς Ἑλληνας ἐς τὸ αὐτὸ τοῦτο πρόθυμον ἐπάξομεν. Αὐτὸς δὲ δὴ ὢν οὐκ ἔξω κινδύνου οὐδὲ εὐτυχέστερον πράττων ἐπὶ ταῦτα ἵεμαι, ἀρετῆς ἐπιθυμῶν καὶ διακινδυνεύων, τὰ τιμιώτατα δὲ θέλων περιποιήσασθαι καὶ ἐς ἑμαυτὸν μὴ καταλῦσαι τῆς πόλεως τὴν ἀξίωσιν. Καὶ παραινῶ ὧδε γινώσκειν. Ἐπεισι μὲν ἡ τελευτὴ πάντας ἀνθρώπους καταλῦσαι τὸν βίον, ἐν τοῖς περὶ τῆς πατρίδος ἀγῶσιν ἄθλον κάλλιστον καὶ δόξαν αἰδίων φέρων »

« Συστήσεσθαι δὲ ἡμῖν καὶ ἐκ τῆς τύχης τὰ εἰκὸς ἄγει. Ἦτε γὰρ ὑποθέσεις δικαιοσύνη, καθ' ἣν ἀμυνόμεθα τοὺς προαδικήσαντας, καὶ τὸ δαιμόνιον ταύτῃ ὥς ἐπὶ πολὺ βραβεύει τὰ ἀνθρώπεια, προθυμώτατον ὃν συμφορὰς ἐλαττώσαι καὶ ἐς τὰ ἀμείνω συνάρασθαι. Καλὸν δὴ γνωρίσαι τὸ πάτριον ἡμῶν σχῆμα, καὶ αὐτοὺς τοῖς Ἑλλήσιν ἀρετῆς καὶ ἐλευθερίας γενέσθαι παράδειγμα, καὶ παρὰ τε τοῖς οὔσι καὶ τοῖς ἐπιγιγνομένοις εὐκλείας ἀειμνήστου μετασχεῖν, ἔργῳ δεικνύοντας, ὥς καὶ ἐν ταῖς συμφοραῖς τὸ φρόνημα τῶν Ἀθηναίων οὐχ ἥττηται. Σύνθημα δὲ τοῦ πολέμου παῖδας καὶ τὰ φίλτατα ποιησάμενοι καὶ τὸ ταῦτα διασώσασθαι, ἐς τὴν ἀντίστασιν συνταττώμεθα, θεοὺς ἐφόρους ἀρωγοὺς ἐπικαλεσάμενοι. »

Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἐλάλησεν ὁ Δέξιππος πρὸς τοὺς Ἀθηναίους· οἱ δὲ, θαρσύναντες ἤδη ἀπήτησαν νὰ φέρῃ αὐτοὺς ἀμέσως κατὰ τῶν πολεμίων. Τὰ καθέκαστα τοῦ ἐπελθόντος ἀγῶνος, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν ἐν γένει μόνον ἡξέυρομεν ὅτι ὁ Δέξιππος διήρесе τὴν δύναμιν αὐτοῦ εἰς μικρὰ ἀποσπάσματα, τὰ ὅποια, ἐνεδρεύσαντα εἰς δυσχωρίας τινὰς, κατέστρεψαν πλείστους πολεμίους. Πιθανῶς

δὲ καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐμβαλόντες ἀδοκῆτως οἱ περὶ Δέξιππον, ἄλλους μὲν τῶν βαρβάρων ἀμερίμνως κραιπαλοῦντας ἐφόνευσαν, ἄλλους δὲ ἐξέβαλον τῆς πόλεως. Ὅπως δὴ ποτε οἱ Γότθοι ἡναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν Ἀττικὴν καὶ οἱ διασωθέντες ἐξ αὐτῶν ἐν μέρει μὲν ἐπεβιάσθησαν εἰς τὰ πλοῖα, ἐν μέρει δὲ ἔφυγον διὰ ξηρᾶς, καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν ἀπανταχόθεν ἤδη ἐξεγερεθέντων Ἑλλήνων, εἰς Βοιωτίαν τε καὶ Ἀκαρνανίαν μέχρι Θεσσαλίας καὶ Ἡπείρου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπεβιάσθησαν ἀλληλοδιαδόχως δύο ῥωμαῖκοι στρατοί, ὁ μὲν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Μαρκιανὸν εἰς τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν, ὁ δὲ ὑπ' αὐτὸν τὸν βασιλέα Γαλλικὸν εἰς τὴν Ἰλλυρίαν, διότι ἐνῶ ἡ προμνημονευθεῖσα μοῖρα τῶν βαρβάρων ἐπετέθη ἀπὸ θαλάσσης, ἐτέρα Γότθων μοῖρα, εἰσβαλοῦσα εἰς Ἰλλυρίαν, προήλασεν ἐκεῖθεν, διὰ Θράκης καὶ Μακεδονίας, μέχρι Θεσσαλονίκης. Ὅθεν οὔτε ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος φεύγοντες βάρβαροι, οὔτε ἀπὸ βορρᾶ διὰ ξηρᾶς ἐπιδραμόντες παντελῶς ἤδη κατετροπώθησαν. Ἀλλ' ἔτι ἀγωνιζομένου τοῦ Γαλλικοῦ πρὸς τοὺς Γότθους, ἀνηγγέλθη αὐτῷ ἡ περὶ Μεδιόλανον ἀποστασία τοῦ ἱππάρχου Αὐριόλου, ὥστε ἐδέησεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν ἄνω Ἰταλίαν. Ἐπέτρεψε δὲ τὸν κατὰ τὴν Ἰλλυρίαν ἀγῶνα εἰς τὸν Μαρκιανόν, ὅστις ἐντὸς ὀλίγου οὐ μόνον ἀπῆλλάξε τὴν ἡμετέραν χερσόνησον ἀπὸ τῆς πληγῆς τῶν βαρβάρων, ἀλλὰ, ὡς φαίνεται, καὶ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν χώραν ἐπανειλημμένως ἐνέβαλεν. Ἀφ' ἐτέρου, οἱ Γότθοι ὅσοι διὰ θαλάσσης ἐτράπησαν ἐξ Ἑλλάδος πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον ἵνα ἐκεῖθεν ἀνακάμψωσιν οἴκαδε, κατεστράφησαν κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίου ναυάρχου Οὐβεριανοῦ, τοῦ ὁποῖου μνεία ἐγένετο ἤδη ἀνωτέρω.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἐκβασίς τῆς ἐν ἔτει 267 Γοτθικῆς ἐπιδρομῆς καθ' ἣν τὸ πρῶτον προσεβλήθη ἡ κυρίως Ἑλλάς ὑπὸ τῶν βορείων ἐκείνων βαρβάρων. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἂν καὶ κατ' ἀρχὰς ἐκπλαγέντες, ἔδειξαν ὅμως ἐπὶ τέλους ὅτι δὲν εἶχον ἀποβάλλει ἔτι καθ' ὅλοκληρίαν τὰς ἀρετὰς τῶν πολυῦμνῆτων αὐτῶν προπατόρων. Ἐτίμησαν δὲ πολυειδῶς τὸν καλὸν καγαθὸν Δέξιππον, εἰς ὃν κυρίως ὠφείλετο ἡ τῶν Γότθων κατατρόπωσις, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ ἀνδρὸς ἐπισήμως νὰ ἐγείρωσιν αὐτῷ εἰκόνα φέρουσαν ἐπίγραμμα, τὸ ὁποῖον, περισώθεν εἰς ἡμᾶς, παραθέτομεν ἐνταῦθα διὰ πολλοὺς

λόγους. Ἐν πρώτοις ἐξ αὐτοῦ δηλοῦται ἀριδῆλως, ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς τρίτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος ὑφίστατο ἔτι ἀκέραιον τὸ ἀρχαῖον τῶν Ἀθηνῶν πολίτευμα, μετὰ τοῦ Ἀρείου Πάγου, καὶ τῆς Βουλῆς, καὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἀρχῶν καὶ πανηγύρεων καὶ τελετῶν. Ἐτερον ἀξιοσημείωτον ἐν τῷ ἐπιγράμματι τούτῳ εἶναι, ὅτι ἡ τότε βουλὴ συνέκειτο ἐξ 750 ἀνδρῶν, πλειότερων δηλαδὴ ἢ ἄλλοτε ποτέ. Οὐδὲν ἦττον δὲ παράδοξον θέλει εὑρεῖ ὁ ἀναγνώστης, ὅτι τὸ ἐπίγραμμα ἐξυμνεῖ τὸν Δέξιππον ὡς ῥήτορα καὶ συγγραφεὰ μόνον, μηδὲ ὡς μνημονεῦον τῶν πολυεργῶν αὐτοῦ ἀρετῶν. Ἀλλ' ἴσως αὐτὸς ὁ Δέξιππος μετριοφρονῶν ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς υἱοὺς νὰ ὁμιλήσωσι περὶ πράγματος ὅπερ ἐθεώρει ὡς ἐκπλήρωσιν ἀπλοῦ καθήκοντος, μηδεμιᾶς δεομένου ἐξαιρέτου τιμῆς. Τὸ δὲ πάντων ἐπὶ τοῦ προκειμένου σπουδαιότερον εἶναι τὸ καὶ ἄλλοτε παρ' ἡμῶν παρατηρηθὲν, ὅτι, ὅσονδ' ἴποτε καὶ ἂν ἀπέβαλον τὴν ἀξίαν αὐτῶν οἱ πάτριοι τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους θεσμοί, συνετέλουν ὅμως εἰς τὸ νὰ ὑποθάλωσι τὸ ἱερὸν τῆς φιλοπατρίας αἴσθημα τὸ ὁποῖον δὲν περιωρίζετο πάντοτε εἰς λόγους ἀπλοῦς, ἀλλὰ ἐν ἀνάγκῃ καὶ δι' ἔργων, ὡς ἤδη ἀπεδείχθη, ἐκυροῦτο. Εἶχε λοιπὸν τὸ ἐπίγραμμα ὡς ἐξ ἧς

« Κατὰ τὸ ἐπερώτημα τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς καὶ τῆς βουλῆς τῶν ΨΝ καὶ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, τὸν ἄρξαντα τὴν τοῦ βασιλέως ἐν Θεσμοθέταις ἀρχὴν, καὶ ἄρξαντα τὴν ἐπώνυμον ἀρχὴν, καὶ πανηγυριάρχῃσαντα καὶ ἀγωνοθετήσαντα τῶν μεγάλων Παναθηναίων, οἴκοθεν ἱερέα παναγῆ, Πόπλιον Ἐρέννιον Δέξιππον Πτολεμαίου Ἑρμείου, τὸν ῥήτορα καὶ συγγραφεὰ, ἀρετῆς ἕνεκα οἱ παῖδες

Ἀλκῇ καὶ μύθοισι καὶ ἐν βουλαῖσι κρατίστους
ἄνδρας ἀγακλειτοὺς γείνατο Κεκροπίη.

Ὡν ἓνα καὶ Δέξιππον, ὃς ἱστορίην ἐσαθρήσας
Διῶνος δολιγὴν ἀτρεκέως ἔφρασεν.

Καὶ τὰ μὲν αὐτὸς ἐπέθε, τὰ δ' ἐκ βίβλων ἀναλέξας
ἔβρατο παντοίην ἱστορίας ἀτραπὸν.

Ἦ μέγα κλεινὸς ἀνὴρ, ὃς νοῦ ἄπο μυρίον ὄμμα
ἔκτεινας, χρονίους πρήξιας ἐξέμαθεν.

Φήμη μὲν περίβωτος ἂν Ἑλλάδα, τὴν ὃ νεανθῆς
Δίνο; Δέξιππῳ δῶκεν ἐφ' ἱστορίῃ.

Τοῦνεκα δὴ καὶ παῖδες ἀγακλειπὸν γενετῆρα

Μορφήντα λίθον θῆκαν ἀμειβόμενοι. »

Τὸ μνημεῖον τοῦτο, τὸ ἐγεῖθ' ἐν εἰς τιμὴν ἀνδρὸς ἀποδείξαντος ὅτι δὲν εἶχεν ἐκλείψει πᾶσα ἡθικὴ ἀπὸ τοῦ ἔθνους δύναμις, παραμυθεῖ ἡμᾶς μέχρι τινὸς διὰ τὰς καταστροφὰς ὅσας ἐπ' ἡμεῖς ἡ Γοθικὴ ἐκείνη ἐπιδρομὴ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν ἔχομεν λόγους νὰ πιστεύσωμεν ὅτι αἱ καταστροφαὶ αὗται ὑπῆρξαν μεγάλαι. Ἀλλὰ συνέβη τότε εἰς ἐτέραν τινὰ πόλιν καὶ χώραν ἐλληνικὴν συμφορὰ δεινὴ ἦν ὀφείλομεν νὰ μὴ παρασιωπήσωμεν. Εἶδομεν ὅτι οἱ ἀπὸ Ἑλληςπόντου καταπλεύσαντες Γότθοι, προσέβαλον ἄλλοι ἄλλα ἐλληνικὰ παράλια. Μία λοιπὸν αὐτῶν μοῖρα, ἡ ἐπὶ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ὁρμήσασα, κατεπυρπόλησε τότε ἐν Ἐφέσῳ τὸν πολυθρύλητον ἐκεῖνον τῆς Ἀρτέμιδος ναόν, ὅστις πολλάκις πρότερον καταστραφεῖς καὶ πολλάκις λαμπρότερος ἐκ τῆς τέφρας ἀνακύψας, ἔμελλεν ἤδη διὰ παντὸς νὰ ἀφανισθῇ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Τὸ θαῦμα τοῦτο τῆς οἰκουμένης ἐρείδετο ἐπὶ ἑκατὸν εἴκοσι κίονων ἰωνικῆς τέχνης, ὧν ἑκάστη εἶχεν ἐξήκοντα ποδῶν ὕψος· καὶ συναπωλώσθησαν μετ' αὐτοῦ πλεῖστα ὅσα ἀριστοτεχνήματα, ἰδίως δὲ οὐκ ὀλίγα τῶν τοῦ Πραξιτέλους ἔργων.

Οὐδ' ἐβράδυναν νὰ ἐπανεέλθωσιν οἱ βάρβαροι· διότι, δολοφονηθέντος τοῦ Γαλλικανοῦ ἐν Μεδιολάνῳ τῷ 268, ἐπεχείρησαν, περὶ τὸ 270, νέαν μεγάλην κατὰ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἔφοδον. Τριακόςαι εἴκοσι χιλιάδες ἀνδρῶν ἐνόπλων, μετὰ γυναικῶν, καὶ παιδῶν, καὶ δούλων, καὶ σκευῶν οἰκιακῶν, κατέπλευσαν, ἐπὶ διςχιλίῳν πλοίων, ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, καὶ ἀφοῦ ματαίως προσέβαλον τινὰς τῶν πόλεων τῆς Θράκης καὶ τῆς Μοισίας, ἀπέβαλον δὲ ἐν τῇ Προποντίδι, ἕνεκα τῆς ναυτικῆς αὐτῶν ἀνεπιτηδεύτητος, πολὺ ἀνθρώπων καὶ πλοίων πλῆθος, εἰσῆλθον εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος καὶ περιπλεύσαντες τὸν Ἄθω ἐπολιόρκουν ἤδη ἀπὸ ξηρᾶς τε καὶ θαλάσσης τὴν Κασσάνδρειαν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην, ὅτε, μαθόντες ἐπερχόμενον τὸν διὰδοχον τοῦ Γαλλικανοῦ Κλαύδιον, ἔσπευσαν νὰ λύσωσι τὰς πολιορκίας. Καὶ ὅσοι μὲν εἶχον ἀποβῇ εἰς τὴν ξηρὰν, κατέλαβον ὄχυράν τινα θέσιν εἰς τὸ μεσογαῖότερον τῆς χώρας, οἱ δὲ ἐπὶ τῶν πλοίων

εὐρισκόμενοι, καταβάντες πρὸς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἀπεβιβάσθησαν εἰς διάφορα μέρη· ἀλλὰ πόλιν οὐδεμίαν ἡδυνήθησαν νὰ κυριεύσωσι, διότι ἔφθασαν αὐταὶ ἐν τῷ μεταξὺ νὰ ὀχυρωθῶσι καὶ νὰ ἀσφαλισθῶσι πολυειδῶς· ὅθεν περιορίσθησαν ἤδη οἱ βάρβαροι εἰς τὸ νὰ λεηλατήσωσι τοῦ καὶ τοῦ τὴν ὑπαιθρον χώραν καὶ ν' ἀπαγάγῃσι τοὺς ἐν τοῖς ἀγροῖς εὐρισκομένους. Ἐπειτα δὲ ἐπανερχόμενοι ἐντεῦθεν, ἐπεχείρησάν τινες ἀποβάσεις εἰς Κύπρον καὶ Ῥόδον, ἀλλὰ οὐδὲν λόγου ἄξιον εἰς τὰς νήσους ταύτας ἔπραξαν· οἱ πλείστοι αὐτῶν ἠφανίσθησαν, ἐν μέρει κατατροπωθέντες ὑπὸ τοῦ καταδιώξαντος αὐτοὺς ῥωμαϊκοῦ στόλου, ἐν μέρει ἀποθανόντες ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ ὅστις, ἔτι ἀπὸ τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν τῆς τοῦ Γαλλικανοῦ βασιλείας, δεινὸς ἐνέσκηπεν εἰς τὰς ἀνατολικὰς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπαρχίας.

Δὲν ἀπέβη δὲ ὀλιγώτερον οἰκτρά ἢ τύχη τῶν βαρβάρων ἐκείνων ὅσοι εἶχον ἀποβιβασθῇ εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ὁ βασιλεὺς Κλαύδιος, ἀφοῦ πολλάκις ἔτρεψεν αὐτοὺς εἰς διαφόρους περὶ Μαρκιανούπολιν συμπλοκάς, συνεκρότησε μάχην κρίσιμον περὶ Ναῖσσον τῆς ἄνω Μοισίας (τὴν σημερινὴν Νίσσαν) καθ' ἣν οἱ Γότθοι ὀλοσχερῶς κατετροπώθησαν. Τριεχίλιοι ἐξ αὐτῶν ἔπεσον ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, πενταχιεμῦριοι δὲ ἐνέδρας ἐξωλοθρεύθησαν· ἅπας δὲ σχεδὸν ὁ λοιπὸς λαὸς, ἄνδρες, γυναῖκες, παῖδες καὶ γέροντες μετὰ πλείστων σκευῶν, παρεδόθησαν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, καὶ ἄλλοι μὲν κατετάχθησαν εἰς τὰ ῥωμαϊκὰ τάγματα, ἄλλοι δὲ διεσπάρησαν ὡς ἄποικοι εἰς τὰς διαφόρους τοῦ κράτους ἐπαρχίας. Οἱ δ' ὀλίγοι οἱ ἀπὸ τῆς φοβερᾶς μάχης διασωθέντες ἀπώλοντο εἴτε ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἱππέων καταδιωκόμενοι εἴτε ἀπὸ τοῦ λοιμοῦ θανόντες. Ἐν γένει δὲ ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης τοῦ 270 ἔτους, περὶ ἧς πλείονερά τινα ὁπωσοῦν ἢ περὶ τῆς προτέρας γνωρίζομεν, καταφαίνεται ὅτι οὐδ' ἡ προηγηθεῖσα ἐκείνη ἀπέβη, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, τοσοῦτον ὀλεθρία ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ ἐκ τῶν ἀορίστων καὶ ὑπερβολικῶν περὶ αὐτῆς φράσεων τῶν χρονογράφων. Εἶδομεν ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ ἀναφέρονται ὡς καταστραφεῖσαι πολλαὶ ἐνταῦθα πόλεις· περὶ δὲ τῆς δευτέρας ῥητῶς λέγεται ὅτι οὐδεμίαν πόλιν ἡδυνήθησαν οἱ βάρβαροι νὰ κυριεύσωσι « τῷ φθῆναι ταύ-

τας τειχῶν τε καὶ τῆς ἄλλης ἀσφαλείας φροντίδα ποιήσασθαι. ἢ Ἄλλ' ἐὰν αἱ Ἀθῆναι, ἡ Κόρινθος, τὸ Ἄργος, ἡ Σπάρτη, ἡ Τεγέα κατεπυρπολήθησαν ἐπὶ τῆς πρώτης ἐπιδρομῆς, ἥπως ἐντὸς δύο ἐτῶν ἠνωρθώθησαν αὖθις καὶ ὠχυρώθησαν; Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἔπαθον μὲν ζημίας τινὰς τῷ 267 καὶ αἱ πόλεις, ἀλλὰ μεγάλην φθορὰν ὑπέστη ἰδίως ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἡ ὑπαιθρος χώρα. Πολὺ δὲ μείζονας συμφορὰς ἐπῆνεγκε βεβαίως ὁ λοιμός, ἐὰν ἐπέσκηψε τῶντι οὗτος καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα.

Ὁ βασιλεὺς Κλαύδιος ἀπεβίωσε κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος καθ' ὃ τοσοῦτον περιφανῶς κατετρόπωσε τοὺς βαρβάρους τῆς ἄρκτου. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Αὐρηλιανός, ὁ βασιλεύσας μέχρι τοῦ 275, ἐξηκολούθησεν ἀναδεικνύμενος ὡσαύτως νικηφόρος, καὶ, πολλάκις ἀποκρούσας τοὺς πολεμίους ἐκείνους πέραν τοῦ Ἰστροῦ, κατηνάγκασεν αὐτοὺς ἐπὶ τέλους νὰ ταπεινωθῶσι, νὰ δώσωσιν ὁμήρους καὶ νὰ παράσχωσιν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατὸν διςχιλίους λογάδας ἱππεῖς. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως, ἐπειδὴ νέοι ἐπέσκηψαν κίνδυνοι ἀπ' ἀνατολῶν καὶ ἀπὸ δυσμῶν, ὁ Αὐρηλιανός ἐθεώρησεν ἀπαραίτητον νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Γότθους τὴν Δακίαν. Ἔτι δὲ βραδύτερον ὁ βασιλεὺς Πρόβος (276—282), καὶ τοι οὐδὲν ἦττον εὐτυχῆς διατελέσας εἰς τοὺς κατὰ τῶν Γότθων ἀγῶνας, ἀπεδέξατο ὅμως οὐκ' ὀλίγους ἐξ αὐτῶν ἐντὸς τοῦ κράτους καὶ ἐγκατέστησεν ὡς Ῥωμαίους ὑπηκόους εἰς Θράκην.

Περὶ δὲ τοὺς χρόνους τούτους λέγεται ὅτι αἱ παράλια ἑλληνικαὶ χῶραι ἐληλαττήθησαν καὶ ὑπὸ ἐτέρας γερμανικῆς φυλῆς, τῶν λεγομένων Φράγκων. Οἱ Φράγκοι κατῴκουν περὶ τὸν Ῥῆνον ποταμὸν καὶ ἐκεῖθεν συνήθως προσέβαλον τὴν ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους διατελοῦσαν Γαλατίαν. Ὁ Πρόβος, κατατροπώσας τοὺς Φράγκους αὐτοὺς, ἐγκατέστησε μίαν αὐτῶν μοῖραν παρὰ τὸν Εὐξείνιον Πόντον· οἱ δὲ, καταλαβόντες πλοῖα ἱκανὰ τῆς παραλίας ἐκείνης, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιστρέψωσι διὰ θαλάσσης εἰς τὰς παρὰ τὸν Ῥῆνον κατοικίας αὐτῶν. Διερχόμενοι δὲ διὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Μεσογείου, ἐληλαττήσαν κατὰ τὰ φημιζόμενα, Ἀσίαν, Ἑλλάδα καὶ Σικελίαν. Ἀλλὰ δὲν θέλομεν ἀποσιωπῆσαι ὅτι τὸ πρᾶγμα θεωρεῖται ἀμφίβολον ὑπὸ τινων νεωτέρων ἱστορικῶν. Ὅπως δὴποτε δὲ καὶ ἂν ἔχωσι τὰ περὶ τούτου,

βέβαιον εἶναι ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν προσεβλήθησαν πλέον ὑπὸ βαρβάρων. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ, συνεπληρώθη ἡ μεγάλη θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ μεταβολὴ ἥτις ἐπὶ τριακόσια περίπου ἔτη λεληθότως πρότερον ἐνεργούσα ἐντὸς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐθριαμβεύσεν ἐπὶ τέλους ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἔθετο τὰς βάσεις τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐπελθούσης πολιτικῆς ἀναδιώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὅθεν ἀνάγκη νὰ ἱστορήσωμεν ἤδη τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν πρόοδον τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης. Ἐπειδὴ δὲ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ἐκηρύχθη τὸ πρῶτον ἐν Παλαιστίνῃ, ἐκεῖθεν διαδοθεὶς εἰς ἀπάσας τὰς περὶ χώρας, δέον πρὸ πάντων νὰ παραστήσωμεν ὅποια τις ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ σχέσις τῆς μητροπόλεως ταύτης τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὸν ἑλληνισμόν, ἵνα ἐξηγηθῇ οὕτω πῶς ὁ χριστιανισμός, εἰ καὶ παραχθὲς εἰς τὰς ἀπωτάτας ἐκεῖνας χώρας, περιεβλήθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας χαρακτηρὰ ὅλως ἑλληνικόν.

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται (σελ. 411 καὶ ἐπόμε.) τὴν πάλιν ἣν διεξήγαγον οἱ Σελευκίδαι ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ ἐξἑλληνισμοῦ τῆς Παλαιστίνης. Ἡ χώρα αὕτη ἀνέκτησε μὲν ἐπὶ τέλους τὴν ἀνεξαρτησίαν διὰ τὴν προϋούσαν ἀσθένειαν τῶν κατὰ τὴν Συρίαν Ἑλλήνων βασιλέων, ἀλλ' ὅμως, καθὰ προεξεθέσαμεν, οἱ ἡγεμόνες τῆς Ἰουδαίας, διὰ νὰ πολεμήσωσι τὸν ἑλληνισμόν, ἠναγκάσθησαν νὰ δανεισθῶσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἑλληνισμοῦ τὰ ὅπλα, ὥστε κατὰ μικρὸν ἄπικε ὁ δημόσιος καὶ ἰδιωτικὸς αὐτῶν βίος ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον εἶχεν ἀναπλασθῇ. Καὶ μὲν ἐνόσω ἡ κατὰ τὴν Συρίαν ἑλληνικὴ βασιλεία ἔσωζεν ἔχνη τινὰ τῆς ἀρχαίας δυνάμεως, οἱ Ῥωμαῖοι ὑπεστήριζον τοὺς Μακκαβαίους καὶ τὸ τῶν Ἰουδαίων ἔθνος· οὕτως ἐπολιτεύθησαν ἀπὸ τοῦ 160 ἔτους πρὸ Χριστοῦ μέχρι τῶν μέσων τῆς ἐπομένης ἑκατονταετηρίδος. Ἀμὰ ὅμως ὁ Πομπήιος, διαλύσας τὴν τελευταίαν σκιάν τῆς τῶν Σελευκιδῶν ἀρχῆς ἦλθεν εἰς Παλαιστίνην ὅπου ἤριζον μὲν οἱ δύο ἀδελφοὶ Μακκαβαῖοι, Ἀριστόβουλος β' καὶ Ὑρκανὸς β'. ἀλλὰ ὑρίστατο ἔτι ἀρκετὰ ἰσχυρὰ στρατιωτικὴ δύναμις ἣν εἶχε συγκροτήσει ὁ πατὴρ αὐτῶν Ἀλέξανδρος Ἰανναῖος, ὁ Πομπήιος ἐθεώρησε πρέπον νὰ περιορίσῃ τὸ Ἰουδαϊκὸν ἐκεῖνο κράτος. Καὶ, ἵνα ἐπι-

τύχη τοῦτο, ἐνόησαν ὅτι δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν τὸ ἐλληνικὸν στοιχεῖον. Ὅθεν μετὰ τὴν περὶ τὰ τέλη τοῦ 63 π. Χ. ἔτους ἄλωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ, τὸ ἔθνος τῶν Ἰουδαίων περιστέλλεται εἰς τὰ ἀρχαῖα αὐτοῦ σύνορα· καὶ ὁ μὲν Ὑρκανὸς προχειρίζεται Ἀρχιερεὺς, ὁ δὲ Ἀντίπατρος, ἐπίτροπος, ἀλλ' ὑποτελὲς φόρου εἰς τοὺς Ῥωμαίους, αἱ δὲ πόλεις τῆς τε μεσογείου καὶ τῆς παραλίας περιλαμβάνονται εἰς τὴν νέαν Ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν τῆς Συρίας. Ἵνα κατανοήσωμεν ὁπόσον καιρία πληγὴ κατηνέχθη διὰ τῶν διατάξεων τούτων κατὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, δεόν νὰ ἐπιφέρωμεν τινὰς ἐξηγήσεις. Ἐν πρώτοις ὅχι μόνον ἀφηρεθήσαν ἀπὸ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ κράτους ὅλαι αἱ ἐλληνίδες πόλεις, ὅσας εἶχε καθυποτάξει ἐπὶ τῆς προσφάτου αὐτοῦ ἀκμῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς οὕτω κολοβωθεῖσας Ἰουδαίας ὁ πολιτικὸς διοικητὴς, ἦτοι ὁ ἐπίτροπος Ἀντίπατρος, δὲν ἦτο ἀνέκαθεν Ἰουδαῖος· ἦτο ἀλλόφυλος, Ἰδουμαῖος τὸ γένος, ὃ ἐστὶ κατ' ἐπιφάνειαν ἐξιουδαῖσθεις ξένος καὶ ἰδίως υἱὸς ἱεροδούλου τινὸς τοῦ ἐν Ἀσκάλωνι ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ πολιτικὸς τῆς χώρας διοικητὴς ἐξεπρωσώπει πολὺ μᾶλλον τὸ ἐλληνικὸν συμφέρον ἢ τὸ ἰουδαϊκόν, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ ἀρχιερέως καὶ ἐθνάρχου Ὑρκανοῦ, ὅστις, καθὼ ἀπόγονος τῶν Μακκαδαίων, ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς προστάτης τοῦ ἐπιχωροῦ θρησκευματος καὶ βίου, ἂν καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ Μακκαδαῖοι εἶχον πρὸ καιροῦ ἀναγκασθῇ νὰ προσοικειωθῶσι τὸν ἐλληνισμόν. Τὸ δὲ ἰουδαϊκὸν στοιχεῖον ἐταπεινώθη πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τοῦτο, ὅτι ὁ Ὑρκανὸς ἦτο ἀνθρωπος ἀδρανῆς, διὸ ἅπαντα ἡ πραγματικὴ ἐξουσία περιῆλθεν εἰς τὸν δραστήριον καὶ νοήμονα ἐπίτροπον Ἀντίπατρον, ὅστις κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν φιλίαν καὶ τὴν προστασίαν τοῦ τε Καίσαρος, μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Πομπηίου, τοῦ τε Ἀντωνίου, μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Καίσαρος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἀντίπατρος ἐφαρμακεύθη ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῆς φαρισαϊκῆς μερίδος, ἥτις εὐλόγως ἐμίσει τὸν ἄνδρα διὰ τὸ ἐλληνικὸν αὐτοῦ πολίτευμα καὶ τὴν οἰζύτητα τοῦ χαρακτῆρος· πλὴν δὲ τούτου καὶ ὁ Ὑρκανὸς κατεβλήθη μετ' ὀλίγον ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀνέψιου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀριστοβούλου Ἀντιγόνου, λαβόντος ἐπὶ τούτῳ τὴν τῶν Πάρθων συνδρομήν. Ἀλλὰ τῷ 39 πρὸ Χριστοῦ οἱ τότε ἄρχοντες τῆς Ῥώμης, Ἀντώνιος Λέπιδος καὶ Ὀκταβίος, τῶν ὁποίων

τὴν ἐπικουρίαν ἐζήτησεν ὁ τοῦ Ἀντιπάτρου υἱὸς Ἡρώδης, ἀνεκλήρου-
ξαν τοῦτον μὲν βασιλέα τῆς Ἰουδαίας, τὸν δὲ Ἀντίγονον ἐχθρόν
τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων ὥστε καὶ πάλιν ἡ τύχη τῆς Ἰουδαίας πα-
ρεδόθη εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἔτι μᾶλλον ἢ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐλληνί-
ζοντος.

Οὐδὲ ἤρκεσαν ταῦτα πάντα. Αἱ κατὰ τὴν Συρίαν ἐλληνικαὶ πό-
λεις ὅσαι εἶχον κατακτηθῆ ὑπὸ τῶν τελευταίων Μακκαβαίων, εἶχον
πάθει τότε τὰ πάνδεινα· οὐκ ὀλίγαι καθηρέθησαν καὶ ἄλλων ἐξώ-
σθησαν οἱ ἐλληνίζοντες κάτοικοι, ὧν πολλοὶ, μὴ ἀνεχόμενοι τὴν
τοιαύτην τυραννίαν, ἐπεχείρησαν φοβεράν κατὰ γῆν καὶ κατὰ θά-
λασσαν ληστείαν, ιδίως συμμαχήσαντες μετὰ τῶν πειρατῶν ἐκείνων
τοὺς ὁποίους εἶδομεν τοσοῦτον ἀκμάσαντας περὶ τὰ μέσα τῆς πρώ-
της πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐπὶ τέλους καταβληθέντας
ὑπὸ Πομπηίου. Νῦν δὲ, αἱ πόλεις ἐκείναι ἀνέλαβον τοὺς ἀρχαίους,
τοὺς γνησίους αὐτῶν πολίτας, καὶ ἀνωκοδομήθησαν αἱ καθηρημένοι,
καὶ πᾶσαι ἐν γένει πολυειδῶς ὑπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἐπροστατεύ-
θησαν. Ἀπὸ τοῦ Ἰωσήπου μανθάνομεν ὅτι τέσσαρα μετὰ τὸν Πομ-
πήϊον ἔτη, ὁ ἀνθύπατος Γαβίνος διέταξε νὰ ἀνεγερθῶσιν αἱ πόλεις
ὅσαι εἶχον καταδαφισθῇ καὶ ιδίως ἡ Ἀζωτος, ἡ Ἀνθηδών, ἡ Ῥα-
φία, ἡ Γάζα, ἡ Μάρισσα, ἡ Σαμάρεια, ἡ Σκυθόπολις καὶ πλείσται
ἄλλαι.

Καὶ οὐ μόνον ἀνεκτίσθησαν αἱ πόλεις ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρχαίαν ἐλ-
ληνικὴν αὐτονομίαν ἀνέλαβον. Τῆς αὐτονομίας ταύτης ἐξαίρετον τεκ-
μήριον ἦτο πρὸ πάντων ἡ ἰδίᾳ τῆς πόλεως χρονολογία· εἶχον δὲ
καὶ ἤδη τοιαύτην χρονολογίαν ἡ Γάζα, ἡ Ἀνθηδών, ἡ Ῥαφία, ὁ
Στράτωνος πύργος, χρονολογίαν ἀρχομένην ἢ ἀπὸ Πομπηίου ἢ ἀπὸ
Γαβίνου, διότι αἱ πόλεις αὗται καταστραφεῖσαι ὑπὸ τῶν Μακκα-
βαίων, ἀνωκοδομήθησαν περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἐκ παραγγελίας
τῶν δύο ἐκείνων Ῥωμαίων ἀνδρῶν. Περὶ τῆς Ἀζώτου, τῆς Ἰαμνείας,
τῆς Ἰόππης, τῆς Ἀρεθούσης, τῆς Μαρίσσης δὲν ἔχομεν ῥητὰς πλη-
ροφορίας, ἀλλὰ θεωρεῖται ἀναμφίβολον ὅτι καὶ αὗται εἶχον ἀπὸ
τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἰδίαν χρονολογίαν. Ἡ δὲ Ἀσκάλων, ἐπεὶ δὲ δὲν
εἶχε καταστραφῇ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, μετεχειρίζετο ἤδη δύο ἀστυ-
κὰς χρονολογίας, τὴν ἀρχαίαν, ἀπὸ τοῦ 102 ἔτους πρὸ Χριστοῦ,

καὶ ἄλλην ἀπὸ Γαβινίου, 58 πρὸ Χριστοῦ. Ἔτερον αὐτονομίας τεκμήριον ἦσαν τὰ νομίσματα, αἱ δὲ πόλεις ἐκείναι διεφύλαξαν τὸ δικαίωμα τοῦ κόπτειν νομίσματα, ἂν ὅχι χρυσᾶ, τούλάχιστον ἀργυρᾶ καὶ χαλκᾶ. Ἦσαν δὲ τὰ νομίσματα ταῦτα δύο εἰδῶν, τὰ μὲν τῆς πόλεως, τὰ δὲ αὐτοκρατορικά· καὶ τὰ μὲν πρῶτα ἔφερον τὴν κεφαλὴν τῆς πολιούχου θεότητος, τὰ δὲ τὴν κεφαλὴν τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον, αἱ πόλεις διετήρησαν ἀναλλοίωτα τὰ ἐθνικὰ αὐτῶν πολιτεύματα. Καὶ μὲν, τινὲς ἐξ αὐτῶν ἐγένοντο ῥωμαϊκαὶ ἀποικαίαι, οἷον ἐπὶ αὐτοκράτορος Κλαυδίου, ἡ Πτολεμαίς· ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ, ἡ Καισάρεια καὶ ἡ Νικόπολις (ἡ ἀρχαία Ἐμμανουὺς)· ἐπὶ Σεπτιμίου Σεβήρου, ἡ Σεβαστή (ἡ Σαμαρεία)· ἐπὶ Φιλίππου, ἡ Νεάπολις (ἡ Σιχέμ)· ἀλλ' εἶδομεν καὶ εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα πόλεις τινὰς γενομένας ῥωμαϊκᾶς ἀποικίας αἵτινες διὰ τοῦτο δὲν ἔπαυσαν τοῦ νὰ ᾖναι ἐλληνικαί. Ὅπωςδὴ ποτε, αἱ πλείσται τῆς Συρίας πόλεις ἐξακολουθοῦσι διοικούμεναι ὡς πάλαι ποτὲ ὑπὸ τοῦ δήμου, τῆς βουλῆς καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν. Οὕτω βλέπομεν εἰς νομίσματα καὶ εἰς ἐπιγραφάς· *δημος Γαζαέων ἱερός καὶ ἄσυλος*· ἡ πόλις ἡ τῶν Γαζαέων ἱερὰ καὶ ἄσυλος καὶ αὐτόνομος, εὐσεβής, λαμπρὰ καὶ μεγάλη. Τὴν βουλὴν τῆς Σαμαρείας ἀναφέρει ὁ Ἰώσιπος, τὴν δὲ τῆς Ἐλευθεροπόλεως, ὁ Σουίδα. Ἐν γένει τὰ ἐπίσημα πρὸς τὰς αὐτονόμους πόλεις ἔγγραφα διευθύνονται πρὸς τοὺς ἄρχοντας, τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον, καὶ, ἐπὶ Ἰουλιανοῦ ἔτι, ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, μνημονεύονται ὡς πρὸς τὴν Γάζαν οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες, καὶ οἱ στρατηγοὶ καὶ τὰ δημόσια πράγματα.

Εἶπομεν δὲ ὅτι ἀφ' ἧς ἐβασίλευσε τῆς Ἰουδαίας ὁ Ἡρώδης, ὁ ἐλληνισμὸς τῶν χωρῶν τούτων καὶ πόλεων ἀπέβη εἴπερ ποτὲ ἰσχυρός. Ὁ Ἡρώδης ἔλαβε μὲν παρὰ Ὀκταυτίου τὴν κυριαρχίαν αὐτονόμων τινῶν πόλεων μεσογείων τε καὶ παραλίω, οἷον τῆς Ἰππου, τῆς Σαμαρείας, τῆς Γάζης, τῆς Ἀνθηδόνης, τῆς Ἰόππης καὶ τοῦ Στράτωνος πύργου, ἐπεξέτεινε δὲ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ βραδύτερον μέχρι Ἀντιλιδάνου καὶ Δυμασκού. Ἀλλὰ ἐν μὲν τῇ Ἰουδαίᾳ εἰσέγαγεν ἥθη καὶ βίον ὅλως ἀλλότρια τῶν γηγενῶν Ἰουδαϊκῶν καὶ ἐδάμασε πᾶσαν στάσιν τῶν ζήλωτῶν τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος, πρὸς δὲ τὰς ἐλληνίδας πόλεις ἐπολιτεύθη μετὰ πλείστης φιλανθρωπίας,

προστατεύσας τὰ πολιτεύματα αὐτῶν καὶ ἐλευθερίως συντελέσας εἰς τὴν ἀναβίωσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ διὰ λαμπρῶν οἰκοδομῶν καὶ καταστημάτων, οἷον γυμνασίων, ἀγώνων, θεάτρων, στοῶν, τειχῶν, ὑδραγωγείων καὶ τῶν τοιούτων. Ἐλάβομεν δὲ ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν (σελ. 462) τὰς φιλικὰς τοῦ βασιλέως ἐκείνου τῆς Ἰουδαίας σχέσεις πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Λακεδαιμονίων Εὐρυκλῆν.

Ὁ θάνατος τοῦ Ἡρώδου ἐπήγαγε φυσικῶς τῇ λόγῳ δεινῇ τοῦ ἐπὶ τοσοῦτον περισταλέντος Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους ἐπανάστασιν ὑπερίσχυσεν ὅμως πάλιν τὸ ἑλληνικόν, οἱ δὲ τοῦ Ἡρώδου ἀπόγονοι ἐξηκολούθησαν εὐνοϊκῶς πρὸς τὸν ἑλληνισμόν διακείμενοι. Ἐπὶ τέλους, ἐν ἔτει 44 ἀπὸ Χριστοῦ, τὸ Ἰουδαϊκὸν βασίλειον μετεβλήθη εἰς ἐπαρχίαν ῥωμαϊκὴν, ὁ δὲ οἶκος τοῦ Ἡρώδου διεφύλαξε μόνον τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα. Ἐντεῦθεν μετ' οὐ πολὺ, ἐξεβράγχη καταστρεπτικὸς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ὑπὲρ τοῦ πατρίου θρησκευματος καὶ νόμου ἀγὼν, ἐν ἔτει 66 μετὰ Χριστόν. Καὶ ἐπειδὴ εἰς ὅλας τὰς ἑλληνίδας πόλεις ὑπῆρχον ἐγκαταστημένοι πολυάριθμοι Ἰουδαῖοι, παρήχθησαν ἀπανταχοῦ δύο στρατόπεδα. Κατ' ἀρχὰς τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἀπρὸςδοκῆτως προσβλήθην ὑπέστη δεινὰς δηώσεις καὶ λεηλασίας εἰς Ἀνθηδόνα, εἰς Ἀσκάλωνα, εἰς Γάζαν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον παρασκευασθὲν ἀντέστη γενναίως, καὶ 2,000 μὲν μέτοικοι Ἰουδαῖοι πίπτουσιν εἰς Ἀσκάλωνα, εἰς Καισάρειαν δὲ 20000. Ἐπειτα δὲ, ἐπελθόντων τῶν ῥωμαϊκῶν λεγεώνων, ὑπὸ τὸν Οὐεσπασιανὸν καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Τίτον, ἀλίσκεται ἡ Ἰερουσαλὴμ, συντρίβεται ὁλοσχερῶς ἡ Ἰουδαϊκὴ δύναμις καὶ ἐξασφαλίζεται ὁ ἑλληνισμός. Αἱ ἑλληνικαὶ τῆς Συρίας πόλεις συνέδραμον μετὰ ζήλου ἀμοτέρους τοὺς αὐτοκράτορας κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἰερουσαλὴμ ἐτίμησαν διὰ στεφάνων τὸν Τίτον. Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι, « δεινὸν τι ποιούμενοι, κατὰ Δίωνα Κάσσιον, τὸ ἀλλοφύλους τινὰς εἰς τὴν πόλιν σφῶν οἰκισθῆναι, καὶ τὸ ἱερὰ ἀλλότρια ἐν αὐτῇ ἰδρυθῆναι », ἐπεχείρησαν μὲν δις ἔτι νὰ ἐπαναστατήσωσιν, ἀλλὰ τότε καὶ ἰδίως κατὰ τὸ δεῦτερον αὐτῶν κίνημα (132—136 μετὰ Χριστόν), ἔπαθον ἥτταν φοβεράν, καὶ διασπάρησαν τῇ δε κάκεισε, μέχρι τῆς σήμερον περιάγοντες εἰς ἀπάσας τῆς οἰκουμένης τὰς χώρας τὴν παραμειομορφωμένην εἰκόνα τοῦ ἀρχαίου ἐθνικοῦ αὐτῶν βίου.

Ἄλλ' ὅτι ὑπὲρ πᾶν ἄλλο μαρτυρεῖ ὁπόσον ὁ ἑλληνισμὸς εἶχε ριζώσει εἰς τὴν Ἰουδαίαν περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους, εἶναι τοῦτο, ὅτι οἱ δύο ἐπισημότεροι Ἰουδαῖοι συγγραφεῖς τῆς πρώτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, Ἰώσηπος ὁ Φλάβιος καὶ Φίλων ὁ Ἰουδαῖος, οὐ μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἔγραψαν, ἀλλὰ καὶ ὅλως ὑπὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐνεφορήθησαν. Ὁ Φίλων, ὅστις ἔζη ἐπὶ Καλιγόλα, συνέταξε πολλὰ θεολογικά ἅμα καὶ φιλοσοφικά συγγράμματα, δι' ὧν ἐζήτησε νὰ συναρμολογήσῃ τὰ τῶν πυθαγορείων καὶ ἐπικουρείων καὶ τὰ τῶν στωϊκῶν δόγματα μετὰ τῶν ἰουδαϊκῶν καὶ διαφόρων ἄλλων ἀνατολικῶν δοξασιῶν. Καὶ σημειωτέον ὅτι ὁ Φίλων ἦτο ἐκ τοῦ ἱερατικοῦ γένους, Φαρισαῖος τὴν αἵρεσιν, ὃ ἐστὶ θερμὸς ὁπαδὸς τῆς θρησκείας τῶν ἰδίων πατέρων, σκοπὸν δὲ κύριον προέθετο νὰ παραστήτῃ τὰ ἱερὰ βιβλία τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ὡς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς σοφίας· καὶ ὁμως τοσοῦτον προσηλώθη εἰς τὸ τοῦ Πλάτωνος φιλοσοφικὸν σύστημα, ὥστε εὗρισκεν αὐτὸ τὰ μάλιστα συμβιβάζόμενον μετὰ τῶν ἱερῶν βιβλίων τῶν Ἰουδαίων. Ὁ δὲ Ἰώσηπος, ὅστις ἦτο σύγχρονος τοῦ Οὐεσπασιανοῦ, ἠκολούθησεν ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ τὴν αὐτὴν ὁδὸν τῆς προσοικειώσεως, τῆς συγχωρεύσεως τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ, διότι παρεκτὸς ἄλλων ἔγραψεν ἰουδαϊκὴν ἀρχαιολογίαν εἰς βιβλία εἴκοσι, δι' ἧς παρέστησε τὰ γνωστότερα τῆς ἀνατολῆς ἔθνη, καὶ ἰδίως τὸ ἑλληνικόν, εἰς στενὴν σχέσιν πρὸς τὸ ἑβραϊκόν, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἐθεωρεῖτο ὡς ὅλως μεμονωμένον καὶ συνήθως μάλιστα ὡς ὅλως ἄγνωστον.

Δὲν θέλομεν ἀκριβολογήσει ἐνταῦθα περὶ τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἑλληνισμοῦ τῶν ἄλλων κατὰ τὴν ἀνατολὴν χωρῶν. Ἐν τῇ προηγουμένῳ βιβλίῳ ἠριθμήσαμεν τὰς πολυπληθεῖς ἑλληνίδας πόλεις ὅσαι ἐκτίσθησαν αὐτόθι ὑπὸ τῶν διαδόχων καὶ παρεσχέσαμεν τὸ μέγεθος καὶ τὴν λαμπρότητα πολλῶν ἐκ τῶν πόλεων τούτων, ἔτι δὲ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἅπασαι συνετέλεσαν εἰς τὸν ἐξἑλληνισμόν τοῦ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ. Αἱ πόλεις αὗται δὲν ἔπαυσαν καὶ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας διατηροῦσαι τὰ ἀρχαῖα ἀστυκὰ πολιτεύματα καὶ τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν βίον. Ἐὰν γραφῇ ποτε λεπτομερὴς αὐτῶν ἱστορία, θέλουσι προκύψει εἰς μέσον νέαι καὶ ποικίλαι φάσεις τῶν ζωτικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δυνάμεων. Ἐνταῦθα δὲν εἶναι δυνατὸν

νά πράξωμεν τοῦτο· ἀλλ' ἵνα δι' ὀλίγων καταστήσωμεν πρόδηλον ὁποῖαν δύναμιν καὶ ἐνεργεῖαν εἶχε καθ' ὅλην ταύτην τὴν περίοδον ἐν τῇ ἀνατολῇ ὁ ἐλληνισμός, ἀρκεῖ νὰ εἰπώμεν ὅτι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων καὶ ἰδίως τοῦ Χαιρωνέως Πλουτάρχου καὶ τοῦ Ἀθηναίου Δογγίνου, ἅπαντες σχεδὸν οἱ ἄλλοι ἐπιφανεῖς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἄνδρες ὅσους ὁ ἀρχαῖος ἐλληνισμός ἀνέδειξεν ἀπὸ τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ μέχρι τῆς τετάρτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας, ἀνῆκον οὐχὶ εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἀλλὰ εἰς τὴν νέαν ἐκείνην καὶ ὄντως μεγάλην Ἑλλάδα τῆς ἀνατολῆς. Ὁ ἐπὶ Αὐγούστου ἀκμάσας Διονύσιος, τοῦ ὁποίου πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παραθέσωμεν τὰ ἱστορικὰ καὶ κριτικὰ ἔργα, κατήγετο ἐκ τῆς Ἀλικαρνασσοῦ. Ὁ σχεδὸν σύγχρονος αὐτοῦ Νικόλαος, ὅστις συνέγραψε πολλὰ ἱστορικὰ ἔξω μνημονεύεται καθολικῇ ἱστορίᾳ, ἦτο Δαμασκηνὸς τὸ γένος. Ὁ γνωστὸς ἡμῖν Ἀρρίανος, ὁ ζήσας ἐπὶ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν τούτου διαδόχων, ἐγεννήθη ἐν Νικομηδείᾳ. Ὁ οὐδὲν ἥττον γνωστὸς Ἀππιανὸς, ὁ ἐν τῇ δευτέρᾳ ἑκατονταετηρίδι συγγράψας, ἦτο Ἀλεξανδρεύς. Ὁ Δίων ὁ Κάσιος (ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι) ἐγεννήθη ἐν Νικαίᾳ. Ἄλλος ἱστορικὸς σύγχρονος τοῦ προηγουμένου, ὁ Ἡρωδιανὸς, ἦτο Ἀλεξανδρεύς. Ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος, ὁ κατὰ τὴν δευτέραν μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα συντάξας κατάλογον τῶν βασιλέων μέχρις Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς, καὶ ἔτι μᾶλλον φημιζόμενος διὰ τὸ ἀστρονομικὸν αὐτοῦ σύστημα καὶ τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ γεωγραφίαν, κατήγετο ἐκ Πηλουσίου. Ὁ μέγιστος τῶν ἱατρῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Γαληνὸς ἐγεννήθη τῷ 131 μετὰ Χριστὸν ἐν Περγάμῳ. Ὁ μᾶλλον λόγου ἄξιος μεταξὺ τῶν σοφιστῶν Δίων ὁ Χρυσόστομος, περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος, ἦτο ἐκ Προύσης τῆς Βιθυνίας. Ὁ εὐφύεστατος τῶν Ἑλλήνων, καὶ νῆ Δία τῶν ἀνθρώπων, Λουκιανὸς, κατήγετο ἐκ Σαμοσάτων τῆς Συρίας. Ὁ Ἀθήναιος, τοῦ ὁποίου ἀνεφέραμεν ἄλλοτε τοὺς δειπνοσοφιστάς, ἐγεννήθη εἰς Ναύκρατιν τῆς Αἰγύπτου. Ὁ Ἐπίκτατος ἦτο ἐξ Ἱεραπόλεως τῆς Φρυγίας. Ὁ Διογένης, τοῦ ὁποίου ἔχομεν συλλογὴν εἰς δέκα βιβλία ἐπιγραφομένην *Φιλόσοφος ἱστορία περὶ βίῳ, δογμάτων καὶ ἀποφθεγμάτων τῶν ἐπὶ φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων*, ἦτο ἐκ

Λαέρτης, πολυχνίου τῆς Κιλικίας. Ὁ Πλωτῖνος, ὁ ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι πρῶτος γράψας τὸ σύστημα ἐκεῖνο ὅπερ ἐπεχείρησε νὰ συγκαταμίξῃ τὰ δόγματα τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων εἰς ἓν, καὶ μετ' αὐτῶν νὰ συγκεράσῃ τὰ τῶν ἀνατολικῶν, τὸ σύστημα τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται *Νεοπλατωνικὴ ἢ Ἀλεξανδρινὴ φιλοσοφία* καὶ περὶ οὗ πλειότερά τινα λέγομεν κατωτέρω, κατήγετο ἐκ τῆς ἐν Θηβαΐδι τῆς Αἰγύπτου Λυκοπόλεως. Οἱ μαθηματικοὶ Νικόμαχος ἐν τῇ πρώτῃ ἑκατονταετηρίδι, καὶ Θέων ἐν τῇ δευτέρᾳ, ἦσαν ὁ μὲν πρῶτος ἐκ Γεράσων τῆς ἐν Περσίᾳ Ἱερσπόλεως, ὁ δὲ δεύτερος Συμυρναῖος. Ὁ ἀστρονόμος Ποσειδώνιος, ὁ ἐπίσημος διὰ τὴν ἐπινοηθεῖσαν παρ' αὐτοῦ κινητὴν σφαῖραν, κατήγετο ἐξ Ἀπαμείας. Ὁ ἰδρυτὴς τοῦ Ἰουλιανοῦ ἔτους Σωσιγένης ἦτο Ἀλεξανδρεὺς. Ὁ γνωστὸς γεωγράφος Στράβων, Ἀμασηνός. Ὁ οὐδὲν ἦττον γνωστὸς περιηγητὴς Παυσανίας ἐγεννήθη ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας. Ἀλλ' ὁ κατάλογος οὗτος ἡδύνατο νὰ παραταθῇ εἰσέτι ἐπὶ πολὺ, ἀποδεικνύων ἀδιαλείπτως ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς, ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἐν τῇ ἀνατολῇ μᾶλλον ἤκμαζεν ἢ ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι. Αἱ χῶραι αὗται πολιτικῶς μὲν ὑπήγοντο εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, κοινωνικῶς ὅμως καὶ ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς δὲν ἔπαυσαν οὔσαι χῶραι ἑλληνικαί, ἀπαραλλάκτως καθὼς τὰ ἑλληνικὰ ἀγάλματα, τὰ ὁποῖα πολλὰκις, ὡς εἶδομεν, οἱ Ῥωμαῖοι ἐπέγραφον εἰς ἰδίους βασιλεῖς ἢ ἥρωας, δὲν ἀπέβαλλον διὰ τοῦτο τὸν ἀρχέτυπον ἑλληνικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα· καθότι ἀπλὴ ἐπιγραφὴ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ αὐτῶν τὸν χαρακτῆρα ἐκεῖνον.

Μὴν ὑπολάβῃ δέ τις ὅτι μόνον περὶ τὸν θεωρητικὸν βίον ἡδονίμῃσεν ὁ ἀνατολικὸς οὗτος ἑλληνισμὸς· ἀνέδειξε καὶ πρακτικὸς ἀνδρας οὐκ ὀλίγους, ἐξ ὧν χάριν παραδείγματος θέλομεν ἀναφέρει τινάς. Ἐλαλήσαμεν ἤδη ἐν παρόδῳ περὶ τῆς ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀνανεώσεως τοῦ Περσικοῦ κράτους (σελ. 509). Τρόντι κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης, ὁ Ἀρταξέρξης Δ' ὁ τῶν Σασσανιδῶν ἀρχηγέτης, διοικητὴς ὢν ἐπαρχίας τινὸς τῶν Πάρθων βασιλέων, ἐπανάστη κατὰ τοῦ τελευταίου Ἀρσακίδου Ἀρταβάβου Δ', κατέλυσε τὴν τῶν Πάρθων ἀρχὴν, καὶ ἰδρυσεν ἀντ' αὐτῆς τὸ δεύτερον Περσικὸν κράτος, μετὰ τῆς ἱερατικῆς τῶν μάγων τάξεως

καὶ τῶν ἄλλων προπατορικῶν θεσμῶν. Ἐκτοτε δὲ οἱ Σασσανίδαι οὐ-
τοι δὲν ἔπαυσαν ἐπιτιθέμενοι κατὰ τῶν ἀνατολικῶν τῆς Ῥώμης ἐπαρ-
χιῶν, ὥστε ὁ ἐκεῖ μεσόγειος ἑλληνισμὸς ἔπαθεν ἀπὸ αὐτῶν ὅσα καὶ
οἷα τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἡ ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἑλληνικὴ χειρ-
σόνησος ὑπέστησαν συγχρόνως ἀπὸ τῶν βορείων βαρβάρων. Ὁ τοῦ
Ἀρταξέρξου υἱὸς καὶ διάδοχος Σαπῶρ ἡχμαλώτευσεν (260) τὸν κατ'
αὐτοῦ ἐκστρατεύσαντα Οὐαλεριανόν· καὶ τότε ὁ Σαπῶρ, περάσας
τὸν Εὐφράτην, ἐκυρίευσεν καὶ ἐλεηλάτησεν τὴν Χαλκίδα, τὴν μεγάλην
Ἀντιόχειαν, τὴν Ταρσὸν καὶ πλείστας ἄλλας ἑλληνίδας πόλεις.
Ἀλλ' ὅτε ἔφθασεν εἰς τὴν Καισάρειαν, τὴν τῆς Καππαδοκίας πρω-
τεύουσαν, ἀπήντησεν ἀντίστασιν γενναίαν. Ἡ Καισάρεια ἦτο πόλις
πολυάνθρωπος, περιέχουσα, ὡς λέγεται, 400,000 κατοίκων· στρα-
τηγούμενη δὲ ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους « ἀνδρὸς καὶ ἀνδρείου καὶ συ-
νετοῦ » κατὰ Ἰωάννην τὸν Ζωνχρᾶν, ἀντετάχθη καρτερικῶς εἰς τὸν
βασιλέα τῶν Περσῶν, μέχρις οὗ δορυάλωτος ληρθεὶς ἰατρός τις καὶ
οἰκτρῶς βασανισθεὶς, ὑπέδειξε τόπον δι' οὗ οἱ πολέμιοι ἠδύναντο νὰ
εἰσελθῶσι καὶ εἰσῆλθον τῶντι διὰ νυκτός, διαπράξαντες σφαγὴν δει-
νὴν τῶν κατοίκων. « Ὁ δὲ γε τούτων στρατηγὸς Δημοσθένης, ὑπὸ
πολλῶν κυκλωθεὶς Περσῶν κελευσθέντων ζῶν αὐτὸν συλλαβεῖν, τὸν
ἵππον ἀναβάς καὶ γυμνὸν τὸ ξίφος ἤρκως, εἰσώθησεν ἑαυτὸν μέσον
τῶν πολεμίων· καὶ πλείστους καταβαλὼν, διεξέπεσε τῆς πόλεως
καὶ διαφυγεῖν ἴσχυσε. » Καὶ οἱ μὲν Πέρσαι ἐξηκολούθησαν πορθεῖν-
τες τὴν Συρίαν καὶ τὴν μικρὰν Ἀσίαν· τὰ δὲ Ῥωμαϊκὰ στρατεύματα
ἐπέστησαν ἤδη στρατηγὸν ἕτερον Ἑλληνα ὀνόματι Κάλλιστον, ὅστις
θεωρῶν τοὺς πολέμιους ἀπερισκέπτως διασπαρέντας ἐπετέθη ἀθρόον
κατ' αὐτῶν καὶ πολὺν εἰς τοὺς βαρβάρους ἐπενεγκὼν φόνον καὶ πολ-
λὴν ἀναλαβὼν λείαν, ἠνάγκασεν τὸν Σαπῶρ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια.
Τότε δὲ καὶ τις Παλμυρηνὸς ἀνὴρ ὀνόματι Ὠδέναθος, ἐπιπεσὼν κατὰ
τῶν ἐπιστρεφόντων εἰς τὰ ἴδια πολεμίων, ἐπήγαγεν εἰς αὐτοὺς φθο-
ρὰν οὐδὲν ἥττον μεγάλην, διὸ οὐ μόνον προεχειρίσθη ὑπὲρ τοῦ Γαλ-
λιανοῦ στρατηγὸς τῆς ἀντολῆς, ἀλλ' ἐτιμήθη καὶ διὰ τοῦ ἀξιωμα-
τος τοῦ αὐγούστου καὶ τοῦ καίσαρος. Ὁ Ὠδέναθος οὗτος δὲν ἦτο
Ἕλλην· ἦτο Σύρος ἢ Ἀραβὶ τὴν καταγωγὴν, ἀλλ' ἡ Παλμύρα, ἐξ ἧς
ῥεμαῖτο, καὶ τοι ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀραβικῆς ἐρήμου κτισθεῖσα, ἦτο

πόλεις ἀρχαιοτέρα μὲν, ἐπὶ δὲ τῶν Σελευκιδῶν ἐξελληνισθεῖσα καὶ ὑπὸ ἀρχιτεκτόνων Ἑλλήνων κοσμηθεῖσα διὰ ναῶν πολυτελῶν καὶ ἄλλων οἰκοδομημάτων λαμπρῶν. Ἀποθανόντος δὲ ἐν ἔτει 267 τοῦ Ὡδενάθου, ἐκληρονόμησε τὴν ὅλην κατὰ τὴν ἀνατολὴν ἀρχὴν ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ζηνοβία, ἡ πολυθρύλητος διὰ τὸ κάλλος, τὴν σύνεσιν, τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν, τὴν εὐγλωττίαν καὶ τὸν ὅλως ἀρρενωπὸν χαρακτῆρα καὶ βίον. Ἡ Ζηνοβία, ζῶντος ἔτι τοῦ Ὡδενάθου εἶχε κοινώρησι τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς· ἥδη δὲ μοναρχήσασα, διωργάνωσε τὸ πολίτευμα κατὰ τὸ παράδοξον ἐκεῖνο κρᾶμα τοῦ ἀσιανοῦ καὶ ἐλληνικοῦ βίου ὅπερ ἐμελέτησε νὰ καταρτίσῃ ὁ μέγας Ἀλέξανδρος, ἐπραγματίωσαν δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον οἱ τούτου διάδοχοι. Ὁ ἱματισμὸς αὐτῆς ἦτο ἐλληνικὸς ἅμα καὶ ἀσιανός· εἰς τὴν αὐλὴν αὐτῆς ὠμιλοῦντο ἡ ἐλληνικὴ ἅμα καὶ αἱ ἀσιαναὶ γλῶσσαι· ἐνῶ δὲ ἡ αὐλὴ ἐκείνη ἦτο ἐπὶ τὸ ἀνατολικώτερον νῦν τρεπισμένη, κυριώτατος τῆς Ζηνοβίας σύμβουλος καὶ ὑπουργός διετέλεσεν ὁ Ἕλλην τὴν καταγωγὴν, τὴν παιδείαν καὶ τὸ φρόνημα Λογγίνος. Ὅτε ἐβασίλευσεν ἐν Ῥώμῃ ὁ Κλαύδιος, ἡ Ζηνοβία ἤρχεν ἀπάσης τῆς Συρίας καὶ τῶν πλειστῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας χωρῶν· μετ' οὐ πολὺ δὲ, ὠφελθεῖσα ἀπὸ τινος ἐν Αἰγύπτῳ στάσεως, κατέλαβε καὶ ταύτην τὴν χώραν, καὶ ἐπὶ Αὐρηλιανοῦ ἐμελέτα ἥδη νὰ ἐκτείνῃ τὸ κράτος αὐτῆς εἰς τὸ λοιπὸν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅτε ἐστράτευσεν ἐπ' αὐτὴν ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος. Τὰ στρατεύματα τῆς Ζηνοβίας ἠττηθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἐπανειλημμένως, ἐδέησε νὰ ἐκχωρήσῃ τῆς Συρίας καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας· ἔπειτα κατετροπώθη αὐτὴ ἡ βασιλὶς εἰς κρίσιμον περὶ Ἑμεσαν μάχην, ἐπολιορκήθη εἰς Παλμύραν καὶ δι' ἑλλειψιν τροφῶν ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ, κατ' ἄλλους μὲν ἀποθανοῦσα πρὶν ἔτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐπανέλθῃ εἰς Ἰταλίαν, κατ' ἄλλους δὲ ἐκεῖ μετὰ τινα ἔτη τελευτήσασα. Καὶ ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης ταύτης ἀλώσεως τῆς Παλμύρας, ὁ Αὐρηλιανὸς ἐφείσθη τῆς τε πόλεως καὶ τῶν κατοίκων μετ' οὐ πολὺ ὅμως, ἐπεὶ δὲ ἐπανάστησαν οἱ Παλμυρηνοὶ, ὁ αὐτοκράτωρ γενόμενος αὐθις κύριος τῆς πόλεως, τοὺς μὲν κατοίκους ἅπαντας ἤθεδὸν κατέσφαξε, τὴν δὲ λαμπρὰν πόλιν κατέβαλεν εἰς ἔδαφος. Ἐτι δὲ ἐπὶ τῆς πρώτης ἀλώσεως, προσηνέχθη μὲν ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς Παλμυρηνοὺς, ἀλλ' ἐθιχάντισεν ἅπαντας τοὺς πιστοὺς τῆς Ζηνοβίας φί-

λους καὶ πρὸ πάντων τὸν περιφανῆ Λογγίνον. Ὁ Λογγίνος, ὅστις ἦτο Ἀθηναῖος τὸ γένος καὶ ἐσπούδασε μὲν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὴν φιλοσοφίαν, ἐδίδαξε δὲ ἔπειτα ταύτην τε καὶ τὴν ῥητορικὴν εἰς Ἀθήνας, ἀπέδειξεν ἤδη, διὰ τοῦ ὄντως Σωκρατικοῦ αὐτοῦ θανάτου, ὅτι δὲν ἦτο μέχρι λόγων φιλόσοφος, ἀλλ' εἶχε τὴν γενναιοῦτητα νὰ ἐφαρμόζῃ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον τὰ ἀθάνατα τοῦ Πλάτωνος δόγματα. Ἡ Ζηνοβία εἶχεν ἐπὶ τέλους δειχθῆ ἀγνώμων πρὸς αὐτόν. Ἡ γυνὴ αὕτη ἡ τοσαύτης ἐν πολέμῳ διαπρέψασα, κατεπτοήθη ὅτε εἶδεν ἑαυτὴν αἰχμάλωτον ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Αὐρηλιανοῦ καὶ ἠθέλησε νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν αὐτῆς ἐπιρρίπτουσα ἅπασαν τὴν εὐθύνην τῆς κατὰ τῶν Ῥωμαίων ἀντιστάσεως εἰς τοὺς περὶ αὐτὴν φίλους καὶ ἰδίως εἰς τὸν Λογγίνον. Ὁ δὲ, δὲν ἐμνησικακήσε κατ' αὐτῆς οὐδὲ κατεδέχθη νὰ ψεύσῃ τοὺς λόγους αὐτῆς, ἀλλὰ μάλιστα διὰ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἀπέθανεν ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ ἀναμφισβήτητον, ὅτι αὐτὸς ἦτο τῷ ὄντι τοῦ ὅλου ἐκείνου κράτους ἡ ψυχὴ. « Τὸ ὄνομα τοῦ ἐπὶ τῷ ὕψει τοῦ λόγου διακεκριμένου τούτου συγγραφέως θέλει ζῆσει εἰς τοὺς αἰῶνας πλεότερον ἢ τὸ ὄνομα τῆς τε βασιλίδος ἣτις κατηγόρησε καὶ τοῦ τυράννου ὅστις κατεδίκασεν αὐτόν », λέγει ὁ Ἀγγλος Γίββων ὁ μέγας ἱστοριογράφος τῆς παρακμῆς καὶ τῆς πτώσεως τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. « Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ μεγαλοφυΐα δὲν ἴσχυσαν νὰ μαλακώσῃ τὴν θηριώδη καρδίαν στρατιώτου ἀμαθοῦς, ἀλλ' ἐχρησίμευσαν εἰς τὸ νὰ ἀνυψώσῃ καὶ ὀχυρώσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ Λογγίνου. Μηδὲν ἐκφωνήσας παράπονον, ἐβάδισεν οὗτος ἀτάραχος πρὸς τὸν θάνατον, ἐλεῶν τὰς συμφορὰς τῆς βασιλίδος αὐτοῦ καὶ παραμυθῶν αὐτὸς τοὺς τεθλιμμένους αὐτοῦ φίλους. »

Οὕτως εἶχεν ὁ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἑλληνισμὸς ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας. Αἱ πόλεις ἦσαν ὅλαι σχεδὸν ἑλληνικαί, ἡ δὲ χώρα ἐξηκολούθει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐξελληνιζομένη, ὅτε, ἐν ἔτει 30 τῆς τοῦ Αὐγούστου μοναρχίας, ἐγένετο ἐν Παλαισίνῃ ἡ θεία ἐνανθρώπησις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καθὼς πρὸ τριῶν ἡμισυ ἑκατονταετηρίδων, ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὑψώσασα τὴν σημαίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὥρμησεν ἀπὸ τῆς Μακεδονίας διὰ τοῦ Ἑλληνισπόντου ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς ἀνατολῆς, οὕτω τὸ χριστιανικὸν θρήσκειμα,

περιβλήθην τὴν πανοπλίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, διαλεκτικῆς καὶ πολιτείας, ὥρμησεν ἤδη ἀπὸ τῆς Παλαιστίνης πρὸς κατάκτησιν τῆς δύσεως. Τῶντι εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ συνετέλεσαν βεβαίως πολλὰ καὶ ποικίλα πράγματα. Πρῶτον πάντων τῆς ἐπιτυχίας αὐτοῦ αἴτιον ὑπῆρξεν ἡ θεία τῶν δογμάτων αὐτοῦ τελειότης· ηὐδοκίμησεν ἔπειτα καὶ διὰ τοῦτο, ὅτι, ἕνεκα τῆς πρὸ πολλοῦ ἀρξαμένης μετὰξὺ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν θρησκευμάτων πάλης, εἶχεν ἤδη ἐπέλθει νέκρωσις τῶν ἀρχαίων δοξασίων, ἡ δὲ κοινωνία, μάλιστα ἡ λογιωτέρα κοινωνία, ἐστερήθη πάσης πίστεως, καὶ, πλανωμένη ἠθικῶς ἐν ἐρήμῳ αὐχμηροτάτῃ, ἐπεζῆτει ὁσὶν τινα ψυχικῆς παραμυθίας. Εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ νέου θρησκευματος συνετέλεσε πρὸς τούτοις καὶ ἡ διὰ τῆς ἑλληνικῆς κατακτῆσεως ἐπιγενομένη συγχώνεσις τῶν διαφόρων τύπων τῆς θεότητος, ἡ προπαρασκευάσασα, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν, τὰ πνεύματα εἰς τὴν κατάληψιν καὶ τὴν παραδοχὴν τοῦ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος κηρυχθέντος ἐνὸς καὶ μόνου καὶ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἡ ἰδέα τῆς ἐνότητος τῆς Προνοίας εἶχεν ἐπὶ τοσοῦτον ὠριμάσει ὥστε ὁ Πλούταρχος, ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ τῇ ἐπιγεγραμμένῃ « περὶ Ἰσιδος καὶ Ὀσίριδος, » ῥητῶς συμπεραίνει ὅτι δὲν ὑπάρχουσι θεοὶ ἕτεροι παρ' ἑτέροις, οὐδὲ βάρβαροι καὶ Ἑλληνες, οὐδὲ βόρειοι καὶ νότιοι. « Ἀλλ' ὥσπερ ἥλιος καὶ σελήνη καὶ οὐρανὸς καὶ γῆ καὶ θάλασσα κοινὰ πᾶσιν, ὀνομάζεται δὲ ἄλλως ὑπ' ἄλλων, οὕτως εἷδος Λόγου τοῦ ταῦτα κοσμοῦντος καὶ μιᾶς προνοίας ἐπιτροπευούσης ἕτεραι παρ' ἑτέροις γεγονάσι τιμαὶ καὶ προσηγορίαι. » Κατὰ τοῦτο λοιπὸν ἤδη, ὁ ἐξἑλληνισμὸς τῆς Ἀνατολῆς εἰργάσθη ἐπιτυχῶς περὶ τὴν διάνοξιν τῆς λεωφόρου δι' ἧς ἔμελλε νὰ βαδίσῃ ὁ χριστιανισμός. Ἀλλὰ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἴσως διηυκόλυνον τὴν διάδοσιν καὶ τὸν διοργανισμὸν αὐτοῦ δύο τινά· ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ τὰ ἑλληνικὰ πολιτεύματα. Ἡ μὲν ἑλληνικὴ γλῶσσα διττῶς· πρῶτον διότι διὰ τὴν ἐντέλειαν καὶ τὴν λεπτότητα αὐτῆς ἦτο ἐπιτηδευτοτέρα πάσης ἄλλης πρὸς τὴν δῆλωσιν, τὴν ἐρμηνείαν καὶ τὸν προσδιορισμὸν τῶν ὑψηλῶν τοῦ νέου θρησκευματος δογμάτων· δεύτερον διότι ἐντὸς τῶν τελευταίων τριῶν ἑκατονταετηρίδων, γενομένη ἡ γλῶσσα ὅλων τῶν ὑψηλοτέρων καὶ ἐργατικωτέρων τῆς ἀνατολῆς τάξεων, παρεῖχεν εἰς τὸ νέον θρησκεῖμα κοινόν

τι διαδόσεως ὄργανον ὁποῖον τὸ θρήσκευμα τοῦτο δὲν ἤθελεν ἔχει εἶναι, μὴ προηγηθείσης τῆς μεταφυτεύσεως ἐκείνης τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἠναγκάζετο νὰ μεταχειρισθῇ τὰς ποικίλας τῶν ἐγγχωρίων λαῶν διαλέκτους. Πλὴν δὲ τῆς γλώσσης, καὶ τὰ ἑλληνικὰ πολιτεύματα ἐχρησίμευσαν, καθὰ θέλει ἐξηγηθῇ μετ' οὐ πολὺ, ὡς τύπος καὶ ὑπογραμμὸς τῶν πρώτων χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν. Ἐκ τούτου συνέβη πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἐπεκράτησε πολὺ μᾶλλον εἰς τὰς πόλεις ἢ εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν. Εἰς τὰς πόλεις συνέδραμεν αὐτὸν ἢ τε ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὰ τε ἑλληνικὰ πολιτεύματα· ἐνθ' εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν ὅπου ἐλαλοῦντο εἰς ἐτι ποικίλοι διάλεκτοι, τύποι δὲ κοινοτικοῦ ὀργανισμοῦ δὲν ὑφίσταντο προηγουμένως, τὸ νέον κήρυγμα ἐστερεῖτο παντὸς ἐπιτηδείου διαδόσεως καὶ συντηρήσεως ὀργάνου.

Δὲν εἴμεθα ἀποκλειστικοί· καὶ ὁμολογοῦμεν προθύμως ὅτι εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ συνετέλεσεν ὡσαύτως ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία. Εἴπομεν ἤδη ὅτι ἡ τοῦ Σωτῆρος ἐνανθρώπησις ἐγένετο συγχρότως μὲ τὴν ἐν Ῥώμῃ ἰδρυσιν τῆς παγκοσμίου μοναρχίας· αὕτη δὲ ἡ σύμπτωσις ἤθελε καὶ μόνη ἀρκέσει ἵνα ὑποδείξῃ ὅτι τὰ δύο ταῦτα γεγονότα δὲν ἦσαν ἄσχετα πρὸς ἄλληλα. Ὁ κόσμος εἶχε χρεῖαν διανοητικῆς, καὶ ἠθικῆς, καὶ κοινωνικῆς ἀναμορφώσεως· καὶ τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης τὰς ἀρχὰς ἀνέλαβεν αὕτη ἡ θεία Πρόνοια νὰ κηρύξῃ. Ἀλλ' ἵνα διευκολυνθῇ τῶν ἀρχῶν τούτων ἡ διάδοσις, ἀπαιτεῖτο πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ πέσωσιν οἱ πολιτικοὶ φραγμοὶ οἵτινες διήρουν τὰ ἔθνη εἰς τὰ ὅποια ἔμελλε πρὸ πάντων νὰ κηρυχθῇ τὸ νέον δόγμα· τὸ δ' ἔργον τοῦτο ἐπετράπη εἰς τὴν Ῥώμην, τὴν τότε πρωτεύουσαν τοῦ μέρους τούτου τῆς οἰκουμένης πόλιν. Ὡς τε ἡ Ῥώμη διὰ τῆς πολιτικῆς ἐνότητος ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὑπήγαγε κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὰς χώρας ταύτας, συνέδραμεν ἀναμφισβητήτως εἰς τὴν πρόοδον τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν πολιτικὴν τοῦ κόσμου ἐνότητα εἶχε προπαρασκευάσει ἡ ἑλληνομακεδονικὴ κυριαρχία. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ κράτος αὐτοῦ κατεκερματίσθη· οὐδὲν ἦπτον ὅμως, εἰς ἅπαντα τὰ ἐξ αὐτοῦ προκύψαντα διάφορα κράτη ἐξηκολούθησεν ἐπικρατοῦσα καὶ ἀναπτυσσομένη ἐνέ-

της διοικητικῆς, στρατιωτικῆς, νομισματικῆς, δικαστικῆς, ἀστυκῆς καὶ πρὸ πάντων διανοητικῆς καὶ γλωσσικῆς, ἡ τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐνότης, ἥτις δὲν εἶχε χρεῖαν εἰμὴ ἐξωτερικοῦ τινος ἐπιστεγάσματος ἵνα ἀναλάβῃ τὸν τύπον τῆς κοσμοκράτορος μοναρχίας. Τὸ ἐπιστέγασμα τοῦτο ἐπετέθη ὑπὸ τῆς 'Ρώμης· ἀλλ' οὐδεὶς θέλει ἀρνηθῇ ὅτι ἅπαντα τὰ ἠθικὰ τῆς πολιτικῆς ἐκείνης ἐνότητος στοιχεῖα ὑπῆρξαν προῖόν τῶν προηγουμένων ἀγώνων τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ. Αὐτὸς ἐνώσας τὰ ἔθνη τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως, κατέστησεν αὐτὰ δεκτικώτερα εἰς τὸ ν' ἀσπασθῶσι τὰς καινοτομίας τοῦ χριστιανισμοῦ. Αὐτὸς διενήργησε μεταξὺ τῶν ἀσιανῶν καὶ τῶν ἑλληνικῶν δοξασιῶν τὴν τοσοῦτον ἐπιτηδεῖαν ἐκείνην εἰς τὴν πρόσοδον τοῦ νέου θρησκευματος συγχώνευσιν. Αὐτὸς, ἵνα ἐν δυσὶ λέξεσι συγκεφαλαιώσωμεν ὅσα διὰ μακρῶν ἄλλοτε ἐξεθέσαμεν, ἰδρυσε τὴν νέαν τοῦ κόσμου μητρόπολιν, τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἥτις συνεκέντρωσεν εἰς ἑαυτὴν τὸ ἐμπόριον, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὰ θρησκευματα τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως, γενομένη ἐν ταύτῃ ἀγορὰ καὶ βιβλιοθήκη, νὰὸς καὶ Πάνθεον τοῦ κόσμου, καὶ δεξαμένη εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς τὴν τε συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων, τό τε μουσεῖον τῶν Ἑλλήνων, τὰς τε σχολὰς τῶν χριστιανῶν, ὡς ἐν χωνευτηρίῳ τινί, ἐξ οὗ προέκυψεν ὁ ἄπερθος τῆς νέας ἀληθείας χρυσός.

Καὶ ἔπειτα τὸ ἄμεσον τῆς κηρύξεως, τῆς ἐρμηνείας καὶ τῆς διὰ δόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ὄργανον ὑπῆρξεν ἡ γλῶσσα ἡ ἑλληνικὴ. Οὐδ' ἦτο δυνατόν ἄλλως γενέσθαι. Καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολήν, ἐπικρατοῦσα γλῶσσα ἦτο ἡ ἑλληνικὴ. Ἀπ' ἄκρων ἕως ἄκρων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους τὸ ἐμπόριον ἑλληνιστὶ διεξήγετο. Μέχρι τῆς καταστροφῆς τῆς ἱερᾶς αὐτῶν πόλεως, οἱ Ἰουδαῖοι διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης διενήργουν τὰς ποικίλας αὐτῶν εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου συναλλαγὰς. Αὐτὴ ἡ Παλαιστίνη εἶχε κατὰ μέγα μέρος ἐξελληνισθῇ. Τὰ πάντα λοιπὸν εἶχον παρασκευασθῇ ἵνα διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης λαλήσῃ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οἱ πρῶτοι ἐπτά τῆς ἐκκλησίας διάκονοι, Φίλιππος, Πρόχορος, Νικάνωρ, Τίμων, Παρμενᾶς, Νικόλαος, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ ἀείμνηστος Στέφανος, ὁ πρῶτος τῆς ἐκκλησίας μάρτυς, ὑπῆρξαν ἑλληνισταί, ὃ ἐστὶν ἐξελληνισμένοι Ἰουδαῖοι. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὅστις ἀπὸ φοβεροῦ τῆς νέας θρησκείας διώ-

κτου ἡγωνίσθη ἔπειτα ὑπὲρ αὐτῆς λόγῳ καὶ ἔργῳ, ἐγεννήθη εἰς Ταρσὸν τῆς Κιλικίας, εἰς πόλιν δηλαδὴ τῆς ὁποίας αἱ ἑλληνικαὶ σχολαὶ ἐφημίζοντο ὡς ὀνομαστότεραι τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σχολῶν. Εἰς Ταρσὸν λοιπὸν ἀνετράφη ἑλληνικῶς. Ναὶ μὲν ἔπειτα συνεπλήρωσε τὴν ἐκπαίδευσιν αὐτοῦ εἰς Ἱερουσαλὴμ· ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ῥαββινικὰς τῆς πόλεως ταύτης σχολὰς ἠκμαζεν ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, ὡς βεβαιούσι ῥητῶς ἰουδαϊκῇ παραδόσει. Ἐντεῦθεν ὁ ἀπόστολος Παῦλος, καὶ τοι ἦτο ἐβραϊκῆς καταγωγῆς, συνφκειώθη ἐπὶ τοσοῦτον μετὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ποιήσεως, ὥστε ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ παρετηρήθησαν ῥήσεις τοῦ Κλεάνθους καὶ τοῦ Μενάνδρου ὧν ἡ παράθεσις εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται. Τὰ Εὐαγγέλια (τοῦλάχιστον ὅπως ἔχουσιν αὐτὰ νῦν ὅλαι αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι), αἱ Πράξεις καὶ αἱ Ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων, ἡ Ἀποκάλυψις, πάντα τὰ ἔργα τῶν πρώτων τῆς ἐκκλησίας πατέρων, πάντες οἱ κανόνες οὓς ἔθεντο αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐδιδάχθησαν γλῶσσαν. Ἐντὸς τῶν τριῶν πρώτων ἑκατονταετηρίδων ὅλαι σχεδὸν αἱ ἐκκλησίαι τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἀποικίαι ἑλληνικαί. Βραδύτερον, μάλιστα ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς, ἡ Ρώμη κατέστη τρόντι ἡ μητρόπολις τοῦ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους, τοὺς κρίσιμους τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ χρόνους, ὁ πρῶτος αὐτοῦ κήρυξ, λειτουργὸς, διδάσκαλος καὶ νομοθέτης ὑπῆρξεν ὁ ἑλληνισμός.

Ὁ λόγος τοῦ Κυρίου, δι' οὗ ἔμελλε νὰ ἀναμορρωθῇ θρησκευτικῶς, ἠθικῶς καὶ κοινωνικῶς ὁ κόσμος, ἐπιστεύθη κατὰ πρῶτον εἰς Παλαιστίνην καὶ τὴν παραχειμένην Συρίαν, ὅπου καὶ ἐκηρύχθη κατὰ πρῶτον. Εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Δαμασκοῦ, τῆς Βερρόιας, τῆς Ἀντιοχείας ἰδρύθησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐπιφανεῖς χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι. Συγχρόνως σχεδὸν ἠκμασαν καὶ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐπτὰ ἐκκλησίαι τὰς ὁποίας περιέγραψε καὶ ἀπεθανάτησεν ἡ Ἀποκάλυψις. Αἱ ἐπτὰ αὗται ἐκκλησίαι ἦσαν ἡ ἐν Ἐφέσῳ, ἡ ἐν Σμύρνῃ, ἡ ἐν Περγᾷ, ἡ ἐν Θυατείροις, ἡ ἐν Σάρδεσιν, ἡ ἐν Φιλαδελφείᾳ καὶ ἡ Λαοδικεῶν ἐκκλησία. Καὶ μετ' οὗ πολὺ τὸ νέον θρήσκευμα ἤρχισε νὰ

διαδίδῃται ἀφ' ἐνὸς εἰς Κύπρον, εἰς Κρήτην, εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἀφ' ἑτέρου εἰς Θράκην, εἰς Μακεδονίαν καὶ εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα. Καθ' ἃ δὲ πρὸ μικροῦ εἴπομεν, οὐδεὶς ἐπὶ τούτῳ ἐνέργησε μετὰ πλείονος συνέσεως, δραστηριότητος καὶ αὐταπαρνήσεως ἢ ὁ ὄντως θεόπνευστος Παῦλος. Κατ' ἀρχάς οἱ ἀπόστολοι δὲν ἐκέρυττον τὸν Χριστὸν, τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, εἰμὴ εἰς μόνους τοὺς Ἰουδαίους· οἱ δὲ μὴ Ἰουδαῖοι, ἵνα γίνωσι δεκτοὶ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας, ὥφειλον προηγουμένως νὰ πρεσβεύσωσι τὸ μωσαϊκὸν θρήσκευμα. Τὸ πνεῦμα τοῦ νέου κηρύγματος ἦτο ἐν τοῖς σπαργάνοις αὐτοῦ τοσοῦτον ἀποκλειστικόν, ὥστε ὅτε ὁ τῶν ἀποστόλων πρῶτος εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐν Καισαρείᾳ ἀλλοφύλου χριστιανοῦ Κορνηλίου καὶ συνέφαγε μετ' αὐτοῦ, παρὰ τὰ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ καὶ ἐν τῷ Λευϊτικῷ διατεταγμένα, οἱ Ἰουδαῖοι Χριστιανοὶ ἤλεγξαν τὸν Πέτρον διὰ τοῦτο, ἀξιοῦντες « ὅτι πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας εἰσῆλθε καὶ συνέφαγεν αὐτοῖς. » Ὁ δὲ μόλις ἠδυνήθη ν' ἀπολογηθῇ λέγων, ὅτι ἔπραξε τοῦτο ὑπέκλιν ἐκ φωνῆς ἐξ οὐρανοῦ ἐπανειλημμένως εἰποῦσαν πρὸν αὐτὸν « Ὁ θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου. » Οὕτω λοιπὸν δέσμιον ἐντὸς τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου ἤθελον νὰ ἐγκλείσωσιν οἱ Ἰουδαῖοι τὸν χριστιανισμόν. Ἀλλ' ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ Παῦλος συγκατελέγη μετὰ τῶν ἀποστόλων, καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος « Πορεύου, ὅτι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε » καὶ ἐκέρυξεν ὁ Παῦλος· « οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἑλλήν· οὐκ ἔνι δοῦλος, οὐδὲ ἐλεύθερος· οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ » ὁ χριστιανισμὸς διέσπασε τοὺς φραγμοὺς ἐντὸς τῶν ὁποίων ἤθελε νὰ περιορίσῃ αὐτὸν ὁ Ἰουδαϊσμὸς, καὶ ἔλαβε τὸν οἰκουμενικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, ὁ δὲ νέος ἀπόστολος ἀπέβη, ὡς καὶ ὠνομάσθη δικαίως, διδάσκαλος ἐθνῶν, ὅπερ ἐστὶ διδάσκαλος τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τοὺς μὴ Ἰουδαίους, εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς οἰκουμένης. Γεγονὸς μέγα! Τὸ νέον κήρυγμα ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσότητος, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, τῆς κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἀνταπεκρίνετο εἰς τοὺς πόθους καὶ τὰς ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς χρείας ἀπάσης τῆς ἀνθρωπότητος· ἐνῶ τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα στενωῶς συνεδέετο μὲ ἔθνη τινὰ, μὲ τύπους τινὰς καὶ μὲ ὁλόκληρον ἐν γένει τὸν ἰδιάζοντα βίον

τοῦ ἰουδαϊκοῦ ἔθνους, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεκρούετο ὑπὸ τῶν ἄλλων ἔθνων. Ἄν λοιπὸν ὑπερίσχυεν ἡ κατὰ πρῶτον τεθεῖσα ἀρχή, ὅτι διὰ τὴν γίνη τις χριστιανὸς ἔπρεπε νὰ ᾔῃαι ἢ νὰ γίνῃ Ἰουδαῖος, ὁ χριστιανισμὸς ἤθελεν ἀπαντήσῃ περὶ τὴν διάδοσιν αὐτοῦ ἀνυπέρβλητα προσκόμματα. Καὶ ἀπόδειξις τούτου πρόχειρος, ὅτι ἡ ἰουδαϊκὴ θρησκεία, πρὸ αἰώνων ὑπάρχουσα καὶ ὁμολογουμένως ἀνωτέρα οὖσα παντὸς ἄλλου πρὸ τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματος, οὐδέποτε ὁμως προσωκειώθη τὴν συνειδήσιν τῆς ἄλλης ἀνθρωπότητος. Ναὶ μὲν ἡ Παλαιὰ Διαθήκη παρέμεινεν ἡ βᾶσις τοῦ νέου θρησκευήματος, ἡ δὲ γνῶσις αὐτῆς ἀπέβη ἀπαραίτητος πρὸς τὴν τῶν νέων Γραφῶν κατὰληψιν· ἀλλ' ἡ μελέτη αὕτη ἀπηλλᾶγῃ ἤδη τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἐκείνων διατυπώσεων καὶ ὑποχρεώσεων, ἕνεκα τῶν ὁποίων τὸ μωσαϊκὸν δόγμα περιεστάλη ἀείποτε ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς ἰουδαϊκῆς φυλῆς.

Πρὶν λαλήσῃ ἐν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὁ Παῦλος ὠνομάζετο Σαῦλος· ἀλλὰ, διὰ τὴν ἐλληνικὴν αὐτοῦ ἀνατροφὴν καὶ τὴν στενοτέραν σχέσιν ἣν προσέκειτο νὰ λάβῃ πρὸς τοὺς Ἕλληνας, κάλλιστα γινώσκων ὅτι τὸ ἑβραϊκὸν ἐκεῖνο ὄνομα τὸ ὁποῖον συνέπιπτεν εἰς τὴν ἐλληνικὴν νὰ σημαίνῃ τὸν ἄβρὸν, τὸν μαλθακὸν, κακῶς ἤθελεν ἠχῆσαι εἰς τὰ ὦτα τῶν πολυπληθεστέρων ἀκροατῶν αὐτοῦ, ὁ νέος ἀπόστολος μετωνόμασεν ἑαυτὸν Παῦλον, καὶ ἐπεχείρησεν ἐν τῷ ἅμα ποικίλας καὶ μακρὰς ὁδοιπορίας κατὰ τὴν Συρίαν, τὴν Ἀραβίαν, τὴν Κύπρον, τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἐπιτελῶν ἀπανταχοῦ τὴν ἀνωθεν αὐτῷ δοθεῖσαν ἀποστολὴν καὶ ἰδίως τότε ἰδρύσας τὰς γαλατικὰς ἐκκλησίας. Τελευταῖον περὶ τὸ 53 ἢ 54 ἔτος διέβη εἰς Μακεδονίαν καὶ ἐπεσεκέρθη ἐνταῦθα Φιλίππους καὶ Θεσσαλονίκην καὶ Βέρροικιν. Εἰς ὅλας τὰς πόλεις ταύτας ἐπορεύετο τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων εἰς τὰς συναγωγὰς τῶν Ἰουδαίων, ἀναγγέλλων αὐτοῖς τὰ πάθη καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ. Καὶ πολλοὶ μὲν πειθόμενοι ἐδέχοντο τὸ ἅγιον βάπτισμα, ἐξαιρέτως δὲ Ἕλληνες οὐκ ὀλίγοι, μάλιστα γυναῖκες ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων, ἀλλ' οἱ πολλοὶ Ἰουδαῖοι, σαλεύοντες τοὺς ὄχλους, κατήγγειλαν αὐτὸν εἰς τοὺς ἄρχοντας ὡς πράττοντα ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος καὶ βασιλέα ἕτερον εἶναι λέγοντα, Ἰησοῦν. Ἰδίως εἰς Φιλίππους ὁ Παῦλος ἐδάρη δημοσίᾳ, ἀδίκαστος, καὶ τοι Ῥωμαῖος πολίτης ὑπάρχων, καὶ εἰς φυλακὴν ἐβλήθη, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐξῆλθε

διὰ θαύματος. Ὀμοίως δὲ καταδιωχθεὶς ἐν Θεσσαλονίκῃ τε καὶ ἐν Βεῤῥοίᾳ, ἦλθε τότε ἐνταῦθα, εἰς Ἀθήνας. Ἐν τῇ μητροπόλει ταύτῃ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος « παρωζύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, θεωροῦντι κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν. Διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ συναγωγῇ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας. Τινὲς δὲ τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων συνέβαλλον αὐτῷ· καὶ τινες ἔλεγον, τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; οἱ δὲ, ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι· ὅτι τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς εὐηγγελίζετο. Ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν Ἀρείον πάγον ἤγαγον λέγοντες, δυνάμεθα γινῶναι, τίς ἡ καινὴ αὕτη ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδασχὴ; ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν· βουλόμεθα οὖν γινῶναι, τί ἂν θέλοι ταῦτα εἶναι. Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν, ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον. Σταθεὶς δὲ ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου πάγου, ἔφη, Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ. Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπιγέγραπτο, ἀγνώστῳ θεῷ. Ὁν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται προσδεόμενός τις, αὐτὸς διδούς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα· ἐποίησέ τε ἐξ ἐνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων, κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὀρίσας προτεταγμένους καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν· ζητεῖν τὸν Κύριον, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὗροισιν, καὶ τοι γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἐνὸς ἐκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα. Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν· ὡς καὶ τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασιν, « Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. » Γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσοῦ ἢ ἀργύρου ἢ λίθου, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον. Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεός, τανῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανεεῖν· διότι ἔστησεν ἡμέραν, ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὦρισε, πίστιν

παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον· οἱ δὲ εἶπον, ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου. Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν. Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρειοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς ».

Εἰς Ἀθήνας δὲν διέτριψεν, ὡς φαίνεται, πολὺ ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ἂν καὶ ἐντεῦθεν λέγεται παρὰ τινων γράψας τὰς δύο αὐτοῦ ἐπιστολάς πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς. Ἄλλοι ὅμως ἀξιοῦσιν ὅτι αὐταὶ ἐγράφησαν ἐκ Κορίνθου ἢ καὶ ἐξ Ἐφέσου. Ὅπως δὲ ποτε ἀναχωρήσας ἐξ Ἀθηνῶν ἦλθεν εἰς Κόρινθον καὶ κατέλυσεν ἐκεῖ παρὰ τινι Ἰουδαίῳ, ὅστις, ὀνομαζόμενος Ἀκύλας, εἶχεν ἔλθει προσφάτως ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, διότι ὁ αὐτοκράτωρ Κλαύδιος εἶχεν ἐξώσει ἤδη ἐκ τῆς Ῥώμης ὅλους τοὺς Ἰουδαίους. Εἰς Κόρινθον, καθὼς καὶ προηγουμένως εἰς τὰς ἄλλας πόλεις, διελέγετο ὁ Παῦλος ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν σάββατον. Ἀντιτασσομένων δὲ τῶν Ἰουδαίων καὶ βλασφημούντων, ὁ Παῦλος ἐκτιναζόμενος τὰ ἱμάτια εἶπε πρὸς αὐτούς· τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν· καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι· καὶ ἐτράπη ἐπὶ τοὺς Ἑλλήνας. Ἀλλὰ τότε οἱ Ἰουδαῖοι ὁμοθυμαδὸν ἐνήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ βῆμα Γαλλίωνος τοῦ ἀνθυπάτου Ἀχαΐας, ὅτι παρὰ τὸν νόμον οὗτος ἀναπειθεῖ τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν. Ἐνῷ δὲ ὁ Παῦλος ἡτοιμάζετο νὰ ἀπολογηθῇ, εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους· « εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημά τι ἢ ῥαδιουργημα πονηρὸν, ὧ Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἡνεσχόμην ὑμῶν· εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου καὶ δογμάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί· κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι. » Τὸ γεγονὸς τοῦτο, τὸ ὅποιον διέσωσαν εἰς ἡμᾶς αἱ πράξεις τῶν ἀποστόλων, μαρτυρεῖ πόσον ἐν γένει οἱ Ῥωμαῖοι ἄρχοντες ἐπλανήθησαν ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ Ῥωμαῖοι ἐπὶ πολὺν χρόνον ὑπέλαβον αὐτὸν ὡς ἀπλὴν τοῦ ἰουδαϊσμοῦ αἵρεσιν, διακρινομένην ἀπὸ τούτου διὰ δογματικῶν τινων μόνον λεπτολογιῶν· καὶ ἀδιαφοροῦντες πρὸς τὸ νέον δόγμα, ἢ μᾶλλον περιφρονοῦντες αὐτό, δὲν ἐπεχείρησαν νὰ κατανοήσωσι τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας προεκίρτυτε καὶ διέδιδεν ἀπανταχοῦ γῆς, ἐνῷ οἱ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ὀπαδοί, διὰ τὸ ἀποκλειστικὸν αὐτῶν πνεῦμα, παρέμενον ἀκοι-

νώνητοι εἰς τὰς διαφόρους χώρας ὅπου διεσπαρμένοι διέτριβον.

Μετὰ δεκαοκτὼ μηνῶν διαμονὴν εἰς Κόρινθον, ὁ ἀπόστολος ἐπέστρεψεν εἰς Ἀσίαν ἀφοῦ πολλοὺς ἐποίησε προσηλύτους ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ. Ἐξηκολούθησε δὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐκεῖ Ἰουδαῖός τις χριστιανός, Ἀπολλῶς ὀνόματι, τὸ γένος Ἀλεξανδρεὺς, ἀνὴρ λόγιος καὶ περὶ τὰς γραφὰς ἐμπειρότατος. Ἀλλ' οὐδ' ὁ ἀπόστολος ἐλθισμῶν ἤνευσε τοὺς ἐνταῦθα Ἕλληνας· μετὰ τινα χρόνον ἦλθεν αὐτῷ εἰς Μακεδονίαν καὶ Ἑλλάδα. Ἄλλοτε δὲ πάλιν ἔπεμψε πρὸς Κορινθίους τὸν Ἕλληνα Τιμόθεον, μαθητὴν αὐτοῦ φίλτατον, καὶ δύο ἐπιστολάς ἵνα καταπαύσῃ τὰς διενέξεις αἵτινες ἐτάραττον τὴν νεοσύστατον ἐκείνην ἐκκλησίαν καὶ διδάξῃ αὐτοὺς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν. « Ἐδηλώθη μοι περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί μου, ἔγραψεν, ὅτι ἔριδες ἐν ὑμῖν εἰσίν. Λέγω δὲ τοῦτο ὅτι ἕκαστος ὑμῶν λέγει, ἐγὼ μὲν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλῶ, ἐγὼ δὲ Κηρᾶ, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ. Μεμέρισται ὁ Χριστός; μὴ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν ἢ εἰς τὸ ὄνομα Παύλου ἐβαπτίσθητε; » Ἐλέγχει δὲ αὐτοὺς μετὰ ταῦτα διὰ τὴν παρ' αὐτοῖς ἐπικρατοῦσαν κακοήθειαν· καὶ προτρέπει νὰ χωρίσωσιν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τῶν πιστῶν τοὺς περιπίπτοντας εἰς τοιαῦτα ἁμαρτήματα· καὶ παρακινεῖ, ὅσάκις ἔχωσι διαφορὰς πρὸς ἀλλήλους, νὰ μὴ ἐνάγωσι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν εἰς τὸ δικαστήριον τῶν ἀπίστων. Ἐπὶ πᾶσιν ἀποκρίνεται εἰς διάφορα πρὸς αὐτὸν γενόμενα ζητήματα περὶ τῶν καθηκόντων τῶν χριστιανῶν. Οὐδὲν ἦττον δὲ ἀξιομνημόνευτα εἶναι ὅσα ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν δύο ἐκείνων πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῶν, μετὰ δικαίας τῇ ἀληθείᾳ ὑπερηφανείας, λέγει περὶ τῶν ἀγώνων καὶ κινδύνων οὓς ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἠγωνίσθη καὶ ἐκινδύνευσε πρὸς διάδοσιν τῆς ἀληθείας· « ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς υπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως, ἐν θανάτοις πολλάκις, ὑπὸ Ἰουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβον, τρεῖς ῥάβδισθην, ἅπαξ ἐλιθάσθην, τρεῖς ἐναυάγησα, νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα· ὁδοιπορίαις πολλάκις· κινδύνοις ποταμῶν, κινδύνοις ληστῶν, κινδύνοις ἐκ γένους, κινδύνοις ἐξ ἐθνῶν, κινδύνοις ἐν πόλει, κινδύνοις ἐν ἐρημίᾳ, κινδύνοις ἐν θαλάσῃ, κινδύνοις ἐν ψευδαδελφοῖς· ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυπνίαις πολλάκις, ἐν λιμῷ καὶ δίψῃ, ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν ψύχει καὶ γυμνό-

τητι' χωρὶς τῶν παρεκτός, ἢ ἐπισύστασίς μου ἢ καθ' ἡμέραν, ἢ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν· τίς ἀσθενεῖ καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι; Εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, τὰ τῆς ἀσθενείας μου καυχῶμαι». Ὅποιον πῦρ ἐνεργείας, ὁποῖος εὐγλωττίας χεῖμαρρος! Δὲν νομίζετε ὅτι ἀκούετε τὸν Δημοσθένην ἀγωνιζόμενον νὰ συναγείρῃ τὴν Ἑλλάδα κατὰ Φιλίππου; Διότι ἐπὶ τὸν Ἰουδαῖον ἐκεῖνον ἐπεφύσησαν δύο πνεύματα· τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ διδάξαν αὐτῷ ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὅλοι, ἴσοι ὄντες ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, δικαιοῦνται νὰ κοινωνήσωσιν ἀμέσως τῶν δογμάτων τοῦ εὐαγγελίου· καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἐλληνικόν, τὸ διδάξαν αὐτῷ πῶς ἔχει νὰ ἐρμηνεύσῃ, νὰ στηρίξῃ, νὰ διαδώσῃ τὰ δόγματα ταῦτα.

Διὰ τοιούτων ἀγώνων καὶ κινδύνων ἰδρύθησαν αἱ πρῶται χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι κατὰ τὰς ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἐλληνικὰς χώρας. Περὶ τῆς τύχης καὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους ἐκείνους χρόνους, ἀσφαλεῖς εἰδήσεις δὲν ἔχομεν, τοῦτο μόνον εἶναι βέβαιον ὅτι ἔτι πρὸ τοῦ τέλους τῆς πρώτης ἑκατονταετηρίδος τὸ εὐαγγέλιον εἶχε κηρυχθῆ πρὸς ἀνατολὰς μὲν μέχρι τῶν συνόρων τῆς Ἰνδικῆς, πρὸς δυσμὰς δὲ μέχρις Ἰσπανίας. Τὰ δὲ καθέκαστα τῶν πολλῶν τούτων ἐκκλησιῶν δὲν εἶναι ἀναμφισβητήτως γνωστὰ ἐκ συγχρόνων συγγραφέων, καὶ ἰδίως ἄγνωστος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνθρώπων ὅσοι ἐπίστευσαν εἰς τὸ νέον δόγμα. Ἐκ τεκμηρίων μόνον τινῶν συνάγεται, ὅτι κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἑκατονταετηρίδας ὁ χριστιανισμὸς ἐπέτυχε πολὺ πλείονας ὁπαδοὺς εἰς τὴν ἐν τῇ ἀνατολῇ μεγάλην Ἑλλάδα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Μακεδονίαν ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐστίαν τοῦ ἐλληνισμοῦ. Ὁ Λουκιανὸς λ. χ. εἰς τὸν Ἀλέξανδρον αὐτοῦ ἢ ψευδόμνητιν, ὁμιλεῖ περὶ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἐν τῷ Πόντῳ χριστιανῶν καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Πλίνιος ὁ νεώτερος, ἐπιστέλλων πρὸς τὸν Τραϊανόν, ἔλεγε τοὺς χριστιανούς πολυαρίθμους ὄντας οὐ μόνον ἐν τῷ Πόντῳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Βιθυνίᾳ, ἐνῷ, καθόσον ἠξεύρομεν, οὐδαμῶς γίνεται λόγος περὶ τοῦ πλήθους τῶν κατὰ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ὁπαδῶν τοῦ νέου θρησκεύματος. Καὶ ἄλλοθεν δὲ εἰκάζομεν ὅτι ὀλίγος ἦτο τούτων ὁ ἀριθμὸς μέχρις αὐτῆς τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος. Τῶνόντι, ἐπὶ

τῶν δεινοτάτων διωγμῶν τῶν γενομένων κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐντὸς τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης, τὸ μνηολόγιον τοῦ Βασιλείου μνημονεύει ἀναριθμήτων χριστιανῶν λαβόντων τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου εἰς Ἀλεξάνδρειαν, εἰς Καισάρειαν, εἰς Σμύρνην, εἰς Ἀντιόχειαν, εἰς Θεσσαλονίκην καὶ εἰς τὰς νήσους Κρήτην καὶ Κύπρον, ὀλίγους δὲ ἀναφέρει τοὺς ἀνταλλάξαντας τὸ ζῆν ἀντὶ τῆς εἰς τὴν πίστιν αὐτῶν ἐπιμονῆς ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι. Ἀλλ' οὐδὲ τὰ τεκμήρια ταῦτα παρέχουσιν ἡμῖν ἔνδειξιν τινα περὶ τοῦ πόσοι ἄρα ἦσαν τότε οἱ χριστιανοὶ καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην. Ὅθεν εἰς μάτην πολλοὶ τῶν νεωτέρων ἐπεχείρησαν νὰ προσδιορίσωσι τὴν ἀναλογίαν αὐτῶν πρὸς τοὺς εἰδωλολάτρους περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε κατίσχυσε πολιτικῶς τὸ νέον θρησκευμα ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου. Καὶ ἄλλος μὲν ἤξιώσεν ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἀπετέλουν τὸ ἡμισυ τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἄλλος τὸ πέμπτον, ἄλλος τὸ δωδέκατον καὶ ἄλλος τὸ εἰκοστόν. Αὐτὴ ὅμως αὕτη ἡ διαφωνία ἐμφαίνει ὀπόσον αὐθαίρετα εἶναι τὰ διδόμενα ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται οἱ ὑπολογισμοὶ τῶν διαφόρων ἱστορικῶν· τοσοῦτον μᾶλλον αὐθαίρετα, ὅσον πρὸ πάντων δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸς οὐδ' αὐτὸς ὁ ὅλος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους πληθυσμός.

Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι, διὰ νὰ ἀποφασίσῃ ὁ μέγας Κωνσταντῖνος νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τῶν χριστιανῶν καὶ νὰ ἀναλάβῃ ἀναφανδὸν τὴν προστασίαν τοῦ νέου δόγματος, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ δύναμις αὐτῶν ἦτο ἤδη μεγαλητέρα τῆς τῶν ἀντιπάλων δυνάμεως· μεγαλητέρα, ἂν ὅχι ἀριθμητικῶς, τοῦλάχιστον ὅμως κοινωνικῶς καὶ ἠθικῶς. Τὴν δὲ ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν ταύτην ὑπεροχὴν ἐπ' ἡγεγχον ποικίλα αἷτια. Ἡ ἰσότης, ἡ ἐλευθερία, ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, τὸ περὶ μελλούσης ζωῆς δόγμα, ἡ ὑπὲρ τῶν πτωχῶν, τῶν ἀσθενῶν, τῶν χηρῶν, τῶν ὀρφανῶν πρόνοια, ὑπὲρ ὧν καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν ὑπῆρχον ἴδιον ταμεῖον καὶ ἴδιοι ἐπιμεληταί, οἱ καλούμενοι *διάκονοι*, ὅλοι αὗται αἱ σιωτήρια ἀρχαί, ἀρεταί, δοξασίαι συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ὑψώσωσι τὸ φρόνημα, νὰ κρατύνωσι τὰς ψυχὰς, νὰ ἐξευγενίσωσι τὸν βίον καὶ ἐν γένει εἰς τὸ νὰ διαχύσωσι θαυματουργὸν δύναναι καὶ ἐνέργειαν εἰς τὰς φλέβας τῆς νέας και-

νωνίας· ἐνῷ ἡ ἀρχαία κατετρώχετο καὶ ἐμαραίνετο ὑπὸ ἀλόγου εἰδωλολατρείας, ἡ ἀγόνων φιλοσοφικῶν συζητήσεων, ἡ τῆς ἐσχάτης ἠθικῆς ἐξαχρειώσεως ἦν ἐπήγαγεν ἡ ἑλλειψις πάσης θρησκείας. Πλὴν δὲ τούτων, ἐνίσχυσε παραδόξως τὴν νέαν κοινωνίαν ὁ πολιτικὸς ὀργανισμὸς ὃν πρωῒμώτατα ἔλαβον αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι. Ὁ ὀργανισμὸς οὗτος κατ' ἀρχὰς ἦτο δημοκρατικώτατος. Πᾶσα ἐκκλησία ἐξέλεγεν ἐκ τῶν συγκροτούντων αὐτὴν ἄνδρας τινάς, οἵτινες καλούμενοι πρεσβύτεροι, διεχειρίζοντο ἐν συμβουλίῳ τὰ κοινὰ αὐτῆς πράγματα. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως καὶ πρὸ τοῦ τέλους ἔτι τῆς πρώτης ἐκατονταετηρίδος, καθ' ὅσον αἱ ἐκκλησίαι ἀπέβησαν πολυαριθμότεραι, αἱ ὑποθέσεις ποικιλώτεραι, τὰ συμφέροντα μεγαλύτερα, τὰ πάθη σφοδρότερα, κατέστη ἀπαραίτητος ἰσχυρότερα τις περὶ τὴν διοίκησιν αὐτῶν ἀρχή, ὥστε οἱ προϊστάμενοι τοῦ συνεδρίου τῶν πρεσβυτέρων ἐπίσκοποι, προσφωκiewθησαν κατὰ μικρὸν ὁλόκληρον τὴν ἐξουσίαν, ἐθεώρησαν τοὺς πρεσβυτέρους ὡς ἀπλοὺς συμβούλους καὶ ἀπέτέλεσαν ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῶν ἰδίαν ἱερατικὴν τάξιν, τὸν καλούμενον κληρον, ὅστις ὡς τοιοῦτος διεκρίνετο ἀπὸ τοῦ λαοῦ ἡτοὶ τῶν λαϊκῶν. Ἐκτὸς δὲ τῶν κυρίων αὐτῶν ἱερατικῶν καθηκόντων, οἱ ἐπίσκοποι εἶχον ἔκτοτε τὴν διαχείρισιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ ἀπεφάσιζον πρὸς τούτοις περὶ ὅλων τῶν διαφορῶν ὅσας οἱ χριστιανοὶ δὲν ἤθελον νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὸ βῆμα δικαστοῦ εἰδωλολάτρου. Ἀποθανόντος τοῦ ἐπισκόπου ἐξελέγετο διὰ τῆς ἐλευθέρας ψήφου τῆς ὅλης ἐκκλησίας νέος πρόεδρος, λαμβανόμενος ἐκ τοῦ συνεδρίου τῶν πρεσβυτέρων. Καὶ οὕτω λοιπὸν πᾶσα ἐκκλησία ἀπετέλει ἰδίαν τινὰ καὶ αὐτοτελῆ πολιτείαν ἐντὸς τῶν κυριωτάτων πόλεων τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους.

Ἐπεὶ περὶ τὰ τέλη τῆς δευτέρας ἐκατονταετηρίδος, πᾶσαι ἐκεῖναι αἱ ἐκκλησίαι ἡσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ συνδεδῶσι μετ' ἀλλήλων δι' ἐπαρχιακῶν συνόδων. Οἱ ἐπίσκοποι τῶν ἐκκλησιῶν συνήρχοντο τακτικῶς, ἐν ἑαρί καὶ ἐν μετοπώρῳ, εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας, ἐλάμβανον τὴν γνώμην διακεκριμένων τινῶν ἱερέων καὶ ἐξέδιδον ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν πιστῶν, ἀποφάσεις, τοὺς λεγομένους κανόνας, δι' ὧν ἐόρρυθμίζοντο τὰ κυριώτατα κεφάλαια τῆς πίστεως καὶ τῆς πειθαρχίας. Κατ' ὀλίγον αἱ τοπικαὶ

αὐταὶ σύνοδοι ἦλθον εἰς σχέσεις πρὸς ἀλλήλας, ἀνακοινοῦσαι καὶ ἐπικυροῦσαι τὰς ἀμοιβαίας πράξεις, ὥστε ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία κατήντησε νὰ λάβῃ τὸ σχῆμα μεγάλης αὐτοτελοῦς ὁμοσπονδίας πολιτειῶν, ἐχουσῶν ἰδίαν περιουσίαν, νομοθεσίαν καὶ ἐνέργειαν. Οὐδὲ περιορίσθη εἰς ταῦτα ὁ ὀργανισμὸς οὗτος· ἀλλ' οἱ μὲν ἐπίσκοποι τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων ὑπετάχθησαν εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς μητροπόλεως, πάλιν δὲ ἐκ τῶν μητροπόλεων τινὲς ἔλαβον προέχουσάν τινα ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς τάξιν διὰ τὸ μεγαλύτερον πλῆθος τῶν ἐν αὐταῖς χριστιανῶν, διὰ τὸν μείζονα ἀριθμὸν τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἀγίων ὅσους ἀνέδειξαν καὶ διὰ τὴν ἐν αὐταῖς ἀκραίφνεστέραν διατήρησιν τῆς πίστεως. Αἱ προέχουσαι ἐκεῖναι τῶν μητροπόλεων ὠνομάσθησαν ἀποστολικάι ἐκκλησίαι· ἦσαν δὲ τοιαῦται ἀποστολικάι ἐκκλησίαι ἐν μὲν τῇ δύσει ἡ Ῥώμη, ἐν δὲ τῇ ἀνατολῇ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἐφεσος καὶ ἡ Κόρινθος. Ἐπὶ τέλους, πᾶσαι αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι διετέλουν ἀδιαλείπτως σχεδὸν εἰς ἀμοιβαίαν ἀλληλογραφίαν, ὥστε κοινός τις δεσμὸς συνῆπτεν αὐτὰς ἀπὸ Βρεταννίας μέχρι Περσίας.

Ὁ πολιτικὸς οὗτος ὀργανισμὸς τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι γεγονὸς σπουδαιότατος ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Ὁ ὀργανισμὸς οὗτος προέκυψεν ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ προέκυψε προδήλως ἀπὸ τῶν σπλάγχχνων τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ βίου. Ἡ ἐκκλησία τῶν χριστιανῶν οὐδὲν ἄλλο ἦτο, ὡς καὶ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐξάγεται, εἰμὴ ἡ τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν δήμων ἐκκλησία· τὸ δὲ συνέδριον τῶν πρεσβυτέρων, ἡ βουλὴ· οἱ δ' ἐπίσκοποι, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ὡσαύτως ἐλήφθη ἀττικοῦ πολιτεύματος, ἦσαν οἱ ἄρχοντες τῶν νέων τούτων δήμων· αἱ δ' ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι, αὐτὰ τὰ πάλαι ποτὲ κατὰ ἔθνη συνέδρια. Ἀπαντες οἱ ἀρχαῖοι ἐκεῖνοι τύποι ἐσώζοντο εἰσέτι ἐν τῷ ἐθνικῷ τῶν ἐλλήνων βίῳ. Αἱ πόλεις εἶχον εἰσέτι τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, τὰς βουλὰς καὶ τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν· καὶ εἶδομεν ὅτι ἐπὶ Παυσανίου τοῦ περιηγητοῦ, ἦτοι ἐν τῇ δευτέρᾳ μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι, ὑφίσταντο εἰσέτι τὰ κατὰ ἔθνη συνέδρια, τὸ ἀχαϊκόν, τὸ ἀμφικτυονικόν, τὸ βοιωτικόν. Ἡ μόνη διαφορὰ, διαφορὰ ὅμως οὐσιώδης, μεταξὺ τῶν νέων ἐκείνων πολιτειῶν καὶ τῶν λειψάνων τῶν ἀρχαίων ἐν τῷ μέτρῳ τῶν ὁποίων

αἱ νέαι κατεσκευάσθησαν, εἰς τοῦτο συνίστατο ὅτι αἱ μὲν ἀρχαῖαι εἶχον καταντήσαι τύποι νεκροί, αἱ δὲ νέαι διετέλουν ζῶσαι, σφριγῶσαι, ἀκμάζουσαι. Ὡς τε ἐπ' αὐτοφώρῳ, οὕτως εἶπεν, ἐνταῦθα συλλαμβάνομεν τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμόν μετουσιούμενον ἐν τῷ νέῳ καὶ δανείζοντα εἰς αὐτόν, παρεκτός τῆς γλώσσης αὐτοῦ καὶ τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς τέχνης, αὐτοὺς τῶν πολιτευμάτων αὐτοῦ τοὺς τύπους, εἰς τοὺς ὁποίους ὅμως ἐνεχύθησαν, ἐνεφυσήθησαν νέαι ἀρχαὶ καὶ δοξασίαι, δι' ὧν τὰ ἄψυχα ἐκεῖνα καταντήσαντα ὅργανα τοῦ ἀρχαίου βίου ἔλαβον νέαν ζωὴν καὶ ἐνεργεῖαν. Ναὶ μὲν, καθὼς εἶδομεν ἤδη καὶ θέλομεν κάλλιον ἰδεῖ προϊόντος τοῦ λόγου, ὁ πρῶτος δημοκρατικὸς τοῦ χριστιανισμοῦ ἑλληνισμὸς περιεβλήθη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀριστοκρατικὸν χαρακτῆρα, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἰδρύθη ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει χριστιανικὴ μοναρχία. Ἀλλ' ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἡλλοιώθη ἐπὶ τὸ ἀριστοκρατικώτερον ἡ διοίκησις τοῦ χριστιανισμοῦ, οὐδέποτε οὐδὲ μέχρι τῆς σήμερον καθ' ὁλοκληρίαν ἀπέβαλε τὰς δημοκρατικὰς αὐτῆς ρίζας καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὴν γλώσσαν καὶ τὰ ἄλλα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐμβλήματα, ὑπὸ τῶν ὁποίων δορυφορούμενον ἔσχυσε καὶ ἐπεκράτησε τὸ νέον θρησκευμα ἐν τῇ ἀνατολῇ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα καὶ δι' ὧν συνηρμολογήθη οὕτω καὶ συνεδέθη ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς μετὰ τοῦ ἀρχαίου. Ὅποια διαφορὰ πρὸς τὰ ἐν τῇ δύσει γενόμενα ! Κατ' ἀρχὰς ὁ χριστιανισμὸς μετεφύτεύθη καὶ ἐκεῖ δι' ἀποικίων περιεβλημένων τὸν τύπον τῶν ἑλληνικῶν πολιτευμάτων· ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ πολιτεύματα ταῦτα δὲν ἦσαν αὐτόθι ἐπιχώρια, οἱ δὲ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντες εἰς τὰς χώρας ἐκεῖνας βάρβαροι, κατασταθέντες ἐν αὐταῖς καὶ νέα σχηματίζαντες ἔθνη, ἦσαν ἔτι μᾶλλον ἀλλότριον τοῦ πνεύματος τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου ὀργανισμοῦ, ἡ δυτικὴ ἐκκλησία τάχιστα ἀπέβαλεν οὐ μόνον τὸν δημοκρατικὸν ἀλλὰ καὶ τὸν ἀριστοκρατικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα καὶ ἀπέληξεν εἰς τὴν ἀπόλυτον, εἰς τὴν μοναρχικὴν κυριαρχίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Πλὴν τούτου, τὰ σχηματισθέντα ἐν τῇ Δύσει νέα ἔθνη ἐμόρφωσαν κατὰ μικρὸν καὶ νέα γλωσσῶν ἰδιώματα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον διάφορα τῆς λατινικῆς εἰς ἣν τὸ πρῶτον διεδόθη αὐτόθι ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἥτις δὲν ἔπαυσε οὐσα ἡ ἱερὰ καὶ ἐπίσημος τοῦ

θησκεύματος γλώσσα. Ἐντεῦθεν καὶ λόγῳ τῆς γλώσσης καὶ λόγῳ τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ, ὁ ἐν τῇ Δύσει χριστιανισμὸς δὲν συνεδέετο πλέον μετὰ τῶν ἔξεων καὶ τῶν παραδόσεων τῶν ἐθνῶν καὶ ἀπετέλεσε, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἰδίον τι ἐπείσακτον θεοκρατικὸν μᾶλλον ἢ ἐθνικὸν σύστημα, ἐνῶ ἐν τῇ ἀνατολῇ διετέλεσεν αἰείποτε ὢν ἐν τῶν ζωτικωτέρων καὶ πολλάκις τὸ ζωτικώτατον τῶν στοιχείων τοῦ ἐθνικοῦ τῶν Ἑλλήνων βίου.

Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ διαμόρφωσιν, ἰδίως εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας, εἰς τὰς χώρας δηλαδὴ ὅπου ἐτελεῖτο τὸ μυστήριον τῆς μετεμψυχώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου εἰς τὸν νέον βίον. Ὁ πολιτικὸς τοῦ χριστιανισμοῦ ὀργανισμὸς ἐπήνεγκε κατὰ μικρὸν τὸ παράδοξον τοῦτο ἀποτέλεσμα, ὅτι κατὰ πᾶσαν σχεδὸν πόλιν ὑφίσταντο ἤδη διπλαῖ ἐκκλησίαι, διπλαῖ βουλαί, διπλαῖ ἀρχαί, αἱ μὲν τῶν ἀπίστων, αἱ δὲ τῶν χριστιανῶν· καὶ οὐ μόνον τοῦτο ἀλλὰ καὶ τὸ ἔτι παραδοξότερον ἄλλο, ὅτι ἡ τῶν ἀπίστων κοινωνία, καὶ τοι ἀπολαμβάνουσα τὴν ἰσχυρὰν τῆς ῥωμαϊκῆς μοναρχίας προστασίαν, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐχαλαροῦτο, ἐμαραίνετο, ἡ δὲ χριστιανικὴ κοινωνία τάνάπαλιν, καὶ τοι ἐπὶ μόνων τῶν ἰδίων αὐτῆς πόρων καὶ δυνάμεων ἐρειδομένη, ἐπολλαπλασιάζετο καὶ ἐκρατύνετο. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ἐξηγεῖται εὐκόλως. Οὐδεμίᾳ ὕλικῃ δύναμις ἰσχύει νὰ ἀναπληρώσῃ ἐπὶ μακρὸν τὴν ἔλθειν τῶν ἀπαραιτήτων εἰς τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν ἐπίδοσιν παντὸς κοινωνικοῦ σώματος ἡθικῶν προσόντων, ἐνῶ ἐξ ἐναντίας τὰ ἡθικὰ προσόντα κατασκευάζουσιν ἐπὶ τέλους τὴν ἀναγκαίαν εἰς τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν ὕλικὴν δύναμιν. Κατὰ τὰς πρώτας μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδας, ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία ἔσωζεν ὡς εἶδομεν τὸ πλεῖστον τῆς ἀρχαίας λαμπρότητος· καὶ ὅμως ἦτο ἀσθενὴς διότι, ἀπεστερημένη παντὸς ἡθικοῦ καὶ ἐθνικοῦ ἐρείσματος, ἐπλανᾶτο ἀσκόπως ἐν τῷ βίῳ καὶ δὲν εὗρισκε παραμυθίαν τινὰ εἰμὴ εἰς τὴν αἰσχροτέραν ἀκολασίαν. Οἱ δεσμοὶ αὐτῆς εἶχον παραλύσει, ἡ δὲ ἀπόλυτος τῆς Ῥώμης μοναρχία, ἡ φυσικὴ αὐτῆς προστατίς, οὔτε τὰς ἀδιαλείπτους στάσεις ἡδύνατο ὀριστικῶς νὰ καταπαύσῃ, οὔτε νὰ ἀναγκασίῃ τὰς ξενικὰς ἐπιδρομὰς. Ἐν τῷ μέ-

σφ τῆς ἡθικῆς καὶ ὑλικῆς ταύτης ἀναρχίας, αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι, ὡς ὁάσεις τινὲς ἐρήμου ἀύχμηρᾶς, παρίστων θέαμα παντάπασιν ἄλλοιον. Ἐνῷ κύκλῳ αὐτῶν οἱ νόμοι παρέλουν, ἐνῷ πολυάρθμοι αὐτοχειροτόνητοι αὐτοκράτορες διεπολέμουν πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ κόσμου, ἐνῷ ἀναρίθμητα βαρβάρων στίφη κατεπάτουν καὶ κατεπυρπόλουν πόλεις καὶ χώρας, ὁ χριστιανὸς ἤξευρε τίς ἦτο ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ καὶ τίς ὁ νόμος αὐτοῦ. Αὐτὸς μόνον εἶχεν ἡγεμόνας καὶ λειτουργοὺς ἀσαλεύτους· αὐτὸς μόνος ἡσθάνετο ἑαυτὸν προστατευόμενον, συνεχόμενον, χειραγωγούμενον· αὐτὸς μόνος ἐν τῷ γενικῷ ἐκείνῳ κατακλυσμῷ δὲν ἐνόμιζεν ὅτι βλέπει τὸν οὐρανὸν καταπίπτοντα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ καὶ τὴν γῆν σχιζομένην ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Καθ' ἐκάστην πόλιν ὑπῆρχεν ἄνθρωπός τις σεβαστὸς τοῦ ὁποίου τὸ κράτος ἦτο ἀναμφισβήτητον παρὰ τῇ μᾶλλον ἐνεργῷ, τῇ μᾶλλον ζωτικῇ μερίδι τῆς κοινωνίας· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν ἦτο οὔτε τοῦ ἀρχαίου ἐθνικοῦ βίου ὁ ἀρχων, οὔτε τοῦ αὐτοκράτορος ὁ ἐπίτροπος· ἦτο ὁ τοῦ Χριστοῦ ἀντιπρόσωπος. Κατὰ πᾶσαν τὴν χώραν ὑπῆρχε κοινόν τι αἶσθημα δι' οὗ συνεδέοντο οἱ δραστηριώτεροι καὶ χρηστότεροι κάτοικοι τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως· ἀλλὰ τὸ αἶσθημα τοῦτο δὲν ἦτο οὔτε ἡ μαραινθεῖσα ἀρχαία φιλοπατρία, οὔτε ἡ οὐδὲν ἥττον ἐκλιποῦσα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἀφοσίωσις· τὸ αἶσθημα τοῦτο ἦτο ἡ πρὸς τὰς ἀρχάς, τὰς ἀρετάς, τὰς ἐπαγγελίας τοῦ νέου δόγματος πίστις. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ῥητορικὴ αἰ πρὸ καιροῦ ἀποβαλοῦσαι τὸ πάλαι ἀξίωμα καὶ κράτος, ἀνεφαίνοντο νῦν αὖθις ζωηφόροι καὶ λαμπραὶ ἐπὶ ἀμβώνων οἵτινες διεδέχθησαν μὲν τὸ βῆμα τῆς ἀγορᾶς, ἀνῆρπασαν δὲ τὰ ἀκροατήρια τῶν σοφιστικῶν θρόνων. Δύο ἐνὶ λόγῳ κοινωνίαι, ἡ μὲν νεάζουσα, ἡ δὲ θνήσκουσα, συνυπῆρχον καὶ συνυφίσταντο ἐκ παραλλήλου· ἦτο δυνατόν ἄρα γε νὰ διαβιώσωσιν ἐπὶ πολὺ ἐν εἰρήνῃ; Οἱ Ῥωμαῖοι ἔδειξαν κατ' ἀρχάς, ὡς εἶδομεν, ἀδιαφορίαν τινὰ πρὸς τὸ νέον δόγμα· ἀλλ' ἡ μεταξύ τῶν δύο κοινωνιῶν πάλῃ κατέστη, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀναπόδρασος. Καὶ τῶνόντι ἡ πάλῃ αὕτη ἤρξατο πρωϊμώτατα.

Πρῶτος τῶν αὐτοκρατόρων, ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς Νέρων, ἐπεδείξατο καὶ πρὸς τοὺς χριστιανούς τὴν ἀγριότητα αὐτοῦ. Ἐπειδὴ

ἐπὶ τῆς ὀλεθρίας ἐκείνης βασιλείας ἐν ἔτει 64 μ. Χ. πυρκαϊὰ μεγάλη, ἐπὶ ἑξ ἡμέρας καὶ νύκτας ἑπτὰ διαρκέσασα, ἀπετέφρωσε τὸ πλεῖστον τῆς Ῥώμης μέρος, ὃ δὲ δῆμος τῆς πόλεως ταύτης ὑπώπτευσεν ὅτι παραίτιος τῆς πυρκαϊᾶς ἐγένετο ὁ Νέρων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ δυνηθῇ οὕτω ν' ἀνοικοδομήσῃ λαμπρότερον τὴν πρωτεύουσαν τῆς οἰκουμένης, ὃ αὐτοκράτωρ θέλων νὰ ἀποτρέψῃ τὸ κατ' αὐτοῦ ἐξεγερθὲν ἔνεκα τῆς ὑπονοίας ταύτης μῖσος, κατηγόρησε τοὺς χριστιανούς ὡς διαπράξαντας τὴν συμφορὰν ἐκείνην. Καὶ ἀποδείξεις μὲν δὲν ὑπῆρχον ἀλλ' οὐδὲν ἦττον οἱ χριστιανοὶ κατεδικάσθησαν διὰ τῆς κοινῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀποστροφῆς, ὡς λέγει ὁ ῥωμαῖος ἱστορικός Τάκιτος. Ἐπὶ τούτου δὲ τοῦ διωγμοῦ βεβαιοῦται ὅτι ὑπέστησαν τὸν τοῦ μαρτυρίου θάνατον ἐν Ῥώμῃ καὶ οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος, τῷ 66 ἔτει. Δεύτερος διωγμὸς ἐγένετο ἐπὶ Δομιτιανοῦ, 81—96, αὐτοῦ ἐκείνου ὅστις, ὡς εἶδομεν, διέταξε τὴν ἐκ τῆς Ἰταλίας ἐξορίαν τῶν ἐλλήνων φιλοσόφων· οὐδ' ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ὁ Ἐπίκτητος τοῦλάχιστον ἀνάξιος νὰ περιληφθῇ ἐν τῇ τῶν χριστιανῶν προγραφῇ. Πολλοὶ ἐκ τούτων ἐξωρίσθησαν ἤδη λόγῳ ἀθεΐας, καὶ οὐκ ὀλίγοι εὔρον ἄσυλον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τότε δὲ καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, ὁ ἀγαπητὸς τοῦ Κυρίου μαθητὴς, κατεκλείσθη εἰς Πάτμον ὅπου ἔγραψε τὴν Ἀποκάλυψιν αὐτοῦ.

Ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Δομιτιανοῦ, ἡ ἐκκλησία ἔλαβεν αὖθις ἀναψυχὴν τινα καὶ ἐξηκολούθησεν ἀκωλύτως μέχρι τινὸς διαδιδομένη, ὀργανομένη, κρατυνομένη. Ἀλλ' ἐπὶ Δεκίου τοῦ βασιλεύσαντος, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ τοῦ 249 μέχρι τοῦ 251, καὶ τοῦ οὐδὲν ἦττον εἰς ἡμᾶς γνωστοῦ Αὐρηλιανοῦ τοῦ νικητοῦ τῆς Ζηνοβίας, ὅστις ἤρξεν ἀπὸ τοῦ 270 μέχρι τοῦ 275, ἡ ἐκκλησία ὑπέστη νέας δοκιμασίας. Καὶ ἔπειτα μὴ νομίσωμεν ὅτι ἀπὸ Δομιτιανοῦ μέχρι Δεκίου, ἦτοι ἐπὶ 150 ἔτη, οἱ Χριστιανοὶ ἀπῆλυσαν βαθυτάτην εἰρήνην. Ἐνῷ οἱ αὐτοκράτορες ἐδείκνυντο ἐπιεικεῖς πρὸς αὐτοὺς, πολλάκις οὗτοι ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τινων κατ' ἐπαρχίας ἀρχόντων οἵτινες ἐπεχείρουν οἰκοθεν τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν μὴ καταργηθέντων ἀρχαίων κατὰ τῆς ἐκκλησίας ἐπιταγμάτων. Τελευταῖον ἐπῆλθεν ὁ φοβερώτερος καὶ βιαιότερος ἀπάντων τῶν διωγμῶν, ὅστις ἐγένετο ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Διοκλητιανοῦ, τοῦ ἀνα-

γόρευθέντος ἐν ἔτει 284. Ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ὁ ἀριθμὸς τῶν χριστιανῶν, εἰ καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ὀρισθῇ ἀκριβῶς, εἶχεν ὅμως, ὡς φαίνεται, παραδόξως αὐξήσῃ. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ νέου δόγματος οἵτινες εἶχον ἤδη παρεισδύσει εἰς ὅλας τὰς τάξεις τῆς κοινωνίας καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἀνάκτορα τῶν βασιλέων, δὲν ἤρχοῦντο νὰ ἀπαιτῶσι τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, ἀλλ' ἐν τῇ ὑπερβολῇ τοῦ ζήλου αὐτῶν προανήγγελλον εἰς τοὺς ἑτεροδόξους τὴν προσεχῇ τῶν εἰδώλων καταστροφὴν, τὰ ὁποῖα καὶ παρόντων ἐκείνων πολυειδῶς περιεφρόνουν καὶ ἐξηυτέλιζον. Τοῦτο διηρέθισε φυσικῶς τῷ λόγῳ τοὺς εἰδωλολάτραις οἵτινες ἤλπισαν αὖθις νὰ πνίξωσιν ἐν τῷ αἵματι τὴν ὀσημέραι προαγομένην καὶ ἀκμάζουσαν πίστιν, καὶ ἠγωνίσθησαν παντὶ σθένει νὰ καταπείσωσιν εἰς τοῦτο τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ Διοκλητιανὸς ἀπετροπιάζετο τὴν τοιαύτην βιαιοπραγίαν· ἀλλ' ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ, ὁ δεισιδαίμων καὶ αἰμοδόρος Γαλέριος, κατάρθρωσεν ἐπὶ τέλους νὰ μεταβάλλῃ τὸ φρόνημα τοῦ γηραιοῦ αὐτοκράτορος καὶ νὰ καταφέρῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ προγράψῃ τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα. Τῇ 23 Ἰανουαρίου τοῦ 303 ἔτους ὑπεγράφη λοιπὸν ἐν Νικομηδείᾳ τὸ πρῶτον τοῦ διωγμοῦ τούτου θέσπισμα, διὰ τοῦ ὁποῖου ὁ ἐνδοιάζων ἔτι αὐτοκράτωρ περιορίζετο εἰς τὸ νὰ παραγγείλῃ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τὴν ἀπὸ τῶν χριστιανῶν ἀφαίρεσιν τῶν πολιτικῶν καὶ ἀστυκῶν αὐτῶν διαιωμάτων. Ἀλλ' ἐὰν τῶνόντι ἠλπίσεν ὅτι ἐπιτρέψας ἅπαξ εἰς τὸν χειμᾶρρον τῶν παθῶν νὰ ἐκχειρίσῃ, θέλει δυνηθῇ ἔπειτα νὰ χειραγωγήσῃ αὐτὸν ἐπὶ τὸ σωφρονέστερον, ἐπλανήθη οἰκτρῶς. Τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἔμελλε ν' ἀρχίσῃ ἡ ἐκτέλεσις τοῦ διατάγματος, ὁ Διοκλητιανὸς θεωρῶν μετὰ τοῦ Γαλερίου, ἀπὸ ἐνὸς τῶν παραθύρων τῶν ἐν Νικομηδείᾳ βασιλείων, τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν ἧς ἐφαίνετο ἡ στέγη, συνεζήτηται πρὸς αὐτὸν ἐὰν αὕτη ἔπρεπε νὰ κατασραφῇ διὰ τοῦ πελέκεως ἢ διὰ τοῦ πυρός. Ὁ Διοκλητιανὸς δὲν ἤθελε κατ' οὐδέναν τρόπον νὰ μεταχειρισθῶσι πρὸς τοῦτο τὴν πυρκαϊάν, φοβούμενος μήπως μεταδοθῇ εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀποβῇ γενικὴ· εἰκὼν αὕτη ἀκριβῆς τοῦ ποῦ ἔμελλε νὰ καταντήσῃ ὁ τελευταῖος οὗτος κατὰ τῆς πίστεως διωγμός. Οἱ χριστιανοὶ ἦσαν πολυαριθμοὶ καὶ ἐν τῷ στρατῷ καὶ καθ' ἐκάστην τοῦ βασιλείου πόλιν. Ὅθεν ἅμα ἐκδοθέντος τοῦ δια-

τάγματος, γενικῇ ἐπεκράτησεν ἀναρχία· οἱ ἄριστοι ἐκείνοι τῶν πολιτῶν, θεωροῦντες ἑαυτοὺς κινδυνεύοντας, ἠναγκάζοντο νὰ κρυβῶσι, καὶ τότε ὁ ὄχλος τῶν εἰδωλολατρῶν ἐπιπεσὼν εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν καὶ τὰ κτήματα, ἤρχισε λεηλατῶν, κλέπτων καὶ συλλαμβάνων ὡς χριστιανούς πάντας ὅσοι ἤθελον νὰ ἀποκαταστήσωσι τὴν τάξιν. Ἐν αὐτῇ τῇ Νικομηθεΐᾳ ἐξεῖράγησαν δύο ἡ τρεῖς πυρκαϊαί, τὰς ὁποίας ὁ μὲν Γαλέριος ἀπέδιδεν εἰς τοὺς χριστιανούς, οἱ δὲ χριστιανοὶ εἰς τὸν Γαλέριον. Καὶ ἐν τούτοις ἦτο πρόδηλον ὅτι τὸ πρῶτον ἐκεῖνο διάταγμα δὲν ἴσχυε νὰ καταπαύσῃ τὴν ἐπελθοῦσαν καθ' ἅπαν τὸ κράτος κρίσιν. Οἱ χριστιανοὶ, ἐνόσω δὲν ἐξωντοῦντο ἀλλ' ἀπλῶς ἀπεστεροῦντο τῶν πολιτικῶν καὶ ἀστυκῶν δικαιωμάτων καὶ διεκωλύοντο περὶ τὴν πάνδημον τέλεσιν τῆς λατρείας αὐτῶν, ἀπέβαινον, δι' αὐτὸ τοῦτο, ἔτι μᾶλλον ἐπικίνδυνοι τῆς ἐπικρατούσης πολιτείας ἐχθροί. Ἡ λοιπὸν ἔπρεπε ν' ἀνακληθῶσι τὰ διαταχθέντα, ἢ νὰ ἐπιβληθῶσι ποιναὶ ἔτι βαρύτεραι. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀπέκλινεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὁ Γαλέριος· τρία δὲ ἀλλεπάλληλα θεσπίσματα ἐπέτειναν ἀλληλοδιαδόχως τὰς τιμωρίας δι' ὧν ἤλπισεν ἐπὶ τέλους νὰ δαμάσῃ τὴν ἐκκλησίαν. Ἀπὸ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων προῆλθεν εἰς τὴν ἐξορίαν, ἀπὸ τῆς ἐξορίας εἰς τὸν θάνατον, ἀπὸ τοῦ θανάτου εἰς τὰ φοβερώτερα βασανιστήρια. Καὶ ἐπληρώθη οὕτω σχεδὸν ἅπαν τὸ κράτος θυμάτων καὶ αἵματος· καὶ χιλιάδες πολλαὶ ἀνδρῶν, γυναικῶν, παίδων ἐμαρτύρησαν καρτερικῶς ὑπὲρ τῆς ἀδαμάστου αὐτῶν πίστεως, καρτερικῶς ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐκίνησαν τὸν ἔλεον καὶ αὐτῶν τῶν ὁπαδῶν τοῦ ἀρχαίου θρησκειύματος καὶ ἐξήγειραν πολλachoῦ τὴν κοινὴν γνώμην κατὰ τῆς ἀνηλεοῦς ἐκείνης θηριωδίας. Ἔτι δ' ἐξακολουθοῦντος τοῦ δεινοῦ τούτου κλύδωνος, προῆλθεν εἰς μέσον ὁ μέγας Κωνσταντῖνος.

Μικρὸν μετὰ τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ, ὁ Διοκλητιανὸς εἶχεν ἐννοήσει ὅτι εἰς μόνος αὐτοκράτωρ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν ἐπὶ τήρησιν ὁλοκλήρου τοῦ ἁγανοῦ ἐκείνου κράτους, τὸ ὁποῖον ἐξῴθεν μὲν ἀπανταχόθεν σχεδὸν προσεβάλλετο ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων πολεμίων, ἔσωθεν δὲ ἀνεσείετο ὑπὸ συνεχῶν στάσεων. Ὄθεν ἀπὸ

τοῦ τρίτου τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ ἔτους, ἦτοι τῷ 286, παρέλαβε συνάροντα τὸν τραχὺν Παννόνιον Μαξιμιανὸν εἰς ὃν ἀνέθηκε τὴν ἄμυναν τοῦ Ῥήνου, αὐτὸς ἀναλαβὼν ἰδίᾳ τὴν τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν κυβέρνησιν. Οἱ δύο οὗτοι ἀνώτατοι ἄρχοντες ἔφερον ἐξίσου τὸ τοῦ Αὐγούστου τιμῶτατον ἐπώνυμον. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Διοκλητιανὸς ἐθεώρησε πρόπον νὰ μερίσῃ ἔτι μᾶλλον τὰς φροντίδας τῆς υπερτάτης ἀρχῆς· ἐχειροτόνησε δὲ ἐπὶ τούτῳ, ἐν ἔτει 291, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Αὐγούστου Μαξιμιανοῦ, δύο καίσαρας, τὸν ἐκ Δαρδανίας Κωνσταντίον τὸν Χλωρὸν καὶ τὸν ἐκ τῆς Μυσίας Γαλέριον, ὁρίσας ὅμως ὅτι τὸ τοῦ Καίσαρος ἀξίωμα ἐπέχει δευτερεύουσιν ὡς πρὸς τὸν Αὐγούστον τάξιν. Καὶ τὸν μὲν Γαλέριον προσέλαβεν αὐτὸς βοηθόν, τὸν δὲ Κωνσταντίον ἔδωκεν εἰς τὸν Μαξιμιανὸν συγκυβερνήτην τῶν τῆς Δύσεως πραγμάτων. Τούτου τοῦ Κωνσταντίου υἱὸς ὑπῆρξεν ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις ἐγεννήθη κατὰ τινὰς μὲν εἰς Ταρσόν, κατ' ἄλλους δὲ εἰς Δρεπάνην τῆς Βιθυνίας, καὶ κατὰ τὴν πιθανωτέραν γνώμην εἰς Ναῖσσον, τὴν σημερινὴν Νίσσαν, τῆς Μοισίας, ἐν ἔτει 274. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, εἰ καὶ στενὸς συγγενὴς διατελέσας τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου, ἦτο εἰσέτι τότε ἀπλοῦς στρατηγὸς καὶ εἶχε συνοικήσει μετὰ κόρης τινὸς εὐτελοῦς κοινωνικῆς τάξεως, Ἑλένης τὸ ὄνομα, τῆς τοσοῦτον μετέπειτα περιωνύμου μητρὸς τοῦ Κωνσταντίνου. Προαχθεὶς δὲ εἰς τὸ τοῦ Καίσαρος ἀξίωμα, ἠναγκάσθη ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ νὰ διαζευχθῇ μὲν τὴν Ἑλένην ἵνα λαβῇ σύζυγον συγγενῇ τινι τοῦ Αὐγούστου Μαξιμιανοῦ, νὰ καταλίπῃ δὲ παρὰ τῷ αὐτοκράτορι τὸν υἱὸν Κωνσταντῖνον ὡς ὄμηρον. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ διετέλεσε τιμῶν διαπρεπόντως τὸν νέον τοῦτον καὶ παρέλαβεν αὐτὸν μεθ' ἑαυτοῦ εἰς Παλαιστίνην, ὅτε, περὶ τὸ 296, ἐπορεύθη πρὸς τὰς χώρας ἐκεῖνας ἵνα καταβαλῇ στάσιν τινὰ ἐν Αἰγύπτῳ ἐκραγεῖσαν. Ὁ νεανίας ἴστατο ἐπὶ δεξιὰ τοῦ πρεσβυτέρου τῶν βασιλέων, οἱ δὲ ἄνθρωποι ἀπεθαύμαζον τὸ μέγεθος τοῦ ἀναστήματος αὐτοῦ, τὸ κάλλος τῆς ὄψεως, τὴν ῥώμην τοῦ σώματος καὶ τὸ ἐν γένει παρ' αὐτῷ ἐπιφανόμενον βασιλικὸν φρόνημα. Ταῦτα δὲ ἐκτιμῶν τὰ προτερήματα ὁ Διοκλητιανὸς προεχειρίσατο τὸν νέον πρωϊμώτατα χιλιάρχον πρώτης τάξεως. Ὁ Κωνσταντῖνος διετέλει ἔτι εἰς τὰ ἐν Νικομηδείᾳ βασίλειά ὅτε ὁ Γαλέριος ἐπέτυχε τὴν ἐκδοσιν τῶν κατὰ

τῆς ἐκκλησίας θεσπισμάτων· καὶ μάρτυς διετέλεσεν ὁ νέος τῶν περὶ τούτου γενομένων συζητήσεων, ἀποστραφεὶς τόσῳ μᾶλλον τὸ αἰμοβόρον ἐκεῖνο βούλευμα ὅσῳ εἶχεν αἰτίας δυσαρεσκείας πρὸς τὸν συμβουλευόμενον αὐτὸ καίσαρα. Τῷντι ὁ Γαλέριος διέκειτο δυσμενῶς πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον καὶ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἀποδείξῃ τοῦτο ἀριδὴλως μετ' ὀλίγον. Ἐν ἔτει 305 οἱ δύο Αὐγούστοι, ὁ Διοκλητιανὸς καὶ ὁ Μαξιμιανὸς, εἴτε ἐκόντες εἴτε ἄκοντες παρητήθησαν τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς, προήχθησαν δὲ εἰς τὸ ὑπατον ἐκεῖνο ἀξίωμα ὁ Γαλέριος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος. Προέκειτο λοιπὸν ἤδη νὰ ἀναγορευθῶσι δύο νέοι καίσαρες· καὶ φυσικώτατον ἦτο νὰ λάβῃ τὸ ἐν τῶν δύο τούτων λειτουργημάτων ὁ τοῦ Κωνσταντίου υἱός. Ἀλλ' ὁ Γαλέριος, ἀφῆσας αὐτὸν κατὰ μέρος καὶ ὠφεληθεὶς ἀπὸ τῆς ἀπουσίας τοῦ Κωνσταντίου, προσχειρίσατο καίσαρας τὸν Φλάβιον Σεβήρον, ἄνθρωπον κακοήθη καὶ ἀφανοῦς καταγωγῆς, καὶ τὸν τῆς ἰδίας ἀδελφῆς υἱὸν Μαξιμῖνον, ὅστις, καί τοι συγγενὴς τοῦ Αὐγούστου, ἦτο ὅμως ἄνθρωπος παντάπασιν κοινὸς καὶ βάρβαρος. Ὅτε ἀνεκηρύχθη ἐν Νικομηδείᾳ ἐνώπιον τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ δήμου ἡ παράδοξος αὕτη ἐκλογή, κοινὴ ἐπεκράτησεν ἀπορία καὶ ἀποδοκιμασία. Τὸ πλῆθος εἶχεν ἐστραμμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τὸν Κωνσταντῖνον ἐν ἀκμῇ τότε ὄντα τῆς ἡλικίας καὶ ἀγαπητὸν παρὰ τῷ στρατῷ. Ὡς τε κατ' ἀρχὰς ἐνόμισαν ὅτι λάθος ἐγένετο περὶ τὸ ὄνομα· ἀλλ' ὁ Γαλέριος, παραμερίσας διὰ τῆς χειρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, προήγαγεν εἰς μέσον τὸν ἀκατονόμαστον αὐτοῦ ὑποψήφιον, ὅστις ἐν τῷ ᾄμα, ἀποβαλὼν τὰ πενιχρὰ ἱμάτια, περιεβλήθη τὴν πορφύραν.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἔκρυψε τὴν ἀγανάκτησιν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπεφάσισε νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὴν πρώτην εὐκαιρίαν ἵνα φύγῃ ἐκ Νικομηδείας. Τῷντι μετ' ὀλίγον μαθὼν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἀσθενεῖ, ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν, εἰ καὶ μετὰ τινος δυσκολίας, ὡς βεβαιουσί, παρὰ τοῦ Γαλερίου τὴν ἄδειαν νὰ ἀπέλθῃ πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ, ὅστις προῖστατο τῶν δυτικωτέρων τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν. Μικρὸν δὲ μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ Κωνσταντίου, ἀπεβίωσεν ὁ Κωνσταντῖνος, περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 306 εἰς Ἐβόρακον, τὸ σημερινὸν Ἰόρκ, τῆς Βρετανίας· καὶ ἐν τῷ ᾄμα ὁ στρατὸς ἀνηγόρευσε τὸν υἱὸν τοῦ ἐκείνου Αὐγούστον. Ὁ Γαλέριος δὲν ἠθέλησε ν' ἀναγνώρισῃ τὸ ὑπατον τοῦτο ἀξί-

ωμα, χειροτονήσας Αὐγούστον μὲν ἀντὶ τοῦ Κωνσταντίνου, τὸν Σεβήρον, πρῶτον δὲ Καίσαρα τὸν Μαξιμίνον· ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὅστις ἤξευρεν, ὡς εἶδομεν, νὰ μετριάξῃ τὰ πάθη αὐτοῦ, δὲν ἀντετάχθη εἰς τὴν διάταξιν ταύτην τῶν πραγμάτων, ἀρκεσθεὶς ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ δευτέρου Καίσαρος. Ἀλλ' ἕτεραι περιστάσεις ἐμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ προκαλέσωσι νέαν καὶ μεγάλην ῥῆξιν μεταξὺ τῶν διαπόντων τὴν τύχην τοῦ κόσμου ἀνδρῶν.

Ὁ Κωνσταντῖος δὲν εἶχεν ἐκτελέσει ἀκριβῶς τὰς ἀπανθρώπους διατάξεις τῶν ἐκ Νικομηδείας ἐπισταλέντων αὐτῷ ἐπιταγμάτων καὶ διὰ τῆς ἀνοχῆς αὐτοῦ πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς Γαλατίας, τῆς Ἰβηρίας καὶ τῆς Βρεταννίας εἶχε προσοικειωθῇ τὴν ἀγάπην αὐτῶν. Ὁμοίως ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς χριστιανούς καὶ ὁ Κωνσταντῖνος, ἀναδειχθεὶς μάλιστα ἔτι εὐνούστερος πρὸς αὐτοὺς, διότι ἐπέθετο ὅτι ἦσαν ἰσχυρὸν καὶ ὑγιὲς μέρος τῆς ῥωμαϊκῆς κοινωνίας, οὗ ἄνευ δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀναχαιτισθῇ ἡ πτώσις τοῦ πανταχόθεν καταρρέοντος κράτους. Τοῦτο ἤδη ἠῤῥῆξε τὴν δυσἀρέσκειαν τοῦ Γαλερίου, ὅτε τὰ κατὰ τὴν Ἰταλίαν πράγματα προσκάλεσαν νέας περιπλοκάς. Ἐν αὐτῷ ἐκείνῳ τῷ 306 ἔτει ἐστασίασεν ἡ Ῥώμη. Ἡ πόλις αὕτη οὕσα πρὸ καιροῦ κακῶς διατεθειμένη διότι οἱ αὐτοκράτορες δὲν ἔδρευον πλέον ἐν αὐτῇ, θεωροῦντες τὴν ἐν ταῖς μεθορίαις ἐπαρχίαις διαμονὴν συντελεστικωτέραν εἰς τὴν ἄμυναν τοῦ κράτους, ἐδυστρόπησεν ἤδη ἔτι μᾶλλον ἔνεκα καταθληπτικῶν τινων φορολογικῶν τοῦ Γαλερίου καὶ τοῦ Σεβήρου διατάξεων, καὶ ἀνηγόρευσαν Αὐγούστον τὸν Μαξέντιον υἱὸν τοῦ γηραιοῦ Μαξιμιανοῦ, ὅστις κατὰ πρόσκλησιν τοῦ υἱοῦ ἀνέλαβεν ὡσαύτως τότε τὸ τοῦ Αὐγούστου ἀξίωμα. Πέμπεται μὲν ὑπὸ τοῦ Γαλερίου κατ' αὐτῶν ὁ Σεβήρος· ἀλλ' ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν, πολιορκεῖται ἐν Ῥαουέννῃ, παραδίδεται καὶ φονεύεται. Τότε ὁ Μαξιμιανὸς φοβούμενος νέαν αὐτοῦ τοῦ Γαλερίου ἐπιστρατεῖαν, ἐζήτησε τὴν τοῦ Κωνσταντίνου συμμαχίαν, προτείνας αὐτῷ σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα Φαῦσταν. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος συνζεύχθη μὲν τὴν Φαῦσταν, ἐπικουρίαν ὁμως ὀριστικῶς δὲν ὑπέσχετο. Οὐδὲ ἔλαβεν ὁ Μαξιμιανὸς ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς αὐτοῦ κατ' ἀρχάς, διότι ὁ Γαλέριος, εἰ καὶ ἐπελθὼν εἰς Ἰταλίαν, ὑπεχώρησεν ἀμέσως ἀμαχητὶ, ὑποπτεύσας μήπως ἐγκαταλειφθῇ,

ὅπως ὁ Σεβήρος, ὑπὸ τοῦ ἰδίου στρατοῦ. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐδιχονόησεν ὁ Μαξιμιανὸς πρὸς αὐτὸν τὸν υἱὸν Μαξέντιον καὶ καταφεύγει εἰς τὸν Κωνσταντῖνον. Ἐκεῖ γίνεται δεκτός· ἐπιβουλευέται ὁμως αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίνου τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ζωὴν, ὥστε ἐπὶ τέλους φονεύεται ὑπ' αὐτοῦ τῷ 310. Συγχρόνως σχεδὸν ἐξέλιπεν ἐκ μέσου ὁ Γαλέριος, ἀποθανὼν ὑπὸ νόσου δεινῆς τῷ 311, ἀφοῦ μικρὸν πρότερον, ἐν τῷ μάσῳ τῶν βασάνων τῆς ἀσθενείας αὐτοῦ, ἀνεκάλεσε τὰ κατὰ χριστιανῶν ἐπιτάγματα, ἐπιτρέψας αὐτοῖς νὰ ἐκκλησιάζονται καθ' ὅσον δὲν ἐπιχειροῦσί τι κατὰ τῆς πολιτείας. Τὸ δὲ κράτος αὐτοῦ διενεμήθη μεταξὺ τοῦ Μαξιμίνου καὶ τοῦ Ἰλλυριοῦ Φλαυίου Δικινίου, ὃν ὁ Γαλέριος εἶχεν ἀναγορεύσει Αὐγουστον ἀπὸ τοῦ 307. Αἱ ἀφορμαὶ λοιπὸν τῶν διενέξεων ἐφαίνοντο καταπαύσασαι· τὸ σκάνδαλον τοῦ διωγμοῦ τῶν χριστιανῶν εἶχε τεθῆ ἐκ μέσου. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Μαξέντιος εἶχον μᾶλλον λόγους νὰ διατελῶσι φιλικῶς πρὸς ἀλλήλους. Ὁ ἀρχαῖος αὐτῶν πολέμιος, ὁ Γαλέριος, δὲν ὑπῆρχε πλέον· οἱ δύο αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ διάδοχοι μόλις ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσιν ἐν ἀσφαλείᾳ τὰ ἴδια κτήματα. Ἐν γένει ἐνόμιζέ τις ὅτι θέλει ἐπικρατήσῃ ἤδη εἰρήνη, ὅτε αἰφνης ἡ ἀφροσύνη τοῦ Μαξεντίου προσεκάλεσε νέον καὶ κρίσιμώτερον τῶν προηγουμένων πόλεμον.

Ὁ Μαξέντιος, ὀνειρευόμενος τὴν κατάκτησιν τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, ἀνήγγειλεν ὅτι μελετᾷ νὰ ἐκδικήσῃ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἔσπευσε νὰ προκαταλάβῃ τὸν ἀντίπαλον, ἐτοιμαζόμενος νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Φθάσας ὁμως εἰς τοὺς πρόποδας τῶν Ἀλπεων περιέστη εἰς ἀμηχανίαν καὶ ἀπορίαν ἥτις ἔμελλε ν' ἀποβῇ πολλῶν καὶ μεγάλων πραγμάτων πρόξενος. Ὁ στρατός τοῦ Μαξεντίου ἦτο ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ πολυαριθμότερος τοῦ στρατοῦ ὃν ἤγεν ὁ Κωνσταντῖνος· οἱ οἰωνοὶ ἦσαν ἀπαίσιοι· οἱ στρατηγοὶ ἐγόγγυζον. Ναὶ μὲν ὁ Δικίνιος, εἰς ὃν ὁ Κωνσταντῖνος προέκειτο νὰ δώσῃ σύζυγον τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Κωνσταντίαν, ὑπέσχετο νὰ διατηρήσῃ ἐν εἰρήνῃ τὰς πρὸς βορρᾶν τῆς Ἰταλίας μεθορίους χώρας. Ναὶ μὲν ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε συνεννοήσας ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ, αἱ δὲ ναυτικαὶ αὐτοῦ μοῖραι ἠδύναντο νὰ καταλάβωσι τὴν Σαρδόνια, τὴν Κορσικὴν καὶ τοὺς λιμένας τῆς Ἰταλίας. Ἀλλ' οὐδὲν

ἤττον τὸ ἐπιχείρημα ἐφαίνετο ἐπισφαλές. Οἱ ῥωμαῖκοι λεγεῶνες ἐθεώρουν ἀείποτε δεινὸν τὸ νὰ ἐμβάλωσιν ἐνόπλιως εἰς τὴν Ἰταλίαν, νὰ καταπατήσωσι τὸ ἱερὸν αὐτῆς ἔδαφος καὶ νὰ πολιορκήσωσι τὸ Καπιτώλιον. Πρὸ ὀλίγων ἔτι ἐνιαυτῶν ὁ Σεβῆρος ἐγκατελείφθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, διστάζοντος νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Ῥώμης καὶ ὑπὸ ὁμοίων ἐνδοιασμῶν ἐπειγόμενος ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ἐκεῖθεν ὁ Γαλέριος. Ὅθεν ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος, ἔχων δύναμιν ἤττονα τοῦ ἀντιπάλου καὶ βλέπων τοὺς μὲν οἰωνοὺς τῆς εἰδωλολατρείας ἀπαισίους, τοὺς δὲ στρατηγούς τεταραγμένους, ἡσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιζητήσῃ ἑτέραν τινὰ προστασίαν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ. Εἰς τοῦτο παρώτρυνον αὐτὸν αἱ ποικίλαι πολιτικαὶ μεταβολαὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο αὐτόπτης μάρτυς. Ἐν τῷ βραχεὶ αὐτοῦ βίῳ εἶδεν ἀλληλοδιαδόχως ἐξαφανισθέντας τρεῖς ἐκ τῶν ἀνδρῶν τῶν ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ μετασχόντων τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς. Ὁ Μαξιμιανὸς καὶ ὁ Σεβῆρος ἐφονεύθησαν οἰκτρῶς, ὁ δὲ Γαλέριος ἀπέθανεν ὑπὸ ὀλεθρίου νοσήματος καὶ ἐν τούτοις ἅπαντες εἶχον ἀναθέσει τὰς ἐλπίδας αὐτῶν εἰς τοὺς ἀρχαίους θεοὺς καὶ συμβουλευθῇ τοὺς χρησμούς τῶν θεῶν τούτων. Μόνος ὁ πατὴρ αὐτοῦ Κωνσταντῖος ὅστις, ἂν δὲν ἐπίστευσεν εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εὐαγγελισθέντα Θεόν, προσηνέχθη τοῦλάχιστον πρὸς αὐτὸν εὐλαβῶς, κατέλυσε τὸν βίον ἐν εἰρήνῃ καὶ κατέλιπε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τοὺς ἀπογόνους. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ τὴν ἀρωγὴν τοῦ Θεοῦ ὃν ἐτίμησεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, κατὰ τὸν πρῶτον μέγαν ἀγῶνα ὃν προέκειτο ἤδη νὰ ἀναλάβῃ.

Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου, ὁ ἐπὶ Κωνσταντίνου ἀκμάσας ἐπίσκοπος Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, ὅστις ἐγένετο δημιουργὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ ἄλλως ἀνεδείχθη περὶ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν χρονολογίαν ἀνὴρ λόγου ἄξιος, συνέταξε καὶ εἰς τὸν βίον τοῦ Κωνσταντίνου λόγους τέσσαρας, ἐν οἷς βεβαίως ὅτι παρ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἤκουσε βραδυτέρον διηγούμενα ὅσα κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην τῆς ζωῆς αὐτοῦ στιγμὴν συνέβησαν. Προσευχομένου λοιπὸν τοῦ βασιλέως, λέγει, καὶ λιπαρῶς ἱκετεύοντος τὸν πατῆρα Θεόν, ἵνα ἐπορεύῃ τὴν ἐκ τοῦ δεξιᾶν εἰς τὴν προκειμένην δυσχέρειαν, ἐπεφάνη θεοσημία τις παραδοξοτάτη. Ὁ ἥλιος ἦτο περὶ μεσημέριαν ὁ Κων-

στεινότητος ἐπορεύετο μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, ὅτε αἰφνης εἶδεν ὀφθαλμοφανῶς ἐν τῷ οὐρανῷ ὑπερκείμενον τοῦ ἡλίου σταυρὸν ἐκ φωτὸς συνιστάμενον καὶ φέροντα ἐπιγραφὴν· « τούτῳ νίκα. » Ἐκπλαγείς ἐπὶ τῷ θεάματι, ὅπερ εἶδε καὶ ἐθαύμασεν ἅπας ὁ περὶ αὐτὸν στρατός, διηπόρει πρὸς ἑαυτὸν λέγων, τί ἄρα σημαίνει τὸ φᾶσμα μέχρις οὗ, ἐπελθούσης τῆς νυκτός, εἶδε καθ' ὕπνου τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ μετὰ τοῦ φανέντος εἰς τὸν οὐρανὸν σημείου, καὶ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ παραγγελίαν νὰ ποιήσῃ μίμημα τοῦ σημείου ἐκείνου καὶ νὰ μεταχειρίζηται τοῦ λοιποῦ αὐτὸ ὡς ἀλέχημα, δηλαδὴ ὡς σύμβολον προφυλακτικόν, εἰς τὰς πρὸς τοὺς πολεμίους συγκρούσεις. Τὴν δὲ πρωΐαν, ἅμα ἐξυπνήσας, διεκλήνωσεν εἰς τοὺς φίλους τὸ ἀπόρρητον· καὶ ἐν τῷ ἅμα, καλέσας χρυσοχόους, παρήγγειλεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἀπομιμηθῶσι τὴν εἰκόνα τοῦ σημείου, κοσμοῦντες αὐτὸ διὰ χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων. Καὶ κατεσκευάσθη λοιπὸν οὕτω ἡ πρώτη χριστιανικὴ σημαία ἣτις ἦτο ὡς ἐξῆς ἐσχηματισμένη. Ἐψηλὸν καὶ περίχρυσον δόρυ εἶχε κέρας ἐγκάρσιον πεποιημένον ἐν εἶδει σταυροῦ. Εἰς τὸ ἄνω ἄκρον τοῦ δόρατος ἐστηρίζετο στέφανος χρυσοῦς καὶ λιθοκόλλητος, ἐντὸς δὲ τοῦ κύκλου τοῦ στεφάνου ὑπῆρχον δύο στοιχεῖα, ἐκδηλοῦντα τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ διὰ τῶν δύο πρώτων αὐτοῦ ἐλληνικῶν χαρακτήρων, ἦτοι τοῦ Χ καὶ τοῦ Ρ, συμπλεγμένων· ὅπερ μετέπειτα ἔφερε πάντοτε ὁ βασιλεὺς καὶ ἐπὶ τοῦ κράνους αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ πλαγίου κέρατος τοῦ ἐπὶ τοῦ δόρατος ἐπιτεθειμένου ἐκρέματο ὀθόνη πορφυρᾷ, χρυσοῦφαντος καὶ διὰ ποικίλων καὶ λαμπροτάτων τιμαλφῶν λίθων κεκοσμημένη. Ἡ ὀθόνη αὕτη ἦτο τετράγωνος ὥστε δὲν κατῆρχετο μέχρι τῆς κάτω ἄκρας τοῦ δόρατος, τὸ ὅποιον ἦτο μακρότερον τοῦ ἐγκάρσιου κέρατος. Κάτωθεν δὲ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἄκρα τοῦ ὑφάσματος ἐκείνου, ὑπῆρχον ἐνυφασμέναι ἢ ζωγραφημέναι διὰ χρυσοῦ αἱ προτομαὶ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ. Ἡ πρώτη αὕτη σημαία διετηρήθη ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας, μέχρι τῆς ἐνάτης, ὡς βεβαιουῖσιν, ἑκατονταετηρίδας, εἰς τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεια καὶ ἐπεκλήθη « λάβαρον »· ὄνομα τοῦτο παράδοξον τοῦ ὁποίου δὲν κατωρθώθη νὰ ἐξηγησθῇ οὔτε ἡ ἐτυμολογία οὔτε ἡ ἔννοια.

Ταῦτα ὁ Εὐσέβιος. Καὶ βέβαιον τρώντι φαίνεται ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐν τῇ ἀμνηχανίᾳ εἰς ἣν τότε εὐρέθη δὲν ἀπεδέξατο μὲν ἐτι ὀλοτελῶς τὰ τῶν χριστιανῶν δόγματα, ἐπεκαλέσατο ὅμως τὴν ἀρωγὴν τοῦ Θεοῦ αὐτῶν καὶ ἀντέταξε τὸ μυστηριώδες τοῦ Χριστοῦ σύμβολον εἰς τὰ τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου ἐμβλήματα, ἵνα κατισχύσῃ θρησκείματος γεγηρακότος διὰ τῆς χάριτος πίστεως νεωτέρας καὶ ἀκμαιοτέρας. Οὐδὲν ἦττον δὲ ἀξιοσημείωτον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους γεγονὸς εἶναι, ὅτι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἡ νέα βασιλικὴ σημαία διὰ τῶν ἐλληνικῶν καὶ οὐχὶ τῶν λατινικῶν τοῦ Χριστοῦ γραμμάτων ἐκοσμήθη· ὥσπερ ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε τὸ προαίσθημα ὅτι ἐπέπρωτο νὰ γίνῃ ἀρχηγέτης γενεᾶς βασιλέων, οὔτινες, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον χωριζόμενοι ἀπὸ τῆς ἀρχαίας τῶν Ῥωμαίων μητροπόλεως, ἔμελλον ἐπὶ τέλους νὰ ἀρξώσι χωρῶν ὅλως ἐλληνικῶν καὶ διὰ τῆς ἐλληνικῆς μόνης νὰ κυβερνήσωσι γλώσσης.

Τοῦτο λοιπὸν ἀναγορεύσας καὶ προσκυνήσας τὸ σύμβολον, τὸ ὁποῖον οἱ μὲν χριστιανοὶ αὐτοῦ στρατιῶται εἶδον προπορευόμενον μετὰ πάσης πεποιθήσεως εἰς τὴν νίκην, οἱ δὲ μὴ πιστεύσαντες εἰς ἐτι παρηκολούθησαν μετὰ τῆς ἀνησυχου προδοκίας ἣν παράγει ἐν τοιαύταις ἀπόροις περιστάσεσι πᾶν ὅ,τι μυστηριώδες καὶ ἄδηλον, ὥρμησεν ἤδη ὁ Κωνσταντῖνος ἐπὶ τὰ πρόσω θαρρύντως· ἐπὶ τοσοῦτον θαρρύντως ὥστε, ἐνῶ ἐνομιζέτο εἰς ἐτι περὶ τὸν Ῥῆνον διατρίβων, αὐτὸς ἐπεφάνη διὰ τῶν Ἀλπεων ἀδοκῆτως εἰς τὰ πεδία τῆς ἀνω Ἰταλίας· καὶ, καταβαλὼν περὶ Τουρίνον τὴν κατ' αὐτοῦ ἀντιταχθεῖσαν πρώτην τῶν πολεμίων στρατίαν, προήλασεν ἀκωλύτως μέχρι Μεδιολάνου. Ἐπειτα δὲ νικήσας καὶ ἄλλην λαμπροτάτην νίκην περὶ Οὐηρῶνα, ἤρχισε νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν Ῥώμην ὅπου περιέμενεν αὐτὸν ὁ Μαξέντιος. Ἡ Ῥώμη ἦτο τοσοῦτον ὄχυρά ὥστε ἐὰν ὁπωσοῦν ἐπιτηδεύεις διεξήγετο ἡ ἄμυνα αὐτῆς, ὁ Κωνσταντῖνος ἤθελεν ἀναγκασθῇ εἰς πολιορκίαν μακράν καθ' ἣν, διατελὼν ἐν μέσῳ χωρῶν καὶ κατοίκων ἄλλοτρίως πρὸς αὐτὸν διακειμένων καὶ πόρρω πάσης ἐκ τῶν ἰδίων κτήσεων ἐπικουρίας, ἐκινδύνευε νὰ ἴδῃ ματαιούμενον ὅλον αὐτοῦ τὸ ἐπιχείρημα. Κατ' εὐτυχίαν ὁ Μαξέντιος, ἀφοῦ μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης οὐδὲν γενναῖον κατὰ τοῦ ἀντιπάλου

ἔπραξεν, ἠθέλησεν ἥδη ν' ἀντιπαραταχθῇ εἰς αὐτὸν ἐπὶ τῶν ἔξωθεν τῆς Ῥώμης ἀναπεπταμένων πεδίων. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνι, ὅστις συνεκροτήθη τῇ 28 ὁκτωβρίου 312, κατετροπώθη ὁλοσχερῶς καὶ ἔπεσεν ὁ Μαξέντιος, τὴν δ' ἐπιούσαν εἰσῆλασεν ἐν θριαμβῷ εἰς Ῥώμην ὁ εὐτυχὴς νικητὴς, θαυμαζόμενος καὶ ἐπικροτούμενος ὑπὸ τοῦ πλήθους διὰ τὸ μέγα αὐτοῦ φρόνημα, τὸ κάλλος τοῦ σώματος, τὴν λαμπρότητα τῶν κατορθωμάτων καὶ τὴν ἀκατάσχετον δύναμιν ἣν περιεποιεῖ αὐτῷ τὸ νέον σύμβολον ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου διέπραξε τὰ ἐξάίσια ἐκείνα ἔργα.

Ἐν Ῥώμῃ ὁ Κωνσταντῖνος ἐπολιτεύθη μετὰ πολλῆς μετριοπαθείας καὶ συνέσεως· ἐπιτηδεδιότατος δὲ ἀνεδείχθη ἰδίως ὡς πρὸς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα. Ῥητῶς μὲν δὲν ὡμολόγησεν ἔκτοτε τὰ δόγματα τῆς νέας πίστεως· ἀλλ' ἐνταύτῳ ἀπέφυγεν ὅσον ἡδυνήθη νὰ κοινωνήσῃ τῶν ἱεροτελεστιῶν τῆς ἀρχαίας, καὶ ἐν γένει ἐτήρησεν ἀξιοσημεῖον ἰσορροπίαν μεταξὺ χριστιανισμοῦ καὶ εἰδωλολατρείας. Τὰ νομίσματα ἐξηκολούθησαν ἐπὶ μακρὸν εἰσέτι χρόνον φέροντα τὰς τῶν θεῶν εἰκόνας· οὐδ' ἀπεποιήθη ὁ Κωνσταντῖνος τὸ τοῦ Ποντίφηκος, ἥτοι Ἀρχιερέως, ἀξίωμα, κατὰ τὴν παλαιὰν τῶν Ῥωμαίων θρησκείαν καὶ πολιτείαν· ἀξίωμα ὅμως τὸ ὅποιον εἶχε διοικητικὸν χαρακτῆρα οὐδὲν ἦν τὸν ἡ θρησκευτικόν. Ὅπως δὲ τὰ δύο ταῦτα γεγονότα εἶναι τὰ μόνὰ δι' ὧν ὁ βασιλεὺς ἐφάνη ἔτι μετέχων τῆς ἀρχαίας πίστεως· καθ' ὅλα δὲ τὰ λοιπὰ διετέλεσεν ἀπέχων αὐτῆς καὶ μᾶλλον ἀποκλίνων πρὸς τὴν νέαν. Τελέσας τὸν θριαμβὸν αὐτοῦ οὔτε εἰς τοὺς θεοὺς ἔθυσεν οὔτε εἰς τὸ Καπιτώλιον ἀνέβη, ἐνῷ ἀμφότεραι αἱ τελεταὶ αὗται ἐθεωροῦντο ἀναπόσπαστοι τῶν πολιτικο-θρησκευτικῶν ἐκείνων πανηγύρεων. Καὶ αὕτη δὲ ἡ σύγκλητος ἀμφεταλαντεύετο ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος· ὅθεν ὅτε ἤγειρεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον θριαμβικὴν ἀψίδα, μέχρι τῆς σήμερον ἐν Ῥώμῃ σωζομένην, ἐπέγραψεν ἐπ' αὐτῆς ὅτι ὁ βασιλεὺς κατ' ἐμπνευσιν τῆς θεότητος καὶ διὰ τῆς ἰδίας ἐαυτοῦ μεγαλοφυΐας κατετρόπωσε τὸν πύρανον· ἀποφυγοῦσα οὕτω νὰ ἀναφέρῃ ῤητῶς τοὺς ἀρχαίους τῆς Ῥώμης θεοὺς καὶ μεταχειρισθεῖσα λέξιν ἀόριστον, τὴν θεότητα, τὸ θεῖον, ἥτις ἡδύνατο καὶ οὕτω καὶ οὕτω νὰ ἐρμηνευθῇ. Ἀλλ' ὁ Κων

σταντίνος ἔπραξεν ἐν ἑτὶ βῆμα περαιτέρω· διότι ἔστησεν ἐν τόπῳ τῆς πόλεως τοῖς πᾶσι καταφανεῖ, τὸν ἴδιον ἀνδριάντα κρατοῦντα εἰς τὴν χεῖρα δόρυ ἐν σχήματι σταυροῦ καὶ ὑποκάτω ἔθετο τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν· « Τούτῳ τῷ σωτηριῷδαι σημείῳ, τῷ ἀληθεῖ ἐλέγχῳ τῆς ἀνδρείας, τὴν πόλιν ὑμῶν ζυγοῦ τυραννικοῦ διασωθεῖσαν ἡλευθέρωσα· ἔτι μὴν καὶ τὴν σύγκλητον καὶ τὸν δῆμον Ῥωμαίων, τῇ ἀρχαίᾳ ἐπιφανείᾳ καὶ λαμπρότητι ἐλευθερώσας ἀποκατέστησα. » Ἡ λέξις σταυρὸς δὲν ἀναφέρεται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὁ ἐσταυρωμένος, ἀλλ' ἡ εἰκὼν ἐξεδήλου ἀποχρώντως τὴν εὐλαβειαν τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν Θεὸν τῶν χριστιανῶν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ, κατὰ μῆνα ἰανουάριον τοῦ 313, ἀπελθὼν εἰς Μεδιόλανον ὅπου προσῆλθε καὶ ὁ ἰσχυρότερος τῶν δυναστῶν τῆς ἀνατολῆς, ὁ Λικίνιος, ἵνα τελεσθῶσιν οἱ γάμοι αὐτοῦ μετὰ τῆς Κωνσταντίας καὶ ῥυθμισθῶσιν ἐκ νέου τὰ τοῦ κράτους πράγματα, ἐξέδωκεν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Λικινίου, διάταγμα δι' οὗ ἐπετράπη εἰς τοὺς χριστιανούς καὶ εἰς πάντας τοὺς ἄλλους ὑπηκόους τοῦ κράτους νὰ ἀκολουθῶσιν ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ τὸ δόγμα τὸ ὅποιον ἤθελον ἐκλέξει. Καὶ δὲν ἤρκεσθη εἰς τὴν ἀπλὴν ταύτην ἀνοχὴν καὶ τὴν ἐνώπιον τοῦ νόμου ἰσότητα, ἀλλὰ διέταξε πρὸς τούτοις ν' ἀποδοθῶσιν ἀμέσως καὶ ἀπροφασίστως αἱ ἐκκλησίαι καὶ τὰ κτήματα τῶν ἐκκλησιῶν ὅσα εἶχον ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τοὺς χριστιανούς διὰ δημεύσεως ἢ ἄλλως πως.

Τὸ διάταγμα τοῦτο παρεδέξατο ἐν τῷ ἅμα καὶ ὁ τρίτος αὐτοκράτωρ ἦτοι ὁ Μαξιμιανός, ὅστις κυβερνῶν τὰς ἀνατολικωτέρας τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους χώρας, ἐφάνη οὕτω κατ' ἀρχὰς ὅτι ὑποκύπτει εἰς τὴν θέλησιν τῶν δύο ἄλλων ἡγεμόνων· ἀλλ' ἐπροςποιήθη ἀπλῶς ὅτι παραδέχεται τὰ ἀποφασισθέντα, καὶ, ἔτι ὄντος τοῦ Λικινίου εἰς Μεδιόλανον, ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τῆς ἀπουσίας αὐτοῦ ἵνα καταλάβῃ πρῶτον μὲν τὰς τοῦ γείτονος τούτου κτήσεις, ἐπέλθῃ δ' ἔπειτα ἐπὶ τὸν Κωνσταντῖνον αὐτόν. Ὅθεν διελθὼν τὴν Βιθυνίαν, πολιορκεῖ καὶ κυριεύει τὸ Βυζάντιον. Καταφθάνει ὅμως τότε ὁ Λικίνιος, τῇ δὲ 1 μαΐου 313, συγκροτηθείσης μάχης κρισίμου περὶ Ἀδριανούπολιν, κατατροποῦται ὁ Μαξιμιανός· καὶ σώζεται μὲν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἀλλ' ἀπελπισθεὶς γίνεται αὐτόχειρ. Ὡστε ὁ Λι-

κίνιος ἀπέβη ἤδη κύριος ἀπάσης τῆς ἀνατολῆς. Τὸ ῥωμαϊκὸν λοιπὸν κράτος εὐρέθη οὕτως αἰῶθις διηρημένον μεταξὺ δύο μόνον αὐτοκρατόρων. Ἀλλ' ἦτο ἄρα δυνατὸν νὰ διατελέσωσιν οὗτοι ἐν εἰρήνῃ; Ὁ Κωνσταντῖνος, ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ, εἶδε δυσαρέσως τὸν Λικίνιον προσλαβόντα οἶκοθεν τοσοῦτον ὑπέρογκον αὐξήσιν δυνάμεων, ὃ δὲ Λικίνιος πάλιν ἦτο ἄνθρωπος ἐπίβουλος καὶ φθονερός. Ὅθεν τάχιστα, ἦτοι ἀπὸ τοῦ 314, ἔλαβον ἀφορμὴν ν' ἀντεπεξέλθωσι κατ' ἀλλήλων. Καὶ ὁ μὲν Λικίνιος, δις ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου ἡττηθεὶς, ἠναγκάσθη μετ' οὐ πολὺ νὰ συμβιβασθῇ, παραχωρήσας εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Δαρδανίαν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ μέρος τῆς Μοισίας· ἀλλὰ ποικίλαι ἀφορμαὶ ἔμελλον νὰ ἐπαγάγωσιν ἐπὶ τέλους δευτέραν καὶ κρισιμωτέραν μεταξὺ αὐτῶν διένεξιν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως, τὸν νέον τοῦ Κωνσταντίνου θρίαμβον παρεκκολούθησαν ἐννέα ἔτη εἰρήνης βαθείας, οἷαν πρὸ καιροῦ δὲν εἶχεν ἀπολαύσει τὸ κράτος. Καὶ τότε ὁ βασιλεὺς, διατρίβων ὅτ' ἐμὲν ἐν Γαλατίᾳ, ὅτ' ἐμὲν ἐν Ἰταλίᾳ, ὅτ' ἐμὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἰδίως ἐν Θεσσαλονίκῃ, διεφύθμιεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἅπασαν σχεδὸν τὴν πολιτικὴν καὶ ποινικὴν νομοθεσίαν κατὰ τὰς νέας τοῦ Εὐαγγελίου ἀρχάς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῷ ὑπερβολικῷ αὐτοῦ ζήλῳ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν χριστιανικῶν παραγγελμάτων, ἐπεκαλέσατο ἐνίοτε τὴν ἀρωγὴν τῶν βασανιστηρίων τὰ ὅποια ἄλλοτε, ἐν ὀνόματι αὐτῶν ἐκείνων τῶν παραγγελμάτων, ἠγωνίζετο νὰ μετριάσῃ ἐν γένει ὅμως ἡ νομοθεσία ἔλαβεν εὐαγγελικώτερον καὶ φιλάνθρωπότερον χαρακτῆρα, οἱ δὲ χριστιανοὶ πολυειδῶς προστατευθέντες ἐτέλουν ἤδη πανδήμως τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Ναὶ μὲν ἡ πολυθεΐα δὲν εἶχεν ἐκλείψει οὔτε ἀπὸ τῶν στρατοπέδων οὔτε ἀπὸ τῶν ναῶν, ἀλλ' ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπεκλείετο καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐπολιορκεῖτο ἐντὸς τῶν ἀρχαίων αὐτῆς ἱερῶν. Ναὶ μὲν ὑρίστατο εἰσέτι ἐπισήμως ἡ εἰδωλολατρεία καὶ ἀντήχουν εἰσέτι τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαίων θεῶν εἰς τὰς πρὸς τὸν Καίσαρα ἐπιφωνήσεις τῶν λεγεόνων καὶ εἰς τὰ τῶν ῥητόρων ἐγκόμια. Τὰ δὲ ῥωμαϊκὰ νομίσματα ἐξηκολούθουν ἀναμειγνύοντα τὰς τῶν θεῶν εἰκόνας μετὰ τῆς εἰκόνης τοῦ βασιλέως. Ἀλλ' ἐὰν ὁ κορμὸς τῆς εἰδωλολατρείας ἦρεν ἔτι τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ

κορυφήν, καθ' ἐκάστην ἀπεκόπτοντο οἱ ποικίλοι αὐτοῦ κλάδοι καὶ περιωρίζετο ἡ ἄλλοτε ἀμφιλαφὴς αὐτοῦ σκιά. Αἱ ἰδιωτικαὶ δεισιδαιμονίαι, γοητεῖαι, ἀπόρρητοι μαγίαι, φαρμακείαι, μαγγανίαι, αἵτινες ἀπετέλουν ἤδη τὸ ζωτικώτερον τῆς εἰδωλολατρείας μέρος, ἀπηγορεύθησαν αὐστηρῶς διὰ τῆς ἀνανεώσεως ἀρχαίων διατάξεων αἵτινες εἶχον πέσει εἰς ἀχρησίαν, νῦν δὲ λαβοῦσαι αὖθις κύρος ἐπλήγωσαν καιρῶς τοὺς ὁπαδοὺς τῆς ἀρχαίας πίστεως, δυνάμει αὐτῶν τῶν ὑφισταμένων τοῦ κράτους νόμων. Ἑτεραί ἐν τούτοις διατάξεις ἐπέτρεψαν εἰς τινὰς περιστάσεις τὴν ἱεροσκοπίαν, κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθος· διότι ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐθεώρει ἄτοπον νὰ οἰκονομῇ μέχρι τινὸς καὶ αὐτὰς τὰς προλήψεις τῶν ὑπηκόων, ἂν καὶ προδήλως ὁσημέραι ἔρρεπε πρὸς τὴν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐνίσχυσιν καὶ προτίμησιν.

Ἐνθὺ δὲ ἡ νέα πίστις ἐκρατύνετο οὕτω καὶ διεδίδετο εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους χώρας, ἐν Ἀσίᾳ ὅπου ἤρχεν ὁ Λικίνιος ὑπέστη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους αὖθις συμφορὰς τινὰς. Ὁ Λικίνιος δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποφέρῃ τὴν ἐλάττωσιν τῆς δυνάμεως ἣν ἔπαθεν ὡς ἐκ τῆς διενέξεως εἰς ἣν εἶχε περιέλθει πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, καὶ δὲν ἔπαυσεν ἕκτοτε μελετῶν ἐκδίκησιν. Βλέπων δὲ τὸν ἀντίπαλον ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἰδίως ἐρειδόμενον, ἐνόμισε συμφέρον νὰ προσοικειωθῇ αὐτὸς τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος. Καὶ δὲν ἐτόλμησε μὲν νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐπίσημον διωγμὸν τῆς λατρείας ἐκείνης τῆς ὁποίας τὴν ἀνοχὴν συνυπέγραψεν ἄλλοτε μετὰ τοῦ ἀντιπάλου ἐν Μεδιολάνῳ, ἀλλὰ διὰ πλαγίων τρόπων καὶ ἐπὶ ποικίλαις προφάσεσιν ἀπέπεμψεν ἀπὸ τῆς αὐλῆς αὐτοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ, πάντας τοὺς χριστιανούς, καὶ διάφορα παρενέβαλε κωλύματα εἰς τὴν ἐλευθεράν τέλεσιν τοῦ νέου θρησκευματος, παρεμποδίσας τὰς ἐκκλησιαστικὰς συνόδους, διατάξας νὰ κλεισθῶσι, νὰ κατεδαφισθῶσι μάλιστα πολλαὶ ἐκκλησίαι καὶ ἐπιβιβλίων ποινας αὐστηροτάτας κατὰ τῶν ἀνθισταμένων. Οὕτω δὲ νομίσας ἑαυτὸν ἀσφαλισθέντα καὶ ὀχυρωθέντα διὰ τῆς τῶν ἐθνικῶν εὐνοίας, περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, καὶ ἐν ἔτει 323 ἡτοιμάσθη νὰ πολεμήσῃ πρὸς αὐτὸν ἀναφανδόν. Αἱ δυνάμεις τὰς ὁποίας

συνεκρότησαν ἀμφότεροι οἱ ἀντίπαλοι ὑπῆρξαν φοβεραί. Κατὰ τὸν Ζώσιμον, ὁ στρατὸς τοῦ μὲν Κωνσταντίνου συνεποσώθη εἰς δώδεκα μυριάδας πεζῶν, μυρίους ἵππους, διακόσια πολεμικὰ πλοῖα καὶ δις-χίλια φορτηγά· τοῦ δὲ Λικινίου εἰς πεντεκαίδεκα μυριάδας πεζῶν, πεντεκαίδεκα ἱππέων χιλιάδας καὶ τριακοσίας πεντήκοντα τριήρεις. Ὁ μέγας οὗτος ἀγὼν ἔμελλε νὰ κριθῇ ἐντὸς τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν· τὸ δὲ δι' ἡμᾶς ἰδίως περίεργον, ἐνῶ ὁ Κωνσταντίνος μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης κύριον τῆς δυνάμεως αὐτοῦ ὁρμητήριον εἶχε τὰς δυτικωτέρας τοῦ κράτους χώρας, ἡ ναυτικὴ αὐτοῦ δύναμις ἦτις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἐπήνεγκε κυρίως τὸν θρίαμβον αὐτοῦ, συνέκειτο καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐκ πλοίων ἐλληνικῶν. Ὁ Ζώσιμος, ὁμιλῶν περὶ τῶν νεῶν αὐτοῦ, λέγει ῥητῶς αὐτὰς «κατὰ τὸ πλεόν ἐκ τῆς Ἑλλάδος οὔσας.» Καὶ ὁ μὲν Κωνσταντίνος συνεπύκνωσε τὰς πεζικὰς δυνάμεις ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτοῦ ὁδηγίαν εἰς Θεσσαλονίκην καὶ τὰς ναυτικὰς εἰς Πειραιᾶ, τάζας ταύτας ὑπὸ τὸν πρεσβύτερον τῶν υἱῶν Κρίσπον, ὃν εἶχε γεννήσει ἀπὸ τῆς πρώτης γυναικὸς· ὁ δὲ Λικίνιος τὰς πεζικὰς εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ τὰς ναυτικὰς εἰς Ἑλλάςποντον. Τὰ δύο γεγονότα, ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ πολυαριθμοῦ στόλου τοῦ Κωνσταντίνου ἐλήφθη ἐκ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, καὶ ὅτι κύριος αὐτοῦ σταθμὸς ὠρίσθη ὁ λιμὴν τοῦ Πειραιῶς, μαρτυροῦσιν ὅτι ἐν γένει μὲν ἡ χώρα αὕτη ἀνέκυψεν ἐν τῷ μεταξὺ ἀπὸ τῶν συμφορῶν ὅσας ἔπαθεν ὡς ἐκ τῶν πρώτων γοτθικῶν ἐπιδρομῶν· ἰδίως δὲ ἡ Πειραιεὺς ἀνέλαβε ναυτικὴν τινα καὶ ἐμπορικὴν κίνησιν.

Ὁ Κωνσταντίνος ὅστις ὁρμήσας ἀπὸ Θεσσαλονίκης ἀπῆντησε κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ μαΐου μηνὸς περὶ Ἀδριανούπολιν τὸν Λικίνιον, εἶχεν εἶπερ ποτε ἄλλοτε ἀναθέσει τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ εἰς τὸν τοῦ Εὐαγγελίου Θεόν. Τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ ἔβριθεν ἱερέων χριστιανῶν τοὺς ὁποίους συνεπήγετο, λέγει ὁ Εὐσέβιος «ὡς πέρ τινες ψυχῆς ἀγαθοὺς φύλακας.» Τὸ δὲ Ἀδάρον προεπορεύετο τῶν ταγμάτων αὐτοῦ ὑπὸ πεντήκοντα λογαίων ἀνδρῶν περιφρουρούμενον, ἐνῶ ὁ Λικίνιος περιεστοιχιζέτο ὑπὸ πολυαριθμῶν θεοπρόπων καὶ μάντεων αἰγυπτίων, καὶ φαρμακῶν, καὶ γοήτων, καὶ θυτῶν, καὶ προφητῶν ποικίλων καὶ παντοδαπῶν ὅσους ἔτρεφεν εἰς ἐτὶ ἡ τὰ λαιστία πνέουσα εἰδωλολατρεία. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημειώτον,

τὴν προῖαν τοῦ χρισίου ἀγῶνος ὁ Λικίνιος ἀπηθύενεν, ὡς λέγεται, τὸν ἀκόλουθον πρὸς τοὺς συστρατιώτας λόγον. « Ἄνδρες φίλοι καὶ σύμμαχοι, πάτριοι μὲν οἱ δὲ θεοὶ, οὓς ἐκ προγόνων τῶν ἀνέκαθεν παρειληφότες σέβειν, τιμῶμεν· ὁ δὲ τῆς ἐναντίας ἡμῖν ἐξάρχων παρατάξεως, τὰ πάτρια παρασπονδήσας, τὴν ἄθεον εἵλετο δόξαν, οὐκ οἶδ' ὁπόθεν ξένον τινὰ πεπλανημένως περιέπων θεόν, αἰσχυρῶ τε τούτου σημείῳ τὸν οἰκεῖον καταισχύνει στρατόν· ἔῃ πεποithώς, ὁρμᾶται οὐ πρὸς ἡμᾶς, πολὺ δὲ πρότερον πρὸς αὐτοὺς οὓς παρέβη θεοὺς, ἀραμενος τὰ ὅπλα. Ὁ δὴ οὖν παρὼν ἐλέγξει καιρὸς τὸν τῇ δόξῃ πεπλανημένον, θεοῖς τοῖς παρ' ἡμῖν καὶ τοῖς παρὰ θατέρῳ μέρει τιμωμένοις βραβεύων. Ἡ γὰρ ἡμᾶς ἀποδείξας νικητὰς, δικαιοτάτως τοὺς ἡμετέρους θεοὺς σωτῆρας καὶ βοηθοὺς ἀληθεῖς ἐπιδείξει· ἢ εἰ κρατήσῃς τῶν ἡμετέρων πλείστων γε ὄντων, καὶ τέως τῷ πλήθει πλεονεκτούντων, εἴ τις οὗτος οὐκ οἶδ' ὁπόθεν ὠρμημένος ὁ Κωνσταντίνου θεός, μηδεὶς λοιπὸν ἐν ἀμφιβόλῃ τιθέσθω, τίνα δέοι θεὸν σέβειν, προσχωρεῖν δὲ τῷ κρατοῦντι, καὶ τούτῳ τῆς νίκης τιθέναι τὰ βραβεῖα. Καὶ εἰ μὲν ὁ ξένος καὶ νῦν γελῶμενος ἡμῖν, κρείττων φανείη, δεῖ καὶ ἡμᾶς αὐτὸν γνωρίζειν τε καὶ τιμᾶν, μακρὰ χαίρειν τούτοις εἰπόντας οἷς μάτην τοὺς κηρὸς ἐξάπτομεν· εἰ δ' οἱ ἡμέτεροι κρατήσῃαν, ὃ δὴ οὐκ ἀμφιβάλλεται, μετὰ τὴν ἐνταυθοῖ νίκην ἐπὶ τὸν κατὰ τῶν ἀθέων πόλεμον ὁρμῶμεν. »

Ἐὰν τοιοῦτος λόγος ἐξεφωνήθη τῷ ὄντι ὅπως ἐκτίθησιν αὐτὸν ὁ Εὐσέβιος, ἐὰν τῷ ὄντι ὁ Λικίνιος ἀνέθετο εἰς τὸν προκειμένον ἀγῶνα τὴν περὶ τῶν δύο θρησκευμάτων κρίσιν, οὐδέποτε ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἀνεδείχθη θαυμαστότερον καὶ καταπληκτικώτερον. Διότι, τῇ 3 ἰουλίου 323, συμπλακέντων τῶν δύο στρατευμάτων, ὁ Λικίνιος μετὰ πάλιν πεισματωδестаτήν ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ μέχρι Βυζαντίου. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἐπολιορκήθη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις ἵνα συμπληρώσῃ τὸν ἀποκλεισμόν, διέταξε τὸν Κρίσπον νὰ προσέλθῃ τάχιστα ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Μακεδονίας, ὅπου ἤδη εἶχε μεταβῆ ἐκ Πειραιῶς. Διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν διαταγὴν ταύτην τοῦ πατρὸς, ὁ Κρίσπος ἔπρεπε νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου ὅστις κατεῖχετο, ὡς εἶδομεν, ὑπὸ τῆς πολὺ ἰσχυροτέρας τοῦ Λικινίου δυνάμεως. Ἀλλ' ὁ Κρίσπος, καὶ τοι νεώτατος ὢν, ἀνέ-

δειξε κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἀνδρείαν καὶ τέχνην περιφανή· συνεπαγόμενος τοὺς Ἑλληνας αὐτοῦ, ἐκείνους οἵτινες δὲν εἶχον φαίνεται ἔτι λησμονήσει ἐντελῶς τὰ ναυτικά τρόπαια ὅσα ἄλλοτε τοσάκις κατὰ τὰς θαλάσσας ταύτας ἔστησαν, κατετρόπωσε τὸν στόλον τοῦ Λικινίου καὶ διασχίσας τὸν Ἑλλήσποντον ἐπεφάνη νικηφόρος ἐνώπιον τοῦ Βυζαντίου καὶ ἐπήνεγκεν οὕτω τὴν κρίσιν τοῦ ὅλου ἀγῶνος. Ἐν τῷ ἅμα ὁ Λικίνιος ἐθεώρησε συμφέρον ν' ἀποχωρήσῃ εἰς τὴν ἀντίπεραν παραλίαν, εὐελπὶς ὅτι χρονοτριβοῦντος τοῦ Κωνσταντίνου περὶ Βυζάντιον θέλει λάβει καιρὸν νὰ ἐπέλθῃ κατ' αὐτοῦ ἔξωθεν, καὶ νὰ περιφράξῃ αὐτὸν ἐντὸς δύο πολέμιων. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐνέπεσεν εἰς τὴν παγίδα ταύτην. Λύσας ἀμέσως τὴν πολιορκίαν διαβαίνει τὸν πορθμὸν κατόπιν τοῦ Λικινίου, καὶ τῇ 10 Σεπτεμβρίου, συγκροτηθείσης δευτέρας μάχης εἰς Χρυσόπολιν, ἡττᾶται κατὰ κράτος ὁ πρόμαχος τῆς εἰδωλολατρείας καὶ φεύγει εἰς Νικομήδειαν. Τῇ μεσιτείᾳ δὲ τῆς συζύγου αὐτοῦ Κωνσταντίας συγχωρεῖται ἤδη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἐπιτρέπεται αὐτῷ νὰ ζήτῃ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου ἐν Θεσσαλονίκῃ ὡς ιδιώτης. Πρὶν ὅμως παρέλθῃ ἔτος ὅλον, θανατοῦται αὐτόθι δι' ἀγχόνης ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως. Ταύτην τῶν συντεθειμένων τὴν παράβασιν, οἱ χριστιανοὶ χρονογράφοι ἐζήτησαν διὰ ποικίλων ῥητορικῶν τρόπων νὰ συγκαλύψωσιν ἢ νὰ παραμορφώσωσι. Μόνος ὁ ἅγιος Ἰερώνυμος κατακρίνει αὐτὴν εἰλικρινῶς καὶ ἀπροσάριστως· τοῦτο δὲ πράττοντες καὶ ἡμεῖς, οὐδόλως νομίζομεν ὅτι ἀσεβοῦμεν εἰς τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου ἐκείνου τῆς χριστιανωσύνης προμάχου. Μετὰ τοὺς ἀμέσους μαθητάς τοῦ Σωτῆρος, οὐδεὶς ἔπραξε πλείονα πρὸς διάδοσιν καὶ παγίωσιν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἐγεννήθη καὶ ἔζησεν ἐν μέσῳ ἑξέων καὶ παραδόσεων ὀλεθρίων. Οἱ προκάτοχοι καὶ οἱ συνάρχοντες αὐτοῦ οὐδένα συνήθως ἐσεβάσθησαν θεῖον ἢ ἀνθρώπινον νόμον. Ὡς ἄπορον δὲν εἶναι πῶς ἤμαρτεν ἐνίστε· τὸ ἄπορον, τὸ θαυμαστόν, τὸ καταδεικνῶν τὴν ἐξαισίαν τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ ῥώμην, εἶναι πῶς, κατισχύσας τηλικούτων πειρασμῶν, κατῴρθωσεν νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ ὁμολογήσῃ, ἂν ὅχι νὰ τηρήσῃ πάντοτε τὰς ἀρχὰς τοῦ Εὐαγγελίου.

Περὶ τὰ τέλη λοιπὸν τοῦ 323, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν τεσσαράκοντα καὶ ἑνέα, ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέβη κύριος ὁλοκλήρου τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἀποκαταστήσας τὴν ἐπὶ μακρὸν διακοπεῖσαν ἐνότητα αὐτοῦ. Πρώτη πράξις εἰς ἣν προῆλθεν, ἅμα ἀρχῆς τῶν χωρῶν καὶ τῶν λαῶν ἐκείνων ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἐπὶ τῶν τριῶν τελευταίων ἐκατονταστηρίδων παρήχθη καὶ διωργανώθη τὸ νέον θεῖσκειμα, ὑπῆρξε φυσικῶ τῷ λόγῳ τὸ νὰ ἐπαναγάγῃ τοὺς χριστιανοὺς τῆς ἀνατολῆς εἰς ἣν ἦσαν πρὸ τοῦ Δικινίου θέσιν, διὰ τῆς ἀνανεώσεως τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐν Μεδιολάνῳ ἐκδοθέντος ἐπιτάγματος. Οἱ δύο ἐπὶ τούτῳ ὑπογραφέντες ὑπὸ τοῦ βασιλέως νόμοι διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς διὰ τοῦ Εὐσεβίου, τοῦ μεταφράσαντος αὐτοὺς ἐκ τῆς Λατινικῆς, ἴσως δὲ καὶ συντάξαντος κατὰ μέγα μέρος. Διὰ τοῦ πρώτου, ὁ βασιλεὺς ἀφοῦ ἀνεμίμνησκε τὰ δεινὰ ὅσα ἐπῆνεγον εἰς τὸ κράτος οἱ τελευταῖοι διωγμοὶ, ἀπέδιδε τὴν ἀπὸ αὐτῶν ἀπαλλαγὴν εἰς τὸ θεῖον καὶ παρίστανεν ἑαυτὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐκείνου, ὡς ὑπὸ κρείττονός τινος δυνάμεως, ἀπαθούμενον ἀπὸ τῶν πορρωτάτω κειμένων Βρετανικῶν ἀκτῶν καὶ φερόμενον μέχρι τῶν ἀντιθέτων τούτων ἀνατολικῶν χωρῶν, ἵνα ἀνακαλέσῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὴν περὶ τὸν σεμνότατον νόμον θεραπείαν. Μεθ' ὃ ἐκανόνιζεν ἀκριβέστερον καὶ γενναιότερον ἢ ἄλλοτε τὴν τε ἀποζημιώσιν τῶν χριστιανῶν δι' ὅσας προηγουμένως ἔπαθον ἀδικίας, καὶ τὴν λαμπροτάτην ἀποκατάστασιν τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Διὰ δὲ τοῦ δευτέρου νόμου, ἔτι ῥητότερον ἐχαρακτίζει τὸν Θεὸν ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου ἔθετο ἑαυτὸν καὶ καταναυτικώτερον ἐπεκαλεῖτο τὰς εὐλογίας αὐτοῦ. « Σὲ νῦν, τὸν μέγιστον Θεὸν παρακαλῶ, ἔλεγεν, εἴης πρῶτος τε καὶ εὐμενὴς τοῖς σοῖς ἀνατολικοῖς· εἴης πᾶσι τοῖς σοῖς ἐπαρχεῷταις, ὑπὸ χρονίου συμφορᾶς συντριβεῖσι, δι' ἐμοῦ τοῦ σοῦ θεράποντος ὀρέγων ἴασιν. Καὶ ταῦτά γε αἰτῶ οὐκ ἀπεικόντως, ὃ δέσποτα τῶν ὅλων ἅγιε Θεέ· ταῖς σαῖς γὰρ ὑφηγήσεσιν ἐνεστησάμην σωτηριώδη πράγματα καὶ διήνυσα· τὴν σὴν σφραγίδα πανταχοῦ προβαλλόμενος, καλλινίκου ἡγησάμην στρατοῦ Διὰ ταῦτα ἀνέθηκά σοι τὴν ἑμαυτοῦ ψυχὴν, ἔρωτι καὶ φόβῳ καθαρῶς ἀνακραθεῖσαν· τὸ μὲν γὰρ ὄνομά σου γνησίως ἀγαπῶ, τὴν δὲ δυνάμιν σου εὐλαβῶ, ἣν πολλοῖς τεκμηρίοις ἔδειξας, καὶ τὴν ἐμὴν πίστιν βεβαιωτέραν εἰρ-

γάσω. » Κατὰ τὸ προοίμιον τοῦτο ἤθελέ τις νομίσει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐμελλεν ἤδη νὰ ἐπιβάλη τὴν νέαν πίστιν ὡς ἐπικρατοῦν θρησκευμα καὶ νὰ πατάξῃ κατὰ κεφαλῆς τὴν εἰδωλολατρείαν. Ἀλλ' ὄχι· διότι ὁ Κωνσταντῖνος ἐν τῇ ἐξαιρέτῳ αὐτοῦ συνέσει, ἐπιφέρει. « Εἰρηνεύειν σου τὸν λαὸν καὶ ἀστασίαστον μένειν ἐπιθυμῶ, ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης καὶ τοῦ πάντων ἀνθρώπων χρησίμου. Ὅμοιαν τοῖς πιστεύουσιν αἱ πλανώμεναι χαίροντες λαμβανέτωσαν εἰρήνης τε καὶ ἡσυχίας ἀπόλαυσιν. Αὕτη γὰρ ἡ τῆς κοινωνίας ἐπανόρθωσις, καὶ πρὸς τὴν εὐθείαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει. Μηδεὶς τὸν ἕτερον παρρηγοχλείτω· ἕκαστος ὅ, περ ἡ ψυχὴ βούλεται, τοῦτο καὶ πραττέτω. »

Διὰ τῶν νέων ἄρα τούτων νόμων, ὁ Κωνσταντῖνος οὐδὲν ἄλλο ἐπραξεν ἢ νὰ κυρώσῃ τὴν παρ' αὐτοῦ ἀνέκαθεν καθιερωθεῖσαν ἀνεξιθρησκείαν, πεποιθώς, ὡς ἔλεγεν, ὅτι αὕτη καὶ μόνη ἀρκεῖ νὰ ἐπιφέρῃ ἐν εἰρήνῃ τὸν θρίαμβον τῆς ἀληθείας. Καὶ ὅμως ἡ εἰδωλολατεία ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ πάσχῃ συμφορὰς, αἵτινες, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐξάνουσαι, ἐμελλον προΐοντος τοῦ χρόνου, ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Κωνσταντίνου, νὰ καταντήσωσιν εἰς ἐπίσημον κατ' αὐτῆς διωγμόν. Ναι μὲν ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου αὐτοῦ διωγμὸς τοιοῦτος δὲν ἐγένετο· πάντα ὅσα μεταγενέστεροι χρόνοι γράφοι, καὶ αὐτὸς ὁ Εὐσέβιος, ἀπέδωκαν αὐτῷ ὡς πρὸς τοῦτο, θεωροῦνται ἤδη εὐλόγως ὡς ἀνυπόστατα. Ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ποικίλα αἵτια ἐπήγαγον ἐτι αὐτοῦ βασιλεύοντος, διὰ τῆς ἀκαταμαχῆ-
του τῶν πραγμάτων δυνάμεως, πολλὰς εἰς τὴν ἀρχαίαν πίστιν ζημίας. Πρὸ καιροῦ λ. χ. ἡ εἰδωλολατεία εἶχε πολλαχοῦ παρεκτραπῇ εἰς ὄργια ἐλεεινά· ταῦτα δ' ἐξ ἀνάγκης προεκάλεσαν τὴν ἐπέμβα-
σιν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας λόγῳ δημοσίας ἠθικῆς. Οὕτω τὸ ἐν Ἀράκοις τοῦ Λιβάνου ὄρους Ἀφροδίτης ἱερὸν, καὶ τὸ ἐν Αἰγαίς τῆς Κιλικίας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, κατηδαφίσθησαν διότι ἐτελοῦντο ἐν αὐ-
τοῖς πράξεις τῆς ἐσχάτης ἀκολασίας· οὕτω καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἀφροδί-
της ὁ κατὰ τὴν ἐν Φοινίκῃ Ἠλιούπολιν κατελύθη, διότι κατήντη-
σε νὰ χρησιμεύῃ ὡς πορνείας καταγώγιον. Καὶ ἔπειτα ὁ θρησκευ-
τικὸς τῶν ἐθνικῶν ζῆλος, ὅστις οὐδέποτε ὑπῆρξε μέγας, ὅσημέραι ἐμαραίνετο, καὶ πολλὰ τῶν ἱερῶν καὶ χρηστηρίων ἐγκατελείποντο·
ἐγκαταλειφθέντα δὲ ἅπαξ ἢ ἐγυμνώνοντο τῶν πολυτίμων αὐτῶν

πνευῶν καὶ κοσμημάτων ἢ καὶ ὅλως κατεστρέφοντο. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματος, ἰδρυθείσης μετ' ὀλίγον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μετεφέρθησαν εἰς τὰς πλατείας αὐτῆς καὶ τὰ παλάτια ὁ Πύθιος Ἀπόλλων, καὶ ὁ Σμίνθιος, καὶ ὁ ἐν Δελφοῖς τρίπους, καὶ αἱ Ἑλικωνίδες Μοῦσαι καὶ ἄλλα. Ἐπὶ πᾶσιν ἡ λαμπρὰ προστασία ἦν ἀναφανδὸν ἤδη ἀπένειμεν ὁ βασιλεὺς εἰς τοὺς χριστιανούς, ἐνεθάρρουνεν αὐτοὺς ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε πολλάκις ἐπεχείρησαν οἰκοθεῖν δηώσεις τὰς ὁποίας οὔτε οἱ νόμοι οὔτε ἡ Κυβέρνησις ἔτι ἐπέτρεπον. Ὅθεν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸν χριστιανισμόν οὐχὶ μὲν νόμῳ, πράγματι ὅμως ὀριστικῶς ἐν τῷ κράτει κατισχύσαντα.

Ἄλλ' ὁ ἀρχαῖος βίης δὲν ἔμελλε νὰ παραδώσῃ τὰ ὅπλα ἀμαχητὶ εἰς τὸν νέον. Ὁ χριστιανισμὸς κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν στιγμήν καθ' ἣν ἐνόμιζεν ἑαυτὸν θριαμβεύοντα, ὑπέστη κρίσιν δεινὴν, ἥτις οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἔμμεσός τις ἀντίδρασις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Μὴ φανῇ δὲ παράδοξον διότι λέγομεν ἐνταῦθα τὸν ἑλληνισμόν ἐξανιστάμενον κατὰ τοῦ νέου θρησκευματος, ἐνῶ προηγουμένως εἴχομεν παραστήσει αὐτὸν συμμαχήσαντα μετὰ τοῦ θρησκευματος τούτου. Ἡ ἐθνικὴ κοινωνία περιῆλθε πρὸς τὸν χριστιανισμόν εἰς ποικίλας καὶ πολλάκις ἀντιθέτους σχέσεις· καὶ διὰ νὰ κατανοήσωμεν καλῶς τὰς σχέσεις ταύτας, δεόν ἐνταῦθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὰς τρεῖς κυριωτάτας μερίδας εἰς ἃς διηρέθη ἀπὸ τῆς κηρύξεως τοῦ Εὐαγγελίου ἡ κοινωνία ἐκείνη καὶ δὲν ἔπαυσεν οὐσα ἕκτοτε ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας διηρημένη. Ἡ πρώτη μερίς, κατανοήσασα ἐγκαίρως ἅπασαν τὴν ματαιότητα τοῦ ἀρχαίου δόγματος καὶ τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ ἀπελπισθεῖσα νὰ ἐπιτύχῃ δι' αὐτῶν ἀνακαινισμόν τινα τῆς ἀνθρωπότητος, ἠσπάσθη προθύμως τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ δόγματα τοῦ νέου κηρύγματος· τοσοῦτῳ μᾶλλον προθύμως ὅσω τὸ κήρυγμα ἐκεῖνο ἀπεδέξατο ἀφ' ἐτέρου πᾶν ὅ,τι ὑγιὲς καὶ ζωτικὸν καὶ χρήσιμον πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ ἔσωζεν ἔτι ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία, ἥτοι, τὴν γλῶσσαν αὐτῆς, τοὺς τύπους τῶν πολιτευμάτων, τὴν ῥητορικὴν τέχνην καὶ αὐτὴν τὴν φιλοσοφικὴν μέθοδον. Αὕτη δὲ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡ μερίς ἀπετέλεσε τὴν πρῶ-

την καὶ κυριωτάτην ομάδα τῶν χριστιανῶν δι' ἧς πρὸ πάντων τὸ νέον θρησκευμα διεδόθη, ἡρμηνεύθη καὶ ἐνομοθετήθη.

Ἄλλ' ὑπῆρχε καὶ ἑτέρα τοῦ ἑλληνισμοῦ μερίς, συγκειμένη τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν κατωτάτων τῆς κοινωνίας τάξεων, περιλαμβάνουσα ὅμως καὶ οὐκ ὀλίγους λογίους ἄνδρας, ἧτις ὑπενδίδουσα εἰς τὰς ἑξεις καὶ τὰς παραδόσεις βίου μακροῦ, διετέλεσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον προσηλωμένη εἰς τοὺς τύπους τῆς ἀρχαίας λατρείας, καὶ πιστεύουσα ὅτι δύναται εἰσέτι νὰ κατισχύσῃ τῶν φερομένων εἰς μέσον καινοτομιῶν. Ἡ μερίς αὕτη δὲν ἔπαυσεν ὑπερμαχοῦσα κατὰ τὸ δυνατόν ὑπὲρ τῶν ἱερῶν αὐτῆς καὶ τῶν τελετῶν καὶ τῶν χρηστηρίων καὶ τῶν μυστηρίων, καὶ, ἐπιτυχοῦσα ἐντὸς τῆς τετάρτης ταύτης ἑκατονταετηρίδος, βασιλέα ἀναλαβόντα τὴν ὑπεράσπισιν αὐτῆς, ἤλπισεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν ὅτι θέλει θριαμβεύσει· ἀλλὰ κατεβλήθη ἐπὶ τέλους δι' ἐπελθούσης δεινῆς ἀντιδρασεως καὶ ἐξηλείφθη κατὰ μικρὸν συγχωνευθεῖσα μετὰ τῆς προτέρας.

Τρίτη τελευταῖον μερίς εὐάριθμος, ἀλλὰ συγκειμένη ἐξ ἀνδρῶν δοκιμωτάτων περὶ τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν καὶ συζήτησιν, ἵστατο εἰς τὰ μεθόρια οὕτως εἰπεῖν τῶν δύο θρησκευμάτων καὶ ἐξήτει νὰ ἐπενεργήσῃ ἐπ' ἀμφοτέρα, ἀγωνιζομένη νὰ καταστήσῃ μὲν λογικώτερον πᾶν ὅ,τι παράλογον εἶχεν ἢ πολυθεΐα, νὰ ἐρμηνεύσῃ δὲ ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον πᾶν ὅ,τι ὑπερβαῖνον τὴν δύναμιν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας περιεῖχεν ἢ φύσις τῆς θεότητος ὅπως ἀντελαμβάνετο αὐτῆς ὁ χριστιανισμός. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ μερίς ἡ παραγαγοῦσα ἐμμέσως ἢ τοῦλάχιστον παρασκευάσασα, διὰ τῶν ποικίλων αὐτῆς φιλοσοφικῶν συζητήσεων, τὴν πρώτην μεγάλην ἐμφυλίαν τοῦ χριστιανισμοῦ ἔριν, τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἀρείου, ἧτις ἐδέησε νὰ ἐπιστήσῃ μετ' ὀλίγον ἅπασαν τὴν προσοχὴν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ προσεκάλεσε τὴν σύστασιν τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Ἡ αἵρεσις αὕτη ἔλαβε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἧτις, ὡς πολλαχὲς ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἰπώμεν, ἀπέβη ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Πτολεμαίων μεγάλη, οὐ μόνον ἐμπορικὴ ἀλλὰ καὶ πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ πρωτεύουσα, ὅπου συνέρρευσαν καὶ διετέλεσαν συζητούμενα ὅλα τὰ δόγματα τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως καὶ ὅπου τελευταῖος ἐπελθὼν ὁ χριστιανισμός εὗρε φυσικῶς τῷ

λόγῳ πολλοὺς μὲν προμάχους, καὶ ἀντιπάλους δὲ οὐκ ὀλίγους. Ἐκεῖ, περὶ τὰ τέλη τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος, παρήχθη ἀπὸ τῶν ἐρειπίων ὅλων τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων, νέα τις φιλοσοφικὴ αἵρεσις, ἡ καλουμένη Νεοπλατωνικὴ ἢ Ἀλεξανδρινὴ φιλοσοφία, ἣν ἀνεφέραμεν πρὸς καὶ ἄλλοτε ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ (σελ. 525). Τὸ νέον τοῦτο φιλοσοφικὸν σύστημα τὸ ὁποῖον περιῆλθεν εἰς στενοτάτας πρὸς τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ χριστιανοὺς σχέσεις, ὅτε μὲν φιλικὰς ὅτε δὲ πολεμίας, ἐπεχείρησε πρὸς τοὺς ἄλλοις νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ δύσκολον περὶ τῆς θεότητος ζήτημα καὶ κατ' ἐπιφάνειαν περιέστη εἰς παράδοξόν τινα κατὰ τοῦτο πρὸς τοὺς πατέρας τῆς ἐκκλησίας ὁμοιότητα διανοημάτων καὶ αἰσθημάτων. Ὁ Νεοπλατωνισμὸς, καθὼς καὶ ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία, κατήντησε νὰ ὁμολογήσῃ τὰς τρεῖς τῆς θεότητος ὑποστάσεις διακεκριμένας μὲν ἀλλὰ ἡνωμένας, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ἀλλοιωσῇ τὴν οὐσιαστικὴν ἐνότητα τοῦ Ὑπερτάτου Ὄντος. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ Νεοπλατωνικοὶ δὲν ἀπεκάλουν τὰς τρεῖς ὑποστάσεις, ὅπως τὸ Εὐαγγέλιον, Πατέρα, Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα· ὠνόμαζον αὐτάς, ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον, τὸ Ἐν, Νοῦς, Ψυχὴ· ἀλλ' ἡ ἐνότης ἐν τῇ τριάδι, τὸ μέγα τοῦτο τοῦ χριστιανισμοῦ μυστήριον, ὁμολογεῖτο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τε τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Εἰς τοῦτο ὅμως περιορίζετο ἡ ὁμοιότης· καὶ ἅμα οἱ νεοπλατωνικοὶ ἐπεχείρουν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὑψηλῆς ἐκείνης ἐννοίας, ἀντὶ τῆς προτέρας κατ' ἐπιφάνειαν ταυτότητος, προέκυπτον εἰς μέσον διαφορὰς οὐσιώδεις καὶ ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὸ χριστιανικὸν δόγμα. Δὲν θέλομεν ἐπιχειρήσει ἐνταῦθα τὴν λεπτολόγον ἐξήγησιν τῶν διαφορῶν τούτων, ὡς ἀλλοτρίαν τῆς προκειμένης ἱστορίας. Ὅπόσον οὐσιώδης ἦτο ἡ διάκρισις, ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι, ὡς ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ νεοπλατωνισμοῦ ἐπὶ τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, θεωρεῖται προκύψασα εἰς μέσον ἡ αἵρεσις τοῦ Ἀρείου, ἥτις προδήλως ἔτεινεν εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας.

Τῶνόντι περὶ τὸ 319 ἔτος ὁ Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος Ἀλέξανδρος, ἀνὴρ πρᾶος καὶ ἐνάρετος, ἔμαθεν ὅτι μεταξὺ τῶν κληρικῶν

τῶν ὑπαγομένων εἰς τὴν διοίκησιν αὐτοῦ, ἐκυκλοφόρουν ποικίλαι περὶ τῆς φύσεως τοῦ δευτέρου τῆς τριάδος προσώπου δοξασαίαι. Αἱ δοξασαίαι αὗται ἡμφισβήτουν τὴν ἰσότητά τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα, ἀξιοῦσαι, ὅτι ὁ υἱὸς ἦτο μὲν τὸ πρωτότοκόν τῶν ὄντων, ἀλλὰ ἐπλάσθη ὡς ὅλα τὰ λοιπὰ καὶ δὲν ὑπῆρχεν ἀπ' αἰῶνος. Ὁ ἐπίσκοπος ἐξετάσας ἐβεβαιώθη ὅτι αἱ καινοτομίαι αὗται διεδίδοντο ὑπὸ ἐνὸς τῶν πρεσβυτέρων τῆς πόλεως Ἀλεξανδρείας, ὀνόματι μὲν Ἀρείου, γνωστοῦ δὲ διὰ τὴν περὶ τὴν ἐπιστήμην τῶν θείων Γραφῶν δεινότητα. Ἐκάλεσε λοιπὸν τὸν πρεσβύτερον τοῦτον καὶ παρήνευσεν αὐτὸν πατρικῶς καὶ μετριοπαθῶς· τοσούτῳ μᾶλλον μετριοπαθῶς ὅσῳ τὸ ἐμβριθὲς σχῆμα, οἱ ὁπωσοῦν ἀγέρωχοι τρόποι, τὸ μεγαλοπρεπὲς ἀνάστημα καὶ ἡ εὐειδὴς ὄψις τοῦ Ἀρείου ἐνέπνεον συστολήν τινα εἰς τὸν ἀγαθὸν γέροντα. Ὁ Ἀρειος ὑπεξέφυγε πᾶσαν εὐκρινῆ ὁμολογίαν δι' ἁμφιβόλων τινῶν ἀποκρίσεων, ὧν τὸ δύσλυτον ἐκεῖνο ζήτημα ἦτο δεκτικώτατον· καὶ ἀπελθὼν ἐκήρυξεν ὅτι εἶναι ἐντελέστατα σύμφωνος μετὰ τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ καὶ ἐξηκολούθησε διαδίδων τὰς ὀλεθρίας ἐκείνας δοξασίας. Τότε κατεμηνύθη αὐτῷ εἰς τὸν ἐπίσκοπον, ὅστις ἅμα μὲν αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην νὰ ὑπερασπισθῇ τὴν ὀρθοδοξίαν, ἅμα δὲ ἐπιθυμῶν νὰ προλάβῃ πᾶσαν ῥῆξιν, ἔλαβε τὴν Τριάδα ὡς θέμα μιᾶς τῶν ἐκκλησιαστικῶν αὐτοῦ διαλέξεων, καὶ, ἀποφεύγων νὰ προσβάλῃ τινὰ ἀμέσως, ἀπέδειξε « φιλοτιμότερόν τι, » ὡς λέγει ὁ ἱστορικός Σωκράτης, ὅτι αἱ τρεῖς ὑποστάσεις ἦσαν ἐντελέστατα πρὸς ἀλλήλας ἠνωμέναι καὶ ἴσαι. Ἀλλ' ἤδη ὁ Ἀρειος, ὅστις ἤξευρεν ὅτι ἐν τῇ ὁμηγύρῃ ὑπῆρχον πολλοὶ οἱ παραδεχόμενοι τὸ δόγμα αὐτοῦ, λαβὼν θαρράλει τὸν λόγον, ἐπεχείρησε νὰ ἀνασκευάσῃ διὰ πολλῆς πικρίας τὸν ἐπίσκοπον. Ὁ ὑποστηρίζων, εἶπε, τὴν ἐντελῆ τῶν ὑποστάσεων τῆς Τριάδος ἰσότητά ἐμπίπτει εἰς τὴν πρὸ καιροῦ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καταδικασθεῖσαν πλάνην τῆς συγχύσεως αὐτῶν. Διότι ἀξιοῖ ὅτι αἱ διάφοροι ἐκεῖναι ὑποστάσεις οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ ὀνόματα διάφορα καὶ προσόντα εἰδικὰ τοῦ αὐτοῦ ὄντος· ἀλλ' ὁ ἐπὶ τοσοῦτον ἐξισῶν αὐτάς, συγχέει αὐτάς. Μεθ' ὃ ὁ Ἀρειος προσέβαλε τὸν ἀκόλουθον πολύκροτον γενόμενον συλλογισμόν, ὅτι, ἂν ὁ πατὴρ ἐγέννησε τὸν υἱόν, ὁ γεννήσας προὔπηρχε τοῦ γεννηθέντος· ἄρα ὁ υἱὸς δὲν ὑπῆρξεν

ἀπ' αἰῶνος. Τὴν συζήτησιν ταύτην παρηκολούθητε δεινὸν σκάνδαλον καὶ πολλή κατὰ τὴν Αἴγυπτον διχοστασία, πρὸς κατάπαυσιν τῆς ὁποίας δὲν ἤθελεν ἐπαρκέσει ἡ ἀσθενὴς τοῦ Ἀλεξάνδρου χεὶρ.

Κατ' εὐτυχίαν ὁ Θεὸς ἔδωκεν αὐτῷ πρὸς τοῦτο βοηθὸν ἐπιτηδειότατον. Μεταξὺ τῶν περὶ αὐτὸν κληρικῶν ᾗξανε καὶ ἐπρόκοπτε νέος τις διάκονος, μικρὸς μὲν καὶ εὐτελής τὸ ἀνάστημα, ἀλλὰ περιλαμβάνων, ἐντὸς σώματος ἀσθενοῦς, ψυχὴν φλογερὰν τῆς ὁποίας αἱ λαμπηδόνες ἐξήστραπτον ἀπὸ τῶν ὀμμάτων αὐτοῦ. Ὁ νέος οὗτος, ὀνόματι Ἀθανάσιος, ὅστις ἔμελλε νὰ πληρώσῃ τὴν χριστιανικὴν οἰκουμένην διὰ τῆς φήμης αὐτοῦ, ἦτο μόλις εἰκοσαετῆς καθ' ἣν ἐποχὴν ἤρξατο ἡ προκειμένη ἔρις. Καὶ τοι δὲ ἦτο νεώτατος, εἶχεν ἤδη διαπρέψει διὰ δύο αὐτοῦ κατὰ ἐθνικῶν λόγων, ὧν ὁ μὲν ἐπιγράφεται Λόγος κατὰ Ἑλλήνων, ὁ δὲ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ (Θεοῦ) Λόγου καὶ τῆς διὰ σώματος πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας αὐτοῦ. Εἰς ἀμφοτέρους τοὺς λόγους τούτους διέλαμπε νοῦς βαθύς, καὶ λογικὴ ἰσχυρά, καὶ ἐπιστήμη εὐρεῖα, καὶ αὐτὸ μέχρι τινὸς τὸ ἀνθρώπινον ἐκεῖνο τοῦ λόγου ὕψος, τὸ ὁποῖον οἱ πατέρες τοῦ ἀνακαινίζομένου τούτου ἐλληνικοῦ κόσμου δὲν ἐδίσταζον νὰ συλλέγωσιν ἀπὸ τῶν ἀειθαλῶν λειμώνων τῆς ῥητορικῆς τῶν προπατόρων ἡμῶν τέχνης. Διότι ὁ Ἀθανάσιος ἦτο εἰς τῶν καλλίστων τύπων τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συμπληρωθείσης ἠθικῆς ἀναβιώσεως τοῦ ἐλληνισμοῦ. Ἡ μὲν ψυχὴ αὐτοῦ ἐπληροῦτο ὑπὸ τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Εὐαγγελίου· ὁ δὲ νοῦς καὶ ἡ γλῶσσα παρελάβανόν τινα τῶν κοσμημάτων καὶ τῶν μυστηρίων τῆς ἀρχαίας εὐγλωττίας καὶ ἐπιστήμης, ὅσα ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ ἐρμηνεύσωσι τὰς ἀρχὰς ἐκεῖνας καὶ νὰ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὸν θρίαμβον αὐτῶν. Προςθέσατε εἰς ταῦτα τὴν ἰδιάζουσαν φύσιν τοῦ ἀνδρός· οἷον νοιαν θαυμαστήν, πνεῦμα πρακτικώτατον, τόλμην ἀκάθεκτον, καὶ ἔχετε πλήρη ὅπως οὖν τὴν ἰχνογραφίαν τῆς τοῦ Ἀθανασίου εἰκόνος. Ὁ Ἀθανάσιος ἐνόησεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας περὶ τίνος πρόκειται. Κατεμέτρησεν ἀμέσως τὸ βάραθρον εἰς ὃ ἐκινδύνευε νὰ πέσῃ ἡ πίστις ἡμῶν. Ἐπεισέθη ὅτι ὁ Ἀρειος, εἴτε μὴ τολμῶν νὰ ἐξηγηθῇ σαφῶς, εἴτε μὴ ἔχων τὴν συνείδησιν τοῦ τελικοῦ συμπεράσματος τῶν συλλογισμῶν αὐτοῦ, ἔτεινεν οὐδὲν ἥττον οὕτως ἢ ἄλλως εἰς

τὸ νὰ ἀρνηθῇ τὴν θείαν τοῦ Σωτῆρος φύσιν καὶ εἰς τὸ νὰ καταβί-
βασῇ τὸ κήρυγμα αὐτοῦ εἰς τὴν τάξιν ἀνθρωπίνου δόγματος, πα-
ραδίδων αὐτὸ ἀπογεγυμνωμένον τῆς πανοπλίας τῆς ἀποκαλύψεως,
εἰς ἀπάσας τὰς προσβολὰς τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος. Ταῦτα δὲ
ἀναλογισάμενος, ὥρμησεν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα καὶ ἀφιέρωσεν ἕκτοτε ὅλην
αὐτοῦ τὴν ζωὴν καὶ ὅλας τὰς δυνάμεις εἰς τὴν ἄμυναν τοῦ Ἐνσαρ-
κωθέντος Λόγου, μετὰ τοσαύτης θρησκευτικῆς πεποιθήσεως καὶ το-
σοῦτον ἀτρομήτου θάρρους, ὥστε ἀπέβη ὁ ἀγιώτερος τῶν ἡρώων, ἢ
μᾶλλον ὁ ἡρωϊκώτερος τῶν ἀγίων.

Ὑπὸ τοῦ μεγαλοφυοῦς λοιπὸν τούτου νέου χειρῶν γινόμενος, ὁ
Ἀλέξανδρος ἤρχισε νὰ ἐνεργῇ αἴφνης αὐστηρότερον κατὰ τοῦ Ἀρείου.
Καλέσας αὐτὸν δις ν' ἀπολογηθῇ ἐνώπιον τοῦ κλήρου τῆς Ἀλεξαν-
δρείας καὶ συνωθήσας, εἰ καὶ ἐπιτηδειότατον ὄντα περὶ τὸ λέγειν,
μέχρι τῆς βλασφήμου ὁμολογίας ὅτι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ δὲν ἦτο
ἀναμάρτητος, δὲν ἐδίστασεν ἤδη ν' ἀφορίσῃ καὶ ν' ἀναθεματίσῃ τὸν
αἰρετικὸν καὶ πάντας τοὺς ἀποδεξαμένους τὰ δόγματα αὐτοῦ ἥτοι,
ἐκτὸς τοῦ Ἀρείου, ἑνδεκα διακόνους καὶ δύο Ἐπισκόπους. Ἀλλ' ὁ
Ἀρειος ἦτο ἄνθρωπος εὐφρέστατος καὶ δραστηριώτατος· τὸ ζήτημα
σφόδρα περιπεπλεγμένον, τὰ πνεύματα ἐξημμένα. Ὡστε μετ' οὐ
πολὺ ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος συνεκρότησε κατ' ὅλην τὴν ἀνατολὴν με-
γάλην καὶ ἰσχυροτάτην ὁπαδῶν μερίδα μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκα-
τελέγοντο καὶ αὐτοὶ οἱ ἰδιαίτατοι τοῦ βασιλέως φίλοι, ὁ Νικομη-
δεῖας Εὐσέβιος καὶ Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας, ὃν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐλά-
βομεν ἤδη ἀρομὴν νὰ ἀναφέρωμεν, ὡς ἓνα τῶν φωστήρων τῆς ἐκ-
κλησίας.

Οὕτω δὲ εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ Κωνσταντῖνος, μετὰ τὴν
κατατρόπωσιν τοῦ Λικινίου, ἔφθασεν εἰς Νικομήδειαν, ἥτις ἦτο ἔτι
τότε ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἀνατολῆς. Ὁρθόδοξοι καὶ Ἀρειανοὶ περιε-
στοίχισαν αὐτὸν ἀμέσως ἐπικαλούμενοι ἑκάτεροι τὴν ἰδιάζουσαν
αὐτοῦ προστασίαν. Ὁ δὲ ἡγανάκτισε σφόδρα ἀκούσας τὴν ἐκ τῶν
διενέξεων τούτων προσελθοῦσαν εἰς τὰ πνεύματα ταραχὴν καὶ ἀνα-
στάτωσιν. Ὅχι ὅτι ἐνόησε τὸν κίνδυνον ὃν διέτρεχεν ἡ πίστις ἀπὸ
τῶν ἐπιβούλων τοῦ Ἀρείου δοξασιῶν· ἀλλὰ μᾶλλον διότι ἐνῶ εἶχεν

ἐλπίζει ὅτι διὰ τῶν προηγουμένων νόμων περὶ χριστιανῶν καὶ εἰ-
δωλολατρῶν, θέλει ἀποκατασταθῇ ἐν τῷ κράτει ἡ θρησκευτικὴ εἰ-
ρήνη, αἵφνης ἐμάνθανεν ὅτι ἡ εἰρήνη ἐκείνη ἀνετρέπετο δι' ἐμφυλίας
μεταξὺ χριστιανῶν στάσεως. Ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος,
ὁ Κωνσταντῖνος δὲν εἶχε σχηματίσει ἰδίαν γνώμην καὶ πεποιθήσιν,
ἐξ ἐναντίας ἐπεδείξατο κατ' ἀρχὰς μάλιστα ἀδιαφορίαν τινὰ σχε-
δὸν θίγουσαν τὰ ὅρια τῆς περιφρονήσεως. Τοῦτο ἐξάγεται προδή-
λως ἐκ τῆς πρώτης ἐπιστολῆς ἣν ἔγραψε πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν
Ἐπίσκοπον καὶ Ἀρειὸν τὸν Πρεσβύτερον. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ
λέγει πρὸς τοὺς ἄλλοις τάδε. « Διαλογιζομένῳ δὴ μοι τὴν ἀρχὴν
καὶ τὴν ὑπόθεσιν τούτων, ἄγαν εὐτελὲς καὶ οὐδαμῶς ἀξία τοσαύτης
φιλονεικίας ἢ πρόφασις ἐφωράθη. Διόπερ ἐπὶ τὴν τῆς ἐπιστολῆς ταύ-
της ἀνάγκην ἐπειχθεὶς, καὶ πρὸς τὴν ὁμόψυχον ὑμῶν ἀγχίνοιαν γρά-
φων, τὴν τε θεῖαν πρόνοιαν καλέσας ἀρωγὸν τῷ πράγματι, μέσον τῆς
πρὸς ἀλλήλους ὑμῶν ἀμφισβητήσεως οἷον εἰρήνης πρύτανιν ἐμαυ-
τὸν ἐπάγω εἰκότως Μανθάνω τοίνυν ἐκεῖθεν ὑπῆρξαι τοῦ
παρόντος ζητήματος τὴν καταβολήν. Ὅταν γὰρ σὺ, ὦ Ἀλέξαν-
δρε, παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἐζήτησες τί δῆποτε αὐτῶν ἕκαστος ὑπὲρ
τινος τόπου τῶν ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένων, μᾶλλον δ' ὑπὲρ μα-
ταίου τινὸς ζητήσεως μέρους ἐπυνθάνου, σύ τε, ὦ Ἀρειε, τοῦθ' ὅπερ
ἢ μήτε τὴν ἀρχὴν ἐνθυμηθῆναι, ἢ ἐνθυμηθέντα σιωπῇ παραδοῦναι
προεῆχον ἦν, ἀπροόπτως ἐντέθεικας, ὅθεν τῆς ἐν ὑμῖν διχονοίας ἐγερ-
θείσης, ἡ μὲν σύνοδος ἡρνήθη, ὁ δὲ ἀγιώτατος λαὸς εἰς ἀμφοτέρους
σχισθεὶς, ἐκ τῆς τοῦ κοινοῦ σώματος ἀρμονίας ἐχωρίσθη. Οὐκοῦν
ἕκαστος ὑμῶν ἐξίσου τὴν συγγνώμην παρασχών, ὅπερ ἂν ὑμῖν ὁ συν-
θεράπων ὑμῶν δικαίως παραινῇ, δεξάσθω· τί δὲ τοῦτό ἐστιν; οὔτε
ἑρωτᾷν ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἐξ ἀρχῆς προεῆχον ἦν, οὔτε ἐρωτώμε-
νον ἀποκρίνεσθαι. Τὰς γὰρ τοιαύτας ζητήσεις, ὁπόσας μὴ νόμου τι-
νὸς ἀνάγκη προστάττει, ἀλλ' ἀνωφελοῦς ἀργίας ἐρεσχολία προτί-
θησιν, εἰ καὶ φυσικῆς τινὸς γυμνασίας ἕνεκα γένοιτο, ὅμως ὀφείλο-
μεν εἰσὼ τῆς διανοίας ἐγκλείειν, καὶ μὴ προχείρως εἰς δημοσίας
συνόδους ἐκφέρειν, μηδὲ ταῖς τῶν δῆμων ἀκοαῖς ἀπρονοήτως πι-
στεύειν. » Καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἐξακολουθεῖ μέχρι τέλους
παραινῶν ἀμφοτέρους τοὺς ἀντιπάλους νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα

τῆς συζήτησεως, καὶ, συνδιαλλαγέντες πρὸς ἀλλήλους, νὰ ἐπαναρ-
θώσωσι τὴν εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας.

Ἄλλ' ἡ φωνὴ αὕτη τῆς συνέσεως καὶ τῆς μετριοπαθείας δὲν ἐπέ-
πρωτο νὰ εἰσακουσθῇ. Αὐτὸς ὁ κομιστὴς τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης,
ἅμα ἐλθὼν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, συνετάχθη μετὰ τοῦ ἐπισκόπου καὶ
κατεδίκασε τὸν Ἀρειον. Ὁ Ἀρειος ἔγραψε πρὸς τὸν βασιλέα ἐπι-
στολὴν ὅπως οὖν αὐθαδῆ παραπονούμενος διὰ τὴν ἀργίαν ἣτις ἐπε-
βλήθη αὐτῷ. Συγχρόνως ὁ Κωνσταντῖνος ἐμάνθανεν ὅτι ἐν Ἀλε-
ξανδρείᾳ συνέβαινον ταραχαὶ καθ' ἃς οἱ ὄγλοι οὐδὲ τὰς εἰκόνας αὐ-
τοῦ ἐσεβάσθησαν. Ὅθεν ὀργισθεὶς διὰ τοῦτο ἰδίως κατὰ τοῦ Ἀρείου
καὶ τῶν Ἀρειανῶν, ἐξαπέστειλε νέους εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐπιτρόπους
κομίζοντας ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς αἵρετικούς ἐκείνους καὶ τὸν ἀρχι-
γέτην αὐτῶν ἀπειλητικωτάτην, περὶ τὰ τέλη τῆς ὁποίας ὁμως,
ἐπανερχόμενος εἰς αἰσθήματα πάλιν ἐπεικέστερα, προσεκάλει τὸν
Ἀρειον νὰ προσέλθῃ καὶ νὰ ἐξηγήσῃ ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ δόγμα τὸ
ὁποῖον ἐπρέσβευεν. Ὁ Ἀρειος παρέστη, καὶ ἐν τῇ συζήτησει ἦν ἐπε-
χείρησε πρὸς τὸν βασιλέα τοσοῦτον περιέπλεξε τὸ περὶ τὰς τοιαύ-
τας λεπτολογίας ἀνεπιτήδειον τοῦ Κωνσταντίνου πνεῦμα, ὥστε
ἐνέβαλε τὸν ἡγεμόνα εἰς πλείστας ὅσας ἀμφιβολίας. Καὶ ἐν τούτοις
ἐξηκολούθει ἡ διχόνοια καὶ ἡ ταραχὴ τῶν πνευμάτων, οὐδὲ ἐφαί-
νετο θεραπείας τρόπος· μέχρις οὗ ὁ βασιλεὺς, ἐν τῇ συνῆθει αὐτοῦ
μεγαλοφυΐα, ἐπενόησε τὸ πρακτέον κατὰ τὴν προκειμένην δυσχέ-
ρειαν, καὶ συνεκάλεσεν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον οἰκουμενικὴν ἐπιτετραμ-
μένην νὰ λύσῃ ὀριστικῶς τὴν μεγάλην ταύτην διαφορὰν.

Ἐπιστήσωμεν ἐπὶ μικρὸν τὸν προσοχὴν εἰς τὴν τοιαύτην τοῦ βα-
σιλέως ἀπόφασιν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ, ἐπὶ
τοσοῦτον ῥωμαῖος ὥστε οὐδὲ ἐλάλει ὀρθῶς τὴν ἐλληνικὴν· ὁ δὲ θε-
σμός τῆς κοινῆς συνόδου δὲν ἦτο θεσμός ῥωμαϊκός, ἀλλ' ἐλληνικός.
Ἡ Ῥώμη, ἀξιοῦσα νὰ ἀρχῇ διὰ τῆς ἰδίας συγκλήτου καὶ διὰ τῶν
ἰδίων ἐκκλησιῶν πρῶτον μὲν τῆς Ἰταλίας, ἔπειτα δὲ τῆς οἰκουμέ-
νης ἀπάσης, οὐδέποτε συνεκάλεσε κοινὴν πόλεων καὶ ἐθνῶν σύνοδον·
ἐνῷ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἐκτὸς τῶν κατὰ ἔθνη συνεδρίων, συ-
νήλθον πολλάκις πᾶσαι αἱ πόλεις ἐν κοινῷ, ἐπὶ τε τῶν Μηδικῶν,

καὶ ἐπὶ Φιλίππου, καὶ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου. Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος, προσδραμὼν κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην περίστασιν εἰς θεσμοθεσίαν ἑλληνικὴν, παρέλαβεν ἄρά γε αὐτὴν ἀμέσως ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν παραδόσεων καὶ ἔξεων; Ὁχι, βεβαίως. Ὁ Κωνσταντῖνος οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν εἰμὴ νὰ παρακολουθήσῃ τὰς ὑφισταμένους ἀρχὰς καὶ παραδόσεις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐννοήσῃ ποῖον ἦτο τὸ φυσικὸν αὐτῶν συμπλήρωμα. Εἶδομεν ὅτι βάσις τοῦ πολιτεύματος τῆς νέας θρησκείας ἦτο ἡ κατ' ἐκάστην πόλιν ἐκκλησία, ἦτοι ὁμάς, τῶν πιστῶν. Ὑπεράνω τῆς ἐκκλησίας ταύτης, ἴστατο τὸ συνέδριον τῶν Πρεσβυτέρων, προεδρευόμενον ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου. Ὑπεράνω δὲ τῶν κατὰ τὰς πόλεις τούτων ἀρχῶν, ἴσταντο αἱ περιοδικῶς κατ' ἐπαρχίας συγκροτούμεναι σύνοδοι τῶν Ἐπισκόπων, αἵτινες ἐχοινώνουν μὲν πρὸς ἀλλήλας πολλάκις, ἀλλὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν εἶχον εἰσέτι συγχωνευθῇ εἰς ἓν μέγα συνέδριον περιλαμβάνον τοὺς ἀντιπροσώπους ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Τί λοιπὸν φυσικώτερον ἢ νὰ ἐπέλθῃ ἡ συγχώνευσις αὕτη κατὰ τὴν προκειμένην ἑκτακτον ἀνωμαλίαν, νὰ προσκληθῶσι δηλαδὴ ὅλοι οἱ Ἐπίσκοποι ἵνα ἀπὸ κοινοῦ συζητήσωσι καὶ κανονίσωσι τὴν προκύψασαν εἰς μέσον μεγάλην διένεξιν καὶ ἐπιτεθῇ οὕτω εἰς τὸ οἰκοδόμημα τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ ἀπαραίτητος αὐτοῦ κορωνίς; Ἡ περὶ τούτου ἀπόφασις τοῦ Κωνσταντίνου ἀποδεικνύει ὅσον ἀφ' ἑνὸς ἀπεμακρύνετο ἤδη τῶν ἀρχαίων ῥωμαϊκῶν παραδόσεων καὶ ὅποσον ἀφ' ἑτέρου ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ προσεγγίσῃ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἔξεις τὰς ὁποίας ἐκληρονόμησε τὸ χριστιανικὸν πολίτευμα. Οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ πράξῃ ἄλλως ἐν τῇ ἐξαιρέτῳ αὐτοῦ συνέσει καὶ ἐπιτηδειότητι. Ἡ ρύθμισις καὶ ἐξασφάλισις τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, ἦτο ζήτημα ζωῆς καὶ θανάτου διὰ τὸν τότε κόσμον. Ἀπὸ αὐτῆς ἐξηρτᾶτο ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ ἀνακαίνισις. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος προθύμως ἠσπάζετο πᾶν ὅ,τι ἐθεώρει ἐπιτήθειον εἰς τὴν ρύθμισιν ἐκείνην καὶ ἐξασφάλισιν, ἀδιαφορῶν ἂν οἱ θεσμοὶ τοὺς ὁποίους καθιέρου ἦσαν ἑλληνικοὶ καὶ ὄχι ῥωμαϊκοί. Ἡ ἀκατάσχετος τῶν πραγμάτων δύναμις κατηνάγκαζε τὸν ῥωμαῖον ἐκεῖνον βασιλέα νὰ ὑποκύπτῃ εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, νὰ ἐξυψοῖ αὐτὸν, πρὸ τοσούτων αἰῶνων ὑποκείμενον ὄντα τῇ ῥωμαϊκῇ κυ-

ριαρχία, ὑπεράνω τῆς κυριαρχίας ταύτης, καὶ νὰ ἐπιβάλῃ αὐτῇ ἐκείνου τὰ νομοθετήματα. Ἐκείνους πρὸς ὀλίγου γράφων πρὸς Ἀλέξανδρον καὶ Ἀρειον δὲν ἔλεγεν ὅτι ὁ τῆς ἱερᾶς θρησκείας νόμος ἐκ τῶν κόλπων τῆς ἀγατολῆς προέκυψε καὶ δὲν ὠνόμαζε τοὺς ἐν ταῦθα λειτουργοὺς αὐτοῦ ἀρχηγοὺς τῆς τῶν ἐθνῶν σωτηρίας;

Ἡ ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ὑπῆρξεν ἐπὶ τοσοῦτον ἄλλοτρια τοῦ ῥωμαϊκοῦ κόσμου, ὥστε, ἂν καὶ προσελήθησαν αὐτόθι ἅπαντες τῆς χριστιανωσύνης οἱ Ἐπίσκοποι, ἂν καὶ ὁ βασιλεὺς διηυκόλυνεν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν μετάβασιν αὐτῶν ἀναλαβὼν εἰς βάρος τοῦ δημοσίου ὅλα τὰ ἐξόδα τῆς ὁδοιπορίας καὶ τῆς διατροφῆς τῶν προσκληθέντων, ἐκ τῶν τριακοσίων καὶ ἐπέκεινα ἐπισκόπων ὅσοι προσῆλθον μόλις τρεῖς ἢ τέσσαρες ἀφίκοντο ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης· καὶ οὐδ' αὐτὸς ὁ Πάπας Ῥώμης παρέστη αὐτοπροσώπως, ἀλλὰ ἔπεμψε δύο πρεσβυτέρους ὡς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ. Ὅλοι οἱ λοιποὶ ἀνῆκον εἰς τὰς ἐλληνικὰς ἢ ἐξελληνισθείσας χώρας, καὶ μετὰ αὐτῶν διέπρεπεν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ὁ γηραιὸς Ἀλέξανδρος ὑπὸ τοῦ νεαροῦ αὐτοῦ συμβούλου δορυφορούμενος. Ἐντεῦθεν ἡ Σύνοδος ἀπέβη ὅλως ἐλληνική. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐξεφώνησε μὲν τὸν ἐναρκτήριον αὐτοῦ λόγον εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ οἱ λόγοι αὐτοῦ μεθερμηνεύοντο εἰς τὴν ἐλληνικὴν καθ' ὅσον ἐξεφέροντο. Ὅτε δὲ βραδύτερον ἀνεμίχθη εἰς τὰς κατ' ἰδίαν συζητήσεις, διὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐλάλησε γλώσσης, « ἐλληνίζων τῇ φωνῇ, λέγει ὁ Εὐσέβιος, ὅτι μὴδὲ ταύτης ἀμαθῶς εἶχε. » Καὶ ἔπειτα ἅπασαι αἱ πράξεις εἰς τὴν ἐλληνικὴν συνετάχθησαν γλῶσσαν, ἰδίως τὸ τότε κανονισθὲν σύμβολον τῆς πίστεως. Συνῆλθον δὲ οἱ Ἐπίσκοποι περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰουνίου τοῦ 325, ἀλλὰ ἡ πρώτη αὐτῶν ἐπίσημος συνεδρίασις συνεκροτήθη τῇ 5 ἢ τῇ 6 ἰουλίου. Ἡ σύνοδος δὲν διήρκεσεν εἰμὴ εἴκοσι περίπου ἡμέρας· καὶ, ἐντὸς τοῦ βραχυτάτου τούτου διαστήματος, ἔλυσε, πλὴν ἄλλων τινῶν δευτερευόντων ζητημάτων, τὸ δυσχερὲς ζήτημα τὸ ὁποῖον εἶχε πρὸ μικροῦ διαίρεσει τὴν ἐκκλησίαν, καθιερώσασα τὴν ἀρχὴν ἣν παρεδέχθη ἔκτοτε ἡ ὀρθόδοξος πίστις, τὴν ἀρχὴν τοῦ ὁμοουσίου τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, ἀναθεματίσασα τοὺς ἀντιδοξοῦντας καὶ ἐξορίσασα τὸν Ἀρειον καὶ τοὺς πεισματωδεστέρους ὁμόφρονας αὐτοῦ εἰς Γαλατίαν τῆς

μικρὰς Ἀσίας. Οἱ δύο Εὐσέβιοι, ἐπὶ μικρὸν διστάσαντες νὰ ὑπογράψωσι τὴν ὁμολογίαν, ἐπὶ τέλους ἐνέδωκαν εἰς τὴν πλειονοψηφίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέδειξεν ὅτι ἔχει ἀμετάτρεπτον ἀπόφασιν νὰ ὑποστηρίξῃ τὰ ὑπὸ τῆς Συνόδου κυρωθέντα. Τῶντι, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτάς, ὁ βασιλεὺς ἐξέδωκε τότε καὶ ἴδιον κατὰ τῶν ἀντιδοξούντων διάταγμα, ἐν ᾧ ῥητῶς ὠνόμαζε τὸν Ἀρειὸν μαθητὴν τοῦ Πορφυρίου, ἐνὸς τῶν ὁπαδῶν τῆς Νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, παρήγγειλε νὰ καῶσιν ὅλα τοῦ Ἀρείου τὰ συγγράμματα καὶ ἐπέβαλε ποινὴν θανάτου κατὰ παντὸς τοῦ φωραθέντος ὅτι κρύπτει τι τῶν συγγραμμάτων τούτων. Εἰς τοιαῦτα ἐπιχειρήματα ὀλίγοι βεβαίως εἶχον διάθεσιν ν' ἀντισταθῶσι. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἡ ἐπέμβασις αὕτη τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς ἦτο ἀξιοκατάκριτος καὶ ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸν ὅλον γνωστὸν τοῦ Κωνσταντίνου χαρακτῆρα· ἀλλὰ εὐκόλως ἐξηγεῖται. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁμολογουμένως οὔτε αἰμοδόρος ἦτο οὔτε καταδιωκτικός. Καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ζωὴν ἀπέδειξεν ὅτι ἐπεθύμει πρὸ πάντων τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης, ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος, εἴτε μετὰξὺ χριστιανῶν καὶ ἐθνικῶν, εἴτε μετὰξὺ ὀρθοδόξων καὶ Ἀρειανῶν. Ἀλλ' ὅτε εἶδεν ἑαυτὸν προεδρεύοντα τοῦ σοφοῦ ἐκείνου συλλόγου καὶ κανονίζοντα τὰς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων, τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ὅσῳ νηφάλιον καὶ ἄν ἦτο, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ νὰ κυρώσῃ διὰ τῆς βίας τὰ δεδογμένα. Πολλοὶ μάλιστα κατηγορήσαν αὐτὸν ὅτι καὶ Ἐπίσκοπον ἠθέλησεν ἑαυτὸν τότε ν' ἀποκαλέσῃ, εἰπὼν πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς· « ἀλλ' ὑμεῖς μὲν τῶν εἰσῶ τῆς ἐκκλησίας, ἐγὼ δὲ τῶν ἐκτὸς, ὑπὸ Θεοῦ καθεσταμένος, Ἐπίσκοπος ἂν εἴην. » Καὶ κατὰ τοῦτο μὲν ἀδίκως, νομίζομεν, κατεκρίθη· διότι εἶναι πρόδηλον ὅτι ὠνόμασεν ἑαυτὸν Ἐπίσκοπον ὄχι τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ταύτην, τῶν τῆς πολιτείας πραγμάτων· μετεχειρίσθη δὲ τὸν αὐτὸν ὄρον μόνον διὰ νὰ φανῇ ἔτι μᾶλλον περιποιητικώτερος πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἄρχοντας. Διὰ τοῦ προειρημένου ὅμως διατάγματος παρεξέτράπη βεβαίως τῆς σωτηρίου περὶ ἀνεξίθρησκείας ἀρχῆς. Ὅτι μετριάξει τὴν παρεκτροπὴν εἶναι ὅτι ὑπῆρξε στιγμιαία· διότι ὅτε, περὶ τὰ τέλη ἰουλίου, ἀπέλυσε τοὺς Ἐπισκόπους εἰς τὰ ἴδια, ἐλάλησε πάλιν πρὸς αὐτοὺς εἰς

τρόπον τὸν ὁποῖον δὲν ᾔθελεν ἀποδοκιμάσει ὁ μᾶλλον φιλόσοφος τῶν καθ' ἡμᾶς ἡγεμόνων· παρήνεσεν αὐτοὺς αὖθις νὰ τηρῶσι τὴν πρὸς ἀλλήλους εἰρήνην, φεύγοντες τὴν θρησκευτικὴν ἐριδα, νὰ νέμωσι συγγνώμην εἰς τὰ ἀνθρώπινα πταίσματα καὶ πρὸ πάντων ἀφ' ὧν εἰς τὴν γενικὴν ἁρμονίαν νὰ μὴ στασιαζοῦσι πρὸς ἀλλήλους, παρέχοντες οὕτω αἰτίαν χλεύης εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους οἵτινες εἶναι πάντοτε ἔτοιμοι νὰ βλασφημῶσι τὸ θεῖον ὄνομα. Τοιουτοτρόπως διελύθη ἡ πρώτη Οἰκουμένηκὴ Σύνοδος τῆς ὁποίας κύριον ἔργον ὑπῆρξεν, ὡς προείπομεν, ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἁγίου Συμβόλου τῆς ἀνωμότητος ἡμῶν πίστεως, δι' οὗ ἔκτοτε πᾶς χριστιανὸς ὁμολογεῖ ὅτι πιστεύει « εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων. Φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινόν, ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα. Σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ παθόντα καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς γραφάς. Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς. Καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. »

Παρθένον ἔκτοτε χίλια καὶ πεντακόσια ἔτη. Τὸ κράτος τοῦ ὁποίου ὁ βασιλεὺς συνεκάλεσε καὶ προέδρευσεν τὴν ἐν Νικαίᾳ Σύνοδον κατελύθη πρὸ καιροῦ. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ἀνηγέρθησαν ποικίλα ἄλλα κράτη· νέα ἐσχηματίσθησαν ἔθνη· νέα ἐμορφώθησαν γλώσσαι· νέοι ἀνεκαλύφθησαν κόσμοι· νέα ἐπενοήθησαν τέχναι καὶ ἐπιστήμαι· νέα ἐρρύθμισαν τὴν τύχην τῶν λαῶν πολιτεύματα· νέα παρήχθησαν ἀνάγκαι, προαιρέσεις, δοξασίαι· ἡ ὕλικὴ καὶ ἡθικὴ ὄψις τῆς γῆς ἡμῶν μετεβλήθη καθ' ὁλοκληρίαν· καὶ ὅμως, εἰς ποῖον τῆς γῆς ταύτης μέρος, εἰς ποῖαν τῆς οἰκουμένης γωνίαν, εἰς ποῖον ἀνθρώπινον γλῶσσαν, δὲν ἀντήχησε καὶ δὲν ἀντηχεῖ καθ' ἐκάστην ἡ προσευχὴ ἐκείνη ἡ ὁρισθεῖσα τότε ἐν Νικαίᾳ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χριστιανισμοῦ; Ἄ! βεβαίως, ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες πολλὰς ὑφείλομεν χάριτας πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς ἡμῶν προπάτορας οἵτινες, διὰ

τῶν ἀριστουργημάτων αὐτῶν, ὥρισαν τοὺς νόμους τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ, νόμους θαυμαζομένους ἄχρι τοῦδε καὶ ἐσαεὶ μέλλοντας νὰ θαυμάζωνται ἐνὸςφ ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ψυχὰι εὐγενεῖς καὶ ἐπιτήδεια νὰ ἐκτιμήσωσι τὸ κάλλος καὶ τὸ ὕψος. Ἀλλὰ μήπως ὀλιγωτέραν ὀφείλομεν εὐγνωμοσύνην πρὸς τοὺς ἄλλους ἐκείνους, τοὺς χριστιανοὺς ἡμῶν προπάτορας, οἵτινες, διὰ τῶν ὄντως θεοπνεύστων αὐτῶν συζητήσεων καὶ αποφάνσεων, ὥρισαν τοὺς κανόνας τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως περὶ τῆς φύσεως τῆς θεότητος, κανόνας ἐπικρατοῦντας ἄχρι τοῦδε καὶ μέλλοντας ἐσαεὶ νὰ ἐπικρατήσωσιν ἐνὸςφ ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ συνειδήσεις αἰσθανόμεναι τὴν ἀνάγκην νὰ μετεωρισθῶσι μέχρι τῶν ὑψηλοτάτων ἐκείνων ζητημάτων καὶ μυστηρίων; Ὅπόσον δὲ πάλιν, ἡμεῖς οἱ λαλοῦντες τὴν γλῶσσαν τῶν Ἀλεξάνδρων καὶ τῶν Ἀθανασίων, δὲν δικαιοῦμεθα νὰ ἐγκαυχώμεθα, ὅτι ἀναπέμπομεν πρὸς τὸν Ὑψιστον τὴν προσευχὴν ἐκείνην ἀναλλοίωτον, ἀπαράλλακτον, δι' αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν λέξεων ἐν αἷς διετύπωσαν τὰς πεποιθήσεις αὐτῶν οἱ μεγάλοι οὔτοι τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἄνδρες!

Οὕτω δὲ ῥυθμίσας τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, ὁ Κωνσταντῖνος ἐθεώρησεν ἤδη δεόν νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπου ἡ παρουσία αὐτοῦ ἦτο τῷ ἔθνει ἀπαραίτητος. Ἐὰν ἐπὶ μικρὸν μόνον ἀναλογισθῶμεν πῶς εἶχον τότε τὰ κατὰ τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος πράγματα, θέλομεν εὔρει, ὅτι, ἐνῷ ἀποκατεστάθη ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ ἐνότης πληρέστατα, θρησκευτικῶ τῷ λόγῳ συνέβαινε ἐν αὐτῷ παράδοξός τις ἀνωμαλία. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν εἶχε μὲν εἰσέτι βαπτισθῇ, καθ' ὅλην ὅμως τὴν λοιπὴν αὐτοῦ πολιτείαν δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ εἰμὴ ὥς ἀποδεξάμενος τὰ τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματα. Ἐν τούτοις ὁ χριστιανισμὸς δὲν εἶχεν ἀνακηρυχθῇ ὡς ἐπικρατοῦσα θρησκεία. Ναὶ μὲν ὁ βασιλεὺς προστίμα εἰς ὅλα τὰ ἀξιώματα τοὺς χριστιανοὺς, καὶ πολυειδῶς ἐβράβευε τοὺς προσερχομένους εἰς τὴν νέαν πίσιν, ἀλλ' οἱ θεμελιώδεις τοῦ κράτους νόμοι κυρίως εἶπεν ἐπέτρεπον ἀπλῶς τὴν ἐλευθέραν τῆς χριστιανικῆς λατρείας τέλεσιν, δὲν κατήργουν δὲ, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὴν ἐπίσημον τῆς εἰδωλολατρείας ἐν τῇ πολιτείᾳ τάξιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας τὸ ἀρχαῖον θρησκευμα στενῶς συνεδέε-

το μὲ ὅλην τὴν Κυβέρνησιν καὶ μὲ ὅλον τὸν δημόσιον βίον. Ἐντεῦθεν ἐν τῇ Ῥώμῃ ιδίως, ἣτις ἦτο ἡ ἀρχαία καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ μόνη τοῦ κράτους πρωτεύουσα, ἡ εἰδωλολατρεία ἐξηκολούθει διατηροῦσα τὸν χαρακτῆρα ἐκείνον τοῦ ἐπιστήμου τῆς πολιτείας θρησκευματος. Οὐδὲν διάταγμα ἐκ Νικομηδείας ἐκδοθὲν δὲν παρήγγειλε νὰ ἀφανισθῶσι τὰ μνημεῖα, τὰ νομίσματα, τὰ σύμβολα ἐν γένει τῆς πολυθείας. Ἡ σύγκλητος ἐξηκολούθει ἐδρεύουσα ἐντὸς ναοῦ κατειδώλου, πάντες δ' οἱ ἐν τέλει καὶ πᾶς σχεδὸν ὁ λαὸς ἐνέμενον εἰς τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τῶν ἀρχαίων ἱεροτελεστιῶν. Κατὰ νόμον λοιπὸν ἐπικρατοῦσα θρησκεία ἦτο ἡ εἰδωλολατρεία· πράγματι ὅμως, ὁ χριστιανισμὸς κατίσχυεν αὐτῆς διὰ τῆς τοῦ βασιλέως προστασίας καὶ θελήσεως, παντοῦ ἄλλου, ἐκτὸς τῆς Ῥώμης. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ σῶμα τοῦ κράτους, τοῦλάχιστον τὸ ζωτικώτερον αὐτοῦ μέρος, ἦτο χριστιανικόν· ἡ δὲ κεφαλὴ, ἐθνικὴ. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ ἐν εἰρήνῃ· καὶ τοῦτο ἠνάγκασε τὸν Κωνσταντῖνον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ῥώμην, ἵνα ἰδῇ ἐκ τοῦ συνεγγυς πῶς ἔχει νὰ προλάβῃ τὴν ἐνδεχομένην ρῆξιν.

Εἰσῆλθε δὲ εἰς τὴν ἐστίαν ἐκείνην τῶν ἀρχαίων παραδόσεων καὶ τῶν ἀρχαίων ἡθῶν κατὰ μῆνα ἰούλιον τοῦ 326. Καὶ ἠγωνίσθη μὲν ἀμέσως νὰ περιποιηθῇ ὅσον ἐνδέχεται τὴν σύγκλητον, ἀλλὰ ὁκτῶ δὲν εἶχον παρέλθει ἡμέραι καὶ κατέστησαν ἀρίδηλοι αἱ δυσχέρειαι αἵτινες ἦτο φυσικὸν νὰ προκύψωσιν ἀπὸ τῆς διαφορᾶς ἐκείνης τῶν αἰσθημάτων μετὰ τοῦ κυριάρχου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς πρωτεύουσας. Τῇ 15 ἰουλίου ἐτελέσθη κατὰ τὸ εἰωθὸς ἡ μεγάλη τῶν λεγομένων ἱππέων παρέλασις, καθ' ἣν οἱ εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἀνήκοντες Ῥωμαῖοι πολῖται ἀνέρχοντο ἐν πομπῇ εἰς τὸ Καπιτώλιον ὅπως θύσωσιν αὐτόθι τῷ Διί. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὅχι μόνον δὲν ἠθέλησε νὰ κοινωνήσῃ τῆς τελετῆς ταύτης ἀλλὰ καὶ ἐνέπαιξεν αὐτήν, ἐξ οὗ σφοδρὰ προσέκυψεν ἀγανάκτησις, καὶ βλασφημίαι ἠκούσθησαν τοῦ ὄχλου ἐνῶ ὁ βασιλεὺς διήρχετο διὰ τῶν ὁδῶν τῆς πόλεως. Τοῦτο ἤρεθισε τὸν Κωνσταντῖνον· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὑπερίσχυεν ἐν αὐτῷ ἡ φυσικὴ μετριοπάθεια, καὶ ἀπεφάσισε νὰ μὴ τιμωρήσῃ τοὺς ἐνόχους μηδὲ νὰ ἐπιτεθῇ ἐν γένει διὰ τῆς βίας κατὰ τοῦ ἀρχαίου θρη-

σκεύματος. Κατὰ δυστυχίαν συνέβαινον συγχρόνως καὶ ἐν αὐτῇ αὐτοῦ τῇ οἰκίᾳ ὀλέθρῳ διενέξεις. Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ἀπὸ τοῦ δευτέρου γάμου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τρεῖς ἀδελφοὺς, τὸν Δαλμάτιον, τὸν Ἀννιβαλιανὸν καὶ τὸν Ἰούλιον Κωνσταντίον, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐπολιτεύθη ἀείποτε ψυχρῶς, ὑπείκων, ὡς βεβαιοῦσιν, εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῆς ἰδίας μητρὸς Ἑλένης. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ἀπὸ μὲν τῆς πρώτης συζύγου, τῆς Μινερβίνης, υἱόν, τὸν τοσοῦτον κατὰ Λικινίου διαπρέψαντα Κρίσπον, ἀπὸ δὲ τῆς δευτέρας, τῆς Φαύστης, υἱοὺς ἄλλους ἐξ ὧν δύο, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Κώνστας, καὶ τοὶ ἦσαν νεώτατοι, εἶχον ἤδη λάβει διάφορα ἀνώτατα τῆς πολιτείας ἀξιώματα. Καὶ ἡ μὲν Φαῦστα ἀπετροπιάζετο τὸν Κρίσπον ὅστις καθὼ πρωτότοκος καὶ καθ' ὅλα λαμπρὸς νέος, ἐπεσκήζεε τὰ ἴδια αὐτῆς τέκνα, ἡ δὲ Ἑλένη ἐξεναντίας ἠσθάνετο πρὸς τοῦτον ἰδιαίχουςαν στοργήν. Πῶς τὰ διάφορα ταῦτα πάθη κατάρθωσαν νὰ θολώσωσι τὴν ἄλλως τοσοῦτον διαυγῇ τοῦ Κωνσταντίνου κρίσιν, δὲν εἶναι σαφῶς γνωστόν. Ἴσως παρεξέφρησεν εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καταχθόνιον τι φθόνου αἶσθημα διὰ τὴν κοινὴν εὐνοίαν ἧς ἀπελάμβανεν ὁ Κρίσπος· τοῦλάχιστον εἶναι βέβαιον, ὅτι ἐνῷ κατ' ἀρχὰς ἐπεδαψίλευσε τῷ υἱῷ ἐκείνῳ τὰ ὑπάτα ἀξιώματα, μετὰ τὸ περιφανὲς κατὰ τὸν Ἑλλησπόντον τρόπαιον, ἔπαυσε τοῦ νὰ νέμῃ αὐτῷ μερίδα τινὰ τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς. Ἴσως θεωρῶν τὸ ἐν Ῥώμῃ ἐπικρατοῦν δυσμενὲς πνεῦμα ἐδυσπίστησε πρὸς τὸν Κρίσπον, ὅστις ἐπευφημεῖτο ὑπὸ τοῦ πλήθους, τοῦ κακολογοῦντος καὶ περιϋβρίζοντος τὸν βασιλέα· τοῦλάχιστον βεβαιοῦται παρὰ πάντων, ὅτι αἱ τῆς Φαύστης εἰσηγήσεις κατὰ τοῦ προγόνου αὐτῆς, ἐπὶ τῆς ἐν Ῥώμῃ διατριβῆς ἐκείνης μάλιστα ἐκορυφώθησαν. Διότι τὸ παρὰ τινων ῥηθὲν, ὅτι ὁ Κρίσπος ἐμισήθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς, ἰδίως ὡς συλλαβὼν ἔρωτα ἄθεσμον πρὸς τὴν μητριαν Φαῦσταν, θεωρεῖται σήμερον εὐλόγως ὡς μῦθος ὅπως ἀνυπόστατος, πολὺ δὲ πιθανώτερον νομίζεται ὅτι συκοφαντία ἕτεραι μᾶλλον πιστευταὶ καὶ ἐξαίρετως αἱ πρὸ μικροῦ ὑποδειχθεῖσαι, ἐξηγῆσαν τὸν βασιλέα εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ καταπνέξωσιν ἐν αὐτῷ ὅτι ἰερώτατον ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ὅπως δὴποτε ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀγωνίας εἰς ἣν ὁ Κωνσταντῖνος περιέστη ὡς ἐκ τοῦ στασιαστικ-

κοῦ τῆς Ῥώμης πνεύματος, καὶ ὡς ἐκ τῶν ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκίᾳ διενέ-
ξων, ὁ Κρίσπος, γενόμενος ἀνάρπαστος, διὰ διαταγῆς τοῦ βασιλέως,
καὶ ἀπαχθεὶς εἰς φυλακὴν τινα ἐκτὸς τῆς Ῥώμης, ἐκεῖ ἐθανατώθη.
Συγχρόνως δὲ σχεδὸν ἀνηγγέλθη ἐξ Ἀνατολῆς ὅτι καὶ ὁ υἱὸς τοῦ
Λικινίου καὶ τῆς Κωνσταντίας, ἄρα τοῦ βασιλέως ἀνεψιὸς, παῖς
μόλις δωδεκαετῆς, ἐσφάγη ἀποσπασθεὶς ἀπὸ τῆς μητρικῆς ἀγκά-
λης. Αἱ δὲ τραγικαὶ αὗται σκηναὶ κατετάραξαν ἐξαιρέτως τοὺς
ἐθνικοὺς, οἵτινες σώζοντες ἴσως ἔτι ἐλπίδας τινὰς ἀπὸ τε τοῦ Κρί-
σπου, ἀπὸ τε τοῦ υἱοῦ τοῦ Λικινίου, ἔβλεπον αἰφνης ψευθείσας
ἀπάσας αὐτῶν τὰς προσδοκίας. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν χριστιαν-
ῶν κατεπλάγησαν βεβαίως βλέποντες τὸν ἄνθρωπον, ὃν ὑπελάμ-
θανον ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας χειραγωγούμενον, ὥς ἐκ ὑπὸ μανίας
τινὸς ἤδη καταληφθέντα καὶ σπαράσσοντα ἰδίᾳ χειρὶ τὴν καρδίαν
αὐτοῦ. Μόνοι οἱ περὶ τὴν Φαῦσταν ἐθριάμβευον, ὅτε αἰφνης τὰ πράγ-
ματα μετέβαλον ὄψιν.

Ἡ μήτηρ τοῦ Κωνσταντίνου Ἑλένη ἔδραμεν ἐξ Ἀνατολῆς, ὅπου
τότε διέτριβεν, ἵνα ἐκφράσῃ τὴν ἀγανάκτησιν αὐτῆς καὶ τὴν θλίψιν
διὰ τὸν οἰκτρὸν τοῦ φιλότατου Κρίσπου θάνατον, ὅστις ἐτραυματί-
σεν αὐτὴν καὶ ἕνεκα τῆς στοργῆς ἦν ἡσθάνετο πρὸς τὸν νέον τοῦ-
τον, καὶ ἕνεκα τῆς φρίκης ἦν ἐνεποίησεν εἰς αὐτήν, ὡς χριστιανὴν
καὶ ὡς μητέρα, τὸ ἀνοσιούργημα τοῦ Κωνσταντίνου. Οἱ ὁδυρμοὶ
καὶ οἱ ἔλεγχοι τῆς σεβασμίας ἐκείνης γυναικὸς ἠνέφζαν τοὺς ὀφθαλ-
μοὺς τοῦ βασιλέως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ πλείστοι τῶν χρονογρά-
φων ἀξιοῦσιν, ὅτι, ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς τύψεως τοῦ συνειδότες ἦν
ἐνέβαλον εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ οἱ λόγοι τῆς μητρὸς, ἐμίανεν αὐτῆς
τὰς χεῖρας αὐτοῦ θανατώσας τὴν Φαῦσταν, ὡς παραίτιον τῆς πρώ-
της συμφορᾶς. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀσπαζόμεθα
μᾶλλον τὴν γνώμην τοῦ Ἀγγλοῦ ιστοριογράφου Γίββωνος, ὅστις,
στηριζόμενος εἰς ἐτέρας μαρτυρίας, θεωρεῖ ὅλως ἀπίθανον τὸ νέον
τοῦτο ἀδίκημα καὶ τοσούτῳ μᾶλλον παραδεχόμεθα τὸ συμπέρασμα
αὐτοῦ ὅσῳ ἐν γένει δὲν ἀνεδείχθη ἐπιεικὴς πρὸς τὸν Κωνσταντίνον.
Οὐδὲ βλέπομεν πῶς συμβιβάζεται ὁ παροξυσμὸς ἐκεῖνος τῆς μα-
νίας πρὸς τὴν μετάνοιαν ἣν πάντες ὁμολογοῦσιν ὅτι ἡσθάνθη ὁ βα-
σιλεὺς ἀκούων τοὺς ὑρῆνους τῆς μητρὸς καὶ ἣν ἐπεδείξατο, ὡς λέ-

γεται, διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων τεκμηρίων ἐξαιρέτου πρὸς τὸ θρησκευμα εὐλαθείας. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐλαυνόμενος ὑπὸ τῶν ἀποτροπαίων περιπετειῶν εἰς ἃς περιέστη ἐν τῇ πόλει τῆς Ῥώμης, διὰ τε τὴν πρὸς αὐτὸν ἀποστροφὴν τοῦ εἰδωλολάτρου ἐκείνου δῆμου καὶ τὰ ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκίᾳ ἐπελθόντα τραγικὰ γεγονότα, ἀπεφάσισε μετ' οὐ πολὺ ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς ἀρχαίας τοῦ κράτους πρωτεύουσας, εἰς ἣν οὐδέποτε πλέον ἐπέστρεψε, καὶ ἀπῆλθε πρὸς ἀνατολάς, ἕτερα καὶ μεγάλᾳ τινὰ διανοούμενος βουλευόμενα περὶ τῆς μελλούσης τοῦ κόσμου τύχης.

Τότε καὶ ἡ Ἑλένη ἐπορεύθη πρὸς τὴν Παλαιστίνην ἵνα ἐξαγάγῃ μὲν τὴν γῆν ταύτην, ἐν ᾗ ἐγεννήθη καὶ ἀπέθανεν ὁ Σωτὴρ, ἀπὸ τῆς ἀθλίας καταστάσεως εἰς ἣν ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε περιέλθει, ἐπιζητήσῃ δὲ ἐπὶ τοῦ χώρου τούτου, τοῦ ποτισθέντος ὑπὸ τοῦ ἁγίου ἐκείνου αἵματος, τὴν ἐξιλέωσιν τῶν παρὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς παρχθέντων ἁμαρτημάτων. Τῶνόντι, κατὰ τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα, αἱ ἐπανειλημμένοι τῶν Ἰουδαίων κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἐπαναστάσεις εἶχον προκαλέσει δεινοτάτας ἀντεκδικήσεις. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Ἱερουσαλὴμ ἠγέρθη πόλις νέα φέρουσα τὸ ἐθνικὸν ὄνομα τῆς Αἰλείας Καπιτωλίνης, καὶ ἐπὶ τοῦ τόπου ὅπου ὑφῄτο ἄλλοτε ὁ ναὸς τοῦ Σολομῶντος, κατεσκευάσθη πολυτελὲς ἱερὸν τοῦ Καπιτωλίου Διός. Ἰουδαῖοι σχεδὸν πλέον δὲν ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ, ὀλίγιστοι δὲ ἦσαν οἱ χριστιανοί, ὥστε ὁ Ἐπίσκοπος τῆς πόλεως καὶ χώρας ἐν ᾗ ἐτετέλεσθησαν τὰ πρῶτα τῆς πίστεως ἡμῶν μυστήρια, ὁ Ἐπίσκοπος τοῦ θρόνου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκάθησάν ποτε ὁ Ἰάκωβος καὶ πολλοὶ τοῦ Χριστοῦ συγγενεῖς, ἐκπεσὼν παντάπασιν τοῦ ἀρχαίου ἀξιώματος, κατήντησε νὰ ὑποτάσσῃται εἰς τὸν μητροπολίτην Καισαρείας. Ὅτε ἐν ἔτει 327 ἡ βασίλισσα Ἑλένη ἔφθασεν εἰς Ἱερουσαλὴμ, οὐδεὶς ἠδυνήθη νὰ καταδείξῃ αὐτῇ τὸν τάφον τοῦ Σωτῆρος. Μόλις δὲ μετὰ πολλὰς ἐρεύνας ἀνευρέθη ὁ ἱερὸς χώρος καὶ διὰ συντόνου ἐργασίας ἀπεκαλύφθη αὐτὸ τὸ σεμνὸν καὶ πανάγιον τοῦ γεγονότος μαρτύριον, ἦτοι ὁ τίμιος καὶ ζωοποιὸς σταυρὸς. Ὅθεν ἀναγγεληθέντος τοῦ πράγματος εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, διέταξεν οὗτος παραυτίκα νὰ ἐγερθῇ ἐπὶ τοῦ ἁγίου Τάφου ἐκκλησία λαμπρο-

τάτη τῆς Ἀναστάσεως· καὶ ἡ Ἑλένη αὐτὴ ἐφρόντισε, πρὶν ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς Παλαιστίνης, νὰ τεθῶσι τὰ θεμέλια τοῦ τε ναοῦ τούτου καὶ ἄλλων πολλῶν κατὰ τὴν χώραν ἱερῶν. Μεθ' ὃ ἀπῆλθεν ἐκ τῆς Ἰουδαίας πρὸς τὸν υἱὸν αὐτῆς ὅστις ἐπορεύετο βραδέως ὁπωςοῦν πρὸς τὴν ἀνατολήν. Ἡ συνέντευξις αὐτῶν ἀπέβη κατανυκτικωτάτη. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις πρὸ καιροῦ εἶχε τιμῆσαι τὴν μητέρα αὐτοῦ ὡς βασίλισσαν, ἀπένειμεν ἤδη αὐτῇ πλεῖστα ἕτερα εὐλαβείας δείγματα καὶ, μετ' ὀλίγον ἀποθανοῦσαν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 328, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν περίπου 80, ἐκήδευσε μεγαλοπρεπέστατα, μετακομίσας βραδύτερον τὰ ὀστᾶ αὐτῆς εἰς τὴν νέαν τοῦ κράτους πρωτεύουσαν. Διότι ὁ Κωνσταντῖνος ἐπῆρχετο τότε ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, τοῦτο ἰδίως τὸ μέγα μελετῶν καθ' ἑαυτὸν βούλευμα· νὰ ἐγκαταλίπῃ μὲν τὴν Ῥώμην ἣτις δὲν ἐφαίνετο κατανοήσασα τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν τῇ οἰκουμένη μεγάλῃ μεταβολῇ, νὰ στήσῃ δὲ διὰ παντός τὴν καθέδραν αὐτοῦ εἰς τὰς ἐλληνικὰς ἐκεῖνας χώρας ἐν αἷς παρήχθη καὶ τοσοῦτον ἠυδοκίμησε τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, καὶ, ἐκλέξας ἐν τῷ μέσῳ τῶν χωρῶν τούτων τόπον εὐθετον, νὰ ἐγείρῃ ἐπ' αὐτοῦ τὸ νέον μέγα τοῦ ἀνακαινισθέντος κόσμου ἔρεισμα καὶ προπύργιον.

Αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ κρισιμωτάτη ἴσως στιγμή τῆς ζωῆς τοῦ Κωνσταντίνου. Πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ὁ Κωνσταντῖνος ἠδύνατο νὰ πολιτευθῇ καὶ ἄλλως ἢ ὅπως ἐπολιτεύθη· ἠδύνατο νὰ μὴ προστατεύσῃ ἢ καὶ νὰ καταδιώξῃ αὐτόν· ἠδύνατο ἐνὶ λόγῳ νὰ παρεμβάλλῃ εἰς ἐτι κωλύματά τινα εἰς τὸν ὀριστικὸν αὐτοῦ θρίαμβον· ἀλλὰ τοσαύτη ἤδη ἦτο ἡ τοῦ νέου θρησκευματος δύναμις καὶ ἰσχὺς καὶ ἐπίδοσις ὥστε ἀδύνατον εἶχε καταντήσαι νὰ μὴ ἐπικρατήσῃ ἐπὶ τέλους. Ὁ Κωνσταντῖνος λοιπὸν ἔπραξε μὲν πολλὰ ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ δὲν εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ὀφείλει εἰς αὐτόν καὶ μόνον τὴν ὑπεροχὴν ἣν ἔλαβεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ· ἐνῷ καθ' ἣν στιγμήν προέκειτο νὰ ὀρίσῃ τὸν χῶρον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔμελλε νὰ οἰκοδομηθῇ ἡ νέα τοῦ κράτους πρωτεύουσα, τὸ ἐλάχιστον περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ χώρου τούτου παράπτωμα ἠδύνετο νὰ συνεπαγάγῃ ἀκαταλογίστους συνεπείας ὡς πρὸς τὴν τύχην

τοῦ κόσμου, καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ τὴν τύχην. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὀφείλεται ἡ πολιτικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἀναβίωσις καὶ ἡ ἐπὶ χίλια περίπου ἔτη διατήρησις τῆς αὐτονομίας αὐτοῦ. Ὀφείλεται ὁμῶς τοῦτο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅχι μόνον διότι ἀπλῶς ἐκτίσθη ἐν ταῖς χώραις ταύταις νέα τις πόλις μεγάλη καὶ ἰσχυρά, ἀλλὰ μάλιστα διότι ἐκτίσθη ἐπὶ χώρου ὅστις, ἕνεκα τῶν ἰδιαζόντων, τῶν ἐξαιρετικῶν, τῶν μοναδικῶν αὐτοῦ προτερημάτων, ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῆς ἐφαίνετο προορισθεὶς ἵνα ἀποτελέσῃ τὴν πρωτεύουσαν τῶν χωρῶν ἐκείνων. Λέγεται ὅτι κατ' ἀρχὰς ὁ βασιλεὺς ἐπέστησε τὸν νοῦν εἰς τὴν παρὰ τὸν Αἰμον Σαρδικὴν, τὴν σημερινὴν Σοφίαν ἢ Τριαδιτζάν τῶν Βουλγάρων· καὶ ἄλλοι πάλιν ἀξιοῦσιν ὅτι ἐπὶ τινὰ χρόνον διενόηθη νὰ θέσῃ τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ κτίσμα μεταξὺ Ἰλίου καὶ Περγάμου. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι διετέλεσε μέχρι τινὸς ταλαντευόμενος, τὸ σημεῖον ἐφ' οὗ ἐπὶ τέλους ἐστάθη, ἀπεδείχθη πολὺ ἐκείνων εὐφρύτερον πρὸς τὰς χρεῖας καὶ ἐπαγγελίας αἱ ἐκλήθη νὰ ἐκπληρώσῃ. Τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἴδιον τῆς μεγαλοφυΐας· καθὼς τὸ μέγα τοῦ Ἀλεξάνδρου κτίσμα οὕτω καὶ τὸ μέγα κτίσμα τοῦ Κωνσταντίνου κατίσχυσαν ὅλων τῶν περιπετειῶν ὅλων τῶν αἰώνων, καὶ μαρτυροῦσι μέχρι τῆς σήμερον τὴν θαυμαστὴν τῶν δαιμονίων ἐκείνων πνευμάτων ἐπιδεξιότητα περὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Κωνσταντίνου συνετέλεσαν πολὺ αἱ τε ἑλληνικαὶ καὶ αἱ περσικαὶ παραδόσεις. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀναγινώσκειν ὀρθῶς ἐν ταῖς παραδόσεσι τῆς ἱστορίας, τεκμήριόν ἐστιν ἀλάνθαστον ἐξαιρέτου νοὸς καὶ δεξιότητος.

Αἱ ἑλληνικαὶ ἢ ἐξελληνισθεῖσαι χώραι ἐντὸς τῶν ὁποίων προέκειτο νὰ ἐγερθῇ νέα βασιλεύουσα, ἀποτελοῦσι δύο εὐρέα καὶ μακρὰ σκέλη ἐνούμενα σχεδὸν πρὸς τὰ ἄνω διὰ δύο ἀλλεπαλλήλων πορθμῶν καὶ ἀποκορυφούμενα εἰς πλατεῖάν τινα λεκάνην. Τὸ δυτικώτερον τῶν σκελῶν ἐκείνων σχηματίζεται ὑπὸ τῆς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ κάτω Ἰστρου ἐκτεινομένης χερσονήσου, ἣτις περιλαμβάνει τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἑπείρον καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Τὸ δ' ἀνατολικώτερον σκέλος σχηματίζεται ὑπὸ τῆς ἀντικρὺς κεκλιμένης ὀγκώδους χερσονήσου τῆς μικρᾶς Ἀσίας,

ἥτις πρὸς μεσημβρίαν συνάπτεται μετὰ τῆς Αἰγύπτου διὰ τῆς Συρίας. Οἱ δύο πορθμοὶ δι' ὧν αἱ ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς ἐλληνικῆς θαλάσσης παρατεινόμεναι ἐκείναι χερσόνησοι προτείνουσιν, οὕτως εἶπεν, πρὸς ἀλλήλας τὴν δεξιάν, εἶναι νοτιώτερον μὲν ὁ Ἑλλήσποντος, βορειότερον δὲ ὁ Βόσπορος, οἱ ἀμοιβαίως ἐνούμενοι διὰ μικρᾶς τινος λίμνης, τῆς καλουμένης Προποντίδος. Ὁ δὲ Εὐξείνιος Πόντος ἀποτελεῖ τὴν εὐρείαν δεξαμενὴν εἰς ἣν ἀπολήγει ὁλόκληρον τὸ σύμπλεγμα τοῦτο τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, θαλασσῶν καὶ πορθμῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις, ἀποσπασθεὶς ἤδη ἀπὸ δυσμῶν, ἐπλησίαζεν ἡρέμα πρὸς ἀνατολὰς, σταθμεύων ἐκ διαλειμμάτων ἐπὶ πολὺ καθ' ὁδὸν καὶ ἰστάμενος ἀπέναντι τοῦ συμπλέγματος τούτου, ὥς εἰ ἀριστοτέχνης διαλογιζόμενος πῶς ἔχει ν' ἀπαρτίσῃ τὸν ἐν ὁργᾶσμάῳ μεγάλῳ ἀνακαινιζόμενον ἐκείνον κόσμον, ἐνόησεν ἀμέσως ποῦ ἔπρεπε νὰ τεθῇ ἡ καρδιά τοῦ κόσμου τούτου. Ἡ θέσις αὐτῆς ἦτο βεβαίως οὔτε δεξιᾷ, οὔτε ἀριστερᾷ, οὔτε πρὸς τὰ ἄνω, οὔτε πρὸς τὰ κάτω, ἀλλ' ἐν αὐτῷ τῷ μέσῳ τῶν δύο πορθμῶν δι' ὧν συνήπτοντο αἱ τε ἀνατολικώτεραι καὶ αἱ δυτικώτεραι, αἱ τε μεσημβρινιώτεραι καὶ αἱ βορειότεραι τῶν προκειμένων χωρῶν. Τούτου δὲ ἅπαζ τεθέντος ὑπῆρχεν ἐν τῷ μέσῳ τῶν πορθμῶν ἐκείνων χωρὸς ὃν αἱ παράδοσεις καὶ αἱ πεποιθήσεις Ἑλλήνων τε καὶ Περσῶν ὁμοθυμαδὸν ἀνεκήρυξαν ὡς ἐπιτηδεύτατον εἰς τὸ νὰ περιλάβῃ πόλιν μεγάλην καὶ ἀκμαίαν. Ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας διηγούμενος τὴν ἀπὸ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας ἐπιστροφὴν τοῦ Δαρείου, τοῦ καταλιπόντος τότε ἐν Εὐρώπῃ στρατηγὸν τὸν Μεγάβαζον (σελ. 339 τοῦ πρώτου τόμου) ἐπιφέρει ταῦτα. « Οὗτος δὲ ὁ Μεγάβαζος, εἶπας τὸδε ἔπος, ἐλίπετο ἀθάνατον μνήμην πρὸς Ἑλλήσποντίῳ » γενόμενος γὰρ ἐν Βυζαντίῳ ἐπύθετο ἐπτακαίδεκα ἔτεσι πρότερον Χαλκηδονίους κτίσαντας τὴν χώραν Βυζαντίῳ » πυθόμενος δὲ, ἔφη Χαλκηδονίους τοῦτον τὸν χρόνον τυγχάνειν ἐόντας τυφλοῦς· οὐ γὰρ ἂν τοῦ καλλίουτος παρεόντος κτίζειν χώραν, τὸν αἰσχίονα ἐλέσθαι, εἰ μὴ ἦσαν τυφλοί.» Καὶ ὁ πρακτικώτατος δὲ Πολύβιος ἀνακηρύττει τὸν τόπον ὅπου ὄκουν Βυζάντιοι, εὐκαιρότατον κατὰ θάλατταν « καὶ πρὸς εὐδαιμονίαν πάντων τῶν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς οἰκουμένῃ. Κατὰ μὲν γὰρ θάλατταν οὕτως ἐπικείται τῷ στόματι τοῦ Πόντου κυρίως, ὥς τε μήτ' εἰσπλεῦσαι, μήτ' ἐκ-

πλεῦσαι δυνατόν εἶναι τῶν ἐμπόρων τινά, χωρὶς τῆς ἐκείνων βουλῆσεως. » Ἐὰν δὲ κατὰ γῆν ἐθεώρει τὸν τόπον ὀλιγώτερον εὐφυῶς ἔχοντα, ἔλεγε τοῦτο, διότι τὸ πάλαι ἡ Θράκη κατεῖχετο ὑπὸ φυλῶν βαρβάρων καὶ ἰσχυρῶν ἀδιαλείπτως κατὰ τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ ξηρᾶς ἐπιτιθεμένων, ὅπερ ἐπὶ Κωνσταντίνου δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ συμβῇ, διότι ἡ Θράκη ἅπασα διετέλει πρὸ καιροῦ ὑποτεταγμένη.

Ἀλλὰ καὶ τοι εἶχεν εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους τὸ μειονέκτημα τοῦτο ἀπὸ τῆς ξηρᾶς ἡ νοτιοδυτικωτάτη αὕτη ἄκρη τοῦ Βοσπόρου, οὐδὲν ἦττον ἡ ἀποικία ἥτις πάλαι ποτὲ ἐκτίσθη ἐπ' αὐτῆς ὑπὸ τῆς μικρᾶς τῶν Μεγαρέων πόλεως (σελ. 319—320 τοῦ πρώτου τόμου) ἔλαβε θαυμαστὴν ἐπίδοσιν καὶ ἐξείρετον ἰδίως πολιτικὴν ἀξίαν. Naί μὲν, ἐγκαταλελειμμένη οὖσα εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, δὲν ἴσχυσε νὰ διατηρήσῃ ὅλοσχερῇ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς. Ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ἀλληλοδιαδόχως Πέρσαι, Λακεδαιμόνιοι, Ἀθηναῖοι, Μακεδόνες, Γαλάται τῆς Θράκης καὶ Ῥωμαῖοι, πάντες ἐνὶ λόγῳ οἱ ἀξιώσαντες νὰ ἄρξωσι τῶν χωρῶν τούτων, διενεήθησαν ἵνα γίνωσι κύριοι τῆς πόλεως, μαρτυρεῖ, ὅτι ἐθεωρεῖτο, ὡς καὶ ἦτο, ἀσφαλέστατον ἐχέγγυον τῆς περὶ τὰς χώρας ταύτας κυριαρχίας. Οὐδ' ἐδυνήθησαν αἱ ποικίλαι ἐκεῖναι ἐξωτερικαὶ περιπέτειαι νὰ ἐλαττώσωσι τὴν ἐσωτερικὴν εὐπορίαν καὶ εὐημερίαν τοῦ Βυζαντίου. Τὰ τελωνιακὰ καὶ ναυτιλιακὰ δικαιώματα τὰ ὅποια εἰσέπραττεν ἀπὸ τῶν ἀνερχομένων καὶ κατερχομένων διὰ τοῦ Βοσπόρου πλοίων, παρῆχον εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἀκαταπαύστως πόρους θαυμάσιους. Τὸ ναυτικὸν αὐτῆς ὑπῆρξεν ὀνομαστόν· τὰ τεῖχη ἦσαν λαμπρῶς ὀικοδομημένα· ἐπὶ τῆς κρηπίδος τοῦ λιμένος αὐτῆς ὑψοῦτο τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος φέρον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὴν ἡμισέληνον, ἥτις, εἰκονισμένη οὖσα καὶ ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν νομισμάτων, ἐπέπρωτο, μετὰ τοσούτων αἰώνων παρέλευσιν, ν' ἀποτελέσῃ τὸ κυριώτατον σύμβολον τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Ἡ δὲ ἐσωτερικὴ τοῦ Βυζαντίου αὐτονομία διετηρήθη καὶ ἐπὶ Ῥωμαίων, μέχρις οὗ κυριευθείσης τῆς πόλεως ὑπὸ Σεπτιμίου Σεβήρου κατὰ τὸν ἐμφύλιον αὐτοῦ πρὸς τὸν Νίγρον ἀγῶνα, οὐ μόνον τὸ πολίτευμα αὐτῆς κατελύθη ἀλλὰ καὶ τὰ τεῖχη κατεστράφησαν, καὶ, εἰς κώμην μεταβληθεῖσα, παρεχωρήθη εἰς τοὺς Περσινθίους. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ αὐτὸς ὁ Σεβῆρος μέχρι τινὸς ἡνῶρ-

ἦτο τὸ Βυζάντιον τὸ ὅποιον, εἰ καὶ δὲν ἀνέκτησε τὴν προτέραν ἀκμὴν, δὲν διετέλεσεν ὅμως οὐδὲ ἕκτοτε λόγου ἀνάξιον ὅπως ἀπεδείχθη εἰς τὸν τελευταῖον μεταξὺ Κωνσταντίνου καὶ Λικινίου πόλεμον.

Τὸ δὲ Βυζάντιον δὲν ἦτο ἡ μόνη πόλις ἡ κατὰ τὰς βορείους ταύτας χώρας μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων σώζουσα τὸ ἐλληνικὸν αὐτῆς ὄνομα καὶ τὸν ἐλληνικὸν βίον. Ἄπαντα τοῦ εὐρέος Εὐξείνου πόντου τὰ παράλια κατεῖχοντο εἰσέτι ὑπὸ κτισμάτων ἐλληνικῶν. Ἐκεῖ ὑφίσταντο καὶ ἤδη Ἡράκλεια Πόντου (σήμερον Ἐρεκλί), κτίσμα Μεγαρέων· Ἀμαστρίς (σήμερ. Ἀμασσερό)· Κύτωρος (σήμερ. Κίδρας)· Σινώπη· Ἀμισός (σήμερ. Σαμσουν)· Κοτύωρα· Κερασούς ἡ καὶ Φαρνακία· Τραπεζοῦς· Φᾶσις· Διοσκουριάς· Φαναγόρεια· Τάναϊς· Θεοδοσία (σήμερ. Κάφρα)· Παντικάπαιον (σήμερ. Κέρτσ), ἡ καθέδρα τῶν Βοσπορίων βασιλέων· Χερσόνησος· Εὐπατορία· Ὀλβία· Τύρας· Ἰστρόπολις· Τόμις· Κάλλατις· Διουσιόπολις· Μεσημβρία· Ἀγχίαλος· Σαλμυδησσός, ὅλαι πόλεις ἐλληνικαί. Αἱ πλεῖσται τῶν ἀποικιῶν τούτων, εἰ καὶ προσβαλλόμεναι ἐκ διαλειμμάτων ὑπὸ τῶν βαρβάρων, μάλιστα ἀφ' ἧς ἤρξατο ἡ μεγάλη αὐτῶν πρὸς μεσημβρίαν κίνησις, ἔσωζον ὅμως οὐδὲν ἥττον τὴν τε αὐτονομίαν αὐτῶν καὶ τὴν ναυτικὴν καὶ πολιτικὴν ἐπίδοσιν. Τινὲς ἐξ αὐτῶν εἶχον μὲν πρὸ καιροῦ περιληφθῆ εἰς τὸ Βοσπόρειον λεγόμενον κράτος, εἰς δὲ περιστάλῃ ἡ πάλαι ποτὲ εὐρυτάτη τοῦ Μιθριδάτου βασιλεία. Ἀλλὰ οἱ ἡγεμόνες τοῦ κράτους ἐκείνου τοσοῦτον ἐσέβοντο τὰς εἰς τὴν ὑπερτάτην αὐτῶν κυριαρχίαν ὑπαγομένας ἐλληνίδας πόλεις, ὥστε εἰς τὰς πρὸς ταύτας σχέσεις αὐτῶν ἀπεκάλουν ἑαυτοὺς ἀπλῶς ἄρχοντας, ἐνῶ πρὸς τοὺς ἄλλους ὑπηκόους καὶ πρὸς τοὺς ξένους ἀνελάμβανον τὸ ὀγκῶδες ἐπώνυμον τοῦ βασιλέως τῶν βασιλέων. Μετὰ δὲ τὴν ἐξασθένησιν τοῦ Βοσπορίου κράτους (σελ. 508) αἱ πόλεις ἐκεῖναι ἔτι πλεονα προσεκτήσαντο ἐπίδοσιν. Ἰδίως ἀξιωμακτικῶς, ὡς ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε σωζομένων μνημείων αὐτῶν, ὧν βρίθουσι σήμερον τὰ μουσεῖα τῆς μεσημβρινῆς Ῥωσίας, εἶναι αἱ δύο βορειότατα κείμεναι πόλεις, Χερσόνησος καὶ Ὀλβία. Ἡ Χερσόνησος, ἡ νῦν Σεβαστούπολις, ἦτο ἀποικία τῆς ἐν τῷ Πόντῳ Ἡρακλείας, κτίσματος καὶ αὐτῆς τῶν Μεγαρέων. Ὁ ἀρχαῖος ἐλληνικὸς βίος, ὁ κατὰ τὴν γ'

καὶ τὴν δ' μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα τοσοῦτον ἐν τῇ κυρίῳς Ἑλλάδι μαρανθεις, ἐφαίνετο καταφυγὼν ὡς εἰς ἄστυλιν εἰς τὰς ὑπερ-
 βορείους ἐκείνας χώρας. Ἐπὶ τῆς παρακειμένης εἰς τὴν Χερσόνησον
 ἄκρας τοῦ Παρθενίου ὑφίστατο ἔτι ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος ἐν ᾗ ἐτε-
 λοῦντο πᾶσαι αἱ πάτριαι ἱεροτελεστίαι. Τὰ νομίσματα τῆς πόλεως
 ἔφερον τὴν εἰκόνα τῆς Θεοῦ. Δῆμος, Βουλὴ, ἄρχοντες, στρατηγοί,
 ἀγορανόμοι, γυμνασιάρχαι, ἐξηκολούθουν ἐκκλησιάζοντες, βουλευό-
 μενοι καὶ διοικούντες τὴν πόλιν. Οὐδ' ἦτο ψιλὸν ὄνομα ἢ διοικήσεις
 αὐτῇ, διότι, ἔνεκα τῶν πρὸς τοὺς πέριξ βαρβάρους πολέμων, ἡ πό-
 λις διετέλει ἀείποτε ἀξιόμαχος, μάλιστα δὲ ὀνομαστὴ ἦτο διὰ τὰς
 πολεμικὰς ἐκείνας μηχανὰς αἵτινες τὸ πάλαι ἀνεπλήρουν τὸ πυρο-
 βολικόν. Καὶ σώζεται ἐπιγραφή ἀναγομένη εἰς τὰ τέλη τῆς γ' ἑκα-
 τονταετηρίδος καὶ διακρινούσα τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς πόλεως πρὸς
 Δημοκράτην τὸν Ἀριστογένην, ὅστις, οὐ μόνον ἀγαθὸς αὐτῆς σύμ-
 βουλος ἀνεδείχθη, καὶ ῥήτωρ ἐπιφανὴς, καὶ δις τὸ τοῦ ἀρχοντος
 ἀξίωμα ἔλαβεν, ἀλλὰ καὶ ἰδίᾳ δαπάνῃ ἐπανειλημμένως ὑπὲρ τοῦ
 κοινοῦ συμφέροντος ἐπορεύθη πρὸς τοὺς τότε τῶν Ῥωμαίων βασιλεῖς.
 Ἡ δὲ Ὀλβία, οὐ μακρὰν τοῦ σημερινοῦ Ὀτσάκοφ, ἦτο κτίσμα Μι-
 λησίων καὶ ἔσωζε περὶ τε τὸ πολίτευμα, καὶ τὴν γλῶσσαν, καὶ τὰ
 ἦθη ἔχνη προφανῇ τῆς Ἰωνικῆς αὐτῆς καταγωγῆς, ἅμα μὲν γενναίως
 ἀγωνισθεῖσα ἀείποτε πρὸς τοὺς ἐγγυρίους, ἅμα δὲ πολλοὺς ἀναδεί-
 ξασα καὶ διακεκριμένους συγγραφεῖς. Ἰδίως δ' ἐτιμᾶτο ἐνταῦθα ὁ
 ὕπατος τῶν ἡρώων τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ Ἀχιλλεύς, ὅστις καλεῖται ἐν
 ταῖς ἐπιγραφαῖς *Ποντάρχης* καὶ εἰς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἐν Ὀλβίᾳ τε
 καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσιν ὑπῆρχον ὠκοδομημένοι ναοί, καὶ θυσίαι ἐτε-
 λοῦντο, καὶ ἀγῶνες ποικίλοι καὶ λαμπροὶ ἐπανηγυρίζοντο. Ὡς καθ'
 ὅλην τοῦ Εὐξείνου πόντου τὴν περιφέρειαν ὑφίσταντο εἰσέτι πόλεις
 ἑλληνίδες ἀχμαῖαι, καὶ τινες μάλιστα πολὺ ἀχμαιότεραι τοῦ Βυζαν-
 τίου. Ἀλλ' οὐδεμία ἐξ αὐτῶν ἔκειτο ὅσον τοῦτο εὐφυῶς πρὸς τὴν
 ὅλην τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν κυριαρχίαν· οὐδεμία ἐκράτει ὡς αὐτὸ,
 τὰς κλεῖς τῶν πυλῶν δι' ὧν συνήπτοντο αἱ τε δύο μεγάλαι ἑλληνι-
 καὶ χερσόνησοι, ἡ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἡ ἐν Ἀσίᾳ· αἱ τε δύο μεγάλαι
 ἑλληνικαὶ θάλασσαι, ὁ Εὐξείνους πόντος καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος.

Ἐπὶ τοῦ πεπρωμένου τούτου χώρου ἀπεφάσισεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ ἐγείρῃ τὴν νέαν αὐτοῦ πρωτεύουσιν· καὶ ἐξετέλεσε τὴν ἀπόφασιν διὰ τῆς συνήθους αὐτῷ δραστηριότητος, διότι βεβαιοῦσιν ὅτι διέπραξε τὸ ἔργον ἐντὸς μηνῶν ἐννέα. Ὁ περίβολος τοῦ ἀρχαίου Βυζαντίου ἐξετάθη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἡ νέα πόλις περιέλαβε πεντεκαίδεκα στάδια πλείοτερα. Ἐντεῦθεν τὰ νέα τεῖχη κατέλαβον τὸ πλεῖστον τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ σχηματιζομένου ὑπὸ τῆς Προποντίδος καὶ ὑπὸ τοῦ Κερατίου κόλπου. Ἡ κατασκευὴ τοῦ παραλίου τείχους ἀπέβη ἰδίως δυσχερής· ἐκεῖ ἐδέησε νὰ κατακυλισθῶσι πρὸς τὴν θάλασσαν πέτραι παμμέγισται ἵνα διακωλύσωσι τὴν φορὰν τῶν κυμάτων· ἐκεῖ κατασκευασθῆσαν καὶ δύο λιμένες παρὰ τῇ Προποντίδι· ἡτις πρότερον οὐδένα εἶχε τοιοῦτον, ὁ λιμὴν τῶν Σοριῶν καὶ ὁ λιμὴν τοῦ Ἐλευθερίου. Τούτων δὲ γενομένων περὶ τὴν πόλιν, ἐπληροῦτο συγχρόνως καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς διὰ πολυαρίθμων δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν οἰκοδομῶν, ἐξ ὧν μνημονευτέον πρὸ πάντων τρεῖς ἀχανεῖς πλατεῖαι, κεκοσμημέναι μὲν διὰ στοῶν, περιεζωσμέναι δὲ διὰ γιγαντιαίων κτιρίων· καὶ προσέτι τὸ πολυθρύλητον Ἱπποδρόμιον, τὸ ὁποῖον ὑπῆρχε προεσχεδιασμένον κατὰ τὴν μεσημβρινὴν τῆς πόλεως πλευρὰν, ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος, κατὰ τὸν Ζώσιμον, « εἰς ἅπαν ἐξήσκησε κάλλος. » Πλησίον δὲ τοῦ Ἱπποδρομίου τούτου ἤγειρε κατοικίαν ἀξίαν ἑαυτοῦ, τὸ λεγόμενον Παλάτιον, τὸ ὁποῖον, περιλαμβάνον αἰθούσας ἀναριθμήτους καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις πολλὰς βιβλιοθήκας, τοσαύτην εἶχε τὴν ἔκτασιν ὥστε ἐνῷ ἀφ' ἐνὸς ἔφθανε μέχρι τοῦ παραλίου τείχους, ἀφ' ἐτέρου προήγετο μέχρι τοῦ κέντρου τῆς πόλεως. Καὶ πικρετὸς τῶν θαυμαστῶν τούτων βασιλείων, κατασκευάσεν ἑαυτῷ καὶ ἐξοχικὸν ἐνδιαίτημα, τὸ ὁποῖον, καλούμενον Μαγναύρα, ἔκειτο εἰς τὴν πρὸς τὸν Κεράτιον κόλπον ἄκρην τοῦ ἰσθμοῦ. Πλὴν δὲ τούτων καὶ πλείστων ἄλλων ἐτίμησε διὰ πολυαρίθμων εὐκτηρίων οἰκῶν τὸ νέον θρησκευμα πρὸς ἐξασφάλισιν καὶ θριάμβον τοῦ ὁποίου ἀπεφάσισε κυρίως ν' ἀνεγείρῃ τὴν μεγάλην ἐκείνην πόλιν. Καὶ ἵνα προικίσῃ τὰς ἐκκλησίας ταύτας διὰ τῶν πρὸς τέλεσιν τῆς λατρείας ἀναγκαίων ἱερῶν βιβλίων, ἔγραψε πρὸς τὸν φίλον αὐτοῦ ἐπίσκοπον Καισαρείας Εὐσέβιον, ἐπιστολὴν ἧς παραθέτομεν ἐνταῦθα τὸ κείμενον καθὼς χαρακτηρίζον μὲν τὰς μεταξὺ τῶν

δύο τούτων ἀνδρῶν σχέσεις, διεξηγοῦν δὲ συνάμα τὸν τρόπον καθ' ὃν παρσκευάζοντο τότε αἱ ἱεραὶ αὗται βίβλοι. Ἡ ἐπιστολὴ ἔχει ὡς ἑξῆς·

« *Νικητῆς Κωνσταντῖνος, μέγιστος, σεβαστός, Εὐσεβίω.*

« Κατὰ τὴν ἐπώνυμον ἡμῖν πόλιν, τῆς τοῦ σωτῆρος Θεοῦ συναιρομένης προνοίας, μέγιστον πλῆθος ἀνθρώπων τῇ ἀγιωτάτῃ ἐκκλησίᾳ ἀνατίθεικεν ἑαυτό· ὡς πάντων ἐκεῖσε πολλὴν λαμβανόντων αὐξήσειν, σφόδρα ἄξιον καταφαίνεσθαι, καὶ ἐκκλησίας ἐν αὐτῇ κατασκευασθῆναι πλείους. Τοιγάρτοι δέδεξο προθυμότατα τὸ δόξαν τῇ ἡμετέρᾳ προαιρέσει. Πρέπον γὰρ κατεφάνη, τὸ δηλῶσαι τῇ σῇ συνέσει, ὅπως ἂν πεντήκοντα σωματῖα ἐν διφθέραις ἐγκατασκεύοις, εὐανάγνωστά τε καὶ πρὸς τὴν χρῆσιν εὐμετακόμιστα, ὑπὸ τεχνιτῶν καλλιγράφων καὶ ἀκριβῶς τὴν τέχνην ἐπισταμένων, γραφῆναι κελεύσειας, τῶν θείων δηλαδὴ γραφῶν, ὧν μάλιστα τὴν τ' ἐπισκευὴν καὶ τὴν χρῆσιν, τῷ τῆς ἐκκλησίας λόγῳ ἀναγκαίαν εἶναι γινώσκεις. Ἀπεστάλη δὲ γράμματα παρὰ τῆς ἡμετέρας ἡμερότητος πρὸς τὸν τῆς διοικήσεως καθολικόν, ὅπως ἅπαντα τὰ πρὸς ἐπισκευὴν αὐτῶν ἐπιτήδεια παρασχεῖν φροντίσειεν ἵνα γὰρ ὡς τάχιστα τὰ γραφέντα σωματῖα κατασκευασθῇ, τῆς σῆς ἐπιμελείας ἔργον τοῦτο γενήσεται. Καὶ γὰρ δύο δημοσίων ὀχημάτων ἐξουσίαν εἰς διακομιδὴν, ἐκ τῆς αὐθεντίας τοῦ γράμματος ἡμῶν τούτου λαβεῖν σε προσήκει. Οὕτω γὰρ ἂν μάλισα τὰ καλῶς γραφέντα, καὶ μέχρι τῶν ἡμετέρων ὄψεων ῥᾶστα διακομισθήσεται, ἐνὸς δηλαδὴ τοῦτο πληροῦντος τῶν ἐκ τῆς σῆς ἐκκλησίας διακόνων· ὅς ἐπειδ' ἂν ἀφίκηται πρὸς ἡμᾶς, τῆς ἡμετέρας πειραθήσεται φιλανθρωπίας. Ὁ Θεός σε διαφυλάξῃ, ἀδελφε ἀγαπητέ. »

Ἐν γένει δὲ τὰ σύμβολα τῆς νέας πίστεως διεκόσμου πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὴν νέαν πόλιν. Ἐπὶ τῆς μεγάλης πλατείας, τοῦ καλουμένου φόρου, ὑψώθησαν δύο στῆλαι Ἑλένης καὶ Κωνσταντίνου καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν σταυρὸς φέρων τὴν ἐπιγραφὴν « Εἰς ἅγιος, εἰς κύριος Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς, Ἀμήν. » Ἀλλαχοῦ ἐξήστραπτε χρυσότευκτον τὸ Λάβαρον. Ἐν τῇ μεγίστῃ τῶν Ἀνακτόρων αἰθούσῃ ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς ὀροφῆς κατεσκευασμένος καὶ

διὰ πολλοῦ μὲν χρυσοῦ διὰ πολλῶν δὲ τιμίων λίθων κεκοσμημένος ὁ σταυρός. Ἐπὶ τῶν δημοσίων κρηνῶν εἰκόνες ἐξ ὀρειχάλκου ἐπιχρύσου παρίστανον ποῦ μὲν τὰ τοῦ καλοῦ ποιμένος σύμβολα, ποῦ δὲ τὸν Δανιὴλ σὺν αὐτοῖς λέουσι πεπλασμένον. Καὶ πάλιν ἐν ταῖς βασιλείαις, ἐπὶ τῶν πυλῶν, εἰκονίζετο ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος προσευχόμενος.

Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἔπαυε μὲν οὕτω παρέχων δείγματα ποικίλα τῆς πρὸς τὸν χριστιανισμὸν εὐλαθείας αὐτοῦ, δὲν ἡμέλησε δὲ νὰ κοσμήσῃ τὸ νέον αὐτοῦ καθίδρυμα καὶ διὰ πολλῶν ἀριστοτεχνημάτων τοῦ ἀρχαίου δόγματος καὶ τῆς ἀρχαίας τέχνης, μετακομίσας αὐτόθι διάφορα μνημεῖα ἐξ Ἀσίας, ἐξ Αἰγύπτου, ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Ῥώμης. Τὸ κάλλος τῶν λειψάνων τούτων τῆς ἐλληνικῆς εὐφυΐας ἦτο τοσοῦτον ὥστε συνεκίνησε καὶ αὐτοῦ τοῦ ψυχροῦ χρονογράφου Κεδρηνοῦ τὴν καρδίαν, διότι ὁμιλῶν που περὶ τῶν εἰκόνων ἐκείνων ἰδίως, ἀνακράζει ὅτι δὲν ἔλειπεν ἀπὸ αὐτὰς εἰμὴ μόνον ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων οὐς εἰκονίζον· « μόνον τὸ μὴ παρεῖναι αὐταῖς ψυχὰς τῶν εἰς οὓς ἐγένοντο. » Πολλοὶ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων κατηγόρησαν τὸν Κωνσταντῖνον ὡς γυμνώσαντα δῆθεν ὅλας τὰς λοιπὰς τοῦ κράτους πόλεις ἵνα τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ καταστήσῃ μεγαλοπρεπεστέραν καὶ ὡς ὠφελθέντα ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης ἵνα καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὰ ἱερὰ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος καταγῶγια. Ἄλλοι ὅμως θεωροῦσι τὴν κατηγορίαν ταύτην ἄδικον· καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὀρθότεραν τὴν τελευταίαν ταύτην γνώμην. Ἐὰν ἐξετάσωμεν λ. χ. ἀκριβῶς ὅποσα τῶν μνημείων τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος μετηνέχθησαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, θέλομεν εὑρεῖν ὅτι ὑπῆρξαν ὀλίγιστα. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐστήθησαν τότε εἰς τὸ Ἱπποδρόμιον οἱ ἐν Δελφοῖς τρίποδες καὶ ἰδίως ὁ χρυσοῦς τρίπους ὁ ἐπὶ τρικεφάλου ὄψεως χαλκοῦ ἱστάμενος, ὃν οἱ Ἕλληνες ἀνέθηκαν τῷ Ἀπόλλωνι μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην καὶ ὅστις, εἰ καὶ κεκολοβωμένος, σώζεται ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τῆς πλατείας ἐκείνης τῆς μεγάλης πόλεως (σελ. 489 καὶ ἐπ. τοῦ πρώτου τόμου)· ὡσαύτως δὲ ἀπῆχθησαν τότε εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐντὸς τοῦ παλατίου εἰσῆχθησαν αἱ ἐλικωνίδες Μοῦσαι, ὅ ἐστιν αἱ μοῦσαι ὅσαι ἴσταντο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ἑλι-

κῶνος. Ἄλλ' οὐδὲν ἤττον βέβαιον εἶναι ὅτι οὔτε ἐξ Ἀθηναίων, οὔτε ἐξ Ὀλυμπίας, οὔτε ἐξ ἄλλης τινὸς τῶν πόλεων ὅσαι ἔβριθον ἔτι πολυτελῶν καὶ ἀμυμήτων ἔργων τέχνης, οὐδὲν τι ἀναφέρεται εἰς τὴν νέαν μετακομισθὲν πόλιν. Ἐξ ἐναντίας ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι τὰ κάλλιστα ἰδίως τῶν ἀριστοτεχνημάτων τοῦ Φειδίου, ἡ Ἀθηναῖ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ὁ Ζεὺς ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ, δὲν μετεκινήθησαν ἐξ Ἑλλάδος. Καὶ ὅμως ἐὰν ἡ πρόθεσις τοῦ Κωνσταντίνου ἦτο νὰ γυμνώσῃ ὅλας τὰς λοιπὰς πόλεις ἵνα κοσμήσῃ τὴν ἰδίαν, καὶ ἐπὶ τῇ προφάσει ταύτῃ νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν πτώσιν τῶν ἀρχαίων ἱερῶν, ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις ἤθελε παράσχει αὐτῷ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον λείαν πλουσιωτάτην· ἀλλὰ γνωρίζομεν μάλιστα θετικώτατα ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐξαιρέτως ἐσέβετο τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην τοῦ ἑλληνισμοῦ μητρόπολιν· « βασιλεὺς γὰρ ὢν καὶ κύριος πάντων, στρατηγὸς ἐκείνων (Ἀθηναίων) ἡξίου καλεῖσθαι, καὶ τοιαύτης εἰκόνας τυγχάνων μετ' ἐπιγράμματος, ἐγάννυτο πλεόν ἢ τῶν μεγίστων τιμῶν ἀξιωθείς. » Τῶν δὲ ἀρχαίων μνημείων τῆς Ἑλλάδος δὲν παρέλαβεν εἰμὴ τὰ μᾶλλον ἐγκαταλελειμμένα διότι ἤδη ἐπὶ Πλουτάρχου ὀλίγιστοι προσήρχοντο εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν καὶ ἔτι ὀλιγώτεροι πιθανώτατα πρὸς τὰς Ἑλικωνίδας μούσας. Τὸ καθ' ἡμᾶς μάλιστα τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι εὐχῆς ἔργον ἤθελεν εἶναι ἂν ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεταμίευσεν εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσάν τὰ κάλλιστα καὶ πολυτιμώτατα τῶν ἑλληνικῶν ἀριστοτεχνημάτων, τὰ ὅποια οὕτω ἤθελον διασωθῇ μέχρι τινός, ἐνθ', παραμείναντα ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ἐγένοντο μετ' οὐ πολὺ βορὰ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τοῦ κακῶς νοουμένου ζήλου τῶν ὁπαδῶν τοῦ νέου θρησκευματος. Τῶν δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει μετενεχθέντων τὰ πλεῖστα ἴσταντο αὐτόθι ἀέφραια μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς τρισκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὅτε κατεστράφησαν οὐχὶ ὑπὸ τῆς δεισιδαιμονίας Βυζαντινῶν βασιλέων, ἀλλ' ὑπὸ τῆς πλεονεξίας καὶ τῆς βαρβαρότητος τῶν δυτικῶν τῆς πόλεως κατακτητῶν.

Ὅπως δ' ἴσως τοιοῦτοτρόπως ἐκτίσθη ἡ νέα πόλις καὶ τῇ 11 μαΐου τοῦ 330 σωτηρίου ἔτους, εἰκοστοῦ πέμπτου δὲ τῆς τοῦ Κωνσταντίνου βασιλείας ἐτελέσθησαν μεγαλοπρεπῶς τὰ ἐγκαίνια αὐτῆς, ἀφιερωθείσης εἰς τὴν ἰδιάζουσάν προστασίαν τῆς Παναγίας Θεοτόκου.

Πλὴν τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν, ἐγένοντο καὶ ἄλλαι πολλαὶ πᾶν-
νηγύρεις, καὶ σίτου διανομαί, καὶ ἀγῶνες μεγάλοι ἐν τῷ ἵπποδρο-
μείῳ. Ἐνὸς δὲ τῶν ἀγῶνων τούτων τελουμένων, συνοδία στρατιω-
τῶν, περιβεβλημένων χλαμύδας μακράς καὶ κρατούντων λευκοὺς
κηροὺς, ἀπῆλθεν εἰς ἀναζήτησιν τῆς εἰκόνης τοῦ Κωνσταντίνου καὶ
εἰσήγαγεν αὐτὴν εἰς τὸ ἵπποδρόμιον. Ὁ λαὸς γονυπετῆς προσεκύνη-
σε τὴν εἰκόνα, ἣτις ἐστήθη ἔπειτα ἐπὶ τῆς ἐν τῷ Φόρῳ πορφυρᾶς
στήλης « τοῦ ἱερέως μετὰ τῆς λιτῆς παρεστηκότος καὶ μετὰ κραυ-
γῆς τὸ Κύριε ἐλέησον βοῶντος ἑκατοντάκις. » Ἡ πανήγυρις διήρκε-
σεν ἡμέρας τεσσαράκοντα· καὶ ἐτελεῖτο εἰς τὸ μετέπειτα ἐπὶ αἰῶνας
πολλοὺς, εἰ καὶ ὀλιγώτερον μεγαλοπρεπῶς, ὥς ἡμέρα τοῦ γενεθλίου
τῆς πόλεως. Ἐπωνομάσθη δὲ αὕτη Κωνσταντινούπολις καὶ συνάμα
Νέα Ῥώμη· διότι ὁ σκοπὸς τοῦ βασιλέως ἦτο νὰ ἀντικαταστήσῃ
δι' αὐτῆς ὅσον ἐνδέχεται τὴν ἀρχαίαν πρωτεύουσαν, τῆς ὁποίας αἱ
πολιτικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ἕξεις καὶ ἀναμνήσεις δὲν συνεβιβάζοντο
πρὸς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ὅθεν οὐδὲ περιορίσθη
εἰς μόνην τὴν μετατόπισιν τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τού-
τους ἐτροπολόγησε καὶ τὸ ὅλον τοῦ κράτους πολίτευμα, περὶ οὗ
ἐπιφέρομεν ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ ὅσα ἀρκοῦσιν ἵνα παρασκευάσωσι τὸν
ἀναγνώστην εἰς τὸ νὰ κατανοήσῃ βραδύτερον τὸ ἐκ τοῦ οἰκοδομή-
ματος τούτου διαμορφωθὲν βυζαντινὸν πολίτευμα.

Ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς δημοκρατίας, τὸ πολίτευμα καὶ αἱ δι' αὐτοῦ
παρεχόμεναι εἰς τοὺς πολίτας ἐγγυήσεις, δὲν ἴσχον κυρίως εἶμῃ ἐν
τῇ Ῥώμῃ αὐτῇ· εἰς δὲ τὰς ἐπαρχίας οἱ ὑπατοὶ, οἱ ἀνθύπατοι καὶ
οἱ στρατηγοὶ ἀσχοῦντες ἅπασαν τὴν πολιτικὴν, στρατιωτικὴν, οἰκο-
νομικὴν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν, ἦσαν ἄρχοντες ἀπόλυτοι. Κατα-
λυθείσης ἔπειτα τῆς δημοκρατίας, ὁ Αὐγουστος καὶ οἱ διάδοχοι αὐ-
τοῦ δὲν εἶχον καταργήσει τὰ διάφορα ἀξιώματα τοῦ ἀρχαίου τῆς
Ῥώμης πολιτεύματος, ἀλλὰ ἐφρόντισαν μόνον νὰ ἀναλάβωσιν αὐτοὶ
ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τὴν ἐνάσκησιν ὅλων τῶν ἀξιομάτων ἐκείνων· ἐν-
τεῦθεν δὲ διὰ τὴν εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἑνὸς συμπύκνωσιν ἀρχῶν αἰτι-
νες πρότερον ἐπετηροῦντο ἀμοιβαίως καὶ ἐξηλέγχοντο, τὸ κράτος
τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ἦται τοῦ βασιλέως, ἀπέβη, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ

ἀπεριόριστον. Καὶ ὁμοῦς ὑφίσταντο εἰσέτι τρεῖς θεσμοὶ ἐξ ὧν ὁ μὲν ἐθεωρεῖτο ὡς δυνάμενος μέχρι τινὸς νὰ περιστείλῃ τὴν ἄκραν ἐκείνην παντοδυναμίαν, οἱ δὲ δύο ἄλλοι δὲν ἔθετον μὲν φραγμὸν τινὰ εἰς αὐτὴν, ἀνέτρεπον δὲ ἐκ διαλειμμάτων τοὺς περιβεβλημένους τὴν παντοδυναμίαν ταύτην ἄνδρας, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἠῤῥξαν ἄλλων ἢ ἡλάττουσαν τὰς ἐξ αὐτῆς πηγαζούσας συμφοράς. Οἱ θεσμοὶ οὗτοι ἦσαν· ἡ σύγκλητος, οἱ λεγεῶνες καὶ τὸ κατὰ τὰς ἐπαρχίας κράτος τῶν ἀνθυπάτων καὶ στρατηγῶν. Ἡ σύγκλητος εἶχε μὲν καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐξαχρειωθῆ· ἀλλὰ διὰ τὴν εὐλάβειαν τὴν ὁποίαν αἱ ἐπαρχίαι ἔτρεφον εἰσέτι πρὸς τὸ πάλαι ποτὲ τοσοῦτον σεμνὸν τῆς βουλῆς ἐκείνης ὄνομα, καὶ διὰ τὴν ἐπιβρόχην ἣν εἶχον ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ οἱ συγκροτοῦντες αὐτὴν εὐπατρίδαι, ὡς ἐκ τοῦ πλούτου αὐτῶν καὶ τοῦ προγονικοῦ ἀξιώματος, ἡ σύγκλητος ἐπενήργει πάντοτε ὁπωσούν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἡγεμόνος, ὅστις ἠναγκάζετο τούτου ἕνεκα νὰ περιποιῇται κατ' ἐπιφάνειαν τοῦλάχιστον τὸ συνέδριον τοῦτο τοῦ ὁποίου ἐλογίζετο ἐπίτροπος καὶ ἀντιπρόσωπος. Πολὺ μεγαλύτερα ἦτο ἢ τῶν λεγεῶνων ἰσχὺς, καὶ μάλιστα τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, τῶν καλουμένων « Πραιτωριανῶν. » Ἐπὶ τῶν πρώτων αὐτοκρατόρων, οἱ πραιτωριανοὶ εἶχον σφετερισθῆ τὸ δικαίωμα τοῦ ἀναβιβάζειν καὶ καταβιβάζειν τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα· μετ' οὐ πολὺ δὲ, ζηλεύσαντες αὐτοὺς καὶ οἱ ἄλλοι λεγεῶνες, ἤρχισαν τὰ αὐτὰ νὰ πράττωσι, τοσοῦτῃ μᾶλλον ὅσῃ οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις στρατηγοὶ καὶ ἀνθύπατοι οἱ τῶν ὑπ' αὐτοὺς στρατευμάτων ἀπολύτως ἄρχοντες καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν ἐξουσίαν περὶ ἑαυτοὺς συγκεντρῶντες, δὲν ἐδίσταζον συχνότατα νὰ ὀρέγῃσι χεῖρα ἐπὶ τὴν βασιλικὴν πορφύραν.

Ταύτας τῆς ἀναρχίας τὰς ἀφορμὰς ὅσαι ἐπήγαζον ἀπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἀρχόντων ἐπεχείρησε νὰ καταπαύσῃ ὁ Κωνσταντῖνος διὰ τῶν νέων αὐτοῦ διατάξεων, διαλύσας ἐν ταύτῃ καὶ τὴν τελευταίαν σκιάν τῆς ἰσχύος ἣν ἠδύνατο εἶτι νὰ ἔχῃ ἡ σύγκλητος. Ἐπὶ τούτῳ πρὸ πάντων ἵδρυσεν ἐν τῇ νέᾳ Ῥώμῃ Σύγκλητον νέαν, ἥτις, καθὼς μὴ ἔχουσα τὰς ἀναμνήσεις τοῦ ἀρχαίου τῆς ἄλλης συγκλήτου μεγαλείου, ἦτο πολὺ μᾶλλον ἐκείνης πειθήγιοις. Αἱ δύο σύγκλητοι κατέστησαν ἐντελῶς ἴσαι, ἀνευ ἀτοπήμα-

τός τινος διὰ τὴν δημόσιον ὑπηρεσίαν, καθότι τὰ καθήκοντα αὐτῶν ἀπέβησαν ἤδη ἐλαχίστου λόγου ἄξια. Τὰ καθήκοντα ταῦτα περιορίσθησαν εἰς τὸ νὰ δικαζῶσι, κατὰ τινας ὠρισμένας περιπτώσεις, τοὺς συγκλητικούς, νὰ διορίζωσιν ὑπαλλήλους τινάς, νὰ ἐπιβάλλωσιν, ἐπὶ τῆς ἀναρρήσεως τῶν αὐτοκρατόρων, εἰς τοὺς συγκλητικούς ἐκτάκτους τινάς, δωρεάς, τελευταῖον νὰ ἐπιδοκιμαζῶσιν ἄνευ συζήτησεων τὰ διατάγματα τῶν αὐτοκρατόρων ὡσάκις οὗτοι ἠυδόκουν νὰ κοινοποιῶσι τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν εἰς τὴν σύγκλητον. Τοὺς Πραιτωριανούς διέλυσεν ὁ Κωνσταντῖνος ἔτι ἀπὸ τοῦ 312, μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Μαξεντίου νίκην, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὑπεστήριζαν τὸν ἀντίπαλον ἐκεῖνον. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι λεγεῶνες εὐχαριστήθησαν τότε διὰ τὴν κατάργησιν τούτου τοῦ σώματος· ἀλλὰ βραδύτερον ἤλθε καὶ αὐτῶν ἡ σειρὰ, μεταρρυθμισθέντος τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτῶν ἐπιτηδείως πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος. Ἄλλοτε τοὺς λεγεῶνας συνεκρότουν ἕξ χιλιάδες πεζοὶ καὶ ἑπτακόσιοι ἵππεις, ὃ ἐστὶν ἕκαστος λεγεὼν ἀπετέλει καθ' ἑαυτὸν σῶμα λόγου ἄξιον, τὸ ὅποιον, ἀγόμενον ὑπὸ φιλάρχου ἡγεμόνος, ἠδύνατο νὰ καταντήσῃ ἐπικίνδυνον. Ἀπὸ δὲ τῶν χρόνων τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ δύναμις αὐτῶν περιορίσθη εἰς χιλίους ἢ τὸ πολὺ χιλίους πεντακοσίους ἄνδρας, καὶ ἐνταῦθ' αἱ μὲν ἐπαρχίαι ἀπέβησαν πολὺ μικρότεραι ἢ πρότερον, συμποσωθεῖσαι εἰς ἑκατὸν δεκαεῖς, τῶν δὲ κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἀρχόντων ἡ ἐξουσία περιστάλῃ εἰς μόνην τὴν πολιτικὴν, τὴν δικαστικὴν, τὴν οἰκονομικὴν διαχείρισιν. Τῶν κατὰ τὸ κράτος διανεμημένων στρατευμάτων προΐσταντο ἕκτοτε ἡγεμόνες ἴδιοι, καλούμενοι « δοῦκες » ἢ « κόμητες, » ὑπαγόμενοι δὲ εἰς γενικούς ἀρχηγούς τοῦ ἵππικοῦ καὶ τοῦ πεζικοῦ, τῶν ὁποίων τὸ κράτος, καθὼς μὴ ἐχόντων εἰς χεῖρας αὐτῶν τὰ χρήματα τῶν ἐπαρχιῶν, ἦτο πολὺ ὀλιγώτερον ἐπίφοβον τοῦ κράτους τῶν ἀρχαίων στρατηγῶν καὶ ἀνθυπάτων.

Περὶ ταύτης τῆς τοῦ πολιτεύματος μεταρρυθμίσεως, καθὼς ἐν γένει περὶ ὅλων τῶν πράξεων τοῦ Κωνσταντίνου, ἐξηγήθησαν ποικίλαι καὶ ἀντιφατικαὶ γνώμαι. Ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι, νομίζομεν, ὅτι τὸ νέον πολίτευμα ὑπῆρξεν ἀγαθὸν μᾶλλον ἢ πονηρόν. Ἐν πρώτοις, ἡ διάκρισις τῆς δικαιοδοσίας τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἀρχόντων, εἶναι

ἀρχὴ σωτήριος, τότε κατὰ πρῶτον καθιερωθεῖσα, καὶ ἔκτοτε μέχρι τῆς σήμερον θεωρηθεῖσα ὡς ἡ ἀσφαλεστέρα ἐγγύησις πάσης ἀγαθῆς διοικήσεως. Ἡ δὲ ἑλλειψὶς παντός θεσμοῦ μετριάζοντος τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ὑπερτάτου ἀρχοντος, ἦτο βεβαίως δεινὸν μέγα· ἀλλ' ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι τὸ κράτος πρὸ καιροῦ κλυδωνιζόμενον ὑπὸ ἀντιθέτων θρησκευτικῶν πνευμάτων, ἔμελλε μετ' ὀλίγον νὰ ὑποστῇ τρικυμίαν ἔτι δεινότεραν καὶ μακροτάτην, ἕνεκα τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐν μέσῳ τῆς ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς ταύτης ἀναστατώσεως, ἡ συγκέντρωσις τῆς ὅλης ἀρχῆς εἰς ἄνδρα ἓνα ἦτο κακὸν μέχρι τινὸς ἀναπόδραστον· κακὸν τὸ ὅποιον ἀπέβη σωτήριον εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας, ἐν τῷ χιλιετῇ ἀγῶνι ὃν ἠναγκάσθησαν νὰ διεξαγάγωσι κατὰ τῶν βαρβάρων. Καὶ ἔπειτα μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὁ μονάρχης ἦτο ἀπόλυτος μόνον ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν κυβέρνησιν, ὡς πρὸς δὲ τὸ θρησκευτικὸν μέρος ὑπεβάλλετο εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν Συνόδων, κατὰ τὴν ὑγιᾶ ἀρχὴν, τὴν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τεθεῖσαν.

Ἵνα δὲ ἔτι μᾶλλον προσοικειώσῃ μετὰ τῆς βασιλείας τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, ὁ Κωνσταντῖνος ἐπεχείρησε τὴν εἰς αὐτὰς ἀπονομὴν βαθμῶν τιμῶν καὶ ἐπωνύμων ἢ τίτλων, ἐν μέρει μὲν συνημμένων μετὰ πραγματικῶν ἀξιοματίων, ἐν μέρει δὲ ἀνεξαρτήτων ἀπὸ αὐτοῦ, καθυπαγαγὼν οὕτω τὴν τε αὐλὴν καὶ τὴν ὅλην ὑπηρεσίαν εἰς μόνιμόν τινα ἱεραρχικὴν βαθμολογίαν, ἣτις ἐνθυμίζει κατὰ τι τὴν τάξιν τὴν ἄλλοτε παρεισαχθεῖσαν εἰς τὰς μακεδονικὰς αὐλὰς, καὶ ἰδίως εἰς τὴν ἱεραρχικώτερον τῶν ἄλλων ὀργανωθείσαν αὐλὴν τῶν Πτολεμαίων (σελ. 355). Πρὸ πάντων τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας ἔλαβον τὸ τιμητικὸν ἐπώνυμον τοῦ *Νοβιλησίμου*, ἥτοι τοῦ εὐγενεστάτου, τὸ ὅποιον καὶ ἀπένευμεν ἀμέσως ὁ Κωνσταντῖνος εἰς τε τοὺς ἑτεροθαλεῖς αὐτοῦ ἀδελφοὺς, Ἀννιβαλιανὸν καὶ Δαλμάτιον, καὶ εἰς τὰ ἴδια τέκνα, Ἀρρενὰ τε καὶ Θήλεα. Ὁ τίτλος οὗτος ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸν μέχρι τῆς σήμερον ἐν χρήσει εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς τίτλον τῆς Αὐτοῦ Βασιλικῆς ἢ Αὐτοκρατορικῆς Ὑψηλότητος. Ἐπειτα ἀπέδωκε τὸ ἐπώνυμον τῶν *Πατρικίων*, τὸ ὅποιον ἄλλοτε ἐσήμαινε τοὺς εὐπατρίδας τῆς Ῥώμης, εἰς τὰ εὐάριθμα μέλη τοῦ ἀνωτάτου αὐτοῦ συμβουλίου. Κατόπιν ἤρχοντο διάφοροι τάξεις ποικίλα ἔχουσαι ἐπώνυμα,

οὐκ Ἰλλουστριοι, ἤτοι Ἐνδοξότατοι, οἱ Κλαρίσσιμοι, ἤτοι Λαμπρότατοι, οἱ Περιεχτίσιμοι, ἤτοι Τελειότατοι, εἰς τὰς ὁποίας ὑπήγοντο ὅλοι οἱ ἀνώτατοι δημόσιοι λειτουργοί· οἱ συγκλητικοὶ λ. χ. ἦσαν Κλαρίσσιμοι, ἐκ τῶν κομῆτων ἄλλοι μὲν ἦσαν Ἰλλουστριοι, ἄλλοι Κλαρίσσιμοι καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἐκαστον ἐν ἐνὶ λόγῳ μέγα δημόσιον λειτουργήμα εἶχε τὸν τίτλον αὐτοῦ, καθόσον δὲ προεβιβάζετο τις ἀπὸ ἐνὸς ἀξιώματος εἰς ἄλλο ἀνώτερον, προήγετο ἐνταύτῳ καὶ ἀπὸ μιᾶς τάξεως εἰς ἄλλην ἀνωτέραν. Παραιτούμενος δὲ τοῦ πραγματικοῦ ἀξιώματος, διετῆρει τὸν τίτλον, καὶ βραδύτερον ἤρχισαν ν' ἀπονέμονται τίτλοι ἀνεξαρτήτως πάσης πραγματικῆς ὑπηρεσίας. Αἱ διατάξεις αὗται δύνανται νὰ φανῶσι παράδοξοι καὶ ἄτοποι εἰς τὰς παρούσας δημοκρατικῶς ἀνατεθραμμένους ἡμῶν γενεάς· ἀλλὰ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα δὲν πρέπει νὰ κρίνονται κατὰ τὰς δοξασίας καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ζῶμεν, πρέπει νὰ κρίνονται κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς δοξασίας τῶν χρόνων καθ' οὓς συνέβησαν. Ἰδίως δὲ ἄδικοι εἶναι ἡ καταφορά καὶ εἰρωνεία Εὐρωπαίων τινῶν ἱστορικῶν κατὰ τῶν διατάξεων τούτων τοῦ Κωνσταντίνου, ἐνῶ μέχρι τῆς σήμερον τίτλοι ὅμοιοι ἢ παρεμφερεῖς ἐπικρατοῦσιν εἰς τὴν Ῥωσίαν, τὴν Γερμανίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἰσπανίαν, τὴν Ἰταλίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀγγλίαν.

Ὅ,τι ἀληθῶς ἄτοπον ἔπραξεν ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ὅτι ἀπεδέξατο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὰ ἦθη τῶν βαρβάρων ἀσιατῶν ἐθνῶν, ὅτι περιεβλήθη τὴν πομπὴν τῶν μοναρχῶν τῆς Περσίας· ὅτι ἐκόσμησε τὴν κεφαλὴν οὐ μόνον διὰ διαδήματος ἀπαστράπτοντος ὑπὸ πολυτίμων λίθων, ἀλλὰ καὶ διὰ ποικιλοχρῶν φενακῶν· ὅτι ἀντὶ τοῦ σεμνοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἱματισμοῦ ἐνεδύθη μακρὰς μεταξωτὰς καὶ ἀνθοκεντήτους ἐσθῆτας· ὅτι ἐπλήρωσε τὰ βασίλεια εὐνούχων καὶ ἔδωκεν ὧτα ἀκροάσεως εἰς τὰς ἀγενεῖς τῶν ἀθλίων τούτων ὄντων παραστάσεις, ῥαδιουργίας, ζήλοτυπίας, αἰσχροκερδεῖας. Ταῦτα πάντα ἤρχισαν νὰ ἐξαχρεῖωσι τὸν χαρακτῆρα τῆς νέας μοναρχίας. Ἐπῆλθον ἔπειτα οἱ βάρβαροι τῆς Ἀρκτοῦ καὶ ἀναμιχθέντες πολυειδῶς εἰς τὰ πράγματα καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς ἀνατολῆς εἰσέγαγον ἄλλας πάλιν ὀλεθρίας εἰς αὐτὴν ἐξεις· ὥστε ὅτε βραδύτερον ἢ μοναρχία ἐκείνη ἐξελήνισθη, ὁ μεσαιωνικὸς οὗτος ἑλληνισμὸς δὲν διετῆρησεν ἐκ τῶν ἀρ-

χαίων στοιχείων εἰμὴ μόνην σχεδὸν τὴν γλῶσσαν, παραδόξως καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ ἀλλοιωθεῖς. Ὑποθέσατε ἀπεναντίας ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἀντὶ νὰ νοθευθῇ ποτισθεῖσα ἐκ προοιμίου μὲν τὸ δηλητήριο τῆς περσικῆς ἀσωτίας καὶ καχεξίας, μετ' οὐ πολὺ δὲ ὑποκύψασα καὶ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν βαρβάρων τῆς Ἀρκτου, παρελάμβανεν ἀπλῶς τὸν προηγουμένως ἤδη συνδυασθέντα μετὰ τοῦ ἐλληνισμοῦ χριστιανισμόν καὶ ἐπεχειρεῖ μόνον νὰ ὀχυρώσῃ τὸ μέγα τοῦτο κοινωνικὸν φαινόμενον διὰ τῶν ὑγιειντέρων κυβερνητικῶν, διοικητικῶν καὶ δικαστικῶν θεσμῶν τῶν πολιτευμάτων τῆς Ῥώμης καὶ τῆς Ἑλλάδος· εἶναι πρόδηλον ὅτι ἡ μοναρχία αὕτη ἤθελεν ἀπαρτίσει κράτος πολὺ ἰσχυρότερον καὶ χρηστότερον τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα μὴ παρασκευάσας ἔπταισε κυρίως ὁ Κωνσταντῖνος, καὶ ὄχι διότι εἰσέγαγε τὴν αὐλικὴν ἐκείνην ἱεραρχίαν, ἥτις μέχρι τινὸς δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς κυβέρνησιν εὐ ἔχουσαν, ὅπως μαρτυροῦσι πολλὰ τῶν νεωτέρων ἐθνῶν.

Πᾶσα δὲ ἡ ἱεραρχία αὕτη διὰ λατινικῶν ἐπωνυμιῶν ἐξεφέρετο, καθὼς καὶ πᾶσα ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰδρυθεῖσα τότε διοίκησις ἦτο λατινικὴ, διότι ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόει νὰ ἐξακολουθήσῃ συντηρῶν τὸ ἀρχαῖον ρωμαϊκὸν κράτος, παγιῶν δὲ αὐτὸ μόνον διὰ τῆς νέας πολιτείας. Οὐδὲ εἶχε τὴν συνείδησιν ὅτι ἄλλο τι πράττει διὰ τῶν μεγάλων ἐκείνων νεωτερισμῶν καὶ ὅτι προπαρασκευάζει τὴν συγκρότησιν νέου κατὰ τὴν ἀνατολὴν ἐλληνικοῦ κράτους. Ἀλλ' ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων εἶναι ἰσχυρότερα τῆς τῶν ἀνθρώπων προαιρέσεως. Ἡ ἰδρυσις τῆς νέας πρωτευούσης ἐν μέσῳ χωρῶν εἰς τὰς ὁποίας ἐπεκράτει ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ἦτο ἀδύνατον νὰ συμβιβασθῇ ἐπὶ τέλους μὲ τὴν διατήρησιν τῆς λατινικῆς κυβερνήσεως. Ἡ ἐπιρροὴ τὴν ὁποίαν ἡ καθαρῶς ἐλληνικὴ ἐκκλησία ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἔλαβεν εἰς τὸν ὅλον βίον τῶν κατοίκων τῆς ἀνατολῆς καὶ εἰς αὐτὰ τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὰ συμβούλια, συνετέλεσεν ὡς αὐτῶς εἰς τὴν κατάργησιν τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ τῶν μετ' αὐτῆς συνδεδεμένων παραδόσεων καὶ δοξασιῶν. Αὐτὰ τοῦ Κωνσταντίνου τὰ τέχνα, καὶ μάλιστα ὅ ἐν Ἀθήναις ἐκπαιδευθεὶς ἀνεψιὸς αὐτοῦ Ἰουλιανὸς, ἔλαβον ἀνατροπὴν ἐντελῶς ἐλληνικὴν. Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ὅτε μετὰ μίαν καὶ ἐπέκεινα περίπου ἑκατονταετηρίδα ἐπῆλ-

θεν ἡ πτωσις τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἅπαντες οἱ ἀγῶνες οὕς κατέβαλον πολλοὶ τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ αὐτοκρατόρων ἵνα διατηρησῶσιν ἐνταῦθα τὴν λατινικὴν κυβέρνησιν, ἀπέβησαν μάταιοι, τὸ δὲ κράτος ἐπὶ τέλους κατέστη, ὡς ἐκ τῆς γλώσσης τοῦλάχιστον αὐτοῦ, ἐντελῶς ἑλληνικόν. Ἀλλ' εἵμεθα εἰσέτι μακρὰν τῆς ὀλοσχεροῦς ταύτης μεταμορφώσεως· καιρὸς δὲ ἤδη νὰ ἱστορήσωμεν τὰ ὑπόλοιπα τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου γεγονότα.

Τὰ τελευταῖα ἑπτὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη δὲν ὑπῆρξαν ὅσον τὰ προηγούμενα εὐτυχῆ. Ἐὰρ γε διότι παρεξέτραπε ἕκτοτε ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς συνέσεως ἣν εἶχε πρότερον ἀκολουθήσει διὰ τσαύτης δεξιότητος; Ἐὰρ γε διότι ἡ δυσχέρεια τῶν περιστάσεων ἀποβαίνει ἐνίοτε ἐπικρατεστέρα πάσης ἀνθρωπίνης ἐπιτηδειότητος; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ 330 καὶ ἐφεξῆς βλέπομεν αὐτὸν ὡσεὶ φιλοτιμούμενον νὰ καταστρέψῃ ἰδίαις χερσὶ τὸ μέγα θρησκευτικὸν καὶ πολιτικὸν ἔργον ὅπερ διὰ τσοσούτων μόχθων καὶ ἀγῶνων εἶχεν ἄχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης κατασκευάσει. Διὰ τῆς ἀλλεπαλλήλου κατατροπώσεως ὅλων αὐτοῦ τῶν ἀντιπάλων καὶ διὰ τῆς τοῦ πολιτεύματος μεταρρυθμίσεως ὁ Κωνσταντῖνος ἠνώρωσε καὶ ἐπαγίωσε τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους ἐνότητα· διὰ δὲ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου καὶ τῆς προσφάτως ἰδρυθείσης νέας πόλεως, ἠνώρωσε καὶ ἐπαγίωσε τὴν δογματικὴν τοῦ νέου θρησκευματος ἐνότητα. Νῦν δὲ θέλομεν ἶδει αὐτὸν περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς προκαλοῦντα μὲν τὴν θρησκευτικὴν διαίρεσιν, διαμελίζοντα δὲ αὖθις τὸ κράτος.

Διὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου ὠρίσθη μὲν τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, ἐξωρίσθησαν δὲ ὅ τε Ἀρειοὶ καὶ οἱ πεισματωδέστεροι αὐτοῦ ὁπαδοί· ἡ ἐκκλησία ἐφαίνετο εἰρηνεύσασα· οὐδεὶς τοῦλάχιστον ἐτόλμα νὰ ἀντιπράξῃ ἀναφανδὸν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἐκείνου συνεδρίου θεσπισθέντα καὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως κυρωθέντα δόγματα, ὅτε αἶφνης βλέπομεν αὐτὸν τὸν Κωνσταντῖνον φέροντα αὖθις τὸ σκάνδαλον εἰς μέσον καὶ διαταράττοντα τὴν ἐπικρατήσαν ἐνότητα. Ἵνα ἐννοήσωμεν τὴν παραδοξὸν ταύτην αὐτοῦ διαγωγὴν, πρέπει νὰ παρακολουθήσωμεν κατὰ μικρὸν ἀφ' ἐνὸς τὰς ἀδυναμίας τοῦ ἀνδρός, αἵτινες πιθανώτατα ἠΐξησαν διὰ τῆς ἡλικίας,

καὶ ἀπ' ἐτέρου τὴν ἐπιτηδειότητα μὲ τὴν ὁποίαν ἤξευρον νὰ ὤφε-
 ληθῶσιν ἀπὸ τὰς ἀδυναμίας ταύτας οἱ φίλοι τοῦ Ἀρείου. Διότι ὁ
 Ἀρειος, εἰ καὶ καταδικασμένος καὶ ἐξωρισμένος, ἐξηκολούθει ἔχων
 φίλους πολλοὺς καὶ ἰσχυροὺς, σὺν τοῖς ἄλλοις τοὺς δύο Εὐσεβίους,
 τόν τε Νικομηθεῖας ἐπίσκοπον καὶ τὸν Καισαρείας, οἵτινες εἶχον
 μὲν ἐπὶ τέλους ὑπογράψει τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον, ἀλλὰ διετήρουν
 πάντοτε πολλὰς πρὸς τὸν αἰρεσιάρχην συμπαθείας. Ἰδίως δὲ ὁ Νι-
 κομηθεῖας Εὐσεβίος ἠγωνίσθη πολὺ νὰ καταπείσῃ τὸν βασιλέα ν' ἀ-
 νακαλέσῃ τὸν Ἀρειον ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ καταπαύσῃ τὴν ὑπο-
 κώφως ἔρπουσαν ἐκκλησιαστικὴν διαίρεσιν. Ἡ διαίρεσις ὕφίστατο ἀλη-
 θῶς, διότι ἡ σύνοδος ἠδύνατο νὰ ὀρίσῃ τὰς ὁρθὰς δοξασίας, δὲν
 ἠδύνατο ὁμῶς νὰ ἐξαφανίσῃ τὰς πλάνας. Ἀλλ' ἡ δυσχέρεια αὕτη ἦτο
 ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας οὐδεμία σύνεσις ἢ δύναμις ἀνθρωπίνη ἴσχυε
 νὰ θεραπεύσῃ. Εἰς τὸν χρόνον μόνον ἴσως ἀπέκειτό νὰ συνουλώσῃ τὰς
 τοιαύτας πληγὰς. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἀπεναντίας ἐπλανᾶτο πι-
 στεύων, ὅτι, ἐν τῇ παντοδυναμίᾳ αὐτοῦ, εἴμπορεῖ τὰ πάντα νὰ
 διαπράξῃ καὶ τὴν πλάνην ταύτην ὑπέτρεφε παρ' αὐτῷ ὁ εὐγενὴς
 πόθος τοῦ νὰ ἴδῃ ἐκρίζουμένας καὶ αὐτὰς τὰς τελευταίας ἀφορμὰς
 ὅσαι ἠδύνατο ἔτι νὰ ταράξωσι τὴν εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας. Ὅθεν,
 περὶ τὰ τέλη τοῦ 330, πειθόμενος εἰς τὰς εἰρηγῆσεις τοῦ Νικομη-
 θεῖας, ἐκάλεσε τὸν Ἀρειον νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν αὐλὴν, προσελθόντα
 δὲ ἠρώτησεν, ἂν δέχεται τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον, καὶ ἀπαντήσαντος
 τοῦ Ἀρείου σχεδὸν καταφατικῶς, παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ δηλώσῃ ἐγ-
 γράφως τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως αὐτοῦ. Ὁ δὲ, ἔσπευσε ἀμέσως
 νὰ δώσῃ τὴν ὁμολογίαν ταύτην δι' ἧς ἔλεγε τῳόντι, ὅτι πιστεύει εἰς
 ἓνα Θεόν, πατέρα παντοκράτορα, καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν,
 τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν
 αἰώνων· Θεὸν λόγον, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο καὶ τὰ λοιπὰ. Ἐκ
 πρώτης ὅπως ἠδύνατό τις νὰ νομίσῃ ὅτι ἡ ὁμολογία αὕτη ἦτο πλή-
 ρης, ἀλλ' ἀκριβέστερον ἐξετάζων, ἔβλεπεν ὅτι λείπει ἀπὸ αὐτῆς ὁ
 ὅρος δι' οὗ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐλέγετο ὁμοούσιος τῷ πατρὶ, ὅρος
 θεμελιώδης τοῦ θεσπισθέντος ἐν Νικαίᾳ συμβόλου. Ὁ Κωνσταντῖνος
 λοιπὸν ὥφειλε ν' ἀπαιτήσῃ παρὰ τοῦ Ἀρείου τὴν προσθήκην τῆς
 οὐσιώδους ἐκείνης λέξεως ἐν τῇ ὁμολογίᾳ αὐτοῦ. Καὶ ὁμῶς δὲν τὸ

ἔπραξε. Ἐν τὸ ἔπραξε, διότι ἠθέλησε νὰ κλείσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν ἔλλειψιν ; Ἰσως. Ἡ ἐπιθυμία ἦν εἶχε νὰ παύσῃ πᾶσαν ἀφορμὴν ἔριδος ἥτο τοσαύτη ὥστε ἡδύνατο ἐπὶ τέλους νὰ θεωρήσῃ πάντα τὰ λοιπὰ ἐν τῇ ὁμολογίᾳ περιεχόμενα ὡς ἀρκούντως βεβαιούμενα τὴν θεότητα τοῦ Σωτῆρος. Ἐν ἀπῆλθῃ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ὁμολογίας, διότι μὴ παρατηρήσας τὴν ἔλλειψιν, ἀληθῶς ἠπατήθη ; Ἰσως. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν κατενόει ὅλην τὴν λεπτότητα τῶν θεολογικῶν τούτων ζητημάτων ὡμολόγει μάλιστα τὴν περὶ ταῦτα ἀναρμοδιότητα αὐτοῦ. Ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου ἡδύνατο τόσῳ μᾶλλον νὰ ἀπατηθῇ ὅσῳ πολλοὶ τῶν θερμότερων ὑπαδῶν τοῦ Ἀρείου ἐκραύγαζον ὅτι διὰ τῆς ὁμολογίας ἐκείνης, οὗτος ἐπρόδωκε τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ. Ὅπως δὲ ποτε τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐνέδωκε, καὶ συγχωρήσας τὸν Ἀρείον, ἐφάνη ἔκτοτε διατεθειμένος νὰ θεωρήσῃ ὡς παρὰ λόγον ἐπιμένοντα πάντας ὅσοι δὲν ἤρχοντο εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ δοθεῖσαν ὁμολογίαν

Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἐτελείωσε διὰ ταύτης τῆς μεταξὺ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Ἀρείου διαλλαγῆς. Ὁ Ἀρείος ἦτο πρεσβύτερος τῆς πόλεως Ἀλεξανδρείας ἐκεῖ ἤθελε νὰ ἐπανέλθῃ, ἐκεῖ νὰ γίνῃ δεκτός. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲ συνέβη ἐν τῷ μεταξὺ γεγονὸς ὡς ἐκ τοῦ ὁποῖου ἔμελλον νὰ ματαιωθῶσι πᾶσαι αἱ περὶ τούτου ἐνέργειαι, οἷα δὲ ποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ παντοδυναμία τοῦ ὑποστηρίζοντος αὐτὰς βασιλέως. Ὁ γηραιὸς ἐπίσκοπος Ἀλέξανδρος εἶχεν ἀποθάνει. Ὅτε διεδόθη ὅτι πνέει τὰ λοιπὰ ὁ κυριώτατος ἐκεῖνος πρόμαχος τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, ἅπας ὁ κλῆρος καὶ πάντες οἱ ἐπισκοπῶντες τῆς πόλεως πιστοί, ἔδραμον περὶ αὐτὸν ἵνα παρευρεθῶσιν εἰς τὴν πρὸς τὰς οὐρανίους μονὰς ἀποδημίαν ψυχῆς τοσοῦτον ἱεράς. Σιγῇ δὲ βαθεῖα ἐπεκράτει περὶ τὸν ἀγωνιῶντα, ὅτε αἰφνης ἠκούσθη ὁ γέρον ὑποψιθυρίζων τὸ τοῦ Ἀθανασίου ὄνομα. Οἱ παρευρεθέντες ἠπόρησαν, διότι ἤξευραν τὸν Ἀθανάσιον ἐν Κωνσταντινουπόλει ὄντα, ἐπιτετραμμένον εἰδικὴν τινα τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ ἀποστολήν. Ἄλλος τις λοιπὸν ἱερεὺς, ὁμώνυμος, ἐπλησίασεν ἥδη καὶ εἶπεν, ἰδοὺ ἐγὼ, κύριε. Ἀλλ' ὁ γέρον, μὴ ἀποκριθεὶς, ἐξηκολούθει καλῶν τὸν Ἀθανάσιον καὶ προσέθηκεν ἔπειτα. Ἀθανάσιε, νομίζεις ἐκπεφευγέναι, οὐκ ἐκ-

φεύξῃ δέ. Τότε οἱ παρευρισκόμενοι ἐνόησαν τὴν σημασίαν τῆς μυστηριώδους ταύτης σκηνῆς. Ἐνόησαν ὅτι ὁ Ἀθανάσιος εἶχε παρατείνει τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ ἵνα διαφύγῃ τὴν ἐπικίνδυνον τιμὴν τοῦ ν' ἀναγορευθῇ διάδοχος τοῦ γέροντος αὐτοῦ καὶ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, ὡς ἐν προφητικῷ τινι ἀνείρω, ἀνήγγειλεν αὐτῷ ὅτι δὲν θέλει διαφύγει τὸν δυσχερεῖ τούτον ἀγῶνα. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ θνήσκοντος Ἀλεξάνδρου, διαδοθεῖσα ὡς ἀστραπὴ εἰς ὅλην τὴν πόλιν, ἐπροξένησε βαθυτάτην εἰς τὸ πλῆθος τῶν πιστῶν ἐντύπωσιν, ἃν καὶ πολλοὶ ἦσαν ἐν αὐτῇ οἱ τοῦ Ἀρείου φίλοι, οἱ δεινὴν τρέφοντες κατὰ τοῦ Ἀθανασίου ἀντιπάθειαν. Ὅθεν ὅτε κατὰ τὸ ἔθος οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἐπαρχίας Αἰγύπτου, τὸν ἀριθμὸν 54, συνῆλθον εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἵνα προνοήσωσι περὶ ἀναπληρώσεως τοῦ χηρεύσαντος Πατριαρχικοῦ θρόνου, τὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀθροισθὲν ἀπειράριθμον πλῆθος, ὡς ἐξ ἐνὸς στόματος καὶ μιᾶς καρδίας, ἀνεβόησεν ὅτι τὸν Ἀθανάσιον θέλει Ποιμένα. Οἱ ἐπίσκοποι δὲν ἦσαν ὡς φαίνεται τοσοῦτον ὁμορῶνως πρὸς τοῦτο διατεθειμένοι· ἀλλὰ πιεζόμενοι ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ἀρνηθῶσι τὰς ποικίλας τοῦ Ἀθανασίου ἀρετάς, ἠναγκάσθησαν ν' ἀναγορεύσωσιν αὐτὸν, ἐπανελθόντα ἐν τῷ μεταξὺ καὶ χειροτονηθέντα ἐν τῷ μέσῳ τῆς κοινῆς ἀγαλλιᾶσεως καὶ ἐπευφημίας.

Τοιοῦτοτρόπως ἤρχισεν ὁ Ἀθανάσιος τὸ ἀρχιερατικὸν αὐτοῦ στάδιον, τὸ ὅποῖον ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ἡμίσειαν περίπου ἑκατονταετηρίδα, ἀνὰ μέσον παραδόξων δοκιμασιῶν καὶ τρόπων τῆς τύχης. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης, ὁ Κωνσταντῖνος παύει τοῦ νὰ ἦναι ὁ μόνος πρωταγωνιστὴς τοῦ ἱστορικοῦ τῶν χρόνων ἐκείνων δράματος. Εἰς τὴν σκηνὴν ἀναβαίνει ἀνὴρ ἕτερος ὅστις ἔμελλε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ ὀρησκειντικαὶ πεποιθήσεις, ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας χειραγωγούμεναι, εἶναι ἱκαναὶ νὰ κατισχύσωσιν ὅλων τῶν ὑλικῶν τοῦ κόσμου δυνάμεων. Τῷ ὀνόματι μάλιστα ὁ Ἀθανάσιος ἤρχισε νὰ ἐπιτελῇ τὰς διαφόρους τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ λειτουργίας μετὰ τῆς ζσεως ἐκείνης ἣν ἀκοίμητον παρ' αὐτῷ ὑπέθαλπεν ὁ τῆς πίστεως ἐνθουσιασμὸς καὶ τὸ πῦρ τῆς νεότητος, καὶ ἰδοὺ λαμβάνει ἐπιστολὴν τοῦ Νικομηδείας Εὐσεβίου, διηγουμένην μὲν αὐτῷ τὰ μετὰξὺ Ἀρείου καὶ βασιλέως ἐν

τῇ αὐτῇ συμβάντα, παρακαλοῦσαν δὲ ν' ἀποδεχθῇ ἤδη τὸν Ἀρειὸν εὐμενῶς εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ἡ ἐπιστολὴ ἦτο φιλικώτατα συντεταγμένη, ὁ δὲ κομιστὴς, ἐπιτετραμμένος νὰ ἐξηγήσῃ εἰς τὸν ἱεράρχην ὅτι ἦτο φρόνιμον νὰ ἐνδώσῃ καὶ ὅτι οὕτω πολιτευόμενος ἤθελεν εὐχαριστήσῃ τὸν βασιλέα. Ὁ Ἀθανάσιος διέκρινεν ἀμέσως τὸν ἐπισταρευθέντα εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς ἐκκλησίας νέον κίνδυνον· ἐνόησεν ὅτι ὁ Ἀρειὸς οὐδόλως παρήτησε τὰς ἀρχαίας αὐτοῦ ἀνατρεπτικὰς τῶν βάσεων τοῦ χριστιανισμοῦ ἀρχάς, καὶ ὅτι, ἐπανερχόμενος εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἤθελεν ἀναρρίπτειν τὴν ὑφισταμένην ἐτι τέφραν τῆς διχονοίας καὶ τῆς στάσεως. Ὅθεν οὐδὲ στιγμὴν ἐδίστασε ν' ἀποποιηθῇ τὴν αἴτησιν τοῦ Νικομηδεῖας. Τότε ἦλθεν ἐπιστολὴ τοῦ ἰδίου αὐτοκράτορος τὰ αὐτὰ διαλαμβάνουσα· ἀλλὰ καὶ ταύτης ὁ κομιστὴς ἀπῆλθεν ὡσαύτως ἀπρακτος. Ὁ Ἀθανάσιος ἀπεκρίθη ἀπλῶς εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ὅτι ζητεῖ πρᾶγμα ἀδύνατον. Καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἔπεμψεν ἤδη δευτέραν ἐπιστολὴν δι' ἧς ἠπέλπει τὸν ἱεράρχην ὅτι θέλει ἀμέσως καθαιρέσει αὐτὸν καὶ ἐκβάλει τῆς πόλεως, ἐὰν ἐπιμείνῃ μὴ παραδεχόμενος εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας τοὺς αἰτοῦντας νὰ προσέλθωσιν εἰς αὐτήν. Ὁ δὲ Ἀθανάσιος ἀπήντησε πάλιν ἀταράχως, ὅτι ἡ καθολικὴ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία οὐδὲν δύναται νὰ ἔχῃ κοινὸν πρὸς τὴν αἵρεσιν, τὴν ἀναιροῦσαν τὴν θεῖαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν.

Ἐπραξεν ὁρθῶς ἢ μὴ ὁρθῶς ὁ Ἀθανάσιος, ἐπιμένων ἐπὶ τοσοῦτον; Ἐὰν θέλωμεν νὰ μὴ συζητῶμεν ἐπ' ἀπειρον καὶ ἐπὶ ματαίῳ περὶ τούτου, ἀνάγκη προηγουμένως νὰ συμφωνήσωμεν εἰς τινὰς ἀρχάς. Πρῶτον, ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις δὲν εἶναι δόγμα φιλοσοφικόν, ἀλλὰ θρησκεία ἀποκαλυφθεῖσα εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, τοῦ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ἡμῶν κατελθόντος ἐκ τῶν οὐρανῶν, καὶ σαρκωθέντος, καὶ ἐνανθρωπήσαντος. Δεύτερον, ὅτι τὸ δόγμα τοῦ Ἀρείου ἔτεινεν, ὡς ἐρρέθη, εἰς τὸ νὰ παραστήσῃ τὸν Ἰησοῦν ὅχι ὡς Θεόν, ἀλλὰ ὡς μετέχοντα τῆς θεότητος, ὅπως ἐπὶ τέλους πάντες οἱ ἄνθρωποι, καὶ μάλιστα οἱ μεγαλοφυεῖς ἄνθρωποι, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὅτι μετέχουσιν αὐτῆς. Τρίτον, ὅτι ὁ Ἀρειὸς καὶ εἰς τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν παρέλιπε τὸν ὅρον ἐκεῖνον δι' οὗ ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος καθιέρωσε τὴν ταυτότητα τῆς φύσεως καὶ

τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι δὲν συμφωνοῦσι περὶ τῶν ἀρχῶν τούτων. Δὲν ὁμιλοῦμεν περὶ τῶν λεγομένων φιλοσόφων, οἵτινες, ἀποδοκιμάζοντες ἐκ συστήματος πᾶν θρησκευμα, ἐμπαίξουσι φυσικῶ τῷ λόγῳ καὶ ἅπαντα τὰ δόγματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Πρὸς τοὺς τοιούτους ἡ περὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ ιεράρχου Αἰγύπτου συζήτησις ἤθελεν εἶναι καθαρὰ ματαιοπονία. Ἀλλὰ ὑπάρχουσιν ἄνδρες ἕτεροι οἵτινες, καὶ τοὶ ἀξιοῦσιν ὅτι εὐλαδῶς ἔχουσι πρὸς τὰς τοῦ Εὐαγγελίου ἀρχάς, φρονοῦσιν ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὗται δὲν ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸν κόσμον ἡμῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ· φρονοῦσιν ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὅτι ὁ ἱδρυτὴς τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευματος ἦτο ἄνθρωπος, ὁ μεγαλοφυέστερος τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἄνθρωπος. Ἐννοεῖται ὅτι οὔτε πρὸς τούτους ἐπιχειροῦμεν συζήτησιν τινα περὶ τῆς πολιτείας τοῦ Ἀθανασίου· διότι οὗτοι, ἀσπαζόμενοι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὴν τοῦ Ἀρείου αἵρεσιν, κατακρίνουσι τὸν Ἀθανάσιον ἐπὶ παραλόγῳ ἐπιμονῇ καὶ ἀκορέστῳ φιλαρχίᾳ, μυκτηρίζουσι δὲ ὡς δεισιδαίμονα καὶ ματαιόσχολον τὸν χριστιανικὸν κόσμον τὸν ἐπὶ μακρὸν ὑπὸ τῶν δοξασίων ἐκείνων συγκινηθέντα καὶ προθύμως ἀσπασάμενον τὴν μερίδα τῆς ὀρθοδοξίας. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ χριστιανικὴ πίστις ἡ ἀνακαινίσασα τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, ἡ παραγαγοῦσα τὰ πλείστα τῶν ἀγαθῶν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, ἡ μέχρι σήμερον πρεσβευομένη ἀπανταχοῦ τῆς Εὐρώπης, δὲν εἶναι ἡ χριστιανικὴ πίστις οἷαν φαντάζονται αὐτὴν οἱ φιλόσοφοι ἐκεῖνοι, ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ πίστις αἷαν ὥρισαν καὶ ἐκανόνισαν αὐτὴν οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας καὶ οἷαν ἐπρέσβευσαν ἄχρι τοῦδε χιλιάδες ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων. Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ συζητήσωμεν πρὸς τοὺς ἀπίστους, οἵτινες ἀναχωροῦσιν ἀπὸ ἀρχῆς ὅλως ἀντιθέτου τῆς ἡμετέρας; Αὐτοὶ ἀναπλάττουσιν ἰδίαν πίστιν, μηδέποτε ὑπάρξασαν καὶ μηδὲν γενναῖον ἄχρι τοῦδε παραγαγοῦσαν· ἡμεῖς δὲ ὁμιλοῦμεν περὶ τῆς πραγματικῆς χριστιανικῆς πίστεως ἥτις ὑφίσταται ἐπὶ 1800 ἔτη, τῆς ὁποίας οἱ καρποὶ κεῖνται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὅλου τοῦ κόσμου καὶ ἥτις ἱδρύται ἐπὶ τῆς ἀκραδάντου βάσεως τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τεθείσης δὲ ἅπαξ τῆς βάσεως ταύτης, ἔπεται ἀμέσως ὅτι ὁ Ἀρειος προσέβαλλεν αὐτὴν, ὅτι διὰ τῆς νέας αὐτοῦ ὁμολογίας δὲν ἀπέπτυσεν τὴν

αἴρεσιν, καὶ ὅτι ὁ Ἀθανάσιος δὲν ἠδύνατο ν' ἀποδεχθῇ αὐτὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰμὴ διακινδυνεύων τὴν πρώτην καὶ κυριωτάτην αὐτῆς ἀρχήν.

Ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς εἴπομεν, δὲν ἐνόει ὅλην τὴν λεπτότητα τῶν θρησκευτικῶν τούτων ζητημάτων· ἐπειδὴ ὅμως εἶδε τὸν Ἀθανάσιον τοσοῦτον ἐπιμένοντα, ὑπώπτευσεν ὅτι ἔχει ἔσως δίκαιον, καὶ κατὰ τὴν συνήθη αὐτοῦ μετριοπάθειαν δὲν ἠθέλησε νὰ προχωρήσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος περαιτέρω. Ὁ δὲ Νικομηδείας Εὐσέβιος, θεωρῶν τὴν τοιαύτην τοῦ βασιλέως διάθεσιν, ἀπεφάσισε νὰ ἐξακολουθήσῃ διὰ πλαγίου τρόπου τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευμάτος αὐτοῦ. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς μητροπόλεως Ἀντιοχείας ἐπεῖχεν ἐν Ἀσίᾳ τὴν ὑπερέχουσαν τάξιν ἣν εἶχεν ἐν Αἰγύπτῳ ὁ Ἀθανάσιος, πρὸς ὃν ὁ ἐπίσκοπος ἐκεῖνος, ὀνόματι Εὐστάθιος, ἦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐντελῶς σύμφωνος. Καθαιρῶν λοιπὸν τὸν Εὐστάθιον καὶ ἀναπληρῶν αὐτὸν δι' ἰδίου φίλου, ὁ Εὐσέβιος ἐγένετο παντοδύναμος ἐν Ἀσίᾳ καὶ προσέβαλλεν οὕτω τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Ἀθανασίου. Ἐπὶ τούτῳ, ἔστρεψεν ἤδη ἅπαντα τὰ βέλη κατὰ τοῦ Ἀντιοχείας ἐπισκόπου, μετέβη εἰς Συρίαν, συνεννοήθη μετὰ πολλῶν ἀρχιερέων τῆς χώρας ταύτης, παρεσκεύασε ποικίλας περὶ τῆς πίστεως καὶ αὐτῆς τῆς ἰδιωτικῆς τοῦ Εὐσταθίου διαγωγῆς συκοφαντίας, καὶ, συγκροτήσας σύνοδον ἐν Ἀντιοχείᾳ, κατεδίκασε καὶ καθήρεσε τὸν σεβαστὸν τῆς πόλεως ταύτης ἱεράρχην. Εἰς μάτην τινὲς τῶν χρηστοτέρων ἐπισκόπων ἀντέστησαν εἰς τὴν ἄδικον ταύτην ἀπόφασιν· εἰς μάτην τὸ πλῆθος τῆς Ἀντιοχείας, παρὰ τῷ ὁποίῳ ὁ Εὐστάθιος ἦτο ἀγαπητὸς, λαβὼν τὰ ὅπλα ἐπεχείρησε ν' ἀντισταθῇ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως. Ἡ μὲν φωνὴ τῶν ἱεραρχῶν δὲν εἰσηκούσθη, ἡ δὲ διχδήλωσις τῶν κατοίκων τῆς Ἀντιοχείας ἐχαρακτρίσθη ὡς στάσις. Ὁ βασιλεὺς εἰς ὃν ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια στάσεως ἐπροξένει πάντοτε κακὴν ἐντύπωσιν, ἔπεμψεν αὐτόθι ἓνα τῶν κομήτων τῆς αὐλῆς, ἐπιτετραμμένον νὰ ἐπικυρώσῃ τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου διαπραχθέντα· πάντες δὲ ὑπέκυψαν εἰς τὴν βασιλικὴν ταύτην θέλησιν, καὶ πρῶτος ὁ Εὐστάθιος ἔδωκε τὸ παράδειγμα τῆς ὑποταγῆς, ἀπελθὼν ἐν εἰρήνῃ εἰς τὴν ἐξορίαν μετὰ πολλῶν τῶν ἱερέων αὐτοῦ καὶ τῶν διακόνων. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἠγάπα τὰς ὑπερβολάς· ἐνέδωκε μὲν μέχρι τινὸς

εἰς τὸν φίλον αὐτοῦ Νικομηδείας, ἐπὶ τέλους ὅμως ἀπέφυγε νὰ διορίσῃ εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἀντιοχείας τὸν ὑποφύριον τοῦ Εὐσεβίου καὶ ὁμώνυμον αὐτοῦ Καισαρείας ἐπίσκοπον, ἐνεργήσας νὰ προχειρισθῇ Ἀντιοχείας ὁ Εὐφρόνης.

Ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος, ἐπιτυχὼν οὕτω ἐν μέρει τοῦ σκοποῦ καὶ ἐπενεγκὼν τὴν πλαγίαν ταύτην κατὰ τοῦ Ἀθανασίου πληγὴν, ἔμεινε, κατὰ τὰ φαινόμενα τοῦλάχιστον, ἡσυχάζων ἕκτοτε ἐπὶ τινα χρόνον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Κωνσταντῖνος ἀπησχολήθη ἐν τῷ μεταξὺ ὑπὸ διαφόρων πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἄλλων σπουδαίων διαπραγματεύσεων. Ὁ βασιλεὺς κατατρόπωσε ἐν ἔτει 332 τοὺς Γότθους καὶ τοὺς Σαρμάτας, καὶ ἐπεμελήθη μὲν τὴν παρὰ τοῖς πρώτοις διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἰσήγαγε δὲ ἐντὸς τοῦ κράτους τριακοσίας χιλιάδας Σαρματῶν, οὓς διένειμεν εἰς Ἰταλίαν, εἰς Μοισίαν καὶ εἰς Μακεδονίαν. Ἐπειτα δὲ ὑπεδέξατο εἰς τὴν νέαν αὐτοῦ πρωτεύουσαν ποικίλας πρεσβείας τῶν ἐθνῶν τῆς Ἰνδικῆς, τῆς Αἰθιοπίας, τῆς Ἀρκτου, καὶ αὐτοῦ τοῦ μεγάλου βασιλέως τῶν Περσῶν Σαπῶρ τοῦ Β'. Τὸ νέον τοῦτο περσικὸν βασίλειον εἶχε περιέλθει, ὡς εἶδομεν, εἰς πολλὰς πρὸς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἐχθροπραξίας καὶ ἔμελλε νὰ ἐξακολουθήσῃ πολεμίως πρὸς τοῦτο διακείμενον. Οὐδὲ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἄλλως, διότι οἱ ἡγεμόνες αὐτοῦ, οἱ καλούμενοι Σασσανίδαι, ἀποβαλόντες καὶ αὐτὰ τὰ τελευταῖα ἔχνη τῆς ἐλληνικῆς ἐπιρροῆς ἣτις ἐσώζετο εἰς ἐπὶ εἰς τὰς χώρας ἐκεῖνας ἐπὶ τῶν προκατόχων αὐτῶν Πάρθων βασιλέων, ἐπεχείρησαν ἤδη νὰ ἀνανεώσωσι καθ' ὅλοκληρίαν τὸν βίον καὶ τὸ θρησκευμα τοῦ ἀρχαίου, τοῦ πρώτου περσικοῦ κράτους, συνεπαγόμενοι φυσικῶς τῷ λόγῳ τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ ἀνακτήσωσιν ἀπάσας τὰς χώρας τῆς δυτικῆς Ἀσίας ὅσαι πάλαι μὲν εἰς τοὺς Πέρσας ἐκείνους ὑπέκειντο, ἤδη δὲ ἐτέλουν ὑπὸ τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀρχήν. Καὶ ἂν εἰς τὴν ἀξίωσιν ταύτην προσθέσωμεν, ὅτι μετ' οὐ πολὺ τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ἀπέβη κυριωδέστατον ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει, καὶ ὅτι ἐντεῦθεν δεινὴ ἐπῆλθεν ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ Ζωροαστρικοῦ δόγματος, εὐχερῶς θέλομεν ἐννοήσῃ, πῶς αἱ τοῦ πολέμου ἀφορμαὶ κατήντησαν σχεδὸν ἀδιάλειπτοι. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπεκράτει εἰρήνη μεταξὺ τῶν

δύο βασιλείων, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὠφελήθη ἐκ τούτου ἵνα προστα-
τεύσῃ κατὰ τὸ δυνατόν τοὺς ἐν Περσίᾳ διατελοῦντας πολυαριθμούς
χριστιανούς. Ἐν γένει τὸ κράτος εἶχεν ἀναλάβει τὸ πάλαι αὐτοῦ
ἀξίωμα. Ἵνα δὲ κατανοήσωμεν τὸ τί κατὰ τοῦτο διέπραξεν ἡ πο-
λεμικὴ ἱκανότης καὶ ἡ σύνεσις τοῦ Κωνσταντίνου, ἀρκεῖ νὰ ἀναλο-
γισθῶμεν ὅτι, ἐπὶ μὲν τῶν ἀμέσων αὐτοῦ προκατόχων, ἀδιάκοποι
βαρβάρων ἐπιδρομαὶ καὶ ἀναρχία καὶ πολυαρχία ἐφαίνοντο καθ' ἐκά-
στην σχεδὸν ἀπειλοῦσαι τὴν διάλυσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου πολι-
τικοῦ σώματος, νῦν δὲ, διὰ τῶν ἀγώνων τοῦ Κωνσταντίνου, ἐτα-
πεινώθησαν μὲν οἱ ἐξωτερικοὶ πολέμιοι, ἠνωρθώθη δὲ ἡ ἐσωτερικὴ
ἐνότης καὶ εἰρήνη.

Ἄλλ' ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἡσχολεῖτο περὶ τὰ γενναῖα ταῦτα ἔργα, ὁ
κακὸς αὐτοῦ δαίμων, ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος παρεσκευάζεν αὐτῷ
νέας δυσχερείας. Τί ὑπέθαλπε τὴν ἀκοίμητον τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ
πονηρίαν καὶ βραδιουργίαν, δὲν εἶναι σαφῶς γνωστόν. Ἄρά γε τὸ κατὰ
Ἀθανασίου πάθος; Ἄρά γε ἡ κατὰ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου ἀντί-
πραξις; Ἄρά γε ἡ πρὸς τὸν Ἀρειὸν φιλία; Ἄρά γε προσωπικὰ συμ-
φέροντα; Ἴσως ὅλα ὁμοῦ ταῦτα δὲν ἄφινον αὐτὸν νὰ ἡσυχάσῃ. Ὁ-
θεν εἶχεν ἀρχίσει πάλιν, οὐχὶ μὲν κατὰ μέτωπον πολεμῶν τὸν Ἀθα-
νάσιον, ἀλλὰ μυρίας εἰς αὐτὸν ὑποκινῶν δυσκολίας. Εἰς τὴν Αἴγυ-
πτον ὑπῆρχον, ἐκτὸς τῶν Ἀρειανῶν, καὶ ἄλλαι τινὲς μικροτέρου λό-
γου ἄξιοι αἱρέσεις, ἰδίως οἱ λεγόμενοι Μελετιανοὶ, τοὺς ὁποίους οἱ
περὶ τὸν Εὐσέβιον μετεχειρίσθησαν νῦν ὡς ὄργανα ποικίλων κατὰ
τοῦ Ἀθανασίου συκοφαντιῶν. Τῷόντι ἀπὸ τίνος χρόνου παράδοξοι
καὶ πολλάκις ὅλως ἀπίθανοι διεδίδοντο κατὰ τοῦ ἱεράρχου κατη-
γορίαι ἐπὶ καταπίεσει, ἐπὶ ἱεροσυλίᾳ, ἐπὶ δολοφονίᾳ. Οἱ συκοφάνται
ἐτόλμησαν νὰ ὑποβάλωσι καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Κωνσταντῖνον τὰς τοι-
αύτας αἰτιάσεις. Καὶ ἀπέδειξε μὲν ὁ Ἀθανάσιος ἐπανειλημμένως
εἰς τὸν βασιλέα ὅπόσον αὐταὶ ἦσαν ἀνυπόστατοι· ἀλλ' ἐπὶ τέλους
ὁ Κωνσταντῖνος ἤρχισε φαίνεται νὰ πιστεῦῃ μέχρι τινὸς τὰ θρυ-
λούμενα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ ἀντίπαλοι τοῦ ἱεράρχου ἐβεβαίουν
ὅτι οὗτος συνέλεγε μεγάλους ἐν Αἰγύπτῳ θησαυροὺς καὶ ὅτι διὰ
τῶν θησαυρῶν τούτων παρασκευάζει στάσιν κατὰ τῆς βασιλείας. Ὁ

Κωνσταντίνος, ὡς εἶδομεν, εὐκόλως συνεκινεῖτο ἅμα ἤκουεν ἐπιβουλευομένην τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ· ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου καὶ ὁ πολιτικός τῆς Αἰγύπτου ἑπαρχος Φιλάργιος ἔγραψε πιθανώτατα πολλάκις κατὰ τοῦ Ἀθανασίου, δυσφορῶν διὰ τὸν ὄγκον καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀνδρός, καὶ διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν εὐλάβειαν ἣν ἔτρεφον πρὸς αὐτὸν οἱ κάτοικοι τῆς χώρας. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς δὲν ἤκουσεν ἀδιαφόρως τὰ εἰς τὸν Ἀθανάσιον ἀποδιδόμενα βουλευμάτα· καὶ, προτείναντος ἤδη τοῦ Εὐσεβίου νὰ συγκροτηθῇ εἰς Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης σύνοδος ὅλων τῶν ἀρχιερέων τῆς Ἀνατολῆς ἵνα διευκρινήσῃ τὰ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ὁ βασιλεὺς ἐνέκρινε τὴν πρότασιν. Τότε οἱ φίλοι τοῦ Εὐσεβίου συνῆλθον ἅπαντες εἰς Καισάρειαν· ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος, προβλέπων ὅτι καλεῖται ἵνα καταδικασθῇ, οὐχὶ ἵνα δικασθῇ ὑπ' αὐτῶν, δὲν παρέστη, καί τοι ῥητῶς καὶ ἐπανειλημμένως διαταχθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ παρακοή αὐτοῦ αὕτη ἐπιβούλως σχολιασθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων ηὔξησε τὰς ὑπονοίας τοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις δὲν κατέφυγε μὲν ἔτι εἰς τὴν βίαν κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ, ὁρίσας νέαν σύνοδον εἰς Τύρον κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος συγκροτηθησομένην, παρήγγειλε τὸν Ἀθανάσιον νὰ προσέλθῃ, ἀπειλῶν τὰ ἔσχατα ἐὰν καὶ αὐθις δὲν ὑπακούσῃ.

Ἡ ἐν Τύρῳ αὕτη σύνοδος συνεκροτήθη ἐν ἔτει 335. Ὁ βασιλεὺς δὲν προσῆλθεν αὐτοπροσώπως, ἀλλ' ἐπεμψεν ἀνθ' αὐτοῦ ἓνα τῶν ἀνωτάτων ἀξιωματικῶν, τὸν κόμητα Διονύσιον, μετὰ πάσης πληρεξουσιότητος ἵνα προσαγάγῃ τοὺς κατηγορουμένους ἢ πέμψῃ αὐτοὺς εἰς ἐξορίαν, διδάσκων οὕτω, ὅτι δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον « ὅροις αὐτοκράτορος ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐξενεχθεῖσιν ἀντιτείνειν. » Αἱ διαταγαὶ αὗται, ἅμα δὲ καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν συνεκροτήθη ἡ σύνοδος οὐδεμίαν ἐπέτρεπον ἀμφιβολίαν περὶ τῆς τύχης ἣτις περιέμενεν ἐν αὐτῇ τὸν Ἀθανάσιον· διότι δὲν ἐκλήθησαν ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλ' ἐκεῖνοι μόνον ὅσους ἠθέλησαν οἱ περὶ τὸν Εὐσέβιον, ἐξήκοντα περίπου τὸν ἀριθμὸν, οἱ πλείστοι πρόθυμοι νὰ καταδικάσωσιν ἄκριτον τὸν Ἀθανάσιον. Ὁ ἐπίσκοπος λοιπὸν Ἀλεξανδρείας εἶχε λόγον ἰσχυρότατον νὰ μὴ προσέλθῃ εἰς τὴν πλημμελῆ ταύτην τοῦ δικαστηρίου συγκρότησιν, ὅπερ οὔτε οἰκουμενικὴ σύνοδος ἦτο οὔτε τοπικὴ. Ἀλλ' αἱ διαταγαὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἦσαν ὀριστικαί· ἀνθιστά-

μενος εἰς αὐτάς ἤθελε φανῆ ὅτι σασιάζει, τοῦτο δὲ ἡδύνατο νὰ σκαν-
δαλίσῃ τὰς συνειδήσεις πολλῶν καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν εὐλαβεστέρων
αὐτοῦ φίλων. Πλὴν τούτου, εἰς τῶν ἱερέων αὐτοῦ εἶχεν ἤδη ἀπα-
χθῆ δέσμιος εἰς Τύρον, ὥστε ὁ Ἀθανάσιος συνήνεσε τελευταῖον νὰ
ἀπέλθῃ εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, ἵνα προστατεύσῃ αὐτὸν καὶ συμμε-
ρισθῇ τὸν κίνδυνον αὐτοῦ.

Ἀλλὰ δὲν προσῆλθε μόνος. Ἐκ τῶν ἐπισκόπων τῆς Αἰγύπτου
δὲν εἶχον προσκληθῆ εἰμὴ μόνον οἱ Μελετιανοί. Ἦδη δὲ ὁ Ἀθανά-
σιος εἰσῆλσεν εἰς Τύρον συνεπαγόμενος πάντας τοὺς λοιποὺς ὀρθο-
δόξους ἐπισκόπους, τὸν ἀριθμὸν πεντήκοντα περίπου, ἐν οἷς ἦσαν
καὶ τινες γηραιοὶ ποιμενάρχαι φέροντες ἔτι τὰ στίγματα τῶν δει-
γῶν βασάνων τὰς ὁποίας ὑπέστησαν ἐπὶ τοῦ τελευταίου μεγάλου
κατὰ τῆς πίστεως διωγμοῦ. Ἡ ἄφιξις αὐτῶν κατετάραξε τοὺς περὶ
τὸν Εὐσέβιον. Καὶ δὲν ἐτόλμησαν μὲν νὰ ἀποποιηθῶσιν εἰς αὐτοὺς
τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ παρακαθήσων εἰς τὴν σύνοδον, ἀλλ' ἐπενόη-
σαν ἀμέσως ἑτερόν τι δι' οὗ ἤλπισαν νὰ πτοήσωσι τοὺς φίλους τοῦ
Ἀθανασίου. Συμφωνήσαντες μετὰ τοῦ κόμητος Διονυσίου καὶ ὠφε-
λούμενοι ἀπὸ τὴν μικρὰν πλειονοψηφίαν τὴν ὁποίαν οὐδὲν ἤττον
εἶχον ἐν τῇ συνόδῳ, ἀπεφάσισαν ὅτι ὁ ἱεράρχης Αἰγύπτου θέλει πα-
ρασταθῇ ὀρθίως ἐνώπιον τῆς συνελεύσεως, ὡς τις κατηγορούμενος ἐνώ-
πιον τῶν δικαστῶν αὐτοῦ. Τοῦτο ἐπήγαγε δεινὴν ταραχὴν καὶ
πολλοὺς μεταξὺ τῶν δύο μερίδων διαπληκτισμοὺς ὡς ἐκ τῶν ὁποίων
διελύθη ἄπρακτος ἡ πρώτη συνεδρίασις.

Τελευταῖον ὁμῶς ἤρχισεν ἡ δίκη. Ὁ Ἀθανάσιος παρέστη ἐνώπιον
τῶν δικαστῶν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀφοῦ ἐπιστήμως διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς
παρὰ νόμου αὐτῶν συγκροτήσεως καὶ τῆς ὁμολογουμένης μεροληψίας.
Ἐπειτα δὲ ἀνεστράψε μίαν πρὸς μίαν ἀπάσας τὰς πολυαρίθμους
καὶ πολυειδεῖς συκοφαντίας ὅσαι κατ' αὐτοῦ ἐσκευωρήθησαν, διὰ το-
σούτων ἀκαταμαχῆτων ἐπιχειρημάτων καὶ ἀποδείξεων ὥστε ἔφερεν
εἰς ἀληθῆ ἀμνηχανίαν τοὺς ἀντιπάλους. Τότε ἐσοφίσθησαν νὰ πέμ-
ψωσιν εἰς Αἴγυπτον ἐπιτροπὴν ἵνα συμπληρώσῃ δῆθεν ἐπὶ τόπου τὴν
ἀνάκρισιν, καὶ ἐφρόντισαν, ἐννοεῖται, νὰ συγκροτήσωσι τὴν ἐπιτρο-
πὴν ταύτην καθ' ὁλοκληρίαν ἐξ ἐπισκόπων τῆς ἰδίας μερίδος καὶ μά-
λιστα ἐκ τῶν ἐπισκόπων ἐκείνων τοὺς ὁποίους ἐκ προοιμίων ὁ Ἀθα-

νάσιος εἶχεν ὀνομαστί ἐξαίρεσει, ὡς ἀποδείξαντας κατὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον τὴν πρὸς τὸν Ἀρειὸν ὑποῦλον ὁμοφροσύνην. Ὁ ἱεράρχης Αἰγύπτου διεμαρτυρήθη καὶ πάλιν. Οἱ ἐμβριθέστεροι καὶ εὐλαβέστεροι τῶν ἐπισκόπων ἠγωνίσθησαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποτρέψωσι τὸ σκάνδαλον τοῦτο. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν Νικομηθεΐας Εὐσέβιον, ἔχοντες τὴν πλειονοψηφίαν, ἀπεφάσισαν οὐδὲν ἥττον νὰ προχωρήσωσι καὶ ἐξαπέστειλαν τὴν ὑπ' αὐτῶν κατασκευασθεῖσαν ἐπιτροπὴν. Ὁ δὲ Ἀθανάσιος, θεωρῶν τοσοῦτον ἀσυστόλως περιϋβριζομένην τὴν τε ἀλήθειαν τῆς πίστεως καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τῆς ἱερωσύνης, ἐθεώρησε περιττὸν νὰ περιμείνῃ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἀνομήματος· καὶ ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς ἐπιτροπῆς, ἠκούσθη αἰφνης ἐν Τύρῳ ὅτι ἀπῆλθε διὰ νυκτὸς ἀπὸ τῆς πόλεως ἐκείνης.

Παρήλθον ἕκτοτε ἐβδομάδες τινές. Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἐπιστρέφων ἀπὸ μικρᾶς τιнос περιοδείας, εἰσῆρχετο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅτε, καθ' ἣν στιγμὴν διέβαινε τὴν πύλιν τῆς πρωτουσῆς, εἶδεν ἄνθρωπον ὁρμήσαντα ἐνώπιον αὐτοῦ, ἐπιθέσαντα τὴν χεῖρα ἐπὶ τὰς ἡνίας τοῦ ἵππου καὶ ζητοῦντα δικαιοσύνην. Ὁ βασιλεὺς, ταραχθεὶς ὁπῶσοῦν, δὲν ἀνεγνώρισεν ἀμέσως τὸν Ἀθανάσιον· διότι ἦτο αὐτὸς, ὅστις ἀπεφάσισε, προσελθὼν κρυφίως εἰς τὴν βασιλεύουσαν, νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν προστασίαν τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος κατὰ τῆς γινομένης εἰς αὐτὸν ἀδικίας. Ὁ Κωνσταντῖνος δυσηρεστήθη διὰ τὴν πολλὴν ταύτην τόλμην καὶ διῆλθε χωρὶς νὰ ἀποκριθῇ· μόλις δὲ μετὰ τινας ἡμέρας, ἐνδίδων εἰς τὰς ἐπιμόνους αἰτήσεις τοῦ Ἀθανασίου καὶ τὰς προτροπὰς πολλῶν τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρῶν, συνήνεσε νὰ ἀκούσῃ τὸν ἱεράρχην. Ἦτο ὅμως κάκιστα κατ' αὐτοῦ διατεθειμένος. Τινὲς τῶν κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν εἶχον προσξενῆται ἐν τύπωσιν εἰς τὸν βασιλέα· ἰδίως ἡ περὶ τῆς μελετωμένης δῆθεν ὑπ' αὐτοῦ στάσεως συκοφαντία, ἣν ἐνίσχυεν ἢ τε ἐπανειλημμένη τοῦ ἀνδρὸς παρακοὴ εἰς τὰς βασιλικὰς διαταγὰς καὶ ἡ τελευταία ἀπὸ τῆς ἐν Τύρῳ συνόδου ἀπάδρασις. Προσθετόν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε πρὸ μικροῦ παραγγεῖλει εἰς τὴν σύνοδον ταύτην νὰ πορευθῇ ἐν σώματι εἰς τὰ Ἱερουσόλυμα ἵνα τελέσῃ μεγαλοπρεπῶς τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τοῦ ἐγεροθέντος ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Σωτῆρος· καὶ ὅτι πολλὰ

προεδόκα ἐκ τῆς τελετῆς ἐκείνης τὴν δόξαν, ὥστε καὶ διὰ τοῦτο ἡγανάκτησεν ἀκούων δυσφημουμένην τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον. Ὅθεν κατ' ἀρχὰς ἐδέχθη ψυχρότατα τὸν Ἀθανάσιον, διέκοψεν αὐτὸν πολ-
λάκις καὶ ἠπέλιψε νὰ ἀποδιώξῃ ἐκ τῆς αὐλῆς. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Κων-
σταντῖνος εὐχερῶς ἠπατάτο ἅμα ὑπώπτειε τὴν ἐλαχίστην κατὰ τῆς
ἀρχῆς αὐτοῦ ἐπιβουλὴν, εὐχερῶς ὅμως μετεπείθετο ὅσάκις ἐπεκα-
λεῖτό τις τὴν χριστιανικὴν αὐτοῦ συνείδησιν· καὶ ἀνακράζαντος ἐπὶ
τέλους τοῦ Ἀθανασίου· «δικάσει Κύριος ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ σοῦ!»
ὁ βασιλεὺς ἐνόμισεν ὅτι δὲν δύναται νὰ μὴ πράξῃ τι ἐπὶ τοῦ προ-
κειμένου. Καὶ ἀπέστειλε λοιπὸν πρὸς τὴν σύνοδον ἐπιστολὴν, δι'
ἧς μῆτε κατακρίνων μῆτε δικαίων τινα, παρεκάλει τοὺς ἐπισκό-
πους νὰ προσέλθωσι πρὸς αὐτὸν ἵνα ἐξηγήσωσι τὸ αἷτιον τῆς δια-
φορᾶς.

Ἀλλ' ὅτε ἔφθασεν ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἰς Τύρον, τὰ πράγματα εἴ-
χον προχωρήσει πολὺ. Ἄμα ἀναχωρήσαντος τοῦ Ἀθανασίου, οἱ περὶ
τὸν Εὐσέβιον, νομίσαντες περιττὸν νὰ περιμείνωσι τὴν ἐπάνοδον τῆς
ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, ἐθεώρησαν ὅτι δικαιοῦνται νὰ καταδικάσω-
σιν αὐτὸν ἐρήμην· καὶ, ἅμα ἐκδόντες τὴν ἀπόφασιν ταύτην, ἐπο-
ρεύθησαν ἐν μεγάλῃ πομπῇ κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Κωνσταντίνου,
εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ἐπετέλεσαν ἐκεῖ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀνα-
στάσεως. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῶν λαμπρῶν τούτων ἐορτῶν, ἐπανῆλθεν
ἡ σταλεῖσα προηγουμένως εἰς Αἴγυπτον ἐπιτροπή. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη
ἔπραξε κατὰ τὴν ἐντολὴν τὴν ὁποῖαν ἔλαβεν, ὅτι ἦτο δυνατόν ἵνα
εὖρη ἔνοχον ἐξ ἅπαντος τὸν Ἀθανάσιον. Ὁ βασιλικὸς τῆς Αἰγύπτου
ἐπαρχος, ὅστις ἐμίσει τὸν ἱεράρχην ὡς ἐπισκιάζοντα τὴν πολιτικὴν
αὐτοῦ ἀρχήν, ἔδωκε πᾶσαν συνδρομὴν εἰς τοὺς ἐπιτρόπους. Ὅλοι
οἱ ὀρθόδοξοι μάρτυρες ἐξηρέθησαν, ἀντ' αὐτῶν δὲ ἐγένοντο δεκτοὶ
ἑβραῖοι καὶ εἰδωλολάτραι· ἀλλ' ἵνα ὑποχρεώσωσι καὶ αὐτοὺς τού-
τους τοὺς μάρτυρας νὰ κατακηρύξωσι τὸν Ἀθανάσιον, ἐδέχθη νὰ
μεταχειρισθῶσιν ἀπειλὰς καὶ ὑποσχέσεις. Τὸ δ' ἐκ τῆς τοιαύτης ἀνα-
κρίσεως ἐξαχθὲν κατηγορητήριον ἀπέβη ἐπὶ τέλους τοσοῦτον ἀντι-
φατικὸν καὶ ἄμορφον ὥστε ὁ γραμματεὺς παρηγγέλη νὰ μὴ κοινο-
ποιήσῃ αὐτὸ εἰς κανένα. Ἀλλ' οἱ φίλοι τοῦ Ἀθανασίου κατώρθωσαν
νὰ λάβωσι γνῶσιν αὐτοῦ, τρεῖς δὲ αὐτῶν διαμαρτυρήσεις, διασωτ

θεῖσαι εἰς ἡμᾶς ἐν ταῖς Ἀπολογίαις τοῦ Ἀθανασίου, καὶ διευθυνθεῖσαι ἢ μὲν εἰς τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, ἢ δὲ εἰς τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον, ἢ δὲ εἰς τὸν βασιλικὸν τῆς Αἰγύπτου ἑπαρχον, ἐβεβαίωσαν ἀπάσας τὰς ἀλλοκότους ἐκείνας ἀνομίας. Ἡ σύνοδος ὅμως δὲν ἐπτοήθη ἐκ τούτων. Καὶ εἶχε μὲν ἤδη καταδικασθῇ, ὡς προείπομεν, ὁ Ἀθανάσιος ἐρήμην, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς ἐπιτροπῆς ἐθεωρήθη καλὸν νὰ ἐπικυρωθῇ ἡ ἀπόφασις καὶ νὰ καταστῇ ἔτι αὐστηροτέρα. Ὅθεν ἡ σύνοδος, παραδεξαμένη ὡς ἀναμφισβήτητα πάντα τὰ ἐν τῷ κατηγορητηρίῳ ἀναφερόμενα, καθήρσε τὸν Ἀθανάσιον καὶ ἀπεφάνετο χηρεύοντα τὸν ἀρχιερατικὸν τῆς Ἀλεξανδρείας θρόνον. Ἀμέσως δ' ἔπειτα ἐψήφισε τὴν παραδοχὴν τοῦ Ἀρείου εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας. Ἐπὶ τούτῳ οἱ περὶ τὸν Εὐσέβιον ἐξέτασαν τὴν γνωστὴν ἐκείνῃ ὁμολογίαν τῆς πίστεως, ἐβεβαίωσαν ὅτι εἶναι καθ' ὅλα σύμφωνος πρὸς τὰ ἐν Νικαίᾳ καθιερωθέντα δόγματα καὶ προσεκάλεσαν ἅπαντας τοὺς πιστοὺς ν' ἀποδεχθῶσι καὶ ἀσπασθῶσι τοὺς αἵρετικοὺς τούτους ὡς ἀδελφούς.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ἔφθασεν ἀπρὸςδοκίμως εἰς τὴν σύνοδον ἡ ἐπιστολὴ δι' ἧς ὁ Κωνσταντῖνος, ἐπὶ τῇ ἐπιμόνῳ αἰτήσῃ τοῦ Ἀθανασίου, προσεκάλει τοὺς ἐπισκόπους νὰ προσέλθωσιν ἐνώπιον αὐτοῦ, ἵνα συζητήσωσιν ἐκ νέου τὴν ὑπόθεσιν τὴν ὁποίαν οὗτοι ἐθεώρουν ὡς τελεσιδικίως ἀποφασισθεῖσαν. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο δὲν συνέφερε κατ' οὐδένα λόγον εἰς τοὺς περὶ τὸν Εὐσέβιον ὅθεν ἔκριναν, διὰ τολμηροῦ μηχανήματος ν' ἀποφύγωσι τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἤδη γενομένων. Καὶ λοιπὸν παραβαίνοντες τὴν ῥητὴν τοῦ αὐτοκράτορος διαταγὴν, ἥτις ἐπανειλημμένως ἔλεγεν ὅτι ὀφείλουσιν ἅπαντες νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐκήρυξαν τὴν σύνοδον διαλελυμένην, προσεκάλεσαν τοὺς πλείστους τῶν ἐπισκόπων νὰ ἐπανεέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἔπεμψαν παρὰ τῷ βασιλεῖ ἀπλὴν ἐπιτροπὴν συγκειμένην ἐκ τῶν ἀσπονδοτέρων τοῦ Ἀθανασίου ἐχθρῶν. Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρέσθησαν· ἀλλὰ συνεφώνησαν πρὸς ἀλλήλους, ἀντὶ νὰ κατηγορήσωσι τὸν Ἀθανάσιον ἐπὶ ἀσεβείᾳ καὶ καταχρήσει, νὰ παραστήσωσιν αὐτὸν ὡς ἐνοχον ἐσχάτης προδοσίας καὶ ἰδίως ὡς ἀγωνισθέντα νὰ διακωλύσῃ τὴν ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποστολὴν τοῦ σίτου, δι' οὗ δημοσίᾳ δαπάνῃ ἐτρέφετο τὸ

ἀργὸν τῆς νέας πρωτευούσης πληθός. Τὸ ἐπινόημα ἦτο ἐπιτηδεύοντα· τὸν διότι ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐταράσσεται ὡς ἔβρα-
δυνεν ἡ ἀφίξις τῶν τροφῶν, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐγένετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλ-
λον ἐπιβρεπέστερος εἰς τὸ νὰ πιστεύῃ εὐκόλως πᾶσαν κατὰ τῆς ἀρ-
χῆς αὐτοῦ ἐπιβουλὴν. Καὶ τῷντι ὠργίσθη παρὰ δούξως ἐπὶ τοῦ προ-
κειμένου καὶ μὴ θελήσας νὰ ἀκούσῃ τὴν νέαν τοῦ Ἀθανασίου ἀπο-
λογίαν, ἐξώρισεν αὐτὸν εἰς Αὐγουσταν Τρηβιρῶν, πόλιν τῆς Γαλλίας·
ἀλλὰ τοῦτο προσωρινῶς, διότι, συνελθὼν μετ' ὀλίγον καὶ ἀναλαβὼν
τὴν σύνεσιν αὐτοῦ, δὲν ἠθέλησε νὰ ἀνανεώσῃ τὸ σχίσμα κλείων τὴν
θύραν εἰς πᾶσαν ἐλπίδα εἰρηνεύσεως, καὶ δὲν ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ
ἐπικυρώσῃ τὰ ὑπὸ τῆς ἐν Τύρῳ συνόδου ἀποφασισθέντα, ἀποφαινό-
μενος χηρεύοντα τὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας.

Ὁ Ἀθανάσιος ἀπῆλθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος τοῦ 336 εἰς Αὐ-
γουσταν Τρηβιρῶν· ἀλλὰ τοσοῦτον ἦτο τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀνδρὸς καὶ
ἡ εὐλάβεια ἣν ἀπανταχοῦ ἐνέπνεεν ὁ ἀκλόνητος ἐκεῖνος τῆς ὀρθοδο-
ξίας πρόμαχος ὥστε ἡ ἀποδημία αὐτοῦ αὕτη ὡμοίαζε θρίαμβον
μᾶλλον ἢ ἐξορίαν. Ὁ ἐπίσκοπος Τρηβιρῶν ἐδέχθη αὐτὸν ὡς φίλον καὶ
ξένον, οὐχὶ ὡς κατὰδικον· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ πρεσβύτερος τοῦ αὐτο-
κράτορος υἱός, ὁ ὁμῶνυμος τῷ πατρὶ Κωνσταντῖνος, ὅστις ἐκυβέρνησεν
τὴν Γαλατίαν καὶ ἔδρευεν εἰς τὴν τῶν Τρηβιρῶν πόλιν, ἐπεσκέφθη
εὐσεβᾶστως τὸν ἐξόριστον. Ἐνῶ δὲ ὁ καταδικασθεὶς Ἀθανάσιος τοι-
αύτης ἐτύγχανε δεξιώσεως ἐν τῇ δύσει, ὁ κατισχύσας ἐν τῇ ἀνα-
τολῇ Ἀρείος ἠθέλησε τελευταῖον, ὑπὸ τῶν φίλων δορυφορούμενος,
νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν γενέθλιον αὐτοῦ πόλιν. Ἀλλὰ καὶ τοι ἔχων ὑπὲρ
ἑαυτοῦ τὴν δημοσίαν δύναμιν καὶ τινὰς ἐκ τοῦ ὄχλου ὁπαδοὺς, το-
σοῦτον ἐμισεῖτο ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων ὥστε ἡ παρουσία αὐτοῦ προ-
εκάλει ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καθεκάστην ταραχὰς καὶ ῥήξεις. Τοῦτο δὲ
βλέποντες οἱ φίλοι τοῦ τε Ἀρείου καὶ τοῦ Εὐσεβίου, καὶ φοβούμε-
νοι μήπως ὁ αὐτοκράτωρ μαθὼν τὰ γινόμενα ἀγανακτήσῃ ἐπὶ τέ-
λους κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες ἐπὶ δύο περίπου ἔτη το-
σαύτας παρήγαγον αὐτῷ δυσχερείας, ἀπεφάσισαν νὰ σωθῶσι διὰ
τελευταίου τινὸς τολμήματος. Ὅθεν ἐπὶ τῇ προφάσει ἔριδος τινος
προελούσης αὐτοῖς εἰς μέσον περὶ τῆς Ἀγίας Τριάδος, μεταξὺ τοῦ

ὀρθοδόξου ἐπισκόπου Ἀγκύρας καὶ τινος Ἀρειανοῦ, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ περὶ αὐτὴν διατρίβοντες ἔτι ἐπίσκοποι ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ συνέλθωσιν εἰς σύνοδον ἵνα κρίνωσι τὴν ὑπόθεσιν ταύτην. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἀγκύρας ἦτο φίλος τοῦ Ἀθανασίου, κατεδίκασαν αὐτὸν ἐκ τοῦ προχείρου. Ἐπειτα δὲ, ἐλθόντες εἰς τὸ κύριον ζήτημα, ἀπεφάσισαν νὰ φέρωσι τὸν Ἀρειον εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ δεχθῶσιν αὐτὸν ἐπισήμως εἰς τὴν Ἀγίαν Τράπεζαν, ὑπ' ὅφιν αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, ἐπὶ τῇ εὐλόγῳ ἐλπίδι, ὅτι ὁ βασιλεὺς θέλει οὕτως ἀναγκασθῇ νὰ προστατεύσῃ μέχρι ἐσχάτων τὸν Ἀρειον. Ἀφ' ἐτέρου ὁ βασιλεὺς συνήνεσεν εἰς τοῦτο ἵνα ἀπομακρυνῇ τὸν Ἀρειον ἐξ Ἀλεξανδρείας ὅπου ἡ διατριβὴ αὐτοῦ κατήντησεν, ὡς εἶδομεν, πρόξενος ἀδιαλείπτων σκανδάλων. Ὁ Ἀρειος λοιπὸν ἔσπευσε νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἐζήτησεν ἀμέσως νὰ κοινωνήσῃ. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἐχρειάζετο ἰδίως ἡ συναίνεσις τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ δὲ ἐπίσκοπος οὗτος, ὀνόματι Ἀλέξανδρος, καὶ τοι γέρον ὢν καὶ πρᾶος καὶ μὴ διαπρέπων ἐπὶ ἱκανότητι, ἀλλ' ὅμως πιστὸς διατελὼν εἰς τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας, ἀπεκρίθη ὅτι ὁ Ἀρειος ἀπεκλείσθη ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ὑπὸ οἰκουμένης συνόδου καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον εἰς ὀλίγους τινὰς νὰ ἀνατρέψωσι τὰ παρὰ πάντων θεσπισθέντα. Παρακλήσεις καὶ ἀπειλαὶ ἀπέβησαν μάταιαι. Ὁ ἀγαθὸς Ἀλέξανδρος ἐπέμενεν εἰς τὴν ἀρνησιν αὐτοῦ καὶ εἶχεν ὡς φαίνεται συμφώνους τοὺς πλείστους τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐδέησεν ἄρα νὰ ἀναφερθῇ τὸ πρᾶγμα πάλιν εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις περιῆλθεν εἰς ἀμηχανίαν θλιβεράν. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ τοι παρασυρόμενος ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Εὐσέβιον, οὐδέποτε ὅμως συνεμερίσθη, ὡς εἶδομεν, ὅλα αὐτῶν τὰ πάθη. Ἡ ἀντίστασις ἀνδρὸς πρᾶου καὶ εἰς τὴν πολιτείαν εἰλικρινῶς ἀφωσιωμένου, ἐνέβαλεν αὐτὸν εἰς νέαν ἀπορίαν καὶ μὴ ἤξεύρων πῶς ν' ἀπαλλαγῇ τῆς δυσχερείας ταύτης, ἐκάλεσε πάλιν τὸν Ἀρειον ἐνώπιον αὐτοῦ. Προσελθόντος δ' ἐκείνου « εἰμποῶ, τῷ εἶπε, νὰ βάλω βάσιν εἰς τὸν λόγον σου; πρεσβεύεις τῷ ὄντι ἀληθῶς τὸ δόγμα τῆς ὀρθοδόξου πίστεως; » καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἀρειος ἐπανέλαβε τὴν γνωστὴν ὁμολογίαν, ἣν ἐξ ἀρχῆς ὁ βασιλεὺς εἶχε θεωρήσει ὡς ἀποχρῶσαν, « μήπως πρεσβεύεις, ἐπ' ἀνέλαβε, καμμίαν ἄλλην πλάνην; μή-

πως διατηρῆς καμμίαν τῶν αἵρετικῶν δοξασιῶν ὅσας ἐξέφερες ἄλλοτε ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ; ὁμνύεις ἐνώπιον Θεοῦ ὅτι ἀπέπτυσας πᾶσαν κατὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν βλασφημίαν ; » Ὁ Ἀρειος ὤμοσεν ἀδιστάκτως. « Ὑπάγε λοιπόν, εἶπεν ἐπὶ τέλους ὁ βασιλεὺς καὶ εἰ μὲν ἡ πίστις σου ἔχει καλῶς, καλὸς ἔστω καὶ ὁ ὄρκος ἐν ὤμοσας· εἰ δὲ ἡ πίστις σου ἀσεβής ἐστίν, ὁ Θεὸς τιμωρήσει τὸν ἐπίσκοπον. »

Τότε ὁ Κωνσταντῖνος, νομίσας ὅτι ἠσφάλισε τὴν συνείδησιν αὐτοῦ, ἐκάλεσε τὸν Κωνσταντινουπόλεως καὶ παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ δώσῃ ἀπροφασίστως τὴν ἐπαύριον, ἥτις ἦτο ἡμέρα Κυριακὴ, τὴν θείαν μετέληψιν εἰς τὸν Ἀρειον. Ὁ γηραιὸς Ἀλέξανδρος, εἰς ὃν οὐδὲ νὰ ἀπαντήσῃ ἐπετράπη, ἀπῆλθε τεταραγμένος εἰς τὴν πλησιεστέραν ἐκκλησίαν καὶ ἐκεῖ δακρυρρόων ἐπεκαλέσατο τὴν ἀρωγὴν τοῦ Ὑψίστου, κατὰ τὴν δεινὴν ταύτην περίστασιν. Ὀλίγας δὲ στιγμὰς μετέπειτα ἐξήρχετο τῶν βασιλείων ὁ Ἀρειος θριαμβεύων καὶ ὑπὸ πολλῶν παραπεμπόμενος φίλων, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐλάλει περιχαρὲς γεγωνυῖα τῇ φωνῇ. Ἀλλ' ἐνῷ διήρχετο οὕτω τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως, κατελήφθη αἰφνης ὑπὸ ἀνάγκης κατεπειγούσης, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ὁποίας ἀπεχώρησεν εἰς ἐπιτήδειόν τινα τόπον. Παρατεινομένης δὲ τῆς αὐτοῦ διατριβῆς, ὁ ὑπηρέτης αὐτοῦ ἀνησυχήσας ἠνέωξε τὴν θύραν, καὶ, ὦ τοῦ θαύματος ! εὔρε τὸν αἵρεσιάρχην χαμαὶ κατακείμενον καὶ διὰ μέσου τοῦ σώματος διαρράγέντα. Ἡ περὶ τούτου ἀγγελία, διαδοθεῖσα ἐν ἀκαρεῖ καθ' ὅλην τὴν πόλιν ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν καταπληκτικὴν. Οἱ πλείστοι ἐθεώρησαν τὸν ἀπαίσιον τοῦτον θάνατον ὡς θείας δίκης σημεῖον· οἱ μετριώτεροι ἀπέδιδον αὐτὸν εἰς τὴν αἰφνιδίαν ἐκρηξίν ὑπερβολικῆς χαρᾶς καὶ ὑπεροφίας ἐπὶ μακρόν κατασταλείσης. Ὀλίγοι δὲ τινες ὑπεψιθύριζον ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐγένετο θυμὰ δολοφονίας ἢ μαγείας. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐταράχθη ὁ Κωνσταντῖνος. Ἡ ἡθικὴ αὐτοῦ κατάστασις ἀπέβη ἕκτοτε ἀληθῶς αξιοθρήνητος. Εἶχεν ἐλπίσει νὰ ἐξαλείψῃ πᾶσαν ἀφορμὴν θρησκευτικῆς ἔριδος, καὶ ἤδη ἔβλεπε τὴν θρησκευτικὴν ἔριν εἶπερ ποτὲ παροξυνθεῖσαν. Εἶχεν ἀγωνισθῇ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ ἤδη κατήντησε νὰ περιέλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς κυριωτέρους τῆς ὀρθοδοξίας προμάχους. Εἶχε πράξει τοσαύτας ὑπὲρ τοῦ Ἀρείου θυσίας καὶ ἤδη ὁ Ἀρειος ἐφαίνετο ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῆς καταδικαζόμενος.

Οὐδὲ ἠδύνατο νὰ ὀπισθοδρομήσῃ ὁ Κωνσταντῖνος καὶ νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Ἀθανάσιον· διότι οὕτω πράττων ἤθελε περιέλθῃ ἀφ' ἑτέρου εἰς διένεξιν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐν Τύρῳ συνόδου, οἵτινες παρίσταντο ὡς οἱ πιστότεροι αὐτοῦ φίλοι. Ἀηδία καὶ θλίψις ἐπλήρωσαν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καὶ ἐβασάνιζον αὐτὴν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ εἶχε καὶ ἄλλας πολλὰς ὀδυνηρὰς μερίμνας.

Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε τρεῖς υἱούς. Οἱ υἱοὶ οὗτοι διχαιοῦντες πρὸς ἀλλήλους, ἔμελλαν προδῆλως, ἅμα ἤθελον ἐκλείψει ἐκ μέσου ἡ σι-
βαρὰ τοῦ πατρὸς αὐτῶν χειρ, νὰ περιέλθωσιν εἰς ῥῆξιν περὶ τῆς ὑπερ-
τάτης ἀρχῆς· οὐδεὶς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶχε τὴν ἀπαιτουμένην ἱκανότη-
τα ἵνα συντηρήσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους. Πλὴν τούτων, ὑπῆρχον καὶ δύο τοῦ βασιλέως ἀνεψιοὶ, Δαλμάτιος καὶ Ἀννιβαλιανός, υἱοὶ Ἀννιβαλιανοῦ τοῦ ἑτεροθαλοῦς ἀδελφοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, οἵτινες, διαπρέψαντες ἤδη ἐν πολέμοις καὶ πολὺ μᾶλλον τῶν υἱῶν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τιμώμενοι, δυσκόλως ἤθελον ὑποκύβει εἰς τοὺς νομίμους ἀλλ' ἀσθενεῖς τῆς ἀρχῆς διαδόχους. Ὁ βασιλεὺς ἔβλεπε ταῦτα πάντα, καὶ ἐτήκετο προαισθανόμενος τὰς ἐπερχομένας συμφορὰς, καὶ ἐπὶ τέλους, μὴ εἰδὼς πῶς ἄλλως νὰ προλάβῃ τὸν ἐμφύλιον ἀγῶνα, ἀπεφάσισε τῷ 336 νὰ διανείμῃ ἐκ προοιμίου τὸ κράτος μεταξὺ τῶν υἱῶν καὶ τῶν ἀνεψιῶν αὐτοῦ. Ὅθεν εἰς μὲν τὸν πρεσβύτερον υἱόν, τὸν Κωνσταντῖνον, ἔδωκεν ὅλας τὰς ἐπέκεινα τῶν Ἀλπεων ἐπαρ-
χίας, τὴν Γαλατίαν, τὴν Ἰσπανίαν, τὴν Βρεταννίαν· εἰς δὲ τὸν νεώ-
τερον, τὸν Κώνσταντα, ἐπέτρεψε τὰ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κράτους κεί-
μενα, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν Ἀφρικὴν· εἰς δὲ τὸν δευτε-
ρότοκον, τὸν Κωνσταντίον, τὸν ὅποιον ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιποὺς ἡγάπα, κατέλιπε τὴν Ἀνατολὴν ἥτοι τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Συ-
ρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον. Τελευταῖον παρέσχε τιμήματά τινα καὶ εἰς τοὺς ἀνεψίους αὐτοῦ, καταστήσας τὸν μὲν Δαλμάτιον ἡγεμόνα τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἀχαΐας, τὸν δὲ Ἀννιβαλιανὸν ἡγεμόνα τῆς Ἀρμενίας καὶ τοῦ Πόντου.

Τοιοιουτοτρόπως δὲ καταστρέψας ἰδίᾳ χειρὶ τὴν ἐνότητα τοῦ κρά-
τους ὑπὲρ ἧς οὐκ ὀλίγον ἡγωνίσθη, καθὼς πρὸ μικροῦ εἶχε καταλύ-

σει τὴν ἐνότητά τῆς ἐκκλησίας ἦν τοσοῦτον δι' ἅπαντος τοῦ βίου ἐπόθησε, παρεσκευάσθη ἤδη πρὸς θάνατον· διότι, καί τοι ἦτο κατὰ τὸ φαινόμενον ὑγιέστατος, δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν προσεχῆ τελευτήν. Κατεσκευάσε λοιπὸν τὸν ἴδιον τάφον ἐν- τὸς τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, ἐν τῷ μέσῳ δώδεκα θη- κῶν τεθεισῶν αὐτόθι εἰς μνήμην τῶν δώδεκα τοῦ Κυρίου μαθητῶν. Τελεσθέντων δὲ, κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 336, τῶν ἐγκαινίων τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ μνημείου τούτου, πολλοὶ ἐξεφωνήθησαν λό- γοι πανηγυρικοὶ οὔτινες κακῶς φαίνεται ἤχησαν εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ Κωνσταντίνου. Τοῦλάχιστον ὁ Καισαρεὶας Εὐσέβιος βεβαίῳ, ὅτι, ἐπειδὴ εἰς τῶν λειτουργῶν ἐκείνων ἐτόλμησεν εἰς πρόσωπον αὐτοῦ ν' ἀποφανθῇ αὐτὸν μακάριον, « ὅτι δὴ καὶ τῷ παρόντι βίῳ τῆς κατὰ πάντων αὐτοκρατορικῆς βασιλείας ἡζιωμένος εἴη, καὶ τῷ μέλλοντι συμβασιλεύειν μέλλοι τῷ υἱῷ τοῦ Θεοῦ » ὁ βασιλεὺς ἡγα- νάκτησε καὶ διακόψας τὸν ῥήτορα, παρήνεσε νὰ μὴ τολμᾷ τοιαῦτα φθέγγεσθαι, « μᾶλλον δὲ δι' εὐχῆς αἰτεῖσθαι αὐτῷ, καὶ τῷ παρόντι καὶ τῷ μέλλοντι τῆς τοῦ Θεοῦ δουλείας ἄξιον φανῆναι. »

Περὶ τὰς μελαγχολικὰς ταύτας ἀσχολίας διῆλθεν ἅπαν τὸ ἔτος 336, ὅτε, ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀκολούθου ἔτους, αἰφνιδίως τις ἐπιδρομὴ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν εἰς Μεσοποταμίαν, ἐξήγειρεν ἐπὶ μικρὸν τὴν καταβεβλημένην τοῦ Κωνσταντίνου ψυχὴν ἀπὸ τοῦ ληθάργου εἰς ὃν κατέκειτο. Ὁ βασιλεὺς ἔσπευσε νὰ ἐτοιμάσῃ στρατὸν μέγαν· οἱ δὲ Πέρσαι, οὔτινες ἠλπίζον νὰ εὕρωσιν αὐτὸν ἀπαράσκευον καὶ ἔμαθον ἀπεναντίας ὅτι μετ' ὀλίγον ἐπέρχεται ἐπ' αὐτοὺς, μετανοή- σαντες ἔπεμψαν πρέσβεις περὶ εἰρήνης. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις ἀλη- θῶς εἰπεῖν δὲν ἡγάπα πλέον τὸν πόλεμον, ὑπεδέχθη τοὺς πρέσβεις τούτους εὐμενῶς καὶ διατέλει πρὸς αὐτοὺς διαπραγματευόμενος, ὅτε, ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὸ Πάσχα τοῦ 337, ἡσθάνη μικράν τινα ἐνόχλησιν. Οἱ ἱατροὶ συνεβούλευσαν αὐτὸν νὰ ὑπάγῃ εἰς τὰ θερ- μὰ λουτρὰ τῆς ἐν Βιθυνίᾳ Ἐλενοπόλεως ἥτοι τοῦ ἀρχαίου Δρεπάνου, εἰς ὃ εἶχε δώσει τὸ τῆς μητρὸς ὄνομα. Ἀλλ' ὅτε ἔφθασεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην, τὸ νόσημα εἶχε τοσοῦτον προχωρήσει ὥστε δὲν ἡδυ- νήθη νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὰ λουτρὰ αὐτῆς. Ὅθεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλ- λον βλέπων προσεγγίζοντα τὸν θάνατον προσῆλθεν εἰς τὴν ἐκκλη-

σίαν, καὶ προσκυνήσας, ἐξωμολογήθη γεγωνυῖα τῇ φωνῇ τὰ ἁμαρ-
τήματα αὐτοῦ· μεθ' ὃ ἐζήτησε νὰ ἀξιωθῇ ὅλων τῶν εὐχῶν ὅσαι ἀπη-
τοῦντο ἵνα μνηθῇ εἰς τὰ ἅγια μυστήρια. Διότι, κατὰ τὴν τοῦ Και-
σαρείας Εὐσεβίου μαρτυρίαν, οὐδεμίᾳ ἐπιτρέπεται ἀμφιβολία, ὅτι
ὁ Κωνσταντῖνος, καὶ τοι τοσοῦτον συντελέσας εἰς τὸν θρίαμβον τῆς
χριστιανικῆς πίστεως, καὶ τοι ἀναμιχθεὶς εἰς τὴν διοίκησιν αὐτῆς,
καὶ τοι μετασχὼν τῶν σπουδαιοτέρων αὐτῆς συζητήσεων, δὲν εἶχε
μέχρι τῶν τελευταίων τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἡμερῶν οὔτε βαπτισθῇ οὔτε
μεταξὺ τῶν κατηχομένων καταταχθῇ. Μὴ φανῇ δὲ τὸ πρᾶγμα
παράδοξον· τὸ τοιοῦτον συνέβαινε πολλάκις κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους
αὐτοῦς τῆς ἐκκλησίας χρόνους, καθ' οὓς πολλὴ ἔτι ἐπεκράτει ἀνω-
μαλία περὶ τὴν παραδοχὴν τῶν κατηχομένων. Ἡ ἐκκλησία κατε-
δίκαζε μὲν τὴν βραδεῖαν ἐκείνην καὶ ἐν ὥρᾳ θανάτου οὕτως εἰπεῖν
γινομένην τελετὴν τοῦ βαπτίσματος· ἀλλὰ αἰσθανομένη τὴν ἀδυ-
ναμίαν αὐτῆς καὶ τὰς δυσχερείας ὑφ' ὧν περιεστοιχίζετο, ἠνείχετο
τὴν τοιαύτην ἀναβολὴν, καὶ φυσικώτατον μαλιστα ἦτο νὰ ἐπιτρέ-
ψῃ αὐτὴν εἰς τὸν παντοδύναμον ἡγεμόνα πρὸς ὃν τοσαύτας ὤφειλε
χάριτας. Ὅπως δὲ ποτε ὁ Κωνσταντῖνος, προαισθανόμενος ἤδη ἑαυτὸν
περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς ὄντα, ἀπεφάσισε νὰ δεχθῇ τὸ ἅγιον βά-
πτισμα καὶ, μετακομισθεὶς ἐξ Ἐλενοπόλεως ὅπου δὲν εἶχε κατάλυμα
ἐπιτήδειον, εἰς τὰ περὶ Νικομήδειαν ἀνάκτορα, συνεκάλεσεν ἐκεῖ
ἀμέσως τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπαρχίας, καὶ ἐλάλησε πρὸς αὐτοὺς
τάδε. « Οὗτος ἦν αὐτὸς ὁ πάλαι μοι διψῶντι καὶ εὐχομένῳ τῆς ἐν
Θεῷ τυχεῖν σωτηρίας, καιρὸς ἐλπίζομενος· ὥρα καὶ ἡμᾶς ἀπολαῦ-
σαι τῆς ἀθανατοποιοῦ σφραγίδος, ὥρα τοῦ σωτηρίου σφραγίσματος
μετασχεῖν· ἐπὶ ρείθρων Ἰορδάνου ποταμοῦ τοῦτ' ἐνεόουν ποτὲ
ποιῆσαι, ἐφ' ὧν καὶ ὁ σωτὴρ εἰς ἡμέτερον τύπον, τοῦ λουτροῦ με-
τασχεῖν μνημονεύεται· Θεὸς δ' ἄρα τὸ συμφέρον εἰδὼς, ἐντεῦθεν ἤδη
τούτων ἡμᾶς ἀξιοῖ. Μὴ δὲ οὖν ἀμφιβολία τις γιγνέσθω. Εἰ γὰρ καὶ
πάλιν ἡμᾶς ἐνταυθοῖ βιοῦν ὁ καὶ ζωῆς καὶ θανάτου κύριος ἐθέλοι, καὶ
οὕτως ἐμὲ συναγελάζεσθαι λοιπὸν τῷ τοῦ Θεοῦ λαῷ, καὶ ταῖς εὐ-
χαῖς ὁμοῦ τοῖς πᾶσιν ἐκκλησιάζοντα κοινωνεῖν ἅπαξ ὥρισται, θε-
σμούς· ἤδη βίου Θεῷ πρόποντας, ἑμαυτῷ διατετάξομαι. »

Τότε ἐτελέσθησαν πάντα τὰ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας κανονισμένα·

μεθ' ὃ ὁ βασιλεὺς δὲν ἠθέλησε πλέον νὰ ἀναλάβῃ τὴν πορφύραν, ἀλλὰ διέμεινε περιβεβλημένος τὸν λευκότετον τοῦ κατηχομένου ἱματισμόν· καὶ, ἐν τῇ πλησμονῇ τῆς εὐχαριστήσεως αὐτοῦ, ἠκούσθη λέγων· « νῦν ἀληθεῖ λόγῳ μακάριον οἶδ' ἐμαυτὸν, νῦν τῆς ἀθανάτου ζωῆς πεφάνθαι ἄξιον, νῦν τοῦ θεοῦ μετεληφέναι φωτὸς πεπίστευκα. » Ἀλλ' οὐδὲ περὶ τὰ ἔσχατα ταῦτα τῆς ζωῆς παρημέλησε τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους. Ἐπειδὴ οἱ υἱοὶ τοῦ ἦσαν ἀπόντες, προσεκάλεσε τοὺς κυριωτάτους τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἀπήτησε παρ' αὐτῶν νὰ ὁμώσωσιν ὅτι οὐδὲν θέλουσι πράξει κατὰ τε τῶν τέκνων καὶ τῆς ἐκκλησίας. Ἐπικυρώσας δὲ πάλιν τὰ περὶ τῆς δικαιρέσεως τοῦ κράτους προαποφασισθέντα, ἀπέθανε τῇ 24 μαΐου τοῦ 337, ἐν τῇ τῆς Πεντηκοστῆς ἑορτῇ. Ὁ νεκρὸς αὐτοῦ, περιβληθεὶς δι' ἄλουργίδος, καὶ κοσμηθεὶς ὑπὸ τοῦ διαδόχου, καὶ ἐν χρυσῇ κατατεθεὶς λάρνακι, μετεκομίσθη ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ ἐξετέθη εἰς κοινὴν θέαν, ἐντὸς τῆς μεγάλης αἰθούσης τῶν βασιλείων, ἐπὶ ἱκριώματος ὑψηλοῦ, τὸ ὁποῖον περιεστοίχιζον ἀπειράριθμα φῶτα, ἐπὶ σκευῶν χρυσῶν καίοντα. Ἄπαντες οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ καὶ ἅπαντες οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες προσῆλθον προσκυνούντες καὶ γονυκλινεῖς ἀσπαζόμενοι τὸν νεκρόν· ἅπαντες δὲ οἱ ὑπῆρέται, πλησιάζοντες ἐζήτουν τὰς διαταγὰς αὐτοῦ ὡς ἂν ἔζη ἔτι. Καὶ τὸ τυπικὸν τοῦτο ἐτηρήθη μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Κωνσταντίου, ὃν περιέμενον ἵνα τελεσθῇ ἡ κηδεία.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἔζησεν ἔτη 63, 2 μῆνας καὶ 20 ἡμέρας, κυριαρχήσας ἔτη 30, 9 μῆνας καὶ 27 ἡμέρας. Ἐν τῷ διαστήματι τῆς μακρᾶς ταύτης βασιλείας, ὁ ἀρχαῖος κόσμος μετέβαλεν ὅψιν καὶ πνεῦμα. Τὸ κράτος, ἀπαλλαγὴν τῶν ποικίλων ἐξωτερικῶν πολεμίων καὶ τῶν πολλῶν ἐμφυλίων στάσεων ὑπὸ τῶν ὁποίων πρότερον σχεδὸν ἀδιαλείπτως κατετρύχετο, ἀπῆλυσεν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ στιβαροῦ ἐκείνου βραχίονος τὰ ἀγαθὰ εἰρήνης διαρκούς. Τὸ χριστιανικὸν θρησκευμα, λυτρωθὲν τῶν ὀλεθρίων διωγμῶν ὑπ' ὧν πρὸ τούτου χρόνου ἐδασανίζετο, ἐξασφαλίσθη, ἐξῥυθμίσθη, ἐπροστατεύθη, χωρὶς νὰ καταδιωχθῶσι παντάπασιν οἱ ὁπαδοὶ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος· ἡ δὲ νομοθεσία τοῦ κράτους μετερρύθμίσθη εἰς πολλὰ

κατὰ τὸ σωτήριον τῶν ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου πνεῦμα. Ἐἶναι δυνατὸν νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι μέγας ὑπῆρξεν ὁ ἀνὴρ, ὅστις ἂν δὲν διέπραξε τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων καὶ πνευμάτων μεταβολήν, ὡς οὐδείς ἄλλος τοῦλάχιστον συνετέλεσεν εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην δι' ἧς ἐπὶ τοσοῦτον ἀνεμορρώθη ἡ κατάστασις ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου; Καὶ ὅμως εὐρέθησαν ἱστορικαὶ πολλοὶ καὶ ὀνομαστοὶ οἵτινες οὐ μόνον ἀπηξίωσαν νὰ ἀπονεύμωσιν αὐτῷ τὴν δικαίαν ἐκείνην ἐπωνυμίαν ἀλλὰ καὶ πολυειδῶς ἐμυκτήρισαν, ἐχλεύασαν, περιεφρόνησαν, καὶ ὡς κακοῦργον ἐχαράκτήρισαν τὸν ἄνδρα.

Δὲν πρόκειται νὰ ὑμνήσωμεν αὐτὸν, πιστεύοντες εἰς τὰ ὑπερβολικὰ Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου ἐγκώμια. Δὲν ἠρνήθημεν, οὐδὲ ἀρνούμεθα ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἔπαισε πολλάκις καὶ ὡς ἄνθρωπος καὶ ὡς πολιτικὸς ἀνὴρ. Ὡς ἄνθρωπος εἶναι ἀσύγνωστος δι' ὃν εἰς πολλοὺς τῶν πλησιεστέρων συγγενῶν ἐπήνεγκε θάνατον. Ἀλλὰ, ὡς καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἰπώμεν, εἰς τὰς ἀνοσίους ταύτας πράξεις παρεσύρθη ὁ Κωνσταντῖνος οὐχὶ ὑπὸ ἀγριότητος ψυχῆς· παρεσύρθη ὑπὸ κακῶς νενοσημένης πολιτικῆς ἀνάγκης, καὶ ὑπὸ τῶν ὀλεθρίων ἔξεων καὶ παραδόσεων ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἐγεννήθη καὶ ἀνετραφῇ. Τὰ δὲ μέγιστα τῶν πολιτικῶν σφαλμάτων, πρὸ μικροῦ ἔτι ἐξεθέσαμεν καὶ ἐξετιμήσαμεν, διότι περὶ τὰ τέλη μάλιστα τῆς ζωῆς αὐτοῦ διεπράχθησαν. Τὰ σφάλματα ταῦτα εἶναι ὡσαύτως ἀναμφισβήτητα· ἐξηγοῦνται ὅμως μέχρι τινός, ἂν δὲν δικαιολογούνται, ἢ μὲν πρὸς τὸν Ἀθανάσιον πάλιν, διὰ τὸν πόθον ὃν εἶχε νὰ ἐπαναγάγῃ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας τὸν Ἀρειον, ἢ δὲ μετὰ τῶν υἱῶν καὶ τῶν ἀνεψιῶν διανομὴ τοῦ κράτους, διὰ τὴν ἐλπίδα ἣν ἔτρεφε νὰ προλάβῃ τὴν βιαίαν αὐτῶν σύγκρουσιν. Ἀλλὰ καὶ τούτων πάντων ὁμολογηθέντων, ἐρωτῶμεν μετὰ θάρρους, ὁποῖοι τῶν ἱστορικῶν ἀνδρῶν εἰς οὓς ἐπιδαψιλεύεται τὸ ὄνομα μέγας, δὲν περιέπεσον εἰς ὅμοια ἢ παραπλήσια ἁμαρτήματα μάλιστα κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς μέσους αἰῶνας, ὅτε οἱ ἀριστοὶ τῶν ἡγεμόνων μετεῖχον ἔτι ὀχλικῆς τινος βαρβαρότητος, μόλις ἀπὸ τῶν ἡθῶν αὐτῶν, εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκλιπούσης; ἢ τίς δύναται νὰ καυχῇθῃ ὅτι συνέπραξεν εἰς μείζονα ἢ μᾶλλον εὐεργέτιδα τοῦ κόσμου μεταβολήν; ἢ τίς, ὅτε εὐρεθεὶς ἐν

τῷ μέσῳ τοσούτων φοβερῶν διὰ τὴν δυσχέρειαν αὐτῶν θρησκευτικῶν, κοινωνικῶν, πολιτικῶν περιπλοκῶν, διεξήγαγεν αὐτὰς μετὰ πλείονος συνέσεως καὶ μετριοπαθείας ; ἢ τίς, ὅτι κυβερνῶν κράτος ἀχανές, κλυδωνιζόμενον ὑπὸ τῶν παθῶν καὶ διενέξεων ἀρχαίας καὶ νέας πίστεως, ἔδειξε πλείονα ἀνεξιθρησκείαν, ἐπιείκειαν, σωφροσύνην ;

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι πάθη θρησκευτικὰ καὶ πολιτικὰ ἔφθειραν ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον φθείρουσι τὴν περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου κρίσιν τῆς ἰστορίας, καὶ ἐδηλητηρίασαν τὴν περὶ αὐτοῦ κοινὴν πεποίθησιν. Πρῶτοι ἐμίσησαν αὐτόν, ὥς πρόμαχον τοῦ νέου θρησκευματος, οἱ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος ὁπαδοί, οἵτινες τούτου ἕνεκεν ἐπεσώρευσαν κατ' αὐτοῦ τὰς δεινότερας τῶν ὕβρεων καὶ συκοφαντιῶν. Προεξάρχει δὲ τῆς σχολῆς ταύτης τῶν ἱστορικῶν ὁ Ζώσιμος, ὅστις γράφας ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι « ἱστορίας νέας βιβλία ἐξ » λέγει, ὅτι τὸ πατεῖν τοὺς ὅρκους ἦτο σύνηθες αὐτῷ· λέγει, τὴν κακοήθειαν κατὰ φύσιν ἐνοῦσαν αὐτῷ· λέγει αὐτὸν μεστὸν πάσης ἀλαζονείας· λέγει, ὅτι ἐγκατέλιπε τὸ πάτριον δόγμα καὶ ἠσπάσθη τὴν ἀσέβειαν, δηλαδὴ τὸν χριστιανισμόν, διότι αἰγύπτιος τις διεβεβαίωσεν αὐτόν « πάσης ἀμαρτᾶδος ἀναιρετικὴν εἶναι τὴν τῶν χριστιανῶν δόξαν, καὶ τοῦτο ἔχειν ἐπάγγελμα, τὸ τοὺς ἀσεβεῖς μεταλαμβάνοντας αὐτῆς, πάσης ἀμαρτίας ἐξω παραχρῆμα καθίστασθαι » λέγει αὐτόν ἱερόσυλον· λέγει περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου ἀπόλεμον γενόμενον καὶ τρυφῇ τὸν βίον ἐκδόντα· καὶ τί δὲν λέγει ; ἅτινα πλεῖστοι ἄλλοι ὑπὸ τῆς αὐτῆς φερόμενοι ἀντιπαθείας ἐσχολίασαν καὶ συνεπλήρωσαν. Ἦλθεν ἔπειτα ἡ φιλοσοφία, ἡ καλουμένη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἥς οἱ μύσται, ἀποστρεφόμενοι πᾶν θρησκευμα καὶ ἰδίως τὸ πάντων κράτιστον, τὸ χριστιανικόν, φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐπέπεσον ῥαγδαίον κατὰ τοῦ ἀνδρὸς τοῦ πολυειδῶς ἀσφαλίσαντος καὶ κρατύναντος τὸ θρησκευμα τοῦτο. Τούτων προεξάρχουσιν ὁ γάλλος Οὐολταῖρος καὶ ὁ ἄγγλος Γίββων, οἵτινες ἀμφοτέρω, ἐπαγγελλόμενοι ὅτι θέλουσι φέρεи κρίσιν ἀπαθῆ καὶ ἀμερόληπτον, ἀποσιωπῶσι, μάλιστα ὁ πρῶτος, ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ἀρετάς, ἰδίως ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἀναφαίνεται παραδεξάμενος τὸ νέον θρησκευμα, ἐξογκοῦσι καὶ παραμορφοῦσι τὰ ἀμαρτήματα αὐτοῦ, μυκτηρίζουσι τὰς πεποι-

θήσεις καὶ χλευάζουσιν ἅπαν τὸ θρησκευτικὸν καὶ πολιτικὸν αὐτοῦ πολίτευμα. Οὐκ ὀλίγον δὲ συνετέλεσεν εἰς τὴν διαστροφὴν τῶν πνευμάτων καὶ ἡ παπικὴ ἀρχή. Κατ' ἀρχὰς ἀπενέμοντο αὐτῷ ἐν τῇ δύσει ὅσαι καὶ οἶαι παρ' ἡμῖν τιμαί. Μέχρι τῆς ἐννάτης ἐκατονταετηρίδος, ἐμνημονεύετο ὁ Κωνσταντῖνος ἐπ' ἐκκλησίας ἐν Ῥώμῃ ὡς εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος εὐεργετῶν. Ἐν Καλαβρία τῆς Ἰταλίας μέχρι τῆς σήμερον σώζεται κώμη ὀνομαζομένη Ἅγιος Κωνσταντῖνος. Εἰς Ἀγγλίαν ὑπῆρχον πολλοὶ ναοὶ ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ τιμώμενοι. Εἰς Πράγαν τῆς Βοημίας ἐπὶ πολὺν χρόνον μεγάλη ἀπεδίδεδτο εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ εὐλάβεια. Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἐπῆλθεν ἡ μεταξὺ τῆς δύσεως καὶ τῆς ἀνατολῆς πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ διαίρεσις, ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἐνόμισεν ὅτι ἔχει πολλὰς ἀφορμὰς νὰ μὴν εὐνοῇ τὸν Κωνσταντῖνον. Αὐτὸς, ιδρύσας τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὑπῆρξεν ὁ ἑμμεσος δημιουργὸς πολλῶν γεγονότων τὰ ὅποια ἀδίκως καὶ παραλόγως ἐθεώρησεν αἰέποτε ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ὡς ὀλέθρια· διότι ὁ τῆς νέας Ῥώμης ἀρχιερεὺς κατήντησε μετ' οὐ πολὺ οὐ μόνον ἰσοδάθμιος τοῦ ἄκρου τῆς παλαιᾶς Ῥώμης ἀρχιερέως, ἀλλὰ καὶ ἐπescίασε μέχρι τινὸς τὴν δόξαν αὐτοῦ· διότι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει παραχθεῖσα ἰσχυρὰ μοναρχία οὐ μόνον κατεπολέμησε τὰς ὡς πρὸς τὴν ἀνατολὴν μηδένα λόγον ἐχούσας ἀξιώσεις τῆς παπικῆς ἐξουσίας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους καὶ ὅλως ἀπὸ αὐτὴν ἀνεξάρτητον κατέστησε τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Ταῦτα πάντα δὲν ὑπῆρξαν βεβαίως ἔργα τοῦ Κωνσταντῖνου, ὑπῆρξαν ἀπλᾶς συνέπειαι τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ αὐτοῦ πολιτεύματος· ἀλλ' ἡ παπικὴ ἐκκλησία δὲν ἐσυγχώρησεν ἕκτοτε εἰς τὸν βασιλέα ἐκεῖνον τὰς συνεπείας τοῦ πολιτεύματος τούτου, ἐθεώρησεν αὐτὸν ὑπεύθυνον δι' αὐτάς, κατήργησε δὲ οὐ μόνον τὰς τιμὰς ἃς ἀπένειμεν αὐτῷ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἀλλὰ καὶ ἀναφανδὸν δὲν ἐυστάλη νὰ ἐπιτιμῇσθαι αὐτόν. Οἱ δὲ περὶ αὐτὴν ἱστορικοὶ, προοιμιάζοντες ἀπὸ τοῦ Κωνσταντῖνου εἰς τὴν ἀτελεύτητον σειρὰν τῶν ὕδρεων καὶ συκοφαντιῶν ἃς ἔμελλον νὰ ἐκτοξεύσωσι κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ, τοῦ ὀρθοδόξου, τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, δὲν ἐδίστασαν νὰ δανεισθῶσι τὰ ὅπλα τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν φιλοσόφων ἵνα ἀσχημίσωσι πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὴν εἰκόνα τοῦ ἀνδρός. Τινὲς μάλιστα κατήντησαν

νὰ ἀμφισβητήσωσι καὶ αὐτὴν τὴν ὀρθοδοξίαν αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἐβαπτίσθη ὑπὸ τοῦ Νικομηδείας Εὐσεβίου, ἐνῶ εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Νικομηδείας ὑπέγραψε τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον, καὶ ὅτι οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ περὶ αὐτὸν ἐξώμοσαν τὸ σύμβολον τοῦτο ζῶντος τοῦ Κωνσταντίνου, ἀπλῶς δὲ ἐπροσάτευσαν τὸ τοῦ Ἀρείου πρόσωπον. Οὐδὲν ἦττον δὲ ἀναμφισβήτητον εἶναι, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος, συμπράττων τῷ Εὐσεβίῳ, δὲν ἐνόησε ποτὲ νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ Ἀρειανισμοῦ, ἀλλὰ εἰς μόνην τὴν στερέωσιν τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος, καὶ ὅτι, δεχόμενος τὸ βάπτισμα παρὰ τοῦ Νικομηδείας, εἶχε τὴν πεποίθησιν, ὅτι δέχεται αὐτὸ παρ' ἀρχιερέως πρεσβεύοντος τὸ ὀρθόδοξον τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου σύμβολον.

Τὸ δὲ παραδοξότερον, καὶ τῶν ἡμετέρων τινὲς προθύμως ἀσπασάμενοι τὰς τοιαύτας τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης δαξασίας ἡκιστα εὐλαβῶς, ἵνα μὴ τι χεῖρον εἰπώμεν, φρονοῦσιν, ὁμιλοῦσι καὶ γράφουσι περὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως· μὴ ἀνερευνήσαντες τὴν τῶν πραγμάτων ἀλήθειαν καὶ πρὸ πάντων μὴ νοήσαντες ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν ἐπιτιμήσεων ἐκείνων ἐπήγασαν ἐκ λόγων δι' οὓς ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ὀφείλομεν ἀπεναντίας νὰ τιμῆσωμεν ἐξαίρετως τὴν μνήμην τοῦ ἀνδρός. Τῷόντι ἐὰν οἱ δυτικοὶ ἔχωσιν ἀφορμὴν νὰ ἀγανακτῶσι κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου ὡς ἰδρυτοῦ τῆς νέας Ῥώμης καὶ τῆς ἐν αὐτῇ παραχθείσης καὶ δι' αὐτῆς ἐπὶ μακρὸν ἀκμασάσης ἐλληνικῆς μοναρχίας, πρόδηλον ὅτι ἡμεῖς ὀφείλομεν τάνάπαλιν αὐτῷ ἰδιάζουσιν τούτων ἕνεκα εὐγνωμοσύνην, διότι διὰ τῆς μοναρχίας ἐκείνης τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, οὐ μόνον ἐσώθη ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ μακρὸν διετέλεσεν αὐθις ἰσχυρὸν καὶ μέγα. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέδειξεν ἐλληνικὴν τὴν πρώτην τῶν χριστιανικῶν ταγμάτων σημαίαν, ἐλληνικοῖς γράμμασι τὸ τοῦ Σωτῆρος ὄνομα ἐπιγράψας αὐτῇ καὶ ἐλληνιστὶ τὸ σύμβολον αὐτῆς « ἐν τούτῳ νίκα » καθιερώσας. Ὁ Κωνσταντῖνος συνεκάλεσε καὶ προέδρευσεν τὴν πρώτην μεγάλην τοῦ χριστιανικοῦ ἐλληνισμοῦ σύνοδον. Ὁ Κωνσταντῖνος ἔκτισε τὴν νέαν τοῦ ἐλληνισμοῦ πρωτεύουσάν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐνὶ λόγῳ παρεσκεύασε τὰ πάντα πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἀναβίωσιν, καὶ ἡμεῖς θέλομεν χλευάσει, θέλομεν περιφρονήσει, θέλομεν ἀδικήσει τὴν μνήμην τοῦ ἀνδρός! Ναι μὲν ὁ Κωνσταντῖνος ἤμαρτε νοθεύσας τὴν

νεάν αὐτοῦ μοναρχίαν δι' ὧν παρέλαθεν ἐν αὐτῇ περσικῶν θεσμῶν καὶ προπαρασκευάσας οὕτω τὴν ἀλλόκοτον ἀλλοίωσιν ἣν ἔπαθεν ὁ ἑλληνισμὸς ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι. Ἀλλ' οὐδὲν ἤττον εἰς αὐτὸν ὅπως-δήποτε ὀφείλεται ἡ πρώτη ἀρχὴ τοῦ ἐξἑλληνισμοῦ τῆς ἀνατολικῆς μοναρχίας· ὥστε εἰμφοροῦμεν νὰ κατακρίνωμεν αὐτὸν διὰ τινὰ τῶν ὅσα ἔπραξεν, ἀλλὰ νὰ καταδικάσωμεν τὸν ἄνδρα ἐν γένει, ἥθελεν εἶναι εἰδὸς τι ἱστορικῆς πατροκτονίας, τόσῳ μᾶλλον ἀσυγγνώστου ὅσῳ αὐτὴ ἡ δυτικὴ Εὐρώπη, ὑπέικουσα εἰς αἰσθημάτων γενναιότερα, ἤρχισε ν' ἀναδεικνύηται δικαιοτέρα πρὸς αὐτόν. Διότι ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐκ ὀλίγοι τῶν εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους ἀκμαζόντων ἐν τῇ δύσει ἱστορικῶν ἐκφέρουσιν ἤδη κρίσεις ἐπιεικεστέρας περὶ τοῦ ἀνδρός. Ἰδίως ὁ γάλλος Βλαδὶμήρος Βρυνέτος, ὅστις, ἐκδούς τῷ 1860 ἀξιόλογον ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἀλώσεως Κορίνθου ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν ὀθωμανῶν ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περὶ τοῦτο τὸ μέρος μετριοπαθῶς ἔγραψε, καὶ ἐν γένει φαίνεται ἐμπνεόμενος ὑπὸ φιλελληνικῶν αἰσθημάτων. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἕτερος γάλλος, ὁ Ἀλβέρτος Βρόγλιος, ὁ τῷ 1856 δημοσιεύσας δίτομον περὶ Κωνσταντίνου συγγραφὴν, ἐξ ἧς πλείστον ὅσον ὠφελήθημεν ἐν τούτῳ τοῦ παρόντος βιβλίου τῷ μέρει, πολὺ τῶν προκατόχων ἀσφαλέστερον ἐστάθμισε τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας τοῦ ἀνδρός, εἰ καὶ ὑπερφαίνονται εἰς ἐτι παρ' αὐτῷ τελευταῖά τινα τῆς δυτικῆς μνησικακίας ἔχνη.

Ἡ ἱστορικὴ λοιπὸν ἐπιστήμη τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἡ τοσαύτας τοῦ παρελθόντος πλάνας καθ' ἐκάστην διορθοῦσα, διαλύει κατὰ μικρὸν καὶ τὴν ἀχλὺν τὴν ἐπὶ τοσοῦτον καλύψασαν τὴν μνήμην τοῦ Κωνσταντίνου καὶ παρίστησιν ἡμῖν τὴν ἀληθεῖ αὐτοῦ εἰκόνα, εἰκόνα φέρουσαν μὲν πάντοτε στίγματά τινα, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον μεγάλην καὶ σεβαστήν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἴσταται εἰς τὰ μεθόρια δύο κόσμων, τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου, τοῦ ἐθνικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ· ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη ἐντὸς τοῦ πρώτου, ἔπραξε καὶ ἀπέθανεν ἐντὸς τοῦ δευτέρου. Δὲν εἶναι ἄρα πρέπον νὰ κριθῇ ὑπὸ τὴν μονομερῆ καὶ ἀπόλυτον τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἔποψιν, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐκάστοτε αὐτῶν περιστάσεις δεόν νὰ κριθῶσι, δεόν νὰ ἐκτιμηθῶσιν αἱ ποικίλαι τοῦ βίου αὐτοῦ περιπέτεια. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁμοιάζει τὰ κατ'

ποφόρα ἐκεῖνα φυτὰ εἰς τὰ ὅποια ἐνεκεντρίσθη ὁ χυμὸς φυτῶν ἐτέρων καὶ τῶν ὁποίων ὁ καρπὸς μετέχει ἀμφοτέρων τῶν οὐσιῶν καὶ ἀμφοτέρων τῶν φύσεων. Τὸ δόγμα τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπερ ἀπεδέξατο εἰς ἡλικίαν ὥριμον, δὲν ἔσχυσε νὰ μεταβάλῃ παρ' αὐτῷ ὁλόκληρον τὸν ἄνθρωπον· ἐὰν ὁ νοῦς αὐτοῦ κατενόησε τὰς ὑψηλὰς τοῦ χριστιανισμοῦ ἀληθείας καὶ κατεμέτρησε τὰς εὐεργεσίας ὅσας ἐπηγγέλλοντο εἰς τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ὑπηγόρευσε αὐτῷ νὰ ἐπιταχύνῃ τῶν εὐεργεσιῶν τούτων τὴν διάδοσιν, ἡ καρδιά αὐτοῦ, δὲν τὸ ἀρνούμεθα, παρέμεινε ἐθνικὴ, οὔτε ἡδυνήθη ποτὲ νὰ ἀποβάλῃ καθ' ὁλοκληρίαν τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρχαίων ἔξεων καὶ παραδόσεων. Ἀλλ' αὕτη αὕτη ἡ μεταξὺ τοῦ νοῦς καὶ τῆς καρδίας πάλη καθ' ἣν ἐπὶ τέλους λαμπρῶς ὑπερίσχυσε ἡ τοῦ πνεύματος δύναμις, μαρτυρεῖ τὸ μέγεθος τῆς προαιρέσεως καὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνδρός. Ὅθεν δικαίως ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία ἀπεκαλεσε αὐτὸν ἱσαπόστολον καὶ κατέταξε μεταξὺ τῶν πρωταγωνιστῶν, μεταξὺ τῶν ἀγίων τῆς πίστεως· παραβλέψασα μὲν τὰ ἁμαρτήματα ὧν ἐθεώρησε αὐτὸν ἀνεύθυνον, διότι ὑπῆρξαν προϊόν ἀλλοτρίας ἀνατροφῆς καὶ ἔξεως, ἀποβλέψασα δὲ εἰς μόνην τὴν ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ προαίρεσιν, ἣτις ὑπῆρξεν ἀναμφισβήτητος· δικαίως δὲ καὶ ἡ ἱστορία, ἐξαίρετως ἡ ἐλληνικὴ ἱστορία, ἀποκαλεῖ αὐτὸν μέγαν, διότι ὀλίγοι τῇ ἀληθείᾳ ἄνδρες ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔχοντες πρὸς τοσαύτας ἠθικὰς καὶ πολιτικὰς, ἰδίας τε καὶ κοινὰς, νὰ παλαίσωσι δυσχερείας, ἐπολιτεύθησαν μετὰ πλείονος δεξιότητος καὶ συνέδεσαν τὸ ὄνομα αὐτῶν μετὰ μείζονος πραγμάτων καὶ πνευμάτων μεταβολῆς· τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἀσφαλέστατον χαρκτηριστικὸν καὶ τὸ κάλλιστον τοῦ μεγάλου ἀνδρός βραβεῖον.

Ὅτι δ' ἐπιμαρτυρεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ ἀκριβὲς τῆς κρίσεως ταύτης εἶναι ἡ ταραχὴ καὶ ἀναρχία ἡ ἐπικρατήσασα ἅμα ἐκλιπόντος αὐτοῦ. Τέσσαρες δὲν εἶχον εἰσέτι παρέλθαι μῆνες ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ ἤδη ὁ Κωνστάντιος, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐφαρμακέυθη ὑπὸ τῶν ἰδίων ἀδελφῶν, οὐ μόνον τοὺς δύο τούτους θεῖους ἔσφαξεν, ἀλλὰ καὶ ἑπτὰ ἐξεδέλφους ἐν οἷς τοὺς δύο συνάρχοντας, Δαλμάτιον καὶ Ἀντιβαλιανόν, καὶ πλείστους ἄλλους ἐπιφανεῖς ἄνδρας συγγενεύοντας ὅπως δῆποτε μετὰ τοῦ βα-

σιλικοῦ οἴκου. Δύο μόνον παῖδες, ὁ Γάλλος καὶ ὁ Ἰουλιανός, υἱοὶ τοῦ Ἰουλίου Κωνσταντίου ἐνὸς τῶν ἑτεροθαλῶν ἀδελφῶν τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἐσώθησαν ὡς ἐκ θαύματος ἀπὸ τῆς φοβερᾶς ταύτης καταστροφῆς. Καὶ ὁ μὲν Κωνσταντίος ἐσφετερίσθη οὕτω τὰς μερίδας τῶν δύο αὐτοῦ ἐξαδέλφων· ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Β΄ ἠξίωσε νὰ ἐπιβάλη χειρὰ εἰς τὴν κληρονομίαν τοῦ νεωτάτου τῶν ἀδελφῶν, καὶ ἐπὶ τούτῳ κατῆλθεν ἀπὸ Γαλατίας εἰς Ἰταλίαν, ἀλλὰ, περὶ πεσὼν εἰς ἐνέδραν, ἐθανατώθη τῇ 9 ἀπριλίου 340, ὥστε ὁ Κωνσταντῖνος ἐμεινεν οὕτω κύριος τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Μετὰ δέκα ὅμως ἔτη ἐδολοφονήθη καὶ οὗτος εἰς τὰ Πυρρηναῖα ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν σωματοφυλάκων Μαγνεντίου· καὶ μόλις τῷ 353 ὁ Κωνσταντίος ἠδυνήθη νὰ καταβάλη τὸν δολοφόνον τοῦτον, βασιλεύσας ἕκτοτε ὀλοκλήρου τοῦ κράτους μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ συμβάντος τῇ 3 νοεμβρίου 361. Τοὺς ἐμφυλίους τούτους περὶ τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἀγῶνας, κατέστησαν ἔτι δεινότερους ὀλέθριοι ἐξωτερικοὶ πόλεμοι. Ὁ βασιλεὺς τῆς Περσίας Σαπῶρ Β΄ ἐπαναλαβὼν τὰς ἐπιδρομὰς, κατετρόπωσε τὸν Κωνσταντίον περὶ Σίγγαρα τῆς Μεσοποταμίας, οὐδὲ ἐσώθη τότε ἡ Ἀσία εἰμὴ διὰ τῆς ἀντιστάσεως ἣν ἀντέταξεν εἰς τοὺς βαρβάρους ἡ ἰσχυρὰ Νίσιβις ἡ πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης, ἡ ἄλλοτε ὑπὸ τῶν Μακεδόνων Ἀντιόχεια Μυγδονικὴ κληθεῖσα. Ἀφ' ἐτέρου ὁ Κωνσταντίος ἐκάλεσε συμμάχους εἰς τὸν κατὰ Μαγνεντίου ἀγῶνα τὰ γερμανικὰ ἔθνη, τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἀλαμανούς· οἱ δὲ, ἐμβαλόντες εἰς τὴν Γαλατίαν, ἐνέμενον ἤδη εἰς αὐτὴν λεηλατοῦντες καὶ καταστρέφοντες πόλεις καὶ χώρας.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἐξηκολούθει διεξαγόμενον τὸ μέγα τῆς ἐσωτερικῆς ἀναμορφώσεως ζήτημα, ἀπαραλλάκτως καθὼς, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς ἀνατολῆς δὲν εἶχε διακοπεῖ ἔνεκα τοῦ ἐμφυλίου τῶν διαδόχων ἀγῶνος. Ὁ μὲν ἀρχαῖος κόσμος κατέπιπτε βαθμηδόν, οἰκοθὲν μᾶλλον ἢ δι' ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως· ὁ δὲ νέος διεπλάττετο ὁσημέραι, εἰ καὶ ἀναμέσον ἀδιαλείπτων σχεδὸν διενέξεων καὶ ἐρίδων. Οἱ υἱοὶ τοῦ Κωνσταντίνου παρεξέτράπησαν μὲν κατὰ τι τῆς πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς ἀνεξίτη-

σκείας τοῦ πατρικοῦ συστήματος· οἱ νόμοι ὁμῶς αὐτῶν κατὰ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος οὐ μόνον πολὺ ἀπείχον τῆς βραδύτερον ἐπελθούσης δεινῆς καταδρομῆς, ἀλλὰ δὲν φαίνονται καὶ ἀκριβῶς ἐφαρμοσθέντες. Ἐν ἔτει 341 ἐξεδόθη νόμος ἀπαγορεύων τὰς θυσίας, ἀλλὰ μὴ ἐπιβάλλων ῥητὴν εἰς τοὺς παραβάτας ποινὴν. Ἄλλος δὲ νόμος τοῦ ἀκολούθου ἔτους δείκνυται τάνάπαλιν εὐνους πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς, διακωλύων τὴν καταστροφὴν τῶν ναῶν αὐτῶν ὅσοι ἔκειντο ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῶν πόλεων. Ὑπάρχουσι μὲν νόμοι αὐστηρότεροι· ὁ νόμος 4 τοῦ 353 ἔτους, ὅστις, διατάττων τὴν κατάργησιν τῶν ναῶν καὶ τὴν ἐντελῇ τῶν θυσιῶν παύσιν, ἐπιβάλλει εἰς τε τοὺς παραβάτας καὶ τοὺς ὀκνήσαντας περὶ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ ἐπαρχιακοὺς ὑπαλλήλους, ποινὴν θανάτου καὶ δημεύσεως· καὶ ὁ νόμος 5 τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ ἀπαγορεύων τὰς νυκτερινὰς θυσίας· καὶ ὁ νόμος 6 τοῦ 356 ὅστις ἐπιβάλλει αὐθις ποινὴν θανάτου εἰς τοὺς θύοντας καὶ τοὺς τὰ εἰδῶλα προσκυνοῦντας· ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν τὸν Λιβάνιον, ὁ Κωνσταντῖος « ἰερὰ καὶ νεῶ, τοὺς μὲν ἔκλεισε, τοὺς δὲ κατέσκαψε, τοὺς δὲ βεβήλους ἀποφῆνας πόρνοις ἐνοικεῖν ἔδωκεν. » Ἀλλ' ὅτι ὁ Λιβάνιος ὑπερβολὰς λέγει καὶ ὅτι οὐδὲ οἱ ῥητοὶ ἐκεῖνοι νόμοι ἐξετελέσθησαν, ἐξάγεται ἔκ τε τῆς συνεχοῦς τούτων ἐπαναλήψεως καὶ ἐξ ἐτέρων ἀναμφισβητήτων μαρτυριῶν καὶ γεγονότων. Ὁ ἐθνικὸς Σύμμαχος βεβαίῳ ὅτι ὁ αὐτὸς Κωνσταντῖος, ὅστις ἐν ἔτει 353 ἐξέδωκε τὸν προμνημονευθέντα νόμον 4, ἐπισκεφθεὶς τὴν Ῥώμην μετὰ τέσσαρα ἔτη, διετήρησεν εὐλαβῶς τὰ προνόμια τῶν Ἑστιάδων καὶ ἐν γένει ἐπέτρεψε τὴν τέλεσιν τῆς ἐθνικῆς λατρείας. Μικρὸν δὲ πρὸ τῆς τελευτῆς, δι' εἰδικοῦ νόμου ἔλαβεν ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ τὰ σωζόμενα κοσμήματα τῶν ἐθνικῶν ναῶν. Οἱ ναοὶ κατέπιπτον, καὶ ἡ πίστις ἐμαρραίνετο, καὶ ἐν γένει τὸ ἀρχαῖον θρησκευμα ἐφθείρετο· ἀλλὰ ἐφθείρετο ἡρέμα ἐξ ὀργανικοῦ θανατηφόρου νοσήματος μᾶλλον ἢ διὰ πληγῶν ὑπὸ πολεμίων καταφερομένων. Ἀπ' ἐναντίας τὸ νέον θρησκευμα, καὶ τοι ὑπὸ δεινῶν κλονισμῶν ἀνασειόμενον, δὲν ἔπαυε προαγόμενον καὶ ἀκριάζον.

Εἶδομεν ὅτι ὁ μέγας Κωνσταντῖνος περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς εἶχε περιέλθει εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς προμάχους τῆς ὀρθοδόξιας, ἰδίως πρὸς

τὸν ὑπάτον αὐτῶν ἱεράρχην Αἰγύπτου Ἀθανάσιον, καὶ εἶχε προστατεύσει τοὺς φίλους τοῦ Ἀρείου, μὴ ἐννοῶν ὅμως διὰ τούτου νὰ μεταβάλλῃ οὐδὲ κεραίαν τοῦ ἐν Νικαίᾳ καθιερωθέντος συμβόλου, πολιτευθεὶς δὲ οὕτω ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ καταπαύσῃ πᾶσαν διένεξιν διὰ τῆς εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας παραδοχῆς τοῦ Ἀρείου ὃν ἐνόμιζε μετanoήσαντα καὶ αποπτύσαντα τὴν δυσσέβειαν. Ἀλλὰ διὰ τοῦ ἐπελθόντος αἵφνης θανάτου τοῦ Ἀρείου, ὁ σκοπὸς οὗτος ἀφῆρθη ἐκ μέσου, παρέμεινε δὲ μόνον ἡ κορυφωθείσα διαίρεσις. Τὸ λογικώτερον λοιπὸν ἦτο ἤδη, ἐκλιπούσης τῆς αἰτίας τοῦ σκανδάλου, νὰ ἐκλείψῃ καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς παραχθείσα διαίρεσις· ἀλλὰ τὰ ἁμαρτήματα εὐκολώτερον πράττονται ἢ διορθοῦνται. Ὁ βασιλεὺς ἐδίσταζε νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Ἀθανάσιον, ἵνα μὴ περιέλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἀντιπάλους τοῦ ἱεράρχου τῆς Αἰγύπτου οἵτινες ἦσαν προσωπικοὶ αὐτοῦ φίλοι· τὸ δὲ δεινότερον, οἱ φίλοι οὗτοι, οἵτινες προδήλως ἐκινεῦντο καὶ ὑπὸ πολλῶν ἰδίων παθῶν καὶ συμφερόντων καὶ διὰ τῆς διαγωγῆς αὐτῶν τοσοῦτον ἐδυσφρήμησαν τὴν χριστιανικὴν πίστιν, δὲν ἤρχοντο εἰς ὅσα ἔπραξεν ἤδη ὑπὲρ αὐτῶν ὁ Κωνσταντῖνος. Ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἐφοβεῖτο ν' ἀνακαλέσῃ τὸν Ἀθανάσιον μήπως δυσαρεστήσῃ τοὺς ἰδίους φίλους, αὐτοὶ πάλιν ἐφοβοῦντο μήπως ὁ Κωνσταντῖνος μεταβάλλῃ γνώμην καὶ συνδιαλλαγῇ πρὸς τὸν ἱεράρχην Αἰγύπτου, τόσῳ μάλλον ὅσῳ οὗτος εἶχε συναρῶν τὸν πρεσβύτατον τοῦ βασιλέως υἱόν, ὅστις ἀναφανδὸν ἐπροστάτευεν αὐτόν. Ὅθεν ἡσθάνοντο ὅτι, διὰ νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν, ἔπρεπε νὰ διαχωρίσωσι τὸν βασιλέα ἀπὸ τοῦ Ἀθανασίου δι' ἀνυπερβλήτου τινὸς χάσματος· πρὸς δὲ τοῦτο, ἐπειδὴ οὐδὲν εἶχον ἱερὸν καὶ ὅσιον, ἐβουλεύοντο ἤδη νὰ φέρωσιν οὕτως ἢ ἄλλως εἰς μέσον τὰς ἀρχαίας τοῦ Ἀρείου δοξασίας, πρὸς ἃς τοσοῦτον ἀπέκλινον κατὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον. Καὶ εἶναι πιθανώτατον ὅτι, ὁ βασιλεὺς ἐπιζήσας ἤθελεν εὐρεθῇ εἰς ἔτι πλείονα ἢ πρότερον ἀμνηχανίαν· διότι ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποκρούσῃ ἀνθρώπους τοσοῦτον εὐπειθεῖς, προτιμῶν τοὺς τοσοῦτον ἀνθάδεις αὐτῶν ἀντιπάλους. Ἡ ἑτεροδοξία ἐν γένει, ὡς θέλομεν ἰδῆ, εἶχε τοῦτο τὸ δέλεαρ ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν ἀρχήν, ὅτι ἡναγκάζετο νὰ ἐπιζητῇ τὴν προστασίαν αὐτῆς πολὺ πλείονον ἢ ἡ ἐπὶ

τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἐρειδομένη ὀρθοδοξία. Ὡς καὶ αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίνου ἡ πίστις, ἄδηλον τῇ ἀληθείᾳ ἂν δὲν ἤθελεν ὑποπέσει εἰς ποικίλους πειρασμούς. Ἦτος ἦτο δυνατόν νὰ ἀνθέξῃ εἰς τοὺς πειρασμοὺς τούτους ὁ πολὺ ἀσθενέστερος υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖος; Ὁ Κωνσταντῖος εὗρεν εἰς τὴν αὐλὴν ἐπικρατοῦντας τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Ἀθανασίου, οἵτινες, θαρράλευτοί ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον γενόμενοι καὶ διὰ παντοειδῶν τεχνασμάτων ἐπὶ τῆς καρδίας καὶ τοῦ νοῦς αὐτοῦ ἐνεργήσαντες, κατώρθωσαν ἐπὶ τέλους, μετὰ πολλὰς συζητήσεις καὶ πολλὰς συνόδων ἀποπείρας, μετὰ πολλῶν ἐτῶν ἀμφιβολίας καὶ παλινωδίας τοῦ βασιλέως, νὰ συγκροτήσωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον ἐξ ὁμοφρόνων ἀρχιερέων, καὶ δι' αὐτῶν νὰ καθιερώσωσι νέαν σύμβολον πίστεως, τὸ ὁποῖον ἔλεγε τὸν υἱὸν οὐχὶ ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, ἀλλὰ ὁμοιούσιον ἢ ὁμοιοούσιον. Ὁ τελευταῖος οὗτος ὅρος δὲν ἦτο καινοφανής· εἶχεν ἤδη προταθῆ ὑπὸ τῶν φίλων τοῦ Ἀρείου εἰς τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον, ὡς ἐπιτήδειος δι' ἀνεπισιθίου τροπολογίας τοῦ γνησίου ὅρου, νὰ δηλώσῃ τὴν δοξασίαν τοῦ αἰρεσιάρχου, καθὼ μὴ διευκρινῶν τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας, ἀλλὰ μόνον ὑπεμφαίνων ὁμοιότητά τινα καὶ συγγένειαν τοῦ Σωτῆρος πρὸς τὸν Θεόν, ἥτις κάλλιστα ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ εἰς πάντα ἄνθρωπον. Καὶ τότε μὲν εἶχεν ἀποδοκιμασθῇ ὁ ὅρος, ἥδη δὲ λαμπρῶς ἐθριάμβευσεν. Ἀλλ' ἐμελλεν ὁ θρίαμβος οὗτος ν' ἀποβῇ ἐφήμερος καὶ τὸ ἐργῶδες ἐκεῖνο τῆς ἑτεροδοξίας οἰκοδόμημα νὰ καταπέσῃ, χάρις εἰς τὴν ἀκλόνητον πρὸς τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον πίστιν τῶν ὀρθοδόξων καὶ πρὸ πάντων χάρις εἰς τοὺς ἀειμνήστους ἀγῶνας οὓς ὑπὲρ αὐτοῦ ἤθλησεν ὁ μέγας τῆς Αἰγύπτου ἱεράρχης.

Καθ' ἣν ἐποχὴν ἀπέθανεν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ὁ Ἀθανάσιος ἦτο ἐξόριστος εἰς Αὐγοῦσταν Τριβήρων ἐν Γαλατίᾳ. Καὶ ὁ μὲν αὐτόθι ἀρχὼν Κωνσταντῖνος ὁ νεώτερος ἐζήτησεν ἀμέσως καὶ ἐπέτυχεν τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ εἰς Ἀλεξάνδρειαν, παρὰ τοῦ βασιλεύοντος ἐν τῇ ἀνατολῇ Κωνσταντίου, ὅστις δὲν εἶχεν ἔτι περιπέσει εἰς τὰς παγίδας τῶν Ἀρειανῶν καὶ πλὴν τούτου ἠναγκαζέτο νὰ σεβασθῇ τὴν σύστασιν τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ. Μετ' οὗ πολὺ ὁμῶς, θανῶθέντος τοῦ Κωνσταντίνου, στερεῖται ὁ Ἀθανάσιος προστάτου ἰσχυ-

ροῦ, οἱ δὲ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἀρχιερεῖς ὠφελοῦμενοι ἐκ τούτου συνέρχονται εἰς Ἀντιόχειαν καὶ ἐπαναλαμβάνουσι τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην καθαίρεσιν ἣν εἶχε μὲν ψηφίσει ἡ ἐν Τύρῳ καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις σύνοδος, δὲν ἐθεώρησε δὲ εὐλογον νὰ ἐπικυρώσῃ ὁ μέγας Κωνσταντῖνος. Ὁ θρόνος τῆς Ἀλεξανδρείας ἐδόθη εἰς ἀρχιερέα τινὰ ὀνόματι Γρηγόριον, καὶ ὁ ἑπαρχος τῆς Αἰγύπτου διετάχθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀπόφασιν ταύτην διὰ πάσης τῆς δυνάμεως αὐτοῦ· ὥστε ὁ Ἀθανάσιος ἠναγκάσθη ν' ἀπέλθῃ τὸ δεύτερον εἰς ἑξορίαν. Κατέφυγε δὲ αὐθις εἰς τὴν δύσιν, ὅπου εὗρε πάλιν προστάτην ἰσχυρὸν τὸν ἐκεῖ βασιλεύοντα Κώνσταντα, ὅστις, καί τοι εἰς πολλὰς ἄλλας αἰτοπίας περιπεσὼν, παρέμενε ὁμως πιστὸς εἰς τὴν ὀρθοδόξιν. Καὶ κατῴρθησε τῷ μετὰ τινα ἔτη νὰ καταπέσῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κωνσταντίον, ἔτι ταλαντευόμενον μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ Ἀρειανῶν, νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν ἱεράρχην τῆς Αἰγύπτου εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν αὐτοῦ θρόνον. Ἡ εἰσοδος τοῦ Ἀθανασίου τότε εἰς Ἀλεξανδρείαν ὑπῆρξε θριαμβικὴ· αἱ συμφοραὶ αὐτοῦ εἶχον συγκινήσει τοὺς κατοίκους τῆς μεγάλης ἐκείνης πόλεως· ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ ἀπέβη εἴπερ ποτὲ ἀκράδαντος, τὸ δὲ κλέος ἀντήχησεν ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ἀπὸ τῆς Βρεταννίας μέχρι τῆς Αἰθιοπίας.

Ἀλλὰ τῷ 350 δολοφονεῖται καὶ ὁ Κώνστας, μετὰ δὲ τρία ἔτη κατὰβάλλεται ὁ Μαγνέντιος ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου, ὅστις ἤδη, μηδὲν ἔχων νὰ φοβηθῇ συνέταιρον τῆς ἀρχῆς, καὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὑποκύπτων εἰς τὴν τῶν Ἀρειανῶν ἐπιρροήν, διέταξε πλείζων ὀρθοδόξων ἀρχιερέων τὴν ἑξορίαν, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἀπεφάσισε ν' ἀπαλλαγῇ ὀριστικῶς τοῦ ἐπιφανεστάτου καὶ ἰσχυροτάτου αὐτῶν, τοῦ ἱεράρχου τῆς Αἰγύπτου. Καὶ ὁ μὲν λαὸς τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅστις ἐλάτρευε τὸν ποιμένα αὐτοῦ, ἠθέλησε ν' ἀντισταθῇ εἰς τὴν βασιλικὴν ἀπόφασιν· ἀλλὰ στρατεύματα πολυάριθμα προσελθόντα ἐκ τῆς ἄνω Αἰγύπτου καὶ ἐκ τῆς Λιβύης ἐπεχείρησαν διὰ νυκτὸς τῇ 9 φεβρουαρίου 356 ν' ἀπαγάγῃσι τὸν ἱεράρχην. Ὁ Ἀθανάσιος διηγῆθη αὐτὸς βραδύτερον τὰς περιπετείας τῆς τραγικῆς αὐτῆς σκηνῆς· ἀλλὰ δὲν θέλομεν παραθέσει ἐνταῦθα τὴν εἰκόνα ἐκείνην, ἥτις δύναται νὰ θεωρηθῇ παρὰ τινων ὡς περιαιτολογία. Ὅθεν προτιμῶμεν νὰ ἀναφέρωμεν μᾶλλον τοὺς λόγους τοῦ Γιββωνος, ὅστις πολὺ ἀπέχων τοῦ νὰ

σεβασθῇ τὸ αἶσθημα τοῦ ἀνδρός, ἡναγκάσθη ὅμως νὰ θαυμάσῃ τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ. Τὴν νύκτα, λέγει ὁ Ἀγγλος ἱστορικός, καθ' ἣν ὁ ἔπαρχος τῆς Αἰγύπτου Συριανὸς περιέζωσε διὰ ταγμάτων τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Θεωνᾶ, ὅπου οἱ χριστιανοὶ, παννυχίδος τελουμένης ἡγρύπνουσαν καὶ προσεγγύοντο, ὁ ἀρχιεπίσκοπος καθήμενος ἀτάραχος ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ περιέμενε γενναίως τὸν θάνατον. Ἐνῶ κραυγαὶ καὶ ἀπειλαὶ μηχανώδεις διέκοπτον τὴν θείαν ἀκολουθίαν, ὁ Ἀθανάσιος παρώτρυνε τὸν ἔντρομον περὶ αὐτὸν κλῆρον νὰ ἐπιμένῃ ἐν τῇ εὐλαβείᾳ αὐτοῦ πίστει, ψάλλων τὸν ψαλμὸν ἐκείνου τοῦ Δαυὶδ ὅστις ἐξυμνεῖ τὸν θρίαμβον τοῦ Θεοῦ Ἰσραὴλ κατὰ τοῦ ἀσεβοῦς τῆς Αἰγύπτου τυράννου. Οἱ στρατιῶται ἔθραυσαν τὰς πύλας καὶ ἐξηκόντισαν χάλαζαν βελῶν· τὰ στίλβοντα αὐτῶν ὅπλα ἐξήστραψαν μακρόθεν ὡς ἐκ τῶν φῶτων τοῦ ἱεροῦ, καὶ ἐπὶ τέλους ἐφώρμησαν οὗτοι ξιφῆρεις μέχρι τῶν ἀδύτων τῆς ἐκκλησίας. Οἱ ἱερεῖς ἤδη καθικέτευον τὸν ἀρχιεπίσκοπον νὰ σώσῃ τὴν πολύτιμον αὐτοῦ ζωὴν· ἀλλ' ὁ ἀτρόμητος ἱεράρχης ἀπεποιήθη νὰ καταβῇ ἀπὸ τοῦ θρόνου πρὶν ἢ ἰδῇ πάντας αὐτοὺς ἐν ἀσφαλείᾳ ὄντας. Τότε μόνον ἀπεφάσισε ν' ἀπέλθῃ καὶ ἐπέτυχε νὰ διαφύγῃ, διὰ τὴν κορυφωθείσαν ταραχὴν καὶ τὸ σκότος τῆς νυκτός. Διασχίσας μετὰ κόπου τὸ ἐκπεπληγμένον πλῆθος καὶ ἐν τῇ κρίσιμῳ ταύτῃ στιγμῇ ἐξολισθήσας καὶ καταπατηθεὶς, οὔτε τὸ θάρρος αὐτοῦ ἀπέβαλε οὔτε τὸ τῆς ψυχῆς παράστημα, οἱ δὲ στρατιῶται εἰς τοὺς ὁποίους εἶχε δοθῇ ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν ὑπόσχεσις ἀδράς ἀμοιβῆς ἐὰν φέρωσι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ματαίως ἐπὶ μακρὸν ἐξηκολούθησαν ζητοῦντες τὸν Ἀθανάσιον.

Καὶ φυγὰς δὲ οὕτω γενόμενος, δὲν ἡπράχτησεν οὐδ' ἐσιώπησεν ὁ ἀνὴρ, ἀλλ' ἔγραψεν ἀμέσως ἐπιστολὴν πρὸς τὸν βασιλέα δι' ἧς ἀπολογεῖται ἀτάραχος καὶ ἀξιοπρεπῶς, ὡς ἂν ἐκαθητο ἔτι ἐν τῇ μητροπόλει Ἀλεξανδρείας· καὶ ἀπαριθμῶν ἀπάσας τῶν ἀντιπάλων τὰς αἰτιάσεις, ἀνασκευάζει αὐτάς ὡς ἂν προσέκειτο ἔτι νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀθωότητά αὐτοῦ. Λαμπροτάτη μάλιστα ὑπῆρξεν ἡ ἀπόκρισις αὐτοῦ εἰς τὴν κατηγορίαν ὅτι εἶχε γράψῃ πρὸς τὸν Μαγνέντιον. « Ὅλως μὲν γὰρ περὶ τοῦ μακαρίτου σου ἀδελφοῦ, λέγει, πρόφασις ἦν πιθανὴ τοῖς συκοφάνταις, ὅτι τε κατήξιούμεθα βλέπειν αὐτόν, καὶ περὶ ἡμῶν ἡξίου γράφειν πρὸς τὴν σὴν ἀδελφικὴν διά-

Θεσιν, καὶ παρόντας μὲν ἐτίμα πολλάκις, καὶ ἀπόντας δὲ μετεπέμπετο. Τὸν δὲ διάβολον Μαγνέντιον, μάρτυς ὁ Κύριος, καὶ μάρτυς ὁ Χριστὸς αὐτοῦ, οὔτε γινώσκω, οὔτε ὅλως ἠπιστάμην αὐτόν. Ποία τοίνυν συνήθεια τῷ μὴ γινωσκομένῳ πρὸς τὸν μὴ γινώσκοντα; ποία με πρόφασις εἶχε γράφαι τῷ τοιούτῳ; ποῖον προοίμιον τῆς ἐπιστολῆς ἔτασσον γράφων αὐτῷ; ὅτι τὸν τιμῶντά με, οὐ τῶν εὐεργεσιῶν οὐκ ἂν ποτε ἐπιλαθόμην, τοῦτον φονεύσας καλῶς ἐποίησας; καὶ ἀποδέχομαι σε τοὺς γνωρίμους ἡμῶν χριστιανούς καὶ πιστοτάτους ἀνδρας ἀνελόντα; καὶ ἀποδέχομαι σε σφάζαντα τοὺς ἐν Ῥώμῃ γνησίως ἡμᾶς ὑποδεξαμένους; » Ἐν ταύτῃ δὲ ὁ εὐγλωττος ἀρχιερεὺς ἐπισωρεύει τὰς ἀποδείξεις, τὰ γεγονότα, τὰς πιθανότητας δι' ὧν διαφεύδεται ἡ σικοφαντία ἐκείνη, καὶ, μὴ παραπονούμενος διὰ τὴν ἐξορίαν καὶ τὰς συμφορὰς αὐτοῦ, καθικετεύει τὸν Ὑψιστον ἵνα φωτίσῃ τὴν καρδίαν τοῦ Κωνσταντίου.

Ὁ βασιλεὺς ὑπῆρξεν ἀκαμπτος καὶ ἐπέμεινε διώκων τοὺς φίλους, τοὺς ὁπαδοὺς, τοὺς ὁμοδόξους τοῦ Ἀθανασίου οὐδὲν ἥττον τῇ ἀληθείᾳ ἢ ὅσον εἶχον καταδιωχθῇ ἐν γένει οἱ χριστιανοὶ ἐπὶ τῶν ὀλεθρίων τοῦ Διοκλητιανοῦ χρόνων. Ἐν διαστήματι ἑξ ἑτῶν, ἦτοι καθ' ὅλην τὴν ὑπόλοιπον ζωὴν καὶ βασιλείαν τοῦ Κωνσταντίου, ὁ Ἀθανάσιος ἐπλανήθη ἀπὸ ἐρήμου εἰς ἔρημον, κινδυνεύσας πολλάκις νὰ συλληφθῇ. Ἀλλὰ τὸ ἀσφαλέστερον αὐτοῦ ἄσυλον ἦσαν τὰ μοναστήρια καὶ τὰ ἡσυχαστήρια τῆς Θεβαΐδος ἥτις ἦτο τότε τὸ κύριον τῶν ἐρημιτῶν καὶ τῶν ἀσκητῶν καταγώγιον. Ἀπὸ ἐκεῖ δὲν ἔπαυεν ἐνθάρρυνων τοὺς ὀλίγους ἐπισκόπους τῆς Αἰγύπτου ὅσοι ἔσωζον εἰσέτι ζῆλόν τινα πρὸς τὴν πίστιν, γράφων ἀποστολικὰς τινὰς ἐπιστολάς πρὸς τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίαν, ἀνασκευάζων τοὺς αἵρετικούς, ἀναθεματίζων τοὺς διώκτας· αἱ δὲ συγγραφαὶ αὐτοῦ αὐταὶ, ἀντιγραφόμεναι ὑπὸ χειρῶν εὐλαβῶν, διεσκορπίζοντο ἐν ἀκαρεῖ εἰς ὅλας τὰς χριστιανικὰς τῆς ἀνατολῆς ἐκκλησίας. Καὶ διετέλει λοιπὸν οὕτω ἀπὸ τοῦ μονήρους αὐτοῦ κελλίου, ποιμαίνων πᾶσαν Αἴγυπτον, ὡς ἀόρατός τις Πατριάρχης, ὑπηρετούμενος καὶ σωζόμενος ὑπὸ τῆς ἐννεοῦ ἀλλ' ἐνθουσιώδους στρατιᾶς τῶν μοναχῶν τῆς ἐρήμου, ὅτε αἰφνης λαίλαψ ἀπροσδόκητος ἠπέλθῃ νὰ ἀνασπάσῃ ἐκ βάθρων ὁλόκληρον τοῦ χριστιανισμοῦ τὸ οἰκοδόμημα.

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμείται ὅτι ἐπὶ τῆς γενικῆς τῶν συγγενῶν τοῦ Κωνσταντίου σφαγῆς, τῆς γενομένης εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, δύο μόνοι ἐξαδέλφοι τοῦ βασιλέως εἶχον διασωθῆ, ὁ Γάλλος καὶ ὁ Ἰουλιανός. Ἐκ τούτων ὁ μὲν ἦτο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου δωδεκαέτης, ὁ δὲ ἐξαέτης, ἀμφότεροι δὲ ἦσαν υἱοὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, Ἰουλίου Κωνσταντίου, τοῦ θυσιασθέντος μετὰ τῶν ἄλλων κατὰ τὴν ἀποφραδα ἐκείνην ἐποχὴν. Ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὥρισθησαν εἰς κατοικίαν αὐτῶν διάφοροι τῆς μικρᾶς Ἀσίας πόλεις, ὅπου ἀνέτως ὅπωςοῦν διάγοντες, ἀνετρέφοντο καὶ ἐξεπαιδεύοντο ὑπὸ διδασκαλῶν ὀνομαστών, σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦ Νικομηδείας Εὐσεβίου. Τελευταῖον ἐν ἔτει 351 ὁ Κωνσταντίος ἐθεώρησεν εὐλογον νὰ ἀπονεμῇ τὸ ἀξίωμα τοῦ Καίσαρος εἰς τὸν Γάλλον καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς αὐτὸν τὴν διοίκησιν τῆς Ἀσίας, ἐδρεύοντα εἰς Ἀντιόχειαν. Ἀλλ' ὁ Γάλλος οὐδεμίαν ἔδειξε πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου τούτου ἐπιτηδειότητά· ἐξ ἐναντίας κατέστη ἔνοχος πολλῶν ἀνοσιουργημάτων. Ὅθεν ἀνακληθεὶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 354 εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀπεκεφαλίσθη αὐτόθι ἐν τῇ φυλακῇ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦτον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ὁ Ἰουλιανός ἐκινδύνευσεν νὰ λαβῇ τὴν αὐτὴν τύχην, διότι οἱ περὶ τὸν Κωνσταντίον ἔλεγον αὐτῷ ὅτι ὁ νέος οὗτος ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ πνέῃ ἐκδίκησιν διὰ τὰ τοσαῦτα τῆς οἰκίας αὐτοῦ παθήματα. Ἀλλ' ὁ ἐν τῇ δυστυχίᾳ ἀνατραφεὶς Ἰουλιανός ἔμαθε προῖμῶτα νὰ κρύπτῃ τὴν τε θλίψιν αὐτοῦ καὶ τὴν ὀργὴν· πλὴν τούτου δὲ ἀνέλαβε καὶ ἡ καλοκάγαθος βασιλὶς Εὐσεβία τὴν προστασίαν αὐτοῦ, ὥστε ὁ Κωνσταντίος ἐπέισθη νὰ φρεῖσθῃ καὶ αὐθις τοῦ ἐξαδέλφου ὀρίσας εἰς κατοικίαν αὐτοῦ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἰνα κατανοήσωμεν τὰ σπουδαῖα γεγονότα τὰ ὅποια προέκυψαν εἰς μέσον μετὰ τὴν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ βραχείαν τοῦ Ἰουλιανοῦ διατρίβην, ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν πῶς εἶχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ Ἀθῆναι καὶ ὅποιαί τινες ἦσαν αἱ τοῦ Ἰουλιανοῦ διαθέσεις ὅτε διατάχθη νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα.

Αἱ Ἀθῆναι εἶχον πρὸ καιροῦ ἀποβάλλει τὸ μέγα αὐτῶν πολιτικὸν καὶ ἠθικὸν ἀξίωμα· ἀπὸ δὲ τῆς κατακτήσεως τοῦ Σύλλα καὶ

τῆς Γοτθικῆς ἐπιδρομῆς ἔπαθον καὶ ὑλικὰς ζημίας οὐ σμικρὰς· Ἀλλὰ τὸ ἀπαράμιλλον κλέος δι' οὗ περιεβάλλετο ἡ πρωτεύουσα αὕτη τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, τὰ λαμπρὰ μνημεῖα ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐκοσμεῖτο, ἡ εὐλάβεια ἣν ἔσωζον οἱ πολυάριθμοι εἰσέτι ἐθνικοὶ πρὸς τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια καὶ ἡ συνείδησις τῆς ὀφειλομένης εἰς τὴν χώραν ταύτην εὐγνωμοσύνης ἣν εἶχεν ἅπας ὁ ἑλληνικὸς κόσμος, ἀνεδείκνουν τὴν πόλιν ταύτην σεβαστὴν μὲν εἰς τοὺς ἄρχοντας τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐπαγωγὸν δὲ εἰς πάντας τοὺς λογίους ἄνδρας οἵτινες ἐξηκολοῦθουν συρρέοντες ἐνταῦθα σωρηδὸν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ, ὡς εἶδομεν, αἱ σχολαὶ τῶν Ἀθηνῶν ἔτυχον τῆς ἰδιαζούσης αὐτοκρατορικῆς προστασίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὰς σχολὰς ταύτας δὲν ἐδιδάσκοντο ἤδη σπουδαῖα πράγματα καὶ θεωρήματα, ἀλλ' ἐπεκράτει ἡ ἄγονος ἐκεῖ νη σοφιστικὴ τέχνη περὶ τῆς ὁποίας ἄλλοτε ὠμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει (σελ. 473 καὶ ἐπ.), καὶ εἰς τὴν ὁποίαν τὸ σύστημα τῶν Νεοπλατωνικῶν ματαίως ἡγωνίζετο νὰ περιποιήσῃ νέαν τινὰ ζωὴν καὶ ἐνέργειαν. Ἐντεῦθεν αἱ εἰδήσεις ὅσας περὶ αὐτῶν ἔχομεν ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, διὰ Λιβανίου καὶ Εὐναπίου, παριστῶσι τὰς σχολὰς ἐκεῖνας οὐ μόνον οἷας ἄλλοτε περιεγράψαμεν αὐτάς ὑπὸ Φιλοστράτου ὁδηγούμενοι, ἀλλὰ εἰ δυνατὸν ἔτι μᾶλλον ἀναξίας τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης. Ἡ ἐν Ἀθήναις ἐκπαίδευσις εἶχε καταντήσῃ τφόντι ὀγκώδης τις λέξεων πάλῃ, τῆς ὁποίας τὰ κύρια ἐλατήρια ἦσαν ἅπληστος χρηματολογία τῶν διδασκαλῶν καὶ κωμικοτραγικαὶ τινες ἔριδες τῶν διδασκομένων. Μέχρι Πειραιῶς καὶ ἐνίστε μέχρι Σουνίου προεξεπέμποντο ἄνθρωποι ἔργον ἔχοντες νὰ σαγηνεύωσι τοὺς νεωστὶ προσερχομένους μαθητὰς εἰς τὸ δεῖνα μᾶλλον ἢ τὸ δεῖνα διδασκαλεῖον, ἀπαραλλάκτως καθὼς τὴν σήμερον ὅταν φθάσῃτε διὰ τοῦ ἀτμοκινήτου εἰς μεγάλην τινὰ πόλιν εἰσορμῶσιν εἰς τὸ κατὰστρομα παικῆλοι μεσίται ἀγωνιζόμενοι νὰ καταπείσωσιν ὑμᾶς ἵνα προτιμήσῃτε τοῦτο μᾶλλον ἢ ἐκεῖνο τὸ ξενοδοχεῖον. Τότε ὅμως δὲν περιορίζοντο εἰς ἀπλᾶς προτροπὰς, ἀλλὰ καὶ ἀπειλαὶ ἐγίνοντο εἰς ἐκείνους οἵτινες εἶχον τυχὸν προαποφασίσαι ποῦ θέλουσιν ὑπάγει· ἐνίστε δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ διδάσκαλοι δὲν ἀπηξίου, ἐμφανιζόμενοι αἰφνης εἰς τὸν Πειραιᾶ, νὰ συλλέγῃσι τὴν ἄγρην αὐτῶν. Τελευταῖον οἱ μαθηταί,

φθάσαντες σῶσι εἰς τὰς Ἀθήνας, ὑπὸ τὴν προστασίαν ὡς ἐπιτοπλεῖ-
στον τοῦ μετακομίσαντος αὐτοὺς πλοιάρχου, περιέπιπτον ἐνταῦθα
πάλιν, ἔνεκα τοῦ οἰκτροῦ ἐκείνου συναγωνισμοῦ τῶν διδασκάλων,
εἰς νέους διαπληκτισμούς, καθ' οὓς πολλάκις συνέβαινον θάνατοι ἢ
τραύματα. Πρὸ πάντων ἕκαστος διδάσκαλος ἤξιον νὰ δέχεται ὅλους
τοὺς ὁμογενεῖς αὐτοῦ μαθητάς. Καθ' ἣν ἐποχὴν λ. χ. ὁ Εὐνάπιος
ἐσπούδαζεν εἰς τὰς Ἀθήνας, οἱ μὲν ἀνατολικοὶ συνεπυκνοῦντο περὶ
τὸν Ἐπιφάνιον, οἱ δὲ Ἀραβες περὶ τὸν Διόφαντον, οἱ δ' ἐκ τοῦ Πόν-
του περὶ τὸν Θεοσιδῆ αὐτῶν Προαιρέσιον, εἰς ὃν συνέῳρον καὶ πολλοὶ
σπουδασταὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Λιβύης. Ἀλλ'
ὁ κανὼν οὗτος δὲν ἦτο ἀπαράβατος· συνεχεῖς δ' αὐτομολίαι ἀπὸ
τοῦ ἐνὸς διδασκάλου εἰς ἕτερον ὑπέτρεφον ἀδιακόπως τὸ πῦρ τῶν
διενέξεων. Αἱ διενέξεις αὗται ἦσαν τόσῳ μᾶλλον δεινὰ ὅσῳ ἡ ὁλο-
μέλεια τῶν μαθητῶν ἦτο διηρημένη εἰς «χοροὺς» ἐνόπλους, ἔχον-
τας τοὺς ἰδίους «προστάτας», οἱ δὲ χοροὶ οὗτοι ὑπελάμβανον τὰς
αἵματηρὰς αὐτῶν συγκρούσεις ὡς τινὰς ὑπὲρ πατρίδος ἀγῶνας. Καὶ
τὰ πράγματα προέβαινον ἐνίοτε ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἠναγκάζετο νὰ
παρεμβῇ ὁ ἀνθύπατος τῆς Ἀχαΐας καὶ νὰ καλέσῃ ἐνώπιον αὐτοῦ εἰς
Κόρινθον τοὺς διαμαχομένους, μαθητάς τε καὶ διδασκάλους· τότε
δὲ ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτοῦ ἐτελεῖτο μέγας τις καὶ ἐπίσημος ῥητορικὸς
ἀγὼν, μάλιστα ἐὰν συνέπιπτεν ὁ ῥωμαῖος ἄρχων νὰ μετέχῃ ὅπως-
οὖν ἐλληνικῆς παιδείας. Ἐνεκα τῆς ἀδιακόπου ταύτης διχονοίας
οὔτε διδάσκαλοι οὔτε μαθηταὶ ἠδύναντο νὰ ἐμφανισθῶσιν εἰς τὰ
θέατρα ἢ τὰς στοάς· διότι ἅμα ἀπηντῶντο δύο ἀντίπαλοι χοροὶ, ἡ
ῤῥῆξις ἦτο ἄφευκτος. Ὅθεν οἱ μαθηταὶ τὴν μὲν ἡμέραν διῆγον σφαι-
ρίζοντες τὸ πλεῖστον, τὴν δὲ νύκτα ἀκροώμενοι ἡδυφθόγγων σειρή-
νων. Τινὲς δὲ, οἱ μάλιστα ἀνάγωγοι, δὲν ἐδίσταζον νὰ προσβάλλω-
σι ληστρικῶς τὰς οἰκίας φιλησύχων πολιτῶν· καὶ πολλοί, ἵνα ἐπαρ-
κέσωσιν εἰς τοιοῦτον ἄσφον βίον, περιέπιπτον εἰς τοὺς ὄνυχας τῶν
τοχογλύφων.

Ἀλλ' ὅσῳ δῆποτε ὀλεθρία καὶ ἂν ἀπέβῃ ἡ παρακμὴ τῶν ἐν
Ἀθήναις σχολῶν, αἱ σχολαὶ αὗται, ἐπειδὴ ἦσαν ἐν τῶν κυριωτάτων
καταγωγίων τῆς περιλιπομένης ἀρχαίας ἐλληνικῆς παιδείας, δὲν
ἐστεροῦντο πάσης ἀξίας, μάλιστα ἔνεκα τῶν περιστάσεων ὑπ' ὧν

περιεστοιχίζοντο. Ναί μὲν περὶ σπουδαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ περὶ πραγματικῆς ἐκπαιδεύσεως, λόγος κατὰ δυστυχίαν δὲν ἦτο. Ἀλλὰ ἐδιδάσκετο ἡ γλῶσσα, ἡ ἀμίμητος τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους γλῶσσα· ἐσώζοντο τὰ ὀνόματα τῶν πραγμάτων, διετηροῦντο αἱ ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος· ἡ δὲ παράστασις αὐτῇ δράματος ἀειμνήστου, τελουμένη ἐπ' αὐτοῦ τοῦ χώρου ὅπου τοῦτο εἶχεν ἄλλοτε διεῖχθη καὶ ὑπὸ τὸν αἴθριον αὐτοῦ οὐρανὸν καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν λαμπρῶν αὐτοῦ μνημείων, ἀκεραίων ἐτι ἱσταμένων, δὲν ἡδύνατο εἰμὴ νὰ ἔχῃ ἀκαταμάχικόν τινα χάριν καὶ νὰ ὑποτρέφῃ αἰσθήματα τὰ ὅποια δὲν ἦσαν πάντοτε ἀγενῆ. Αἱ Ἀθηναὶ ὁμοιάζον τότε μέχρι τινὸς πρὸς τοὺς γέροντας, οἵτινες, διαπραξάντες ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας ἔργα μεγάλα καὶ εὐκλεῆ, τέρπονται περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου διηγούμενοι τὰ ἀξιοληπνόμενα γεγονότα μετὰ τῶν ὁποίων ὑπάρχει τὸ ὄνομα αὐτῶν συνδεδεμένον· οἱ ἄνθρωποι ἀκούουσιν αὐτοὺς εὐχαρίστως καὶ πολλάκις ἐπωφελῶς. Τοιοῦτόν τι συνέβαινεν ἤδη καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας· οἱ ἄνθρωποι συνέβρεον ἐν ταῦθα ἵνα θαυμάσωσι τὰ μνημεῖα τὰ ὅποια διατρέχουν τὸ πάλαι ποτὲ μεγαλεῖον καὶ ἵνα ἀκούσωσι τοὺς διδασκάλους οἵτινες οὕτως ἢ ἄλλως δὲν ἔπαυον ἀναμνησκόντες τὸ μεγαλεῖον ἐκεῖνο. Ἐάν τὰ δημόσια θέατρα ἦσαν ἔρημα, οἱ πλουσιώτεροι τῶν σοφιστῶν κατεσκεύαζον ἑαυτοῖς κατ' οἶκον θέατρα κορυφῶς καὶ τεχνικῶς ἀπομιμούμενα τὰ μεγάλα ἐκεῖνα τῶν μουσῶν οἰκητήρια· καὶ ἐκεῖ μετὰ τῶν φίλων, τῶν οἰκείων καὶ τῶν μαθητῶν, ἐχειροκρότουν τὰ ἀριστουργήματα τῶν ἀρχαίων χρόνων. Ἐάν πολλοὶ ἐκ τῶν νέων κατέτρεβον τὸν βίον περὶ ἀσωτίας καὶ ἄλλας εὐτελεῖς ἡδονάς, οὐκ ὀλίγοι διέκοπτον τὴν μονοτονίαν τῶν συνήθων αὐτῶν ἀσχολιῶν ἐπισκεπτόμενοι καὶ μελετῶντες τὰ ἐλευσίνια μυστήρια ἢ ἐπιχειροῦντες μακροτέρας ἐπιδρομὰς μέχρι Κορίνθου, τῆς καθέδρας τοῦ ἀνθυπάτου Ἀχαΐας, καὶ μέχρι τῶν Ὀλυμπίων καὶ τῶν Ἰσθμίων καὶ τῶν ἄλλων ἐθνικῶν ἀγώνων, οἵτινες δὲν ἐτελοῦντο μὲν ὡς ἄλλοτε λαμπρῶς καὶ πολυτελῶς, ἐξηκολούθουν ὅμως ἐλκύνοντες ἱκανὰ θεατῶν πλῆθη. Πλὴν τούτου, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐσώζεε μέχρι τινὸς τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα· τοὺς τύπους τοῦ πολιτεύματος τούτου, ἀλλὰ οἱ τύποι ἐκεῖνοι, διὰ τῶν ἀναμνήσεων μετὰ τῶν ὁποίων συνεδέον-

το, εἶχον ισχυρόν τι θέλγητρον καὶ ἐπενήργουν εἰς τὰς ψυχὰς καὶ τὸ ἦθος τῶν ἀνθρώπων, καθὼς εἶδομεν ἐπὶ τῆς τῶν Γότθων ἐπιδρομῆς. Οἱ βασιλεῖς ἐξηκολούθουν σεβόμενοι τὸ πολίτευμα τοῦτο καὶ δεχόμενοι εὐγνωμόνως τὰ ἀξιώματα αὐτοῦ· ὁ μέγας Κωνσταντῖνος οὐ μόνον, ὡς εἶδομεν, στρατηγὸς Ἀθηναίων ἡξίου καλεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ τὰ προνόμια τῶν σχολάρχων καὶ τῶν διδασκάλων αὐτῶν ἡῤ-ξησε, καὶ πολλῶν φόρων καὶ υποχρεώσεων τοὺς διδασκάλους τούτους ἀπῆλλάξε· καὶ ἀξιώλογον χορηγίαν σίτου, πρὸς διανομὴν εἰς τὸν δῆμον, κατ' ἔτος αὐτόθι ἔπεμπεν· ἐπ' ἐσχάτων δὲ ἔτι ὁ βασιλεὺς Κωνστας ἐδωρήσατο τῇ πόλει « νήσους οὐκ ὀλίγας οὐδὲ μικρὰς εἰς ἀπαγωγὴν φόρου. » Ἐπὶ πᾶσιν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ νέον θρησκευμα εἶχε μὲν βεβαίως οὐκ ὀλίγους ὁπαδούς· ἀλλ' ἡ πόλις ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ τελευταῖον μέγα ἄσυλον τῆς ἀρχαίας λατρείας, τοῦ ἀρχαίου βίου, πολυάριθμοι δὲ ἔθνικοι συνέρχον καὶ διὰ τοῦτο ἐνταῦθα εὐλαβῶς, ὅπως οἱ χριστιανοὶ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα. Ἐν γένει αἱ Ἀθῆναι περὶ τὰ μέσχα τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος ἔσωζον ἔτι, ὡς φαίνεται, τὸν χαρακτῆρα ἐκεῖνον τὸν ὅποιον ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς β' ἀκμάσας Λουκιανὸς μετὰ τσαύτης χάριτος περιέγραψεν ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ, τῇ ἐπιγραφομένῃ « Νιγρῖνος ἢ περὶ Φιλοσόφου ἦθος, » ἐγκωμιάσας τὴν ἐλευθερίαν τὴν ἐκεῖ, καὶ τῆς δικίτης τὸ ἀνεπίφθονον, καὶ τὴν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐπικρατοῦσαν ἡσυχίαν καὶ ἀπραγμοσύνην. Προσέθετε δὲ ὅτι ἡ ἐνταῦθα διατριβή, σύντροφον ἔχουσα τὴν φιλοσοφίαν καὶ δυναμένη νὰ φυλάξῃ καθαρὸν τὸ ἦθος, ἀρμόζει μάλιστα εἰς ἄνδρα σπουδαῖον καὶ εὐθισμένον νὰ καταφρονῇ τοῦ πλοῦτου καὶ προαιρούμενον πρὸς τὰ φύσει καλὰ ζῆν. Ὅστις δὲ, ἐπιφω-νεῖ, πλοῦτου ἐρᾷ, καὶ χρυσῷ κεκλήληται, καὶ πορφύρᾳ, καὶ δυναστείᾳ μετρᾷ τὸ εὐδαιμον, ἄγευστος μὲν ἐλευθερίας, ἀπείρατος δὲ παρρησίας, ἀθέατος δὲ ἀληθείας . . . ὁ τοιοῦτος ἂς ὑπάγῃ νὰ ζήσῃ εἰς τὴν Ῥώμην. Καὶ σημειωτέον ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ δυσπιστήσωμεν πρὸς τὴν εἰκόνα ταύτην τοῦ Λουκιανοῦ, διότι οὗτος ὡς ἐπιτοπλίσστον ἔπαιζε μᾶλλον περὶ τὰ σπουδαῖα ἢ ἐσπούδαζε περὶ τὰ παιδιᾶς ἄξια.

Ὁ δὲ Ἰουλιανὸς, ὅστις παρηγγέλθη τότε νὰ μεταβῇ εἰς τὰς Ἀθή-

νας, ἥτο ἐξ ἡμισείας τοῦλάχιστον Ἑλλήνῃ διότι ἐγεννήθη ἐν Βυζαντίῳ καὶ ἡ ἐλληνικὴ ἥτο ἡ μητρικὴ αὐτοῦ γλῶσσα. Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἠγάπησε τὴν γλῶσσαν ταύτην καὶ ἐμελέτησε τὰ ἀρχαῖα αὐτῆς ἀριστουργήματα, καὶ ἀπεθαύμασε τὸ ἠθικὸν καὶ πολιτικὸν μεγαλεῖον ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχόν ποτε ταῦτα παραχθῆ. Ἡ ἐντύπωσις ἦν ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος κόσμος ἐπροξένησεν εἰς τὴν εὐαίσθητον τοῦ νέου ψυχὴν, ὑπῆρξε τόσῳ μᾶλλον βαθυτέρα ὅσῳ τὰ περὶ αὐτὸν πράγματα, πρὸς τὸ παρελθὸν ἀντιπαραβάλλόμενα, δεινὴν τινα ἐκ πρώτης ὄψεως ἐνέφαινον ἀντίθεσιν. Ὁ Ἰουλιανὸς ἤξευρεν ὅτι ὁ ἐξάδελφος αὐτοῦ Κωνσταντῖος ἐπροσιμιάσεν εἰς τὸ βασιλικὸν αὐτοῦ στάδιον, ἀνηλεῶς θυσιάσας ἅπαντας τοὺς συγγενεῖς. Ἡξευρεν ὅτι ὁ Νικομηδεῖας Εὐσέβιος, εἰς τῶν πρώτων λειτουργῶν τοῦ νέου θρησκευματος, ἐλέγετο παρασκευάσας τὴν ἐλεεινὴν ταύτην τραγωδίαν. Ἐβλέπε τὸ νέον θρήσκευμα διηρημένον εἰς δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα τῶν ὁποίων οἱ ἀγῶνες μὴ περιοριζόμενοι εἰς θεωρητικὰς συζητήσεις, συνεπήγοντο ἐξορίας, διωγμοὺς, φόνους, στάσεις. Καὶ δὲν ἐννόει μὲν ἢ δὲν ἤθελε νὰ ἐννοήσῃ τὴν σπουδαιότητα τῆς ἔριδος, ἀλλ' ἐγίνωσκεν ὅτι ἡ ἐπικρατοῦσα μάλιστα μερὶς τῶν Ἀρειανῶν μετεχειρίζετο ὄπλον τὴν θρησκείαν ἵνα κορέσῃ πολλὰ ἀνθρώπινα πάθη καὶ συμφέροντα. Ὁ Ἰουλιανὸς οὐ μόνον εἶχε δεχθῆ τὸ ἄγιον βάπτισμα, ἀλλὰ ἐπὶ τινα χρόνον ἔδειξε καὶ ἐξαίρετον ὑπὲρ τοῦ νέου θρησκευματος ζῆλον. Κατὰ μικρὸν ὅμως ἤρχισε νὰ συμβαίνει ἐν αὐτῷ ἀλλοκοτὰς τις αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων ἀλλοιώσεις. Ἐκ τῆς ἀντιπαραθέσεως ἐκείνης τοῦ ἐνεστώτος πρὸς τὸ παρελθυλὸς, προῆλθε πρῶτον μὲν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἥτο ὁ παρὰίτιος τῆς παραδόξου ταύτης παρακμῆς ἢ τοῦλάχιστον ὅτι ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἥτο ἐπιτήδευος νὰ θεραπεύσῃ τὴν παρακμὴν ταύτην, καὶ βαθμυδὺν εἰς τὸ δεύτερον συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀλλοίωσις αὕτη τῶν πραγμάτων προέκυψεν ἐκ τῆς ἀξασχερώσεως τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος καὶ βίου, καὶ ὅτι ἡ ἀναμόρφωσις τοῦ κόσμου δὲν ἥτο δυνατόν νὰ ἐπιτύχῃ εἰμὴ διὰ τῆς παλινρθώσεως τοῦ βίου ἐκείνου καὶ τοῦ θρησκευματος. Δι' ἡμᾶς οἵτινες κρίνομεν περὶ τῶν δοξασίων τοῦ Ἰουλιανοῦ σήμερον, μετὰ παρέλευσιν δεκαπέντε ἑκατονταετηρίδων, ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν ἅπαντα τὰ ἀγαθὰ ὧσων ὑπῆρξαν ἐπὶ

τέλους πρόξενοι αἱ ἀρχαὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἡ πλάνη τοῦ νέου τούτου καταντᾷ ἀκατανόητος· ἄλλ' ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν οὗτος ἔζη, ὁ παραλογισμὸς ἐκεῖνος ἐξηγείται μέχρι τινός. Ὁ Ἰουλιανὸς δὲν ὡμοιάζε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Γάλλον εἶχεν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, πολλὰ τῶν προτερημάτων δι' ὧν οἱ ἄνθρωποι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εὐδοκιμοῦσι μὲν συνήθως, ἐνίοτε δὲ καὶ μεγαλουργοῦσιν· εὐφυΐαν, παιδείαν, χρηστότητα, ἀνδρείαν, τύχην. Ἐνὸς μόνου ἑστереῖτο, τῆς ζύμης ἐκείνης, ἧς ἄνευ ὁ ἀριστος τῶν σίτων δὲν παράγει ἄρτον ἀγαθόν· τῆς ζύμης, ἣν κέκτηνται πολλάκις οἱ κοινότεροι τῶν ἀνθρώπων, ἣν δὲν ἔχουσιν ἐνίοτε παραδόξως οἱ εὐφυέστεροι, καὶ ἣν ὀνομάζομεν ὀρθὸν νοῦν. Ὁ ὀρθὸς νοῦς τῶν Κωνσταντίνων καὶ τῶν Ἀθανασίων κατελάμβανεν ὅτι οὐδεὶς θεσμὸς δι' ἀνθρώπων καὶ εἰς ἀνθρώπους ἐφαρμοζόμενος, εἶναι δυνατόν νὰ διαφύγῃ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας καὶ ἰδιοτελείας καὶ ὅτι μόνον ἀφοῦ διὰ πολλῶν διέλθῃ δοκιμασιῶν, ἀποφέρει τοὺς καλλίστους αὐτοῦ καρπούς· ταῦτα δὲ ἐννοοῦντες οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, ἐνεκαρτέρουν ἐν τῷ μέσῳ τῶν συμφορῶν πρὸς ἃς εἶχον νὰ παλαίσωσι, πεποιθότες, ὅτι μέλουσι ποτε νὰ διαλάμψωσιν ἡμέραι καθ' ἃς ὁ χριστιανισμὸς, ἀποβαλὼν μέχρι τινός τὴν σκωρίαν τοῦ μίγματος μετὰ τοῦ ὁποίου ἔπρεπε νὰ συμπράξῃ, θέλει ἐπιχύσει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα δαψιλεῖς καὶ καθαρὰς ὅπως οὖν τὰς εὐεργεσίας αὐτοῦ. Μήπως τοιοῦτόν τι δὲν συνέβη καὶ εἰς ἄλλους θεσμοὺς περὶ τὰς πρώτας αὐτῶν ἐφαρμογὰς; μήπως τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα ἐν ταῖς ἀρχαῖς αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀγγλίᾳ παρήγαγεν ἄλλο τι ἢ ἀδιακόπους ἐμφυλίους πολέμους, καὶ σφαγὰς, καὶ δηρώσεις, καὶ βασιλείων ἀνατροπὰς, καὶ ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ὁποίων τὰς περιπετείας μετὰ φρίκης καὶ ἀηδίας τῇ ἀληθείᾳ ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων ἐκείνων κατὰ τὴν ΙΖ' καὶ ΙΗ' ἑκατονταετηρίδα; Μήπως ἡ ἀρίστη αὕτη τῶν πολιτικῶν θεσμοθεσιῶν δὲν ἠναγκάσθη νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ χωνευτηρίου τούτου τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ συμπερόντων ἵνα μετριάσῃ καὶ ἐξευγενίσῃ τὰ πάθη, ἵνα ρυθμίσῃ καὶ ἠθικοποιήσῃ τὰ συμφέροντα καὶ δυνήθῃ οὕτω νὰ ἀναδείξῃ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος τὸ χρηστότερον, τὸ εὐνομιώτερον καὶ τὸ συνετώτερον τῶν ἐπὶ γῆς κυβερνωμένων ἐθνῶν; Διατὶ λοιπὸν ν'

ἀπορῶμεν ὅτι ὁ χριστιανισμὸς δι' ὁμοίας ἢ παραπλησίας διήλθε βα-
 σάνου ; Ναὶ μὲν ὁ χριστιανισμὸς ἦτο θεσμὸς θεῖος, ἐνῶ τὸ συνταγ-
 ματικὸν πολίτευμα εἶναι ἀνθρώπινος θεσμὸς· μήπως ὅμως ἀμφο-
 τεροὶ δι' ἀνθρώπων καὶ εἰς ἀνθρώπους δὲν προέκειτο νὰ ἐφαρμοσθῶ-
 σιν ; Ἀλλὰ τὰς ἀληθείας ταύτας δὲν διδάσκει ἡμῖν εἰμὴ πείρα
 μακρὰ ἢ ὁ μέχρι τινὸς ἀναπληρῶν τὴν πείραν ὀρθῶς νοῦς. Ὅποσοι
 ἄνθρωποι κατὰ τὰλλα καλοὶ κάγαθοι, ἔχοντες δὲ καὶ προτερήματα
 πολλάκις ἐξαίρετα, καταπληττόμενοι ὑπὸ τῆς ἡθικῆς καὶ κοινωνι-
 κῆς ἀνοησίας αἰτινες συνήθως εἰσὶν αἱ πρῶται τοῦ συνταγματικοῦ
 πολιτεύματος σύντροφοι, δὲν ἀπηλπίσθησαν περὶ τῆς τύχης τοῦ πο-
 λιτεύματος τούτου καὶ δὲν κατήντησαν νὰ προτιμήσωσιν αὐτοῦ τὴν
 ἀπόλυτον μοναρχίαν ! Ἀνάλογόν τι συνέβη εἰς τὸν Ἰουλιανόν, ὅς τις ἐ-
 θεώρησεν ὑπευθύνους τὰς ἀρχὰς τοῦ Εὐαγγελίου διὰ τὰ δεινὰ ὅσα,
 ἔνεκα μάλιστα τῆς παρεξηγήσεως τῶν ἀρχῶν τούτων, συνέβαινον,
 καὶ, τὸ ἔτι ἀτοπώτερον, ἐνόμισεν ὅτι τὰ δεινὰ ταῦτα δὲν δύνανται
 νὰ θεραπευθῶσιν εἰμὴ διὰ τῆς ἀνανεώσεως τῆς εἰδωλολατρείας.

Τὴν δὲ τοιαύτην τοῦ Ἰουλιανοῦ διάθεσιν ὑπέβαλπον, ἐννοεῖται
 οἱ πολυάριθμοι εἰσέτι ἐθνικοὶ καὶ ἰδίως οἱ νεοπλατωνικοὶ τῶν ὁποίων
 οἱ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κορυφαῖοι, ὁ Αἰδέσιος, ὁ Χρυσάνθιος, ὁ
 Μάξιμος, διατρίβοντες εἰς Πέργαμον καὶ εἰς Ἐφεσον, εἶχον περι-
 στοιχίσει τὸν νέον βασιλοπαιδα καὶ ἠγωνίζοντο νὰ προσοικειωθῶσιν
 αὐτὸν ἐκ παντὸς τρόπου. Οἱ νεοπλατωνικοὶ, καθὼς εἶδομεν, περι-
 ῆλθον κατ' ἀρχὰς εἰς ἀντίληψίν τινα τῆς θεότητος παρεμφερῆ ὅπως-
 οῦν πρὸς τὴν χριστιανικὴν, ἐπιχειρήσαντες ἐνταῦθ' νὰ ἐρμηνεύσω-
 σιν ἐπὶ τὸ λογικώτερον τὰ μυθεύματα τῆς εἰδωλολατρείας. Ἀλλὰ
 παρεκτὸς ὅτι αἱ ἐρμηνεῖαι αὐταί, ἐπ' ἄπειρον αὐτογνωμόνως τρο-
 πολογούμεναι, οὐδὲν ὀριστικὸν καὶ σπουδαῖον σύστημα ἠδύναντο νὰ
 δημιουργήσωσιν, οἱ νεοπλατωνικοὶ προσέκρουσαν μετ' οὐ πολὺ καὶ
 εἰς ἕτερον φοβερὸν σκόπελον. Ἐνόσω ὁ λόγος ἦτο μόνον περὶ φιλο-
 σοφικοῦ συστήματος, ἐπαγγελλομένου νὰ λεπτολογήσῃ περὶ ὑπερ-
 τάτου ὄντος καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ μυστήριον τῶν ἀλληγοριῶν αἰ-
 τινες ὑπετίθεντο ὅτι κρύπτονται ὀπισθεν τῶν ἐλληνικῶν μυθευμά-
 των, αἱ περὶ τούτων συζητήσεις ἠδύναντο νὰ τέρπωσιν, ἂν ὅχι νὰ

διδάσκωσι, τὸ λόγιον κοινὸν πρὸς τὸ ὅποῖον ἀπευθύνοντο. Ἀλλ' ἡ φιλοτιμία καὶ τὸ συμφέρον τῶν νέων αἰρεσιάρχων δὲν ἤρκεσθησαν εἰς τοῦτο· ἠθέλησαν νὰ προβῶσι μέχρις ἰδρύσεως θρησκευτικοῦ συστήματος, ἠθέλησαν νὰ ἐπενεργήσωσι εἰς τὰ πλῆθη· καὶ τότε συναισθανόμενοι ὅτι αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ θεολογικαὶ ἐκεῖναι συζητήσεις δὲν ἤρκουν ἵνα καταπείσωσι τὸν πολὺν τῶν ἀνθρώπων ὄμιλον, ἐσφίσθησαν νὰ προσλάβωσι μὲν εἰς ἐπικουρίαν τοῦ ὑπερτάτου αὐτῶν ὄντος, αὐτοὺς τούτους τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς δαίμονας τῆς εἰδωλολατρείας, νὰ καταπλήξωσι δὲ τὴν εὐπιστίαν τοῦ ὄχλου διὰ ποικίλης μαγείας καὶ γοητείας. Μεταχειριζόμενοι δ' ἐπὶ τούτῳ ἐπιτηδεύουσιν καὶ ἀναιδῶς τὰ περιλιπόμενα μυστήρια τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος ἡξίωσαν, ἰδίως ἐν Ἐφέσῳ καὶ ἐν Ἐλευσίνι, ὅτι δύνανται νὰ εἰσδύωσιν εἰς τὰ ἀπόρρητα τοῦ μέλλοντος, νὰ ἐπιβάλλωσι τὴν θέλησιν αὐτῶν εἰς τοὺς κατωτέρους δαίμονας, νὰ ἔλθωσιν εἰς κοινωνίαν μετὰ τῶν οὐρανίων θεῶν, καὶ, ἀπαλλάττοντες τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν ὑλικῶν αὐτῆς δεσμῶν, νὰ φέρωσιν αὐτὴν εἰς ἄμυσον πρὸς αὐτὸ τὸ ἀνώτατον θεῖον πνεῦμα σχέσιν. Ἐννοεῖται ὅποια ἀλλόκοτος ἰδεῶν σύγχυσις προσέκυψεν ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου τῆς φιλοσοφίας, τῆς μυθολογίας καὶ τῆς θαυμαστοποιίας. Καὶ ὅμως ὁ Ἰουλιανὸς, ὅστις εὗρισκε παράλογα καὶ ὀλέθρια τὰ δόγματα τοῦ Εὐαγγελίου, τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πατέρων τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, ἐγένετο ὡμὰς τῆς τερατώδους ἐκείνης τῶν ἰδεῶν συγχύσεως· καὶ ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς ὁμολογεῖ τὴν ὑπαρξίν ὑπερτάτου τινὸς ὄντος, τελειοτάτου, ἀοράτου καὶ ἀκαταλήπτου εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν, ἀφ' ἑτέρου κατήντησε νὰ πρεσβεύῃ ὅτι τὸ ὑπέρτατον τοῦτο ὃν παρήγαγε πολλοὺς ὑποδεστέρους θεοὺς, τὸν Ἄρην, τὸν Ἑρμῆν, τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν Ἀφροδίτην, καὶ τοὺς ἄλλους γνωστοὺς τῆς ἀρχαιότητος θεοὺς· νὰ πρεσβεύῃ ὅτι εἰς τοὺς θεοὺς τούτους ἐπέτρεψε τὸ ὑπέρτατον ὃν τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν διοίκησιν τοῦ ἐπιγείου ἡμῶν κόσμου· ἐνὶ λόγῳ νὰ πρεσβεύῃ ὅτι αἱ δημωδέστεραι τῶν ἐθνικῶν δοξασταὶ δύνανται σπουδαίως νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς τὴν φιλοσοφικωτέραν περὶ θεότητος ἀντίληψιν.

Τοιοιούτῳ ᾗτο προδιατεθειμένος ὁ Ἰουλιανὸς ὅτε κατὰ μῆ-

να μάϊον τοῦ 353 ἔφθασεν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἐνταῦθα τὰ πάντα συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἐνισχύσωσιν αὐτὸν ἐν τῇ πλάνῃ αὐτοῦ· ἡ θεὰ τῶν λαμπροτάτων μνημείων τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος καὶ τῶν ἀγαλμάτων ἐκείνων τῶν ὁποίων τὸ ἀνεκλάλητον κάλλος ἠδύνατο τῇ ἀληθείᾳ νὰ δελεάσῃ ψυχὴν καὶ φαντασίαν ὀλιγώτερον νοσοῦσας· αἱ εἰσηγήσεις τῶν δεινότερων ἐθνικῶν ῥητόρων οἵτινες δι' αὐτοῦ ἤλπιζον νὰ ἐπιτύχωσι τὸν θρίαμβον τῶν ἰδίων δοξασιῶν καὶ συμφερόντων· τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια, τὰ ὁποῖα εἰσέτι τοσοῦτον ἐνέπνεον σέβας καὶ τῶν ὁποίων αἱ τελεταὶ καὶ αἱ θυσίαι ἦσαν ἐπιτηδεύματα νὰ ὑποτρέφωσι τὴν δεισιδαιμονίαν ὑπὸ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος οὗτος κατελήφθη. Τότε λοιπὸν, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, διὰ τῆς ἀδιακόπου τῶν ποικίλων τούτων πειρασμῶν ἐνεργείας, ἐρρίζωσεν εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἡ ἀπόφασις νὰ ὑψώσῃ, ἅμα τύχῃ εὐκαιρίαν, τὴν σημαίαν τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος καὶ ν' ἀντιπαρτάξῃ αὐτὴν εἰς τὴν σημαίαν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐπικαλούμενος τὴν ἀναβίωσιν τῶν ἀρχαίων ἐνδόξων ἡμερῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ἔκρυπτεν εἰσέτι τὸ φρόνημα τοῦτο καὶ ὅτι ἐξηκολούθει προσποιούμενος τὸν χριστιανὸν, κάλλιστα εἰδὼς ὅτι ἐλαχίστη περὶ τῶν ἀληθῶν αὐτοῦ πεποιθήσεων νύξιν διδομένη εἰς τὸν Κωνσταντῖον, ἤθελε συνεπαγάγει τὴν καταστροφὴν ὧλων ἐκείνων τῶν ὀνείρων· ἀλλ' ἡ ταραχὴ τῆς καρδίας καὶ τῆς διανοίας αὐτοῦ, προεδίδετο διὰ τῶν βλεμμάτων καὶ τῶν κινήματων. Συνέπεσε τότε κατὰ παράδοξον συγκυρίαν νὰ διατρέψωσιν εἰς Ἀθήνας, ὡς συμμαθηταὶ καὶ σύντροφοι τοῦ Ἰουλιανοῦ, δύο νέοι τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἔμελλεν ἐπὶ αἰῶνας νὰ ἀντηχῇ ἀπὸ περάτων μέχρι περάτων τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Οἱ δύο οὗτοι νέοι ἦσαν ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, οἵτινες ἦλθον ἐνταῦθα, οὐχὶ ὡς ἐκεῖνος ἵνα ἐνισχύσωσι τὰς ὑπὲρ τῆς εἰδωλολατρείας πεποιθήσεις αὐτῶν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἵνα προσλάβωσιν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καὶ εὐγλωττίας τὰ ὅπλα δι' ὧν τοσοῦτον ἐνδόξως ὑπὲρ τῆς νέας πίστεως μετ' ὀλίγον ὑπερεμάχησαν. Ὁ Γρηγόριος καὶ ὁ Βασίλειος ἦσαν οἱ τελευταῖοι ἄνθρωποι πρὸς οὓς ὁ Ἰουλιανὸς ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ· ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐνόησεν ἕκτοτε τί διελογίζετο καὶ τί ἐμελέτα ὁ συμμαθητὴς ἐκεῖνος. Τοῦλάχιστον ἰδοὺ πῶς περιέγραψεν αὐτὸν ἐν Ἀθήναις ὄντα, ἐν τῷ « β' » στηλιτευτικῷ

κατὰ βασιλέως Ἰουλιανοῦ. » « Ἐμοὶ δὲ καὶ πόρρωθεν, τρόπον τινά, ἑωρᾶτο (ἡ τοῦ Ἰουλιανοῦ πολιτεία), ἐξ οὗ τῷ ἀνδρὶ συνεγενόμην Ἀθήνησιν. Ἦλθε γὰρ κακέϊσε, ἄρτι τῶν κατὰ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ νεωτερισθέντων, τὸν βασιλέα τοῦτο αὐτὸ παραιτησάμενος. Διττός δὲ αὐτοῦ τῆς ἐπιδημίας ὁ λόγος· ὁ μὲν εὐπρεπέστερος, καθ' ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐκείσε παιδευτηρίων· ὁ δὲ ἀπορρήτοτερος, καὶ οὐ πολλοῖς γνώριμος, ὥστε τοῖς ἐκεῖ θύταις καὶ ἀπατεῶσι περὶ τῶν καθ' ἑαυτὸν συγγενέσθαι, οὕτω παρρησίαν ἐχούσης τῆς ἀσεβείας. Τότε τοίνυν, οὐ φαῦλος ἐγὼ τοῦ ἀνδρὸς εἰκαστῆς οἶδα γενόμενος· καὶ τοι γὰρ οὐ τῶν εὖ πεφυκότων περὶ ταῦτα εἰς ὧν. Ἀλλ' ἐποίει με μαντικὸν ἡ τοῦ ἡθους ἀνωμαλία, καὶ τὸ περιττὸν τῆς ἐκστάσεως· εἴπερ μάντις ἄριστος, ὅστις εἰκάζειν οἶδε καλῶς. Οὐδενὸς γὰρ ἐδόκει μοι σημεῖον εἶναι χρηστοῦ, αὐχὴν ἀπαγῆς, ὧμοι παλλόμενοι καὶ ἀνασηκούμενοι, ὀφθαλμοὶ σοδούμεenos καὶ περιφερόμενος, καὶ μηχανικὸν βλέπων, πόδες ἀστατοῦντες καὶ μετοκλαζόντες, μυκτὴρ ὕβριν πνέων καὶ περιφρόνησιν, προσώπου σχηματισμοὶ καταγέλαστοι τὸ αὐτὸ φέροντες, γέλωτες ἀκρατεῖς καὶ βρασματώδεις, νεύσεις καὶ ἀνανεύσεις σὺν οὐδενὶ λόγῳ, λόγος ἰστάμενος, καὶ κοπτόμενος πνεύματι, ἐρωτήσεις ἄτακτοι καὶ ἀσύνετοι, ἀποκρίσεις οὐδὲν τούτων ἀμείνους, ἀλλήλαις ἐπεμβαίνουσαι καὶ οὐκ εὐσταθεῖς οὐδὲ τάξει προῖοῦσαι παιδεύσεως. Τί ἂν τὰ καθ' ἕκαστον γράφοιμι; Τοῦτον πρὸ τῶν ἔργων ἐθεασάμην ὃν καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων ἐγνώρισα. Καὶ εἴ μοι παρήσαντινες τῶν τινικαῦτα συνόντων καὶ ἀκουσάντων, οὐ χαλεπῶς ἂν ἐμαρτύρησκον· οἷς ἐπειδὴ ταῦτα ἐθεασάμην, εὐθύς ἐφθεγγάμην, οἷον κακὸν ἢ ῥωμαίων τρέφει. »

Ὁ Ἰουλιανὸς δὲν διέτριψεν ἐν ταύτῃ εἰμῇ ἕξ περίπου μῆνας· διότι κατὰ νοέμβριον τοῦ 355, ὁ Κωνσταντῖος ἐθεώρησεν εὐλογον νὰ ἀπονεύμῃ αὐτῷ τὸ τοῦ Καίσαρος ἀξίωμα καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν τῆς Γαλατίας διοίκησιν. Ἡ ἐπαρχία αὕτη δεινῶς ὑπὸ τῶν Γερμανικῶν φυλῶν κατατροχωμένη, εἶχε χρεῖαν ἰδιάζοντός τινος ὑπερτάτου ἀρχοντος. Πλὴν τούτου, ὁ Κωνσταντῖος μὴ ἔχων τέκνα, ἡσθάνετο ἐν γένει τὴν ἀνάγκην βοηθοῦ, ἡ δ' ἀγαθὴ Εὐσεβία διέλυσε καὶ πάλιν τὴν δυσπιστίαν ἣν ὁ βασιλεὺς ἡδύνατο νὰ σώξῃ πρὸς τὸν συγγενῆ ἐκεῖνον. Μετὰ τινα ἔτη ὁ Ἰουλιανὸς ἔγραψε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους

ὅτι ἔκλαυσε πικρῶς καταλείπων τὴν πόλιν αὐτῶν· ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ περὶ τούτου, ὑπήκουσεν εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ βασιλέως, καὶ ἐνῷ οὐδόλως ἐφαίνετο προητοιμασμένος πρὸς τὸ δυσχερὲς ἔργον τὸ ὁποῖον ἀνέλαβεν, ἐνῷ πολλὰς καὶ ποικίλας παρενέβαλεν αὐτῷ δυσκολίας ἢ ἐν Βυζαντίῳ Κυβέρνησις, ἀνεδείχθη οὐδὲν ἥττον στρατηγὸς ἐπιτήδειος. Ἐν διαστήματι ἐτῶν πέντε οὐ μόνον ἐπέκεινα τοῦ Ῥήνου ἐξώθησε τοὺς Γερμανοὺς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πατρίδι αὐτῶν κατετρόπωσε καὶ ἐταπείνωσεν, ἀλλὰ καὶ τῆς Γαλατίας τὴν προηγουμένην ὀλεθρίαν κατάστανιν πολυειδῶς ἐθεράπευσε. Τότε ὅμως ἐφθονήθη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου, ὅστις, θέλων νὰ ἀπομακρύνῃ ἐκ τῆς Γαλατίας τοὺς νικηφορήσαντας ὑπὸ τὸν συνάρχοντα ἐκείνον καὶ λατρεύοντας αὐτὸν λεγεῶνας, διέταξεν αὐτοὺς νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν Ἀσίαν, ἵνα ἀντιπαραταχθῶσι περὶ τὸν Εὐφράτην ποταμὸν κατὰ τοῦ ἀείποτε ἐπικειμένου Σαπῶρ. Ἀλλ' οἱ λεγεῶνες, παρακούσαντες, ἀνηγόρευσαν τὸν Ἰουλιανόν, ἄκοντα βασιλέα. Ὁ δὲ προέτεινεν ἤδη συμβιβασμὸν πρὸς τὸν Κωνσταντίον. Δυστυχῶς ἡ βασιλὶς Εὐσεβία, ἥτις ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν συμβιβασμὸν, εἶχε πρὸ μικροῦ ἀποθάνει. Ὁ Κωνσταντῖος ἀπερρίψεν ἀγερῶχος τὴν προταθεῖσαν διαλλαγὴν. Ὅθεν ὁ Ἰουλιανὸς ὤρμησεν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀποθανόντος ὅμως τοῦ Κωνσταντίου τῇ 3 νοεμβρίου τοῦ 361 προσελήφθη ὁ ἐμφύλιος πόλεμος καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ, καθ' ὁδὸν ἔτι εὐρισχομένου, ἀνεγνωρίσθη προθύμως ὑπὸ ὀλοκλήρου τοῦ κράτους.

Ὁ Ἰουλιανὸς ἄμα ἀρξαιμένης τῆς πρὸς τὸν ἐξάδελφον ἐριδος, εἶχεν, ὡς φαίνεται, περιέλθει εἰς πρακτικωτέρας τινὰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι φίλων καὶ ἰδίως μετὰ τοῦ Περγαμηνοῦ Ὀρβασίου καὶ τοῦ Λίβυος Εὐημέρου περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῆς θεοσκευπικῆς αὐτοῦ μεταρρυθμίσεως· εἶχε μάλιστα, ὡς βεβαιοῦσι, μετακαλέσει παρ' ἑαυτῷ καὶ αὐτὸν τὸν ἱεροφάντην τῶν Ἐλευσινίων, ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τοῦτον καὶ πρὸς ἐκείνους ἀποφασίσας πάντα τὰ πρὸς τὴν ἀνθρώπινον τοῦ ἀρχαίου δόγματος ἐπιτήδεια. Ἐπελθούσης δὲ τῆς ῥήξεως, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἀπέβαλεν ἐπισήμως τὴν τε πρὸς τὸν Κωνσταντίον καὶ πρὸς τὸν Χριστὸν πίστιν, ἀφιερῶσας ἑαυτὸν τοῖς ἀθαγάτοις θεοῖς, καὶ ἀποστάτης καὶ παραβάτης τῆς τοῦ Σωτῆρος

ἡμῶν διδασκαλίας γενόμενος, ὅπως δὲν ἔπαυσαν ἔκτοτε ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἐκκλησία ν' ἀποκαλῶσιν αὐτόν. Φθάσας εἰς Παννονίαν, ἔγραψε πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ ἰδίως πρὸς τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, πρὸς τοὺς Κορινθίους, πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, διεξηγῶν τὴν προαίρεσιν καὶ ἐπικαλούμενος τὴν συνδρομὴν αὐτῶν. Ἡ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐπιστολὴ, περισωθεῖσα εἰς ἡμᾶς ὁλόκληρος, εἶναι πολυειδῶς ἀξιοσημείωτος, μάλιστα δὲ κατὰ τοῦτο ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς δὲν κολακεύει τὴν πόλιν ὡς οἱ κοινοὶ τῶν σοφιστῶν καὶ ῥητόρων, ἀλλ' εἰκονίζει αὐτὴν ὅπως εἶναι. « Σώζεται δὲ, λέγει, καὶ εἰς ὑμᾶς ἔτι τῆς τῶν προγόνων ἀρετῆς ὥσπερ ἐμπύρευμά τι σμικρόν. » Ἐν γένει ὁ Ἰουλιανὸς εἶχε πνεῦμα πρακτικόν· ἡπατᾶτο μὲν περὶ τὴν θεμελιώδη αὐτοῦ δοξασίαν, οὐχὶ ὅμως καὶ ὡς πρὸς τὰς δυσχερείας καθ' ὧν εἶχε νὰ παλαίσῃ, ἐπιθιῶκων τὴν ἀνάστασιν τοῦ ψυχορραγοῦντος ἀρχαίου βίου. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ πολυάριθμοι τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μακεδονίας ἐθνικαὶ ἡσπάσαντο προθύμως τὴν πρὸς κλησιν ἐκείνην· ὅθεν ἀντέπεμψαν πρὸς αὐτόν, ἐν Σιρμίῳ ὄντα, πρέσβεις ἵνα διαβεβαιώσωσιν ὅτι θέλουσιν ἐκ παντὸς τρόπου συντρέξει εἰς τὸ ἐπιχειρήμα. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἰδίως, ζῶντος ἔτι τοῦ Κωνσταντίου καὶ ἐνῷ οἱ λεγεῶνες αὐτοῦ κατεῖχον τὴν Θράκην, ἠνεώχθησαν οἱ πρὸ καιροῦ κεκλεισμένοι ναοὶ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῶν ἄλλων θεῶν, ἠνωρθώθησαν οἱ καθηργημένοι βωμοὶ καὶ ἐτελέσθησαν θυσίαι καὶ πανηγύρεις κατὰ τὸ ἀρχαῖον πάτριον ἔθιμον.

Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Κωνσταντίου, ὁ Ἰουλιανὸς, εἰσελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐνησχολήθη περὶ τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ πολιτεύματος, ἣν φυσικῶ τῷ λόγῳ συνεδύαζε μετὰ τῆς θρησκευτικῆς μεταρρύθμισεως. Ἄν πιστεύσωμεν τὸν Λιβάνιον, κατ' ἀρχὰς ἐμελέτησε νὰ παραιτήσῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἔπραξεν, ἀπεποιήθη ὅμως ἀείποτε τὸν τίτλον τοῦ Dominus ἢ Δεσπότης, ἀπέδωκεν εἰς τοὺς ὑπάτους καὶ εἰς τὴν σύγκλητον τὸ ἀξίωμα αὐτῶν, ἐνίσχυσε τοὺς τοπικοὺς θεσμοὺς τῶν πόλεων, ἀπέβαλε τὴν πομπὴν τῆς ἀνατολικῆς παμβασιλείας καὶ πρὸ πάντων κατήργησε τὴν ἀπερίγραπτον τῶν ἀνακτόρων ἀσωτίαν. Μέχρι τίνος βαθμοῦ εἶχεν ἐπιτείνει αὐτὴν ὁ τοῦ Κωνσταντίνου υἱὸς καὶ διαδόχος ἐξ

ἀγεται ἐκ τούτου, ὅτι, κατὰ Λιβάνιον, ὁ Ἰουλιανὸς εὗρεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις « μαγεῖρους μὲν χιλίους, κουρέας δὲ οὐκ ἐλάττους, οἰνοχόους δὲ πλείους, σμήνην τραπεζοποιῶν, εὐνούχους ὑπὲρ τὰς μυῖας παρὰ τοῖς ποιμέσιν ἐν ἡρί. » Ἀλλὰ τὸ κύριον τοῦ Ἰουλιανοῦ μέλημα ἦτο ἡ τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος ἀνόρθωσις. Ὁνειρον μωρὸν, πρὸς πραγμάτων τοῦ ὁποίου κατησώτευσεν ἐπὶ ματαίῳ θησαυροῦς πρακτικῆς δραστηριότητος. Ὡς ἐραστὴς παράφρων ἱστάμενος ἐνώπιον τοῦ πτώματος ἐρωμένης περιποθήτου, ἐφαντάζετο ὁ ταλαίπωρος ὅτι δύναται, διὰ τῶν ἀσπασμῶν αὐτοῦ καὶ τῶν περιπτύξεων, νὰ ἐμφυσήσῃ ζωὴν εἰς σῶμα νεκρὸν· σῶμα σῶζον μὲν ἔτι καλλοῖν ἀπαράμιλλον, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἄψυχον. Θεάμα οἰκτρὸν, τοῦ ὁποίου ὅμως ἀνάγκη νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς περιπετείας.

Ὁ ἱεροφάντης τῶν Ἐλευσινίων ἐπέμψθη μετὰ δώρων πολλῶν, ἐν συνόδῳ τοῦ Χρυσανθίου καὶ τοῦ Μαξίμου, τῶν ἀρχαίων τοῦ βασιλέως διδασκάλων, ἵνα ἀναλάβῃ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν τῆς Ἑλλάδος ἱερῶν. Ὁ δὲ Ὀριθάσιος, ὁ ἱατρός καὶ φίλος τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἔδραμεν ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ εἰς Δελφοὺς ἵνα ἀνορθώσῃ τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἀλλ' ὅποια ἦτο ἡδὴ ἡ παρακμὴ τοῦ ἄλλοτε τοσοῦτον ἐνδόξου καὶ πλουσίου τούτου ἱεροῦ, δηλοῦται ἀπὸ τοῦ χρησμοῦ τοῦ δοθέντος τότε εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ αὐτοκράτορος, χρησμοῦ ὅστις, διασωθεῖς εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ χρονογράφου Γεωργίου τοῦ Κεδρηνοῦ εἶχεν ὡς ἐξῆς·

Εἶπατε τῷ βασιλεῖ, χαμαὶ πέσε δαίδαλος αὐλά.

Οὐκέτι φοῖβος ἔχει καλύβαν, οὐ μαντιδα ἄφνην,

Οὐ παγὰν λαλέουσιν. Ἀπέσθετο καὶ λάλον ὕδωρ.

Ἐὰν νομίζει τις ὅτι ἀκούει τὸν ἔσχατον τῆς Πυθίας ἀποχαιρετισμὸν, καὶ τὸ ἐπίγραμμα ὅπερ αὕτη αὕτη προέτεινε νὰ χαραχθῇ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῆς; Συγχρόνως ἤρχισαν ἀνοικοδομοῦμενοι καὶ καλλωπιζόμενοι πολυάριθμοι ναοὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν, εἰς τὴν Ἡπειρόν, εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἡ Νικόπολις καὶ ἡ Ἐλευσίς προσέκλυπτον λαμπρόταται ἀπὸ τῶν ἐρειπίων αὐτῶν· ὁ ἐν Ἀθήναις μηδέποτε ἐκλιπὼν ἀρχαῖος βίος ἐφαίνετο λαμβάνων νέαν ζωὴν· οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ πανηγύρεις τῶν Δελφῶν, τοῦ Ἀργεῶς, τῆς Ὀλυμπίας, τοῦ Ἀκτίου,

τῆς Ἀντιοχείας ἐτελέσθησαν μεγαλοπρεπῶς, κατὰ τὸ πάλαι ἔθος· τὰ γυμνάσια ἐπληρώθησαν ἀθλητῶν· ἰδίως δὲ ἐπροστατεύθησαν αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὅστις, γράψας ἐγκώμιον τῆς βασιλίδος Εὐσεβίας, παραβάλλει ἐν αὐτῷ τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας ἐν Ἑλλάδι· πρὸς τὰς οὐδέποτε ἐκλείπούσας πηγὰς τοῦ Νεῖλου καὶ ἐπιφέρει· « οὐκ οὖν οὐδὲ ἐξ Ἑλλήνων παντελῶς οἴχεται φιλοσοφία οὐδὲ ἐπέλιπε τὰς Ἀθήνας, οὐδὲ τὴν Σπάρτην, οὐδὲ τὴν Κόρινθον· ἥκιστα δὲ ἐστὶ τῶν πηγῶν ἔκρητι τὸ Ἄργος πολυδίψιον. » Πρὸ πάντων ὅμως αὐτὸς ὁ Ἰουλιανὸς εὐλαβῶς ἐξεπλήρου τὰ τοῦ Ἀρχιερέως καθήκοντα, διορίσας ἐπιτρόπους αὐτοῦ, ὡς τοιούτους, εἰς διαφόρους ἐπαρχίας, φιλοσόφους καὶ ἱερεῖς, ὅσους ἐθεώρει ἐπιτηδεύουσιν εἰς ἐκτέλεσιν τῶν μελετωμένων, καὶ ὧντινες ἐπέτυχον τῶνόντι τὴν ἐνιαχοῦ εἰρηνικὴν τῶν ἀρχαίων ἱερῶν ἀνόρθωσιν, ὡς λ. χ. ὁ ἐπιτραπείς τὰ κατὰ τὴν Λυδίαν Χρυσάνθιος.

Πρὸς δὲ τοὺς χριστιανούς ὁ Ἰουλιανὸς προσηνέχθη ἐν γένει μετριοπαθῶς καὶ σχεδὸν ὅπως ὁ θεῖος αὐτοῦ, ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, εἶχε πολιτευθῇ πρὸς τοὺς ἐθνικούς. Καὶ δικαίως καυχᾶται περὶ τούτου ἐπανειλημμένως, λέγων ἐν μὲν τῇ λδ' ἐπιστολῇ· « ἐγὼ μὲν κερικὰ τοῖς Γαλιλαίοις ἅπασιν οὕτω πράως καὶ φιλανθρώπως ὥστε μηδένα μηδαμοῦ βίαν ὑπομένειν, μηδὲ εἰς ἱερὸν ἔλκεσθαι, μηδ' εἰς ἄλλο τι τοιοῦτο ἐπηρεάζεσθαι παρὰ τὴν οἰκειάν πρόθεσιν. » Ἐν δὲ τῇ νβ' ἐπιστολῇ· « ὦμην ἐγὼ τοὺς Γαλιλαίων προστάτας, ἔξειν μοι μείζονα χάριν ἢ τῷ φθάσαντι πρὸ ἐμοῦ ἀρχὴν ἐπιτροπεῦσαι, » ἥτοι τῷ βασιλεῖ Κωνσταντίῳ. Ὀνομάζει δὲ τοὺς χριστιανούς Γαλιλαίους, κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθος, διότι, κατὰ τὸν βυζαντινὸν χρονογράφον Ἰωάννην Μαλάλαν, μέχρι Εὐόδου τοῦ ἐπὶ Κλαυδίου, οἱ χριστιανοὶ ἐκαλοῦντο Ναζωραῖοι καὶ Γαλιλαῖοι· ἐπὶ τούτου δὲ χριστιανοὶ ὠνομάσθησαν, τοῦ αὐτοῦ ἐπισκόπου Εὐόδου προσομιλήσαντος αὐτοῖς καὶ ἐπιθήσαντος τὸ ὄνομα τοῦτο. Ἐνίοτε μάλιστα ὁ Ἰουλιανὸς προέτεινεν εἰς τοὺς ἐξηυτελισμένους καὶ ἐξηχρεωμένους ἱερεῖς τῆς εἰδωλογατρίας, ὡς τύπον ἄξιον μιμήσεως τὰς τοσοῦτον θαυμασιᾶς ὀργανωμένας χριστιανικὰς ἐκκλησίας, καθάπερ μαρτυρεῖ ἡ μὲν αὐτοῦ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἀρχιερέα Γαλατίας Ἀρσάκιον. Ἀλλὰ τοιαύτη

ἦτο ἡ προαίρεσις αὐτοῦ· ἡ δὲ τῶν πραγμάτων δύναμις παρέσχεε τὸν ἄνδρα εἰς ἀτοπήματά τινα δυσεξήγητα. Δὲν θέλομεν βεβαίως πιστεῦσαι τὰς ὑπερβολὰς εἰς τὰς ὁποίας ἐξετραχηλίσθησαν οἱ χριστιανοὶ ἐν ταῖς κατὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ κατηγορίαις, ὡς δαίγμα ἐν παρτιθέμεθα ἐνταῦθα τὸ παρὰ Κεδρηνοῦ λεγόμενον· « καὶ γὰρ μυρίας μὲν γυναῖκας κατὰ γαστροὺς ἐχούσας ἀνατεμῶν ὁ Ἰουλιανός, ἐν τοῖς αὐτῶν ἐμβρύοις ἡπατοσκοποῖ· καὶ παῖδιά δὲ πολλὰ κατασφάττων ὑπὸ τὰ εἶδωλα κατάρτυτε. » Τοιαύτας χρυσέας ἀνοσιουργίας ὁ χρηστός, ὁ ἀγαθός, ὁ φιλάνθρωπος Ἰουλιανός βεβαίως δὲν ἐπραξε ποτέ. Δὲν νομίζομεν δὲ δίκαιον νὰ κατακριθῇ ἀπολύτως ὡς ἀπαίρεσας ἀπὸ τοῦ χριστιανικοῦ κλήρου τὰ μεγάλα αὐτοῦ προνόμια, διότι καὶ οἱ μετέπειτα χριστιανοὶ αὐτοκράτορες οὐδέποτε ἐθεώρησαν πρέπον νὰ ἀνθρωπώσωσι καθ' ὁλοκληρίαν τὰ προνόμια ἐκεῖνα. Οὐδὲ θέλομεν ἐπιτιμῆσαι αὐτὸν δι' ἣν ἐπεχείρησεν ἀνοικοδόμησιν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ, καθότι καὶ τοῦτο δύναται ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ μέχρι τινὸς ὡς δαίγμα τῆς τοῦ βασιλέως ἀνεξιθρησκείας. Ἀλλὰ ἐξώκειλεν εἰς πράξεις ἄλλας ἐντελὲς ἀδικαιολογήτους.

Ὁ Ἰουλιανὸς ἐλάτρευε τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ ἔγραφε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὡς ἰδίαν. Εἶναι δὲ ἀξίον σημειώσεως, ὅτι ὅλοι οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες ὅσοι ἐπεχείρησαν σπουδαίαν τινὰ κοινωνικὴν τοῦ κράτους μεταρρύθμισιν, τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν μετεχειρίσθησαν ὡς ὄργανον πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτῶν· τοσοῦτον εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ γλῶσσα αὕτη, καὶ ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἐθεωρεῖτο καὶ ἦτο ἐπικρατεστέρα τῆς λατινικῆς. Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, ὁ ἐλπίσας νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἠθικῶς τὸν κόσμον κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς στοικῆς φιλοσοφίας, ἑλληνιστὶ συνέγραψε τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ, ἦτοι « τὰ καθ' ἑαυτόν. » Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ὁ ὑψώσας τοῦ χριστιανισμοῦ τὴν σημαίαν, δι' ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐχαρκτηρίσε τὴν σημαίαν ταύτην καὶ ἐντὸς ἑλληνικῆς πόλεως ἔστησεν αὐτήν. Τελευταῖον ὁ Ἰουλιανός, ὁ τὴν ἀνάστασιν τοῦ ἀρχαίου βίου ὀνειρευθείς, εἰς τὴν ἑλληνικὴν συνέταξεν ἀπάσας αὐτοῦ τὰς συγγραφάς. Ἀλλ' ὁ Ἰουλιανός δὲν ἠγάπησε μόνον τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ γλῶσσαν· ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ αὐτὰς ἴδιον αὐτοῦ τε καὶ τῶν περὶ αὐτὸν κτῆμα, ὅπως ἐκβαρβαρίζων τοὺς χριστιαν-

νοὺς, ἵνα τιμωρήσῃ αὐτοὺς δι' ἣν ἔτρεφον ἀποστροφὴν πρὸς τὴν ἀρχαίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ θρησκείαν. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐπιτηδείως συγχέων τὴν εἰδωλολατρείαν μὲ ὅλα τὰ λοιπὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ συστατικά, « εἰς ἡμᾶς, ἔλεγεν εἰρωνευόμενος, ἀνήκουσιν ἡ εὐγλωττία καὶ αἱ τέχναι τῆς Ἑλλάδος καθὼς καὶ ἡ τῶν θεῶν αὐτῆς λατρεία· ὑμέτερος δὲ κληρὸς ἐστὶν ἡ ἀμάθεια, ἡ ἀγροικία καὶ οὐδὲν πλεον· αὕτη ἐστὶν ἡ σοφία ὑμῶν. » Καὶ ἐπὶ τοῦ σοφίσματος τούτου ἐρειδόμενος οὐ μόνον ἀπέκλεισε τοὺς χριστιανοὺς ἀφ' ὅλων τῶν ἀνωτέρων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀξιομάτων, ἀλλὰ τὸ ἔτι δεινότερον, ἀπηγόρευεν αὐτοῖς τὴν σπουδὴν τῆς γραμματικῆς, τῆς ῥητορικῆς, τῆς ἱατρικῆς καὶ αὐτῶν τῶν ὡραίων τεχνῶν, παραδοὺς ἅπασαν τὴν ἐκπαίδευσιν εἰς τοὺς ἐθνικοὺς σοφιστάς. Οὐδεμία τῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ διατάξεων ἠδύνατο νὰ καταφέρῃ εἰς τὸν χριστιανισμὸν πληγὴν βαρυτέραν καὶ οὐδεμία ἐκίνησε πικρότερον τὴν ἀγανάκτησιν τῶν χριστιανῶν. Λαμπρῶς δ' ἐξεδηλώθη ἡ ἀγανάκτησις αὕτη ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζινοῦ, διὰ τῆς περιφήμου αὐτοῦ, ἐν τῇ στηλιτευτικῇ ἀ κατὰ Ἰουλιανοῦ, ἀποστροφῆς, ἣτις ἀρχομένη διὰ τῶν λέξεων « πολλῶν γὰρ καὶ δεινῶν ὄντων ἐφ' οἷς ἐκεῖνος μισεῖσθαι δίκαιος, οὐκ ἔστιν ὅ,τι μᾶλλον ἢ τοῦτο παρανομήσας φαίνεται, » ἐξακολουθεῖ μέχρι τέλους τοῦ λόγου, καταδεικνύουσα τὴν ἀπαραίτητον ἀνάγκην τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ μετὰ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ συμμαχίας. Προέκειτο τινόντι νὰ καθιερωθῇ τὸ διαζύγιον τοῦ νέου δόγματος ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ ἀνατραπῇ οὕτω ἐκ βάθρων ἡ μία τῶν δύο βάσεων ἐφ' ὧν δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε ἐρειδόμενος ὁ νεώτερος ἑλληνισμός. Πῶς ἦτο λοιπὸν δυνατόν νὰ μὴ φρυάξη ἡ εὐαίσθητος τοῦ Ναζιανζινοῦ ψυχὴ; Ὅθεν εὐλόγως ἀνακράζει πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς ἀποτεινόμενος· « τὰ μὲν γὰρ ἄλλα παρῆκα τοῖς βουλομένοις, πλοῦτον, εὐγένειαν, εὐκλειαν, δυναστείαν, ἃ τῆς κάτω περιφορᾶς ἐστὶ, καὶ ὄνειρώδους τέρψεως. Τοῦ λόγου δὲ περιέχομαι μόνου, καὶ οὐ μέφομαι χερσαίοις τε πόνοις καὶ θαλασσίοις, οἳ τούτους μοι συνεπόρησαν. » Αἱ δύο ἀντίπαλοι μερίδες ἀντηγωνίζοντο οὕτω τίς πλειότερον τῆς ἄλλης νὰ προσοικειωθῇ τοὺς θησαυροὺς τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καὶ εὐφυΐας. Ἀλλ' ἡ πάλιν δὲν περιοριζέτο εἰς τοῦτο. Ὁ Ἰουλιανὸς διὰ νόμου ῥητοῦ ὑπεχρέωσε τοὺς χριστιανοὺς

ν' ἀποδώσῃσι τὰς ζημίας ὅσας ἐπροξένησαν διὰ τῆς καταστροφῆς ναῶν ἐθνικῶν, τῆς γενομένης ἐπὶ τῶν προτέρων βασιλέων καὶ μάλιστα ἐπὶ Κωνσταντίου. Ἡ δ' ἐκτέλεσις τῆς διαταξέως ταύτης δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἐπαγάγῃ βιαιοπραγίας, οἰαδῆποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐπιθυμία τοῦ βασιλέως νὰ ἀποφύγῃ αὐτάς. Μάρκος ὁ ἐπίσκοπος Ἀρεθουσίων ἐβασανίσθη ἀνηλεῶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως ταύτης, διότι δὲν ἐπέθετο νὰ ὁμολογήσῃ ἑαυτὸν ὑπόγρευν εἰς ἀποζημίωσιν, ἔνεκα ναοῦ τινος ἄλλοτε ὑπ' αὐτοῦ καθαιρεθέντος. Ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τέλους ἔσωσε τὴν ζωὴν αὐτοῦ· ἀλλ' ἐὰν ἦναι ἀληθές, ὡς βεβαιοῦται, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος ἐκεῖνος εἶχε πολὺ συντελέσει εἰς τὸ νὰ διαφύγῃ ὁ Ἰουλιανὸς τὸν θάνατον ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου ἐνεργηθείσης γενικῆς κατὰ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ σφαγῆς, ὁ Ἰουλιανὸς βεβαίως ἐδείξε θλιβεράν ἀγνωμοσύνην μὴ προλαβὼν τὰ πάθήματα τοῦ γέροντος, ἢ τοῦλάχιστον μὴ τιμωρήσας τοὺς ἐνόχους. Οἱ χριστιανοὶ πάλιν δὲν ἦτο δυνατόν ἀναμφιβόλως νὰ μείνωσι θεαταὶ ἀδιάφοροι τῶν τοιούτων ἐπιθέσεων· καὶ ὅτε ὁ Ἰουλιανὸς ἐπιχειρήσας νὰ ἀνανεώσῃ τὰ ἐν Ἀντιοχείᾳ καταστήματα τῶν ἐθνικῶν τελετῶν καὶ πανηγύρεων, ἐξῆυρσε τὰ ἀντ' αὐτῶν ἐν τῷ μεταξὺ ἐγερόθεντα χριστιανικὰ ἱερά, ὁ ἐν Δάφνῃ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπυρπολήθη διὰ νυκτός, οἱ δὲ χριστιανοὶ δεινῶς διὰ τοῦτο κατεδιώχθησαν. Ὡσαύτως δὲ ἀταξίαι τινὲς ἐν Ἐδέσσει γενομέναι ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν, ἔδωκαν εἰς τὸν βασιλέα ἀφορμὴν νὰ δημεύσῃ ἅπασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτῶν περιουσίαν, τῆς ὁποίας τὰ μὲν χρήματα διένειμεν εἰς τοὺς στρατιώτας, τὰ δὲ κτήματα κατέστησε δημόσια· ὥστε τὰ πράγματα ἡρεθίζοντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, οὐδὲ ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι φοβερός ἐμφύλιος πόλεμος ἤθελεν ἐκραγῆ κατ' ὅλον τὸ κράτος ἐὰν ἐπέζη ὁ Ἰουλιανός.

Ἀλλ' αὐτὸς δὲν ἐμονάρχησεν οὐδὲ δύο ἔτη ὅλα. Ἀποῦ ἐδάμασεν, ὡς προείπομεν, τὰ γερμανικὰ φύλα, φλεγόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ταπεινώσῃ καὶ τοὺς βαρβάρους οἰτινες ἀπ' ἀνατολῶν ἐπ' ἡνεγκον πολλὰς, ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίου, κατὰ τοῦ κράτους πληγὰς, ἐπανελάβε δραστηρίως τὸν κατὰ Σαπῶρ πόλεμον ἅμα βασιλεύσας. Προέθετο δὲ οὐχὶ νὰ περιορισθῇ εἰς ἀμυναν ἀπλήν, ἀλλὰ νὰ ἐμβάλῃ

εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἀντιπάλου ἐπικρατείας· καὶ ἐπὶ τούτῳ συγ-
κροτήσας μὲν στρατὸν ἐξήκοντα πέντε χιλιάδων ἀνδρῶν, κατα-
σκευάσας δὲ πολυάριθμον ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου στόλον, ὥρμησεν ἐπὶ
τὴν Μεσοποταμίαν, ἐκυρίευσεν τὰς πόλεις αὐτῆς ὅσαι ἠθέλησαν ν'
ἀντισταθῶσι, διέβη τὸν Τίγριν ποταμὸν, καὶ τοὶ τῶν Περσῶν ἀγω-
νισθέντων νὰ διακωλύσωσι τὴν διαπεραίωσιν ταύτην, καὶ ἐπολιόρ-
κησεν τὴν Κτησιφῶντα. Ἀλλὰ μὴ δυνήθεις νὰ κυριεύσῃ τὴν ὀχυρὰν
καὶ μεγάλην ταύτην βασιλεύουσαν, ἐτράπη, ἀνὰ μέσον τῶν πλου-
σίων τῆς Περσίας ἐπαρχιῶν, πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ Σαπῶρ. Ἐνταῦθα
θυμῶς, ἀποπλανηθεὶς τῆς ὁδοῦ καὶ περιπεσὼν εἰς ἐρημίας ἀδιαβάτους,
ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ. Τότε ἐπεφάνη ὁ μέγας τοῦ βασιλέως
τῶν Περσῶν στρατὸς, πιέζων καὶ ἀπειλῶν αὐτὸν ἀδιακόπως. Ὁ Ἰου-
λιανὸς δὲν ἀπέβαλεν οὔτε τὴν ἀνδρείαν οὔτε τὴν καρτερίαν αὐτοῦ·
καὶ ἠτοιμαζέτο νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ θέαμα τὸ ὁποῖον ἐδόθη ποτὲ εἰς
τὸν κόσμον, ἐν ταῖς αὐταῖς περίπου χώραις, ὑπὸ τῶν ἀειμνήστων
τοῦ Ξενοφῶντος μυρίων, ὅτε ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀδιαλείπτων ἐκείνων
συμπλοκῶν, μαθὼν ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ὅτι ἡ ὀπισθοφυλακὴ αὐτοῦ
προεβλήθη, ἔδραμεν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης ἄνευ θώρακος καὶ
ἔπεσε λαβὼν πληγὴν καιρίαν ἐξ ἧς ἀπέθανε τὴν νύκτα τῆς 25 ἰου-
νίου τοῦ 363, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 32. Λέγεται ὅτι πνέων τὰ λοι-
πῶν, ἔλαβε διὰ τῆς χειρὸς τὸ αἷμα τῆς πληγῆς αὐτοῦ καὶ ἔρρανεν
εἰς τὸν αέρα, ἀνακράζας· « νενίκηκας Χριστέ· κορέσθητι Ναζωραῖε. »
Μετακομισθεὶς δὲ βραδύτερον εἰς Ταρσὸν ἐτάφη ἐν τινὶ προαστείᾳ
τῆς πόλεως ταύτης, καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ προεγράφη τοῦτο
τὸ ἐπίγραμμα:

Ἰουλιανὸς μετὰ Τίγριν ἀγάγῃσιν ἐνθάδε κεῖται,
ἀμφοτέρων βασιλεὺς τ' ἀγαθὸς κρατερός τ' αἰχμητής.

Ὁ ἐθνικὸς Ζώσιμος ἐπωνόμασεν αὐτὸν μέγαν· οἱ χριστιανοὶ χρο-
νογράφοι ἐπεσώρευσαν κατ' αὐτοῦ τὰς δεινότερας τῶν ὕβρεων τὴν
δὲ ἡμετέραν γνώμην γινώσκει ὁ ἀναγνώστης. Ὁ Ἰουλιανὸς εἶχεν
ὁμολογουμένως ἀρετὰς πολλὰς, ἀλλὰ δὲν ἐνόησε τὸν ἀληθῆ χαρα-
κτῆρα καὶ τὰς ἀληθεῖς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἔζη. Ἐὰν ἐγεν-
νᾶτο ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα

αὐτοῦ ἤθελε διατελῇ ἐντὸς οἰκειᾶς ἀτμοσφαίρας, αἱ ἀρεταὶ ἐκεῖναί, ἀποφέρουσαι καρποὺς ἀγαθοὺς, ἤθελον ἀναδείξει τὸν ἄνδρα ἐνάμιλλον τοῦ Ξενοφῶντος ἢ τοῦ Ἀγησιλάου. Ἐπειδὴ ἐγεννήθη εἰς χρόνους ἄλλοτρίους τοῦ ἐν αὐτῷ ἐπικρατοῦντος πνεύματος, αἱ ἀρεταὶ αὐτοῦ ἀπέβησαν ἄγονοι καὶ ἡδύναντο νὰ καταντήσωσιν ὀλέθρια ἐὰν ἐπέζη. Παραπλήσιόν τι συμβαίνει εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον. Ὑπάρχουσι μετεωρολογικὰ φαινόμενα οἷα ἡ χαλαζα, ὁ κεραυνὸς καὶ τὰ τοιαῦτα, αἰετοπε ἀπαίσια, ὅπως οἱ μοχθηροὶ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Ἰουλιανὸς μοχθηρὸς ἄνθρωπος, ὅπως παρεστάθη ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, βεβαίως δὲν ἦτο. Ἀλλὰ ὑπάρχουσι καὶ γεγονότα φυσικὰ, οἷον ὁ ὑετός, ὁ τοῦ ἡλίου καύσων καὶ τὰ παρόμοια, τὰ ὅποια ἐγκαίρως μὲν ἐπερχόμενα εἶναι εὐεργετικώτατα, παρ' ὧραν δὲ συμβαίνοντα δύνανται νὰ γίνωσι δεινῶν συμφορῶν πρόξεια. Εἰς τὸν Ἰουλιανὸν συνέβη τὸ τελευταῖον τοῦτο πάθημα· ὅθεν δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ, ὅπως ἡζίωσαν οἱ ἐθνικοὶ, μέγας, διότι μέγας δὲν εἶναι ποτὲ ὁ μὴ εὐεργετήσας τὴν ἀνθρωπότητα ἢ τοῦλάχιστον τὸ ἔθνος αὐτοῦ, ὁ δὲ Ἰουλιανὸς βεβαίως δὲν εὐηργέτησε τὸν κόσμον. Καθὼς ὅμως οὐδεὶς ἐχέφρων ἄνθρωπος θέλει ἀρνηθῇ ὅτι τὰ φυσικὰ ἐκεῖνα γεγονότα, καθ' ἑαυτὰ θεωρούμενα, εἶναι ἀγαθοποιᾶ, οὕτω πᾶς ἀληθὴς τῆς ἱστορίας γνώστης δὲν δύναται εἰμὴ γὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς ἤθελεν ἀποδῆ ἡγεμὼν ἄριστος ἐὰν ἢ ἐγεννᾶτο εἰς χρόνους οἰκειοτέρους, ἢ προσφορύτερον πρὸς τὰς περὶ αὐτὸν περιστάσεις ἐπολιτεύετο. Φαντασθῶμεν τῶντι τὸν Ἰουλιανόν, ἀντὶ νὰ κυνηγῇ τὴν σκιάν τῆς εἰδωλολατρείας, ἐπιχειροῦντα μὲν, ὅπως ἔπραξε, τὴν κατάργησιν τῆς περσικῆς τῶν ἀνακτόρων ἀσωτείας, ἐπιχειροῦντα δ' ἐνταύτῳ τὴν τε κατάπαυσιν τῶν καταχρήσεων ὅσαι εἶχον παρσιζδύσει ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, καὶ τὸν ὅσον ἔνεστι στενότερον αὐτῆς σύνδεσμον μετὰ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ εὐφυΐας, ἐπιζήσαντα δὲ καὶ παγιοῦντα ταῦτα πάντα διὰ πολιτικῶν θεσμῶν συμφώνων πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς· ὅποιον λαμπρὸν μέλλον δὲν ἤθελε παρασκευάσει εἰς τὴν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐλληνικὴν μοναρχίαν!

Ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ μέχρι τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου, ἐπὶ

τῶν τριῶν ἐν τῷ μεταξὺ βασιλέων, Ἰοβιανοῦ, Οὐαλεντινιανοῦ καὶ Οὐάλεντος, τὰ πράγματα ἐπανῆλθον εἰς ἣν ἦσαν πρότερον κατάστασιν· ἀνεξιθρησκεία τις ἐπεκράτησεν ὡς πρὸς τὴν ἐθνικὴν λατρείαν, ὁ δὲ ἀρειανισμὸς, ἐπὶ μικρὸν ταπεινωθεὶς, ἀνέκυψεν αὖθις καὶ κατίσχυσε τῆς ὀρθοδοξίας. Ὁ Ἰοβιανὸς, ἀναγορευθεὶς αὐτοκράτωρ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀποθάνει ὁ προκατόχος αὐτοῦ, ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ εἰρηνεύσῃ διὰ πάσης θυσίας πρὸς τοὺς Πέρσας, καὶ ἐπὶ τούτῳ συνωμολόγησε τριακονταετεῖς συνθήκας, δι' ὧν παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς πάντα ὅσα παρὰ τὸν Τίγριν ποταμὸν κατεῖχον οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ αὐτὴν τὴν Νίσιβιν ἥτις πολλάκις τοσοῦτον ἡρωϊκῶς ἀντέστη εἰς τοὺς πολεμίους ἐκείνους. Μετὰ δὲ ταῦτα κατήργησε τὰ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς λατρείας διατάγματα τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἀνεκῆρυξεν αὖθις θρησκείαν ἐπικρατοῦσαν τὸ χριστιανικὸν δόγμα καὶ ἐφάνη ἀποκλίνων μᾶλλον πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἐβασίλευσεν εἰμὴ ὀλίγους μῆνας, ἀποθανὼν αἰφνιδίως, κατὰ φεβρουάριον τοῦ 364, πρὶν εἰσεῖτι φθάσῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν, δὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ τι ὀριστικὸν περὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου ζητήματος. Εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἐν τούτοις ἐπέτρεψε διὰ νόμου ῥητοῦ, τὴν ἐλευθέραν χρῆσιν τῶν ναῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἱερῶν· μόνον τὰς ἀνόμους μαγγανείας καὶ γοητείας ἀπηγόρευσεν. Ὁ δὲ Οὐαλεντινιανὸς, ὁ μετὰ Ἰοβιανὸν προχειρισθεὶς αὐτοκράτωρ ὑπὸ τε τῶν τοῦ στρατοῦ ἡγεμόνων καὶ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων, ἀνέθηκεν εἰς τὸν ἀδελφὸν Οὐάλεντα τὴν κυβέρνησιν τῆς ἀνατολῆς, ἀναλαβὼν αὐτὸς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γαλατίας. Ἐκ τῶν δύο τούτων βασιλέων, ὁ Οὐαλεντινιανὸς ἔδειξεν ἀξιοσημείωτον πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς ἀνεξιθρησκείαν· διότι ἐκώλυσε μὲν διὰ νόμου τὰς νυκτερινὰς θυσίας, καὶ τοῦτο τῇ συναινέσει τῶν νοημονεστέρων ἐθνικῶν, οἵτινες ὡμολόγουν ὅτι πολλὰ ὡς ἐκ τῶν θυσιῶν τούτων ἄτοπα συνέβαινον· ἀλλ' ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ ἀνθυπάτου Ἀχαΐας Πραιτεξτάτου ἐπέτρεψε κατ' ἐξάίρεσιν εἰς τοὺς ἐνταῦθα Ἑλληνας, ἀργοῦντος τοῦ νόμου, νὰ πράττωσι πάντα κατὰ τὰ ἐξ ἀρχῆς πάτρια. Περίεργος καὶ ὁ λόγος δι' οὗ ὑπεστήριξε τὴν αἴτησιν ὁ τῆς Ἀχαΐας ἀνθύπατος· « τοῦτον, εἶπε, τὸν νόμον ἀβίωτον ταῖς ἑλλήσι καταστήσειν τὸν βίον, εἰ μέλλοιεν κωλύεσθαι τὰ συνέχοντα

τὸ ἀνθρώπειον γένος ἀγιώτατα μυστήρια κατὰ θεσμὸν ἐκτελεῖν. » Τοσοῦτον ἐρρίζωμένον ἦτο εἰσέτι τὸ ἀρχαῖον θρησκευτικὸν αἶσθημα ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι. Πρὸς δὲ τὰς μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ Ἀρειανῶν ἔριδας, ὁ Οὐαλεντινιανὸς διετέλεσεν ἀδιάφορος· καὶ ἐπειδὴ ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις οἱ Ἀρειανοὶ ἦσαν ἐλάχιστοι τὸν ἀριθμὸν, ἴσχυσεν ὡς ἐκ τῆς ἀδιαφορίας ἐκείνης ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ ἡ ὀρθόδοξία. Παντάπασιν ἄλλοίως ἐπολιτεύθη ὁ Οὐάλης ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ὁ Οὐάλης ἠσπάσθη ἀμέσως τὴν τῶν Ἀρειανῶν αἵρεσιν καὶ ἀναφανδὸν ἐπροστάτευσεν αὐτοὺς κατὰ τῶν ἀντιπάλων. Ἐπίστυμον ὅμως διωγμὸν κατὰ τῶν ὀρθοδόξων δὲν ἐπέχειρσεν. Πολλὰ βεβαίως οὗτοι ἔπαθον πολλαχοῦ διὰ τὴν ἰσχὺν ἣν ἔλαβον οἱ πολέμιοι αὐτῶν, ἀλλὰ ῥητὰ αὐτοκρατορικὰ διατάγματα καταδιώκοντα τοὺς πρεσβεύοντας τὸ ὀρθόδοξον δόγμα, δὲν ἐξεδόθησαν, ὡς φαίνεται. Ὅσα βραδύτερον περὶ τούτου κατὰ Οὐάλεντος ἐγράφησαν, θεωροῦνται ὑπὸ τῶν μετριοπαθεστέρων ἱστορικῶν ὡς ὑπερβολαί. Μία δὲ τῶν ἀποδείξεων τῆς μετρίας τοῦ Οὐάλεντος καταφορᾶς εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι ἐπέτρεψεν εἰς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον νὰ ἀποθάνῃ τελευταῖον ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ αὐτοῦ θρόνου.

Ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης τὴν τελευταίαν ἐπὶ Κωνσταντίου προγραφὴν τοῦ περιωνύμου τούτου ἀρχιερέως (σελ. 628 καὶ ἐπ.). Ὁ Ἰουλιανὸς, ἐν τῇ ἀνεξιθρησκείᾳ αὐτοῦ, εἶχε κατ' ἀρχὰς ἀνακαλέσει ἅπαντας τοὺς ἐπισκόπους τοὺς ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν ἐξορισθέντας. Ὅθεν ἐπανῆλθε τότε καὶ ὁ Ἀθανάσιος εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἡ δὲ ἀνάμεινον τῆς Αἰγύπτου καθόδος αὐτοῦ ἀπέβη ὄντως θριαμβευτικὴ. Πλῆθος ἀνθρώπων ἀναρίθμητον ἐξώρμησαν ἐκτὸς τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ ἐκάλυψαν τὰς ὁχθὰς τοῦ Νείλου, κλάδους κρατοῦντες ἐν χερσὶ καὶ ἱμάτια πολυανθῇ καὶ ποικίλᾳ στρωννύοντες, καὶ βοῶντες, καὶ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἄμετρον αὐτῶν ἐκφράζοντες χαρὰν· τὸν ποταμὸν διέσχιζον πολυάριθμα ἀνάγνια· τὸ πέλαγος ἐξέστραπτεν ἀπὸ τῶν φώτων τὰ ὅποια ἔλαμπον ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν τοῦ Μουσείου πύργων· τοιαῦται καὶ ἄλλαι τιμαὶ ἀπεδόθησαν εἰς τὸν Ἀθανάσιον ἐπανερχόμενον εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα, διότι ὁ λαὸς ἀπεθαύμαζεν αὐτὸν ὡς ἄνδρα λαμπρὸν καὶ διαβόητον, ἐν βίῳ καὶ λόγῳ περίελε-

πτον, τῆς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας ἀληθῆ στύλον καὶ θεμέλιον, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὡς πατέρα τῆς ὀρθοδοξίας. Ἀλλὰ τὸ κλέος τοῦτο τὸ ὁποῖον ἐτάραξε τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον, ἐφάνη νῦν ἐπικίνδυνον καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Ἰουλιανόν, ὅστις διέταξε μετ' οὐ πολὺ ν' ἀπαχθῇ καὶ αὖθις εἰς ἐξορίαν ὁ Ἀθανάσιος. Τὰ περὶ τούτου παραγγέλματα τοῦ Παραβάτου ἀποπνέουσι μίσους, καὶ ταραχῆς, καὶ ἀγανακτήσεως ἥτις ἀποβαίνει ἐνίοτε ἀγεννῆς καὶ γελοία, ὡς ὅτε λ. χ. ὁ Ἰουλιανὸς, καθαπτόμενος καὶ αὐτοῦ τοῦ μικροῦ σώματος τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου, λέγει πού περὶ αὐτοῦ· « μηδὲ ἀνὴρ, ἀλλ' ἀνθρωπίσκος. » Ἄλλοτε ὅμως, ἐμβριθέστερος γενόμενος, ἐκτοξεύει κατὰ τοῦ ἀνθρωπίσκου ἐκείνου, ὅστις ἦγε καὶ ἔφερε τὸν κόσμον, βέλη γενναιότερα καὶ ἀποκαλεῖ αὐτὸν ἐπανειλημμένως θεοῖς ἐχθρόν. Ἐπὶ μᾶλλον δὲ παροξυνόμενος, « ὁ μικρὸς, ἀνακραῖζει, ὅς ἐτόλμησεν ἐλληνίδας ὑπ' ἐμοῦ γυναῖκας τῶν ἐπισήμων βαπτίσαι » καὶ ἐπιφέρει νὰ διωχθῇ οὗτος ἐξ Ἀλεξανδρείας οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν τῆς Αἰγύπτου τόπων. Ἐφυγε λοιπὸν πάλιν ὁ ἐπίσκοπος, ἀροῦ παρεμύθησε τοὺς περὶ αὐτὸν δακρύοντας παμπληθεῖς χριστιανούς· « θαρρεῖτε, εἰπὼν πρὸς αὐτούς, νεφύδιον γὰρ ἐστί καὶ θάττον παρελεύσεται. » Ἀλλὰ σχεδὸν ἀμέσως ἔπειτα ἐπέστρεψεν εἰς Ἀλεξανδρείαν, ὅπου διετέλεσεν ἐν ἀσφαλείᾳ κεκρυμμένος διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν εὐλάβειαν καὶ ἀγάπην τῶν κατοίκων. Οὐδὲ διήρκεσεν ἡ δοκιμασία αὕτη ἐπὶ πολὺ. Ἀποθανόντος τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὁ Ἰοβιανὸς ἐσεβάσθη τὸν Ἀθανάσιον ἀναλαβόντα τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ. Ἐπειτα δὲ ἐξωρίσθη ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ Οὐάλεντος· ἀλλὰ μετὰ τινὰς μῆνας ἠναγκάσθη ὁ βασιλεὺς οὗτος νὰ εἰσακούσῃ τὰς δεήσεις τοῦ λαοῦ ὅστις ἐλάτρευε τὸν ποιμενάρχην αὐτοῦ καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ ὅτι κατεβλήθη μὲν ἡ εἰδωλολατρεία, ἐθριάμβευσεν δὲ ὁ χριστιανισμὸς, ἐνῶ ὁ Ἀθανάσιος, τὸ ζῶν τοῦ νέου δόγματος σύμβολον, διατελεῖ εἰς ἐτὶ διωκόμενος· ὅθεν ἐπανῆλθε διὰ τελευταίαν φοράν ὁ ἀνὴρ εἰς τὸν ἀρχιερατικὸν αὐτοῦ θρόνον καὶ ἀπέθανεν ἤδη ἐν εἰρήνῃ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ, τὴν 2 μαΐου τοῦ 373, μετὰ τεσσαράκοντα καὶ ἑξ ἑτῶν πολυτάραχον ἀρχιερατείαν.

Τὸν πανηγυρικὸν αὐτοῦ συνέταξαν δύο περιώνυμοι τῆς ἐκκλη-

σίας πατέρες, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, τοῦ ὁποίου ὁ λόγος, ἄξιός βεβαίως τοιαύτης ὑποθέσεως, δὲν ἔφθασε δυστυχῶς εἰς ἡμᾶς, καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὅστις προοιμιαζόμενος οὕτω « Ἀθανάσιον ἐπαινῶν ἀρετὴν ἐπαινέσομαι, » μετὰ πλείστης ὁσῆς καλλιπεποιήσεως ἀποθαυμάζει τὴν τε διδασκαλίαν τοῦ ἀνδρός, καὶ τὴν εὐσταθειαν, καὶ τὸν ὑπὲρ τῆς πίστεως ζῆλον, διὰ τοιαύτης τινὸς κομφοτάτης παρὰ βολῆς συνοψίζων τὴν ὅλην τοῦ ἀρχιερέως εἰκόνα. « Ἐν κεφαλαίᾳ δὲ εἰπεῖν, δύο λίθων μιμεῖται φύσεις ἐπαινουμένων· γίνεται γὰρ τοῖς μὲν παῖουσιν ἀδάμας, τοῖς δὲ στασιάζουσι μαγνήτις, ἀρρήτῳ βίᾳ τὸν σίδηρον ἔλκουσα, καὶ τὸ στεφνότερον ἐν ὕλαις οἰκειομένη. » Ἐν γένει ὅμως ὁ θεολόγος Γρηγόριος, διὰ τὴν σφόδρα κεκαλλωπισμένην αὐτοῦ φύσιν καὶ τὴν μελαγχολικὴν ὅπως οὖν διάθεσιν, δὲν ἦτο ἴσως ἐπιτήδειος νὰ παραστήσῃ ἅπαν τὸ μέγεθος τῆς αὐστηρᾶς ἀφελείας καὶ τῆς ἀείποτε ἐνεργοῦ πίστεως τοῦ Ἀθανασίου. Ἡ ἐκκλησία ἐτίμησε τὸν ἱεράρχην τοῦτον οὐχὶ ὡς μάρτυρά τινα ἐξ ἐκείνων οἵτινες πρῶτοι διὰ τοῦ αἵματος αὐτῶν ἠσφάλισαν τὸ χριστιανικὸν δόγμα, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς κράτους ἰδρυτὴν· διότι αὐτὸς κατεσκεύασε τὴν ἀκρόαδαν τῆς πίστεως ἡμῶν κρηπίδα καὶ αὐτὸς ἐπὶ ἡμίσειαν ἐκατονταετηρίδα διετέλεσεν ὁ ἰσχυρὸς καὶ ἀδιάφθορος αὐτῆς παραστάτης, οὐδέποτε ἡ φοβηθεὶς τὸν κίνδυνον, ἡ ἀπαυδῆσας ἐκ τοῦ ἀγῶνος, ἡ ἐκ τοῦ θριάμβου ἐπαρθείς. Τρόντι εἰς τὰς πολυαρίθμους συγγραφάς ὅσας ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας συνέταξεν ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιπετειῶν τοσοῦτον μακρᾶς πάλης, ἡ ἠθικὴ διδασκαλία ὀλίγον ἐπέχει τόπον, ἂν καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ διατυπώσῃ ἠθικά τινα παραγγέλματα δι' ὅλης ἐκείνης τῆς θαύμαστῆς χριστιανικῆς ἀκριθείας ἣν δὲ ἔπαυσε τηρῶν καθ' ἅπαντα τὸν βίον. Πρὸ πάντων ὅμως ὁ Ἀθανάσιος ὑπῆρξεν, οὐχὶ ἠθικὸς διδάσκαλος, ἀλλὰ θρησκείας ἡγεμὼν· πρὸς δὲ τὰ ἄρχειν τε καὶ ἀμύνεσθαι, τὸ ἀφρημένον καὶ ὑπερφυῆς δόγμα εἶναι ἀείποτε συντελεστικώτερον τῆς ἀπλῆς ἠθικῆς διδασκαλίας. Ὅ,τι μάλιστα παροξύνει τὰ πνεύματα εἶναι τὸ δυσκατάληπτον, τὸ μετάρσιον, τὸ ἀπρόβλεπτον· τὰ ἐθνη ἀγονταὶ καὶ φέρονται κυρίως διὰ τῶν μυστηριωδῶν καὶ τῶν ἱερῶν λέξεων, ἡ δὲ ἠθικὴ, καὶ αὐτὴ ἡ καθαρωτέρα ἠθικὴ, δὲν ἀρκεῖ πάντοτε εἰς τὴν χρείαν ἣν αἰσθάνεται

ἡ διάπυρος μεγαλοφυΐα τοῦ νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς πεποιθήσεις αὐτῆς καὶ νὰ ἀφαρπάξῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων. Ὁ ἀτρόμητος, ὁ μεγαλόψυχος Ἀθανάσιος ἐπλήρωσε λοιπὸν πολλὰκις τὰς συγγραφὰς αὐτοῦ δι' ἀκανθωδῶν θεολογικῶν συζητήσεων. Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὴν ζωηράν τῶν δοκιμασιῶν αὐτοῦ διήγησιν, τὰς ὁποίας ἀπὸ καρδίας περιέγραψεν ὅπως εἶχεν αἰσθανθῇ αὐτάς, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὴν ἐμπανθὴ φωνὴν τῆς ἀκάμπτου αὐτοῦ θελήσεως, μὴ ζητήσωμεν παρ' αὐτῷ εὐγλωττίαν ἄλλην εἰμὴ μόνον αὐστηρὰν λόγου ἀκρίβειαν περὶ τὴν ἐκθεσιν τῶν δογμάτων. Ἡ θετικὴ καὶ ὑπερφίαλος αὐτοῦ φύσις ὑπῆρξε παραδόξως πρόσφορος εἰς τὴν ἡλικίαν ταύτην τῆς θρησκείας, εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῆς κρίσεως καὶ τῆς ἀκμῆς καθ' ἣν πανίσχυρος μὲν, ἀλλὰ διττημένη ἡ ἐκκλησία εἶχε χρεῖαν νὰ δώσῃ οὕτως εἰπεῖν εἰς ἑαυτὴν περὶ ἑαυτῆς λόγον, ἀναπτύσσουσα καὶ κυροῦσα τὰ δόγματα, τὰ ὅποια εἶχον μὲν κατατροπώσει τὴν εἰδωλολατρείαν, ἀλλὰ προσεβάλλοντο εἰς ἐτὶ πανταχόθεν, ἔσωθεν τε καὶ ἔξωθεν· ἔσωθεν μὲν ὑπὸ τῶν αἱρέσεων, ἔξωθεν δὲ ὑπὸ αὐτῶν τῶν ἐρειπίων τὰ ὅποια περὶ ἑαυτὰ ἐσώρυσαν. Ἀκούων τὸν Ἀθανάσιον, νομίζεις ὅτι ὁμιλεῖ νομοθέτης μᾶλλον ἢ ἀπόστολος· μετὰ τοσοῦτον ἀπηκριβωμένης λεπτότητος ἀναλύει καὶ διαστέλλει τὰ στοιχεῖα τῆς πίστεως, δι' ὧν φωταγωγεῖ τὰς ψυχὰς. Ὁ Ἀθανάσιος εὗρε τὴν ἐπιτηδειοτέραν πρὸς ἐρμηνείαν τῶν μυστηρίων διαλεκτικὴν τέχνην· καὶ εὗρεν αὐτήν, διότι ἡ τέχνη, ἡ κυριολεξία ἐκείνη ἐκτὸς τῆς ὁποίας ἄρχεται ἡ πλάνη, ἡ ἀμετάθετος ἐκείνη ἐμβρίθεια τῶν θεολογικῶν ὅρων, προσῆκεν οὐ μόνον εἰς τὸ δόγμα ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός. Ἐν τούτῳ κεῖται τὸ μυστήριον τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Θεσπίσας ὅτι « πῖστις καθολικὴ αὕτη ἐστίν, ἵνα ἓνα Θεὸν ἐν Τριάδι καὶ Τριάδα ἐν Μονάδι σεβώμεθα, μῆτε συγχέοντες τὰς ὑποστάσεις, μῆτε τὴν οὐσίαν μερίζοντες » ἀποσκυβαλίσας εἰς τοὺς ἀπίστους πάντα ὅστις δὲν ἀπεδέχετο ὁλόκληρον τὴν σειρὰν τῶν ἀρρήτων τούτων ἀληθειῶν καὶ διανοίξας χάσμα ἀνυπέρβατον μετὰ τὸ Ἀρείου καὶ ἐκκλησίας, ὥχρωσε τὴν χριστιανικὴν ἐνότητα διὰ παναπλίας ἥτις ἐπῆρκεσεν αὐτῇ ἐπὶ πεντεκαίδεκα ὅλους αἰῶνας, καὶ διὰ τῆς ἀσφαλείας δι' ἧς περιέβαλε τὴν πίστιν ἐνεφύσησε θάρρος καὶ πειθὴ ἀκαταγώνιστον εἰς ἅπαντας τοὺς κήρυκας τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν χρόνων αὐτοῦ

μέχρι τῆς σήμερον. Ἐστω λοιπὸν ὁ πρῶτος καὶ ὁ καθηγούμενος ἀπάντων τῶν τῆς πίστεως προμάχων καὶ αὐτῶν τῶν θεσπεσίων ἀνδρῶν ὅσοι διέλαμψαν κατὰ τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐποχὴν! Ἐὰν δὲν ὑπῆρξεν ὁ πάντων εὐγλωττότερος, διέπρεψεν ὅμως ἐπὶ προτερήμασι σπανιωτέροις καὶ αὐτῆς τῆς εὐγλωττίας, ἐπὶ μεγαλοψυχίᾳ, ἐπὶ μεγαλοφροσύνῃ, ἐπὶ μεγαλοπραγμοσύνῃ. Ἐπιτηδεύτερος ὢν φύσει πρὸς τὸ ἄρχειν καὶ πρὸς τὸ πράττειν ἢ πρὸς τὸ λέγειν, διετέλεσεν οὐδὲν ἥττον ὁ διδάσκαλος τῶν Γρηγορίων, τῶν Βασιλείων καὶ τῶν Χρυσοστόμων, ὢν ἡ εὐγλωττία ἐμελλε νὰ ὑπερβῇ τὴν ἰδικὴν τοῦ εὐγλωττίαν· διότι αὐτὸς ἐνέπνευσε τὴν περὶ τοῦτο δεινότητα αὐτῶν, ὁρίσας καὶ σαφηνίσας τὴν πίστιν ἀφ' ἧς οὗτοι ἠντλήσαν τὴν κυριωτέραν αὐτῶν δύναμιν. Τοιαύτην περὶ τοῦ ἀνδρὸς κρίσιν ἐκφέρει ὁ γάλλος Οὐῖλλεμαῖνος, ἐν τῇ ἀπαραμίλλῳ αὐτοῦ συγγραφῇ περὶ τῆς χριστιανικῆς εὐγλωττίας ἐν τῷ δ' αἰῶνι, ἐξ ἧς ὠφελήθημεν οὐκ ὀλίγως ὁσάκις ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν μεγάλων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πατέρων τῆς ἐκκλησίας.

Περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἤρχισε νὰ ἀποκλίνη πρὸς τὴν δύσιν αὐτοῦ ὁ τῆς ὀρθοδοξίας ἥλιος, ὁ περιβλεπτος Ἀθανάσιος, ἐπέτειλαν εἰς τὸν ὀρίζοντα αὐτῆς δύο νέοι ἀστέρες, ὁ θεῖος Βασίλειος καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. Οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες ἔλαβον ἀλλοίαν ὅλως τῆς τοῦ Ἀθανασίου ἀνατροφὴν καὶ ἀλλοίως ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐπὶ τοῦ ἔθνους ἐπενήργησαν. Ὁ Ἀθανάσιος « ὀλίγα τῶν ἐγκυκλίων φιλοσοφήσας, τοῦ μὴ δοκεῖν παντάπασι τῶν τοιούτων ἀπείρως ἔχειν, μηδὲ ἀγνοεῖν ὢν ὑπεριδεῖν ἐδοκίμασεν, εὐθὺς ἐκ παίδων ἐτρέφη ἐν τοῖς θείοις ἡθεσι καὶ παιδεύμασιν » ὁ δὲ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος ἐπὶ μακρὸν διετέλεσαν ἀρνούμενοι πᾶσαν τὴν ἐλληνικὴν σοφίαν καὶ τέχνην ὑπὸ τοὺς μᾶλλον περιβλεπτοὺς τῶν τότε σοφιστῶν, Λιβάνιον, καὶ Θεσπέσιον, καὶ Ἰμέριον, καὶ Προαιρέσιον. Ὅθεν ὁ μὲν Ἀθανάσιος περιφρονεῖ σχεδὸν τὴν ἐλληνικὴν φιλολογίαν, σπανίως παρατίθησι τὸν Ὅμηρον καὶ οὐδὲ ἔχει εὐεπίας τινὰ ἀξιώσιν· δὲν ζητεῖ νὰ θέλῃ διὰ τῆς φαντασίας καὶ ἀποφεύγει νὰ κινήσῃ τὰ πάθη· ἐνὶ λόγῳ τὸ ὕφος αὐτοῦ, καθόσον ἐπιτρέπεται νὰ κρίνωμεν περὶ τούτου, εἶναι μὲν καθαρὸν καὶ ἀπλαστον, ἀλλ' ἔχει

ἐμβρίθειαν μᾶλλον ἢ λαμπρότητα νομίζεις ὅτι δὲν θέλει ν' ἀναδειχθῇ ῥήτωρ καὶ ὅτι προτιμᾷ νὰ ᾔηται ὁ ἀπαθὴς τῆς ἀληθείας θεματοφύλαξ. Ἡ δύναμις αὐτοῦ καὶ ἡ δόξα αὐτοῦ μετεωρίζονται ὑπὲρ τοὺς ἄμβωνας καὶ ὑπὲρ τὰ βήματα τοῦ κόσμου τούτου. Ὁ δὲ Βασίλειος ἀπεναντίας, καὶ ὁ Γρηγόριος, καὶ βραδύτερον ὁ Χρυσόστομος, ἐπικαλοῦνται τὴν συνδρομὴν ὄλων τῶν ἐμπνεύσεων καὶ ὄλων τῶν τέχνησμάτων τοῦ ῥητορικοῦ προτερήματος. Ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα, ὑπεῖκουσα εἰς τὴν εὐφυίαν αὐτῶν, ἐκδηλοῖ ἅπαντα τὰ καινοφανῆ τῆς χριστιανικῆς πίστεως δόγματα, διατηροῦσα τὸν ἀρχαῖον χαρακτήρα τοῦ Λυσίου καὶ τοῦ Πλάτωνος, ἢ τοῦλάχιστον τῶν πρώτων αὐτῶν μιμητῶν. Τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς κάλλος σώζεται σχεδὸν ἀκέραιον παρ' αὐτοῖς, ὑπὸ ἀνατολικῆς τινος χροιᾶς ἐπιχρυσούμενον, καὶ ὀγκωδέστερον μὲν ἴσως μέχρι σινοῦς καὶ ἥττον ἀττικόν, ἀλλὰ πάντοτε ἐναρμόνιον καὶ καθαρὸν. Ἡ πιστὴ αὕτη τῶν ἀρχαίων τοῦ λόγου τύπων ἀπομίμησης, ἐν τῷ μέσῳ τοσοῦτον καινοπρεπῶν αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν, ἐξηγείται διὰ τούτου ὅτι οἱ νέοι τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῶν Ἀθηνῶν χριστιανοὶ δὲν ἔπαυον μελετῶντες τὰ ἀριστουργήματα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα, εἰ καὶ γενόμενα ἤδη ἀσεβῇ, ἐθεωροῦντο οὐδὲν ἥττον πάντοτε ὑπ' αὐτῶν ὡς ἔργα τῆς ὑψηλοτάτης ἀνθρωπίνης τέχνης. Ἡ δὲ περὶ τὰς χαριεστάτας ταύτας μελέτας ἀνατραφεῖσα φαντασία αὐτῶν, ἐξώμυνε μὲν βραδύτερον, δὲν ἐλησμόνει ὅμως αὐτάς· ἀλλὰ ἐμφορηθεῖσα αὐτῶν, ὡς μουσικῆς τινος ἐκ παιδῶν διδασκαλείας, ἐτόνιζεν ἐπ' αὐτῆς τοὺς ἐμβριθεῖς τῆς ὀρίμου ἡλικίας λόγους.

Ἡ φιλολογικὴ αὕτη διάπλασις τοῦ χριστιανισμοῦ συνετέλει ἀναμφισβόλως πολὺ εἰς τὴν ἐπίδοσιν αὐτοῦ· διὸ καὶ εἶδομεν τὸν Ἰουλιανὸν ἐπιχειρήσαντα νὰ διασπάσῃ τὴν μεταξὺ τοῦ νέου δόγματος καὶ τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων συμμαχίαν. Ναὶ μὲν κατ' ἀρχὰς οἱ ἀπόστολοι τῆς ἐκκλησίας ὑπῆρξαν ὡς ἐπιτοπλείστον ἄνδρες ἀφελεῖς καὶ ἀπαίδευτοι· ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, καθ' ὅσον τὸ νέον θρήσκευμα ἐξηπλώθη μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων τῆς κοινωνίας τάξεων καὶ συνεδυσάσθῃ μετὰ τῶν ποικιλωτέρων τῆς πολιτείας συμφερόντων, οἱ λειτουργοὶ αὐτοῦ ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ προσλάβωσιν ἐπικούρον πᾶσαν τὴν περὶ τὸν λόγον δεινότητα τῆς ἐλληνικῆς ῥητορείας,

ὥστε ἐν τῇ δ' ἑκατονταετηρίδι ἐν ᾗ εὐρισκόμεθα, οἱ Βασίλειοι, οἱ Γρηγόριοι καὶ οἱ Χρυσόστομοι ὑπερέβαλον κατὰ τὴν εὐγλωττίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην ἅπαντας τοὺς ἔτι σωζομένους ἐθνικοὺς σοφιστὰς καὶ αὐτοὺς τοὺς μέχρι Πλουτάρχου προκατόχους αὐτῶν, ἀποτελέσαντες ἐποχὴν λόγου νέαν, μεγάλην καὶ ἐνδοξον διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος εἶναι οἱ πρῶτοι λαμπροὶ τύποι τῆς εὐλαβοῦς καὶ πολυμαθοῦς ταύτης εὐγλωττίας, ἥτις ἀφιέρωσεν ἑαυτὴν εἰς τὴν τακτικὴν διδασκαλίαν τοῦ λαοῦ. Παρ' αὐτοῖς ἡ θρησκεία δὲν ἐνδιατρίβει πλέον περὶ τὰς ὀρμητικὰς συζητήσεις εἰς ἃς ἀνηλίσκετο ὁ τοῦ Ἀθανασίου ζῆλος· δὲν εἶναι πλέον τὸ ξίφος τὸ τέμνον καὶ διαιροῦν, ἀλλ' ὁ δεσμός ὁ συναρμύζων καὶ συμφιλιῶν τὰς ψυχάς· δὲν ἀσχολεῖται τόσον περὶ τὸ δόγμα ὅσον περὶ τὴν βελτίωσιν τῶν ἡθῶν καὶ τὴν παραμυθίαν τῶν τεθλιμμένων· ὁ δὲ λόγος αὐτῶν, ἐὰν προσέκειτο νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν λόγον τῶν νεωτέρων ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων, ἔχει μᾶλλον ὁμοιότητά τινα πρὸς τὴν ἀφελῆ καὶ ὅλως ἡθικὴν διδασκαλίαν τῶν διαμαρτυρομένων ἱεροκηρύκων, ἀλλὰ κεκαλλωπισμένην ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκείνης χάριτος καὶ ὑπὸ τοῦ νεαροῦ ἐκείνου ἐνθουσιασμοῦ, δι' ὧν ἐκοσμεῖτο ὁ χριστιανισμός ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἡλικίας.

Ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος ἦσαν σχεδὸν ὁμήλικοι πρὸς ἀλλήλους τε καὶ πρὸς τὸν Ἰουλιανόν, μετὰ τοῦ ὁποίου, ὡς εἶδομεν, συνεμαθήτευσαν ἐν Ἀθήναις· διότι καὶ οἱ τρεῖς ἐγεννήθησαν μεταξύ τοῦ 329 καὶ 331. Καὶ οἱ μὲν δύο πρῶτοι διετέλεσαν φίλοι στενότεροι ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε παρ' αὐτοῖς, καθὰ ἔγραφε βραδύτερον ὁ Γρηγόριος, τὰ πάντα ἦσαν κοινά,

« καὶ ψυχὴ μία
δυοῖν δέουσα σωματῶν διάστασιν. »

Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀπεμακρύνθησαν ἐκ πρώτης ἀφρηρίας καὶ ἐπέμειναν πόρρω ἰστάμενοι ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ διὰ τὸν θρησκευτικὸν τοῦ ἀνδρὸς παραλογισμόν, ἂν καὶ ὁ ἀδελφός τοῦ Γρηγορίου Καيسάριος, χριστιανὸς ὢν, διετέλεσεν ἰατρὸς φίλτατος τοῦ Παρβαίου, ὅστις ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐπαναγάγῃ αὐτὸν εἰς

τὴν ἐθνικὴν λατρείαν. Οἱ δύο φίλοι οὐτε τὸ παράδειγμα ἐκεῖνο ἐμίμνησκον, οὐτε εἰς τὸν πειρασμὸν ἐκείνον ἐξετέθησαν. Ὁ Βασίλειος, ἀναχωρήσας ἐξ Ἀθηνῶν, ἐδίδασκε τὴν ῥητορικὴν καὶ μετέτληε τὸ δικηγορικὸν ἐπάγγελμα εἰς Καισάρειαν, ὅπου εἶχε γεννηθῆ καὶ ἦτις ἦτο μία τῶν ἀκμαίων ἐλληνίδων τῆς Ἀσίας πόλεων τῶν ὁποίων οἱ κοινοτικοὶ θεσμοὶ παραδόξως συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐν αὐταῖς ἐπίδοσιν τοῦ νέου θρησκευματος. Καί τοι δὲ διαπρέψας κατ' ἀμφοτέρας, ὡς διδάσκαλος καὶ ὡς συνήγορος, μετ' οὐ πολὺ ἐγκατέλιπε τὰ ἐπαγγέλματα ταῦτα· διότι τό τε παράδειγμα τοῦ πατρὸς, καὶ τῆς μητρὸς, καὶ τῆς ἀδελφῆς, ἥ τε ὁρμὴ τῆς ἰδίας φύσεως, καὶ ἡ φιλοτιμία ν' ἀφιέρωσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ τὴν ἀποθησαυρισθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἔξωθεν ἐπιστήμην, τὰ πάντα ἔφερον αὐτὸν πρὸς τὴν πίστιν ἣν ἔβλεπεν ἐκ παίδων πρεσβευομένην ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκίᾳ. Ὅθεν εἰς ἡλικίαν εἰκοσιεπτὰ ἐτῶν, ἐδέχθη τὸ ἅγιον βάπτισμα ἐν τῇ μητροπόλει τῆς Καισαρείας, ἐνώπιον τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ ὄλων, ὡς ἐὶ ἀποστολικὴν τινα ἐντολὴν ἐνώπιον ὁλοκλήρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Καὶ ἐν τῷ ἅμα ἀπαλλαγεῖς ἀπὸ πάσης ἄλλης φροντίδος, καὶ ἀπὸ αὐτῆς τῆς περὶ τῶν ἰδίων κτημάτων, ὧν τὰ πλεῖστα διένειμεν εἰς ἐλὲν δαφιλῆ, ἀπῆλθεν εἰς τὰ κυριώτερα ἱερὰ, τὰ τε ἐν ταῖς πόλεσι καὶ τὰ ἐν ἐρήμῳ, τῆς μεγάλης ἐκείνης ἀνατολικῆς ἐκκλησίας εἰς ἣν ἤθελε νὰ ἀφοσιώσῃ ἑαυτὸν καὶ ἦτις ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κλέους αὐτῆς καὶ τῆς ἀκμῆς ἐσπαράσσετο ὑπὸ τῆς τοῦ Ἀρείου αἱρέσεως. Ἐπὶ δύο ἔτη περιῆλθεν Αἴγυπτον, Παλαιστίνην, Συρίαν, Μεσοποταμίαν, ἀκροώμενος τῶν θεολόγων, συζητῶν πρὸς τοὺς φιλοσόφους, ἀποθαυμάζων τοὺς ἐρημίτας καὶ ἐφοδιαζόμενος ἐνθουσιασμὸν καὶ πίστιν διὰ τῆς θέας τῶν ἱερῶν τόπων ἐν οἷς τοσαῦτα ἐτελέσθησαν θαύματα. Ἐκεῖ ἐπληρώθη πεποιθήσεως μὲν καὶ ζήλου πρὸς τὰ ἐν Νικαίᾳ θεσπισθέντα δόγματα, εὐλαθείας δὲ πρὸς τὸν ἄκαμπτον αὐτῶν πρόμαχον· ἐκεῖ εἶδε τοὺς ἐρημίτας Ἀντώνιον καὶ Παῦλον, κατέκρινε τὴν ὑπερβολὴν καὶ κατάχρησιν τοῦ ἀσκητικοῦ βίου παρ' ἄλλοις τισὶ καὶ ἐμελέτησε τὴν τάξιν τῶν κοινοβιχῶν μᾶλλον μοναστηρίων, ἥτοι τῆς ἐν κοινῷ φιλοπόνου ἀποχωρήσεως, ἣν δικαίᾳ τῷ λόγῳ προετίμα τῆς ἀπράχμονος καὶ ἀπολύτου θεωρίας τῶν ἀσκητῶν.

Ἐπανελθὼν δὲ εἰς τὰ ἴδια ἔσπευσε νὰ βάλῃ εἰς πρᾶξιν ὅσα εἶδε καὶ ἐμελέτησεν, ἐκλέξας ἐπὶ τούτῳ, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τοῦ Πόντου, ἀναχώρημα, οὐχὶ ὅμως ὡς ἐρημίτης, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ἄνθρωπος ἐμπλεὺς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον καὶ ἀρεσκόμενος μὲν εἰς τὸν μονήρην βίον, καθιστῶν δὲ αὐτὸν γόνιμον διὰ τῆς μελέτης καὶ τῆς ἐργασίας. Γράφοντι ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ πρὸς Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, ὅστις διστελεῖ ἔτι, ὡς φαίνεται, περὶ τὰ ἐγκόσμια διατρίβων, ὁ Βασίλειος περιγράφει τὸ χαριέστατον αὐτοῦ ἐνδιαίτημα ἐντελῶς διάφορον τῆς ἀπαισίου ἐκείνης ἐρημίας ἐν ἣ ἀνηλίσκοντο οἱ τῆς Αἰγύπτου ἀσκηταί. « Μόλις, ἐπιστέλλει πρὸς τὸν Γρηγόριον, μόλις ἀπογνοὺς τῶν ματαίων ἐλπίδων ἅς ἐπὶ σοὶ εἶχόν ποτε, κατὰ βίου ζήτησιν ἐπὶ τὸν Πόντον ἀπῆλθον· ἐνθα δὴ μοι ὁ Θεὸς χωρίον ὑπέδειξεν, ἀκριβῶς συμβαῖνον τῷ ἐμῷ τρόπῳ, ὥστε οἷον πολλάκις εἰώθαμεν, ἀργοῦντες ἅμα καὶ παίζοντες τῇ διανοίᾳ συμπλάττειν, τοιοῦτόν ἐστι τῆς ἀληθείας καθορᾶν· ὅρος γάρ ἐστιν ὑψηλόν, βαθεῖα ὕλη κεκαλυμμένον, ψυχροὶς ὕδασι καὶ διαφανέσιν εἰς τὸ κατ' ἄρκτον κατάρρυντον· τούτου ταῖς ὑπερβαίαις πεδίον ὑπτιον ὑπεστώρεται, ταῖς ἐκ τοῦ ὅρους νοτίσι διηνεκῶς πιαινόμενον· ὕλη δὲ τούτῳ αὐτομάτως περιφύεισα ποικίλων καὶ παντοδαπῶν δένδρων, μικροῦ δεῖν ἀντὶ ἔρκους αὐτῷ γίνηται, ὡς μικρὰν εἶναι πρὸς τοῦτο καὶ τὴν Καλυψοῦς νῆσον ἣν δὴ πασῶν πλέον Ὅμηρος εἰς κάλλος θαυμάσας φαίνεται. » Καὶ ἀφοῦ συνέκρινεν οὕτω τὴν ἐρημίαν ἐκείνην πρὸς τὴν ὁμηρικὴν νῆσον τῆς Καλυψοῦς, παραβάλλει ἔπειτα ἑαυτὸν πρὸς τὸν Ἀλκμαίωνα, ὅστις ἡσύχασε τελευταῖον φθάσας εἰς τὰς Ἐχινάδας νήσους. Αἱ κομφαὶ αὗται καὶ ποιητικαὶ περιγραφαί, ἀπέχουσι πολὺ τῆς μοναστικῆς αὐστηρότητος. Καὶ εἶναι μὲν ἀναμφίβολον ὅτι ἔκτοτε ὁ μέγας Βασίλειος ἠκολούθησε μετὰ τινων φίλων τὴν τάξιν τοῦ θρησκευτικοῦ βίου, ἧς ὑπῆρξεν ὁ ἰδρυτὴς καὶ ἦτις ἔκτοτε μέχρι τῶν χρόνων ἡμῶν ἐξακολουθεῖ τηρουμένη εἰς τὰ μοναστήρια τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς· ἀλλ' ἡ τάξις αὕτη, ἡ συνδυάζουσα μετὰ τοῦ θεωρητικοῦ βίου τὰς ἀγροτικὰς ἐργασίας καὶ τὴν σπουδὴν, οὐσιωδῶς διέφερε τῆς τε ἀνελεήμονος σκληραγωγίας καὶ τῆς ἀπράγμονος ἡρεμίας ἐτέρων τινῶν τῆς Ἀνατολῆς μοναχῶν. Ἐνταῦθα δὲ εἶδεν ἐπὶ τέλους προσερχόμενον, ἐκτὸς ἄλλων φίλων, καὶ τὸν ἀπάν-

των εὐφύεστατον Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, ὅστις ὅμως, ἀσταθῆς ὡς ὁπωροῦν τὴν διαθέσιν, δὲν ἔμεινε πολὺ παρ' αὐτῷ, διότι, ἂν πολλάκις ἠνωχλεῖτο ὑπὸ τῶν θορύβων τοῦ κόσμου, πολλάκις πάλιν δὲν ἠνυχαριστεῖτο οὐδὲ ἐν τῇ ἐρημικῇ σιγῇ. Ἀλλὰ καὶ ὁ Βασίλειος ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα συνδράμῃ τὸν ἐπίσκοπον Ἀγκύρας ἐν τῇ συζητήσει ἣν ἀνέλαβε πρὸς Εὐνόμιον, νέον τινὰ καὶ περιφανῆ ὁπαδὸν τῆς τοῦ Ἀρείου αἱρέσεως. Καὶ ἔπειτα, βασιλεύσαντος τοῦ Ἰουλιανοῦ, βλέπων τὴν χριστιανικὴν πίστιν, κινδυνεύουσαν ἀπὸ αὐτοῦ πολὺ πλεόν ἢ ἀπὸ τῶν ἀρειανῶν βασιλέων, ἐνόμισε καθῆκον νὰ ἀποδυθῇ γενναϊότερον εἰς τὸν ἀγῶνα· ὅθεν, ἐνῶ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν ἦτο εἰμὴ ἀπλοῦς ἀναγνώστης, ἔλαβεν ἤδη τοὺς κατωτέρους τῆς ἱερωσύνης βαθμοὺς καὶ ἐπὶ τέλους ἐχειροτονήθη ἐν Καισαρείᾳ ἱερεὺς παρὰ τοῦ ἐπισκόπου Εὐσεβίου, σχεδὸν συγχρόνως μετὰ τοῦ φίλου Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ὅστις προεχειρίσθη τότε περίπου ὑπὸ τοῦ ἰδίου πατρὸς, ἐπισκόπου ὄντος Ναζιανζοῦ. Εἶχε δ' ἐν τῷ μεταξύ ἀποθάνει ὁ Ἰουλιανός, καὶ οἱ δύο φίλοι, οἱ συνάμα ἀφιερωθέντες εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ Ὑψίστου, συνάμα ὑψοφάνθησαν ἐπὶ τῇ ἀπαλλαγῇ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ πολεμίου ἰσχυροῦ· ὁ μὲν Γρηγόριος στηλιτεύσας καὶ λοιδορήσας τὸν ἀποστάτην εἰς τρόπον ἐμφαίνοντα ὅποιον ὑπῆρξε τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου καὶ τῶν φόβων, ὁ δὲ Βασίλειος θριαμβεύσας διὰ δεινότητος λόγου μᾶλλον ἀταράχου, μαρτυρούσας τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐμβρίθειαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ λαμπρὰ αὕτη εὐγλωττία, ἡ κινήσασα τὸν θαυμασμόν τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ διδασκαλοῦ, τοῦ ἐθνικοῦ Λιβανίου, ἐξήγειρε καὶ φθόνους πικροὺς, ἔτι δὲ τὴν δυσμένειαν αὐτοῦ τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας Εὐσεβίου. Τότε ὁ Βασίλειος κατέφυγε πάλιν εἰς τὸ ἴδιον ἄσυλον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὅμως ἐξῆλθε μετ' οὐ πολὺ κατορθώσας νὰ διαλύσῃ τὴν τοῦ ἐπισκόπου δυσπιστίαν. Ἰσχυρὸς δὲ ὢν διὰ τῆς συνέσεως, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς διαλεκτικῆς τέχνης, παντοδύναμος ἤδη ἀπέβη μάλιστα διὰ τῶν ἀγαθοεργιῶν. Μεγάλου λιμοῦ ἐπικρατήσαντος ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ ἐν Πόντῳ ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἔπαθον καὶ αἱ περίξ χῶραι ὥστε πᾶσα συνδρομὴ ἀπέβη δύσκολος, ὁ Βασίλειος παρεμύθησε τὸν λαόν, ἐκίνησε τὸν ἔλεον τῶν πλουσίων, κατέπεισεν αὐτοὺς νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπικουρίαν τῶν

δυστυχῶν καὶ ἐθυσίασεν ἐπὶ τούτῳ πᾶσαν τὴν ὑπολειπομένην αὐτῷ περιουσίαν, μηδεμίαν ποιούμενος διάκρισιν δόγματος, καὶ ἐξίσου παρὰ μυθῶν ἀρειανούς, Ἰουδαίους καὶ εἰδωλολάτρας. Ἐπὶ τῆς δεινῆς ταύτης συμφορᾶς ἐξεφώνησε τὴν γνωστὴν « ἐν Λιμῶ καὶ Αὐχμῶ » ὁμιλίαν, ἐν ᾗ ἐπεσώρευεν ἅπαντας τοὺς θησαυροὺς τῆς εὐγλωττίας καὶ τῆς ἐπιστήμης αὐτοῦ ἵνα ἐξεγείρῃ τὸ τῆς ἐλεημοσύνης αἶσθημα· καὶ, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰ παραγγέλματα καὶ τὰ διδάγματα τῶν Ἱερῶν Γραφῶν, ἀλλ' ἐνθυμούμενος ὅτι ὁμιλεῖ πρὸς λαοὺς ἐλληνίζοντας, ἀνακράζει πρὸς τοῖς ἄλλοις. « Αἰδεσθῶμεν Ἑλλήνων φιλόφθονα διηγήματα. Παρά τισιν ἐκείνων νόμος φιλόφθονον μίαν τράπεζαν καὶ κοινὰ τὰ σιτία, μίαν ἐστίαν σχεδὸν τὸν πολυάνθρωπον δῆμον ἀπεργάζεται. » Τὰ σπαρτιατικὰ συσσίτια, τὰ ὅποια αἰνίττεται ἐνταῦθα ὁ Βασίλειος, δὲν ἐσυστήθησαν βεβαίως φιλοφθονίας χάριν. Ἀλλ' ὁ ῥήτωρ, ἐν κρίσεσιν περιστάσεσιν, ὁμοιάζει ὀλίγον τὸν στρατηγόν, ὅστις δεινῶς πολιορκούμενος, δὲν διστάζει νὰ μεταβάλῃ εἰς προμαχῶνας, οἰκοδομὰς ἐπὶ σκοπῶ ἄλλῳ ἐξ ἀρχῆς οἰκοδομηθείσας.

Περὶ δὲ τὸ 370, ἀποθανόντος τοῦ Εὐσεβίου, προεχειρίσθη διάδοχος αὐτοῦ. Καὶ οὕτω προελθὼν εἰς ἐν τῶν ὑπάτων ἀξιωματίων τῆς ἐκκλησίας, δὲν ὑπέστη μὲν τὰς ἀκροσφαλεῖς τῆς τύχης τροπὰς δι' ἃς τοσοῦτον δραματικὴ ἀπέβη ἡ τοῦ Ἀθανασίου ἱστορία, ἀλλὰ προσέκειντο τὴν εὐλάβειαν τῶν τε συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων δι' ἀρετῆς ἀναλλοιώτου καὶ δι' ἀξιεράστου τῇ ἀληθείᾳ μεγαλοφυΐας. Ὁ μέγας Βασίλειος ὑπῆρξεν ὁ ἀληθὴς τοῦ Εὐαγγελίου ἐπίσκοπος, ὁ πατὴρ τοῦ λαοῦ, ὁ φίλος τῶν δυστυχῶν, ἀδιάσειστος ἐν τῇ πίσει, ἀνεξάντλητος ἐν τῇ ἐλεημοσύνῃ. Αὐτὸς μὲν κατήντησε πέννης· καὶ ἐνῷ οἱ πλείστοι τῶν ἀρχιερέων τῆς ἐκκλησίας δὲν διέπρεπον πλέον ἐπὶ ταύτῃ τῇ ἀρετῇ, αὐτὸς δὲν εἶχεν εἰμὴ ἓνα μόνον χιτῶνα καὶ δὲν ἔζη εἰμὴ ἀπὸ ἄρτου καὶ λαχάνων εὐτελῶν· ἀλλ' ἐδαπάνᾳ θησαυροὺς εἰς καλλωπισμὸν τῆς Καισαρείας, οἰκοδομήσας πρὸς τοῖς ἄλλοις παρ' αὐτῇ πτωχοτροφεῖον καὶ νοσοκομεῖον, τὰ ὅποια ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ὀνομάζει « κακὴν πόλιν, τὸ τῆς εὐσεβείας ταμεῖον, τὸ κοινὸν τῶν ἐχόντων θησαύρισμα, εἰς ὃ τὰ περιττὰ τοῦ

πλούτου, ἤδη δὲ καὶ τὰ ἀναγκαῖα ταῖς ἐκείνου παραινήσεσιν ἀποτί-
θεται . . . ἐν ᾧ νόσος φιλοσοφεῖται, καὶ συμφορὰ μακαρίζεται,
καὶ τὸ συμπαθὲς δοκιμάζεται. »

Αἱ δὲ φιλόανθρωποι καὶ ἡμεροὶ αὗται ἀρεταὶ τοῦ ἐπισκόπου Και-
σαρείας συνεβίβάζοντο παρ' αὐτῷ μετὰ παραδόξου πολλὰκις τόλ-
μης καὶ γενναιοφροσύνης. Τῷ 372, ὁ ἀρειανὸς βασιλεὺς Οὐάλης πα-
ρήγγειλε τὸν ὑπαρχον Μόδεστον νὰ προσαγάγῃ διὰ πάσης ἀπειλῆς
τὸν Βασίλειον εἰς τὴν μετὰ τῶν ἀρειανῶν κοινωνίαν. Ὅθεν ὁ ὑπαρ-
χος καλέσας τὸν ἐπίσκοπον « πῶς, εἶπεν αὐτῷ, τολμᾷς σὺ μό-
νος ν' ἀνθίστασαι εἰς τὸν ἰσχυρὸν βασιλέα ; » Ἐρωτήσαντος δὲ τοῦ
Βασιλείου, τί ἐννοεῖ ταῦτα λέγων, ἀπεκρίθη ὁ Μόδεστος· « σὺ μό-
νος ἀποποιεῖσαι ν' ἀκολουθήσῃς τὸ δόγμα τοῦ Αὐτοκράτορος, ὅπερ
ἠσπάσθησαν ἤδη πάντες οἱ λοιποί. » Εἰς ταῦτα ἀπήντησεν ὁ θεῖος
ἀνὴρ· « αὐτὸς ὢν κτίσμα Θεοῦ ἢ Θεὸς κατὰ χάριν, οὐδὲν οὐδέπο-
τε θέλω προσκυνῆσαι κτίσμα, οὐδὲ αὐτὸν τὸν ὑπαρχον. » Τότε ἀνα-
πηδήσας οὗτος ὑπ' ὀργῆς, « πῶς, ἀνέκραξε, δὲν φοβεῖσαι τὴν δύ-
ναμιν ταύτην ; » « Καὶ διατί ἀπεκρίθη ὁ Βασίλειος, νὰ τὴν φο-
βεῖθω ; τί εἰμφορεῖ νὰ μὲ κάμῃ ; » « Ἐν ἐκ τῶν πολλῶν ὅσα κείν-
ται εἰς τὴν ἐξουσίαν μου, » ὑπέλαβεν ὁ ὑπαρχος. « Καὶ τίνα εἰσὶ
ταῦτα, » ἠρώτησεν ὁ ἐπίσκοπος. « Ἐξορία, βάσανος, θάνατος, » ἀπήν-
τησεν ὁ Μόδεστος. « Ἄλλο τίποτε ἀπειλήσέ με, » παρετήρησεν ὁ
Βασίλειος· « διότι ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ὅσα εἶπας, δὲν φοβοῦμαι τίποτε.
Περὶ δημεύσεως δὲν εἰμφορεῖ νὰ ἀνισυχῇσῃ ἄνθρωπος μὴ ἔχων εἰμὴ
δύο τετριμμένα ἱμάτια καὶ τινα βιβλία· ἐξορίαν δὲν δύναμαι νὰ πάθω,
διότι, ὅπουδὴποτε τῆς γῆς, λογιζομαι ὁδοιπόρος ἁπατρὶς· βάσανοι
δὲν δύνανται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς σῶμα ἀσθενὲς, τὸ ὅποιον θέλει ἐκ-
πνεύσει ἅμα μίαν μόνον λάβῃ πληγὴν· ὁ δὲ θάνατος θέλει πληρώ-
σει ἀπάσας τὰς ἐπιθυμίας μου, διότι θέλει μὲ φέρει πρὸς τὸν Θεόν. »
Ἐκπλαγείς ὑπὸ τσαύτης παρρησίας ὁ ὑπαρχος ἀπεφάνητο· « τοιού-
τους τολμηροὺς λόγους οὐδεὶς οὐδέποτε ἐνώπιον ἐμοῦ, τοῦ Μοδέ-
στου, ἐξέφερεν. » « Ἄλλ' ἴσως, » παρετήρησεν ὁ Βασίλειος « οὐδέ-
ποτε ἐνέτυχες ἐπισκόπων. Ἡμεῖς, προσέθηκεν, εἴμεθα καθ' ὅλα πρᾶσι
καὶ ταπεινοί, οὐ μόνον πρὸς τὸν βασιλέα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἐλάχι-
στον τῶν ἀνθρώπων. Ἄμα ὅμως πρόκειται περὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν

πίστεως, πῦρ καὶ ζήφος καὶ θῆρες καὶ οἱ τὰς σάρκας τέμνοντες ὄνυχες, τρυφή μᾶλλον ἡμῖν εἰσιν ἢ κατάπληξις· ἀκουέτω ταῦτα καὶ βασιλεὺς. » Ὅθεν ὕπαρχος καὶ βασιλεὺς ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ ἐνδῶσσωσι καὶ νὰ ἀφήσωσι τὸν ἱερὸν ἄνδρα ἡσυχον. Τοῦτο δὲ ὅτι ὁ ἀρειανὸς Οὐάλης, καὶ τοι ἐκ διαλειμμάτων ἀπειλήσας τὰ ἔσχατα τὸν Βασίλειον, οὐδέποτε μέχρι τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀπειλῆς προσέβη, εἶναι νέα ἀπόδειξις τῆς ἀνοχῆς μεθ' ἧς ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς ἐτεροδοξοῦντας.

Καὶ ἡ μὲν καρτερία καὶ ἡ γενναιότης ἦν ἔδειξεν ὁ ἱεράρχης Καισαρείας ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ πρὸς τὸν ἀρειανὸν Οὐάλεντα, εἶναι μία τῶν ἐξαιρέτων ἀρετῶν τοῦ ἀνδρός· ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἀξιόγαστος εἶναι ἡ καταπειστική καὶ διηρώδης ἀφέλεια δι' ἧς περιεκάλυπτε τὴν ἐπιστήμην ἣν εἶχεν ἀποθησαυρίσει ἐν Ἀθήναις, ἵνα διδάξῃ τοὺς πολλοὺς τῆς Καισαρείας, ἵνα ὑψώσῃ αὐτοὺς μέχρι Θεοῦ διὰ τῆς θεωρίας τῆς φύσεως, ἵνα ἐξηγήσῃ εἰς αὐτοὺς τὰ θαυμάσια τῆς δημιουργίας. Ταῦτα ἰδίως προτιθενται αἱ ἐννέα αὐτοῦ Ὀμιλῖαι αἱ ἐπιγραφόμεναι « εἰς τὴν ἐξάήμερον. » Ἀπαντῶνται μὲν ἐν αὐταῖς πολὺ καὶ φυσικαὶ πλάναι ὅσαι ἦσαν κοιναὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἀλλὰ καὶ Ὀμιλῖαι περιλαμβάνουσιν ἐνταύτῳ πολλὰς ὀρθὰς εἰδήσεις καὶ ἰδίως περιγραφὰς χαριστάτας καὶ ἀκριβεῖς. Ὅποια φροντίς ἵνα καταδείξῃ ἀπανταχοῦ τὸν Θεὸν ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ· ὅποια φαντασία μετάρσιος ἅμα καὶ περιπαθῆς, ἵνα ὑψωθῇ μέχρι τῆς ἀγαθότητος τοῦ πλάστου· ὅποια λεπτότης καὶ εὐαισθησία περὶ τὴν ἔκφρασιν ἵνα καταστήσῃ τὴν ἀγαθότητα ἐκείνην καταληπτὴν καὶ ἀγαπητὴν! Καὶ πῶς, κλίνοντες γόνυ ἐνώπιον τοιοῦτου ἱεροκλήρυκος, νὰ μὴ ἀποθαρμάσωμεν συγχρόνως τὸν ἐλληνικὸν ἐκείνον λαόν, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ἐξεφωνοῦντο τοιοῦτοι λόγοι, καὶ μεταξὺ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον τεχνῖται ἀπλοὶ καὶ ἐργάται ἡμερόβιοι οἵτινες, καθὼς ἔλεγεν αὐτὸς ὁ ῥήτωρ, συνεκινούντο ὑπὸ τοιούτων διδαχῶν, ἐπικροτοῦντες καὶ δακρύοντες.

Ἡ τρυφερά καὶ γραφικὴ αὕτη φαντασία ἐπιφαίνεται καὶ εἰς ἅπαντας τοὺς ἄλλους τοῦ μεγάλου Βασιλείου λόγους, εἰς τὰς ἐπιστολάς αὐτοῦ, εἰς τὰς ἐλαχίστας τῶν συγγραφῶν. Ἐραστής ὢν ἐνθερμος τῆς ἀρχαίας ῥητορικῆς καὶ ποιήσεως, ἤθελε νὰ ἐμφυσήσῃ τὸν

τοιούτον πρὸς τὰ ἀμίμητα ἐκεῖνα ἀριστουργήματα ἔρωτα εἰς τοὺς νέους χριστιανούς τοῦ πολυειδῶς ἤδη ἀλλοιωθέντος ἑλληνικοῦ κόσμου τῆς Εὐρώπης, τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς. Ὅθεν ἔγραψε χάριν αὐτῶν παραίνεσιν ἐπιγραφομένην μὲν « πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων, » προτιθεμένην δὲ νὰ συναρμολογήσῃ ὅσον ἐνδέχεται τὸν νέον, τὸν χριστιανικὸν ἑλληνισμόν, πρὸς τὸν ἀρχαῖον, τὸν ἐθνικόν. Καὶ πρῶτον διαγράφει ἐν συνόψει, εἰς τρόπον προσιτὸν τῇ διανοίᾳ τῶν νέων ἀκροατῶν πρὸς οὓς ἀπευθύνεται, τὰς ἐπαγγελίας τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως. « Τοσοῦτόν γέ μιν εἰπὼν, ἱκανῶς ἂν ἴσως ὑμῖν ἐνδειξαίμην, λέγει, ὅτι πᾶσαν ὁμοῦ, τὴν ἀφ' οὗ γεγόνασιν ἄνθρωποι, τῷ λόγῳ τις συλλαβὼν, καὶ εἰς ἓν ἀθροίσας, εὐδαιμονίαν, οὐδὲ πολλοστῷ μέρει τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων εὐρήσει παρισυμένην, ἀλλὰ πλεῖον τοῦ ἐν ἐκείνοις ἐλαχίστου τὰ σύμπαντα τῶν τῇδε καλῶν κατὰ τὴν ἀξίαν ἀφεςτηκότα, ἢ καθ' ὅσον σκιά καὶ ὄναρ τῶν ἀληθῶν ἀπολείπεται. Μᾶλλον δὲ, ἢν' οἰκειοτέρῳ χρήσομαι παρδειγμάτι, ὅση ψυχὴ τοῖς πᾶσι τιμιωτέρα σώματος, τοσοῦτον καὶ τῶν βίων ἐκατέρων ἐστὶ τὸ διάφορον. Εἰς δὲ τοῦτον ἄγουσι μὲν ἱεροὶ λόγοι, δι' ἀπορρήτων ἡμᾶς ἐκπαιδεύοντες. » Μεθ' ὃ ἐπιφέρει, ὅτι ἕως οὗ ὑπὸ τῆς ἡλικίας διακωλυόμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὸ βάθος τῆς διανοίας τῶν ἱερῶν τούτων λόγων, « ἐν ἑτέροις, οὐ πάντῃ διεστηκόσιν, ὥσπερ ἐν σκιαῖς τισι καὶ κατόπτροις, τῷ τῆς ψυχῆς ὄμματι τέως προγυμναζόμεθα, τοὺς ἐν τοῖς τακτικοῖς τὰς μελέτας ποιούμενους μιμούμενοι· οἱ γὰρ, ἐν χειρονομίαις καὶ ὀρχήσεσι τὴν ἐμπειρίαν κτησάμενοι, ἐπὶ τῶν ἀγώνων τοῦ ἐκ τῆς παιδείας ἀπολαύουσι κέρδους. » Οἱ δὲ ἕτεροι ἐκεῖνοι λόγοι δι' ὧν δέον οἱ χριστιανοὶ νὰ παρασκευάζωνται πρὸς τὴν ἐνάσκησιν τῶν ἀρετῶν, ὅσας ἀπαιτεῖ παρ' αὐτῶν τὸ θρησκευμα, εἶναι οἱ ποιηταί, οἱ λογοποιοί, οἱ ῥήτορες τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Καὶ ἐνταῦθα δι' εἰκόνας ἀληθεστάτης ἐξηγεῖ πῶς ὁ ἑλληνισμὸς οὗτος δύναται νὰ προδοποιήσῃ τὸ ἔργον τοῦ χριστιανισμοῦ. « Ὡς περ οὖν οἱ δευσοποιοί, παρασκευάσαντες πρότερον θεραπείαις τισίν, ὅτι ποτ' ἂν ᾗ, τὸ δεζόμενον τὴν βαρὴν, οὕτω τὸ ἄνθος ἐπάγουσιν, ἂν τε ἀλουργόν, ἂν τε τι ἕτερον ᾗ· τὸν αὐτὸν δὲ καὶ ἡμεῖς τρόπον, εἰ μέλλοι ἀνέκπλυτος ἡμῖν ἢ τοῦ καλοῦ παραμένειν δόξα, τοῖς ἐξῶ δὴ τούτοις προτελεσθέντες, τηλικαῦτα τῶν ἱε-

ρῶν καὶ ἀπορρήτων ἐπακουσόμεθα παιδευμάτων, καὶ οἷον ἐν ὕδατι τὸν ἥλιον ὄραν ἐθισθέντες, οὕτως αὐτῷ προσβαλοῦμεν τῷ φωτὶ τὰς ὄψεις. » Ἐκ τῶν δύο τούτων ἀλλεπαλλήλων εἰκόνων, ἡ τελευταία αὕτη μάλιστα ἠδύνατο, διὰ τὴν λεπτότητα αὐτῆς, νὰ κοσμήσῃ τὴν ὑψηλοτέραν ποίησιν. Ἀλλ' ὁ ῥήτωρ οὐδὲ εἰς ταύτην ἀρκεῖται καὶ, προαιρούμενος νὰ παραστήσῃ ἔτι ζωηρότερον τὴν ἀμοιβαίαν τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς παιδεύσεως σχέσιν καὶ τὴν κοινὴν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἐνέργειαν, ἑτέραν αὐτῆς συνεπάγεται χαριεστάτην εἰκόνα. « Καθάπερ, λέγει, φυτοῦ οἰκεία μὲν ἀρετὴ τὸ καρπῷ βρύειν ὠραίῳ, φέρει δὲ τινὰ κόσμον τὰ φύλλα τοῖς κλάδοις περισειόμενα· οὕτω δὲ καὶ ψυχῇ, προηγουμένως μὲν καρπὸς ἡ ἀλήθεια, οὐκ ἄχαρὶ γε μὴν οὐδὲ τὴν θύραθεν σοφίαν περιβεβλησθαι, οἷόν τινὰ φύλλα σκέπην τε τῷ καρπῷ καὶ ὄψιν οὐκ ἄωρον παρεχόμενα. »

Ἀφοῦ δὲ ἔθεσεν οὕτω τὴν ἀρχὴν, ὅτι ἡ ἑξῶ, ἡ θύραθεν, καθὼς ἔλεγον αὐτὴν, ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ τελευταίον σοφία εἶναι ἀπαράτητον προγύμνασμα καὶ καλλώπισμα πάσης χριστιανικῆς ψυχῆς, ἐπιφέρει ὅτι δὲν πρέπει ὅμως νὰ προσέχωμεν ἐξίσου τὸν νοῦν εἰς πάντα τὰ παρὰ τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ῥητόρων γραφέντα. « Ἀλλ' ὅταν μὲν τὰς τῶν ἀγαθῶν πράξεις ἢ λόγους ἡμῖν διεξίωσιν, ἀγαπᾶν τε καὶ ζηλοῦν, καὶ ὅ,τι μάλιστα πειρᾶσθαι τοιούτους εἶναι· ὅταν δὲ ἐπὶ μοχθηροὺς ἄνδρας ἔλθωσι, τὴν μίμησιν ταύτην δεῖ φεύγειν, ἐπιφρασσομένους τὰ ὧτα, οὐδὲν ἤττον ἢ τὸν Ὀδυσσεά, φασὶν ἐκεῖνοι, τὰ τῶν Σειρήνων μέλη. Ἡ γὰρ πρὸς τοὺς φαύλους τῶν λόγων συνήθεια, ὁδὸς τις ἐστὶν ἐπὶ τὰ πράγματα. » Ἐξακολουθῶν δὲ τὸν συνήθη αὐτῷ χαρίεντα ἐκείνουν εἰκονικὸν λόγον, ἰδίως περὶ τῶν ῥητόρων ἐπιλέγει. « Καὶ καθάπερ τῆς ῥοδονιαῆς τοῦ ἄνθους δρεψάμενοι, τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων λόγων, ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενοι, τὸ βλαβερὸν φυλαξόμεθα. »

Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ, ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ αὐτοῦ πρὸς τὰ ἀρίστου-γῆματα τῆς ἑλληνικῆς διανοίας, θεωρεῖ ὅτι ἅπαντα τῇ ἀληθείᾳ εἶναι ἄξια τῆς τῶν χριστιανῶν μελέτης, βεβαίῳ ὅτι πᾶσα ἡ τοῦ Ὁμήρου ποίησις ἀρετῆς ἐστὶν ἔπαινος, καὶ συνιστᾷ αὐτοῖς Σόλωνα, Θεόγριν, Πρόδικον, Εὐριπίδην, Πλάτωνα, ἐπιφωνῶν. « Καὶ σχεδὸν ἅπαντες, ὧν δὲ καὶ λόγος τίς ἐστὶν ἐπὶ σοφίᾳ, ἢ μικρὸν, ἢ μείζον,

εἰς δύναμιν ἕκαστος, ἐν τοῖς ἑαυτῶν συγγράμμασιν, ἀρετῆς ἔπαινον διεξῆλθον. » Καὶ οὐδὲ εἰς τοὺς λόγους τοῦ ἀρχαίου ἐλληνισμοῦ ἀρκεῖται, ἀλλὰ καὶ πολλὰς τῶν πράξεων θεωρεῖ ἀξίας μνήμης καὶ μιμήσεως, φέρων εἰς παράδειγμα τὰς ἀρετὰς τοῦ Περικλέους, καὶ τοῦ Σωκράτους, καὶ τοῦ Εὐκλείδου, καὶ τοῦ Κλεινίου, καὶ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἀρετὰς τὰς ὁποίας εὐρίσκει πολλάκις συμφώνους πρὸς τὰ ἱερώτατα τοῦ Εὐαγγελίου παραγγέλματα. Πάλιν ὁμως ἐπανέρχεται εἰς τὴν διάκρισιν τῶν χρησίων καὶ τῶν βλαβερῶν, καὶ ἐξακολουθεῖ μέχρι τέλους περιγράφων σκιαγραφίαν τινὰ τῆς ἀρετῆς ἣν οἱ χριστιανοὶ δύνανται νὰ πορισθῶσιν ἐκ τῶν ἐξωθεν παιδευμάτων. « Τοῖς γὰρ ἐπιμελῶς ἐξ ἑκάστου τὴν ὠφέλειαν ἀθροίζουσιν, ὥσπερ τοῖς μεγάλοις τῶν ποταμῶν, πολλὰ γίνεσθαι πολλαχόθεν αἱ προσθῆκαι πεφύκασιν. » Τοιοῦτοτρόπως ἐννοεῖ ὁ μέγας ἐκεῖνος ἱεράρχης τὸν συνδυασμὸν τοῦ ἐλληνισμοῦ μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ὁ Βασίλειος ἔγραψε προδήλως τὴν παραίνεσιν ταύτην ἐνθυμούμενος τὴν πονηρίαν μεθ' ἧς ὁ Ἰουλιανὸς ἐπεχείρησε ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὸν χριστιανισμὸν τὸ ὄπλον καὶ τὸ κόσμημα τῶν γραμμάτων καὶ καθ' ἧς τοσοῦτον ἀκάθεκτος εἶχεν ἤδη ἐξεγερθῇ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. Ὁ Βασίλειος ἦτο μὲν φύσει ἐμβριθέστερος τοῦ φίλου αὐτοῦ, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἡγάπα περιπαθῶς τὴν καλλιέπειαν. Ἡ ψυχὴ αὐτοῦ διετέλει ἀπρόσιτος εἰς τὰς ἡδονὰς τοῦ βίου, ἀλλ' ἡ φαντασία ἦτο λαμπρά· ἡ πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν εὐλάβεια αὐτοῦ δὲν ἔσχευε ν' ἀποτρέψῃ τὸν ἄνδρα ἀπὸ τῶν θελγῆτρων τῆς εὐγλωττίας, καὶ αὐτός, ὁ τῆς Καππαδοκίας ἀρχιερεὺς, δὲν ἐδίσταζε νὰ πέμπῃ πολυαριθμοὺς μαθητὰς εἰς τὸν ἐθνικὸν σοφιστὴν Λιβάνιον, παρακαλῶν μὲν νὰ κοσμήσῃ αὐτοὺς διὰ τῆς περὶ τὸν λόγον κομψότητος, πεποιθὼς δὲ ὅτι βραδύτερον θέλει αὐτὸς μεταδώσει αὐτοῖς τὴν τῶν πεποιθημένων δύναμιν. Καὶ τοι τοσοῦτον ἔχων βαθεῖαν πίστιν, ἡγνῶει ἴσως ὅτι ἡ ἄπλαστος συγκίνησις δὲν ἔχει ἐπὶ τέλους χρεῖαν πολλῆς περὶ τὸ λέγειν ἐπιστήμης ἵνα ἀρπάσῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἀκρατῶν. Κατ' εὐτυχίαν ἐνῶ ἡ φιλοκαλία αὐτοῦ ἦτο ὁπωσοῦν ἐπιτετηδευμένη, αὐτὸς ἔγραψε πολὺ ἀφελέστερον. Μυθεῖς διὰ τῆς ἱερωσύνης εἰς τὴν μελέτην τῶν παθῶν καὶ τῶν νοσημάτων τῆς ψυχῆς, ἐν οἷς ὁ δαιμόγιος τοῦ Ἀριστοτέλους νοῦς ἐζήτει τὰς ἀρχὰς τῆς εὐγλωττίας, ὁ Βα-

σίλειος ἀνεύρισκεν ἐν αὐτοῖς, ἵνα εἰκονίσῃ καὶ συγκινήσῃ τὸν ἄνθρωπον, τέχνην τελειοτέραν τῆς τέχνης τῶν σοφιστῶν οὐς ἀπεθαύμαζε.

Πολλαὶ τῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ δὲν εἶναι εἰμὴ πραγματεῖαι ἠθικαὶ κατὰ τῆς φιλαργυρίας, τοῦ φθόνου, τῆς ἀσωτείας, ἀλλ' ἡ εὐαγγελικὴ τοῦ ρήτορος χάρις περιβάλλει τὰ τετριμμένα ταῦτα θέματα διὰ καινοπρεποῦς τινος χαρακτῆρος. Ὁ μέγας Βασίλειος εἶναι πρὸ πάντων ὁ ἱεροκλήρῳ τῆς ἐλεημοσύνης, ὑπὲρ πάντα ἄλλον νοήσας τὸν ἐξαίρετον ἐκείνον τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου χαρακτῆρα, τὸν συνεπαγόμενον τὴν κοινωνικὴν ἰσότητα διὰ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης. Εἰς τοῦτο δὲ μάλιστα θαυμασίως ὑποδοκίμησεν, εἰς τὸ νὰ μαλάξῃ τὴν καρδίαν τῶν ἀνθρώπων, εἰς τὸ νὰ καταπείσῃ αὐτοὺς νὰ τείνωσι χεῖρα βοηθείας πρὸς ἀλλήλους. Ἀλλὰ δὲν εὐδοκίμει ὀλιγώτερον περὶ τὴν περιγραφὴν τῆς βραχύτητος τοῦ βίου, τῆς ματαιότητος τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν, τῆς μετανοίας ἣν συνεπάγονται αἱ ἀθώοτεραι τοῦ κόσμου τούτου εὐχαριστήσεις, κατορθώσας καὶ μετὰ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους ν' ἀναδειχθῇ εὐγλωττος ἐπὶ τοῦ μονοτόνου τούτου θέματος τῶν ἀνθρωπίνων συμφορῶν. Πηγὴ δὲ τῆς περὶ ταῦτα εὐγλωττίας αὐτοῦ εἶναι ἡ παλαιὰ διαθήκη, τῆς ὁποίας ἀσμένως δανεῖζεται τὴν ποίησιν, ποίησιν ζωγραφικωτέραν καὶ τολμηροτέραν τῆς ἐλληνικῆς· ἀλλ' εἰς τὰς ζωγράφους τῆς ἐβραϊκῆς μούσης εἰκόνας, ἀναμιγνύει τὸ τρυφερόν ἐκεῖνο πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα αἶσθημα καὶ τὴν ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ ἐκείνῃ μαλακότητα ἥτις ἀποτελεῖ τὸ κύριον τῆς καινῆς διαθήκης κάλλος. Στρέφον τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν οὐρανόν, προτείνει χεῖρα ἐπίκουρον εἰς πᾶσαν δυστυχίαν, διότι θέλει νὰ παραμυθῇσθαι ἅμα καὶ νὰ διδάξῃ. Ἐντεῦθεν ἡ ἀκατανόητος ἰσχὺς ἣν οἱ λόγοι αὐτοῦ εἶχον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ. Ἀσθενὴς τὸ σῶμα καὶ κατατηχόμενος ὑπὸ τῆς ὀδύνης, δὲν ἔπαυσε ποτὲ κηρύττων ἀδιακόπως καὶ περιοδεύων· τοσοῦτον διακαῆς ἦτο ὁ ζῆλος τοῦ ἀνδρός. Ὅτε δ' ἐξεδήμησε πρὸς Κύριον τῇ πρώτῃ ἰανουαρίου 379, καθ' ἣν ἡμέραν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν πανηγυρίζει ἕκτοτε κατ' ἔτος τὴν ἔνδοξον αὐτοῦ μνήμην, ὁ λαὸς τῆς ἐπαρχίας ὁλοκλήρου συνέδραμεν εἰς τὴν ἐκφορὰν αὐτοῦ. Εἰδωλολάτραι καὶ ἰουδαῖοι συνέκλαυσαν τὴν ἡμέραν ταύτην μετὰ τῶν χριστιανῶν, διότι διετέλεσεν εὐεργέτης

ἁπάντων. Τοιαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ τοῦ πλήθους συρροή, ὥστε οὐκ ὀλίγοι ἀπέθανον ἐκ τοῦ ὠθισμοῦ καὶ τῆς συγχλονήσεως· καὶ οἱ τοιοῦτοι ἐμακαρίζοντο ὑπὸ τῶν ἐπιζώντων, ὡς ἀζιωθέντες νὰ συναποθάνωσι μετὰ τοσοῦτον ἱεροῦ ἀνδρός, καὶ ὠνομάζοντο, ἕνεκα τῶν σωζομένων ἐτι ζωηρῶν τῆς εἰδωλολατρείας ἀναμνήσεων, « θύματα ἐπιτάφια. » Τοιαύτη εἶναι ἡ τοῦ ἀθανάτου ἐπισκόπου Kaisarείας εἰκὼν, οἷα συνάγεται ἐκ τῆς ἀκριβοῦς μελέτης τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ τῶν ἔργων. Ὅπόσον ἡ εἰκὼν αὕτη διαφέρει τῆς γελοιογραφίας δι' ἧς ἡ παρ' ἡμῖν δημώδης παράδοσις κατήντησε νὰ παραστήσῃ « τὸν μέγαν τῆς ἀληθείας διδάσκαλον, » « τὸ καύχημα τῆς ἐκκλησίας, » « τὸν ἕν-θεον τῆς οἰκουμένης φωστήρα, » ἐν τοῖς ὀχλικοῖς ἐκείνοις ἄσμασι τὰ ὅποια μέχρι τοῦδε δὲν παύουσι περιαδόμενα τὴν παραμονὴν τοῦ Ἁγίου Βασιλείου εἰς τὰ χωρία, εἰς τὰς κώμας καὶ εἰς τὰς πόλεις ἡμῶν! Τοιοῦτος ὅμως εἶναι ὁ λαός· δὲν εἰμπορεῖ νὰ θαυμάσῃ τοὺς μεγάλους αὐτοῦ ἄνδρας εἰμὴ καταβιβάζων οὕτως εἰπεῖν αὐτοὺς μέχρι τῆς ἰδίας περιωπῆς καὶ ἀτμοσφαίρας. Ἀλλὰ μὴ ψέξωμεν καὶ μὴ καταφρονήσωμεν πάλιν τὸν λαὸν τοῦτον ἀπολύτως. Τοῦλάχιστον ὁ ὄχλος αὐτὸς ἐνθυμεῖται, κατ' ἴδιον μὲν τινα τρόπον, ἐνθυμεῖται ὅμως πάντοτε, καὶ ἀποθαυμάζει, καὶ προσκυνεῖ τὸν ἐξάϊσιον ἐκείνον ἱεράρχην ὅστις εἶναι ἐν τῶν καυχημάτων τῆς πατροῦ αὐτοῦ ἱστορίας. Ὅποσοι δὲ ἐκ τῶν λεγομένων ἀνωτέρων κοινωνικῶν τοῦ ἔθνους τάξεων, οὐδεμίαν τοῦ ἀνδρός τηροῦσι μνήμην, ἢ τὸ πολὺ εἰς μόνην τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τὴν γνῶσιν περιορίζονται!

Ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς δὲν ἐξισοῦται μὲν κατὰ τὸ μέγεθος τοῦ νοῦς καὶ τῆς καρδίας πρὸς τὸν Βασίλειον, ἀλλ' εἶχεν ἐν τῇ φαντασίᾳ λαμπρότερόν τι καὶ χαριέστερον. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, Γρηγόριος ὡς αὐτὸς καλούμενος, διατελέσας κατ' ἀρχὰς ὁπαδὸς τῆς τῶν Ὑψισταρίων λεγομένων αἰρέσεως, ἀπέπτυσεν ἔπειτα τὴν πλάνην ταύτην, καὶ, ἀσπασθεὶς τὸν χριστιανισμόν, ἐγένετο ἐπίσκοπος Ναζιανζοῦ. Ὁ δὲ νέος Γρηγόριος, φοιτήσας τοπρῶτον εἰς τὰς ἐν Kaisarείᾳ σχολὰς, σταλεὶς μετὰ ταῦτα εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ τελευταῖον εἰς Ἀθήνας, διέπλευσεν, ὅπως καὶ ὁ Βασίλειος, ἅπαν τὸ πέλαγος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὸν σωτήριον τοῦ

Εὐαγγελίου λιμένα. Φαίνεται μάλιστα ὅτι διέτριψεν εἰς Ἀθήνας πλείοτερον τοῦ φίλου αὐτοῦ, διδάξας ἐνταῦθα ἐπὶ τινα χρόνον τὴν ῥητορικὴν· δὲν ἐβράδυνεν ὅμως πολὺ νὰ ἀναχωρήσῃ καὶ αὐτὸς ἐντεῦθεν καὶ νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν φαιδρὰν ἐκείνην περὶ τὸν Πόντον ἐρημίαν τοῦ Βασιλείου ἧς ἐποίησαμεν ἤδη μνειάν ἀνωτέρω. Ὁ Γρηγόριος ἡσπασθὲν τὸν μοναχικὸν βίον, ἅμα μὲν ὑπείκων εἰς τὴν προαίρεσιν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ἅμα δὲ διότι εἶχε τάξει τοῦτο εἰς τὸν Θεόν, πλέων ἀπὸ Ἀλεξανδρείας εἰς Ἀθήνας καὶ περιπεσὼν εἰς τρικυμίαν κατὰ τὸ Παρθένιον λεγόμενον πέλαγος. Ἀλλ' ἔμελλε πολλάκις μὲν ν' ἀποχωρήσῃ ἐκ τοῦ κόσμου, πολλάκις δὲ νὰ προσέλθῃ εἰς αὐτὸν, ἔχων καρδίαν ἐκ τῶν εὐαίσθητων ἐκείνων, αἵτινες, ἰσχυρῶς συγκινούμεναι ὑπὸ τῶν τοῦ βίου περιπετειῶν, φαντάζονται ὅτι θέλουσιν εὖρεϊ ἄσυλον ἐν τῇ ἐρημίᾳ, καὶ ἔπειτα, μαραινόμεναι ἐν τῇ μονήρει ταύτης σιγῇ, ὁρμῶσιν αὖθις ἐπὶ τὰς παραμυθίας ἃς παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ κοινωνία. Ταύτην δὲ τῶν διαθέσεων αὐτοῦ τὴν ἄλλως ἐρασίμην ἀστάθειαν, αὐτὸς οὗτος κάλλιστα ἐξεικόνισε βραδυτέρον, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἀπὸ τῆς δευτέρας εἰς τὴν ἔρημον ἀποχωρήσεως, ἐν τῷ Ἀπολογητικῷ ἐκείνῳ τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς ἔνεκεν Λόγῳ, ὅστις συνήθως ἐπιγράφεται « περὶ Ἱερωσύνης, » διότι ἐξετάζεται ἐν αὐτῷ καὶ τί τὸ τῆς Ἱερωσύνης ἐπάγγελμα, καὶ ὁποῖον εἶναι δεῖ τὸν ἐπίσκοπον. Ἐκεῖ λοιπὸν περιγράφει πρῶτον τί τὸ ἐξωθῆσαν αὐτὸν εἰς τὴν ἔρημον αἰσθημα. « Ἐπειτὰ μὲ τις ὑπείσχει, λέγει, ἔρως τοῦ καλοῦ τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἀναχωρήσεως, ἧς ἐρασῆς γενόμενος ἐξ ἀρχῆς, . . . καὶ τι καὶ προσαψάμενος ταύτης, ὅσον ἐν προθύροις γενέσθαι καὶ πλείονά μοι τὸν πόθον ἐξαφθῆναι διὰ τῆς πείρας, οὐκ ἦνεγκα τυραννόμενος, καὶ εἰς μέσους τοὺς θαυρούς ὠθούμενος, καὶ οἶον ἀπὸ ἱεροῦ τινος ἀσύλου τοῦ βίου τούτου πρὸς βίαν ἀποσπώμενος. Οὐδὲν γὰρ ἐδόκει μοι τοιοῦτον, οἶον μύσαντα τὰς αἰσθήσεις, ἔξω σαρκὸς καὶ κόσμου γενόμενον, καὶ εἰς ἑαυτὸν συστραφέντα, μηδεὸς τῶν ἀνθρωπίνων προσαπτόμενον, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη, ἑαυτῷ προσλαλοῦντα καὶ τῷ Θεῷ, ζῆν ὑπὲρ τὰ ὁρώμενα, καὶ τὰς θείας ἐμφάσεις ἀεὶ καθαρὰς ἐν ἑαυτῷ φέρειν, ἀμιγεῖς τῶν κάτω χαρακτήρων καὶ πλανωμένων, ὄντως ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον Θεοῦ καὶ τῶν θείων, καὶ ὄντα, καὶ ἀεὶ γινόμενον, φωτὶ προσλαμβά-

νοντα φῶς, καὶ ἀμαυροτέρῳ τρανότερον, ἤδη τὸ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθὸν ταῖς ἐλπίσι καρπούμενον, καὶ συμπεριπολεῖν ἀγγέλοις, ἔτι ὑπὲρ γῆς ὄντα, καταλείποντα τὴν γῆν, καὶ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἄνω τιθέμενον. » Πολυειδῶς δὲ καὶ χαριέντως ἐπαυελθὼν εἰς τὸν ἔρωτα τοῦτον τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἀναχωρήσεως, ἀπαριθμεῖ ἔπειτα τὰ ποικίλα ἀνθρώπινα αἰσθήματα, εἰς τὰ ὅποια δὲν ἡδυνήθη ν' ἀνθέξῃ καὶ τὰ ὅποια ἐπανήγαγον αὐτὸν εἰς τὴν κοινωνίαν. Καὶ πρῶτον τὸν πόθον ὃν εἶχε νὰ ἴδῃ τοὺς φίλους καὶ ἀδελφοὺς « καὶ τὸ ἀντιποθούντων αἰσθάνεσθαι οὐδὲν γὰρ οὕτως ἰσχυρὸν πρὸς ἀγάπην, ὥς ἀντιτιδομένη διαθεσις. » Δεύτερον, τὴν πρὸς τὸν γηραῖον πατέρα στοργήν, καὶ τρίτον τὴν φωνὴν τῆς ἐκκλησίας, τῆς καλότητος αὐτὸν ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ διακονίαν. Ναὶ μὲν ἐφοβεῖτο μήπως δὲν εἶναι ἄξιός τῆς μεγάλης ταύτης λειτουργίας, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἐφοβεῖτο ὡς αὐτὸς μήπως φανῇ ἀπειθής. « Διὰ τοῦτο, ἐπιφέρει, συγκεφαλαίων τὴν εἰκόνα ἐκείνην τῆς ἀστασίας τοῦ πνεύματος αὐτοῦ καὶ τῆς ψυχῆς, διὰ τοῦτο ἔκαμνον ἐγὼ τοῖς λογισμοῖς τὸ δέον ἀνερευνώμενος, καὶ μέσος δύο φόβων ἰστάμενος, τοῦ τε κατασπῶντος καὶ τοῦ ἀνάγοντος. Καὶ ἐπὶ πλείστον τούτοις ἐναπορήσας, καὶ ἀμφοτέρωθεν ἑαυτὸν ταλαντεύσας, ἢ ὥσπερ ῥεῦμα ἀστάτοις πνεύμασι τῇ δε καχεῖσε μετακλιθεῖς, τέλος ἐγενόμην τοῦ σφοδροτέρου καὶ με νικήσας ἔχει παρασύρας ὁ φόβος τῆς ἀπειθείας. »

Μετὰ τὴν πρώτην ἐκ τοῦ Πόντου ἐπιστροφὴν, ἐχειροτονήθη ὁ Γρηγόριος ὑπὸ τοῦ πατρὸς πρεσβύτερος, καὶ ἔπειτα μετὰ τὴν δευτέραν ἐπιστροφὴν, ὅτε ὁ μέγας Βασίλειος εἶχεν ἤδη προχειρισθῇ ἐπίσκοπος Καισαρείας, ὁ ἱεράρχης οὗτος ὑπεχρέωσε τὸν φίλον ἐκεῖνον νὰ ἀποδεχθῇ τὴν μικρὰν τῶν Σασίμων ἐπισκοπὴν, χωρίου ἀθλίου καὶ πτωχοῦ κειμένου εἰς τὰ πέρατα τῆς ἐπαρχίας, ὅπου ὁ λαμπρὸς τῶν Ἀθηνῶν φοιτητὴς καὶ διδάσκαλος ἐθεώρησεν εὐλόγως ἑαυτὸν ὡς ἐξόριστον. Ὁ Γρηγόριος δὲν ἡδυνήθη ποτὲ νὰ λησμονήσῃ τὴν γενομένην τότε αὐτῷ ἀδικίαν, καὶ εἰς τὰ ἔπη περὶ « τῶν καθ' ἑαυτὸν », οὕτω πως πολὺ βραδύτερον ἐκτραγωδεῖ τὴν οἰκτρὰν αὐτοῦ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τύχην·

Τοιαῦτ' Ἀθῆναι, καὶ πόνοι κοινοὶ λόγων,
ἐμόστέγος τε καὶ συνέστιος βίος,

Νεῦς εἰς ἐν ἀμφοῖν οὐ δύο, θαῦμ' Ἑλλάδος.

Διεισκέδασται πάντα, ἔρριπται χαμαί.

Αὔραι φέρουσι τὰς παλαιὰς ἐλπίδας.

Ποῦ τις πλανηθῇ ; θῆρες οὐ δέξεσθέ με ;

παρ' οἷς τὸ πιστὸν πλεῖον, ὥς γ' ἐμοὶ δοκεῖ.

Τὰ πικρὰ ταῦτα τοῦ Γρηγορίου παράπονα καὶ οἱ δεινοὶ ἔλεγχοι οὓς μετὰ τόσα ἔτη ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Βασίλειον, μαρτυροῦσιν ὅτι καὶ οἱ ἀγιώτεροι τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἐπὶ τέλους ἄνθρωποι, καὶ ὅτι ἢ μεταξὺ τῶν θείων ἐκείνων ἀνδρῶν φιλία δὲν ὑπῆρξεν ἀμικτος καταιγίδων. Οὐδὲ παρέμεινε πολὺ ὁ Γρηγόριος περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς εὐτελοῦς ταύτης λειτουργίας, ἀλλ' ἀναχωρήσας μετ' ὀλίγον ἀπῆλθε πρὸς τὸν πατέρα ἵνα ἀνακουφίσῃ αὐτὸν περὶ τὴν διοίκησιν τῆς ἐκκλησίας Ναζιανζοῦ. Ἐδίδασκε δὲ τὸν λαὸν τῆς πόλεως ταύτης καὶ ἐνταυτῷ ὑπερασπίζετο αὐτὸν κατὰ τῶν καταπίεσεων τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς, μετερχόμενος εὐγλώττως καὶ ἐναρέτως τὸ εὐγενὲς τοῦ προστάτου τοῦ δήμου ἔργον, δι' οὗ τοσοῦτον κλέος καὶ τοσαύτην δύναμιν περιποίησεν ἑαυτῇ ἡ ἱερωσύνη κατὰ τοὺς πρώτους τούτους τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνας. Τῶνόντι πάντες οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ δι' ὧν εἰς τὸν ἀρχαῖον ἐλληνικὸν κόσμον ἐξησφαλίζοντο τὰ δίκαια τοῦ λαοῦ καὶ περιστέλλοντο αἱ τῶν ἀρχόντων καταχρήσεις, εἶχον πρὸ καιροῦ ἐκλείψει. Ἡ παντοδυναμία τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἐπιτρόπων αὐτοῦ, οὐδένα εἶχε τὸν ἀντιλέγοντα ἢ τὸν ἐλέγχοντα. Τότε ὕψωσε τὴν φωνὴν αὐτῆς ἡ ἐκκλησία καὶ οἱ μεγαλοφρονέστεροι τῶν λειτουργῶν αὐτῆς, πρόμαχοι γενόμενοι τῶν συμφορόντων τοῦ δήμου, δὲν ἔπαυον ἐπαιτοῦντες ὑπὲρ αὐτοῦ δικαιοσύνην καὶ ἐπιείκειαν ἐν ὀνόματι τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ, ἐν ὀνόματι τῶν εὐαγγελικῶν ἀρχῶν. Ὁ ἄμβων τοῦ ἱεροκλήρυκος διεδέχθη τὸ βῆμα τοῦ ῥήτορος ἡ ἐκκλησία τῶν πιστῶν, τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. Ναὶ μὲν οἱ λειτουργοὶ τοῦ Ὑψίστου δὲν ἐζήτουν νῦν ὥς πάλαι ποτὲ οἱ τοῦ δήμου λειτουργοί, νὰ καταπέσωσι τοὺς ἰσχυροὺς οὔτε διὰ τοῦ θελγήτρου τῆς φιλοπατρίας καὶ τῆς εὐνοίας τῶν πολλῶν οὔτε διὰ τοῦ φόβου τῆς εὐθύνης ἕνεκα τῆς παραβιάσεως τῶν νόμων τῆς πολιτείας. Ἀντὶ τῆς πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπης ἐπεκαλοῦντο ἤδη τὴν ἀγάπην τὴν πρὸς τὸν Θεόν ἀντὶ τῆς εὐνοίας τῶν

πολλῶν, τὰς ἐν οὐρανοῖς ἀμοιβὰς· ἀντὶ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων, τοὺς θείους· ἀντὶ τῆς πολιτικῆς εὐθύνης, τὴν μέλλουσαν δίκην καὶ ἀνταπόδοσιν. Ἄλλ' ἐὰν τὰ ὅπλα τὰ ὁποῖα μετεχειρίζοντο οἱ νέοι οὗτοι τῶν πολλῶν ὑπέρμαχοι, ἦσαν διάφορα τῶν ἀρχαίων, ὁ σκοπὸς ἦτο πάντοτε ὁ αὐτός, ἡ ὑπεράσπισις τῶν ἀσθενῶν, τῶν πενήτων, τῶν ἀδικουμένων. Ἡ δ' ἐπέμβασις αὕτη τῆς ἐκκλησίας εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα ἦτις ἤθελε θεωρηθῇ ὀλεθρία σήμερον, ὅτε ἡ πολιτεία ἔχει πολλοὺς ἄλλους καὶ ποικίλους ἀμύνης τρόπους, ἀπέβαινε σωτήριος καὶ ἀπαραιτήτος εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους καθ' οὓς ἡ κοινωνία ἦτο παραδεδομένη ἄσπλος εἰς τὴν διάθεσιν τῆς ἀπολύτου μοναρχίας καὶ τῶν ὀργάνων αὐτῆς.

Πλὴν τῆς συνηγορίας ταύτης ὑπὲρ τῶν πολλῶν, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὅστις ἦτο ἐνθερμος τῆς ὀρθοδοξίας ζήλωτης, ἔλαβε, περὶ τὰ ἔσχατα τῆς τοῦ Οὐάλεντος βασιλείας, ἐνεργὴν μετοχὴν εἰς τὴν πρὸς τὸν θριαμβεύοντα ἔτι ἀρειανισμὸν πάλην. Ἄλλ' ἐπλησίαζεν ἤδη ἡ ὥρα καθ' ἣν ἡ ἐκκλησία ἔμελλε νὰ κατισχύσῃ ὀριστικῶς τῶν τε ἐμφυλίων αὐτῆς ἀντιπαλῶν καὶ τῶν περιλειπομένων ὀπαδῶν τοῦ ἀρχαίου δόγματος, διὰ τε τῆς ἀρχιδάντου θελήσεως τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου καὶ τῆς σπάθης τῶν βαρβάρων φιλῶν αἵτινες, ὡς μὴ ὥφελεν, ἐπέπρωτο νὰ ἀναμιξῶσι τὰ ἄγρια αὐτῶν πάθη εἰς τὴν λύσιν ζητήματος τοῦ ὁποίου ἦσαν τοσοῦτον ἀλλότριαι. Τὰ προανακρούσματα τῶν νέων τούτων βρβάρικων ἐπιδρομῶν, αἵτινες εἶχον παύσει ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπὶ ὅλην περίπου ἑκατονταετηρίδα (σελ. 517—518), συνέβησαν περὶ τὰ ἔσχατα τῆς τοῦ Οὐάλεντος ζωῆς. Οἱ Οὐννοι, ἀναχωρήσαντες ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν περάτων τῆς Ἀσίας, ἤλαυνον ἤδη ἐπὶ τὴν Εὐρώπην, πρόδρομον ἔχοντες τὸν φόβον καὶ τὸν τρόμον ὃν ἐνέπνεον ἡ ἀγρία αὐτῶν ὄψις καὶ ἡ ὀμότης τῶν ἔξεων. Μία δὲ τῶν Γότθων μοῖρα, οἱ καλούμενοι Οὐσίγοτθοι, οἱ πρὸ καιροῦ ἐγκατεστημένοι παρὰ τὰς βορείους τοῦ Ἰστροῦ ὄχθας, μὴ ἐλπίζοντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὸν χειμᾶρρον ἐκεῖνον, ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Οὐάλεντος τὴν ἄδειαν νὰ περάσωσι τὸν ποταμὸν καὶ νὰ κατοικήσωσιν ὁπουδήποτε τοῦ κράτους ἤθελεν ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς. Μετὰ πολλοὺς δισταγμοὺς, ἐγένοντο δεχτοί, ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλουσι παρα-

δώσει ὡς ὁμήρους ἱκανὰ τῶν τέκνων αὐτῶν, καὶ ἀποθέσει τὰ ὅπλα ἅμα πατήσῃσι τὸ ῥωμαϊκὸν ἔδαφος. Οἱ Γότθοι ὑπέκυψαν εἰς τοὺς ὅρους τούτους καὶ ἤρχισαν τῷ 376 διαπεραιούμενοι εἰς πλῆθος μέγα, διότι, ἂν πιστεῦσωμεν τοὺς χρονογράφους, συνεποσοῦντο εἰς διακοσίας χιλιάδας μαχητῶν. Κατὰ δυστυχίαν, οἱ ἀξιοματικοὶ οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν ἐπιτήρησιν τῆς μεταναστεύσεως ταύτης, παρέδωσαν ἐκ πλεονεξίας τὰς διαταγὰς τὰς ὁποίας ἔλαβον, ἐπιτρέψαντες ἐπὶ χρήμασιν εἰς τοὺς πλείστους τῶν βαρβάρων νὰ διατηρήσῃσι τὰ ὅπλα· καὶ ἐν ταύτῳ ἠρέθιζον αὐτοὺς πωλοῦντες αὐτοῖς εἰς ὑπερόγκους τιμὰς τὰ ἀναγκαῖα τρόφιμα. Ἐν τῷ μεταξὺ ἕτεροι Γότθοι, οἱ καλούμενοι Ὀστρογότθοι, ἐπλησίασαν εἰς τὸν Ἰστρον καὶ ἐζήτησαν ὡς αὐτῶς νὰ διαπεραιωθῶσιν. Ἡ κυβέρνησις ἠθέλησε ν' ἀποποιηθῇ εἰς τούτους τὴν εἴσοδον· ἀλλ' οὗτοι διέβησαν οὐδὲν ἥττον τὸν ποταμὸν καὶ ἐστρατοπέδευσαν ἐν μέσῃ τῇ Θράκῃ. Καὶ μετ' οὐ πολὺ, συμβάσης ῥήξεως μεταξὺ ῥωμαίων καὶ Γόθων, ἐπανέστησαν ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες οὗτοι οἱ μετανάσται. Ὁ Οὐάλης, ἐκπέμψας κατ' ἀρχὰς κατὰ τῶν πολεμίων τούτων, δύναμιν ἣτις δὲν ἴσχυσε νὰ κατατροπώσῃ αὐτοὺς, ἠναγκάσθη ἔπειτα νὰ στρατεύσῃ αὐτὸς ἐπὶ τὴν Θράκην, συνεπαγόμενος ἅπαντας τοὺς λεγεῶνας τῆς ἀνατολῆς· ἀλλὰ συγκροτηθείσης μάχης μεγάλης περὶ Ἀδριανούπολιν, τῇ 9 αὐγούστου τοῦ 378, κατετροπώθη μὲν ὁ ῥωμαϊκὸς στρατὸς, ἔπεσον δὲ ὅ,τε βασιλεὺς καὶ οἱ πλείστοι τῶν περὶ αὐτὸν στρατηγῶν. Οἱ Γότθοι προήλασαν ἤδη ἀκωλύτως μέχρι Κωνσταντινουπόλεως· καὶ ἀπὸ ταύτης μὲν ἀπεκρούσθησαν, ἀλλὰ κατεπλημμύρησαν, ἐκτὸς τῆς Θράκης, τὴν Μακεδονίαν, καὶ τὴν Θεσσαλίαν, λεηλατοῦντες τὴν χώραν, φονεύοντες τοὺς κατοίκους καὶ καταστρέφοντες τὰς πόλεις ὅσαι δὲν ἦσαν δι' ὀχυρωμάτων ἀποχρώντως ἡσφαλισμέναι, μετὰ τοσοῦτω πλείονος μανίας ὥσθ οἱ παῖδες τοὺς ὁποίους εἶχον δώσει ὡς ὁμήρους καὶ οἷτινες εἶχον μεταβίβασθῇ εἰς τὴν Ἀσίαν, ἐσφάγησαν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ αὐτόθι, διότι ἀναφανδὸν ἐπέχαιρον ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι τῶν πατέρων καὶ ἐκήρυττον ὅτι θέλουσιν ἀπέλθαι εἰς τὴν Εὐρώπην ἵνα συμπράξωσι μετ' αὐτῶν. Τὸ κράτος περιῆλθεν οὕτω εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ὁ κυβερνῶν τὴν Δύσιν Οὐαλεντινιανὸς εἶχεν ἀποθάνει πρὸ καιροῦ τῷ 375. Κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος σεισμὸς μέγας, κλο-

νίσας τὴν Κρήτην, ἄπασαν τὴν Πελοπόννησον καὶ ἄπασαν τὴν βόρειον Ἑλλάδα, ἐξαιρέσει μόνῃς τῆς Ἀττικῆς, ἀνέτρεψε τὰς πλείστας τῶν ἔτι σωζομένων πόλεων, ὥστε ἂν οἱ Γότθοι ἤθελον, ἡδύναντο νὰ προβῶσι πρὸς τὰς χώρας ταύτας, οὐδεμίαν σπουδαίαν ἔχοντες ν' ἀπαντήσωσιν ἀντίστασιν. Ὁ διαδεξάμενος ἐν τῇ Δύσει τὸν Οὐαλεντινιανὸν υἱὸς αὐτοῦ Γρατιανὸς, ὅστις εἶχε παραλάβει συνάρχοντα τὸν νεώτερον ἀδελφὸν Οὐαλεντινιανὸν β', δὲν ἐστερεῖτο μὲν προτερημάτων ἱκανῶν, ἀλλὰ ἐνόμισεν ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ἅπαντος τοῦ κράτους τὴν ἄμυναν. Ὁθεν παρέχων νέον δείγμα τῆς συνέσεως αὐτοῦ, ἐπέτρεψε, κατὰ ἰανουάριον τοῦ 379, τὴν κυβέρνησιν τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν εἰς τὸν Θεοδοσίον ἐκεῖνον ὅστις ἐμελλε νὰ ἐπονομασθῇ μέγας.

Ὁ Θεοδοσίος ἦτο υἱὸς ὁμωνύμου στρατηγοῦ διαπρέφαντος ἐπὶ Οὐαλεντινιανοῦ, ἀλλ' ἔπειτα συκοφαντηθέντος καὶ θανατωθέντος ἀδίκως. Μετὰ τὴν τοιαύτην τοῦ πατρὸς τελευτήν, ὁ νέος Θεοδοσίος, ὅστις εἶχε δώσει δείγματα ὡσαύτως ἀξιολόγων στρατηγικῶν προτερημάτων, ἀπῆλθεν εἰς Ἰβηρίαν τὴν πατρίδα αὐτοῦ καὶ διέτριβεν ἐκεῖ ἰδιωτεύων, ὅτε ὁ Γρατιανὸς ἐκάλεσεν αὐτὸν, ἄγοντα τὸ τριακοστὸν τρίτον τῆς ἡλικίας ἔτος, εἰς τὸ ὑπατον τοῦ συνάρχοντος ἀξίωμα, ἐπιτρέψας αὐτῷ ἰδίως, ἐκτὸς τῆς μερίδος ἣν εἶχεν ὁ Οὐάλης, καὶ τὴν Ἰλλυρίαν, διότι ἐν αὐτῇ μάλιστα προέκειτο νὰ καταπολεμηθῶσιν οἱ Γότθοι. Ἡ ἐκλογὴ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὑπῆρξεν ἀξιοσημείωτος, ἰδίως κατὰ τοῦτο ὅτι ὁ Γρατιανὸς ἀνηγόρευσε συνάρχοντα ἄνδρα ὅστις εἶχε δικαίως ἀφορμὰς μνησικακίας κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Οὐαλεντινιανοῦ· τὰ δὲ πράγματα ἀπέδειξαν πρίοντος τοῦ χρόνου ὁπόσον ἐν γένει ἦτο εὖστοχος. Πρὸ πάντων ὁ Θεοδοσίος ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς ἀφηνιάσαντας Γότθους, καὶ καθυπέταξεν αὐτοὺς ἐντὸς ἐνιαυτῶν τεσσάρων, δι' ἐπιτηδεῖας μᾶλλον πολιτικῆς ἢ διὰ νίκης τινὸς λαμπρᾶς, διότι ὁ στρατὸς αὐτοῦ, ἕνεκα τοῦ τρόμου ὃν ἐνέπνευσαν οἱ Γότθοι, δὲν ἐπέιθετο ὡς φαίνεται νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς αὐτοὺς ἐκ τοῦ συστάδην. Ὁθεν ὁ βασιλεὺς ἐξασφαλίζων μὲν ὅσον ἔνεστι τὰς ὀχυρὰς πόλεις, ἐξασκῶν δὲ τοὺς στρατιώτας περὶ μικρὰς συμπλοκάς ὁσάκις ἦτο βέβαιος περὶ τῆς ἐπιτυχίας, ἀποφεύγων δὲ πάντα κρίσιμον ἀγῶνα, καὶ διαιρῶν καὶ πε-

ραιοποιούμενος τοὺς πολεμίους, κατέπεισε τελευταῖον αὐτοὺς νὰ εἰρηνεύσωσι. Συνετέλεσε δὲ πολὺ εἰς τοῦτο ὁ θάνατος τοῦ περιφανοῦς τῶν Γότθων ἡγεμόνος Φριτιγέρνου, τοῦ ὁποίου ἐκλιπόντος, αἱ διάφοροι αὐτῶν φυλαὶ, ἕνεκα τῶν ἀμοιβαίων ἀντιζηλιῶν, οὐδένα ἠθέλησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τοῦ λοιποῦ κοινὸν ἄρχοντα. Ἐδιχονόησαν ὡσαύτως οἱ Γότθοι καὶ πρὸς τὰ Σκυθικὰ φῦλα, τοὺς Οὐννους, τοὺς Ἀλανοὺς, ὧν μοῖραί τινες εἶχον προηγουμένως συμπράξει μετ' αὐτῶν ὥστε ὁ Θεοδόσιος, ὠφελούμενος ἀφ' ὅλων τούτων τῶν διενέξεων καὶ διατρίψεων, προσέλαβεν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ πολλοὺς τῶν δυσηρεστημένων ἡγεμόνων καὶ περιποιηθεὶς αὐτοὺς ἐκ παντὸς τρόπου κατέπεισεν ἅπαντας, ὅτι, ὑπηρετοῦντες τὸν βασιλέα, θέλουσιν ἀπολαύειν πολὺ πλείονα πλοῦτον καὶ πολὺ πλείότερα τοῦ βίου ἀγαθὰ ἢ λεηλατοῦντες ἐπαρχίας ἐρημωθείσας. Ἦρχισαν λοιπὸν οἱ διάφοροι τῶν Γότθων ἡγεμόνες νὰ συνομολογῶσιν ἰδίᾳ ἕκαστος πρὸς τὸν βασιλέα συνθήκην εἰρήνης καὶ ὑποταγῆς, ἡ δὲ τελευταία τῶν συνθηκῶν τούτων ἐγένετο τῇ 3 ὁκτωβρίου 382, ἐξ ἧς ἀφ' ἧς τὸ πρῶτον οἱ Γότθοι διέβησαν τὸν Ἰστρον. Δυνάμει τῶν συμβάσεων τούτων, οἱ μὲν Οὐϊσίγοτθοι ἔλαβον εἰς κατοικίαν διάφορα τμήματα τῆς Θράκης, οἱ δὲ Ὀστρόγοτθοι διάφορα τμήματα τῆς Φρυγίας καὶ τῆς Λυδίας. Ἀλλ' ἐὰν κατὰ τοῦτο ὁ Θεοδόσιος προσήνεγκεν ἀξιόλογον εἰς τὸ κράτος ὑπηρεσίαν, ὀφείλομεν νὰ μὴ παρασιωπήσωμεν ὅτι ἡ ὑποταγὴ τῶν ἀλλοφύλων ἐκείνων δὲν ἀπέβη κατὰ δυστυχίαν πλήρης, πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Οἱ Γότθοι, ἐγκατασταθέντες ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ, δὲν ἀπετέλεσαν μὲν κράτος αὐτῆς παρκτον, ἀλλὰ διέσωσαν πλείστην ἀνεξαρτησίαν. Βασιλέα μὲν κοινὸν δὲν εἶχον· οἱ δὲ κατὰ φυλὰς κληρονομικοὶ αὐτῶν ἡγεμόνες ὠνομάζοντο ἀπλῶς Κριταί, πραγματι ὅμως ἡ ἐξουσία αὐτῶν παρέμεινεν ὁποία ἦτο πρότερον, δηλαδὴ ἐξηκολούθουν ὄντες στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ καὶ πρόεδροι τῶν συνελεύσεων τοῦ δήμου, κρίνοντες καὶ διοικοῦντες τὴν ἑαυτῶν φυλὴν. Οἱ Γότθοι λοιπὸν ἀνεγνώριζον μὲν κατὰ τύπον τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχου, ἀλλὰ δὲν ὑπετάσσοντο εἰς τοὺς νόμους αὐτοῦ, καὶ ἰδίως εἰς τοὺς φορολογικοὺς νόμους, οὐδὲ εἰς τοὺς ἄρχοντας. Ἐν ἄλλαις λέξεσι δὲν ἦσαν ὑπῆκοοι, ἀλλὰ μᾶλλον σύμμαχοι, ὅπως καὶ ἐλέγοντο, ἦτοι

« φοιδεράτοι » κατὰ τὸν λατινικὸν ὅρον τὸν ὁποῖον ἀπαράλλακτον βραδύτερον παρεδέχθη ἡ ἐπίσημος βυζαντινὴ γλῶσσα· ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἦσαν ἀπλῶς σύμμαχοι, ὥστε ὑπεχρέωθησαν μὲν νὰ δίδωσιν εἰς τὸν Θεοδοσίον τεσσαράκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν μαχίμων, ἀλλὰ τὸ στρατιωτικὸν τοῦτο σῶμα εἶχεν ἰδίους ἄρχοντας ὑπ' αὐτοῦ ἐκλεγμένους καὶ οὐδαμῶς συνεχέετο μετὰ τοῦ ἄλλου ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ. Καὶ ἂν εἰς ταῦτα περιωρίζοντο οἱ Γότθοι· ἤθελον μὲν εἶναι πάντοτε ἐπικίνδυνοι, διότι, αὐτοκέφαλοι ὄντες καὶ ἴδιον ἔχοντες στρατὸν, ἠδύναντο πάντοτε νὰ παραβῶσι τὰ συντεθειμένα καὶ νὰ ἐπιχειρήσωσι νέας ἐπιδρομὰς. Ἀλλ' ὅμως, ἐπειδὴ ἦσαν ἔθνος ἀνέκαθεν γεωργικὸν καὶ ἐπέδότησαν αὐθις εἰς ἀγροτικὰς ἐργασίας καὶ περιήλθον εἰς πολλὴν πρὸς τοὺς ἐγγχωρίους ἐπιμιξίαν, ὑπῆρχεν ἐλπίς ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου ἠδύναντο νὰ συγχωνευθῶσι μετ' αὐτῶν, πρόξενοι γινόμενοι ὠφελήματος εἰς τὸ κράτος διὰ τῆς εἰς αὐτὸ προσθήκης νέας καὶ εὐρώστου ἀνθρώπων γενεᾶς. Ἀλλ' οἱ Γότθοι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἔλαβον καὶ ἄλλην ἐν τῇ κράτει τάξιν. Ὁ Θεοδοσίος ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ πολλοὺς ἐξ αὐτῶν εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα, τοῦ τε στρατοῦ, καὶ τῆς διοικήσεως, καὶ τῆς αὐλῆς· ἐντεῦθεν δὲ οὐ μόνον ἔτι μᾶλλον ἐπικίνδυνοι ἀπέβησαν, διότι κατήντησαν αὐτοὶ οἱ ξένοι, οἱ ἔχοντες ἴδια συμφέροντα καὶ ὅλως ἀλλότρια τῶν τοῦ κράτους συμφερόντων, νὰ λάβωσιν εἰς χεῖρας αὐτῶν ἅπαντας τοῦ κράτους τοῦτου τοὺς πόρους· ἀλλὰ καὶ ὀλεθρίως ἐπενήργησαν εἰς τὴν ἐκβαρβαρῶσιν αὐτοῦ, νοθεύσαντες ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὰ ἐν αὐτῷ περιεπόμενα στοιχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ῥωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ δὲ πάντων δεινότερον, παρεκτός τῶν Γόθων καὶ ἄλλοι ποικίλοι βάρβαροι ἔλαβον βραδύτερον ὁμοίαν ἢ παραπλήσιον ἐν τῇ κράτει τάξιν· αὕτη δὲ ἡ τῶν ἀλλοφύλων ἀνάμιξις εἰς ἀπάσας τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς τῆς ἀνατολῆς σχέσεις, ὑπῆρξεν μίᾳ ἀπὸ τὰς κυριωτέρων αἰτίας ὅσαι ἐπήνεγκον τὴν δεινὴν ἐκείνην τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ἀλλοίωσιν ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δὲν διεκωλύθη μὲν οὗτος νὰ πράξῃ πολλὰ καὶ μεγάλα, προσέλαβεν ὅμως ἀσχημίας αἰτίνας, μεγαλοποιηθεῖσαι ὑπὸ τῶν χρονογράφων καὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, τοσαύτην κατ' αὐτοῦ προεκάλεσαν χλεύην.

Ὀλίγον μετὰ τὴν εἰρήνευσιν τῶν Γόθων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐρρονεύ-

θη ἐν τῇ Δύσει ὁ Γρατιανός. Ὁ νέος οὗτος εἶχε διαπρέψει ἐπὶ πολλῶν ἀρεταῖς καὶ ἰδίως ἐπὶ τῇ ἀπαραιτήτῳ τότε μαλιστα πολεμικῇ δεξιότητι. Ἀπὸ τίνος ὅμως χρόνου εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἀποβάλλῃ τὴν κοινὴν εὐνοίαν· τὸ μὲν, διότι πρῶτος αὐτὸς τῶν βασιλέων ἀπέθετο τὸ τοῦ ἐθνικοῦ ἀρχιερέως ἀξίωμα, διὸ δυσηρέστησε τοὺς πολυαριθμούς εἰσέτι ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις εἰδωλολάτρας· τὸ δὲ, διότι προσέλαβεν ἱκανοὺς μισθοφόρους Ἀλανοὺς, προσβαλὼν οὕτω τὴν φιλοτιμίαν τῶν Φράγκων οἵτινες μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀπετέλουν τὸ ἄριστον τοῦ κράτους αὐτοῦ μέρος. Ἐντεῦθεν ὠφελούμενος ὁ συγκλητικὸς Μάξιμος ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ, ὁ δὲ Γρατιανὸς ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τῶν λεγεῶνων ἐφονεύθη εἰς Λούγδουνον τῆς Γαλατίας, τῇ 25 αὐγούστου τοῦ 383. Ὁ Οὐαλεντινιανὸς Β' ὅστις, παῖς ἔτι ὢν, ἤρχε τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Μάξιμον ὡς συνάρχοντα ἐν ταῖς δυτικωτέραις τοῦ κράτους χώραις, ὁ δὲ Θεοδόσιος δὲν ἠδυνήθη ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἐκδικήσῃ τὸν θάνατον τοῦ εὐεργέτου, ἀπασχολημένος ὢν ὑπὸ τε νέας τινὸς ἐπιδρομῆς τῶν Ὀστρογότθων, οὓς καὶ κατετρόπωσε, καὶ ὑπὸ ἄλλων ποικίλων καὶ σπουδαιοτάτων ἐσωτερικῶν περισπασμῶν.

Τῶνόντι, πρὶν ἔτι κατευνασθῇ ὁ ἀπὸ τῶν Γότθων σάλος, ὁ Θεοδόσιος ἐπεχείρησε νὰ διαλύσῃ ὀριστικῶς τὴν μεγάλην ἔριν ἦτις, ἐπὶ ἡμίσειαν περίπου ἑκατονταετηρίδα, ἐτάραττε τὰς συνειδήσεις τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ χριστιανῶν· καὶ, διὰ διατάγματος ἐκδοθέντος κατὰ μῆνα φεβρουάριον τοῦ 380, καθιέρωσε τὸν θρίαμβον τῆς ὀρθοδόξιας, ἀποφηνάμενος, ὅτι ἅπαντες οἱ ὑπῆκοι ὀφείλουσι τοῦ λοιποῦ νὰ τηρῶσιν ἀκριβῶς τὸ δόγμα τὸ πρεσβευόμενον ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Δαμάσου καὶ ὑπὸ Πέτρου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας. Διὰ τοῦ αὐτοῦ Διατάγματος ἐπέτρεπεν εἰς μόνους τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ δόγματος τούτου νὰ ἐπονομάζωνται καθολικοὶ χριστιανοί, προσεπαγόμενος ἐπὶ λέξεως τάδε. «Καὶ ἐπειδὴ κρίνομεν ὅτι πάντες οἱ λοιποὶ εἶναι τυφλοὶ καὶ μωροὶ, στιγματίζομεν αὐτοὺς διὰ τοῦ μυσαροῦ ὀνόματος τῶν αἵρετικῶν καὶ ἀπαγορευόμεν εἰς τὰς συνελεύσεις αὐτῶν νὰ σφετερίζωνται τὸ σεβαστὸν τῆς ἐκκλησίας ὄνομα. Παρεκτὸς δὲ τῆς θείας δίκης, οἱ τοιοῦτοι ἔχουσι νὰ

ὑποβληθῶσιν εἰς τὰς αὐστηράς τιμωρίας τὰς ὁποίας ἡ ἀρχὴ ἡμῶν, ὑπὸ τῆς θείας Προνοίας καθοδηγουμένη, θέλει κρίνει εὐλογον νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτοῖς. » Πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ διατάγματος τούτου, ὁ Θεοδόσιος ἐπεχείρησε πρὸ πάντων νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ὀρθοδοξίαν ἐν τῇ βασιλευούσῃ τῶν πόλεων. Ἐπὶ Οὐάλεντος ὁ ἀρειανισμὸς εἶχε καταστήσει πάντοδύναμος ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ βασιλεὺς οὗτος εἶχεν ἀφαιρέσει ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων ἀπάσας αὐτῶν τὰς ἐκκλησίας, παραδούς αὐτάς εἰς τοὺς ἀρειανούς· καὶ ἔπραξε τοῦτο πολλάκις διὰ δεινотάτων βιαιοπραγιῶν. Οἱ ὀρθόδοξοι ἐν τούτοις, εἰ καὶ μὴ δυνάμενοι οὕτω νὰ τελῶσι δημοσίᾳ τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν, ὄντες ὅμως πολυάριθμοι, ἐσκέφθησαν, ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Οὐάλεντος, νὰ προχειρίσωσιν ἀρχιερεῶς ἄνδρα περιφανῆ, εὐγλωττον καὶ ἐν γένει ἐπιτήδειον διὰ τῆς πολυμαθείας καὶ τῆς εὐλαθείας αὐτοῦ νὰ ἀνταγωνισθῇ γενναίως κατὰ τῆς ἀκμαζούσης ἔτι ἑτεροδοξίας. Ἐπὶ δὲ τούτῳ, ἐκάλεσαν τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, ὅστις, προθύμως προσελθὼν, ἤρχισε νὰ τελῇ τὰ τῆς θείας λατρείας καὶ νὰ διδάσκῃ λαμπρῶς περὶ Ἀγίας Τριάδος κατὰ τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον, ἐντὸς μικροῦ τινος παρεκκλησίου καλουμένου τῆς ἁγίας Ἀναστάσιος, ἐπὶ τῇ προσδοκωμένῃ ἀναστάσει τοῦ καταδικωμένου δόγματος. Μετ' οὗ πολὺ ἡ εὐγλωττία αὐτοῦ καὶ ἡ ἀρετὴ εἴλκυσαν εἰς τὸ ναΐδιον τοῦτο ἄπειρον λαοῦ πλῆθος, πρὸς μέγα τῶν ἀρειανῶν σκάνδαλον, οἵτινες ἠγωνίσθησαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ διώξωσι τὸν Γρηγόριον ἐκ τῆς πρωτεύουσας. Ἀλλὰ τὸ προμνημονευθὲν διάταγμα τοῦ Θεοδοσίου ἐμπατάωσεν ἀπάσας ἐκεῖνας τὰς προσπάθειάς, διότι ὁ βασιλεὺς, ἐκβαλὼν ἀμέσως τὸν ἀρειανὸν ἐπίσκοπον Δημόφιλον, ἐνεχείρισε τὸν θρόνον εἰς τὸν Γρηγόριον καὶ διὰ στρατιωτικῆς παρατάξεως ἐγκαθίδρυσεν αὐτόν, εἰ καὶ ἄκοντα, εἰς τὸν ναὸν τῆς μητροπόλεως. Ἀξιωματικὸς δὲ ὑπῆρξεν ἡ ἡμέρα ἐκείνη· ἡμέρα θριάμβου διὰ τοὺς μὲν, ἀρῶν καὶ τρόμου διὰ τοὺς δέ· κατ' ἣν ὁ Θεοδόσιος, περιστοιχισμένος ὑπὸ τῶν ταγμάτων αὐτοῦ, καθυδῆγησε τὸν μακάριον ἄνδρα εἰς τὸν πρωτεύοντα ναὸν τὸν ὁποῖον μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης κατεῖχον οἱ ἀρειανοί. Ἡ ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καθιερωθεῖσα ἀνεξιθρησκεία εἶχεν ἐκλείψει πρὸ καιροῦ ἐνώπιον τῶν παθῶν τὰ ὁποῖα διήγειρεν ἡ μεταξὺ τῶν δύο δογ-

μάτων πάλη· οἱ ἄρειανοὶ ἔπασχον ἤδη ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων ὅ,τι ἄλλοτε κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἔδρασαν· ἡ δὲ πράξις ἐκείνη τοῦ Θεοδοσίου, ἥτις κατὰ τὸν Γρηγόριον ὁμοιάζειν ἐκπόρθησιν τινα καὶ ἄλλωσιν, ἐθεωρήθη ὑπ' ὅλων τῶν πιστῶν ὡς ὁ κάλλιστος καὶ ἀγιώτατος τῶν θριαμβῶν.

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος δὲν κατεχράσθη τὴν νίκην ταύτην καὶ τὴν ἰσχυράν τοῦ Θεοδοσίου προστασίαν, ἀλλ' ἀναδειχθεὶς πρῶτος πρὸς τοὺς ἄρειανούς· ἠγωνίσθη νὰ προσελκύσῃ αὐτοὺς διὰ πειθοῦς, οὐχὶ διὰ βίας. Πλὴν τούτου, διατηρῶν ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπικρατοῦσης πολυτελείας τὴν πενίαν τῶν ἀρχαιοτέρων τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνων, δὲν ἐζήτηε νὰ τιμηθῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ εἰμὴ διὰ τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ τῆς μεγαλοφυΐας. Διὰ τοῦ τοιούτου ὅμως πολιτεύματος δυσηρέστησε τοὺς τε αὐλικούς, τῶν ὁποίων περιεφρόνει τὴν κενοδοξίαν καὶ δὲν συνεχώρει εὐχερῶς τὰ πταίσματα, τοὺς τε ψευδοζηλωτὰς τῆς πίστεως οἵτινες ἠγανάκτουν κατὰ τῆς ἐπεικειᾶς αὐτοῦ. Τὴν δ' ἕνεκα τούτων δυσχέρειαν τοῦ Γρηγορίου πύξησεν, ἀντὶ νὰ ἐλαττώσῃ, ἡ δευτέρα οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἣν συνεκάλεσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Θεοδόσιος τῷ 381 ἵνα ἐξωθήσῃ ἐκ τῆς ἐκκλησίας τὰς αἱρέσεις τὰς ἐν τῷ μεταξύ τῶν ἄρειανικῶν χρόνων ἀναφύεισας, κανονίσῃ δὲ τὰς διαφόρους ἔριδας ὅσαι προήλθον εἰς μέσον περὶ τῆς νομίμου κατοχῆς τῶν ἀρχιερατικῶν θρόνων καὶ ἐν γένει πανηγυρίσῃ τὴν ἀνθρώπωσιν τῆς ὀρθοδοξίας. Κατ' ἀρχὰς ἡ οἰκουμενικὴ αὕτη σύνοδος ἀνεγνώρισε καὶ ἐπεκύρωσε τὴν τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζινοῦ ἐκλογὴν εἰς τὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ δεινὴ παρήχθη ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ ἀντιπολίτευσις κατὰ τοῦ ἐναρέτου ἐπισκόπου, τὸν ὁποῖον ἤλεγχον ὅτι δὲν καταδιώκει αὐστηρῶς τοὺς ἀρχαίους τοῦ ἤδη θριαμβεύοντος θρησκαύματος πολεμίους, χαρακτηρίζοντες τὴν ἐπεικειαν αὐτοῦ ὡς ἀδιαφορίαν. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς δὲν ἠδύνατο, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ, ν' ἀνθέξῃ εἰς ταύτην δεινὴν καταιγίδα. Ὁ Γρηγόριος ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες ἔχουσι μὲν τὴν φιλοτιμίαν ἢ, ἂν θέλετε, τὴν φιλοδοξίαν νὰ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὸν θρίαμβον τῶν πεποιθήσεων αὐτῶν καὶ νὰ δρέψωσι τὸ ἀπὸ τούτου κλέος, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀγαπῶσι τὴν

ἡσυχίαν τῆς ψυχῆς αὐτῶν καὶ τὴν ἄνεσιν τοῦ πνεύματος· ἐστρεβίτο τῆς ἀδαμάστου καρτερίας καὶ τῆς ἀκορέστου φιλαρχίας, ἥτις εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὸν περὶ τὰ πολιτικά πράγματα ἀσχολούμενον ἄνδρα, ἵνα πλησίστιος διαπλεύσῃ τοὺς ἀγρίους χειμῶνας καὶ τὰς φοβεράς θυσέλλας ἐντὸς τῶν ὁποίων κλυδωνίζεται συνήθως ἡ τύχη αὐτοῦ. Δὲν εἶχε τὴν ἐνεργὸν τοῦ Ἀθανασίου θέλησιν, οὔτε τοῦ Βασιλείου τὴν παθητικὴν εὐστάθειαν· καὶ ἅμα ἰδὼν τὴν ἐν τῇ συνόδῳ ἔνεκα αὐτοῦ προκύψασαν ταραχὴν καὶ σύγχυσιν, παρελθὼν εἰς μέσον ἔδωκεν ἐν πάσῃ ταπεινότητι τὴν παραίτησιν αὐτοῦ. « Ἄνδρες συμποιμένες τῆς ἱερᾶς ποιμένης Χριστοῦ, εἶπε, αἰσχρὸν μὲν εἶη καὶ παντελῶς οὐχ ὑμῶν, εἰ τοὺς ἄλλους εἰρήνην παιδεύοντες, αὐτοὶ πρὸς ἀλλήλους πόλεμον ἤρασθε· πῶς δ' ἂν ὁμονοεῖν ἐτέροις πείσητε, αὐτοὶ ὄντες περὶ τὰ δοκοῦντα ἀσύμφωνοι; Ἀλλ' ἱκετεύω ὑμᾶς πρὸς τῆς τριάδος αὐτῆς, καλῶς τε καὶ εἰρηνικῶς διαθέσθαι τὰ πρὸς ἀλλήλους. Εἰ δέ τι ὑμῖν ἐγὼ τῆς διαστάσεως αἷτιος, οὐκ εἰμὶ σεμνότερος Ἰωανᾶ τοῦ προφήτου· βάλετέ με εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ παύσεται ἀπ' ὑμῶν ὁ κλυδων τῶν ταραχῶν· αἰροῦμαι παθεῖν ὅ,τι ἂν βούλησθε, καὶ περ ἀθῶος ὢν, τῆς ὑμῶν ἔνεκεν ὁμονοίας· θρόνου ἐξώσατε, πόλεως ἀπελάσατε· μόνον τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν εἰρήνην, ὡς ὁ Ζαχαρίας φησὶν, ἀγαπήσατε. Ἐρῶσθε, ἱεροὶ ποιμένες, καὶ τῶν ἐμῶν πόνων μνημονεύοντες μὴ ἀπολήξετε. » Ἐδωκε δ' ἐνταῦτ' αὐτῇ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ καὶ εἰς τὸν αὐτοκράτορα· ὁσηδὴποτε δὲ καὶ ἂν ἦτο ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀνδρός, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ἡδυνήθη νὰ μὴ αἰσθανθῇ ἐλαφρὰν τινα ἀπορίαν καὶ θλίψιν ἔνεκα τῆς ταχύτητος μεθ' ἧς ἐγένετο δεκτὴ ἡ παραίτησις ἐκείνη. Τότε δὲν ἐδίστασε πλέον· καὶ συγκαλέσας τὸν λαὸν καὶ ἅπασαν τῶν ἀρχιερέων τὴν σύνοδον ἐν τῇ μεγάλῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκκλησίᾳ, ἀνήγγειλε δημοσίᾳ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ὑποχώρησιν διὰ τελευταίου λόγου, ὅστις ἐπιγράφεται « Συντακτῆριος εἰς τὴν τῶν ἐν ἐπισκόπων παρουσίαν. »

Τὸ θέαμα ἦτο μέγα, διότι ἔμελλε νὰ συγκινήσῃ ἅπαντα τὰ τότε ἀκμάζοντα πάθη καὶ συμφέροντα, οὐδέποτε δὲ ἡ τοῦ ῥήτορος δεινότης ἀπέβη λαμπροτέρα, οὐδὲ εἰς τηλικούτον προῆλθεν ὕψος. Ἀφ' ὧς ἀπολογηθεὶς ὑπὲρ τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ τῶν δοκιμασιῶν, ὑπὲρ

τῆς πίστεως καὶ τῶν πρὸς σωτηρίαν τοῦ λαοῦ ἀγώνων, χαρακτηρίζει ἔπειτα ἐντόνως τὴν φιλαρχίαν καὶ τὴν ῥαδιουργίαν τῶν ἐπισκόπων ἣν παραβάλλει πρὸς τὰς πονηρὰς τοῦ ἵπποδρομίου ἀμίλλας· καὶ ἡδὴ ἐπέρχεται ἐπὶ τὸν γενόμενον κατ' αὐτοῦ ἔλεγχον, ὅτι δὲν ἀνεδείχθη ἀνελεήμων πρὸς τοὺς καταβληθέντας τῆς πίστεως πολεμίους. Μὲ κατηγοροῦσι, λέγει, ὅτι προϊστάμενος τῆς ἐκκλησίας ἐν καιροῖς καθ' οὓς ἡ θρησκεία ἀπέβη παντοδύναμος διὰ τῆς τοῦ βασιλέως προστασίας, ἐν καιροῖς καθ' οὓς διὰ τῆς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων τροπῆς ἡδυνάμεθα νὰ ἐκδικηθῶμεν, οὐδὲν ἔπραξα κατ' ἐκείνων παρ' ὧν ἄλλοτε τοσαύτας ἐπάθομεν ὕβρεις. Καὶ πῶς, ἀνακράζουσι, κατέστημεν νῦν ἰσχυροὶ καὶ οἱ διώκται ἡμῶν σώζονται! Ναί, βεβαίως, ἀποκρίνομαι· διότι δι' ἐμὲ ἀποχρῶσα εἶναι ἡ ἐκδικησις ὅτι ἡδυνάμην νὰ ἐκδικηθῶ. Καὶ μέμφεται τότε εὐγλώττως τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους οἵτινες ἀκριβέστατοι καὶ προθυμότατοι ὄντες εἰς τὸ νὰ ἀποδώσωσι κακὸν ἀντὶ κακοῦ, νομίζουσιν ὅτι ἡ σωτηρία αὐτῶν συνίσταται ἐν τῷ τρόμῳ τὸν ὅποιον δύνανται τὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν. Ἀποκρίνεται ὡσαύτως εἰς τὴν μομφὴν τὴν γενομένην κατ' αὐτοῦ ὅτι οὔτε τράπεζαν πολυτελεῖ ἔχει, οὔτε συνοδίαν πολυάριθμον· δὲν ἤξευρον, λέγει, ὅτι ἔργον ἡμῶν ἦτο νὰ ἐρίζωμεν ἐπὶ πλούτῳ καὶ μεγαλοπρεπείᾳ πρὸς τοὺς ὑπάτους καὶ πρὸς τοὺς στρατηγοὺς. Ἐὰν ἡμαρτον κατὰ τοῦτο, συγχωρήσατέ με· προχειρίσατε ἐπίσκοπον ἕτερον ἀρεστὸν τῷ ὄχλῳ, ἐμοὶ δὲ ἐπιτρέψατε ν' ἀπέλθω εἰς τὸν ἡσύχιον καὶ ἐρημικὸν τῶν ἀγρῶν βίον. Τότε καταστρέφων τὸν λόγον ὁ εὐγλωττος ῥήτωρ ἀποχαιρετίζει πᾶν ὅ,τι ἡγάπησεν ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ πόλει καὶ πᾶν ὅ,τι ἔμελλε νὰ ἐγκαταλίπη.

« Χαίροις, ἀνέκραξεν, Ἀναστασία μοι τῆς εὐσεβείας ἐπώνυμε· σὺ γὰρ τὸν λόγον ἡμῖν ἐξανέστησας, ἔτι καταφρονούμενον, τὸ τῆς κοινῆς νίκης χωρίον, ἡ Σηλώμ, ἐν ἣ πρώτον τὴν σκηνὴν ἐπήξαμεν, τεσσαράκοντα ἔτη περιφερομένην ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ πλανωμένην. Σὺ τε ὁ μέγας ναὸς οὗτος καὶ περιδόητος, ἡ νέα κληρονομία, τὸ νῦν μέγας εἶναι παρὰ τοῦ λόγου λαβὼν, ὃν Ἰεσοῦς πρότερον ὄντα, Ἰερουσαλὴμ πεποιήκαμεν· ὑμεῖς τε ὅσοι μετὰ τοῦτον εὐθὺς τοῖς κάλλεσιν, ἄλλος ἄλλο τι τῆς πόλεως μέρος διειληφότες, ὥς περ σύνδε-

ἐμοὶ τινες, καὶ τὸ γειτονοῦν οἰκειούμενοι, οὗς μετὰ τῆς ἀσθενείας ταύτης, οὐχ ἡμεῖς, ἡ χάρις δὲ σὺν ἡμῖν ἐπλήρωσε τοῖς ἀπεγνωσμένοις. Χαίρετε Ἀπόστολοι, ἡ καλὴ μετοικίη, οἱ ἐμοὶ διδάσκαλοι τῆς ἀθλήσεως. Χαῖρέ μοι ὦ καθέδρα, τὸ ἐπίφθονον ὕψος τοῦτο καὶ ἐπικίνδυνον, ἀρχιερέων συνέδριον, ἱερέων αἰδοῖ καὶ χρόνῳ τετιμημένων, ὅσον τε ἄλλο περὶ τὴν ἱεράν τράπεζαν λειτουργικὸν θεοῦ. Χαίρετε Ναζωραίων χοροστασίαι, ψαλμοφιδῶν ἀρμονίαι, στάσεις πάνυχοι, παρθένων σεμνότης, γυναικῶν εὐκοσμία, χηρῶν, ὀρφανῶν συστήματα, πτωχῶν ὀφθαλμοί, πρὸς Θεὸν καὶ πρὸς ἡμᾶς βλέποντες. Χαίρετε οἱκοὶ φιλοξένοι καὶ φιλόχριστοι, καὶ τῆς ἐμῆς ἀσθενείας ἀντιλήπτορες. Χαίρετε τῶν ἐμῶν λόγων ἐρασταί, καὶ δρόμοι καὶ συνδρομαί, καὶ γραφίδες φανεραὶ καὶ λανθάνουσαι, καὶ ἡ βιαζομένη κιγκλῖς αὕτη τοῖς περὶ τὸν λόγον ἐθιζομένοις. Χαίρετε ὦ βασιλεῖς καὶ βασιλεία, ὅσον τε περὶ τὸν βασιλέα θεραπευτικὸν καὶ οἰκίδιον· εἰ μὲν καὶ βασιλεῖ πιστὸν οὐκ οἶδα, Θεῷ καὶ τὸ πλεῖον ἄπιστον· κροτήσατε χεῖρας, ὅζῳ βοήσατε, ἄρατε εἰς ὕψος τὸν ῥήτορα ὑμῶν· σεσίγηκεν ὑμῖν ἡ πονηρὰ γλῶσσα καὶ λάλος. Χαῖρε ὦ μεγαλόπολι καὶ φιλόχριστε (μαρτυρήσω γὰρ τάλιθῃ, καὶ εἰ μὴ κατ' ἐπίγνωσιν ὁ ζῆλος· πεποίηκε χρηστοτέρους ἡμᾶς ἡ διαζευξίς)· πρὸς-τε τῇ ἀληθείᾳ, μετασκευάζεσθε ὅψε γοῦν, τιμήσατε Θεόν, πλεόν τῆς συνηθείας· οὐχ ἡ μεταθέσις τὸ αἰσχρὸν ἔχει, ἀλλ' ἡ τοῦ κακοῦ τήρησις, τὴν ἀπώλειαν. Χαίροις ἀνατολὴ καὶ δύσις, ὑπὲρ ὧν καὶ ὑφ' ὧν πολεμούμεθα, μάρτυς ὁ εἰρηνεύσων ἡμᾶς, ἂν ὀλίγοι μιμησονται τὴν ἐμὴν ὑποχώρησιν. Ἐπὶ πᾶσι τε καὶ πρὸ πάντων βοήσομαι· Χαίρετε ἄγγελοι, τῆς δε τῆς ἐκκλησίας ἔφοροι, καὶ τῆς ἐμῆς παρουσίας καὶ ἐκδημίας, εἴπερ ἐν χειρὶ Θεοῦ τὰ ἡμέτερα. Χαῖρέ μοι ὦ Τριάς, τὸ ἐμὸν μελέτημα, καὶ καλλώπισμα, καὶ σῶζαις τοῖς δε καὶ σῶζις τοὺς δε, τὸν ἐμὸν λαόν· ἐμὸς γὰρ καὶ ἄλλως οἰκονομώμεθα· καὶ ἀγγελοῖς μοι διὰ παντὸς ὑψουμένη καὶ αὐξουμένη, καὶ λόγῳ καὶ πολιτείᾳ. Τεκνία, φυλάσσοιτέ μου τὴν παρακαταθήκην, μέμνησθέ μου τῶν λιθασμῶν· ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν, ἀμήν. »

Καὶ τούτους εἰπὼν τοὺς λόγους, τῶν ὁποίων τὴν δύναμιν καὶ τὴν κατάνυξιν ἀκαταμάχητον κατέστησαν τὸ σχῆμα, ἡ φωνή, αὐ-

περιστάσεις, αὐτὸ τὸ ἀκροατήριον τοῦ ῥήτορος, ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Γρηγόριος, ἀδιαλείπτως διωκόμενος ὑπὸ τοῦ φθόνου τὸν ὅποιον ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ὑπεροχὴ οὐδέποτε ἀφοπλίζουν. Ἀπῆλθε δὲ πρῶτον μὲν εἰς Καισάρειαν, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς ὁποίας ἐξεφώνησεν, εἰς μνήμην τοῦ πρὸ μηνῶν τινῶν αὐτοῦ ἀποθανόντος Βασιλείου, λόγον ἐπιτάφιον θαυμαστόν. Μεθ' ὃ τεθλιμμένος ὅλος, ἀπεχώρησεν εἰς τὴν γενέθλιον αὐτοῦ κώμην, τὴν Ἀριανζὸν, ὅπου διήγαγεν ἐν εἰρήνῃ τὰ ὑπόλοιπον τοῦ βίου, μακράν τῶν αὐλῶν καὶ τῶν συνόδων, ἀσχολούμενος περὶ τε τὴν καλλιέργειαν μικροῦ κήπου καὶ περὶ τὴν ποιήσιν ἐκείνην ἣτις ἐκ πρώτης νεότητος δὲν ἔπαυσεν ἀναβλύζουσα ἐκ τῆς τρυφερᾶς αὐτοῦ καρδίας. Ἐκεῖ ἀπέθανε τῷ 389, τὴν δὲ ἱεράν αὐτοῦ μνήμην ἑορτάζει ἡ ἐκκλησία ἡμῶν δις τοῦ ἐνιαυτοῦ, τῇ 25 ἰανουαρίου καὶ τῇ 30 τοῦ αὐτοῦ μηνός, καθ' ἣν καὶ ἡ ἑορτὴ τῶν λοιπῶν δύο μεγάλων ἱεραρχῶν, Βασιλείου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, συμπανηγυρίζεται.

Ἐνταῦθα ἔπρεπεν ἴσως νὰ καταλύσωμεν τὸν περὶ τοῦ θεοῦ τούτου πατρὸς λόγον, σπεύδοντες ἐπὶ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν γενικωτέρων τῆς ἐποχῆς ταύτης γεγονότων. Ἀλλ' ὁ Γρηγόριος εἶναι εἰς ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες παρέχουσιν ἡμῖν τὴν εἰκόνα τοῦ τί ἡδύνατο νὰ ἀποβῇ ὁ χριστιανικὸς ἐλληνισμὸς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐάν, παρεκτός τῶν ἄλλων, μὴ ἀνεμιγνύοντο εἰς αὐτὸν τὰ βορβορώδη ῥεύματα τῶν ἀγρίων τῆς ἄρκτου φυλῶν καὶ τῆς περσικῆς ἀστυείας καὶ καρχηδίας. Τοσαῦτα δ' ἔχομεν τὸ ἀπὸ τοῦδε νὰ διεξέλθωμεν ἀλλόκοτα πρόσωπα καὶ πράγματα, ὥστε ὁ ἀναγνώστης δὲν θέλει βεβαίως κατακρίνει ἡμᾶς, ἐάν, ὅσας ἀπαντήσωμεν εὐγενεστέρους τινας καὶ γνησιωτέρους ἐλληνικοὺς χαρακτῆρας, παραμεινώμεν πλειότερόν τι τοῦ συνήθους παρ' αὐτοῖς, ὡς εἰς ὁάσεις τινας ἀναψυχὴν λαμβάνοντες.

Πλὴν τῶν λόγων, περὶ ὧν ἐγένετο ἱκανὴ ἀνωτέρω μνηεῖα, ὁ Γρηγόριος ἐπεχείρησε νὰ μιμηθῇ ταύς διαφορὰς τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως τύπους, γράψας ἔπη πολλὰ, ἐν οἷς ἐλευθέρως ἐξέχεε τοὺς θορύβους καὶ τὰς θλίψεις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Τὰ ἔπη ταῦτα ὠνομάσθησαν ὑπὸ τῆς νεωτέρας κριτικῆς θρησκευτικαὶ μελέται, ἐξ ἀνα-

λογίας τῶν ποιητικῶν μελετῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς ἀκμάσαντος Γάλλου ποιητοῦ Λαμαρτίνου· διότι τῶντι, μεγάλη μὲν ὑπάρχει διαφορὰ μετὰ τῆς φύσεως τῶν δ' ὑο ποιητῶν καὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐκάτερος ἔζησεν, οὐδὲν ἥττον ὁμῶς παρατηρήθη εὐλόγως, ὅτι τὰ τοῦ Γρηγορίου ἔπη ἔχουσι πολλάκις παράδοξον οἰκειότητα πρὸς τὰς περιπλανήσεις τῆς φαντασίας τοῦ ποιητοῦ ἐκείνου τῆς σκεπτικῆς καὶ κόρου μεστῆς ἡλικίας τοῦ αἰῶνος ἡμῶν. Ὑπάρχουσι μάλιστα τινὰ τῶν ἐπῶν τούτων τὰ ὁποῖα ὁ περὶ τὰ τοιαῦτα τοσοῦτον ἔμπειρος Οὐλλεμαῖνος δὲν ἐδίστασε νὰ ἀποκαλέσῃ προδρόμους τῶν θελκτικωτέρων στεναγμῶν τῆς μελαγχολικῆς τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων μούσης, εἰ καὶ ἀποπνέοντα πίστιν εἰς ἐτι νεαράν καὶ ἀφελῆ ἐν τῷ θορύβῳ αὐτῆς. Εἰς τὰ ἔπη ταῦτα ἐπανθεῖ ἐπαφρόδιτόν τι μίγμα ἀφηρημένων ἰδεῶν καὶ πραγματικῶν συγκινήσεων, γοητευτικὴ δέ τις ἀντίθεσις τῶν καλλονῶν τῆς φύσεως πρὸς τὴν ταραχὴν καρδίας, ἥτις, βασανιζομένη ὑπὸ τοῦ αἰνίγματος τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν, ζητεῖ καταφύγιον ἐν τῇ πίστει. Βεβαίως ἡ ποίησις αὕτη εἶναι ἄλλοια τῆς ὁμηρικῆς· εἶναι ὁμῶς οὐδὲν ἥττον ἀληθὲς ὡσαύτως καὶ μεγάλη ποίησις. Ἀδόκιμος ἐκρίθη ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ὁσάκις ἐπεχείρησε νὰ περιβάλλῃ θρησκευτικὰ ἀντικείμενα διὰ τῶν τύπων τοῦ ἀρχαίου δράματος. Ἐν τῇ τραγωδίᾳ λ. χ. τῇ ἐπιγραφομένῃ « Χριστὸς Πάσχων » βλέπεις πολλαχοῦ τὴν νωθράν τοῦ Εὐριπίδου ἀπομίμησιν. Ἀλλ' ὁμῶς καὶ εἰς τοῦτο τὸ ποίημα, εἰ καὶ θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν κριτικῶν ὡς ὑποβολιμαῖον, εἰ καὶ εἶχε ν' ἀντιπαλαίσῃ πρὸς τὸ ἀκαταγώνιστον τοῦ Εὐαγγελίου μεγαλεῖον, ἀπαντῶνται παθητικώτατά τινα μέρη. Ἐξαιρέτως δὲ θαυμάζεται ἡ κατανυκτικὴ σκηνὴ καθ' ἣν ἡ μήτηρ τῶν θλίψεων, προσπεσοῦσα εἰς τὸν σταυρὸν, ἐπιτυγχάνει παρὰ τοῦ θνήσκοντος αὐτῆς υἱοῦ τὴν συγχώρησιν τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, τοῦ ἁμαρτήσαντος, λέγει, διὰ τὸν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων φόβον.

Ὡ τέκνον, ὦ φίλτατον, ὦ Θεοῦ λόγε,

Σύγγνωθ'· ἁμαρτεῖν δ' εἰκὸς ἀνθρώπων, τέκνον,

Καὶ Πέτρος ἐξῆμαρτε τοὺς ὄχλους τρέσας.

Ἀλλ' ἡ νεαρά τοῦ χριστιανισμοῦ φαντασία ἦτο φυσικώτατον νὰ

εὐδοκιμῇ μᾶλλον περὶ τοὺς καινοπρεπεῖς τύπους τῆς θεωρητικῆς ποιήσεως, περὶ τὴν ἔκφρασιν τῆς θλίψεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ περὶ τὴν μυστηριώδη ἐκείνην μελαγχολίαν, τὴν παντελῶς σχεδὸν ἄγνωστον εἰς τοὺς ἀρχαίους ποιητάς. Τότε τῶντι παρήχθη ἀφ' ἑαυτῆς ἡ ποίησις ἣν ἐπιζητεῖ ὁ τῶν νεωτέρων κόρος, ποίησις μελέτης καὶ σκέψεως, ἥτις, παρειαδύουσα εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, περιγράφει τοὺς μυχιωτέρους αὐτοῦ στοχασμούς καὶ τοὺς μᾶλλον ἀορίστους πόθους. Ἡ δὲ περὶ ταῦτα ποιητικὴ τοῦ Γρηγορίου φαντασία καὶ ἡ ταύτης συμπάρεδρος εὐγλωττία τοῦ ἀνδρὸς, ἀποτελοῦσι τὸν ἐντελέστερον τύπον τῆς νέας φιλολογικῆς σχολῆς, ἥτις, διαπλασθεῖσα ἀπὸ τῆς κράσεως τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἀπὸ τῆς μίξεως τοῦ ἄττικοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ χαρακτῆρος, συνεδύαζε τὴν χάριν καὶ τὴν λεπτότητα τοῦ λόγου μετὰ τῶν διαπτουσῶν τῆς φαντασίας ἐκλάμψεων, τὴν ἐπιστήμην τὴν σοφιστικὴν μετὰ τῆς ἀποστολικῆς ἀφελείας, καὶ ἐνόησε πᾶσαν τὴν ἐπιτετηθευμένην τῆς φράσεως πολυτέλειαν μετὰ τῆς εἰλικρινεστέρας συγκινήσεως. Διότι οὐδαμοῦ ὁ τοιοῦτος τῆς φιλολογίας χαρακτήρ, ἡ τοιαύτη τοῦ λόγου γοητεία, ἡ ὁμοιάζουσα θρησκευτικὴν τινα μελωδίαν, διετυπώθησαν ἐντελέστερον ἢ εἰς τὰς συγγραφὰς τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως. Τὰ ἐπικήδεια αὐτοῦ ἐγκώμια εἶναι ὕμνοι· οἱ στηλιτευτικοὶ κατὰ Ἰουλιανοῦ λόγοι ἐνθυμίζουσι τὰς ἀράς τῶν προφητῶν. Τὸν Γρηγόριον προσηγόρευσαν κατ' ἐξοχὴν θεολόγον· ἀλλ' ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ἐπονομάσῃ ποιητὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ ποίησις αὕτη φέρει μὲν βεβαίως περὶ τὴν ἔκφρασιν αὐτῆς στίγματα τινὰ τῆς Ἀλεξανδρινῆς εὐρυλογίας καὶ ἀπειροκαλίας· ἀλλ' ὅμως ἔχει δύο πολύτιμα προτερήματα, τὴν φυσικὴν χάριν καὶ τὴν ἀπλαστον μελαγχολίαν, βραδέως ὅπως οὖν ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην μεταβαίνουσα. Αὕτη εἶναι ἡ μόνη αὐτῆς ποικιλία· ἀλλ' ἔχει οὐδὲν ἥπτον τὴν ποικιλίαν ταύτην, ὑπὸ τῆς ὁποίας, ὡς ὑπὸ ἐλατηρίου τινὸς, φερόμενοι παρασυρόμεθα ἐπὶ τοῦ μονοτόνου τῇ ἀληθείᾳ βέυματος τοσοῦτων μελετῶν, αἵτινες ἐξεπήγαγαν ἀπὸ τῆς αὐτῆς καρδίας καὶ ἀπὸ τῆς αὐτῆς διανοίας· ὑποφαίνεται δὲ ἐν τῷ πυθμένι τοῦ χρυσταλλώδους τούτου νάματος ἡ ψυχὴ τοῦ ποιητοῦ ἥτις, κατ' ἀρχὰς μαλακὴ καὶ τρυφερὰ οὖσα, με-

λαγχολεῖ ἔπειτα ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιπετειῶν τοῦ βίου, θορυβεῖται καὶ τραχύνεται διὰ τῆς δυστυχίας, καὶ ἐπὶ τέλους ἀποβρόφᾳται ὑπὸ τῆς θλίψεως ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἄλλην παραμυθίαν δὲν ἔχει εἰμὴ τὴν ἐντελῆ ἀπὸ τῶν ἐγκοσμίων ἀποχῆν, οὐδὲ ἀναφυχὴν ἄλλην εὐρίσκει εἰμὴ τὴν ἐκφρασιν τῶν θορύβων αὐτῆς. Ὀλίγοι ἀναμφιβόλως λαμβάνουσι τὴν ὑπομονὴν νὰ διεξέλθωσιν ὁλόκληρον τῶν ἐπῶν τούτων τὴν σειρὰν, συμποσσυμένων εἰς διζυμύριους καὶ ἔτι πλέον στίχους. Ἀλλ' ἐὰν ἐγίνετο ἐπιτηδεῖα ἐκλογὴ τῶν ἐπῶν τούτων, ὁπόσαι νέαι καὶ ποικίλαι δὲν ἤθελον προκύψει εἰς μέσον καλλοναί! Ὅποια ἐπιεικὴς τῶν περιστάσεων τῆς ζωῆς ἐκτίμησις! Ὅπόσον βαθεῖα τῶν συγκινήσεων τῆς ψυχῆς διάγνωσις! Ὅπόσον ἔνθερμος πρὸς τὸν Θεὸν ἀφοσίωσις! Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ καρδιά αὕτη φαίνεται ἐνίοτε καταπίπτουσα ὑπὸ τὸ βάρος τῶν πόνων αὐτῆς καὶ τῶν ἀναμνήσεων. Σπανίως τῷ ὄντι ψυχῇ ὑπὸ τῆς θρησκείας ἐπὶ τοῦ βαράθρου αὐτοῦ ἀναχαιτιζομένη, ἐδοκίμασε πικροτέραν θλίψιν. Ἐν διαλόγῳ τινὶ πρὸς ἐχυτὸν πλήρει ἀθυμίας ἥτις θίγει μὲν τὴν ἀπελπισίαν ἀλλὰ δὲν κατακρημνίζεται εἰς αὐτὴν, ὁ Γρηγόριος εἰκονίζει ἑαυτὸν πλάνητα, ἀσθενῆ, ἄπατριν, μὴ ἔχοντα ποῦ νὰ ταφῇ καὶ ὡς ἐκ τῆς δυστυχίας ἀδιάφορον γενόμενον πρὸς πάντα ἐκτὸς πρὸς τὸν Θεόν, τὸν τρόπον αὐτοῦ καὶ τὴν ἐλπίδα. Ὁ φαινὸς οὗτος τῆς Ἑλλάδος ἥλιος φαίνεται ἐπισκοτιζόμενος· νέφος ἐπεκάλυψε τὴν λάμψιν αὐτοῦ· ἐπεκάλυψε, ναι, ἀλλὰ δὲν ἡμάρωσε. Διότι ὁ χριστιανισμὸς, δι' οὗ ἀνέβλυσεν ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν, ἡ πικρὰ ἐκείνη τῆς θλίψεως κρήνη, ἐφρόντισε νὰ προλάβῃ τὴν ἀπελπισίαν δι' ἀνεξαντλήτου πρὸς τὸν πλησίον ἐπιεικείας καὶ δι' ἀκραδάντου πρὸς τὸν Θεὸν πίστεως· ὥστε κατέστησε τὴν καρδίαν τῶν ἀνθρώπων μαλακωτέραν μὲν, ἀλλ' ἐν ταύτῃ καὶ εὐγενεστέραν καὶ ὑψιπετεστέραν. Ἀποδείξεις ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὅστις ὑπῆρξεν οὐ μόνον ποιητὴς μελαγχολικός, ἀλλὰ καὶ ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ δεινότατος· τίς δὲ, ἀποῦ θαυμάσῃ τοὺς λόγους αὐτοῦ, δὲν θέλει γοητευθῇ ὑπὸ τῶν ἀπλάστων στεναγμῶν ὅσοι ἀντηχοῦσιν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰ ἔπη αὐτοῦ, μάλιστ' ἀνάλογιζόμενος τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον δεινότεραν ἀλλοίωσιν ἥτις ἤρχισε ῥαγδαίως ἐπισυμβαίνουσα εἰς τὸν περὶ αὐτὸν κόσμον, τὴν ὁποίαν ὁ ποιητὴς ἡμῶν καὶ ῥήτωρ ἐφαίνετο προ-

αισθανόμενος, καὶ εἰς τῆς ὁποίας ἐπανερχόμεθα τὴν ἐξιστόρησιν ;

Εἶδομεν πῶς ὁ Θεοδοσίος ὁ μέγας ἐξετέλεσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ κατὰ τῶν αἰρετικῶν διάταγμα αὐτοῦ. Τὰ αὐτὰ ἐνηργήθησαν δι' ἐπιτρόπων τοῦ βασιλέως εἰς ὅλας τὰς πόλεις τῆς ἀνατολῆς ὅπου ἰδίως ἠκμαζεν ὁ ἀρειανισμός. Οὐδὲ περιορίσθη ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ νὰ ἀποδώσῃ τοῖς ὀρθοδόξοις ὅλας τὰς ἐκκλησίας καὶ ὅλα τὰ ἱερὰ ἰδρύματα καὶ κτήματα, ἀλλὰ, διὰ πολλῶν ἐτέρων θεσπισμάτων, ὁσημέραι αὐστηρότερος πρὸς τοὺς αἰρετικούς δεικνύμενος, πρῶτον μὲν ἀφῆρσεν ἀπὸ αὐτῶν ἅπαντα τὰ πολιτικά δικαιώματα, ἔπειτα ἀπεστέρησεν αὐτοὺς τοῦ δικαιώματος τοῦ διαθέτειν, τελευταῖον κατεδίκασε πολλοὺς εἰς ἐξορίαν, ἐπιβαλὼν κατὰ τινων μάλιστα καὶ τὴν τοῦ θανάτου ποινὴν. Συγχρόνως ἐξέδωκε νόμους αὐστηροὺς, δι' ὧν ἀφῆρειτο ἐκ μέσου νῦν μὲν τοῦτο νῦν δ' ἐκεῖνο τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ βίου καὶ ἰδίως τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ θρησκευματος. Ὁ Θεοδοσίος κατήργησε ἐν ἔτει 394, διὰ νόμου, τὸν μέγαν Ὀλυμπιακὸν ἀγῶνα, κατὰ τὴν 293 Ὀλυμπιάδα ἀφ' ἧς ἐνίκησεν ὁ Κόροιβος καὶ ἐξέλιπεν οὕτω τότε διὰ παντός ἡ ἐπιφανεστάτη ἐκείνη τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν πανηγύρεων. Ὡσαύτως, ἐπὶ βαρυτάταις χρηματικαῖς ζημίαις καὶ ὕστερον ἐπὶ ποινῇ θανάτου, ἀπηγορεύθησαν ἀλληλοδιαδόχως αἱ ἐν ἡμέρᾳ καὶ ἐν νυκτὶ θυσίαι, αἱ ἱεροσκοπίαί, ἡ τῶν εἰδώλων λατρεία, ἡ εἰς τοὺς ναοὺς εἰσοδος καὶ ἐν γένει πᾶσα δημοσία καὶ ἀπόρρητος τελετὴ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος. Καθὼς δὲ συνήθως συνέβαινε περὶ τὰ τοιαῦτα, ἡ ἐκτέλεσις τῶν νόμων τούτων ὑπερέβαλε πολλάκις καὶ αὐτὴν αὐτῶν τὴν δεινὴν αὐστηρότητα. Οἱ κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἐξηγριωμένοι ὄχλοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν κατάργησιν τῆς λατρείας, ἤθελον νὰ καταστρέψωσι καὶ αὐτὰ τὰ οἰκοδομήματα ἐντὸς τῶν ὁποίων αὕτη ἐτελεῖτο. Αἱ πολιτικαὶ ἀρχαὶ ἠναγκάζοντο νὰ ἐνδώσωσιν ἢ ἐβλεπον ἀδιαφόρως τὴν τοιαύτην τῶν μνημείων ἐκείνων κατεδάφισιν. Τινὲς δὲ τῶν ἐπισκόπων καὶ αἱ πλείστοι τῶν μοναχῶν συνετέλουν προθυμότατα εἰς τὸν ὀλεθρον τοῦτον. Εἰς μάτην διεμαρτύραντο οἱ ἐθνικοὶ εἰς μάτην ὁ περιώνυμος σοφιστὴς Λιβάνιος, ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ συγκινήσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ Θεοδοσίου, περιέγραφεν ὑπερβολικώτερον ἴσως τῆς ἀληθείας τὰ πα-

θήματα τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος, λέγων πρὸς τοῖς ἄλλοις « οἱ δὲ μελανειμονοῦντες οὗτοι θέουσιν ἐφ' ἱερά, ξύλα φέροντες καὶ λίθους καὶ σίδηρον, οἱ δὲ, καὶ ἄνευ τούτων, χεῖρας καὶ πόδας . . . τῶν πρώτων δὲ κειμένων, δρόμος ἐπὶ τὰ δεύτερα καὶ τρίτα καὶ τρόπαια τροπαίοις ἐναντία τῷ νόμῳ συνείρεται· τολμᾶται μὲν οὖν καὶ ταῖς πόλεσι· τὸ πολὺ δὲ ἐν τοῖς ἀγροῖς χωροῦσι τοίνυν διὰ τῶν ἀγρῶν ὥσπερ χεῖμαρροι κατασύροντες διὰ τῶν ἱερῶν τοὺς ἀγρούς. » Ἡ φωνὴ αὐτοῦ δὲν εἰσηκούσθη καὶ τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς ἐξηκολούθησε. Τότε ἀνετράπη ἐκ βάθρων ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περίφημος ναὸς τοῦ Σεράπιδος, πάλαι ποτὲ οἰκητήριον τῶν ἐπιστημῶν, καὶ σώζων ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τινὰ τῆς ἀρχαίας σοφίας ἔχνη. Τότε κατεδαφίσθη ὁ ἐν Ἀπαμείᾳ περικαλλὲς τοῦ Διὸς ναός. Τότε ἠφανίσθησαν πλεῖστα ἄλλα τῆς τέχνης ἀριστουργήματα ἰδίως ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ· εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα κατ' εὐτυχίαν δὲν φαίνονται τὰ τοιαῦτα γενόμενα, ἴσως διότι οἱ ἐθνικοὶ ἦσαν ἐνταῦθα πολλοὶ ἔτι καὶ ἰσχυροὶ, ὥστε οἱ τοῦ νέου δόγματος ὁπαδοὶ δὲν ἐτόλμων νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῶν τοσοῦτον ἀπροκαλύπτως.

Τοιοιτοτρόπως ἐπὶ Θεοδοσίου ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας, καὶ πάλιν ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἡ ὀρθοδοξία κατὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ καὶ τῶν ἄλλων αἵρέσεων. Ἐὰν δὲ εἰς τὸν ἐντεῦθεν φυσικώτατα προκύψαντα δεινὸν κλονισμὸν τῶν συνειδήσεων, τῶν παθῶν καὶ τῶν συμφερόντων προσθέσωμεν καὶ τὴν ἐντὸς τοῦ κράτους ἐνίδρυσιν τῶν βαρβάρων τῆς ἄρκτου καὶ τὴν εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα πολυειδῆ αὐτῶν ἀνάμιξιν, θέλομεν ἐννοήσαι ὅτι τοσοῦτον ὀλοσχερὲς πραγμάτων ἀλλοίωσις ἦτο ἀδύνατον νὰ παρέλθῃ ἐν εἰρήνῃ. Καὶ τινόντι ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου συνέβησαν δύο μεγάλαι στάσεις, ἡ μὲν τῶν δῆμων Ἀντιοχείας, ἡ δὲ τῶν δῆμων Θεσσαλονίκης, ἀμφοτέραι πολυειδῶς ἀξιωματικόνες. Εἰς Ἀντιόχειαν, τὴν πρωτεύουσαν τῆς Συρίας, πόλιν μεγίστην καὶ λαμπροτάτην, ἐπεκράτει πρὸ καιροῦ πολλὴ πνευμάτων ταραχὴ ἕνεκα τοῦ κατὰ τῶν ἀρειανῶν γενομένου διωγμοῦ· ὥστε μικρὰ ἀφορμὴ ἠδύνατο ἤδη νὰ φέρῃ ἐν αὐτῇ ἐλεθρίαν ἀναστάτωσιν. Τὴν ἀφορμὴν ταύτην ἔδωκαν νέοι τινὲς φρό-

ροι ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐπιβληθέντες· καὶ τῇ 26 φεβρουαρίου τοῦ 387 κατεξανεστήσαν οἱ ὄχλοι Ἀντιοχείας κατὰ τῶν εἰσπρακτόρων καὶ καθικρέσαντες τοὺς ἀνδριάντας τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλίσσης, αἰσχρῶς περιῦβρισαν τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα. Ἡ πόλις ἠναγκάσθη μετ' ὀλίγον νὰ ὑποταχθῇ· ἀλλ' ἐδέησε νὰ περιμένη 24 ὅλας ἡμέρας ἐν ἀγωνίᾳ πρὶν μάθῃ ὅποιαν θέλει ἐπιβάλῃ αὐτῇ τιμωρίαν ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει τότε διατρίβων Θεοδόσιος. Ὁ βασιλεὺς ἦτο εἰς ὑπερβολὴν ὀξύθυμος, ὅθεν ἐν τῇ πρώτῃ ὀργῇ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ ἐδείχθη ἀδυσώπητος, διατάξας νὰ θανατωθῶσι μὲν πολλοὶ τῶν βουλευτῶν, νὰ δημευθῶσι δὲ αἱ περιουσίαι πολλῶν πλουσίων, νὰ παύσωσι δὲ αἱ διανομαὶ τοῦ σίτου εἰς τὸν δῆμον, ἡ δὲ πρωτεύουσα τῆς ἀνατολῆς, ἀφαιρεθεῖσα ἀπ᾽ αὐτῆς τὰς προνομίας, νὰ καταβιβασθῇ εἰς τάξιν ἀπλοῦ χωρίου. Ἀλλ' αἱ ἀρχαὶ ἐδίστασαν νὰ ἐκτελέσωσι τὰς δεινὰς ταύτας ἀποφάσεις καὶ ἔδωκαν καιρὸν τῷ βασιλεῖ νὰ μεταβάλῃ γνώμην· ὅστις εὐχερῶς μὲν παρεφέρετο, ἔτι δ' εὐχερέστερον, συνελθὼν, ἐτρέπετο πρὸς ἐπιείκειαν. Ὅθεν, μετ' οὐ πολὺ, ἐνδοὺς εἰς τὰς δεήσεις τοῦ ἐπισκόπου Ἀντιοχείας Φλαβιανοῦ, καὶ τοῦ περικλητοῦς αὐτῆς βουλευτοῦ Ἰλαρίου, καὶ τοῦ εὐγλώττου σοφιστοῦ Λιβανίου, ἔτι δὲ εἰς τὰς παραστάσεις αὐτῶν τῶν στρατηγῶν οἵτινες εἶχον ἐπιτραπῇ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πρώτης ἀποφάσεως, ἀπένειμεν ὁλοσχερῇ εἰς τὴν Ἀντιόχειαν χάριν. Ἡ δὲ τύχη τῆς Θεσσαλονίκης ἀπέβη οὐκ αἰσχροτέρα.

Εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα οὔτε τῶν Ἀρειανῶν οὔτε τῶν ἐθνικῶν ὁ διωγμὸς ἀπέβη ἐπαισθητός· διότι οἱ μὲν ἐν Ἀσίᾳ πολυάριθμοι Ἀρειανοὶ ἦσαν ἐνταῦθα ἀνέκαθεν ὀλίγοι, πρὸς δὲ τοὺς ἐθνικοὺς ἐπολιτεύετο, ὡς εἵπομεν, μετὰ φειδοῦς τινος ἡ βασιλεία. Ἀλλὰ ἐνταῦθα ὑπῆρχεν ἑτέρα δυσαρεσκείας ἀφορμὴ, ἡ τῶν Γόθων ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκαθίδρυσις, οἵτινες ἐμισοῦντο ὑπὸ τῶν προτέρων κατοίκων καὶ ὡς ξένοι, καὶ διότι δὲν ἔπαυον ἐπιχειροῦντες ληστρικὰς ἐπιδρομὰς· τοιαῦτα δὲ πράττοντες, ἀπετέλουν οὐδὲν ἥττον πολλάκις τὰς φρουρὰς τῶν πόλεων. Τοιαύτη λοιπὸν φρουρὰ, σταθμεύουσα ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 390, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν στάσιν τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως, ἥτις ἦτο ἡ πρωτεύουσα τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ μετὰ τὴν Κων-

στάντινούπολιν ἢ ἐπιφανεστάτη τῶν κατὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα πόλεων. Βοθέριχος, ὁ τῆς φρουρᾶς αὐτῆς ἀρχηγός, ἐφυλάκισεν ἡνιόχον τινα τοῦ ἵπποδρόμου, κατηγορηθέντα ἐπὶ ἐγκλήματι αἰσχροῦ. Ἐπειδὴ δὲ μετ' οὐ πολὺ ἐμελλε νὰ ἐκτελεσθῇ ἐν Θεσσαλονίκῃ μία τῶν ἵπποδρομιῶν ἐκείνων αἵτινες ἀπετέλουν τότε τὴν κυριωτάτην διασκέδασιν ὅλων τῶν μεγάλων τοῦ κράτους πόλεων, ὁ δῆμος τῶν Θεσσαλονικέων ἀπήτησε τὴν ἀποφυλάκισιν τοῦ ἡνιόχου ὡς ἀναγκαίου εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἀλλ' ὁ Βοθέριχος ἀπεποιήθη τὸ ζητούμενον ὅθεν ἐκινήθη στάσις χαλεπὴ, καθ' ἣν ὅτε στρατηγὸς ἐκεῖνος καὶ πολλοὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀξιοματικῶν ἐφρονεύθησαν καὶ τὰ σώματα αὐτῶν εἰς τὰς ὁδοὺς κατεσύρθησαν. Ὁ Θεοδοσίος ὅστις εἶχεν ἤδη τότε ἐκδικηθῇ τὸν τοῦ Γρατιανοῦ θάνατον διὰ τῆς τοῦ Μαξίμου κατατροπώσεως, ὡς ὀέλομεν ἰδεῖ μετ' ὀλίγον, διέτριβεν ἐν Μεδιολάνῳ παρὰ Οὐαλεντινιανῷ τῷ β', ὅτε ἔμαθε τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ γενομένην κακουργίαν. Ὁργισθεὶς δὲ, ἀπεφάσισε νὰ τιμωρήσῃ ἀπηνῶς τὴν πόλιν, ἀνευ ἐξουσίας καὶ δίκης. Καὶ οἱ μὲν περὶ αὐτὸν ἐπίσκοποι, ἰδίως ὁ Μεδιολάνων μέγας Ἀμβρόσιος, εἶχον σχεδὸν καταπίσει αὐτὸν νὰ μεταβάλῃ γνώμην ἐπὶ τὸ ἐπιεικέστερον· ἀλλ' ὁ μάγιστρος ἦτοι ὑπουργὸς Ῥουφίνος, Γαλάτης τὸ γένος, ἀνὴρ πονηρὸς, ὅστις ἔπειτα ἐγένετο καὶ ἄλλων δεινῶν συμφορῶν πρόξενος, ἀνεβρίπισε τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως, ὅστις, ἐκδούς καὶ ἐξαποστείλας τὸ φόνιον αὐτοῦ διάταγμα, μετενόησε πάλιν ὅτε πλέον δὲν ἦτο καιρὸς νὰ προληφθῇ τὸ κακόν. Ἀμα ἔφθασεν εἰς Θεσσαλονίκην ἡ ὀλεθρία ἀπόφασις, ἐσκίρτησεν ὑπὸ ἀγαλλιάσεως ἡ βάρβαρος φρουρά καὶ διὰ καταχθονίου τρόπου ἐμηχανεύθη τὴν ἐκτέλεσιν. Εὐθὺς τὴν ἐπομένην ἡμέραν προσεκληθὴ ὁ λαὸς εἰς τὸν Ἰππόδρομον πρὸς θεῶν δῆθεν ἵπποδρομικοῦ ἀγῶνος· ἐκεῖ δὲ αἰφνης οἱ στρατιῶται, ἐπιπεσόντες ξιφῆρεις κατὰ τοῦ πλήθους, ἔσφαζαν ἐν διαστήματι τριῶν ὥρῶν, ἀνευ διακρίσεως αἰσῶν καὶ ἐνόχων, πολιτῶν καὶ ξένων, κατὰ τινὰς μὲν ἑπτὰ χιλιάδας, κατὰ τινὰς δὲ πεντεκαίδεκα χιλιάδας ἀνθρώπων. Ἡ ἀνηλεὲς αὕτη τοῦ Θεοδοσίου πρᾶξις ἐνθυμίζει πολὺ τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων διαταχθεῖσάν ποτε σφαγὴν τοῦ στασιάζσαντος τῆς Μιτυλήνης δήμου (σελ. 644—645 τοῦ Α'. Τόμου), τοῦ ὁποίου ἡ ἐλεεινὴ τύχη ἐδίδαξεν ἡμᾶς ἕκτοτε, ὅτι ἡ ἀνέλεγκτος

ἐξουσία, εἴτε ὑπὸ πολλῶν εἴτε ὑπὸ ἑνὸς διεξαγομένη, εἶναι ὅλη ὁρία πάντοτε. Ναὶ μὲν δὲν ὑπῆρχε νῦν τὸ βῆμα ἐκεῖνο τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὴν ἐπιούσαν ἀγορεύσαντες ῥήτορες φιλάνθρωποι καὶ συνετοί, ἠγωνίσθησαν νὰ μετριάσωσι καὶ ἐμετρίασαν κατὰ τι τῆς προηγουμένης ἀποφάσεως τοὺς σκληροτάτους ὄρους. Ἀλλ' ἐὰν οἱ ῥήτορες τοῦ δήμου ἐξέλιπον πρὸ καιροῦ, προέκυψαν ἤδη οἱ τοῦ λαοῦ ἐπίσκοποι, ὁ δὲ Μεδιολάνων μέγας Ἀμβρόσιος ἀπέδειξε λαμπρῶς, ὅτι εἶχον εἰσέτι οἱ ἀδικούμενοι καὶ πάσχοντες προστάτας καὶ ἐκδικητὰς ἰσχυροὺς, τοὺς ἱεράρχας αὐτῶν. Ἐλθοῦσης εἰς Μεδιόλανον τῆς φοβερᾶς ἀγγελίας, ὁ Ἀμβρόσιος ἀπέφυγε νὰ ἴδῃ κατὰ πρόσωπον τὸν βασιλέα, ἔγραψεν ὅμως πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν, ἐν ἣ παριστῶν τὸ ἀπηνὲς καὶ τρομερὸν τοῦ ἐν Θεσσαλονίκη κατατολμηθέντος ἐγκλήματος ἔλεγε πρὸς τοῖς ἄλλοις. « Τὸ ἀμάρτημα δὲν ἐξαλείφεται, εἰμὴ διὰ δακρύων καὶ μετανόιας· οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχάγγελοι δύνανται νὰ συγχωρήσωσιν αὐτὸ ἄλλως· αὐτὸς ὁ Κύριος δὲν παρέχει τὴν ἄφεσιν, εἰμὴ εἰς μόνους τοὺς μετανοοῦντας. Σὲ συμβουλεύω· σὲ παρακαλῶ· σὲ προτρέπω· σὲ παραινῶ. Δὲν τολμῶ νὰ ἐκτελέσω τὴν ἀγίαν προσφορὰν, ἐὰν θελήσης νὰ παρευρεθῇς εἰς αὐτήν. Ὅ,τι δὲν ἤθελεν εἶναι συγκεχωρημένον μετὰ τὸ ἐκχυθὲν αἷμα ἑνὸς ἀθώου, εἶναι δυνατόν νὰ συγχωρηθῇ, ἀφοῦ διὰ τὸ ἐξεχύθη τὸ αἷμα τοσούτων ; » Ὁ βασιλεὺς βαθέως συγκινηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐλέγχων τοῦ ἀρχιεπισκόπου, διετέλει τεθροβημένος διὰ τὴν ἀνεπανόρθωτον συμφορὰν ἣν ἐπῆνεγκεν ἡ παράλογος αὐτοῦ ὀργή. Οὕτω δὲ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως κατατακόμενος ἐπὶ τινα χρόνον, ἀπεφάσισεν ἔπειτα κατὰ τὸ σύνθετος νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν μητροπόλιν τῶν Μεδιολάνων ἵνα ἀκροασθῇ τῆς θείας λειτουργίας. Ἀλλὰ τότε ὁ ἀτρόμητος ἀρχιεπίσκοπος, ἀπαντήσας αὐτὸν ἔξω τῶν προθύρων καὶ ἐμποδίσας νὰ ἐπιβῇ τῶν ἱερῶν προπυλαίων, ἀπεφῆνατο αὐτῷ πανηγυρικῶς ὅτι μετάνοια μακρὰ δύναται μόνη νὰ ἐξαλείψῃ τηλικούτον ἀμάρτημα καὶ νὰ ἐξιλεώσῃ τὴν ὀργὴν τοῦ πάντων δεσπότου καὶ δημιουργοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεοδόσιος παρέστησεν αὐτῷ εὐλαβῶς, ὅτι ἂν αὐτὸς ἐγένετο ἔνοχος ἀνθρωποκτονίας, ὁ Δαυὶδ ὁ ἀγαπητότατος τοῦ Θεοῦ, ἐκτὸς τοῦ φόνου εἶχεν ὑποκύψει καὶ εἰς μοιχείαν, ὑπολαβὼν ὁ γενναῖος ἀρχιεπίσκοπος εἶπε· « καθὼς λοιπὸν

ἐμμήθης τοῦ Δαυὶδ τὴν ἁμαρτίαν, οὕτω μιμήθητι καὶ αὐτοῦ τὴν μετάνοιαν. » Ὁ Θεοδόσιος ὑπήκουσεν εἰς τοὺς λόγους τούτους, ὑπέκυψεν εἰς τὸν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀφορισμὸν, καὶ, ἐπανελθὼν εἰς τὰ βασιλεια, καθυπέβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὸ τῆς ἐκκλησίας ἐπιτίμιον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου μόλις μετὰ ὀκτὼ μῆνας ἐλύθη, γενόμενος πάλιν δεκτὸς εἰς τὴν τῆς ἐκκλησίας κοινωνίαν, κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, ἀφοῦ πρότερον δημοσίᾳ ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ ὡμολόγησε τὴν ἁμαρτίαν, καὶ πρηνὲς κείμενος, καὶ τὸ Δαυϊτικὸν ἐκεῖνο ἐκφωνῶν « ἐκολλήθη τῷ ἐδάφει ἡ ψυχὴ μου, ζήσόν με κατὰ τὸν λόγον σου, » παρεκάλεσεν ἵνα τύχη συγγνώμης.

Ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων περιπετειῶν διῆλθεν ἡ τοῦ Θεοδοσίου βασιλεία· δὲν ἤρκεσεν ἡ εἰρήνευσίς τῶν Γόθων καὶ ἡ τῶν σχέσεων αὐτῶν ρύθμισις, δὲν ἤρκεσεν ἡ κατατρόπωσις ἀρειανῶν καὶ ἐθνικῶν, ἀλλ' ἐδέησε νὰ παλαίσῃ καὶ πρὸς τὰς συνεπειὰς τῶν γεγονότων τούτων. Καί τοι δὲ ὑπὸ τοσοῦτων πραγμάτων περισπώμενος, δὲν ἡμέλησε παντελῶς καὶ τὰ κατὰ τὴν Δύσιν συμβαίνοντα. Εἶδομεν ὅτι τῷ 383 εἶχεν ἀναγκασθῇ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Μάξιμον, τὸν ἐπαγαγόντα τὸν θάνατον τοῦ Γρατιανοῦ καὶ σφετερισθέντα τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅτε τῷ 387 ὁ Μάξιμος, προσβαλὼν αἰφνιδίως τὸν Οὐαλεντινιανὸν Β', ἐξέβαλεν αὐτὸν τῆς Ἰταλίας, ὁ Θεοδόσιος ἠδυνήθη τελευταῖον νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ τοῦ εὐεργέτου αὐτοῦ, καὶ καταβαλὼν τὸν Μάξιμον κατὰ ἰούνιον τοῦ 388 περὶ τὸν Σάον ποταμὸν καὶ θανατώσας αὐτὸν, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Οὐαλεντινιανὸν Β' τὴν ἀρχὴν πάσης τῆς Δύσεως. Πάλιν δὲ, ὅτε μετὰ τέσσαρα ἔτη, τῇ 15 μαΐου 392 ὁ Οὐαλεντινιανὸς Β' ἐδόλοφονήθη ὑπὸ τοῦ παντοδυνάμου αὐτοῦ στρατηγοῦ Ἀρβογάστου, Φράγκου τὸ γένος, ἀναγορεύσαντος βασιλεῖα τὸν γραμματικὸν Εὐγένιον, ὁ Θεοδόσιος, παρασκευάσας τὰς ἀπαιτούμενας δυνάμεις, ἐπῆλθε κατὰ τοῦ νέου τούτου αὐτοκράτορος καὶ, τῇ 6 Σεπτεμβρίου 394, νικήσας αὐτὸν, ἠνωσεν ἅπαν τὸ κράτος ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ ἀρχήν. Ἀλλὰ δὲν ἀπῆλαυσεν ἐπὶ μακρὸν τὸν τελευταῖον αὐτοῦ θρίαμβον. Νοσήσας ἐξ ὕδρωπος, δὲν ἐπέζησεν εἰμὴ τέσσαρας μῆνας καὶ ἀπεβίωσεν εἰς Μαδιόλανον, τῇ 17 ἰανουαρίου 395, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 50, ἀφοῦ διή-

πρὸς αὐτὸς τὸ κράτος εἰς δύο μεγάλα τμήματα καὶ ἐπέτρεψε τὴν μὲν Ἀνατολὴν εἰς τὸν πρεσβύτερον τῶν υἱῶν Ἀρχάδιον, τὴν δὲ Δύσιν εἰς τὸν νεώτερον Ὀνώριον.

Ὁ Θεοδόσιος ἐπεκλήθη μέγας· καὶ τῇ ἀληθείᾳ δύναται νὰ θεωρηθῇ μέχρι τινὸς ἄξιος τῆς ἐπωνυμίας ταύτης, ἥτις, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν μοναρχῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, πρὸ αὐτοῦ δὲν ἀπενεμήθη εἰμὴ εἰς τὸν ἰδρυτὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μετ' αὐτὸν δὲ εἰς οὐδένα ἄλλον, ἐκτὸς μιᾶς καὶ μόνης μὴ σπουδαίας ἐξαίρεσεως. Λόγω ἰδιωτικῶν ἀρετῶν, ὁ Θεοδόσιος ἦτο ὁμολογουμένως κρείττων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου· διότι διετέλεσεν ἀγαθὸς σύζυγος, ἀγαθὸς πατὴρ, ἀγαθὸς ἀδελφός, ἀγαθὸς ἐν γένει συγγενὴς καὶ φίλος εὐγνώμων· πλὴν τούτων δὲ ἦτο μὲν ὀξύτατος περὶ τὰς ὀργάς, ἀλλ' εὐχερῶς ἐτρέπετο πρὸς τὴν ἐπιείκειαν. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ὡς δημόσιος ἄνθρωπος ἐξεταζόμενος, ὑπέκυψεν εἰς ἁμαρτήματά τινα. Μὴ καταβαλὼν εἰς τάξιν ὑπηκόων τοὺς Γότθους ἀλλὰ συνθηκολογήσας πρὸς αὐτοὺς καὶ συμμάχους τούτους ἀνακηρύξας, παρесеύασε πολλὰς εἰς τὸ κράτος συμφορὰς καὶ ὑπετύπωσε παραδειγμα τὸ ὁποῖον κατὰ δυστυχίαν πολλὰκις μιμηθέντες οἱ μεταγενέστεροι αὐτοκράτορες, παντελῶς ἐνόθευσαν τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἥτις ἄλλως ἠδύνατο νὰ ἀποδῇ πολὺ ἐλληνικωτέρα. Μὴ ἀρκεσθεῖς εἰς τὸ νὰ θεσπίσῃ τὸν θρίαμβον τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλ' ἐπιτρέψας καὶ διατάξας τὸν ὄλεθρον τῶν αἵρετικῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν καὶ τὴν καταστροφὴν πολλῶν ἔργων τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἡμαύρωσε διὰ τοῦ διωγμοῦ τούτου τὴν λαμπροτέραν τῆς βασιλείας αὐτοῦ πράξιν. Οὐδὲν ἦττον ὅμως νομίζομεν ὅτι ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἐκκλησία δικαίως διέκριναν τὸν ἄνδρα διὰ τῆς ἀπονεμηθείσης αὐτῷ τιμῆς. Ἡ ἐν τῷ κράτει ἐγκατάστασις τῶν ἀρκτῶν φυλῶν δὲν ἦτο ἀληθῶς εἰπεῖν ἀπερὶσκεψίας καὶ ἀδυναμίας ἀποτέλεσμα. Τὰ προϋπάρχοντα ἐν αὐτῷ στοιχεῖα, καὶ ἰδίως ὁ ἐλληνισμὸς, εἶχον, ἔνεκα τῶν θεησκευτικῶν ἐρίδων καὶ συζητήσεων, τοσοῦτον ἀποτραπῇ ἀπὸ τῶν θετικωτέρων τῆς πολιτείας συμφερόντων, ὥστε ἡ μετὰ τῶν στοιχείων ἐκείνων ἀνάμιξις φυλῶν τινῶν μαχιμωτέρων καὶ πρακτικωτέρων ἔμελλε μὲν νὰ συνεπαγάγῃ πολλοὺς καὶ δεινοὺς σπαραγμοὺς, ἠδύνατο ὅμως ἐπὶ τέλους νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν ἀπαρτισμὸν ἔθνους ὕλίκως καὶ ἥθι-

κῶς ἐρρωμενεστέρου. Καὶ τοῦτο ἤρχισε συμβαῖνον καὶ ἤθελεν ἀποφέ-
ρει, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς ἀγαθοὺς καρπούς, ἐάν
ἡ κατὰ τὴν ἰά. ἐκατονταετηρίδα ἐνσκήψασα ἀπὸ δυσμῶν σταυροφο-
ρικὴ θύελλα, μὴ παρεσκέυαζε τὴν πτῶσιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους.
Ὡς πρὸς δὲ τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα, τὸ πολίτευμα τοῦ Θεοδοσίου
δικαιολογεῖται ἔτι εὐχερέστερον. Ἰσχυρὸν ἐν ἡνικαὶ βέβαιον ὅτι ἡ τύ-
χη τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀσφαλισθῇ εἰμὴ διὰ τοῦ θριαύ-
μου τῆς ὀρθοδοξίας· καὶ ἐν ὡσαύτως βέβαιον ἦναι ὅτι ἐν τῷ κλύ-
δωνι ὅστις ἐπὶ ἡμῖς ἦδη ἐκατονταετηρίδα ἀνέσειεν ἅπασαν τὴν
Ἀνατολὴν, ἐκινδύνευε νὰ ναυαγήσῃ τὸ ἐν Νικαίᾳ θεσπισθὲν σύμβολον·
ὁ Θεοδόσιος, προτείνας τὴν δεξιὰν εἰς τὸ σύμβολον τοῦτο, καὶ ἀνορ-
θώσας αὐτὸ, καὶ ἀσφαλίσας, συνέδεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεθ' ἐνὸς τῶν
μεγίστων τῆς ὅλης ἱστορίας γεγονότων. Καὶ προσσημειωτέον ὅτι εἶ-
ναι, τούτου ἕνεκα, τόσῳ μᾶλλον ἀξιοθαύμαστος ὅσῳ, καθὼς εἵπομεν
ἤδη καὶ θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν αὐθις βραδυτέ-
ρον, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία εἶχε συμφέρον ἴδιον νὰ προ-
σταυρῇ μᾶλλον τὴν αἵρεσιν ἢ τὴν ὀρθοδοξίαν, διότι, ἡ αἵρεσις, κα-
θὸ μὴ ἔχουσα ἄλλον προστάτην εἰμὴ τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα, ἦτο,
ὡς ἐκ τούτου, εὐπειθεστέρα εἰς αὐτόν, ἐνῶ ἡ ὀρθοδοξία, τῆς ὁποίας
ἡ ἰσχὺς ἐξεπηγάζεν ἀπὸ τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου, ἦτο πολὺ μᾶλλον
ἀπὸ τῆς βασιλείας ἀνεξάρτητος. Ὁ δὲ διωγμὸς ὅστις, ὡς μὴ ὤρελε,
συνώδευσε τὴν συνετὴν ἐκείνην τοῦ Θεοδοσίου πρᾶξιν ὑπῆρξεν ἀπο-
τέλεσμα τῆς ἀντιδράσεως ἣν φυσικῶ τῷ λόγῳ προεκάλεσαν αἱ προη-
γούμεναι τῶν Ἀρειανῶν καταχρήσεις, καὶ τῶν παθῶν τὰ ὅποια πρὸ
καιροῦ κατ' αὐτῶν ἐσωρεύθησαν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὀρθοδόξων, οὐχὶ
προῖον τῶν ἰδίων τοῦ βασιλέως διαθέσεων. Ἐπὶ πᾶσι μὴ λησμονώ-
μεν ὅτι ἡ ἱστορικὴ τῶν ἀνθρώπων ἀξία ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὴν
σχετικὴν τοῦ φωτὸς δύναμιν. Ἡ ἀξία ἐκείνη κρίνεται ἀναλόγως τῶν
περικειμένων περιστάσεων, ἀπαραλλάκτως καθὼς ἡ δύναμις τοῦ φω-
τὸς παρίσταται εἰς τὸν ὀφθαλμὸν μεγαλητέρα ἢ ἀσθενεστέρα κα-
θόσον ἐπικρατεῖ κύκλῳ σκότος ἢ φῶς. Ἀνάψατε λαμπράδα ἐν σταθε-
ρᾷ μεσημβρίᾳ· ἡ λάμψις αὐτῆς θέλει φανῇ ὡχρὰ ἐνώπιον τῶν ἡλια-
κῶν ἀκτίνων. Ἀλλ' ἀφοῦ δύσῃ ὁ ἥλιος καὶ ἐπέλθῃ ὁ ζόφος τῆς νυ-
κτὸς, ἡ αὐτὴ λαμπὰς θέλει ἀναδειχθῇ λαμπροτάτη καὶ θέλει ἀνα-

πληρώσει μέχρι τινός τὸν τῆς ἡμέρας ἀστέρα. Παραπλήσιόν τι συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς πρωταγωνιστὰς τῆς ἱστορίας. Διὰ τὴν εὐτέλειαν τοῦ περὶ αὐτὸν κόσμου, ὁ Θεοδόσιος ἀνεκνήρυχθη μέγας τόσῳ μᾶλλον δικαίως ὅσῳ εἰς ἄλλους εὐτυχεστέρους χρόνους ἤθελεν ἴσως κατορθώσει μείζονα καὶ γενναιότερα πράγματα.

Ὁ Ἀρκάδιος, ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀνατολικὴν βασιλείαν ἦτο ὀκτωκαιδεκαέτης, ὁ δὲ τῆς Δύσεως βασιλεύσας Ὀνώριος δὲν εἶχεν ὑπερβῆ τὸ ἐνδέκατον τῆς ἡλικίας ἔτος. Ὅθεν πᾶσα ἡ πραγματικὴ ἐξουσία περιῆλθεν εἰς τοὺς δύο αὐτῶν πρωθυπουργούς, τὸν Βανδῆλον τὸ γένος Στελίχωνα ἐν τῇ δύσει, καὶ τὸν Γαλάτην Ῥουφῖνον ἐν τῇ ἀνατολῇ. « Δίκαι τε πᾶσαι παρ' αὐτοῖς κατ' ἐξουσίαν ἐκρίνοντο, λέγει ὁ Ζώσιμος, καὶ ἀπῆει κεκρατηκῶς ὁ χρημάτων τὴν ψήφον ὠνούμενος ἢ ἄλλως οἰκειότητι τὴν τοῦ δικαζόντος ἐπισπώμενος εὖνοιαν. Κτήματα δὲ ὅσα τοὺς κυρίους ἐν τοῖς ἀπάντων ἐποίει στόμασιν εὐδαίμονας ὀνομάζεσθαι, μετῆει πρὸς τοὺτους, τῶν μὲν δωρεαῖς θεραπευόντων καὶ τούτῳ τὸ συκοφαντεῖσθαι διαφευγόντων, ἐτέρων δὲ τὰ οἰκεῖα προἰεμένων ὑπὲρ τοῦ τυχεῖν ἀρχῆς ἢ ἄλλον τινὰ πρίσθαι τῶν πόλεων ὀλεθρον. Παντὸς δὲ εἶδους πονηρίας ταῖς πόλεσιν ἐπιπολάζοντος, ὁ μὲν ἀπανταχόθεν πλοῦτος εἰς τὴν Ῥουφῖνου καὶ Στελίχωνος οἰκίαν εἰσέρρει, ἡ δὲ πενία κατὰ πάντα τόπον ἐπενέμετο τὰς τῶν πάλαι πλουτούντων οἰκίας· ἡσθάνοντο δὲ τῶν γινομένων οἱ βασιλεῖς οὐδενός, ἀλλὰ ἔγραφον μόνον ὅσα Ῥουφῖνος ἐπέταττε καὶ Στελίχων. » Καὶ ὁ μὲν Στελίχων διέπρεπε τούλάχιστον ἐπὶ πολεμικῇ ἀρετῇ, ὁ δὲ Ῥουφῖνος δὲν διεκρίθη αἰετοπε εἰμὴ ἐπὶ τῇ πονηρίᾳ αὐτοῦ καὶ μοχθηρίᾳ, ἐπενεγῶν καὶ ἄλλας πολυλὰς εἰς τὴν ἀνατολὴν συμφοράς. Μὴ ἀρκούμενος εἰς τοὺς θησαυροὺς τοὺς ὁποίους συνέλεγε διὰ τῶν ἐπονειδίστων ἐκείνων καταχρήσεων, ἠθέλησε νὰ συζεύξῃ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἀρκαδίου. Ἀλλὰ τοῦτο αὐτοῦ τὸ ὄνειρον δὲν ἔμελλε νὰ ἐκπληρωθῇ. Ὑπῆρχεν ἐν τῇ αὐτῇ ἀντίπαλος αὐτοῦ δεινός, ὁ Εὐτρόπιος, ὅστις, εὐνοῦχος ὢν, ἦτο ἐν ἐκ τῶν ἀγεννῶν ἐκείνων ὄντων, τὰ ὅποια ἴσχυον, ὥς μὴ ὠφελεν, εἰς τὰ βασίλεια τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατὰ μίμησιν τῶν εἰς τὰ ἀσιανὰ κράτη συμβαίνόντων. Ὁ εὐνοῦχος λοιπὸν Εὐτρόπιος καὶ

ἄλλοι τινὲς περὶ τὸν βασιλέα, ἀντιπράττοντες εἰς τὸν πρωθυπουργόν, καὶ ὠφεληθέντες ἐκ τινος αὐτοῦ εἰς Ἀντιόχειαν ἀποδημίας, πείθουσι τὸν Ἀρκάδιον νὰ λάβῃ σύζυγον τὴν περιφανῆ ἐπὶ τῷ κάλλει αὐτῆς Εὐδοξίαν, θυγατέρα Φράγκου τινὸς στρατηγοῦ. Ἐντεῦθεν ὀργισθεὶς ὁ Ῥουφίνος ἐπεχείρησε λάθρα τὰ αἰσχίστα κατὰ τοῦ κράτους ἀνοσιουργήματα. Αὐτὸς λέγεται προσκαλέσας τοὺς Οὐννοὺς οἵτινες ἐν ἔτει 395 ἐλεηλάτησαν ἐπαρχίας τινὰς τῆς Ἀσίας. Ἀλλ' ἐπραξεν ἄλλα βεβαιοτέρα καὶ δεινότερα κακουργήματα. Ἀλάρικος, εἰς τῶν ἐπὶ γένει καὶ ἀξία ἐγκρίτων ἡγεμόνων τῶν ἐντὸς τοῦ κράτους καθιδρυμένων Οὐίσιγότθων, εἶχε δυσαρεστηθῆ τότε διότι, ἄρχων ἔτι ἐπὶ Θεοδοσίου γοτθικοῦ τινος πολεμικοῦ σώματος, δὲν προσέλαβεν ἥδη καὶ τὴν τῶν Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων ἡγεμονίαν. Ὅθεν ὑποκινήσας στάσιν παρὰ τοῖς βαρβάροις ἐλεηλάτησε τὴν Θράκην, κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ 395 ἔτος, μέχρι τῶν πυλῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς τούτου τὸ στρατόπεδον προσελθὼν ὁ Ῥουφίνος, ἐκαυχῆθη μὲν παρὰ τῷ βασιλεῖ ὅτι κατέπεισε τὸν Ἀλάρικον νὰ ἀναζεύξῃ ἀπὸ τῆς πρωτευούσης, πράγματι ὁμῶς συνεβούλευσεν εἰς τὸν ἡγεμόνα ἐκεῖνον τῶν Γότθων νὰ ἐπέλθῃ μᾶλλον κατὰ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, εὐπορούσης, διότι πρὸ ἑκατονταετηρίδος ὅλης δὲν εἶχον εἰσβάλλει εἰς αὐτὴν βάρβαροι, ὑποσχόμενος ὅτι θέλει εὐκολύνει ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἐπιδρομὴν αὐτῶν. Καὶ πῶς μὲν ἐξετέλεσε τὴν προστασίαν ταύτην, μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ Στελίχων, μαθὼν τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀλαρίχου πραττόμενα καὶ μελετώμενα, ἔδραμεν εἰς Θεσσαλονίκην, μετὰ τῶν στρατευμάτων τῆς Ἀνατολῆς ὅσα εἶχον παρακολουθήσει τὸν Θεοδόσιον κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Δύσιν στρατείαν. Ἀλλ' ὁ Ῥουφίνος, ὅστις ἦγε καὶ ἔφερε τὸν ἀσθενῆ Ἀρκάδιον, πέμπει πρὸς τὸν Στελίχωνα διαταγὴν βασιλικὴν ῥητῶς ἀπαγορεύουσαν αὐτῷ νὰ πλησιάσῃ πλειότερον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὅθεν ὁ Στελίχων ὑπακούσας ἐπέστρεφεν εἰς Ἰταλίαν. Ἀλλ' ὁ Γότθος Γαϊνᾶς, εἰς ὃν ἀνέθηκε τὴν στρατηγίαν, ἀνέλαβε νὰ τιμωρήσῃ τὸν Ῥουφίνον, ἔχων σύμφωνα εἰς τοῦτο καὶ τὰ περὶ αὐτὸν τάγματα. Ἀμα λοιπὸν, πλησιάσαντος αὐτοῦ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐξήλθον εἰς προὔπαντησιν ὁ τε Ἀρκαδιος καὶ ὁ Ῥουφίνος, φονεύεται ἐκ διαταγῆς τοῦ Γαϊνᾶ ὁ τε-

λευταῖος οὗτος τῇ 27 νοεμβρίου 395, ὁ δὲ ἄνανδρος Ἀρκάδιος, ἀναγνωρίσας τὰ γινόμενα, παραδίδεται ἤδη καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ εὐνούχου Εὐτροπίου, ὅστις, ὑποστηριζόμενος ἐπὶ τινα χρόνον ὑπὸ τοῦ Γαῖνᾶ, ἀπέβη παντοδύναμος, προαχθεὶς εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα τοῦ πατρικίου καὶ τοῦ ὑπάτου.

Ὁ εὐνούχος Εὐτρόπιος δὲν εἶχε παντάπασι διαθέσιν, ὡς θέλει μετ' οὐ πολὺ ἐξηγηθῇ, νὰ προλάβῃ τὰ ὑπὸ τοῦ Ῥουφίνου σκευωρηθέντα κατὰ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος δεινά. Ὁ Ῥουφίνος εἶχε διορίσει ἀρχηγὸν μὲν τῆς ἐν Θερμοπύλαις φρουρᾶς τὸν Γερόντιον, ἀνθύπατον δὲ τῆς Ἑλλάδος τὸν Ἀντίοχον, ἀμφοτέρους ἐτοιμοὺς ὄντας ν' ἀνοίξωσι τὰς πύλας τῆς χώρας εἰς τὸν Ἀλάριχον. Ἀλλ' ἄρᾳ γε ὑπῆρξαν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι κοινοὶ προδόται, τυφλὰ ὄργανα τοῦ Ῥουφίνου καὶ παραβάται τῶν ἱερωτάτων καθηκόντων, ἀπλῶς ἵνα ὑπακούσωσιν εἰς τὰ παραγγέλματα τοῦ πρωθυπουργοῦ; Τὸ πρᾶγμα φαίνεται τόσῳ μᾶλλον ἀπίθανον ὅσῳ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ῥουφίνος εἶχε θανατωθῇ. Διάφορα δὲ τεκμήρια ὑποδεικνύουσιν ὅτι λόγοι ἕτεροι ὑπηγόρευσαν τὴν ὀλεθρίαν αὐτῶν διαγωγὴν. Ὁ Ζώσιμος λέγει ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Ἀντιόχου Μουσώνιος ἦτο ἕλληνας ἀνὴρ πολλῆς μέτοχος παιδείας, ἐκ δὲ τῶν τριῶν αὐτοῦ υἱῶν ὁ μὲν ὁμώνυμος τῷ πατρὶ Μουσώνιος καὶ ὁ Ἀξίохος ἦσαν ἐνάμιλλοι ἐκείνου κατὰ τε τὴν παιδείαν καὶ τὴν καλοκάγαθίαν, ὁ δὲ ὅλως τούτων διάφορος Ἀντίοχος ἀπέβη ἀνὴρ πονηρότατος. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ζώσιμος δὲν ἐπαινεῖ συνήθως εἰμῇ τοὺς ἐθνικοὺς, τοὺς δὲ χριστιανοὺς ἐν γένει πικρῶς στηλιτεύει, ὥστε εὐλόγως ἐκ τῆς ἀφηγήσεως αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ μὲν γέρον Μουσώνιος καὶ δύο αὐτοῦ υἱοὶ εἶχον μείνει πιστοὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον θρησκευμα, ὁ δὲ τρίτος υἱὸς ὁ Ἀντίοχος, εἶχεν ἀσπασθῇ τὸ νέον δόγμα. Πλὴν τούτου ὁ Εὐνάπιος ἱστορεῖ, ὅτι οἱ μοναχοὶ διηκολύναν πολὺ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ἀλάριχου, βεβαιῶν ἐπὶ λέξεως ὅτι « τοιαύτας αὐτῷ τὰς πύλας ἀπέδειξε τῆς Ἑλλάδος, ἣ τῶν τὰ φαιᾶ ἱμάτια ἐχόντων ἀκωλύτως προσπαρεῖσθαι ἀσέβεια. » Ἐκ τούτων πιθανὸν ἐθεωρήθη ὅτι ὁ Ῥουφίνος, περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν προδοτικῶν αὐτοῦ βουλευμάτων, ὠφελήθη πρὸ πάντων ἀπὸ τῆς κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας ἀντιπαθείας τῶν χριστιανῶν, οἵτινες, εὐχ-

ριθμοὶ ὄντες εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης βλέποντες τοὺς ἐθνικοὺς ἀκωλύτως ἐκπληροῦντας τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν, ἦσαν διατεθειμένοι νὰ συμμαχήσωσι μετὰ τῶν Γότθων ἵνα καταφέρωσιν ἐπὶ τέλους καιρίαν κατὰ τῶν ἀντιπάλων πληγὴν. Ἦσαν δὲ οἱ Γότθοι ἀρειανοὶ μὲν ἀλλ' οὐδὲν ἤττον χριστιανοὶ καὶ ἐπιτήδαιοι νὰ συντελέσωσιν εἰς τὸν θρίαμβον τῶν συμμάχων αὐτῶν, ἰδίως διὰ τῆς τῶν ἱερῶν καταστροφῆς. Ὡστε ἂν ἡ εἰκασία αὕτη εἶναι ἀληθής, ὁ Γερόντιος, ὁ Ἀντίοχος καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς ἐνόμιζον ὅτι ὑπηρετοῦσι τὸ τῆς θρησκείας αὐτῶν συμφέρον, συμπράττοντες μετὰ τοῦ Ἀλαρίχου, οὕτω δ' ἐξηγείται πολὺ εὐλογώτερον ἢ διαγωγὴ αὐτῶν ἢ διὰ τῆς ἀπλῆς καὶ κοινῆς προδοσίας. Ἀλλὰ καὶ ἕτερα τεκμήρια ὑποδεικνύουσιν ὅτι τὴν πλεονεξίαν τοῦ Ἀλαρίχου κατὰ τὴν προκειμένην ἐπιδρομὴν ὑπέθαλψαν αἱ ὑπερισχύσασαι τότε θρησκευτικαὶ δοξααῖαι. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ρουφίνου οὐ μόνον ὁ Εὐτρόπιος οὐδὲν ἔπραξεν ἵνα διακωλύσῃ τὴν εἰσβολὴν τοῦ ἡγεμόνος τῶν Γότθων, ἀλλὰ κατ' αὐτὸ ἐκείνο τὸ 396 ἔτος ὑπηγόρευεν εἰς τὸν Ἀρκάδιον νόμον δι' οὗ ἀφηρεθήσαν ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς τοὺς προϊσταμένους καὶ τοὺς ὑπηρέτας τῶν ἐθνικῶν ἱερῶν ἅπαντα αὐτῶν τὰ προνόμια. Μετὰ δέ τινες ἐνιαυτοὺς, ὡς ἂν μὴ ἤρκουν αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀλαρίχου γεγόμεναι καταστροφαὶ τῶν ποικίλων ἰδρυμάτων τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος, ὁ Ἀρκάδιος διέταξε ῥητῶς δι' ἐτέρου νόμου νὰ καταβληθῶσιν εἰς ἔδαφος οἱ ναοὶ τῆς εἰδωλολατρείας, τὸ δὲ ὑλικὸν αὐτῶν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς δημόσια οἰκοδομήματα, ὁδοὺς, κρήνας, τείχῃ καὶ ὑδραγωγεία. Ἐκ τούτων λοιπὸν δηλοῦται καὶ πάλιν ὅτι ἂν οἱ διάδοχοι τοῦ Ρουφίνου δὲν ἐξηκολούθησαν τὴν πρὸς τὸν Ἀλαρίχον συνεννόησιν, ἔβλεπον ὅμως τοῦλάχιστον εὐχαρίστως τὰ παρ' αὐτοῦ πραττόμενα, ὡς συντελεστικὰ εἰς τὴν κατατρόπωσιν τῶν τελευταίων λειψάνων τῆς ἀρχαίας λατρείας.

Ὅπως δὲ ποτε ὁ Ἀλαρίχος, ἀναχωρήσας ἀπὸ τῆς Θράκης, προήλασε κατ' ἀρχάς ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ ἔπειτα ἐν τῇ Θεσσαλίᾳ « πάντα καταστρεφόμενος τὰ ἐν μέσῳ. » Περὶ τὰς ἀρχάς δὲ τοῦ 396 γεγόμενος πλησίον τῶν Θερμοπυλῶν, ἀνήγγειλε λάθρα τὴν ἀφίξιν αὐτοῦ πρὸς τε τὸν Ἀντίοχον, τὸν ἀνθύπατον, καὶ πρὸς τὸν Γερόντιον, τὸν προϊστάμενον τῆς ἐν Θερμοπύλαις φυλακῆς. Καὶ ἐν τῷ

ἄμα ὁ Γερόντιος, ἀναχωρήσας μετὰ τῶν φυλάκων, ἀφῆκεν ἐλευθέραν καὶ ἀκώλυτον εἰς τοὺς βαρβάρους τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσοδόν. Οἱ δὲ, καθοδηγούμενοι ὑπὸ πολυαρίθμων μοναχῶν, κατεπλημύρησαν πάντα τὰ μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἀττικῆς, Λοκρίδα, Φωκίδα, Βοιωτίαν, λεηλατοῦντες καὶ καταστρέφοντες χώρας καὶ πόλεις, καὶ τοὺς μὲν ἄνδρας ἡβηδὸν ἀποσφάττοντες, παῖδας δὲ καὶ γυναῖκας ἀγεληδὸν συνεπαγόμενοι. Ἡ συμφορὰ ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε ὁ πεντηκονταετίαν βραδύτερον ἀκμάσας Ζώσιμος βεβαιοῖ, ὅτι μέχρι τῶν χρόνων αὐτοῦ ἐφαίνοντο ἔτι τὰ στίγματα αὐτῆς. Ἐν τῇ Βοιωτίᾳ μόνῃ ἢ πόλιν τῶν Θηβῶν, ἀσφαλῶς οὔσα ὠχυρωμένη, διέφυγε τὴν ἄλωσιν, διότι ὁ Ἀλάριχος, μὴ ἔχων πολιορκητικὰ ὄργανα καὶ σπεύδων εἰς προχειρότεραν λείαν, ἐνόμισε περιττὸν νὰ χρονοτριβῇ ἐν ταῦθα. Κατελθὼν δὲ διὰ τοῦ Κιθαιρώνος εἰς Ἀττικὴν, πρῶτον κατέστρεψε τὸ ἐν Ἐλευσίνι σωζόμενον ἔτι τότε μέγα ἱερὸν, θανατώσας τὸν τε Ἰλάριον καὶ ἄλλους τινὰς τῶν ὀνομαστοτέρων καὶ πιστοτέρων ὁπαδῶν τοῦ ἀρχαίου δόγματος, ἐκεῖ που διατρίβοντας. Ἐπειτα ἐπλησίασεν εἰς τὰς Ἀθήνας, περὶ τῆς τύχης τῶν ὁποίων κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην ἐποχὴν ποικίλαι ὑπάρχουσι παραδόσεις.

Ὁ Ζώσιμος περὶ μὲν Ἐλευσίνος οὐδὲν λέγει, ἂν καὶ ἡ καταστροφή αὐτῆς φαίνεται βεβαία, διότι μαρτυρεῖται ῥητῶς ὑπὸ τοῦ Εὐναπίου· περὶ δὲ Ἀθηνῶν ὁμιλῶν βεβαιοῖ ὅτι ὁ Ἀλάριχος, ἐπελθὼν πανστρατιᾷ ἐπὶ τὴν πόλιν, εἶδεν εἰς τὸ τεῖχος περιερχομένην μὲν τὴν πρόμαχον Ἀθηναῖαν, ὅποια εἰκονίζεται ἐν τοῖς ἀγαλμασιν, ὥπλισμένην δηλαδὴ καὶ τρόπον τινὰ ἑτοιμον νὰ ἀντικρούσῃ τοὺς ἐπερχομένους, προϊστάμενον δὲ τὸν ἥρωα Ἀχιλλέα τοιοῦτον ὅποιον ἔδειξεν εἰς τοὺς Τρώας ὁ Ὅμηρος ὅτε ἐπολέμει ἵνα ἐκδικηθῇ τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου. Ταύτην τὴν ὄψιν σεβασθεὶς ὁ Ἀλάριχος, πάσης μὲν ἀπέστη κατὰ τῆς πόλεως ἐπιχειρήσεως, ἔπεμψε δὲ κήρυκας περὶ εἰρήνης. Καὶ προσδεξαμένων τῶν Ἀθηναίων τοὺς λόγους, καὶ λαβόντων καὶ δόντων ὅρκους, εἰσῆλθεν ὁ ἡγεμὼν τῶν Γότθων μετὰ ὀλίγων τινῶν εἰς τὰς Ἀθήνας. Τυχὼν δὲ φιλοφροσύνης ἀπάσης, καὶ λουσάμενος καὶ κοινωνήσας δι' ἐστιάσεως πρὸς τοὺς ἐν τῇ πόλει λογάδας, καὶ προσέτι δῶρα λαβὼν, ἀνεχώρησε, καταλιπὼν ἀβλαβῆ τὴν τε πόλιν καὶ τὴν Ἀττικὴν πᾶσαν. Αὕτη τοῦ Ζωσίμου ἡ διήγησις

εἶναι πολυειδῶς ἀξιοσημεῖωτος. Ἐν πρώτοις μαρτυρεῖ ὅπόσον ἐρρί-
ζομέναι ἦσαν εἰσέτι αἱ πρὸς τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα πεποιθήσεις, διότι
ὁ ἱστορικός ἀναφέρει σπουδαίως τὴν προστασίαν ἐκείνην τῆς Ἀθη-
νᾶς καὶ τοῦ Ἀχιλλέως, ἐλπίζων βεβαίως ὅτι πολλοὶ τῶν ἀναγνώσων
αὐτοῦ θέλουσι πιστεύσει εἰς αὐτήν. Ἐπειτα δὲ δῆλον ἐξ αὐτῆς γί-
νεται ὅτι ἡ πόλις οὐδὲν ἔπαθε τότε ἀπὸ τῆς τοῦ Ἀλαρίχου ἐπι-
δρομῆς. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι μαρτυρίαι ἔσονται ἄλλως παριστῶσι
τὰ πράγματα. Ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς Κλαυδιανός, ὁ ἅγιος Ἰερώνυμος
καὶ ὁ τῆς ἐκκλησίας ἱστορικός Φιλοστόργιος ἀναφέρουσιν ὀνομαστὶ
τὰς Ἀθήνας μετὰ τῶν πόλεων ὅσαι, περιπεσοῦσαι εἰς χεῖρας τῶν
βαρβάρων, ἔπαθον δεινὰ παρ' αὐτῶν. Ὁμοίως δὲ ὡς τεκμήριον τῶν
συμφορῶν ὅσας ὑπέστησαν τότε αἱ Ἀθῆναι, θεωρεῖται καὶ τοῦτο,
ὅτι ὁ Συνέσιος, περὶ οὗ ἄλλοτε πλεότερα, καταπλεύσας εἰς Πειραιᾶ
δύο ἔτη μετὰ τὴν τοῦ Ἀλαρίχου ἐπιδρομὴν, ἔγραψεν ἐντεῦθεν πρὸς
τὸν ἀδελφὸν τὴν ἀκόλουθον θλιβεράν περὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐπιστολήν,
ἧς παρατιθέμεθα ὀλόκληρον τὸ κείμενον, διότι ὁ Συνέσιος, ὡς θέλο-
μεν ἰδεῖ, ἦτο εἰς ἐκ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων οἵτινες, καὶ τοι ἔζων περὶ
τὰ τέλη τῆς δ' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν
ὡς γνήσιοι Ἕλληνες τῶν πάλαι ποτὲ χρόνων· ὥστε ἡ ἐντύπωσις ἦν
ἐπρὸς αὐτῷ ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις παρέχει ἡμῖν τὴν ἔννοιαν τῆς
ἐντυπώσεως ἦν ἤθελε προξενήσῃ εἰς τὸν Πλάτωνα ἢ τὸν Ἀριστο-
τέλην ἢ ἄλλον, ἐκ τῶν νεκρῶν ἀναστάντες, ἤθελον ἐπισκεφθῇ αὐ-
τὴν ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων τῆς παρχμῆς. Εἶχε λοιπὸν ἡ ἐπιστολὴ
οὕτω. «Ὁναίμην τῶν Ἀθηνῶν, ὅποτα βούλει· ὥστε μοι δοκῶ πλεῖν
ἢ παλαιστῇ καὶ δακτύλῳ γεγονέναι σοφώτερος. Ἐξέστι δὲ καὶ αὐ-
τόθεν τῆς θείας σοφίας πείραν σοὶ τινα παρασχεῖν. Ἀμέλει γάρ Ἀνα-
γυροῦντοθέν σοι γράφω, καὶ Σφηττοὶ γέγονα, καὶ Θριῶζε, καὶ Κη-
φητιάσι, καὶ Φαληροῖ· καὶ κακὸς κακῶς ὁ δευρὸ με κομίσας ἀπόλοιτο
καύκληρος· ὡς οὐδὲν ἔχουσιν αἱ νῦν Ἀθῆναι σεμνόν, ἀλλ' ἢ τὰ κλει-
νὰ τῶν χωρίων ὀνόματα, καὶ κατὰ περ ἱερεῖου διαπεπραγμένου τὸ
δέρμα λείπεται, γνῶρισμα τοῦ πάλαι ποτὲ ζώου, οὕτως ἐνθὲνδε φι-
λοσοφίας ἐξωχισμένης, λείπεται περινοστοῦντα θαυμάζειν τὴν Ἀκα-
δημίαν τε, καὶ τὸ Λύκειον, καὶ, νῆ Δία, τὴν Ποικίλην Στοάν, τὴν
ἐπώνυμον τῆς Χρυσίππου φιλοσοφίας, νῦν οὐκέτ' οὖσαν ποικίλην· ὁ

γὰρ Ἀνθύπατος τὰς σανίδας ἀφείλετο, αἷς ἐγκατέθετο τὴν τέχνην ὁ ἐκ Θάσου Πολύγνωτος. Νῦν μὲν οὖν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις Αἰγυπτος τρέφει τὰς ὑπατίας δεξαμένη γονάς· αἱ δὲ Ἀθηναίαι, πάλαι μὲν ἦν ἡ πόλις ἐστία σοφῶν, τό δε νῦν ἔχον, σεμνύνουσιν αὐτάς αἱ μελιττουργοί. Ταῦτα ἄρα καὶ ἡ ξυνωρίς τῶν σοφῶν Πλουταρχείων, οἵτινες οὐ τῇ φήμῃ τῶν λόγων ἀγείρουσιν ἐν τοῖς θεάτροις τοὺς νέους ἀλλὰ τοῖς ἐξ Ὑμηττοῦ σταμνίοις». Ἀλλ' ὅμως τῶν νεωτέρων τινὲς παρατηροῦσιν ὅτι αἱ περὶ ἀλώσεως τῶν Ἀθηνῶν ἀνωτέρω μαρτυρίαι εἶναι ὁπῶσοῦν ἀόριστοι, ἡ δὲ τοῦ Συνεσίου ἀδημονία καὶ πικρὰ εἰρωνεία, ὅστις ἄλλως οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τῆς τοῦ Ἀλαρίχου ἐπιδρομῆς, ἐξηγεῖται ἀρκούντως ὡς ἐκ τῆς παρακμῆς εἰς ἣν περιέστη ἡ πόλις πρὸ καιροῦ, καὶ ἄνευ νέων τινῶν παθημάτων. Ἀπεναντίας λέγουσιν ἡ τοῦ Ζωσίμου ἀφήγησις οὐ μόνον εὐκρινεστέρα εἶναι καὶ οὕτως εἰπεῖν ἡτιολογημένη, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ πράγματα μᾶλλον συμφωνεῖ. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν ὀχυρωθῆ ἔτι ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν Γόθων ἐπιστρατείας καὶ δὲν εἶχε πάθει τι ἐπὶ τοῦ μεγάλου σεισμοῦ τοῦ καταβαλόντος, ὡς εἶδομεν, τὰς πλείστας ἄλλας τῆς Ἑλλάδος πόλεις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς τοῦ Οὐάλεντος βασιλείας· ὥστε πολὺ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ὁ Ἀλαρίχος, ὅστις δὲν συνεπήγετο πολιορκητικὰς μηχανὰς καὶ τούτου ἕνεκα δὲν ἐπεχείρησεν οὔτε τῶν Θηβῶν τὴν ἄλωσιν, ἠρκέσθη νὰ λάβῃ ἐνταῦθα δῶρά τινα καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰρηνικῶς εἰς τὴν πόλιν ἵνα ἀπολαύσῃ μόνον ἐπὶ τινὰς ἡμέρας τῶν ἐν αὐτῇ σωζομένων ἔτι ἀνέσεων καὶ ἄλλων τοῦ βίου ἀγαθῶν. Πλὴν τούτου παρατηρεῖται ὅτι τὰ πλείστα ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης ὅσα εὑρίσκοντο τότε ἐν Ἀθήναις, ἀναφέρονται ὑπάρχοντα καὶ μετὰ τὴν τῶν Γόθων ἐπιδρομὴν, ἰδίως δὲ τὸ κολοσσαῖον ἄγαλμα τῆς προμάχου Ἀθηνᾶς καὶ ἄλλαι τινὲς θεῶν καὶ ἡρώων εἰκόνες ἐν τῇ ἀκροπόλει. Καὶ βεβαίως μὲν ῥητῶς ὁ Συνέσιος ὅτι περὶ τοὺς χρόνους τούτους εἶχεν ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τὴν ποικίλην Στοᾶν ὁ κάλλιστος αὐτῆς κόσμος, ἥτοι, αἱ τοῦ Θασίου Πολυγνώτου ζωγραφίαι, ἀλλ' ἐπιφέρει ῥητῶς ὅτι τὴν σύλησιν ταύτην διέπραξεν ἡ πλεονεξία Ῥωμαίου τινὸς Ἀνθυπάτου.

Ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς ὁ Ἀλαρίχος ἐτράπη ἐπὶ τὴν Μεγαρίδα καὶ λεηλατήσας αὐτὴν ἐπλησίασεν εἰς τὸν Ἰσθμόν. Ἐκεῖ εἶχεν ὑποχω-

ρήσει ὁ Γερόντιος ὅτε ἀμαχητὶ ἐγκατέλιπε τὰς Θερμοπύλας. Ἀλλὰ οὐδὲ περὶ τὸν Ἴσθμὸν ἐπεχείρησεν ἀντίστασιν τινα, γενόμενος ἄφαντος καὶ ἀφήσας ἐλεύθερον τὸν Ἀλάρικον νὰ εἰσελάσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον καθὼς προηγουμένως εἰσέβαλεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα. Ὅθεν ἀμέσως ἀλίσκεται πρώτη ἡ Κόρινθος καὶ τὰ περὶ αὐτὴν πόλιν· ἔπειτα τὸ Ἄργος καὶ πάντα τὰ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Λακεδαιμόνος χωρία· τελευταῖον καὶ αὐτὴ ἡ Σπάρτη γίνεται λεῖα πρὸ χειρὸς τῶν βαρβάρων. Οὐδὲ πρέπει νὰ ἀπορῶμεν διὰ τὴν εὐκολονταύτην κατατρόπωσιν ἀπάσης τῆς ἀνατολικῆς καὶ μεσημβρινῆς Πελοποννήσου. Τὰ τείχη τῶν πόλεων εἶχον καταπέσει ἐπὶ τοῦ πρὸ εἰκοσαετίας συμβάντος σεισμοῦ· τακτικὸς στρατὸς δὲν ὑπῆρχεν· ἡ ἀμύνα τῆς χώρας ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς ἐθνικὴν τινα φρουράν, συγκροτουμένην ἐκ γεωργῶν ἀγυμνάστων καὶ ἀπολέμων, οἵτινες μεταβαλλόμενοι αἰφνης, ὁσάκις ἐπῆρχετο ἐχθρὸς εἰς αὐτοσχεδίους στρατιώτας, δὲν εἶχον φυσικῶ τῷ λόγῳ οὔτε τὴν πείραν οὔτε τὴν καρτερίαν τὴν ἀπαιτουμένην ἵνα ἀνισταθῶσιν εἰς τὰ ἐξησκημένα καὶ ἀτίθασσα γοτθικὰ στίφη· ἐπὶ πᾶσι διηκούλυνε τὸ ἔργον τοῦ Ἀλάρικου· ἡ συνεννόησις αὐτοῦ μετὰ τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν ἀρχόντων καὶ ἡ σύμπραξις ἦν ἔλαβε παρὰ τοῦ χριστιανικοῦ κλήρου. Ἀλλ' ἔμελλε νὰ ἐπέλθῃ ἀπροσδόκητος εἰς τοὺς Πελοποννησίους ἐπίκουρος.

Εἶδομεν ὅτι ὁ Στελίκων ἀφικόμενος κατὰ τὸ προηγούμενον ἤδη ἔτος εἰς Θεσσαλονίκην, ἀπεπέμφθη εἰς Ἰταλίαν ὑπὸ τοῦ Ἀρχαδίου ἢ μᾶλλον ὑπὸ τοῦ Ρουφίνου. Ἦδη δὲ μαθὼν τὰ ἐν Ἑλλάδι γενόμενα δυστυχήματα, διεπεραιώθη αὐτόκλητος μετὰ δυνάμεως εἰς Πελοπόννησον, καὶ ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν τῆδε κάκεισε διεσπαρμένων Γότθων, κατέστρεψεν οὐκ ὀλίγους ἐξ αὐτῶν, τοὺς δὲ πλείστους ἠνάγκασε νὰ καταφύγωσιν ὑπὸ τὸν Ἀλάρικον περὶ τὸ ὄρος τῆς Φολῆς, εἰς τὰ μεθόρια τῆς Ἠλίδος καὶ τῆς Ἀρκαδίας. Ἦθελε δὲ καὶ τούτους κατατροπώσει, ἐὰν, ἀντὶ νὰ ἀποκλείσῃ αὐτοὺς πανταχόθεν, μὴ ἀπῆρχετο αὐτὸς εἰς τὰς πόλεις, ἵνα ἀπολαύσῃ αὐτόθι πάσης τρυφῆς καὶ ἀκολασίας, καταλιπὼν εἰς ἄλλους ἡγεμόνας τὴν τῶν Γότθων χεῖρωσιν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ ὑποδεέστεροι ἐμιμήθησαν τοῦ ἀρχηγοῦ τὸ παράδειγμα, ἀμελέστερον ἐπιτηροῦντες τοὺς πολεμίους,

ὁ Ἀλάριχος, ὠφεληθεὶς ἐκ τούτου, κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ μεθ' ὅλου αὐτοῦ τοῦ στρατοῦ· καὶ περάσας διὰ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, εἰς Αἰτωλίαν, ἀπῆλθεν εἰς Ἡπειρον, ὅπου ὀχυρωθεὶς, ἐφορολόγει ἐν ἀνέσει τὰς περικειμένας πόλεις. Ἐκεῖ δὲ εὐρισκόμενος ἔλαβε παρὰ Στελίωνος προτάσεις περὶ συνδιαλλαγῆς ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ ν' ἀποσπασθῶσιν ἀπὸ τοῦ Ἀρκαδίου πᾶσαι αἱ τοῦ Ἰλλυρικοῦ λεγομένου χῶραι, ἥτοι πᾶσαι αἱ κατὰ τὴν Εὐρώπην ἐλληνικαὶ χῶραι ἐκτὸς τῆς Θράκης, καὶ καθυποταχθῶσιν εἰς τὸν Ὀνώριον· διότι οὗτος φαίνεται ὅτι ἦτο ἀνέκαθεν ὁ σκοπὸς δι' ὃν μετὰ τοςαύτης προθυμίας ὁ Στελίων ἐδραμεν ἐπανειλημμένως εἰς βοήθειαν τῶν χωρῶν τούτων. Ὁ Ἀλάριχος ἐφρόντισε νὰ καταστήσῃ γνωστὰς τὰς προτάσεις ταύτας εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλὴν, ὃ δὲ Ἀρκαάδιος, βλέπων ἑαυτὸν ἐξίσου ἀπειλούμενον ὑπὸ τῶν δύο βαρβάρων, προετίμησε νὰ συνδιαλλαγῇ μετὰ τοῦ Ἀλάριχου· ὥστε τὸ ἀποτέλεσμα ὅλης αὐτῆς τῆς τραγωδίας ὑπῆρξεν, ὅτι ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος τῶν Γόθων, ὅστις ἐπὶ τριετίαν ὅλην δὲν ἔπαυσε λεηλατῶν τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα, τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐπὶ τέλους τὴν Ἡπειρον, προεχειρίσθη, ἐν ἔτει 398, γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ἀλλὰ δὲν ἔμελλε νὰ παγιωθῇ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὸ κράτος αὐτοῦ ἐνταῦθα. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλὴ, ἂν καὶ ἀσθενής, ἦτο ὅμως πολλάκις ἐπιτηδεΐα. Μὴ δυναμένη νὰ δαμάσῃ τοὺς κατὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐπερχομένους βαρβάρους, ἐξώθει αὐτοὺς πρὸς δυσμᾶς. Τοῦτο ἔπραξε καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Μετὰ τετραετίαν ὁ Ἀλάριχος, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξύ ἐγύμνασε καὶ ὥπλισε τοὺς Γόθους αὐτοῦ κατὰ τὸν ῥωμαϊκὸν τρόπον καὶ ῥωμαϊκοῖς ἀναλώμασιν, ἀπῆλθε μετ' αὐτῶν, κατὰ προτροπὴν τῆς Ἀνατολικῆς μοναρχίας, ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν ὅπου ἐφ' ἱκανὸν ἔτι ἐξηκολούθησε τὸ καταστρεπτικὸν αὐτοῦ στάδιον.

Ἀλλ' ἐὰν αἱ ἐλληνικαὶ χῶραι ἀπηλλάγησαν οὕτω τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλάριχου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν, ἕτεροι Γόθοι δὲν ἔπαυσαν δεσπόζοντες ἐν τῇ κεντρικῇ τοῦ κράτους κυβερνήσει. Ὁ Εὐτρόπιος, ὁ διαδεχόμενος τὴν ἀρχὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ρουφίνου, ἔδειξεν ὁμοίαν τοῦ προκατόχου αἰσχροκέρδειαν καὶ πλεονεξίαν, κακουρ-

γίαν δὲ περὶ τὴν διατήρησιν τῆς ἐξουσίας πλείονα. Διότι ἐπεχείρησε, διὰ ποικίλης συκοφαντίας, νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν πάντα λόγου ἄξιον ἄνδρα, ἵνα μηδεὶς πλὴν αὐτοῦ ἰσχύσῃ παρὰ τοῦ βασιλεῖ ἐξορίσας οὕτω σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ἓνα τῶν ἀνθρώπων οἵτινες τὰ μάλιστα ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσι χρήσιμοι κατὰ τὰς κρισίμους ἐκείνας περιστάσεις, τὸν πολλακίς ἀπὸ Οὐάλεντος καὶ Θεοδοσίου διαπρέψαντα ἐπὶ στρατηγίαις Τιμάσιον. Ὡς δὲ προσλάβῃ ὅπλον πρόχειρον τῆς πονηρίας αὐτοῦ ἐπενόησε τὸν φοβερὸν ἐκείνιον νόμον, ὅς τις σώζεται εἰς τοὺς ῥωμαῖκούς κώδικας καὶ δι' οὗ πάντες οἱ συνομύσαντες κατὰ τινος τῶν λειτουργῶν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου ἐτιμωροῦντο διὰ θανάτου καὶ δημεύσεως. Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον ἤρκει νὰ μελετήσῃ τις προδοσίαν ἵνα τιμωρηθῇ ὅσον καὶ ἂν ἐξετέλει αὐτήν, αὐτὰ δὲ τῶν τοιούτων ἐνόχων τὰ τέκνα ἀπεστερήθησαν παντὸς ἀστυκοῦ καὶ πολιτικοῦ δικαιώματος. Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν ἠγνώσθη ὁ Εὐτρόπιος νὰ ὀχυρώσῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, δὲν ἀπήλαυσεν αὐτὴν ἐπὶ πολὺν χρόνον. Εἶδομεν ὅτι μετὰ τὴν εἰρήνευσιν τῶν Γότθων ἐπὶ Θεοδοσίου, οἱ Ὀστρογότθοι εἶχον ἐγκατασταθῇ ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τοῦτων τῶν Ὀστρογότθων ὁ ἡγεμὼν, Τριβίγιλδος καλούμενος, φθονήσας τὰ τοῦ Ἀλαρίχου τρόπαια, ἐστασίασεν ἤδη καὶ ὥρμησεν ἐπὶ τὴν λεηλασίαν τῶν περικειμένων χωρῶν. Ὁ Εὐτρόπιος ἐξέπεμψε κατ' αὐτοῦ τὸν γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ἕτερον Γότθον Γαῖνᾶν καὶ τὸν στρατηγὸν Λέοντα. Ἀλλ' ὁ μὲν Λέων ἦτο παντὰ πασιν ἀνίκανος, ὁ δὲ Γαῖνᾶς δὲν εἶχε κάμνιαν ὀρεξίν νὰ πολεμήσῃ τοὺς ὁμορῦλους, καὶ ἐσκόπει μᾶλλον πῶς νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης ἵνα καταβάλῃ τὸν Εὐτρόπιον καὶ διαδεχθῇ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ. Ὅθεν οὐδὲν γενναῖον κατὰ τοῦ Τριβίγιλδου ἔπραττεν. Οὐδὲν ἦττον ὅμως ὁ Τριβίγιλδος ἐκινδύνευσε μετ' οὐ πολὺ, διότι οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀσίας, βλέποντες ἑαυτοὺς ἐγκαταλελειμμένους, ὥρμησαν ἐξ οἰκείων ἐπὶ τὴν δίωξιν τοῦ πολεμίου, καὶ ἔφερον αὐτὸν εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν. Ἀλλὰ τότε συνεννοεῖται, κατ' ἀρχὰς κρυφίως, ὁ Γαῖνᾶς μετὰ τοῦ Τριβίγιλδου καὶ ἀπαιτεῖ ῥητῶς παρὰ τοῦ βασιλέως τὴν πτώσιν τοῦ Εὐτροπίου. Ὁ ἄθλιος Ἀρκαδῖος ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ. Ὁ πρὸ ὀλίγου παντοδύναμος εὐνοῦχος ἐξωρίσθη, τῷ 399, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐθανατώθη ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Ὁ δὲ Γαῖνᾶς

ἀναφανδὸν ἤδη ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ Τριβιγίλδου εἰσῆλθε τροπαιοῦχος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ πολυαρίθμων Γότθων καὶ προχειρίσθη γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ. Οὐδὲ ἤρκεσθη εἰς τοῦτο, ἀλλ' ἀπήτησε νὰ παραχωρηθῇ αὐτῷ μία τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πρωτευούσης ἵνα οἱ ἀρειανοὶ αὐτοῦ ὁμογενεῖς τελῶσιν ἐν αὐτῇ τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Τότε ὅμως ἐστασίασεν ὁ ὀρθόδοξος λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν Γότθων ἔσφαξεν ἑπτακιςχιλίους ἐξ αὐτῶν. Ἄλλος δὲ Γότθος ἡγεμὼν, ὀνόματι Φραουῖτος, προχειριασθεὶς στρατηγὸς κοινῇ ψήφῳ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς Γερουσίας, κατεδίωξε τὸν Γαῖνᾶν καὶ ἡνάγκασεν αὐτὸν νὰ διαπεράσῃ τὸν Ἰστρον· ἀλλ' ἐκεῖ κατετροπώθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Οὐννων ὅστις ἐπεμψε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐνταῦθα δὲ ἅπασα ἡ ἀρχὴ περιῆλθεν ἔκτοτε εἰς τὴν βασιλίσσαν Εὐδοξίαν μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῆς, ὅστις συνέβη μικρὸν πρὸ τῆς ἀποδιώσεως τοῦ Ἀρκαδίου, τελευτήσαντος τῇ α' μαΐου 408. Τὸ κράτος περιῆλθε λοιπὸν εἰς χεῖρας βαρβάρων. Ὁ Ἀλάρικος, ὁ Τριβιγίλδος, ὁ Γαῖνᾶς, ὁ Φραουῖτος, ἦσαν Γότθοι· αὐτὴ ἡ βασιλίσσα Εὐδοξία ἦτο θυγάτηρ Φράγκου στρατηγοῦ. Βεβαίως οἱ πλείστοι ὑπουργοὶ καὶ ὅλοι οἱ πολιτικοὶ ὑπάλληλοι ἦσαν Ἕλληνες ἢ Ῥωμαῖοι. Ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ἔκτοτε ἐπὶ τοσοῦτον ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολήν, ὥστε ὁ Ἀρκάδιος ἡναγκάσθη νὰ ἐπιτρέψῃ διὰ ῥήτοῦ νόμου εἰς τοὺς δικαστὰς νὰ συντάσσωσιν ἐλληνιστὶ τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν. Ὡσαύτως ὑπῆρχε στρατὸς ἀξιόλογος ἐξ ἰθαγενῶν συγκεκροτημένος καὶ ἔχων ἰθαγενεῖς ἡγεμόνας, ἐξ ὧν ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμέν τινες οἷον τὸν Τιμάσιον καὶ τὸν Λέοντα. Ἀλλ' οἱ βάρβαροι ἰσχυσαν τοσοῦτον ὥστε αὐτοὶ κυρίως ἦγον καὶ ἔφερον τὴν τύχην τοῦ κράτους. Ἀληθές ὅτι τινὲς τῶν βαρβάρων τούτων εἶχον ἐξελληνισθῇ· διότι ὁ Ζώσιμος, ἀναφέρων τὸν διορισμὸν τοῦ Φραουῖτου ὡς στρατηγοῦ, λέγει αὐτὸν «ἀνδρα βάρβαρον μὲν τὸ γένος, Ἕλληνα δὲ ἄλλως οὐ τρόπῳ μόνῳ ἀλλὰ καὶ τῇ προαιρέσει καὶ τῇ περὶ τὰ θεῖα θρησκεία.» Τοιοῦτοι ὅμως ἦσαν πιθανώτατα ὀλίγοι· οἱ δὲ πλείστοι, σώζοντες ἅπασαν τὴν ἀγριότητα τοῦ ἡθους αὐτῶν, συνετέλουν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν τῆς πολιτείας. Τί δ' ἐγένετο ἐν τούτοις

τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον, τὸ διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀναβιώσαν ἐκεῖνα ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐφαίνετο προωρισμένον νὰ συγχροτήσῃ νέον ἴδιον καὶ μέγα κατὰ τὴν ἀνατολὴν κράτος; μήπως, πρὶν φθάσῃ νὰ πῇ τὸ κράτος τοῦτο, διελύθη εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη καὶ ἐγένετο ἑορὰ τῶν βαρβάρων; μήπως παρεδόθη εἰς αὐτοὺς ἀμαχητὶ καὶ ἐν σιωπῇ; μήπως, ὡς διάπτων τις ἀστὴρ, ἐπὶ μικρὸν ἐκλάμψαν, διὰ παντὸς ἔπειτα ἐξηφανίσθη; ὄχι, ἀναμφιβόλως. Ἡ τῶν ἀλλοφύλων ἐπίδρασις ἡλ-
λοῖωσε καὶ παρεμόρφωσε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἀλλὰ δὲν ἡδυνήθη νὰ καταστρέψῃ τὰς ζωτικὰς αὐτοῦ πηγὰς καὶ νὰ ἐνθρονίσῃ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἔθνη νέα, ὅπως συνέβη ἐν τῇ Δύσει, ὅπου ἐν μὲν τῇ Ἰταλίᾳ οἱ Γαλάται ἐγένοντο Λομβαρδοὶ, οἱ Λατῖνοι, οἱ Ἑτροῦσκοι, καὶ τὰ ἄλλα ἀρχαῖα γένη, Ἰταλοὶ ἐν δὲ τῇ Ἑσθρίᾳ, οἱ Ἰβηρες κατήντησαν Ἰσπανοὶ ἐν δὲ τῇ Γαλατίᾳ, οἱ Γαλάται μετεβλήθησαν εἰς Φράγκους ἐν δὲ τῇ Βρεταννίᾳ, οἱ Βρεταννοὶ εἰς Ἀγγλοὺς. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ μετὰ μακροὺς καὶ ἀδιαλείπτους ἀγῶνας, τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον κατάρθρωσε τελευταῖον νὰ κατατροπώσῃ τοὺς βαρβάρους ἢ βασι-
λεία, ἢ γλῶσσα, ἢ φιλολογία, ἢ τέχνη, ἢ νομοθεσία, ἢ διοικήσεις ἐξ-
ῆλθον ἐκ τοῦ ἀγῶνος τούτου ἑλληνικαί· ἡρωτικισμὸς μὲν καὶ πολλοὺς φέρουσαι καὶ δεινοὺς τοὺς μῶλωπας, ἀλλὰ σώζουσαι οὐδὲν ἥττον τὸν κύριον αὐτῶν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα. Ἡ δὲ πάλῃ αὕτη με-
ταξὺ τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν βαρβάρων ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν ἀξίαν τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἀξίαν ἣν δὲν ἠθέλησαν νὰ κατανοήσωσι καὶ νὰ ἐκτιμήσωσιν οἱ τῆς δύσεως ἱστοριογράφοι. Καὶ ἤρχισεν ἡ πάλῃ καταφάνης γινομένη ἀπὸ αὐτῆς τῆς τοῦ Ἀρκαδίου βασιλείας. Εἶδο-
μεν τοὺς Ἕλληνας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐπιπισόντας οἰκοθεν κατὰ τῶν Γόθων τοῦ Τριβιγίλδου καὶ καταπολεμήσαντας αὐτοὺς δεινῶς. Εἶ-
δομεν τοὺς Ἕλληνας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξαναστάντας κατὰ τῶν Γόθων τοῦ Γαῖνου καὶ ἐπενεγκόντας εἰς αὐτοὺς φοβεράν σφα-
γὴν. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ συμβούλια τοῦ κράτους καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ ὑψώθησαν φωναὶ διαμαρτυρήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου κατὰ τῆς ἐπεμβάσεως ἐκεῖνης τῶν ἀλλοφύλων καὶ κατὰ τῶν ὁλε-
θρίων τῆς ἐπεμβάσεως ταύτης ἀποτελεσμάτων. Δύο δὲ μάλιστα ἄν-
δρες διεπρεψαν ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιποὺς κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον,

ὁ Συνέσιος καὶ ὁ ἄγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, εἰς τῶν ὁποίων τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν καὶ τὸν χαρακτῆρα εὖλογον εἶναι νὰ ἐπι-
στήσωμεν τούτου ἕνεκα ἰδιάζουσαν προσοχὴν.

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως τὴν ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ ἐλληνικὴν ἐκείνην ἀποικίαν, ἥτις, καλουμένη Κυρήνη, ἐκτίσθη τῇ 7 π. Χ. ἑκατονταετηρίδι ὑπὸ Θηραίων, ἀποίκων ὄντων καὶ αὐτῶν τῶν ἐν Σπάρτῃ Δωριέων (σελ. 307 καὶ 308 τοῦ πρώτου τόμου). Ἡ πόλις αὕτη, ἥτις ἔδωκε τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς τὴν πέριξ χώραν, κλη-
θεῖσαν Κυρηναϊκὴν, ἥτις ἀνέδειξεν ἄνδρας διαπρεπεστάτους τὸν Ἀ-
ρίστιππον, τὸν Καρνεάδην καὶ ἄλλους, καὶ ἥτις παραδόξως ἐπὶ πο-
λὺν χρόνον ἥκμασεν, ὑπέκυψεν ἔπειτα εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Πτο-
λεμαίων τῆς Αἰγύπτου, περιῆλθε βραδύτερον εἰς χεῖρας τῶν Ῥω-
μαίων, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν διετήρησε τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν αὐτο-
νομίαν, ὡς πλεῖσται ἄλλαι ἐλληνίδες πόλεις, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑπήχ-
θη εἰς τὸν στρατηγὸν τῆς νήσου Κρήτης. Ἐν τῇ 4 μ. Χ. ἑκατον-
ταετηρίδι, ἡ Κυρηναϊκὴ εἶχεν ἀποβάλλει τὸ πλεῖστον τῆς ἀρχαίας
λαμπρότητος καὶ εὐπορίας. Αὕτη αὐτῆς ἡ πρωτεύουσα εἶχε καταν-
τήσῃ ἔρημος κατοίκων· ὕφίσταντο ὅμως εἰσέτι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ
τέσσαρες μεγάλαι πόλεις, Βερενίκη, Ἀρσινόη, Ἀπολλωνία, Πτολε-
μαῖς, σώζουσαι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἔττον ἔχνη τινὰ ἀξιόλογα
τῆς πάλαι ποτὲ διανοητικῆς καὶ ὕλικῆς ἐπιδόσεως. Ἐκεῖ, περὶ τὰ
μέσα τῆς 4' ἑκατονταετηρίδος, ἐγεννήθη ὁ Συνέσιος, ἐξ οἴκου πλου-
σίου καὶ ἐπιφανοῦς. Καθὼς οἱ πλεῖστοι τῶν ὀνομαστῶν χριστιανῶν
ῤητόρων τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἔλαβε καὶ ὁ Συνέσιος κατ' ἀρχὰς κα-
θαρῶς ἐλληνικὴν καὶ φιλοσοφικὴν ἀνατροφὴν. Ἀπελθὼν εἰς Ἀλεξάν-
δρειαν, διήκουσε τῶν μαθημάτων τῆς περιφήμου Ὑπατίας, γυναι-
κὸς ἥτις, διαπρέπουσα ἐπὶ τῷ κάλλει, τῇ εὐγλωττίᾳ καὶ τῇ ἀρε-
τῇ καὶ διδάσκουσα εἰς τοὺς κατεγορητεμένους αὐτῆς ἀκροατὰς τὰς
γεωμετρικὰς ἀληθείας, ἐφαίνετο ὡς τις μοῦσα ἐμβριθὴς εἰς μέσον
προκύψασα, ἵνα ὑπερμαχήσῃ ὑπὲρ τῆς πνεύσεως τὰ λοιπὰ εἰδωλο-
λατρείας. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς τὰ ἴδια ἐξηκολούθησεν ὁ Συνέσιος δια-
τρέβων περὶ τοιαύτας μελέτας, ὅτε οἱ συμπολιταὶ αὐτοῦ, πάσχον-
τες τὰ πένθεινα ἀπὸ τε τῶν διοικητῶν οὐς ἐξέπεμπεν αὐτοῖς ἢ ἐν

Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, καὶ ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἐν Ἀφρικῇ βαρβάρων, ἐξαπέστειλαν τὸν ἄνδρα πρὸς τὸν βασιλέα Ἀρκάδιον περὶ τὸ 398, ἵνα ζητήσωσιν ἀρωγὴν καὶ προστασίαν. Ὁ λόγος ὃν ὁ Συνέσιος ἀπέτεινε πρὸς τὸν βασιλέα ἀρκεόμενος εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ παραστάς ἐνώπιον αὐτοῦ, εἶναι τὰ μάλιστα ἀξιωματικὸς, διότι εἰκονίζει πιστῶς τὸν κίνδυνον τὸν ὁποῖον ἔτρεχε τὸ κράτος ἐνεκα τῆς ὀλεθρίας εἰς αὐτὸ παρεisdύσεως τῶν Γότθων, καὶ δίδει ἀνδρικὰς καὶ γενναίας πρὸς ἐπανόρθωσιν τῆς δεινῆς ταύτης καταστάσεως συμβουλὰς. « Ἐμέ σοι πέμπει Κυρήνη, στεφανώσοντα χρυσῷ μὲν τὴν κεφαλὴν, φιλοσοφίᾳ δὲ τὴν ψυχὴν, πόλις ἑλληνίς, παλαιὸν ὄνομα καὶ σεμνόν, καὶ ἐν ὧδῃ μυρία τῶν πάλαι σοφῶν· νῦν πένης καὶ κατηρῆς, καὶ μέγα ἐρείπιον, καὶ βασιλέως δεόμενον, εἰ μέλλοι τι πράξειν τῆς περὶ αὐτὴν ἀρχαιολογίας ἐπάξιον. Ταύτην μὲν δὴ μοι τὴν ἔνδειαν ὅταν αὐτὸς ἐθέλῃς ἰάσῃ, καὶ ἐπὶ σοὶ βουλευθέντι παρὰ μεγάλῃς καὶ εὐδαίμονος ἡδὴ τῆς πατρίδος, τὸν δευτέρον με διακομίσαι σοι στέφανον. Οἱ λόγοι δὲ, οὐδὲ νῦν τι δέονται πόλεως, ὥστε ἐλευθεροστομησαὶ καὶ βασιλέα θαρρῆσαι· ἀλήθεια γὰρ δὴ λόγων εὐγένεια, καὶ διὰ τόπον, οὐδεὶς πω λόγος χισχίων οὐδὲ κυδίων ἐγένετο. »

Καὶ ἐδικαίου ὁ Συνέσιος ταύτην τοῦ λόγου τὴν εὐγένειαν διὰ τῶν συμβουλῶν ἃς ἔδιδε τῷ βασιλεῖ. Ἐμπίπτει μὲν εἰς τινὰς παρεκβάσεις καὶ εἰς τινὰ ψευδῆ τῆς ῥητορικῆς κοσμήματα, ἐν γένει ὅμως εἰκονίζει ἐναργῶς τὰς συμφορὰς τοῦ κράτους, τὴν ἄγονον τῆς αὐλῆς πολυτέλειαν, τὴν ἑλλειψιν τῆς πειθαρχίας, τὸ ὁσημέραι αὐξάνον πλῆθος τῶν ξένων στρατευμάτων καὶ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν. Εἰς τοῦτο μάλιστα ἐπιμένει ὁ πρακτικὸς ἐκεῖνος νοῦς, σφόδρα ἀντισυγχὼν διὰ τὴν τῶν Γότθων παρουσίαν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ πόλεων, προβλέπων τὸν ἐντεῦθεν ἐπικρατούμενον κίνδυνον, ἀγανακτῶν διὰ τοῦτο καὶ ἐπιθυμῶν νὰ συγκροτηθῇ ὁ στρατὸς καθ' ὁλοκληρίαν ἐξ ἰθαγενῶν. « Οὔτε τῷ νομοθέτῃ δοτέον ὄπλα, λέγει, τοῖς οὐ τεχθεῖσι τε καὶ τραφεῖσιν ἐν τοῖς αὐτοῦ νόμοις. Οὐ γὰρ ἔχει παρὰ τῶν τοιούτων οὐδὲν εὐνοίας ἐνέχυρον. Ὡς ἔστιν ἀνδρὸς θαρσαλέου ἢ μάντεως, νεότητα πολλὴν ἑτερότροπον, ἥθειαν ἰδίᾳς χρωμένῃ, ἐν τῇ χώρῃ τὰ πολέμια μελετῶσαν ὁρῶντα, μὴ

δεδιέναι. . . . τὸ δὲ μήτε ἀντίπαλον αὐτοῖς κατασκευάζεσθαι δύναμιν, καὶ ὡς ἐκείνης οἰκείας οὔσης, ἀστρατεῖαν τε διδόναι πολλοῖς αἰτούσιν, καὶ πρὸς ἄλλοις ἔχειν ἀρίηναι τοὺς ἐν τῇ χώρᾳ, τί ἄλλο ἢ σπευδόντων ἐστὶν εἰς ὀλεθρον ἀνθρώπων ; Δέον πρὸς τοὺς Σκύθας δεῦρο σιδηροφοροῦντας ἀνέχεσθαι, παρὰ τε τῆς φίλης γεωργίας ἀνδρας αἰτῆσαι τοὺς μαχεσομένους ὑπὲρ αὐτῆς, καὶ καταλέγειν εἰς τοσοῦτον, ἐν ᾧ δὴ καὶ τὸν φιλόσοφον ἀπὸ τοῦ φροντιστηρίου, καὶ τὸν χειροτέχνην ἀπὸ τοῦ βαναυσεῖν ἀναστήσαντες, καὶ ἀπὸ τοῦ πωλητηρίου τὸν ὄντα πρὸς τοῦτο, τὸν τε κηρῆνα δῆμον, ὃς ὑπὸ τῆς πάνυ σχολῆς ἐγκαταβιοῖ τοῖς θεάτροις, πείσομέν ποτε καὶ σπουδάσαι πρὶν ἀπὸ τοῦ γελᾶν ἐπὶ τὸ κλάειν ἀφίκωνται Τέτακται γὰρ ὥσπερ ἐν οἴκῳ καὶ πολιτείαις ὁμοίως τὸ μὲν ὑπερασπίζον κατὰ τὸ ἄρρεν, τὸ δὲ εἰς τὴν ἐπιμέλειαν ἐστραμμένον τῶν εἴσω κατὰ τὸ θῆλυ· πῶς οὖν ἀνεκτὸν παρ' ἡμῖν ἀλλότριον εἶναι τὸ ἄρρεν ; πῶς δὲ οὐκ αἰσχίον παραχωρῆσαι τὴν εὐανδροτάτην ἀρχὴν ἐτέροις, τῆς ἐν πολέμῳ φιλοτιμίας ; »

Τοιαῦται ἦσαν αἱ συμβουλαὶ τὰς ὁποίας ὁ Συνέσιος ἔδιδεν εἰς τὸν βασιλέα Ἀρχάδιον· συμβουλαὶ σκοποῦσαι κυρίως νὰ ἐξεγείρωσι τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας καὶ νὰ ἐμφυσήσωσι τὴν ἀνδρείαν ἐκείνην ἣς ἄνευ πολιτείας δὲν συντηροῦνται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἡ ἔλλειψις τακτικῆς ἐθνικῆς στρατολογίας, ἥτο τῷ ὄντι ἡ δεινοτάτη τοῦ κράτους τούτου πληγὴ· ὁ δὲ ἀπεσταλμένος τῆς Κυρηναϊκῆς, καταδεικνύων τὸν κίνδυνον τοῦτον, προτρέπει τὸν υἱὸν τοῦ Θεοδοσίου νὰ φύγῃ τὴν ἄσιαν ἡν μαλθακότητα καὶ νὰ ἀποδυθῇ εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἀσκήσεις καὶ εἰς τὸν στρατιωτικὸν βίον, μιμούμενος τὴν αὐστηράν ἀπλότητα τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀρχαίας Ῥώμης, τῶν ὁποίων ἀδιακόπως ὑπομιμνήσκει τὰ παραδείγματα. Κατὰ δυστυχίαν αἱ προτροπαὶ αὗται δὲν εἰσηκούσθησαν· διότι τὰ γενναῖα φρονήματα δυσκόλως ἐμπνέονται ὑπὸ συμβούλων, καὶ μάλιστα συμβούλων πρὸς καιρὸν εἰς τὰς αὐλὰς τῶν βασιλέων διατριβόντων. Ὅθεν οἱ μὲν Γότθοι ἐξηκολούθησαν δυναστεύοντες, ὁ δὲ Συνέσιος ἀπῆλθεν ἄπρακτος εἰς Λιβύην, ὅπου κατ' ἀρχὰς ἐφάνη ἐγκαταλείψας παντελῶς τὰ δημόσια πράγματα καὶ παραδοθεὶς ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸν ἄνετον ἰδιωτικὸν βίον. Δὲν γνωρί-

ζομεν ἀκριβῶς πότε ἡσπάσθη τὸν χριστιανισμὸν καὶ ἐδέχθη τὸ ἅγιον βάπτισμα. Βέβαιον εἶναι μόνον ὅτι, πολὺ πρὶν ἀρχιερατεύσῃ ἐνυμφεύθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου συχνάκις μετέβαινε, κατὰ τὸ χριστιανικὸν δόγμα, εὐλογηθέντος τοῦ γάμου ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Θεοφίλου, ὃν θέλομεν ἶδει δεινὸν ἀντίπαλον τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ ἦν περιπαθῶς ἡγάπα, ἔζησεν ἤδη ἐπὶ τινα χρόνον ἐν εἰρήνῃ εἰς τὰ πλούσια κτήματα τὰ ὅποια παρὰ τῶν πατέρων ἐκληρονόμησε, παίζων καὶ σπουδάζων, ἅμα μὲν διατρίβων περὶ κυνηγέσια καὶ ἑορτάς, ἅμα δὲ ἀσχολούμενος, οὐχὶ περὶ θεολογικὰς ζητήσεις, πρὸς τὰς ὁποίας ἀείποτε ἔδειξεν ἀδιαφορίαν τινὰ, ἀλλὰ περὶ τὴν ποίησιν, τὰ γράμματα, τὰς ἐπιστήμας. Ἰχνη τοῦ βίου τούτου καταφαίνονται εἰς τὰς σωζομένας αὐτοῦ ἐπιστολάς πρὸς τινὰς σοφοὺς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Αἰγύπτου, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατατακτέον καὶ τὴν Ὑπατίαν τὴν ὁποίαν ὀνομάζει μητέρα, ἀδελφὴν, διδάσκαλον. Ἐχομεν δὲ καὶ δέκα αὐτοῦ ὕμνους ἐν οἷς, διὰ στίχων ἀνακαλούντων τὴν κομψότητα καὶ τὴν ἀρμονίαν τοῦ Ἀνacreontes, ἐξυμνεῖ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀκαταμέτρητον αὐτοῦ δύναμιν, τὴν τριπλῆν ἐνότητά, καὶ ἐν γένει τὰ μυστήρια καὶ τὰ δόγματα τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἀναγινώσκων τοὺς ὕμνους τούτους αἰσθάνεσαι ὅτι ὁ γράφων εἶναι μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ μιμητὴς τῶν ἀρχαίων τῆς Ἑλλάδος ποιητῶν, ἀλλὰ μεταφυσικὴ τις καὶ θρησκευτικὴ χοροὶά ἦτις εἶναι ἡ ποίησις τῆς διανοίας, περιποιεῖ εἰς τὰς μολπὰς ἐκείνας χάριν πρωτότυπον ἧς ἄνευ μεγαλοφυΐα δὲν ὑπάρχει. Ὁ πρῶτος μαλιστα τῶν ὕμνων τούτων ἀποπνέει ἐκ διαλειμμάτων τοσαύτην μελαγχολίαν καὶ ἐκφέρει ἐνίοτε πόθους τοσοῦτον παρεμφερεῖς πρὸς τὴν ὑψηλοτάτην τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων λυρικὴν ποίησιν, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παραθέσωμεν ἐνταῦθα ὁλόκληρον σχεδὸν αὐτοῦ τὸ καίμενον, ἵνα ἀποδείχθῃ ὅτι ὁ συνδυασμὸς τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ παρήγαγεν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ ἔπη τινὰ τὰ ὅποια οἱ γνησιώτεροι λάτραι τοῦ ἀρχαίου Ἑλικῶνος καὶ τῆς νεωτέρας εὐρωπαϊκῆς ποιήσεως δύνανται ἐξίσου εὐχαρίστως νὰ ἀναγνώσωσιν.

"Αγέ μοι λίγεια φόρμιγξ,
 μετὰ Τηϊάν ἀοιδάν,
 μετὰ Λεσβίαν τε μολπᾶν,
 γεραρωτέροις ἐφ' ὕμνοις
 κελάδει Δώριον ᾠδάν,
 ἀπαλαῖς οὐκ ἐπὶ νύμφαις
 ἀφροδίσειον γελῶσαις,
 θαλερῶν οὐδ' ἐπὶ κούραν
 πολυηράτοισι ἥδαις.
 Θεοκύμονος γάρ ἀγνά
 σοφίας ἄχραντος ᾠδῆς
 μέλος ἐς θεῖον ἐπείγει
 κιθάρας μίτους ἐρέσσειν.
 Μελιγρὴν δ' ἄνωγεν ἄταν
 χθονίων φυγεῖν ἐρώτων.
 Τί γάρ ἀλκὰ, τί δὲ κάλλος,
 τί δὲ χρυσὸς, τί δὲ φάμα,
 βασιλῆϊοί τε τιμαί
 παρὰ τὰς Θεοῦ μερίμνας;
 Ὅ μὲν ἔππον εὖ διώκοι,
 ὁ δὲ τόξον εὖ τιταῖνοι,
 ὁ δὲ θημῶνας φυλάσσοι
 κτεάνων, χρύσειον ὄλβον·
 ἑτέρφ' δ' ἄγχιλα χαίτη
 καταειμένη τεχνόντων·
 πολυῦμνος δὲ κεν εἴη
 παρὰ κούροις, παρὰ κούραις,
 ἀμαρύμασι προσώπων.
 Ἐμὲ δ' ἀψόφητον εἴη
 βιοτάν ἄσημον ἔλκειν,
 τὰ μὲν ἐς ἄλλους ἄσημον,
 τὰ δὲ πρὸς Θεὸν εἰδότα.
 Σοφία δέ μοι παρέη
 ἀγαθὰ μὲν νεότατα,
 ἀγαθὰ δὲ γῆρας ἔλκειν,
 ἀγαθὰ δ' ἄνασσα πλούτου·
 πενίαν δ' ἄμοχθος ὕσει
 σοφία γελῶσα, πικραῖς
 ἄβαντον βίου μερίμναις.
 Μόνον εἰ τόσον παρέη,
 ὅτον ἄρκιον καλῆς
 ἀπὸ γειτόνων ἐρύκειν·
 ἵνα μὴ χρεῶ με κάμπτοι

ἐπὶ φροντίδας μελαίνας.

Κλύε καὶ τέττιγος ὦδαν,

θρόσον ὀρθρίαν πίνοντας.

Ἴδε μοι βοῶσι νευραὶ

ἀκέλευστα, καὶ τις ὁμῆ

περὶ τ' ἀμφὶ με ποτᾶται.

Τί ποτ' ἄρα τέξεταί μοι

μέλος ἀθέσκελος ὠδὶς;

Ὁ μὲν, αὐτόσσυτος ἀρχά,

ταμίας πατήρ τε ὄντων,

ἀλόχευτος, ὑψιθώκων

ὑπὲρ οὐρανοῦ καρήνων

ἀλύτῃ κύδει γαίων,

θεὸς ἔμπεδος θαλάσσει·

ἐνοτήτων ἑνὰς ἀγνή,

μονάδων μονὰς τε πρώτη,

ἀπλότητας ἀκροτήτων

ἐνώσασα, καὶ τεχοῦσα

ὑπερουσίαις λοχεύαις·

ἔθεν αὐτῇ προθορούσα·

διὰ πρωτόσπορον εἶδος,

μονὰς ἄρρητα χυθεῖσα

τρικόρυμβον ἔσχεν ἀλκάν.

Ἵπερούσιος δὲ παγὰ

στέφεται κάλλει παίδων

ἀπὸ κέντρου τε θορόντων,

περὶ κέντρον τε βυέντων.

Μένε μοι, θρασεῖα φόρμιγξ,

μένε, μηδὲ φαῖνε δῆμοις

τελετάς ἀνοργιάστους.

Ἴθι, καὶ τὰ νέρθε ὠνεῖ·

τὰ δ' ἄνω σιγὰ καλύπτει.

Ἄλλ' ἡ ψυχὴ, ἐπιφέρει, ἡ ἀθάνατος ψυχὴ, ἥτις εἶναι ἀπό-
σπασμα, εἶναι ἀπορρόγ' τῆς θείας ἐκείνης δυνάμεως τῆς διεπούσης
τοὺς οὐρανούς καὶ τὸν κόσμον συνεχοῦσης, ἡ ψυχὴ αὕτη, καὶ τοι
καταπεσοῦσα εἰς τὴν ὕλην, εἰς τὸ θλιβερόν τοῦτο ἐπίγειον οἰκη-
τήριον, τείνει ἀκαταπαύστως πρὸς τὸ ἀνάκτορον τοῦ τοκέως αὐτῆς.
Καὶ ἐνταῦθα ἀνακράζει·

Μάκαρ ὅστις βορὴν ὕλας ἐλάει καὶ δάκρυα
 προφυγῶν ὕλαγμα, καὶ γὰρ τὰς ἰσὺς ἀλλὰ
 ἀναδύς, ἄλματι κούφῳ ποτὶς ἐκείνῳ νότῳ
 ἰχνὸς ἐς Θεὸν τιταίνει. ἰσὺς καὶ νότος
 Μάκαρ ὅστις μετὰ μοίρας, οὐκ ἔστιν ἰσὺς
 μετὰ μόθους, μετὰ πικρὰς καὶ ἰσὺς ἔστιν ἰσὺς
 χθονογηθεὶς μελεδῶνας, ἰσὺς καὶ νότος
 ἐπιβάς νόου κελεύθων, ἰσὺς καὶ νότος
 βυθὸν εἶδεν θεολάμπῃ. ἰσὺς καὶ νότος
 Πόνος εἰς ὅλαν τανῦσαι, ἰσὺς καὶ νότος
 κραζίαν ὀλοισι παρσοῖς, ἰσὺς καὶ νότος
 ἀναγωγίων ἐρώτων. ἰσὺς καὶ νότος
 Μόνον ἐμπέδωσον ὁρμὰν, ἰσὺς καὶ νότος
 νοερηφόροις ὁρμαῖς, ἰσὺς καὶ νότος
 ὁ δέ τοι πέλας φανεῖται, ἰσὺς καὶ νότος
 γενέτας χεῖρας ὁρμῶν. ἰσὺς καὶ νότος
 Προθέοισα γὰρ τις ἀκτεῖς, ἰσὺς καὶ νότος
 καταλάμψει μὲν ἀταρούς, ἰσὺς καὶ νότος
 πετάσει δέ τοι νοητὸν, ἰσὺς καὶ νότος
 πεδῖον, κάλλεος ἀρχάν. ἰσὺς καὶ νότος
 "Ἄγε μοι ψυχὰ, πλοῖσα νοητοῦται, ἰσὺς
 ἀγαθοῦτοιο παγᾶς, ἰσὺς καὶ νότος
 ἰκετεύσασα τοκῆα, ἰσὺς καὶ νότος
 ἀνάβινε, μηδὲ μέλλε, ἰσὺς καὶ νότος
 γθονὶ τὰ γθονὸς λιποῖσα, ἰσὺς καὶ νότος
 τάχα δ' ἂν μιγεῖσα πατρίδι, ἰσὺς καὶ νότος
 Θεὸς ἐν Θεῷ χορεύοις. ἰσὺς καὶ νότος

Ἄλλὰ δὲν ἔμελλε νὰ παρέλθῃ οὕτω ἀπράγμων ὁ βίος τοῦ ἐξόχου
 τούτου ἀνδρός. Ἡ φήμη τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ εἶχεν ἐπιστήσῃ πρὸ
 πολλοῦ τὴν προσοχὴν ἀπάντων τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Αὐ-
 τὸς ὁ ἀνώτατος κληρὸς ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ αὐτὸν κατατασσόμενον εἰς
 τὴν χορείαν τῶν λειτουργῶν τοῦ Ὑψίστου. Ὁ λαὸς τῆς Πτολεμαΐ-
 δος ἐζήτησεν αὐτὸν ὡς ἐπίσκοπον. Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας
 Θεόφιλος προέτρεπεν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ συναινέσῃ νὰ χειροτονηθῇ. Ὁ
 Συνέσιος ἐδίστασεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἕνεκα τῶν ἑξέων αὐτοῦ, καὶ
 τῶν φρονημάτων, καὶ τῆς ὑψηλῆς ιδέας ἣν εἶχε σχηματίσει περὶ τῶν
 καθηκόντων καὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος. « Σκό-
 πει γὰρ οὕτω, ἔγραψε πρὸς τὸν ἴδιον ἀδελφόν· δύω τούτοις ἐκάστοτε

μερίζω τὸν χρόνον, παιδιὰ καὶ σπουδῇ. Καὶ σπουδάζων ἰδίως εἰμι μάλιστα γὰρ τὰ θεῖα, καὶ παίζων κοινότατος (δηλαδή ὡςάκις σπουδάζω, περὶ τὰ θεῖα μάλιστα, ἀγαπῶ νὰ ἦμαι μόνος· ὡςάκις δὲ παίζω, εἰμαι κοινωνικώτατος). Οἶσθα γὰρ ὡς ὅταν ἀνακύψω τῶν βιβλίων, ἐπιφρεπῆς εἰμι πρὸς ἅπασαν παιδιάν· πολιτικῆς δὲ φροντίδος ἀμειψῶ καὶ φύσει καὶ μελέτῃ. Τὸν δὲ ἱερέα, ἄνδρα δεῖ θεσπέσιον εἶναι, ὃν γὰρ πρὸς μὲν παιδιάν ἄπασαν, ἴσα καὶ Θεῷ ἀμείλιχτον εἶναι χρή· ὅς ἵνα τιρῇ τὴν ὑπόθεσιν, ὑπὸ μυρίων ὁμμάτων φρουρεῖται· ὢν οὐδὲν ἢ μικρὸν ὄφελος, εἰ μὴ τις εἴη κατεσκευασμένος σύννους τε καὶ πρὸς ἅπασαν γλυκυθυμίαν ἀνένδοτος. Τὰ δὲ γὰρ πρὸς τὸν Θεόν, οὐκ ἂν ἰδίως, ἀλλὰ κοινότατος εἴη, νομοδιδάσκαλος ὢν καὶ νενομισμένα φθεγγόμενος. Χρὴ δὲ αὐτῷ καὶ πράγματα πράττειν ὅσα πάντες ἄμα. Τὰ γὰρ ἀπάντων μόνον δεῖ πράττειν, ἢ πάσαις αἰτίαις, ἐνέχεσθαι. Πῶς οὖν οὐκ εἴη εὐμεγέθους ψυχῆς καὶ κρατίστης, ἐνέγκαι τοσοῦτον ὄγκον φροντίδων, καὶ μὴ κατακλύσαι τὸν νοῦν, καὶ μὴ κατασβεθεῖσαν ἐν τῇ ψυχῇ περιῦδειν τὴν μοῖραν τὴν θεῖαν, οὕτω παντοδᾶπῶν ἐπιτηδευμάτων ἀπαγαγόντων αὐτόν; Εὖ οἶδα ὅτι δυνατόν ἐνίοις τοῦτο, καὶ μακαρίζω τὰς φύσεις αὐτῶν, κακείνους ἀληθῶς εἶναι ἡγοῦμαι τοὺς θεῖους ἄνδρας, οὓς τὸ ὁμιλεῖν πάνυ πράγμασιν ἀνθρωπίνους μὴ ἀποκόπτει τοῦ θεοῦ· ἀλλὰ καὶ αὐτὸν οἶδα ἐν ἅστει τε κατιόντα καὶ ἀπ' ἁστέος ἀνιόντα, καὶ ἐνειλούμενον τοῖς πρὸς τὰ γεώδη μετέλκουσι, καὶ ἐμπιπλάμενον κηλίδος, οὐκ ἂν εἴποι τις ὅσης. » Ὅποια λόγου χάρις· ὅποια μετριοφροσύνη· καὶ ὅποια συνείδησις τῶν μεγάλων τοῦ ἱερέως καθηκόντων! Ἄλλ' αὐτὴ αὐτὴ ἡ συνείδησις· δὲν κατεδείκνυνεν ἄρ' αὖ γὰρ ὅτι ἦτο ὁ ἄνθρωπος πρὸ καιροῦ κατὰ μέγα μέρος παρεσκευασμένος πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων τούτων;

Ἵπῃρχεν ὁμοῦ καὶ ἄλλη θετικωτέρα δυσχέρεια, ὁ τοῦ Συνεσίου γάμος. « Ἐμοὶ τοιγαροῦν, ἐξακολουθεῖ γράφων πρὸς τὸν ἀδελφόν, ὅ,τε Θεός, ὅ,τε νόμος, ἢ τε ἱερά Θεοφίλου χεὶρ γυναῖκα ἐπιδέδωκε. Προαγορεύω τοίνυν ἅπασι καὶ μαρτύρομαι, ὡς ἐγὼ ταύτης οὔτε ἀλλοτριώσομαι καθάπαξ, οὔτε ὡς μοιχὸς αὐτῇ λάθρα συνέσομαι· τὸ μὲν γὰρ ἥκιστα εὐσεβές, τὸ δὲ ἥκιστα νόμιμον· ἀλλὰ βουλήσομαι τε καὶ εὖξομαι συχνά μοι πάνυ καὶ χρηστά γενέσθαι παιδί. » Τε-

λευταῖον ὁ Συνέσιος διεφώνει πρὸς τὰ κοινῇ δεδογμένα περὶ τινὰ ζητήματα περιστρεφόμενα εἰς τὰ μεθόρια τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θρησκείας· καὶ δὲν ἤθελε κατ' οὐδένα τρόπον ν' ἀρνηθῇ τὰς γνώμας αὐτοῦ, οὔτε νὰ ἀποκρύψῃ αὐτάς. « Ἀμέλει, ἐπέφερεν ἐν τῇ αὐτῇ πρὸς τὸν ἀδελφὸν ἐπιστολῇ, τὴν ψυχὴν οὐκ ἀξιώσω ποτὲ σώματος ὑστερογενῇ νομίζειν· τὸν κόσμον οὐ φήσω καὶ τᾶλλα μέρη συνδιαφθεῖσθαι· τὴν καθωμιλημένην ἀνάστασιν ἱερὸν τι καὶ ἀπόρρητον ἡγῆμαι, καὶ πολλοῦ δέω ταῖς τοῦ πλήθους ὑπολήψεσιν ὁμολογῆσαι. Νοῦς μὲν οὖν φιλόσοφος ἐπόπτης ὢν τ' ἀληθοῦς, συγχωρεῖ τῇ χρεῖα τοῦ ψεύδεσθαι· ἀνάλογον γάρ ἐστι φῶς πρὸς ἀλήθειαν, καὶ ὄμμα πρὸς λήμνην, καὶ ὀρθαλμὸς εἰς κακὸν ἂν ἀπολαύσειεν ἀπλήστου φωτός· ἢ τοῖς ὀφθαλμιῶσι τὸ σκότος ὠφελιμώτερον, ταύτη καὶ τὸ ψεῦδος ὄφελος εἶναι τίθεμαι δῆμῳ, καὶ βλαβερὸν τὴν ἀλήθειαν τοῖς οὐκ ἰσχύουσιν ἐνατενίσαι πρὸς τὴν τῶν ὄντων ἐνάργειαν. Εἰ ταῦτα καὶ οἱ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱερωσύνης συγχωροῦσιν ἐμοὶ νόμοι, δυνάμειν ἂν ἱερασθαι, τὰ μὲν οἴκοι φιλοσοφῶν, τὰ δ' ἔξω φιλομυθῶν, εἰ μὴ διδάσκων, ἀλλ' οὐδὲ μὲν τοι μεταδιδάσκων, μένειν δὲ ἔῶν ἐπὶ τῆς προλήψεως. Εἰ δὲ φασιν οὕτω δεῖν καὶ κινεῖσθαι, καὶ δῆλον εἶναι τὸν ἱερέα ταῖς δόξαις, οὐκ ἂν φθάνοι μοι φανερόν ἐμαυτὸν ἅπασι καθίστας. Δῆμῳ γὰρ δὴ καὶ φιλοσοφία, τί πρὸς ἄλληλα; Τὴν μὲν ἀλήθειαν τῶν θεῶν, ἀπόρρητον εἶναι δεῖ· τὸ δὲ πλῆθος ἐτέρας ἕξεως δεῖται· αὐθις δὲ καὶ πολλάκις ἐρῶ, μηδεμιᾶς ἀνάγκης παρούσης, αὐτ' ἐλέγχειν σοφόν, οὐτ' ἐλέγχεσθαι. Καλούμενος δ' εἰς ἱερωσύνην, οὐκ ἀξίω προσποιεῖσθαι δόγματα. Ταῦτα Θεόν, ταῦτα ἀνθρώπους μαρτύρομαι· οἰκεῖον ἀλήθεια Θεῷ, ᾧ διὰ πάντων ἀνάκτιος εἶναι βούλομαι· ἐν τοῦτο μόνον οὐχ ὑποκρίνομαι, ἐπεὶ καὶ φιλοπαίγμων ὢν, ὅς γε παιδόθεν αἰτίαν ἔσχον ὀπλομανεῖν τε καὶ ἵππομανεῖν πέρα τοῦ δέοντος, ἀνάσσομαι μὲν· τί γὰρ καὶ πάθω, τὰς φιλότατας κύνας ἀθήρους ὀρῶν, καὶ τὰ τόξα θριπτηδέστατα· καρτερήσω δὲ, ἂν ἐπιτάττῃ Θεός· καὶ μισόφροντις ὢν ὀδυνήσομαι μὲν, ἀνέξομαι δὲ δικιδίων καὶ πραγμάτων λειτουργίαν τινὰ ταύτην, εἰ καὶ βαρεῖαν, ἐκπιμπλᾷς τῷ Θεῷ. Δόγματα δὲ οὐκ ἐπηλυγάζσομαι (δὲν θέλω τὰ καλύψει, δὲν θέλω τὰ ἀρνηθῇ)· οὐδὲ στασιάζει μοι πρὸς τὴν γλῶτταν ἡ γνώμη. Οὕτω φρονῶν, οὕτω λέγων, ἀρέσκειν οἶμαι Θεῷ, οὐ βούλομαι

δὲ καταλελειφθαί τινι περὶ ἐμοῦ λόγον, ὡς ἀγνοηθεὶς ἤρπασα τὴν χειροτονίαν· ἀλλ' ὡς εἰδὼς ὁ θεοφιλέστατος πατὴρ Θεόφιλος καὶ ὡς ἐπιστάμενος, σαφές μοι ποιήσας οὕτω βουλευσάσθω περὶ ἐμοῦ. Ἡ γὰρ κατὰ χώραν ἐάσει μένειν ἐπ' ἐμαυτοῦ φιλοσοφοῦντα, ἥ τοῦ μετὰ ταῦτα κρίνειν καὶ διαγράφειν ἡμᾶς τοῦ χοροῦ τῶν ἱερέων ἐαυτῷ χώραν οὐχ ὑπολείψει. »

Αἱ δυσκολίαι λοιπὸν ἐφαίνοντο ἀνυπέρβλητοι· ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου ἀνένδοτος· αἱ δόξαι περὶ τινὰ ὅπως οὖν ἰδιόρρυθμοι. Ἄλλ' ἡ κοινὴ γνώμη ἦτο ἀκράτητος· ὁ λαὸς, ὁ λαὸς ἐκεῖνος περὶ τοῦ ὁποίου μετὰ τινος περιφρονήσεως ἐλάλει ὁ Συνέσιος, ἐπέμενεν οὐδὲν ἥττον θέλων νὰ ἴδῃ τὸν σοφὸν ἄνδρα οὐ μόνον ἱερέα γινόμενον, ἀλλὰ καὶ ἀναβιβαζόμενον εἰς τὰ ὑπάτα τῆς ἐκκλησίας ἀξιώματα. Καὶ ὁμιλοῦντες περὶ λαοῦ, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴν ἐνθυμίσωμεν εἰς τὸν ἀναγνώστην ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἐ. μ. Χ. ἐκατονταετηρίδος, περὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς τὴν ὁποίαν συνειθίσταμεν ἐν γένει νὰ περιφρονῶμεν, διότι δὲν ἐμελετήσαμεν αὐτὴν καλῶς καὶ δὲν ἐγνωρίσαμεν ὅποσον τὰ αἰσθήματα αὐτῆς ἦσαν ἐνίοτε εὐγενῆ. Τὸ δὲ παραδοξότερον, καὶ αὐτὸς ὁ κληρὸς τῆς ἀνατολῆς, ἰδίως ὁ τῶν κατὰ τὴν Ἀφρικὴν ἐλληνίδων πόλεων κληρὸς, ἡσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ ἐνισχύσῃ τὰς τάξεις αὐτοῦ, ὑποδεχόμενος ἐν αὐταῖς τὸν ἰσχυρὸν ἐκεῖνον ἐπίκουρον. Ὅθεν ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, ἐνέδωκαν εἰς ὅλας αὐτοῦ τὰς ἀξιώσεις· ἐπέτρεψαν αὐτῷ νὰ διατηρήσῃ τὴν σύζυγον, ἐπέτρεψαν νὰ διαφυλάξῃ τὰς δοξασίας· καὶ οὕτω τελευταῖον ὁ Συνέσιος ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος Πτολεμαίδος. Ἀμα δὲ ἀρχιερατεύσας, ἀπέδειξεν ὅτι ἐξ ὑπερβαλλούσης μετριοφροσύνης εἶχε θεωρήσει ἐαυτὸν ἀνεπιτήδειον εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν ποικίλων ἐπισκοπικῶν καθηκόντων, καὶ ἰδίως τῶν καθηκόντων τῶν πολιτικῶν.

Διοικητὴς τῆς Κυρηναϊκῆς ἦτο τότε ὁ Ἀνδρόνικος, ἀνὴρ ἄγχιος, ὅστις ἐνόμιζεν ὅτι διὰ ποινῶν καὶ βασάνων ὤφειλε νὰ κυβερνᾷ τὴν ἐπιτραπείσαν αὐτῷ ἐπαρχίαν. Ὁ Συνέσιος δὲν ἠδυνήθη νὰ μείνῃ ἀδιάφορος εἰς τὰς κατὰ τῶν βιαιοπραγιῶν τούτων κραυγὰς καὶ αἰτιάσεις τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ. Ὡς Ἕλληνα, ὡς χριστιανὸς, ὡς ἐπίσκοπος

πος ἐφρόνει ὅτι ἔχει τριπλοῦν καθήκον νὰ προστατεύῃ τοὺς ἀδικουμένους, καὶ νὰ περιστείλῃ τὰς καταχρήσεις τοῦ ἀθλήτου ἐκείνου ἀντιπροσώπου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν πρόβη ἐπὶ τὸ ἔργον διὰ συμβουλῶν καὶ παρακλήσεων, ἀρκούμενος νὰ δίδῃ ἄσυλον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εἰς τοὺς καταδιωκομένους· ὁ δὲ Ἀνδρόνικος πρὸς μὲν τὰς προτροπὰς ἐκώφευσε, κατὰ δὲ τοῦ ἀσύλου ἀγανακτήσας ἐτειχοκόλλησεν εἰς τὰς πύλας τῆς ἐκκλησίας διαταγὴν ἀπαγορεύουσαν τοῖς μὲν πολίταις νὰ καταφεύγωσιν εἰς τὸ ἱερόν, τοῖς δὲ ἱερεῦσι νὰ ὑποδέχωνται αὐτούς· καὶ ἐν ταύτῳ παρέδιδεν εἰς τὰ βασανιστήρια πολίτην τινὰ τῆς Πτολεμαίδος ἐν αὐτῇ τῆς πόλεως τῇ ἀγορᾷ εἰς ὥραν καθ' ἣν διὰ τὸν πολὺν καύσωνα τὸ μὲν πλῆθος τοῦ λαοῦ διῆγεν εἰς τὰ ἴδια, ἤρξαντο δὲ τὰ παθήματα τοῦ θύματος. Ὁ ἐπίσκοπος μόνος ἔδραμεν ἵνα βοηθήσῃ καὶ παραμυθήσῃ τὸν δυστυχῆ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀνδρόνικος, ὀργισθεὶς διὰ τὸ δεῖγμα τοῦτο τῆς συμπαθείας, ἐτόλμησε νὰ βλασφημήσῃ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπεχείρησεν ἔτι δεινότερας κακώσεις, ὁ Συνέσιος, ἀντιτάσσων εἰς τὴν ὑλικὴν βίαν, τὴν ἠθικὴν τῆς ἐκκλησίας δύναμιν, συνέταξε κατ' αὐτοῦ ἀφορισμὸν φοβερόν δι' οὗ ἀπέκλειεν αὐτὸν οὐ μόνον τῆς ἐν Πτολεμαίδι ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ πάσης Χριστιανῶν κοινωνίας. « Ἐπὶ τούτοις, ἔλεγεν ἐν ἐπιλόγῃ ὁ ἀφορισμὸς, ἡ Πτολεμαίδος ἐκκλησία, τάδε πρὸς τὰς ἀπανταχοῦ γῆς ἑαυτῆς ἀδελφὰς διατάττεται· Ἀνδρονίκῳ καὶ τοῖς αὐτοῦ, μηδὲν ἀνοιγνύσθω τέμενος τοῦ Θεοῦ· ἅπας αὐτοῖς ἱερός ἀποκεκλεισθῶ καὶ σηκὸς καὶ περίβολος· οὐκ ἔστι τῷ διαβόλῳ μέρος ἐν παραδείσῳ· ὅς κ' ἂν λάθῃ διαδύς, ἐξελαύνεται. Παραινῶ μὲν οὖν καὶ ἰδιώτῃ παντὶ καὶ ἄρχοντι μήτε ὁμορόφιον αὐτῷ, μήτε ὁμοτράπεζον γίνεσθαι· ἱερεῦσι δὲ διαφερόντως, οἳ μήτε ζῶντας αὐτοὺς προσερούσι, μήτε τελευτήσαντας συμπροπέμψουσι· εἰ δέ τις ὡς μικροπολίτην ἀποσκυβαλίσει τὴν ἐκκλησίαν καὶ δέξεται τοὺς ἀποκηρύκτους αὐτῆς, ὡς οὐκ ἀνάγκη τῇ πένητι πείθεσθαι, ἴστω σχίσας τὴν ἐκκλησίαν, ἣν μίαν ὁ Χριστὸς εἶη βούλεται. »

Ὁ Ἀνδρόνικος, πληροφορηθεὶς ὅτι παρεσκευάσθη ἡ δεινὴ αὐτῇ κατ' αὐτοῦ διακήρυξις, ἠγωνίσθη διὰ ποικίλων αἰτήσεων καὶ ὑποσχέσεων νὰ προλάβῃ τὴν ἐκδοσιν αὐτῆς. Ἀλλ' ἐπιτυχὼν τοῦ σκοποῦ,

ἐξεστράπη αὖθις εἰς ἔτι δεινότερας καταπιέσεις καὶ βιαιοπραγίας, προσθεις εἰς τὴν ἐξορίαν τὴν δήμευσιν, καὶ εἰς τὰ βασανιστήρια τὸν θάνατον. Τὴν ἀπάτην ταύτην μὴ δυνάμενος νὰ ἀνεχθῇ ὁ Συνέσιος ἐξέδωκε τελευταῖον τὸν ἀφορισμὸν διὰ νέας πρὸς τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἐντονωτάτης ἐγκυκλίου ἣτις ἔλεγεν ἐν προοιμίῳ. « Ἀνδρόνικος τὴν ἐκκλησίαν ψευδόμενος, ἀληθευούσης αὐτῆς πειραθήτω. » Αὐτὴ ἡ αὐλὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔμεινεν ἀδιάφορος εἰς τὴν ἀπειλητικὴν ταύτην κραυγὴν τοῦ ἐπισκόπου Πτολεμαΐδος. Ὁ Ἀνδρόνικος καθρέθη τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ· τοσοῦτον μάλιστα βαρέως ἐτιμωρήθη ὥστε ὁ ἐπιεικὴς Συνέσιος ἔψεξε τὸν αὐθαίρετον τοῦτον τῆς περιστολῆς τῆς ἀδικίας τρόπον καὶ ἐμεσολάβησεν ὑπὲρ ἐκείνου τὸν ὅποιον πρὸ μικροῦ εἶχε κατηγορήσει. Μὴ ἀμελῶν δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τὰ κύρια τοῦ ἐπισκόπου καθήκοντα, δὲν ἔπαυσεν οὐδ' εἰς τὸν μετέπειτα χρόνον προστατεύων τοὺς συμπολίτας κατὰ τῶν καταχρήσεων τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καὶ εἰς ἔτι ἀλλοτριωτέρας τοῦ σχήματος αὐτοῦ φροντίδας ἐξ ἀπαραιτήτου ἀνάγκης ἀνემίχθη.

Ἡ Κυρηναϊκὴ, ἡ ἄλλοτε τοσοῦτον βιομήχανος καὶ πλουσία, ἐν τῇ ἐ. ἑκατονταετηρίδι οὐ μόνον εἶχεν ἀποβάλει τὴν ἐμπορεῖαν αὐτῆς καὶ τὸ πλεῖστον τῆς τέχνης, ἀλλ' ἔπασχε πρὸς τούτοις τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἐθνῶν τὰ ὅποια, κατοικοῦντα εἰς τὴν γείτονα μεγάλην Σύρτιν παρὰ τὴν ἔρημον, ἐλεηλάτουν ἀδιακόπως τὴν ὑπαιθρον χώραν καὶ δὲν ἀνεχαιτίζοντο εἰμὴ ὑπὸ τῶν τειχῶν τῶν πόλεων. Τοσοῦτον δὲ ἄθλιος ἦτο ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως σταλεις ἐκεῖ ἐπίτροπος τοῦ βασιλέως, ὥστε ἀντὶ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς ἐχθροὺς ἐκείνους, οὐδὲ ἐν τῇ Πτολεμαίδι αὐτῇ ἐθεώρει ἑαυτὸν ἀσφαλῆ, ἀλλὰ, σωρεύσας τοὺς θησαυροὺς οὓς ἐκ ποικίλων καταπιέσεων εἶχε συλλέξει εἰς δύο πλοῖα, διέτριβεν ἐπ' αὐτῶν ἑτοιμος πρὸς φυγὴν. Ἡ θλίψις καὶ ἡ ἀγανάκτησις τοῦ Συνεσίου διὰ τὴν τοιαύτην ἀνανδρον τοῦ διοικητοῦ διαγωγὴν περιγράφεται εἰς μίαν τῶν σωζομένων ἐπιστολῶν, ἐν ᾗ μετὰ εἰρωνικῆς περιφρονήσεως λέγει πρὸς τοὺς ἄλλους, « οὐ γὰρ παρ' ἑπαλξιν ὥσπερ ἐγὼ Συνέσιος ὁ φιλόσοφος, ἀλλὰ παρὰ κόπην ὁ στρατηγὸς ἴσταται. » Καὶ τῷ ὄντι ἐνῷ ὁ διοικητὴς εἶχε διατάξει αὐστηρῶς εἰς τοὺς κατοίκους νὰ μένωσιν ἐντὸς τῶν τειχῶν κεκλεισμένοι, ὁ γενναῖος ἐπίσκοπος ἀπὸ πρωΐας μὲν ἐξ-

ἄρχετο ἔφιππος ἵνα πληροφορηθῇ τὰ κατὰ τὸν ἐχθρόν· τὴν δὲ νύκτα, παρακολουθούμενος ὑπὸ λογάδων τινῶν νεανίσκων τῆς πόλεως, περιφέρειτο περὶ τὸν λόφον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγείρετο ἡ Πτολεμαῖς ἵνα προλάβῃ πᾶσαν αἰφνιδίαν τῶν βαρβάρων ἐφοδὸν, καὶ ἐπιτρέψῃ, ὡς ἔλεγεν, εἰς τὰς γυναῖκας νὰ κοιμηθῶσιν ἡσυχῶς, γινώσκουσαι ὅτι ὑπάρχει ὁ ἀγρυπνῶν ὑπὲρ τῆς ἀμύνης αὐτῶν. Ἄλλοτε πάλιν ὠφελούμενος ἀπὸ τῶν μαθηματικῶν αὐτοῦ γνώσεων, ἡσχολεῖτο, ὡς ὁ Ἀρχιμήδης ἐν Συρακούσαις, εἰς κατασκευὴν μηχανῆς πολεμικῆς ἐπιτηδεΐας νὰ ῥίπτῃ ὀγκώδεις λίθους κατὰ τῶν πολεμίων. Ἐν γένει δὲ ἐπὶ πολλὸν χρόνον εἰς μὲν τοὺς περὶ αὐτὸν ἐπεδείκνυνεν ἀτρόμητον πεποιθήσιν, τὴν δὲ θλίψιν ἐξέφραζε μόνον εἰς φίλους πόρρῳ διατελοῦντας, καὶ μάλιστα πρὸς τὴν Ὑπατίαν γράφων, τῆς ὁποίας ἔσωζε περιπαθῶς τὴν μνήμην, εἰ καὶ πρεσβευούσης δόγμα ἀλλότριον αὐτοῦ. « Εἰ δὲ θανόντων περ καταλήθοντ' εἰν αἰῖδαο, ἐπέστειλε πρὸς αὐτὴν ποτε ἐκ Πτολεμαΐδος πολιορκουμένης, αὐτὰρ ἐγὼ κάκειθι τῆς φίλης Ὑπατίας μεμνήσομαι. Ἐγώ γε τοι τοῖς πάθεσι τῆς πατρίδος περιεχόμενος, καὶ δυσχεραίνων αὐτήν, ἐφ' οἷς ὁρῶ καθημέραν ὅπλα πολέμια, καὶ ἀποσφαττομένους ἀνθρώπους ὥσπερ ἱερεῖα, καὶ τὸν ἀέρα διεσθαρμένον ἔλκων ἀπὸ τῆς σήψεως τῶν σωμάτων, καὶ αὐτὸς ἕτερα τοιαῦτα παθεῖν προσδοκῶν· τίς γὰρ εὐελπίς, ἐν ᾗ καὶ τὸ περιέχον ἐστὶ κατηφέστατον, κατειλημμένον τῇ σκιᾷ τῶν σαρκοφάγων ὀρνέων; ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τούτοις φιλοχωρῶν. Τί γὰρ καὶ πάθω Λίβυς ὢν, καὶ ἐνταῦθα γενόμενος, καὶ τῶν πάππων τοὺς τάφους οὐκ ἀτίμους ὁρῶν. Διὰ σέ μοι δοκῶ μόνην ὑπερόψεσθαι τῆς πατρίδος, καὶ λαβῶμαι σχολῆς, μετاناστεύσειν. »

Ἀλλὰ τελευταῖον δὲν εἰμπόρεσε νὰ κρύψῃ τὴν ὑπερεκχειλίσασαν ἀπελπισίαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν συμπολίτας, μάλιστα δὲ ἐν τῷ ἐπιλόγῳ τῆς ὁμιλίας ἣν ἐξέφωνησεν ἐπὶ τῇ μεγίστῃ τῶν βαρβάρων ἐφοδῷ, ἡγεμονεύοντος Γενναδίου καὶ δυνκὸς ὄντος Ἰννοκεντίου, ἐξεδήλωσε τὴν ταραχὴν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας δι' εὐγλωττίας ἀμμηήτου, συγγέων τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις μετὰ τῶν χριστιανικῶν πεποιθήσεων εἰς τρόπον καὶ αὐτὴς καταδεικνύοντα τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τοῦ νέου τούτου ἐλληνισμοῦ τοῦ προκύψαντος τότε εἰς μέσον διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀρχαίων ἀνα-

μνήσεων μετὰ τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας καὶ ἠθικῆς. « ὦμοι Κυ-
ρήνης! ἔλεγεν, ἥς αἱ δημόσιαι κύβεις μέχρις ἐμοῦ κατάγουσι τὰς
ἀφ' Ἑρακλέους διαδοχάς· οὐ γὰρ ἂν εἴην ἀρχαῖος, ἐν εἰδόσιν ὀλο-
φυρόμενος τὴν καταβεβλημένην εὐγένειαν. ὦμοι τῶν τάφων, ὧν οὐ
μεθέξω τῶν Δωρικῶν! ὦμοι Πτολεμαίδος! ἥς ἀνεδείχθην ὕστατος
ἱερεὺς. Ἀλλὰ πρόσσετί μοι τὸ δεινόν· οὐκέτι δύναμαι λέγειν· ἐπι-
λαμβάνεται μου τῆς γλώττης τὰ δάκρυα. Γέγονα πρὸς τὴν φαν-
τασίαν τῆς τῶν ἱερῶν ἀπολείψεως. Ἔδει μὲν οἷχεσθαι πλέοντας·
ἀλλ' ὅταν ἐπὶ ναῦν τις καλῇ, μικρὸν ἀναμειναι δεήσομαι· βαδιοῦ-
μαι γὰρ πρῶτον ἐπὶ τὸν νεὼν τοῦ Θεοῦ· κυκλώσομαι τὸ θυσιαστή-
ριον· δάκρυσι βρέξω τὸ τιμαλφέστατον ἔδαφος· οὐκ ἀποδραμοῦμαι
πρὶν θύραν ἐκείνην, καὶ θρόνον ἐκεῖνον ἀσπάσασθαι. ὦ ποσάκις θεο-
κλυτήσω τε, καὶ μεταστραγήσομαι; ὦ ποσάκις ταῖς κυκλίσι τὰ
χεῖρε προσμάζομαι; Ἀλλ' ἰσχυρὸν ἀνάγκη πράγμα, καὶ βίαιον. Ἐπι-
θυμῶ δοῦναι ὀφθαλμοῖς ὕπνον ἀπεριστάλπιστον. Μέχρι πότε παρὰ
ἐπαλξίν στήσομαι; μέχρι πότε τηρήσω τὸ μεταπύργιον; Ἀπαγο-
ρεύω φυλακὰς ἐπιπτάτων νυκτερινάς, καὶ φυλάττων ἐν τῷ μέρει, καὶ
φυλαττόμενος, ὁ παλλὰ πρότερον ἀγρυπνήσας ἐπὶ ταῖς ἄστρον ἐπι-
τολαῖς. Ἀποκναίομαι νῦν ἐγγρηγορῶν ἐπὶ ταῖς τῶν πολέμιων ἐπιβο-
λαῖς. Πρὸς διαμεμετρημένον ὕδωρ καθεύδομεν· καὶ τὸ λαχόν μοι
μέρος εἰς ὕπνον ἀφαιρεῖται πολλαῖς ὁ κώδων ὁ φυλακτῆριος. Ἄν δὲ
καταμύσω μικρόν· ὦ τῶν ἐνυπνίων τῶν σκυθρωπῶν! εἰς οἷα παρα-
πέμπουσιν ἡμᾶς αἱ μεθ' ἡμέραν φροντίδες. Τὸ λῆξαι πόνων, ἀρξά-
σθαι πόνων ἐστὶ· φεύγομεν, ἀλισκόμεθα, τιτρωσκόμεθα, δεδέμεθα,
πιπρασκόμεθα. Ποσάκις ἐξάνεστην ἄσμενος, ὅτι δεσπότην ἀπέλι-
πον; ποσάκις ἐξάνεστην ὑπέρασθμος, ἰδρῶτι ραίνόμενος, ὁμοῦ τὸν
ὕπνον καὶ τὸν δρόμον ἀπολιπὼν, ὃν κατατείνας ἔφευγον ὀπλίτην
πολέμιον; Μόνοις ἡμῖν Ἡσίοδος οὐδὲν λέγει, τὴν ἐλπίδα τηρήσας
εἶσω τοῦ πύλου· πάντες ἀθαρσεῖς καὶ δυσέλπιδες. Ὁ πεπαρομια-
σμένος βίος ἀβίωτος οὐχ ἕτερός ἐστιν, ἄνδρες, ἀλλ' ὃν ζῶμεν ἡμεῖς·
τίς ἡ διατριβή; τί μέλλομεν; Ἀπήχθηται Πεντάπολις τῷ Θεῷ·
ποιναὶς ἐκδεδόμεθα· ἡ γὰρ ἀκρις, οὐκ ἔστι κακὸν ἀκριβέστερον· τὸ
δὲ πῦρ ὃ πρὸ τῶν πολέμιων τριῶν πόλεων ἐπενείματο λῆϊα. Τί
πέρας κακῶν; Εἰ τούτων ἄγουσιν ἐλευθερίαν αἱ νῆσοι, ἐγὼ μὲν ὅταν

ἔφουβρίσῃ τὸ πέλαγος, πλευσούμαι. Ἀλλὰ φοβοῦμαι, μὴ προλάβῃ με τὸ δεινόν· πελάζει γὰρ ἡ κυρία τῆς προσβολῆς, ἣν τῇ πόλει, φασίν, ὁ πτεροφόρος ὑπέβλησεν, ὁ τοῦ πολεμίου ἐξηγούμενος στρατεύματος. Μαλιστα δὴ καιρῶν ἐκεῖνος ἱερεῦσι τὸν ἐπὶ τὰς αὐλὰς τοῦ Θεοῦ δρόμον ἀναγκαῖον ἀποφανεῖ, ἂν ἐν χρεὼ τῆς πόλεως ὁ κίνδυνος γένηται. Ἐγὼ κατὰ χώραν ἐπ' ἐκκλησίας μενῶ· τὰς παναγεῖς προστήσομαι χέρνιβας· προσφύσομαι τῶν κιόνων τῶν ἱερῶν, αἵ τὴν ἄσυλον ἀπὸ γῆς ἀνέχουσι τράπεζαν· ἐκεῖ καὶ ζῶν καθεδοῦμαι, καὶ ἀποθανῶν κείσομαι. Λειτουργγός εἰμι τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ψυχὴν ἔσως ἀπολειτουρηῖσάί με δεῖ· οὐ μὴν ὁ γε Θεὸς περιόψεται τὸν βωμὸν τὸν ἀναίμακτον ἱερέως αἵματι μαινόμενον. »

Καὶ ἡ μὲν Πτολεμαῖς ἐσώθη τότε· ἀλλ' οἱ ἀποκρουσθέντες ἀπὸ αὐτῆς βάρβαροι, ἐπιπесόντες εἰς τὴν ἄλλην χώραν, ἐξηράνισαν ἅπαντα τὰ ἔχνη τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, καὶ κατέλιπον αὐτὴν κατοίκων ἔρημον. Ἀδελφον δὲ τί ἀπέγινεν ἐπὶ τέλους καὶ ὁ Συνέσιος ἐν τῇ μέσῃ τῆς ὀλεθρίας ταύτης καταστάσεως τῶν πραγμάτων. Γνωστὸν δὲν εἶναι οὔτε πότε συνέβη ὁ θάνατος αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ μνήμη αὐτοῦ μένει ἀθάνατος· διότι ἡ μεγαλοφυΐα, ἡ χάρις, ἡ τόλμη, ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλοπατρία τοῦ δαιμονίου ἀνδρὸς μαρτυροῦσι πόσον ἀκμαῖα ἦσαν ἔτι τὰ περιλιπούμενα τοῦ ἀρχαίου ἐλληνισμοῦ λείψανα καὶ πόσον ἄλλοιᾳ ἤθελεν ἀποδοῖ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἡ τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους τύχη, ἐὰν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, ἀντὶ νὰ παραδοθῇ εἰς τὰς χεῖρας βαρβάρων καὶ νὰ ἀσπασθῇ ἡθελῇ ἀσιανὰ, ἤξευρε νὰ ὠφελῇ ἐπιτηδειότερον ἀπὸ τῶν νέων δυνάμεων τὰς ὁποίας τὸ ἔθνος ἐκεῖνο προσέλαβεν ἐκ τῆς συμμαχίας αὐτοῦ μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Τῆς ἀληθείας ταύτης ἑτέρα ἀπόδειξις εἶναι ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία καὶ τὸ φρόνημα τοῦ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀκμάσαντος Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου. Ὁ Ἰωάννης ὁ ἕνεκα τῆς ἀπαρμιλλοῦ αὐτοῦ εὐγλωττίας Χρυσόστομος ἐπικληθεῖς, ἐγεννήθη περὶ τὸ 344 εἰς Ἀντιόχειαν, ἐκ πατρὸς ἐπιφανοῦς, τοῦ Σεκούνδου, διαπρέψαντος ἐν τοῖς ἀνωτάτοις ἀξιοματικοῖς τοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν στρατοῦ. Ἡ μήτηρ αὐτοῦ, Ἀνθοῦσα, ἀνέθρεψεν αὐτὸν ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει.

ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ὁ νέος ἠκολούθησε τὰ ρητορικά μαθήματα τοῦ πε-
ριωνύμου σοφιστοῦ Λιβανίου, ὅστις διετέλεσεν ἀπαδὸς πιστὸς τοῦ
Ἰουλιανοῦ καὶ τοῦ ἀρχαίου δόγματος. Ὁ Χρυσόστομος ἐδιηγείτο
ὅτι ὁ Λιβάνιος μαθὼν παρ' αὐτοῦ ὅτι ἡ μήτηρ αὐτοῦ, χρηρεύσασα εἰς
ἡλικίαν ἐτῶν εἴκοσι, δὲν ἠθέλησε ποτὲ νὰ λάβῃ δεύτερον σύζυγον,
ἀνέκραξεν ἀποτεινόμενος πρὸς τὸ ἐθνικὸν αὐτοῦ ἀκροατήριον· « ὦ
θεοὶ τῆς Ἑλλάδος, ὁποίας γυναῖκας ἔχουσιν αὐτοὶ οἱ χριστιανοί! »
Ὁ εἰδωολάτρης οὗτος σοφιστὴς ἐθαύμασε μετ' ὀλίγον τὸν νέον μα-
θητὴν, καὶ ἤλπισεν ἴσως ὅτι θέλει παρασύρει αὐτὸν εἰς τὸ ἀρχαῖον
θρησκευμα, διὰ τοῦ δελεάσματος τῶν ὁμηρικῶν ἐκείνων μύθων, τοὺς
ὁποίους τοσοῦτον εὐγλώττως ἡρμήνευεν. Καὶ τοι δὲ, προϊόντος τοῦ
χρόνου, ἐψεύσθη τῆς προσδοκίας ταύτης, δὲν ἔπαυσεν ἀγαπῶν τὸν
Χρυσόστομον· καὶ σώζεται ἐπιστολὴ τοῦ Λιβανίου δι' ἧς συγχαίρει
τῷ μαθητῇ ἐπὶ ταῖς ἐπιτυχίαις αὐτοῦ ὡς δικηγόρου ἐν Ἀντιοχείᾳ.
Πολλὰ δὲ ἔτη μετέπειτα περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς, ἐρωτηθεὶς ὑπὸ
τῶν φοιτητῶν, τίς ἄρα διαδέξοιτο τὴν διατριβὴν μετ' αὐτὸν, ἀπε-
κριθὲ στενάζων· « Ἰωάννην ἔλεγον, εἰ μὴ τοῦτον ἡμῶν οἱ χριστιαν-
νοὶ ἀπεσύλησαν. » Οὐδ' ὑπέμεινε πολὺν χρόνον δικηγόρων ἐν Ἀν-
τιοχείᾳ ὁ Χρυσόστομος. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα παραῖχον τότε
στάδιον ἐνεργείας πολὺ εὐρύτερον εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν, αὐτὴ δὲ ἡ
ἐκκλησία, ὡς πρὸ μικροῦ περὶ Συνεσίου ὁμιλοῦντες εἶδομεν, ἐφιλο-
τιμεῖτο νὰ καλῇ εἰς τὰς τάξεις αὐτῆς πάντα τὸν ἐπὶ λόγῳ καὶ
ἀρετῇ διαπρέποντα ἄνδρα. Ὅθεν ὁ Χρυσόστομος ἐδέχθη τὸ ἅγιον
βάπτισμα παρὰ τοῦ τότε εὐλαβοῦς τῆς Ἀντιοχείας Ἐπισκόπου Με-
λετίου, καὶ προεχειρίσθη ἀναγνώστης τῆς αὐτοῦ ἐκκλησίας. Ἀλλ'
ἡ διακκῆς αὐτοῦ ψυχὴ, θεωροῦσα ἀτελῆ τὴν τοιαύτην πρὸς τὴν ἱε-
ρωσύνην παρασκευὴν, ἀπεφάσισε νὰ ἀποχωρήσῃ μακρὰν τοῦ οἴκου καὶ
τοῦ κόσμου εἰς τὴν ἐρημίαν, ἵνα, διὰ τοῦ μοναστικοῦ βίου, ἐνα-
σκήσῃ ἑαυτὴν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου λειτουργή-
ματος. Ἡ φιλόστοργος αὐτοῦ μήτηρ, ἠγωνίσθη εἰς μάτην ν' ἀποτρέψῃ
αὐτὸν τοῦ σκοποῦ διὰ παρακλήσεων καὶ θρήνων. Ὁ Ἰωάννης ἐξέτε-
λεσε τὴν προαίρεσιν· καὶ μόνον ἀφοῦ ἔξ-περίπου ἔτη δεινῶς ἐσκλη-
ραγώγησεν ἑαυτὸν μακρὰν πάσης κοινωνίας, νοσήσας ἐπὶ τέλους ἐπέ-
στρεψεν εὐτυχῶς εἰς Ἀντιόχειαν ἵνα διαλάμψῃ ὡς εἰς τῶν φαεινο-

τέρων τῆς ἱστορίας ἡμῶν ἀστέρων. Τῷ ὄντι ὑπὸ τοῦ Μελετίου χειροτονεῖται τότε διάκονος, ὁ δὲ τοῦ Μελετίου διάδοχος Φλαβιανὸς προχειρίζεται αὐτὸν πρεσβύτερον· καὶ ἐπειδὴ ὁ Χρυσόστομος εἶχεν ἤδη ἀποκτήσει, ὄνομα μέγα ἐπὶ παιδείᾳ καὶ θεοφιλίᾳ καὶ ἀγαθοεργίᾳ, ἐπιτρέπει αὐτῷ ὁ ἐπίσκοπος προθύμως καὶ τὴν κήρυξιν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ τῆς Ἀντιοχείας πόλει, ἥτις, ἔχουσα μὲν 200,000 κατοίκων χριστιανῶν, ἰουδαίων, εἰδωλολατρῶν ὁμιλούντων ὅλων τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, ἀκμαζούσα δὲ διὰ τὰς σχολὰς, καὶ τὴν ἐμπορίαν, καὶ τὴν τέχνην, ἐθεωρεῖτο δικαίως ὡς ἄλλη τις κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πόλις τῶν Ἀθηνῶν, μὴ κληρονομήσασα μὲν βεβαίως τὰς πολιτικὰς ταύτης ἀρετὰς, ἀλλὰ μετέχουσα τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς ζωηρότητος τοῦ περιδόξου ἐκείνου δήμου.

Τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἦτο, κατὰ τὰ τότε τῆς ἐκκλησίας ἔθιμα, ἔργον κυρίως τοῦ ἐπισκόπου· ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος, εἴτε γηράσας εἴτε μὴ ἔχων τὴν ἀπαιτουμένην δεξιότητα, ἀνέθετε πολλὰς τὸ ἔργον τοῦτο εἰς ἓνα τῶν περὶ αὐτὸν νεωτέρων λειτουργῶν, διότι οἱ ἐλληνικῶς παιδευθέντες αὐτοὶ λαοὶ ἐδίψων λόγου μᾶλλον ἢ λατρείας· καὶ καθὼς ἐν ἀκμῇ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος διὰ τοῦ λόγου ἤγοντο καὶ ἐφέροντο αἱ πολιτεῖαι, οὕτω καὶ μετέπειτα ὁ λόγος ἦτο τὸ ἰσχυρότατον τοῦ χριστιανισμοῦ ὄπλον. Ἡ δύναμις αὐτοῦ ἦτο τοσαύτη ὥστε ὁ Χρυσόστομος παραπονεῖται ἀκαταπαύστως ὅτι οἱ ἄνθρωποι συρρέουσιν ἵνα ἀκούσωσιν αὐτὸν πολὺ προθυμότερον ἢ ἵνα ἀκροασθῶσι τῆς θείας λειτουργίας. Καὶ δὲν προσήρχοντο χριστιανοὶ μόνον· ἀλλὰ καὶ ἑβραῖοι καὶ εἰδωλολάτραι ἐπλήρουν τὸ ἀκροατήριον αὐτοῦ. Ὁ δὲ λαμπρὸς ῥήτωρ ἡρμήνευε τὰς Γραφὰς διὰ τῆς ζωηρᾶς φαντασίας καὶ τῆς ἀλληγορικῆς τέχνης ἥτις ἀείποτε πολλὴν ἐπροξένει ἐντύπωσιν εἰς τοὺς προπάτορας ἡμῶν εἴτε ἐθνικοὺς εἴτε χριστιανούς. Ἐξέθετε, διὰ δεινότητος λόγου ἀνταξίας τῆς Στραῶς καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, τὰ καθήκοντα τῆς ἠθικῆς, καὶ προσέβαλλε τὰς ποικίλας τῶν Ἀντιοχέων κακίας, περιγράφων τὸν τρυφήλὸν βίον τῶν μεγιστάνων, τὰ βριθόντα κέδρου καὶ πορφύρας ἀνάκτορα αὐτῶν, τὸν ὄγκον τῆς περὶ τὰς ἵπποδρομίας δαπάνης, τὴν πολυτέλειαν τῶν πλουσιῶν γυναικῶν αἵτινες ἐξερχόμεναι εἰς τὰς ὁδοὺς παρεπέμποντο ὑπὸ πολυαριθμῶν εὐνούχων καὶ δούλων, τὴν

ὑπεροψίαν τῶν φιλοσόφων οἵτινες περιεπάτουν εἰς τὰς εὐρείας τῆς Ἀντιοχείας στοάς, φέροντες ἀγερώχως τὸν μανδύαν αὐτῶν καὶ τὸν βαθὺν πώγωνα καὶ τὴν βακτηρίαν. Ἡ φήμη τῆς εὐγλωττίας τοῦ ἀνδρὸς διεδίδετο καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολήν, καὶ σοφισταὶ ἐθνικοὶ μακρόθεν συνέρρεον ἵνα ἀκροασθῶσιν αὐτοῦ· ὥστε ἡ μεγαλοφυΐα ἐκείνη ὑπηρετεῖ τὸν χριστιανισμόν, παγιδεύουσα εἰς τὰς τάξεις αὐτοῦ πολλοὺς λογίους οἵτινες ἄλλως ἤθελον διατηρήσει τὰς κατὰ τοῦ νέου δόγματος βαθέως ἐρρίζωμένους προλήψεις.

Ὁ Χρυσόστομος ἐξεπλήρου ἐπὶ δώδεκα ἤδη ἔτη τὸ ἀποστολικὸν τοῦτο ἔργον, ὅτε τῷ 387 ἐξεῤῥάγη ἡ στάσις τῆς Ἀντιοχείας περὶ ἧς ἐλάβομεν ἀνωτέρω ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν. Ἀφοῦ κατηνάσθη ὁ πρῶτος τοῦ κινήματος τοῦτου παροξυσμός, ἡ πόλις ἐκαρπαδόκει ἔντρομος τὴν ἀπόφασιν τοῦ παντοδυνάμου καὶ ὀργίλου βασιλέως. Ὁ ἐπίσκοπος Φλαβιανός, γέρον σεδάσμιος, ἦλθεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἵνα δυσωπήσῃ τὸν μοναρχὴν· ὁ δὲ Χρυσόστομος, ἐπιτροπεύων αὐτὸν ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἀνέλαβε νὰ παραμυθήσῃ, νὰ ἐμψυχώσῃ, νὰ διακαιώσῃ τὸν λαόν. Αἱ ὁμιλίαι τὰς ὁποίας κατὰ τὰς ὀδυνηρὰς ἐκείνας ἡμέρας ἐξεφώνησεν ἐν τῷ ναῷ τῆς πρωτεύουσας τῆς Ἀνατολῆς, εἶναι μνημεῖα αἰδία ἰστορίας καὶ εὐεπείας. Ἐκεῖ μάλιστα βλέπομεν τὴν εὐγενῆ ἐντολὴν ἣν ἡ ἐκκλησία τότε τοσοῦτον ἐπιτηδεύει ἐξεπλήρου, τὴν ἐντολὴν τῆς προστασίας τοῦ δήμου. Ὁ ρήτωρ προσοιμιάζει περιγράφων τὴν κατὰπλήξιν τῆς Ἀντιοχείας· ἀμέσως δ' ἔπειτα ὁμιλεῖ πρὸς τοὺς ἀκροατάς, ὡς ἂν ἐπεκράτει βαθεῖα ἡσυχία καὶ εἰρήνη. Διδάσκει αὐτοῖς τὴν φιλοξενίαν, τὴν ἐλεημοσύνην, τὴν περιφρόνησιν τοῦ πλούτου, ἀξιῶν, ὅτι ὁ μέγας κίνδυνος καὶ φόβος ὃν ἀναγνωρίζει καὶ συναισθάνεται, δὲν πρέπει ὅμως κατ' οὐδὲν νὰ ἐλαττώσῃ τὰ παραγγέλματα τοῦ χριστιανικοῦ ἄμβωνος. Τὴν ἐπιοῦσαν ὁ λαὸς συνέρχεται αὐθις εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὡς εἰς τὸ ἄσυλον αὐτοῦ, ὁ δὲ Χρυσόστομος ἀναγγέλλει πρὸ πάντων τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Φλαβιανοῦ, περιγράφει κατανυκτικῶς τοὺς σωματικούς μόχθους καὶ τοὺς ψυχικούς ἀγῶνας οὓς προθύμως ἀνέλαβεν ὁ ἀγαθὸς ποιμὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων αὐτοῦ, παρακολουθεῖ αὐτὸν ἐν τῇ μακρᾷ ὁδοιπορίᾳ, ἀριθμεῖ τὰς ἡμέρας καθ' ἃς ἐμελλε νὰ μένῃ εἰς ἐτὶ ἄθνηλος ἡ τῆς Ἀντιοχείας τύχη, φαντάζεται τὴν βασιλικὴν ἔντευξιν, τοὺς πρώτους

τοῦ ἀρχιεπισκόπου λόγους, ἔπειτα δὲ ἐπανερχέται εἰς τὴν νοῦθεσίαν τοῦ λαοῦ ἐκείνου τοῦ ὁποίου κατήνυσεν ὡς οὖν τὴν ἀνησυχίαν. Καὶ καθεκάστην ἢ αὐτὴ ἐπανελαμβάνετο παραμυθία διὰ νέων πάντοτε τρόπων καὶ διὰ νέων περιπετειῶν. Ἀλλ' ἤδη οἱ παρὰ τοῦ βασιλέως, ἅμα μετὰ τὴν πρώτην τῆς στάσεως ἀγγελίαν, ἀποσταλέντες ἐπιτροποι ἐπιχειροῦσι δεινὰς καταδιώξεις καὶ τιμωρίας· πολῖται πλούσιοι φυλακίζονται καὶ μαστιγοῦνται, τὰ κτήματα αὐτῶν δημεύονται, καὶ αἱ γυναῖκες, ἐξωσθεῖσαι τῶν οἰκιῶν αὐτῶν, περιπλανῶνται περὶ τὰς φυλακάς· ἡ πόλις ἀφαιρεῖται τὸ ἐπώνυμον τῆς μητροπόλεως τῆς Ἀνατολῆς, ὁ ἵππόδρομος, τὰ θέατρα, τὰ δημόσια αὐτῆς λουτρά κλείονται, οἱ δὲ κάτοικοι, περιελθόντες εἰς τὸ ἔσχατον τῆς ἀπελπισίας, θέλουσι νὰ φύγωσιν εἰς τὴν ἔρημον· ἀλλ' ὁ Χρυσόστομος ἀναχαιτίζει αὐτοὺς διὰ τοῦ λόγου. Εἰκονίζει μὲν ἐναργῶς τὴν φρίκην ἣν καὶ αὐτὸς ἡσθάνθη προσελθὼν εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα παρακολουθήσῃ αὐτόθι τοὺς ὑπὸ τῶν δικαστῶν τιμωρουμένους ἀδελφοὺς αὐτοῦ· ἀλλ' ἀπὸ αὐτοῦ τούτου τοῦ θαύματος ἐξάγει τὴν ἐλπίδα ὅτι τῶν καὶ δεινὰ θέλουσιν ἐπὶ τέλους μετριάσθῃ, ὑποδεικνύων συνάμα εὐστόχως τὰς προσεγγιζούσας ἑορτάς τοῦ Πάσχα ὡς ἐποχὴν συνδιαλλαγῆς τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ λαοῦ.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ γέρον Φλαβιανὸς εἶχε φθάσει εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ προσελθὼν ἐνώπιον τοῦ Θεοδοσίου, δορυφορουμένου ὑπὸ τῶν αὐλικῶν καὶ τῶν ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς, ἐστάθη μακράν τοῦ βασιλέως, νεύων κατὰ γῆς καὶ κατατεθλιμμένος, ὡς εἰ εἰκὼν τῆς ἐλπεινῆς Ἀντιοχείας. Ὁ βασιλεὺς, λαβὼν πρῶτος τὸν λόγον, ὑπέμνησε τὴν εὐνοίαν ἣν εἶχεν ἐπιδείξει εἰς τὴν πόλιν ταύτην, καὶ ἡλεγχέσθην ἀγνωμοσύνην τῶν κατοίκων αὐτῆς καὶ τὰς ὕβρεις τὰς ὁποίας ἐτόλμησαν νὰ διαπράξωσι κατ' αὐτοῦ τε καὶ τῆς βασιλείας. Τότε ὁ Φλαβιανὸς, συνελθὼν κατ' ὀλίγον ἀλλὰ θαυμάσιον εἰσέτι, ὡμολόγησε μὲν μετὰ πολλῆς ζήσεως τὰς εὐεργεσίας τοῦ Θεοδοσίου καὶ τὴν παραφορὰν τοῦ λαοῦ τῆς Ἀντιοχείας ἣν ἀπέδωκεν εἰς τὴν φθορὰν ἔχθραν τῶν καταχθονίων πνευμάτων· ἔπειτα δὲ ἐπανερχόμενος εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως ἐλάλησε πρὸς αὐτὸν γενναίωτερον, καθὰ ἀναφέρει ὁ Χρυσόστομος, ὅστις πιθανώτατα ἐκάλλυνε τοὺς λόγους τοῦ γέροντος. « Καθήρεσαν, εἶπε, τὰς εἰκόνας σου· ἀλλ' εἰμ-

πορεῖς νὰ ἐγείρῃς σεαυτῷ εἰκόνας ἄλλας ἐνδοξοτέρας. Συγχώρησον τοὺς ἐνόχους· δὲν θέλουσι μὲν στήσαι εἰς τιμὴν σου ἐν ταῖς ἀγοραῖς εἰδῶλα χαλκᾶ ἢ χρυσᾶ καὶ λιθοκόλλητα, ἀλλὰ θέλουσιν ἀφιερῶσαι εἰς σὲ ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν μνημεῖον πολυτιμότερον, τὸ μνημεῖον τῆς ἀρετῆς σου. Θέλεις ἀποκτήσῃ οὕτω εἰκόνας ζώσας τοσαύτας ὅσοι ἄνθρωποι ὑπάρχουσιν ἐπὶ γῆς καὶ ὅσοι ὑπάρξουσιν μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος· διότι οὐ μόνον οἱ περὶ ἡμᾶς ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπόγονοι ἡμῶν εἰς γενεὰς γενεῶν θέλουσι γνωρίσει τὴν βασιλικὴν ταύτην καὶ μεγάλην πράξιν, θαυμαζόντες αὐτὴν ὡς ἂν αὐτοὶ οὗτοι ἀπέλαβον τὴν ἐξ αὐτῆς εὐεργεσίαν. » Ἐξηκολούθησε δὲ οὕτω ἐπικαλούμενος τὴν συγγνώμην τοῦ βασιλέως· καὶ, ἐπὶ τούτῳ, ἀναμνησκῶν μὲν αὐτῷ τὸ παράδειγμα τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅστις προτρεπόμενός ποτε νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ἀκρωτηριάσαντας μίαν αὐτοῦ εἰκόνα, ἐπέθηκεν ἐλαφρῶς τὴν χεῖρα εἰς τὸ πρόσωπον καὶ ἀπήντησε μειδιῶν, ὅτι οὐδένα αἰσθάνεται ἐπ' αὐτοῦ μῶλωπα· ἀνακαλῶν δὲ αὐτὴν τοῦ Θεοδοσίου τὴν προηγουμένην ἐπιείκειαν, ὅστις, προεγγιζούσης ποτὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα, οὐ μόνον εἰς τοὺς κατὰδίκους ἀπένειμε χάριν ἀλλὰ ἐθλίβετο διότι δὲν ἠδύνατο καὶ τοὺς θανόντας νὰ ἀναστήσῃ· καταδεικνύων δὲ τὴν δόξαν ἣν συγχωρῶν θέλει ἀποκτήσῃ παρὰ τε τοῖς συγχρόνοις καὶ τοῖς μεταγενεστέροις. Ἐπὶ τέλους ἡ καταπειστικὴ αὕτη εὐγλωττία συνεκίνησε τὸν βασιλέα· καὶ ἀπεφάνετο τὴν ζητουμένην συγχώρησιν, καὶ προέτρεψε τὸν γέροντα ἐπίσκοπον νὰ ἐπιστρέψῃ ὅσον ἔνεστι τάχιον ἵνα κομίσῃ τὴν χαρμόσυνον ταύτην ἀγγελίαν εἰς τὸν λαὸν τῆς Ἀντιοχείας κατὰ τὴν τοῦ Πάσχα ἑορτήν. Ἀλλ' ὁ Φλαβιανὸς προεξέπεμψε ταχυδρόμους οἵτινες ἱκανὰς ἡμέρας πρὸ αὐτοῦ καθυσύχασαν τὴν μεγάλην ἐκεῖνην πόλιν· καὶ τότε διεδέξαντο ἐν αὐτῇ τὸ κοινὸν πένθος πανηγύρεις καθ' ἃς ὁ δῆμος ἀνεδείχθη ἐνθουσιώδης ἐν τῇ ἀγαλλιάσει αὐτοῦ ὅσον πρὸ ολίγου εἶχε διατελέσει ἐν τῇ θλίψει καταβεβλημένος. Ὁ δὲ Χρυσόστομος συγκαλέσας τὸ πλῆθος ἐπανέλαβεν αὐτῷ τοὺς λόγους τοῦ τε ἐπισκόπου καὶ τοῦ βασιλέως. Βεβαίως ἀξιοζήλωτος δὲν εἶναι ἡ κατάστασις τῆς κοινωνίας, ἥτις, ἀποβαλοῦσα ἅπαντας τοὺς θεσμοὺς τοὺς ἐλέγχοντας καὶ περιστέλλοντας τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, παραδίδεται ἄοπλος εἰς τὴν διάκρισιν ἀρ-

χῆς ἀπολύτου. Ἄλλ' ἐν ἐλλείψει ἄλλου ἐλέγχου, πῶς νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὴν ἐκκλησίαν, τὴν ὑψοῦσαν φωνὴν ἵνα συνετίσῃ τὸν ἄρχοντα, ἵνα μεσολαβήσῃ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀρχομένων. Μοναρχίαι ἀπόλυτοι ἐπεκράτησαν καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ ἰδίως κατὰ τὰς δύο προηγουμένας ἑκατονταετηρίδας ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Γερμανίᾳ. Ἄλλ' οὐδαμοῦ οἱ λειτουργοὶ τῆς θρησκείας ἐτόλμησαν νὰ ἀντιτάξωσιν εἰς τὴν βούλησιν τοῦ δεσπότη τοὺς φραγμοὺς οὓς παρ' ἡμῖν ἀντέταξαν οἱ Ἀθανάσιοι, οἱ Βασίλειοι, οἱ Γρηγόριοι, οἱ Συνέσιοι, οἱ Χρυσόστομοι· διότι οὐδαμοῦ αἱ ἐθνικαὶ παραδόσεις δὲν ἐταῦτίσαν τὰς ἐκκλησίας τῶν πιστῶν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, τοὺς δὲ λειτουργοὺς τῶν ἐκκλησιῶν ἐκείνων πρὸς τοὺς προστάτας τῆς τοῦ δήμου ἐκκλησίας.

Ὁ Χρυσόστομος ἐξηκολούθησεν ἐπὶ δέκα ἔτι ἑνιαυτοὺς διδάσκων τὸν δῆμον τῆς Ἀντιοχείας, τοῦ ὁποῦ τοσοῦτον προθύμως εἶχε προστατήσῃ ἐν τοῖς ἐσχάτοις κινδύνοις. Αἱ ὁμιλίαι αὐτοῦ ἀποτελοῦσιν ὁλόκληρον σύστημα ἠθικῶν παραγγελημάτων, ἐν οἷς, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν προλήψεις τινὰς ἢ μᾶλλον παραχωρήσεις τινὰς εἰς τὰς προλήψεις τῶν χρόνων ἐκείνων, διαπρέπει ἐν γένει μεγαλοφυΐα λαμπρά, καὶ γνῶσις βαθεῖα τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, καὶ καλοκάγαθία ὄντως εὐαγγελικῇ. Πλὴν τούτων δὲ αἱ ὁμιλίαι αὗται ἔχουσι καὶ ἕτερον πολύτιμον προτέρημα, ὅτι ἀπεικονίζεται ἐν αὐταῖς, ὡς ἐν ἀλλεπαλλήλοις τισὶ κατόπτροις, ἅπανα ἡ τότε κοινωνία, ἥτις, ἱσταμένη οὕτως εἰπεῖν εἰς τὰ μεθόρια τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου, διετέλει εἰς τὴν κρίσιμον ἐποχὴν καθ' ἣν ὁ μὲν νέος βίος δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀποφέρει ἅπαντας τοὺς ἀγαθοὺς αὐτοῦ καρποὺς, ἐκ δὲ τοῦ ἀρχαίου βίου, πολλὰ εἰσέτι ἐσώζοντο ἀτοπία καὶ δεισιδαιμονία. Ἡ κοινωνία αὕτη διετῆρει λ. χ. τὴν δουλείαν καὶ πολλάκις ἐτιμῶρει τοὺς δούλους ἀνηλεῶς· ἐπίστευεν εἰς τοὺς οἰωνοὺς, εἰς τοὺς γόητας, εἰς τὰ φυλακτήρια, εἰς τὴν μαγείαν ἐν γένει· τὰ δὲ λείψανα ταῦτα τῆς εἰδωλολατρείας ἐπεκράτουν μάλιστα μεταξὺ τῶν εἰς τοὺς ἀγροὺς κατοικοῦντων χριστιανῶν, οἵτινες ἦσαν ὀνόματι μᾶλλον ἢ πράγματι χριστιανοί, διότι, καθάπερ ὁ Χρυσόστομος παραπονεῖται, οἱ πλούσιοι γαιοκτῆμονες προετίμων νὰ κτίζωσι σιταποθήκας μᾶλ-

λον ἢ ναοὺς, ὥστε οἱ πτωχοὶ γεωργοὶ εἶχον πολλὰ νὰ διατρέξωσι
στάδια πρὶν ἢ εὐρωσιν ἐκκλησίαν τινὰ ἵνα ἀκροασθῶσι τῶν λόγων τοῦ
Θεοῦ. Ἀφ' ἐτέρου εἰς τὰς μεγάλας πόλεις, οἷα ἡ Ἀντιόχεια, ἡ ἀνα-
τροφή ἦτο μὲν σφόδρα ἐπιμεμελημένη, ἀλλ' ἥκιστα μεθηρμόζετο
πρὸς τὰς πραγματικὰς τῆς κοινωνίας χρείας. Ἀπὸ τῆς ἡλικίας πέντε
ἐτῶν οἱ παῖδες ἐφοίτων εἰς τὰ δημόσια σχολεῖα, ὅπου ἐμάνθανον ἢ
ἀναγινώσκωσι καὶ νὰ χαράττωσι γράμματα ἐπὶ σανίδων κηρωτῶν.
Ἐπειτα μετέβαινον εἰς τὰς σχολὰς τῶν γραμματικῶν, ὅπου παρεδί-
δοντο τὸν Ὅμηρον καὶ τοὺς ἄλλους Ἑλληνας ποιητὰς. Τελευταῖον
εἰσέρχοντο εἰς τὰς σχολὰς τῆς ῥητορικῆς, τῆς ὁποίας οἱ διδάσκαλοι
ἐπρέσβευον ὡς ἐπιτοπλεῖστον τὰ τῆς ἀρχαίας λατρείας, διότι ἐθεώ-
ρουν αὐτὴν ἀναποσπάστως μετὰ τῆς ἀρχαίας φιλολογίας συνδεδε-
μένην. Τότε δὲ μόλις, ἀφοῦ συνεπλήρουν τὰς βαθμίδας τῆς τριπλῆς
ταύτης ἐκπαιδευτικῆς κλίμακος, ἤρχιζον οἱ νέοι νὰ διδάσκωνται τὰ
τῆς χριστιανικῆς πίστεως δόγματα, καὶ, ὡς εἰσαγωγὴν πρὸς τοῦτο,
ἐδέχοντο τὸ ἅγιον βάπτισμα. Ἀλλὰ τότε οἱ μὲν γενναιότεροι ἐξ αὐ-
τῶν ἡσπάζοντο ἐνθουσιῶντες τὰς ἠθικὰς καὶ σωματικὰς κακουχίας
τοῦ ἐρημικοῦ καὶ μοναχικοῦ βίου· οἱ δὲ μᾶλλον εἰς τὰ συμφέροντα
τοῦ κόσμου προσκείμενοι, ἐπεχείρουν τὴν σπουδὴν τοῦ ἀστυκοῦ δι-
καίου, δι' οὗ προήγοντο εἰς τὰ ὑπάτα τῶν ἀξιωματῶν. Ὀλίγοι δέ
τινες μόνον εἰσέρχοντο εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ. Ἀνάλογόν τι
συνέβαινε καὶ ὡς πρὸς τὰς νέας κόρας. Αἱ χρηστότεραι ἐξ αὐτῶν καὶ
περὶ τὴν ἐνάσκησιν τῆς ἀρετῆς καρτερικώτεραι, ἀπεχώρουν συνήθως
τοῦ κόσμου ἵνα ἀσπασθῶσι τὸν αὐστηρὸν βίον καὶ τὸ εὐτελὲς ἱμά-
τιον τῆς μοναχῆς, καὶ ὡς μοναχαὶ πολλάκις ἀφωσιῶντο εἰς τὴν ἐπι-
μέλειαν τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν πενήτων, ἐκτιθέμεναι ἐνίοτε εἰς τὸν
θάνατον καὶ ἀναδεικνύουσαι ἐν γένει ἀρετὰς τοσοῦτω μᾶλλον θαυ-
μασίας ὅσῳ συνεπῆγοντο τὴν θυσίαν τῶν μεγαλητέρων τοῦ κόσμου
τούτου ἀγαθῶν, τῆς νεότητος, τοῦ κάλλους, τοῦ πλούτου. Τὸ δὲ
πρᾶγμα προέβη εἰς τοσοῦτον ὥστε ὁ Χρυσόστομος ἀνέφερεν ὡς καύ-
χημα τῆς ἐκκλησίας, ὅτι ὑπῆρχον πλείοτεαι γυναικες ἀφιερωμέναι
τῷ Θεῷ ἢ σύζυγοι καὶ μητέρες· καὶ δὲν δυνάμεθα μὲν ἀναμφιβόλως
νὰ δεχθῶμεν κατὰ γράμμα τὴν βεβαίωσιν ταύτην, ἀλλ' ὅμως ὅσον
καὶ ἂν μετριάσωμεν αὐτὴν, πάλιν ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ

ὑπερβολὴ ἐκείνῃ τῆς ἀφοσιώσεως ἐπήνεγκεν ὀλέθρια ἀποτελέσματα εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ ὕλικὴν κατάστασιν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Ὅπως δὴ ποτε ἐκ τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Χρυσοστόμου συνάγεται ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν εὐγενεστέρων καὶ γενναιοτέρων αἰσθημάτων ἐμπνεομένη μερὶς ἀμφοτέρων τῶν φύλων ἀπεσπᾶτο ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ βίου· καὶ ἂν εἰς τὸ γεγονός τοῦτο, τὸ καθ' ἑαυτὸ ἤδη θλιβερόν, προσθέσωμεν, ὅτι οὐκ ὀλίγοι καὶ οὐκ ὀλίγαι τῶν μοναχῶν ἐκείνων, ἀντὶ νὰ τηρήσωσι τὰ ὑψηλὰ καθήκοντα τῆς ἱερᾶς ἐντολῆς ἦν ἀνελάμβανον, εἰς ποικίλας ὅσας παρεξέτρεποντο καταχρήσεις, οὐδεμία ὑπολείπεται ἀμφιβολία ὅτι, ὡς ἐκ τοῦ πλεονάσαντος τούτου ἀληθοῦς καὶ πλαστοῦ θρησκευτικοῦ ζήλου, τὰ πολυτιμότερα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς πολιτείας συμφέροντα περίεστησαν εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον.

Ἀλλ' εἶναι ἄρα γε δίκαιον νὰ θεωρήσωμεν τὸν χριστιανισμόν ὑπεύθυνον τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ὡς ἐπραξάντινες ἐνίοτε εἴτε μὴ κατανοήσαντες τὸ ἀληθὲς αὐτοῦ πνεῦμα, εἴτε ἐκ συστήματος ὄντες πολέμιοι αὐτοῦ; ὄχι, βεβαίως. Ὁ χριστιανισμός ἐπηγγέλλετο τὴν ἠθικὴν ἀνάπλασιν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας διὰ τοῦ εἰς αὐτὴν ἐνοφθαλμισμού τῶν τελειοτάτων ἀρχῶν καὶ δογμάτων ὅσα ὁ ἄνθρωπος ἐπρέσβευσέ ποτε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, οὐχὶ δὲ, ἅπαγε, τὴν νέκρωσιν αὐτῆς διὰ τοῦ μοναχικοῦ καὶ ἐρημικοῦ βίου. Ἐὰν δὲ ἐπῆλθε τοιοῦτό τι ἐπὶ τινι χρόνῳ εἰς τὰς ἐλληνικὰς χώρας (ἀνάλογόν τι συνέβη καὶ εἰς τὰς δυτικὰς, ἀλλὰ περὶ τούτων δὲν ἀνέκει ἐνταῦθα νὰ ὁμιλήσωμεν), τὸ αὐτόπημα προέκυψεν ἀπὸ ἐτέρας ἀφορμᾶς καὶ αἰτίας. Καθ' ἣν ἐποχὴν κηρυχθέντος τοῦ Εὐαγγελίου ἤρχισαν νὰ πολλαπλασιάζωνται αἱ τῶν χριστιανῶν ἐκκλησίαι, ἡ ἐθνικὴ κοινωνία, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐνέργει τὸ νέον θρήσκευμα, περιελθούσα εἰς ἐντελῆ σχεδὸν μαρασμόν, εἶχεν ἀποβάλλει ἅπαντα τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου αὐτῆς βίου, καὶ οὐ μόνον, καθόλου ἐξεταζομένη, ἐστερεῖτο πάσης ὑγινοῦς φιλοσοφίας καὶ ἠθικῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ πολιτικοὶ αὐτῆς θεσμοὶ εἶχον κατὰ μέγα μέρος παραλύσει. Ὑφίστατο μὲν ἡ μοναρχία· ἀλλ' ἡ μοναρχία μόνη, μετεωρίζομένη εἰς ὕψος μέγα ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, μεταξὺ τοῦ ὁποίου καὶ αὐτῆς μυρία ὅσα βρύουσι συμφέροντα καὶ πάθη, δὲν ἐξαρκεῖ εἰς τὴν νόμιμον αὐτῶν ρύθμισιν, ἐὰν μὴ συναρμολογῇται πρὸς ταῦτα δι' ἐπι-

τηδείου ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων πολιτικῶν θεσμῶν οἰκοδομήματος ἐπὶ τοῦ ὁποίου αὕτη, ὡς ἀέτωμά τι, ὑπάρχει ἐπιτεθειμένη· οἱ δὲ θεσμοὶ οὗτοι, πολιτικοί, ἀσυκοί, δημοτικοί, εἶχον ὑποστῆ ἤδη δεινὴν ἀλλοίωσιν καὶ φθοράν. Ὁ χριστιανισμὸς λοιπὸν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐνεργήσῃ ὡς δόγμα ἀπλοῦν καὶ θρησκευμα ἐπὶ προϋπαρχούσης πολιτικῆς κοινωνίας, ἀλλὰ ἐδέησε νὰ συγκροτήσῃ κοινωνίαν νέαν θρησκευτικὴν ἅμα καὶ πολιτικὴν καὶ νὰ ἐπεμβῇ διὰ τῶν ἐκκλησιῶν, τῶν συνόδων καὶ τῶν ἐπισκόπων του εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ ποικίλα κοινωνικά, δικαστικά, οἰκονομικά καὶ ἀστυκὰ συμφέροντα, νὰ συγκροτήσῃ ἐν ἄλλαις λέξεσι κράτος ἐν κράτει. Ἐντεῦθεν οἱ ὁπαδοὶ τοῦ νέου δόγματος φυσικὸν ἦτο νὰ περιέλθωσιν εἰς δεινὴν ἰδεῶν σύγχυσιν, καὶ νὰ ὑπολάβωσιν ἑαυτοὺς ὑπηκόους νέας τινὸς οὐρανίου πολιτείας, λησμονοῦντες τὰ πρὸς τὴν ἐπίγειον πολιτείαν καθήκοντα. Ἐντεῦθεν ἡ ἐκκλησία ἀντικατεστάθη ἀντὶ τῆς πατρίδος· ὁ μοναχικὸς βίος προετιμῆθη τοῦ κοινωνικοῦ· ἐν αὐτῇ τῇ πολιτείᾳ τὸ θεωρητικὸν θρησκευτικὸν αἶσθημα ἐπεκράτησε τοῦ ἐνεργοῦ ἀνθρωπίνου αἰσθήματος· καὶ κατὰ προοῖον καὶ ἀναπόδραστον λογικὴν τῶν πραγμάτων ἀκολουθίαν, οἱ τύποι τῆς λατρείας κατίσχυσαν τοῦ πνεύματος αὐτῆς, αἱ ψυχαὶ καὶ αἱ διάνοιαι ἐταπεινώθησαν, οἱ βραχίονες ἐνεκρώθησαν. Ἀλλὰ δὲν πταίει ὁ χριστιανισμὸς, ἀν' ἡ θρησκεία ἀπερρόφησεν οὕτω ἐπὶ τινὰ χρόνον τὴν πολιτείαν καὶ τὴν κοινωνίαν καὶ ἀν' ἐπὶ ἧλθον ἅπαντα τὰ ἀπαραίτητα τῆς συγχύσεως ταύτης ἀποτελέσματα· πταίει ἡ πολιτεία καὶ ἡ κοινωνία ἥτις, διὰ τὴν ἐξαχρεῖωσιν αὐτῆς, ἠναγκάσθη νὰ δανεισθῇ τοὺς θεσμοὺς τοῦ θρησκευματος, ὑποκύψασα ἐκ τούτου φυσικῶς τῷ λόγῳ εἰς ποικίλα ὅσα ἀτοπήματα. Βραδύτερον ὅτε τὰ ἀτοπήματα ταῦτα ἐκορυφώθησαν, ὅτε τὸ ἔθνος διὰ τὴν νάρκωσιν αὐτοῦ, ἐκινδύνεισε τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἀπὸ τοῦ ἀκμᾶζοντος μωαμεθανισμοῦ, ἐγένετο ἐν τῇ ὁγδόῃ ἑκατονταετηρίδι ἀπόπειρά τις ἐκκλησιαστικῆς, πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως, ἥτις ἔδωκε νέαν ζωὴν καὶ ἐνέργειαν εἰς τὸ κράτος. Ἀλλὰ περὶ τούτου θέλομεν ὁμιλήσει ἐν οἰκείῳ τόπῳ καὶ χρόνῳ.

Νῦν δὲ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν Χρυσόστομον, ἵνα ἐξετάσωμεν πῶς ἐπολιτεύετο ἐνώπιον τοῦ ρεύματος ἐκείνου τῶν νέων γενεῶν τὸ ὁποῖον, φερόμενον ἀκατάσχετον πρὸς τὸ ἀχανὲς τῆς θρησκείας πέ-

λαγος, κατέλειπεν ἄγονον καὶ χέρσον τὸ τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας πεδῖον. Ὁ Χρυσόστομος ἐξεπαιδεύθη περὶ τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν, καὶ ἐγνώρισεν ἅπαντα τὰ μυστήρια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, καὶ ὡς οὐδεὶς ἄλλος προσωπεύθη ἅπαντα τὰ τεχνάσματα τῆς ἀρχαίας ῥητορικῆς, ἀλλ' ἦτο πρὸ πάντων λειτουργὸς τοῦ Ὑψίστου καὶ διάκονος πιστὸς τοῦ νέου δόγματος· διάφορος κατὰ τοῦτο τοῦ Συνεσίου, ὅστις ἐνεφορήθη μὲν ἀπάσας τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ διδασκαλίας, ἀλλὰ, σῶζων ἀπαρμειώτον τὴν μνήμην τοῦ ἀρχαίου δημοσίου βίου καὶ τῶν ἀρχαίων καθηκόντων καὶ αἰσθημάτων, ἦτο πρὸ πάντων πολιτικὸς καὶ κοινωνικὸς ἀνὴρ. Ἀμφότεροι συνεδύασαν τὰ περιλιπόμενα τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ ἀμφότεροι ὑπῆρξαν καρποὶ κάλλις τῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τελεσθείσης ἐκείνης κράσεως, ἀλλὰ παρὰ μὲν τῷ ἀρχιερεὶ Πτολεμαῖδος ἐπεκράτησε μέχρι τέλους τὸ τῆς πολιτείας συμφέρον, παρὰ δὲ τῷ ἱεροκλήρῳ Ἀντιοχείας προῖμώτατα ὑπερίσχυσε τὸ συμφέρον τῆς θρησκείας. Ὅθεν ὁ Χρυσόστομος δὲν ἐπεκαλεῖτο ἐντόνως, ὅπως ὁ Συνέσιος, τὴν εἰς τὰς στρατιωτικὰς τάξεις καταγραφὴν τῆς νεολαίας, καὶ τὴν περὶ τὰ ὄπλα ἄσκησιν αὐτῆς, οὐδ' ἔφεγε τὰς πολυαριθμοὺς ἐκείνας παρθένους, αἰτινες, ἐγκαταλιποῦσαι τὸν κοινωνικὸν βίον, ἡσπάζοντο τὸ μοναχικὸν σχῆμα· ἐξ ἐναντίας ἐπέχαιρεν, ὡς εἶδομεν, ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ἀφοσιώσει. Καὶ ἐσιγμάτιζε μὲν δεινῶς τὰς καταχρήσεις εἰς ἃς ἐξώκελλον πολλοὶ καὶ πολλὰ τῶν μοναχῶν ὑπὸ τὸ κάλυμμα τοῦ ἱεροῦ ἐνδύματος διὰ τοῦ ὁποίου περιεβάλλοντο, ἀλλὰ ἐν γένει δὲν ἀντεστρατεύετο κατὰ τῆς ἀπὸ τοῦ κόσμου τούτου ἀποχωρήσεως. Ἀφ' ἐτέρου ὅμως δὲν ἠδιαφόρει, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, πρὸς τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ παραμένοντας, οὐδ' ἀπεστέρει τὴν κεχαυνωμένην ἐκείνην κοινωνίαν τῶν νοουθεσιῶν αὐτοῦ· ἠγωνίζετο δὲ νὰ σωφρονίσῃ καὶ νὰ ἀνορθώσῃ αὐτὴν δι' ἠθικῶν παραγγελμάτων, οὐχὶ διὰ διδαγμάτων πολιτικῶν. Ἐξήτει πρὸ πάντων νὰ ἐξεγείρῃ εἰς τὰς καρδίας τὰ αἰσθήματα τῆς ἐπιεικειᾶς, τῆς φιλανθρωπίας, τῆς ἐλεημοσύνης, τῆς χρηστότητος, τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης, καὶ ἐν γένει τὰς ἰδιωτικὰς οὕτως εἰπεῖν ἐκείνας ἀρετὰς, αἰτινες, ὅταν ἅπαζ ἐπικρατήσωσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ συνεπαγάγωσιν ἐπὶ τέλους ἀρετὰς ἑτέρας, τὰς πρὸς συντήρησιν

τῆς κοινωνίας ἀπαραιτήτους πολιτικὰς ἀρετάς. Ποτὲ ῥήτωρ ἐπὶ γῆς, ποτὲ ἱεροκλήρυξ, ποτὲ ἠθικολόγος δὲν παρέστησεν ἐπιτηδεύτερον εἰς τὸν ἄνθρωπον τὰς τοῦ ἀνθρώπου συμφοράς, οὔτε συνεκίνησεν ἰσχυρότερον τὴν καρδίαν, οὔτε προεκάλεσε καταπειστικώτερον τὴν καλοκάγαθίαν καὶ τὴν ἀρετὴν. Ἦτο δὲ τὸ κήρυγμα τοῦ Χρυσοστόμου σοφὸν μὲν, ἀλλὰ δημοτικώτατον, ἵνα μὴ εἴπωμεν δημαγωγικώτατον, περὶ τοιαύτης ἱερᾶς ὁμιλοῦντες ἐπαγγελίας· διότι ἤξευρε ν' ἀρπάξῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἀκροατῶν δι' εἰκόνων τοῦ καθημερινοῦ αὐτῶν βίου, ζωηρῶν καὶ οἰκειοτάτων εἰς αὐτούς. Προσέχων ἐπιμελῶς εἰς πᾶν ὅ,τι ἡδύνατο νὰ συγκινήσῃ ὅπως δήποτε τὴν Ἀντιόχειαν, διετέλει τῆς μὲν πόλεως δημόσιος σύμβουλος, ἐκάστου δὲ κατ' ἰδίαν πολίτου καὶ χριστιανοῦ ὁδηγὸς καὶ παρήγορος, γινόμενος τύπος καὶ ὑπογραμμὸς θρησκευτικῆς εὐγλωττίας καὶ θρησκευτικοῦ ἀξιώματος πρὸς τὸν ὅποιον δὲν ἡδυνήθησαν νὰ προσεγγίσωσιν οὐδ' αὐτοὶ οἱ περικλεέστεροι τῶν νεωτέρων ἱεροκλήρυκων, οὐδ' αὐτοὶ οἱ ἀπάντων ὀνομαστότατοι, οἱ κατὰ τὴν ΙΖ' ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσαντες Γάλλοι. Αἱ ὁμιλίαι τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι συντομώτεραι καὶ ὀλιγώτερον ἐντέχνως συντεταγμέναι ἢ αἱ ὁμιλίαι ἑνὸς τῶν Γάλλων ἐκείνων, τοῦ Βουρδαλοῦ· δὲν ἔχουσι τὴν ἀκριβῆ τούτου μέθοδον καὶ τὸν βαθὺν συλλογισμόν· δὲν προβαίνουσιν ἐν παρατάξει, διὰ λεπτολόγων διαιρέσεων καὶ ὑποδιαίρέσεων, πρὸς ἀπόδειξιν ἠθικῆς τινὸς ἢ δογματικῆς ἀληθείας. Ὅχι, ἡ φαντασία τοῦ ἑλλήνος ῥήτορος θέλει πλείονα ἐλευθερίαν, ὁ λόγος αὐτοῦ πλείονα διάχυσιν ὁ ῥήτωρ ἐκείνος δὲν ὑποφέρει τὰς πέδας τῆς βραδυπορούσης τοῦ Γάλλου διαλεκτικῆς· ἐπειδὴ πιστεύει ἐξ ὅλης ψυχῆς, δὲν ἔχει χρεῖαν τοσοῦτων ἀποδείξεων· ἐπειδὴ ἀγαπᾷ ἐξ ὅλης καρδίας τὸν Θεὸν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ, δὲν ἔχει χρεῖαν τοσοῦτων συλλογισμῶν. Καὶ ἔπειτα τὰ αἰσθήματα τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ ἦσαν θερμότερα, εἰλικρινέστερα καὶ εἰς τὰ δόγματα πιστότερα τῶν αἰσθημάτων τοῦ πλήθους πρὸς τὸ ὅποιον ἠγόρευον οἱ Γάλλοι ἱεροκλήρυκες. Ὅθεν ὁ Χρυσόστομος ἔχει χρεῖαν ζήλου μᾶλλον ἢ ἐπιχειρημάτων, διότι πρόκειται νὰ συγκινήσῃ, νὰ παρορμήσῃ, νὰ κατανύξῃ ψυχὰς ἐκ προοιμίου πεπεισμένας, ἀνθρώπους οἵτινες, βλέποντες τὰς πόλεις τῆς Ἀσίας ὑπὸ σεισμῶν κλονιζομένας, ἐνόμιζον ὅτι ἤκουον εἰσέτι μέχρις αὐτῶν ἀντὶ

χοῦσαν τὴν φωνὴν τῶν θαυμάτων τῆς πρώτης ἑκατονταετηρίδος. Ἀγορεύων ἐνώπιον ἀκροατῶν ἐμπνεομένων ὑπὸ τοσοῦτον ζωηρᾶς πίστεως, καὶ μὴ ἔχων χρεῖαν νὰ ἀποδεικνύῃ τὸ δόγμα, ὁ ρήτωρ ἤρκεῖτο νὰ ἐξεγείρῃ τὴν ἀρετὴν, καὶ νὰ προτρέπῃ πρὸς αὐτὴν τὸ πλῆθος. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἤρχετο εἰς πολλὴν πρὸς τοὺς συρρέοντας περὶ τὸν ἄμβωνα αὐτοῦ οἰκειότητα, ὡμίλει περὶ παντός, ὅτι ἐνησχόλει αὐτούς· καὶ νῦν μὲν ἔχαιρε διὰ τὴν εὐλαβίῃ αὐτῶν προθυμίαν καὶ διὰ τὰ δάκρυα αὐτῶν τὰ ὅποια προετίμα τῶν ἐπικροτήσεων, νῦν δὲ παρεπονεῖτο διὰ τὴν ψυχρότητα αὐτῶν καὶ τὰς συχνὰς ἀπουσίας καὶ τὴν ὀλίγην προσοχὴν ἣν ἔδιδον εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ, περισπώμενοι ὑπὸ τῶν θεατρικῶν διασκεδάσεων. Παρηκολούθει δὲ αὐτοὺς εἰς ἅπαντα τὰ διαβήματα ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας καὶ προησθάνετο τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὁποίων δὲν ἠδύναντο νὰ προφυλαχθῶσιν οὔτε ὑπὸ τῶν λόγων τοῦ ἱεροκλήρυκος οὔτε ὑπὸ τῆς ἰδίας συχνῆς μετανοίας· ἐν ταυτῷ ὅμως ἐνεθάρρυνε τὴν ἀγαθὴν εἰ καὶ ἀσθενῆ αὐτῶν προαίρεσιν καὶ ἀνεκάλει πρὸς ἐαυτὸν τοὺς ὀλισθαίνοντας, καὶ τοι γινώσκων ὅτι ἔμελλον αὐθις μετ' οὐ πολὺ νὰ ὀλισθήσωσιν. Οὐδὲν τῇ ἀληθείᾳ περιεργότερον τοῦ σωτηρίου τούτου καὶ παθητικοῦ διαλόγου μεταξὺ τῆς γενναίας ἐκείνης καὶ καλοκαγάθου ψυχῆς καὶ τοσούτων ἄλλων ἀσθενῶν καὶ ἀστάτων ψυχῶν τὰς ὁποίας τὸ πάθος, ἡ πρόληψις, ἡ ἔξις παρέσυρον πολλάκις μακρὰν τῆς τε ἰδίας πεποιθήσεως καὶ τοῦ χειραγωγοῦντος αὐτὰς εὐαγγελικοῦ ὁδηγοῦ· ὁ ρήτωρ οὗτος εἶναι δημαγωγὸς ἅμα καὶ ἱερεὺς, συνδυάζων τὰ ὑψηλότερα ἐπιτηδεύματα τῆς ρητορικῆς τέχνης μετὰ τῆς μυστηριώδους ἐκείνης θρησκευτικῆς δυνάμεως εἰς ἣν δὲν εἰμποροῦν ν' ἀνθέξωσιν, ἔστω καὶ προσκαίρως, αἱ συνειδήσεις καὶ αἱ καρδίαι.

Ὁ Χρυσόστομος διὰ τῶν ζωηρῶν καὶ συμπαθητικῶν αὐτοῦ λόγων, διὰ τὴν βαθεῖαν τῶν ἀνθρωπίνων ἀδυναμιῶν ἀνάλυσιν καὶ διὰ τὴν λαμπρότητα τῆς φράσεως αὐτοῦ, φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἔχων μᾶλλον ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν ἕτερον τῶν μεγάλων ἱεροκλήρυκων τῆς **ΙΖ'** ἑκατονταετηρίδος, τὸν Μασιλῶνα. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτον ἀντιπαράβαλλόμενος πολλὰς παρίστησι διαφορὰς. Αἱ ὁμιλίαι τοῦ ρήτορος τῆς Ἀντιοχείας δὲν εἶναι τοσοῦτον τεχνιπέντως ἐξεργασμένας ὅσον αἱ τοῦ Γάλλου ὁμιλίαι. Ὁ Χρυσόστομος ἔχει ὀλιγωτέρην λε-

πτότητα φιλοκαλίας, καὶ περὶ τὴν παράστασιν τῶν πραγμάτων πομπῶδές τι τὸ ὁποῖον ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τῶν ῥητορικῶν σχολῶν εἰς ἃς ἐξεπαιδεύθη. Πλὴν τούτου ἡ εὐγλωττία αὐτοῦ στερεῖται ἀποχρώσεως τινὸς ποικιλίας ἐννοιῶν. Ἀλλὰ ταύτην μὲν τὴν μονοτονίαν διορθοῖ διὰ τῆς ποικιλίας τῶν τύπων καὶ τρόπων δι' ἧς ἐκάστοτέ ἐπανέρχεται ἐπὶ τὰς αὐτὰς ἐννοίας, τὴν δὲ πολυτέλειαν τῆς λέξεως κολλάζει παρ' αὐτῷ ἡ ἀληθὴς τοῦ ἀνδρὸς εὐαισθησία, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας, ὁπισθεν τῆς θορυβώδους ὁπωςοῦν ἀρμανίας τῶν λόγων ἐκείνων ἀκούεις ἀείποτε τὴν ἀπλαστον φωνὴν τῆς καρδίας αὐτοῦ. Καὶ ἔπειτα οὐδεὶς οὐδεπώποτε τῶν χριστιανῶν ῥητόρων δὲν ἐνεπνεύσθη τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς Ἀγίας Γραφῆς, οὐδ' ἐχρωματίσθη οὕτως εἰπεῖν τοσοῦτον ὑπὸ τῶν ἀκτίνων αὐτῆς. Διὰ δὲ τὸν διπλοῦν τοῦτον χαρακτῆρα τοῦ λόγου, τὴν λαμπρότητα δηλαδὴ ἅμα καὶ τὴν ἀφέλειαν, ἔτι δὲ καὶ τὴν χάριν ἣτις ἐκ διαλειμμάτων κοσμεῖ τὸν Χρυσόστομον, πρὸς μόνον τὸν περιφανῆ Βοσσοῦετον ἡδύνατο οὗτος νὰ παραβληθῇ, λέγει ὁ δαιμόνιος Γάλλος κριτικὸς Οὐίλλεμαῖνος, τοῦ ὁποίου ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρηκαλουθήσαμεν αὖθις τὰς τεχνικωτάτας κρίσεις. Ἀλλὰ μόλις ἐκφωνήσας τὴν τελευταίαν ταύτην κρίσιν συνεπάγεται ἀμέσως, ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἡδύνατο νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν ὑπατον τῶν Γάλλων ἐκείνων ἱεροκηρύκων, ἐὰν ὁ Βοσσοῦετος εἶχέ τινα τὸν ἐνάμιλλον, μάλιστα περὶ τὸ ὕψος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον θεωρεῖ αὐτὸν ἀμίμητον. Τὸ δὲ καθὶ ἡμᾶς παραθέτομεν τὴν γνώμην ταύτην, μὴ τολμῶντες μῆτε ν' ἀναρρίσωμεν αὐτὴν ἀντιλέγοντες εἰς τοσοῦτον πεπειραμένον τῆς καλλιτεχνίας γνώστην, μῆτε πάλιν νὰ παραδεχθῶμεν ἀπολύτως ἐλαττοῦντες ἔστω καὶ ἐπὶ μικρὸν τὰ πρωτεία τὰ ὁποῖα πεντεκαίδεκα αἰώνων ἡ ὁμόφωνος ὁμολογία δὲν ἔπαυσεν εἰς τὸν ἡμέτερον Χρυσόστομον ἀποδίδουσα.

Τὸ μέγα τοῦτο ὄνομα ἤθελε διατηρήσει ὁ θεῖος ἀνὴρ καὶ ἀνᾶπαντα τὸν βίον διῆγεν εἰς Ἀντιόχειαν, ἐπιτελῶν ὅπως αὐτὸς ἤξευρε νὰ ἐπιτελῇ, τὸ ἐκκλησιαστικὸν κήρυγμα. Ἀλλὰ ἡ φήμη τῆς ἐξαιρέτου ταύτης μεγαλοφυΐας προσεῖλκυσε εἰς αὐτὸν τὰ βλέμματα ὁλοκλήρου τοῦ κράτους. Συνέπεσε δὲ νὰ χηρεύσῃ ἐν ἔτει 397, ὁ τῆς

Κωνσταντινουπόλεως θρόνος, ἀποθανόντος Νεκταρίου, τοῦ ἀδριανοῦς διαδόχου Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Τότε πολλοὶ ἐπεζήτησαν τὸ περιφανές τοῦτο ἀξίωμα καὶ δεινὴ παρήχθη περὶ αὐτοῦ ἔρις, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ λαὸς τῆς πρωτευούσης μιᾷ φωνῇ ἐκάλεσαν εἰς τὸν θρόνον τῆς πόλεως ταύτης τὸν μέγιστον τῶν ῥητόρων τῆς χριστιανωσύνης. Ὁ Χρυσόστομος δὲν ἤθελε νὰ ἀφήσῃ τὴν Ἀντιόχειαν ὅπου ἐγεννήθη καὶ διήγαγε τὰ ὠραιότερα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη, ἀγαπώμενος καὶ ἐπικροτούμενος ὑπὸ δεκαχιςμυρίων ἀκροατῶν ὥστε διὰ τῆς βίας σχεδὸν ἀπήχθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐχειροτονήθη Ἀρχιερεὺς καὶ ἀνέλαβε τὴν ποιμαντορίαν τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων. Τὸ δὲ παράδοξον, λέγεται ὅτι συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ καὶ ὁ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου παντοδύναμος εὐνοῦχος Εὐτρόπιος. Ὁ Εὐτρόπιος δὲν ἦτο, ὡς εἶδομεν, ζηλωτὴς ἐνθερμος τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἱκανότητος. Ἐὰν λοιπὸν συνέπραξε τῶνόντι εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ Χρυσοστόμου, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐφοβεῖτο τοὺς ἄλλους ὑποψήφιους πολὺ περισσότερον τοῦ μέχρι τῆς ἐπαρχίης ταύτης μακρὰν τῆς αὐλῆς διαζήσαντος Ἰωάννου, καὶ ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ καταστήσῃ τούτους ἐκποδῶν εἰμὴ φέρων εἰς μέσον τὸ ὄνομα ἀνδρὸς ἐνώπιον τοῦ ὁποίου πάντες οἱ ἄλλοι ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσωσιν.

Ὅπως δὴποτε ὁ Χρυσόστομος, καταλαβὼν τὸν ἀρχιερατικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῇ 26 φεβρουαρίου τοῦ 398, εὔρε κατ' ἀρχὰς δεξίωσιν ἥτις ἐπηγγέλλετο αὐτῷ εἰρηνικὴν τὴν διεξαγωγὴν τοῦ δυσχεροῦς ἐκείνου λειτουργήματος. Οὐ μόνον ὁ λαὸς ἅπας ἐφαίνετο κατεγοητευμένος ὑπὸ τῆς ἀπαραιμίλλου αὐτοῦ φήμης καὶ εὐγλωττίας, ἀλλὰ καὶ ἡ βασίλισσα Εὐδοξία, ἥτις ἤγε καὶ ἔφερε τὸν ἀσθενῆ Ἀρκάδιον, ἔδωκεν εἰς τὸν ἱεράρχην δαίγματα ἐξαιρέτα εὐλαβείας καὶ τιμῆς. Μετ' οὐ πολὺ δ' ἐδόθη ἀφορμὴ καθ' ἣν ἀνεδείχθη λαμπρῶς ὁπόση ἦτο ἡ τοῦ ἀνδρὸς δύναμις. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται ὅτι τῷ 399, ἐν περίπου ἔτος μετὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ Χρυσοστόμου, ἐπῆλθον κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν περιπλοκαὶ δειναί, ἐπαγαγοῦσαι τὴν πτῶσιν τοῦ Εὐτροπίου. Ὁ Γαῖνᾶς καὶ ὁ Τριβίγιλδος εἶχον ζητήσει τὴν κεφαλὴν τοῦ εὐνοῦχου, ὁ δὲ Ἀρκάδιος εἶχεν ὑπογράψῃ τὴν καταδίκην αὐτοῦ. Ἐν τῇ συμφορᾷ αὐτοῦ ταύτῃ ὁ Εὐτρόπιος κατέφυγεν, ὡς εἰς ἄσυλον, εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν.

Σημειωτέον ὅτι ὅτε ἦτο παντοδύναμος εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ περιστείλῃ τὸ σωτήριον τοῦτο τῶν ἱερῶν ναῶν προνόμιον· ὥστε καὶ βασιλεία καὶ λαὸς, ὁ λαὸς ἐκεῖνος ὅστις μένεα ἔπνεε κατὰ τῶν ἀναριθμῆτων αὐτοῦ ἀδικημάτων, ἠδύναντο νὰ μὴ σεβασθῶσιν, ὡς πρὸς αὐτὸν τοῦλάχιστον, τὸ ἄσυλον τὸ ὁποῖον αὐτὸς δὲν εἶχε θεωρήσει σεβαστόν. Ἄλλ' ἴστατο ἐκεῖ ὁ εὐγλωττότερος τῶν ἀγίων, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, πρόμαχος ἀκαταγώνιστος τῶν δικαίων τῆς ἐκκλησίας καὶ προστάτης γενναῖος τῶν καταδικωκομένων. Ἀναβὰς εἰς τὸν ἄμβωνα ἐξεφώνησε λόγον παθητικώτατον περὶ τῆς ἀστασίας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἐνώπιον τοῦ ἀχανοῦς πλήθους τὸ ὁποῖον ἐπλήρου τὴν μητρόπολιν, ἐνῶ ὁ πρὸ μικροῦ εἰσέτι παντοδύναμος πρωθυπουργὸς κατέκειτο, τρέμων καὶ στένων, ὑπὸ τὴν ἀγίαν Τράπεζαν. Θέαμα καταπληκτικόν! «Ματαιότης ματαιοτήτων, καὶ πάντα ματαιότης, ἀνέκραξεν ὁ ἀρχιερεὺς, δεικνύων τὸ ἔλεεινὸν ἐκεῖνο θῦμα τῆς μεταβολῆς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Ποῦ νῦν ἡ λαμπρά τῆς ὑπατείας περιβολή; ποῦ δὲ αἱ φαιδραὶ λαμπάδες; ποῦ δὲ οἱ κρότοι καὶ οἱ χοροὶ καὶ αἱ θαλῖαι καὶ αἱ πανηγύρεις; ποῦ οἱ γέφανοι καὶ τὰ παραπετάσματα; ποῦ ὁ τῆς πόλεως θόρυβος, καὶ αἱ ἐν ἵπποδρομίῳ εὐφημῖαι, καὶ τῶν θεατῶν αἱ κολακεῖαι; Πάντα ἐκεῖνα οἷχεται, καὶ ἄνεμος πνεύσας ἀθρόον, τὰ μὲν φύλλα κατέβαλε, γυμνὸν δὲ ὑμῖν τὸ δένδρον ἔδειξε, καὶ ἀπὸ τῆς ρίζης αὐτῆς σαλευόμενον λοιπόν. » Καί, ἀναπτύξας τὸ θέμα τοῦτο τῆς ματαιότητος διὰ πάσης εὐεπίας καὶ εὐαισθησίας, ἐπεκαλέσατο τὸν ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου ἔλεον τῶν ἀχροατῶν. Ἡ δὲ φωνὴ αὕτη τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς θρησκείας εἰσηκούσθη. Ὁ Εὐτρόπιος ἐξῆλθε σώως ἐκ τῆς ἐκκλησίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι βραδύτερον ἐθανατώθη ἐπὶ τέλους εἰς Χαλκηδὸνα· ἀλλ' ἐνόσω ἦτο ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ Χρυσαστόμου καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς φωνῆς αὐτοῦ, λαὸς καὶ βασιλεία ἐσεβάσθησαν τὸ τῆς ἐκκλησίας προνόμιον, ὁ δὲ θρίαμβος οὗτος τοῦ ἱεράρχου ὑπῆρξεν εἰς τῶν λαμπροτέρων τοῦ τοσοῦτον θριαμβικοῦ αὐτοῦ σταδίου.

Ὁ Χρυσόστομος λοιπὸν ἐφαίνετο παντοδύναμος ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἀλλ' εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς δυσχερείας ἀνυπερδλήτους. Ἀπασα ἡ περὶ τὸν βίον ἀσωτεία ἦν ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατεστιγμάτισεν

εἰς Ἀντιόχειαν, παρίστατο ἤδη μυριοπласία ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν τῇ βασιλευούσῃ τῶν πόλεων. Ἡ πολυτέλεια τῆς αὐλῆς ἦτο ἀπερίγραπτος· οἱ μεγιστάνες ἀνήλσκον τὰς περιουσίας αὐτῶν εἰς τοὺς ἵπποδρομικοὺς ἀγῶνας· τὸ πλῆθος κατέτριβεν εἰς αὐτοὺς ἐπὶ ματαίῳ τὸν χρόνον· εἰς τὰ θέατρα ἡ ἀκολασία τῶν χορῶν καὶ τῶν ἀσμάτων ὑπερέβαινε πᾶν μέτρον· πολλοὶ τῶν ἱερέων εἶχον, πρὸς κοινὸν σκάνδαλον, εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν μοναχάς, τὰς ὁποίας ἐκάλουν διακόνους ἢ ἀδελφάς· πολλοὶ τῶν μοναχῶν, ἐγκαταλιπόντες τὸν ἐρημικὸν αὐτῶν βίον, ἐπλήρουν τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς οἰκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ῥαδιουργοῦντες, κερδοσκοποῦντες καὶ ἀκολασταίνοντες. Ἐννοεῖται ὅτι ἐνώπιον τοῦ ἐκτραχηλισμοῦ τούτου τῶν ἡθῶν, ἐνώπιον τῆς κοινωνικῆς ταύτης παραλυσίας, ἐνώπιον τῆς ἀσεβοῦς ταύτης παραβάσεως τῶν ἱερωτάτων τῆς ἐκκλησίας καθηκόντων, ὁ Χρυσόστομος δὲν ἐσιώπησε, δὲν ἠδύνατο νὰ σιωπήσῃ· καὶ, ἐπαναλαβὼν τὸ κήρυγμα αὐτοῦ ἐντονώτερον μάλιστα ἢ ἄλλοτε ποτὲ, ἐκεραυνοβόλησε τὴν μαλθακότητα τῶν μεγιστάνων, τὴν ἀργίαν τῶν πολλῶν καὶ τὴν κακοήθειαν τοῦ κλήρου, ὅστις, ὑπὸ τὸ κάλυμμα τοῦ μοναχικοῦ καὶ τοῦ ἱερατικοῦ ἀξιώματος, διέπραττε τὰ αἵσχις αὐτῶν ἀνομιμάτων. Ἀλλὰ τοσαῦτα παθῆναι καὶ συμφέροντα δὲν ἠδύνατο νὰ πρὸςβληθῶσι κατὰ μέτωπον ἄνευ ἀντιστάσεως καὶ ἀντιπράξεως. Naί μὲν, ἐν Ἀντιοχείᾳ ἄλλοτε, ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ πολλὰ ἔτη διέτέλεσε ψέγων ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος τοιαῦτα ἢ παραπλήσια ἁμαρτήματα, ἀγαπώμενος οὐδὲν ἤττον καὶ τιμώμενος ὑπὸ τῶν Ἀντιοχείων· ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅμως τὰ κατ' αὐτὸν εἶχον ἄλλως ἢ ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ ὅπου μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔζησε. Μὴ λησμονήσωμεν πρὸ πάντων ὅτι ἡ Ἀντιόχεια ἦτο ὁ τόπος τῆς γεννήσεως αὐτοῦ καὶ ὅτι, ἐκτὸς τῶν πολυαρίθμων προσωπικῶν φίλων τοὺς ὁποίους εἶχεν αὐτόθι, ἡ πόλις ἅπασα, θεωροῦσα ὡς ἴδιον αὐτῆς καύχημα τὸν περιφανῆ ἐκείνον ῥήτορα, ἦτο φυσικῶς τῷ λόγῳ διατεθειμένη ν' ἀκούσῃ ἀγογγύστως παρ' αὐτοῦ ὅσα δὲν ἠθελεν ἀνεχθῆ παρ' ἄλλου λεγόμενα. Πλὴν τούτου ἐν Ἀντιοχείᾳ ἦτο ἀπλοὺς ἱεροκήρυξ, λέγων μᾶλλον ἢ πράττων· ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ, περιβεβλημένος τὸ τοῦ ἱεράρχου ἀξίωμα καὶ ἐνασχῶν τὴν μεγάλην τοῦ ἀξιώματος τούτου δικαιοδοσίαν, δὲν περιορίζετο εἰς νοουθεσίας, ἀλλὰ καὶ

πιμωρίας επέβαλλεν. Οὐδὲ ἐνέργησε τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ ἐντὸς μόνης τῆς βασιλευούσης καὶ τῶν ἀμέσων αὐτῆς περιχώρων, ὅπως οἱ προκάτοχοι, ἀλλὰ πρῶτος αὐτὸς, τὸ μὲν διὰ τὴν προσήκουσαν τῇ πρωτευούσῃ ὑπεροχὴν, τὸ δὲ διὰ τὴν ἀποδιδομένην αὐτῇ τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἀρετῇ τιμὴν, ἐπεξέτεινε τὴν ἀρμοδιότητα τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν Θράκην, τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὸν Πόντον καὶ περιουλεύσας ἐν ταῖς κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐπαρχίαις καθήρσε τριςκαίδεκα ἐπισκόπους τῆς Λυδίας καὶ τῆς Φρυγίας, ἀποφηνάμενος ἀπροκαλύπτως, ὅτι τὸ δηλητήριον τῆς ἀκολασίας καὶ τῆς σιμωνίας εἶχε παρεισδύσει εἰς ὅλας τὰς τάξεις τοῦ κλήρου, καὶ αὐτὰς τὰς ἀνωτάτας.

Καὶ ἔπειτα ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἔλθῃ εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν κυβέρνησιν, ὅπως τότε ἐννοοῦντο καὶ διεξήγοντο τὰ ἐπισκοπικὰ καθήκοντα, ἐὰν μὴ ἦτο κατὰ πάντα πειθήνιον αὐτῆς ὄργανον. Ὁ Χρυσόστομος ἀρχιεράτευσεν εἰς ἐποχὴν κρίσιμον, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν οἱ Γόθοι, μὴ ἀρκούμενοι ν' ἀποτελῶσιν ἀξιόλογον τοῦ στρατοῦ μέρος, ἤρχισαν νὰ εἰσχωρῶσιν εἰς ἅπαντα τοῦ κράτους τὰ ἀξιώματα. Ὁ Χρυσόστομος δὲν φαίνεται καταπολεμήσας ἀναφανδὸν τὴν τοιαύτην τῶν βαρβάρων ἐπέμβασιν, ὅπως ἔπραξε πρὸ ὀλίγου ὁ Συνέσιος. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤλπισεν ὅτι τὰ ἐντεῦθεν προκύπτοντα ἀτοπήματα θέλουσιν ἐλαττωθῇ προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ καθ' ὁλοκληρίαν ἐπὶ τέλους ἐκλείψει διὰ τοῦ βαθμιαίου ἐξελληνισμοῦ τῶν βαρβάρων καὶ τῆς θρησκευτικῆς καὶ κοινωνικῆς αὐτῶν συγχωνεύσεως ἐντὸς τῶν ἐλληνικῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐθεώρησε συντελεστικωτάτην τὴν ἐνέργειαν τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐπεκρῶτει ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος ὁσάκις ἔβλεπέ τινα τῶν Γόθων ἐκείνων χειροτονθέντα μὲν πρεσβύτερον, κηρύττοντα δὲ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοιοῦτοι ὅμως Γόθοι ἦσαν ὀλίγοι. Οἱ δὲ πλεῖστοι οὐ μόνον διετήρουν ἀπάσας τὰς βαρβάρους αὐτῶν ἔξεις, ἀλλὰ, τὸ χειρίστον, ἀντὶ τῆς ὀρθοδοξίας, εἶχον ἀσπασθῇ τὴν τοῦ Ἀρείου αἵρεσιν. Καὶ εἶδομεν ὅτι, ὅτε μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Εὐτροπίου εἰσῆλθον εἰς Κωνσταντινούπολιν οἱ περὶ τὸν Γαϊνᾶν, ἀπήτησαν ἀμέσως νὰ παραχωρηθῇ εἰς αὐτοὺς ἐκκλησία ἵνα τελῶσιν ἐν αὐτῇ

πὰ τῆς λατρείας αὐτῶν κατὰ τὴν αἵρεσιν ἣν ἐπρέσβευον· ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἀντέστη ἐντόνως εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην· ὅτι οὐδὲν ἦπτον ἡ κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς αὐτὴν καὶ ὅτι μετ' οὐ πολὺ οἱ ἐξηγηριωμένοι ὀρθόδοξοι ἐπεχείρησαν σφαγὴν δεινοτάτην τῶν αἱρετικῶν ἐκείνων βαρβάρων. Ὁ ἐπίσκοπος βεβαίως δὲν παρήγγειλε τὴν σφαγὴν ταύτην, ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ λαὸς, πρὸ πάντων ὑπὸ τῆς προηγηθείσης τοῦ ποιμενάρχου ἀντιστάσεως ἐνθαρρυνόμενος, ἐπετέθη κατὰ τῶν ξένων· ἡ δὲ κυβέρνησις δὲν εἰμπόρει νὰ θεωρήσῃ μὲ ὄμμα ἀδιάφορον τὴν τοιαύτην ἐπὶ τῶν δῆμων τῆς βασιλευούσης ἐπιβρόχην τοῦ Ἀρχιερέως.

Εἰς ἀπάσας ταύτας τὰς ἀφορμὰς τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐκραγείσης κατ' αὐτοῦ φοβεραῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός. Ὁ Χρυσόστομος ἦτο ὁ ἀγαθώτατος, ὁ πρῶτος, ὁ ἐπιεικέστατος τῶν ἀνθρώπων ὅσας εἶχε νὰ νουθετήσῃ ἢ νὰ σωφρονίσῃ τοὺς πολλοὺς, τοὺς ἀδυνάτους τὴν ψυχὴν, τοὺς ἐξ ἀμαθείας ἢ ἐξ ἀσθενείας παρεκτρεπομένους τοῦ καθήκοντος· ἀλλ' ὅσας εὗρίσκετο κατέναντι τῆς πεπωρωμένης κακίας, κατέναντι τῆς ἀγερῶχου ἀμαρτίας, κατέναντι τῆς πονηραῆς ὑποκρισίας καὶ μάλιστὰ κατέναντι τῆς αὐθάδους τῶν κληρικῶν ἱεροσυλίας, ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος ἀπέβαινεν ὀξύς, ἀδυώπητος, ἀκατάσχετος. Ὁ Βυζαντινὸς χρονογράφος Κεδρηνὸς, τὸν ὁποῖον οὐδεὶς θέλει ὑποπτεῦσαι ἀσεβοῦντα πρὸς τὸν ἄνδρα, ἀφοῦ ὀνομάζει αὐτὸν εὐπαρόρησιόν καὶ ἀκρόχολον, καὶ θυμῷ μᾶλλον ἢ αἰδοῖ χαριζόμενον, καὶ λέγει αὐτὸν ἐλευθεροσομίαν πρὸς τοὺς ἐντυγχάνοντας ἀμέτρως χρώμενον, ἐπιφέρει· « καὶ ἐν μὲν τῷ διδάσκειν πολὺς ἦν πρὸς ὠφέλειαν, ἐν δὲ ταῖς συντυχίαις ἀλαζονικός τις καὶ ὑπερόπτης ἐνομιζέτο τοῖς αὐτὸν ἀγνοοῦσιν. » Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Χρυσόστομος ἰδοὺ ὁποῖόν τινα λέγει εἶναι δεῖ τὴν ποιμένα καὶ διδάσκαλον, ἐαυτὸν βεβαίως χαρακτηρίζων· « οὐ γὰρ ἐνὶ τρόπῳ χρῆσθαι τοῖς ἀρχομένοις ἅπασιν δέον, ἐπεὶ μὴδὲ ἱατρῶν παισὶν ἐνὶ φαρμάκῳ πᾶσι τοῖς κάμνουσι προσφέρεσθαι καλὸν, μὴδὲ κυβερνήταις μίαν ὁδὸν εἰδέναι τῆς πρὸς τὰ πνεύματα μάχης. Ἐνόησον οὖν ὁποῖόν τινα εἶναι χρὴ τὸν μέλλοντα πρὸς χειμῶνα τοσοῦτον ἀνθεῖξιν καὶ τοιαύτην ζάλην καὶ τοσαῦτα κύματα, πρὸς τὸ γενέσθαι τοῖς πᾶσι τὰ πάντα, ἵνα πάντας κερδήσῃ· καὶ γὰρ σε-

μὲν εἶναι δεῖ τὸν τοιοῦτον καὶ ἄτυφον, καὶ φοβερόν καὶ προσήνη,¹ καὶ ἀρχοντικόν καὶ κοινωνικόν, καὶ ἀδέκαστον καὶ θεραπευτικόν, καὶ ταπεινόν καὶ ἀδούλωτον, καὶ φαιδρόν καὶ ἡμερον, ἵνα πρὸς ταῦτα εὐκόλως μάχεσθαι δύνηται πρὸς μὲν γὰρ τοὺς χρηστοὺς ταπεινὸν ὑπάρχειν χρή, πρὸς δὲ θρασεῖς ὑψηλόν, ἐπεὶ περ οἱ μὲν ἀρετὴν εἶναι τὴν ἐπιείκειαν ἡγοῦνται, οἱ δὲ ἀνδρείαν τὴν θρασύτητα· κακείνοις μὲν τὴν ταπεινοφροσύνην δέον προσφέρειν, τούτοις δὲ τὴν ἀνδρείαν σθεννύουσαν αὐτῶν τὴν ἀπὸ τῆς θρασύτητος δόξαν, ἵνα τοὺς μὲν ὠφελήσῃ, τῶν δὲ ταπεινώσῃ τὸ φρόνημα. » Ἐν ἄλλαις λέξειςιν ὁ Χρυσόστομος, συγκαταβατικὸς ὢν πρὸς τοὺς ἀσθενεῖς, ἦτο ἀδυσώπητος πρὸς τὴν πονηρὰν κακίαν, μηδέποτε συνηκολογῶν πρὸς αὐτήν. Τοιοῦτος δὲ ὢν, καὶ ἀρχιερατεύων ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ κράτους, εἶχε μὲν πάντοτε ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸν πολὺν τοῦ λαοῦ ὄμιλον, ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον θάσσον ἢ βράδιον νὰ μὴ περιέλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸ πλεῖστον τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, πρὸς τὸ πλεῖστον τοῦ κλήρου καὶ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν αὐτήν.

Τοῦτο τῷ ὄντι συνέβη. Ἡ πρωτεύουσα ἅπασα διηρέθη μετ' οὐ πολὺ εἰς δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα· καὶ τὸ δεινὸν ἦτο, ὅτι τῆς μερίδος τῆς καταφερομένης κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου προεξήρχον αἱ κυρίαι τῆς μεγάλης ἐκείνης πόλεως, τῶν ὁποίων τὰς ἀδυναμίας πολλάκις ἀπὸ τοῦ ἀμῶντος ἐσατύρισεν ὁ ἱεροκλήρυξ. Δεινὸν λέγομεν, διότι ὁσάκις αἱ γυναῖκες ἀναμιχθῶσιν εἰς τοιαύτας ἀντιπολιτεύσεις, συμπαρασύρουσι πολλοὺς ἀνθρώπους οἵτινες ἄλλως ἤθελον μείνειν ἀμέτοχοι αὐτῶν. Διεσώθησαν δὲ τὰ ὀνόματα τριῶν δεσποινῶν αἰτινες, ὡς φαίνεται, προϊέσταντο τοῦ πολέμου τούτου τοῦ προκληρυχθέντος κατὰ τοῦ ἱεράρχου. Αἱ κυρίαι αὗται ἦσαν ἡ Μάρση, ἡ Καστρικία καὶ ἡ Εὐγραφία, ὅλαι χῆραι πλούσιαι καὶ εὐγενεῖς, αἰτινες ἐμνησικαχῆσαν κατὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ῥήτορος τοῦ ἐλέγχσαντος αὐτάς, ὅτι ζητοῦσι νὰ καλύψωσι τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν ἀσχημίαν αὐτῶν διὰ τῆς ποικιλίας τῶν κοσμημάτων τὰ ὁποῖα μετεχειρίζοντο. Τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, αὐτὴ ἡ βασίλισσα Εὐδοξία ἐθεώρησεν ἑαυτὴν προσβεβλημένην ὅχι δι' οὓς λόγους αἱ κυρίαι ἐκτείναν· τὸ κάλλος αὐτῆς ἦτο ἀναμφισβήτητον καὶ ἀπρόσβλητον· ἀλλὰ διότι αἱ κατὰ τῆς πολυτελείας πικραὶ μεμψιμοιρίαι τοῦ Χρυσοστόμου εὐχερῶς ἠδύ-

ναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς στηλιτεύουσαι πρὸ πάντων τὴν αὐλὴν τῆς ὁποίας προΐστατο ἡ βασίλισσα. Καὶ πλὴν τούτου ὁ ῥήτωρ, ὁμιλήσας πρὸς τοὺς ἀδοξίαν, κατηγορήθη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, ὅτι εἰς τὴν Εὐδοξίαν ἀνέφερε τὴν ἀδοξίαν ταύτην. Ὅθεν ἡ βασίλισσα ἀπεφάσισε νὰ ἀπομακρύνῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὸν ὀχληρὸν ἐκείνον ἐλεγκτὴν, καὶ εὗρεν εἰς τοῦτο συμμάχους προθύμους ὅλους τοὺς ἀρχιερεῖς, τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς μοναχοὺς ὅσους ἐκείνος καθήρκεσεν, ἢ ἄλλως ἐτιμώρησεν, ἢ καὶ ἀπλῶς ἔψεξεν. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο ἀνάγκη νὰ συμπράξῃ καὶ τις τῶν ἀνωτάτων τῆς ἐκκλησίας λειτουργῶν, ἴσος τοῦλάχιστον τὸ ἀξίωμα πρὸς τὸν πολεμουμένον ἱεράρχην, ἡ βασίλισσα συνεννοήθη κρυφίως μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου, τὸν ὁποῖον ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν περὶ Συνεσίου ὁμιλοῦντες, καὶ ὅστις, πλὴν ἄλλων τινῶν ἀφορμῶν δυσχερασκείας κατὰ τοῦ Χρυσόστομου, δὲν ἀνείχετο ἰδίως τὴν ὑπεροχὴν ἣν ἕνεκα αὐτοῦ ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως. Περὶ τὰ τέλη λοιπὸν τοῦ 403 ἔτους προσῆλθεν ὁ Θεόφιλος εἰς τὴν ἀντικρὺ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Χαλκηδόναν, συνεπαγόμενος πολλοὺς μὲν ναύτας ἵνα καταπολεμήσῃ ἐν ἀνάγκῃ τὸν ἀφωσιωμένον εἰς τὸν ἀντίπαλον ἱεράρχην λαόν, οὐκ ὀλίγους δὲ ἀρχιερεῖς ἵνα ἔχῃ δι' αὐτῶν τὴν πλειονοψηρίαν ἐν τῇ Συνόδῳ ἣτις ἔμελλε νὰ δικάσῃ τὸν Χρυσόστομον. Καὶ συγκροτηθείσης τῆς Συνόδου ταύτης ἐν τῇ Δρυϊ, ἣτις ἦτο προάστειον τῆς Χαλκηδόνος, εἰς ἐπίσκοπος καὶ εἰς διάκονος παρέστησαν ὡς κατήγοροι τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, τεσσαράκοντα καὶ ἑπτὰ ἀνενεγκόντες κατ' αὐτοῦ ἀνυπόστατα καὶ γελοῖα φλυαρήματα. Ὁ Χρυσόστομος, προσκληθεὶς τετράκις νὰ ἐμφανισθῇ, ἀπεποιήθη νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὸ παράνομον καὶ ἐπίβουλον ἐκεῖνο συνέδριον, τὸ ὁποῖον τότε, μὴ θεωροῦν φρόνιμον νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὸν ὁρμαθὸν ἐκείνον τῶν κατηγοριῶν, καθήρκεσεν αὐτὸν ἐρήμην ἐπὶ ἀπειθείᾳ. Ἡ ἀπόφασις ἐπεκυρώθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ βασιλέως, εἰς δὲ τῶν ἀξιοματικῶν τῆς αὐλῆς, συλλαβῶν διὰ νυκτὸς τὸν Χρυσόστομον, ἀπήγαγεν αὐτὸν διὰ τοῦ Βοσπόρου εἰς τινα παρακειμένην τοῦ Εὐξείνου Πόντου παραλίαν· ἀλλὰ δὲν προέφθασε νὰ ἐξακολουθήσῃ περαιτέρω τὴν πρὸς τὴν ἐξορίαν ἄγουσιν ταύτην ὁδόν.

Τὴν πρώτην, ἅμα γνωσθέντος τοῦ τολμήματος, ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνέστη καὶ μιᾷ φωνῇ ἐζήτησε τὴν ἀνάκλησιν τοῦ ποιμένου αὐτοῦ καὶ προστάτου· αὐτὸς ὁ στρατὸς συμπαθῶς διέκειτο πρὸς τὸν ἱεράρχην. Οἱ ναῦται τοὺς ὁποίους ὁ Θεόφιλος συνεπήγαγε, καὶ οἱ μοναχοὶ οἵτινες εἶχον μέγιστον συμφέρον εἰς τὴν καθαίρεσιν τοῦ Χρυσοστόμου, ἐπεχείρησαν νὰ ὑποστηρίξωσι τὰ ἀποφασισθέντα· ἀλλὰ γενομένης συμπλοκῆς κατετροπώθησαν καὶ κατεσφάγησαν, ὁ δὲ Θεόφιλος μετὰ κόπου διέφυγε τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Καὶ ὥσάν μὴ ἤρχουν ταῦτα πάντα, σεισμὸς ἐπισυμβᾷς ἐθεωρήθη φυσικῶ τῷ λόγῳ ὡς δεῖγμα τῆς θείας δίκης ἐπὶ τοῖς γενομένοις, ὥστε ὁ λαὸς ἀπέβη ἀκατάσχετος. Ἐνταῦθα δὲ πρὶν ἐξακολουθήσωμεν, καλὸν νομίζομεν νὰ παραθέσωμεν τὴν περιγραφὴν ἣν δίδει τῆς σκηνῆς ταύτης ὁ ἐθνικὸς Ζώσιμος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ζώσιμος δὲν ὁμιλεῖ οὐδὲ ἡδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ εὐλαβῶς περὶ τοῦ Χρυσοστόμου, τὸν ὁποῖον ἐννοεῖται Ἰωάννην ἀπλῶς ἀποκαλεῖ· ὑποδεικνύει μάλιστα αὐτὸν ὡς ὑποκινήσαντα τὴν στάσιν, ἐνῷ ὁ ἱεράρχης, αἰφνιδίως ἀνάρπαστος γενόμενος καὶ μακρὰν ἤδη διατελῶν, δὲν ἡδύνατο ἀμέσως νὰ ἐπενεργήσῃ ἐπὶ τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.— Ἀλλὰ παρεκτός ὅτι ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ζωσίμου ἐξάγεται πόσον μεγάλη ἦτο ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ δύναμις τοῦ Χρυσοστόμου, περίεργον εἶναι πάντοτε νὰ γνωρίζωμεν πῶς ἔκρινον τὰ κατὰ τοὺς θεῖους ἐκείνους ἄνδρας καὶ ἐν γένει τὰ κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν οἱ πολυάριθμοι εἰσέτι ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις ἐθνικοί. « Τοῦ δὲ πλήθους, λέγει ὁ Ζώσιμος, ἐπὶ τούτῳ (ἐπὶ τῇ ἀναχωρήσει δηλ. τοῦ Χρυσοστόμου) συνταραχθέντος (ἦν γὰρ ὁ ἄνθρωπος ἄλογον ὄχλον ὑπαγαγέσθαι δεινός), θορύβου μὲν ἦν πλήρης ἡ πόλις, ἀπειλήπτο δὲ ἡ τῶν χριστιανῶν ἐκκλησία ὑπὸ τῶν λεγομένων μοναχῶν. Οὗτοι δὲ γάμοις τοῖς κατὰ νόμον ἀπαγορεύουσι, συστήματα δὲ πολυάνθρωπα κατὰ πόλεις καὶ κώμας πληροῦσιν ἀνθρώπων ἀγάμων, οὔτε πρὸς πόλεμον οὔτε πρὸς ἄλλην τινὰ χρεῖαν ἀναγκαίαν τῇ πολιτείᾳ, πλὴν ὅτι προϊόντες ὁδῷ μέχρι τοῦ νῦν ἐξ ἐκείνου τὸ πολὺ μέρος τῆς γῆς ὤκειώσαντο, προφάσει τοῦ μεταδιδόναι πάντων πτωχοῖς, πάντας, ὡς εἰπεῖν, πτωχοὺς κατασχίσαντες· οὗτοι δὲ τὰς ἐκκλησίας ἀπολαβόντες ἐκώλουν τὰ πλήθη ταῖς συνήθεσιν εὐχαῖς προσιέναι· πρὸς δ' δυσ-

χεραίνοντες δημοτικοί τε ὁμοῦ καὶ στρατιῶται τὴν τῶν μοναχῶν ἡ-
 τουν ἀνακόψαι θρασύτητα. Δοθέντος δὲ αὐτοῖς ἐπὶ τοῦτο συνθήμα-
 τος, ἐχώρουν ἀνέδην καὶ σὺν οὐδεμιᾷ κρίσει πάντας ἀπέσφαττον,
 ἕως τὴν μὲν ἐκκλησίαν ἐπλήρωσαν νεκρῶν, τοὺς δὲ ἀποδράντας διώ-
 ζαντες κατεκέντησαν ἅπαντας ὅσοι φαιαῖς ἔτυχον ἐσθῆσιν ἡμφιε-
 σμένοι· οἷς συναπολέσθαι συνέβη πολλοὺς ἢ διὰ πένθος ἢ διὰ τινὰ
 ἑτέραν περιπέτειαν ἐν ἱματίοις εὗρεθέντας τοιούτοις. »

Ἐκινήθη λοιπὸν πᾶσα ἡ πόλις καὶ σφαγὴ συνέβη δεινοτάτη, ὃ
 δὲ λαὸς ἐπλησίαζεν ἤδη εἰς τὰς πύλας τῶν ἀνακτόρων, ὅτε ἡ ἑν-
 τρομος βασίλισσα προσπεσοῦσα εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἀρκαδίου ὡμο-
 λόγησεν ὅτι μόνῃ ἡ ἀνάκλησις τοῦ Χρυσοστόμου δύναται νὰ κατα-
 παύσῃ τὴν στάσιν. Ὅθεν διετάχθη ἡ ἀνάκλησις, καὶ τότε ἄπειρα
 ἀκάτια καὶ πλοῖα ἐκάλυψαν τὸν Βόσπορον· λυχνοκαΐαι λαμπραὶ
 ἐφώτισαν τὰ παράλια τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, καὶ ἀνευφη-
 μίαι ζωηρόταται τοῦ νικηφόρου λαοῦ ἐχαιρέτισαν τὸν ἐπίσκοπον ἐπα-
 νελθόντα οὕτω ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν μητρόπολιν. Ἀλλ' ὁ θριάμβος
 αὐτὸς δὲν διήρκεσε πολὺ. Ὁ Χρυσόστομος ἐπανελάβε τὰ πικρὰ αὐ-
 τοῦ κηρύγματα κατὰ τῆς εἰς πολλὰ πεπλανημένης ἐκείνης κοινω-
 νίας. Οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐγρηγόρουν καὶ ἐζήτουν πάντα τρόπον ἵνα κα-
 ταβάλωσιν αὐτόν. Ἡ βασίλισσα Εὐδοξία εἶχε ποιήσει πρὸ μικροῦ ἀρ-
 γυρᾶν στήλην ἰδίαν, ἣν ἔστησεν ἐν τῷ τόπῳ τῷ λεγομένῳ Πιττάκια,
 πλησίον τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγίας Εἰρήνης· εἰς τιμὴν δὲ τῆς στήλης
 ταύτης ὁ ἑπαρχος τῆς πόλεως, ὅστις ἦτο εἰς τῶν ἀσπόνδων τοῦ
 Χρυσοστόμου ἐχθρῶν, ἐπετέλει χοροὺς καὶ ὀρχήσεις τοσοῦτον θορυ-
 βώδεις ὥστε διεκόπτετο ἐξ αὐτῶν ἡ θεία λειτουργία. Καὶ ἐπειδὴ ὁ
 θεὸς Ἰωάννης ἐπετίμησε διὰ λόγου τοὺς θορύβους τούτους, ἐσυκο-
 φαντήθη ἄμέσως παρὰ τῇ βασιλίσσει ὅτι ἐδυσχέραине διὰ τὰς ἀπο-
 νεμομένας αὐτῇ τιμὰς. Ὅθεν ὠργίσθη αὐτῆς ἡ Εὐδοξία κατὰ τοῦ
 ἀρχιερέως ὅστις, ἀγανακτήσας ὡσαύτως καὶ μηδεμίαν δεχόμενος πα-
 ραχώρησιν περὶ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ καὶ δικαιώματα, ἐξεφώνησε τότε
 τὸν περιβόητον λόγον δι' οὗ ἀπροκαλύπτως ἤδη καθήπτετο τῆς βα-
 σιλίσσης, εἰπὼν ἐν προοιμίῳ ὅτι πάλιν Ἡρώδιᾶς μαίνεται, πάλιν
 ταραττεται, πάλιν τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου ἐπὶ πίνακι ζητεῖ·
 ὥστε κατέστη ἀδιάλλακτον τὸ μῖσος αὐτῆς. Ἡ καταδίκη τοῦ ἀν-

δρὸς ἀπεφασίσθη αὐθις· ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην ἐλήφθη πᾶσα πρό-
νοια ἵνα ἡ τιμωρία ἐκτελεσθῇ ἀσφαλῶς. Σύνοδος πολυάριθμος ἐπι-
σκόπων τῆς ἀνατολῆς, πρᾶττουσα κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Θεοφίλου,
ἐπεκύρωσε τὴν πρώτην κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου ἀπόφασιν, μηδὲν ὅλως
ἐξετάσασα τὸ δίκαιον αὐτῆς· ἀπόσπασμα δὲ στρατιωτῶν βαρβάρων
εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν ἵνα περιστείλῃ τὴν δυσἀρέσκειαν τοῦ λαοῦ.
Καὶ τὴν παραμονὴν τοῦ Πάσχα τοῦ ἔτους 404 οἱ ξένοι οὗτοι, ἐμ-
βαλόντες σκανδαλωδῶς εἰς τὴν μητρόπολιν, συνέλαβον τὸν ἀρχιε-
ρέα. Τὸ πλῆθος ἠθέλησε ν' ἀντισταθῇ, ἀλλὰ κατεδιώχθη ἀπηνῶς
ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων ταγματῶν, καὶ ἄλλο δὲν κατώρθωσεν ἢ νὰ
πυρπολήσῃ τὴν ἐκκλησίαν, τὸ κατὰσκημα τῆς Συγκλήτου καὶ τι-
νας παρακειμένους οἰκίας. Ὁ δὲ Χρυσόστομος ἐξωρίσθη εἰς Κουκου-
σὸν τῆς μικρᾶς Ἀρμενίας, ἐν τῷ μέσῳ τῶν βράχων τοῦ ὄρους Ταύ-
ρου. Οἱ διώκται αὐτοῦ ἠλπισαν ὅτι ὁδοιπορία μακρὰ καὶ ἐπαχθὴς
ἐβδομήκοντα ἡμερῶν θέλει καταβάλλει τὸν ἄνδρα τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ
ὁ καύσων ἦτο ὑπερβολικὸς. Ἀλλ' ὅμως ὁ θεῖος Ἰωάννης ἔφθασε σῶος
εἰς Κουκουσὸν καὶ διέζησεν, αὐτόθι τε καὶ εἰς τὴν παρακειμένην πό-
λιν Ἀράβισσον, ἔτη τρία. Δὲν ἔμεινε δὲ ἀργός· πολλοῦ γε καὶ δεῖ·
ἀλλ' ἀφοῦ ἐξεκάλεσε τὴν κατ' αὐτοῦ ἐκδοθεῖσαν παράνομον ἀπόφα-
σιν, ἐνώπιον συνόδου οἰκουμενικῆς καὶ ἐλευθέρως ἐνεργούσης, ἐξηκο-
λούθησεν ἀπαύστως ἀγωνιζόμενος τὸν καλὸν τῆς χριστιανικῆς πί-
στεως καὶ τῆς ὀρθοδοξίας ἀγῶνα, διὰ συνεχοῦς ἀλληλογραφίας μετ'
ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως. Ἐν ταύτῃ μά-
λιστα τῇ τελευταίᾳ καὶ κρίσιμῳ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐποχῇ ἀνεδείχθη
ὁ ἀκράδαντος χαρακτήρ τοῦ ἀνδρός. Ἀλλὰ διὰ τὸ ἀτρόμητον ἐκείνο
αὐτοῦ πολίτευμα, ἐξεκαύθη αὐθις ἡ ἔχθρα τῶν πολεμίων αὐτοῦ,
οἵτινες κατέπεισαν τὸν Ἀρκάδιον νὰ διατάξῃ τὴν μεταφορὰν τοῦ
Χρυσοστόμου εἰς ἔτι χείρονα ἐξορίαν, εἰς τὴν περὶ Πιτυοῦντα ἔρη-
μον· οἱ δὲ φρουροῦντες αὐτόν, καθ' ἃς ἔλαβον ὁδηγίας, τοσοῦτον
ἀπανθρώπως προσηνέχθησαν πρὸς τὴν πρεσβύτην κατὰ τὴν δευτέ-
ραν ταύτην ὁδοιπορίαν, ὥστε πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Εὐ-
ξείνου, ἀπέθανεν ἐν Κωμάνοις, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 60, ὀλίγους μῆνας
πρὸ τῆς ἀμειλίχου αὐτοῦ ἀντιπάλου Εὐδοξίας.

Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ τέλος τοῦ θείου ἀνδρός. Τετρακόςιοι πεντή-

κοντα περίπου λόγοι αὐτοῦ, περιωθέντες εἰς ἡμᾶς, μαρτυροῦσι καὶ θέλουσιν ἐξαεῖ μαρτυρεῖ ὅτι διετέλεσεν ὁ ὕπατος τῶν ιεροκλήρων. "Αν δὲν ἀνέμιξε τὰ αἰσθητά καὶ φρονήματα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν περὶ αὐτὸν διαμορφούμενον ἑλληνισμόν, ὅσον ὁ Βασίλειος, ὅσον ὁ Γρηγόριος, ὅσον μαλιστα ὁ Συνέσιος, ἀνεδείχθη ὅμως ἐλεγκτὴς τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καὶ σωφρονιστὴς τῆς κοινωνίας, πάντων τῶν ἄλλων αὐστηρότερος καὶ τολμηρότερος. 'Αλλ' ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ὑπέκυψε μὲν εἰς τὸ κράτος τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ εἰς τὸ κράτος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης· κατεξάνεστη δὲ αἰέποτε κατὰ τῶν παραδόσεων ἐκεῖνων τοῦ ἑλληνισμοῦ αἵτινες ἔτεινον εἰς τὸ νὰ περιποιήσωσι τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν χριστιανῶν τὸν χαρακτῆρα ἐκκλησίας τοῦ δήμου περιστελλούσης ὅπωςδῆποτε τὴν ἀπόλυτον ἐνέργειαν τῆς ὑπερτατῆς ἀρχῆς. Τούτου ἕνεκα, καθὼς ἄλλοτε ἀπέπεμψεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, ἐξώρισε καὶ ἤδη τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι μετὰ 30 ἐτῶν παρέλευσιν, ἐπὶ τῇ εὐλαβείᾳ αἰτήσῃ τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐτελέσθη πανηγυρικῶς ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς εἰς τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων, καὶ ὅτι ὁ τότε βασιλεύων Θεοδόσιος ὁ Β', προσελθὼν μέχρι Χαλκηδόνος, πρὸς ὑποδεξίωσιν αὐτῶν, ἐπροσκύνησε τὸν ἅγιον καὶ ἐξητήσατο τὴν συγχώρησιν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν προκεκοιμημένων γονέων, Ἀρκαδίου καὶ Εὐδοξίας· ἀλλὰ τὸ πνεῦμα ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐν-επνέοντο ὁ τε Χρυσόστομος καὶ οἱ ἄλλοι μεγαλῶνυμοι ἄνδρες, ὧν πολλάκις μέχρι τοῦδε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ θαυμάσωμεν τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς προαιρέσεις, ἐξηφανίζετο ὁσημέραι ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ αὐτὴ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπέπρωτο νὰ πάθωσι πολυειδῆ ἀλλοιώσιν καὶ φθοράν.

Καθὼς ἤξεύρει ὁ ἀναγνώστης, πολὺ πρὶν ἐπέλθῃ ἡ βραδεῖα αὕτη ἱκανοποίησις τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, εἶχον ἀποθάνει (σελ. 706) ἡ τε Εὐδοξία καὶ ὁ Ἀρκαδίος, ἡ δὲ βασιλεῖα περιῆλθε, τῷ 408, εἰς τὸν υἱὸν αὐτῶν Θεοδόσιον Β', τὸν καὶ Μικρὸν ἐπικαλούμενον, κατ' ἀντιπαράθεσιν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ πάππου. Ἐπὶ τῆς ἀποβιώσεως τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὁ νεώτερος οὗτος Θεο-

δόσιος ἦτο μόλις ἐπταετής, ὥστε ἐδέησε νὰ προχειρισθῇ ἐπίτροπος τῆς βασιλείας. Καὶ φυσικὸς μὲν τοῦ παιδὸς κηδεμὼν ἦτο ὁ θεὸς αὐτοῦ Ὀνῳριος, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως· ἀλλὰ τοσαύτη ἤδη ὑπῆρχεν ἡ διαφορὰ συμφερόντων καὶ αἰσθημάτων μετὰξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ῥώμης, ὥστε οὐδὲ ἀπόπειρα σπουδαία ἐγένετο νὰ ἀνατεθῇ εἰς τὸν Ὀνῳριον ἡ ὑπερτάτη τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων διεξαγωγή. Ἐξεναντίας βραδύτερον ἐρρέθη ὑπὸ τινων χρονογράφων, ὅτι ὁ Ἀρχάδιος, μικρὸν πρὶν ἀποθάνῃ, εἶχεν ἀναθέσει τὴν κηδεμονίαν τοῦ ἀνηλίκου αὐτοῦ υἱοῦ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν Ἰσδεγέρδην· τὴν δὲ παράδοσιν ταύτην ἐνίσχυσαν δύο γεγονότα, τὸ μὲν ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἀνηλικίαν τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' οὐδεμία συνέβη ρῆξις μετὰξὺ τοῦ περσικοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, τὸ δὲ ὅτι ὁ εὐνοῦχος Ἀντίοχος εἰς ὃν ἀνετέθη ἡ ἀνατροφὴ τοῦ νέου βασιλέως εἶχε διατρίψει εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Περσίας. Οἱ νεώτεροι ὅμως ἱστορικοὶ θεωροῦσιν εὐλόγως τὴν παράδοσιν ταύτην ἀνυπόστατον, ἰδίως διότι ὑπὸ οὐδενὸς τῶν συγχρόνων ἀναφέρεται, ἐνῶ τὸ πρᾶγμα, ἂν ἡλήθευεν, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν αὐτῶν. Τῇ δὲ βέβαιον εἶναι, ὅτι, ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρχαδίου, οἱ ἀνώτατοι πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἀξιωματικοὶ συνελθόντες ἀνέβηκαν τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους εἰς τὸν ἑπαρχὸν Ἀνθήμιον, ἄνδρα διαπρέποντα ἐπὶ συνέσει, ἐμπειρίᾳ καὶ γενναιότητι. Ὁ Ἀνθήμιος ἐφρόντισε πρὸ πάντων νὰ ἐκδιώξῃ ἐκ τῆς Θράκης τὸν εἰς αὐτὴν ἐμβαλόντα πολυάριθμον στρατὸν τῶν Οὐννων καὶ ἄλλων βαρβάρων φυλῶν· καὶ ἠνάγκασε τῶντι τοὺς πολεμίους νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια διὰ τοῦ Ἰστροῦ, ἀφοῦ παντελῶς μὲν κατέστρεψε τὴν ὀπισθοφυλακὴν αὐτῶν, πολλὰς δὲ συνέλαβε χιλιάδας αἰχμαλώτων, οἵτινες, ἐγκατασταθέντες ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Ἀσίας καὶ ἐπιδοθέντες εἰς τὴν γεωργίαν, ἀπέβησαν χρήσιμοι τῇ πολιτείᾳ. Ἐν ταύτῳ δὲ προνοῶν περὶ τοῦ μέλλοντος, ἐξησφάλισε τὴν Κωνσταντινουπόλιν διὰ νέου τείχους παχυτέρου καὶ ὑψηλοτέρου τῶν προτέρων καὶ ἤψησε τὰ ὀχυρώματα τῶν πόλεων τοῦ Ἰλλυρικοῦ, τὸ δὲ πάντων σπουδαιότερον ἐμελέτησε νὰ κατασκευάσῃ ἐπὶ τοῦ Ἰστροῦ στόλον διακοσίων πεντήκοντα πλοίων, ὅστις ἤθελε κατασῇ αὐτὸν τὴν διάδοσιν τοῦ ποταμοῦ τούτου εἰς τοὺς βαρβάρους.

Κατὰ δυστυχίαν, πιθανώτατα ἔνεκα τῆς ἀντιζηλίας τῶν ἄλλων μεγιστάνων, τὸ κυβερνητικὸν τοῦ Ἀνθημίου στάδιον διεκόπη πρῶτως, καὶ ἐν ἔτει 414 ἡ ἀδελφὴ τοῦ Θεοδοσίου Πουλχερία, καὶ τοὶ μὴ ἔχουσα εἰμὴ δεκαεξέτων ἡλικίαν καὶ κατὰ δύο μόνον ἔτη ὑπερβαίνουσα τὸν βασιλέα, ἀνηγορεύθη Αὐγουστα καὶ ἀνέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἡ Πουλχερία δὲν ἦτο ἄμοιρος παιδείας καὶ συνέσεως καὶ δεξιότητος περὶ τὴν διαχείρισιν τῶν πραγμάτων. Ἀφοσιωθείσα εἰς τὸν παρθενικὸν βίον, διεζήσε δι' ἅπαντος τοῦ βίου ἐν χρηστότητι καὶ εὐλαβείᾳ· ἀλλ' ἡ ἀνατροφή ἦν ἔδωκεν εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς, ὑποδεικνύει ὅτι ἠθέλησε νὰ ἀσφαλίσῃ εἰς ἑαυτὴν διὰ παντὸς τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους, ἐνῶ τὸ κράτος τοῦτο, ἔνεκα τῶν δυσχερῶν περιστάσεων εἰς τὰς ὁποίας μετ' οὐ πολὺ περιεπλάκη, εἶχεν ὁμολογουμένως χρεῖαν ἐρρωμενεστέρου κυβερνήτου. Οἱ χρονολόγοι λέγουσιν ὅτι ἡ Πουλχερία, σοφωτάτη τυγχάνουσα καὶ θεῖον νοῦν κεκτημένη, τὸν ἀδελφὸν Θεοδόσιον πρὸ πάντων μὲν εἰς τὴν κατὰ Θεὸν εὐσέβειαν, ἔπειτα δὲ καὶ εἰς ἥθος καὶ λόγον καὶ βᾶδισμα καὶ γέλωτα καὶ στολὴν καὶ καθέδραν καὶ στάσιν βασιλικῶς ἐξεπαίδευσεν. Οὐδὲ ἀρνούμεθα ὅτι ἡ περὶ τοὺς τρόπους ἀξιοπρέπεια καὶ ἐμβρίθεια εἶναι προτερήματα τὰ μάλιστα πρέποντα τοῖς βασιλεῦσιν. Ἀλλὰ τὰ ἐξωτερικὰ ταῦτα προτερήματα δὲν ἔχουσιν ἀξίαν εἰμὴ ὅταν περικαλύπτωσι διανοητικὰς καὶ ψυχικὰς ἀρετὰς οὐδὲν ἥττον βασιλικὰς· ὁ δὲ Θεοδόσιος, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἦν ἔλαβε, παντελῶς ἐγυμνώθη τῶν τοιούτων ἀρετῶν. Ἀντὶ τούτου ἀσχολῆται σπουδαίως περὶ τὰ δημόσια πράγματα, διῆγε τὰς μὲν ἡμέρας περὶ κυνηγέσια « ἰππεύειν τε καὶ τοξεύειν ἀσκηθεὶς πέραν τοῦ μετρίου », τὰς δὲ ἑσπέρας διέτριβε περὶ τὴν γραφικὴν καὶ τὴν πλαστικὴν, καὶ τοσαύτην ἀπέκτησε δεξιότητα περὶ τὰς τέχνας ταύτας, ἐξαιρέτως δὲ διὰ τοσαύτης κομψότητος ἀντέγραφε τὰ ἱερὰ βιβλία ὥστε τὸ ὑπήκοον ἀπένειμεν αὐτῷ τὸ εἰρωνικὸν ἐπώνυμον τοῦ καλλιγράφου. Ὁ Θεοδόσιος ἦτο τέκνον πιστὸν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐνόμιζεν ὅτι νηστεύων καὶ ψαλμωδῶν ἐκπληροῖ ἅπαντα αὐτῆς τὰ παρ' ἀγγέλματα. Περιεστοιχισμένος ὑπὸ εὐνούχων, κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ προαναφερθέντος Ἀντιόχου καὶ ἔπειτα ἀλληλοδιαδόχως ὑπὸ ἄλλων πολλῶν, τοῦ Εὐτροπίου, τοῦ Λαύσου, τοῦ Καλαποδίου, τοῦ Χρυσά-

φίλου, δὲν ἐμάνθανε τὰ ἐκτὸς τῆς αὐλῆς γινόμενα εἰμὴ ὅπως συνέ-
φερον αὐτοῖς καὶ ἤρεσκον τῇ Πουλχερίᾳ, ὑπέγραφε δὲ τυφλῶς πάντα
τὰ ὑπ' αὐτῶν ὑποβαλλόμενα θεσπίσματα. Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα
πάντα προϋποθέτουσιν ἀλλόκοτόν τινα φυσικὴν νωθρότητα· εἶναι
ὅμως βέβαιον ὡσαύτως ὅτι ἡ ἀνατροφή ἦν ἔλαβε συνετέλεσεν εἰς τὸ
νὰ ἐπιτείνῃ μᾶλλον ἢ νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἀδράνειαν ταύτην, καὶ
ἐμάρανε πάντα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ τοῦ νέου ιδιώματα, τὰ ὅποια βέλ-
τιον χειραγωγούμενα, ἠδύνατο ν' ἀναδείξωσιν αὐτὸν ἂν ὄχι μέγαν
ἄνδρα, τοῦλάχιστον ἡγεμόνα χρηστόν. Διότι εἶχε τοιαῦτά τινα ιδιώ-
ματα, καὶ παρεκτὸς τῆς σωματικῆς δεξιότητος, ἦτο ἀστείος, χα-
ρίεις, μεγαλόδωρος καὶ εὐεργετικός· ἀλλὰ ἡ ἀγαθὴ ἂν καὶ ἀσθενὴς
αὐτὴ φύσις παντάπασιν ἐνοθεύθη διὰ τῶν πονηρῶν ἔξεων καθ' ἃς
συνεθίσαν αὐτὸν νὰ ζῇ καὶ νὰ σκέπτηται οἱ περὶ αὐτὸν παιδαγωγοὶ
καὶ αὐλικοί.

Τὰ πράγματα λοιπὸν περιῆλθον καθ' ὁλοκληρίαν εἰς χεῖρας τῆς
Πουλχερίας· καὶ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐπὶ τῆς μακρᾶς
παύτης βασιλείας, ἣτις διήρκεσεν ὑπὲρ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη, τὸ
κράτος ἐν γένει ἐκυβερνήθη συνετώτερον ἢ ὅτι ἠδύνατό τις νὰ ἐλ-
πίσῃ, θεωρῶν τὰς ποικίλας ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς δυσχερείας
πρὸς ἃς εἶχεν ἡ γυνὴ ἐκείνη νὰ παλαίσῃ. Ὑπεδείξαμεν πολλάκις ὅτι
τὸ κράτος τοῦτο διετέλει εἰς κρίσιμον μεταβατικὴν τῆς ζωῆς αὐτοῦ
περίοδον. Ἰδρυθὲν ὡς κράτος ῥωμαϊκὸν ἐν μέσῳ ἐλληνικῶν χωρῶν,
ὑπέκυπτεν ὁσημέραι λεληθότως εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς περὶ αὐτὸ
ἀτμοσφαίρας· καὶ ἀπέκρουε μὲν τὰς ἀρχαίας παραδόσεις ὑπὸ τῶν
ὁποίων ἐνεφορεῖτο ἔτι ὁ τότε ἐλληνισμὸς, ἀλλ' ἠσπάζετο ἐξ ἀνιπερ-
βλήτου ἀνάγκης τὰ δύο ἕτερα τοῦ ἐλληνισμοῦ τούτου στοιχεῖα,
τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν πίστιν. Ἀμφότερα δὲ ταῦτα τὰ στοιχεῖα, ἣ
τε ἐλληνικὴ γλῶσσα, ἣ τε χριστιανικὴ πίστις, καὶ μάλιστα ἡ γλῶσ-
σα ἡ ἐλληνικὴ, ἔλαβον ἀξιόλογον ἐπίδοσιν διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς
Πουλχερίας. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κων-
σταντινουπόλεως ἐκάθηντο βασίλισσαι ἢ ῥωμαῖαι ἢ βάρβαροι, ἐξ-
ἐλληνισθεῖσαι μὲν ἀλλ' οὐδὲν ἥττον βαρβαρικῆς ἢ ῥωμαϊκῆς κατα-
γωγῆς καὶ ἔξεως βίου. Ἐπὶ Θεοδοσίου δὲ τοῦ Μικροῦ περιεβλήθη

κατὰ πρῶτον τὴν βασιλικὴν πορφύραν ἑλληνικῆς γνησίᾳ, ἣ τοῦ φιλοσόφου Λεοντίου πολυθρύλητος θυγάτηρ Ἀθηναῖς. Αἱ περιπέτειαι τῆς ζωῆς τῆς βασιλίδος ταύτης φαίνονται ἄξιοι μυθιστορίας μᾶλλον ἢ ἱστορίας· καὶ τῶν ἐπὶ τὸ μυθικώτερον διεπλάσθησαν ὑπὸ ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων. Ἀλλ' ἐπεὶ αἱ κυριωδέστεραι ἀσφαλῶς μαρτυροῦνται, ἀνάγκη νὰ παρατεθῶσιν ἐνταῦθα ἵνα μὴ μένωσιν ἄγνωστοι εἰς τοὺς πολλοὺς τῶν Ἑλλήνων ἀναγνωστῶν.

Ὁ φιλόσοφος Λεόντιος, Ἀθηναῖος τὸ γένος, καὶ ἐθνικὸς τὸ θρήσκευμα, εἶχε τρία τέκνα, δύο μὲν υἱοὺς, μίαν δὲ θυγατέρα, τὴν Ἀθηναΐδα. Ἡ κόρη αὕτη, διαπρέπουσα ἐπὶ κάλλει καὶ νοημοσύνῃ, ἐξεπαιδεύθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐπιμελέστατα περὶ τὴν γραμματικὴν, τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἀλλ' ἐνῶ τοσαῦτα ἔλαβε παρ' αὐτοῦ δείγματα ἐξαίρετου στοργῆς, ἀπεστερήθη παραδόξως διὰ τῆς διαθήκης σχεδὸν πάσης περιουσίας, διότι ὁ Λεόντιος, καταστήσας κληρονόμους μόνον τοὺς δύο υἱοὺς, δὲν κατέλιπεν εἰς τὴν κόρην εἰμὴ ἑκατὸν χρυσᾶ νομίσματα, προσειπὼν, ὡς λέγουσιν, ὅτι ἀρκεῖ αὐτῇ ἡ τύχη αὐτῆς. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λεοντίου, ἡ Ἀθηναῖς, εὐρεθεῖσα ἄνευ οὐδενὸς πόρου, ἐζήτησε τὴν ἀναλογοῦσαν αὐτῇ μερίδα τῆς κληρονομίας· μὴ πειθομένων δὲ τῶν ἀδελφῶν νὰ δώσωσι τὴν μερίδα ταύτην, ἀπῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἵνα ὑποβάλλῃ τὰ δίκαια αὐτῆς εἰς τὴν Πουλχερίαν. Ἡ Αὐγουστα, τὴν ὁποίαν κατέθελξαν ἡ χάρις καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀθηναίας, ἤκουσεν αὐτὴν εὐμενῶς καὶ ἐπέσθη ἀμέσως ὅτι δὲν δύναται νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Θεοδόσιον καλλιτέραν σύζυγον, ἂν καὶ ὁ μὲν Θεοδόσιος ἦτο εἰκοσαετής, ἡ δὲ Ἀθηναῖς εἶχεν ἤδη ὑπερβῆ τὸ εἰκοστὸν ἔβδομον ἔτος· ἀλλ' ἡ Πουλχερία ἴσως ἐνόμισεν ὅτι καὶ ἡ ὁπωςοῦν ὥριμος αὐτῇ ἡλικία ἦτο ἐν τῶν προτερημάτων τῆς μελλούσης βασιλείσης. Ὅθεν ὠμίλησεν ἐπιτηδεύς εἰς τὸν βασιλέα περὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ Λεοντίου καὶ παρέστησεν αὐτὴν, ὡς λέγει εἰς τῶν ἀρχαίων χρονολογῶν, « εὖστολον, λεπτοχαράκτηρον, εὖρινα, ἀσπροτάτην ὡσεὶ χιῶν, μεγαλόφθαλμον, ὑποκεχαρισμένην, οὐλοζανθόκομον, σεμνόποδα, ἐλλόγιμον, Ἑλλαδικὴν, παρθένον. » Ὁ Θεοδόσιος ἔλαβε φυσικῶς τῷ λόγῳ περιέργειαν νὰ ἴδῃ τὸ ἐξαιρετὸν αὐτὸ πλάσμα, καὶ, ἀφανὴς ἰστάμενος ὅπισθεν παραπετάσματος ἐν τοῖς δωμα-

τίοις τῆς ἀδελφῆς, ἀπεθαύμασε τὴν Ἀθηναίαν καὶ ἀπεφάνητο ὅτι θέλει νὰ νυμφευθῇ αὐτήν. Οἱ γάμοι ἐτελέσθησαν μεγαλοπρεπῶς καὶ ἀνευφημίσθησαν ὑπὸ τε τῆς πρωτεύουσας καὶ ὑπὸ τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ Ἀθηναῖς ἐξώμοσε προθύμως τὰς πλάνας τῆς εἰδωλολατρείας, καὶ δεχθεῖσα τὸ ἅγιον βάπτισμα, μετωνομάσθη Εὐδοκία. Ἀλλ' ἡ Πουλχερία δὲν ἀπένειμεν αὐτῇ τὴν ἐπωνυμίαν τῆς Λυγούστης εἰμὴ ἀφοῦ ἔτεκε τῷ βασιλεὶ κόρην, τὴν κόρην ἥτις, μετὰ δεκαπέντε ἔτη, ἐνυμφεύθη τὸν αὐτοκράτορα τῆς Δύσεως. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἀδελφοὶ τῆς βασιλίσσης, ἀκούσαντες τὴν παράδοξον αὐτῆς τύχην, ἐκρύβησαν μήπως ἐκδικηθῇ κατ' αὐτῶν· ἀλλ' ἐκείνη ἀναζητήσασα αὐτοὺς ἀνύψωσεν εἰς τὰ ὕψατα τῶν ἀξιομάτων τοῦ κράτους. Ἄλλως ἡ Εὐδοκία ἐπὶ πολὺν χρόνον οὐδ' ἐφαντάσθη ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὰ δημόσια πράγματα, ἀφήσασα εἰς τὴν Πουλχερίαν τὸ δυσχερὲς τοῦτο ἔργον. Διὰ τῶν τρόπων ὁμοῦς αὐτῆς, καὶ τῆς παιδείας, καὶ πολλῶν ποιητικῶν συγγραφῶν, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὸν ἐξελληνισμόν τῆς αὐλῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἔπαυσεν ἀγαπᾶν αὐτήν τρυφερώτατα, καὶ μετὰ τὸν γάμον τῆς θυγατρὸς αὐτῆς, ἐπέτρεψεν εἰς τὴν Εὐδοκίαν νὰ ἀπέλθῃ εἰς Ἱεροσόλυμα ἵνα ἐκπληρῶσῃ εὐχὴν ἣν πρὸ καιροῦ εἶχεν αὐτὴ εὐχθῆ, ἵνα δηλώσῃ, διὰ τῆς προσκυνήσεως τοῦ ἁγίου Τάφου, πρὸς τὸν Θεὸν τὸν δοτῆρα πάσης χάριτος, τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῆς. Κατὰ τὴν ἀνὰ μέσον τῆς Ἀνατολῆς ὁδοπορίαν ταύτην, διελθοῦσα διὰ τῆς Ἀντιοχείας ἐξεφώνησεν ἐν τῷ βουλευτηρίῳ, καθήμενὴ ἐπὶ δίφρου βασιλικοῦ ὀλοχρύσου, καὶ διαλίθου, λόγον ἐγκωμιαστικὸν εὐγλωττον εἰς τὸν πόλιν ἐκείνην, ἐν ἣ ἑναυλος εἰσέτι ὑπῆρχεν ἡ τοῦ Χρυσοστόμου φωνή· ἐδώρῃσατο δὲ ἀξίολογον χρηματικὸν ποσὸν πρὸς ἀνθρώποις τῶν δημοσίων λουτρῶν καὶ ἀπεδέξατο τὰς εἰκόνας τὰς ὁποίας ἤγειρεν αὐτῇ ἡ εὐγνωμοσύνη τῶν κατοίκων. Εἰς τὸν ἅγιον Τάφον, διὰ τῶν εὐεργεσιῶν αὐτῆς, καὶ τῶν εὐλαβῶν ἰδρυμάτων ὑπερέβαλε τὴν μεγαλοδωρίαν καὶ αὐτῆς τῆς ἁγίας Ἑλένης, ἐπανακάμψασα δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐκόμισεν εἰς αὐτὴν πλεῖστα ὅσα ἐκ τῆς ἁγίας χώρας ἱερὰ κειμήλια. Ἀλλὰ τότε ἡ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀδιακόπως προαγομένη τύχη αὐτῆς ἔλαβεν αἴφνης τὴν ἐπὶ τὰ ἐναντία τροπὴν. Ἡ Εὐδοκία, μὴ ἀρκουμένη, ὡς φαίνεται εἰς τὰς τιμὰς ὅσας ἠξιώθη καὶ λησμονοῦσα τὰ

τί ὤφειλε τῇ Πουλχερίᾳ, ἠθέλησε νὰ καταλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων. Ἡ αὐλὴ διηρέθη ἐντεῦθεν εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα, ὑπερίσχυσεν ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἡ Πουλχερία, ὁ δὲ θάνατος τοῦ μαγίστρου Παυλίνου καὶ ἡ καθαιρέσις τοῦ ἐπαρχοῦ τῆς πόλεως Κύρου, ἀπέδειξαν εἰς τὸ κοινόν, ὅτι ἡ εὐνοια τῆς Εὐδοκίας δὲν ἤρκει νὰ προστατεύσῃ οὐδὲ τοὺς πιστοτέρους αὐτῆς φίλους. Ἡ πρὸς τὸν ἑπαρχον εὐνοια τῆς Εὐδοκίας ἦτο, τῇ ἀληθείᾳ, καθ' ὅλα δεδικαιο-λογημένη. Ὁ Κύρος ἦτο ἀνὴρ ἐγκρατῆς πάσης ἐλληνικῆς παιδείας, καὶ δραστήριος διοικητικὸς ὑπάλληλος. Αὐτὸς καταλύσας τὸ πρὸς τὴν ξηρὰν τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ εὐρύνας πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὴν περιοχὴν τῆς πρωτευούσης, ὠκοδόμησεν ἕτερον τεῖχος, ἐντὸς ἡμερῶν ἐξήκοντα. Ὅθεν ὁ δῆμος, ἐκπεπληγμένος ἐπὶ τῷ τάχει καὶ τῷ κάλλει τοῦ ἔργου, ἐνεβόησεν ἐν τῷ ἱπποδρομίῳ, παρόντος τοῦ βασιλέως, « Κωνσταντῖνος ἔκτισε, Κύρος ἀνενέωσεν. » Ἐντεῦθεν ὠφελοῦμενοι οἱ ἐχθροὶ τῆς Εὐδοκίας, ἥτις διὰ τὸν ἑλλη-νισμὸν μάλιστα αὐτοῦ κύνει τὸν ἄνδρα, παρέστησαν τὸ γεγονὸς εἰς τὸν Θεοδοσίον ὡς στασιαστικόν· ὅθεν καθαιρεῖται ὁ Κύρος, καὶ δεσμεύεται ἡ περιουσία αὐτοῦ, καὶ (χαρακτηριστικώτατον τοῦτο τῶν τότε κυβερνητικῶν καὶ κοινωνικῶν ἠθῶν,) ἀποκαρεῖ χειροτονεῖται ἐπίσκοπος Σμύρνης. Τὸ δὲ κάλλος τοῦ μαγίστρου Παυλίνου ἔδωκε νὰ ὑπονοηθῇ ὅτι ἐτιμωρήθη ὡς ἔνοχος τρυφερωτέρου τινὸς αἰσθήματος τῆς βασιλίδος πρὸς αὐτόν. Ὅπως δὲ ποτε αὕτη, ἅμα πεισθεῖσα ὅτι ἀπώλεσε τὴν ἀγάπην καὶ τὴν πίστιν τοῦ Θεοδοσίου, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν ν' ἀπέλθῃ αὖθις εἰς Ἱεροσόλυμα. Ἀλλ' ὁ φθόνος τῆς Πουλχερίας κατεδίωξε τὴν βασιλίδαν καὶ μέχρι τῶν ἁγίων τούτων τόπων. Ὁ κόμης Σατουρνῖνος διετάχθη νὰ θανατώσῃ δύο ἱερωμένους, φιλτάτους τῆς Εὐδοκίας, ἡ δὲ ἀντεκδικήθη θανατώσασα τὸν κόμητα· καὶ ἡ ὑπερβολὴ αὕτη τῆς ἀγανακτήσεως ἔδωκε πάλιν ἀφορμὴν εἰς νέας κατ' αὐτῆς ἀσέμνους κατηγορίας. Τότε ὁ βασιλεὺς Θεοδοσίος, ἢ μᾶλλον ἡ Πουλχερία, ἀπεξέρρησαν πάσης βασιλικῆς τιμῆς τὴν Εὐδοκίαν, ἥτις διήγαγεν ἤδη ἐν ἐξορίᾳ, καὶ περὶ εὐλαβῇ ἀσχολουμένη ἔργα, ἐκκαίδεκα εἰσέτι ἐνιαυτοῦς. Ἀφοῦ δὲ ἐδοκίμασεν ἀπάσας τὰς μεταβολὰς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἡ θυγάτηρ τοῦ φιλοσόφου Λεωντίου ἀπεβίωσεν εἰς Ἱεροσόλυμα κατὰ τὸ 67.

τῆς ἡλικίας ἔτος, διχαρτυρομένη μέχρι τελευταίας ἀναπνοῆς ὅτι οὐδέποτε ὑπερέβαλε τὰ ὅρια τοῦ ὀφειλομένου πρὸς τὸν σύζυγον καὶ ὀνέοντος. Ἀλλὰ καὶ τοὶ μακρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τελευτήσασα, διὰ τῆς ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐπὶ τοῦ θρόνου διατριβῆς συνετέλεσεν οὐ μικρὸν εἰς τὴν ἐν τῇ αὐτῇ καὶ ἐν τῇ κυβερνήσει διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν τρόπων καὶ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ὁ ἀρχαῖος ἐλληνικὸς βίος ἐμαραίνετο ἐν τούτοις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα· διότι ὁ ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ νεωτέρου γράψας Θεοδώρητος Κύρου λέγει· « καὶ ἀργεῖ μὲν παρ' Ἀθηναίους ὁ Ἄρειος Πάγος, καὶ ἡ Ἡλιαία, καὶ τὸ ἐπὶ Δελφινίῳ δικαστήριον, καὶ ἡ τῶν πεντακοσίων βουλὴ, καὶ οἱ ἑνδεκα, καὶ οἱ θεσμοθέται, καὶ ὁ πολέμαρχος, καὶ ὁ τοῦ ἐναιαυτοῦ ἀρχων. » Ὡστε περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, δὲν κατηργήθησαν μὲν, ἀλλὰ οἰκοθεν ἐρειπώθησαν οἱ ἐπὶ τοσοῦτον διατηρηθέντες γηραιοὶ ἐκεῖνοι θεσμοί. Ἀξιοσημείωτον ὅμως εἶναι, ὅτι, ὅσα μᾶλλον ὁ ἀρχαῖος ἐλληνισμὸς ἠφάνιζετο ἀπὸ τῆς πρώτης ταύτης αὐτοῦ ἐστίας, τόσα μᾶλλον ὁ νεωστὶ παραγόμενος ἐλληνισμὸς ἀπέβαιναν ἐπικρατέστερος ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ ἐστίᾳ, ἐν Κωνσταντινουπόλει. Οὐ μόνον, ὡς πρὸ μικροῦ ἱστορήσαμεν, Ἀθηναία κόρη, παραδεξαμένη τὸ χριστιανικὸν δόγμα, ἐκάθησεν ἐπὶ τοῦ λαμπροῦ τῆς βασιλευούσης ἐκεῖνης θρόνου, ἀλλὰ καὶ ἄλλα γεγονότα ἐμαρτύρησαν ὅπόσον ὁ ἐλληνισμὸς ὁσημέραι ὑπερίσχυεν ἐν τῷ κράτει τούτῳ. Ἐν ἔτει 439, διὰ νόμου ῥητοῦ ὁ Θεοδοσίος ἐπέτρεψε γενικῶς τὸ ἐλληνεῖν διατίθεσθαι· ἐν ἔτει δὲ 425 ἵδρυσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνωτάτον ἐκπαιδευτήριον, τὸ ὅποιον σήμερον ἠθέλομεν ὀνομάσει Πανεπιστήμιον, καὶ τὸ ὅποιον περιελάμβανε τριάκοντα καθηγητάς, ἐξ ὧν πεντεκαίδεκα ἐδίδασκον τὴν ἐλληνικὴν γραμματικὴν καὶ φιλολογίαν· μόνοι δὲ οἱ λοιποὶ πεντεκαίδεκα ἐδίδασκον λατινιστὴ τὴν ῥωμαϊκὴν φιλολογίαν, τὸ δίκαιον, καὶ τὴν φιλοσοφίαν, ὥστε αἱ δύο γλῶσσαι θεωροῦντο ἤδη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ὡς ἴσην ἔχουσαι ἐν τῇ πολιτείᾳ τάξιν. Καθηγητὴς ἐν τῷ πανδιδακτηρίῳ τούτῳ δὲν ἠδύνατό τις νὰ διορισθῇ εἰμὴ μετὰ αὐστηρὰν ἐνώπιον τῆς συγκλήτου ἐπιστημονικὴν δοκιμασίαν καὶ μετὰ ἀκριβῆ ἔρευναν τοῦ ἠθικοῦ

αὐτοῦ χαρακτηῖρος· οἱ δὲ εἰκοσαετίαν ὑπηρετήσαντες συγκατελέγοντο μεταξύ τῶν ἀνωτέρων τοῦ κράτους λειτουργῶν. Καὶ ἐν γένει ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐνεθάρρυνε καὶ ἐπροστάτευσε σχεδὸν πάντοτε τὴν ἐπιστήμην καὶ τὰ γράμματα. Ἐν τούτοις ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐφεξῆς ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία οὐδὲν παρήγαγεν ἔργον ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα μαρτυροῦσι καὶ τιμῶσι τὴν μεγαλοφυΐαν τῶν ἐθνῶν. Πῶς θέλομεν ἄρα γε ἐξηγήσει τὴν μακρὰν ταύτην πνευματικὴν στεῖρωσιν λαοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον εἰμποροῦν ν' ἀποδοθῶσιν ἄλλαι ἐλλείψεις, ἀλλ' ὅχι ἡ περὶ τὸν λόγον ἀφυΐα, καὶ τοῦ ὁποῖου αὐτὰ τὰ ψυχία τῆς ἀρχαίας διανοητικῆς τραπέζης, ἐφθόνησαν πολλοὶ ἄλλοι λαοί; Διὰ τὸ ὅχι-στιανικὸς ἑλληνισμὸς, ὅστις, ἐν τῇ δ' ἔτι ἑκατονταετηρίδι ἀνέδειξε πολλοὺς μὲν ῥήτορας καὶ τινὰς δὲ ποιητὰς μέχρι τῆς σήμερον θαυμάζομένους καὶ ἐγκωμιαζομένους, αἴφνης, ὡς δένδρον εὐγενὲς ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἔπνευσεν ὀλέθριος καὶ φθοροποιὸς ἄνεμος, παύει τοῦ νὰ φέρῃ τοὺς ὠραίους αὐτοῦ καρποὺς καὶ παράγει μόνον εὐτελεῖς χρονογραφίας ἢ ποιήσεις ἀναξίας τῇ ἀληθείᾳ τοῦ ὀνόματος τούτου; Τὸ ὀλέθριον τοῦτο ἀποτέλεσμα ἐπήνεγκον ἡ ἐπελθοῦσα ποικίλη τῶν βαρβάρων ἐπίδρασις οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄλλα διάφορα πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ αἷτια, ἅπερ ὑποδείξαμεν ἤδη ἀνωτέρω (σελ. 731) καὶ περὶ ὧν ἐν οἰκειοτέρῳ τόπῳ θέλομεν διαλάβει πλείοτερα. Ἐνταῦθα δὲ, ἐπ' ἀνερχώμεθα εἰς τὰ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑκατονταετηρίδος ὑπερισχύνοντα ἐν τῷ κράτει δύο στοιχεῖα τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὴν γλώσσαν καὶ τὴν πίστιν· διότι ἀφοῦ ἐπεστήσαμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν εἰς τὰ περὶ τῆς γλώσσης, ἔχομεν νὰ εἴπωμέν τινα καὶ περὶ τῆς πίστεως. Τῶντι ὁ χριστιανισμὸς, τοῦ ὁποῖου ἡ τύχη ἐφαινετο ἀσφαλισθεῖσα ἀπὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου, ἐκινδύνευσεν ἐπὶ τοῦ ἐγγόνου αὐτοῦ νὰ ἐξολισθήσῃ πάλιν ἀπὸ τῆς ἀκραδάντου βάσεως ἐφ' ἧς εἶχον στήσει αὐτὸν αἱ δύο πρῶται οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, καὶ μόνις διὰ τῆς συνέσεως τῆς Πουλχερίας προσελήφθησαν τὰ ἐντεῦθεν δυνάμενα νὰ προκύψωσιν ἀτοπήματα.

Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ὑποδείξωμεν ὅτι ὅλοι τοῦ χριστιανισμοῦ αἱ αἱρέσεις προῆλθον εἰς μέσον ἐκ τῆς ἀκαταμαχίτου

βοήθῃς ἣν εἶχε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ ζητῇ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν θεῖαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν διὰ τρόπου εὐπροσίτου τῇ τῶν ἀνθρώπων διανοίᾳ· καὶ ἐπειδὴ πᾶσα τοιαύτη ἐρμηνεία ἀναγκαστικῶς συνεπήγετο τὴν ἀφαίρεσιν ἢ τοῦλάχιστον τὴν μείωσιν τῆς θεότητος τοῦ Σωτῆρος οἷαν ὤρισαν αὐτὴν αἱ ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδοι, ἀνεφύετο ἐκ τούτου αἵρεσις, ἥτοι προσβολὴ κατὰ τοῦ ἀκρογωνιαίου λίθου τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας. Ἡ ἐν Χριστῷ οὐσιαστικὴ, ἀδιάρρηκτος καὶ ἀδιάλυτος ἔνωσις τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἥτο τὸ ἐπικρατοῦν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐκατονταετηρίδος δόγμα, ὅτε ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νεστόριος, ἐπιχειρήσας νὰ φέρῃ εἰς μέσον νέας ἐρμηνείας, παρήγαγε νέα σκάνδαλα. Ὁ Νεστόριος ἐγεννήθη εἰς Γερμανίκειαν τῆς ἐν Συρίᾳ Κομμαγενῆς, καὶ ἀρχιεράτευσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 10 ἀπριλίου 428. Κατ' ἀρχάς ὑπῆρξε πικρὸς διώκτης τῶν αἵρετικῶν καὶ ἰδίως τῶν ἀρειανῶν. Ὅτε τὸ πρῶτον ἐκήρυξεν ἐνώπιον τοῦ Θεοδοσίου, ἀνέκραξε· « δὸς μοι ὦ βασιλεῦ καθαρὰν τὴν γῆν τῶν αἵρετικῶν, καὶ γὰρ σοὶ τὸν οὐρανὸν ἀντιδώσω. Συγκάθελέ μοι τοὺς αἵρετικούς, καὶ γὰρ συγκαθελῶ σοὶ τοὺς Πέρσας. » Μετ' οὐ πολὺ ὁμῶς, παρασυρόμενος ὑπὸ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος αἵτινες δὲν ἔπαυον ὑφέρπουσαι ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἐπρέσβευσεν ἀπρὸς δοκῆτως δόγμα συγγενέστατον τοῦ ἀρειανισμοῦ. Ὁ Νεστόριος ἐνόμισεν ὅτι πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν ἀνθρωπίνην ἀπὸ τὴν θεῖαν φύσιν τοῦ Χριστοῦ· καὶ ἠύλαθεῖτο μὲν τὴν Παναγίαν ὡς μητέρα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ δὲν ἀπεδέχετο αὐτὴν ὡς Θεοτόκον, διότι ἐθεώρει τὴν ἀνθρωπίνην τοῦ Χριστοῦ φύσιν ὡς τὸ ἔνδυμα, τὸ ὄργανον, καὶ τὸν ναὸν οὕτως εἶπειν τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ δοξασία αὕτη ἔτεινεν ὅπως δῆποτε εἰς τὸ νὰ παραστήσῃ τὸν Σωτῆρα ὡς ἄνθρωπον, μετέχοντα μὲν ὑπερφυοῦς τινος δυνάμεως, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἄνθρωπον ὄντα καὶ οὐχὶ ὁμοούσιον τῷ Πατρί.

Ἐντεῦθεν ἐταράχθησαν εὐλόγως πάντες οἱ νοημονέστεροι καὶ εὐλικρινέστεροι ὁπαδοὶ τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς πίστεως καὶ κατέξανέστησαν κατὰ τοῦ αἵρετικοῦ ἐκείνου δόγματος, προῖσταμένου τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου, ὅστις ἦτο ἀνεψιὸς καὶ διάδοχος τοῦ γνωστοῦ ἡδὴ εἰς ἡμᾶς Θεοφίλου. Εἰς τὴν θεολογικὴν συζή-

τησιν ἀνεμίχθησαν, ὅπως δυστυχῶς συνέβαινε πάντοτε, πολιτικὰ πάθη καὶ συμφέροντα. Ὁ κληρὸς τῆς ἀνατολῆς καὶ αὐτὸς ὁ τῆς Ἀντιοχείας πατριάρχης συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Νεστορίου· τὸ δὲ δεινότερον καὶ ὁ βασιλεὺς Θεοδοσίος ἐπροστάτευσεν τὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, ὑπείκων εἰς τὰς εἰρηγήσεις τοῦ εὐνούχου Χρυσασφίου, ὅστις ἐκ διαλειμμάτων κατίσχυε τῆς Πουλχερίας εἰς τὸ ἀσθενὲς αὐτοῦ πνεῦμα. Καὶ ὅτι μὲν ὁ βασιλεὺς ἀπέκλινε πρὸς τὴν αἵρεσιν, ἐξηγεῖται ἐξ ὧσιν προηγουμένως εἵπομεν, ὅτι ἡ βασιλεία εἶχε φυσικὴν τινα ῥοπὴν εἰς τοὺς ἑτεροδοξοῦντας καθὼ μᾶλλον εἰς αὐτὴν πειθηνίους, ἐνῶ οἱ ὀρθόδοξοι, ἐπερειδόμενοι ἐπὶ τῶν οἰκουμηνικῶν συνόδων, διετέλουν πάντα ἀνεξάρτητοι. Ἀλλὰ τὸ παράδοξον ἐκ πρώτης ὄψεως εἶναι, ὅτι ὡς ἐπιτοπλεῖστον ὁ κληρὸς τῆς ἀνατολῆς παρεσύρετο ὑπὸ τῶν αἱρέσεων πολὺ εὐκολώτερον ἢ ὁ εὐρωπαϊκὸς κληρὸς· καὶ τοῦτο ὅμως μέχρι τινὸς γίνεται καταληπτόν, ἅμα ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ ἐνέργεια ἦτο μείζων ἐν τῇ ἀνατολῇ ἢ ἐν τῇ δύσει, ἡ δὲ φιλοσοφία, καθὰ πρὸ μικροῦ παρατηρήσαμεν, ἦτο ἡ μήτηρ τῆς ἑτεροδοξίας. Ὅπως δὴ ποτε ἡ Πουλχερία, συνετώτερον τοῦ ἀδελφοῦ πολιτευομένη καὶ πιστότερον ἀκολουθοῦσα τὰ διαβήματα τοῦ μεγάλου αὐτῆς πάππου, ἐστήριξε τὸν Ἀλεξανδρείας Κύριλλον, τοῦ ὁποῦοι τὴν μερίδα ἔλαβε καὶ ἅπας ὁ εὐρωπαϊκὸς κληρὸς. Ἡ πάλιν ἐξηκολούθει ἐπὶ δύο ἡδὴ ἔτη ὅτε ἡ Πουλχερία κατάρθωσε τελευταῖον νὰ ἀποφασισθῇ ἡ συγκρότησις τρίτης οἰκουμένης συνόδου, ἐν Ἐφέσῳ, ἵνα λύσῃ ὀριστικῶς τὸ ζήτημα.

Τὸ περὶ τῆς Συνόδου ταύτης βασιλικὸν θέσπισμα ἐξεδόθη τῇ 19 νοεμβρίου 430· καὶ δι' αὐτοῦ προσεκλήθησαν οἱ πανταχοῦ γῆς ἐπίσκοποι νὰ παρευρεθῶσιν εἰς Ἐφεσον κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν τοῦ ἐπομένου 431 ἔτους. Ἡ Σύνοδος ἤρχισε τὰς ἐργασίας αὐτῆς τῇ 22 ἰουνίου. Παρευρέθησαν δὲ ἐν αὐτῇ διακόσιοι περίπου ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μακεδονίας. Ὁ ἐπίσκοπος Καρθαγένης Καπρέολος ἔγραψεν ἐν ὀνόματι τῶν ἐπισκόπων τῆς ἄλλης Ἀφρικῆς ὅτι ἀπεδέχετο τὸ δόγμα τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας. Ὁ πάπας Κελεστίνος ἔπεμψε τρεῖς ἐξάρχους ἵνα ἐκπροσωπήσωσιν αὐτόν τε καὶ τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους τῆς Δύσεως. Προέδρυσεν δὲ τῆς συνόδου ὁ Κύριλλος. Καὶ τὰ μὲν δόγματα τοῦ Νεστορίου κα-

πεδικάσθησαν ὑπ' αὐτῆς. Ἄλλ' ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, ὑποστηριζόμενος πάντοτε ὑπὸ τοῦ Χρυσαφίου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν αὐλικῶν, ἔτι δὲ καὶ ὑπὸ 40 ἀρχιερέων, προΐσταμένου τοῦ Ἀντιοχείας, ἐπέμεινεν εἰς τὰς πλάνας αὐτοῦ, πολλὰ δ' ἐκ τούτου ἐξηκολούθει σύγχυσις καὶ διαίρεσις ἐν τῇ βασιλευούσῃ μέχρις οὗ ὁ Θεοδόσιος, πειθόμενος τελευταῖον εἰς τὴν φωνὴν τῆς πλειονοψηφίας τῶν ἐπισκόπων καὶ εἰς τὰς προτροπὰς τῆς Πουλχερίας, ἐξώρισε τὸν πρωταίτιον τοῦ σκανδάλου Νεστορίου εἰς ὁσὶν τινα τῆς Λιβύης.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ νέος ἀνεφάνη ἑτεροδιδάσκαλος, ὁ ἀρχιμανδρίτης Εὐτυχῆς, ὅστις κατήντησε, περὶ τὰς ἐρμηνείας αὐτοῦ, εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τῆς τοῦ Νεστορίου αἱρέσεως. Ὁ Νεστόριος εἶχε διακρίνει ἐντελῶς τὰς δύο τοῦ Σωτῆρος φύσεις, ὁ δὲ Εὐτυχῆς ἐπὶ τοσοῦτον σενέχεεν αὐτὰς ὥστε ἔλεγε καὶ αὐτὴν τὴν θεότητα παθοῦσαν. Ἡ δοξασία αὕτη, ἐὰν εἶχεν ἔννοιάν τινα, εἶχε τὴν ἔννοιαν ὅτι μία ἦτο ἡ τοῦ Σωτῆρος φύσις, ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, διότι οὐδεὶς ἐχέφρων ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ παραδεχθῇ τὴν θεότητα ὡς παθοῦσαν καὶ τῇ ὄντι αὐτὸς ὁ δυσσεβὴς ἀρχιμανδρίτης ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι τοῦτο ἦτο τοῦ συλλογισμοῦ αὐτοῦ τὸ ἀπαραίτητον συμπέρασμα. Ὅθεν ἐταράχθησαν αὖθις τὰ πνεύματα, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ διάδοχος τοῦ Κυρίλλου εἰς τὸν θρόνον Ἀλεξανδρείας Διόσκορος ἠσπάσθη τὴν αἵρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς. Ἐχὼν δὲ συμπράκτορα τὸν Χρυσάφιον, ἰσχύσαντα πάλιν παρὰ Θεοδοσίῳ, συγκροτεῖ ὁ Διόσκορος οὗτος τῇ 8 αὐγούστου 449 παράνομον ἐν Ἐφέσῳ νέαν σύνοδον, καὶ διὰ πάσης βίας καὶ ἀθεμιτουργίας ἐπικυροῖ τοῦ Εὐτυχοῦς τὰ δόγματα.

Ἄλλ' ἔμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ ὑπερισχύσῃ ἡ ὀρθοδοξία. Ὁ Θεοδόσιος ἀπέθανεν ἐν ἔτει 450. Τότε ἡ Πουλχερία λαμβάνει σύζυγον τὸν συνετὸν Θράκκα Μαρκιανόν, ὁμύσαντα νὰ σεβασθῇ τὴν υπόσχασιν ἣν εἶχε δώσει αὕτῃ τῷ Θεῷ νὰ διαγάγῃ ἐν παρθενίᾳ τὸν βίον. Καὶ ἤδη λοιπὸν, ἔχουσα συνεργὸν πρόθυμον καὶ εἰλικρινῆ τὸν καλὸν καγαθὸν ἐκεῖνον ἄνδρα, συγκαλεῖ τῇ 8 ὁκτωβρίου 451 ἐν Χαλκηδόνι τὴν τετάρτην οἰκουμενικὴν σύνοδον εἰς ἣν παρευρέθησαν 630 ἐπίσκοποι ἢ κατ' ἄλλους 520 μόνον. Εἰς τὰς πράξεις μάλιστα δὲν φαίνονται εἰμὴ τὰ ὀνόματα 360. Ἀλλὰ καὶ τοσοῦτους μόνον ἐὰν πα-

ραδεχθῶμεν, πάλιν ἡ οἰκουμενικὴ αὕτη σύνοδος ὑπῆρξεν ἡ πολυαριθμοτέρα πασῶν τῶν προηγουμένων. Καὶ ἄξιον σημειώσεως πρὸς τοῦτοις εἶναι ὅτι ὅλοι οὗτοι οἱ ἐπίσκοποι ἀνῆκον εἰς τὸ κράτος τῆς ἀνατολῆς, πλὴν δύο ἐκ τῆς δυτικωτέρας Εὐρώπης προσελθόντων καὶ τεσσάρων ἐξάρχων τοῦ Πάπα. Αὕτη λοιπὸν ἡ πολυειδῶς ἀξιωματικὸς σύνοδος πρῶτον μὲν κατεδίκασε τὴν τε αἵρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς καὶ τὴν τοῦ Νεστορίου· ἔπειτα δὲ, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Μαρριανοῦ, ἐξέδοτο κανόνα ὑποδεικνύοντα ὅτι ἕκτοτε τινὲς τῶν βασιλέων ἤρχισαν νὰ συναισθάνωνται τὰ ἀτοπήματα τοῦ ὑπερἑχχειλίσαντος μοναχικοῦ βίου· διότι διὰ τοῦ εἰρημένου κανόνος ἡ σύνοδος ἠγωνίσθη νὰ περιστείλῃ τὰς καταχρήσεις τῶν μοναχῶν καὶ ῥητῶς ἀπηγόρευεν αὐτοῖς νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς ἐκκλησιαστικὰ ἢ πολιτικὰ πράγματα. Προέτι ἡ τετάρτη οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐξέδοτο καὶ ἕτερον σπουδαιότατον κανόνα. Ἦδη ὁ τρίτος κανὼν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου εἶχεν ὀρίσει τάδε· « Τὸν μὲν τοι Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπον, διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην. » Ὁ δὲ 28 κανὼν τῆς παρούσης ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ὥρισεν ἔτι σαφέστερον, ὅτι ὁ Ῥώμης δὲν εἶχε τὰ πρεσβεῖα εἰμὴ μόνον καθὼ ἐδρεύων εἰς τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων καὶ ὅτι ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ἀφ' ἧς ἐποχῆς κατέστη καὶ αὕτη καθέδρα τοῦ βασιλέως καὶ τῆς συγκλήτου, ἐδικαιοῦτο δι' αὐτὸ τοῦτο νὰ λάβῃ τὰ δευτερεῖα τῆς τιμῆς. Ἀλλὰ παραθέσωμεν πρὸ πάντων κατὰ τὸ πλεῖστον, αὐτὸ τὸ κείμενον τοῦ 28 κανόνος.

« Πανταχοῦ τοῖς τῶν ἁγίων πατέρων ὅροις ἐπόμενοι καὶ τὸν ἀρτίως ἀναγνωσθέντα κανόνα τῶν 150 θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων, τῶν συναχθέντων ἐπὶ τοῦ τῆς εὐσεβοῦς μνήμης μεγάλου Θεοδοσίου, τοῦ γενομένου βασιλέως, ἐν τῇ βασιλίδι Κωνσταντινουπόλεως νέᾳ Ῥώμῃ, γνωρίζοντες, τὰ αὐτὰ καὶ ἡμεῖς ὀρίζομεν τε καὶ ψηφίζομεθα περὶ τῶν πρεσβεῖων τῆς ἁγιωτάτης ἐκκλησίας τῆς αὐτῆς Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης· καὶ γὰρ τῷ θρόνῳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην, οἱ πατέρες εἰκότως ἀποδεδόκασι τὰ πρεσβεῖα. Καὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ κινούμενοι οἱ 150 θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι, τὰ ἴσα πρεσβεῖα ἀπένειμαν τῷ τῆς νέας

Ῥώμης ἀγιωτάτῳ θρόνῳ, εὐλόγως κρίναντες, τὴν βασιλείαν καὶ συγ-
κλήτῳ τιμηθεῖσαν πόλιν καὶ τῶν ἱσῶν ἀπολαύουσαν πρεσβείαν τῇ
πρεσβυτέρᾳ βασιλίδι Ῥώμῃ, καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὡς ἐκείνην
μεγαλύνεσθαι πράγμασι, δευτέραν μετ' ἐκείνην ὑπάρχουσαν. Καὶ
ὥστε τοὺς τῆς Ποντικῆς καὶ τῆς Ἀσιανῆς καὶ τῆς Θρακικῆς διοική-
σεως Μητροπολίτας μόνους, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς
ἐπισκόπους τῶν προειρημένων διοικήσεων χειροτονεῖσθαι ὑπὸ τοῦ
προειρημένου ἀγιωτάτου θρόνου τῆς κατὰ Κωνσταντινούπολιν ἀγιο-
τάτης ἐκκλησίας. »

Ἐπιστήσωμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν εἰς τὸν πολυθρύλητον αὐ-
τὸν κανόνα τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Περὶ τῶν κυριαρχικῶν ἐπὶ
τῆς ἐκκλησίας ἀξιώσεων τῆς παπικῆς ἐξουσίας, θέλομεν πραγματευ-
θῇ βραδύτερον ὅταν ἀπαντήσωμεν τὰς πρώτας μεταξὺ τῆς ἀνατο-
λικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἔριδας. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε παρα-
τηροῦμεν, ὅτι ἡ παπικὴ ἀρχὴ ἐστήριξεν αἰετοτε τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς
εἰς ἐτέρους λόγους, οὐχὶ δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου κανόνος, ὅστις οὐ-
δαμῶς συνέφερεν αὐτῇ· διότι ἔλεγε τὴν Ῥώμην ἔχουσαν τὰ πρεσ-
βεῖα τῆς τιμῆς μόνον ὡς βασιλεύουσαν πόλιν· ἄρα συνεπήγετο τὴν
καθαίρεσιν τῶν πρεσβείων ἅμα μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ ἀξιώματος
τῆς βασιλευούσης πόλεως, ὅπερ συνέβη μετ' ὀλίγον ὡς ἐκ τῆς κα-
ταλύσεως τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους· τὸ δὲ χεῖριστον διὰ τὴν
παπικὴν ἀρχὴν, συνεπήγετο ἐνταῦτ' ὁ συμπέρασμα, ὅτι, ἐπειδὴ
ἡ Κωνσταντινούπολις ἔμεινεν ἡ μόνη πρωτεύουσα τοῦ ῥωμαϊκοῦ
κράτους, ἄρα ὁ ἀρχιερεὺς αὐτῆς ἐκληρονόμησε μόνος, κατὰ τὸ γράμ-
μα καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ 28 κανόνος, καὶ τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς.
Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἐκ προοιμίου διατὶ ἡ παπικὴ ἀρχὴ ἠγωνίσθη
ἄλλοθεν νὰ ὀχυρώσῃ τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς· ἀλλὰ ἐκ προοιμίου ὡς-
αὐτως ἀναφαίνεται ὅπόσον ἰσχυρὰ προσκόμματα ἔμελλε νὰ ἀπαντή-
σῃ ἐν τῇ ῥητῇ καὶ πανηγυρικῇ ἐκείνῃ ἀποφάνσει τῆς τετάρτης οἰκου-
μενικῆς συνόδου.

Πλὴν τούτου, ὁ 28 κανὼν ἀνεγνώρισε καὶ ἐκύρωσε τὴν μεγάλην
δικαιοδοσίαν ἣν ὁ Κωνσταντινουπόλεως εἶχε λάβει ἔτι διὰ Χρυσο-
στόμου ἐπὶ τῶν τριῶν διοικήσεων Θράκης, Ἀσίας καὶ Πόντου. Μετὰ
δὲ τοῦ γεγονότος τούτου συνδέεται καὶ ἕτερον λόγου ἄξιον γεγο-

νόος. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ὁ τίτλος τοῦ πατριάρχου ἀπε-
νέμετο ὡς τίτλος τιμῆς οὐ μόνον εἰς τοὺς μεγάλους ἐπισκόπους
Ῥώμης, Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας, Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἱε-
ροσολύμων, ἀλλὰ καὶ εἰς διαφόρους δευτερεύοντας ἐπισκόπους, τὸν
Ἡρακλείας, τὸν Ἐφέσου, τὸν Καισαρείας. Ἀφ' ἧς ὁμοῦς ὁ 28 κανὼν
καθυπέβαλεν εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως ὀριστικῶς τὰς διοικήσεις
Θράκης, Ἀσίας καὶ Πόντου, οἱ ἐπίσκοποι Καισαρείας, Ἡρακλείας
καὶ Ἐφέσου ὀνομάσθησαν μόνον ἑξαρχοί, τὸ δὲ ἐπώνυμον τοῦ Πα-
τριάρχου, γενόμενον ἥδη ἱεραρχικὸν ἐπώνυμον καὶ οὐχὶ ἀπλῶς τιμη-
τικόν, ὡς ἦτο πρότερον, ἀπεδόθη εἰς μόνους τοὺς πέντε ὑπερτάτους
ἱεράρχας τῆς ἐκκλησίας, κατὰ τὴν ἀκόλουθον τάξιν· Ῥώμης, Κων-
σταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων.

Ἐπὶ πᾶσι μὴ παραλείψωμεν νὰ σημειώσωμεν ὅτι ὁ βασιλεὺς Μαρ-
κιανός, προσελθὼν εἰς τὴν σύνοδον ταύτην, ἐλάλησε πρὸς αὐτὴν
λατινιστὶ, ἐξηγουμένου τοῦ λόγου αὐτοῦ ὑπὸ διερμηνέως, ὅπως συ-
νέβαιναν ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου. Καὶ ὁμοῦς ἡ σύνοδος συ-
νέκειτο καθ' ὁλοκληρίαν ἐξ Ἑλλήνων ἀρχιερέων· ἀλλὰ ἡ ἐν Κων-
σταντινουπόλει μοναρχία ἐθεωρεῖτο ἔτι ὡς ῥωμαϊκὴ μοναρχία, ὥστε
ἡ ἐθιμοταξία ἀπῆται τὴν ἐπίσημον χρῆσιν τῆς λατινικῆς γλώσσης.
Ὅπόσον δὲ ἡ ἐθιμοταξία αὕτη ἐτιρεῖτο αὐστηρῶς ἐξάγεται καὶ ἐκ
τούτου, ὅτι ὁ ἑξαρχος τοῦ Πάπα Ἰουλιανός, ὁ ἐπίσκοπος Κῶ, καί
τοι Ἕλλην ὢν αὐτός, τὸ γένος, ἐλάλησεν ὁμοῦς λατινιστὶ ἐν ὀνόμα-
τι τοῦ ἐντολέως αὐτοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, καὶ ἐδέχθη ἐρμηνεὺς νὰ
μεταφράσῃ εἰς τὴν ἐλληνικὴν τὸν λατινικὸν τοῦ Ἑλλήνος ἐκείνου
λόγον. Ἀλλὰ τὸ γεγονός τοῦτο μαρτυρεῖ συγχρόνως εἴπερ τι καὶ
ἄλλο ὅπόσον μάταιοι, ἵνα μὴ εἴπωμεν γελοῖοι, ἦσαν οἱ τελευταῖοι
αὗτοι ἀγῶνες τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας τοῦ νὰ διατηρηθῇ ἡ λατι-
νικὴ ὡς ἐπίσημος ἐν τῇ ἀνατολῇ γλῶσσα.

Ἐξηκολούθησε δὲ καὶ ἄλλως παγιούμενος τότε ὁ Χριστιανισμὸς
διὰ τῆς ὁσημέρῃ προαγομένης καταλύσεως τοῦ ἀρχαίου δόγματος.
Ναὶ μὲν, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ
Ἀρχαδίου, οἱ ἔθνη, πολυσιδῶς καταδικαζόμενοι διὰ τε τῶν κατ'
αὐτῶν ἐκδοθέντων νόμων καὶ ὑπὸ τῆς καταδρομῆς τῶν μοναχῶν

καὶ τῆς μετὰ τούτων συμπράξεως τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, ἐζή-
 τουν ὡς ἐπιτοπλίστον ἄσυλον εἰς τὰ ἀπώτατα τῶν ἐπαρχιῶν χω-
 ρία, ὅπου ἐτέλουν ἤδη ἀφελῶς, ὅπως ἄλλοτε οἱ πρῶτοι χριστιανοί,
 τὰ τῆς πατρῴου αὐτῶν θρησκείας· εἰς δὲ τὰς πόλεις ἐξ ἐναντίας
 ἐθιράμβευον καὶ ἐπεκράτουν οἱ χριστιανοί. Ἀλλ' ὅμως πλεῖστοι εἰς-
 ἔτι ὑφίσταντο ὁπαδοὶ τῆς εἰδωλολατρείας, οὐκ ὀλίγα δὲ αὐτῶν
 ἐσώζοντο ἱερά καὶ εἰς αὐτὰς τὰς πόλεις, μάλιστα ἐν τῇ κυρίως Ἑλ-
 λάδι. Ἡμαῖον μὲν ἤδη ἐνταῦθα ἐπίσκοποι Κορίνθου, Πατρῶν,
 Σπάρτης, Ἀθηνῶν, Θηβῶν, Λαρίσσης καὶ ἄλλων πόλεων, καὶ ἑνθε-
 ρμοὶ ἀνεδείκνυντο ὑπέρμαχοι τῆς ὀρθοδοξίας· ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι
 τῆς καρτερίας τῶν ἐθνικῶν δὲν ἡδυνήθησαν εἰςέτι νὰ κατισχύσωσι
 καθ' ὅλοκληρίαν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, οὔτε ἡ εὐγλωττία τῶν ἀρχιε-
 ρέων ἐκείνων, οὔτε ὁ ζῆλος τῶν μοναχῶν. Τοῦτο συνάγεται ἐπισή-
 μως ἐκ τῶν ἐπανειλημμένων διατάξεων ὅσαι ἐξεδόθησαν κατ' αὐ-
 τῶν ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ. Μετὰ προηγουμένως ἐκδοθέντας τέσ-
 σαρς κατ' αὐτῶν νόμους, ὁ νόμος κ' τοῦ 426 ἔτους διατάσσει
 πάλιν τὴν καταστροφὴν τῶν ναῶν, ἐξ οὗ βεβαιοῦται ὅτι ὑπῆρχον
 εἰςέτι ναοί. Καὶ μετὰ 13 δὲ ἔτη, τῷ 439, ὁ Θεοδόσιος ἠναγκά-
 σθη νὰ ἐκδώσῃ νέον αὐστηρὸν νόμον κατὰ τῶν μυστικῶν θυσιῶν καὶ
 ἄλλων ἐθνικῶν ἱεροτελεστιῶν. Ὁ σύγχρονος Θεοδόσιος λέγει μὲν,
 ἀναφερόμενος εἰς τὸν προμνημονευθέντα νόμον τοῦ 426 ἔτους, ὅτι
 κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος τὰ τελευταῖα ἐθνικὰ ἱερά ἢ κα-
 τεστράφησαν ἢ μετεβλήθησαν εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας· ἀλλὰ, θέ-
 λουμεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἴδωμεν, ὅτι ἡ εἰδωλολατρεία ἐξηκολούθη-
 σεν ἐπὶ πολὺν εἰςέτι χρόνον σωζομένη καθ' ὅλην τὴν ἀνατολὴν καὶ
 μάλιστα εἰς τὴν ἰδίω· Ἑλλάδα.

Καὶ περὶ τὰς ἐξωτερικὰς δὲ σχέσεις ἡ Πουλχερία διετήρησε με-
 χρι τινὸς τὸ ἀξίωμα τοῦ κράτους. Ἐπὶ τῆς μακρᾶς ταύτης βασι-
 λείας, ἡ εἰρήνη δὲν ἔπαυσεν ἐπικρατοῦσα εἰς τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν
 ἀχανεῖς αὐτοῦ χώρας. Ὁ τοῦ Ἰσδεγέρδου, βασιλέως τῶν Περσῶν,
 διάδοχος ἐπεχείρησε μὲν δεινὸν κατὰ χριστιανῶν διωγμὸν, καὶ ἐπῆλ-
 theoretical ἐκ τούτου πόλεμος μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν· ἀλλ' οὔτε ὁ
 πόλεμος οὗτος, οὔτε τὰ ἐπακολούθησαντα συμβέβηκτότε ἀπέβησαν

ἄδοξα διὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν. Δὲν θέλομεν βεβαίως ἐκλάβει κατὰ γράμμα τὰς λαμπράς καὶ ἐπανειλημμένας νίκας, ὅσας λέγουσιν οἱ χρονογράφοι καὶ οἱ πανηγυρισταὶ ὅτι ἐνίκησαν τότε οἱ τοῦ Θεοδοσίου στρατοὶ κατὰ Περσῶν. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἂν οἱ στρατοὶ οὗτοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνακτήσωσι τὴν Νίσιβιν, οὐδὲ οἱ Πέρσαι κατάρθωσαν νὰ κυριεύσωσι πόλιν κάμμιαν τῆς Μεσοποταμίας, μετ' οὐ πολὺ δὲ συνωμολογήθη εἰρήνη μακροχρόνιος μεταξὺ τῶν δύο βασιλείων. Καὶ βραδύτερον μάλιστα, ἐπὶ τῆς αὐτῆς βασιλείας, τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἠῤῥῆξε κατὰ τι τὴν πρὸς τὸ μέρος τοῦτο ἔκτασιν αὐτοῦ καὶ ἰσχύν. Εἶδομεν ἄλλοτε (σελ. 340) τὰς σχέσεις τῆς Ἀρμενίας πρὸς τοὺς Σελευκίδας. Ἐκτοτε ἡ χώρα αὕτη ὑπέκυψεν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Πάρθων, τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Περσῶν, καί τοι εἶχε πάντοτε τοὺς ἰδίους βασιλεῖς. Ἐν ἀρχῇ τῆς ἐκατονταετηρίδος μ. Χ. ἡ Ἀρμενία ἦτο διηρημένη εἰς δύο ἄνισα τμήματα καὶ τοῦ μὲν ἀνατολικωτέρου καὶ μεγαλὺτέρου ἐβασίλευεν ὁ Χοσρόης, ὑποτελὴς ὢν τοῦ μονάρχου τῆς Περσίας, τοῦ δὲ δυτικωτέρου καὶ μικροτέρου ἐβασίλευεν ὁ Ἀρσάκης, ὑποτελὴς ὢν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Ἀρσάκου, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία κατέλυσε τὴν ἐγγώριον ἐκείνην βασιλείαν καὶ κατέστησεν ὑπηκόους τοὺς πρότερον συμμάχους αὐτῆς Ἀρμενίους· διώρισεν ἀνώτερον στρατιωτικὸν διοικητὴν τῆς Ἀρμενίας, ἔκτισε καὶ ὠχύρωσεν, εἰς χῶρον εὐθετον παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Εὐφράτου, τὴν Θεοδοσιούπολιν, καὶ ἐπέτρεψε τὴν εἰδικωτέραν ἐπιστάσιν τῶν ἐπαρχιῶν τούτων εἰς πέντε σατράπας ἐκ τῶν ἐπιχωρίων εὐπατριδῶν. Ἀλλὰ μετὰ τριάκοντα περίπου ἔτη καθρέθη καὶ ὁ τοῦ Χοσρόου διάδοχος, ἡ δὲ ἀνατολικωτέρα Ἀρμενία διωκθήθη ἔκτοτε ὡς περσικὴ ἐπαρχία ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Περσαρμενίας. Τότε ὅμως ὁ Θεοδοσίος προέτεινεν ἀξιώσεις τινὰς εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς Ἀρμενίας, ὁ δὲ βασιλεὺς τῶν Περσῶν συνήνεσε νὰ παραχωρήσῃ τμήμα αὐτῆς οὐχὶ λόγου ἀνάξιον. Ἐπεστήσαμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν ἐπὶ τὸ γεγονός τοῦτο, διότι βραδύτερον τὸ Ἀρμενικὸν φύλον ἐπενήργησεν οὐσιωδῶς εἰς τὴν τύχην τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Πολλοὶ τῶν ἐπιφανῶν τῆς Ἀρμενίας οἰκων μετηνάστευσαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καί, ἐξελληνισθέντες,

ἔπρωταγωνίστησαν πολλάκις ἐκεῖ, καὶ εἰς αὐτὸ τῆς βασιλείας τὸ ἀξίωμα προήχθησαν.

Τὸ δεινὸν, τὸ μέγα δεινὸν τῆς βασιλείας ταύτης ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτῆς ἔτη, εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, καταστρεπτικὴ τῶν Οὐννων ἐπιδρομή. Εἶδομεν (σελ. 673 καὶ ἐπ.) ὅτι, πρὸ ἐβδομήκοντα περίπου ἑνιαυτῶν, οἱ Γότθοι εἶχον ζητήσει ἄσυλον ἐντὸς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπέρασαν τὸν Ἰστρον ποταμὸν, φεύγοντες τὴν ἀγρίαν τῶν Οὐννων φυλὴν, ἣτις, ἀναχωρήσασα ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν ἐσχατιῶν τῆς Ἀσίας, προεήγγιζε τότε εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἐκτοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν εἰςβολὰς τινὰς καὶ αὐτῶν τῶν Οὐννων, ἐντὸς τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, μάλιστα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν. Αἱ εἰςβολαὶ ὅμως αὗται οὔτε μεγάλαι ἦσαν οὔτε διαρκεῖς, ἡ δὲ αὐλὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰ πρῶτα τεσσαράκοντα τῆς ἐκατονταετηρίδος ἔτη κατώρθωσε, τὸ μὲν διὰ τῶν ὅπλων τὸ δὲ διὰ χρηματικῶν πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐκείνους δωρεῶν, νὰ ἀπαλλάττῃ τὸ κράτος ἀπὸ δεινότερων συμφορῶν. Ἀλλὰ τῷ 434 κατέλαβε τὴν ὑπερτάτην τῶν Οὐννων ἡγεμονεῖαν ὁ Ἀττίλας, ἀνὴρ διαβόητος ἐπὶ τόλμῃ, πλεονεξία καὶ κατακτητικῇ ὁρμῇ. Ὁ Ἀττίλας προσέτεινεν ἀμέσως μεγαλητέρας τῶν προηγουμένων χρηματικὰς ἀξιώσεις· ὅσῳ δὲ μᾶλλον ἐνέδιδεν ἡ κυβέρνησις τοῦ Θεοδοσίου τόσῳ μᾶλλον ἤ-ξανε τὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ ὁ τῶν Οὐννων ἡγεμὼν διὰ πρεσβειῶν ἃς ἔπεμπε κατ' ἔτος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐπὶ τέλους ἡ κυβέρνησις τοῦ Θεοδοσίου ἐνόμισεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐξακολουθήσῃ παρχωροῦσα τὰ ζητούμενα καὶ τότε, ἐν ἔτει 441, οἱ Οὐννοι ὑπὸ τὸν Ἀττίλαν ἐπέχειρηνσαν πολυτεῖς καὶ φοβεράς εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους χώρας ἐπιδρομάς, καθ' ἃς ἀνηλεῶς ἐλεηλάτησαν τὴν Μοισίαν, τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν, πορνοῦντες τὴν ὑπαιθρον χώραν καὶ κυριεύοντες τὰς μὴ ἀποχρῶντως ὠχυρωμένους πόλεις. Ὑπάρχει μάλιστα μία μαρτυρία, ἡ τοῦ Μαρκελλίνου, λέγουσα ὅτι μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν ἡ μᾶλλον μέχρι τῆς Θερμοπόλεως, ὡς λέγει τὸ χρονικὸν ἐκεῖνο, προέβησαν. Ἀλλὰ τοῦτο θεωρεῖται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἀπίθανον, τὸ μὲν διότι οὐδεὶς τῶν ἄλλων χρονογράφων

περιλαμβανέει τὴν Θεσσαλίαν μεταξύ τῶν χωρῶν ὅσαι ἐδωθήσαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, τὸ δὲ διότι ὁ Μαρκελλίνος δὲν ἀναφέρει Θερμοπύλας, ἀλλὰ Θερμόπολιν, ἥτις ἔδυνατο νὰ ᾔηται μία τῶν πολυαριθμῶν πόλεων ὅσαι εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας οἱ Οὐννοι ἐξεπόρθησαν. Ἡλὴν τούτων αἱ γνωσταὶ πόλεις ὅσαι ὀνομαστὶ ὑπὸ τῶν χρονολογῶν ἀναφέρονται ὡς κυριευθεῖσαι ὑπὸ τῶν Οὐννων ὑποδεικνύουσι τὴν ἐπιδρομὴν οὐχὶ πρὸς μεσημβρίαν ἡμιώσαν, ἀλλ' ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, ἀπὸ τοῦ περὶ τὸν Σχόν Σιρμιού (τοῦ ὁποίου τὰ πολλὰ εἰρηπία φαίνονται μέχρι τοῦδε περὶ τὸ πολίχνιον Μήτρεβιτς) διὰ τῆς Ῥατιαρείας (σήμερον Ἀρζάρ Παλάγκα), τῆς Ναισσου (σήμερον Νύσσας), τῆς Φιλιππουπόλεως, τῆς Ἀρκαδιουπόλεως καὶ τῆς Κωνσταντίας μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου. Ἀλλ' ὅπωςδήποτε ἡ καταστροφὴ ὑπῆρξεν ἀκαταλόγιστος, διότι βεβαιούται ὅτι συνεπήγαγε τὴν ἐρήμωσιν ἐβδόμηκοντα μεγάλων καὶ μικρῶν πόλεων. Τί ἔπραξεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἵνα ἀναγκασθῇ τὸν ἀλέθριον αὐτὸν χειμαρρὸν, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ἀορίστως μόνον ἀναφέρονται μάχαι τινὲς τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων πρὸς τοὺς Οὐννους καθ' ὅς αἱ τῶν πρώτων στρατηγοὶ ἠττήθησαν· μέχρις οὗ μετὰ τελευταίαν τινὰ ἐν Χερρόνῳ μάχην ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσις ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ αὐθις εἰς τὸν ἡγεμόνα τῶν Οὐννων καὶ συνομολόγησεν πρὸς αὐτὸν συνθήκας ἐπιζημιῶν. Δυνάμει τῶν κυριωτέρων ὅρων τῶν συνθηκῶν τούτων, ἰὸν ὁ Θεοδόσιος παρεχώρησεν εἰς τὸν Ἀττίλαν χώραν εὐρεῖαν παρὰ τὴν μεσημβρινὴν τοῦ Ἰστροῦ ὄχθην, χώραν ἥτις ἐξετείνατο, ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, ἀπὸ Σιγγιδόνας, τοῦ σημερινοῦ Βελιγραδίου, μέχρι Νοβόν, τοῦ σημερινοῦ Σισταβίου, βάθος δὲ εἶχε πάντα ἡμερῶν ὁδὸν ἅτοι προέβαιναν ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ ποταμοῦ πρὸς μεσημβρίαν μέχρι τῆς πόλεως Ναισσου, ἥτις ἀπετέλεσε τὸ ὅριον τῆς μεταξύ τῶν δύο ἡγεμόνων ἐπικρατείας. 2^{ον} ὁ Θεοδόσιος ὑπέχρεώθη νὰ καταβάλῃ ἐφάπαξ μὲν ἀποζημιῶσιν 6,000 λιτρῶν χρυσοῦ, κατ' ἔτος δὲ φόρον διςχιλίων καὶ ἑκατὸν λιτρῶν χρυσοῦ.

Ἡ ταυτὴ αἰκρὰ διαζευγὴ καὶ ἐκδασίς τῶν προκαλεμένου ἁγῶνας, δὲν εἴμπορεῖ βεβαίως νὰ ἀποδοθῇ οὔτε εἰς ἔνδειαν ἀνδρῶν μαχίμων οὔτε εἰς ἑλλειψιν τῶν ἀναγκαίων χρηματικῶν πόρων. Πολλοὶ

φρονοῦσιν ὅτι τὸ δημόσιον ταμεῖον ἦτο εἰς δεινὴν ἀμνηχανίαν καὶ εἰς ἀπόδειξιν ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ σύγχρονος σοφιστὴς Εὐνάπιος, ὁ Σαρδιανὸς, λέγει, εἰς τὰ σωζόμενα τῆς μετὰ Δέξιππον ἱστορίας αὐτοῦ, τὰ αἰσχίστα περὶ τῶν καταχρήσεων καὶ καταπίεσεων ὅσαι ἐπὶ Πουλχερίας ἐγένοντο κατὰ τὴν τῶν ἐπαρχιῶν διοίκησιν. Ἀλλὰ οἱ τότε χρονογράφοι δὲν εἶχον ἅπαντες τὴν συνείδησιν τοῦ ἱστορικοῦ καθήκοντος, καὶ πολλάκις ἔνεκα προσωπικῶν παθῶν καταφέροντο κατὰ τῆς κυβερνήσεως. Τοῦτο δὲ ἰδίως συνέβη εἰς τὸν Εὐνάπιον, ὅστις, ἐθνικὸς ὢν τὸ θεήτικεσμα, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποφέρει τὴν Πουλχερίαν, τῆς ὁποίας γνωστὸς εἶναι ὁ χριστιανικὸς ζῆλος. Ὁ αἰοδιμος πατριάρχης Φώτιος, ὅστις ἀνέγνωσεν ἀκεραίας τὰς τοῦ Εὐναπίου συγγραφάς, ἐπαινεῖ μὲν εἰς τὴν μυριόβιβλον τὸν ἄνδρα μέχρι τινὸς διὰ τὴν καλλιέπειαν αὐτοῦ, ἀλλὰ ῥητῶς ἐπιφέρει «δυσσεβὴς δὲ τὴν θεητικεῖαν ὦν, τοὺς μὲν εὐσεβεῖα τὴν βασιλείαν κασμήσαντας παντὶ τρόπῳ καὶ ἀνέδην κακίζων διασύρει, ἐξαιρεῖ δὲ τοὺς δυσσεβεῖς κτλ.» Καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων δὲ αὐτῶν βεβαιοῦται ὅποσον ἄδικος ἦτο ἡ τοῦ Εὐναπίου κατὰ τῆς Πουλχερίας καταφορά, ὡς πρὸς τὴν τῶν ἐπαρχιῶν διοίκησιν. Διότι σώζονται νόμοι ῥητοὶ δι' ὧν, ἐπὶ τῆς βασιλείας ταύτης, οἱ λαοὶ τῶν ἐπαρχιῶν ἀπληλλάλησαν τῆς πληρωμῆς τῶν καθυστερούντων φόρων ἐν διαστήματι ἐξήκοντα ὅλων ἐνιαυτῶν. Ὁ πρῶτος νόμος ἐκδοθεὶς ἐν ἔτει 414 ἐξαλείφει τὰ καθυστεροῦντα ἐτῶν τεσσαράκοντα ἀπὸ τοῦ 368 ἕως τοῦ 408, ὁ δὲ δεῦτερος καταργεῖ τὰ καθυστεροῦντα ἐτέρων ἐνιαυτῶν εἰκοσιν ἀπὸ τοῦ 408 μέχρι τοῦ 428. Οὐ μόνον δὲ πολλὰ τοιαῦτα καθυστεροῦντα ἐδωρήθησαν εἰς τὰς ἐπαρχίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ φόρων τῆς τρεῖς χούσης χρήσεως, ὡς ἠθέλομεν εἰπεῖ σήμερον, ἀπληλλάττοντο αἱ ἐπαρχίαι, ὡς μαρτυρεῖ ὁ νόμος 11 τοῦ ἔτους 435 δυνάμει τοῦ ὁποίου ἐπετράπη εἰς τοὺς Ἀγχινοὺς, ἦτοι εἰς τοὺς κατοίκους τῆς κυρίως Ἑλλάδος, νὰ μὴ πληρώσωσιν εἰμὴ τὸ τρίτον τοῦ ἐπιβάλλοντος αὐτοῖς φόρου. Τοιαῦται δὲ παραχωρήσεις δὲν συμβαδίζονται πρὸς τὰς διὰ θανάτων καὶ δημεύσεων ἐκδικαζομένας εἰσπράξεις αἵτινες ἐνεργοῦντο δῆθεν ἐπὶ τῆς βασιλείας ἐκείνης κατὰ Εὐνάπιον. Ἀλλ' ἰδοὺ καὶ ἄλλη ἀπόδειξις ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνωμεν κατὰ γράμμα τὰς ἀρχήσεις τῶν τότε χρονογράφων. Ὁ ῥητωρ καὶ σοφί-

στῆς Πρίσκος, ὅστις οὐ πολὺ βραδύτερον ἤκμασεν, ἐν τοῖς σωζομέ-
νοις τῆς Βυζαντινῆς αὐτοῦ ἱστορίας, ὁμιλῶν περὶ τῆς εἰσπράξεως τῶν
χρημάτων ὅσα ἐδέησε νὰ πληρωθῶσιν εἰς τοὺς Οὐννοὺς, βεβαιοῖ ὅτι
τοσαύτη ἦτο ἡ δυσκολία πρὸς εὔρεσιν τῶν χρημάτων τούτων ὥστε
οὐ μόνον οἱ ἐν τῇ γερουσίᾳ ἀναγεγραμμένοι ἠναγκάσθησαν νὰ συνεισφέ-
ρῳσιν ἐπὶ τούτῳ, ἀλλὰ ἐν γένει ὁ κόσμος τῶν γυναικῶν καὶ τὰ ἔπι-
πλα τῶν πλουσιῶν προετέθησαν ἐν τῇ ἀγορᾷ ἵνα ἀπαρτισθῇ τὰ
ἀπαιτούμενον ποσόν· καὶ ἄλλας δὲ πολλὰς καταθλίψεις ἐκτραγωδεῖ
γενομένας κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην. Ἐν τούτοις ποῖον ἦτο τὸ
ποσὸν τὸ ὁποῖον ἀνέλαβεν ἡ κυβέρνησις νὰ πληρώσῃ εἰς τὸν Ἀττί-
λαν; Ἐφάπαξ μὲν 6,000 λίτρων χρυσοῦ, φόρον δὲ ἐτήσιον δις-
χιλίας καὶ ἑκατὸν λίτρας χρυσοῦ. Ἡ λίτρα τοῦ χρυσοῦ περιεῖχεν
172 χρυσᾶ νομίσματα, τοῦ δὲ νομίσματος ἡ ἀξία ὑπολογίζεται πε-
ρίπου εἰς 17 σημερινὰς δραχμὰς· ὅθεν ἡ λίτρα τοῦ χρυσοῦ ἰσοδου-
νάμει πρὸς 1230 περίπου σημερινὰς δραχμὰς, καὶ ἡ μὲν ἐφάπαξ
εἰς τὸν Ἀττίλαν πληρωτέα ποσότης συνεποσοῦτο εἰς 7,380,000
δραχμῶν, ἡ δὲ κατ' ἔτος εἰς δύο ἡμισυ σχεδὸν ἑκατομμύρια. Ἐκα-
στος δὲ ἐκ τῶν προτέρων θέλει ὁμολογήσῃ ὅτι τὸ ἀνατολικὸν κρά-
τος, περιλαμβάνον τὰς εὐφορωτέρας χώρας τῆς γῆς, αἵτινες, ἐξαι-
ρέσει τῆς Θράκης, τῆς Μοισίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ἀπελάμβανον
πρὸ ἐτῶν βαθεῖαν εἰρήνην, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴν ἡμπορῇ εὐκόλως
νὰ καταβάλῃ τὰ σχετικῶς εὐτελῆ ἐκεῖνα ποσά. Καὶ ἐκ τῆς Κων-
σταντινουπόλεως μόνης ἐὰν ὑπετίθετο ὅτι ἔπρεπε νὰ εἰσπραχθῶσι
τὰ χρήματα ταῦτα, πάλιν ἠδύναντο ἐκ τοῦ προχείρου νὰ συλλεγ-
θῶσι, διότι κατὰ Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον αἱ οἰκίαι τῶν πλουσιῶν
τῆς βασιλευούσης ἐβρίθον σκευῶν χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν. Ἀλλὰ πρὸς
τί νὰ καταφεύγωμεν εἰς εἰκασίας; Δεκαετίαν μόνις μετὰ τὴν πρὸς
τὸν Ἀττίλαν συνομολογηθεῖσαν συνθήκην, βασιλεύσαντος τοῦ Λέ-
οντος τοῦ Α', τὸ δημόσιον ταμεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὐ-
ρέθη ἔχον περίσσευμα χρηματικὸν μέγα·

“Ὅλας θαλάσσας εἴποι τις καὶ ποταμοὺς χρημάτων

λέγει ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον ὁ χρονογράφος Κωνσταντῖνος Μανασσῆς.
Τὸ δὲ θετικὸν εἶναι ὅτι τὸ περίσσευμα ἐκεῖνο ὑπῆρξε τηλικούτον ὥστε
ὁ Λέων ἠδυνήθη ἐξ αὐτοῦ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς μεγάλην τιμὰ κατὰ Βαν-

δήλων τῆς Ἀφρικῆς ἐκστρατείαν ἣτις ἀπήτησε δαπάνην 60,000 λιτρῶν χρυσοῦ καὶ 700,000 λιτρῶν ἀργυρίου ἥτοι ἐν ὅλοις ὑπὲρ τὰ 120,000,000 δραχμῶν. Τὸ δὲ περίσσευμα τοῦτο μαρτυρεῖ ἀναμφισβητήτως ὅποσον μεγάλοι ἦσαν οἱ πόροι τοῦ κράτους.

Ἡ βασιλεία λοιπὸν εἶχε τοὺς ἀναγκαίους πόρους πρὸς συγκρότησιν στρατοῦ ἀποχρῶντος· δὲν ἐστερεῖτο δὲ καὶ μαχητῶν γενναίων. Ἀπόδειξις, αὐτοῦ τούτου τοῦ πολέμου περιπέτεται τινες. Ἡ πόλις Ἀσημοῦς ἔκειτο ἐν τῇ Θράκῃ, ἀδήλον κατὰ δυστυχίαν ποῦ ἀκριβῶς· οὐ μόνον δὲ οὐδέποτε ὑπὸ τοῦ Ἀττίλα ἐκυριεύθη (τοῦτο συνέβη, καὶ εἰς ἄλλας τῆς Θράκης πόλεις, ἰδίως τὴν Ἀδριανούπολιν, καὶ τὴν Ἡράκλειαν, τὴν ποτὲ Πέρινθον), ἀλλὰ οἱ γενναῖοι αὐτῆς κάτοικοι, ἐπιχειροῦντες ἀδιαλείπτους κατὰ τῶν Οὐννων ἐπιδρομὰς, ἀνῆρπαζον τὰ λάφυρα αὐτῶν καὶ τοὺς αἰχμαλώτους· τοσοῦτον δὲ εἰς τοὺς πολεμίους ἐκείνους ἐνεποίησαν τρόμον ὥστε οὗτοι ἠναγκάσθησαν νὰ μὴ πλησιάζωσιν εἰς τὴν τῶν Ἀσημουντίων χώραν. Ὅταν ἔπειτα συνωμολογήθη ἡ περὶ εἰρήνης συνθήκη, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑποχρεωθῆναι ἀποδώσει εἰς τὸν Ἀττίλαν οὐ μόνον ἅπαντας τοὺς αὐτομόλους ἢ αἰχμαλώτους Οὐννους, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς Ῥωμαίους ὑπηκόους ὅσοι αἰχμαλωτευθέντες ὑπὸ τῶν Οὐννων εἶχον κατορθώσει ὅπωςδῆποτε νὰ διαφύγωσιν ἀπὸ τὰς χειρας αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ Ἀσημούντιοι ἀπεφάναντο ὅτι δὲν ὑποτάσσονται εἰς τοιαύτας ὑποχρεώσεις. Ὅθεν ἐδέησεν ὁ ἀγέρωχος τῶν βαρβάρων βασιλεὺς νὰ ἐπιχειρήσῃ ἰδίας πρὸς τοὺς Ἀσημουντίους συμβάσεις· καὶ πάλιν οἱ Ἀσημούντιοι ὁμόφυλον μὲν οὐδένα παρέδωκαν, βαρβάρους δὲ ἀπέδωκαν δύο καὶ μόνους, ἰσχυρισθέντες ὅτι τοὺς μὲν ὁμογενεῖς καὶ τοὺς αὐτομόλους Οὐννους πρὸ καιροῦ ἀπέλυσαν, τοὺς δὲ αἰχμαλώτους εἶχον θανάτωσει. Μετ' οὐ πολὺ δὲ θέλομεν ἶδει καὶ ἄλλην πόλιν εἰς τὰ μεσημβρινώτατα τῆς κυρίως Ἑλλάδος κειμένην, ἀποκρούουσαν ἐτέρων ἰσχυρῶν βαρβάρων τὴν ἐπίθεσιν. Ἡ μὲντοι ὁ στρατὸς τοῦ βασιλέως Θεοδοσίου δὲν ἀντέστη εἰς τοὺς Πέρσας καὶ δὲν ὑπεχρέωσεν αὐτοὺς νὰ εἰρηνεύσωσιν· Ὑπῆρχον λοιπὸν ἐν τῷ κράτει στοιχεῖα ἱκανὰ πρὸς συγκρότησιν στρατοῦ ἐπιτηδείου νὰ τιμωρήσῃ τὸν βασιλέα τῶν Οὐννων· ἀλλὰ τὸ δυστύχημα ἦτο ὅτι ἡ κυβέρνησις διε-

ξήγετο ὑπὸ γυναικὸς, ἥτις, ὁσηνδῆποτε καὶ ἂν εἶχε σύνεσιν καὶ δεξιότητα, ἐστερεῖτο ὅμως τῆς ἀναγκαίης εἰς τηλικούτον ἀγῶνα ῥώμης.

Καὶ ὅτι τοῦτο κυρίως ὑπῆρξε τὸ αἷτιον τῶν συμφορῶν ὅσας ἐπῆνεγκεν ἡ τῶν Οὐννων ἐπιδρομὴ, οὐχὶ δὲ τοῦ κράτους ἡ ἀσθένεια, μαρτυροῦσιν ἔτι τρανώτερον τὰ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντα γεγονότα. Μετὰ τεσσαράκοντα καὶ δύο ἐτῶν βασιλείαν, καθ' ἣν ὀνόματι μᾶλλον ἢ πράγματι προέστη τοῦ κράτους ὁ Θεοδόσιος ὁ μικρὸς, ἀπέθανεν οὗτος τῷ 450· καὶ τότε, καθὼς προείπομεν, ἡ Πουλχερία, δίδουσα νέον τῆς συνέσεως αὐτῆς δείγμα, παρέλαβεν ὡς σύζυγον καὶ συνάρχοντα τὸν Θράκα Μαρκιανόν, ὅστις δὲν εἶλκε μὲν ἐξ εὐπατριδῶν τὸ γένος, ἀλλὰ διέπρεψεν ἐπὶ εὐσταθείᾳ χαρακτήρος καὶ δικαιοσύνῃ καὶ εὐλαβείᾳ. Ἡ πρώτη τοῦ Μαρκιανοῦ πράξις ἀπέδειξε τὸ τί ἡδύνατο νὰ κατορθώσῃ βασιλεὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπόφρασιν ἔχων νὰ περιστείλῃ τὰς παραλόγους τῶν βαρβάρων ἀξιώσεις. Ὁ Ἀττίλας ἐζήτησεν αὐθαδῶς τὴν πληρωμὴν τοῦ ἐτησίου φόρου, ὁ δὲ Μαρκιανὸς ἀπήντησεν ἀμέσως ὅτι δὲν ἐννοεῖ παντάπασιν νὰ ἐξακολουθήσῃ κατὰβάλλων τὸν φόρον τοῦτον καὶ ὅτι, ἐὰν ὁ Ἀττίλας ἡτυχάσῃ, θέλει πέμψει αὐτῷ δῶρα, εἰ δὲ ἀπειλήσῃ πόλεμον, θέλει ἀντεπεξέλθει κατ' αὐτοῦ δι' ὅπλων καὶ ἀνδρῶν ἱκανῶν νὰ περιστείλωσιν ἅπασαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν. Ὁ βασιλεὺς τῶν Οὐννων κατ' ἀρχὰς ἐξεμάνη ὑπὸ τῆς ὀργῆς· ἀλλ' ἐπὶ τέλους δὲν ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ ἐπιμείνῃ, καὶ ἐπεχείρησε τὴν μεγάλην αὐτοῦ κατὰ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἐπιστρατεῖαν, καθ' ἣν ἡττήθη μὲν ἐν Γαλατίᾳ τῷ 451 ὑπὸ τοῦ γενναίου Ἀετίου, ἀποθανὼν δὲ τῷ 453 ἀπῆλλαξε τὸ ἀνατολικὸν κράτος παντὸς ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου κινδύνου. Ὁ Μαρκιανὸς ὠρελήθη ἐκ τούτου ἵνα ἐπανορθώσῃ πολλὰ τῶν σφαλαμάτων τῆς προηγουμένης βασιλείας. Κατέλυσε τὸ ὀλέθριον τῶν εὐνούχων κράτος, τιμωρήσας πρὸ πάντων τὸν Χρυσάφιον ὅστις εἶχε παρασύρει τὸν ἀσθενῆ Θεοδόσιον εἰς τοσαύτας ἀνομίας. Κατέπαυσεν, ὡς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ προσεθέσωμεν, τὰς αἰρέσεις τοῦ Νεστορίου καὶ τοῦ Εὐτυχοῦς. Περιώρισεν τὸ καθ' ἑαυτὸν τὴν ἐπικρατήσαν ἀγοραπωλησίαν τῶν δημοτικῶν λειτουργημάτων

καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἀτιμώρητον ἐπὶ πολὺ διαμείνασθαι δωροδοκίαν τῶν ὑπαλλήλων τοῦ κράτους. Ἀπῆλλαξε τὰς ἐπαρχίας πολλῶν καθυστερούντων φόρων, καὶ ἀποθάνων τῷ 457, κατέλιπε τὸ δημόσιον ταμεῖον εἰς ἀνθηροτάτην κατάστασιν. Ἡ Πουλχερία εἶχεν ἀποβιώσει τριετίαν πρὸ αὐτοῦ· καὶ, τελευτήσαντος ὀλίγον μετ' αὐτὴν τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ Γ'. ἀνεβίου καὶ διαδόχου τοῦ Ὀνωρίου ἐν τῇ Δύσει, ἐξέλιπεν οὕτως τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου ὁ οἶκος. Τὸ δουτικὸν κράτος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατακλυζόμενον καὶ κολοβοῦμενον, καὶ εἰς ἀδιάκοπον σχεδὸν περιελθὼν ἀναρχίαν, ἐπλησίαζεν εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ, ὥστε οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῆς μέχρι Κωνσταντινουπόλεως ἐπεκτάσεως τῆς ἀρχῆς τῶν ἡμερῶν αὐτοκρατόρων οἵτινες ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι ἐβασίλευον τότε ἐν Ῥώμῃ. Ἐγένετο λοιπὸν χρεῖα νὰ προχρηρισθῇ νέος ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεὺς, αἱ δὲ περιπέττειται τῆς ἐκλογῆς ταύτης καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς προσελθούσης βασιλείας εἶναι ἀξιωματικόν· διότι μαρτυροῦσι τὴν τε ἐπιβρόχην ἣν εἶχε λάβει ἐν τῇ ἀνατολῇ τὸ βαρβαρικὸν στοιχεῖον καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ ἀδιάκοπον ἀντίδρασιν τῶν ἰθαγενῶν.

Ὑπῆρχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει οἶκος ἰσχυρὸς ἐκ τῶν βαρβάρων Ἀλανῶν ἔλκων τὸ γένος, καὶ πρὸ καιροῦ κατέχων τὰ ὕψατα τῶν ἀξιωματίων, ἰδίως δὲ τὴν τοῦ στρατοῦ ἡγεμονίαν. Ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀρχηγὸς τοῦ οἴκου τούτου, ὁ Πατρίκιος Ἀσπαρ, ἦτο παντοδύναμος διὰ τε τὸν ἄπειρον αὐτοῦ πλοῦτον καὶ τὴν ἐκ Γότθων τὸ πλεῖστον συγκεκροτημένην πολυἀριθμον αὐτοῦ φρουράν. Καὶ ὅμως δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀναβῇ εἰς τὸν χηρεύσαντα θρόνον, διότι ἦτο Ἀρειανὸς τὸ δόγμα, οὐδὲ ἤθελε νὰ ἐξομῇ τὴν αἵρεσιν ταύτην. Ὅθεν προέτειναν ὡς ὑποψήφιον καὶ ἐπέτυχε τὴν ἐκλογὴν τοῦ Θεοδόου Λέοντος, τότε μὲν χιλιάρχου, ἄλλοτε δὲ φροντιστοῦ τῆς ἰδίας αὐτοῦ οἰκίας διατελέσαντος. Ὁ Ἀσπαρ ἔφραεν εἰς μέσον τὸν Λέοντα ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι δι' αὐτοῦ θέλει ἀγεῖ καὶ φέρεῖ τὰ πράγματα κατὰ τὸ δοκοῦν. Ἀλλ' ὁ νέος βασιλεὺς, ἅμῃ περιβληθεὶς τὴν πορφύραν καὶ τὸ διᾶδημα, ἐξηκολούθει μὲν τιμῶν τὸν Ἀσπαρ, ἔδωκεν ὅμως αὐτῷ, ἃ ἐννόησεν ὅτι δὲν εἶναι παντάπασιν διατεθειμένος νὰ ὑποτάξῃ.

σῆται εἰς ὅλας αὐτοῦ τὰς ὁρέξεις. Μετ' οὐ πολὺ τῷ ὄντι ὁ Ἀσπαρ ἐσύστησεν εἰς τὸν βασιλέα ὡς ἔπαρχον τῆς πόλεως ἓνα τῶν φίλων αὐτοῦ· ὁ δὲ βασιλεὺς διώρισεν ἕτερον. Τότε ὁ Ἀσπαρ, κρατήσας αὐθαδῶς τὸν βασιλέα ἀπὸ τοῦ ἱματίου, ἤλεγξεν αὐτὸν ὡς παραβάτην τῶν ὑποσχέσεων, εἰπὼν· «βασιλεῦ τὸν ταύτην τὴν ἀλουργίδα περιβεβλημένον οὐ χρὴ διαψεύδεσθαι.» Ὁ δὲ Λέων ἀπήντησεν· «ἀλλὰ μὴν προσήκει τῷ βασιλεῖ μὴ ὑπέικειν τινὶ ἢ ὑποκεῖσθαι, καὶ μᾶλλον ὅταν τοῦ κοινοῦ ἀσύμφορον ᾖ.» Ἐκτοτε πολλὴ ἐπεκράτησε μεταξὺ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ βαρβάρου ψυχρότης· καὶ ὁ μὲν Λέων ὠκονόμει τὸν ἄνδρα, ἀλλ' ἐθελώρησε φρόνιμον νὰ παρασκευασθῇ πρὸς τὴν ὀριστικὴν αὐτοῦ κατάλυσιν, συγκροτήσας ἐπὶ τούτῳ λάθρα ἰσχυρὰν φρουρὰν ἐξ Ἰσαύρων, τῶν γενναίων μαχητῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ἐπειτα δὲ, ἀνακαλύψας ἢ ὑποπτεύσας συνωμοσίαν ὑπὸ τοῦ οἴκου ἐκείνου παρασκευασθεῖσαν, ἐφόνευσε τὸν τε Ἀσπαρα, πρόεδρον ὄντα τῆς συγκλήτου, καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ Ἀρδαβούριον καὶ Πατρίκιον· καὶ ἐπειδὴ ἡ πολυάριθμος καὶ πιστὴ τῶν Γότθων φρουρὰ ὑπὸ τῆς ὁποίας ἐκεῖνοι περιεστοιχίζοντο, ὥρμησεν ἐπὶ τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν, ἐθανατώθησαν ἤδη καὶ πολλοὶ τῶν βαρβάρων τούτων, οἱ δὲ λοιποὶ ἠναγκάσθησαν νὰ φύγωσιν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκ τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ὁ Λέων ἐπωνομάσθη Μακέλλης ἥτοι σφαγεὺς ὑπὸ τοῦ ὄχλου τῆς πρωτευούσης, ἐπὶ τοῦ ὁποίου φαίνεται ὅτι ὁ ἐλευθέριος Ἀσπαρ εἶχεν ἀποκτήσει ἐπιρροίην τινα καὶ ὅστις ἐξέφρασεν οὕτω τὴν λύπην αὐτοῦ διὰ τὴν ἐξόντωσιν τῆς οἰκογενείας ἐκείνης. Ἀλλ' αἱ ἀνώτεραι τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου κοινωνικαὶ τάξεις ἀπέδωκαν εἰς τὸν Λέοντα ἕτερον ἐπώνυμον· ὁ βασιλεὺς οὗτος ἐπεκλήθη ὑπ' αὐτῶν μέγας. Καὶ οἱ μὲν ἱστορικοὶ τῆς Δύσεως ἀγανακτοῦσι διὰ τὴν ἐπὶ κλησιν ταύτην, θεωροῦντες τὴν τοιαύτην αὐτῆς κατάχρησιν ὡς ἐξευτελιστικὴν τῆς ἐξαιρέτου ἐκείνης τιμῆς, ἣν οἱ σύγχρονοι καὶ οἱ μεταγενέστεροι δὲν ὀφείλουσι νὰ ἀποδίδωσιν εἰμὴ εἰς ἄνδρας ἐπενεργήσαντας εἰς τὴν τύχην τοῦ κόσμου διὰ τῆς μεγαλοφυΐας καὶ τῆς μεγαλουργίας αὐτῶν. Τὸ δὲ καθ' ἡμᾶς δὲν θέλομεν βεβαίως ἰσχυρισθῇ ὅτι ὁ Λέων ἦτο ἐκ τῶν δαιμονίων ἐκείνων φύσεων, ἀλλὰ ἐπιφέρομεν ὅτι ἡ πρὸς αὐτὸν ἰδιόζουσα εὐμένεια τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου δὲν

εἶναι ὅλως ἀνεξήγητος, ὡς πρῶτος παρετήρησεν ὁ ἡμέτερος Σπυρίδων Ζαμπέλιος, ἐν ταῖς Βυζαντιναῖς αὐτοῦ μελέταις· καθότι ὁ Λέων κατεπολέμησε τὸ κατὰ δύναμιν τὴν ἐπέμβασιν τῶν ἀλλοφύλων εἰς τὰ πράγματα καὶ πρὸς τούτοις περιεποίησε τῇ μοναρχίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν χαρακτῆρα ἐκείνον τῆς χριστιανικῆς βασιλείας τὸν ὅποιον δὲν ἔπαυσεν αὕτη τηροῦσα μέχρι τέλους καὶ τὸν ὅποιον μετέδωκεν εἰς ἀπάσας τὰς βασιλείας τῆς Εὐρώπης.

Τῷ ὄντι ὁ Λέων εἶναι ὁ πρῶτος βασιλεὺς ὁ λαβὼν τὸ διάδημα παρὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ κυρώσας διὰ τῶν εὐχῶν τῆς ἐκκλησίας τὴν ἀναγόμευσιν αὐτοῦ. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης, οἱ αὐτοκράτορες προεχειρίζοντο ὑπὸ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἡγεμόνων τοῦ κράτους, ἡ δὲ ἀνάρρησις αὐτῶν ἐθεωρεῖτο συμπεπληρωμένη διὰ τῆς τελετῆς, καθ' ἣν περιεβάλλοντο τὰ βασιλικά παράσημα ἐνώπιον τοῦ συνηγμένου λαοῦ καὶ στρατοῦ παρὰ πάντων ἀνευφημούμενοι. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Λέοντος καὶ ἐφεξῆς ἡ κύρωσις τῆς ἐκκλησίας ἐθεωρήθη ἀπαραίτητος, πρῶτος δὲ ἐτέλεσε τὴν ἱεροπραξίαν ταύτην ὁ τότε ἀρχιερατεύων Κωνσταντινουπόλεως Ἀνατόλιος. Ὁ Γίββων, παρατηρῶν ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦτο ἐμυμήθησαν ἔκτοτε ἅπαντες οἱ χριστιανοὶ ἡγεμόνες τοῦ κόσμου, φαίνεται μεμφόμενος αὐτὸ, διότι ὁ κλῆρος ἠθέλησε νὰ ἐξαγάγῃ ἐντεῦθεν τὴν ὑπερόγκον ἀξίωσιν ὅτι ἐπέχει ἐν τῇ πολιτείᾳ τάξιν ὑπερέχουσαν τῆς βασιλείας, ἥτις παρ' αὐτοῦ κυρίως λαμβάνει τὸ κράτος αὐτῆς. Ἀλλὰ τοιαύτας ἀξιώσεις προσέτεινεν ὁ κλῆρος ἐν τῇ Δύσει, ὅχι ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Παρ' ἡμῖν ἡ ἱεροπραξία ἐκείνη διετέρησε πάντοτε καθαρῶς θρησκευτικὸν χαρακτῆρα, σκοπὸν ἄλλον μὴ ἔχουσα εἰμὴ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὰς εὐλογίας τοῦ ὑψίστου ἐπὶ τὸν νέον ὑπέρτατον τῆς πολιτείας ἄρχοντα καὶ νὰ λάβῃ παρ' αὐτοῦ τὴν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ γινομένην ἐπίσημον διαβεβαίωσιν ὅτι θέλει τηρήσει τὰ τε ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐπιβαλλόμενα αὐτῷ καθήκοντα καὶ τῆς ἀγίας ἡμῶν θρησκείας τὰ σωτήρια παραγγέλματα. Ὁ βασιλεὺς Λέων Α' ἐπέστησεν ὡσαύτως ἰδιάζουσαν προσοχὴν εἰς τὴν συγκρότησιν ἀποχρῶντος ἰθαγενοῦς στρατοῦ. Οἱ προκατόχοι αὐτοῦ ἐπεστηρίζοντο πολὺ μᾶλλον εἰς τοὺς ξένους ἢ εἰς τοὺς ἐγ-

ἡρώους, περιστοιχιζόμενοι ὑπὸ ἄλλοφύλοι σωματοφυλάκιων καὶ ἀπαρτίζοντες ἐξ ἄλλοφύλων τὰς φάλαγγας εἰς τὰς ὁποίας ἐδίδον τὰ ἀριστα τῶν ὅπλων καὶ τὴν μεγίστην μισθοδοσίαν. Ἡ περιφρόνησις εἰς ἣν εἶχον καταντήσει τὰ ἐξ ἰθαγενῶν συγκεῖμενα τάγματα ἦτο τοσαύτη, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ νομοθεσία εἶχε θεσπίσει τὴν ὑπερθεστέραν αὐτῶν ἐν τῷ στρατῷ τάξιν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ἀπόπειρα αὕτη τῆς τοῦ ἰθαγενοῦς στρατοῦ ἀνορθώσεως δὲν ἐπήγαγεν ἅπαντα τὰ σωτήρια αὐτῆς ἀποτελέσματα. Ἡ κατάχρησις τοῦ μογαχικοῦ βίου καὶ τῶν θρησκευτικῶν συζητήσεων καὶ προλήψεων εἶχεν ἐπὶ τοσοῦτον ναρκώσει τὰς ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς δυνάμεις τῆς πλείστης τοῦ ἔθνους μερίδος ὥστε οἱ βασιλεῖς ἠναγκάσθησαν νὰ στρατολογῶσι τὸν ἐπιχώριον στρατὸν ἰδίως ἐξ ἰθαγενῶν βαρβάρων, οἷον τῶν Ἰσαύρων καὶ ἄλλων, οἵτινες ὀλίγον διέφερον τῶν ἄλλοφύλων βαρβάρων κατὰ τὰ ἥθη καὶ τὴν συνείδησιν τοῦ καθήκοντος. Πλὴν τούτου οἱ ἄλλοφυλοι βάρβαροι δὲν ἔπαυσαν ἀποτελοῦντες μέρος τῆς ἐνόπλου δυνάμεως ἀξιόλογον. Ἡ δὲ βασιλεία ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ ἐντὸς τοῦ κράτους νέους ξένους ὡς συμμάχους. Καὶ τὸ χεῖριστον ἡ κατὰ τῶν Βανδήλων τῆς Ἀφρικῆς μεγάλη ἐκστρατεία τοῦ Λέοντος ἀπέτυχεν. Ἀλλ' οὐδὲν ἦν τὸ ἐθνικὸν πνεῦμα ὑπὸ τοῦ ὁποίου καθωδηγοῦντο αὐτός τε καὶ πολλοὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, εἰ καὶ ἀπῆντησε προσκόμματα καὶ πολυτρόπως ἐκολοβώθη ἐν τῇ ἐφαρμογῇ, συνετέλεσεν ὅμως οὐκ ὀλίγον εἰς τὸ νὰ μὴ πάθῃ τὸ ἀνατολικὸν κράτος ὅ,τι ἔπαθε τὸ δυτικόν, εἰς τὸ νὰ μὴ καταλυθῇ δηλαδὴ ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῷ ἐμβαλόντων ἄλλοτριῶν φύλων.

Τὸ γερμανικὸν ἔθνος τῶν Βανδήλων, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἐγκατασταθῇ εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ἔπειτα ἐν ἔτει 429 διεπέρασεν ἐκεῖθεν, ὑπὸ τὸν βασιλέα αὐτοῦ Γιζέριχον, εἰς τὴν Ἀφρικὴν, τὴν ὁποίαν ἀπέσπασεν ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας. Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθη, ἀλλ' ὁρμώμενον ἀπὸ τῆς νέας ταύτης κατακτήσεως, ἐπεχείρησεν ἀδιαλείπτους ἐπὶ τὰ παράλια τῆς Ἰταλίας ἐπιδρομὰς. Ὅθεν ἐν ἔτει 468, ὁ τότε βασιλεὺς τῆς Ῥώμης Ἀνθήμιος, ὁ διὰ συστάσεως τοῦ Λέοντος προαχθεὶς εἰς τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο, ἐπεκαλέσατο τὴν τοῦ πρωτάρτου αὐ-

τοῦ ἄρωγῆν κατὰ τῶν Βανδῆλων, ὁ δὲ Λέων ἐπεχείρησε προθύμως μεγάλην κατὰ τῆς Ἀφρικῆς ἐπιστρατεῖαν. Ὁ στόλος ὃν ἐπὶ τούτῳ συνεκρότησε συνέκειτο ἐκ 1113 πλοίων· ἡ πεζικὴ καὶ ναυτικὴ δύναμις συνεποσοῦτο εἰς 100,000 ἀνδρῶν· ἡ δαπάνη, ὡς ἀνωτέρω ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, ἀνεδιδάσθη εἰς 120 ἑκατομύρια περίπου δραχμῶν. Κατὰ δυστυχίαν ἡγεμῶν τοῦ ἐπιχειρήματος προσχειρίσθη ὁ γυναικάδελφος τοῦ Λέοντος Βασιλίσκος, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνικανότης δὲν ἦτο ἐκ προοιμίου πιθανὴν νὰ κατισχύσῃ τῆς συνέσεως καὶ τῆς δεξιότητος τοῦ Γιζερίχου. Ὁ στόλος ἔφθασεν αἰσίως εἰς τὰ παράλια τῆς Καρχηδόνας. Ἀλλ' ἐκεῖ τὸ ἥμισυ σχεδὸν αὐτοῦ κατεστράφη διὰ τῶν πυρπολικῶν τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βανδῆλων· καὶ τινες μὲν τῶν κυριωτάτων ἀξιωματικῶν, μάλιστα δὲ ὁ γενναῖος πλοίαρχος Ἰωάννης, ἠγωνίσθησαν καὶ ἔπεσον ἡρώϊκῶς κατὰ τὴν φοβεράν ταύτην συμφορὰν, ἀλλ' ὁ ἄθλιος Βασιλίσκος, παραλαβὼν τὸ περισωθὲν ἥμισυ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, ἐπανῆλθε πάλιν κατησχυμμένος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Οἱ δὲ Βανδῆλοι, αὐθαδέστεροι ἐκ τούτου γενόμενοι, ἐπετέθησαν ἤδη καὶ κατὰ τῶν παραλίων τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ἐνταῦθα, ὡς πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, ἐσώζοντο εἰςἑτὶ ἕνῃ τινὰ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν τὰ ὁποῖα ὑπέθαλπον αἰσθήματα ὁποιοῦν ἀνδρικὰ καὶ πρακτικὰ. Ὅθεν ὁ Γιζερίχος, ἐπιχειρήσας ἀπόβασιν περὶ τὸ Ταίναρον, ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Λακωνῶν, καὶ ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ἀρῶν ὑπέστη ζημίαν οὐ μικράν. Κατὰ δυστυχίαν, ἀπελθὼν ἐκεῖθεν, ἐπέπεσεν εἰς τὴν ὠραίαν τῆς Ζακύνθου νῆσον, ἀφ' ἧς ἀπήγαγε πεντακοσίους τῶν πλουσιωτέρων κατοίκων τοὺς ὁποίους σφάξας ἐῤῥύψεν εἰς τὴν θάλασσαν.

Ἐνῶ δὲ τοιαῦτα ὑπῆρχον πρὸς μεσημβρίαν, τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀναξιοτήτος τοῦ Βασιλίσκου, ἡ συμπύκνωσις τῶν πλείστων τοῦ κράτους δυνάμεων ἐπὶ τὴν ἀτυχῆ ἐκείνην κατὰ τῆς Ἀφρικῆς ἐκστρατεῖαν προεκάλεσε νέας πρὸς βορρᾶν ἐπιδρομὰς. Εἶδομεν ὅτι εἰς τὰς παρχμονὰς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου πολλοὶ Ὀστρογότθοι φεύγοντες, ὡς καὶ οἱ ὁμόφυλοι αὐτῶν Οὐστίγοτθοι, τοὺς Οὐν-νους, εἶχον διαπεράσει ὡς αὐτοὶ τὸν Ἰσθμὸν καὶ συμμετέσχον τῆς

ποικίλης αὐτῶν ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους τύχης. Ἄλλ' οἱ πλείστοι τῶν Ὀστρογόθων εἶχον ὑποκύψει ἐπέκεινα τοῦ Ἰστροῦ εἰς τὴν τῶν Οὐννων κυριαρχίαν. Ἐπειτα δὲ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀττίλα, οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ἠθέλησαν μὲν νὰ διατηρήσωσι τὸ ἀχανές κράτος τὸ ὅποιον ὁ ἄπληστος ἐκείνος δορυκτῆτωρ εἶχε συστήσει εἰς ἀπάσας σχεδὸν τὰς βορείους καὶ μέσας τῆς Εὐρώπης χώρας, ἠττήθησαν ὅμως ὑπὸ τῶν γερμανικῶν φυλῶν ὅσαι κατ'ὥκουν παρὰ τὸν κάτω Ἰστρον, ἰδίως ὑπὸ τῶν Ὀστρογόθων καὶ τῶν Γεπιδῶν. Ἐκτοτε οἱ Οὐννοι ἠφανίσθησαν κατὰ μικρόν· καὶ οἱ μὲν Γεπίδαι κατέλαβον τὴν Δακίαν, οἱ δὲ Ὀστρογόθοι διεπέρασαν εἰς τὴν Παοινίαν ἣτις περιελάμβανε τὰ ἀνατολικώτερα τμήματα τοῦ σημερινοῦ αὐστριακοῦ κράτους. Ἀλλὰ, περὶ τὰ ἔσχατα τῆς τοῦ Λέοντος βασιλείας, οἱ Ὀστρογόθοι οὗτοι, ὑπείκοντες εἰς τὴν ὁρμὴν ὑπὸ τῆς ὁποίας ἐλαύνοντο πρὸς τὰς ῥωμαϊκὰς χώρας ἅπαντα τὰ γερμανικὰ καὶ τὰ σκυθικὰ φύλα, διεπέρασαν τὸν Σάον ποταμὸν καὶ προήλασαν μέχρι τῆς κάτω Μοισίας, ὅτε ὁ βασιλεὺς Λέων ἀπεφάσισε νὰ παραδεχθῇ αὐτοὺς ἐν ταῖς χώραις τὰς ὁποίας εἶχον ἤδη προκαταλάβει ὡς φοιδεράτους ἥτοι ὡς συμμάχους, κατὰ τὰς ἄλλοτε γενομένας πρὸς τοὺς Οὐϊσιγόθους συνθήκας (σελ. 676—677).

Ἄλλ' ἐὰν ἡ ὑπὸ τοῦ Λέοντος ἐπιχειρηθεῖσα ἀναμόρφωσις τοῦ ἔθνικοῦ στρατοῦ δὲν ἡδυνήθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ ἀναχαιτίσῃ τὰς βαρβαρικὰς ἐπιδρομὰς, περὶ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ κράτους διοίκησιν ἐδείξεν ὁ βασιλεὺς οὗτος πλείστην ὁσὴν σύνεσιν· ἰδίως δὲ μιμούμενος τὸ παράδειγμα τοῦ προκατόχου, ἀνεκούφισε πολυειδῶς τοὺς ὑπηκόους καὶ ἐζήτησεν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ βελτιώσῃ τὴν τύχην αὐτῶν. Ἐπειδὴ ἡ Ἀντιόχεια ἔπαθε τότε ἓνα ἐκ τῶν φοβερῶν σεισμῶν οὓς πολλάκις ὑπέστη, ὁ βασιλεὺς ἡλάττωσε τοὺς φόρους αὐτῆς κατὰ χιλίας λίτρας χρυσοῦ καὶ ἀπῆλλαξε παντὸς φόρου ὅλους τοὺς κατοίκους ὅσοι ἀνυποκόμνησαν τὰς ἐρεπιποθείσας αὐτῶν οἰκίας. Ὁ ἐλληνισμὸς ἐξηκολούθησεν ἐπὶ Λέοντος εἰς χωρῶν καὶ ἐπικρατῶν ἐν τῇ αὐλῇ. Ἀρχίατρον εἶχε τὸν περιφανῆ ἐπὶ τῇ παιδείᾳ αὐτοῦ Ἕλληνα ἱατρὸν Ἰακώβον, ὅστις, ἐθνικὸς ὢν, ἀπεκλείετο ὑπὸ τῶν ἰσχυρόντων νόμων παντὸς πολιτικοῦ λειτουργήματος· ἀλλ'

ὁ βασιλεὺς εἶχε τὴν φρόνησιν νὰ συναινῇ εἰς εὐλόγους τῶν νόμων ἐξαιρέσεις, καὶ τοσαύτη ἦτο ἡ πρὸς τὸν σοφὸν Ἰάκωβον εὐνοια αὐτοῦ ὥστε οὐ μόνον πολλὴν ἐπέτρεπεν αὐτῷ οἰκειότητα, ἀλλὰ καὶ πολ-
λάκις ἤκουε τὰς συστάσεις αὐτοῦ. Ἰδίως εἰς τὴν μεσιτείαν τοῦ Ἰα-
κώβου ὤφειλε τὴν ἑαυτοῦ σωτηρίαν ἑτερός τις ἑλλήν, ὁ ταμίης Ἰσο-
κάσιος, ὅστις δεινὴν ὑπέστη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ καταδρομὴν.
Αἱ δὲ εἰκόνες δι' ὧν ἐτιμήθη ὁ σοφὸς ἰατρός ἐν Κωνσταντινουπόλει
τε καὶ ἐν Ἀθήναις, μαρτυροῦσιν ὅτι οὐ μόνον ὁ βασιλεὺς ἀλλὰ καὶ
ἡ κοινὴ τῶν πόλεων γνώμη ἠυλαβεῖτο εἰσέτι τὴν ἐπιστήμην καὶ
τὴν ἀρετὴν ἀνδρῶν ὅσοι ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ τρικυμίᾳ τοῦ ἐλ-
ληνισμοῦ ἠγωνίζοντο νὰ διασώσωσιν ὅσον ἐνδέχεται πλείονα αὐτοῦ
στοιχεῖα.

Ὁ Λέων ἀπέθανε τῷ 474 καὶ μετὰ δύο ἔτη κατελύθη ὁ τε-
λευταῖος τῆς δύσεως ῥωμαῖος βασιλεὺς ὅστις ἔφερε τὸ παράδοξον
ὄνομα τοῦ Ῥωμύλου Αὐγουστύλου, καὶ περιορίζετο εἰς μόνην τὴν Ἰτα-
λίαν, διότι τὰς ἄλλας δυτικὰς ἐπαρχίας εἶχον πρὸ καιροῦ καταλάβ-
ει οἱ βάρβαροι, ἰδρύσαντες εἰς αὐτὰς ἰδία βασιλεία. Τῷ δὲ 476,
ἀνηγορεύθη καὶ τῆς Ἰταλίας βασιλεὺς ὁ Γερμανὸς Ὀδοάκερος. Ἡ
βασιλεία λοιπὸν τοῦ διαδόχου τοῦ Λέοντος ἀνήκει ἤδη εἰς τὴν ἐπο-
χὴν καθ' ἣν τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἔλαβεν ὅλως ἰδίαν ὑπαρ-
ξιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πρὸ καιροῦ, ὡς εἶδομεν, διετέλει αὐθύπαρ-
κτον. Ἀλλ' ἐνόσφ ὑφίστατο ἡ δυτικὴ ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, ἡθικὸς
τις ἂν ὄχι ὑλικὸς δεσμὸς ἐφαίνετο συνάπτων ἔτι τὰ δύο τοῦ κρά-
τους τμήματα καὶ ἀνάγων πάντοτε τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς Ῥώμην, τὴν
γενέθλιον τοῦ ὅλου κράτους πόλιν· ἐνῶ ἀπὸ τοῦ 476 ἐξέλιπε καὶ
τὸ τελευταῖον ἔχος τῆς πολιτικῆς σχέσεως ἣτις συνῆπτε τὴν Κων-
σταντινούπολιν πρὸς τὴν Ῥώμην ὡς ἀρχαίαν καὶ πρώτην τοῦ κρά-
τους πρωτεύουσαν, ἡ δὲ Κωνσταντινούπολις ἀπέβη οὕτω τὸ μόνον
κέντρον νέας τινὸς καὶ ὅλως ἰδιοσυντηρήτου καταστάσεως πραγμά-
των. Ναι μὲν οἱ βασιλεῖς τοῦ ἀνατολικοῦ ταύτου κράτους ἐξηκολούθη-
σαν καὶ δὲν ἔπαυσαν μέχρι τῆς καταλύσεως αὐτοῦ ὀνομαζόμενοι ῥω-
μαίων βασιλεῖς. Καὶ μόλις ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἐπομένης ἑκτῆς ἑκα-
τονταετηρίδος ἤρχισε τὸ κράτος τοῦτο νὰ μεταχειρίζεται τὴν γλῶσ-

σαν τὴν ἑλληνικὴν εἰς τὴν νομοθεσίαν καὶ τὴν διοίκησιν, ὃ δὲ ὅλοσ' σχερὴς αὐτοῦ ἐξελληνισμός δὲν συνεπληρώθη εἰμὴ ἔτι βραδύτερον, κατὰ τὴν ἐνάτην ἑκατονταετηρίδα. Ἄλλ' ὅμως κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς εὕρισκόμεθα, ἅπαντα τὰ λοιπὰ τοῦ βίου αὐτοῦ στοιχεῖα εἶχον καταντήσει ἑλληνικά. Ἡ ἐκκλησία ἦτο ἀνέκαθεν ἑλληνική. Αἱ σύοδοι, αἵτινες δὲν ἦσαν μόνον θρησκευτικὰ ἀλλ' ἐν μέρει καὶ πολιτικά καὶ διοικητικά συνέδρια, διεξῆγον ἑλληνιστὶ ἀπάσας αὐτῶν τὰς συζητήσεις καὶ ἑλληνιστὶ ἐξέφερον ἀπάσας αὐτῶν τὰς ἀποφάσεις. Αἱ σχολαὶ ὅλου τοῦ κράτους, ἐκτὸς τῆς πρωτευούσης, ἦσαν καθαρῶς ἑλληνικαί· καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πρωτεύουσῃ ἡ ἑλληνικὴ κατεῖχε τὸ ἥμισυ τοῦ αὐτοῦ καθιδρυθέντος Πανδιδασκηρίου. Ἡ σημαία τοῦ κράτους ἀνέκαθεν δι' ἑλληνικῶν ἐκόσμετο γραμμάτων· οἱ δῆμοι ἑλληνιστὶ ἐχαιρέτιζον τοὺς βασιλεῖς αὐτῶν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ αὐλῇ ἡ ἑλληνικὴ ὠμιλεῖτο γλῶσσα. Συνδυάζοντες δὲ ταῦτα πάντα μετὰ τῆς ἡδὴ ἐπελθούσης ἐντελῶς αὐθυπάρχτου αὐτοῦ συντηρήσεως, διακισούμεθα νομίζομεν νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἐντελῶς ἀπολήξασαν ἐνταῦθα τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, νέαν δὲ ἀρχομένην ἀπὸ τοῦδε περιόδου, τὴν περίοδον καθ' ἣν συνεπληρώθη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὁ τοῦ κράτους τούτου ἐξελληνισμός, περὶ ἧς θέλομεν ὀμιλῆσαι ἐν τῷ ἀκολουθῶν ἐνάτῳ βιβλίῳ.

Καὶ ἡδὴ ῥίπτοντες ἐν βλέμμα πρὸς τὰ ὀπίσω, ἐπὶ τὴν μακρὰν ἐποχὴν τῶν ἐξακοσίων περίπου ἐνιαυτῶν, ἣν διεξήλθομεν ἐν τῷ παρόντι ὀγδόῳ βιβλίῳ, ὅποιαν δὲν θέλομεν εὔρει πραγμάτων ἀλλοιώσιν, καὶ ἂν μόνον εἰς τὰ κυριώτατα τῶν γεγονότων ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχήν. Ἐν ἀρχῇ αἱ ἑλληνικαὶ χώραι, ἀποβαλοῦσαι ἅπαντα σχεδὸν τὰ ζωτικώτερα τοῦ ἀρχαίου αὐτῶν ἠθικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου συστατικά, διατελοῦσιν ὑπὸ ἥκοι ἀκατονόμαστοι κυριάρχων ξένων, ἐν Ῥώμῃ διατριβόντων· καὶ κατὰ τὸ δοκοῦν παρ' αὐτῶν διοικοῦνται, φορολογοῦνται, περιφρονοῦνται. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐφάνετο πνέον τὰ λείψια καὶ μέλλον νὰ παραδῶσῃ μετ' οὐ πολὺ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ καὶ τὸ ὄνομα, ὅπως τοσαῦτα ἄλλα ἔθνη, ἄλλοτε μὲν μεταλαυργήσαντα ἐν τῷ κόσμῳ, ἔπειτα δὲ ἐκλιπόντα ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Ἄλλ' αἶφνης ἀκούεται ἐν τῇ Παλαιστίνῃ νέον ἠθικὸν καὶ κοινωνικὸν κήρυγμα. Τὸ κήρυγμα τοῦτο παραλαμβάνει ἀμέ-

ὥς σύμμαχον πᾶν ὅτι διέσωζεν ἔτι ὁ ἑλληνισμός, τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ, τοὺς τύπους τῶν πολιτευμάτων αὐτοῦ, τὴν ῥητορικὴν αὐτοῦ τέχνην καὶ αὐτὴν τὴν φιλοσοφικὴν μέθοδον. Ἐντεῦθεν συνέδη με-
τεμψύχωσιν τις καὶ μετουσίωσιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ καὶ προ-
κύπτει νέα τις ἑλληνικὴ κοινωνία, νέον μὲν ἔχουσα πνεῦμα, ἔνδυμα
δὲ τὸ ἀρχαῖον. Ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία, κατ' ἀρχὰς περιφρονήσασα
τὴν νέαν ταύτην κοινωνίαν, περιέρχεται ἔπειτα εἰς ῥῆξιν πρὸς αὐτὴν
καὶ ἀγωνίζεται ἐκ παντὸς τρόπου νὰ καταπνίξῃ αὐτὴν ἐντὸς τοῦ
αἵματος τῶν πιστοτέρων αὐτῆς ὁπαδῶν· ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἀναγκάζε-
ται νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἀκἀτόρθωτον ἐπεχείρησεν ἔργον. Εἰς τῶν
ἐπιφανεστέρων ἀντιπροσώπων τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ὁ μέγας
Κωνσταντῖνος, ὁρμώμενος ἀπὸ τῶν βρεταννικῶν ἀκτῶν, ἐπέρχεται,
ὡς ὑπὸ ἀκαταμαχίτου τινὸς δυνάμεως ἐλαυνόμενος, εἰς τοὺς πρό-
ποδας τῶν Ἀλπεων καὶ ἐγείρει ἐκεῖ τὴν πρώτην χριστιανικὴν ση-
μαίαν, ἑλληνικοῖς γράμμασι χαράξας ἐπ' αὐτῆς τὸ τοῦ Σωτῆρος
ὄνομα. Προελαύνει ἔπειτα ἐπὶ τὴν ἀνατολὴν καὶ δι' ἑλληνικοῦ στό-
λου γενόμενος κύριος τῶν πραγμάτων, προεδρεύει μὲν ἐν Νικαίᾳ τῆς
πρώτης μεγάλης ἑλληνικῆς συνόδου, ἐγκαταλείπει δὲ διὰ παν-
τὸς τὴν Ῥώμην, καὶ ἰδρύει ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ
ἐν μέσῳ μιᾶς τῶν ὠραιότερων καὶ ἐπιφανεστέρων ἑλληνίδων πόλεων
τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ νέαν τοῦ κράτους πρωτεύουσαν. Οἱ δὲ διάδο-
χοι αὐτοῦ, ὁσημέραι ἀπὸ τῆς δύσεως ἀποχωριζόμενοι καὶ διὰ συν-
δρομῆς τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ νέαν ἐν τῇ ἀνατολῇ παγιώσαν-
τες κατὰστασιν πραγμάτων, παραμένουσιν ἐπὶ τέλους ἄρχοντες κρά-
τους ἰδίου, τοῦ ὁποίου ὅλα σχεδὸν τὰ στοιχεῖα εἶναι ἑλληνικά.
Ὅποια θαυμαστὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐλαστικότης, ὅποια ἀκαταμάχη-
τος μαχητικὴ δύναμις! Ὁ χριστιανισμὸς ἀφ' ἐνὸς καὶ αὐτὴ ἡ ῥω-
μαϊκὴ κυριαρχία ἀφ' ἐτέρου ἀναγκάζονται ἀλληλοδιαδόχως νὰ προ-
τείνωσι τὴν δεξιὰν εἰς αὐτὸν καὶ ἀναδιβάλλουσιν αὐτὸν, τὸν πρῶτον
εὐτελεῖ δουλον, εἰς τὸν λαμπρότερον τῆς οἰκουμένης θρόνον. Βεβαίως,
ἅπαντες οἱ κάτοικοι τῶν ἀχανῶν χωρῶν ὅσοι ἀποτελοῦσι τὸ νέον
τοῦτο κράτος δὲν εἶχον προφθάσει ἔτι νὰ ἐξελληνισθῶσι καθ' ὅλο-
κληρίαν, καὶ εἶδομεν ὅτι πολλοὶ βάρβαροι ἐγένοντο ἐπ' ἐσχάτων δε-
κτοὶ ἐντὸς τοῦ κράτους τούτου, οἵτινες ἔκτοτε καὶ ἔτι μᾶλλον προῖ-

έντος τοῦ χρόνου ἐπήνεγκον ὀλεθρίαν ἀλλοίωσιν εἰς τὸν τοσοῦτον ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι γήσιον καὶ ἀχμαῖον ἀναδειχέντα χριστιανικὸν ἑλληνισμόν. Καὶ γλῶσσα καὶ ἀρχαὶ τοῦ Εὐαγγελίου ἐφθάρησαν πολυειδῶς. Ἀλλὰ τοσαύτη ἦτο ἡ τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ἠθικὴ δύναμις, ὥστε, καὶ τοὶ κολοβωθείσα καὶ ἀκρωτηριασθεῖσα, κατάρθρωσεν οὐδὲν ἥττον ὥς οὐ μόνον ἡ γλῶσσα ἡ ἑλληνικὴ νὰ παραμείνῃ ἡ γλῶσσα πολλῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν, ὅλων τῶν κυριωτέρων πόλεων, ὅλης τῆς κυβερνήσεως, τῆς νομοθεσίας, τῆς διοικήσεως καὶ τῆς φιλολογίας· οὐ μόνον ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, πολλὰ ἀξιωματημόνευστα νὰ διαπράξῃ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἔργα, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων νὰ διασωθῇ ὁ ἰδιάζων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους χαρακτήρ καὶ νὰ ἀναδειχθῇ τὸ ἔθνος τοῦτο αἰθρὶς περὶ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἀναδιώσεως ἀγωνιζόμενον.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ.

